CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Költemények 5
1800–1805

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények 5.
(1800–1805)

Sajtó alá rendezte
SZILÁGYI FERENC

Csokonai költői életművének utolsó, befejező kötete ez: utolsó öt évének verses termését foglalja magában. Szerkezetét, módszerét illetően híven követi az előző négy már-már klasszikusnak tekinthető szerkezetét, beosztását, s természetes is, hogy a befejező kötet ettől a gyakorlattól nem térhet el; a szöveg és a jegyzetek aránya is megfelel az előző kötetek arányának.

Tartalmi tekintetben olyan jelentős nagy verseket tartalmaz, mint *A lélek halhatatlansága* címmel ismertté vált *Halotti versek*, amelynek először itt olvashatjuk az 1804-i kalózkiadásból ismert – de Csokonaitól származó – szövegváltozatait. Tárgyában is közel áll hozzá *A' Kéttségbe esés* című terjedelmes Kotzebue-fordítás, amelyet a korábbi Csokonai-kiadások 1795-ből kelteztek; a sajtó alá rendező viszont bebizonyította, hogy csaknem tíz évvel később, a *Halotti versek* megírása idején keletkezett.

Érdekes *A' Hafiz' Sírhalma* esete is, amelynek csaknem 150 évig a csonka változata forgott közkézen, és most e kiadásban állt helyre a teljes szöveg.

A kötetben szerepel Csokonainak Kazinczyt üdvözlő költeménye, *A' Magyar Orpheushoz*, amely szövegében eltér az eddigi kiadásoktól.

A *Gróf Szétsényi Ferenc Ő Excellentiájához* Csokonaitól eredő terjedelmes jegyzete is itt jelenik meg először.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

2100100020971 8
Miskolci Egyetem

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SOROZATSZERKESZTŐ
SZILÁGYI FERENC
ÉS
SZUROMI LAJOS

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények
5.

1800—1805

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÉS A JEGYZETEKET
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

Lektor
KERÉNYI FERENC

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 7793 3 (V. kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 4.

Első magyar nyelvű kiadás: 2002
© Szilágyi Ferenc 2002

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Csokonay. Vitéz Mihály.

347. Az eltévedtt Lélek

Ah! hová repűltél,
Lelkem, 's melly felé?
LILLA' száján űltél:
Hol vagy? — ott vagy é?

Annyi sok Csókokban,
Ah, hová levél?
Ott vagy é? — azokban
Senki meg nem lél. —

Látom már; azokb' a'
Bíborokba űlt,
'S az habzó csókokba'
Torkig elmerűlt.

Ott evez sietve
A' partok felé.
Kis nyilát nevetve
Nyújtja Á m o r bé.

Ennek szálatskáján
Már a' partra ért,
'S a' partok' rózsáján
Nyúgalomra tért.

'S tán porsátoromba
Már belé se jő:
A' Paraditsomba' —
Abba alszik ő.

Lágy sohajtozások!
Mellyekenn eltűnt,
Míg a' csókolások'
Árja meg nem szűnt,

Ah! legyezgessétek,
Míg ott andalog,
Lengve rengessétek,
Míg nyúgodni fog.

348. Dr. Földiről egy Töredék

A' Természet' erős búvárja az északi Linné
'S a' szép Sultzer ama' jó ízlés' mestere FÖLDIT
Míg ő tiszta szavú Lantján Eratónak ölében
Árpádnak fijait gyönyörűbb hangokra tanítja,
'S felnyitván az egész Természetet, össze seregli
Tág elméjében az egész Hóldallyi világot
Felragadák tsuda karjaikonn e' földi hazából.

Sultzer bévezeté e' képződési világba
Mellybe az ízlésnek felséges Temploma mellett
A' gyönyörű Lelkek tündöklenek; a' sok idétlen
Elme pedig nyomorúlt nyűg közt a' porba: rikátsol.
„Jöszte idébb, úgy mond, FÖLDIM, nesze lant, nesze korbáts
„Ezzel az ízlésnek szentebb törvényire szoktasd
„Pólgártársaidat, kik szép tudományra születtek
„Mert lát'd mennyi Magyar vagyon itt; de — de mennyi pedántok,
„Névnapi rigmisták, szélmalmok nyüsgenek itten,
„A' kik ezen helynek nagy mérészelve tapodják
„Szent küszöbét! Itt a' korbáts, verj görbe nyakokra. — —
Lantját megköszöné, korbáttsát másnak ajánlá.

Ekkor gyenge babért fűzvén gondlepte fejére
Felveszi őt Linné és minden földi teremtést
Fellyűről neki megmutogat, valamit tsak az égnek,
Földnek, tengernek tág gyomra magába be foglal.
Egy nagy öregbítő tsövet adván nékie, így szóll:
„Látod e melly kitsiny itt a' föld, félrésze vizekkel
„Béfoglalva setét zöldes, félrésze világos
„'S mint félérésű tzitrom hintálva tulajdon
„Terhe' nyomásától, lógg, a' nagy semminek ágán
„Mennyi pitziny férgek mászkálnak rajta, balénák,
„Hány bogarak járják túlnan? mind bértzi vadökrök,
„Mind elefántok azok; kik közt a' halandók
„Mint a' hangyafiak hitvány munkába nyüsögnek.
„Úgy e tsekélység így minden? — Most már az üvegtsőt
„Megfordítva tekíntsd: im a' végetlen üregben
„Földi hazád [mértéketlen] nagy tengelye végén
„Tágos gőzgömböt, hóbértzeket összetolúló
„Tengereket sok ezer mértföldnyire mint hemperget.
„Látsz e' amott egy rettenetes tsuda állatot? ímé
„Mint amaz egyszarvú fene vad, mérgébe kietlen
„Lábainál tombol, szemeit borzasztja dühösség.
„Mint mérsékli kemény szarvát fenyegetve, hogy azzal
„Vagy tőlgyfát vagy vén jegenyét tsapjon le derékba.
„Gondolod é, mi ez a' Behemót? — Egy Lyánka' kezéből
„Kisded teste miatt kitsuszamlott két napi bolha. — — —

349. [Szerelmem pompásabb sírt nem talál...]

Szerelmem pompásabb sírt nem talál.
Itt legyek én elfeledve — elrejtve.
Ti mohos Kőszálak! érzékenyedek,
Ha a' szép' szíve nem indúl.
Bévésem nevét a' szirtbe,
Hadd fujjanak belé a' szelek,
Hadd lássa meg az utazó.
Azt kell szeretnem, a' ki nints,
És még is kell szeretnem.

Így járt Nárcissus.
De én őt mégis szeretem,
Mert hogy lehetne nem szeretni?
Ti folyóvizek! Ti szép Vidék,
Szívemet néked elküldeném.
De kell még a' Hazának,
Te azt kebledbe temetnéd.
'S még olvadoznál,
De még is a' te neved marad rajta.
'S oh! háládatlan, akkor mit mondasz?
Közel vagy még sem láthatlak.
Mert meghalnék.
Megháborítnálak.
Még 200 esztendő múlva is látja az útazó és
a' Hazafi elsohajt 's a' Poeta.
Te addig nyugszol míg én —
És nevetsz.
Hát nem lettem volna elég gazdag?
Hát lehet é oly kőszíve?

350. A' Tavasz

Az egész Világ feléledt;
'S az elérkezett Tavasznak
Örömére minden örvend:
Csak az egy VITÉZ nem örvend.

Enyelegnek a' juhnyájak,
Tehenek, lovak futosnak,
Danol a' pacsírta 's a' pinty;
Az egész berek' homálya
Zeneg édes énekekkel:
Egyedűl csak én kesergek.

Ihon a' kinyíltt mezőkben,
Ligetekbe', rétbe', kerten,
Hiaczintok illatoznak;
Tulipányok ékesednek,
Mosolyognak a' virágok:
De mi kedvem a' Tavaszban,
Ha az ő viráginál szebb
LILI nem virít ölemben?

351. Az Álomhoz

SOKÁ jön erre LILLA,
A' hitszegő soká jön, —
Jer addig, édes Á l o m!
Jer, e' setét lugasról
Hints mákolajt szememre,
Fedezz be kárpitoddal,
'S a' gondokat fejemről
Legyezd le szárnyaiddal.

De ha eljön a' Leányka:
Sem mákolaj, se' kárpit
Nem kell, magad se kellesz;
Csak menj el, édes Á l o m!
Elmúlatunk mi ketten.

352. A' Hévség

Az égető K u t y á t s k a
A' zőld mezőt aszalta;
Miatta Flóra' hímes
Virági haldokoltak,
Fonnyadtak a' ligetnek
Zőldségi megkonyúlva:
A' főld' egész határi
Alélva bággyadának.

Én bennem is van egy Tűz.
Mondják, hogy az Kupídó,
Én nem tudom, ki légyen,
Nem esmérem nevéről;
Elég hogy ég melyemben,
'S emészti nagy hevével:
Szemlátomást betegszem,
És már alig lehellek.

Tegnap leszálla tsendes
Tseppekkel egy esőtske,
Megáztatá az erdőt,
És a' mezőt; vizével:
'S ím a' beteg virágok
Mingyárt feléledének,
A' kókkadó falombok
Zőld színbe jöttek ismét.

Oh vajha én reám is,
Az én aléltt fejemre,
Egy illyen éltető víz'
Hűs tseppje harmatoznék!

353. A' Leánykákhoz

Ti szent Idáliának
Katzér szemű Leányi!
Ti minket istenítő
Nyilakkal öldököltök.
Mikor levertt erőnkön
Feláll Királyi Széktek;
Reánk bodor kaczajjal
Nehéz bilintset üttök.
Ti mézitalt ajánltok,
Ha maszlagot kevertek;
Ha nyűgbe vertek is ti,
Lágy bársony az, 's virágszál.

Óh Kellemek' szülötti!
Ez a' ti martaléktok
Gyönyörködik, 's örömmel
Hever bilintsetekben.

354. A' Búkergető

Ha szíhatok borotskát,
A' gondjaim tsutsúlnak.
Ki boldogabb halandó
Mint a' ki nem sohajtoz?
Ki bóldogabb magamnál? —
Héj Vízivók! be sűrű
Potsolyába foly világtok!

Szép volt *Filéta,* 's ifjú,
Szerelem' 's dalok' barátja;
De béka módra zengett,
Tsigaként tudott szeretni,
Bámúlsz e? — Vízivó vólt. —
Héj víziszák! be sáros
Elmétek és világtok! —

Kantsót fiú! veszendő
Ez élet, és előlünk
Mint egy palaczk bor elfogy.
Hát kurta napjainkból
Hányat lelopnak a' búk!
Mért bokrosítsam a' bajt?

Miért fogyaszszam éltem,
Míg a' gohér virágzik?
Iszom ha szívem örvend,
Iszom ha bánat éri;
'S ha szíhatok borotskát
A' gondjaim tsutsúlnak.

355. A' Szeplő

MINT egy megértt boróka,
Melly tiszta hóra hullott;
Mint a' delin fejérlő
Rózsába bútt bogárka:
Mint a' Korinti-szőlő
A' czúkoros kalácson:
Úgy bársonyollik, olly szép,
Olly édes, egy kerekded
Szeplőcske LILLA' mellyén.

Ez az a' kies Szigetke,
A' mellybe' a' Szerelmek,
Ha keble' tengerének
Téjhabja köztt fürödtek,
Enyelegve szárogatják
Hajok vizess aranyját.

Ti szóljatok, reája
Húltt Csókjaim! ha méltó
Dühödés e LILLA' mellyén,
Egy főldi Nimfa' mellyén,
Imádni az hibát is?

356. Purgomák I—V.

I.
Purgoma

Purgoma, nem jó szó: mért? mert Görög. Úgy de Magyar lett:
A' Görög is bár így lenne hazánkba Magyar!

II.
Árpád

Jantsi! az Árpádom' hosszúlod. Purgoma kell é?
Kurta ez, óh Jantsim, 's kurta eszedhe' való.
Nints az is ínyedhez. De nem is tsuda, mert ha nem érted,
Úgy e' ez is hosszú, és az is úgy e' rövid?

III.
A' méh és Here

Mézet ereszt, ha vagyon hátúl fulánkja, az apró
Purgoma; hogyha utól a' fara tompa, here.
Én ugyan e' kasból kiölém a' tompa heréket:
Úgy e' hogy itt, Földim, még is elégre találsz.

IV.
Új Magyar

Új Magyarok lettünk; mert Ásiabéli szokásunk,
Régi ruhánk, nyelvünk már ma kudartzra került.
Tőlünk oh Magyarok! nemetek tsak ezekbe különböz:
Hogy ti fejérebb színt, mink feketébbet adunk,
És hogy ez elrontó idegen járomba mi, végre
Lettünk Új Magyarok, tik pedig Ó Magyarok.

V.
Kopátsi

A' vén Kopátsi esküszik, hogy ifjantan
Nem jött fel a' bor asztalára víz nélkül.
Úgy van: de tsaplár volt Kopátsi ifjantan;
'S most már azért van modja tiszta bort inni.

357. [Visszajövetel az Alföldről]

(Kardszag 9. May. 1800.)

Hálá, hálá az Egeknek
Végre már megnyughatom
Hogy a' Tiszai Téreknek
Levegőjét szíhatom.

Minden főld ugyan hazája
A' jó embernek; való!
De még is születte tája
Mindennél előbb való.

Bár Hazánk áldott ölétől
Az okosság elragad;
De annak édes nevétől
A' Jó szív mégis dagad.

Másutt is bőven valának
Jó napjaim 's uraim:
De tsak fűltek a' Hazának
Szent tüzétől tsontjaim.

A' boldogság kelletén is
Űltem mintegy Retecen
Hogy nem szemlélhettem én is
Kedves füstöd, Debretzen!

Túlnan a' Magyar Hazának
Végéről utra kelek,
'S Jöttem 'a merre szívának
A' hazúl fúvó szelek.

Sok volt a' baj 's a' törődés,
Melly alatt erőm rogyott,
De az édesb képzelődés
Felejtette Somogyot.

Által keltem a' Dunának
Szőkén zajgó habjain,
'S a' Ketskemét' pusztájának
Széllel béllelt szirtjain.

A' Tiszának sík partjára
Ki szállván a tsonakon,
Áldást mondván Dáciára
Indultam a' lovakon.

Indultam, mert úgy képzettem
Már mostanság magamat
Hogy már a' jó főldre tettem
Jó főldön nőtt lábamat.

Egésséggel szép határa
A' Tisza mellyékinek
Hol vígan símúl nyakára
A' főldi a' főldinek.

Úgy is lett meg láttam végre
Azt az áldott Kardszagot
Hol a' Kun a' szép térségre
Halmoz sok száz asztagot.

Itt hosszas törődésemnek
Egy kis pihenése lett,
Vívén egy jó emberemnek
Házához a' tisztelet.

A' kit régi jótéteért
Lelkem mindég tisztele,
'S mostani szivességéért
Tégyen jól az Ég vele.

MISKOLCI EGYETEM
1735
616-123
központi könyvtár

Kiben idegen színesség
Még úgy be nem kőltözőtt,
Hogy a' szép Magyar szívesség
Eltűnjön a' szók között.

Mert ha sok is a' szállóhoz
Holmi üres Compliment,
'S fogjunk osztán a Zokszóhoz
Ha vendég Uram kiment.

De engem ollyhoz vezérle
A' nyugalmat szerző Ég,
Kinek szavain fejérle
A' Magyar Őszinteség.

Varróm ez: a szíves Varró
Kit bár mi jó verselő,
Bár mi festő és hím varró
Jol nem adhatna elő.

Elég, hogy kik az Országba
Tiszta szívet kérdenek,
Tsak Kardszagra a' Kúnságba
Varró Úrhoz jöjjenek

Mert ki e' kis tartományba
Keresztül menni talál,
Köz Emberbe Kapitányba
Termés Kún szívet talál.

Éljenek Ősök' portájin
Soká az illy emberek,
Kiknek illy híres és fájin
Mind szívek, mind kenyerek.

Köszönöm a' nyugvó szállást
Tisztelt Varróm! köszönöm;
'S Hogy áldjam Kardszagújszállást
Ez is egy új ösztönöm.

358. Lótsere

Hol vagy most Pégaze! a' melly mint az árnyék ölelő
Képzelődés érthetetlen hangokon adja elő,
Szárnyas ló vagy, 's a' bértzeket és magas kősziklákat
Meg tetéző szárnyaidon hordod a' Poétákat.
Melly egy pertzbe elő állasz vitzkándozva mint a' ló,
Mihelyt nagy fennyen kettyeget hozzád egy rongyos dalló.
És egy pertzbe oda rántod a' hová parantsolja,
Ha negédes dühödtébe egy két versét mormolja.
Te ki ingyen hozod viszed amaz ingyen élőket
'S Passus nélkűl országokon keresztűl teszed őket.
Plutóné ágyas házáig most lekalyimpáztatod,
Majd a' tsillagokon felyűl fel mongolfíroztatod.
Hol vagy most Pégaze! mondom állj ide az udvarra,
Vigy el engem, ha tovább nem legalább Nádudvarra.
Mert nem kapok egy szárnyatlan lovatskát is Kardszagon
Noha elég nyerít itten a' Kúnsági pallagon.
Igazán hogy nints Helikon' Hegye ezen határnak,
Mert itt a' szegény Poéták a' magok lován járnak.
Te jőjj hát elő szárnyas ló, te vígyél haza engem,
Hogy majd ha szárnyas hátadon a' levegőt kerengem,
És meg látom a' Kún Bírót szárnyatlan lovon menni
Előtte a' kalapom se méltóztassam le venni.
Tudom, hogyha a' Kún Banya meglát, tehenet fejet,
'S a' Garabontzás Deáknak önként fog adni tejet.
Jövel óh szárnyas Pégase! Végy fel egy Músák fiját
Ki nem a' Poetás főben kikoholt Utopiát,
Nem Parnassust avagy Tempét akar rajtad be járni,
Hanem Debretzenbe készűl, hol rég' kívánják várni.
Tsak a' Veres toronyig vígy, tsak addig óh Pégaze!
Te is hipp hopp hírivel jársz, óh Pégaze, igaz é?

Jövel! még egyszer szollítlak. — De nem felelsz szavamra,
Jaj, a' Poétaság mellett rá szorúlok lábamra.
Vagy én Poéta nem vagyok, vagy azok hazudtanak
Kik Poéta fővel néked, szárnyat 's lételt adtanak.
Úgy van! én le mondok rólad. Ebnek kellesz nem nekem,
Ha már tsak Nádudvarig se tsalhat el az énekem.
Eladlak. Most úgy is a ló betses, kell a remonda.
Ki magánál nagyobb urat tart lovának, bolond a'.
Majd ha egy Magyar Huszár húz farkadra farmatringot,
Nem versre hanem attára portzogtatod a' fingot. — — —
De még nem adom el őtet. Menjen inkább tserére:
Jusson osztán akár magyar akár Czigány kezére!
Még a' Nyári vásár ugy is rám nézve soká esik,
Ej a' szárnyas lovat vásár nélkűl is megkeresik.
Nohát betsűletre méltó Kúnsági uraimék!
Mondják meg, hogy a' ki lovat szeretne tserélni, mék?
Derék ló ez a' mit adok. Homerus is ezen járt,
Hogy vénetske az egy szárnyas lóba nem tesz semmi kárt.
Nem kell ennek sem zabola sem kantárszár soha is,
Kengyel és sarkantyú nélkűl mindent megtesz maga is.
Éjjel, nappal, hegyen völgyön, vizen egyaránt megyen,
Széllel élvén, nem kell róla gondolkodni mit egyen.
Egy jó lóért eltserélem, vagy ha nem jó is nagyon,
Semmi! tsak azt adják Kentek, a' mi Kenteknek vagyon.
Nem bánom én legyen sánta, fél szemű, avagy görbe,
Tsak a lábát tudja bírni 's ne ejtsen a' gödörbe.

359. [Az elválás reggelén]

Távollételembe
Képedet szívembe
Szent béllyegűl viselem,
Ne légy szép Érzékeny
Te is feledékeny
Legalább álmodj velem.

360. [Impromtu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra]

Tavaszlott éltem bimbója
De titkon rágván hernyója:
Korán hervadásra dűlt.
Hernyóm, kiben gyönyörködtem
Pillangóvá vált előttem,
'S frissebb Rósákra repűlt.

361. [Szerettem! Szerettem!...]

Szerettem! Szerettem!
De ha elvesztettem
Ki lángom' taplója volt:
Ámorok! fogjátok
Ihol a fáklyátok;
Ennek lángja már elholt.

362. [Szívem titkon...]

Szívem titkon azt beszélli
Hogy egy szív rá gerjedez
Oh Nem-magam-nemembéli
Olvasó! tán te vagy ez!

363. [Hímenhez]

Gyanus Hímen! sokan bánják,
Hogy a' szívet nyűgbe hányják
Komor fogadásaid:
Édes Hímen
Az enyímen
Tsiklandók szent lántzaid.

364. [A' Hízelkedő]

Vigyázz! ha a hízelkedő
Rád mosolyog: olly Tükör Ő,
Kit mindig készen találsz,
Színén lefestve láthatod
Saját rózsás ábrázatod:
De tsak míg előtte állsz.

365. [Egy eltörött vasmatskára]

Arany lántzal kötélek
Szívemhez, égi lélek!
'S a' révpartra jutott Remén'
Vasmatskáján pihentem én.
De jaj mind a' vasmatska,
Mind az arany lántzotska,
Mind a' reménység oda van:
'S ki, mint én, olly boldogtalan?

366. A hajókázó Ámor

Ámor egy narants héjjatskán
Fel 's alá kormányozott
'S egy szívbe e' kis vasmatskán
Kikötni szandékozott:
De a' sors szelet indított,
Tengert, mindent rá zúdított,
A' kis vasmatska eltört —
'S szegény Ámor hajót tört!

367. [Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére]

Mi a' Világ? ha képzelem,
Egy nagy Quodlibetnek lelem
Az Égi kék szőnyegen
Mellyben a' sok Csetsebetsét,
'S annak kissebb nagyobb betsét
Nézi a' Bőlts hidegen.

Holmi tündöklő Dibdábot,
A' Sors' számára vett bábot
Itt a' FÁTUM elhinte:
És elrakatta magával
A játszi *Hármóniával*,
Ki olly szép Tündér — mint TE.

368. A' Szépség' ereje a' bajnoki szíven
A' szép Jeanettéhez

Questo fu il premio del mio
lungo amore
Vicini

Kisasszony!

Sem a' hiú katzéroknak, minémű ama' záporbeszédű Stutzer, 's amaz agyatlan szép Coquette, sem a' mély lelkeknek számára nem írok én; mert ezeket meg nem érdemlem, amazok meg nem érdemlenek. A' Múzsáknak legjobb baráti a' Grátziák: én is ezeknek képviselőit keresem fel — a' kik éreznek, a' kik gondolkodnak, a' kik *valódi* nyájasok, és szép ortzájokból a' szép lélek mosolyog ki — szóval: a' kik ollyanok mint a' Kisasszony,

Die mit dem Gürtel der Venus geschmückt,
Die Seelen fesselt, die Augen entzückt,

hogy itt is az én kedves Wielandom' szavaival éljek.

A' mi egyszer szép, hogy' ne tudná mi a' szép? 's ki ítélhetné meg jobban a' mások' érzéseit, mint a' kik magok tsupa érzékenyek? Úgy is az Asszonyszemélyekkel vélek születik, 's a' szerentsés nevelés által ingerlőbbé tétetik valamelly kellemetes Bizarria; melly a' Poétákat férjfitársaiktól külömbözteti. E' különös Sympathia által tehát ha az érzékeny Szépeknek tetszését megnyerem: a' természet maga szól én mellettem, 's még előre számot merészlek tartani a' Poéták' borostyánjára. —

Me iuuat gremio doctae legisse puellae,
Auribus et castis scripta probasse mea.

Ha jelenlétemben nem elég vagyok az ő múlattatásokra: kirepül lelkem testemnek gyarló kalitkájából, 's mint a' magános fülemüle, látatlanúl zeng ő körűlöttök. — És a' Kisasszony, tudom, olly kegyes érzésű lesz, hogy néha a külföldi Kanárikról nem átalja figyelmét az itthoni bokrok' madárkái felé is fordítani.

Mostan pedig e' kis Ajándékot méltóztassa tőlem kegyesen elfogadni; 's megjutalmazni azzal, a' mit Nemesszívű BORBÉLYja ezerekért nem adna — — életadó pillantásával... Úgy igyekeztem, hogy belsője külsője méltó legyen a' Grátziákhoz, méltó a' Kisasszonyhoz. —

A' mi magamat illet: az én Külsőm ollyan, mint a' magának hagyott természet; Belsőm hasonló a' Tavaszhoz, melly mikor borongós is, játszik és teremt. — Tsókolom kezeit! Miskóltz. Jul. 25d. 1800.

Márs megúnván a' hartzoknak
Orrprüszköltető porát,
Elhagyá a' bajnokoknak
Vérbe fördött táborát.

Ama' zőld hegyek' mellyékén,[1]
Hol a' nektár tsordogál,
Hol a' *Zsóltza* szép vidékén
Sajó végig folydogál,

Széllyelnézett egy szép este,
És olly helyet keresett,
Hol elfáradt vitéz teste
Nyúgodjon egy keveset. —

Úgyis VAYt[2] jól esmérte,
E' hazánk Nagy emberét,
Ki felkötötte volt értte
A' Nemesség' fegyverét.

És a' ki most azért vájja
Debretzennek dombjait,
Hogy bő étekkel táplálja
Az ágyúk' éh gyomrait. —

Itt akart hát megpihenni
A' hadaknak istene,
Únalmára kezdvén lenni
A' feldúltt várak' szene.

Ruháját leterítette
A' Sajó zőld partjain,
Fegyverét a' szél lengette
Egy vén fűzfa gallyain,

Mellynek ritkás árnyékára
Lúna ingó fényt vetett,
'S a' Márs' füstös bajusszára
Irtózva tekingetett.

Nyúgodj szelídíthetetlen
Isten! Nyúgodj egy kitsint,
Majd a' trombiták' kegyetlen
Hangja ismét kardra int.

Nyúgodj! ím a' lármás hadnak
Fegyvere most nem zörög,
Tsak e' patak zúg 's álmadnak
Únszolására tsörög. —

De ébredj fel! a' tserébe'
Egy szép Szűz megszólala,
Jön a' kedves kellő H é b e![3]
Az ifjúság angyala.

Ébredj! ím zőld pálmaágot
Tart kezében 's hozzád jő,
Hogy a' vitéz bátorságot
Benned megtisztelje ő. —

Úgy van:Ársnak homlokára
Tábori koszorút fűz,
Bíbor szájával szájára
Egy pár tsókot vét a' szűz,

Megkötözi friss rózsával
Vasba burkoltt karjait,
'S Vénus' övszorítójával[4]
Megbékózza lábait.

„Kelj fel, Vitéz! (úgymond néki)
„Esmérd meg érdemedet,
„Im a' Vénus' ajándéki
„Megtiszteltek tégedet."

Felkél a' Táborok' atyja
E' szókra az álomból,
Hébét gyengén tzirólgatja,
És a' szép Szűznek így szól:

„Légyen BORBÉLY Kapitányé[5]
„Ez a' pálmakoszorú,

„Rózsád a' legszebb Leányé:
„Engem vár több háború.

„Most jöjj velem." — E' szavára
Elhagyák a' patakot,
És béindúlnak Zsóltzára
Hol az a' VAY[6] lakott,

Ki hajdan mint Politikus
Tündöklött a' hazában,
Most mint egy magyar Attikus[7]
Nagyobb önnön magában,

Kinek szárnya alá vonja
A' magyar Pindus magát,
A' Hegyallya' Hélikonja
Úgy nézi mint tsillagát. — —

BORBÉLYt, ki már ZSANÉTjával[8]
Szép reményjét érlelé
Nemes szívű Barátjával[9]
Mávors éppen itt lelé,

JÓSA tartá a' Leánynak
'S a' Vitéznek karjait;
Szól Márs, és a' Kapitánynak
Nyújtja pálmaágait:

„Hozzám mindenkor hív voltál,
„Érdemed már elég nagy,
„Hazádért sokat hartzoltál;
„Munkát győztél: ember vagy!

„Felhágtál a' betsűletnek
„Olly poltzára már te is,
„Hová sokan nem érhetnek
„Késő vénségekbe' is:

„Mondj tehát Válét a' hadnak
„Érdemes vitéz Személy!
„Hogy hazádnak és magadnak
„És a' békességnek élj

„Nesze ez a' véres pálma,
„A' mellyért fáradt szablyád;
„De díszesebb kints is száll ma,
„Óh nemes bajnok, te rád.

„ZSANÉT ez, kinek szemében
„Ragyogva olvashatod,
„Hogy a' boldogság' ölében
„Arany időd' várhatod.

„Letörli bársony hajával
„Poros izzadságodat,
„Tsókolván rózsaszájával
„Gondlepte homlokodat.

„De még hogy próbára végyem
„Férjfi szíved' várfokát,
„'S annál édesebbé tégyem
„Illy szép kintsed' birtokát:

„Kerengést hányok dolgodba,[10]
„Meggátolom útadat,
„Ha nem tsüggedsz szándékodba',
„Elnyered vártt váradat.

„Tűrve méltó feltalálni
„Egy halandó Grátziát;
„'S katona-dolog kiállni
„Fiam, a' strapátziát." — —

Hébe a' fűzér rózsával
Mindjárt öszveköti hát

A' Vitéz' pardupéjával
A' szép Kisasszony' haját,

Sőt kezeket is kezekkel
A' rózsanyűgbe veti,
'S mond: „Nem tserél istenekkel
„A' ki egymást szereti![11]

„Truttzoltok a' halandóság'
„Nyomorúltt határain,
„A' költsönös hajlandóság'
„Hord a' menny' tornátzain.

„Kérdjétek meg a' Hazának
„Terhétől fáradt VAYt,
„Ki adott erőt vállának,
„Édesítvén bajait?

„Nem az ő Szíve' felének[12]
„Ritka tálentoma é?
„Nem a' ZSANÉT' szép képének
„Szép *Originálja* é?

„Úgy van: az ellankadtt virtus
„Megújítja erejét,
„Midőn egy szerelmes mirtus
„Hűsíti forró fejét. —

„És te szép Szűz, örűlj néki
„Hogy Vitézhez kaptsolnak,
„Mert leghívebb martaléki
„A' vitézek Ámornak.

„Lámhogy a' szép Asszonyságnak
„Róma is lágy rabja volt,
„A' ki előtt fél világnak
„Térde hajdan meghajolt,[13]

„Te is e' hódíthatatlan
„Szíven uralkodni fogsz,
„Mihelyt hasonlíthatatlan
„Képeddel rá mosolyogsz.

Szeresd; mert a' kik betsűlni
„Tudják a' Vitézeket,
„Tudnak a' hazának szűlni
„Ők is vitéz gyermeket. —

„Kívánom is, díszesedjen
„Két nemes Ház véletek,
„'S országunk egykor kérkedjen
„Hogy Hérókat szűltetek." — — —

JÓSA pedig, hogy szent tzélját
A' két Pár elérheté,
Barátját és barátnéját
Tsókokkal hintegeté.

Mondván: „Húgom, ma rád szálla
„A' boldogság, úgy e' jó? —
„'S úgy e' Drusza, nintsen nála
„Szebb Kapitány penzió?" —

Szükséges Jegyzések

1. A Miskólczi s több magyar-nektárt termő hegyek' alján fekszik *Zsoltza,* a Sajó vize mellett.

2. Zsóltzán lakik üres napjaibann Mélt. Vajai *Báró Vay Miklós* Ő Nagysága, Ts. K. Ingenieur Kapitány, 1797-benn a Szabóltsi Insurgens Ns. Seregnek Oberstere, most a Debreczeni és vidékebéli Salétromfőző helyeknek birtokossa.

3. *Hébe* az ifjúság Istenaszszonya, ki az Istenek' asztalán adogatja fel a halhatatlanító nektárt s ambróziát.

4. A görög elménck szép találmánya a Vénus övedzője, szépen leírja *Tasso* is, mikkel piperézte fel Vénus *quel Cinto, di quello ella avea il bel fianco succinto.*

5. T. N. V. Roffi *Borbély Gábor* Úr betsületből nyugvó Ts. K. Kapitány. Itten mint Vőlegény.

6. Mélt. Vajai *Vay Jósef* Úr; Ts. K. Tanátsos, ez előtt a Fels. Helytartó Tanáts' Tanátsossa, most a Fő T. Tiszamellyéki Superintendentziának s a Ns. Sárospataki Ref. Kollégiomnak Fő Kurátora.

7. *Attikus,* Római főember, az akkori Világ legnagyobb embereinek s a tudományoknak barátja. Egy házi Hérós. Midőn az ő élete' leírását olvassuk, alig hihetjük, hogy ő ember vólt! — illy gyarló, illy *Hobbes'* ideájához szító ember, mint a mi Világunk fijai!

8. T. N. Vajai *Vay Jeanette* (olv. Zsanét, magyarosan Johanka) a Mélt. Cons. Úr' Kisasszonya, s a Kapitány Ur' mátkája.

9. T. N. N. és V. Pankotai *Jósa Gábor* Úr, aranysarkantyús Vitéz, több T. Vármegyék' Táblaülője, Tisza Füreden.

10. Két esztendőnél tovább várakozni: tsak egy *Borbély* tud, 's tsak egy *Zsanét* érdemli azt.

11. *Mann und Weib, und Weib*
und Mann
Grünzen an die Go'theit an.
Die Zauberflöte.

12. Mélt. Botsári *Motsáry Erzsébet* Aszszonyság, a Mélt. Cons. Úrnak Hitvese.

13. *Holberg'* elmés jegyzése, hogy a régi Rómaiak feleségeiknek szolgálván, mind a Világon uralkodtak: a mai Olaszok azokon uralkodván, rabjai sok Nemzeteknek.

369. A' Magyarokhoz

Ne szólljatok meg értte
M a g y a r j a i m ! kikérem,
Ha én is a' tsatákat,
A' várak' égetésit,
És a' Királyok' estét
Nem kürtölöm *Homérral.*

Ez a' butella máslás
A' megdühödtt Világnak
Minden tsatépatéját
Kiverte a' fejemből.
'S a' LILLA' hév ölében
LILLÁN kivűl egyébre
Elmém ügyelni nem tud.

Ha hát tsupán *szerelmet,*
És *bort* fogok danolni:
M a g y a r j a i m ! kikérem,
Ne szólljatok meg értte.

370. Ámor

(Guarini után.)

Egykor, hogy a' köpűből
Mézet lopinta Á m o r ,
Megcsípte őtet egy Méh.
Mérgébe' a' kis Isten
E' mézet ujja' végén
LILLÁMNAK ajjakára
Kené, 's nevetve monda:
„Leányka! e' lopásom
Szádon jegyűl maradjon,
És a' ki csókot ejt rá,
E' Méhnek is, magamként,
Érezze tiszta mézét,
Érezze mérges ívét."

371. Álomlátás

MIT álmodám az éjjel!
Óh Dóri! mint tsudállék
Két domború halomkát
Citére' templománál.

Apró Meánderetskék
Kékellnek a' virág köztt,
És egy parányi vőlgyön
Eltűnnek ágaikkal.
Ahol ti lágy Szerelmek,
'S víg Grátziák, tzitzáztok;

És lenge kantusodban
Tollászkodó Galambid'
Tzirolgatod, Citére!
Pihegő fuvallatoktól
Habozva lengedeznek
A' gyöngyvirág-barázdák,
Felettek a' tetőn áll
Egy kláris-oldalú kút
Gyengén körűl ölelve
Rózsákkal 's értt eperrel,
Mellyből az élet áldott
Forrása tiszta mézet
'S hószín tejet szivárog.

A' Rózsa-káva mellől
Nyilával a' kis Ámor
Rám int; 's alélva dűlök
Elasticus gyepére;
'S azt képzelem magamnak
Hogy én a' Hébe' bóldog
Vánkossain henyélvén
Mint égiek' barátja
Nektárral ittasúlok. —

Azomba, Dóri, halld tsak! —
Ütött az éj, az őrzők'
Szavára felrijadtam:
'S hát — bús fejem hasonló
Mellyedre van borúlva.

372. Az anákreoni versek [II.]

„Vad Jámbusid, barátom!
Hadd zengjenek *Szerelmet.*"
Így szólła ARKILOKnak
ANÁKREON szelíden.
De ő saját szüllöttit

Nem engedé szerelmes
Dalokkal elpuhítni.

E' szóra öszvezajdúl
A' két öreg Poéta.
Közzéjek ugrik *Amor,*
'S apróra tépi mérges
J á m b u s s i t Arkiloknak.
Ambróziába mártja,
Szerelmivel béhinti;
Liéus is leszállván
Máslásba megfereszti.

Mind felszedé örömmel
Anákreon magának;
'S mindjárt boros, szerelmes
Dalokra verte őket.
Énnékem is belőlök
Egy két tsomót ajánlott —
Bor és Szerelmetesség
Tsepeg belőle, látod.

373. A' Hafíz' sírhalma

Egy.

SIRÁSZI barna Hőlgyek,
Kökény szemű Leányok,
Öltözzetek selyembe;
És kebletek' fejérét
Rózsákkal ékesítvén,
Karikába fontt karokkal
Zengjétek e' dalocskát
HAFÍZ' halomja mellett:

„LÉGY IDVEZ, OH HAFÍZNAK
SÍRHALMA, MELLYBE' NYUGSZIK
A' RÓZSABOKROK' ALJÁN
KELET' ÉDES ÉNEKESSE."

Mind.

Légy idvez, óh Hafíznak
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' Rózsabokrok' alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

Tölts bort, Leányka, tölts bort,
Kedvellem a' piros bort,
Melly a' Sirászi hegynek
Boldog kövén tenyészik.
Nincs több bor e' világon,
Nincs több ehez hasonló;
Setét ez és aranyszín, —
Szívem kinyílik ettől,
Öröm pezseg szememben,
Boldog vagyok, 's alélva
Simúlok édesemnek,
Ölébe, és elalszom.
Felébredek, Leánykák,
Ittam; de még sem érzek
Az én fejembe' terhet. —
Zengjétek, óh Leánykák
Ez égi bor' hatalmát,
És töltsetek HAFÍZNAK
Sírjára is belőle
A' tarka rózsa közzé.
Az ő danái vígak,
Örömhozók, erőssek,
Szerelmeket lehellők,
Mint a' bor, a' piros bor.

Mind.

Légy idvez, óh HAFÍZNAK
Sírhalma, mellybe nyugszik
A' rózsabokrok alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

Édes dolog szeretni,
Édes dolog, leánykák!
És égi sors az ifjú,
A barna fürtös ifjú
Lágy karjain szeretni.
Ha bort iszom, leánykák,
Új lángra kap szerelmem:
S ha lángra kap szerelmem,
Oh millyen édes a' bor!
Látám az álnok Amort
A rozmaring ligetben.
Látám magát alunni:
Megszántam, és ölembe
Ringattam a' kis alvót.
Oh mint aludt! — s azolta
Azt a' szeg ifjat én is
Oh mint tudom szeretni!
Szeressetek Leányok
És légyetek Hafíznak
Sírjához tisztelettel
Mert édes énekéből
Szerelem csepeg reátok
'S notáji szíveinkre
Mint a' nyilak béhatnak.

Mind.

Légy idvez, oh Hafíznak
Sírhalma, mellybe nyugszik
A' rózsabokrok alján
Kelet édes énekesse.

Egy.

Most nyílnak a' virágok:
A' Rózsa, mint Királyné;
Űl tarka trónusában,
'S a' nártzisok körűlte
Fenn-állva udvarolnak.
Tulipántok és kükörcsök,
'S Játzintusok borúlnak
Királyi zsámolyára:
'S a' szép Tavasz felette
Kék kárpitot lobogtat. —
Viríts becses ligetke,
Viríts ezer virággal,
'S felhőzd bé illatoddal
A' jó HAFÍZ' halomját! —
Ti pedig piros leányok,
Jertek begyezni rózsát
A' jó HAFÍZ' gyepéről,
Kinek égi lelke nyájas,
Mint rózsa; 's drága híre
Mint rózsaszag kiterjedt
Szívünkre és hazánkra.

Mind.

Légy idvez, óh HAFÍZNAK
Sírhalma, mellybe nyugszik
A' rózsabokrok alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

A' zőld bokorba' hallom
A' Filmilét danolni,
Hallgassatok Leánykák!
Most andalogva lejtőz,
Majd felfelé tzikornyáz,
Majd harsog és ledörmög,
Kanyarog, siet, rezeg, nyújt.
Be hathatós! be vídám!
Be gyenge és szerelmes!
Ah! így danolgatott ő,
A' kellemes Poéta,
Ki ez halomba' nyugszik.
De lelke e' dalok köztt
Édes lebággyadással
Szállott el a' vidékről
Éden' leányi közzé:
Miként eme' madárka,
Melly már alélva hullt le
A' rózsa' szép ölébe.

Mind.

Légy idvez, óh HAFÍZNAK
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' rózsbokrok' alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

Légy idvez, óh Poéták'
'S Bölcsek' hazája, Sírász!
Ellepte a' te híred
A' napkelet' vidékét,
'S a' földövezte tengert.
Mert a' te kőfalad köztt

Oltára áll az Észnek;
És tzitrom erdeidben
Száz verselők danolnak,
Kiknek szavára zengnek
Az Ispaháni tornyok,
A' Tigris és az Indus.
De mék tud énekelni
Sirász' szülötti közzűl
Úgy, mint ez a' mi Dallónk,
Ki ez halomba' nyugszik? —
Rakjátok óh Poéták,
Koszorútok HAFÍZNAK
Sírjára, 's énekéből
Tanúljatok közöttünk
Danolni és szeretni.

Mind.

Légy idvez, óh Hafíznak
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' Rózsabokrok' alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

Szép Szűzek ám az *Ozman*
Anyáknak a' szülötti:
Még is *Georgiának*
Karcsú leányit inkább
Veszi 's becsűli Stambul.
Csirkaszsziát az Észak
Rózsáji ékesítik,
'S a' barna szép *Arabnét*
A' déli Nap csudálja.
Bogárszeműek a' te
Lyánkáid, óh *Szamarkánd!*
És rózsaszínnel ékes,

Óh *Kásmir,* a' te hölgyed!
De egész Kelet' határán
Csak Persiába' nőnek,
'S a' büszke Persiában
Csak Fárs' kies vidékén,
'S a' Fársi tartományban
Csak a' Sirászi földön
Legszebb szemek, karocskák,
És szájak, artzok, emlők,
Nyájas leányi szívek,
Világcsudálta Szűzek. —
És óh HAFÍZ! tenéked
Ím e' dicső Leányok
Jöttek köszönni dal[l]od'.
Illy ritka földi Nimfák
Tántzolnak, énekelnek
Sírod halomja mellett,
A' legdelibb Leányok,
Legszebbek a' világon!

Mind.

Légy idvez, óh HAFÍZNAK
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' rózsabokrok alján
Kelet' édes énekesse.

Egy.

Mit érzek! a' virágok
Bimbójikon kinéznek,
Habosan terűl az illat,
A' fellegek szaladnak,
Belőlök a' szelíd Nap
Mosolyog derűltt egünkre
A' filmilék zenegnek,
'S egy szellet a' rozsának

Bimbóiból kilendűl:
Mit — ah mit érzek! — édes
E' szelleť ihletése! —
Óh szent öröm! szerelmek! —
Megelégedés' nyomási! —
Te vagy — te vagy — HAFÍZNAK
Árnyéka! csendes Árnyék,
Te lebegteted hajunkat! —
Üljünk le sírja mellett
A' mirtusos ligetben,
Üljünk le, szép Leányok!

Ti barna kondor Ifjak!
Kik a' narancs-berekből
Most szálltok ez halomhoz!
Óh, jó időbe jöttök!
Megnyílva olvadoznak
Hő szíveink reátok.

„'S te Útazó! ki a' szép
Váras felé igyekszel,
Ne térj odább HAFÍZNAK
Fűlepte sírja mellől!"

374. Az Estvéhez

CSENDES Este! légy tanúja,
Mint kesergek én,
Szívemet mint vérzi búja
LILLA' szép nevén.
Lágy árnyékkal
Szőjj be engemet,
'S e' tájékkal
Zengd keservemet.
Mert csalárd az emberekben
Már a' szív nagyon,

És az érzéketlenekben
Több kegyes vagyon.

Csendes Este! ah, tekints-le,
Nézd e' bánatot.
Könny helyett szememre hints-le
Tiszta harmatot:
Mert elfogytak
Régi könnyeim,
Úgy rám rogytak
Szenvedéseim.
Nincsen a' ki sírna vélem,
Szánna engemet.
Így vesződöm, míg leélem
Kínos éltemet.

Csendes Este! már alusznak
Mások édesen,
Vagy szerelmességbe' úsznak
Tiszta csendesen.
Én aggódom:
Hát mit is tegyek?
Nincs más módom,
Nincs hová legyek.
Édes Este! ah, ne hagyj-el,
Zárj le más szemet,
És lakásodig ragadj-el
Innen engemet.

Csendes Este! balzsamozd-el
Durva kínomat,
Vagy reám végtére hozd-el
Vártt halálomat.
Mert fájdalmam
Többre-többre nő,
És nyúgalmam
Senkitől se' jő.

LILLA is midőn eszembe
Ötlik, elhalok,
'S újra felfakadtt sebembe'
Szinte meghalok.

Csendes Este! ah, ne hozd-el
Még halálomat,
Kérlek, óh, ne balzsamozd-el
Édes kínomat.
Inkább áztasd
Szűz szemed' te is,
És dupláztasd
Kínom' ezzel is.
LILLA' vesztén sírdogálni
Drága sors nekem,
Sírdogálva haldogálni
Szép halál nekem.

375. A' muzsikáló Szépség

LILLÁM! midőn szemem nézi
Hajnal tekintetedet,
Ezer grátzia ígézi
Elmerűltt képzésemet;

Látván Citére' virágit
Olvadni kezd kebelem,
'S az egész Menny' boldogságit
Szűk mellyemben viselem.

De midőn Szátskád' daljára
A' húrokat pengeted:
Mit érzek! minden trillára
Szívem ölöd 's élteted.

Truttzol fülem a' szememmel,
És minden érzőinak
Hódolnak levertt lelkemmel
Dalod' bájolásinak.

A' hangok virággá válnak
Mosolygó ajjakidon,
'S a' virágok hangitsálnak
Teremtő ujjaidon:

Mint midőn a' nyíltt rózsákkal
Ékes bokor' közepén
Filoméla új nótákkal
Zeng az Ámor' innepén. —

Vajha rózsává válhatnál,
Szép LILLÁM! egyszeribe,
'S ágaid köztt danoltatnál
Fülemüle' képibe!

Óh, nem lenne a' vidéken
Te nálad szebb virágszál;
Nem zengene a' cseréken
Vígabb madár nálamnál!

Nyíló kelyhedet megszállnák
A' szerelem' Isteni,
'S a' Nimfák versentt próbálnák
Érzésim' énekleni.

376. Bácsmegyey' Leveleire

Ah, midőn táromba' látom
Ezt a' kedves Könyvemet,
Egy Leánykám' 's egy Barátom'
Sorsa vérzi szívemet.

Mindenik jó volt erántam —
Az szerelmes, ez barát.
Óh, be' szívepedve szántam
Fátumok' gyászos sorát

Egy barát, és egy szerelmes
Sínlik a' rablántzokon:
Szállj le, 's enyhíts, óh kegyelmes
Isten! e' bús sorsokon!

Óh, ha még egyszer lehetne
Látni lelkem' Angyalit!
Mert ki az, ki nem szeretne
Egy jó barátot, 's LILIT.

377. Óda az Árnyékszékhez

(Blumauer után.)

Kis Szék! mellynek nevét nem emlegetjük,
Ha tudjuk a' Politziát,
Vagy mellé mindenkor vígyázva vetjük
A' tisztes salvaveniát,

De a' kit még is meg keres napjába
A' legszorosb órába is
'S ájulás nélkűl bűzölget magába
A' legfinnyásabb Dáma is.

Mindennap a' te oltárodra tészi
Természet' áldozatjait
E' nagy világnak a' galántabb részi,
'S temjénét felbotsátja itt.

Olly bálvány vagy te, mellynek a' Királyok
Térdet, fejet görbítenek,
És a' kit ők, tsak áldást nyujts reájok,
Hajdon-farral süveglenek.

Olly hív barát is vagy, hogy a' te széked
Előtt minden nap megjelen
A' nagy szemérmű szűz apátza, 's néked
Magát mutatja meztelen.

Mint Isteneknek trónusán a' mennyen
Nagy gőggel űl a' Bőlts, te rád
Büszkén tekint le és durrantja fennyen
A' zúgó mendörgést alád.

Te vagy példája a' Trónusnak sokba;
Mert annyi milliók közűl
Te rajtad is, miként a' Trónusokba
Egyszerre egynél több nem űl.

Te vagy, mellynél több Pompa 's Étikette
Mint a' trónus körűl vagyon:
Mert melyik Trónus az, mellynek mellette
Udvarlanának olly nagyon?

De abba méltó tégedet betsűlni
Minden szagos székek felett,
Hogy a' Trónusba sokszor terhes űlni,
Te még könnyitessz a' helyett.

Ajánlod kebled a' test' ösztönétől
Nyomott embernek szívesen
'S az emberség' legsúllyosabb terhétől
Magad feloldod édesen.

Nagy Lélek, kis lélek bútsúdat járja
Ha lépszorúlás bántja őt;
Te általad le higgad lelke' sárja
Melly rá vastag ködburkot szőtt.

Melly sok tsudádat szemléljük napjába!
Im Hozzád sok szegény beteg,
Mint a' nyavalygó Moslemin Mekkábba,
Tolúl, hogy őtet gyógyítsd meg.

Áldásnak széke vagy te, 's áldozatját
Hiába nem találja ki
A' patiens, mert régi állapotját
Te tőled érte meg nyeri.

378. [A' Borbély Granariumára]

A' XVIII^{dik} Száznak
Ősze utólsó végénn
Lett rakása e' Mag Háznak
Borbély Sándor kőltségénn.

379. Lillához

A' Kleist' Rapszódiái közűl.

Itt a' Tavasz, az ő enyhében
Elolvadt a' hó és a' jég;
A' vizek' kristály tükörében
Magát meglátja már az Ég.

A' megszeliduűltt levegőben
Lanyházó essők hullanak,
Mellyek a' tserén és mezőben
Új gyöngy gyanánt tsillámlanak.

Minden pásztort örömre hoznak
A' virágok' illatjai,
Midőn körűlte ugrándoznak
A' halmokon bárányjai,

A' fű a' rög alól kitsúszik,
Zőld koronát tol a' fején;
Zefir mint a' habon úgy úszik
A' lágy vetések' tetején.

Virágokból szövött ruháját
A' tarka rét már hímezi,
Az ezüst tsergetegek' táját
A' gyenge nád béprémezi.

Az erdőknek zőld éjjelében
Ámor kedvtelve tébolyog,
Öröm foly a' szellők' mentében:
Ég, főld, tenger, mind mosolyog.

Ama' Sijónál Lyánkájával
Szunnyad ą' pásztor édesen,
Ki őtet gyenge két karjával
Átölelte szerelmesen;

Lágy álom űlt szemek' héjjára,
Lelkek egymás' lelkébe jár;
A' tsalogány' nyájas daljára
Szunnyadt el ez a' boldog pár.

Ah, ha ebben a' köz örömben,
Melly már elterjedt szerteszétt,
Érezhetném én is mellyemben
Az öröm' legkissebb neszét!

Nem, nem; ő elfut tőlem messze,
Rég' elhagyott már engemet,
Nints olly tavasz, melly elszéllessze
Holtig tartó keservemet.

Én tsak a' boldogtalanságnak
És kínnak fia vagyok már,
Tsak úgy lesz vége ez aggságnak,
Ha az halál síromba zár.

Mert *LILLA* egy tavasz' nyíltában
Én tőlem messze vettetett,
A' kiért tudtam hajdanában
Betsűlni ezt az életet. —

Midőn akkorba mélly sebemnek
Kiontottam vérhabjait:
Mért állítád meg életemnek
Széllyelfútott patakjait

Óh Fátom? hogy éltem' végéig
Tudjál engemet gyötreni?
Azért nem kellett egy tseppjéig
A' véremnek kiömleni,

Hogy a' hízelkedő hiszemben
Tengődtetvén bús napomat,
Elsorvadjak a' szerelemben
És holtra sírjam magamat? —

Hitetlen Sors! ki jobbadára
Tsak a' bohóknak kedvezel,
Kerestelek! de más határra
Futottál én előlem el:

A' szerelem ugyan vállamra
Sebes két szárnyakat köte,
Semmit sem ért; az én láttamra
Még távolabb repültél te.

Már én téged el nem érhetlek
Futásodnak gyors kerekén,
És soha reá nem vehetlek
Hogy *LILLÁMAT* bírhassam én.

Nagyobb sorsra ugyan sokképpen
Tarthatsz te, *LILLA!* méltó just:
Én elégtelen vagyok éppen
Megjutalmazni egy virtust.

A' te bájoló kedvességed,
Melly a' teremtés' remeke,
'S nemes lelked méltóztat téged
A' királyok' szerelmire;

És sok száz úr, ki pántlikával
  És tsillaggal díszesedett,
Fellobbanván szemed' lángjával
  Párnak választna tégedet.

De ezek, a' kiken a' Módi,
  A' rang, és bíbor fénylenek,
Alatsonyszívűek, 's valódi
  Szerelmet ritkán érzenek.

Nékem nints semmim, melly a' szemnek
  És érzésnek tessék nagyon;
De van egy szívem, 's e' szívemnek
  Nemes indúlatja vagyon.

Van egy szívem, melly szerelmével
  Még soha sem legyeskedett,
Egy szív, melly a' világ' kintsével
  Fel nem tserélne tégedet.

Ám ígérd azt, óh Fátom! nékem,
  Hogy én majd ő nála nélkűl
Caesar leszek, 's királyiszékem
  Mind a' két Világ'* nyakán űl:

Az alávaló büszke lélek
  Örűlhet hogy illy sorsa jött;
Én ő véle vígabban élek
  A' szalmás kalyibák között.

* Egyik világ az Ó, vagyis Europa, Ásia és Afrika; másik az Új t.i. Amerika melly a' XVdik, és Polynesia melly a' XVIII Században fedeződött fel. E' két utolsóból Caesar semmit sem bírt, sőt hírét sem hallotta.

A' szerelem fényes várakká
Tsinálja a' duttyánokat,
A' tiszta forrást borpatakká,
Édenné a' kopárokat. —

Hány kastélyt láttam díszeskedni,
Hány város' pompája bájolt,
Miolta véled esmerkedni,
Óh szép *LILLA*, szerentsém volt!

A' Szépek' ingerlő formája,
Melly másokkal hitet szeget,
Bennem még forróbbá tsinálja
Az erántad gyúltt meleget:

Mihelytt elmémben megvisgállak,
Az ő tüzök bennem meghűl.
Én tsak téged választanálak
A' főld' minden szépe közűl.

Óh Arany kor! mellynek folytában
Az aranynak vak fényiről
Semmit se tudtak hajdanában,
Miért futsz a' főld' színiről?

Most már bizonnyal nyugtatnának
LILLÁM' ölelő karjai. —
Óh bártsak visszahívhatnának
A' rimánkodók' szavai!

Ah! jöjj vissza! 's akkor érettem
Engedd meg azt az egyet is,
Hogy pásztor lehessen mellettem
Az én kedves barátom is. —
De nem hallgatsz szavamra éppen,

Óh Fátom! már, már képzelem,
Hogy a' szerentse laptaképpen
Játszik mindenha én velem.

Te hallgass hát, te hallgass erre,
Óh Halál! 's vedd ki vámodat,
Mindenkor tsak boldog emberre
Szórod öldöklő nyiladat?

Itt a' melyem; jer, fegyvereddel
Nyisd meg elrontsoltt szívemet,
Készen állok, éltet vedd-el;
A' kín nem rémít engemet.

Amott, hol téged a' döglesztő
Levegőn által szívni be,
A' sírásóknál 's az ijesztő
Temetők' setét gödribe',

Ott, hol az embert az emberrel
Fegyver' élére hányatod,
Majd ott kereslek fel jó szerrel,
Ha végórám' halasztgatod. —

'S te *LILLA!* nyögj akkor így szolván:
„Ah! én keserítettem-meg!
„Ő érettem szívből lángolván,
„Szerelme' kínja ölte-meg!"

380. Déli Aggodalom

FELHÁGOTT már a' Nap a' Dél' hév pontjára,
Egyenessen omlik lefelé súgára.
Küszködik a' bággyadtt levegő ég, 's hevűl;
Felforrtyant az egész Természet merevűl.
A' lankadtt Arató ledűl izzadtt fővel,

Hogy majd dolgát kezdje megújjúlt erővel.
Az Útazó, ki már csak alig lehellett,
Oltja szomját a' hűs forrás' vize mellett.
A' barmok terepély bikkfák alá mennek,
A' híves árnyékban kérődzve pihennek.
A' madarkák csüngnek a' setét lombokról;
Leszáradt a' nóta eltikkadtt torkokról.
Csupán csak a' munkás méhetskék zsibongnak,
Széllyel az illatos rétek között dongnak.
Csupán csak az apró bokrotskák' tövében
Zeng a' zörgő ptrücsök a' Nap ellenében.
A' rezzentt gyíkotska a' gaz között csereg,
Megáll, liheg, száraz torokkal sziszereg.
Sok száz Szűtske ugrál pattanó lábaïn
A' hévtől elaszott fűszálak' szárain.
Egyebek mind híves hellyeken pihennek,
A' Dél' forró heve elől fére mennek.
Alusznak magok is a' híves szellők is:
Eltikkadtak a' Nap' hevétől tán ők is.
Tsak némelly enyelgő Zefirek játszanak,
Mellyek a' levelek alól kiugranak,
Cziczáznak kerengő szárnynyal a' bokrokon,
Lassan elenyésznek a' liliomokon.
Jertek ki, óh nyájas fuvallatok, jertek,
Kik az ambróziás rózsákban hevertek;
Szedjetek mennyei szagot kebletekbe,
'S úgy szálljatok hozzám e' setét berekbe,
Hol a' néma fáknak sírva énekelem,
Mint égeti mellyem' a' forró szerelem. —
Ah! most is az a' nap forog az eszemben,
Mellyen legelőször lobbant fel szívemben,
Mellyen rám csillámlott LILLA' szempillája,
'S tüzétől felgyúladt az Ámor' fáklyája.
Ah! azolta nintsen semmi nyúgodalmam;
Még sints e' kínomért legkissebb jutalmam.
Könyörgök, esdeklek néki mind úntalan:
Minden könyörgésem rá nézve hasztalan.

Égek, 's égésimet orczámon mutatom;
De az orvoslásra őtet nem hajthatom.
Sírok; de sírásom nints kit érdekeljen.
Panaszlok; de arra nints a' ki feleljen.
Ah, kínos állapot! bárcsak valahára
Ennyi fájdalmimnak lehetne határa! —
Átkozott percz volt az, a' mellyben mellettem
Elmenvén, szép gyilkos! reád tekintettem,
'S Ámor mosolyogván szelíd nézésedből,
E' kegyetlen lángot szívtam ki szemedből.
Vajha az Ég vagy olly angyali szemeket,
Vagy olly tigris-szívhez illő érzéseket
Beléd, kedves Kínzóm! ne teremtett volna:
Most szívem illy szörnyű tűzben nem lángolna. —
Egyenes Természet! hát rend szerént mégyen,
Hogy a' ki mást éget maga jeges légyen?
Vagy LILLA is így ég, vagy szívem is fázik,
Vagy — vagy a' te hitvány törvényed hibázik:
Vagy tán ... Mit gondolok! — Balgatag szózatok!
Hisz' égek lám, mégis víz-cseppet hullatok.
Ollyan tűz ez, mellyet gerjeszthet a' jég is,
És lángokkal égvén, vizet áraszt mégis.
Jupiter is mikor esőzik legjobban,
Lángozó villámja mindég akkor lobban:
Hát ugyanezt Ámor nem vihetné végbe,
Holott ő a' legfőbb Istenség az égbe?
És így hideg lehet LILLA, bár én égek ...
Fére az eszemből systemás kétségek!
Ámor' tanátsából még őt megkérlelem.
Ki tudja, tán gyengébb szívvel bánik velem?
Sírok, panaszkodom, új szókat keresek,
Előtte könyörgést tészek, térdre esek,
Lefestem kínomat, sápadttan, mint félholt,
Kintsemnek mondom, és ... Ah de már ez mind volt!
Mégis egy jó nézést tőle nem nyerhettem,
Eltűnt — én egy néma kőnek reménykedtem. —
Vad Szűz! gonosz Ámor! 's te vagy Ég' istene?

Nem, nem: az Erynnis szűlt téged, óh fene!
Tán e' Nimfádat is a' Styxnál nemzetted,
'S belé az Alektó' vad szívét űltetted.
Vesszetek! Vesszetek! Mit mondok! — Óh talám
Mindkettőt méltatlan szitokkal káromlám?
Ki tudja? ah, talám bennem van a' hiba?
Járatlan vagyok még Ámor' titkaiba', —
Itt űlök, a' Nap is elhágy már engemet,
'S a' lelketlen fáknak mondom keservemet;
Pedig tán a' kegyes Szerelem nevembe'
Most sugall legtöbbet ártatlan Szépembe. —
Keljetek fel, nyájas Zefirek! keljetek,
Mondjátok meg Néki, hogy hozzá sietek.

381. Fillis Dámonhoz

Kleist' Daljai közűl.

Dámonom, Kintsem, megadom magam' már!
Érzem, érzem most, miket érze szíved!
Kénszerít tartós erejű szerelmed
Visszaszeretni.

Hogy szemedről a' kezedet ledérenn
Elkapám: Isten! miket izgatott fel
Néma kínoktól vizenyős szemednek
Szép tüze bennem!

Elfuték, sírék, lerogyám az Érnél.
Láng-özön járá tetemim' keresztűl.
Ah! örökkétig fog ez a' sebess tűz
Engem emésztni.

Jöszte, hű Dámon, te legyél sajátom!
Számra már Lelkem kilebeg, hogy édes
Ajkadonn által te beléd ezernyi
Csókkal ömöljék.

382. [Gróf Fekete Jánoshoz]

Bellona dárdával, Clio hadi kűrttel
A' szép Cytheréa elbontott hajfürttel,
E' három Istenné, megy tiszteletedre:
Tudós Gróf! méltóztasd őket jó kedvedre.
Te kit zőld pálmái Vitéz érdemednek
Nevestől a' sírba dűlni nem engednek;
Te kire a' Magyar 's a' Frantz Helikonnak
Múzsái kétszeres Olajágat fonnak;
Te kinek a' Tréfák 's az Öröm-istenek
Hajad ezüstjére rózsákat hintenek:
Megbotsáss! hogy Hozzád farsangra bészállnak
Azok, kik esmérnek, szeretnek, csudálnak.
Az Üress agy megvét mindent, ha nevettet
Komoj elmélkedést és mélly lelket tettet:
A' romlott szív titkos bűnét palástolja,
'S [az] apró enyelgést, tréfát korbátsolja.
De a' Nagy Karakter nem tart ollyan nagyon,
Mert a' bűnön nemes szíve felyűl vagyon;
'S világos elméje nem koldúl nagyságot
Egyre járván a' nagy 's az apró világot.
Cyrus fél Asiát győzte 's igazgatta,
Lenge virágjait mégis apolgatta;
Villars a' Ditsősség útján táborozott
's Apró madárkáin örömmel bábozott;
Colbert kedvet talált halálos ágyában
A' tsipős Boilau' szent Pulpitussában;
Bolingbrok 's Lyttelton baráti valának
A' Lopott Buklinak, 's elmés Irójának:
Hát vakmerősség é reményleni nekem,
Hogy Nálad, Nagy Ember! kedves lesz énekem?
Bátran teszem hát le nyugvó asztalodra,
Egyébre nem vágyok, tsak pártfogásodra.
Adj, a' mit az udvar adott Tasszóninak,
Egy füge is betses lesz Csokonaynak.

383. [Midőn iszom borotskát...]

Midőn iszom borotskát
Alusznak aggodalmim.
Mit nékem akkor a' bú?
A' gondra is mi gondom?
Búsúljak is, ki múlok.
Miért epesszem éltem? —

Igyunk tehát borotskát,
A' szép Liéus adtát.
Mert míg iszunk mi, addig
Alusznak aggodalmink.

384. Dórishoz

Pillants reám, Leánka!
Pillants reám, de titkon;
Hogy vén Anyád, ki pénzét
Olvassa, meg ne sejtse.

Pillants reám; 's azonnal,
Szép Dóris, én elértem,
Hogy érzed, a' mit érzek.

385. A' Szerelem' tilalma

Minden érez gerjedelmet:
'S én kerűljem a' Szerelmet?
És tsak én legyek hideg?
Hát a' szépet
'S a' faképet
Nem különböztetni meg?

Mért adott ízlést a' szemnek,
Költsönös bűbájt a' Nemnek
'E Világnak bőlts ura?
Hogy szeressük
'S félre vessük? —
Éj, az ám a' ha-ha-ha!

Még az ifjúság szememben
Tsillog, és virgontz eremben
Véremet jól érezem:
Hát ha ennek
Lángba mennek
Zsúrolási; vétkezem?

Három ember volt, barátom,
Mind a' hármáról a fátom,
Hogy ne éljen, már teve.
Hókus, Bókus
Pellidókus
Ő Kegyelmeknek neve.

Ők az ifjaknak tüzéről
És ledér természetéről
Szűntelen zsorváltanak,
A' Világnak
Dámaságnak
Kantsukái voltanak.

Szint' a' hatvant érte Hókus,
Hitvesét féltette Bókus,
És magáról egy se hitt.
Pellidókus
Mint a' mókus
Játsza önnön farka ... tsitt.

386. Görög Úrhoz

Megholt egy haza' embere,
Megholt, és idegen por fedi Béts alatt
A' fáradtt KEREKEST: jövel
Gyászos Melpomené! 's éjjeli sípodon
Jajdíts bánatos éneket.
A' buzgó Hazafit zengeni szent irány.
Ah jó szíve, Magyar tüze
Közjóért pihegő Lelke, serény esze,
Ah érette esenkedő
Népünk mind kitsinyek voltak az ég előtt.
Megholt! 's jókori Fátuma
Minden jámborokat búba meríte bé,
'S főként tégedet, óh GÖRÖG!
Óh bajtársa, 's igaz Dámona ő neki
Űlj sírjára Hazám' fia!
'S gyászolván keseregd tiszta barátodat,
Én — mert szívbeli bánatod
Megnémít — ki fogom zengeni siralmad.

387. A fiatal Remény

Remélt remélt egy Ifjatska
Hányván a' Sors habja;
Eltört, eltört a' Vasmatska,
Imhol a' darabja.

388. Sárközy Kisasszon' halálára

Itt fekszik ő — a' hajdanában
Kedves mosolygó Rózsaszál,
Elhervadott nyíló korában
És fája' díszét-vesztve áll,

A' mord halál e' ritkaságot
Meglátta, és tárgyúl vevé
'S e' bíbor ortzájú virágot
Egy sárga rózsává tevé.

Sárgán se múlt el tetszisége
Sárgán is ékes rózsa volt:
De élte' lángja fogytig ége,
És elnyelé e' néma bolt.

Itt áll, — de tsak kóró magában,
Ah, a' mosolygó Rózsaszál
E' dűledéknek oldalában
Bús fája díszét-vesztve áll.

Mellette tépett szárnyal űlnek
A' víg Reménység' gyermeki;
Sír Hímen és füstölve hűlnek
Leforgatott szövétneki.

Ti ifjak! a' kik szép szemére
Hevűlve olvadoztatok,
Könnyes szemekkel sírkövére
Hervadtt virágot szórjatok,

'S mondjátok ezt: „Ah így futál el
„Tőlünk te rózsás Grátzia!
„Illyen valál: így hervadál el
„ÓH SÁRKÖZY TERÉZSIA!

389. A' Békételenkedő

Tavasz

1.

Ennye már az esztendőnek
Silány napjai eljőnek,
Itt a' kedvetlen Tavasz.
Lottsos pottsos minden napja
Komor a' Bőjtmás' honapja.
Aprilis tsalárd ravasz.
Sovány szelek süvöltése,
Száraz porral kerengése
Torkot mellyet terhelő
Huruttal kerűl elő.

2.

Kinek volna kedve benne!
Bár tsak hamar vége lenne
Unalmas óráinak.
Szemem bár merre tekintsen
Sem gyümőltse sem mi nintsen
Kertem' puszta fáinak.
Mit ér zőldje a szőllőnek
Ha rajta fürtök nem nőnek?
Mit ér a' bimbó, virág,
Ha körtvélyt nem nyújt az ág?

3.

Barmaim, jaj, be' soványok
Elfogyott a' takarmányok,
Már sem széna, sem mező —
Ezer az ember szükségi
Nints új, elfogyott a' régi —

Majd kihúz az éhező.
Óh Bártsak hamar nyár lenne
E' silány Tavasz elmenne.
Uram! Uram! talán már
Nem is fog már lenni nyár!

Nyár

1.

Haj, haj, no! be elfáradtam
Ugyan nagyon megizzadtam,
Adjatok egy kis vizet.
A' nyári Napnak hésége
Éltünk terhe, veszettsége
Tsak, tsak ilyennel fizet.
Uram! Szüntesd a' héséget,
Mert magunkat is el éget.
Tikkasztó kanikulánk
Bűnünkért van tsapva ránk.

2.

Testünket alig bírhatjuk
Lélekszakadva aratjuk
A' mi kis termésünk jött.
Vetegettük hideg szélbe
Most takarjuk forró délbe
Dudva és bogáts között.
A' mit e' még meg nem fojtott
Szipoly és sáskaraj tojt ott,
'S a' mit ez is meghagya
Elsütötte a' ragya.

3.

A' hosszú napnak terhétől,
A' munka' keménységétől
Tsigázódik életünk.
Még is mind ezért végtére
Mi a' szegény ember bére?
Aggunk 's alig ehetünk.
Menkő, villám és mennydörgés
Mind a' mit nyér a' könyörgés,
Forgó szél és jég eső
A' mi a' munkánkra jő.

Ősz

1.

A' fejem már majd megbódúl,
Annyi a' gond melly rám tódúl,
Érik a' gohér nagyon.
Szintúgy félek még előre,
Ha rá nézek a' szőlőre
A' szüret 's baj itt vagyon.
Restellek már ki is menni
Eső esik, mit kell tenni,
Alhatnám is, de nem is,
Mozogni kén nékem is.

2.

Most jőnek már, haj, most jőnek
A' megaggott esztendőnek
Legkomorabb részei,
Borong tolong a' kedvetlen
Őszi felhő és szűnetlen
Bugyognak lotts tseppjei.
Bent ásítok, kint meg ázom

Bent didergek, kint meg fázom;
Szomorú Ősz! haj, haj, haj!
Benn is baj most, kinn is baj.

3.

Bártsak meleg napfény volna,
Vagy kemény télre hajolna
Már ez a' lotts potts idő.
Mert most setét ködbe fedve
Sínlik az embernek kedve
'S azért hozzám más se jő.
De ha jő is, mit tsinálunk,
Tsak unalom lakik nálunk:
Most is bú és álom nyom,
Jaj be fáj a vékonyom!

Tél

1.

No eljöttél valahára
Gyászos Tél, a' föld nyakára,
És az erszényt oldozod.
Együk most már munkánk bérét,
Igyuk saját testünk vérét,
Már az inséget hozod.
Igazán hogy minél rosszabb
A' te részed, annál hosszabb.
Életünkből majd fél rész
A' te napjaidba vész.

2.

Elrablod a' kikeletnek
Tején hízott természetnek
Gyönyörűségit magad.

Mindent a' mit a' terméken
Nyár 's ősz adott a' vidéken,
Fagyod tőlünk elragad.
Tsak számodra munkálódunk,
Érted élünk és aggódunk,
'S midőn mindent elragadsz
Magad tsak kedvet sem adsz.

3.

Tömlöttzé teszed szobánkat,
Kertünket és gyümőltsfánkat
Zuzzal virágoztatod.
És azalatt nagy lármázval
Ki mormolsz szélhahotával,
'S Jégfogad' vitsorgatod.
Ne dúld fel minden kedvünket
Enyhítsd megúnt életünket
Bocsásd hozzánk a' tavaszt
Szívszakadva várjuk azt!

390. A' Nap' Innepe

„IDVEZ légy, áldás' forrása,
Világosság' tengere,
Munkás halandók' lámpása,
Életünk' rúgó-ere!

„Te mutatod meg minékünk,
Mi fejér, mi fekete?
Te általad bús vidékünk
Örömkertté tétete.

„Halmainkat, Vőlgyeinket
Örömbe öltözteted,
És sorvadó beteginket
Erőddel élesztgeted:

„Süss atyáink' Templomába,
Süss szent súgáriddal bé,
'S a' setét telet honyjába
Kergesd tőlünk más-felé.

„Ím az Innep' Szűzetskéji
Elődbe kiszállanak,
'S jótéted' első zsengéji
Kaskáikban látszanak.

„Fogadd el ez apróságot
Hozzánk-jöttöd' innepén,
Óh te, ki fényt 's gazdagságot
Hintesz el Pérú' gyepén!"

Az Inkák így éneklének,
Így a' Nap' Leányai,
Így a' Kuszkó' szenthelyének
Minden béavattjai,

Midőn hozzájok megtére
A' rokon Nap fényivel,
És Hazájok' Édenjére
Fényt és termést szóra el. —

Hát mi miként innepeljünk
Néked, óh Keszthelyi Nap,
Kitől Éden lesz lakhellyünk,
Kitől Népünk fényre kap?

Óh tiszteld minden haboddal,
Balatonnak Thétise!
Mert ki tesz jól tájékoddal? —
FESTETITS, vagy senki se'.

391. Fillishez

A' SEMMISÉG' örök tavába
Ifjú-korod' javát hijába,
Szép Húgom! óh ne hán'd
Úgy éld virágit a' tavasznak,
Hogy majd ha mellyeden megasznak,
Elveszteket ne bánd.

Ne hidj a' nyájason mosolygó,
A' Grátziák' kertébe' bolygó
Lepkéknek, óh ne hidj!
Ezek tsak új rózsákra futnak,
És hirtelen vénségre jutnak;
Ne hidd, nem tart ez így.

Én is neveltem egy virágot,
Kit lopva egy hernyótska rágott
Emésztvén édesen;
De végre Lepke vált belőle,
'S újjabb virág után előle
Eltűnt negédesen.

Óh mennyi bút láttam miatta!
Már lelkem eltsűggedt alatta,
A' szívem öszvetört;
Kedvet haszontalan' kerestem
Másutt, mihelytt attól elestem,
Ki édesen gyötört.

A' szép napok hosszak valának,
Az éjtszakák nem nyugtatának,
Hogy ő máshoz hajolt,
Szétt-néztem, és sohol se láttam
Azt, a' kit oly hívenn imádtam;
'S egész főld puszta volt.

Most is, ha foly könyhullatásom,
Tsupán ez egy vígasztalásom:
Hogy ő a' hitszegő!
A' tiszta szívet megvetette,
Ki őtet olly forrón szerette,
'S reám méltatlan ő.

392. Az elmátrónásodott Dóris

DÓRIS! míg úgy virágzottál,
Mint egy Májusi szép Fa;
Bokrétákat ajánlottál
Minden ifjú' hajára.

Én is, más is, szaggathattunk
Rólad friss virágokat,
Árnyékod alatt szíhattunk
Újító balzsamokat.

De virág-hullta szépséged
Hozván már gyümőltsöket,
Kerűlünk, óh Dóris téged,
'S álomtalan tsőszödet.

Már most tsak az ő számára
Kell neked virítani;
Katsi! a' más almájára
Számot sem kell tartani.

A' Szűz — 's Mátróna — a' szemnek
Vét más-más tekíntetet. —
Tavasz van a' szerelemnek
Hideg ősz a' tisztelet.

Hajdan egy pillantásodra
Mint kótogott kebelünk!
Most már komoly virtusodra
Bőlts fázással űgyelünk.

Sovány *lelkem* titulussal
Bé kell érni néked már,
Kit mindennapos tónussal
Férjed morog, úgye bár?

Az a' boldog Kor eszébe
Asszonyságodnak jut é,
Midőn ledér szerelmébe'
Olly sok ifjú tégeté?

Dóris! Dóris! mit nem tettél
Az én lágy szívembe' is.
Mi valál? de mivé lettél
Szent jármod alatt te is!

Már bút terem barázdáján
Asszonyságod' homloka,
Már kartsú nyakad' símáján
Hasat ereszt a' toka.

Már, a'hol domború voltál,
Lapos vagy és négy-szegű:
Ollyan állásra hajoltál,
Mint a' bőgő hegedű.

Már tzédrusa szép testednek
Öles törzsök, nem súgár;
Egypár Narantsa mellyednek
Sárgadinnye-forma már. —

Dóris! Dóris! mivé lettél
Szent jármod alatt te is!
De mit? jaj a' kit szerettél,
Hanyatlani kezd az is.

Én is hanyatlok időmmel,
És kergetlek tégedet;
Nékem is roskadtt erőmmel
Szívem meggémberedett. —

Régi lángom' ellotsolta
Cipris' pajzán gyermeke,
Virgontz kedvem' elgázolta,
Tsak füstöl szövétneke.

Elmém is, melly hajdanában
Az égnek tág boltjain
Át-lövelt egy minutában
A' Pégazus' szárnyain,

Lassodik, 's hogy megjárhassa
A' szomszédság' vőlgyeit,
Mankót fog, és megolvassa
Minden tippenéseit.

Most is hogy tréfás versembe'
Játszhatnak még húrjaim,
Az, hogy ti juttok eszembe,
Régi kedves napjaim.

Sőt, Dóriskám! ha nem volna
Párod, úgy áldjon az ég —
Szívem szívedhez hajolna,
'S megifjodnám egyszer még.

393. A' Palatinusné' halálára [I.]

Epigramma.

A' néki-szépűltt Budára
Nádorispányunk' számára
Egy A l o é t hoztak vólt:
De alig lett virágzása,*)
Mint az Áloék' szokása
Ő is azonnal meghólt.

Szépeink köztt megjelenvén
Angyalnak ítéltenek:
Most az Angyalokhoz menvén
Óh! minek nevezzenek?

394. A' Palatinusné' halálára [II.]

1

Advecta externis Aloë vernabat ab oris
Delicium nostri Principis atque Budae
At vix flore novo nova coepit gaudia ferre
Ut mos est Aloë, vitaque, flosque cadit.

2

Cum tua terrestres tetigit praesentia Nymphas
Pest Buda Angelicam dixit adesse Deam:
Nunc quando superis immixta es sedibus: eja!
Quo te coelituum nomine turba vocet?

*) Az Aloé, egy fejedelmi virága a' fejedelmi kerteknek: mihelyt el-virágzik és magzik, azonnal meghal.

395. Dr. Földi' Sírhalma felett

MEGKÖNNYEZETLEN' kell hamuhodni hát
Ákászod' allyán, FÖLDI! tenéked is?
Óh néked is, kit dűltt Hazádért
Sustorogó tüzed onta egybe?

Természet' édes gyermeke! 's a' Világ'
Tág Templomának béavatott fija!
Hát a' mikor törvényit írod,
'S Pitvarait kinyitod minékünk,

Akkor szorít é jussa alá korán? —
Korán! az élet' leggyönyörűbb korán! —
Óh tán irígy ő? 's azt akarja,
Hogy bekötött szem alatt imádjuk?

Hát már Apolló, a' ki fejed körűl
Kettős borostyánt vont vala, Kedvesem,
Hát már Apolló a' Halálnak
Bűne között hidegen danolgat? —

Nem is danolgat! — Lantjai, fűvei
Pindus' vidékén dísztelen állanak:
Bús a' Poéta- 's orvos-isten
Jaj! Erató 's Hygiene sorvad.

És én, ki hozzád olly lekötött valék,
Én a' barátod légyek e szótalan?
Ah! megmeredjen szívem inkább,
És veled egy por alatt fedezzen

E' bóldog Ákász': mint sem egész Hazám'
Közös telében én se legyek meleg.
Felvészem a' Lantot, 's gyepedző
Sírod előtt keseregve űlök.

Te tiszta polgár, víg egyenes barát,
Mélly túdományú, tiszta eszű valál;
Hempelyge roppant lélek apró
Tested' erébe', nemes barátom!

Még is betsetlen puszta bogáts fedi
Hadház' homokján szent tetemid' helyét,
Még sints, ki Lantján a' Dunához
Így keseregne: *Kimúla Földi!*

Nintsen! — De nyúgodj e' ligetek megett,
Nyúgodj ditső test: én velem is tsak így
Bánik Hazám, bár drága vérem
Értte foly, értte fogy, értte hűl-meg.

Lesz még az a' Kor, melybe' felettem is,
Egy hív Magyarnak lantja zokogni fog,
'S ezt mondja népünk: *Óh miért nem*
Éltek ez emberi Századunkban?!

396. Az Ember; a' Poézis' első Tárgya

ÓH melly örömben folytak el ekkorig
Zsengére nyíló napjaim! óh miként
Érzém, hogy élni, 's Tháliának
Rózsanyakán enyelegni, édes!

Víg borzadással jártam el a' Görög
Szépségek' és a' Római Nagyvilág'
Pompás maradványit; 's ezeknek
Sírja felett az Olasz' negédes

Kertjébe' szedtem drága Narantsokat;
A' frantz mezőket láttam; az Álbion'
Barlangiban 's a' Német erdők'
Bértzeiben örömöt találtam.

Olykor hevítvén lelkemet is belől
Új képzelések 's büszke vetélkedés;
Lantot ragadtam, 's a' lapályos
Dáczia' termezején danolván,

A' földnek allyáról felemelkedém;
A' felleg elnyelt, mennyei képzetim
Mint az habok felfogtak, 's úsztam
Gondolatim' tsuda tengerében.

„Mérész halandó! lelkesedett iszap!
„Így zenge hozzám egy levegői Hang,
„Szentségtelen létedre nem félsz
„Angyali pitvarokat tapodni?

„ *Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek*
„ *Szavára mozgasz? 's végre mivé leszel?*
„Míg ezt ki nem vizsgálod, addig
„Por vagy, az is leszel." E' szavára,

Mint lenge párák' éjjeli tsillaga,
A' tágas Éther' Mennyezetén alól,
Sebes bukással földre hullván
Tsak tsupa por, hamu lett belőlem.

397. A' Tavasz

Festő versezet Kleist' német munkáiból

Rajzolatja e' Munkának

Áll ez III Részből. — I. A' Belékezdés. II. A' Festés maga. III. A' bérekesztés. — I. *A' BELÉKEZDÉSBEN* megköszönti a' mezőket, és írásának tárgyát előadja, *II. A' FESTÉSNEK* 5 Szakassza van. I. *A' Kikelet.* A) A' Tavasz leszáll; 1 lehell, a' hó elolvad; 2 lehel, az árvíz megszűnik; 3 lehell, a' zőldségek és virágok kiújúlnak. B) Hívás a' mezőkre, intés az örömre; jelesben a' Leánykákhoz. 2 *A' Vi-*

dék. A) Faluk. Fenyves. Vetések. Tó. Bált' tengere. Ménes. Tsorda. Major. Szőlőhegy. Patsirta. Szántóvető. B) A' hadnak kártételei. Intés minden Fejedelmekhez a' békességért, kereskedésért, a' Bőltsek' pártfogásáért. 3 *A' Major.* A) ennek tekintete. Tó az udvaron. Tyúk. Lúd. Gyermekek' fördése. Paraszt leány. Tengeri nyúl. Galamb. A' Kert. Virágok. Diófa. Tulipánt. Rózsa. Játzint. Gyöngyvirág. Ibolya. Estike. (a' magános Bőlts) Páva. Kankalinok. Lepkék. Mezei gazdasszony. B) A' mezei nép' boldogsága. Erre, és a' bőlts életre való áhítozás. Jövendőlő képzet a' jobb élet felől. Elragadtatás Lillához, és a' barátjához Gleimhoz. Felébredés, és az azon való szomorkodás. 4. *Az Erdő.* A) Felvídúlás. Erdei sétálás. Ketskepásztor. Szarvasok. Szilaj ménes. Bikák. Erdei omlópatak. Madarak' éneke. Fülemüle. Vadgalamb. Fészkek. B) Az Istennek nagyságos dolgai. 5 *A' Rét.* A) Illatok. Hívás Spaldinghoz és Hirzelhez, a' mezőre 's a' virtusra. Gólya. Libutz. Méhek. (az útazó Bőltsek) Tó. Sziget. Berek. Szárazság. Esső. Zápor. Juhok. Fetskék. Napfény. Szivárvány. Hívás Hallerhez. *Az* esső után való köz megújúlás. — III. *A' BÉREKESZTÉS.* Bútsúvétel a' Mezőktől. Ohajtás.

Fogjatok bé szent árnyékok!
Ti elmélkedésemet
Andalító zöld hajlékok
Fogjatok bé engemet;

'S kezdjetek belém fúvalni
Egy édes versezetet,
Mellyel fogom magasztalni
Az ifjúltt Természetet!

És ti mosolygó réttájok,
Kiken hűs patak kereng!
Harmatos völgyek, lapájok,
Hol sok ezer virág leng!

Megeléglést hadd szíhassak
A' ti jó szagtokkal bé;
Párás hegyek, hadd juthassak
Kies tetőtök felé!

El kívánom arany lanton
E' vídúlást dallani,
Melly most kezd e' bóldog hanton
Körűltem mosolygani.

Hadd hallja meg Aurórával
Heszperus e' dalomat:
'S *Lilla* érdem-pántlikával
Fűzze érte lantomat.

Rózsaszín felhőn az égből
A' Tavasz leszállala,
Rajta fiatal zöldségből
'S virágból fontt öv vala.

Minden természet érzette
Isteni lehelletét;
A' hó végig hempelygette
A' hegyek' görbűletét,

Partjokon felyűl úszkáltak
A' patakok szerteszétt,
A' felhők záporrá váltak,
Hullámokat tolt a' rét:

A' földmíves elréműle. —
De ő eggyet lehellt még;
'S ím minden köd elrepűle,
'S álámosolygott az ég.

Ismét a' földnek gyomrába
Leszivárgott a' tsatak,
És náddal tűzött árkába'
Halkal tsörgött a' patak.

Hozzánk ugyan gyakor éjjel
A' lankadtt Tél vissza-tért,
'S megrázott szárnyáról széllyel
Szóra zúzot, havat, dért;

A' zablátlan szélveszeknek
Felhítta tsoportjait,
Kik az északi bértzeknek
Kitörvén barlangjait,

Mendörgő hanggal rablották
A' virdító berkeket,
Fenekestől felforgatták
A' setét tengereket.

De a' föld' zordon színére
Még egyet lehelle ő,
'S éltető lehelletére
Felengedt a' levegő.

Béteríte egy szőnyeggel
Völgyeket, és halmokat,
Mellybe szőtt vad merészséggel
Zöldséget 's virágokat.

Most már a' bikk a' tserébe'
Hűs árnyékokat vetett,
Hármóniás dal tőlté-be
A' pitymalló ligetet.

A' tiszta Nap megtekinté
A' szelíd patakokat,
'S játszi szikrákkal behinté
Göndörödött hátokat.

A' szellők' útját eltölték
A' vidék' illatjai,
A' szunnyadtt ekhót felkölték
A' pásztorok' sípjai.

Ti, kiknek megtsaltt lelkére
Az öröm' fénye közűl,
Mint a' tél' felhős éjjére
Egy víg súgár sem derűl,

Oszlassátok el a' kába
Kétséget 's aggságokat,
Ne nyögjétek el hijába
A' múlandó napokat.

A' hírnév' rab kívánója,
A' fukar, 's halvány kaján,
A' bosszú' hév szomjúzója
Hadd epedjen a' baján:

Titeket a' vígaságnak
Alkotott a' kegyes ég;
Virtusnak 's ártatlanságnak
Aggódni illetlenség.

Ússzatok gyönyörűségben!
Ti érettetek van ez;
Ím leng, és zeng a' híg égben,
A' vőlgyben virít 's rügyez.

És ti a' tavasznak kedves
Barátnéi jertek el!
Virágzó Szépek, a' redves
Városból fussatok el.

Fújtó gőzzét ne szívjátok
Arany tömlötztöknek már:
Jertek, ím Ekhó hozzátok
Mosolyog, és Zefir vár.

Vár, hogy játszhassék a' Hőlgyek'
Bodrozott hajfürtjein,
Midőn tántzoltok, a' vőlgyek'
'S ligetek' ösvényein,

Vagy ledűlvén a' kútfőkhöz
Apró violát szedtek,
Hogy ártatlan emlőtökhöz
Bokrétát biggyesszetek.

Itt, hol örökké zöldellő
Fenyvekkel a' bértz benőtt,
És feléig a' kékellő
Pataknak árnyékot szőtt,

Itt fogok zőld gyepre űlni —
Óh! a' mező mint örűl!
Mint kezd új élet derűlni
E' mosólygó táj körűl!

Jámbor faluk! óh enyelgő
Nyájak! óh erdők, hegyek!
Pihenést széllyel-őgyelgő
Szememnek méken vegyek?

E' gyenge zőld gabonákon?
Kik hímmel tarkállanak,
'S végre a' szűk barázdákon
Távol alig látszanak?

Vagy e' tón? mellynek gődények
Ússzák tsendes habjait,
Tsipkebokrok, és kökények
Koszorúzzák partjait? —

Szemem' egyszerre magához
Rántja a' *Bált'* tengere,
E' kék méllység, 's a' partjához
Vergődő hab' ezere.

A' tündöklő Nap' súgára
Egy tsillagokkal rakott
Eget terít rá s magára
Pislogva tekinget ott.

Óriási a' vizeknek,
Felotsódván a' napon,
Bukfentzezve ténferegnek
Ez ellátatlan lapon.

Nézd el, óh mezők' Múzsája,
Ama' szomszéd síkokat,
A' lovak' pompás homálya
Mint lepi el azokat.

Déltzeg nyakot emelítnek,
Mellyet lágy sörény kerít,
Dübögnek, fennyen nyerítnek;
A' fenyves visszanyerít.

A' komor bika' nyomában
Sok szép fejér tehenek
A' Major' bokros lápjában
Kedvekre őgyelgenek;

Mellyhez nyár- és fűzbokrokkal
Árnyékozott róna megy,
Hátúl egy thyrsusbotokkal
Béűltetett szőlőhegy:

Egy része tisztán tsillámlik,
Másutt fátyol fogja bé;
Fut a' felhő, 's a' fény hámlik
Gráditsonként felfelé.

A' Patsirta az egekre
Fennyen emelkedve száll,
Lenéz a' bóldog vőlgyekre,
Függtön marad, 's jubilál.

Kerengő dalja' hangjában
A' szántó gyönyörködik,
'S édes elandalodtában
Az égre bámészkodik.

Majd a' vőlgyelő ekére
Dűlvén, kihempelygeti
A' barna habot főldére;
Csóka, varjú követi.

A' Vető az ő nyomába
Mérsékelve lépeget,
'S a' bíztató barázdába
Arany záport hinteget.

Óh! ha a' magvát magáért
Szórná a' munkás paraszt,
Óh, ha fáradván boráért;
Maga is inná meg azt!

Ha azért görbítnék fáját
Az esztendő' terhei,
Hogy enyhítsék saját száját
Jónedvű gyümőltsei!

De a' torkos Had, 's más részen
A' fogtsikorgató Éh,
'S a' vad tábor, hányszor tészen
Munkát, reményt semmivé!

Mint a' forgószél' kezéből
Parittyázott jégeső,
Úgy töri széllyel tövéből
A' tápláló fűvet ő;

Tipor karókat, szőllőket
A' főld' színéig szintén,
Felgyúlt falukat, erdőket
Kedvére — — — Hol vagyok én?

Ím, ím a' messzi dombokból
Fegyverek villámlanak,
A' feltátott réz torkokból
Tűzfelhők gombolyganak,

Megdördűlnek, 's menkövekkel
Górálnak mindannyiszor;
Szétszaggatott emberekkel
Rakva a' rettentő por.

Kék homály alá takarja
Mindentlátó szent szemét
Az Ég, 's nézni nem akarja
E' kegyetlenség' nemét. —

Ní, egy legszebb virágjában
Lévő fiatal legény
Mint hajtja fejét kínjában
A' bajtársára szegény.

Tsorgó vérét és páráját
Útjában késlelteti,
Reményli hogy szűz Mátkáját
Még egyszer ölelheti,

Reményli hogy kedvessének
Ajjakiról talám még
Bérét hosszas hűségének
Learattatja az ég:

De egy kard most vágja főbe...
A' Szűz kimúl sírással,
'S ezen egy Bőlts jövendőbe
'S egy szent Poéta elhal. — —

Ti, a' kiknek hűségére
Bízták szabad nemzetek,
Hogy a' főld' minden kintsére
Nevekben ügyeljetek,

'S korona légyen páltzával
Szent hatalmatok' jele,
Ah! a' magok' fegyverével
Gyilkoltatjátok e le?

Ha az tzélja szíveteknek,
Óh emberek' attyai!
Hogy több boldog gyermekeknek
Légyetek gyámolai:

Ám bízvást vásároljátok
Minden módon ezeket,
Tsak hogy fel ne áldozzátok
Az első-szülötteket. —

Világ' minden Fejedelme!
E' szómra hallgassatok;
Hogy az Istennek kegyelme
Meghallgassa szavatok'!

Sarlóját az aratónak,
Mellyért éh könnyeket hint,
És lovait a' szántónak
Adjátok vissza megint.

Napkeletre duzzasszátok
Vitorlátok' öbleit,
'S a' tengeren arassátok
A' szigetek' kintseit.

Ültessetek országtokba
Emberekből kerteket,
És állítsatok azokba
Serény, okos tsőszöket.

Azoknak jutalmazása
Légyen rang és tisztelet,
Kiknek éjjeli lámpása
Fényt terjeszt a' föld felett.

Kérdjétek a' kalyibától,
Nem lappang é ott egy Bőlts,
Kit a' nagyok' pitvarától
Magához vont az erkőlts?

Hol rejtekben él magának:
Óh innen hívjátok ki,
És adjátok a' hazának
Bírói székét neki;

Zárja bé az ortzátlannak
Palotátok' ajtaját,
És a' síró ártatlannak
Orvosolja meg baját.

Jer Múzsa, e' vőlgy' lapáján
Nézzünk széllyel a' paraszt'
Gazdaságán, 's háza' táján,
Jer, látogassuk meg azt. —

Itt sem Párusi márványból
Nem raktak oszlopokat,
Sem alabástrom bálványból
Nem véstek bajnokokat,

Sem itt a' messzi vizeknek
Tsavargós kerűleti
A' hatalmas mestereknek
Fékszárát nem követi.

Egy Fa, melly alatt nagyattya
Három ember' idejét
Általélte, takargatja
Hűs árnyékkal lakhelyét,

Mellyre a' zőld venyigéknek
Tsimpajkóznak karjai,
Óltalmazzák a' tüskéknek
És bokroknak falai.

Udvarában egy mosolygó
Tó kínálja a' szemet,
Mellyben felhőkkel gombolygó
Kék ég fog fel engemet:

Egy ég felettem elterjedt,
Alattam áll másik ég;
Óh e' kettő köztt elterjedtt
Megmérhetetlen méllység!

Itt sír egy Tyúk, 's a' mellyéket
Borzadtt tollal futja bé,
'S az imént kőltt kis rétzéket
Tsalja a' száraz felé;

De szavára nem ügyelvén
Végig futják a' tóközt,
'S a' habokon általkelvén
Háphápolnak a' nád köztt.

Lúdak sárga libáikkal
Sétálva járják a' gazt,
'S berzenkedő szárnyaikkal
Űzik a' lompos kuvaszt,

Játékból a' szöszke fattyúk
Az úszáshoz kezdenek,
Lebukkannak mint a' hattyúk,
'S evitzkélve függenek.

Amott fut az ól' mentében
Egy kis fürge dolgos Lyán',
Tarka kosár a' kezében,
A' tyúk fut nyoma után:

Most megáll, 's üres vetéssel
Őket a' kis tsintalan
Megtsalja, ím gyors lépéssel
Oda futnak hasz'talan;

Majd hirtelen a' kosárról
Árpát szór le azoknak
Nézi hogy egymás' hátáról
Mint esznek 's tzivakodnak.

Amott homályos odvában
Kandikál a' fejér nyúl,
'S piros szemét bámúlttában
Forgatván be-be-rándúl.

Lágy dúttzából hahotával
A' kék Galambka kijő,
Nyakát pirosló lábával
Gyengén kapargatja ő,

Tsipked orrával mellyéhez,
Szép szárnyain babirkál;
Minden megvan, és hímjéhez
A' ház' fedelére száll:

Emezt a' féltés gyötrötte,
Haragszik negédesen,
Ürög-forog körűlötte,
És turbékol begyesen:

De hozzá simúl hajolva
A' hízelkedő szép Pár;
Ez is felé megy brukkolva:
Egymást éri a' tsók már.

Öszvetsapják víg robajjal
Mind a' ketten szárnyokat,
'S folytatják tördeltt katzajjal
A' kert felett útjokat.

Elmegyek a' föld' színén is
A' merre ti szállatok,
Érzékeny Galambkák! én is
Elmegyek utánnatok.

Elmegyek — óh mint ragyognak
E' Kertnek virágai!
Melly édesen párolognak
A' lombok' illatjai!

A' virágok' felhőjében
A' víg Zefir sátoroz,
Az égre kapja reptében,
'S vélek onnan záporoz.

Ide Mórok' vad plántáit
A' merész hajós nem gyűjt,
Bogátsok' ritka fajtáit
Itt üveg tömlötz nem fűjt.

Tsupán hasznos tzifraságot
Szeret a' földmivelő,
Vagy egy koszorú virágot
Ollykor, ha jó kedve jõ. —

Ez a' hosszú boltozatja
A' Diófáknak felyűl
A' kék eget mutogatja,
Mellyen sok felhő repűl,

Hátúl a' zőld térmezőkkel
Tókat, berkes vőlgyeket,
A' dagályos hegytetőkkel
Körűlvett vidékeket.

Még egyszer végig sétálok
Szememmel e' tárgyakon,
Azután tőlök megválok: —
Ez itt, ez magára von!

Óh Tulipánt! szent kezével
Ki nyitott fel tégedet?
A' napnak minden színével
Ki tölté meg kebledet?

Virágok' királynéjának
Köszöntenélek ugyan;
De az isteni Rózsának
Több királyi dísze van:

Ezerrétű szép kantussa,
Szerelemszín artzai,
Magas tövises trónussa,
És örök illatjai.

Éppen itt áll büszke fáján,
Itt az én betses rózsám,
'S félig kinyíltt bimbótskáján
Keresztűl mosolyog rám.

Itt a' kék Játzint fejtődik
Hűs illatú kelyhivel.
Itt a' Gyöngyvirág vergődik
Ezüst tsengetyűivel;

Itt érzem az Ibolyának
Kifolyó balzsamjait,
Széllyelhintvén ortzájának
Aranyos súgárait. —

Az Estike tsendességgel
Nézi a' virágokat,
Midőn egész büszkeséggel
Szórják el illatjokat:

Kímélve bézárja száját,
'S reménlli, este felé
Az egész napnak pompáját
Szégyennel borítja bé.

Képe ő a' nagy léleknek,
Kinek a' bámúló nép,
Mint sok gyáva Vitézeknek,
Buzdítására nem lép;

Ki a' virtust önmagában
Betsűlvén szemfényt nem veszt,
'S rejtekje' szent árnyékában
Jóság' illatját terjeszt. —

Ní, ahol a' szép Flórának
Táblája fényeskedik,
A' Páva önnön magának
Melly büszkén begyeskedik.

A' barna, 's tsillámló porral
Béhintett Kankalinok
Úgy állnak ott ékes sorral,
Mint tömött tsillagzatok;

Mellettek truttzolva járván
A' páva, és zőld farkát
Szivárvány módra kitárván,
Hányja színváltó nyakát. —

A' Lepkék megvídámodva,
'S önnön választásokon
Soha meg nem állapodva,
Lengnek a' virágokon;

Majd visszafelé ingatják
Onnan tarka szárnyokat,
'S a' tseresznyéknek kutatják
Ismét a' virágjokat,

Mellyeket a' kert' gazdája
Kökényfába olta be;
És mostoháit tsudálja
Már most a' vad tsemete. —

A' vídám kellemességnek
Béllyege, a' házi Nő,
Ama' termett venyigéknek
Leveles boltjában sző,

Bokrokat űltet vásznára
És virágokat hímez;
Az öröm űlt ortzájára,
'S onnan mosolyog le ez.

Egy gyermek a' Grátziának
Kedvesse, a' tsintalan,
Gyenge karjával annyának
Nyakán tsüngvén untalan,

Hízelkedik, 's a' munkában
Gyakran tartóztatja meg;
Másik játszik a' mályvában,
'S magában mélán petyeg.

Óh szásszor boldog nemzetség,
Kit semmi gond nem rongál,
Kit sem a' kaján veszettség,
Sem kevély gőg meg nem száll!

Halkal folynak le rejtekben
A' te élted' napjai,
Mint a' virágos rétekben
A' tiszta víz habjai.

Mást hadd nézzen a' sok kába,
Mászván ház- és fatetőt,
Midőn győző-hintajába'
Elefántok vonják őt;

Mások értzben vagy márványban
Bámúltassák magokat,
Körültük látván nagy számban
A' térdeplő Sklávokat:

Tsak az kedves az egekben
A' kit nem kajdászván fel
A' bolondok, hűs berekben
Szunnyad, felkél, 's énekel.

A' nap' bíbor ábrázatja
Első súgárt ő rá hány,
Néki leng a' rét' illatja,
Néki zeng a' tsalogány.

A' bánat nem jár nyomában
Sem a' zőld vetéseken
Sem a' nyáj köztt a' pusztában,
Sem a' szőlőhegyeken.

Fűszerszámot ételére
A' munka hint, mellyett győz,
Mint az Éther, könnyű vére,
Maga virgontz, mint az őz.

Híg álmát a' fellehellő
Virradtakor végezi,
Egy hajnali nyájas szellő
Szeméről lelegyezi.

Óh! ha az ég úgy kedvezne,
Áldott mezők, nékem is,
Hogy rajtatok tsergedezne
Le az én életem is!

Hevervén ingó árnyékán
Kis Bigetsem' fáinak,
A' tsörgő patak' tájékán
Élnék már tsak magamnak,

Széllyel szórnám a' világnak
Éretlen bánatjait,
'S az ellobbanó vígságnak
Alatsony szorgalmait!

Óh ha az én nedves pillám'
Könnyeit ti rajtatok
Törlené le az én *Lillám,*
Kit mindennap siratok!

Ha néha vígasztalnának
Hű barátim' szavai,
Néha némán oktatnának
A' holtak' írásai,

Néha a' Bőltsesség nyitná
Méllységes folyásait,
'S lelkemnek letsillapítná
Tudományos szomjait!

A' Mogolnak nem kívánnám
Akkor gyémánt-gödreit,
Hadd bírná ő, én nem bánnám,
Aranytermő bértzeit.

Ám akkor holmi Törpének,
Kik szomjúztak hartzokat,
Az emberek hadd tennének
Kőszálnyi bálványokat,

Hadd öntenék meg számokra
Hadd a' tenger köveket:
Én nem vetnék pompájokra
Soha irígy szemeket. —

Óh Ég, boldogság' forrása,
Óh szeretet' tengere!
Óh jótéted' kifolyása
Hadd itasson meg, jere!

Hát bennem úgy elhervadjon
Az élet, melly tőled jött?
Mint egy virág megfúladjon
A' földi dudvák között?

Nem; megáldod te munkádat.
Már vídúlva érzem én,
Éltető ambróziádat
Hinti rám tsendes remén'.

A' hajnal' súgári jőnek,
A' homály ellebege,
Felrándúl a' Jövendőnek
Setétellő szőnyege.

Már is andalgó szememben
Más scénáji jőnek fel
A' dolgoknak, 's képzetemben
Új vidékek nyúlnak el.

Látlak, mennyei Lillátska!
Sietsz karjaim közé,
Indúlsz a' sűrű rózsátska
Mellől lugasomba bé.

Rajtad szemérem, ékesség,
Fény, szerelem, terjed el:
Így termett a' kellemesség,
A' virtus így lépdegel.

Lanthoz fogsz; 's a' Nap kibukkan
A' tömött felhők közűl,
A' szélvész egyet se kukkan,
Olimp figyelmezve űl.

Zeng benn a' messzi hegyekben
Notád' képe édesen,*)
'S hozzám Zefir e' kertekben
Általfújja tsendesen. —

*) Azaz: Az *Ekhó* által visszaadódott mássa az ő nótájának.

És te, Hémus' tetejéről,
Nyílttszívű Gleimom! leszállsz,
'S a' Téji lanton messzéről
Víg örömmel játszdogálsz.

A' Menny' kapui felnyílván
Cypris, Ámor, Kellemek
A' tsillám felhőkre nyilvánn
Kijövén, tündöklenek,

Kellemes szavok' hangzatja
A' kék levegőben zeng:
A' tsillagok' boltozatja
Öröm-kontzertjekre reng. —

Jertek bé majd, óh szívemnek
Kedves egy pár javai,
Vígasztalóji éltemnek,
Egek' ajándékai!

Szállítsátok magatokkal
Hozzám a' vígságokat,
Hintsétek bé virágokkal
A' réteket, halmokat.

De mit? hát már felébredtem? —
Hol vagy ditső képzelet?
Melly kies álmot rengettem
Ébredtt érzésim felett?

De már elfutott azoktól,
És én így sohajtozok:
„Óh sok függ a' fátomoktól
„Ez élet útján, óh sok!

„Itt tsak a' remény' játéka
„Áll a' Való helytt elő,
„Boldogít puszta árnyéka,
„Maga hozzám so'se jő." —

De a' Jövőn mit aggódom,
Hasz'talan gond, fére menj!
Hadd legyék a' kedvben módom,
A' mellyel kínál a' Menny;

A' mezőknek víg népével
Hadd járjam a' berkeket,
'S a' dalló filemilével
Hadd zengjek énekeket.

Hadd gyönyörködjem a' szellet'
Változó zengésibe'
E' nyöszörgő patak mellett,
Melly e' kőről omlik le.

Óh, ti a' dolgok' Annyának
Kezével fontt levelek!
Ti a' Bőlts gondolatjának
Fényt adó zőld fedelek!

Ti andalgás' szent tanyáji,
Vídító kerűletek,
Magános útak' homályi,
Idvezlettek légyetek!!

Óh a' ti íhletéstekre
Melly kellemes fájdalom
Nyomúl mindjárt a' lélekre —
Melly lágy érzés — nyúgalom!

Itt a' magossan zöldellő
Lugosnak árnyékain —
A' mellynek sok pajkos szellő
Hirintódzik ágain,

'S a' mellynek boltozatjában
Egy látható hívesség
A' zöld haboknak fodrában
Hempelyegve útat szég —

Lekukuttsál súgárával
A' Nap a' felhők felett,
És mennyei aranyával
Hímzi a' zöld levelet.

A' virágozó bokroknak
Béfutják illatjai
A' szép estvét, párolognak
A' Zefirek' szárnyai. —

Barlangjában, mellyet kondor
Bajbontsokból öklözött,
Űl a' ketskés, a' komondor
'S a' virágszálak között.

Fújja trillás tillinkóját:
Megáll, 's hallja másfelé
Hogy az erdőknek ekhóját
A' sok síp hogy' futja bé,

Itt harsántt vág a' bikkfára,
Amott alig hangitsál,
'S elis múlik utóljára:
Sípol — és ismét megáll.

Alól a' méllységben másszák
A' meredek szirtokat
Ketskéi, és úgy tépásszák
A' keserű bokrokat. —

A' könnyű szarvasok' nyája
Öszvenyargal minden közt,
Villog ágbog koronája
A' zörgő zöld bokrok köztt.

Sebes-futva kóborognak
Nádon, vízen, szirtokon;
Az ingoványok tátognak
Belésüppedt nyomokon. —

A' tavasz szerelmes kénnyel
Gyújtván a' víg lovakat,
Feljárják lengő serénnyel
Az erdőket, síkokat.

A' föld dübög megzúdúlva;
Duzzad és feszesedik
Erek' ága, 's elvadúlva
Farkok felberzenkedik.

Kedvet és tüzet lehellnek,
'S hogy hűsítsék lángjokat,
A' partokról leszökellnek,
Tördelik a' habokat.

Azután keresztűl futnak
A' harmatos vőlgyeken,
A' kősziklára feljutnak,
'S fent, a' törpe berkeken

Végig nézvén, a' ködökből
Távolról tekintenek
A' mezőre, 's a' felhőkből
Büszkén lenyerítenek.

Futnak a' bikák, 's orrokkal
Nősző-hevet lehellnek,
Hányják a' földet szarvokkal,
A' porködben dühödnek;

Némellyek meg bétzammogván
Bőgnek a' barlangban benn,
Mások bömbölve mormogván
Futnak a' szirtköveken. —

Amott a' bértzek' odvából
A' ligetes vőlgyekre
Egy folyóvíz a' sziklából
Vad morgással omlik le.

Sodorja a' kőszikláknak
Elmartzonglott tsípejit,
Át-tsörgi a' kivájtt fáknak
Mez'telen gyökereit,

Mellyek az omló habokban
Elhajolnak 's inganak,
Míg a' zőld fűzek azokban
Kényjek szerént mosdanak:

Az erdő minden barlangtól
Megzendűl és jajgat rá,
A' vad meghőkken e' hangtól,
És elszalad másuvá.

A' Madarkák nem zenghetnek
Itt magános dalokat,
Azért másutt keresgetnek
Tsendesebb szállásokat,

Hol szerelmes fájdalmoknak
Kőltsön érzési felől
A' piramidál bokroknak
Hűvös ernyőin belől

Párjok előtt gyengén zengnek,
Vallást tésznek szájokon,
Vagy danolással versengnek
A' zőld bikkfaágokon.

Majd meglesem e' rejtekben
A' kis ártatlanokat,
Mit mivelnek jó kedvekben,
Mint osztják a' tsókokat.

Halkal folyj itt, nyughatatlan
Patakotska halkal itt!
Nyögdétselő állhatatlan
Zefirusok tsitt, tsitt, tsitt!

Olly nagyon ne zörgessétek
A' leveles ágokat;
Kérlek el ne gyengítsétek
Szerelmes zsibajjokat!

Zőld tetők' lakosi! zengő
Hanggal énekeljetek;
Hadd tanúljam meg kerengő
Nótátokat tőletek. —

Danolnak — bokrokat, fákat
Zendítnek mindenfelé,
A' tágas Árnyékszálákat
Symphónia tőlti bé:

Az egész Táj hanggá lészen. —
A' pirók Kenderike
'S a' Pinty hegyes füttyöt tészen
Egy sörje' tetejibe'.

Tarkán ugrál a' bokrokra
A' sok Tenglitz, rá tekint
A' virágzó bogátsokra;
Dalja ugrós magakint.

A' Tsíz a' szépek' kínjáról
Leveles boltjában nyög:
Öblös hanggal a' szilfáról
A' Rigó basszust dörmög.

Tsak a' szárnyas zengzet mégyen
Tsak a' kis Filemile,
Hogy több dítsérője légyen,
A' magános allyba be,

A' bú örök szállásába
Mellyet féd sűrű ágbolt,
'S úgy tetszik hogy egy summába
Mind ide futottak volt

A' levegőnek 's pusztának
Térjéről körűlbelől
Árnyéki az éjtszakának
A' piros hajnal elől.

Itt danol ő, 's az erdőnek
Rémítő vadonjait
Hangjával örömmezőnek
Mássává tsinálja itt.

Ott egy setét tó itatja
Fűzfáit a' partokon;
A' kis dallos ott ringatja
Magát a' zőld ágokon.

Ott tzitzoráz víg réjával,
Ott tsattog, sűvölt, kereng,
Hangzik a' vőlgy a' pusztával.
A' hegedüs Kar így zeng.

Most lejtőre nyög nótáján.
'S gyengén kenyarog ezer
Érzékeny hangok' trilláján;
Majd ismét keményen ver.

Ollykor, midőn a' kegyetlen
Madarász, ki félfelől
Olálkodik a' kietlen
Hársfaerdőben belől,

Zőld levél alatt lappongó
Tőrkalitkája alá
A' tsemeték köztt bolyongó
Kedves párját bétsalá:

Azonnal víg énekében
Ő is egyszerre megáll,
Akkor szíve gyötrelmében
Mindenfelé szálldogál.

Őröngve repked a' fákon,
'S életének örömét
Erdőn, mezőn, kősziklákon
Kiáltozza szerteszét.

Zokog jajgat egy folytában,
Míg végre kínja miá
A' bokorra ájúlttában
Kókkadt fővel esik rá.

Ott kesereg ő körűlte
Holtt párja' árnyéka már,
Ott képzeli, hogy vérűltte
Sebekben körülte jár.

Majd újra zendűl jajdalján,
'S éjjel sints nyugta neki,
Úgy tetszik hogy minden jajján
Saját lelkét nyögi ki.

A' szomszéd halmok' allyában
A' bokrok kesergenek,
'S Részt vévén az ő bújában
Elalélva lengenek. —

De mi búg felkavarodván
E' vén tölgy' oldalánál?
Mellynek kopasz reves odván
Semmi madár meg nem száll?

Igaz é? vagy játékával
Tsak képzésem rezzent e?
Ímé kóválygó szárnyával
Hírtelen felröppene

Egy Vadgalamb a' tölgyfának
Üregéből félfelől;
És e' miatt kondúlának
Podvás öblei belől.

Suhan kiterjedtt szárnyakkal
A' vőlgybe egyenesen,
Keresgél bókoló nyakkal
Az árnyékban tsendesen,

———

Gondosan körűlszemléli
Magát, és a' tárgyakat,
'S orrával felszemetskéli
Az asszú ágszálakat. —

Ki tudja arra oktatni
A' zőldági népeket,
Miként kelljen boltozgatni
Mesterséges fészkeket?

'S édes szorongattatástól
Meglepve, mit tégyenek,
Hogy fortélytól és rablástól
Bátorságban légyenek?

Mi láthatatlan lehellet
Szálldogál ezek felé,
Melly szíveket egymás mellett
Szerelemmel tőlti bé?

Te tőled van minden jóság,
'S e' tsudadolgok' sora,
Óh véghetetlen Valóság!
Természet' Attya 's Ura!

Felséged olly nagynak látszik
Egy madárka' termetén,
Melly itt a' tüskék köztt játszik;
Mint az ég' mennyezetén.

Szint' olly nagy vagy egy fa' gallyán
Mászkáló hernyótskában;
Mint a' trónusodnak allyán
Lángoló Kérubimban.

Nagy Tenger! mellynek nem áll-ki
Sem partja, sem feneke,
Minden te belőled száll-ki,
Beléd semmi sem foly be.

Tsillagink' tűz-ótzeánja
Ama' fény-punctumoknak
Visszavertt lágy ragyogványja,
Mellyek rólad omlanak.

Egyet szólsz a' szélveszekhez;
Azonnal veszteglenek.
Hozzá érsz a' nagy bértzekhez:
És tüstént füstölgenek.

Midőn a' tenger' örvényje
Egymásba megütközött,
'S kilátszik fenékfövényje
A' hullám-bértzek között:

Az ő halálos torkának
Harsány ordításai
A' Felléged' nagyvoltának
Magasztaló daljai.

A' langszárnyú mendörgések
Követik szózatidat,
Hirdeti szörnyű bőgéssek
Nagyságos dolgaidat;

Mellyre félénk tisztelettel
Minden berkek rengenek,
'S néked mondott dítsérettel
Ők is visszazengenek.

Ezer hármóniás sorral
(Melly't hall az egész maga)
Hírdetvén roppant táborral
Az ég' minden tsillaga

Hatalmadnak 's kegyelmednek
Nagyvoltát mindenfelé,
Terjed híre szent nevednek
Egy Pólustól más felé.

De ki, a' ki felszámlálja
Minden tsuda tettedet?
Óh Teremtő, ki úszkálja
Keresztűl méllységedet?

Véges lelkek! szálljatok-fel
A' szelek' szárnyaira,
A' villámnak kapjatok-fel
Kilövelltt nyilaira,

Búdjátok az Istenségnek
Tündöklő méllységeit,
Át-élvén a' végességnek
Milliom esztendeit:

Utóljára sem látjátok
Egy ponttal is közelébb
A' fenekét, mint láttátok
Partja' széléről elébb.

Némúljatok meg hát éppen
Ti reszkető Hegedűk;
Így az Urat méltóbbképpen
Tisztelitek. — — —

———

E' szomszéd rétnek illatja,
A' mint bongó szárnyakon
Zefir ide fúvogatja,
Erővel magához von.

Annak virágos ölében
A' sziszergő nádak köztt
Mellyem' erőss pihegtében
Bészívom e' kedves gőzt. —

Bőltseség baráti! kedves
Spaldingom és Hirzelem,
Kik által zöldellett nedves
Ködje köztt a' múltt telem,

Oh ti, kiknek ajjakáról
Édes öröm tsepegett
Szívemre, sok bús óráról
Oszlatván a' felleget,

Jertek barátim! 's e' tájon
Ide mellém űljetek,
Hogy égi lakhellyé váljon
Ez a' környék tőletek.

Jer, szemléljük itt Flórának
Mosolygó gyermekeit,
És bámúljuk mindnyájának
Termetit 's szerelmeit,

Ezekkel a' magunk' képét
Jer, piperézzük fel mi,
'S a' bíboros lomha népét
Magunk köztt tsúfoljuk ki!

A' Virtus' díszét zengjétek:
És szájatok' szózatit
Nékem ollyanná tegyétek,
Mint a' rózsák' illatit. —

A' Grátziák itt hevertek;
Az öröm itt mosolyog,
E' mesterkézetlen kertek'
Útjain tsend tébolyog.

Itt a' tiszta tsermelyekkel
Lágy andalgás tsordogál,
Elszórtt virágligetekkel
A' Rét feltzifrázva áll.

A' kellemes illatoknak
Láthatatlan tengere
Hullámlik a' parlagoknak
Zőld mezején messzire,

'S az enyhős szelek széllesztik
E' dagályos habokat. —
Ezer lakosok élesztik
A' tarka tájékokat;

Ama' fás köztt nagy lábával
Gázolja a' vizeket
Az Eszterág prédájával
Nézvén farkasszemeket.

Amott a' Líbutz rikátsol
Egy fitzkó' feje körűl,
Ki fészke mellett harátsol,
'S a' káka köztt lesben űl;

Színli, hogy szárnyát fájlalja,
A' partra tsak sérikál,
Egyszer őt a' gyepre tsalja,
Addig, addig sántikál.

A' Méhek a' szellőtskéken
Szerteszéllyel bonganak,
A' virágzó tsemetéken
'S lóherén megszállanak;

'S olly tsillogva függnek onnan
Alá a' kis állatok,
Mint a' holdfénytől újonnan
Megaranyzott harmatok:

Onnan városokba térnek
Mellyet a' paraszt maga
Egyik zugjában a' térnek
Tsútsos köpűkből raka.

Itt ládd az igaz bőltseknek
Valóságos béllyegét,
A' kik szülötte-főldeknek
Elhagyván enyhős egét,

Az emberiség' határját
Felkeresik gondosan,
És annak drága nektárját
Gyűjtvén fárdságosan,

Munkájok' édes terhével
Honnyokba bészállanak;
Hogy a' bőltsesség' mézzével
Minket táplálhassanak. —

A' zőld síknak közepében
Egy kékellő Tó zsibong,
Mellyen a' szellők' mentében
Sok habkarika tolong;

A' vizekből domborúson
Nyúlik fel egy szép Sziget,
Mellyet kerít koszorúson
Nyárfa- és bokorliget:

És mintha el volna válva
A' főld' egyéb részitől,
A' habok ellen úszkálva
Lebeg önnön terhitől.

A' tüzes tsillagotskákkal
Megrakott vadrózsafa,
A' mindégzőld borókákkal
Uszkurutz és bodzafa,

'S a' rekettyék nyájas karral
Öszvefűzvén ágokat,
Kellemetes zűrzavarral
Mutatják itt magokat.

A' virág a' több virággal
Közli öröm-tsókjait,
'S rá lehelli nyájassággal
Balzsamos illatjait.

A' Galagonya lóbálja
A' part' szélén vesszeit,
'S a' vízbe nézvén tsudálja
Fejér 's piros díszeit. —

Óh szép Táj! melly a' szíveknek
Legbelsőbb rejtekibe'
Képét a' víg örömeknek
Gyönyörűen fested le!

Vajha a' héség' nagyvolta,
Melly már szinte káros lett,
'S a' mellyet még a' tél olta
Egy esső sem szűntetett,

Téged, 's veled a' mezőknek
És kerteknek zőldjeit,
Mellyek várják az essőknek
Megfrissítő tsepjeit,

Száraz pardittsá ne tenne
Szépséged' kezdetiben;
'S a' paraszt' reményét benne
El ne ölné fűviben!

Újítsd meg hűs záporoddal
Őtet, óh kegyelmes Ég!
És áraszd el jóságoddal
A' földet melly öszveég; — — —

Jön az áldás valahára
Jön a' felhőkön ide,
Ott tornyodzik, 's nem sokára
Patak-módra omlik le.

Már a' szél szagúld előtte,
A' fák' levelin morog,
Fut a' vetésen, 's közötte
Örvény módra kavarog.

A' pamut-forma párának
Kárpítja alá vonúlt
A' Nap, és az ég-allyának
Fénye halványon kimúlt.

Árnyék 's éjtszaka terűl-el
Vőlgyeken és halmokon;
Édes borzadással hűl-el
A' természet azokon.

Apró ezüst peretzekkel
Göndörödvén habosan,
(Mellyek terjedő szélekkel
Tűnnek el játékosan)

A' víz' felső ábrázatja
Öblögeti a' fűzfát;
És az essőt kimutatja
Mellyet a' szem még nem lát. —

Most már ugyantsak fetséllí
A' felhő a' vizeket,
'S mintegy keresztűlvetélli
Vászonszálkint ezeket.

Zuhogva omlik belőle
Bugyborékos zápora;
Alig oltalmaz meg tőle
Ez égerfa' sátora.

A' kis nép, melly a' tájékon
Gyönyörű nótákat fútt,
Elhallgatott az árnyékon,
És enyhős bokrokba bútt.

A' gyapjas nyáj is fáztában
Holmi törzsökök körűl
Az ágfedél' oltalmában
Egy hársvőlgyön körbe gyűl.

A' pusztúlt égen 's mezőben
Tsak a' fetskék látszanak,
Hogy tsoporttal az essőben
A' tóra nyilallanak. —

Azok a' barna szemhéjjok,
Mellyek a' Világ' szemét
Fedik most, — a' gőz-karéjok —
Ím felnyílnak szerteszétt.

Tsillog az ég friss színekkel,
És a' függő tengerek
Elfolyván tiszta tseppekkel,
A' szellőn ellengenek.

Nevet a' főld virágokkal,
Örömmel minden tele,
Mintha az ég záporokkal
Maga tsorgott volna le. —

De napnyúgotról egyszerre
Újabb teherre kapott
Felhők vitorláznak erre,
És elfogják a' napot,

Ismét bőséggel tsorgatják
Tóvá váltt záporjokat,
És mint emlők, úgy szoptatják
A' szomjú pallagokat. —

Ezek is kifogynak végre;
És egy súgárokból szőtt
Aranyzápor száll az égre,
'S bétőlti a' levegőt.

A' kősziklák' zőld pompája
A' napra kikönyököl,
Felhőkkel béplántáltt tája
Szemfényvesztve tűndököl.

Egy Szivárvány öv' módjára
Körűlfogja az eget,
És a' tengerben magára
Jóbbra balra nézeget.

Megifjúltt fényes ortzákkal
Mosolyognak a' mezők,
Színes hímmel 's bokrétákkal
Megrakva néznek rám ők. —

Márts a' hajnalnak színébe,*)
Fesd e' hely' tájékait
Óh Te, kinek énekébe'
Látom az Ár' partjait,

*) Itt HALLERT szólítja meg, kiről láss a' Jegyzésekben a' H betű alatt.

Mellyek mintegy szagoskodnak
Örök soraid közűl,
És ábrázatján dalodnak
Egész formájok kiűl:

Te, ki midőn énekletted
Az *Alpesek'* bértzeit,
Érdem-oszlopiddá tetted
Az égnek tzölöpjeit! —

A' gyémánt-forma tseppekkel
Mint villog a' tsíkos rét!
Melly kedves tündöklésekkel
Lanyháznak le szerteszétt

E' tseppek a' virágoknak
Tarka ligetjeiről,
És a' virító bokroknak
Koronája' széliről!

Minden fű e' bő harmattal
Újonnan feléledett,
'S gőzöl erőssebb illattal.
Az egész ég szaggá lett.

Örömmel felemelíti
A' gyep ittas fejeit,
'S úgy tetszik, hogy ditsőíti
Az égnek jótéteit.

Zőldeljetek most, óh kedves
Termezők és Ligetek!
Árnyékos Erdők, és nedves
Rétek, most zőldeljetek!

Légyetek a' nép' javának
Megvídító tárgyai,
'S lelkem' ártatlan-voltának
Menedék kárpitjai;

Ha únván a' gonoszoknak,
'S büszkéknek tsoportjait,
Elhagyom a' városoknak
'S palotáknak falait.

Zafir többször is hadd fújjon
Rám e' virágok felől,
Mellyre szívem megvídúljon,
Megtsendesedjék belől.

És a' Világ' kegyes Atyját,
(Ki a' napsúgárokon
Hinti rátok jó'karatját,
'S ez essőn, harmatokon)

Szépségtekben tisztelhessem,
'S szent borzadás lepvén el,
Dítséretét hírdethessem
A' felelő egekkel.

És ha az ő szent Szavára
Éltemnek határt vetek;
Vég-nyúgalmam utóljára
Hadd legyen ti bennetek! — —

398. Erdődy Lajoshoz

Szép elméd nézzem é, vagy nemes lelkedet?
ERDŐDY! mind kettő naggyá tett tégedet,
Hígabb éggel táplálltt Múzsádat ölelem,
Eredeti Magyar Szívedet tisztelem.
Írj, 's Félistenekké lésznek ama' Nagyok,

Kik' dítséreténél én — én kissebb vagyok.
Majd a' te neved is szent marad minálunk,
Sírodra érdemlett borostyánt plántálunk:
Addig is síratván e' Hazánk' fiait,
Tsak az vígasztal hogy bírunk még két VAYt. —

399. A' Magyar Orpheushoz

14. Jul. 1801.

Hogy ORPHEUS, — kit a halál' fijának
Az Őr-ebtől felfalttnak gondolának,
'S barlangjaikba jajgatának
Hebrus' szelíd leányai
'S a' bértzi Ekhó' hangjai, —
Véletlen a' kies Hémus' hegyére
A' Poklok' félelmes torkából,
Plutónak zordon országából
Mennybéli Lantjával kiére:
Örűltek a' folyamatok,
Örűlt minden part és sziget
Örűlt hegy, vőlgy, mező, liget.
Örűltek a' vadállatok;
Főként Eumolpus(+) — a' tanítván' —
Bús húrjait feligazítván
Zengette Őtet énekén
És úgy örűlt, mint NÉKED Én. — —

(+) Ovid. Met. L[ib]. XI. Fab. 4.

400. A' Békesség és a' Hadi érdem

Még mindég tsak setét búkkal
Rántzolván homlokodat,
Emberölő háborúkkal
Erőltetted lantodat,
Vagy a' Pompás Természetnek
Andalogván útjain
Néha a' szűz szeretetnek
Pihentél meg karjain:
De most, Múzsám! békességnek
Innepit kell zengened,
És a' Császári Felségnek
Nevét ditsőítened.
Ki a' véres diadalmat
Népiért feláldozá,
És a' hószín nyúgodalmat
Hazánkba visszahozá.
Trónusát, (mellyet sokáig
Tüzes felhő fedezett,
Melly a' világ' négy sarkáig
Dörgött, őlt, menykövezett,)
Most olly áldott nappá tette,
Melly fényt és életet ád. —
Óh kegyes Király érette
Örök hálá szálljon rád!
Ím egy korona; a' mellyet
Készít néked minden Hív,
Mellyen Brilliántok helyett
Van egy egy jó Magyar szív;
Nintsenek rajt' Indiának
Néger vesztő gyöngyei,
Hanem miliom anyának
Megvígasztalt könnyei.
A' felvídúlt mezők; kertek
Tzifrázzák kerületét,
Mellyek elhagyva hevertek

Lakos nélkül szerteszétt.
A' népnek megkímélt vére
Bíbor béllést ád alá,
'S fényje önnön érdemidnek
Arany almát függeszt rá.
Jer, tedd fel óh, Haza' Attya!
Itt nagy Lelkednek jele. —
Melly kevés Király mondhatja
Hogy ő illyet visele!
És te Múzsám! olaj fával
Kerítvén homlokodat,
Vedd fel innepi pompával
Érdemzengő lantodat.
Jer velem a' békességnek
Újúló tornátziba,
Mellynek száz óltárok égnek
Bodzás omladékiba'.
A' népek köz vígságára
Készitss éneket velem:
Mert meggyőzte utóljára
Magát a' győzedelem!
Jer, 's keljünk túl a' *Hágónak*
Meredek tsapásain,
Adj kontzertet az Ekhónak
Hazám' boros halmain.
Édes születtefőldemnek
Fővárosát járjuk meg,
Hol sok Magyar Fej'delemnek
Hamvain szent Éj lebeg.
Nézd mint tapsol a' Nemesség,
Nézd a' nép mint örvendez.
Óh mit nem tesz a' Békesség! —
De — de mit hallok? — mi ez?

Megzendűl egyszerre örömlármával az Ekhó
Pest palotáji között a' népnek tengere zúgbúg
Hempelyeg, és muselin habokat tol az újpiatz' öblén
A' Gyulay Grófnak seregéből Szittya vitézink
Innepi pompával fogtak helyet; óh deli látás!
Szívemelő jelenés! a' lelkes tarka Spalírok
A' bajuszos statuák melly szép hadi rendbe ragyognak.
Jámbor zörgéssel tsördűl azon egy minutában
A' puskapromenád: a' *Trombita* türtt reze tördeltt
Hangra ropog, közzé zendűlnek az *erdei kürtök*
'S a' buta *rézdobokon* fabotok repedeztetik a' bőrt.
'Sír a' lágy *Klarinét,* dobog a' dobok' apja' gorombán,
'S a' tsörgők nesze köztt fenekét veri döngeti tölgygomb;
Akkordnál öblös hangon a' tompa *Fagótnak*
Réz nyaka. Most egyedűl ábrándozik egy vagy két hang,
Majd pedig egybezavarva zsibonganak 's a' megeresztett
Trombita-dob-sípszó harsog, kopog, énekel, ordít,
'S a' tsengő *tányért* némítja a' tábori *Tambur.*

Az újságra bámúlt Pest, Buda, 's a' bátor
Vitézek' közepén áll egy pompás Sátor,
Felibe az örök Ditsősség fényben száll,
'S lebegő szárnyakon fennfüggve trombitál
Egyik kürtjét tartja Pestnek és Keletnek,
Másikat Budának vagy Napenyészetnek,
Az ősz Duna vígan duplázta harsait
'S megtanítja rájok tomboló habjait,
Leküldi vivátját a' Pontus' torkáig
A' Magyar Vitézség' régi határáig:
Vedrének feneke vígan veri vissza,
Mellynek szűk, de tiszta vizét a' Sváb issza,
Ama kegyes Püspök' meredék óltára
Százseresen dobja Buda' kőszálára;
Szétt zúzik az Ekhó a' kemény szirtokon
'S elterűl a' hangpor a' Pesti homokon. —

401. [Izenget már valahára...]

Izenget már valahára
A' Párosság Istene,
Hogy már az ember' ágyára
Egy emberné illene.
Nem soká él a' halandó,
A' jó szerentse múlandó,
Házasodni kellene.

Már a' nádat elvetettem,
Mellyen véled hajdani
Gyermekkorunkban szerettem
Fel 's alá lovaglani.
Alkudni kén a' Lyányokkal,
A' kik szótalan bábjokkal
Elúntak már játszani.

Érzem, hogy egy nagy hízakja
Van szívemnek félfelől;
De ki lesz, a' ki bérakja
Azt a' hízakot belől?
Több leány van, mint Pillangó,
Válogathatni, de bangó,
A' ki nézgél tsak elől.

Egynek tetszik szép formája,
Másnak deli termete
Annak mézes mázos szája
Ennek jó természete.
Én is közlöm hát, Barátom,
Millyen lesz az én Sajátom'
Erköltse 's tekíntete.

402. Az Estikék

Míg az égi Nap felette
Hév világát terjegette
Gyászba hordozá magát;
Most hogy az halálos éjjel
Bírja, szebben hinti széllyel
Lelke a' Virtus' szagát.

403. Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz

A' Kleist' Odáji közül.

Une eternité de gloire
Vaut-elle un jour de bonheur?

GRESSET

Már a' fergetegek' dühe
Megszűnt, és az üveglő
Zúzon nem pirosollanak
Át a' fenyvesek' ágai.
A' jégtől szabadúltt patak'
Allyán látni tsigát, gyepet,
'S apró lenge virágokat.
A' bükkök' magas erdejét
A' sűrű lobogó levél
Éjjellel fedi bé megint.
Itt ingerl sok ezer futó
Hang közt a' tsalogánynak
Zengő dalja az ágakon.
Itt a' rétre az esti szél
A' zőld rózsabokorból
Áldott illatokat lehell.
Ottann a' ragyogó patak'
Habján a' kivirágozott
Bokrok' képzete tündököl,

És fut mint maga a' part,
Mint a' nádasok, az halász'
Elsuhanó ladikától.

Hagyd el, Sándor, a' hartzokat,
A' fegyverropogást kerűld,
Most állt bé az öröm kora!
Érezd a' ligetek között
Azt a' gyenge gyönyörködést,
Mellytől messze van a' vitéz,
'S a' lágy udvari emberek.
Mit használ, mikor az hadi
Tisztesség' szesze részegit?
'S ordó lántzok alatt gebedsz,
Vidámon iszonyodni
A' koszorút viselő bakóktól?
Mit használ, ha aranyba vontt
Fényes fegyverek őrizik
Sírhalmod'? ha ijesztő
Pántzélbann emelik fel
Márványból hadi képedet?

Ákhill, és maga Hannibál
Szintúgy kéntelen az halál'
Éjjét végig aludni,
A' melly engem is egykor
A' Végzés' akaratjaként
Vak kárpitja alá takar.
És így én is egyenlő
Lészek holtom után vele;
A' földön pedig édesebb
Boldogságba' foly életem.
Ő tsak vérbe kevertt mezőt
Látott, és tsak az ég fedé
Altában, 's paizsok', nyilak',
És dárdák' ropogásai
Zörgöttek füle mellett.

Ő mellőle futottanak
Játék, Tréfa, Gyönyörködés,
És Cypris' deli gyermeke.

Én a' tarka virággal
Hímzett rétbe' tekintgetem
A' rám integető egert,
Az hozzám nevető berek'
Ékességeit, a' fejér
Nyárfák' lengeteg ágait,
'S a' vőlgyben zuhogó folyást.
Alszom rózsalevél alatt,
'S hallom daljaidat, Chloe,
A' mellyekre letsendesűl
A' zengő Filoméla,
És leskődve figyelmezik. —
Környűlem tsak öröm lebeg.

Kis Fillis, ha te engemet
Meglátsz, a' ligetekbe' búvsz,
Én vígyázva kereslek,
Mégis rád nem akadhatok:
Míg majd a' leveles bokor'
Zőld ernyőibe' tsíntalan
Kuttzantásod elárul.

404. [A szomotori templomra készített felülírások]

1.

Klobusiczky Pálnak, s Pallai Erzsébetnek,
A kik fundálói voltak ez épületnek,
Adassék Istentől kegyelem s idvesség,
E szent háznak pedig állandó békesség.

2.

Zétényi Klobusiczky Pált, s Pallai Erzsébetet
Áldjad keresztyén! — Szomotor, adj nékik tiszteletet;
Mert felépült e szent egyház, e hív pár költségével
A tizenkilencedik száz első esztendejével.

405. Tisztelő Versezet
Báró Vay Miklóshoz

Nem közönséges szokásból, melly tsak külsőn tartódzik,
Nem sovány hízelkedésből, mellytől szívem irtódzik,
Nem azért hogy Dubronovszky mára tette nevedet;
Hanem belső tiszteletből köszöntlek meg Tégedet.
Mert ha mind Miklós nap vólna, mikor temjénezlek én,
Úgy háromszáz hatvan ötször esne az minden idén;
Nints hát időre kiszabva, nints az én tiszteletem,
Tsak hogy külsőképpen azt is most jobb móddal tehetem,
Óh mennyiszer óhajtottam néked udvarolni már:
De jaj egy kis Ikarusnak, ha a' naphoz közel jár!
Szent réműlés tartóztatván kerűltem tornátzodat,
Tsak munkáidban szemléltem halhatatlan vóltodat.
Nemes Lélek! légyen szabad Múzsátskámnak szóllani.
Sokszor tud egy kis halandó halhatatlanítani.
Hadd zengjem Osszián' Lantján Hérósba száltt Lelkedet,
Melly a' múlandók' Sphaeráján már fellyűl emelkedett,
És nevét béróva hagyván a' gyémánt oszlopokon
Ditsősségét lobogtatja a' testvér tsillagokon.
Engedd meg hadd kívánhassak néked örök napokat,
Mit mondok? hiszen te bírod örökre már azokat.
Engedd meg hogy minden jókkal áldjalak, míg élni fogsz,
Míg velünk az eloszlandó földi ködök közt ragyogsz:
Ez is minek? — óh Nap vagy Te, kit néz e' szűk szegelet,
Ki a' Bőltsesség tűzszárnyán jársz horizonunk felett;
Engedd meg hát, hogy Párodnak helyetted udvaroljak,

'S a' Nap hevét ki nem állván e' szelíd Hóldnak szóljak:
De itt is Lantom' húrjai gyarlón leszállonganak;
Mert a' Testvérjekről magok a' Grátziák dallanak.
Mit szóljak hát? — — Rajta még is gyenge Lantom' felveszem,
És tsekélységem' truttzára udvarlásom' megteszem.
Emelkedj Múzsám a' mint tudsz. — — De mit látok Istenek!
Minémű öröm' lármája, a' melyre megrezzenek?
Ki az a' kit hozánk hoznak kelet felől az Egek
Mint pompás napot késérvén aranyos kék fellegek?
Tüzet, fényt, elevenséget terjeszt Városunk felett,
Sűrűn bámúl a' halandó, tsudát küld a' napkelet.
Óh! esmérem *Károly* ez, és Hazám' Bajnokjai,
Most, most örűlj; mert *Népgyőző* a' Te nagy neved *VAY*
Adj ételt a' Leventáknak, érdemes Hazám' Fia!
Salétromot ágyujoknak; hadd vesszen a' Frantzia. —

406. Léthe

Hol vagytok, oh Léthe, nyugtató partyai,
Nem tudás, nem érzés tsendes határai.
Melly'k sarokba fekszel, oh boldog tartomány,
Hol semmi főfájást nem szűl a' tudomány,
Hol legédesb érzés az érzéketlenség
Hol édesdenn altat a' feledékenység.
Andalgó árnyékkal béborított berek
Hol ismét emberré lesznek az emberek.
Te a' ki másként is, akármeddig élünk,
Holtunk utánn mindent el felejtettsz vélünk,
Nyílly meg áldott vidék 's meg szánván engemet.
Fogadd bé előre megfáradt lelkemet.

407. Elízához

Kleist' Purgomái közűl

Szép Elíza, olly nagyon
Mért csókolod versemet?
Bennem tenger vers vagyon,
Csókolj inkább engemet.

408. Epigramma Leonorához

Azt mondod Leonora, hogy tizennyoltz
Esztendőbe' forogsz: hogy is ne hinném?
Tíz esztendeje már, miolta mondod.

409. Az elszántt Szerető

SEMMIVÉ kell lennem!
A' Nemlétel hív.
Gémberedj meg bennem,
Rontsoltt Szív!
Jobb, hogy a' dögférgek
Széttmartzongjanak
Mint e' belső mérgek
Rágjanak.
Óh miért születtem!
Vagy miért szerettem!
Vagy mért élek!
Jaj fuss a' Szépektől.
Mint a' tigrisektől,
Jámbor lélek!
Én is egyszer képzésemnek
Meghódoltam,
Két hitető szemnek
Rabja voltam.

Válj bennem epévé,
Hajdon édes hang!
Gyúlj pokol tüzévé,
Kedveltt lang.
'S a' kiért így élem
Bús világom' még,
Vágd ki edgyütt vélem,
Bosszús Ég!
Mért kívánjak élni?
Élni 's nem reméllni? —
Hogy búm nőjjön? —
Nem! — 's ha halni mégyek:
Hogy magam ne légyek,
Ő is jőjjön!
Hogy ott tsalfa praktikáját
Kitruttzoljam,
És hitszegő száját — —
Megtsókoljam.

410. [Nints elefánttsont, 's arany...]

Horátz' Éneke

(Lib. II. Od. XVIII. p. 314.)

Nints elefánttsont, 's arany
Mennyezetek házamba nem ragyognak:
És Himetti szálakat
Nem tartanak a' vég-Áfrikába' vágott
Oszlopok: sem Attalus'
Kastéllya nem szállott reám bitangúl:
Sem Lakóni bíborom'
Nem fondogálják érdemes Clienták.
Ám de hű szivem, 's folyó
Elmém vagyon: 's vágyik reám szegényre

Sok nagy Úr. A' Mennyeken,
'S tehetős barátomon nagyobb javaknak
Kedviért nem zsarlok én,
Elég szerentsés lőn az egy Szabinnal.
Tolja a' nap a' napot,
'S új holdjaink sietve fogydogálnak.
És te, a' márványokat
Holtod felé vágattatod: 's felejtvén
Sírodat, Kastélyt rakatsz:
'S a' Báji zajgó tengereknek arrább
Tsútsosítod partjait;
Nem vagy talán a' szárazon elég Dúzs!
Sőt mit? a' szomszéd mezők'
Mesgyéit elszántattatod, 's fukarként
A' Cliensid' fölgyein
Túl lépel: a férj hitvesével eggyütt
Házi Istenit 's tzudar
Magzatjait keblébe tartva elfút.
Még se nyér a' gazdag úr
Ditsőbb lakást a' bényelő pokolnak
Meghatárzott véginél.
Mit vágysz nagyobbra? Egyaránt bevészi
A' kegyes föld a' szegényt
És a' királyt is. Lám az Orkus' Őrje
A' ravasz Prometheust
Nem hozta pénzért vissza: ő a'kényes
Tantalust és gyermekit
Fogságba tartja; ő a' sok bajokból
Végre megfáradt szegényt
Vagy kéri, vagy nem kéri, megnyugotja.

1802

411. Keser'édes

A' Rózsa szép virágszál,
De tüske szúrdal ágán.
Ha mézet ád is a' Méh,
Fúlánkja néha megcsíp.
A' Bor bétőlt örömmel,
'S mámort okoz gyakorta.

Szép vagy te, LILLA, 's édes, —
Vidít kegyes szerelmed;
De mennyi — ah, de mennyi
Kín is gyötör miattad!

412. Édes Keserűség

ÓH Cipria' terhes igája!
Hogy kell magam' adnom alája!
Nyakamat vaslántza keríti,
Szívem' siralomba meríti.

Nem nyughatom, és csak epesztem
Magamat sírásnak eresztem,
Éjjel szememet le se' zárván
Siratom bal sorsomat árván.

Mint a' szomorú Egek éjjel
Sírnak mezeinkre le széllyel,
Hogy enyészvén a' Nap, az égnek
Tetején súgári nem égnek.

Sírok, zokogok keseregvén,
Könnyem kebelembe peregvén,
Mint gerlitze' párja tavasszal
Nyögök ah! sok ezernyi panasszal.

Egek! óh egyedűl ti reátok
Kérést panaszolva botsátok:
Jaj! enyhítsétek emésztő
Tüzemet, mert már megemészt ő.

Szánjátok, Egek, nyavalyámat,
Könnyebbítsétek igámat,
Enyhítsetek állapotomban.
Én tömjént gyújtok azomban.
Te pedig, kegyes angyali Lélek!
Ki miatt bús életet élek,
Nézz e' szívbéli sebemre,
Tőlts balzsamot árva fejemre.

Nézz erre galambi szemekkel:
Jobban gyógyítol ezekkel,
Jobban egy gerlitze-csókkal
Mint minden sebrevalókkal. —

Ah, mézzel elegy keserűség!
Kínnal tellyes gyönyörűség!
Óh Cipria' édes igája,
Hogy kell nyakam' adnom alája!

413. Georgicon

A' Georgiconnak I Könyve

Csurgó 1799. November Havában

Mecenas mostan már azt fogom dallani
Mi tesz kövér vetést, mikor kell szántani,
Mikor kell a' Szöllőt kötni karójához

Millyen gondal szükség látni a' Marhához
Millyen szorgalmatos figyelmet kívánnak
Kik a' takarékos Méhetskékkel bánnak.
Oh Ti világunknak két fénylő Lámpási!
Kiket kísérnek az Esztendők forgási!
Bache! 's áldott Céres! ha ti szerzettétek
Hogy makk helyett búza az emberi étek,
Ha a' ti munkátok hogy vizes korty helyett
Szöllő lév ébreszti az elbúsult fejet!
Ti is, kik a' Mezőt, 's mívest megáldjátok
Faunok, és Driadok énekem hallyátok!
És Te, ki a földbe ütvén nagy villádat
Hortyogva ontád ki büszke paripádat
Neptun! Te is, kinek a' kövér Ceába
Ezer Tinód legel a' bokrok allyába!
Magad is elhagyván hazád Ligetjeit
'S a' hideg Liceum bömbölő Bértzeit
Pán, Juhok őrzője! légy jelen sípoddal
Ha gondolsz még a' te kedves Menaloddal,
Légy jelen Minerva, olajfák szerzője,
'S te gyermek, a' horgas eke készítője!
Silváne! magad is segítsd Poétádat
El hozván gyökeres cupressus páltzádat!
Istenek! Istennék! kiknek oltalmába
Állanak a' Mezők, gyertek edgy summába,
Kik a' Magból gyenge termést tsiráztattok
Kik reá az Égből bő záport hullattok!
Te kivált oh Cézár! kiről mostanába
Kéttséges, hogy millyen Istenek sorába
Fogsz által íródni: valyon a' Városok
Urát imádják é benned a' Lakosok:
Vagy kinn a' Mezőkre fogsz gondot viselni
És a' széles Világ úgy kíván tisztelni
Mint ki a' jó időt adod 's a' Gabonát
'S Anyai Mirtusból fűz néked Koronát:
Vagy Istene leszel a' roppant Tengernek
'S tsak te lész' reménnye a' hajós embernek

A' leg végső Thule urallya felséged
'S Téthis minden habján vejének vesz Téged:
Vagy a' rest Hónapok tsillagává leszel
'S helyet a' Szűz, és az Ollók között veszel.
Imé már az égő Scorpio lábait
Össze huzván, tág tért hágy a' számodra itt.
Akár mi légy (:mert hogy te légy a' Királlya
Ne várja a Pokol, 's te se vágyj reája
Bár Elisiumát a' Görög dítséri
'S Persefone hívó Annyát nem kíséri:)
Nyissál könnyű útat, mérész feltételem
Jó kedvvel fogadd el, s meg szánván, légy velem.
Jöjj az út nem túdó mezei munkáshoz,
'S még most szokjál hozzá az imádtatáshoz.
Első kikeletkor midőn a' fejéres
Hegyeknek hó levét issza már a' téres
És a' nedves göröngy kezd engedni már a'
Tavaszi szellőknek lágy fuvallására:
Már nyögjön az Ökröm ekémnek sullyától
Fényjen szántó vasam a' vont barázdától.
Olly' vetés tesz fösvény Urának eleget
A' mely kétszer állt ki hideget meleget
Gabonája annak nagy bőséggel terem
Dugva tele lészen a' Tsűr, és a' verem.
De míg a' nem esmért földhöz kéne nyúlni
Szelek' 's időjártát jól meg kell tanúlni,
Meg kell a' Földeknek tsínnyát is esmernem
Hol miként mívelik, mi hol terem 's mi nem,
E' vetésnek való, az pedig szöllőnek
Itt gyönyörű a' gyep, ott a' fák jól nőnek.

Mi teszi széppé a vetést; mi tájba jó szántani,
Szőlőt szilfához aggatni; hogy kell barmot tartani;
A' takarékos méheket melly gonddal kell művelni:
Kegyes szívű Metzenásom, elkezdem énekelni. —
Ti ó a tágas világnak leg tündöklőbb lámpási,
Kiket kísérnek az égen az esztendő forgási:
Bache 's áldott Céres, hogyha kegyességtek alkotta
Hogy a' szelid kalászokkal a' föld is fel váltotta
Chaonianak makkjait; 's Achelous vizébe
A feltalált szőlő levét vegyíti jó kedvébe.
Ti is, kik meg hallgatjátok a' munkás parasztokat,
Jertek Faunok és Driadok: dallom áldásitokat,
És te Neptun, ki a földbe ütvén hármas villádat,
Ki ontád méhéből első hortyogó paripádat,
Te is, kinek ama kövér Ceának szigetébe
Ezer hó szín tinód legel a tős bokros cserébe,
Magad, Pán, Juhok őrzője, Tegija ligetjeit
'S Litzéum bértzit el hagyván, ha Menalod Hegyeit
Kedvelled, légy jelen velem: és te az olajfának
Első szerzője, Minerva: 's te Gyermek, ki magának
A' görbe ekének hasznát meg mutogattad nyilván,
Jer te is, gyenge Cziprus fát tövestől hozó Silván.
Istenek 's Isten Asszonyok, a' kik védelmetekbe
Tartjátok a' boldog mezőt, jertek mind egy seregbe.
Mind, a' kik holmi magvakból újj termést csiráztattok
Mind, a' kik reá az égből bő esőket hullattok.
Te kivált, oh César, kiről nem tudjuk mostanába,
Hogy az istenek közt mellyik tanátsnak a' sorába
Fogsz jövendőbe iródni: 's hogy vallyon a' Városok
Megtartóját imádjáké benned majd a' Lakosok
Vagy pedig kinn a' Mezőkre kívánsz gondot viselni,
A' mellyért a' roppant Világ úgy fog téged tisztelni,
Mint ki az időt jártatod 's érleled a' gabonát,
És anyai Mirtusból fűz homlokodra koronát,
Vagy hogy Istenévé leszel a' temérdek Tengernek

'S imádsága csak te hozzád megy a hajós embernek.
Maga a' leg végsőbb Thule uralja Istenséged,
És Thétis minden habjain Vőnek vásárol téged.
Vagy hogy a' lassú hónapok tsillagzatjává leszel
'S magadnak hely't Érigone 's az Ollók között teszel.
Már a tüzellő Skorpió lábait összébb szedi,
És az Égnek jó nagy részét számadra át engedi.
Akár mi légy (: mert a' Pokol ne is várjon Urának,
S te se kívánj Ura lenni illy szörnyű Tartománynak;
Bár Elizium mezejét Görög Ország dítséri
'S hívó anyját Persefone nem nagy kedvel kíséri :),
Nyissál nekem könnyű útat és mérész feltételem
Nyerjen tenálad kegyelmet; 's megszánván őtet velem,
Jövel az útat nem tudó szegény paraszt munkáshoz
És még most szokjál hozzá a' segítségűl híváshoz.
Kikeletkor, midőn az ősz Hegyekről megerednek
A' hóvizek, és Zefirtől a' lágy rögök engednek
Már nyögjön Tulkom be vágott Ekémnek a' sullyától,
Tündököllyön szántó vasam kopván a' barázdától.
Az a' vetés tesz kívántsi gazdájának eleget,
A' mely kétízben állott ki hideget, és meleget.
Gazdag lessz itt az aratás, temérdek élet terem
Ugy hogy majd megpukkad tőle mind a' tsűr, mind a Verem,
De míg a nemesmért főldnek munkájához kén nyúlni,
Szükség szeleknek, s időknek járását megtanúlni.
Szükség a Főldnek magános tsínnyát is megesmernem,
Hol miként szokták mívelni, mi hol terem, és mi nem.
Itt vetésnek van divattya, amott meg a' szöllőnek,
Itt az önként való gyepek, ott a gyümőltsfák nőnek.
Tmorus illatozó sáffránt, tömjént meg Arábia
Elefánt Tetemet pedig küld mi hozzánk India,
De a' mesztelen Chálibsok hozzánk atzélt kűldenek,
Orvosló Hódtökök pedig a' Pontusba termenek.
Más felől Epirus nevel oly' derék Paripákat
A' mellyek győzve futják meg az Élisi pályákat.
A' Természet minden helyek és Tartományok végett
Akkor tett illy Törvényeket és örök szövettséget

Még mikor Deukálion az elszórott kövekkel
Megraká a' puszta Földet a' kemény emberekkel.
Nosza hát forgassák az újj esztendő elejével
Izmos Tulkaid a' kövér földeket az Ekével,
Hogy a' kihánt göröngyöket a' levegő érhesse
'S a' porhanyó nyár a' napnak hevével kifőzhesse.
De ha nem oly kövér a' Föld, jó lesz ha azt felmettzik
Gyenge barázdákra mihelyt az Arcturus feltettzik.
Így a'mott a' kövér vetést nem fojtják el a' gyomok,
Itt magának edgy kis nedvet nyér a' sivatag homok.
A' Tarlód más esztendőben ugar képpen pihennyen,
Hogy az elrestűlt szántó föld pihenvén, össze menjen.
Vagy ott termessz jövendőre sárgálló kalászokat
A' hol Tavaly bőven szedtél tsörgő tokú babokat
Vagy silány lednek magvakat, 's fanyar fige bab fejét
Leapprítván töredékeny szárát zörgő Erdejét.
Mert kiszárasztják a' mezőt a' lenek, 's a' zabok is
'S a' feledékeny álommal bé hintetett mákok is.
De még is így esztendőnként könnyű lessz váltogatni,
Tsak az ember ne restelje a' trágyát hordogatni;
El-aszott mezejét zsíros ganéjjal kövéríttse,
Vagy lúgos hamuval sovány földeit beteríttse.
Így hát pihen a' szántó föld ha termése változik
Mindazáltal hasznos az is ha szántatlan nyugoszik.
Néha jó a' terméketlen mezőket meggyújtani
'S lenge szárát a' rohanó lángokkal felfalatni
Vagy azért hogy titkos erőt nyér a' föld, kövérséget;
Vagy hogy a' láng ki főz minden hibát 's rosz nedvességet,
Vagy hogy a' meleg a' földnek nyílásit kitágítja
'S vetésünkre a' nedveket több útakon indítja,
Vagy hogy tömöttebbé tészi a' lyukatsos Mezőket
'S nem hagyja bészivárogni a' kártékony essőket,
Nem hadja hogy a' zöldséget a' hév Nap kiaszallya
Vagy a kemény Északi szél ereje megfagylalja.
Sokat segít Szántóföldjén ki gereblye fogával
Megtöri a' gyáva rögöt, 's megvonnya Boronával
És ki a' mely barázdákat hányt első menésével

Keresztűl ismét felszántja rézsút vetett Ekével.
Így mindég zaklatja főldét, 's hatalmával intézi:
Céres ezt a' magas Égből nem is hijába nézi.
Szántó-Vetők! nedves Nyarat, száraz Telet kérjetek,
Porzó Télbe Búzátok jó, sikeres a' főldetek.
Nem másért van hogy Mizia tőlt Vermeit hántatja
Gargara bőv Aratását nem másért bámulhatja,
Mit szóllyak én arról a' ki mihelyt magvát elveti
Mindjárt a' főldjének esik, 's a' rögöt tördelteti,
Osztán forrást vezet reá, 's árokba vett vizeket:
'S midőn az elégett mező tikkasztja a' füveket,
Im a' Dombos Tsatornának szemöldök nyílásából
Vizet üt ki, mely lebukván a' Hegynek oldalából,
Rekedtt tsörgéssel morzsolja az aprólék köveket
'S híves folyással enyhíti az elszáradt főldeket.
Hát a' ki hogy midőn majd a' kalászok meg tőltenek
Azok terhétől a' gyenge Szárak meg ne dűllyenek
Az illy' bujálkodó Vetést fűventen meggyomlálja
Mihelyst az oly' magossan nőtt, mint a' barázdája.
Hát a' ki a' ritkás földről le vonnya a' Tótsákat
Kivált midőn a' változó hókba a' Tsatornákat
Fel-vévén az árvíz, mindent bé borít iszapjával,
A' Lapályok tele vannak hínáros motsárjával.
De bár az emberek, 's barmok mindent így megmunkálnak
Serényen bánnak a' főlddel: de még is kárt tsinálnak.
Néha a' tsintalan Lúdak, és a' Strimon Darvai
Vagy az Árnyék 's a' keserű katángkóró szárai.
Maga Jupiter akarta hogy dolgunk a' mezőbe
Munka, 's mesterséggel mennyen, maga kezdte elsőbe.
Nem hagyta a' henyeségtől el lanyhúlni Népeit
Búval, gonddal köszörűlvén a' Halandók szíveit.
Ő előtte semmi Paraszt nem szokott még szántani
Nem volt szabad a mezőket tzövekre felosztani.
Mind közre ment a' kereset, 's a' szabadon maradott
Föld maga is, bár nem kérték, mindent önként megadott.
Ő szerzette a' Kígyóknak halálos marásait

A' prédáló farkasokat 's a' Tenger' hullámjait.
Fákról lerázta a' Mézet, a' tüzet elrejtette
És a' tsergő bor Patakok forrásit bétemette,
Hogy az elme, 's tapasztalás pótolná a' szükséget
'S találná ki lassan lassan mindenik mesterséget.
Az önként nem termő búzát szedné a' barázdákból
'S az elrejtett tűz szikráit ütné ki a' kovákból.
Akkor űltek az odvas fák a' haboknak hátára
Akkor vigyázott a' hajós az Égnek forgására
Felszámlálván, 's elnevezvén a' Tsillagok ezerét
A' Kaszást, a' Fiastyúkot, és a' Göntzölszekerét.
Akkor kezdték tőrrel, léppel rá-szedni a' Vadakat'
'S a' Bértzekre kibotsátni a' fürkész Agarakat.
Edgyik a' folyó vizekbe hánnya lutskos Varsáját
Másik a' Tenger öblében keresi a' prédáját.
Akkor éltek az Atzéllal, 's a' zörgő fűrészekkel,
(: Mert hajdan a' Szilánkos fát hasították ékekkel :)
Béjöttek sok mesterségek: a' kegyetlen serénység
Meggyőz mindent 's a' szükségben kénszerítő szegénység.
Céres volt, a' ki szántásra tanítá leg elsőbe
A' Világot, 's gabonáját elhinté a' Mezőbe:
Midőn makkja, 's vad gyümőltse nem volt a Szent Erdőknek
És Dodóna már nem adott enni az éhezőknek.
Baj is járult a' búzához, az üszög megégeti,
A' Sivatag bogáts borzas árnyékába temeti.
Elfúlad a' leg szebb vetés, a' Burjánok bészövik
A' Lapúk, mérges konkolyok, és vadzabok felnövik.
Hanem ha földedet mindig tördeled Gereblyével,
A' kártékon Madarakat ijeszted keleptzével,
Minden árnyék tartó fákat körűl te megágazol
És mikor szükség, a' hasznos essőért imádkozol:
Héj! a' más tőlt verme mellett éhen kell ásítani
Az Erdőkön a' lerázott Cser-makk fog jól tartani.
El kell mondanom a' kemény Parasztnak eszközeit
Mellyek nélkűl meg nem lehet munkálni a' földeit.
Első a' szántóvas, és a' horgas eke' igája,
'S az Előzi Anya lassan fordúló talyigája.

3 Vers' hijja.

Mellyeket idő' javába mind elkészíts előre,
Ha éppen méltó műves vagy a' mennyei mezőre.
Elsőben is hajts görbére az erdőn egy Szilfának
Fiatalját s' ha meghódol tsináld eke' szarvának.
Egy nyoltz lábnyi hosszú rúdat faragj bé az aljába

4 Vers hijja.

El mondhatok, ha kívánod, sok régi szokásokat,
Ha nem restelsz meg tanulni minden aprólékokat.
Kivált szükség nagy hengerrel a' szérűt meg lapítni
Sárját meg gyúrni 's ragadós krétával keményítni
Hogy porhanyóvá ne légyen 's fel ne nőjje a' dudva.
Sok a' kártékony ellenség, tartsd ezeket is tudva.
Sokszor a' földét házaknak és tsűröknek ki furja
A' kis egér, 's a' szemetlen vakondok öszve turja.
Gyakran lehet a' lyukakban lelni varas békákat
És sok egyéb főldbe termett utálatos tsudákat.
Gyakran szörnyű zsákmányt tészen a' zsizsik a' búzában
A' hangya is hogy szükséget ne vallyon vén korában.
Vigyázz rá a' Diófára, hogy midőn ki teríti
Virágit, és illatozó ágait meg görbíti.
Ha levélnél több a' virág, gazdag lessz az aratás,
'S nagy meleggel megyen végbe majd a' hosszas nyomtatás,
De ha árnyékos levéllel buján látod a' fádat,
Tsekélly haszonnal töreted polyvát termő szalmádat.
Sok babirkálni szokott a' vetni való magvakkal
Meg áztatván salétrommal 's barna olaj salakkal
Hogy a' tsalárd búza tokba nagyobb szemek nőjjenek.
S bár sok vetni való magot vigyázva készítenek,
Gyenge tűzön meg párolják: még is elredvesedik
Ha tsak minden esztendőbe a' nagyát meg nem szedik.
Igy láttam én minden dolgot jóból rosszabbá válni
'S a' Fátumok erejétől nyomtatván alább szállni

Mint ki tsónakját a' sebes patak ellen indítja,
Ha karján tágít, azonnal a' hab vissza rándítja.
Továbbá ugy kell vigyáznunk az *Arktúr* tsillagára
A *Gödöllyék* 's a' ragyogó Kígyó szokott Napjára,
Mint a' szeles tengereken utazó hajósoknak
Környékén, a' tsigás *Abid* és Pontusi partoknak.
Ha' a' *Mérték* egygyé teszi az éjtszakát 's a' napot
Fénybe és homállyba borít a' földön félfél lapot:
Be kell fogni a Tinókat 's árpát kell vetni szinte:
Míg nem az alkalmatlan tél esőt és havat hinte.
Mind a' szántást mind a' vetést a' mákok és a' lenek
Most várják míg száraz a' föld és a' felhők függenek.
Tavasszal vess el lóherét a' nedves barázdába
Tavasszal jön a' köles is és a' bab is munkába
Midőn a' *Bika* esztendőt nyit aranyos szarvával
'S hellyt ad a' hátráló fénynek a' *Kutya* elhunytával.
De ha búza vetés alá keszíted szántásodat
'S tsak gabona termesztésre szántad minden gondodat
Mikor *Atlás Fias tyukja* feljárni már meg szűnik
'S 'a Crétai koronának tüzes fénnye el tűnik,
Akkor vesd el el készített magod a' barázdába
'S Esztendei reményedet ugy tedd a' föld gyomrába.
Sok Gazda még *Majának* a' lenyugta előtt vetett,
De várt gabonája üres kalászokkal fizetett.
'S ha ledneket 's hitván paszulyt fogsz főldedbe hinteni
'S nem átallassz Egyiptomi lentsét is termeszteni,
A' lenyugvó *Bootesnek* jelére vigyázhatol,
Kezd el akkor 's tél középig vetésén dolgozhatol.
Öt Zónája van az Égnek. Egyik a' forró delen,
Szüntelen pirúl a' naptól, tűzbe lábbog szüntelen
Az Ég szélén jobbra balra, e' körűl kettő szorúlt,
Mindenik barna essőkbe 's kékellő jégbe borúlt.
Ezek 's a' középső között más kettőt az Istenek
A' nyomorúlt halandóknak javára szerzettenek;
És a' két övön keresztűl egy nagy Útat vágtanak,
A' mellyen az Égi jelek görbe renddel forganak.
A' mint a' Riféus hegyek felé és Scythiába

Fel, úgy le nyúlik Világunk délfelé Africába.
Az a' sark minékünk mindíg magas, de azt, úgy vélik,
Lábunk alatt a' barna Stiksz, 's a' mélly poklok szemlélik.
Itt ama' temérdek Kígyó tekervényes hajlása,
Környűl vészi Polusonkat, mint egy nagy víz folyása,
Környűl vészi a' két Medvét (: vagy a' Göntzöl szekerét :)
Melly nem meri megmotskolni az Otzeán' tengerét.
Amott vagy mord éj vesztegel, 's örök homály burkozza,
Vagy a' tőlunk elment Hajnal a' fényt ott is felhozza.
'S mikor ránk lehelnek a' nap' lángoló paripáji,
Ott meg gyúlnak a' pirosló Este késő gyertyáji.
Innen tudjuk-meg előre, millyen idő fog lenni,
Mikor kellyen az Aratást, mikor a' vetést tenni.
Mikor kell hadi Gályákkal a' Vad Tengerre hágni
Vagy az Erdőbe a' Fenyőt jó időben levágni.
Nem is hijába vigyázunk a Csillagok hunytára
Kőltére, 's az Esztendő négy egyenlő szakasszára.
Sokat tesz a' Paraszt Ember otthon hideg essőbe
A' mit tenni kellett volna dolog tevő időbe:
Kik megtsorbult, a' vagy tompa Szántó-Vasat hegyeznek
Csónakot vájnak, vagy marhát, és boglyát béllyegeznek,
Mások karókat faragnak, és két ágú Villákat
Vagy a' tzinábor Szöllőket kötni Rekettye fákat.
Illyenkor lehet tsipkéből kötni könnyű Kaskákat,
Megpergelni, gyenge tűznél, 's megőrni a' búzákat
Sőt sok dolgot Innepen is a' Törvény nem ellenez,
Ha a' vizet le botsátod nints a' Vallás ellen ez,
Nints a' vetést beóltatni, Madarakat fogdosni,
Burjánt égetni, 's Juhokat hasznos vízbe megmosni.
Rakj szamárra holmi almát, olajat; 's vissza jövet
Hozz a' városból fekete szurkot, vagy Malom követ.
Maga a' Hold külömböző napokkal tőltözködik
Mely jó vagy rossz a' munkára: kerűld a' mely'k ötödik.
Plutó, és minden Fúriák ezen a' napon lettek
A' Főld iszonyú magzati tőlle ekkor születtek:
Zeus, Japéth, 's a' kegyetlen Tifoeus, kik régen
Összeeskütt öttseikkel hadat vertek az Égen,

Háromszor buktatta széllyel menykövével ezeket
Jupiter, le hempergetvén a' bértzre tolt bértzeket.
A' Hetedik nap szerentsés újj szőllőket űltetni
Tinót kézen szelidítni, vásznat bordába vetni.
A' tizedik nints ollyan jó: de bujdosóba menni
Legjobb a' kilentzediken, hanem ártalmas tsenni.
Sok dolgok jobban ütnek ki hideg éjjel, vagy midőn
Az újj Nap leharmatozik a' friss hajnali időn.
Éjjel az asszú Réteket, 's a' kartsú gabonákat
Leg jobb vágni; szívós harmat járja az Éttzakákat
Sok ember a' tűznél tőltvén a' Téli Éttzakákat
Világánál faragcsájja baltával a' foklákat,
Míg Neje a' hosszas munkát danlással édesíti,
'S tsörömpölő vetéllőjét vásznán végig perdíti:
Vagy az édes mustnak levét pár-tűzön főzögeti
'S a' felfort kazán tajtékját zőld levéllel le veti.
De ám az aranyló vetést dél középbe aratják,
A' megszikkadt gabonát is szérűn akkor nyomtatják.
Egy ingbe szánts, meztelen vess, télen a' paraszt henyél
És nagy részint amit nyáron szerzett, télen azzal él.
Együtt isznak, eggyütt esznek, vígan tőltik napjokat.
Kedvvel kínál a' vidám tél 's tágítja a' gondokat
Mint midőnn a' terhes Gállyák partjokra eljutottak
'S Reájok a' víg hajósok koronát akasztottak.
De idő is akkor van ám szedni a tsermakkokat,
Babér 's olaj fa bogyókat, és vérszín mirtusokat.
Akkor vess a' Szarvasoknak hálót, 's tőrt a' Darvaknak
Akkor essél az Őzeknek, és a' füles nyúlaknak
Ha kezedre áll a' tsepűs Baleári parittya:
Mikor jég táblától a' víz 's a' főldet hó borittya.
Mit szollyak az Őszi idők és tsillagzatok felől
Midőn a' Nap rövidedik 's gyengébb héség áll elöl
Mire vigyázzon a' Gazda? és mit nézzen eleve
Ha a' záporozó Tavaszt felszíjja a' nyár heve
És a kalászos takarmány felborzadt a' mezőbe
'S a' zőld száron a' tejedző búza dagad a' tsőbe?
Midőn sárgálló főldjére a' Gazda már vezette

Aratóit, 's a' töredék árpa kévét köttette?
Láttam én, hogy a' szeleknek fel tsődült minden hada
Melly minden érett Gabonát tövestől fel ragada.
Fekete por fellegébe kavarta a' lengeteg
Szalmát és repülő kalászt szerteszétt a' fergeteg.
Gyakran temérdek víz tábor lepi el a' szép eget
A' tengerről tolult felhők rettentő fergeteget
Vak Záporral hömpölgetnek, a' nagy Ether leomlik
'S habjaitól a' víg vetés, a' barom bére romlik.
Zúgnak a' nyakig telt árkok, a' feldúzzadtt víz erek
Buzognak a' fel tajtékzott hullámtól a' tengerek,
Maga Jupiter a' felhők borzaztó éjjelébe
Villogtatja a' Menykövet lángoló jobb kezébe,
Melly zendűlésre reng a' Főld, a' Vadak meg riadnak
És szanaszétt a' halandók szívei le kushadnak.
Ő pedig sustorékoló nyilát fennyen elsüti
'S vagy Ceraoniat vagy Athot vagy Rodopét leüti.
Neki zúdulnak a' sűrű záporok 's az Austerek,
Most a' ligetek sikoltnak tőle 's majd a Tengerek.
Ettől tartvánn tsillagokra, és hókra vigyáz nagyon
Hogy a' hideg Sáturnus és Merkur melyk jelbe vagyon.
Kivált féld az Isteneket s Céresnek esztendőbe
Áldozz Tavaszkor a' gyenge fűvel vidult mezőbe,
Akkor már kövér a' bárány, és a' borok ízesek
Sűrűk a' Hegyi árnyékok, az álmok kellemesek.
Egész Majorod elmenjen Céres imádására,
Mellynek téjjel, finom borral vegyítts mézet számára.
Három ízbe kerűltesd meg áldozati barmoddal
Az új vetést és örömmel kövesd minden társoddal.
Kik Cérest felhanggal hijják magokhoz: és a' sarlót
Senki addig fel ne vegye, levágni az ért tarlót,
Mig Céresnek tserfaággal koszorúzott homlokkal
Tárituppos tántzot nem jár, 's nem innepel dalokkal.
Hogy megtudhassuk az essőt, héséget s' hideg szelet
Maga Jupiter előre rendelt bizonyos jelet,
Mit jelent a' Hold és mikor szünnek meg az Austerek
Mért tartják ólba a' marhát a' mezei emberek.

Ha szél támad, mindjárt vagy a' tengerek feltolúlnak,
Hánykolódnak 's a' nagy hegyek magoktól megzúdúlnak.
Vagy távolról kezd hallani a' partok harsogása,
És terjedez a' berkeknek 's erdőknek mormolása.
Már akkor a' görbe gállyák könnyen habba merűlnek
Ha a' buvárok sebessen visszafelé repűlnek
A' tengerről 's lármával a' part felé kiáltoznak
Vagy ha a' tengeri szártsák fövényben jádtzodoznak
Vagy ha esméretes tóit a' nyurga Gém el hadja
És reptében a' fellengős felhőket meghaladja.
Gyakran ha szél lessz az égen, a' tsillagok lehullnak
'S az éjj árnyékán utánnok fejér láng farkok nyulnak.
Néha könynyű gazok 's hulló leveletskék repkednek
Vagy a' víz színén a' pellyhek jádtzodozva ferednek
De midőn a' Vad Boreás oldalán menykő dörög
Vagy az Eurus és Zefirus háza tája menydörög,
Zápor tőlti az úszkáló mezőknek tsatornáit
Szedi a' tengeri hajós tsatakos vitorláit.
Soha sem tesz kárt a' zápor annak ki a' jelekből
Előre tud jól vigyázni: mert vagy a mélly vőlgyekből
Reptekbe az égi darvak kerűlik az essőket,
Vagy a' tinó az égre néz 's órolja a' szellőket
Vagy a' dallos fetske repked a' tó körűl és abba
Régi bújokat a' békák vartyogják az iszapba.
Gyakran bolyha rejtekéből ki hordja tojásait
Keskeny ösvényén a' hangya: vagy a' tenger habjait
Fel issza a' nagy szivárvány: és jóllakott gyomorral
Zörgő szárnyakon repűlnek a' hollók nagy táborral.
Külömb tengeri madarak, 's a' mellyek Kaisternek
Édes tói közt Asia' zőld réttyein hevernek
Versent szórják hátaikra a' vizet 's le bukdosnak
Mind tsak a' fördésen vagynak 's a' vizekbe futkosnak.
Az esőt a' Dévaj varjú fel károgja nagy fennyen
És egyedűl sérikálgat magába a' fövenyen.
De az idő változásit észrevészik valóba
Az éjtszakánként dolgozó lyányok is a' fonóba:
Midőn az égő métsesbe az olaj tsak szikrádzik

'S Körűlötte holmi apró gomba teremni láttszik.
Hasonlókép' az essőből bizonyal meg tudhatni,
Hogy tiszta időt és fényes napot mikor várhatni,
Mert sem a' tsillagok' tüze lágy homállyba nem borul,
Sem báttyára a' tiszta *hóld* költsönfényért nem fordul,
Sem gyenge gyapju szálak a' levegőn nem repkednek,
Se tollakkal a' jó meleg napra nem terjeszkednek.
Kedvellet Haltzionjai Thetisnek a partokon,
Sem nem tépászsznak a' disznók holmi rongyot órokon
Hanem leszállnak a' ködök a vőlgyeken, mezőkön,
A' Nap szálltával a' bagolly nem huhol a' tetőkön.
Nisus a' híg levegőbe kóválygog nagy magossan
És Scillán bársony hajáért bosszút áll halálosan.
Ím a' rettenetes Nisus nagy robajjal kergeti,
Amaz előtte a' szellőt gyors szárnnyal veregeti,
Más felől rekedtt torokkal a' hollók a' berekbe
Négyet ötöt kurjantanak 's odafel a' fészkekbe
Nem tudom, mi édes öröm élesztvén a' kedveket
Magok között meg zörgetik a' fészket 's leveleket,
Kedvek jön mihellyt a' záport a' fellegek lehintik
'S apró magzatjokat 's édes fészkeket megtekintik.
Én ugyan azt nem gondolnám, hogy velek az Istenek
Elmét és a' fátumoknál nagyobb észt közlöttenek,
Hanem midőn az időnek 's az ég nedvességének
Változási, más útakra és formákra térének;
'S a' meg nedvesült Jupiter az Austert meg indítja
És a' ritkát meg sűríti, a' sűrűt megritkítja.
Másképpen fordul az elme, más a' szív indúlatja
Más, midőn a' mord felhőket a' felszél hajtogatja,
Innen van hogy a' madarak a' mezőkben zengenek
Vígak a' marhák 's a' hollók kákogva örvendenek.
De ha vígyázol a' sebes Napra 's a' Hold rendére
A' holnap és a' tiszta éj, soha nem tsábít fére.
Ha az új Hóld setét szarvval száll ki a' levegőben:
Nagy zápor lesz a' tengeren, nagy zápor a' mezőben.
De, ha szél lessz, szűz pirosság omlik tekintetébe;
A' Széltől pirúlni szokott mindég az arany Fébe.

Ha negyedik feljöttekor (: mert leg biztosabb Jegy e' :)
Tisztán megy az Egen 's nem is tömpe a' szarva hegye:
Sem eső, sem szél nem támad azon az egész naponn,
Sőt végig szép tsendes idő jár az egész hónaponn.
'S a' parton a' szerentsével járt Hajósok áldoznak
Glaukusnak, Panopeának, és az Inó fiának.
A' Nap is sokat jelent meg, mind a' feltettzésébe
Mind mikor elrejti magát az Oceán vizébe.
A' Napról leg bizonyossabb jelt vehetnek mindenek
Akár Reggel, akár ha a' Tsillagok feltettzenek;
Midőn a' Nap feljöttekor a' felhőkbe rejtezik
Motskok fedik féltányérját: esős nap következik
Mert a' Notus a' Tengerről közelget, mely a' fákat
S vetéseket meg kavarja, zaklatja a' Marhákat.
Ha a' Felhő sok vak sugárt vér ki reggel magából
Halványon jön ki a' Hajnal Tithon rózsás Ágyából.
Vaj! hijába borúl a zőld levél a' lágy Szöllőre,
Annyi jég ugrál kopogva akkor a' ház tetőre.
De jobb rá vígyázni mikor az Égről le fog szállni
Mert színébe több változást lehet akkor találni,
Ha kékes, úgy essőt jelent, ha lang színű, úgy Szelet,
Ha pedig motskok láttzanak tsillámló tüze felett,
Akkor széllel és záporral zúdúlnak fel mindenek,
Én akkor senki szavára a' Tengerre nem menek,
Én meg nem oldom a' partról Gályámnak alattságát,
De felhozván, 's levivén a' Napnak világosságát
Fényes Tányérral tündöklik, ne jövendöly essőket,
Tiszta Északi szél fogja lengetni az Erdőket.
Végre mit hoz a késő est, a' Szél honnan hajtogat
Száraz felhőket, 's a' nedves Auster mivel látogat,
A' Napba lévő jelekből könnyű mindezt megtudni:
Ki is merné azt mondani, hogy a Nap tud hazudni.
Ő gyakran megint sok titkon forralt zenebonáról
Fortélyokról 's alattomos hadak' közeljártáról,
Ő Caesar' halálakor is megszánta Róma' népét:
Midőn homályos rosdával fedte tűndöklő képét.
'S az istentelen Századok örök éjtől féltenek.

Bátor akkortájba elég jelenséget tettenek,
Maga a' föld, a' tengernek habja, az undok ebek,
Az nem kedvest jövendőlő madarak, és egyebek.
Hányszor láttuk, hogy az Etna kipukkant katlanjain
Ártűzével pusztított a' Ciklopsok' határain,
És a' lánggombolyagokat 's a' megolvadt köveket
Torkán kikalyimpáztatta? a' fegyverzörgéseket,
Mindenütt a' levegőbe Germania hallotta,
'S az Alpeseket szokatlan rengés megindította.
Hallott Óriás Szó is a' tsendes berkekben széllyel,
Tsuda halvány kísértetek láttattak szürkés éjjel.
A' barmok is megszollaltak, szörnyűség! ím egy nyomra
Megállnak a' folyóvizek, megreped a' föld' gyomra
Az elefánt-tetem-képek bús könnyekkel áradnak
'S a' templomnak réz bálványi bánatjokba izzadnak.
A' vizek' királya, Pádus, sok erdőket kitepert
Örvényével 's ólat, barmot minden mezőn elsepert.
Ekkor az áldozni való barmok testein belől
A' rosszat jelentő inak látzattak mindenfelől.
Vérrel habzottak a' kútak, és a' városok széllyel
Az ordító farkasoktól hangzottak egész éjjel.
Annyiszor a' tiszta ég is soha még nem villámlott
'S A gyászos Üstökös csillag annyiszor nem tsillámlott.
Azért is látta Filippi, hogy tábori Romának
Hasonló fegyverrel ismét a' hartzra ki szállának.
Nem is sajnálták a' Hemus térjét az ég' Isteni
És Emathiat vérünkkel kétzer kövéríteni.
Lessz az idő, hogy a' paraszt vonván itt barázdákat
Fel hányja ekéjevel a' rosda rágta dárdákat,
Gereblyével kotzogtatja az üres sisakokat
És tsudállya a' kiásott sírba a' nagy tsontokat.
Hazánk hazai Isteni, Romule, 's Vesta Anyánk,
Ki őrzöd a' pompás Rómát, és Tiberis, tekints ránk.
Ti is legalább ez Ifjat, kérlek, oltalmazzátok
Hogy a' leomló világot általa meg tartsátok.
Ugy is régi hitszegését Laomedon Várának
Régen fizetjük már betses vérével a' hazának.

Hogy te véllünk vagy, Óh Cesár, régen irigyli az ég
'S az emberek triumfusit hogy te ugy kedvelled még,
Holott nem sokat néznek itt igazságra, gazságra
Annyi had jött, annyi nemű vétek itt a' világra.
A' szántásvetésnek méltó betsűletet nem adnak,
El ragadják a' föld mívest, a' mezők elsorvadnak.
Innen az Eufratesnek, onnan Germaniának
Környéke, támaszt hadakat: ímé frigyet bontának
Körűl belől a' városok, a' fegyvert előszedik,
A' pusztító Márs az egész földön kegyetlenkedik.
Mint mikor a' verset futó paripák valahára
Kirohannak a' lántzoktól kiszabadult pályára,
Hijába tart vad szájokon, ragadják nyakra főre
A' kotsist, 's a' zörgő kerék nem hallgat a' gyeplőre

A' Georgiconnak 2dik Könyve

Eddig a' Szántó földeknek mívelését dallottam
És az égnek tsillagjait: Most már terád jutottam
Bakkhe 's téged énekellek az erdei bokrokkal
És a' lassan nevekedő olajfa suhantzokkal.
Ide oh sajtoló Atyám, ím teledest teltenek
Itt a' te ajándékidnak leg javával mindenek.
Jer ide, sajtoló Atyám, hányd el, vesd el tsizmádat
És újj mustba ferdett lábbal taposd velem a' kádat,
Virít a' mező rakottan az őszi gerezdekkel
Számodra és tajtékozik a' szüret tőlt tsebrekkel.
Elsőben is az élő fák nem egy móddal teremnek,
Mert ezek közzűl emberi munka nem kell sok nemnek.
Ezek dajkálkodás nélkűl a' mezőn szoktak nőni
És a' vizek görbe partyán önként árnyékot szőni.
Illyen a' hajlós iglitze a' gyenge rakottyával
És a' tenger szín levelű ősz fűzfa a' nyárfával

Másoknak a gyökeréről sűrűséggel termenek
Tsemetéik, a' Tseresznyék és a' szilfák illyenek.
A' Parnasszus babérja is így űl kitsiny korába
Bé borítatva annyának temérdek árnyekába.
Ezek leg első módjai a' gondos természetnek.
Igy nő minden bokor 's erdős fái a' szent ligetnek.
Más módokat az emberi szorgalmatosság lele.
Ez tsemetét dug a' földbe, kit annyáról mettze le
Ez a' földbe betemeti a' gyökeres töveket,
Négygyé hasított karókat és meg hegyzett tzöveket.
Más tsemeték megkívánják, hogy görbén lehomlítsuk
Vesszejét s' maga földjébe elevenen borítsuk.
Másoknak még gyökér se kell, a' leg felső ágokat
Elmetzi a' Gazda 's bátran elűlteti azokat.
Sőt nagy tsuda, az olajfa, ha levágják, a' tövén
Kivirít, száraz fájából ismet újj gyökér jövén,
Sőt edgyik fának ágait, a'mint gyakran szemlélni
Kár nélkűl lehet más fának ágáira tserélni.
Elváltozik a' Körtvélyfa, 's kínál oltott almákkal
'S a' kő keménységű Somfa veresellik Szilvákkal.
Tanullyátok-meg hát Gazdák minden Faj mívelését
És tegyétek szelídekké a' Fáknak vad termését.
Ne heverjen tunyán a' Föld Izmaromat szöllővel
Be kell a' nagy Taburnumot rakni olajvesszővel.
És te oh díszem! és méltán legfőbb része híremnek
Mecénás! légy segítője elkezdett énekemnek.
Jövel, szállj ki vélem edgyütt a' Tengernek hátára,
Kérlek, adjál vitorlákot kisded Gállyám számára.
Nem kívánok én itt mindent befogadni Versembe
Nem ha mingyárt száz nyelv, száz száj vagy szó van a' mellyembe.
Jer hajózzunk a' part megett, itt se kőltött versekkel
Se hosszas előbeszéddel nem késem, 's tekervénnyel.
A' mely Fák Magokba nyúlnak néki a' Levegőnek,
Terméketlenek, de vígann, és mind izmosan nőnek
Mert az Anyaföld termeszti, még is ha törsökjökbe

Béoltanak vagy elrakják őket kapált gödrökbe,
Levetkezik vad voltokat, és a' gyakor munkára
Könnyen engednek akár mely mesterségnek szavára.
Az is, a' mely a' gyökérről terméketlen növe ki,
Igy jár, tsak tágas mezőre az ember űltesse ki,
Most az Annya' ágainak homályos sátorába
Megfojtódnak gyümőltsei, és tsak sínlik magába.
Már a' mely fát magról vetnek, lassan szokott az nőni
És árnyékot tsak a' késő Unokáknak fog szőni.
Elfelejtvén a' régi ízt, az almák elfajulnak
'S a' szöllők rigóknak való hitván fürttel pirúlnak.
Úgy van, munkát vár mindenik, sorjába kell űltetni
'S hogy szelíd légyen, temérdek kőltséggel míveltetni.
De az olaj-fát tövéről, a' Szöllőt homlítással
Páfus Myrtusát szaporítsd vastag karó dugással.
Plántáról nevelkedik a kemény mogyoró fája,
A' nagy Kőrisfa 's Herkules árnyékos Koronája,
A' Cháoni Atyánk makkja a' temérdek Pálmákkal
'S a' Tengeri veszélyeket meglátándó Lutz-fákkal.
Ellenben a' Diófába fojtós vatzkort oltanak
És a' meddő Platanusfán derék almák állanak.
Gesztenyével virít a' bükk, gyertyánfán körtvélyvirág
Fejérlik, 's a' Szilfák alatt a' disznónyáj makkot rág.
Mert a' mint a' haj középből kinőnek a' kis bimbók
'S megszakasztják a' gyenge bőrt: felmettződik a' tsimbók
És ölébe belétévén más fának bimbótskáját
Össze forrasztatják véle annak nedves mézgáját
Vagy a' görtsetlen törzsököt el vágják, 's meghasítják
Jó mélyre, és a' termékeny ágat belé állítják.
Nem soká magossan hánnya a' fa boldog növését
Bámúlván új leveleit, és idegen termését.
Osztánn nem tsak eggy eggy nemek van az erős szilfáknak
A Lótósnak, az Idai Ciprusoknak, 's Fűz fáknak.
A' kövér olaj bogyók is nem eggy forma testűek,
Vannak gömbölyűk 's hoszszasok, keserű gyümőltsűek.
Nem eggy félék az almák is, az Alcinous fái
A Crustumi, Siriai 's fontos körtvély fajtái.

Nem függ ollyan szüret a' mi hazánkban a' tőkéről
Mint a' millyet téphet Lesbus Medimna veszszejéről.
Vannak Tházusi szöllők és fejér Marotidesek
Ezek kövér, azok pedig ritkás földbe kedvesek.
Psythiai jó Asszúnak, a' Nyúl szöllő sugáros,
Melly a' lábra tekergőzik 's a' nyelvnek hamar káros.
Van bíbor 's eleinn érő: a' retziát mi névvel
Ditsérjem? de még sem érnek a' Falerni pintzével.
Ollyan erős az Ammini szöllők bora, millyenek
Tmoluson, 's az fejedelmi Fanénn is nem termenek.
Eggy sem ereszt bort az apró Argitisnál bővebben
Sem bora Esztendő számra nem áll el erőssebben.
Nem hagylak el ó! tsemegék Isteninél nagy betsű
Rodia, 's tömött gerezddel kínáló ketske-tsetsű
De nem is számlálhatni fel, fajtájokat neveket,
Mert számba sem szükség venni olly szorossann ezeket.
Mellyet ha ki tudni akar; vesse fel [azt] magába
Mennyi fövényszemet kavar Zefirus Libyába;
Vagy midőn Eurus sebessen a' vitorláknak esik,
A' Partokat Joniumnak hány hullámi verdesik.
Nem mindenütt nőhet minden. A' fűz kedvel patakot
Az Éger motsárt, a' tiszta hideg helyet 's északot.
A' szikár gyertyán legjobban vágy a' köves bértzekre
A' Myrtus a' tengerpartra, Bacchus az enyh hegyekre.
Nézd el bár a' világ' szélin mívelt tartományokat,
Az Arabs keletső házát 's a' festett Gelónokat.
Minden fának más hazája. Tsak az egy Arabia
Terem Tömjént és fekete ebénust tsak India.
Mért említsem a' jó szagú balsam' izzadó fájit,
És a' szüntelen zöldellő Akántnak bogyókájit?
Vagy a' lágy szösszel őszűlő berkét a' Szeretsennek,
'S Hogy a' Szérek gyenge gyapjut a' falevélről szennek?
Vagy az Otzeán' vizével határos Indiának
Ligetit, hol végső öble van a' föld határának?
Hol a' fák tsúttsát nyilakkal megtetézni nem lehet.
Pedig az a' nemzet nyillal serény probákat tehet.
Media termő hazája ama boldog almának,

Mellynek fanyar íze legjobb a' méreg ártalmának.
Űzésére ha a' gyilkos mostohák megetetnek
'S a' Pohárba vesztő fűvet, és öreg irást vetnek.
Nagy fa ez, és mint a' babér, ránézve ollyan maga
'S Babér volna, tsak hogy külömb meszsze terjedő szaga.
Kivált virági állandók és bármi dühös szelek
Fúttára is le nem hullnak rolla a' zőld levelek.
Bűzös szájok lehelletét ennek nedvével vesztik
A' Médusok, 's az eltikkadtt öregeket élesztik.
De sem a' Médusok gazdag országának erdei
Sem a' szép Gánges, sem Hermus aranyporos vizei
Nem vágnak ki Itália főldénn, sem Bactra tája,
Sem India, sem a' tömjént termő kövér Panchája.
Ezt sem a' tüzet lehellő Bikák nem szántogatták
Mint midőnn a' barázdákból hajdan kitsiráztatták
A' szörnyű Sárkány fogait, mellyekből a' dárdának
'S A' Sisakos vitézeknek kalászi borzadának;
Hanem rakva van Bakhusnak Masszicusi borával
Terhes búzával, Olajjal, és a' legszebb tsordával.
Innen a' hartzra termett Ló kiszáll gőgös fejével
Amott az oltári Bika Clitumnus szent vizével
Megmosatvánn, gyakran megyen temérdek nagyságába
Roma triumfusi előtt Istenek templomába.
Itt örök tavasz van 's a' Nyár havai külömböznek
Kéttzer ellenek a' barmok és a' fák gyümőltsöznek.
Nem lelsz itt sem vad Oroszlánt 's vérengző Tigriseket
Se tsomorka meg nem tsalja a' szegény füvészeket
Sem a' kígyó nem tsavarog temérdek karikával
Se nem débollya a' főldet ölszámra nyúlt farkával.
Vesd hozzá még oly sok jeles Városoknak számát is,
És az illyen Városokra tett kőltséges munkát is,
A' meredek kősziklákra kézzel rakott Várakat,
A' Folyó vizeket, 's tőllök mosott régi falakat.
Szóllyak é az alsó 's felső Tengerről, 's a' tavakról,
A' nagy Lárról, 's a' tengeri zajjal duzzatt Benakról.
Említtsem a' rév partokat és a' Lukrin gátjait
'S A' boszszankodó tengernek ott tsikorgó zajjait,

Hol harsog Julius vize vervénn a' Tengert viszsza
'S Hol a' Tirhénum özönét Arvernus torka iszsza.
Itt teremnek az ezüstnek folyási 's a' réz értzek
Bőven vannak és arannyal bővölködtek a' bértzek.
Itt nőttek fel a' Marsusok 's több körmönn font férjfiak
A' nyársat vívó volskusok, és a' Sabinus fiak,
A' sanyarúsághoz szokott Ligurok, Détziusok,
Nagy Camillok 's hadra termett Scipiók, Máriusok
És te legnagyobb, Cesar, ki Asia vég tsúttsába
Győzöl 's nem botsátod a' lágy Indust Roma várába.
Idvez légy, gyümőltsök 's Hérók nagy annya, Itália,
Idvez légy, Saturnus főlde, ímé eggy hazád fia
Kívánja a' te kedvedért énekelni azokat
A' hajdann annyira betsűlt és gyakorlott dolgokat.
Im' én a' Szent forrásokat felmérészlem bontani
És Ascra verseit Roma Városiban mondani.
Itt van már hellye, hogy szollyak a Főldeknek tsinnyáról.
Erejéről, színeiről, külömb termő-voltáról.
Elsőben a' durva főldet és mostoha dombokat
A' hol sívó agyag vagyon 's a' köves porondokat
Tövis bokrok borítyák el; Pallás olajfájának
Sokáig élő erdeje választya el magának.
Ennek jele ha a környék bénőtt vadolajfákkal
'S bé van terítve a' mező erdei bogyótskákkal.
De az a' főld kövér 's vidám kellemetes nyirokkal,
Melly Termékeny sűrű fűvel, és buján nőtt gazokkal,
A' millyet gyakorta látunk a horpadtt hegy allyában
Hová a' patak a magos szirtokról lebuktában
Hordja a' boldog iszapot, és a' melly délre vagyon
'S a horgas ekéktől gyűlöltt perje felnőtte nagyon:
E' fog néked állandó és bő bort termő vesszőket
Nevelni, itten szedheted gazdagon a' szöllőket
'S azt a' nedvet, mellyet szoktunk az Istenek számára
Arany tsészékből apránként ki tőltni az oltárra
Midőn a' pofók Tyrhenus fú elefánt sípokat
'S feladjuk terjedt tálakban a' füstölgő tagokat.
Ha pedig nagyobb kedved van tsordákat legeltetni

Borjakat vagy a' Juhoknak fajzásit tenyészteni
Vagy pedig a' művelt földet elemésztő ketskéket,
Erdőt keress és a' kövér Tarenti vég vidéket
Vagy a' millyen mezőt szegény Mantuától elvettek
Mellynek pázsitos vizénél hó szín hattyúk ferdettek.
Mindég talál ott a' marha tiszta tsergetegeket
Legelőből sem lát szűköt, mert a' mennyi füveket
Egy hosszú napon a' Pásztor le étet tsordájával
Egy kurta éj viszsza adja mind azt hűs harmattyával.
Legjobb búzának a' barnás 's porhanyó Mezőt mérni,
Külömben is a' szántással ezt kívánnyuk elérni.
Jó föld, melly a' szántóvasnak mettzésénél sikeres,
Sehonnan sem tzepel haza több terhet a' szekeres,
Jó föld az is, melyről a' vén erdőt elpusztította
'S a' régtől fogva henyélő Berkeket kiirtotta
És a' madaraknak régi hajlékait morogva
Feldúlta a' szántövető mind gyökerestől fogva.
Azok elhagyván fészkeket, magossann elrepűltek,
A' bémettzett Vastól pedig a' mezők kiderűltek.
Mivel sivatag porongya a' Dombok görbéjének
Alig hoz törpe Kázsiát, és Rozmarint a' Méhnek.
Így az éles porkő 's kréta. A' mint tartyák némellyek,
Nints ezeknél a' Kígyóknak jobb ételek 's lakhellyek.
A' melly vígály ködöt lehell és lenge füstöt fakaszt,
Béissza a' nedvességet 's könnyen elbotsátja azt,
A' melly tulajdon gyepével magát zöldbe borítja,
És a' vasat tsípős sóval öszve nem rosdásítja,
Az a föld fogja gyönyörű szöllőivel beszőni
Szilfáidat, abba fognak az olajfák jól nőni,
Munkád után észre vészed, hogy az legjobb marhának,
Hogy könnyen enged az eke' hórihorgas vasának.
Illyen a' gazdag Kápua, és a' Vesuv' környéki,
'S az Acerrát elpusztító Claniusnak mellyéki.
Most már a' föld esmérésre mondok egynéhány jelet.
Ha visgálod, mellyik ritka, vagy tán sűrű szer felett:
(: Mert egybe a' búzák jobban, másba a' szöllők esnek,
A' legritkább kell Bacchusnak, a' legsűrűbb Ceresnek :)

Előbb válassz ki szemeddel egy jó helyet, és végre
Ásassál a' kemény földbe egy kútat jó mélységre,
Azután a' kihányt földet ismét visszahányassad,
És azt lábbal bétapodván gödrét színig nyomassad.
Ha mind belé nem megy a' föld, ritkának ítélhetni
Jó lesz ott marhát tartani 's áldott szőlőt űltetni.
Ha pedig régi gödrébe a' föld bé nem férhete,
És Maradt kinn a' hányásból: sűrű a' természete.
Tömött göröngyöket várj ott, és vaskós barázdákat,
És a' földnek szántására fogd az izmos marhákat
A' Sós föld pedig és a' melly keserűnek mondatik
A' Gabona termesztésre nyomorúltnak tartatik.
Már annak helyre nem hozza semmi szántás a' baját
Elveszti az Almák nevét, és Bachusnak a' faját.
Ezt így lehet megesmérni: vedd le sűrű vesszőből
Font Kasod, és sajtó szűrőd a' füstös háztetőből,
Tapodd színig azt az illyen hitván mező földével
Felerésztvén a' legtisztább forrás' édes vizével.
A' nyomás közbe minden víz ki fog versent buzogni
Nagy tseppek fognak a' suhantz fonásinn szivárogni.
Nyilván probát ád az íze, és a' ki meg kostollya
Össze húzott szájját majd a' keserű elvásollya.
Mélyk kövér föld, így tudhasd meg: bár hánd a két markodra
El nem porlik, sőt rámállik szurokként az újjodra.
A' nedves föld nagy gazt nevel: 's bár olly' kövér ne volna
És füvente a' búzára oly' bő nedvet ne tolna.
Mellyik nehéz vagy könnyű föld, a' terhe megmutatja,
A' feketét, 's akár mi színt a' szem is megláthatja.
Az átkozott hideg jele nem oly' észre vehető
Ott holmi szurkos fa, Tisza, fekete borostyán nő.
Ezeket így tudva tartván előbb kifőzve legyen
Egész főlded, és gödröket vájass a' magas Hegyen,
Göröngyeit az Északi szélnek hanyatt fektessed
A' vidám szöllő vesszőket beléje úgy űltessed.
Leg jobb hát a' porhanyó föld, ezt a' szelek, és derek
Tsinállyák, 's a' feldúlt földet ásó izmos emberek.
De ha vigyázó a' Gazda, választ két egy forma hellyt,

Az egyikbe tsemetékkel nevendék űltetést ejt,
A' másikba, ha megnőnek, sorjába elplántálja
Hogy az űltetvény mostoha annyát is így ki állya.
Sőt sokan az ég tájékát megrójják a' hélyban is,
Hogy ki ki a' merre állott, arra állyon mostan is;
A' mint vagy a Dél pirítá, vagy Észak felé hajolt,
Ennyit tesz a' mire ki ki Ifjantan rá szokott vólt.
Dombos helyeken leszsz e jobb szöllőt rakni vagy téren,
Azt visgáld meg leg' előbb is: és ha már az kövéren
Mérted ki a' barázdákat, sűrűnn áljjon a' vessző,
Itt sűrűn is terem Bakhus, 's alább való nem lesz ő.
Ha domború tájékokat és a' hátas lejtőket
Választottad, vígály sorral rakasd ott a' vesszőket.
De itt is az útak mint a' Milling, őszve illyenek
És a' metzett barázdákonn a' fák sorba légyenek,
Mint midőn a' roppant hadba kiszállott nagy táborral
A' fegyveres nép 's egyenes tsoportokba állt sorral.
Síkra állott a' Legénység, fegyverét felemelé,
Melynek tsillámjától habzik a' mező mindenfelé.
Míg ugyan rettentő tsaták nem látszattak a' népben,
De a' kétes fegyverek közt Márs tébolyog középben.
Minden útnak kimérése egyenlő számmal essen,
Ne tsak hogy holmi átsorgó elmét gyönyörködtessen,
Hanem azért is, mert más képp a főldtől nem vehetnek
Illendő erőt 's az ágak jól el nem terjedhetnek.
Talám kérded, milyen légyen a' gödrök nagysága is?
Én bízvást el merném rakni kitsiny barázdába is
A' mi a' szöllőt illeti, de már az élőfának
Mélyebb 's éppen nyakig érő vermek kívántatnának,
Főképpen az eskulusnak, melynek ága az égbe
A' mint tolúl úgy siet le gyökere a' mélységbe.
Így tehát azt sem a' télnek fagya meg nem ronthatja
Sem a' forgó szél, sem zápor tőből ki nem forgatja.
Ingadozás nélkűl megáll, erőt vesz az időkönn,
Sok ember kort végig élvén, trutzol az Esztendőkönn.
És akkor vaska gallyait szerteszét kiterjeszti
'S középen állván, temérdek árnyékát el terjeszti.

Se szöllődnek a' fekvését ne ejtsd nap nyugot felé
Se abba mogyorófákat ne hadj űltetni belé.
Se homlítni valót ne szedj a' felső venyigéről,
Se tsemetét ne űltessél a' fának ág hegyéről.
Olyan kedves nékik a' főld. Se koszlobár bitskával
Ne mesd le, se bé ne űltesd hegyed vad olaj fával,
Mert a' tüzet a' gondatlan Paraszt sokszor elejti,
Mely a' kövér kéreg alatt magát előbb elrejti,
Majd meg ragad a' tuskóban és az ágoknál fogva
Magossan reppen az égre nagy retsegve ropogva.
A' Levélről az ágakba több több erővel gerjed,
Míg végre diadalmasan a' leg tetőre terjed.
Minden berket lángba borít és szurkos köddel végre
Barna felhő gombolyagot hömpörget fel az égre.
Kivált berkedre Északról ha több fergeteg tódúl
'S az szelek szárnyán a' tűzvész katskaringozva lódúl.
Ha e' történt, sem a tőkék többé ki nem hajtanak,
Sem a' vesszők, bár elmetzed, ágot nem botsátanak.
Többé akkor ki nem virít a' főld hasonló fával
Tsak a' tsip tsup vad olajfa marad fanyar ágával.
Te ne hallgass semmi okos tanátsára oly nagyon,
Hogy Északi szél fútakor áss gödröket a' fagyon.
Akkor bézárja a' mezőt a' deres tél, 's nem hagyja,
Hogy a' gémberedett gyökér a' főldet megragadja.
Leg jobb akkor rakni szöllőt, ha piros tavaszra már
Eljött a' nyulánk kígyókat faldosó fejér madár.
Vagy hideg ősz kezdetével, midőn a nyár elhaladt
És paripáin a' gyors nap a' télpontig nem szaladt.
A' tavasz hát legjobb dísze az ágaknak 's a' fának,
Tavasszal vár a' dagadtt főld nemző magot magának.
Ekkor minden ható Atyánk az Ether jó kedvébe
Termékeny záporral száll le víg mátkája ölébe
És nagy teste közösűlvén ennek a' nagy testével
Minden termést és magzatot táplál friss erejével.
Akkor az út széli bokrok nadár szókkal zendűlnek,
A' tsordák szokott naponként a' Venusra bőszűlnek.
Szűlhetnék az áldott mező, gyenge nedvvel van tele,

Fel bizgatja pesgő méhét Zefír olvasztó szele
'S az ifjú napra a' fűvek biztosan katsingatnak
'S a' kászolódó alszéltől a' szöllők nem tarthatnak,
A' tátos felszéltől kotrott záportól sem ijjednek,
Hanem gyöngyökkel bimbóznak 's leveli ki keshednek.
Gondolnám, hogy a felserdűlt világ' szopós korába
Nem folydogáltak a' napok más rendbe és formába.
Tavasz volt akkor és a' nagy világ tavaszlott maga
'S deret horkantó szusszával Eurus ki nem ballaga,
Mihelyt a' legelső napfényt a' barmok szippantották,
'S a' vasra ütött legények fejeket feltartották
A kopogó parlag közzűl, és megszállották magok
A' vad állatok az erdőt, a' mennyet a' csillagok.
Nem is lett volna embere illy tetemes szakmánynak
Másként a' totyakos világ, ha a' hév ragyogványnak
És a' kemény télnek néha nem volna pihenése
'S pártját nem fogná a' földnek az ég megenyhűlése.
Végre akár mely' tsemetét űltetz örökségedbe
Zsíros ganéjjal hintsd meg azt, és a' földbe jól tedd be
Vagy szűrő követ áss mellé a' vagy szennyes tsigákat
Hogy leeresszék a' vizet, és lengeteg párákat.
Kedvek toszszan a' kis fáknak: sokann találkoztanak
A' kik reá nehéz követ, 's nagy téglákat hoztanak
Hogy a' légyen tartalékuk, ha sok záporok járnak,
'S A' tikkadt mezőt hasgattya hév kutyája a' nyárnak.
Az űltetett tsemetéknek tövét jól meg hordatni
Gyakran szükség leszsz újj földdel, 's kapával meg ásatni
Vagy bé vágott szántó vassal forgatni a' rögöket
A' Szöllőbe hajkorászni a' küszködő ökröket,
Meg kell szerezni számára hántott rúdból kopjákat,
Sima gyéként, kőris karót, és kétágú villákat,
Mellyek által a' szelekkel még jobban trutzolhasson
És a' Szilfák ága hegyén a' lugasra kúszhasson.
Hanem illendő kedvezni a' gyengéded szöllőnek
Midőn fiatal korába újj venyigéi nőnek
És a veszsző az ég felé nyomúl virgontz erőbe
'S Néki tágított gyeplűvel vágtat a' levegőbe.

Még most nem kell mettző késsel sértegetni ágait,
Hanem tsak kézzel tsipkedni imitt amott kattsait.
Midőnn osztánn a' szilfákra mászvánn izmos jövéssel
Fel nőttek; tépd le lombjait, mesd meg veszszeit késsel.
Addig félnek a' fegyvertől, de most már keményebben
Bánhattz velek, és pongyola ágát nevelhedd szebben.
Sövényt is szükséges fonni, 's a' Marhát el tiltani,
Kivált míg gyenge, és a' bajt ki nem tudja állani,
A' Mellynek egyéb aránt is sok ellenségi vagynak,
Ki van téve a' hév Napnak, 's a' sanyargató fagynak.
Sőtt az Erdei bivalyok, és ketskék belé tsapnak,
Rajta a' Juhok, 's kívántsi Tinók is nagyon kapnak.
Sőtt nem árt annyit a' Dérnek zuzmarás keménysége
Sem a' tüzes kősziklákat sütő nyárnak hésége
A' mennyi kárt a' nyáj tészen, 's kemény fogának mérge,
Fekélyt kapvánn a' harapás helyénn, a' tőke kérge.
Bakhus oltárin a' Ketskét e' vétkéért áldozzák
És a' régi játékokat a' néző színre hozzák.
Ezért tették fel jutalmul a' játtzóknak mustráján
A' Nagy Athene Lakosi a' faluk 's útak táján,
Mikor poharat forgatván, a' lágy hantú Mezőkön
Vígan ugráltak olajjal meg kent ketske Tömlőkön.
Ekképpen a'ma népek is, kik a' feldúlt Trojának
Omlásiból Ausonia határin meg szállának,
Enyelgenek bárdolatlan versekkel 's hahotával
És odvas kéregbe vájott ijesztő ál ortzával.
És tégedet víg dalokkal, ó Bache, kurjongatnak
'S Néked a' magas fenyőre apró bábot aggatnak,
Mellyért kitsiráznak minden szöllők bő termésekkel,
Meg telnek a' horpadt vőlgyek potrohos gerezdekkel.
Bé terűl gazdag szürettel a' Hegyek boltozatja
Valamerre a' kis isten tisztes fejét ingatja.
Azért hazai Versekkel Bachust hívenn tisztellyük
És néki Szent pogátsánkat, 's Tálunkat felemellyük
És a' szarván vitt Szent Bakot oltáránál leüttyük
'S mogyorófa nyárson kövér belső részét meg süttyük.
De van még edgy másik szorgos munka is a' Szőllőben,

Mellybe semmi sok sem elég: mert minden Esztendőben
Háromszor, négyszer kapálni szükség, 's a' porondokat
Kapafokkal mindég törni, 's irtani a' lombokat.
Visszakerűl újj forgással a' földmíves' munkája
És szokott nyománn előjön az Esztendők pályája,
Mert mikor már késő zőldjét a' szöllő elhullatta
'S az erdők díszét a' fagyos felszél lefosztogatta
Már akkor a' serén Gazda a' jövő Esztendőről
Gondolkodik, és lehánnya a' meg tarólt szöllőről
Saturnus görbe késével a' koszlobár vesszőket
'S a' mettzés közbe tsinosabb sorra szoktatja őket.
Első légy a' kapállásba, első égetésébe
A' venyigéknek, első légy a' karók szedésébe.
Legutól szúrj. Két ízbe árt az árnyék a' szöllőnek
És a' tömött burjánok is benne két ízbe nőnek.
E' mindenik terhes munka. Betsűld a nagy mezőket
'S kitsit mívelj. Ezen kívűl az iglitze vesszőket
Az Erdőben 's a' víz partján vágni kell a' nádakat
És gonddal kell gyarapítni a' vadon fűz szálakat.
Bár a' szöllő meg van kötve, a' metző kés nem kell már
Bár a' lankadtt vintzellér a' sor végén dudolva jár:
Még is szükség megkapálni 's törni a' göröngyöket
És félteni Jupitertől a' már meg értt fürtöket.
Ellenben az olaj fáknak nem kell semmi mívelés
Nem kell a' görbe késeknek a' mettzés 's a' tördelés,
Nem kívánják a' karmoló gereblyéket ha végre
Meg ragadtak már a' földbe 's ha rá szoktak az égre.
Maga a' föld bő nedvet ád a' plántált olajfának
Ha fogával meg turkálják a' bé horpadtt kapának
És a' szántás után bőven gyümőltsözik. Termessz hát
Kövér és a' békességtől kedvelt szelíd olaj fát.
Az Alma fák is ha egyszer erős tőre akadtak
És ha a' nékik szükséges erőre találhattak,
Magoktól is nagy sebessen az ég felé felnyúlnak
És így a' mi dajkálkodó erőnkre nem szorúlnak.
Azomba sűrűn tenyésznek az erdők gyümőltsei
'S vér szín bogyókkal pirúlnak a' madarak fészkei.

Kaszálhatni a' zanótot, bértzen fáklyát hasítnak,
Mellyek éjszakára tüzet adnak és világítnak.
'S még sem űlteti az ember és rajtok munkát nem űz?
Mért említsek nagyobbakat, ím a' rekettye 's a' fűz
Vagy a' vetésnek fövényt ád, vagy a' méhnek virágot,
Hűs árnyékot a' pásztornak, a' marhának zőld ágot.
Szép is látni a' puszpánggal habzó Citor tetejét
'S a' szurokkal bővelködő Naritia erdejét.
Szép látni az olly vidéket, hol sem a' gereblyének,
Sem az emberi kezeknek munkái nem levének.
Maga a' Kaukazus bértzénn álló kopár rengeteg
Mellyet untalan tör, sodor keletről a' fergeteg,
Külömb külömb termést nevel, ád hasznos gerendákat,
Hajóknak fenyőt, 's Házaknak Cédrus, és Ciprus fákat.
Ezekből gyárt a' Föld-míves a' szekérnek kereket,
Ezekből faragnak küllőt 's horpadt hajó feneket.
A' szilfa szép ágas bogas, a' fűzfa hány vitlákat,
A' mirtusból tsinálhatni legerőssebb kopjákat.
A' kemény hadi szerszámot a' somfából készítik,
A' Tiszafát Ituréi kézíjaknak görbítik.
A' meg esztergályozható puszpáng és sík hársfába
Éles vassal sok szép mettzést tehetz különb formába.
Úszkál a' könnyű égerfa a' vizeknek hátain,
Lebotsátkozván a' Pádus' hempelygő hullámjain.
A' porlós tserfa odvába és elvásott kérgébe
Belé rajzanak a' méhek gyakorta a' tserébe.
Hát Bacchus millyen hasonló hasznú adományt talált?
Bacchus indított sok bűnre okot; ő szerze halált
A' dühös Centaurusoknak, Rétusnak és Folusnak,
'S a' Lapithákat kondérral fenyítő Hylaeusnak.
Óh millyen nagy boldogságba tőltik áldott élteket
A' Szántóvetők, tsak tudnák saját szerentséjeket,
Kik ámbár a' viszálkodó fegyverrel nem küllődnek,
A jó szívű főldnek könnyű termésiből élődnek,
Mert nállok a' tág kapukra pótzolt kastély garádja
A' reggel köszöntők árját pitvarral nem okádja.
Nem vágynak a' tzifra bólttal ki hánt ajtófelekre

Sem arannyal szőtt ruhákra 's Corinthusi rezekre.
Se gyapjokat a' Siria Kenőtsébe nem mártják,
Sem a' jó olajt idegen Cásiába nem ártják,
Hanem tsendesen nyugodnak, élnek ártatlanságba
Minden jóval bővölködnek, hevernek a' jószágba.
Van itt barlang, van élő víz, hűs tempéket láthatni,
Bőggnek a' barmok és a' fák enyhébe szunnyadhatni.
Itt az erdő 's a' vadakkal megrakott szövevények
Itt vannak a' munkát győző szűkön élő legények.
Itt Istent félik 's Attyokat meg betsűlik: Itt jára
A' Világból kikőltöző igazság utóljára.
Én meg az édes Múzsákhoz szítok mindennél jobban
Kiket halálból szeretek 's tömjénem nékik lobban.
Ők mutassák meg az égnek jártát 's a' tsillagokat
A' napnak fogyatkozásit és a' hold fertályokat.
Mi erőtől rendűl a' főld, a' tengerek dagadnak,
Fellyűl haladván gátjokat és ismét lelohadnak.
Miért siet a' téli nap a' tengerbe vágtatni
Vagy mi tudja a' késő éjt olly soká tartóztatni,
Ha úgy meg gyávul minden vér szívem fagyos öblébe,
Hogy a' természetnek bé nem vergődhetem ölébe:
Ám ditsősség nélkűl fogom kedvelni a' réteket,
A' folyókat 's a' vőlgyek köztt letsörgő kútfejeket.
Oh hol vagynak a' szép mezők, a' Sperkhiusi liget
És a' Lakoni szűzektől béborongoltt Táiget?
Oh ki visz engem a' Hemus' híves vőlgye allyába,
Ki sátoroz bé a' fáknak temérdek árnyékába?
Boldog ki meg esmerhette minden dolgoknak okát
És pillantás nélkűl nézi a' félelem homlokát,
Ki a' meg kérlelhetetlen fátumot öszve zúzta
'S a' föveny Acheron zörgő neszét meg sarkantyúzta.
Boldog az is, ki esmeri a' Mezők Isteneit
Pánt és az öreg Silvánust és a' Nymfák szűzeit.
Nem ügyel az sem a' népre, sem királyi bársonyra
Sem az egymással tzivódó hűségtelen rokonra.
Bátor a' pártos Dákusok a' Dunán nyüsögjenek,
Bátor Róma mit tsináljon 's az országok vesszenek:

Ő sem az ügyefogyottat esdekelve nem szánja
Sem a' Gazdag elő mentét irígy képpen nem bánja.
Le szedi a' fák' és mezők' önként nőtt gyümőltseit,
Nem esmeri a' balgatag törvény székek pereit.
Mások a' tengert lapáttal verdesik, fegyvert fognak,
A' Királyok tornátziba tolongnak, átsorognak.
Ez a' szegény városokat borítja füstbe, porba,
Tsak hogy drága kőből igyék s takarodzék bíborba.
Más eldugdossa arannyát és elásott kintsén űl,
Ez a' szószollók székébe fakép módjára el hűl,
Ez a' játék-néző-helybe meghökkent száját táttyja
Köszöntvén a' Tanáts és nép kettős tapsa, viváttya.
Vigadnak, kik rokoniknak a' vérébe uszkálnak,
Számkimenvén más ég alatt újjabb hazát találnak.
A' földmíves pedig görbe ekéjével fel vájja
Szántóföldjét és innen van az esztendő munkája.
Ebből táplálja hazáját és apró unokáit
Ebből érdemes tinóit 's ökreinek tsordáit.
Nem nyugszik, míg az esztendő vagy a' fák gyümőltsével
Vagy a' barmok fajzásival vagy Céres kévejével
Meg nem tőlti nagy bővséggel, míg tsak meg nem terheli
Terméssel a' barázdákat és minden tsűr nints teli.
Bé jön a' tél, fa olajat tör tsikorgó préssébe,
Vígan makkolnak disznai, van vatzkor a' tserébe.
Az ősz is sok gyümőltsöt hoz és a' meleg napokon
Főződik a' szelíd szüret az enyhős kő szirtokon.
Az alatt édes magzati ajakáról tsüggenek,
Szűzen él szemérmes háza, bő téjjel tőgyellenek
A' marhái, és a' vidám gyepen öszve ütközött
Szarvakkal vínak a kövér gödölyék egymás között,
Maga innepnapokat tart, a' fűvön féloldalt dűl,
Hol a' kantsót színig tőltik társai a' tűz körűl,
Bachust hívja, kitseppentvén a' bort az ő számára
És a' marhák őrzőinek tzélt függeszt a' Szil fára,
A' mellyet sebes nyilakkal versent arányozzanak
Vagy mezítelen izmokkal küszködéshez fogjanak.
Illy életet éltek hajdan a' régi Szabinusok,

Illyet Remus és a' báttya 's a' vitéz Ethruskusok.
Így tette Roma a' világ legékesebb tsudáját
Bé kerítvén egy kőfallal hét hegynek a' pompáját.
Illyen életet élt vala e' földön hajdanába
Maga az arany Szaturnus: míg páltzáját markába
Nem vette Dikte Királlya; és míg az agyonütött
Tulkokból a' kegyetlen nép vendégséget nem ütött.
Még akkor senki fülébe trombiták nem harsogtak
Még a' vaskos üllőkön vert fegyverek nem kopogtak. —
De mi messze tartó mezőn nyargaltuk meg pályánkat,
Illő már ki zabolázni tajtékzó paripánkat.

Vége a' Második Könyvnek.

A' Georgiconnak
III Könyve.

Nagy Páles és Amfrizusi híres pásztor már ti is
Lésztek énekim 's Litzéum erdei 's forrási is.
Ugy is már egyéb tárgyú vers, melly az üres elméket
Múlathatná, közkézre kelt 's bétőlt minden környéket.
Ki nem tudja Euristheus kemény durvaságait
Vagy az útálatos hírű Buzilis oltárait?
Ki nem szólt Hilás gyermekről, Latona Délusáról,
Hippodámról 's lovász Pelops Elefánttsont válláról?
Útat kell probálnom, mellyen magam is felkelhessek
A' földről 's a' világ nyelvén mint győző repkedhessek.
Ha élek, Aon hegyéről leszállván én viszem be
A' múzsákat leg először édes lakta földembe.
Mantua, Edom pálmáját én hozok leg elsőbe
Számodra 's Márvány Templomot építek zőld mezőbe
A' víz mellett, ahol a' nagy Mintzius lassan kereng
És tsavargó partya körűl a' gyenge nádperém leng;
Ceasárt fogom állítani a' Templom közepére
Ő bírja az én Templomom: az ő tiszteletére
Én mint győző 's tündökőlvén Tirusi újj bíborba

Száz négylovas kotsit hajtok a' pataknál a' porba.
Egész Görögség Álfeust 's Molorkberke vidékit
Elhagyván, számomra tészi pályafutó játékit.
És küszködik nyers kesztyűvel: én magam homlokomat
Olaj ággal koszorúzván, viszem ajándékomat.

414. Bútsúzás egy Lyánkától

Virágozzál, szép Rózsaszál!
Jó szüléid' kertébe,
'S kikeletkor plántáltassál
Egy jó ifjú ölébe.
Teremj édes magzatokat,
Tölts sok vidám Tavaszokat,
Végre a' Mennyországba'
Élj hervadatlanságba. —

És ha majd e' *Patsirtának,*
Ki most nálad énekel,
Tavasszal a' kék Tiszának
Partjain túl menni kell:
Emlékezz rá jó szívedből
Ejts egy sohajtást mellyedből,
És az, mint rózsaillat
A' szellőn házamig hat.

415. [Dedicatio Gr. Széchényinéhez]

Sed non haec mihi vis; nec TIBI talium
Res est aut animus divitiarum egens.
Gaudes carminibus: carmina possumus
Donare, et pretium dicere muneri.

Horatius.
Carm. Lib. IV. Od. VIII. v. 9. sqq.

NAGYSÁGODNAK kárpitokkal,
Keresztekkel, csillagokkal
Ez Napon udvarlanék,
Tisztelkedném kösöntyűkkel,
És reá smaragd betűkkel
JULIÁNÁT metszenék;

Concertekkel ekhóztatnám,
És ágyúkkal durrogtatnám
A' Dunának partjait;
Pompáznám örömportákkal
'S tündöklő tűzi-munkákkal
Buda' 's Pest' piattzait:

Söt még többet is mivelnék!
De sem tőlem ki nem telnék
Illyen pompa, illyen kints;
Sem NAGYSÁGOD' Grófi telke,
Kintstárja, és Nemes Lelke
Illyeknek hijjával nints.

Én bővölködöm versekben;
NAGYSÁGOD pedig ezekben
Mindég nemes kedvét lél.
Méltán is; mert kit lantjára
Clió vészen, Nap' módjára
Fénylik az 's mindenha él.

Sok gyémánt jelek elvesztek,
Léthét ússzák sok keresztek,
Sok oszlop a' porba űl;
Ellobban Stuver' remekje
'S a' Hájden' bájos énekje
A' szellőkön elrepűl.

De a' Múzsáknak szózatja
A' sírt is megrázkodtatja,
'S életet fúvall belé:
A' Virtus' nevét felfogja,
'S örök trombitán harsogja
A' Nap' kát háza felé.

Kit Bellóna' babérjával,
Kit a' polgári tserfával
Jegyez ki a' Tisztelet,
Hogy az Érdem' templomában
Tündököljenek sorjában
Feltördeltt sírjok felett.

NAGYSÁGOD' Kegyelmes Férje,
És Méltóságos Testvérje,
Kik Hazánk' Múzsáinak
Oltárokat építettek,
Részesivé ekképp' lettek
Olympus' tornátzinak.

Hogy pedig e' ditső Tájon
Az ő Húgok is sort álljon
A' *Héroinák* között,
NAGYSÁGOD' tiszteltt Fejére
A' Clio' egyik testvére
Egész TAVASZT kötözött,

Kinn az Ősz a' Kikelettel,
A' Morál a' szép Képzettel
Atyafias lántzot von;
Mint ágán a' Narantsfának,
És képén a' Grátziának,
Vagy pedig — NAGYSÁGODON.

416. A' Szabadságfához

(Schweizer Nóta.)

Dűlj a' főldre, szegény Fenyőfa, tsak dűlj le!
Ah! mi is le vagyunk immár dűlve, mint te;
Most, miként a' Galamb a' karvaly' körmében,
Úgy kezdünk nyúgodni a' Frantzok kezében.

Tenéked lenyúzzák kérgedet 's héjjadat,
— — — letépik minden ágszáladat:
Illyen módon fogják megnyúzni népünket,
Jaj régen eladták már a' mi bőrünket.

Pípezhetnek ugyan téged pántlikákkal,
Mint minket pípeznek a' tarka *Sárpák*kal:
De a' szent tuloknak sorsa nem illyené
Mellyet tzifrán visznek a' vágószék felé?

E' hiú dísz mellett elaszik szépséged,
Mert ágtól, gyökértől megfosztanak téged:
Mi elrongyosodunk, mert prédára menünk,
Oda alkotmányunk, hitünk, és mindenünk.

Verebek fészkelnek még ott utóljára,
Hol szabadságsapka és zászló lebeg ma:
Ah! a' Frantziák is a' magok' fészkére
Hazánk' hőlgyeivel szállnak el végtére.

Ökrök fognak téged a' hellyig vonkálni,
Hol símán 's tsupaszon kell majd néked állni:
Hja! egy *Ochs* volt az is, a' ki minket viszont
E' siralmas inség gyász küszöbéig vont.

Főldre vét téged az Idők' zivatarja,
Vagy ledönt a' vitéz Helvétusok' karja;
Akkor — akkor osztán légy Akasztófává,
'S a' *Directorium* annak madarává.

417. Gr. Szétsényi Ferencz Ő Excellentiájához

Nagy Lélek! te a' ki fényt hintesz
A' homály' vak rejtekibe
'S Életadó szemekkel intesz
A' Nemlétel bús vőlgyibe;

Te, Kinek sok százan esmérjük
Magunk között jótétedet:
Hogy kívánhatd hogy ne dítsérjük
Vagy a' Napot vagy Tégedet?

Én ugyan, ki parantsolásod'
Szent törvényemnek esmerem,
Név szerént a' te pártfogásod'
Előbeszélni nem merem,

De e' violák kilehellik,
Ki e' törpe versek magok,
Hogy a' te fényedtől díszellik
Új életek, színek, szagok,

Rajtok képed lefestve látszik
Hálá könnyem tseppjeiben,
Mint midőn sok apró Nap játszik
A' Harmatok friss gyöngyiben.

Nézd! Nézd! ama' kisded Patsirta,
Hogy kél fel a' göröngy alól,
Eddig szárnyát, nyelvét nem bírta,
De most repül, 's vidúlva szól.

Most már maga alatt szemléli
A' pornak irígy férgeit
'S A' Napnak örömmel beszélli
Eláradott jó tételt.

Meleg fényed közt a' jobb égben
Önnön magával áldozik,
'S eltűnvén a' kék messziségben
Érzéssé 's hanggá változik.

Menj kis Madár! menj, hogy szíhassad
A' felsőbb abrontsok' hevét:
Tsakhogy vigyázz és elhallgassad
Gróf SZÉTSÉNYInek nagy Nevét.

418. Mélt. Gróf FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról

SZÁRNYALJ le Mennyből Calliopé! 's segítsd
A' még szokatlan Tárogatón kezem'.
Im Tháliának gyenge Lantját,
Bár szeretik koszorús Leányink,

E' rozmaringok' zöldje alá teszem;
A' fenyveseknek görbe gerintzeit
Megmászom, 's onnan messze nézvén,
Kalpagosink' örömét kifúvom. —

Ki az, ki kertté téteti a' mezőt
'S termő mezővé a' sivatag kopárt
Kit Trítonok' kürtje 's Tihannak
Ríjjadozó hajadonja hírdet?

Nem látod őt — a' Keszthelyi Indigeszt?[1]
Az ő Nevének Temploma fénylik ott.
Nézd mind teríti bé Hazánknak
Boldog Egét ragyogó világa.

Bellóna' markos Báttya pihenteti
GYÖRGY' görbe kardját húsz adamás szegen,
Zőld pálmaágakkal takarván
A' hüvelyére tapadtt aluttvért.

A' tarka Bőség csűngeti jobb felől
Horgas türökjét; és sok ezer betses
Áldási nem férvén beléje
Hervadozó mezeinkre ontja.

Pómóna rak rá ritka gyümöltsöket;
Czéres kötést fon sárga kalásszból,
Mellyet piros pipatsvirágok
'S kék Czianák[2] gyönyörűn vegyítnek.

Idvezli GYÖRGYÖT szőke gulyái köztt
Pán, a' furuglyás; 's Szittya szokás szerént
Bacchussa a' bóldog Szigetnek[3]
Tőltt poharát neki hajtogatja. —

Mély tisztelettel borzadok! a' magas
Mennynek Leányit látom az Áoni
Keszthelybe' — óh bóldog halandó
A' ki az Égbe lakók' barátja!

[1] A' kik valamelly tartománnyal jól tettek, annak Indigesz (vagy is honnyi) Istenévé lettek, mint Osiris, Faunus, Aeneas, 's a' t. Lásd Virg. Aen. L. XII. v. 794, 795.

[2] Cyana, Búzavirág. De az illyen öszverakott nevek nem jól jövén ki a' Poétai ízléssel; megtartottam a' gyönyörűen hangzó Görög szózatot.

[3] Értem a' Muraközt, ahol teremnek a' kereskedésben Insulaner név alatt menő igen betses borok.

Melly édes érzés játszik az ő komoj
Ortzáikon, 's mint zengik az Indigeszt,
Tágas mezőt 's Védőt találván
Szárnya alatt — — — De mi képtelenség —

Márs könyvet olvas! Húga sziláltt haját
Felsímogatván, né! hogy okoskodik,
És czirkalommal mérsekélli
A' tüzes ütközetek' piattzát.

Ott kardra termett ujjait egy Huszár
A' messzelátó csőhöz egyengeti;
Itt egy erőss Hajdú[4] az Ország'
Rajzolatin figyelemmel andalg.

Mit szóltok erről Hétmogorok?[5] ti kik
Tátur' havassán tábori abroszok
'S nézőtsövek nélkűl jövétek
E' Kanaán' mezejére győzni?

Azonn igyekszik FESTETITSÜNK, hogy e'
Kartáts-világban hív unokáitok
Ésszel 's okossággal tanúlják
Őrzeni érdemitek' jutalmát,

Melly értte hullott véreitek miatt
Zsengés. — Ma már a' táborokat befűltt
Szobákba' intézik tsatának;
'S penna után viszik ütközetre,

Kiknek nyeregből szabta ki rendjeket
Az üstökös *Kund,* a' bajuszos *Gyula.*
Most líneán lövik rakásra,
Kit buzogánnyal ütétek agyba.

[4] Hajdúknak nevezték a' Magyarok átallyában a' gyalog katonákat.

[5] Béla' nevetlen Iródeákjánál; Septem principales personae, qui HETUMOGER voncantur. Álmos Vezér a' maga 6 fő társaival, a' kikkel jött vala ki Scythiából, a' Tátur, vagy Karpatus' bértzein keresztül, Per montes Hovos.

Hijjába vinnéd, rettenetes *Botond!*[6]
Mennykőtsapású bárdodat a' mai
Bizántzium' várához, annak
Rézbeborúltt kapuját bevágni:

Egy messzelátó cső kitekintené
Szándékod', egy más cső az egész kaput,
A' bárdot, a' vitéz Botondot
Egyszeri pertzbe' darabra törné.

Mindég „vitézek' Nemzete" volt nevünk:
E' két örökség jegyzi ki még ma is —
„Rettenthetetlen Szív 's Serénység" –
Nagyraváló fijait *Lehelnek.*

De ez kevés még egy bizonyos veszélyt
'S halált okádó bombi előtt; ma már
Száz Dentmagyart is porba dűjtne
Holmi suhantz gyerek egy kanóttzal.

Izmos leventák! hogy ha reánk maradt
Kemény erőtök: megnemesíti GYÖRGY,
A' Szittya testet Brittus ésszel;
'S gyermekeink VAYAK lehetnek.[7]

Ő, a' ki földünk' Pontusa'[8] habjait
Törvényre húzá, száz lehetetlenen
Tett, 's tesz csudát: ő mér fuvallni
Lélekerőt az inas Magyarba.

[6] Láthatni ezt a' Botond históriáját az említett Iródeák' Könyvében, a' Mándi Ur' fordításában.

[7] Jegyzés nélkül is érthetni, hogy itt M. Báró Vay Miklós Ő Nagyságára van a' tzélozás; ki a' hadi Tudományoknak bővebb tanúlására a' Fels. Rendelésekhez képest Frantzia Országot s Angliát öszvelakta.

[8] Ama' tengeri módú Gályával, melly a' Balaton zajjait neveti.

Ő új Minervát ugrat elő Zeüsz'[9]
Szent homlokából, és maga nyújt dsidát
'S halálszemű Égist kezébe. —
RHÉDEI van vele, és segíti.

Zengj harsogóbbann, Énekem! e' betses
Két névre, melly, mint a' Duna, élni fog,
'S mint a' világosság kiterjed,
És bekerűl az egész Világon.

Hanem ki lészen, Bárdusaink közűl,[10]
Ki a' sok elmés Hunnia' Hadnagyit
A' Léthe' zsibbasztó vizétől
Trombitaszón az Egekre hordja?

Méltatlan éjtsend sürgeti sok vitéz
Árpádjainkat. — Félre haszontalan
Kétségek! — ím általragyogván
CZENKI NAPUNK a[11] homály' tsoportján,

A' múltt' 's jövendő' Pólusit is süti.
Tud már ezentúl tenni is, írni is
Nagy dólgokat földünk' vitézze
'S Lantosa: Calliopém! elég ez. —

Elég! — Reked már tárogatóm' szava,
Lankadnak ingó ujjaim ennyi nagy
Dítséreteknek hírdetésén,
Mellyek elállt erejim' tetézik.

[9] Görög neve Jupiternek. Aegis pedig a' Minerva Medusás paissa, mellyre a' ki nézett, kővé változott.

[10] A' Bárdusok valának a' Celta, Gallus 's a' t. népeknek Poétáik, kik Istenjeikről, Eleiknek vitéz tetteikről, 's egyéb nemzeti dolgokról énekeltek.

[11] Tzélozás van a' N. M. Gróf Széchényi Ferentz Ő Excell. által fundáltatott Nemzeti Könyvtárra. Ebből az okból jön elő oda alább a' Mátyás Király' emlékezete is.

Mátyás' ditsőültt Lelke! tekínts alá,
Esmérd egedből lábbadozó Hazád,
A' Keszthely' és Czenk' istenűlő
Grófjaiban magadat találd fel;

'S érezd hogy a' Menny' kedve is eggy igaz
Hérósi szívben megszaporodhatik,
Ha nemzetét 's emberbarátját
Virtusibann öröködni látja.

419. Ajánlás

KAZINCZY! FŐLDY! Kik belőlem
Már-már poétát tettetek,
Kérlek vegyétek el ma tőlem,
Mit rég' megérdemlettetek:
Tsekély ugyan, tsekély ajándék:
De tégye a' baráti szándék
Naggyá Előttetek!

420. Himfyhez

Mint vagy, óh édes kesergő!
Hazám' végső óldalán?
Te most is jajgatsz a' tsergő
Források megett talán?

Vagy a' Vasvári bértzeknek
Horpadásit keresed,
'S a' hív de néma köveknek
Kiáltozod kedvesed"?

Vagy tán bíztos almafádnak
Allyában mulatozol,
'S az esthajnalon Nimfádnak
Nevére sohajtozol?

Óh öleld meg szép vidéked'!
Mert te még bóldog vagy ott,
A' hol a' szerentse néked
Egy árnyékos fát hagyott. —

421. A' Szépek' Szépe [II.]

TI, élet' balzsamát lehellő Leányok,
A' szépség' tüzénél olvasztott bálványok,
Kiket imád sok szív, áhítva reszketvén,
'S fellobbantt oltárán a' temjént égetvén, —
Óldjátok le rólam gyarló kötésteket!
Nem tudlak imádni többé benneteket;
Mert minden szépséget, mellyel hódítátok,
Már az egy LILLÁBAN bésummálva látok.

Jer, Szépem! mutasd meg azt kevély Nemednek
Együtt, a' mivel ők csak külön kérkednek:
Hadd mondják, a' kiknek van fínomabb ízek,
„Te vagy a' remekkép, ők pedig a' Skízek."
Léda' gyermekinek hűljön meg a' vérek.
Szégyenljék magok közzt a' Görög vezérek,
Hogy ők Helenáért vesződtek Trójánál;
Holott lehet, 's van is, szebb személy nálánál. —

Állj ki, Irígy! találj mocskot tagjaiba'.
Nézd, legkényesebb Ízlés! van é benne hiba?
Ha valamelly'k részét hibásnak mondjátok:
Hibáztok. A' szépet rútnak gondoljátok. —
Ha tőlem kérditek; „Mi Szép? azt felelem:
Én a' Szépet 's Rútat olly formán képzelem,
Hogy szép mind az, a'mi ő benne láttatik,
A'mi benne meg-nincs, az rútnak mondatik.

Tökélletes tehát, mind így ítélhetnek,
E' pompás munkája a' szép Természetnek:
De én e' Remekben egy nagy hibát látok,
Mellyet ti, elfogott Szemek, nem látátok.
Mert ámbár a' pazér természet' bő keze
Minden kellemeket ő reá hímeze:
Mégis illy főmívben ez egy nagy csonkúlás,
Hogy ő véle is köz a' vénség 's elmúlás.

Isten! hát csak azért formálsz illy Remeket,
Azért árasztasz rá minden szépségeket,
Hogy egy Légyen-szódat elrontó Múljonnal
Minden grátziákat eltörűlj azonnal?
Hová tészed akkor illy dicső Mívedet,
A' millyent még semmi főld' pora nem fedett?
Hadd tudjam! Sírjára rózsákat plántálok
'S ezt írom fel: Szépek: de ez szebb volt nálok. —

Jer, LILLÁM! csak néked lehellek, míg élek;
Míg eszemet tudom, csak te rád eszmélek.
Sőt, ha majd a' Halál engem valahára
Kebeledből ragad vak tartományára,
Mikor már lelketlen porrá változtatott;
Szóljál syrom felett csak egy fél szózatot:
Akkor is szikráji a' hév Szeretetnek
Fagyos tetemim köztt egybe lángot vetnek.

422. A' távolról kínzó [II.]

RÉG' nem valék te véled szemben,
Rég' is nem láttál engemet:
'S ládd, mégis távollételemben,
LILIM! gyötörtél engemet.
Bár félre volt lakásom — félre,
Északra lakván én, te Délre:
Mégis tüzed velem lakott,
Mindég perzselte Északot. —

Most a' tűz mellett vagyok:
'S nincs olly szenvedésem?
Mert égésim olly nagyok,
Hogy meghalt érzésem.

423. Habozás

ITT hagynám én ezt a' Várost, ha lehetne,
Ha engemet az én LILLÁM nem szeretne.
Örömmel megválnék tőled, komor város,
Ha menésem az övével lenne páros.
De melly édes örömtől kell megfosztatnom,
Ha nem lehet szép hívemmel itt múlatnom,
Ha Északra lakik már Ő, én meg' Délre,
Ha csókokat raggatnom kell csak levélre.
Óh iszonyú Búcsúvétel,
Melly egy áldott szívtől vét el!

Itt hagynám én ezt a' Várost, ha lehetne,
Ha engemet az én LILLÁM nem szeretne.
Öszveütném sarkantyúmat, megindúlnék,
Még e' város felé háttal sem fordúlnék.
De egy égő szívet hagyni magánosan,
Melly kívűlem beteg lenne halálosan,
Nem engedi a' szövetség, 's a' szerelem,
Melly lángoló tüze által harczol velem.
Óh millyen két szörnyű Gond főz!
Egek! LILLA! Ah, mellyik győz?

Itt hagynám én ezt a' Várost, ha lehetne,
Ha engemet az én LILLÁM nem szeretne.
Vígan tenném fel lantomat szekerembe,
Ha Őtet is űltethetném az ölembe.
De ki előtt kell danolni már énnekem?

Egy pár édes Csókot kitől nyér énekem?
Ki bíztatja Múzsám' édes mosolygással?
Ki önt belém lelket egy fél pillantással?
Árva Múzsa? árva Író!
Óh, lesz é egy bíztató szó?

Nem hagyom itt ezt a' Várost, mert nem lehet,
Mert LILLÁTÓL szívem búcsút nem is vehet.
Nem mehetek; tartóztatnak szent kötelek.
Szívem gyengébb, mint meg tudna víni velek.
Múljatok hát, szép szándékok! maradjatok,
Ha LILLÁT is el kell hagynom miattatok.
Lemondok a' dicsőségről, bár szeretem,
Csakhogy ezen gyöngy Kincsemet megvehetem.
Ő értte megvetem mind azt,
A' mi tőle külön szakaszt.

LILLA.

Hagyd itt, Hívem! ezt a' Várost, bár nehezen,
Bár szeret is szegény LILLÁD, 's könnyez ezen.
Hagyd itt! Szívem kebeledben fog gyúladni,
A' tiédnek az enyimben kell maradni.
E' hév Csókban, mellyet szádra ragasztottam,
Lelkem' minden indúlattal kibuzgottam. —

VITÉZ.

Vedd el te is ezt én tőlem, kegyes Lélek!
Csak árnyékom megy el; magam benned élek. —
Kellemes Szűz! — (LIL.) Ah, kedves Hív! —
(KETTEN) Ne félj: néked dobog e' Szív!!

424. Az én Poézisom' természete

SÍRHALMOK, óh köd-lepte kertek!
Te szívborzasztó éjtszaka!
Te alvilág' vak ablaka!
Ti holtak, a'kik itt hevertek!
Ti múlandóság' birtokának
Setétes vőlgyei,
Ahol petécses fántomának
Bóbiskolt Hervey!

Gyászhely! mellytől lelkünk irtódzik,
Hol minden érzésünk elhal,
Fülünk csak csendességet hall,
Szemünk a' semmitől kaprodzik,
Csak Kupressz' árnyékát láthatja
A' hóldnak fényinél,
Midőn azt bággyadttann ingatja
Egy sír-fuvallta szél.

Szörnyű Környék! hová a' Lélek
Ha ólom-szárnyakon repűl,
Réműlve jár, alél, elhűl,
'S félholttan hátrál vissza vélek.
Szörnyű Környék! kérkedj Yungoddal,
Ki hantodon ragyog;
Istenveled, 's mord Ánglusoddal!
Én Ánglus nem vagyok.

Mások siralmas énekekkel
Bőgettessék az Óboát,
És holmi gyász Trenódiát
Ríkassanak jajos versekkel.
Én illy kedvetlen embereknek
Nem lészek eggyike,
Legyen jutalma bár ezeknek
A' kedves Estike.

Nékem inkább olly bokréta
Árnyékozza képemet,
Mellyet nyer a' víg Poéta
Mulatván a' Szép nemet:
Ezt a' vídámabb Múzsáknak,
'S a' mosolygó Grátziáknak
Fűzzék öszve rózsa színű újjai,
Élesztgessék borba ferdett csókjai.

Nem kell Kupressz, mellyel Racint
Tisztelé Melpómene.
Egy kis rózsa, egy kis játzint
Nékem jobban illene.
Mert ez LILLÁM' szép szemével,
Az pedig tekintetével
Eggyezvén, mindenkor lészen tűköröm;
'S így mindég új dalra késztet új öröm.

Így veszem fel víg lélekkel
Gyengén rezgő Lantomat;
'S majd LILLÁM új énekekkel
Lelkesíti húromat,
Míg leng a' friss esti szellő,
'S szárnyán egy nárdust lehellő
Rózsában megszállnak a' kis Istenek,
És mennybéli Concertetskét zengenek.

Lelkünkből e' víg hangokkal
Minden únalom kivész,
Mert megédesítjük csókkal
Ott, hol taretós pauza lész.
Bággyadtt nótánk' vég-szózatja
A' szép Tájt elszunnyadtatja;
'S addig andalgunk az esti hajnalon,
Még egymás' ölébe hullunk a' dalon.

425. Első Szerelemérzés [II.]

IFJÚSÁGOM' reggelében
Szívem bút nem szenvedett,
Míg a' tündérek' kertében
Lepke-módra repkedett.

Ha belsőrészem' hevítni
Kezdte a' szikrázó Rák:
Megtudták mindjárt újjítni
A' híves Etéziák.

Ha szomjúztak a' melegtől
Eltikkadtt tetemeim:
A' vőlgymetsző csergetektől
Felocsódtak ereim. —

De most, LILLA, új tüzemnek
Semmi enyhítője nints,
Ah, más szomja van szívemnek,
Más láng éget, kedves Kints!

Most a' barlang' éjjelében
Déli Napot képzelek,
A' bikkek' tömött ködében
Az árnyéktól tüzelek.

A' hűvös Etéziáknak
Ám megnyitom kebelem';
Mégis e' gyújtó fáklyáknak
Orvosságát nem lelem.

Mit? a' fagyos Bóreásnak
Szárnya alá sietek;
De e' belső gyúladásnak
Tüzén nem enyhíthetek.

Sőt gyakran a' hóba fekszem
Ott kinn a' Havasokon:
'S ah! fagyok, mégis melegszem,
Nints nekem tél azokon.

Másszor minden lankadásból
Testem új életre jött,
Mihelyt ittam e' Forrásból,
Melly zúg a' bokrok között:

De most, noha csípésével
Majd kiszedi fogamat,
Mégis északos vizével
Ez sem oltja szomjamat;

Mert megemészti tüzemnek
Heve minden csepjeit,
Mihelyt lángoló szívemnek
Éri edzőhellyeit. —

Eddig éltem' tavasszára
Mennykőt az ég nem vetett,
'S Májusi hajnal' módjára
Csak rózsákkal nevetett;

Bennem a' kedvet 's únalmat
Ébreszté szelíd remén':
Ezt a'kínt, ezt a'fájdalmat
Nem régólta érzem én.

Nem régolta kell szenvednem
Ah LILLA, kellő alak!
Ah! csak azolta van bennem,
Hogy egyszer megláttalak.

Tudom, LILLA, e' kín tőled
Kerűlt: de nem esmerem.
Ah, árthatsz é? — Azt felőled,
LILLA, hinni nem merem.

Hisz' élettel kecsegtette
Pillantásod szívemet —
Úgy van! csak azért sértett e',
Hogy gyógyítson engemet.

426. A' Pillangóhoz

HAMAR-KÖVETJE a' Tavasznak,
Hímes Pillangó, idvez légy!
Még nincs rózsa; 's te a'kopasznak
Mégis csókolására mégy?

Miért szállsz ama' puszpángokra?
Hiszen nem a' víg Kikelet
Adott még új kantust azokra;
Át-zőldellik ők a' telet.

Menj inkább a' setét rögökbe,
Állhatatlan selyem-madár!
És súgd az ő dugúltt fülökbe,
Hogy élet és tavasz van már.

Láť d még a' főldben szúnyókálnak
A' Flóra' gyenge szűzei,
'S a' Napra félve kandikálnak
A' csirák' nedves szemei.

Nézd csak, az orgonák' tövébe'
Melly kellő szagok lengenek;
Menj, fuss a' szellők' ellenébe.
Tán a' Violák fejlenek. —

Eredj, 's egy hosszú csókkal szídd ki
Zefir elől illatjait,
És szárnyad' zörgésével hídd-ki
A' Napra kisded húgait....

Mit? Violákról violákra
Osztod te, csélcsap, csókodat?
Be boldog vagy, hogy egy virágra
Nem kötöd indúlatodat!

De én csak egy Rózsát szerettem;
Ah! csak egy bírta szívemet,
'S miolta már ezt elvesztettem,
Örök tél dúlja létemet.

Az én lelkem is hajdanában,
Mint te, vídám 's eleven volt;
Míg ifjúságom' tavasszában
A' virágzó LILLA bájolt:

De most lomha, 's hernyó' módjára
Mászkál a' fanyar bánaton,
És a' mások' múlatságára
Magának vers-koporsót fon. — —

Ah! szárnyad eszembe juttatja
Psychét, 's az ő bánatjait,
És a' Psyche' gyötrő bánatja
Tulajdon Lelkem' kínjait.

Ő is Ámor' arany várában
Egykor édes nektárral élt,
És a' Grátziák' rózsássában
Kedvet 's örök tavaszt reméllt:

De egy bűbájos hang' neszére
E' víg Scénák eltűntenek,
'S az ő halálos gyötrésére
Ég, föld, mind felesküdtenek. —

Óh, mikor lesz, hogy bús kínjában
Letöltöm hernyó-éltemet,
És szemfedelem' púpájában
Kialszom szenvedésemet?

Mikor lesz, hogy Lelkem letévén
A' testnek gyarló kérgeit,
'S angyali pillangóvá lévén,
Lássa Olimpus' kertjeit,

Hol őtet egyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a' Sphaerákban nőtt rózsákból
Örök ifjúságot igyék?

427. A' Reményhez

FÖLDIEKKEL játszó
Égi tűnemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak Remény!
Kit teremt magának
A' boldogtalan,
'S mint Védangyalának
Bókol úntalan. —
Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?

Csak maradj magadnak!
Bíztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál.

Kertem' nárczisokkal
Végig űltetéd;
Csörgő patakokkal
Fáim' éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a' tavaszt,
'S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.
Gondolatim minden reggel,
Mint a' fürge Méh,
Repkedtek a' friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híjját esmértem
Örömimnek még:
LILLA' szívét kértem;
'S megadá az Ég.

Jaj de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zőld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Óh! csak LILLÁT hagytad volna,
Csak magát nekem;
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja köztt a' búkat
Elfelejteném,
'S a' gyöngy-koszorúkat
Nem irígyleném.

Hagyj el, óh Reménység!
Hagyj el engemet;
Mert ez a' keménység
Úgyis eltemet.
Érzem: e' kétségbe'
Volt erőm elhágy,
Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.
Nékem már a' rét hímetlen,
A' mező kisűltt,
A' zengő liget kietlen,
A' Nap éjre dűlt. —
Bájoló lágy trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! LILLÁK! —
Isten véletek!!!

428. Gróf Erdődyné Ő Nagyságához

TUDOM, midőn siránkoztál
Halálán CZINDERYNEK,
'S könnyek' gyöngyével áldoztál
Elhervadtt teteminek.

Tudom, midőn mély kínodban
Olvasztád a' vas-eget,
Veszteg űlvén Kastélyodban
A' tanú-falak megett.

A' sír, melly a' bú' szózatját
Meg nem szokta hallani,
Siralmod' bő áldozatját
Kezdte már sokallani.

Vakmerő tettét megbánta
A' Halál, szánt tégedet;
'S bár szíved gyakran kívánta,
Megkímélte éltedet.

Maga a' Természet, mellyet
Olly szépen tudsz festeni,
Körűlted a' pompa hellyett
Gyászban kezdett sínleni.

A' Nap bánta, hogy súgárral
Nem köszönthet tégedet;
A' Hold búsúlt, hogy könny-árral
Látja ázni szemedet.

A' Fülemülék zengették
Lassú keserveidet:
A' Vadgalambok felvették
Daraboltt nyögésidet.

Ők megtanúlták tetőled,
És őtőlök az Ekhó.
'S *Atád'* berkében felőled
Nem zengett egyéb csak „Óh!"

Kertedben elhervadoztak
A' Rózsák, mint képeden:
Ők terajtad szánakoztak,
Te pedig Kedveseden.

Hébe égi balzsamommal
Ápolá szépségedet;
A' Grátziák fájdalommal
Törölgették könnyedet;

Ámor a' fejét búvában
Balra hajtá, 's piszege;
Füstölgött Hímen' markában
Lefordúltt szövétneke.

Ágyadtól tömött seregben
A' sírig zsibongtanak
A' Fájdalmak gyász leplekben,
'S mind Feléd mutattanak.

Etelkád visszasohajtá
Sűrű sóhajtásidat,
'S fejét öledbe lehajtá
Kettőzvén bánatidat.

Én akkor LILLÁT sirattam,
Azt a' szépet, azt a' jót,
A'kinél szívemet hagytam,
Mint örökös Foglalót.

Őtőle, és mindenektől
Elhagyatva jajgaték.
Lelkem a' mély keservektől
Ízekre szaggattaték.

A' barlangok' setét gyomra,
Hol senki sem láthatott,
Hol magános panaszomra
Csak a' kőszál hallgatott,

A' pusztúlt várak' omlása,
A' vad erdők' éjjele,
A' mély vőlgyek' horpadása,
Jajjaimmal megtele.

Nem hallá semmi érzékeny
Tőlem a' LILLA' nevét,
Csak a' folyás, a' félékeny
Nyárfa, és a' jámbor rét.

Már Ekhó is jól esmére:
'S minthogy ő is szeretett,
Keservemnek zengésére
Keservesebb választ tett;

Sőt talám sympathiából
Könnyezte is sorsomat,
Mert harmat önté boltjából
Égre nyújtott karomat. —

LILLÁT kerstem örökké:
De minthogy Ő elveszett,
Az emberek törzsökökké,
A' világ pusztává lett.

Kergettem a' Reménységet;
És ha ollykor megjelent,
Nálam hagyta a' Kétséget,
'S a' boldogabbakhoz ment.

Elmém régi virgontzsága
Ködbe borongván elmúlt:
Érző szívem' nyájassága
Lomhává lett, elvadúlt.

Már kezdett bennem gyengűlni,
És számon lebegett már
Az Élet, mint a' repűlni
Készűlő ijjedtt Madár. —

Könnyemben, sohajtásomban,
Jajszómban részt vettenek
A' Vértesben, és Bakonyban
Már minden Kietlenek.

Vázsony' szent Omladékában
A' Napra heveredém,
'S még reményem' dívatjában
A' violákat szedém,

De jaj mikor visszatértem,
Már az apró viola,
És minden Remény, én érttem
Hervadásra hajola:

Mint a' kő meredtten állék
Egy ledűltt boltozaton.
És mikor sorsom elválék —
Rám jajdúld a Balaton.

Így örök számkivetésre
Kárhoztatván magamat,
Egy titkos kénszerítésre
Délnek vettem útamat:

És hogy a' zajgó világban
Ne kelljen tolongani;
A' rengeteg Somogyságban
Elbúttam haldoklani.

Itt hozzám semmi sem fére,
Még az édes Múzsa sem;
Csak eltűntt kedvem esmére,
És a' kínzó Szerelem.

De e' temérdek rejtekbe
Tenger bánatom nem fért,
És a' földtől az egekbe
'S innen a' Dunába ért.

Itt, hol eldúlni probáltam
LILLÁM' emlékezetét,
Minden zugban feltaláltam
Mennyei tekintetét,

'S azt olvastam minden fánál,
Azzal csörgött minden hab:
„Nints szebb teremtés LILLÁNÁL,
'S nálam boldogtalanabb! — —

Ah! egy vén Tölgynek allyában
Láttam a' sáppadtt Időt,
Sereg szú pesgett markában.
Ah, melly sírva kértem őt,

Hogy törűlje ki belőlem
LILLÁT, és a' bánatot! —
De ő elfutott előlem,
Könnyezett, és hallgatott.

Sőt azolta jobban vérzi
A' rögzött kín szívemet,
'S a'mint hergő lelkem érzi,
Sietteti végemet.

A' Horvátország' partjától
Majd Erdélyig kergete;
Mégis bennszorúltt nyilától
Szívem nem menekhete.

Már a' Tisza is sajnálja
Belé hullott könnyemet,
'S az Alföld' gazdag lapállya
Siratni kezd engemet.

E' kenyér' sík Óceánja,
Hol semmi ekhó nem szól,
Poétája' sorsát szánja
És susog kínjairól.

———

Már ugyan láthattam volna
LILLÁT több ízromba is:
De mérget hogyan kóstolna
Önként a' haldokló is?

Sőt olly vad gyönyörűséget
Óhajthat é valaki,
Hogy egy imádott Szépséget
Halva szemléljen, vagy mi?

Úgy van! ez a' kedves Lélek
Nékem még élvén meghólt:
'S ez az, hogy én halva élek,
Míg el nem zár a' gyász bólt. — —

Múzsák! lankadó fejemre
Setét ciprust kössetek.
Hímen, és Ámor! nevemre
Egész Léthét öntsetek.

És te, a' szelíd Álomnak
Áldott testvére, jövel!
'S megroggyantt alkotmányomnak
Kötéseit óldozd-fel,

Hogy ama' hűs nyoszolyában,
Mellyet sírnak mondanak,
A' lármátlan éjtszakában
Tagjaim nyúghassanak,

S ez az érző Szív megállván,
Lelkem egy nagy, egy hideg,
Egy vég sohajtássá válván
LILLA' mellyén szűnjön meg.

———

Te pedig, gyönyörű Elme,
Gyönyörű test' lakosa,
Kit a' hív érzés' gyötrelme
Olly sokáig mardosa,

KEGYES GRÓFNÉ! ki hallgattad
Fülemülém' jajjait,
'S érttek megaranyoztattad
Ciprusfámnak ágait,

Ha már a' mit CZINDERYDNEK
Sirattál gyász hantjain,
Nemes szívű ERDŐDYDNEK
Találtad-fel karjain:

Idd mennyei édességgel
A' Hérók' szeretetét;
'S elfogadván kegyességgel
Eratóm' tiszteletét,

Botsáss-meg, ha bús siralmát
Lábaidnál önti-le,
'S tán örömid' szent nyugalmát
Megháborítja vele.

429. Szegény Zsuzsi, a táborozáskor

ESTVE jött a' parantsolat
Viola-szín petsét alatt,
Egy szép tavaszi éjtszakán
Zörgettek Jantsim' ablakán.

Éppen akkor vált el tőlem,
Vígan álmodott felőlem,
Kedvére pihent ágyában
Engem ölelvén álmában:

Mikor bús trombitaszóra
Űlni kellett mindjárt lóra,
Elindúlván a' törökre;
Jaj! talán elvált örökre!

Sírva mentem Kvártéllyáig,
'S onnan a' kertek' allyáig.
Indúlt nyelvem bús nótára
Árva gerlitze módjára.

Tsákóját könyvel öntöztem,
Gyász pántlikám' rá kötöztem,
Tíz rózsát hinték lovára,
Száz annyi tsókot magára.

A' Lelkem is sírt belőlem
Mikor bútsút veve tőlem:
„Isten hozzád!" többet nem szólt,
Nyakamba borúlt, 's megtsókolt.

430. A' bátortalan Szerelmes

REMÉNY 's kétség között epesztem
Édes kínok köztt magamat.
Most feltalálom, majd elvesztem
LILLÁT 's belső nyugalmamat.

Ha látom Őtet, felhevűlnek
Rabbá esett érzéseim;
Ha eltávozik, hanyatt dűlnek
Tornyodzó reménységeim.

Imádandó kegyes képének
Mindennap temjénezhetek:
De egy nyájas kis Istennének
Tekintetére reszketek.

Erről bátorít, arról ijjeszt
A' tisztelet 's a' szerelem;
A' Szív emel, az Ész lesijjeszt.
Óh csiklándozó gyötrelem! —

Lelke kegyes; de negédjétől
Ójjatok irgalmas Egek!
Szava nyájas; de egy N e m -jétől,
Mint a' haláltól rettegek.

Szeme, mint élet' csillagzatja
Boldog napra hív engemet;
Mégis, mint a' Villám, meghatja,
És öszverázza szívemet.

Édes mézharmattal kecsegtet
A' nyíló rózsa ajjakán:
De, hátha még halált csepegtet
Szívemre, hogyha meg nem szán? —

Óh érttem teremtett Szép lélek,
Hogy szívem' ki nem önthetem!
Tőlled reménylek, tőled félek:
Te rád van bízva életem.

Piros orczádnak rózsájára
Ámor új-új pecsétet nyom,
Hószín kebled' liliomára
Lehellte az én fátumom':

De, kit béllyegzett ki színedre?
Mék az a' boldog Valaki?
'S felőlem mit fuvallt mellyedre? —
Halált vagy életet? — mondd ki!

De kíméllj, 's adj erőt szívemnek.
Ah! gyengén szólj sorsom felől:
Mert, akármit végzesz fejemnek,
A' kín, vagy az öröm, meg-öl.

431. Az Éjnek Istenihez

TE csendes éjnek királynéja,
Endímion' szép barátnéja,
Te, ott a' fél felhő megett!
Ínts hallgatást nárcispáltzáddal,
'S halkan nyomd pamut hintócskáddal
A' harmattól nyirkos eget.

Te is Földünknek férje 's báttya,
Míg a' magánosság' barátja,
Coelusz! te rád bámészkodik,
Tekínts le milliom szemeddel,
'S halld meg könyörűlő szíveddel
A' hűség mint búslakodik.

Ti fájdalmim' sokszor hallátok,
Ti aggó éjjelim' tudjátok,
Tudjátok mért nem alszom én.
Ti láttátok, melly bús lélekkel,
Melly bággyadttan, 's könnyes szemekkel
Keresgettem LILLA' nevén.

Ah! a' LILLA' mennyei szíve,
Orczája, a' Kellemek' míve,
Megvarázsolta szívemet.
És bár Ámor' kohában élek;
De tüzemről beszéllni félek,
Hogy meg ne vessen engemet.

Pedig tán nemes indúlatja
A' nemes lángot bészívhatja,
Vagy — óh, vagy tán már érez is.
De hátha édes aggodalma
Más bóldogabbnak a' jutalma?
Óh félek is — reménylek is —.

Ti álomhintő Istenségek!
Kiknél az éji jelenségek
Ezer formában lengenek,
Míg öszvehajlott szempillái,
Mint a' tulipánt' fátyolkái,
Testvéresen szendergenek:

Kűldjetek egy K é p e t elébe,
Ki, mint én, szíve' kétségébe'
Halvány, bággyadtt, és hű legyen,
És egybegyűltt sohajtásomnak
Ködjébe burkolva, kínomnak
Méllységéről vallást tegyen.

Vallja meg könnyező szemekkel,
Rebegő nyelvvel, nyíltt kezekkel
Hogy Ő szép, és én szeretem.
Akkor tán édes nyúgalmában
Részt vévén a' más fájdalmában
Ezt nyögi: Én is szeretem.

Óh — de tán most is álmot látok —
Óh akkor — akkor példázzátok
Előmbe szép Bálványomat:
Ah mert, bár eddig sok kín sértett,
E' Kép — e' mennyei Kísértet —
Visszaígézi nyugtomat.

432. A' Szélhez

MIT hízelkedel, óh lengeteg, óh tsalárd
Elmék' ingadozó béllyege, esti szél?
Hát füstfogta Hazámnak
Nem borzasztnak üszögjei?

Víg hangot hazudó Pósta! mit únszolod
Pernyében heverő lantomat? A' katzaj
Bosszantó gyönyörűség
A' bóldogtalanok között.

Zengj a' kis Balaton' partja[1] körűl, hol a'
Természetnek örök Szűze 's az emberi
Mesterség, ez a' Hérós,
Egy tűkörbe katsonganak.

[1] Kis Balatonnak nevezem a' Fertő' tavát; mivel ezt a' nevet nem igen Aestheticához valónak tartom. Ez okból teszek oda alább helyette Nizidert.

Tsattogjál aranyos szárnnyal enyészeten,
'S hagyj engem' szabadon Dácia' pallagán
Elnémúlva zokognom
A' Nád-lepte fedél alatt.

Hát a' nyár' elején[2] nem te valál, ki a'
Szikrából eredett lángokat egy szegény
Özvegynek fedeléről
Szórád vad hahoták között?

Látám a' Lakosok' jajjait a' setét
Füstnek gombolyagin mennybe tolongani
A' Mindent-tehetőnek
Zsámolyszékihez, a' kinek

Kor-kéméltte falán[3] bús diadalmadat
Tapsoltad. Szomorú dűledezési köztt
Most a' gyász 's a' halálos
Csendesség' fija zsibbadoz.

Szent tömjénit elóltá az Imádkozás,
'S a' Zsoltárok' erős Sérafi[4] zengzete
Megnémúlt. Igaz írét
Vallásába se lelheti

Mostann a' nyomorúlt; tsak zokog, és maga
Házának hamuját hinti fejére már.
Óh, óh még is örömre
Ingerelsz, te katzérozó!

[2] Jun. 14-dik napján esett a' tűz, egy szegény öreg özvegyaszszonynak házáról, Debretzenben.

[3] Ekkor megégett a' nagy Templom is, melly 1564 eszt. megégvén, 64 eszt. állott a' fala pusztán. Ez egy jeles példája a' Gottusi építés módjának, és eredete elvész a' Debretzen és Magyarország históriájában.

[4] Sérafi, jobb mint Sérafimi. Tudják a' Zsidó nyelvhez értők.

Hogy? Hogy tudjon ezüst hangokat 's innepi
Víg dalt adni nekem Calliopé, mikor
Vulkán az Helikonnak[5]
Szent berkét tövig égeté?

Nem lát'd, hogy' kesereg, nyögve hogy' öntözi
Elsírtt tsillaginak könnyivel a' babért?
Nem lát'd sárba keverve
Pernyés köntösinek havát?

Hát én a' ki (miként a' Capitolium'[6]
Tőszomszédja, Övid) hasz'talan éltetém
Itt a' Mennyeieknek
Környékén bizodalmamat,

Felvídulhatok é? Lám oda Tíburom,
Hol víg gondolatim szárnyra repűltenek,
És a' rózsa lugasnak[7]
A' mellyben Philoméla 's én

Egymást váltva üténk Pindusi dallokat,
Nints árnyéka tovább. Hagyj nekem, esti Szél!
Hagyj békét, 's pitzi lantom'
Törd ízekre... De mit, de mit

Hallok még is amott? innepi lármaszót
És SZÉCHENYI nevet hallok a' Heszperus'
Bíbor pitvara mellől —
Haj, még is tsak örűlni kell!

[5] Itt a' népes Ref. Collegium értetődik, melly az említett nagy égésben szintúgy a' lángok zsákmányja leve.

[6] A' számkivetett Ovidius háza egybe volt ragasztva a' Capitoliummal; lásd a' kesergését, Trist. I. El. 3. v. 29—34. az én hajlékom is közel vólt a' nagy Templomhoz, és szomszédjában a' Collegiumnak.

[7] Ez a' Rózsalugas, ez a' Fülemile, és ez a' poétizálás nem költeményes gondolat, hanem természet után van festve.

Még is kell örömöt tudni! nem állhatok
Ellent szívem' erős duzzadozásinak:
Lantot, Píeri,[8] lantot!
Száz víg hang veri nyúgotot.

Mennyegzőt mutató Innepi lárma é?
Vagy más boldog öröm' zengedezése az?
Jertek, Gángesi Szellők,[9]
Mellyek Veszta' ölének értt

Almáit gyönyörűn lengetitek puha
Szárnyakkal, vigyetek, jertek, emeljetek
Túl a' fellegeken túl —
Már, már szárnyra emelkedem,

Látom tornyosodó szent hegyedet, Buda!
Hol Corvín ragyogott 's hajdani nemzetem,
Látom már Nizidernek
Csendes tűkribe' képemet.

Itt minden halait Czenkre sietteti
Tétis, túl az öreg Pán teli tulkait
A' kastélyba behajtja,
És Céres maga tőlti meg

A' bőség' szaruját. Sopronyi halmain
Tombol Liber Atyánk,[10] 's víg adományival
Kínálgatja az Ikvát:
Ikvának szeme ég, ragyog.

[8] Pieri, az az, Muzsa, Horatius után:
O testudinis aureae
Dulcem quae strepitum, Pieri! temperas.

[9] Gangesi, az az, Napkeleti nyájas Szellők, a' melyek a Sz. Mihály nyarát olly édessé teszik; a' mikor ez az Oda is készült. — Veszta a' föld, vagy a' természet.

[10] Az az Bacchus, Liber pater. — Ikva Czenk alatt foly.

Ím, ím a' koszorús Pásztorok,[11] és velek
A' szomszéd Ligetek' Hőlgyei (óh kegyes
Látás!) dalra fakadnak:
Haj! hogy' zeng az egész Vidék.

„Jóltevő Oziris! élet-adó Atyánk!
„Izis, nyájas Anyánk! éljetek! éljetek!
„És a' boldog Arany Kort
„Óh kezdjétek elől megint!"

Így énekelnek ők. — Vénusz-Uránia,[12]
A' boldog szeretet' kellemes Asszonya,
Szennyetlen viseletben
Hoz két égi szövétneket.

'S ím a' földmivelő Keszthelyi Indigesz'
Húgával jön az én Calliopém' kegyes[13]
Dísze 's gyámola; szívén
Hogy tsillognak az érdemek! —

„Hószínű szeretők! már huszonöt tavasz'
„Rózsáját kötözém rátok. Az égi tűz,
„A' vídám, a' hibátlan,
„Lángolt bennetek, Édesim!

„Félszázadra fogom nyújtani lántzotok',
„Hív lelkek, Nemesek: majd unokáitok
„Fogják ősz korotokban
„Számosbítani ez innepet."

[11] Tzélozás van a' Tzenki Bíró köszöntésére a' nép nevében. Lásd a' M. Hírmondó N^ro 38 Told.

[12] Az Uránia, vagy Mennyei Vénus a' lelkek és elmék szeretetének vólt Istenaszszonya, minden testi gerjedezés nélkül: az Amathusi pedig a' két Nem között való testi, de még is törvényes Szerelemnek. A' Páfusi Vénusnak a' fajtalanok áldoztak.

[13] Én ezt a' tiszteletet ollyan jussal adhatom, mint Horatius a' magáét. L. I. Od. 1. v. 2. és L. II. Od. 17. v. 2. 3.

Ezt mondá az egek tiszta lakója, 's ím
Szép testvére, ama' rózsatekíntetű
A' szellős Amatusról
Hattyújinn ide jön, 's felel:

„Így fényljék ezután a' ti LAJOSTOKON,[14]
„'S BATTYÁNINN Amatus' rózsakötése majd;
„És néktek liliomszál
„Légyen béretek, és babér."

„Így áldottanak ők: mennyei hangjokat
Vígan visszonozák istenek, emberek.
És én — pallagi dallos, —
Bort és kedvet ivám velek.

433. Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz

DRÁGA Kintsem, Galambotskám,
Tsikóbőrös Kulatsotskám!
Értted halok, értted élek,
Száz Leányért nem tseréllek.

Megvídító ortzátskádat,
Tsókra termett kerek szádat,
Ha a' számhoz szoríthatom,
Zsuzsiét nem tsókolgatom.

Óh hogy' kótog a' kebeled,
Mellyben szívemet viseled!
Óh millyen szép az ajakad,
'S aranylántzra méltó nyakad!

[14] Említem a' M. Gróf Széchenyi Lajos, és Battyáni Miklós Ő Nagyságok menyegzőit.

Kartsú derekadon a' Váll
Halhéj nélkűl is szépen áll;
Nem úgy ám, mint a' Mantzié,
Vagy a' majd megmondám kié.

Szép a' hajad' szép szála is,
Ha kis tsikó hordozta is,
Nem akasztott ember' haja,
Mint a' Trézi' rőt Vuklija.

Édes a' te danolásod,
Jértze-forma kotyogásod:
Kittykottyod innepi ének
Bús Szívemnek, szegénykének.

Ha bánatim' közlöm véled,
Egy szódra lelkem megéled;
Ha jó kedvem tsutsorodik,
Általad megszaporodik.

Mikor hideg szelek vagynak,
Elveszed mérgét a' fagynak;
És mikor a' hév nyár lankaszt,
Nékem te megfrissíted azt.

Óh ha téged nem láthatlak,
Beg óhajtlak, be' siratlak!
'S ha képed kezembe akad,
Szememből örömkönny fakad.

Téged hordozlak útamban,
Téged ölellek ágyamban;
És valahányszor felkelek,
Szerelmedről énekelek.

Eggyütt be sokszor feküdtünk,
Bár Papnak meg nem esküdtünk!
Az éjjel is, tsak megintsem,
Eggyütt hálunk úgy e Kintsem?

Óh ha szívünk' szerelmének
Kis zálogi születnének,
'S ott űlnének hosszú sorral
A' kutzkóban tele borral! —

Bár tsak a' feleségemmel
Téged tserélhetnélek fel,
Hogy fiakat, Leányokat,
Szűlnél apró kulatsokat:

Zsanám meg' kulattsá válna,
Borral mindég színig állna.
Az ő bőre úgy-is tsikó,
Belé férne négy-öt akó. —

De jaj, engem ide-tova
Elvisz a' Szent Mihály' lova,
Szerelmed megemészt végre,
És te maradsz özvegységre.

Keserves Sors! adjatok bort!
Lakjuk el előre a' tort;
A' mi menne más kutyába,
Jobb megy a' magunk torkába.

Akadtam még egy Bankóra,
Kit szántam szemborítóra:
De vakságtól ki már nem fél,
Minek annak a' szemfedél?

Kintsem, violám, rubintom!
Itt az utólsó forintom:
Érted adom ezt is, tubám!
Tsak szádhoz érhessen a' szám.

Óh csókollak, óh ölellek!
Míg mottzanok, míg lehellek:
Tested' tegyék hólttestemhez,
És ezt az írást fejemhez:

„Útas köszönj rám egy pint bort:
„Itt látsz nyúgodni egy Jámbort,
„Kedves élete-párjával,
„TSIKÓBŐRÖS KULATTSÁVAL!

434. Megkövetés

HA haragszol, megkövetlek;
Békélj meg, szép Angyalkám!
Csak azt mondtam hogy SZERETLEK,
'S a' szóért haragszol rám?

Ki az oka? 's ki' hibája,
Hogy kellemed ollyan nagy?
Hogy Te, óh Virtus' példája,
Szeretetre méltó vagy?

Ha téged szeretni Vétek:
Hányan esnek úgy belé?
'S hogy én legtartósbban vétek,
Magam' azért bűntetsz é?

Lelj csak egyet, ki szépséged'
Látvánn (de, mint én, úgy ám)
Ne szeressen mindjárt Téged:
Úgy neheztelj osztán rám.

És ha e' szómért Szeretlek
Úgy kikelhetsz ellenem:
Egy pár csókkal megkövetlek;
Tsak hagyj holtig vétenem.

Vagy ha e' Szó úgy megsérte;
Mondd vissza, LILLÁM, Te is:
Én nem haragszom meg értte,
Megbotsátok százszor is. —

435. A' Tihanyi Ekhóhoz

ÓH TIHANNAK ríjjadó Leánya!
Szállj ki szent hegyed közűl.
Ím, kit a' sors eddig annyit hánya,
Partod' ellenébe űl.
Itt a' halvány Holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztúltt reményén
Egy magános árva szív. :|:

Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek
A' boldogság' karjain,
Vígadoznak a' kies Füreднek
Kútfején és partjain;
Addig én itt sírva sírok.
És te, Nimfa! a' mit én nem bírok,
Verd ki zengő bértzeden. :|:

Zordon erdők, durva bérczek, szirtok!
Harsogjátok jajjaim!
Tik talám több érezéssel bírtok,
Mintsem embertársaim,
Kik keblekből számkivetnek,
És magok köztt csúfra emlegetnek
Egy szegény boldogtalant. :|:

A' kik hajdan jó barátim voltak
Még felkőltek ellenem,
Űldözőim pártjához hajoltak:
Óh! miket kell érzenem,
A' midőn már ők is végre
Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
Bár hozzájok hív valék. :|:

Nincsen, a' ki lelkem' vígasztalja,
Olly barátim nincsenek;
Vállat rándít, a' ki sorsom' hallja;
Már elhagytak mindenek.
Nincsen szív az emberekbe':
Hadd öntsem ki hát vas kebletekbe
Szívem' bús panasszait. :|:

LILLA is, ki bennem a' reménynek
Még egy élesztője volt,
Jaj, LILLÁM is a' t i r a n törvénynek
'S a' szokásnak meghódolt.
Hogy vagy most te, áldott Lélek?
Én ugyan már elhagyatva élek
A' tenger kínok között. :|:

Oh, van é még eggy e r é m i szállás,
Régi barlang, szent fedél,
Mellyben egy bőlcs csendes nyugtot, hálást
E' setét hetgyekben lél?
Hol csak egy kő lenne párna,
Hol sem ember, sem madár nem járna,
Melly megháborítana. :|:

Abban, gondolom, hogy semmi jussal
Ellenkezni nem fogok,
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőben helyt fogok.
'S e' szigetnek egy szögében,
Mintegy R u s s z ó E r m e n o n v i l l é b e n,
Ember és polgár leszek. :|:

Itt tanúlom rejtek-érdememmel
Ébresztgetni lelkemet.
A' Természet majd az Értelemmel
Bőlcsebbé tesz engemet.
Távol itt, egy Másvilágban,
Egy nem esmértt szent magánosságban
Könnyezem le napjaim. :|:

Itt halok meg. E' setét erdőben
A' szomszéd Pór eltemet.
Majd talám a' boldogabb időben
Fellelik sírhellyemet:
'S a' melly Fának sátorában
Áll egyűgyű sírhalmom magában,
Szent lesz tiszteltt hamvamért. :|:

436. Lilla' Búcsúzálogjai

(Bürgerből.)

Vigasságnak, fájdalomnak,
Szerelemnek embere,
Istenhozzád! Bánatomnak
Súllya engem' levere.

Isten-hozzád! ah, szívedben
Zengjen bútsúvételem,
Akkor is, ha hév öledben
Többé nyugtom' nem lelem.

Arany helyett légyen Híved'
Emlékeztető jele
Mind az, a' mit szemed, szíved
LILLÁBAN édest lele.

Vedd e' fürtöt hajfodromból,
Mellyet nem czirolgatsz már,
Mellyet selyemből, bársonból
Mondtál lenni, Csapodár!

Vedd ortzámnak, melly ágyául
Csókodnak választatott,
Képzeltető zálogául
Az Árnyékrajzolatot.

Légyen szeme' példázatja
Ez a' kötés Nefelejts,
Mellyen könnyem' gyöngyharmatja
Kérlel, hogy el ne felejts!

Fogd e' fátyolt, melly keblemnek
Őrzötte szent titkait,
'S Csókodra olvadtt szívemnek
Itta párázatjait.

'S ha még ennyi hitjegyemből
m Győzedelmed' nem hiszed:
Végy mindenből! Végy Szívemből —
Jaj de — Szívem' mind viszed.

437. A' versszépítő [II.]

HA most nem édes énekem,
'S nem ég Poéta-tűzzel:
Ne bántsd! — legyen borom nekem,
Egy szívszerette Szűzzel:
Gyúl nékem is tüzem, hevem,
Poéta lessz az én nevem,
'S mirtust fejemre fonnak,
Miként Anákreonnak.

438. [Éva napra]

Megbotsáss, óh szeretetnek
Húga! ha gántsot vetett
A' baráti *Tiszteletnek*
A' testvéri *Szeretet:*
Én örökké óhajtottam
Nevedet: de magamért
Már két ízben fárasztottam
Debretzenbe Bagamért
Már mennem kell: de Évámat
Még is tsak meg tisztelem.
Megtisztelem és Druszámat
Egy úttal meg ölelem,
Kérvén, hogy tégyen lantjára
Russzándai húrokat,
'S tőlünk kedvellett Húgára
Terjesszen áldásokat.
'S ha én nem tisztelkedhetném
Óhajtott innepedért:
Zengjen és igyon helyettem
A' te egésségedért.
Én is majd a' Bagaméri
Vinkót a' számhoz veszem
'S a' mint az Ötsém igéri,
Értetek tönkre teszem.
'S mondom, *Éljen Éva asszon!*
Mondom: *Éljen Évi is!*
És hogy torkom meg ne asszon;
Mondom: *Éljen Bátsi is!*
Mondom; és ezt addig mondom,
Míg a' vinkó felderít
Elvész minden búm és gondom
'S a' kedvözönbe merít.
Hát kentek majd mit tsinálnak
A' Bentzi nektár körűl?
Tudom, hogy Éván regnálnak,

Ha a' pintes veszteg űl.
Szaári, ha ed kisz bort vennél
Szaári! — hányszor tserfelik?
'S Éva napját bor-isztennél
Szaári napján tisztelik.
Míg a' lenne, ha nints benne,
Tőltsünk a' pohárba bort
És míg Bagamérba menne
A' Fakóm, igyunk egy sort,
Mondván: *Ádámné Lyánykája,*
Első Anyánknak Druszája
Élj Anyáddal,
Élj Bátyával,
Élj mi vélünk,
A' míg élünk
És engedd meg, hogy múlassunk
Érted még egy sort ihassunk.
Mert a' tanyát már elbontom
'S mondom: **Éljen Éva!** 's ponktom.

439. A' N. Mélt. Gróf SZÉCSÉNYI FERENTZ Ő Exc. ja' Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám KÚLTSÁR Úr által érkezett

HOL jártok, óh Félistenek, óh nemes
Árnyékok, itten? Ki 's mi hozott ugyan
E' Hortobágy pusztái mellé
E' Magyar Arkadiába, kérlek?

Ti új világot szórtok az én setét
Honnyomba, 's új fényt: érezem isteni
Ihlésteket; 's lantot ragadván
Hódolok ellene-állhatatlan

Súgáritoknak. Volt az arany világ,
Mellyben az Égnek sorsosi a' szelíd
Emberhez is bészálltak. — Így lett
A' Filemon' kalyibája Templom.*)

Ti, halhatatlan Lelkek! az érdemet
Megsokszorozván drága Hazátokon,
Buzgányra termett markotokba
Pindusi tollat egyengetétek.

'S most már az ázur Menny' palotáiban,
A' Mennyköveknek hámorain felyűl
Megistenített ajjakokkal
Vészitek a' diadalmi Nektárt.

Még is magános nyugta-helyén ihol
Egy elfelejtett kis Danolót, 's Magyart
Meglátogattok: mint köszönjem
Isteni táborotok' malasztját?

Kultsárom! itt vagy? tán te valál ditső
Félisteninknek jó kalaúzza, szólj?
Hogy hű barátságod' fogadjam,
'S isteneinkre töményt botsássak. — —

„Ne nékem intézd a' köszönést, Magyar!
Ne nékem intézz tárogatót, töményt;
A' Czenki oltárokra tartsad
Innepi tárogatód', töményed'.

„Tudod hogy ott ál Temploma a' szelíd
Múzsáknak, ott van pitvara a' fejér
Jótételeknek; ott adott helyt
Calliopédnak ama' Nagy-ember,

*) Ovidi. Metam. LVIII. v. 628—702.

„Ki Nemzetünknek Lantosit és feles
Íróit a' közfényre kiálltatá.
Gőzburkok űlték szent neveknek
Érdemit a' buta Léthe' partján,

„SZÉCHÉNYI' tsendes virtusa bétöré
Az ólom éjnek százszeres ajtajit,
És Nemzetünk' kertébe rakta
A' siket Élizium' babérit.

„Most látogatják régi Tudósaink,
Vagy elfogadják, hív unokájikat. —
Hozzád is elkísértem őket
A' kegyes ÉLETADÓ' szavára." —

Óh gyáva lantom' húrja, miért rebegsz?
Óh mért nem onthatsz olly teli hangokat,
A' millyekenn az Égi Sférák
Hármoniáznak az Isten áldó

Mindennek öblén? Méoni trombiták,
Lezbószi lantok dörgik az emberek'
Meggyílkolójit, 's homlokoknak
Tiszteletére babért kötöznek.

Egy, tartományok' pestise, milliom
Élőket öl meg; 's imhol az ő neve
Hérós: Ugyan NÉKED mit adjunk,
Óh te, ki annyi halottat ismét

Életre hoztál? óh TE, ki annyi sok
Élőknek édes gyámola, dísze vagy.
Nagy Gróf! az élők 's holttak együtt
Zengedezik kezeid' csudáját.

Ní a' jövendők', ní az Utóvilág'
Képes piattzát látom az éj alól
Felnyúlni, 's a' SZÉCHENYI névvel
Hallom az Aeonoknak susogni:

Gyémánt kopáttsal,*) nézd, Uram, a' komoly
Történeteknek termetes angyalát —
Nézd, nézd, Neved' roppant betűkkel
Vágja be a' Krapak' oldalába.

440. A' Múzsához

Múzsám, ne tsüggedj! bár vak irígyeid
Kantsal szemekkel rád hunyorítanak,
Múzsám, zsinatjokbann az Ország
'S a' tudományok eránt ne tsüggedj!

Láť d; a' magános berki homály alól
Míg a' babér-szál halkal emelkedik;
A' nyári gyanták' durrogási
Szent tetején magosabbra rázzák;

A' téli szélvész' mérgei köztt örök
Zőlddel virítván, fája tövesbedik:
Te is kevély megnyúgovással
Bírd magadat, ha sikólt az allynép.

Láť d! integetnek tiszta barátaid;
Nevednek óltárt a' maradék emel:
Megpukkad annál a' kajánság,
És a' Halál elalél előtte.

— — — x — — —

*) *Kopátsnak* hívják a' Tiszamenti Magyarok, a' bányász-csákányt, a *fagy- és verem-vágót.* Ez a' szó mind a' természettel, mind a' nyelvvel, vagyis, mind a' kettőnek Tónusával megeggyez. Innen: *Kopátsolni.*

Mely említett *Catalogus B̄ṫeca* [= *Bibliotheca*] *Nāonalis* [*Nationalis*]*át* a' Gróf csak ingyen osztatja ki: mostanában küldötte meg nékem Kulcsár Ur által, 100 Rf. Présenttel.

441. A' feléledt Pásztor [II.]

Tirzis.

AMOTT, hol a' nyájas patak
Követtsin jádszadoz,
Laurám a' zőld fűzfák alatt
A' vőlgybe' sunnyadoz.
Én addig e' kopár kövön
Panaszlok, jajgatok,
'S a' déli nagy hévség alatt
Miatta bádgyadok.
Én kértem untalan'
Szívét; da hasz'talan.
Te jöjj most, gyenge szellet!
'S lengvén hajfürtje mellett,
Súgd néki ezt; hogy Tirzise
Végsőt lehellett. — — —

Laura.

Megálly, haldokló Pásztorom,
Tartóztasd lelkedet!
Tartóztasd! — óh mert Lelkem is
Lelkedre éledett.
Altomba' éppen, édesem,
Te rólad álmodám,
Midőn zefir keservesen
Nyögve fuvalla rám.
Ez a' szintén megholtt
Zefirke lelked volt,
A' mellyre Ámor űle,
'S Mellyembe bérepűle;
Addig tsikolt, hogy szívem is
Reád hevűle.

1803

442. T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál

Köszönjük, Boldogúltt! példátlan Munkádat,*)
Mellyel fényesbbítni akarád Hazádat.
Szomorún vádoljuk a' fekete halált,
Melly nemes pályádnak legdivatján talált,
'S melly, midőn általad Árpád' Nemzetének
Sírba dűltt Nagygyai életre jövének,
'S midőn elméd nékik nevet 's laurust oszta, —
Téged az éltető szellőtól megfoszta.
De tűrd el e' tsapást, ditsőűlt Hazafi!
Él még érdemidnek egy tudós Atyafi,
Ki, midőn, a' Görög 's Római Nagyokat
Leirván, mustránkká tsinálja azokat,
Szentebb tűztől égvén felhozza a' fedett
Sírból Magyarinkat, 's általok Tégedet.
Majd mikor fijaink rólok emlékeznek,
Téged Testvéreddel hálálva neveznek.
Már is ditsekednek Debretzen' hantjai,
Hogy itt nyugszik a' mást éltető Budai.
Én is megnyugtató örömmel telek el,
Hogy lantom illy betses nevekről énekel;

*) Megbóldogultt T. T. Budai Ferentz Ur, a' régi Magyar Nagy embereknek életét és tetteit leírta Abc szerint azon könyvében, mellyet a' Kólikából hírtelen történtt halála miatt ki nem adhatván, Tudós testvérje T. T. Budai Ésaias Ur, a' Historiának és Literaturának Debretzenben Professora, fog a' tanúlt világgal ma holnap közleni. — Erre a' Munkára a' millyen nagy szükségünk vólt, olyan nagy hálával tartozunk mind a' megboldógúltt Szerzőnek, mind az azt világra botsátandó Professor Urnak.

'S midőn laurust fűzök hív Tanítóimra,**)
Édesen eszmélek bimbós napjaimra.

443. Az útolsó szerentsétlenség

ZOKOGHAT még egy betűtskét
Belőlem a' fájdalom?
Ejthetek még egy könyűtskét
Utánnad, szép Angyalom?
Bús elmém rajtad tűnődik,
Tsak kíván, sóhajt, gyötrődik —
Édes fojtó képzetek! —
Mind ez, a' mit tehetek.

A' természet a' törvénnyel
Szívemben ellenkezik,
Most is szoptat a' reménnyel;
'S nem hiszi, hogy vétkezik.
Lámpási a' Bőltsességnek
Előttem hijába égnek;
Nékik szunnyadozni kell,
Mihelyt az egyet lehell.

Óh mennyit vívok kínommal!
Küszködésim melly nagyok!
De, jaj, nem bírok magammal:
Érzem, hogy beteg vagyok.
Képződésim tüzeskednek,
Roskadtt inaim tsüggednek.
Hát olly bűn a' gyengeség,
Hogy megverné azt az Ég?

**) T. Budai Ferentz Ur vólt a' Deák Tudományokban, különösen pedig a' Magyar-Történetekben meghálálhatatlan Tanítóm, közönségesenn; valamint Prof. Budai Ésaiás Ur magánosann a' Poésisben. — Ezzel ditsekedni Országosan is szerentsémnek tartom.

Velőt szívó lángjaimtól
Fejem nehéz, zúg, szorúl;
Benn rekedtt indúlatimtól
Szívem dobog, mellyem fúl.
Már nem tudok mást mit tenni,
Tsak érezni és szenvedni.
Lelkem, testem hóltbeteg.
Menny, főld, kintsem, botsáss meg!

Kínálkoztak ortzájáról
A' fejlő rózsabimbók,
Czúkorral folyt ajakáról
Minden szó, és minden tsók,
Annak a' földi Kellemnek,
Ki asszonya vólt szívemnek,
Míg én, bóldog martalék,
Lántza 's karja köztt valék.

Szeme bíztatott, öldöklött:
Őlt, 's gyógyított más felől.
Tiszta hószínnel tündöklött
Mellye mind kívül, belől;
Lelke vídám, mint a' hajnal,
Szíve jó volt, mint az Angyal:
'S ah, ez a' Paraditsom,
Melly engem a' sírba nyom.

Bóldog órák! a' mellyekben
Szíve' kúltsát bírhatám,
'S a' meghitt enyelgésekben
Lelke' lángját szíhatám.
Midőn ezer tördeltt szókkal,
Ezer petsételő tsókkal
A' hit egymáshoz tsatolt;
'S gyanúnk még is édes vólt

Gondolván, hogy bóldogságunk
Még tsak kezdő-félbe ment,
'S már is kinyílt Mennyországunk
Egymás' karján ide lentt:
Mint a' szőlő támasszával,
Mint a' repkény a' bikkfával,
Egymásba tsimpalykozánk;
'S Ég, főld, mind mosolyga ránk.

Már azt hittem, hogy, ha készen
Állnak is száz szélveszek,
Az én LILLÁM enyím lészen,
'S én a' LILLÁÉ leszek.
Megvakúlva, siketűlve,
Szándékom' kórmányán űlve
Kergettem a' drága Jót, —
'S a' révnél törtem hajót!

Hah! e' szépség' ritka mívét
Prédára kell tartanom,
És szívemhez forradtt szívét
Vérrel kiszakasztanom.
Óh, ne hagyjatok szerelmek!
Vagy öljetek meg gyötrelmek!
Kinek szíve másnak jut,
Tsak szeretni, 's halni tud.

Most a' tenger' sík pusztáját
Érzem, de nem láthatom,
A' haboknak lágy szikláját
Őröngve tapogatom.
Óhajtalak, messzi partok!
De tőletek még is tartok.
A' mit bús lelkem talál,
Zaj, homály, kétség, halál.

Hah! mint dördűlnek, ropognak
A' világ' két sarkai,
Mint lobbannak, mint villognak
A' menydörgés' szárnyai:
Ah, gyászos fény, látom, látom
A' puszták közt szép Sajátom',
Jajgat az elhervadtt Hív,
Kútsoltt kézzel engem hív.

Látom unszoló sírását:
Rajta nem segíthetek.
Hallom kétes sikóltását:
De az Egek siketek.
Állj meg! állj te irgalmatlan!
Illy nemes rabra méltatlan
A' te ólom kebeled:
Ámort miért terheled?

Hasz'talan! — Csúfol futtában,
És gázolja szívemet,
'S a' törvény bújnyikvárában
Lebékózza Kintsemet.
Engem pedig, ah, egyszerre
A' zaj bétsap a' tengerre.
Jaj nekem víz, néki tűz!
Szegény Ifjú! szegény Szűz!

Óh, mért nem hagyod véremmel
Lántzát felolvasztani,
'S minden könnyét száz gyöngyszemmel,
Óh rabló! megváltani?
M'ért állsz őrt, mint ama' Sárkán
A' szép arany almák' árkán?
Nem ízled te azokat;
M'ért marsz el hát másokat?

Vagy m'ért nem ölsz meg méreggel;
Hogy ne látnám kínjait
Annak, ki örök meleggel
Tartja szívem' lángjait?
Úgy is rá kell végezetre
Únnom ez átkos életre.
Bird őtet, míg meghalunk,
Akkor rajtad truttzolunk.

Óh, túl fog ez, sírhalmunkon
Túl is fog lángolni ez,
A' mi most indúlatunkon
Olly édesen gerjedez.
Nem! ezt meg nem fagylalhatja
A' Sír' nyálkás bóltozatja.
Ámor égi Istenség,
Néki mind egy, főld, vagy Ég.

Ez ösztönről nem tehetni;
Megveti ez gátjait,
A' Természet szokta vetni
Szívünkbe szent magvait.
Illyen a' gyöngy, melly magába
Vervén gyökeret a' fába,
Véle él, és véle hal
'S emészti sarjaival.

Érzem, hogy a' vas törvénynek
Szükség meghódolni már,
Sőt hogy még a' jobb reménynek
Szikrája is bűnnel jár;
De óh, ha nem az én mívem
Hogy LILLÁÉRT vér a' szívem,
'S hogy lelkem benne lehell;
Éreznem és tűrnöm kell.

Sírok én; de tsak keblembe
Húlnak néma könnyeim,
'S a' magános gyötrelembe'
Legelnek képzéseim,
Senkihez sints bizodalmam,
Hogy tűrje 's mentse siralmam:
Ah, minden Bóldogtalan
A' földön megvetve van!

Mit tesz sűrű sóhajtásom,
Mellyet felszítt már az Ég,
Ha kebledben nyúgovásom'
Az óltár is tiltja még?
Mit tesz, ha egy érzéketlen
Téged és engem szünetlen,
Mint egy mélly tenger megoszt,
És a' rózsáktól megfoszt?

Óh Halál! ki a' Szerelmet
Nyájas színnel követed,
És szívéről a' gyötrelmet
Egyszerre leülteted,
Ládd, mind hárman búval élünk,
Végy el eggyet, tégy jól vélünk,
Akár én, akár más lész;
Jobb, hogy egy, mint három vész.

Jobb, hogy engemet választol,
Ki legrontsoltabb vagyok.
Egy szellőddel elszárasztol,
Egy újjadtól megfagyok.
Nem tartom azt fájdalomnak,
A' mi véget vét kínomnak.
Ha élve nem alhatok,
Aluva meghalhatok.

'S akkor e' gyönyörűséggel
Húnyom bé bús szememet;
Hogy tisztán 's örök hűséggel
Zárom sírba szívemet.
Majd, ha dombom' megtekínti,
'S hervadtt rózsáit rá hinti
Két sóhajtó szerető;
Ezt mondja: Itt fekszik Ő!

És te, szívemnek pompája!
Légy jobb hozzám, mint az Ég.
Édes Kintsem! Más' rózsája!
Istenhozzád! Itt a' vég!
Tellyesítsd kötelességed'
Ahoz, ki fogva tart téged:
Szíved' javát nem-de-nem
Megtarthat'd még is nekem?

Istenhozzád! Áldlak, hidd el,
Köszönöm jó szívedet,
Csókjaiddal, beszéddiddel,
Ortzád', karod', szemedet.
'S bár halálos kínnal vérzem:
Mégis, ah, bóldognak érzem
Ezt az árnyék életet —
Óh LILLA! óh Szeretet!

Élj soká! 's legyen világod
Jobb, mint az én életem,
'S ha zavarná bóldogságod'
Az én emlékezetem:
Ah, felejts, felejts el engem!
Én már a' sírban fetrengem,
Léthe' vizét iszom már;
Még is elmém LILIN jár.

De mit láttatsz a' jövendő'
Tűkörében, kék Remény?
Óh felrózsázott Esztendő —
Óh Mennyből száltt Tűnemény —
Óh szívet olvasztó Hangok —
Óh Óltári fáklyalangok —
ÓH élet — óh Szerelem —
Óh ne játszatok velem!

Ótzeánja bánatimnak
Többé nem duzzadozik,
'S elhullott könnye LILIMNAK
Mind gyöngyökké változik.
A' Kővár' gyomra széttdüllyed,
A' rabló zúg, hereg, süllyed;
Én úszok, az ég segéll:
LILLA int, és nékem él.

A' haboknak ormózatján
Látszik egy dombos Sziget,
És a' dombok' bóltozatján
Egy meghitt rózsaliget.
Itt száz Szerelmek danolnak,
Itt száz Grátziák tántzolnak;
A' tántz LILLÁT gyújtja fel,
A' dal engem' érdekel.

Már kétségem' törtt hajója
A' zőld parton nyugszik már,
'S Istenségem' Kalipszója
Örök Ifjúságra vár.
Fére kintsek, és nektárok!
Én a' Mennyek felett járok. —
Óh remény! oh Szerelem!
Tégyetek jól én velem!!

444. Tartózkodó Kérelem

A' HATALMAS Szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis t u l i p á n t !

Szemeid' szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid' harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Telyesítsd angyali szókkal,
Szeretőd a' mire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszodért.

445. Méltóságos királyi tanátsos Somssich Lázár Úr' ódája méltóságos Rhédey Lajos[1] ts. kir. kamarás ő nagyságához

Mint Júpiternek Chaoni törzsöke.
Melly cserfamakkal széltibe tengeté
A' vad világot, 's a' bereknek
Századokig vala zőld Királlya,

Ámbár kiszárad; még se hal el, hanem
Késő fijában újra feléledez,
'S szent magva porhanyós egerfát
Nem terem, és henye hangabokrot.

[1] Carmen ad Ludovicum Rhédei de Kiss Réde, Nuncium Comitatus Szatthmár ad Comitia Regni Hungariae Anno Ae. Vulg. 1802. Posonii celebrata Legatum pro Militaris Academiae in Hungaria Fundatione decem millia Florenorum donantem. Posonii 1802. 4.

Így a' vitézek' hív unokáiban
(Bár régi pompás fényjeket a' gonosz
Sors öszvedúlta is) kitetszik
A' magos elme 's az Ősi Virtus.

Ezt látni benned, RHÉDEY, Kedvesem!
Formád 's nagy elméd megmutatá, ki légy,
Védvén Királyink' óldalát és
Szent küszöbit fiatal korodban.[2)]

Nagyobbra gyúlván a' Paloták' puha
Pompáit immár megveti érdemed,
'S a' gyilkoló Márs' táborában
Bajnoki fáradozással izzadsz,[3)]

'S fegyverbe vágyol nyerni dicső halált!
De visszaszóllít élemedett Atyád.
A' kurta mentét hát letészed,
'S békeruhába Hazádba megtérsz.

Szűz Hitvesednek karja között midőn
Polgári cserfát nyerni serénykedel,
És benned Országunk' ügyében
Szíves, erős hazafit csudálunk:

Ím a' Világnak két fele borzadó
Lármára zendül, városok és mezők
A' tengerekkel és folyókkal
A' csata' véribe füstölögnek-

[2)] Az Architechton Académiából 1780. Eszt. a' M. Testőrző Udv. Seregben választatik életének XVIIIdik Eszt.

[3)] Ezer hétszáz nyoltzvan harmadik eszt. a' Wurmser' húszár Regementjébe előmozdittatik.

Már jó Királyunk, 's csend-szerető Hazánk
Márs' durvaságát érzeni kéntelen.
Felkél nemes dühével égvén
A' Magyar, és feni görbe kardját.

Vélnéd hogy égből húll le, vagy a' kinyíltt
Földből tolúl fel hirtelen a' sereg.
Megtesz Bihar Nemes-vezérnek,
Tégedet esmeretes Leventát.[4]

Készülnek immár az hadak, és liheg
A' Szittya népség vívni; de viszszatér
A' dölyfös ellenség; 's Királyunk'
Szárnya alá jön az égi Béke.

Az újra felgyúltt hartzok után hogy ezt
Megállhatóvá tégye Kegyes Fejünk,
Gyűlésre hívja Nemzetünknek
Hű Fejeit 's Követit Posonyba.

Megbízza esmértt Virtusid a' Nemes[5]
S z a t h m á r, 's Követnek kűld ide tégedet.
A' jól kiformáltt szív 's talentom
Mit tegyen, itt Magyarink eléggé

Láták Te benned. Mennyire szíveden
Fekszik Hazádnak közjava? megtevéd
Gazdag 's okos jótételeddel
Drága jelét örök Érdemednek.

[4] Az 1795dik Eszt. Bihar Vármegye' felkelő Ns. Seregének Főkapitányjává, v. Obersterévé tétetik.

[5] A' Posony Városába, 1802. Eszt. Majus 2dik napjára rendeltt Ország Gyűlésére Szathmár Vármegye Követének neveztetik.

Mert Festetits György' tiszta szerelminek
Tüzét követvén árva Hazánk iránt[6]
Pompás ajándékkal segíted
Márs' nevelő hadi-oskoláját.[7]

Vitéz ABÁKNAK Léthe' ködébe dűltt
Királyi házát fényre hozod megint,
'S újabb dicsőséggel tetézed,
Érdemes egy Fija Őseidnek.[8]

Méltán becsűlnek jó Magyarink tehát,
'S méltán szeretnek. Bár vicsorogj, Írígy!
Ezt a' Király' méltó kegyelme
'S a' Haza' tapsai boldogítják!

De míg Vitorlád jó szelek öblözik:
Vígyázz hogy álnok helyre ne csapjanak,
Ne hajts a' Szírének' szavára,
'S térj ki az Acroceraunniáktól.

446. A' Tanúnak hívott liget [II.]

ITT a' Liget. — Zöld rejtekébe,
LILLÁM, a' végre hívtalak,
Hogy e' cserfák' setét enyhébe'
Velek szemköztt állítsalak.

Ezek tanúk, ezek hallották
Szerelmem' gyászos énekét,
Gyakorta vissza is hangzották
Búsonn a' LILLA' szép Nevét.

[6] Gróf Tolnai Festetits György az említett Diétának XVI-dik Ülésében Jun. 25-dik napján a' Magyar Országi Katona-Akadémiának fundálására 40000 forintot ajándékoz.

[7] M. Rhédei Lajos az nap, 's azon Végre 10000 fl. ád.

[8] A' Rhédey Familia eredetét húzza Magyar Országi Királynak ABAnak (ki is 1031. Eszt. országlott) nemzetségéből, a' mint a' halhatatlan MÁRIA TERÉZIA' Kegyelmes Diplomája bizonyítja.

Halld csak, LILLÁM! mi bággyadtt szellő
Sohajtoz fenn az ágakon,
Nézd, mint ingatja a' zöldellő
Levélt a' gyenge lombokon:

Mind — mind az én sohajtozásim,
Kik ott a' fákon lengenek,
Kiket gyakor panaszkodásim
Melyemből feltekertenek. —

Nézd — nézd, a rétnek bő harmatja
Még mostanság sem szikkadt fel,
Bár reggel olta szárogatja
A' nyári Nap hévségivel:

Ezen magános rejtekemnek
Mindennapos harmatjai
Az én kiszáradtt két szememnek
Saját könnyhullatásai.

Ezekkel e' virágtöltsérek
Megtelve vagynak úntalan.
Hogy e' virágok illy kövérek,
Ah, nékem az be sokba van!

447. A' versengő Érzékenységek

LILLA! kellemességednek
És mosolygó szépségednek
Intébresztő balzsama
Érzésimet megszédíté,
Megbájolá, részegíté;
'S perre indította ma.

Közttök nagy csata lázzadott,
Mellyet az abból támadott
Szép dicsőség okoza,
Hogy mellyik az, ki Tégedet
Megérezvén, felébredett,
'S nékik ennyi jót hoza?

Mindenik nagy hevességgel
Perlett, hogy e' dicsőséggel
Bírjon a' többek felett.
Illy formán szóltak egymásnak,
Míg a' heves czivódásnak
Lelkem által vége lett.

SZAGLÁS

Tudjátok é? hogy magatok
Másfelé andalogtatok,
Más tárgyon szúnyókálva;
Mikor a' táncznak öltözött
Szépség' leányai között
LILLA eljött sétálva;

Mikor egy zőld hársfa mellett
Egy kis szellő rám lehellett
Ambróziás illattal:
Mellyet mihelytt észrevettem,
Inatok' felébresztettem
Édes csiklándozattal.

LÁTÁS

Elsőben is mélly álmomból
Tévelygő andalgásomból
Nemde én pattanék ki?
Látták éles nyilaimat,
Villámló pillantásimat
A' múlatság' környéki.

Míg tüzes szemem sokára
Rá akadt a' szép LILLÁRA,
'S féloldalt reá csapott;
Ah, mikor a' több szem között
Látásunk öszveütközött,
'S egymástól lángot kapott;

Ah, mikor szűz pillantása,
'S elevenebb kacsintása
Kétszer az enyímre lőtt:
Bezzeg mind felpattantatok,
Bezzeg eloszlott álmatok,
Melly lankasztott az előtt. —

Lebegő bársony-hajain,
Elefánttetem-vállain
Melly szép színek játszottak!
Rózsát mosolygó ajjaka,
Hószín mellye, márvány nyaka,
Ah, miként elragadtak!

HALLÁS

Hát mikor mélly sohajtása,
'S bággyadtt hangon tett szólása,
Ébredtt fülembe hatott?
Édes ájúlás lepett-el,
Melly egy mennyei élettel
Kecsegtetett, bíztatott.

Mikor mellé ereszkedtünk,
'S végre, hogy sok kérést tettünk,
Ezt mondotta: Szeretek!
Ah, e' szóra vérünk égett,
És minden elevenséget
Ti is levetkeztetek.

Mikor mézes beszédjére
Örök hűséget ígére,
'S illy bíztató hangon szólt:
„Szeretek! — Téged kedvellek,
„Csak néked élek, lehellek,
„Míg be nem féd a' sírbolt."

Akkor — óh mert e' szavának
Olly édességi valának,
Hogy élet ömlött belénk —
Egy legédesebb mennyei
Öröm' gyönyörködései
Kezdtek repesni felénk.

Mikor K e d v e s é n e k mondott,
Elvett minden bút és gondot
Ez az édes nevezet;
És hízelkedő nyelvének
Mézzén lecsorgó szívének
Mindnyájunk temjénezett.

TAPINTÁS

Köztte e' temjénezésnek,
'S e' mennyei Íhletésnek
Kezeim' felemelém,
És jótételét hálálván,
Ez imádni-való Bálván'
Szent testét megölelém.

Ah, halhatatlan Istenek!
Mit érzettem! ah, millyenek
Vóltak gyenge karjai,
Mellyek mikor rám hajoltak,
Nálok gyengébbek nem vóltak
A' rózsák' harmatjai.

Mellyét Ámornak melege
Olvasztván, gyengén pihege
Bíbor fátyolja alatt.
Kezemet tévén szívére,
Sűrűn vert; és minden vére
Hozzám örömmel szaladt.

Mint a' hó a' Nap' hevétől:
Úgy az ő tűz-szerelmétől
Mind elolvadva valánk.
Életünk belé költözött,
'S ölelő karjai között
E' világnak meghalánk.

ÍZLÉS

Mit ér a' szép Gyümölcs maga,
Bár kedves a' színe, szaga;
Ha jó ízzel nincs tele?
Ti csak LILLA' szépségére
Bámultatok, s' mézízére
Egyiktek sem ügyele.

Nincs a' nektár ollyan édes,
A' mellyet tőlt Ganimédes
Jupiter' csészéjébe.
Óh nem bír az annyi jókkal,
Ha csak azt egy illyen csókkal
Fel nem vegyíti Hébe.

Illy mannával nem kínálja
Gazdag lakosit Panchaia,
Vagy más déli tartomány.
Ennél édesebb itala
Bár mely Királynak sem vala.
Óh mennyei adomány!

Óh méznél édesbb ajjakok,
Minő nektárt csorgattatok
Rózsaszín kelyhetekből!
Melly kellő csókok valának,
Mellyeket kölcsön szopának
Hév ajjakim ezekből!

LELKEM

Mit czivódtok? ah, szűnjetek,
Híveim, mit versengetek,
Csak LILLÁT imádjátok.
Lebegjetek gyönyörűség'
Szárnyain, 's az örök hűség '
Pontjára mozgassátok.

Miolta kellemit velem
Éreztettétek; tisztelem,
És imádom azolta.
Rabja vagyok rabszijjain,
Rengetvén nyájas karjain,
Szívem hozzá csatolta.

Én párját nem tapasztalok.
Néki élek, néki halok.
Ő énnekem mindenem. —
Jer, LILLA! jer; érzésemet
Mind ébresztd fel, és engemet
Ne hagyjál veszteglenem!

448. A' Rózsabimbóhoz

NYÍLJ KI, nyájason mosolygó
Rózsabimbó! nyílj ki már.
Nyílj ki; a' bokorba' bolygó
Gyenge szellők' csókja vár.

Nyílj ki gyenge kerti zsenge:
Hébe nektárt hint te rád,
Szűz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ád.

Óh, miként fog díszesedni
Véled e' parányi Kert!
Óh, hogy óhajtják leszedni
Rólad azt a' drága szert!

Hadd szakasszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már.
Héj, ha meglát, hány negédes,
Hány katzér leányka vár!

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét te rád.
Últetőd' kedves X..issa
Néked újabb kertet ád.

Ott kevélykedj bíboroddal,
Ékesebb bíborja köztt!
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja köztt!

449. Szemrehányás

LILLA! míg ingó kegyelmed
Tiszta szívemhez hajolt,
'S alva tartott szép szerelmed:
Boldogabb nálam ki volt?

Jaj de bezzeg elfutának
Régi kedves napjaim,
Búra, gyászra változának
Tűneményes álmaim.

Érzem: a' leányi elme
Nyári árnyékként kereng,
Hogyha más Nyalánk' szerelme,
Mint Zefir, körűlte leng.

Néked is, szép Rózsaszálam,
(Szád 's szemed tagadja bár)
Kedvesebb kezd lenni nálam
Eggy enyelgő lepke már.

Karja könnyű, csókja édes —
Ah, ne higgy! bizony megejt;
Máshoz áll el a' negédes,
Öszvecsúfol 's elfelejt.

Én pedig, mintsem szavamban
Tégedet csúfoljalak;
Szánlak inkább, és magamban
Megbocsátok gyöngy alak!

450. Árpád

Rettentő hadakat, vért és egy Nemzeti szörnyű
Bajnokot éneklek! — 's a' bús Hadak Istene' bátor
Hét Fő Hadnagyait! — kik a' maga lakta-helyéről
Egy Isten vezetése alatt bújdosni kiindúlt
'S mind földön, mind a' vizeken, mind ellene támadt
Hartzaiban nagyokat szenvedt Europai leg-szebb
Nemzetet, a' Pannon bóldog mezejére vezették.

Mint a' tserje között a' Tölgy — mint a' ki-derűlt Éjj
Apró tsillagi közt a' Hóld, úgy fénylik ezek közt
Nagy születésével 's felséges tettei méltó
Fényivel a' szörnyű Árpád — az az Isteni Férjfi
A' kinek áldja porát, még a' késő maradék is!
Sok történeteken kellett neki menni keresztűl,
Sok hadakon kellett fetskendeztetni ki vérét,
És bár a' vezető Isten maga tette vezérré

'S bár derekán viselé az erős Hadak Istene' búsúlt
Fegyvereit, még-is tsak alig győzhette halandó
Vállaival szörnyű bajait míg meg-telepíté
Nemzetit a' leg-jobb földön, — míg rendele Törvenyt
'S alkota olly nemes Alkotmányt, mellyben az időnek
Szennyei közt is az ő fényes maradéki ragyognak
Míg Szentegyházat 's Óltárt építe vezérlő
Isteninek, 's a megrettent Európa határi
Meg-rázásával nagy lelkű Nemzete fenyét
A ragyogó Napnak méltóságáig emelte
'S Istenitől azt nyerte hogy a' kék éjszaki sarkon
Nemzete drága Magyar Neve tsillag fénybe ragyogjon!
Nemzeti Tűz! Te Magyar Lélek! Haza' tiszta szerelme!
Bóldog Héliconunk' szent Szűzei! mellyek az édes
Hangal hódító érzést egyelítetek összve!
Jóltévő Magyarok' kegyes Istene! a' kit Etelka
Így nevezett, — 's mind, mind Édesség Isteni! mind mind
Hintsetek e' tsendes, 's árnyékos völgyre világot
A' mellyben Múzsám koszorúját, hajnali tépett
Rózsából, most fűzi vitéz Bajnokja' fejére.

A Ti lehelletetek jóltévő életet árúl!
Ott a' hol éneklek tsendes szellőtske lebegjen!
Balzsam 's rózsa szagok fussák a' barna homálynak
Árnyékit, leskődjön az est mosolyogva szemembe
'S mennyei mézetek egy epedő bús fűlemilének
Édes jajja között, a' szép Íz, gyenge tejével
Lepje-meg a' híves forrást, hogy majd mikor egy Kert
Gallyas bóltja alatt — a' hol a' fényes Buda Vára
Talpait, a' Gőgös habokon úszó Duna nyalja
Más részről pedig a' Szerelem, 's a' Pannoni Múzsák
Szentelt berke vagyon, 's élesztő mennyei kútjok,
Ott a' hol a' Mesterség 's a' Természet is Orczyt
Tiszteli, ott mikor egy szirten énekli Vitézét
Múzsám, 's a' hóld fénye alatt epekedve zokogja
A megavúlt emlékezetet — legyen éneke édes!
A ti mosolygástok kezes is 's nekem életet ígér!

451. Serkentés a' Múzsához

JER! magunknak fűzzünk szárnyakat,
Hogy ama' bértzes kőszálakat
Megtetézhessük azokkal,
Láthassuk várát az Ízlésnek,
Hol a' Múzsák a' sok elmésnek
Fejét fűzik babérokkal.

A' Halhatatlanság felette
Öröm templomát építette,
A' mellyben meghólt a' halál.
Itt, ki szerette a' Múzsákat,
Nevével kérkedő táblákat
Merő gyémántokból talál.

A' Ditsőségnek trombitája
Érdemét harsogva fúkálja
Mindenütt a' nemzeteknek;
Ezt a' hír felvévén szárnyára,
Viszi a' világ' négy sarkára,
'S fülébe zengi ezeknek.

Századjai az elmúlásnak,
Általadják őtet egymásnak,
És megőrizik hűséggel;
És mikor sírjára mutatnak,
Örömnek könnyeit hullatnak,
Koronázván ditsőséggel.

Népei a' fagyos északnak,
'S kik a' forró Nap alatt laknak,
Hirdetik, ki vólt Homérus!
Örömmel tapsolnak őnéki
A' Gángesnek gazdag környéki,
Visszaekhózik Ibérus. —

Vajha én reám tekíntene
Nyájas szemekkel Melpómene,
És éneklője lehetnék!
Úgy mind halált, mind más veszélyt 's kárt,
Melly a' legnagyobbaknak is árt,
Bátor lélekkel nevetnék.

1804

452. Rhédey Lajos Úrhoz
24. Jan. 1804.

Magyar Fejedelmink' Nagyságos Gyermeke,
Lelkestől testestől a' Virtus' remeke,
Izlés' terjesztője, tudomány' barátja,
Királynak, Nemzetnek eggyaránt sajátja,
TE, kit a' szerentse jó és rossz időbe'
Nagynak látván, fél már venni úldözőbe,
Kinek Festetitshez úgy von természete,
Mint azon Centrumnak kissebb kerűlete —
RHÉDEY! ha munkás elméd kinyúgodott:
Halld meg egy Poéta rólad mit álmodott.

A' sáfrányozott Ég már gyengén pirúla,
'S a' homály és álom eggyaránt hígúla,
Tisztább 's igazándibb képetskék valának,
A' mellyek elméink körűl zsibongának,
Már kezdtük, de gyengén, a' terhet érezni,
Melly a' feljött nappal szokott ránk érkezni:
Midőn úgy képzettem a' nyúgvás ölében
Mintha lettem volna Tempe mezejében,
'S ott a' téli estvék hosszas únalmában
Magánosságomnak nádas hajlékában
Olvasnám vak sorsát az emberi fajnak,
Ropogó lángjánál holmi száraz gajjnak.
Egyszer tsak előmbe tűnik bámúltomban
Hazám' Geniussa három szín bársonban,
(Felséges Látomás!) szép is bús is vala
Mint a' szürettáji napnak egy hajnala.
És „Mit késel, úgymond, közre adni saját

„Ifjúi elmédnek aprólék adaját?
„Tedd fel bátor szívvel Hazád' oltárára
„Tavaszod' zsengéjét, mellyet régen vára:
„'S hogy majd emberkorod' betsesebb gyümőltse
„Háládatosságod' szaruját megtőltse;
„Siess elhullatni már a' virágodat,
„Szárnyan jár az idő. Betsűld meg napodat.
„Tudod, hogy magános fogadástételed
„A' legfontosbb adót fizetteti veled,
„Hogy megmaradtt részét világi pályádnak
„A' Hétmagyaroknak szenteljed s' Árpádnak?
„Siess a Vitézek' oszlopát feltenni,
„'S nemzetünk' nevében háládatos lenni!"
E' szóra előttem terem, mint a'villám,
Kassa' fogházában rég' senyvedő Lillám:
Víg Anákreonom mellette mosolyog,
Melly a' Duna partján régólta tébolyog:
Több szüleményim is körűlte látszanak,
Melyek a Váradi böltsőben ringanak;
Meglátom, magamba szállok, 's így felelek:
„Nagy lélek! örömest sietnék én velek,
„De lám tőlem messze és sokfelé vagynak,
„Bajos útja van most mind sárnak, mind fagynak,
„Szekerest nem kapni, vagy pedig olly drága
„Hogy borsos az ember literátorsága.
„Van ugyan egy könnyű Római lektikám,
„Abban a Hágón is majd úgy néznének rám,
„Mint egy Proconsulra, vagy notsak Postára:
„De honnan köthessek egy derest rudjára?"
Még alig mondtam ki: előttem hortyoga
Egy kartsú paripa; tsikó volt a' foga,
Serénnye loboga. — „Nézd, mond a Génius,
„Két szárnya van, gyors ló; ez ama' Pégazus.
„E' már a' Dunának zajlódó habjain
„A' tótok bértzein 's a' Hágó' tsútsain
„Egy akaratodra könnyen által viszen,
„'S a' nép Poétának, nem postának hiszen.

„Rhédey, ki szárnyat fűz a' jó szándéknak
„'S paripát ád alá nyűgnek, haladéknak,
„Rhédey kűldi ezt....” A' bámúlás 's öröm
Felébreszt. Nints semmi. Nézek — fejem' töröm.
Hát, sem ló, sem álom. A' munkám Váradon,
Bétsben, Pesten, Kassán. . Magam meg' a' padon. —
'S ím tűnődésemben illy szók érdekelnek:
„A KÉT SZÁRNYÁN KIVŰL ÁLMAID BÉTELNEK!”

453. A' Kétségbe esés

Írta Kotzebue, fordította
Csokonai V. Mihály

Hogy ki és mi vagyok? mit kell itten tennem?
E tigrisek 's majmok közt miért kell lennem?
Mitsoda czélja van bennem az Istennek
Hogy engem teremtett, mi az oka ennek?
Hát a' szív nyögése tettzik é fülének
Ez é? az ő nevét magasztaló Ének
Hát örül é rajta hogy nyomorult lettem,
Hogy nyögök és sírok — óh! miért születtem!

x x x

Dühösködj vad szélvész, dühösködj mejjembe
Lobbanj fel emésztő láng búsúlt szivembe
Mit? hát a' féregnek a' tapodó lába
Alatt, nem szabad é reszketni kinjába.
Hogy az embert vagy az Angyalok nevessék,
Vagy a' vad állatok prédájául essék
Egy bosszús Istenség, búsúltt haragjába
Mezítelen veté ezt a' vad pusztába,
Itt fetreng azok közt, kiket a' sors vélle
Az élet kínjára méltóknak itélle
Jajgatás éltének első jelensége
Jajj első folyása, jaj közt jön el vége.

Óh te közép állat! kevély halandóság
Te, óh! tökélletlen nyomorult valóság
Halgass a' Teremtő menydörgő szavára
Hald, mit bizott az Ég leg főbb Angyalára
„Nézz ugymond a' földnek messze térségére
„Nyüsgő Teremtésim roppant seregére
„Mennj el, és lebegj le nyájason hozzájok
„Terjeszd ki óltalmad szárnyait reájok
„Adjál öltözetet, mindennémű vadnak
„Melynek az Ég, a' Föld, a' Tenger helyt adnak.
„Adj serényt az erős Oroszlán nyakára
„Fűzz kérget a' fának izmos derekára
„Tűzz puha toll ágyat a' Hattyú hátára
„Adj pitykét és pántzélt a' hal derekára
„Öltöztesd a' békát kerek pai's'sába
Sződd bé a' hernyót is csendes puppájába
„Csak az én képemre teremtetett állat
Légyen mezitelen, nyomorult 's utálat

x x x

A' végrehajtásnak Angyala e szókat
Halvánn meg gyülöle minden halandókat,
'S az ember azt nyerte őltözet hellyébe
Hogy éljen a' kinos szégyen érzésébe
De bár tovább nézd meg minden jelességét
Nézd meg gondos szemmel minden elsőségét
Mely által magát a' Teremtés Királlya
Hiu okossággal leg főbbnek csudálja
Az észt — óh! e kóldus kevélység szózatja
Ditsekedő hangját miképp harsogtatja
Jaj néktek bolondok, a' kik e bálványtok
Csalárd óltárára égő tömjényt hánytok
Mikor e titeket, éltetek folytába
Hurczolt a' tévelygés vak Labyrintjába
Még a' halál álma köztt is tanít élni
'S a' nem lételben sem hágy nyugtot reménylni.
Az állatok halált 's jövendőt nem várnak

Gond és remény nélkűl kedvek telve járnak
Édesdedenn esznek gyilkosok kezéből
Nem gyanítnak veszélyt társaik véréből
Csak ti (:óh bóldogság:) ti néztek előre
A' lassu halállal terhes jövendőre
Csak ti óh nyomorult emberek tudjátok
Hogy? és gyakran mikor? jő el vég órátok
S hogy mig még az élet napjai el telnek
A' gyászos koporsón tul lévő lételnek
Rettentő jajjait még itt esmérjétek
'S A' Pokol kínjait még itt rettegjétek
A' Revelatio borzasztó világa
Szivetekenn egy új mérges sebet vága
Ez az örök létel képzeltt országába
Mikor vezetgeti Lelkedet utjába
Olly borzasztó titkot ád tudtára annak
Melyből rá milliom kéttségek rohannak
Köztök vagyok é én a választottaknak
Kik a' Mennyben az Ur tornácziba laknak?
Kik gyalázatjára egy fő Istenségnek
Majd az örök kinok lángjai közt égnek?
Játéka vagyok így a' fő Valóságnak
'S Örökké nyomorúlt tagja e Világnak

x x x

Nézd az ősz hagyomány által fel fedezett
Tudomány mely kinos kéttségekre vezet —
Ember! te e világ okoskodó bőltse
Itt van bőltsességed gyönyörű gyümőltse.
Költött dolog, álom kis gyönyörüséged
Gyáva az értelmed, csalárd bőltsességed.
Egy más világ, mellyet még nem esmér senki
Egy gyászos sir, melybe vitetik minden ki
Ez tehát az a' nagy külömbség' határa
Mely az állatoktól téged külön zára.

x x x

Még alig született a' bárány már örűl
Ugrándozva játtzik édes Annya körűl
Alig lép a' csirke ki a' nap fénnyére
Rá talál egyszerre kis eledelére
Csak a' Teremtésnek disze nem tud menni
Ennek kell tanulni mind jármi mind enni
De ha ma a' szükség arra indította
Hogy egyék, a' példa járni tanitotta,
Már hólnap az Égnek csillagait méri
'S Kerengő utjába a Napot kiséri
Egy örök lételről ébrenn álmodozik
Okoskodik — lármáz — nyög — és imádkozik
Az idő 's az örök létel határába
Vont kőfalakonn tul lép vakmerő lába.
Csak a kevély ember dühösködő mejje
Ezer vad indulat lángoló műhejje
Itt készül a' halvány Irigység kék mérge
Itt nő az álnokság, 's bosszuállás férge
A' Fösvénység, és a' kevélység hagymázza
A' nyomorult ember lelkét hányszor rázza
Hát a' bujálkodás, dühösség dagálja
'S A' halál félelme hányszor meg zilálja

x x x

Csak fogok és körmök van az állatoknak
Ezzel álnak ellent meg bántatásoknak —
Szók — Nézés — Kard — Puska — Méreg a' fegyverek
Mellyekkel gyilkolják egymást az emberek.
A' barmokat csak a' vig Tavasz sugára
Ébreszti fel nemek szaporitására.
'S az erőtlen ember tellyes életébe
Egy oly fulánkot hord lángoló erébe
Mely magát létele gyökerénn hizlalja
'S az élet leg betsesbb nedveit fel falja

A' mely néki gyakrann már gyermek korába
Lassan ölő mérget ád be méz formába
Csalárd virágot hint a' sir ösvényére
Ezenn csalja őtet a' halál révére
Ha egy ősz az örök gyilkolást meg uszta
'S Fonnyadt éltét nyóltzvan esztendeig húzta
Kérdjétek meg tőlle valyon valójába
Élt é? e huzamos idők lefolytába?
Számláljátok ugyan mi marad belőlle
Ha éltéről szoros számot vesztek tőlle
'S majd ha vi'sgáljátok még azt is, mit ére
A' mi kevés maradtt valódi éltére
A' gyermekség első tiz esztendejébe
Meg csalta élete egy nyóltzad részébe
Hosszú életének utolsó nyóltzadja
Az elsőt semmiben fellyűl nem haladja
Unalmas a' létel — komor, tehetetlen
A' test, elme, lélek, haszonvehetetlen.
De imhol jő erre, az óhajtott halál
'S már rajta csak hatvan esztendőket talál
Mit? — óh! felénnyit sem — mert fele éltének
Dézmául ment a' lágy álom Istenének
Felénn a' fájdalmak 's ezer nyavalyának
Magzati egyforma jussal osztozának
Ugy van ha éltednek reggelét át sirtad
Ha a dél szikrádzó hevét alig birtad
Óh ekkor rád lankadt élted ujjitása
Helyt — gondot hoz, élted bé alkonyodása
Mikor az életnek, e sors játékának
Elsőbb fel vonási már mind lefolyának
Lelj ekkor valakit ki panaszt ne szólna
'S a' ki vólt sorsával meg elégedtt vólna.
A' kivánságokat ujjabbak váltják fel
Ezeket ismét uj fájdalmak bontják el
'S még is a' halálnak végső kivánása
Az ember szivének titkos hazugsága
Csak azt pedig mennyi nyomoruság nyomja

Mely kegyetlen rajta a' kinok ostromja
Mikor a' gyűlölség s' űldöztetés jajja
Közt csak egy baráti sziv sem vigasztalja
Mikor kenyerét csak könnyekkel áztatja
Mikor komor éjjét csak villám hasgatja
Mikor az irigység és a' bal itéllet
Miatt pokollá lett rá nézve az élet
Nézd mint törekednek a' jót óltsárolni
A Virtust fekete szinekkel mázolni
A' más betsülletét miképpen csonkitják
És a' gyalázatba miképpen toszitják
Bolond, különöző Fantaszta a' neve
Vad gyűlölségeknek ki tárgyává leve
Gonosz szorgalommal mind addig áskálnak
Mig ennek virtusinn motskot nem találnak
Ekkor nagy az öröm szivek rejtekébe
Ezt sugják gunyolva egymás vad fülébe
„Ismét meztelenek társunk gyengeségi
„Éljenek a' jámbor virtus ellenségi
Jobbitás hellyett az el tévejedetnek
Leg kissebb hibát is a' szemére vetnek
Ezt a' világ előtt mentenn hírbe hozzák
Nagyitják, szépitik, ki raffinirozzák
Az el tántorodott gúnyolása végett
Elő vesznek minden sovány ellenséget
Az el estet gonosz lábakkal gázolják
Sárt vesznek, és azzal jobban bé mázolják
Ha a' kéttségbesés a' lágy szivet vérzi
'S egy szegény fájdalmit élesebben érzi
Hazugság, így szólnak, e bánat érzése
Csak egy Poetai költő ész képzése
Mi is szint oly nagyra születtünk mint mások
Még sintsenek bennünk ilyen lázzadások
Mikor a' szegénység csendes kunyhójába
El fogódik az én szivem búsultába:
Mikor egy harmadik ember társam jajja
Szememből a' könnyek özönit ki csalja:

Mikor a' mim vagyon, fel derült lélekkel
Osztanám meg az ok nélkűl szegényekkel
Istenem! te tudod, érzem é szivembe?
Azt a'mit a' könnyek mondanak szemembe
De a' szivek, mellyek kéreg közt hevernek
Látják ezt 's nem hisznek az érző embernek.
Sovány jegyzéseket tésznek a' szivére
'S bal magyarázatot cselekedetére,
Román- 's enyelgésnek nevezik el őket
Érzékenykedőknek hívják az érzőket.
Mikor a' mászkáló hamisság a' polgárt
Nyomja- 's a' szegénynek az igazság is árt
Mikor a' gazdagnak a' Plutó zászlója
Minden dólgaiban hiv bóldogitója:
Mikor a' szűletés 's a rang méltósága
'S az alatson arany mindenhatósága
A' vakmerő vétket meg menti magától
A bosszulló villám méltó haragjától.
Mikor a' meg gyilkoltt virtus vég nyögése
'S' Az Imádó arany bájoló pengése,
Eggyütt hangzanak fel a virtus sírjából
'S Könnyet csafarhatnak a' nem érző fából.
Mikor egy dobzodó vendégség pompája
Által eltöretik a' Bíró páltzája
A' fontot lenyomja a' hamisság czélja
'S viasszá válik az Astrea atzelja.
Mikor egy Királynak hiu kegyelmeért
Egy bájos szerető meg ejthetéséért
El adják (:óh szegény:) a' szűz Igazságot
El fedik a' vétket és a' hamisságot
Óh! óh! Ti nagy Lelkek ugyan próbáljátok
A' virtus veszéllyét fennyenn sirassátok
A Világ — ezt fogják nevetve felelni
Nem Ideal, nem kell ellene ki kelni.
Óh! óh! égj szivemnek szótalan fájdalma
Melytől emésztetik Lelkem nyugadalma
Átkozott légyen e Világ s' ennek jajja

Átkozott az ember a' Viperák fajja!
Ki bár tegnap ölelt testvéri karokkal
Ma meg öl tégedet a' több gyilkosokkal
A' kik között ha tudsz hazudni, gyalázni
Tettetni — árulni — a' virtust alázni
Ha tudsz hizelkedni, 's a' rágalmozásnak
Szavát által tudod szépenn adni másnak.
Ha tudsz a' tűz közzé olajat lotsolni
A' jámbor esetén tudsz vigan tombolni
Ha tudod a' tiszta virtust jó módjával
Szaggattatni a' vad Irigység szavával
Ha a' fiut Attya vérébe fereszted
Testvérjével a' más testvért öszve veszted
A kegyesség szinét fel tudod rád venni
Igy az emberek köztt emberré tudsz lenni.

x x x

Óh! mert ki adhatja vissza lételemnek
Leg első óráját teremtetésemnek!
Mikor még emberi éltem csirájába
Nem tudva lappangék valamely plántába
Mikor öröm 's kinok nélkül minden reggel
Ki nyiltam mint virág a' nyájas meleggel
Mikor a' fiatal Tavasz pompájának
Zöldellő részeim ujjabb diszt adának
Míg nem egy kérődző állat utóljára
Plánta életemnek végére nem jára
Igy mint plántáló nedv, vérré 's tejjé váltam
'S Az' engem meg evő embert igy tápláltam
Elsőbb állapotom el vétetvén tőllem
Ama nemző erő származott belőllem
Mely a gyönyörűség dühös hagymázzába
Nemze 's bévetett e nyomorult hazába

x x x

Végzés! mért nem lehet te veled perelnem
Óh! miért nem lehet ellened ki kelnem
Meg eggyeztem é én planumod titkába
Teremtetésembe, 's az élet kinjába?
Mikor a' Légyen szót ki mondtad felőllem
Teremtő! óh! ugyan megkérted é tőllem?
Vajon e maroknyi gyönyörűség mellett
A' melyet Teremtő Lelked rám lehellett
Kész vagyok é élni e jajj Világába
'S tsüggedetlen élni e kinok kohába
Jó lesz é ki jönnöm a' semmi méhéből
A' magam-nem tudás boldog éjjeléből
Hogy itt lassan lassan gyötrődjem s egészen
Az ujjabb ujjabb kin végre meg emésszen.

x x x

Óh! hát kegyelemért kell é ott kóldúlnom
A' hol a' tartozott jushoz szabad nyúlnom —
— Nem! — nem! — még szenvedek 's panaszim elzárom
És tőlled tartozott jutalmomat várom
Adós vagy én nékem halhatatlansággal
Nézd, kivánom tőlled nyugodt bátorsággal. —

454. Halotti versek [a' Lélek' halhatatlanságáról]

Néhai Méltóságos Kohányi KÁTSÁNDI THEREZIA Asszony, Cs. és Kir. Arany-Kultsos Kis-Rhédei RHÉDEI LAJOS házastársának eltemettetésekor.
(Nagy-Várad. 15. Apr. 1804.)

> Je ne veux pas argumenter avec vous, ni même tenter de vous convaincre; il me suffit de vous exposer ce que je pense dans la simplicité de mon coeur.
>
> ROUSSEAU.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Midőn én egy ollyan solennitásra, a' millyen a' boldogúlt Rhédeiné Asszonyságé vala, a' Lélek' halhatatlanságát választottam matériáúl: előttem tartottam azt a' fényes Gyülekezetet, a' mely ottan öszve fog seregleni. Minden hiten lévő fő és alpapok; Méltóságok, nemesek, közép és alsóbb renden lévők; Pallérozott és természeti Asszonyságok; Gazdagok, szegények; Túdósok, tudatlanok; Vallásosak, buzgók, babonások, és szabad gondolkozásúak; erősítést, vígasztalást, megnyugtatást, gyönyörködést, vagy tsak tsupa időtőltést kívánók; Poéták, poézist szeretők, vagy ehez nem értők 's a' t. illy' sok féle Hallgatók fogják (gondolám magamban) az én Verseimet várni, kihallgatni, és megítélni. Ez a' gondolkodásom tartott sokáig függőbe a' halotti Tárgynak választásában: míg végre, egyéb okokból is, meghatároztam magamat, hogy a' Lélek' halhatatlanságáról peroráljak. Lehetetlen, így bíztatám magamat, lehetetlen hogy minden gondolkozású, és érzésű személyt vagy egy, vagy más oldalról ez a' dolog ne érdekeljen. A' hitnek, és a' Vallásnak ez a' sarkalatja, a' mellyen annak egész alkotmánya megfordúl; az erköltsiségnek ez a' fő principiuma, vagy legalább serkentő rúgója: a' philosophiának legrégibb és legfőbb tárgya: a' nyomorúlt emberiségnek közönséges és minden Tartományokban feltaláltató vígasztalója: és egy

Poétának is szép, bő, érzékeny, indúlattal tellyes; képzelődést izgató, melegítő, és kifeszítő, nagy, nemes, és forró matériája. Az Írónak Lelke felemelkedhetik ebben, a' bőltstől fogva a' leggyengébbekig minden lélekre kiterjedhet, és mikor halandó nyelven a' halhatatlanságról mér énekelni, az értelem és az érzés, a' Természet, és a' Vallás erősítik meg az ő szózatját, és minden ő halandó társai örömmel fogadják el ő benne az emberiségnek mérész szószóllóját.

a' többi nints meg.

RÉMÍTŐ 'S VÍDÍTÓ KÉTSÉGEK.

Lenni? vagy nem lenni? — kérdések' kérdése!
Mellynek, nehéz, kétes, szép, a' megfejtése.
Nagy kérdés, a' melyet ha méllyen visgálok,
Még több méllységeknek méllyére találok.
Lát és habzik az ész, a' szív fél és óhajt,
'S bennem a' kérdésben forgó Lélek sóhajt.
Érzem Nemes vóltom', érzem gyengeségem';
'S Reményem béborúl és derúl kétségem:
'S mikor a' mozgó sárt az égig emelem,
Az isteni lángot egy porba' nem lelem.
Tsillagok közt hordnak aetheri szárnyaim,
De a' sír' partjára húznak ón lábaim:
Az ég 's a' főld között függök utóljára,
Én Angyal-meg-állat, vagy tsak por-meg-pára

Ha most vagyok, látom, mindég is kell lennem:
'S ha nem lészek, tsapás vólt az élet bennem,
És ha elkell múlnom, mi szükség vólt élni?
Egy elveszendőnek miért kell remélni?
Azért? hogy ezer baj, bú, betegség között,
Mint egy számkivetett és mint egy űldözött,
Vágyakozzam ditsőbb rendelésem felé,

Egy méltóbb Országba, 's még se menjek belé?
Légyek, hogy szenvedjek? és bánjam létemet?
Reményljek, de ez is gyötörjön engemet?
Így örök semmiség! óhajtlak tégedet,
Vedd vissza méhedbe vexáltt gyermekedet. —
Boldog! százszor boldog, a' ki nem született,
A' ki nem ízlelte még meg az életet:
De jaj! a' ki egyszer van és kezdett lenni,
Örök halál annak semmiségbe menni.
Ha nem levék vala, e' nagy jót nem tudnám,
'S a' nem esmértt halál', karjain aludnám:
De az élet bennem mihelyt szikrát vetett,
Fellobbant a' hozzá vonszódó szeretet. —

Létel! te mennyország ezer inségbe' is,
Nem-létel! te pokol még nem érezve is,
Itt állok virágzó éltem' Szigetjében,
Egy kő szikla' tornyán a' hab' közepében,
Itt nézem partotok' kétes messziségét,
Az én lételemnek folyását vagy végét.
Alattam a' Cháósz' bőgő torkolatja
Az elementumok' fogát tsattogtatja,
'S varázsló balkezét sárgán nyújtván felém,
Elveszel így ordít, 's réműlést önt belém.
De kárpitja alól a' kék reménységnek
A' testvér tsillagok mosolyogva égnek,
Biztatván hogy mennyből szállt belém a' Lélek,
'S Ha elvész is e' test, jobb részemmel élek.

Óh, édes érzési az örök lételnek,
Melyek vígasztalnak, 's erőmbe nevelnek,
A' halhatatlanság' kezdeti már ezek,
A' miket most bennem gondolok 's érezek! —
És TE, ki így érzed tulajdon lételed',
Ki önnön erődet visgálod, képzeled;
Te ki esmérni tudsz sok ezer dolgokat,
Azoknak formáját, számát, nagyságokat;

Ki ítélni is mersz; te kinek nem elég
Ez a' megteremtett levegő, víz, föld, ég,
Hanem magad körűl építsz új világot,
Majmolván a' munkás Mindenhatóságot;
Te, ki által mozgok, növök, és dolgozok,
Eszmélek, ítélek, vágyok, gondolkozok,
Örvendek, búsúlok, reménylek, és félek,
Te tsuda valóság, belém szállott Lélek!
Te igazgatója e' pormakhinának,
Teremtett Istene e' kis Planétának,
Szállj magadba, nézd-meg ön természetedet,
Meríts erőt abból, 's fejtsd meg lételedet. —

II. *OKOSKODÁSOK; ÉRZÉSEK.*

Tudom hogy létedet nem lehet tagadnom,
És hogy nem vagy te test, azt is meg kell adnom;
Miért vitatja hát olly sok gondolatlan,
Hogy a'mi meg nem tud halni, halhatatlan?
Úgy van! mert tsak ott győz a' lerontó halál,
A' hol megosztható részetskékre talál,
A' melyeket külön szedvén vas ujjával,
Eggyesíti önnön elementumával.
Ront ugyan, illy jeles makhinákat ront el,
De mindent új képre 's új életre bont el;
Ő a' természetnek segédje 's szolgája
Ő általa forog ennek karikája;
De legkissebb rész sem veszhet el kezéről,
Ő tsak bont, de számol minden részetskéről.
Mert a' ki e' Mindent semmiből alkotta
A' megsemmisítést magának tartotta. —
Nem halhatsz hát te meg, óh Nemes valóság,
Ha tsak maga egykor a' Mindenhatóság,
Ki akart, és véled közlötte lételét,
Lángodra nem fújja a' semmiség' szelét.

De egy *Bőlts* Istenről azt állítni vétek,
(Sőt hogy említem is, tán azzal is vétek)
Hogy ő egy a' maga képére teremtett
Nemes Valóságot tsak azért teremtett,
Hogy a' bú, baj közzűl semmiségre híjja,
'S önnön lehelletét mintegy vissza-szíjja.
Emberek' *jó* Attya! tudjuk valójába,
Hogy egész mi-vóltunk por, 's árnyék magába,
És a' mit adtál is azt sem érdemeljük;
Úgy van! hatalmadat rettegve tiszteljük.
De te, óh Jóságnak kútfeje 's tengere,
Kitől e' Lelkes sár ennyi áldást nyere,
Örvendhetsz é egykor, örvendhetsz e' annak,
Hogy halált menydörögj egy halhatatlannak?
Hogy a' ki áldhatná felséges nevedet,
Elvesszen, átkozván a' lételt 's tégedet?
És a' ki lenni kezd, előre rettegjen,
A' bőltső és sír köztt mordon ténferegjen?
A' meghóltak közzűl ne említsen senki?
'S az életre minden irtózva lépjen ki?
Óh nem! nints betsesebb javunk az életnél:
És te olly kegyetlen soha nem lehetnél,
Hogy e' legfőbb jónktól megfosztanál minket:
'S megtsalnád az erre vágyó Lelkeinket.

Igazság Istene, jók 's rosszak bírája!
Kinél bévall mindent az esztendők' szája,
Ki részre hajlástól soha meg nem rontott
Jobbkezeddel tartod a' mérséklő fontot,
Hogy vonhatsz a' sírnak szélén örök határt,
Ha addig oly ritkán fizetel méltó árt?
Ha azok kik sújtó páltzádtól nem félnek,
Veretlen' maradnak, sőt még vígan élnek;
És a' ki a' Virtus' pusztáján bújdoklik,
Sír, szenved, 's a' bűnnek körme köztt fúldoklik?
Uram! te, ki magad visgálod szívemet,
Tudod róllad való tiszta érzésemet:

De mihelyt az erkőlts' világába megyek,
Nem tudom, mit hidjek, érezzek, vagy tegyek,
Ha az embereknek dolgait visgálom,
Azt a' jó, bőlts, igaz Istent nem találom,
Kit a' természetnek világában leltem,
'S ki előtt oly megtőltt szívvel térdepeltem.
Mert lám a' virtusnak semmi betse nintsen. —
Ne is légyen! senki még rá se tekintsen,
Ő az olly szíveknek mindég elég bére,
A' kik érdemesek annak érzésére.
De mikor azt látom, hogy őt tsúffá teszik,
Szidják, háborgatják, üldözőbe veszik,
Verik, tömlötzözik, halálra hurtzolják;
Már ezek a' szívet nagyon martzongolják.
'S kivált, mikor látom, hogy a' gonoszoknak
Tündöklő napjaik kénnyekre forognak,
Szabadon feredned az ártatlan vérbe,
'S a' Szűzek' erkőltsét nyerik értte bérbe,
A' szegényt a' törvény' útján megkéselik,
'S a' rongyos árvának kenyerét bényelik,
Magok az álnokság' hálóját hintik-el
'S a' törvény' kötelét tsúfolva tépik el:
Még is a' boldogság mosolyog le rájok,
Szívek víg és nyúgodtt, virít az ortzájok. —

Hát ezekért fojnak Paktólus' habjai?
Ezekért vésődnek Quitó' havassai?
Ezekért jön é fel a' nap minden reggel,
Hogy jót tenyésztessen fénnyel és meleggel?
Fúljanak a' zajgó habba minden gályák,
Mellyek az öt Világ' kintsét vondogálják,
Száradjon el fű, fa, erdő, mező, és kert,
Minthogy nagyobb részént tsak rosszakért hevert,
Az áldott nap váljon tűznek katlanjává,
Ezt a' szép világot tégye bús pusztává,
Süsse ki a' kénnyén élő gonoszokat,
'S egy nagy föld-indúlás falja bé hamvokat!

Leg-alább e' közös vég-veszedelembe'
Az a' vígasztalás fog szállni szívembe,
Hogy a' tomboló bűn' jaját is megérem,
'S az igasság karját egy részről dítsérem. —
De hát a' szenvedő jámbornak jutalma
Hová lett? hol van a' virtus diadalma?
Azt e' dűledékek' orrmán, e' félelem'
Rettentő mezején nem látom, nem lelem.
Itt edgyüt hever a' lator' palotája,
A' jámbor kunyhója és akasztófája;
Egy szél fújja hamvát itt egy jó atyának,
Egy szelíd gyermeknek 's ezek gyilkosának;
A' végső káromlás', a' végső könyörgés'
Hangjait egyszerre fogta el a' hörgés;
E' kerek föld pusztán forog az üregben
Hordozván a' néma halált gyász leplekben,
Bús gyomrába zárta az emberi nemet,
'S egy sorsra juttatta a' vétket 's érdemet,
Nagy sír! de a' mellyre tsak ennyit írhatok:
„Itt laktak tollatlan két-lábú állatok."

Úgy van! tsak állatok! sőt még a' barmoknál
'S a' porba fél napig mászó kukatzoknál
Még annyival ezek szerentsétlenebbek,
A' mennyivel nálok vóltak nemesebbek.
Őket a' beléjek óltott ész megtsalta,
Az erkőlts ösztövér reménnyel hízlalta,
És ők, kik kérkedtek a' szabad lélekkel,
Most eggyütt hevernek, a' hitvány férgekkel. —
Ti boldog Tigrisek, ti boldog madarak,
Boldog halak, kígyók, férgek, és bogarak,
Te szeretsés holló egynehány száz télig,
Te szerentsés Kérész reggeltől estvélig,
Ti a' természetnek szülöttei vagytok,
'S egy ily édes-anyát soha el nem hagytok:
De mi az erkőltsnek, e' száraz dajkának,
'S az észnek, e' tőlünk vállaltt mostohának,

Hideg intésein makatsúlva járunk,
A' nyertt jót megvetjük 's képzeltteket várunk.
Néktek szőrt és tollat ád édes anyátok,
Minden nap terített asztallal vár rátok,
Igaz szomjatokat Kristály vízzel óltja,
Hajlékotok a' főld, vagy az erdők' bóltja:
De mi mezítelen' jövünk e' Világra,
'S azonnal szükségünk van a' társaságra,
Étünk, itunk, ruhánk izzadságba kerűl,
'S még fiatal fejünk gondba 's őszbe merűl,
És, hogy bátorságba tehessük magunkat,
Im fel kell áldoznunk a' szabadságunkat. —
A' ti érzésitek fájinok, tartósok,
Elmétek egyforma, lábotok futósok,
'S eggyiket is a' szív' lázzadtt indúlatja
Szokott fekvéséből ki nem forgathatja,
Sem az elméskedés' szomorú hagymázza
A' táplálás' útját meg nem tofánázza
Látástok, hallástok, élesek ti néktek,
Hogy meg ne ronthasson ravasz ellenségtek,
'S hogy az enni valót feltalálhassátok,
'S a' múló életet jobban kóstoljátok;
De a' mi szemeink, könnyet is húllatnak,
Füleink rezzennek, ajjakink jajgatnak,
Mikor édes Hazánk a' szélveszek között,
Mint egy rontsoltt gálya a' szirthoz ütközött,
Mikor Vallásunkra készűl új fergeteg,
Mikor ember társunk rab, kóldús, vagy beteg,
Mikor szüléinket, vagy magzatjainkat,
Szerelmes párunkat, vagy jó barátinkat,
A' halál' karjain meghűlve tsókoljuk,
'S kínunkat a' fáknak s néktek panaszoljuk.

Hát még a' *Betsűlet* mellyet akkor adott
Nékünk a' természet mikor megtagadott,
Mikor eredeti forrásit bédugta,
'S vad lábunk a' virtus' tsóváit felrugta, —

Hát még a' betsűlet hányszor búsít minket,
Hányszor lázzasztja fel déltzeg érzésinket?
Ti, ti, mind ezeket még nem érzettétek;
Kevés, de jó 's nyúgodtt érzés a' tiétek. —

Még ez mind elmúlnék; de nagyobb kínunkra
Rá van az *Eszmélés* vetve a' nyakunkra,
Hogy régi fájdalmunk felmaradjon ebben,
'S a' min által estünk, rágjon mérgesebben;
Sőt hogy a' jövendő bajtól is rettegjünk,
'S még a' jók között is féljünk, keseregjünk.

Istenem! ha szétt kell tsak ugyan oszolnom,
Ah, mit is kell a' te munkádban vádolnom!
Még a' *Reménység* is, e' legfőbb orvosom,
Tsalárd ajándékod, hóhérom, gyilkosom.
Miért szükség nékem az haláltól félni,
Ha tsak ugyan egykor meg kell szűnnöm élni?
Mért olly édes nékem az halhatatlanság,
Ha ez a' reményem merő hasztalanság?
Bizony drágán vesszük ama' színes jókat,
Mellyek eltsábítják a' vak halandókat,
Ha ez a' vágyásunk tsak magunk' szerelme,
'S hijábavalóság és Lélek' gyötrelme! —
Ugyan, ha már étel-kívánás van bennünk,
És még sem lehetne itt e' földön ennünk:
Ha a' leghevesebb szomjúság unszolna,
'S ez egész Plánétán egy tsepp víz sem volna:
Nem azt mondhatnám é hogy a' ki teremtett,
Kegyetlenségének tárgyává engem tett? —
Meg ne ütközzetek, ha illy nagy ügy felől,
Egy alatsony példát merek hozni elől.
Egy egyűgyű állat — egy Gólya mit szólna,
Ha néki jó szárnya, 's egy ország nem vólna,
A' melyben bújdossék; pedig a' Teremtő
Belé adta volna, hogy oda vágyjon ő? —

Úgy van! e' bőlts Isten, ez élők' jó Attya
Még a' barmoknak is szívét megnyugtattya,
És bétőltvén minden állat' kívánságát,
Örvendve szemléli kedve-tőltt világát.
Ugyan hát, óh, ugyan tsak az ember volna,
Melly többet kívánna, semmit sem kóstolna?
Kinek az *erkőltsi* világ tsak kárt tenne,
A' *Természet* pedig mostohája lenne?
Ki az *emberek* köztt nyomna vagy nyomódna,
'S még mint *állat* is tsak tengene, kínlódna?
Én ugyan, ha nints más élet én érettem,
Meg nem köszönhetem hogy emberré lettem;
És ím egy illy fényes Gyűlés' hallattára,
Az emberi hitvány kevelység' truttzára,
Letészem az eddig viseltt méltóságot,
'S az állatok között kérek boldogságot.

Te ki *Ermenonvill'* rideg szigetében
Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében,
Ébredj fel, és bámúlj eggy lelkes állatot,
Ki mér tenni nálad nagyobb áldozatot;
Te a' Társaságban az aprós hibákat
Nem tűrvén, óhajtál olly messzi pusztákat,
Hol még nyers fiai a' nyers természetnek
Kevélyek, gonoszok hiúk nem lehetnek.
Én pedig őket is kerűlni kívánom,
'S hogy hasonló lelkem vagyon, azt is bánom,
Akarom hogy elmém setétségbe ejtsem,
A' vétket, a' virtust, mind - mind elfelejtsem.
Ez odvas makkfának kongó oldalában
Eszem, alszom, egyéb állatok sorában,
Az égre nem nézek, földön jót nem teszek,
Itt élek, itt halok, itt rothadok, veszek. — —

De melly sürű homály gombolyog felettem?
Melly váratlan szélvész ordít, zúg mellettem?
A' zápor lerohan, 's az ég sarkalatja

Lelkemet 's a' bértzes erdőt rázkódtatja;
Míg szólok, ím tserfám' menedék tövére
A' sustorékoló gyantaláng leére,
Fut minden fenevad, — én magam maradok, —
Futnak ők, — én fázom, 's — a' *tűzért* szaladok.
Hah! hogy lehet még is olly erő Lelkembe,
Hogy e' tűzről is az ember jut eszembe?
A' vadak e' körűl meg nem mernek állni,
A' *Pongó* szereti, de nem tud tsinálni. —
Érzem hogy lelkemnek tehetségi nagyok,
Hogy én a' Fő Lélek' helytartója vagyok,
Hogy már e' földön is több vagyok baromnál,
'S tán messzi reményem több tsupa álomnál.
Érzem hogy, ha itten bétőltöm helyemet,
Édes ráeszmélés fogja fel lelkemet,
'S így lebegvén az én Uram' trónusáig,
Kilátok az örök létel' köz-pontjáig,
Hol eredetemnek kezdetét fellelem,
'S a' végetlen idők' kerekét képzelem.

Isten! a' kit fednek általlátszó leplek,
Még egyszer zsámolyod előtt letérdeplek,
Add vissza a' tőlem lehánytt Istenképet,
Mellyet a' makatsság ortzámról letépett,
Nem! hanem a' kevély alázatosságnak,
A' rendetlen széltől forgó okosságnak
Tsalóka míve ez. — Botsáss meg, Istenem,
Ha vakon nem lehet hinnem, reménylenem!
Hogy, az igasságot keresvén, tántorgok;
A' te tőled adott lámpásodnál forgok,
Melly mikor megbotlom, jóra akkor vezet,
'S azon pontban érzem a' mennyei kezet.

Imé míg magamat embernek számláltam;
Az emberiségnek betsét nem vizsgáltam:
És most, hogy elhagytam az emberi nemet,
Négy milliárd ember tőlté be szívemet

Uram! mind egy forma teremtésid ezek,
Kikkel én eggyaránt gondolok, érezek;
Tsakhogy némely része már kifejtve vagyon,
A' többi még buta, kitsinnyég vagy nagyon;
Ki dolgos, ki lomha; ki tüzes, ki hideg;
Ki durva, vagy szelíd, ki társas, vagy rideg:
Még is mindeniknek szívén van egy petsét,
Melly jegyzi és őrzi az emberség' betsét.
A' London' útszája, a' Húron' posványja
A' jövendő boldog életet kívánja;
A tsendes Chinai, 's a' kóborló Tatár
Érzi hogy a' halál nem legvégsőbb határ;
Sőt az a' Kannibál, ki dühödtt bélibe
Önnön embertársát vendégeskedi be,
'S az ötig olvasni nem tudó déli nép,
Hiszi hogy lelkestől a' halálba nem lép.
Ha ezek mind hisznek, én kételkedjek é?
Sőt ha hibáznak is, én bőltsebb legyek é?
Én is ember vagyok: és embertársamnak
Közhibáját miért szégyenljem magamnak?
Ha úgy nem ítélek, és érzek, mint ezek,
Talám akkor botlom, vakúlok, vétkezek.
Négy milliárd ember: felséges Társaság!
Hamarább vét négy öt, mint illy nagy sokaság,
Sőt ha ez mind görbén találna is nézni,
Nem tartoznám szemem' szemekhez intézni?
'S kivált mikor szívem így verne belőlem:
„Ah ez édes hibát ne zavard el tőlem?„
Sem több, sem kevesebb, tsak *ember* lehetek,
Sem barom, sem Angyal lenni nem szeretek.

De itt ezt kérdheti egy Világpolgára:
Hogy jutott minden Nép ennek tudására?
Barátom! hányd fel bár a' könyvek' asztagát,
Meglátod, hogy egy Nép sem formálta magát,
Egy ember, egy Nem-köz lélek, egy Isteni
Szokatlan erővel felruházott Zseni,

Látta, a' mit mások nem láttak, 's a' vadon
Népnek előadta, szelíden szabadon.
A' gyenge fél hitte az erősnek szavát,
'S nem tudva érzette önnön maga javát:
Látta hogy a' szíve nem kiált ellene,
'S hogy ez az ő nemes sorsához illene.
Vagy is a' melly bimbót nyerses természete
Még béburkoltt kérgek alatt rejtegete,
Mihelyt egy boldog fény, 's meleg kifejtette,
Mindjárt magáénak vallotta — 's szerette.
Én ugyan állítni nagyon merészelem,
Hogy régibb út a' hit, mint sem az értelem,
'S hogy minden nép elébb lett Theologussá,
Mint kételkedővé vagy philosophussá.

III. *NÉPEK. — Revelatio, philosophia nélkűl.*

És én hogy példát is hozzak a' népekről,
Miként képzelődtek azok a' Lélekről;
Vagy kettőt említek, kit a' szent hagyomány'
Útján nem vezet még az ész és Tudomány,
Kik a' bévett vallás' álmában nyúgosznak,
Állatként éreznek, 's kitsit gondolkoznak.

A' *Scythák, Tatárok,* 's a' kik az Északnak
Fagyos vagy mérséklett öve alatt laknak,
Azt tartják, 's reménylik, hogy ezen testekkel,
E' kívánságokkal, és e' szükségekkel,
A' mellyekkel bírnak földi életekbe',
Egy ehez hasonló helyre költöznek be.
Hogy ott nyilazással tőltik napjaikat,
'S büszkén ugrattatják déltzeg lovaikat.
Azért, ha meghalnak, sírjokba rakatják
Mind azt, a' minek ott hasznát gondolhatják.

Ki nem marad onnan a' kard a' kopjával,
Vagy a' nyusztos kalpag ráró bokrétával,
A' buzgány, a' puzdra, a' varrott sátorok,
A' tsigás szerszámok, 's több betses bútorok.
'S az így felkészített sírjánál az Úrnak
Kutyát, lovat, szolgát, s' ágyast agyon szúrnak.

Példáúl halljátok egy *Lappon'* érzését,
Ki látván halála' elközelgetését,
Megnyúgodtt vadsággal, hideg reményjében,
Ezt mondja megásott sírjának szélében:
„Légyen vége életemnek, nem bánom, légyen vége!
Hajtó szellő tsónakomnak fájdalmim' keménysége.
Ni hogy mosolyognak felém, közepén is a' kínnak,
Ezer szép Istenasszonyok udvarából *Odinnak,*
Kiket a' hatalmas Odin, az Isteneknek Ura,
Állított ki Kastélyából előmbe a' kapura.
Már a' kékszemű *Valkirák* a' legjobb sert készítik,
Már Odin' palotájában az asztalt is terítik,
Hol vaddisznó-sódort eszem a' boldog Istenekkel,
'S a' kopjákról beszéllgetek a' hartzon elestekkel.
És ott Karinton apámmal a' felső helyen űlök,
'S odvas kaponyákba tőltött zab sertől részegűlök.
Valhallának kies főlde, hová most kell bújdosni,
Hol a' mohos szirt pompáját tiszta tó szokta mosni.
Hol a' szép nyírfa-bokrokat aranyos zúz teríti,
'S ha esső és, a' nyíl' húrját meg nem pőtyögösíti;
Fogadj, fogadj bé engemet! nem hazudtam, nem féltem,
Nem loptam el más' tarándját, hartz és fegyver köztt éltem.
Odin előtt félelemnek szavával nem állok meg!
Lefolytak éltem' napjai: mosolyogva halok meg? —

Lám melly boldogító a' Vallás' érzése!
'S bár illy egyűgyű is, lelket ád ihlése.
Hányszor vígasztalja ez a' *Néger'* szívét,
Mikor már nem bírja eltsigázó mívét,
Mikor a' Potosi bányák' éjjelében,

Az élet' és pokol' költsönös szélében,
Hol tsak jajszók 's bilints-tsörgések hallatnak,
A' rabság 's a' kínok már lelkéig hatnak,
'S a' pogány Keresztyént átkozván magába,
Elszánva ugrana az értzek' kohába.
De tsak visszahátrál; letörli könyveit,
'S a' tágas tengerre fordítja szemeit,
Melly hazája között, a' hová vágyódik,
'S nyomorgatásának földje köztt, hánykódik.
Gondolja: majd eljő az a' pertz végtére,
Mellyben elér ő is a' kínok' végére,
És az esti szellők' lágymeleg szárnyain
Által repűl lelke a' tenger' partjain,
'S majd otthon egy tarka publikánná válván,
Őseivel egyik fáról másra szállván
Zengi új örömét és elmúltt kínait,
'S átkozza a' kávés kertek' vad urait.

E, a' mit így képzel a' Feketék' neme,
Az északi 's déli hitnek egy lántzszeme.
Mert a'hol a' tiszteltt elefántok laknak,
'S ennivaló fészket a' madarak raknak,
A' fázó Imaus' bértzeitől fogva,
A' meddig a' déli tenger ér zajongva,
Földünk' legszelidebb 's legrégibb nemzeti,
Chína, és India, 's a' jó szag' Szigeti,
Azt hiszik hogy tsupán e' testé a' halál,
A' Lélek megmarad, tsakhogy más testbe száll. —
Bizonyos számok van, mondják a' Lelkeknek
'S egy kies planéta lakások ezeknek,
'S ha e' boldogságban vétkezni találnak,
Számkivetés gyanánt e' földre leszállnak.
Itt a' durva testet magokra öltözvén,
Egy állatból másba sokáig költözvén,
Végig tapasztalják e' bú-baj' világát,
'S elfelejtik első létek' méltóságát.
Ha egy testek meg hal, poklokra hányatnak,

És a' Furiáknak kezekbe adatnak,
Hol ha a' kiszabott büntetést kiállják,
Az Istenek másik állatban probálják,
Most egy jó Ifjúban, majd egy szép Leányban,
Kígyóban, kutyában, féregben, fátzányban. —
Közbe megtörténik, hogy büntetésében,
Árnyék-módra bolyong az ég' üregében;
Sokszor a' tengerek' méllyére lökődik,
Onnét a' kietlen szárazra vetődik,
Feltsapódik a' nap' tűz kementzéjébe,
'S vissza, a' levegő' zúgó örvényjébe;
Maga 's minden dolgok irtózva útálják,
'S az elementumok' vissza hajigálják. —
Ezer esztendőkig tart így e' vándorlás;
Míg a' sok kín, próba, bánat és gyakorlás
A' mennyből szálltt lelket úgy ki nem tisztítja,
Hogy virtusát semmi már nem motskosítja:
Ekkor a' Teremtő magához felvészi,
'S önnön Istensége' részesévé tészi. —

Bangó képzelődés! — de nem bolondság a'
Háromszáz milliom ember' boldogsága.
Ez a' hit tsinálja őket tsendesekké,
Jókká, dolgosokká, mértékletesekké;
Ez okozza hogy ők a' vért nem kívánják,
'S még az állatot is kíméllik és szánják;
E' miatt nem fognak kardot gyilkolásra,
Puskát védelemre, ágyút hódításra.
Külömben illy gazdag országnak lakosi,
Gyémánt hegyek' 's arany bértzek' birtokosi;
Kiknél a' fűszerszám erdő számra fekszik,
Kiknek gyomjaival Schönbrun is ditsekszik,
Kiknek lakóhelyek az Édenbe ese,
Kikre minden szorúl, és ők senkire se, —
Régen azt tehetnék földünk' több részével,
A' mit most London tesz Gánges' mellyékével.

Boldog! ki a' tündér Románok' helyébe
Útazók' írásit forgat a' kezébe,
Mellyekben szintannyi a' sok viszontagság,
Az emberi virtus, ész és balgatagság,
Szinte annyi szelíd 's vad scénák festetnek,
Mennyit a' firkálók nem is képzelhetnek.
'S a' mi több mind igaz, a' mi itt íródik,
A' mi a' képzésbe vagy szívbe nyomódik;
'S mikor végig vittük a' könyvet 's a' napot,
Mind tudomány, a' mit az elménk megkapott. —
A' ki ásítozva űl Toalettjéhez,
'S únalommal nyúl egy útazó' könyvéhez,
Kis olvasás után emberré kezd lenni,
Földekről, népekről esméretet venni,
Rátalál helyére e' nagy Plánétában,
'S mi ő az emberi nemzetnek lántzában?
Azt érzi hogy ott jár, és ébren álmodik,
Egyre tanúl, 's múlat, henyél 's okosodik.

IV. *BŐLCSELKEDŐK. — Philosophia; Revelatio nélkűl.*

Most már a' szentté lett régi hagyományok'
Partja mellől bellyebb visznek a' kormányok
Ollyan emberekhez, kik a' Természetnek
'S tsupa okosságnak útján lépegetnek.
Itt népes országot nem szükséges várnunk,
Tsak apró különös tsoport köztt kell járnunk:
És, hogy mindnyájától itéletet tégyünk
Tsak három haldoklót látogatni mégyünk.

Ez első ATHEUS, ki hogy nem láthatta
Az *Istent* 's a' *lelket,* vakmerőn tagadta;
Erkőltsi jó 's rossz köztt külömbséget nem tett;
Mindent tsak magáért 's magából teremtett;

Életét 's dolgait a' szerént követte,
A' mint az állati ösztön ingerlette;
'S tsak ott őrizkedett világos vétségtől,
Ahol retteghetett földi fenyítéktől.
Most már belélépvén a' halál révébe,
Illyen formán érez elfásúlt szívébe':

„Megvan! vártam is egykor azt,
Hogy meg bomlik ez a' durva matéria,
És a' dolgos erő kifogy;
'S más formákba ütik makhina-testemet
A' dúló Elementumok,
És én nem leszek *én*. — Érzem: ez a' halál!
Melyen túl mi van? a' mi vólt
Hitvány létem előtt. Bennem az éltető
Tűz felgyúla, 's elalva már;
'S most is gyertya vagyok, gyertya de melly nem ég.
Hát kívánjam e' létemet?
Kívánom: de tudom, hogy, lehetetlen az.
Bártsak téged', erős vad ész,
Megtsalhatna nemesb sorsra esenkedő
Szívem; bártsak ez a' remény
Felnyitná letsukott életem' ajtaját!
Adjátok nekem, állatok,
Tsendes, tompa, hideg véreteket. Miért,
Mért gondolkozom én? 's Miért
Képződök, habozok, rettegek, érezek?
Óh, a' mellyet igen hiszek,
A' nemlétel' örök tengere, mint ijeszt;
'S a' mit nem hiszek, a' betses
Élet 's boldogodás, melly igen édesít!
Lévők' létele, 's kútfeje,
Isten, hogyha te élsz, óltsd ki szorongató
Eszmélésemet, óh — vagy óh
Szánj meg hogy nevetem léted', erőd', neved'"

E' bús haldoklótól menjünk ébredtebbhez,
E' rettegő szívtől jobbhoz, tsendesebbhez.
A' Hajnal' szárnyai engemet felvésznek,
'S a' Chína' termékeny partjain letésznek.
És itt, hol nagyot szűlt a' *Lu'* tartományja,
Hol virágzik egy szép folyó-víz' párkányja,
Három ezernél több tanítványok között
Egy nagy Bőlts már szinte a' sírba költözött,
Egy, földünk barátja, és az ég' kedvesse,
Napnyugot' tsudája, Kelet' Szokratesse,
CONFUCIUS, — kinek nemes munkáiba'
Eltűnik egy vagy két aprólékos hiba;
Ki tsak annyit mondott, mennyit érzett 's tudott,
Ki világosított, de még sem hazudott;
A' ki egy legnagyobb 's legrégibb nemzetet
Törvényre, erkőltsre 's jó rendre vezetett.
Ezt látjuk itt. Már ő az *Istent* dítsérte,
De a' halhatatlan *lelket* nem esmérte,
Egy foggal fellyebb volt amaz epés bőltstől;
Halljunk hát egy-két szót a' tsupa erkőltstől;

„Óh halál! te szelíd álomnak testvére,
Mikor vetsz örök zárt szemem' fedelére?
Mikor száll testemre az a' végnyúgalom,
A' mellyel örökre bíztat a' sírhalom,
Hogy a' semmiségbe létem visszaszáljon;
'S belőlem tsak egy por és tsak egy név váljon?
Elalszom mint fáradt, 's úgy fogok aludni,
Hogy arról semmit sem fogok magam tudni,
Mert a' mit beszéllnek a' megholtak felől,
Hogy holmit tsinálnak még sírjokon belől,
Azok az élőknek setét álmodási;
Mert tsendesek minden halottak' alvási.
Méllyen alusznak ők; 's mi, a' kik eszmélünk,
Ő rólok álmokat látunk és beszéllünk. —
Alusznak? De ugyan lehet é az álom?
Én az álmot élet nélkűl nem találom.

Hiszem ha porrá lesz testünknek porfala:
Tsak semmivé válik, a' mi semmi vala;
Az ember egy bűzös dögbálvánnyá lészen;
Bomlani kezdenek a' részek egészen;
A' könnyebb s' folyó rész magát fellyebb vonja,
'S a' göröngy köztt marad tsak a' skeletonja,
Ez is nem sokára, bár értzkő volna is,
Egy rakás agyaggá változik maga is;
Az olajos részek az áerbe mennek,
'S a' sír körűl Lidértz formába jelennek;
A' sós és a' kövér részetskék meggyűlvén
Földszínen maradnak; 's összveeggyesűlvén
A' plantagyökerek által felszívódnak,
'S belőlök a' fűvek 's barmok táplálódnak.
Így lesz az élőből minera s' televény,
A' földi részekből pláta és növevény,
Mellyet ha az élő állatok megesznek,
Belőlle magoknak testet s' növést vesznek.
Így alszunk mi! — Hanem, vígyáz a' természet,
'S nintsen forgásiban hízak és enyészet;
Pontos forgásának örök karikája
Egynek elmúlttával másikát táplálja. —
Mi voltam magam is, míg még nem születtem,
Míg fűből 's állatból e' testet nem vettem?
Aludtam méllyen a' semmiség' ölében
A' magam nem tudás' tsendes éjjelében:
Még a' Természetből, mint egy annak megholtt
Részetskéje, akkor ki nem feslettem volt;
Így fogok bomlani újonnann beléje,
Mint annak egy megholtt pitzin részetskéje. —
Köszönöm hogy nemes állatnak születtem,
'S nem bánom hogy ismét minerállá lettem.
De te, mennynek Ura, miért teremtettél?
Egyéb állatoknál okosbbá mért tettél?
Miért adtál nékem több 's jobb tehetséget? —
Hogy sok eszköz által érj el azon véget?
Hogy az ételt, italt, levegőt megszűrjem?

'S szabad lévén, a' sok bút bajt nyögve tűrjem?
Hogy egy romló testet neveljek 's hízlaljak:
'S egy kis jóért ezer gonoszt tapasztaljak?
Nem! te bőlts Teremtő, mindent jól alkottál;
Te egy vagy, és minden; 's a' te véged ott áll
Hol a' mi karikánk' forgása kezdődik,
'S ahol te kezdődöl, létünk ott végződik.
Ahol szent újjaid' hegyét végig vonod,
A' jó Rendnek lántzát ott akarod, 's fonod,
Mindennek tzélt, rendet és eszközt tsinálsz ki,
'S egy részért az Egész' útjából nem állsz ki,
Megvan a' főld 's a' kő, hogy talpat tsináljon,
Megvan a' fű és fa, hogy éljen 's tápláljon;
Teremtél állatot, hgy egy önként való
Sokaság mozogjon, légyen élő 's haló;
Teremtél embert is, hogy jót 's gonoszt tégyen,
Hogy bolond és okos itt a' főldön légyen.
Minden egy tulajdon pontot nyert magába
Ez okos' és bolond', jó 's rossz' világába.
Tőled vagyon tzélja, eszköze mindennek,
'S az a' boldog a' ki megfelelhet ennek:
Míg az eszköz megvan, addig kergessünk tzélt,
'S a' ki a' tzélig ért, az nem hijába élt. —
Én tudom, és önnön érzésem hitet el,
Hogy vissza nem éltem e' rövid élettel,
Hogy rendeltt helyemet bétőltni kívántam,
'S ha ollykor hízakot ejtettem is bántam.
És most, hogy munkámat folytatni megszűnöm,
Tsak hibám szomorít és nem feltett bűnöm.
'S midőn visszaadom lételem' az égnek;
Tsak e' vígasztaló indúlatim égnek,
Hogy helyemet méltóbb teremtésnek szánja,
'S hogy azt én is bírtam soha meg ne bánja!

A' Harmadik halott ezt még többre vitte;
Mert a' halhatatlan *Lelket* is már hitte,
'S önnön méltóságát az *Isten'* létével

Egybe tudván kötni, bírt nemesb elmével.
SZOKRATES ez, kinél a' Pogányok között
Más világra szebben senki sem kőltözött,
A' kiben szemlélni legtisztábban lehet,
Hogy egy természetnek fia mire mehet.
A' kit Apolló is legbőltsebbnek vallott,
Kit a' bőlts Athénás nagy örömmel hallott,
Hanem siettetvén bal gyanúságait,
Egy napon őlte meg őtet 's — gyilkosait.
Menjünk tömlötzébe, hol a' fő bőltsekkel
Készűl a' halálra megnyugodtt Lélekkel.
Ímé a' halálos mérget mostan adja
Őnéki könyvezve a' tömlötz hadnagyja,
A' Bőlts hideg vérrel vészi azt kezébe,
'S így szóll barátinak a' halál' révébe:

„Lelkek' lelke, te nagy, bőlts, igaz, és örök
Jó Isten, ki az én szívemet esmered,
Kérésemre figyelmezz;
És juttass hamar engemet

E' főldön lefutott vándori napjaim'
Boldog tzélja felé. Lelkem erőlködik,
És áldott kebeledbe
Készűl szállani, jó Atyám! —

Itt a' vég: megivám kelyhedet: óh halál,
'S néhány pertzek után testemet itt hagyom. —
Hogyhogy, drága Barátim!
Miért vagytok szomorú, 's levertt

Ábrázattal? az én végemet is hideg
Megnyúgvás' szemivel kellene néznetek,
Mégis szántok; ez a' bú
Megbánt, férjfiak! engemet.

Ah, híjjátok elő balzsamomúl az észt,
'S a' virtust. De te sírsz Chrémesem, és te is
Plátom, könyvezel? — Óh ég!
Óh jó Isten, ugyan hová

Lett és lészen ama' szent Filozófia,
Melly a' földi halált semmibe véteti?
Bátran, drága barátim!
Majd egykor ti is engemet

Megláttok. Mit is ér sírni, sohajtani,
'S e' történetemen nyögve kesergeni?
Hát egy bűntelen embert
Rettegtethet e az halál"?

V. *KERESZTYÉNSÉG. — Philosophia is, Revelatio is.*

Illy érzések között múlt ki az üldözött
Szokrates kesergő tanítványi között,
Kinek nagy lelke volt és tiszta erkőltse,
Ez a' régi világ' feddhetetlen bőltse;
De a' kit setétnek, 's kitsinynek találunk
Mihelyt egy haldokló keresztyént visgálunk,
Kit a' kitisztázott értelem okosít,
'S maga az Igazság' napja világosít.
Méltó 's épűletes, ha, a' kik még élünk,
Egy illyen haldoklót gondosan szemlélünk!
Elégnek ágyához tudnálak vezetni,
A' kiről jó példát 's tudományt vehetni;
De tégyük most hátrább tíz nappal magunkat,
'S hallyuk végóráján önnön halottunkat,
Kinél a' jó Lélek' magyarázására
Alig akadhatok nemesebb példára.
Így szóll hát e' gyenge portestbe öltözött
Szép Lélek magához véghörgési között:

„Mennybéli lángnak kellemes isteni
Szikrája! hagyd el, hagyd el ezen halál
Alá vetett testet: Te játszó-
Eszköze a' repeső örömnek,

Búnak, reménynek! Már napod itt vagyon,
Hogy tzélra jutván végy diadalmat a'
Természeten, 's a' boldog élet'
Szent palotái felé emelkedj.

Halld, azt kiáltják fennt amaz Angyalok:
Jer drága Húgunk, égi rokon, jövel! —
Már én nem esmérek magamra,
Megzavarodtanak érezésim,

Béhúlltt szememnek már elaludt tüze,
Híg éltetőim széllyel oszoltanak!
Lélegzetem kezd szűnni. — Óh hát,
Lelkem! ugyan tsak ez é *kimúlni?*

A' főld előlem távozik, és szemem
Nem látja többé. A' magos ég kinyílt,
És benne száz Kar Sérafimnak
Zengedezése fülembe tsendűl.

Kik általadván szárnyaikat nekem,
Gyors repdeséssel mennybe emelkedem. —
Fúlánkod', óh Halál! mutasd már,
És diadalmadat, óh Koporsó!

———

Igy szállott fel az ég' tündöklő várára
Ez a' nemes Lélek méltó jutalmára,
Ki a' halandóság' tövises vőlgyében,
Már félig öltözött az angyali képben,
Kihez ha mindenek hasonlók volnának,
Tán az égiek is hozzánk leszállnának,
Ki megérdemlette e' testi világban
Hogy részt vegyen rangban, kintsben, boldogságban.
A' ki ha származott volna kunyhóból is,
Kisúgárzott volna szép lelke abból is,
Kit tisztelt, szeretett egy illy fényes sereg,
Melly most hamvainál bánkodik, kesereg,
Kiben gyönyörködött ennyi Pallérozott,
'S kimúltakor még az Írígy sem átkozott,
Kiért a' Társaság és az erkőlts vérzik,
Kinek hijját magok a' Grátziák érzik. —
Egy nemes tör'sökház' méltó sarjazatja,
Kinek a' közjóért élt és halt az Attya,
Egy érzékeny mátka, egy ollyan feleség,
Melly a' nemes szívnek legnagyobb nyereség,
Egy ollyan Asszonyság, kinek természeti
Szívét, eszét, lelkét minden esmérheti,
A' ki ha származást Párisban vett vólna,
Esztendőre róla sok *Memoires* szólna,
Otthon nyájas, tsínos, víg, lebotsátkozó,
Jó rendet szerető, elmés, múlatozó,
Ki búba tsak akkor ejtette vendégit,
Mikor azok észre vették betegségit. —
Nagy emberek voltak Attya, Férje, 's vére;
Még sem szállt kevélység, 's vad Gőg a' lelkére:
Gazdag volt 's nem pazér, hatalmas nem kemény,
A' módosság nem volt benne tsak tünemény,
Mindent meg kímélt ő, de nem színeskedett,
Jó lenni nem tanúlt, mert annak született,

Virtusát érzette, önn betsét esmérte,
Elméje könnyű volt, a' másét dítsérte: —
De elevensége nem tette hiúvá,
'S testi gyenge volta vaddá, szomorúvá;
Sem világ' rabjává nem szeretett lenni,
Sem abban magának követőket venni,
Mégis tudott élni ez élet' javával
'S gyakran ízleltette azt embertársával. —

Óh felséges Virtus, ott tetszesz te nagynak,
Hol a' tselekvőnek akadályi vagynak,
Hol a' midőn egy jót szükség fényre hozni,
Sok kedves dolgot kell azért feláldozni.
A' hely, szokás, rang, mód, 's mások' ítélete,
A' körűltünk lévő emberek' élete,
Midőn — ezek jönnek a' virtussal perbe;
Ekkor kell értelem 's erő az emberbe. —
E' boldogúltt lelket illy pontból tisztelem;
Tsuda, egy gyengében illy erő 's értelem! —
Más mikor szokásból szólnak a' Holtt felett;
Más pedig e' bennem megfundáltt tisztelet,
'S tudom, hogy midőn ezt illy hosszan kitettem,
Minden itt lévőknek szíve szólt mellettem. —
Engedj meg, szent Árnyék! ha e' köz siralom,
Szomorú piattzán neved' magasztalom:
Félek virtusidról több említést tenni,
Ámbár érzékennyé megszűntél már lenni.
Mély álmod, 's vérednek fagyos elállása,
Ortzádnak örökös halaványodása,
Alig tudnak egész bizonyossá tenni,
Hogy dítséretedre ne tudj érző lenni.
De e' gyász koporsó, és e' fényes Rendek
Meggyőznek, 's magam is tsakugyan örvendek,
Hogy dítséretidről tisztem most szóllani,
A' mit te pirúlva szoktál volt hallani.
Vedd békével tőlem hogy itt megtisztellek,
Hogy messze — magasra — magadig emellek.

És ti tiszteltt Karok! tőlem tán várjátok,
Hogy e' Bodogúltnak életét halljátok;
De minek írjam azt, a' mit tudtok nagyon?
Minek írjam, a' mi tiszteletben vagyon,
'S a' kit már tinéktek jobban lerajzoltak
Ama' két Túdósok, kik előttem szólltak?
Én hát tsak lantommal fogom fel szózatját,
Hogy itt kirebegjem végső indúlatját.

VII. *MAGA A' BÚCSÚZTATÓ.*

Zártt koporsómnak fedelén belől is
Érez a' szívem szeretett nevedre,
'S e' setétségnek hideg éjelében
RHÉDEY! látlak:

Látlak, eszmélek, karomat fogadd el
Óh szerelmemnek deli tárgya, lelkem,
Hű, 's nemes Férjem, *LAJOSOM,* barátom,
Látlak, ölellek,

Óh, az érzékeny tüzet el nem oltják
E' hideg, nyálkás ködök; 's az halálnak
Puszta vőlgyén is Ti felőletek még
Hangzik az Ekhó.

Jöszte 's hív emlékezeteddel újjítsd
E' magánosság' szomorú világát!
Ah, erős Lelked lehatolhat e' sír'
Értz kebelébe.

Itt fogadd még el, hol az álltatások
Nem lakozhatnak, 's a' hol a' világi
Tettetésnek nints helye, itt fogadd el
Trézia' szívét.

Jer nemes lelkek' remeke, 's Királyok'
És magyar hérók' Fejedelmi vére,
A' ki laurussal 's olajággal ékes
Érdemeid köztt

Házi virtussal szereted tetézni
Nyertt ditsőséged! jövel, és ne vesd meg
Annyi jó hírnek jubiléumában
Hitvesi bútsúm'!

Jer, — de melly híven sietel Te meghűltt
Karjaim közzé! Köszönöm ... de szóllít
A' ditső tornátz, hova Téged is hoz
Egykor az érdem.

Kedves Testvérem, *ZSUZSÁNNÁM,*
Fogadd el vég szózatom';
Elválásom' nagyon bánnám,
Mert leköt indúlatom:
De a' mennyei szózatnak
Szent törvényi felhívatnak,
Most botsáss el: egykor még
Eggyesítni fog az Ég.

Addig is *GRÓF GYULAYDDAL*
Élj a' hűség' karjain,
'S nagyra termett magzatiddal
Járj az öröm' szárnyain.
Én szeretlek, és tisztellek,
Én sohajtlak, én ölellek.
Istenhozzád! ah egy *óh*
Nékem elég bútsúszó.

De még több jajszót kell tennem,
Többtől is kell bútsút vennem:
Óh keserves változás!

Még SZERENCSY' Özvegyétől,
Bús hang jön sírom' szélétől,
És igaz sóhajtozás.

Te, kit a' hív rokonságnak,
'S ebben ritka barátságnak,
Kétszeres szent kötele

Én vélem úgy eggyesített,
Hogy köz érzés lelkesített,
TRÉZIÁM, szívem' fele!

Ez elválás' pontján érzem,
Melly keserves kínnal vérzem,
Elhagyván ez életet;

'S most, mikor már elszakadtunk,
Ott, ahol egybeforradtunk,
Szörnyű mettzés tétetett.

Óh ha addig tartanának
A' barátság' Angyalának
Rózsákból fontt köteli,

Míg a' sír bé nem nyél minket:
Óh úgy érző szíveinket
Tsak kínnal rakná teli.

De ő bármelly messziségre,
Égből főldre, főldről égre
Eggyaránt fut szárnyain,

Véle a' szelek nem bírnak,
'S a' tömlötznek és a' sírnak
Truttzol vasas boltjain.

Mikor már én itt tündöklök,
'S a' kék égen kikönyöklök
Hallom tőled nevemet.

Valamelly'k tsillag súgára
Rá festi szemed' héjjára
Hív emlékezésemet.

E' ditsőűltek' országa'
Eggyik legfőbb boldogsága
Az a' kedves érzemény,

Hogy barátinkról eszmélünk;
'S hogy majd vélek edgyütt élünk
Legvígasztalóbb remény.

Óh karjaim mint repesnek;
Hogy egykor nyakadba esnek
Ez élet' tornátziban;

Addig is kívánja szívem,
Hogy ró'sák köztt járjál, Hívem
E' világ' pusztáiban.

Hát, Te, *DOMOKOS JAKABNAK*
Tiszta szívű Hitvese;
Ki a' boldogtalanabbnak
Dajkája vagy, 's frígyese,
Hív URAY JULIÁNNA,
Kitől a' végpertzen is

Több jóságot nem kívánna
Még a' békételen is,
Te a' baráti hűségnek
Példája és béllyege,
Kit nem borzaszt az inségnek
Szélvesze és fellege,
Ki a' sűrű fájdalomba'
Vígasztaltál engemet,
'S Te kísérted le síromba
Elhervadott testemet.
Hogy köszönjem meg hűséged'
'S arany barátságodat? —
Óh már az ég esmér Téged,
'S letette jutalmodat;
Megőriz kedves Férjeddel,
És megáld benneteket;
'S végre vélem, kedveseddel,
Meglátod a' szenteket.

Ti is a' *GYULAY, BÁRTZAY, 'S RHÉDEI*
Fényes Familiák' minden vérségei,
Hűséges Rokonok, nemes Atyafiak,
Itthon és a' Hadban példás Hazafiak,
Végbútsúmat tiszta szívvel fogadjátok,
Az Úrnak áldása terjedjen reátok!

Legfőbb Tiszteletre méltó *PRAELÁTUSOK,*
Minden hiten lévő *PAPI* szent Chórusok,
Kik híven őrt állván az Úrnak Házában,
Részeltettek mindent annak mannájában;
Ti is felsőbb alsóbb rendű *MÉLTÓSÁGOK*
Nemes magyar *URAK,* 's Úri *ASSZONYSÁGOK;*
Vitéz *HADI TISZTEK,* a' kik a' tsatának

Tüzén éltek 's haltok Királynak, Hazának;
E' régi Városnak tsínos *POLGÁRJAI,*
'S a' tisztes *KÖZÖNSÉG'* minden jó tagjai;
Valakik erántam hív szívvel voltatok,
'S a' jó emlékezet' könyvébe írtatok,
Köszönöm valamit erántam tettetek,
Légyetek áldottak! Már Isten véletek.

Mi pedig, valakik koporsódhoz gyűltünk
Valakik szerettünk, tiszteltünk, betsűltünk
Köszönjük, hogy rólunk most is emlékezel,
'S még a' sír' szélén is erántunk érezel.
Mi is, Nemes Lélek! sóhajtunk, és sírunk,
'S háládó szívünknek táblájára írunk,
És tsak az vígasztal, hogy még feltalálunk,
Égi társak leszünk, 's *többször* el nem válunk.

És *Én,* a' ki ollyan szerentséssé lettem,
Hogy illy Nagy lelkek köztt virtusid' zenghettem,
Botsánatod' kérem rebegő nyelvemről,
Elmém szűkvoltáról, 's kis tehetségemről,
A' melly ha bírt vólna szívemnek lángjával,
Verset futott volna a' Szelek' szárnyával. —
De bár talentomim nem tüzesek 's nagyok,
'S Hazám' Lantosi köztt középszerű vagyok;
Az az önnön érzés emeli tollamat,
Hogy még méltatlanra nem fogtam lantomat,
'S hogy most is egy méltót magasztalt énekem,
'S ennyi, nagy, bőlts, tsínos Hallgatóm volt nekem.

455. Tüdőgyúladásomról

FENN lengő Hold! nézd mint kínlódom
Mond meg nekem hol fekszem én?
Ágy é, a' mellyben hánykolódom,
Vagy a' Koporsó az szintén? —
Nem! — Csónak ez, melly jaj a' kétes
Remény' és bíztos félelem',
'S az élet' és halál' setétes
Hullámjain lebeg velem.

Fojtó Szirokkóknak hevétől
Asznak tüdőhólyagjaim,
'S a' kriptáknak fagyos szelétől
Borsódznak minden tagjaim.
Szívem megett egy láthatatlan
Kéznek nyíla bélőve áll,
'S mellyem' tsontbóltján irgalmatlan
Sarkával rúgdos két Halál.

Hová ütődöm az habokba?
Haj! melly szörnyű hányattatás!
Most a' Kupresszusos partokba
Hol rémlet űl 's jéghallgatás;
Majd a' túlsó part' lejtőjébe
Honnan barátság' szózatit
Hallok a' Plátánok' berkébe,
'S Örömszerszámok' hangzatit.

Innen savanyú Ázótjokkal
Pusztás barlangok fojtanak;
Amonnan kerti balzsamokkal
Hígabb szellők újjítanak.
Fúlok, lehellek; fázom, gyúlok,
Vagy egy kivégez már, vagy más,
Ájúlok, érzek, és otsúlok:
Haj! melly szörnyű hányattatás!

Ki vagy Te, ki hószín leplekbe
Felém mosolyogva közelítsz,
'S a' partról e' szagos berekbe
Áldott jobbodon felsegítsz?
Te, földi bíztossa az égnek
Arany *Gyógyúlás!* Te a' nagy
És bőlts Teremtő tehetségnek
Halandó Leánya! te vagy.

Te illetéd ró'sás újoddal
Mellyemnek rokkant boltjait,
'S elinditád pillantásoddal
Az élet' dobbanásait.
Már lelkem új Féniksz' módjára
A' lángok közzűl éledez;
'S gyengűltt ujjom' pattanására
Kis lantom újra zengedez.

De te repűlsz? — mind tűnnek — mennek —
Minő derűlés ez, nagy Ég?
Sándorffym űl ágyamnál 's Ennek
Köszönhetem hogy élek még?
Zendűlj, ekhózz, esti tsendesség!
A' hála engem' dalra ránt.
Telly bé, kettős szent kötelesség
Az Orvos és Barát eránt!!

456. Főhadnagy Fazekas Úrhoz

Was hilfts mit freudigen Blick, vom
Dunst der Ehre betrunken,
Mit Ordensketten beschwert, ge-
krönte Henker zu scheun?
KLEIST.

KEREK Hajnal súgároddal
Küllőzd meg a' fél eget,
'S múlólagszín sáfrányoddal
Szegd bé a' kék felleget.
Én, ki téged' Napszálltával
Legtöbbször áldottalak,
Most a' Kelet' harmatjával
Melly nagyon óhajtalak.

Menj, 's fogj szürke paripádhoz
Fél-ébredtt Zefireket,
Tégy kakast is hintótskádhoz,
'S kettőzd a' lépéseket.
Süss Druszámnak, Barátomnak,
Két szemére édesen,
'S babonázd le az álomnak
Mákját rólok tsendesen.

Vagy ha már ő, mint kedvellőd,
Ébren szívja lelkedet;
Mondd meg néki, hogy egy szellőd
Mellyemből kerekedett —
Mellyemből, mellynek tartatlan
Ereje csak akkor nagy,
Mikor érzése ártatlan,
Tiszta, 's vídám, mint Te vagy.

Mondd meg néki, hogy kertjébe
Régolta kívánkozom,
Hol a' Természet' keblébe,
'S az övébe nyúgoszom.

Mondd meg néki, hogy pattantom
Húrjaim már ő felé.
Ah, mert — ah! magános lantom
Drágább névvel zenghet é?

Mondd meg — de már, már jól látom,
Már itt van — már látom Őt
Haj! az én Nemes Barátom
Hogy használja az időt!
Ő a' kinek Bellónától
Bé van írva a neve,
A' gőgösség' hagymázzától
Irtózván, kertész leve.

Ő a' tomboló vígságnak
Futja unszolásait,
'S egy félig fejlett virágnak
Lesi bíztatásait.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Ő a' fösvénység' házában
A' dög kintsekkel felhágy,
'S Húgának társaságában
Gyöngyvirág-gyöngyökre vágy.
Számlálgatja víg ortzával
Az ezüst Játzintokat
'S az Ibolyák' arannyával,
A' szagos gyémántokat.

Most a' Böltsek' sok álmára
Hol ébred, hol szunnyadoz,
Majd a' képzeltt Héloára
Érez, újjúl, bádgyadoz.

Majd a' rendtartó Méheknél
Kedve-telve átsorog,
'S érzi hogy az embereknél
Az ország nem így forog.

Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,
'S félig harmatos Linnéjét
Pípája mellé veszi.
Jer, barátom! lépegessünk
Kis kertednek útain,
'S dohogás nélkűl nevessünk
Mások' bolondságain.

Jer, 's érezzük, hogy nagy telket
Többször fának ád az Ég,
'S kis jószágot és nagy lelket
Bírni boldogabb sors még. —
Jer e' Répánál térdeljünk,
Jer, katsínt e' Tulipánt,
Jer, e' töknél süvegeljünk;
Mind használ ez, 'e egy se bánt.

457. Salétrom Inspector Kiss Imre Úrhoz

Mu'sáknak barátja! hát Mársot segíted?
'S gyilkoló bombáit langszárnyra repíted?
Irtózva lépek e' halál műhelyébe:
De erősb ösztön hajt Barátom' ölébe.
Bár itt' ember ölő savakra találok,
Bár itt' Kádra vagynak szűrve a' Halálok;
Bár itt azt a' czúkort öntitek kristályba
Melly keserves ízt hágy a' Népbe 's Királyba,
Bár, Barátom! az itt kipáralgott lének
Tsepjei számtalan könnyekké lennének:

Mégis e' gyász kohát édesdeden látom,
Mihelyt eszembe jutsz, régi jó Barátom! —
Kivált most a' midőn az alkalmatosság
Int, hogy veszteg légyen a' komoly okosság;
Sárba is kihozott hozzád Imre napja,
Talám Máslással foly a' Salétrom' tsapja.
Jobb is lessz hát ha bor zúg ma minden Kádba
És viváttá válik a' számba 's a' szádba.
Bezzeg ekkép' tsapunk derekas szüretet,
Kívánván *Imré*nek szerentsés életet.
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
De így is élj vígan Nemes lelkű *Imre!*
'S tarts számat baráti, hív érzéseimre.

458. LILLA

Érzékeny dalok

III. Könyvben,
Csokonai Vitéz Mihály
által.

Nagy-Váradonn,
Máramarossi Gottlieb Antal'
betűivel.

1805

Ma main ivressement s'égare sur ma lyre;
J'obéis à mon coeur, j'obéis au délire,
Sans étude et sans soin.
Au tribunal des arts je craindrais la censure,
Je chante ici pour moi; je chante la nature,
Et je l'ai pour témoin.

DE LA HARPE.

Lilla Praefatiója.*)

Méltóságos Monyorókereki gróf Erdődy Zsigmondné született Tolnai Festetics Mária Asszonynak. Ő nagyságának teljes tisztelettel ajánlja. Debrecen, 16 Februárii 1803.

a szerző.

ELŐBESZÉD.

Vakmerőségnek látszik ugyan, a *'Himfy Szerelmei* után, Erató' Lantját valakinek megzendíteni merni mostanában; nem azért, mintha egy egész Nemzetben csak egy nyájas Költőnek kellene lenni; vagy a' tiszta és vétek nélkül való Szerelemnek édes jótéteményi, és azoknak az emberi szívbe és képzelődésbe ollyan egyformák vólnának a' munkái, hogy az ember azoknak előadásában mindég egy húron kéntelen vólna jádzani: hanem azért, hogy mikor már egy Nemzetnek nyelvén egy tökélletes Zseni méltóvá tette magát Polgártársainak kedvellésére, akkor az tűrhető ugyan, de ő nálánál kisebb léleknek Szerzeményi még bőltsőikben megfúladnak. *Himfy* Múzsájának képzelődési nagyok, mint a' Teremtés; érzései hol melegek, mint a' Nyári Nap, hol égetők és erőszakosok, mint a' felháborodott Etna; találmányi egyenlők, tarkák, kifogyhatatlanok: egy szólval az egész Munkája ollyan, mint valamelly ígéző vidéke a' Cyprus bóldog Szigetének; virágokon tapod az Ember mindenütt, és még ott is, ahol írtódzni kellene, a' kőszírtokon, a' meredek tengerpartokon, Grátziákat talál az Ember, 's hízelkedő Ámorokat a' Cataraktákon.

Mit várhat hát az én *Lillám,* mikor már Himfy megvan, — mit várhat egyebet fel sem vevésnél, vagy a' mi még szomorúbb, szánakozásnál? Nem tűrhetőbb lett vól-

*) Ezt a három soros ajánlást a SpK. 1728. jelzetű kéziratos kötet nyomán közölte a HG. I, 443. 1.

na-é sorsa, ha még ezelőtt néhány Esztendővel, a' mikor lételét vette, Világ' eleibe kerűlhetett vólna? Úgy újsága által kedvességet nyerhetett vólna magának és azután szerentséjének tartotta volna, magát egy Himfy' Szerelmei által elfelejtetni.

De ti jó lelkű Öregek! a' kik érzettétek, melly édes erőszakja van az Atyai indúlatnak, mikor annak, a' kinek lételt adtatok, pártfogást esdeklő tekintete ti rajtatok nyúgoszik meg; és ti érzékeny Ifjak! kik tulajdon Szerelmestekhez még akkor is, mikor a' leg-tökélletesebb Grátziával társalkodtok, hűségesek lenni meg nem szűntök, 's annak fogyatkozásit [elnézni] vagy még imádni is mérészlitek: megengedjétek nékem, ha ezt a' Munkámat, vagy mint Atya meg nem vethetem, vagy mint Szerető caressérozom. Ha Himfy mellett egy-két Hazámfija előtt kedvességet találhat ez, azt véletlen nyereségemnek tartom: ha pedig ennyi szerentsével nem lehet jussa ditsekedni, nem történik előttem semmi váratlan. Kiadtam még is, hadd szaporítsa a' Magyar Költemények' számát: nem ő az első, az utolsó sem ő leszsz, a' mi a' réznél tartósabb Pyrámisok helyett tubák-takaróra szorúlt, 's legfellyebb is 10—12 Esztendeig tartó halhatatlanságra. —

Nem is vóltak ezek az én Verseim soha ollyan tzéllal íródva, hogy belőlök egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerűljön: egyszer egygyik Darab készűlt, másszor másik, és nem azzal a' renddel, a' millyennel e' Könyvben látni; némelylyiket még 1793-ban csináltam, ilyen a' XVII-dik Dal, vagyis a' *Tanúnak Hívott Liget,* melly a' *Campe'* Magyarra fordított *Psychologiájának* Ajánló-Levelében [és a XXXVIII-ik, azaz a *Ferdés,* mellynek egy része a Geszner Daphnissában] paraphrasizálódott; van ollyan is, a' mellyik 1802-ben jött ki a' semmiségből. Egynehányat másnak a' kérésére írtam. Hanem nagyobb részét élő Személynek készítettem; és akkor valóságos érzéseim ritkán engedték eszembe jutni, hogy én Poéta vagyok, vagy még jövendőben *Erotikus* Író kerekedik belőlem. Sokszor, a' mint néhány Verseimből észre-

vehetni, képzelődésem más tárgyról akart andalogni, és csak akkor vette magát észre, mikor szívem titkos ütésinek ellene nem állhatván, már a' Versek közzé a' *Lilla* név bé is lopódott. — —

Én is, több Hazámfijaival, örvendezve olvastam *Schedius* Úrnak Magyar-Országról való Hónapos Írásában azt a' Jelentést, hogy a' Himfy Szerelmeinek második Darabja is leszsz, mellyben az eddig kezünkben forgó s' elevenen festett viszontagságok kívánatos tzélra mennének ki. Ha a' Szerző Úr a' mosolygó Eratónak is olly' béavatott Kedvese, mint a' Kesergőnek: leszsz Hazámnak jussa az érdemmel szerzett kevélykedésre. Reménylem is, hogy egy ollyan Zseni elégséges fellyülmúlni vágyásunkat: Vajha ez sok időre ne haladna! — Abban az én *Lillám* is nyertes lenne: mert úgy leg-alább más rubrikába tevődvén, nem állana ollyan közel a' tökélletes világossághoz, 's fényjéből annyit el nem vesztene. Az én *Lillám*nak kezdete 's folyásának nagyobb része örvendetes, a' vége pedig orvosolhatatlan szomorú; a' Himfyé éppen meg lenne fordítva: leg-alább hát a' kifejtődésnek külömbsége, ha egyéb nem is, szerezne az én Munkámnak — betset nem mondom, tsak — figyelmetességet. Mellyet ha megnyerek, talám reá vészem magamat, hogy még nálam írásban lévő és ezen gyűjteményemben helyet található Daljaimat is, a' most kiadattak közzé annak idejében béiktatom.

Azt mondja, Schedius Úrnak említett Könyvében, a' nevetlen Tudosító Úr, hogy a' Himfy' Könyvében kedvetlen egyformaságot és monotóniát ád az, hogy a' Dalok mind azon egy Versnemben vagynak tsinálva: ebben a' Tudosító Úrnak, érzésem szerént, igazsága van. De én még azt adom hozzá, hogy ez még tűrhetőbb vólna: hanem mikor a' Dalokban lévő soroknak száma is állandóúl meg van határozva, 's ennél fogva minden Dal egyenlő nagyságú; sokszor szinte jól esne az ember fülének, ha vagy hamarább kén' végezni egy Darabot, vagy néha tovább is tartana. Sőt az elme is rá-unatkozik az egyforma

tensiora; rá-unatkozik arra, hogy a' Strophának tagsoraiból, a Rithmusnak fordúlásából előre tudja, mikor leszsz kéntelen a' Poéta, érezni megszűnni. Petrárkának nagy tisztelője vagyok, tartozom ezzel az adóval a' Grátziáknak: de megvallom, hogy a midőn egy vagy két *Sonettjének* olvasására érzéseimnek jól esik olvadozni; már az ötödik és hatodik mellett szeretnék más formába öntött Verseket olvasni. Hát ha még minden Darabnak az utólsó sorában rendszerént *Epigrammai Evolutiót* kell várnom, sőt sokszor előre is eltalálnom, nem fáraszt-é el ez a' sok periodicus tsiklandás? nem vesztik-é el utóljára édes ingerléseket a' sűrűen egymásra halmozott *Contrastok, Oxymoronok,* a' mi a' 17-dik Századbéli Olasz Poésisnak vólt tulajdona? Sem a sűrű tsiklandást nem óhajtanám, sem azt, hogy valaki minden lépten-nyomon fűszerszámmal tápláljon, vagy *Oxymellel* frissítsen meg.

De azt mondja továbbá a' nevezett Tudosító Úr, hogy a' Versekben való monotóniát az édesíti meg a' Himfy' Szerelmeiben, hogy az egész Munka derék Trochéusokban van írva. E tsudálatos egy megjegyzés! Az illyen a' járatlan Olvasóban tévelyedést, a' dologhoz értőben pedig egy kis kedvetlen álmélkodást okoz. Én merem mondani, hogy egy ollyan nemes érzéssel termett Ember, mint a' szóban lévő Szerelemnek Írója, soha sem kívánta, hogy azon külömben mézzel folyó Verseket, más Ember az ő kedvéért trochacizálja. Nem szorúltak az ő Versei arra, hogy mértékre szedett lábaknál fogva ajánljuk, noha nem tagadhatni, hogy külső szépségek nyert vólna általok.

Ezt az egy két Jegyzést, nem azért tettem ide, hogy ama' *Nyájas Kesergőnek,* a' ki engem' sokszor vígasztaló búslakodásba ejtett, 's mind annyiszor arra kénszerített, hogy Scytha származásommal kevélykedjem, hogy mondom ama' nyájas Kesergőnek érdemeit kajánul kissebbítsem; hanem azért, hogy mind az ótsárlók, mind a' hízelkedők fundamentomból kívánjanak ítélni. Ha *Ferney*nek Ura nem vagyok is, bátran el merem vele mondani, hogy minden Poétát, Muzsikust, vagy Festőt barátomnak örű-

lök tartani: hanem, hogy hibájoknak is temjénezzek, arra barátságomtól nem kötelezteтem. —

Itt van helyje, hogy a' magam Verseinek külsőjéről is egygyet-kettőt szóljak. — Van egy felekezet Litterátorink közzűl, kik semmi mértéket a' Versben eltűrni vagy tűretni nem akarnak, ha tsak az, a' Görög Metrum szerént nints tsinálva: ellenben a' másik rész a' leg-szebb szerzeményeket sem állhatja ki, ha tsak azokban minden sor' végin szerentséje nints hallani a rosszúl úgynevezett kádentziát. Én itt Ámphibius vagyok. Azt tartom, hogy az elsőbb Fél nagyon is sokra ment; ez pedig nagyon is kevésre. Nem láthatom által, miért lehetne a' magyar nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a' régi dicsőségesen elhúnyott Világnak, mind a' mai felette igen tsínos Európának, mértékét, hármóniáját és ízlését, egyedűl ő, a' ki követheti? Én a' mértékre vett Versnemekben is gyönyörködöm: de a' kadentziásokban is, ha egyébaránt *numerosusok,* sokat érzek ollyat, a' mi jól esik. —

A Metristákra nézve, talán annyiban jó, hogy a' régi Görög és Római kóták elvesztek, mivel a' Muzsikát is Görög Verbunkra, és Római Minétre vévén, most már barbarusoknak kiáltanának bennünket, ha *Lavota* Únak Magyarjait kedvellenők. A' kádentziának egyedűl való baráti itt ne nevessenek, mert ők még sokkal *inconsequensebbek:* nem nevetségesebb-é a' kádentziátlan Görög és Deák Poétákat betsúlni, tanúlni, tanítani, a' sok tzifra *Alchaicus, Glyconicus, Asclepiadeus, dicolos, distrophos, acatalectus,* 's a' t. nevekkel a' papirost és levegőt bétölteni, azokból tudós Figurát tsinálni, és még is — a reájok szinte ollyan alkalmatos Magyar nyelvben azokat olly vakmerően kárhoztatni? De ne bizgassuk fel a' nem régen megszűnt Vítatásokat! ki-ki úgy, a' mint legjobbnak gondolja; sem a Hexameter valakit Virgiliussá, sem a Kadentia Tassóvá, sem a' tsupa Folyóbeszéd Gesznerré nem tsinál. Itt a' Múzsának sem lelkéről, sem testéről nints a' szó, tsak a' ruhájának az állásáról: kösse által Virág Úr ennek kantussát Jóniai Zónával derékon, mint a' Görö-

gök; vagy akassza meg azt éppen hónalja alatt Himfy Úr a' mai Dámák módra; mindenik fog annak illeni, tsak Virág légyen az, vagy Himfy, a' ki őtet felöltöztette. — Én részemről mind a' két ízlésnek érzője vagyok, és barátja. Írtam is és írok mind a' kétféle Versnemekben; és tsak arra vigyázok, hogy mind a' lábakra szedett Verseim, mind a' kádentiások, a' magok nemekben, jól zengjenek; tudván azt, hogy a' numerusatlan Hexameter vagy Sapphicus, tsak ugyan útálatosabb a' jó hangzású kádentziás Versnél.

Négyféle Versneme fordúl elő az én *Lillámban.* 1) Görögszabású Versek kádentzia nélkül, p.o. Sapphicus XLIII.-dik Dal. Anacreoni XXXIII. 2) Görögszabásúak kádentziával, p.o. Anapesticus IV. Trochaicus VII. Jambicus XXXVI. Trochaico-jambicus XLII. 3) Németes módú mértékesek kádentziával, p.o. Jambicus XIV. Trochaicus XVI. 4) Mérték nélkül kádentziával, p.o. XVIII. XLV. 's a't. — Ezek a' változások még más több módokon is változnak: egyébaránt az Olvasótól függ [,] hogy érezze, vagy bennek kedvet találjon.*)

[Nintsen egyéb hátra, hanem hogy munkáim ezen tsomójának illyen sok időre való haladásáról a' nagy érdemű közönség előtt engedelmet kérjek, szándékomban a' tavaly rajtunk keresztül ment tűz nem kevéssé hátráltatott. Azólta pedig kézírásom a F. Királyi Censurán tartózkodván, hozzá éppen most juthattam. Reménylem, hogy munkáimnak hátralevő több tsomóival minden hátramaradás nélkül folytába kedveskedhetem érdemes Olvasóimnak és az apróságokon keresztül esvén magánosságra szentelt életemnek további minden részét Árpádról és a Magyarok kijöveteléről írandó Epopoeamra fordíthatom.

Vajha N. Nemzetem úgy fogadná ifjúi lantomnak ezen aprólékos zengéseit, hogy azáltal néki lelkesedett Múzsámat a Kaspiumi trombita szóra itt fel bátorítaná.]**)

*) Az 1808-i *„Második megbővített Kiadás"*-ban *) alatt az *Előbeszéd* első oldalának alján ez a jegyzet olvasható: „Hogy ez az Előbeszéd az Első Kiadásból kimaradt, az abból esett, hogy a' boldogúltt Szerző' Kézírásai köztt akkor találtatott meg, midőn a' Munka a' Sajtó alól már ki is szabadúlt."

**) Ezt a részletet a SpK. 1728. jelzetű kéziratos kötetből közölte a HG. I, 449. l.

LAJISTROM

ELSŐ KÖNYV.

I. *GRÓF ERDŐDYNÉ Ő N.gához.*
II. *Az én Poézisom' természete.*
III. *Első Szerelemérzés.*
IV. *Édes Keserűség.*
V. *Az Éjnek Istenihez.*
VI. *Az Esztendő IV Szakasza.*
VII. *A' Rózsabimbóhoz.*
VIII. *Az Éj és a' Csillagok.*
IX. *Esdeklő biztatás.*
X. *A' Poétákban lakó Istenség.*
XI. *Az eleven Rózsához.*
XII. *LILLÁHOZ.*
XIII. *A' bátortalan Szerelmes.*
XIV. *A' Duna' Nimfája.*
XV. *Tartózkodó Kérelem.*
XVI. *Az alvó LILLA felett.*
XVII. *A' Tanúnak hívott Liget.*
XVIII. *Déli Aggodalom.*
XIX. *Megkövetés.*

MÁSODIK KÖNYV.

XX. *Az Esküvés.*
XXI. *A' fekete Pecsét.*
XXII. *Háláének Vénus' oltáránál.*
XXIII. *Alku (Kettős Dal.)*
XXIV. *A' Szépek' Szépe.*
XXV. *Két Szerető' dalja.*
XXVI. *A' Méhekhez.*
XXVII. *Az Álomhoz.*
XXVIII. *A' pillantó Szemek.*
XXIX. *Ámor; Guarini után.*

XXX. *A' muzsikáló Szépség.*
XXXI. *A' Szamócza.*
XXXII. *A' versengő Érzékenységek.*
XXXIII. *A' Szeplő.*
XXXIV. *Az eltévedtt Lélek.*
XXXV. *A' Boldogság.*
XXXVI. *LILLÁM' Szácskája*
XXXVII. *Tháles.*

HARMADIK KÖNYV.

XXXVIII. *LILLÁHOZ, távollétemben.*
XXXIX. *Szemrehányás.*
XL. *Megkérlelés.*
XLI. *A' távolról kínzó.*
XLII. *Új-Esztendei Gondolatok.*
XLIII. *A' Békekötésre.*
XLIV. *Köszöntő.*
XLV. *Habozás.*
XLVI. *A' keserű Édesség.*
XLVII. *Búcsúvétel.*
XLVIII. *LILLA' Búcsúzálogjai.*
XLIX. *A' Tavasz.*
L. *Az Eltávozás.*
LI. *Az utolsó szerentsétlenség.*
LII. *Siralom.*
LIII. *Barátomnak.*
LIV. *A' Tihanyi Ekhóhoz.*
LV. *Még egyszer LILLÁHOZ.*
LVI. *Bácsmegyey' Leveleire.*
LVII. *Az Estvéhez.*
LVIII. *A' Pillangóhoz.*
LIX. *A' Reményhez.*

459. [Ropog a' bús Ég!...]

Ch. Ropog a' bús Ég!
N. Jahahabaj! mit tégyek?
Ch. Kopog a' sok jég!
N. Hova mentek, Hova mentek
Deliának vadász Nymphái?
É. Trodedom.
N. Jaj! beh nagy zaj!
É. Drübüdüm.
N. Jaj! jaj! jaj! jaj!
Ch. Lobog a' gyász tűz!
N. Hová menjek? hol légyek?
Ch. Jere, ah szép szűz!
N. Egek! óh jaj! Meg öl a' zaj!
Ch. Jere, jere, seregünkbe!

460. [Dalok az Endímionból]

[I. *Diána Nícéhez*]

Ne titkolódj semmit is,
Eggy nem tudom mi most is
Azt mondja pirúlásodban,
Hogy Nítze Szerelembe van.
Vétkes vagy, ha szerelmes vagy:
De titkolván Tüzedet
Piszkolod hasonló nagy
Bűnnel tiszta Szívedet.

[II. *Níce énekel*]

Bár a' Napot bé fogja is
A' ködnek leg vastagja is,
A' Nap fény szint' olly szép lész.
Így te is motskolsz engemet,
'S kárhoztatod jó szívemet:
De az én egyenességem
És hívségem El nem vész.

[III. *Ámor énekel*]

Az a' tiszta Patak
Melly már kis habjait
A' tenger Torkának
Botsátja itt,
Zúgó morgásival
Saját partjaival
Az én Tüzem felől
Beszéll belől.
Az a' kisded Madár
Kit éget Szerelem
'S lába szabadonn jár
De Szíve nem:
Jajos beszédébenn
A' fák' sűrűjébenn
Szépjéért kesereg,
Hogy nem jött meg.

[IV. *Endímion Nícéhez*]

Mondhadd hogy kellemes vagy,
Mondhadd hogy hívséged nagy:
De ne szóljál szerelmekről,
Mert nem hallhatlak ezekről.

Látod, hogy én vadász vagyok,
A vadakkal fel nem hagyok
Csak a nyíl és a kéz ív,
Mellyet kedvell ez a' szív.

[V. *Níce Edímionhoz*]

Ah e két katsintó szem
Szerelmes fáklyájábann
Hordod te a Nyilas Istent magábann
De Szívedbe nem.

Mikor Kellemességed
Mind az Ortzádra repűlt,
Minden te Szörnyűséged
Szívedre űlt.

[VI. *Ámor énekel*]

Azt a' komor Lelket,
Melly nem ért Szerelemhez,
Míg tsak nem ér Tüzemhez,
Nem éri öröm

Általam a Lántz is
Minden jónál kedvesebb
's A' Kínok köztt édesebb
Lész minden öröm.

[VII. *Endímion Diánához*]

Nem tudom, Szerelmes vagyok é;
De tudom hogy Lángoló Tűzzé
Lett Szívem, és gyötrettetik,
'S e' kínok gyönyörködtetik.

Mihelytt látlak téged mindjárt
Kezd Szívem egy sóhajtásba szállani —
És azonnal Kebelembe tér vissza
Ujonnan sohajtani.

[VIII. *Diána Endímionhoz*]

Az Együgyű Ifjatska
Ha a' kis madaratska'
Lábánn a' kötélt gyengíti
Játékból azt el repíti,
De lábát nem oldja meg.

Te vagy ez az Ifjatska
Én ez a' Madaratska'
E' kötél az én Szerelmem
Melly engem így kötöz meg.

[IX.]

[1. *Endímion énekel*]

Ha Kintsem szeret
Hívenn engemet
Nagyobb Kedvemet
És jómat Szívem
Soha sem vár.

[2.] *Ámor*]

Tsak hogy szolgálsz már
Teis engemet,
Nagyobb kedvemet
És jómat Szívem
Soha sem vár.

[3. *Endímion*]

E' tőlgyszálakra
Rakom Nyilamat,
Többé vadakra
Lábam nem jár.

[4. *Ámor*]

Jobb hogy le tetted
Nyilad Ámornak,
Mert te éretted
Ő hartzolt már.

[X. *Diána Endímionhoz*]

Tsillagok vagy fák köztt légyek
Hóld' vagy vadász formát végyek
Nálad nélkűl nem leltem még
Másbann elég kedvemet.

Sorsom szemedbenn áll nékem
Hajadbann van kötelékem.
'S Szádban látom, szép barátom,
Főbb Gyönyörködésemet.

[XI. *Endímion Diánához*]

Eggy két pertzig eltávozom
Ah kedvesem, mellőled;
De Szívembenn te tőled
Lelkem el nem jő.

A' te szép két szemeidnek
Édes Szikrázásában
Gyönyörködni Lántzában
Itt marad ő.

[XII. *Ámor énekel*]

Ha a tűz vén erdőbe gyúl
S a forgó széltől elterjed,
Ég, ropog, s barnán elterjed
Füsti a csillagokon túl.

Illyen az Ámor tüze is,
Kicsinyt csillog, kicsinyt ég ő,
Míg a féltés bús szele is
Lángját nagyítni el nem jő.

[XIII. *Níce szól*]

Felkevert mellyemben
A szerelem, a féltés,
A dühösség s megvetés!
Ugy kell, úgy, én annak
A háládatlannak
Szívét tulajdon kezemmel
Ezer ízekre tépem el.

Ah boldogtalan! mi szózatok!
Hiszen mást én nem csinálhatok,
Csak imádnom lehet őtet.
Szerelem! tyrann szerelem!
Nem adod nékem, ah nem
Te tyrann, ezt a szívet,
S még sem bocsátasz engemet
Megboszúlni szerencsétlen szerelmemet.
A vén Szilván barlangjánál hanyadtan
Fekszik sebbe Endimion sáppattan.

Vagy szeressen az én kincsem,
Vagy oldd el szoros bilincsem;
Ah ne törjön, ne gyötörjön,
Oh Ámor, az illy kötél.
Úgy szerelmem sikeretlen,
Ha kedvet az a kegyetlen
Mindég csak kínomba lél.

[XIV. *Endímion Nícéhez*]

Állandó vagyok s ne várjad
Lelkemtől a kegyelmet:
Szánakozást te erántad
Érzek, de nem szerelmet.

Mellyemben tüzet gerjesztne
A te deli szépséged,
Ha szabadságom lehetne
Szívembe venni téged.

[XV. *Diána Endímionhoz*]

A ki általment a szélvészen,
Bár elment a vad szél egészen,
Még is fél, és bár a partra vert,
Hányja szemét s nézi a tengert.

Így szemem reád vetem,
Veszélyed jutván eszembe
Új dobogást kezd szívembe
A megújult félelem.

[XVI. *Diána énekel*]

Ámor reménységgel
Jövén elő,
Édes sietséggel
Halad ő.
És azt a szív se
Veszi még észre;
Azután kínokkal
És ezer gondokkal
Leli őt teli.
De mit ér ha akkor
Már lábán az Ámor
Láncát viseli:
Ha illyen kedvességei
Vagynak már láncaidnak,
Ha ily édes gyümölcsei
Vagynak már kínjaidnak,
Én lábaimra kapcsolom
S édes örömest csókolom
Mennyei békóidat.

[XVII. *Níce énekel*]

Így szemléli néhány ízben
Úszkálni a nagy árvízben
A mezőket a kesergő
Boldogtalan szántóvető.

Nyög, sír, s gondolja magába,
Mennyi munkát tett hiába,
S melly hasztalan fáradt ő.

[XVIII. *Kar*]

A bánatnak komorsági
Elméinkből fussanak,
Az örömnek vígassági
Szívünkben maradjanak.

S az, ki jól óhajt szeretni,
Ne jőjjön azt sértegetni
A féltés hideg mérgével:
Vesszen innen, vesszen el!

— x —

461. [Probatio Calami]

probatio Calami:
Én is voltam valami.

462. [Ha életem gond bú borítja]

Ha életem gond bú borítja
És rá vastag ködburkot szőtt

463. [Gyöngyöm, gyöngy violám ...]

Gyöngyöm, gyöngy violám ...

464. [Mogyoró-mars]

dió, dió, mogyoró
recsegő ropogtató,
rop, rop, rop!

465. [Tervezet]

(Orpheus innepet tart...)

Orpheus innepet tart.
Hozzá érkezik Aristaeus.
Belé szeret Eurydicebe.
Kergeti: ez meghal.
Eurydice temetése.
Orpheus keserve.
Leszállta a' poklokra.
Feljötte.
Keserve.
Pyren emberekkel áldozik.
A' többit rabságra veti.
Pusztít, öl, éget.
Orpheus reducálja a' népet.
Arion elérkezik.
A pásztorokat szántásra veszi.
Napfogyatkozás, réműlés.
Orpheus oktatása.
Háború.
Pyrent a' maga népe megkötözi.

Orpheus megenged néki.
Orpheus oktatása.
Orpheus secedal Strymon mellé.
Várost épít.
Orpheus maga-tusakodása unter
Ruhm und Ruh.
Orpheus musikál.
Eurydice is oda megy.
Orpheus belé szeret.
Amor rózsát producál
Eurydice kertjébe.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD.	=	Cs. Vitéz M.: Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megjelent: 1806.)
AD/j.	=	Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.
Alf.	=	Alföld. Folyóirat. Debrecen. 1954—
Anakr.	=	Anakreon görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görög és Latin Remekírók.
ar.	=	arab.
áth.	=	áthúzott, áthúzva.
átjav.	=	átjavítva.
átv.	=	átvitt értelemben.
AV.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Alkalmatosságra írt versek. Nagy-Várad, 1806.
AV/t_1	=	az Alkalmatosságra írt versek kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 119/b).
AV/t_2	=	az Alkalmatosságra írt versek második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 37ab).
Baróti: Árny.	=	Baróti Dezső: Árnyékban éles fény. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1980.
Baróti: CsSzer.	=	Baróti Dezső: Szerelem az ifjú Csokonai lírájában. Mesterség és alkotás. Szerk. Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972. 137—170. l.
Bartal	=	Bartal Antal: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901.
Bartha D.: MDall.	=	Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Budapest, 1935.
BékH.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Batrachomiomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerént.
Benda	=	Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I—III. Budapest, 1952—1957.
Beöthy	=	Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. I—II. Második kiadás. Budapest, 1899—1900.
bibl.	=	bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadáson alapulnak: Szent Biblia, azaz; Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Irás. Magyar nyelvre fordíttatott Karoli Gáspár által. Basilea. 1770.

Bíró	=	Bíró Ferenc: Egy XIX. század eleji kódex Csokonainak tulajdonított versei. Szeged, 1961. Irodalomtörténeti Dolgozatok, 21.
Bodnár	=	Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. I—III. Budapest, 1891—1893.
Bp.	=	Budapest
CzF.	=	Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I—VI. Pest, [később] Budapest, 1862—1874.
CsAlb.	=	Csokonai album. Szerkeszti és kiadja Kulin Nagy Benő. Debrecen, 1861.
Császár: NémK.	=	Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.
CsEml.	=	Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1960. A magyar irodalomtörténetírás forrásai. I.
Cs/ÖM. I.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (I.) Költemények 1. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1975.
Cs/ÖM. II.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (II.) Költemények 2. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1988.
Cs/ÖM. III.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (III.) Költemények 3. (1794—1796). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1992.
Cs/ÖM. IV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (IV.) Költemények 4. (1797—1799). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1994.
Cs/PM.	=	Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. [Hasonmás kiadás.] 1. Diétai Magyar Múzsa; 2. A' Tavasz; 3. Dorottya; 4. Lilla; 5. Ódák; 6. Alkalmatosságra írt versek; 7. Anakreoni dalok; 8. Vargha Balázs: Csokonai verseinek első kiadásai.
Cs/Színm. I—II.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. I—II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszkyné Kádár Jolán. Budapest, 1978.
DebrGr.	=	Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.
DebrEK.	=	Egyetemi Könyvtár, Debrecen.
DebrK.	=	a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Debrecen.
DebrKK.	=	Debreczeni Képes Kalendáriom. Debrecen, 1901—1948.
DebrSz.	=	Debreceni Szemle. Folyóirat. Debrecen. 1927—1944.
Demeter: BiblH (Suppl.)	=	Demeter Tibor: Bibliographia Hungarica I—XV, illetve ennek pótkötetei: Bibliographia Hungarica Supplemen-

tum I—XX. Kéziratos kötetek az Országos Széchényi Könyvtárban.

DériM. = a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.

DMM. = Csokonai Mihály: Diétai Magyar Múzsa. I—XI., Pozsony. (1796. nov. 1.—dec. 15.)

Dóczi = Dóczi Lajos: Csokonai. Budapest, é. n. [1871] Magyar Könyvtár. 300.

Domby = Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.

Dor. = Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fársángon. Furcsa vitézi versezet IV könyvben.

Dor.[1] = Cs. Vitéz Mihály: Dorottya ... Nagy-Váradon, és Vátzon. 1804.

Dorogi-Ortutay = Dorogi-Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Pécs, 1936. Apollo-könyvtár. 9.

DPD. = „Danielis P. Debreczeni (? Debreczeni P. Dániel) Aō 1805. 8ª Marty. Csikorgo Arany pleh verebek ellen." — Kéziratos másolatgyűjtemény, magántulajdonban.

ED. = Csokonai „Első Darab" elnevezésű autográf verstisztázata, illetve annak tartalomjegyzéke 1795-ből, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672 IV. 126b—127b).

EK. = Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 első negyedében összeállított autográf címjegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 27a—30b).

EKvt. = Egyetemi Könyvtár.

ék. = énekeskönyv.

Elek = Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, é. n. [1937].

em. = emendálva, emendáltuk.

é. n. = évszám nélkül.

EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny. Folyóirat. Budapest, 1877—1948.

EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.

ErdMúz. = Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. 1874—1882; 1884—1947.

Esch. = Johann Eschenburg: Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.

f. = folio.

Faz. = Fazekas Mihály összes művei I—II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László, 1955.

Ferenczi = Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907.

FerM.	=	Ferenczi Zoltán másolata Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (Ms. 356/zs.)
Fest	=	Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917.
Figy.	=	Figyelő (szerk.: Abafi Lajos). Folyóirat. Budapest, 1876—1889.
FilKözl.	=	Filológiai Közlöny. Folyóirat. Budapest, 1955—
FK.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Budapest, é. n. [1942].
fr.	=	francia.
FL.	=	Losonci Farkas Lajos-féle másolatgyűjtemény: föltehetően Csokonai eredeti kéziratairól. Országos Széchényi Könyvtár. Oct. Hung. 395.
FNEtSz.	=	Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I—II. Budapest, 1988.
folk. var.	=	folklorizálódott variáns.
Földessy: Tan.	=	Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények. Budapest 1934.
FővL.	=	Fővárosi Lapok.
FrFelv.	=	„Sorsotok előre nézzétek." A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla és Sziklay László, Budapest, 1975.
Georg.	=	Vergilius: Georgica, illetve Csokonainak ebből készített fordítása, a Georgicon.
gör.	=	görög.
Görömbei	=	Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alföld. 1973. 11. szám. 125—135. l.
Gulyás: Cs-tan.	=	Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.
Gulyás: MÍrók.	=	Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I—VI. Budapest, 1939—1943.
Gulyás: MSzépir.	=	Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven. Budapest, 1915.
gy.	=	gyűjtemény.
h.	=	hasáb.
Haraszti	=	Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.
Harsányi: CsSpatak.	=	Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak, 1922. A Sárospataki Hírlap füzetei. 10.
Harsányi: Rok.	=	Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.
HG.	=	Csokonay Vitéz Mihály összes művei. I—III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Budapest, é. n. [1922].

Horváth: Csok.	=	Horváth János: Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.
Horváth: IrNép.	=	Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.
Horváth: MVers	=	Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.
Horváth: Rvers.	=	Horváth János: Rendszeres magyar verstan. Budapest pest, 1951.
HV.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Halotti versek. [A lélek halhatatlansága.] Nagyvárad, 1804.
IF.	=	Irodalomtörténeti Füzetek (sorozat).
i. h.	=	idézett hely(en).
i. m.	=	idézett mű.
Imre: OlKölt.	=	Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. Budapest, 1897. 1—147. l.: Az olasz költészet hatása a magyarra.
IrDolg.	=	Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti intézete, Szeged, 1956. Különlenyomatok az Acta Universitatis Szegediensis (Sectio Philologica) köteteiből.
IrFelv.	=	Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József—Tarnai Andor. Budapest, 1974.
IrNyDolg.	=	Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső. Budapest, 1960.
irod.	=	irodalmi (használatú).
IstO.	=	Csokonai Vitéz Mihály Az istenek osztozása.
It.	=	Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest, 1912—1962. Új folyam: 1969—
ItK.	=	Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest, 1891—
jav.	=	javítva.
jav. e.	=	javítva ebből.
jelz.	=	jelzet.
JGk.	=	Juhász Géza Kéziratos hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).
JGy/j.	=	Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755, 38b).
Jókai/NemzK.	=	Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás. I—C. Budapest, 1894—1898.
Jókai/ÖM.	=	Jókai Mór összes művei. Szerkeszti: Nagy Miklós. Budapest, 1962—
Juhász: CsÁrp.	=	Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza. Acta Universitatis Debreceniensis. 1958. 101—107. l.

Juhász: Cs-tan.	=	Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Juhász Izabella. Budapest, 1977.
Juhász: CsVers.	=	Juhász Géza: Csokonai verselése. Studia Litteraria. 1963. 49—67. l.
Juhász: LatZs.	=	Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi. Studia Litteraria. 1969. 75—90. l.
Julow: Csok.	=	Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1975. Nagy Magyar Írók.
k.	=	kötet vagy könyv, illetőleg (arab számjegy után): körül.
K	=	kézirat.
K_1, K_2, K_3	=	első, második stb. kézirat.
Kazinczy: ErdLev.	=	Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Budapest, 1880. Nemzeti Könyvtár.
KazLev.	=	Kazinczy Ferenc levelezése, I—XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890—1911. — XXII. (I. pótkötet.) Budapest, 1927. — XXIII. (II. pótkötet.) Budapest, 1960.
Kcj.	=	Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 38b).
Kcsj.	=	Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 31a—33b).
Kcsl.	=	Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).
Kföldy	=	Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—III. Közli Kelemföldy. Lipcse, 1843—1845.
Kl/j.	=	Kiss Imre címjegyzéke Csokonai fiatalkori műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/71).
KisfÉvl.	=	A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Buda [később Pest, majd Budapest], 1836—1926.
Kjt.	=	Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a—19a).
kk.	=	(lapszám után) és a következők.
KK. I—V.	=	Csokonai: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek autográf gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I—V.).
Klenner	=	Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pécs, 1938. Pannonia könyvtár 51.
Kodály—Gyulai	=	Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.

Kovács: MÉn.	=	Magyar Éneis, avagy P. Vergilius Márónak Éneás' viselt dolgairól írtt munkája. Mellyet magyar versekbe foglalván, ki adott Kováts Jó'sef n.kőrösi prédikátor. Első darab. Komáromban, 1799.
KP.	=	„Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. (= Kiss Pál) 1807dik esztendőbenn." — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.
Kp. n.	=	központozás nincs (vagy központozás nélkül).
Ktl.	=	Kötegmaradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzék. Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b—47b).
KZs.	=	„Csokonay Keze írásai. Composuit Sigismundus Kováts." Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).
l.	=	lap.
lat.	=	latin.
ld.	=	lásd!
LD.	=	Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.
LD/t_1	=	a Lilla-kötet első tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).
LD/t_2	=	a Lilla-kötet második tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/11).
Lit.	=	Literatura. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1974—
Losonczi	=	Losonczi István: Artis poetice subsidium. Pozsony, 1769.
lsz. n.	=	lapszámozás nincs.
M.	=	Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1987.
Maday	=	Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910.
MestAlk.	=	Mesterség és alkotás. Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmából. A kötet szerkesztői: Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972.
Mfj.	=	Csokonai műfajok szerint összeállított autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).
MGy.	=	Muzsikális Gyűjtemény. Csokonainak részben megvalósított kottás kiadási terve. Elkészült füzetei: *A' Pillangóhoz, A' Szemrehányás, A' Reményhez.* Bécs, 1803.

MHírm. = Magyar Hírmondó. Hírlap. Pozsony, 1780—1788. — Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs, 1792—1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.

MindGy. = Mindenes Gyűjtemény. Folyóirat. Komárom, 1789—1792.

MIR. = Magyar Irodalmi Ritkaságok. I—LVII. Szerk.: Vajthó László. Budapest, 1931—1941.

MIrT. = A magyar irodalom története I—VI. Budapest, 1964—1966.

MK. = Magyar Klasszikusok. Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. I—II. Budapest, 1950. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs.

MKKt. = A Magyar Költészet Kincsestárának Csokonai-kiadása: Csokonai Vitéz Mihály költeményei és versfordításai. I—II. Szerkesztette és az utószót írta Szilágyi Ferenc. Budapest, 1992.

MKSz. = Magyar Könyvszemle. Folyóirat. Budapest, 1876—

MKur. = Magyar Kurír. Hírlap. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1834.

MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973, valamint ennek ugyanott, ugyanakkor készült, némileg módosított utánnyomása.

MMerk. = Magyar Merkurius. Hírlap. Pest, 1788—1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs, 1793—1798.

MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa, 1788—1792.

MMusa = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1789.

MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest, 1905—

Molnár A.: CsMűdal. = Molnár Antal: Csokonai és a műdal. Debrecen, 1929.

Molnár A.: NyDall. = Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. — A magyar zene történetéből. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Zenetudományi Tanulmányok. IV. Budapest, 1955.

Molnár Á.: DebrArc. = Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939.

MSzól. = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

MTAK. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratára. Budapest.

MTsz. = Magyar Tájszótár. Szerkesztette: Szinnyei József. Budapest, 1897—1901.

MTud. = Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Budapest, 1956—

Műf.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. — Csokonai autográf műfordításainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 674).
MVV.	=	Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerkeszti: dr. Borovszky Samu. Budapest, é. n.
Négyesy: MértVers.	=	Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892.
ném.	=	német.
nép.	=	népnyelvi.
NG.	=	Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiből, 1796-ból, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 893).
NKl.	=	Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—III. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Harmadik átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1981. Nagy Klasszikusok.
NPM.	=	Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. I—II. Kiadta Márton József. Bécs, 1816.
NZs.	=	„<Sarkadi Nagy Zsigmond> Gyűjtemény vagy Némely külömb külömbféle Matériákról iratott és öszveszedetett Versek és Fojóbeszédek 1810." A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézeti Szemináriumának könyvtára. 926. b. Utóbb: Déri M. X. 75. Debrecen.
NyIrK.	=	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár, 1957—
NyK.	=	Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. Pest, [később] Budapest, 1862—
Nyr.	=	Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Budapest, 1872—
NySz.	=	Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest, 1890—1893.
NyÚSz.	=	Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. I—II. Budapest, 1902, 1908.
ÓD.	=	Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.
ÓD/t.	=	Az Ódák kötet terve (1802). Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 35a—36a).
ÓkLex.	=	Ókori Lexikon. Szerkesztette: Pecz Vilmos dr. I—II. Budapest, 1904.
ol.	=	olasz.
Oláh: CsLat.	=	Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Oláh: Csok.	=	Oláh Gábor: Csokonai. Budapest, 1928. Irodalomtörténeti Füzetek. 30.
OrmSz.	=	Ormánysági szótár. Kiss Géza hagyatékából szerk. Keresztes Kálmán. Budapest, 1952.
Orph.	=	Orpheus. Folyóirat. Kassa, 1790—1791.
OSzK.	=	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
Otrokocsi Nagy	=	Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Különlenyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából.)
ÖÉ.	=	Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József. Budapest, 1953.
ÖV.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.
ÖV.^{2}	=	Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.
Pais: MAnon.	=	Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Budapest, 1926.
Pásztory	=	Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.
Pelle	=	Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIIIe siècle; Michel Csokonai et la littérature française — Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged. 1933. Études Française 10.
PetSz.	=	Petőfi-szótár. Szerkesztette J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre. I. Budapest, 1973.; II., 1978., III—IV., 1987.
PM.	=	Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta Márton József. Bécs, 1813.
poet. lic.	=	poetica licentia.
Pukánszkyné	=	Pukánszkyné Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. Irodalomtörténeti Füzetek 5.
Puky/j.	=	Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 4/34).
r.	=	recto (a kézirat elülső lapja).
RádayLt.	=	Ráday Levéltár. Budapest.
rég.	=	régi(es).
Réti	=	Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire. Budapest, 1909.
RMKvt.	=	Régi Magyar Könyvtár (sorozat).
Ro/	=	romlott szövegű változat, szövegromlás.
röv.	=	rövidítése, rövidítve.

rv.	=	recto és verso (a kézirat mindkét oldala).
Sander—Nagy	=	Az istennek jósága és bölcsessége a' természetben Sander Henrik után. [Fordította: Nagy Sámuel.] Pozsony és Komárom, 1794.
Sander—Nagy^2	=	az előbbinek második kiadása. Pozsony, 1798.
Sinkó	=	Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.
SM.	=	Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).
Sonkoly	=	Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertoriumi kísérlet.) Magyar Zene. Zenetudományi folyóirat. Budapest, 1961. 116—133. l.
Sonkoly: Tíz CsVers.	=	Sonkoly István: Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezése. Könyv és Könyvtár. Debrecen, 1967. 215—227. l.
Sőtér: Werth.	=	Sőtér István: Werthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1970.
SpK.	=	Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Sárospatak.
Staud: Orient.	=	Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.
Stoll	=	A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.
StudLit.	=	Studia Litteraria. Debrecen, 1963—
sz.	=	szám(ú).
Sz.	=	a tárgyalt szöveg(ek).
Sz_1, Sz_2, Sz_3	=	első, második stb. szöveg(változat).
SzamSz.	=	Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. I—II. Budapest, 1935—1936.
Szana	=	Szana Tamás: Csokonai életrajza. Debreczen és Nyíregyháza, 1869.
Szauder: Éj.	=	Szauder József: Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól. Budapest, 1980.
Szauder: OIIr.	=	Szauder József: Olasz irodalom—magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.
Szauder: Roc.	=	J. Szauder: Il rococo all' italiana di Csokonai, Italia ed Ungherea. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay, Budapest, 1967.
Száz.	=	Századok. Folyóirat. Budapest, 1867—
V. Szendrei	=	V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező..." Csokonai lírájának élményrétegei. Kismonográfia. Kolozsvár, 1970.
Szerb: MIr.	=	Szerb Antal: A magyar irodalom története. I—II. Kolozsvár, 1934.

Szilágyi: CsMűv.	=	Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Budapest, 1981.
Szilágyi: CsSzók.	=	Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókincséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső. Budapest, 1960.
Szilágyi: CsTájsz.	=	Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Budapest. Nyelvtudományi Értekezések. 82.
Szinnyei: MÍrók.	=	Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. Budapest, 1891—1914.
szól.	=	szólás.
Szőcs: CsokOl.	=	Szőcs Géza: Csokonai és az olasz költők. Irodalomtörténeti tanulmány. Szentes, 1893.
Szpróz.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Szépprózа. — Csokonai szépprózai munkáinak autográf gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).
Szv_1	=	Csokonai számvetése kiadandó műveiről 1795 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 77ab).
Szv_2	=	Az előbbihez hasonló számvetés 1796-ból ugyanott (K 672/IV, 147a).
SzV/j.	=	Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból: Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 10a+12b).
táj.	=	tájnyelvi.
Temp.	=	Csokonai Vitéz Mihály: A' méla Tempefői. Nemzeti nemes játék 5 felvonásban.
TESz.	=	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—III. Budapest, 1967, 1970, 1976.
TF.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek — Fordítások. Csokonai autográf munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).
Thaly: VÉ.	=	Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok ... egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán. I—II. Pest, 1864.
TheolSz.	=	Theologiai Szemle. Folyóirat. Debrecen.
Thury	=	Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I—II. Pápa, 1906—1908.
Toldy	=	Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].
Toldy/j.	=	Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról, Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásban (LXXXVIII—XCII. hasáb).
ToldyM.	=	Toldy Ferenc másolatos kötete Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/I—III).

TolvIst. = Csokonai Vitéz Mihály: A tolvaj isten vagy az a crimen raptus.

Tóth = Kis Kun Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Áriák, és Dallok, verseikkel. 1832. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában (RUI. 8r. 63).

tör. = török.

tréf. = tréfás (használatú).

Ttáj. = Tiszatáj. Folyóirat. Szeged, 1947—

TtREKLt. = A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Debrecen.

TudGy. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1844.

ua. = ugyanaz, ill. ugyanakkor.

ÚÍ = Új Írás. Folyóirat. Budapest, 1961—1991.

Úk. = Új katalógus — Csokonai műveinek részben autográf kéziratos katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).

uo. = ugyanott.

Ur. = Uránia. Folyóirat. Vác, 1794—1795.

Vargha: ArcV. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Arcok és vallomások. Budapest, 1974.

Vargha: CsVM. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.

VasUjs. = Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest, 1854—1921.

Vkt. = Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 45b).

v. ö. = vesd össze!

Vörös: Term. = Vörös Imre: Természetszemlélet a felvilágosodás-kori magyar irodalomban. Budapest, 1991.

vsz. = versszak.

VT. = verstisztázat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 52a—80a).

Waldapfel: MFelv. = Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.

ZJ. = Zilahi János másolatos kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).

Zsoldos = Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

A CSÚCSON

(Csonka teljesség)
(1800—1805)

TÁRGYKÖRÖK, MŰFAJOK

Kritikai kiadásunk előző, IV. kötete a költő Komáromtól Csurgóig ívelő dunántúli útjának termését — az 1797—1799-ig írt verseket — tartalmazza: középpontban a Lillához — Vajda Juliannához — írt udvarló és elégikus versekkel, a dunántúli táj ihlette nagy bölcselő elégiákkal *(A' Füredi parton, A' Magánossághoz)* népies (helyzet)dalokkal *(Parasztdal, Siralom)* s a magyar vidéki élet enciklopedikus körképével, a *Dorottya* vígeposzával — a kénytelenségből írt számos alkalmi vers mellett.

A költemények utolsó, V. kötete Csokonai utolsó éveinek verseit tartalmazza, az egészen el nem múlt szerelem vissza-viszszatérő élményével, a fogyó erejű költő hősies erőfeszítésével, hogy az élete egyik fő művének szánt honfoglalási eposzt, az *Árpád*-ot megírja (másik legfőbb megírandó művének — sajátságos módon — Linné *Systema Vegetabilium*-ának magyarra fordítását tartotta). Minthogy a költő szűkre szabott pályájának utolsó korszakáról van szó, érthető, hogy nyelvi, stiláris — általában: a poétikai — kiteljesedésének vagyunk tanúi; legszebb, legérettebb ódái (*A' Szélhez, Széchényi Ferentz' Nemzeti Könyvtárjára* stb.), bölcselő versei (*Az Ember a' Pézis első Tárgya, Halotti versek* a' Lélek halhatatlanságáról) ekkor íródnak, s úttörő népiességének is született e korszakban olyan remeke, mint a Kazinczy által is nagyra tartott *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz*. Élete utolsó szakaszának meghatározó eseménye volt művei — szinte egész kiadható életműve — sajtó alá készítése, s ez többszörösen beleszólt új verseinek születésébe is: részben azáltal, hogy mecénáskérő, udvarló ódákat írt, amelyek az egyes kötetek élére kerültek (így *A' Tavasz* elé a *[Dedicatio Gr. Széchényinéhez]*, a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához,* remek lírai lélek- és útirajzával az *Ódák* kötetébe), részben pedig azáltal, hogy az *Anakreoni dalok* kötetét újabb darabokkal bővítette, illetőleg korábbi, formailag nem egészen hiteles anakreontikonjait újraírta. A Lilla-dalok kötete is gazdagodott néhány kivételes szépségű új darabbal *(Az Estvéhez)* s fordítással *(Lilla' búcsúzálogjai)*, s ekkor dolgozta át számos korábbi, Laura, Rózsi nevére írt költeményét a Lilla-dalok számára (pl. *A' rózsabimbóhoz, Első szerelemérzés, A' Tihanyi Echóhoz* stb.); ide tartozik egy újabb szerelmi fellobbanása is (föltehetőleg Sárosyné Ilosvay Krisztina iránt) két olyan lírai remekművel, amelyek, bár nem Vajda Julianna ihlette őket, mégis a Lilla-kötetbe kerültek *(Az Éjnek Istenihez, A' bátortalan Szerelmes)*.

Ekkor készül sajtó alá az *Alkalmatosságra írt versek* kötete is, s az alkalmi versek sora néhány olyan művel is gazdagodik, amelyek túllépnek az alkalmi

költemények körén, s így az *Ódák* közé osztatnak majd be, vagy ha meg is maradnak a műfajuknak megfelelő kötetben, inkább a bölcselő versek közé számítódhatnak (mint pl. a *Dr. Földiről egy Töredék).* Különben két önálló kötetben is jelentek meg alkalmi költeményei e korszakban a költőnek: *A' Szépség ereje a' bajnoki sziven* s a lélek halhatatlanságáról szóló *Halotti versek;* fordításkötete is készült e korszakban: E. Chr. Kleist *Der Frühling* c. nagyobb „festő versezeté"-nek fordítása, együtt Kleist több kisebb művével. Az 1799-ben elkezdett Vergilius-fordítást, a *Georgicon*-t szintén ekkor fejezhette be, Debrecenben, ezért is tárgyaljuk e kötetben. Nagyobb fordítás a Kotzebue művéből készült *A' Kéttségbe esés* is, amely a *Halotti versek* egyik legközvetlenebb ihletője lehetett.

Mindezzel voltaképp tárgyi s műfaji jellegű áttekintést is adtunk kötetünk tartalmáról.

A korábbi tárgyak közül ide tartozik néhány népies remek, a már említett *Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz* mellett a régebbi versből lerövidített *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor,* a *Habozás* s *A' Békétlenkedő,* amely nem került bele a Csokonai által sajtó alá rendezett kötetekbe.

Az alkalmi költemények közé is lehetne sorolni néhány személyes, önéletrajzi jellegű költeményt, amilyen a *[Visszajövetel az Alföldről];* ez szintén nem került bele a költő saját felügyelete alatt készült kötetekbe, s Petőfi országjáró, tájat, földet fölfedező verseinek is egyik jeles előfutára.

Számos epigrammája is született e korszakban Csokonainak: a *Purgomák* öt darabja mellett a *„Quodlibet billétbe való"* nyolc epigrammát említhetjük meg s *A' Palatinusné halálára* írt magyar és latin nyelvű epigrammát. Két, idegen nyelvből fordított kis vers tartozik még e műfaj körébe: az *Elizához* és az *Epigramma Leonórához.*

Ezzel a mintegy száz vers főbb tárgyköri s műfaji hovatartozását, megoszlását ismertettük is.

Némi gondot jelentett a Lilla-dalok kötetünkbe sorolása, hiszen a „poétai román" — költői regény —, ahogy művét Csokonai maga nevezte (ld. a *Lilla*-dalok Előbeszédét), legtöbb darabja nem most készült: zömében átdolgozott vagy átdolgozatlan korábbi költemények adaptálása, lírai regénnyé komponálása e kötet, gyakran csak egyetlen név — *Laura, Rózsi* helyett *Lilla* — megváltoztatásával. Minthogy a kompozíció, a *Lilla*-dalok három könyvének 60 verse (ezekből egyet, *A' Feredés*-t a cenzor törölte annak idején) a költőtől származik, az ő szellemi alkotása, szükségesnek véltük, hogy az időrend alapján szétbontott kompozíciót helyreállítsuk, legalább kötetünk Függelékében, a tartalomjegyzékkel, ahol utalunk a versek lelőhelyére is kritikai kiadásunk egyes köteteiben. (A szövegkritikai kiadás egykori sorozatszerkesztője, kedves emlékezetű kollégánk, Julow Viktor a Lilla-kötet egész anyagának újraközlésére gondolt, de helyhiány miatt, s anyagi okokból is, erről le kellett mondanunk.)

A terjedelmi gondok arra is ösztökéltek volna, hogy a fordítások esetében csak a ritkább, nehezen hozzáférhető idegen nyelvű szövegeket közöljük újra, s a terjedelmesebbeket, pl. *A' Tavasz* német eredetijét ne. Mivel azonban

E. Chr. Kleist versének több változata van, s a Csokonai által használt szöveg sok tekintetben eltér a későbbi Kleist-kiadásokban található versszövegtől (s ez Haraszti Gyulát a múlt században éppúgy téves következtetésekre vezette a fordítás hűségét illetően, mint Sinkó Ervint századunkban), szükségesnek tartottuk a német eredeti újraközlését (míg a *Georgicon* jegyzetanyagában természetesen nem közöljük Vergilius könnyen hozzáférhető, hiteles szövegét).

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

Sorozatunk IV. kötetében 12 olyan verset említettünk, amelyet — ellentétben a korábbi kronologizálásokkal — 1799 utánra soroltunk át; ezek a következők:

A' Múzsához
A' Szerelem' tilalma
A' Tavasz
A' Versszépítő [II.]
Az Anákreoni Versek [II.]
Bácsmegyey' Leveleire
Dórishoz
Keserédes [~A' keserű Édesség]
Lilla' Búcsúzálogjai
[Midőn iszom borotskát...]
[Nints elefánttsont, 's arany...]
[Szerettem! Szerettem!...]

Ide tartozik az 1802-ben Debrecenben befejezett *Georgicon* is.

Különben az 1800—1805 között írt versek időrendbe sorolásánál is — ha csak véletlenül nem keltezte a költő pontosan, mint pl. *[Visszajövetel az Alföldről]*-t vagy *Az Estvéhez*-t stb. — elsősorban a címjegyzékek, kéziratleltárak adtak eligazítást, illetőleg az *Alkalmatosságra írt versek* „fejszövegében" maga Csokonai adta meg a keltezést — ha olykor kisebb tévedéssel is, nem emlékezvén pontosan a megírás időpontjára.

A korábbi kiadások kronologizálásához képest legnagyobb az eltérés kötetünkben az *Árpád*-eposz és a Kotzebue-fordítás, *A' Kéttségbe esés* keltezésében: az előbbit Juhász Géza nyomán Vargha Balázs kiadásai 1796-ra keltezték, mi viszont — korábban kifejtett érveink alapján (ld. Szilágyi: CsMűv. 645. l.) — 1803-ból származtatjuk a ránk maradt töredéket; a Kotzebue-fordítást eddig — ugyancsak Juhász Géza nyomán — 1795-től eredeztették a kiadások, míg mi — az adatok és a keletkezési körülmények gondos figyelembevételével — csaknem tíz évvel későbbről, 1804-ből.

Hasonlóan nagy az időrendi eltérés a IV. kötetünkben közreadott jegyzéken szereplő *[Midőn iszom borotskát...]* és a *Lilla' Búcsúzálogjai* esetében: az előb-

bit az eddigi kiadások 1793-ból származtatták, mi viszont 1800 tájáról, az utóbbit Vargha Balázs kiadásai 1797-ből keltezték, mi 1802-ből. Egyébként a Lilla-dalok egész sorát — *Az én Poézisom' természete, Megkövetés, A' Tihanyi Ekhóhoz, A' Pillangóhoz, A' Reményhez* stb., stb. — 1803-ból közlik Vargha Balázs kiadásai, holott a kéziratjegyzékek tanúsága szerint zömmel már 1802-ben elkészültek.

Különben valamennyi vers időrendbe sorolását részletesen tárgyaljuk és megokoljuk a hozzájuk tartozó jegyzetekben.

Függelékünkben közlünk két 1800 előtt keletkezett verset is, amelyeknek voltaképpen a *Színművek* köteteiben lett volna a helyük, minthogy verses drámarészletek: *[Ropog az a' bús Ég...]* és *Dalok az Endimionból.* Mivel ezeket a *Színművek* kötete nem közölte, fölvettük verskötetünkbe.

CÍMEK, CÍMVÁLTOZATOK

Mint korábbi köteteinkben, ezúttal is több vers címét megváltoztattuk az eddigi kiadások gyakran önkényes vagy téves címadásához képest. Ezek a következők (első helyen a régi címet, második helyen az általunk használt címet közöljük):

A' csendes élet	= *Óda Kapitány Bessenyei Sándor úrhoz*
Az én barátném, D. A. quodlibetjére	= *Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére*
Epistola	= *[Gróf Fekete Jánoshoz]*
Főtiszteletű és méltóságú pókateleki Kondé Miklós ő nagyságának tiszteletére	= *A' Békesség és a' Hadi érdem*
[Gróf Széchényi Ferencnének]	= *Dedicatio Gr. Széchényinéhez*
Kazinczyhoz, mikor kiszabadúl	= *A' Magyar Orpheushoz*

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK

E kötettel kapcsolatban helyesírási kérdések annyiban vetődnek csak föl, hogy a költő gyűjteményes verseskötetei — a *Lilla*-dalok, az *Ódák,* az *Alkalmatosságra írt versek* és az *Anakreoni dalok* halála után jelentek meg, legtöbb esetben már nem saját felügyelete alatt, amit jól mutat a kinyomtatott szövegek helyesírásának eltérése az eredeti kéziratok helyesírásától. (V. ö.: Cs/ÖM. I, 276—282. l., továbbá: Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai.* Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. 1, Bp., 1973.) A nyomdai korrektortól vagy a sajtó alá rendező barátoktól eredő változtatásokat természetesen nem

emendálhattuk az autográf kézirat szerint, akkor sem, ha volt ilyen; a kritikai kiadások szabályzatának megfelelően mindig az alapszöveg helyesírását követjük a főszövegben, de ahol autográf vagy hitelesebb helyesírású szöveg is rendelkezésünkre áll, annak eltéréseire utalunk a versek jegyzeteiben.

VERSFORMÁK

A költő e korszaka bőven nyújt példát az általa korábban is gyakorolt verselési formákra. Juhász Géza ugyan Csokonai „dunántúli klasszicizmusa" megnevezéssel szólt klasszikus — időmértékes — versformáiról, de ezekkel a formákkal Debrecenbe visszatérve sem hagyott föl Csokonai. A magyaros felező tizenkettősök (*Halotti versek, A' Kéttségbe esés,* a *Georgicon* első kidolgozása stb.), az ún. ősi nyolcas (*A' Rózsabimbóhoz, Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz* stb.), s a „15 lábú", tizenöt szótagú versek (*Lótsere,* a *Georgicon*-fordítás zöme) mellett számos időmértékes formát használt, nemcsak Horatius-fordításában *([Nints elefánttsont, 's arany]),* hanem eredeti verseiben, ódáiban is *(A' Szélhez, Gróf Széchényi Ferencz Ő Excellentiájához, Mélt. Gróf Festetics György ő Nagyságára, A' Hadi Oskoláról, A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz ő Exc.-ja Nemzeti Könyvtárjára, Az Ember, a' Poézis első Tárgya, A' Múzsához, Méltóságos királyi tanátsos Sommsich Lázár Úr' ódája..., Dr. Földi Sírhalma felet);* hexametereket is írt *(Dr. Földiről egy Töredék, Árpád),* valamint disztichonokat (*Purgomák, A' Palatinusné halálára:* a latin nyelvű változat). Különleges időmértékes formában (ún. phalaecusi sorokban) készült az *Epigramma Leonórához.*

Anakreóni dalaiban a rímtelen ötödfeles jambust használja.

A rímes-időmértékes, ill. a szimultán versformák közül gyakran él most is a 8-as és 7-es sorokból épült, trochaikus lejtésű keresztrímes strófákkal (*A' Tavasz* fordítása, *A' Rózsabimbóhoz, Megkövetés* stb.), s jambikus lejtésű rímes versszakokkal (*Az Éjnek Istenihez, A' bátortalan Szerelmes* stb.), gyakran trocheusokkal is keverve; *Az én Poézisom' természeté*-nek pedig külön érdekessége, hogy első négy versszaka — a Csokonai által emlegetett „esztétikai megegyezés" szerint — jambikus lejtésű, az utolsó négy strófa pedig trochaikus. A korábban írt *Szerelmes panaszok*-nak *Lilla*-dalok-beli új változatában, az *Édes Keserűség*-ben a ritka és nehéz rímes anapesztusokat használja, amelyekkel már kisdiák korában megpróbálkozott (ld. pl. a *Thisbe keservei*-t).

Ezeken kívül még számos, változatos, magyaros-ütemes, rímes strófát *(Habozás, A' Békétlenkedő)* és nyugat-európai formát használt (*A' Szerelem' tilalma, A' Tihanyi Ekhóhoz* stb.), amelyek egy része csak dallamával érthető (*Az én Poézisom' természete, A' Reményhez* stb.). Csokonai verselő művészete is a csúcsra ért élete utolsó öt évében, mind változatosság, mind formai tökély dolgában.

EREDMÉNYEK

Kötetünk több mint száz verse közt nincs annyi látványos fölfedezés, teljesen ismeretlen mű, mint az előző kötetekben, de számos helyesbített sor, szó található az egyes versszövegekben, pl. a Kotzebue-ból fordított *A' Kéttségbe esés*-ben és a *Georgicon*-fordításban, s van ismeretlen Csokonai-szövegünk is: *A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Exc.-ja Nemzeti Könyvtárjára* írt óda egy terjedelmes jegyzete. Sűrűn tartalmaznak korábban ismeretlen sorokat a szövegváltozatok is az egyes versek jegyzeteiben, így pl. a lélek halhatatlanságáról írt nagy bölcselő költemény eredeti kidolgozásának második sorában előfordul a *Hamlet* írójának neve is, félreérthetetlenné téve a költemény egyik ihlető forrását:

A' melynek Sekszpirral nehéz megfejtése

(Éppen ezért látszik szükségesnek, hogy a készülő Csokonai-szótár ne csak az ún. főszövegek anyagát dolgozza fel, hanem a jegyzetekben található szövegváltozatokét is.)

Részben ismeretlennek számít *A' Hafíz' sírhalma* 17 sora, amely az 1803-i keltezésű *Anakreoni dalok*-ból hiányzik, s Márton József 1813-i s 1816-i Csokonai-kiadásaiban jelent meg először, majd Toldynál, s azóta, másfél száz éve, rendre kimaradt a kiadásokból.

A *Főhadnagy Fazekas Úrhoz* címzett nevezetes vers is itt jelenik meg először hitelesen, a kéziratban található francia nyelvű szállóigével.

Végezetül, az utolsó, ötödik verseskötet végén köszönetet mondok lektoromnak, Kerényi Ferencnek, sorozatszerkesztő társamnak, Szuromi Lajosnak s a latin vonatkozású kérdések megoldásában most is készségesen segítő Szepessy Tibornak.

Köszönettel tartozom azonban mindenekelőtt, vállalt ötezer oldalas munkám végén, sorsom vezérlő Istenének, aki több mint négy évtizede e témára vezetett, megkönnyítve ezáltal a személyemre és hazámra nehezedő embertelen nyomás elviselését, gályarabi munkám közben is szüntelen élményt szerezve számomra a legnagyobb magyar költőlángelme szinte személyes ismerősömmé tételével, akinek jóval mostohább körülmények között föltündöklött európai magyarsága örök példa és remény lett számomra, s lehet mindannyiunk számára; ő ezt vallotta volt csaknem kerek 200 éve: „Írok a XXdik vagy XXIdik századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmisem. — —" Ez a kötet is azért készült, hogy e szellemi óriásunk életműve a maga hiteles teljességében éljen és hasson, s általa a nemzet is megtalálja hiteles önmagát s méltó helyét a Csokonai által annyira vágyott Európában, a világban. Ahogy a legnagyobb Csokonai-ismerő, Ady írta:

Ím itt a kor már, melyben fölötte is
„Egy hív magyarnak lantja" kacag, zokog,
Itt a tapsos, föltámasztó nap,
Vitéz sírján ébredt vidám okok
Röpítnek ki bennünket a Télből.

(Vitéz Mihály ébresztése)

1994. október 10-én

Sz. F

JEGYZETEK A VERSEKHEZ
1800

347. Az eltévedtt Lélek

Kézirata

Az 1799—1801 körüli Kcsj. említi egy tisztázatát a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegben, a 18. szám alatt: *A' Csókokb[an] eltévedt Lélek;* ez azonban nem maradt ránk.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt a vers kiadására: az EK.-on (akkor még bizonyára *Laura* vagy *Rózsi* nevével) a CXXXII.: „*Az elveszett Lélek.* Dal." Az ÚK.-on a 45.: „*A Csókokba el tévedt Lélek* Oda." Fölkerült az LD. mindhárom tervezetére: LD/t_1: *a* 31 *Eltévedt Lélek;* a LD/t_2-n azonos címmel, a LD/t_3-n a II. Könyvben a XXXIV. vers: „*A <Csókokba>n eltévedt Lélek*". Ott is jelent meg, a Második Könyv XXXIV. darabjaként, *Az eltévedt Lélek* címmel (99—100. l.).

Keletkezése

Már az 1795-i EK.-n feltűnik mint Dal, ami nem jelenti föltétlenül azt, hogy dallamra készült (ekkor még bizonyára *Laura* vagy *Rózsi* nevével). A Kcsj. szerint 1799 körül már bizonyosan készen volt a *Lilla* nevére átírt változat is. Ferenczi 1797-ből származtatta, azt írván róla, hogy benne „megénekli az első jegyesi csókokat" (82. l.), bár közvetlenül utána meg arról szól, hogy „újra átdolgozott több Rozália dalt, kivált melyekben Lilla szépségeit dicsőítheti..." (uo.).

A HG. — talán Ferenczi nyomán — 1797-re tette keletkezését (ld. III, 495. l.), Vargha Balázs kiadásai — nyilván tévesen — az 1803. év terméséhez sorozták (ld. ÖV. — MM.).

Az 1794 körüli összöveget (ha 1793-ban már készen lett volna, föltehetőleg fölvette volna a VT. anyagába) 1799/1800-ban írhatta át *Lilla* nevére a költő, miután a LD. terve megszületett.

Szövegkritika

Kézirata nem maradt; a cím három változatban: az EK.-on *Az elveszett Lélek,* a Kcsj.-en s az ÚK.-on *A' Csókokban el tévedt Lélek* címmel, s ugyanígy szerepelt eredetileg a LD/t_3-n is. (A névelőtlen *Eltévedt Lélek* a LD/t_{1-2}-n csak utaló jellegű rövidítés.) Kiadásunk alapja a LD.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ferenczi valóságos szerelmi élményt sejtetett a vers hátterében: „megénekli az első jegyesi csókokat s a kölcsönös fogadalmat" írta a *Hálaének a Venus oltáránál, A muzsikáló szépség* s tárgyalt versünk kapcsán (82. l.), nem véve figyelembe az 1795 előtti ősszöveget.

Vele szemben bizonyára Kastner Jenőnek van igaza, aki Guarini barokkos versötleteit érezte benne: „*Az eltévedt lélek, Lillám szácskája, A hajókázó Ámor* s ehhez hasonló barokk játékok Guarinit vallják mesterüknek. Általában Csokonai boldog szerelmének témái erre az ízlésre vezetendők vissza." (*Csokonai lírája és az olasz költők.* ItK. 1922: 53. l.)

Bizonyosra vehető, hogy a kissé mesterkélt barokkos ötletre épülő költemény fantáziavers, hiszen ősváltozata még 1794 körül, *A' Csókok* c. szépprózaírása idején keletkezhetett. Horváth János is a vers kissé mesterkélt, barokkos képhasználatára utalt, mikor ezt írta: „Kész metaforákat kibont, szószerint vesz, megjátszat *(A Méhekhez; Az eltévedt lélek; Köszöntő; A tanúnak hívott liget).*" (Csok. 46. l.) Ugyanitt a „mesterkélt metafora-valósítás"-t is említi a verssel kapcsolatban: „Különösen kíváló az Ódák kötetében: *Rózsim sírja felett;* éppoly mesterkélt metafora-valósítás ugyan az alapja, akár *Az eltévedt léleké...*" (I. m. 46–47. l.)

A barokk felnagyított, makroszkopizáló eszközével is élő vers (vö. *A' Szeplő*vel) kimódoltnak hatott, ezért nem is foglalkozott vele különösebben a későbbi szakirodalom.

21. *porsátor* (rég.): test, porhüvely.
23. *Paraditsom:* Lilla szájára vonatkozik.

Verselése

Elek az „esztétikai megegyezés" példái között idézte a költeményt, annak bizonyítékaként, hogy a könnyed, derűsebb tárgyakhoz a költő trochaikus lejtésű sorokat használt (ld. 105. l.).

Különben keresztrímes 6-os és 5-ös sorokból épül, mint *A' Reményhez* kezdő szakaszai.

Dallama

Az EK. „Dal"-nak jelzi, de ez nem föltétlenül énekelt, ill. dallamra írt voltára utal: az egykori kéziratos énekeskönyvek nem tartalmazzák.

Sonkoly XX. századi feldolgozását ismeri: Hollósi Kornél kéziratos műve énekhangra és zongorára dolgozta föl Csokonai költeményét (122. l.).

348. Dr. Földiről egy Töredék

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 89a, 90a.

Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj.-n a *„N° 10° Fragmenták"* között: „21. *Földi T[er]mészeti H[istó]riájára.*"

Megjelenése

Töredék volta ellenére a költő számolt kiadásával.

Az 1802-i ÚK.-on Csokonai műfaji meghatározásával így fordul elő: „— 12° *Doctor Földi Természeti Históriájára Hexameterekbe. Alleg[oria]*".

A szintén 1802-i Mfj.-n az *„Alkalmatosságra valók"* sorában a **6.** 18. *Dr. Földiről* utalás föltehetőleg nem erre, hanem a *Dr. Földi' Sírhalma felett* c. versre vonatkozik; ez annál inkább így lehet, mivel ugyancsak a Mfj.-n az *„Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék"* sorozatában is előfordul tárgyalt versünk: „**10.** 21. *<Földi Nat[urális] Históriájára.>*"

Az AV. mindhárom tervezetére fölkerült: AV/t_1 *9: 7. Földi T͞mész [= Természeti] t͞ria [= Históriájára]* 3." AV/t_2: 20. *Dr. Földiről egy Töredék.*; csaknem ugyanígy az AV/t_3-n is. 20. *Dr. Földiről; egy Töredék.*

Végül valóban az AV.-ben jelent meg, de nem a XX., hanem a XXI. versként, a 213—216. l.-on.

Az AV. alapján Márton is közölte (PM.), majd Kföldy és Toldy, utóbbi az „Elegyes költemények" Harmadik könyvében *D. Földiről egy töredék* címmel. Ugyanő Csokonai műveinek jegyzékén a „Vegyes költemények" között, 162. sorszámon elveszettnek mondja tárgyalt versünket: *„D. Földi Természethistóriájára.* Elv." Nem fedezte föl, hogy ez az adat az itt tárgyalt versre vonatkozik. Ugyanő jegyzéke legelső szakaszában, a „Zsengék, iskolai idejéből" c. fejezetben a 38. szám alatt egy ilyen művet említ: „Gnóma. — Boldog az olly lélek, mellyet soha nem tehetének..." Ez a háromsoros „gnóma" a K-ban szerves része — mintegy bevezetője — volt itt tárgyalt versünknek (ld. KK. III, 89. l.), bár az AV.-ből ezt a részt elhagyta Csokonai; ez egyidejűleg készült a *Földi Természethistóriájára* c. hexameterekkel, semmiképpen sem a költő iskolai zsengéi közé tartozik.

További kiadásai: PM. IV. (239—241. l.), HG. (I, 311—312. l.), FK., ÖV. — M. Vargha Balázs kiadásai a Toldy/j. 38. háromsoros töredékét *[Földiről]* címmel önálló versként közölték.

Keletkezése

A vers keletkezéséről maga Csokonai ezeket mondja az AV.-ben, a cím alatt, zárójelben: „(Készült 1801-ben midőn Földi a' magától Linne' 'Sistémája szerént magyarúl kidolgozott Természeti Históriának első Darabját nyomtatás alá adná.)"

Az előadottak alapján arra is gondolhatunk, hogy Földi munkájának ajánló verseként készült, s ott töredékes volta miatt nem jelent meg. Földi János 1801. ápr. 6-án halt meg, nem is érte meg *Természeti história*-ja megjelenését.

Földi munkájának előszava végén ez olvasható: „Irám Hadházon 1799. eszt. Juniusnak utolsó napján." Éppen e keltezés miatt is gondolhatjuk, hogy az AV. fejszövegében jelzett 1801. év előtt már elkészült a költemény. Ezt meg-erősíti, hogy a vers fogalmazványának papírlapján fordul elő, közvetlenül utána, *Az Estvéhez (Édes Este...)* utolsó vsz.-a, pontos keltezéssel: *„Debrecenben Szept. 20-dik Napj. 1800."* Ezek szerint a költeménynek 1800 elején kellett készülnie.

Szövegkritika

A K-ban a vers azzal a három sorral indult, amelyre Toldy mint önálló „gnómá"-ra utalt. Ezeket a hexametereket Csokonai nem húzta át, csupán vízszintes vonalat húzott alájuk, voltaképp e háromsoros töredék s az itt tárgyalt vers közé. Az első sort Toldy tévesen idézte, s Vargha Balázs is, aki pedig némileg helyesbítette Toldy olvasatát. Az alábbiakban közöljük e három sor hiteles szövegét:

K: *Boldog Lélek az olly mellyet <soha n̄ = nem]>* Az áth. rész fölé írva: *ū [= úgy] szinte* [Ezzel egyidejűleg a *mellyet* névmást *amellyet*-re jav. Csokonai] *tehetēk [= tehetének]* utóbb átjav.: *tehetnek.*

ÖV. — M.: *Boldog lélek az olly, amelyet úgyszinte tehetnek*

K: *A' <komorult> Böltsekk̄ [= Böltseknek] erős* [← az áth. szó miatt utóbb beszúrva] *filozófálási szikárrá,*
És a' szép Tudományok <erős> [Az áth. szó fölé írva: *alélt*] *ingerleti lágygyá.* Kiadásunk alapja az AV.

1. K: *Természet [...] Északi Linné*
AV.: *Linne'* sh., em.
2. K: *<És az igaz szépség>* [Az áth. rész fölé írva: *S' a' szép Sultzer*] *ama' szépségk [= szépségnek] gȳ[= nagy] Mestere Földit*

AV.: *Szultzer* A K_1 szerint em.
3. K: *<Felragadák tsuda karjaikonn a' földi hazából>.*
5. K: *tisztaszavú lantján*
6. K: *Holdallyi* A *H* más betűből, vlsz. *h*-ból jav. *<teremtést>* Az áth. szó fölé írva: *világot*
7. K: *karjaikonn a' földi*
8. AV.: *Szultzer* A K szerint em. Kp. n.
K: *Sultzer <megmutatá>* Az áth. fölé írva: *bevezeté* A sor végén vessző.
9. K: *Mellybe az ízlésnek* Az utóbbi szó *l*-je *ſ*-ből jav.
AV.: *Melybe* A K az AV. 25. sora szerint em.
10. K: *tündöklenek <·····>* Az áth. olvashatatlan szó fölé írva: *a' sok* [Ezek is más szóból jav.] *idétlen*
11. K: *pedig <? távol nyomorult> <porba>* [Az áth. szó fölé írva: *béklyózva.* Az áth. szó alá írva: *nyüggel béklyoz*] Az áth. rész fölé írva a végső megoldás: *nyomorúlt nyűg közt a' porba rikátsol*
12. K: *úgymond, Földim.*
14. K: *<Polgártársaidat, kik>* A *kik* fölött utóbb törölt *n̄ [= nem],* majd más árnyalatú tintával, a költő kezével az áth. rész fölé írva: *Polgártársaidat*
K: *Tudományra*
15. *<Ezzel az éretlen lelkeknek verj nyaka közzé> látd [...] Magyar <nyüsög>* Az áth. szó fölé írva: *vagyon [...] <és>* Az áth. szó fölé írva: *de, de*
16. K: *rígmísták* [A második *í* hosszú ékezete áth.] *itten?*
17. K: *helynek* [A *h H*-ból jav.] *nagy* más szóból jav.
18. K: *küszöbét; itt [...] nyakokra.*
20. K: *gond lepte*
21. K: *Linné,*
22. K: *<Néki ? meg...>* Az áth. rész fölé írva: *Fellyülről neki [...] Égnek*
23. K: *<? tart>* [Talán *tartomány*-t akart írni a költő; az áth. szó fölé áth., olvashatatlan szó van írva *<? ne ...l>*] *<alkotványa>* Az áth. szó fölé írva: *tág gyomra*
24. K: *öregbítő Üveget veve* Az áth. szavak fölé írva: *tsövet adván*
25. K.; AV.: *Látod-e'* em.
K: *fél része*
26. K: *Bé foglalva [...] fél része világos.*
27. K: *tzitrom <lebbenve>* Az áth. szó fölé írva: *hintálva*
28. K: *Terhe* [Jav. e.: *Terhétől*] *nyomásától lóg*
29. K: *férgek <kúszn>* Az áth. szó fölé írva: *mászkálnak.*
30. K: A sor végén kp. n.
31. AV.: A *halandók* jelzője, a K.-beli *büszke* sh-.ból elmaradt. A PM., Kföldy és Toldy még nem pótolta, csak a HG.
33. AV.: *ugy e'* em.
K: *Ugy e' <kitsiny>* Az áth. szó után írva: *tsekélység*

34. K: *tekintsd: ím a' <méllységes>* Az áth. szó fölé írva: *<feneketlen>* Az AV. végső megoldásának, a *végetlen*-nek nincs nyoma a K.-ban, *üregbe*

35. AV.: *hazád nagy tengelye* A *tengely* első jelzője, a *mértéketlen* sh.-ból kimaradt; a PM., Kföldy és Toldy nem pótolta, csak a HG.

36. K: *hóbértzeket, <országokkal>* Az áth. szó fölé írva: *öszve tolúló*

37. K: *<Zúggó> Tengereket* Jav. e.: *tengereket [...] mértföldnyire* E szó után beszúrva: *mt [= mint]*

38. AV.: A sor végén nincs vessző; a K szerint em.

40. AV.: A *tombol* után nincs kp.; a K szerint em.

K: *tombol, <méreg> szemeit*
borzasztja Más szóból jav.; a sor végén nincs pont.

41. K: *<Szarvait> Mint [...] fenyegetve, h [= hogy]*

42. K: *Vagy <jegeny>* Az áth. szó fölé írva: *tölgy* A *fát* után vessző.

43. AV.: *Gondolod e* A K szerint em.

K: *Lyányka*

44. K: *Kitsúszámlott* [Az *ú* ékezete utóbb törölve.] *kétnapi bolha.*
Az AV.-ban a ____ a vers töredékes voltára utal.
A K.-ban még két félsor következik:

<Illyen földi tsudát látsz>
<Illy tsuda több is>

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Tudvalevő, mily szoros, mély barátság fűzte a debreceni költőt a hadházi tudós orvoshoz, Földi Jánoshoz, ahogy a természettudományokhoz is.

Ő maga írta le, hogy *Árpád* mellett élete fő művének Linné növényrendszertanának magyarítását tartja: „Mikor Poétai *Launém* nintsen, akkor a' *Linné'* Systema Vegetabiliumjának megmagyarításán dolgozgatom. — És ha e' két Munkámat Nemes Nemzetem' javára és díszére kidolgozhatom: megelégedéssel nézem, ha Geniusom még fiatal korában föld felé fordítja életemnek füstöt vetett Szövetnekét."(It. 1949: 338. l.; v. ö. MM. II., 960. l.) Ez a mű Linné nagy munkájának legfontosabb kötete volt, s a füvészkedő Csokonai barátja emlékének és a Rousseau által is művelt botanikának egyaránt áldozott volna vele, ha elkészül.

A költeményről — amely a természettudományok költészetté avatásában is úttörő irodalmunkban — találóan írta Sinkó: „Ez a töredék, mint Csokonai minden nem megrendelésre írt sora megint csak egy élet naplórészleteként szuggesztíven idézi föl Földi és Csokonai barátságának tónusát — azt az évődő, kesernyés humort, mellyel az orvosi minőségében Hajdúhadházára szorult Földi — maga is hajótörött »a nyomorult hazában« — a zaklatott, minden vonatkozásban szerencsétlen barát megpróbálta s állhatatosan igyekezett a nála majdnem húsz évvel fiatalabb költőben tartani a lelket." (250. l.)

Az, hogy Sulzer alapvető esztétikai művére hivatkozik a költemény (J. G. Sulzernak *Allgemeine Theorie der Schönen Künste.* Leipzig, 1792. kötetéről lehet szó), megengedi annak föltevését is, hogy Földi talán fordított valamit Sulzertől, vagy az is lehet, hogy csupán arra a verstani-esztétikai munkájára utal Csokonai, amely csak néhány évtizede jelent meg (Földi János: *A' verstírásról.* Szerk.: Ádámné Révész Gabriella. Bp., 1962). Földi természettudományos munkájának csak első része látott világot nyomtatásban (*Természeti história* a Linné systemája szerint 1. Csomó. Az állatok országa. Pozsony, 1801).

A költeménnyel a korábbi szakirodalom nem foglalkozott behatóbban; Császár furcsa módon azt írja, hogy „a *Dr. Földiről* szóló töredékből [...] szinte szokatlanul cseng ki az ó-testamentom zordon szózata" (BpSz. 1909. 137. k. 217. l.) — ószövetségi „szózat"-ot — stílust — azonban nem találunk a versben. Mások — Maday, Oláh — éppen természettudományos modernségét hangsúlyozták (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 82. l.).

Sinkó — érdeméhez méltón — hosszabban foglalkozott a vers értékeivel: „Linné a magasságokba elragadott Földinek valami visszájára fordított, a világegyetemet láthatóvá tévő mikroszkópot — »egy nagy öregbítő csövet« — ád a kezébe; azon keresztül szemlélve a világot, a mérhetetlen aprónak, majd megfordítva az üvegcsövet, a parányinál kisebb óriásnak látszik. A költő Csokonai, aki sosem telt be a csodálkozással, és akinek legszebb alkotásai épp ennek a mindig szűzi csodálkozási képességnek a hamvasságával lepnek meg, gyermeki lélekkel vidul, vigasztalódik — és borzong a relativitás felfedezésén." (247—248. l.) A következőkben Sinkó is utal — mint később annyian — a költemény egyik motívumának József Attila *Reménytelenül* c. versében felbukkanó reminiszcenciájára (248—249. l.). Majd így zárja fejtegetését: „...az irónia, ez az áhított sztoikus fölény az ellenséges valósággal szemben azon nyomban átcsap a jellegzetesen csokonaias, diákos szarkazmusba:

> *Gondolod-é, mi ez a Behemót? — Egy lyánka kezéből*
> *Kisded teste miatt kicsuszamlott két napi bolha."*
>
> (249. l.)

Bíró Ferenc is a newtoni világkép költői megjelenítését emelte ki a töredékből. (Bíró Ferenc: *Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton.* ItK 1973: 684. l.)

Horváth Ádám egyik verses csillagászati munkájában azonban — mint alább idézni fogjuk — szinte pontosan megtalálható Csokonai híres gravitáció-hasonlatának mintája is.

Julow Viktor a racionális természettudományos szemlélet mögött „a lét irracionális borzalmának" kiáradását is érezte a költeményben. (*A barokk Csokonai stílus-szintézisében.* ItK. 1973: 656. l.)

Vargha Balázs a „különleges mestermunká"-nak külön figyelmet szentelt: „Itt is a természettudomány és a költészet egybekapcsolása a tét. Amit különkülön már többször megverselt, a mikroszkopikus tündérvilágot és a térkép távlatainak áttekintését, itt fogja össze mulatságos, de elgondolkoztató paradoxonba. Más költő emlékét talán sérthetné ez a tónus, a természettudós Földi Jánosét nem." (ArcV. 288—289. l.)

24. *öregbítő tső* (rég.) nagyító.

25—28. A híres hasonlat — talán Newton almával kapcsolatos nagy fölfedezésére is utalva — így fordul elő Horváth Ádámnál:

„Tsak árnyékban látja még az a' Nagy Isten' hatalmát,
A' ki tsak a' földet nézi, mint egy fenn függő almát..."

(Horváth Ádám: *A legrövidebb nyári éjszaka.* Pozsony, 1791. 3. l.) Mindennek mintájával már Ovidiusnál találkozhatott a költő:

„Terra pilae similis, nullo fulcimine nixa,
aëre subiecto tam grave pendet onus."

(Ovidius: *Fasti.* Bp., 1954. 279. l.) Gaál László fordításában:

„Gömbalakú ez a Föld, és nincsen támasza semmi
s bár roppant tömegű, úszik a híg levegőn"

(Uo.) V. ö. Vörös: Term. 15 kk.

29. *baléna* (rég.): bálna.

43. *Behemót* (héb.—lat.) bibliai nagy testű lény (talán víziló).

Verselése

Klasszikus hexameterekben íródott.

349. [Szerelmem pompásabb sírt nem talál...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 129a. A kéziratlapon Csokonai korabeli, feltűnő leltári jelzet: *N. 1: 10.* Ezek szerint a Kcsl. anyagába tartozott.

Mivel voltaképp nem több, mint tőmondatokba foglalt versvázlat, érthető, hogy nincs több kézirata.

Megjelenése

Mint versvázlatot Toldy nem vette föl kiadásába, először a HG. adta közre „Töredék"-ként (bár ez a meghatározás nem egészen pontos): II, 397. l. Lapalji jegyzetében ezeket közli: „M. Tud. Akad. 38. IV. jelzésű kéziratos kötete a. lapjáról." Ez a jelzet megfelel a KK. III, 129a. kézirat jelzetének.

Vargha Balázs kiadásai — ÖV. — M. — ezeken alapulnak.

Keletkezése

Vargha Balázs közelebbről nem kronologizálta a verset, ő a HG.-hoz hasonlón „Töredék"-ként közli, az eredeti verses művek függelékében, noha helyesebb volna a „Tervezet" megjelölés, amelyet másutt használt (v. ö. pl. MM. I, 766—767. l.): véleményünk szerint ugyanis ez a „töredék" nem más, mint egy tervbe vett fordítás vázlata.

A kéziratköteg, amelyben található, sorrendben a következő verseket tartalmazza: *Kifakadás* (fogalmazvány), *A' Duna nimfája* (ugyancsak fogalmazvány); ezek után következik az itt tárgyalt vázlat, majd az *[Izenget már valahára...]* fogalmazványa. E körülmény szerint minden bizonnyal a Dunántúlon készült, mégpedig alkalmasint Somogyban. Ha a *Kifakadás* 1801-i, ez korábbi annál, 1799 végén vagy 1800-ban keletkezhetett.

Szövegkritika

A fogalmazatnak nincs c í m e , a K.-ban: a címet mi alkottuk az első sorból; a HG.-hoz hasonlóan az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is a *Töredékek* között közölte.

1. K: *n̄ [= nem]*
4. K: *n̄ [= nem]*
7. K: *m̄a [= meg az]*
12. K: *h̄ [= hogy] [...] n̄ [= nem]*
21. K: *m̄ [= meg]halnék*
23. K: *eszt. [= esztendő]*
27. K: *Hát n̄ [= nem] lettem v̄a [= volna]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint utaltunk már rá: voltaképp egy vers tervezetéről van szó, mégpedig alighanem idegen nyelvből lefordítani szándékozott verséről. Forrása ott lapulhat Csokonai somogyi házigazdájának, Sárközy Istvánnak viszonylag jól ismert gazdag könyvtárában (v. ö. Mózsa Ernő: *Adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedéből.* A Sárközyek bibliotékája. A Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve. 1958/59. Kaposvár, 1960. 36—49. l.). A vázlatból világos, hogy Csokonainak miért esett a Lilla-remények szertefoszlása után e vers lefordítására a választása: „Azt kell szeretnem, a' ki nints, / És még is kell szeretnem. [...] oh! hálátlan, akkor mit mondasz?" stb.

Nagyon a megsebzett költő szívéből szólt a vers, s a költői önérzet, a halhatatlanság vigasza is közelről érintette.

Mint vázlattal, nem foglalkozott a szakirodalom; egy feladat lehetett volna — s ez ma is fennáll —: a tervezet forrásának földerítése. Csak sajnálhatjuk, hogy a költő nem jutott tovább ezúttal a vázlatnál.

Verselése

Minden bizonnyal verses mű fordítása, ill. vázlata a szöveg, de a ránk maradt kézirat nem árulkodik a versformáról.

350. A' Tavasz

Kézirata

Csokonai kéziratleltárai két kéziratát is lajstromozták: a Kcsj. „N° 4. Anákreon Pure" kötegében a 21. mű *A' tavasz.* Ugyanitt a „N° 10° Fragmenták" között kezdősorával található: „16. *Az egész Világ feléledt"* (Ld. Cs/ÖM. I, 99., 101. l.)

Ránk azonban a LD.-hoz készült saját kezű tisztázata maradt, XLIX. sorszámmal a cím fölött: KK III, 76b.

Megjelenése

A költő egyrészt az AD.-ba szánta ezt a kis anakreontikont, másrészt a LD.-ba: a LD/t_3-n, a III. Könyvben sorszám nélkül L. versnek van beszúrva: *„XLVIII. Búcsúvétel. XLIX. Lilla' búcsúzálogjai. <.....> A' Tavasz."* Végül XLIX. versként jelent meg.

Megjelent az AD.-ban is, a XVII. versként (41—42. l.) s a LD.-ban, a Harmadik Könyv XLIX. darabjaként (140—141. l.); a két kiadás szövegközlésében csak jelentéktelen helyesírási eltérés van.

Keletkezése

Vajda Juliannáról szóló jellegzetes anakreóni vers.

A kiadások 1798 első felére tették keletkezését; az a körülmény azonban, hogy az 1797—98-i SzV/j.-en nincs rajta, s hogy az 1800—1801 körüli Kcsj.-n tűnik föl, valamint az, hogy a LD. két korábbi tervezetéről (LD/t_{1-2}) is hiányzik, arra mutat, hogy nemigen lehet korábbi 1799—1800 tavaszánál. Mindenesetre a versben már Lilla elvesztését panaszolja a költő.

Szövegkritika

Saját kezű tisztázata némileg eltér a LD. szövegétől, pedig a tisztázat a cenzúra számára készült; az AD. szövege lényegében csak apróbb helyesírási különbséget mutat a LD.-hoz képest.

A cím főneve a Kcsj.-en kis kezdőbetűs, az LD/t_3-n s a LD.-ban nagy kezdőbetűvel található.

Kiadásunk alapja a LD., amelynek autográf kéziratát is ismerjük.

1. AD.: *feléledt,*
3. AD.: *örvend;*
4. K: A K.-ban a *Vitéz* egyszer aláhúzva, a LD.-ban ritkított szedéssel, az AD.-ben verzálissal. Mivel az AD.-ban a *Vitéz* név következetesen verzálissal van szedve, aszerint közöljük.
7. AD.: *patsirta*
8. AD.: *homályja*
11. K: *Ihon*
13. AD.: *Hiatzintok illatoznak,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ez az anakreóni vers — a legtöbbtől eltérően, amelyek korábbi könyvélményeken, idegen írói ötletekre épültek — személyes jellegű, Vajda Juliannához — Juliannáról — szól, de alapja ennek is egy költői-logikai ötlet: a feléledő, megvidámodó, kitavaszodó világ szembeállítása a költő szerelmi bújával.

Szőcs a Metastasio negatív hatásait mutató versek sorában említette, amelyek „czifrák, sallangosak, édeskések" (25—26. l.).

Waldapfel azt írta, hogy az anakreontikonban a költő „98 tavaszának fájdalmát zengi" — de szerintünk nem közvetlenül ebben az évben, hanem valamivel később; Waldapfel pontosan ezt írja a LD.-ról: „A kötet egésze az életöröm, a mámor, a szerelmi boldogság költészete. De a végén itt is felhangzik a csalódás panasza. »A tavasz« már 98 tavaszának fájdalmát zengi [idézi az 1—10. és a 15—18. sort." (MFelv. 295. l.)

13. *Hiacint* (gör.—lat.): jácint.

Verselése

Az anakreóni versek jellegzetes formájában, ötödfeles jambusokban íródott, de anapesztizált jambusokban. Elek erről ezt írta: „Legkedvesebb klasszikus formája az anakreoni vers. Húsz esetben él vele. Ragaszkodik az eredeti versmértékhez, a három és feles jambushoz, melynek első lábát gyakran anapaestizálja. Annyira, hogy egyik anakreontikája, »A tavasz« című, csupa ilyen anapaestizált jambusokon indul:

Az egész világ feléledt,
S az elérkezett tavasznak
Örömére minden örvend,
Csak az egy Vitéz nem örvend...

A sorokból nem alkot szabályos strófákat, hanem gondolati egységek szerint csoportosítja őket." (17. l.) (A „Húsz eset"-et úgy kell érteni, hogy a szerző nem az egész életművet dolgozta fel verstanilag, hanem „206 reprezentatív költemény"-t.) Elek megjegyzi még, hogy Csokonai e „technikai eljárásra" magánál Anakreónnál is találhatott mintát, „Erosz nyilához" c. versében, Eschenburg példatárának V. kötetében (ld. Elek 95. l.).

Dallama

Sonkoly két XX. századi megzenésítését lajstromozta: Sulyok Imre vegyes karra dolgozta fel, 1952-ben; Kósa György pedig énekhangra, zongorakísérettel, 1960-ban (ld. Sonkoly 121. l.).

351. Az Álomhoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, bár az 1799—1800 körüli Kcsj. említi egy tisztázatát a „N^{ro} 4. Anákreon Pure" kötegben, ahol a 18. darab *Az Álomhoz*. Ugyanitt még egy kézirata szerepel a „N° 10° Fragmenták" elnevezésű kötegben a 12. helyen: *„Soká jön erre Lilla."* utalással (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.). A Kcsl. szintén említi egy kéziratát, a N^{ro} 15. köteg 17. verseként *Az Álomhoz* címmel: ez azonos lehet a Kcsj. valamelyik kéziratával. Az „Anákreon Pure tisztázata föltehetőleg Bécsbe került az AD. anyagával.

Megjelenése

A vers elkészülte — kb. 1800 — óta foglalkozott kiadásának gondolatával a költő: kezdetben az ÓD.-ba szánta: ott az 1802— 1803-ban készült tervezeten a Második Könyv 3. darabja volt (ld. Cs/ÖM. I, 237. l.), de innen törölte, s átsorolta a LD.-ba, ahol az 1802 körüli LD/t_1-n a 26. vers, *Az Álomhoz* címmel; a LD/t_2-n sorszámozatlanul a *Méhekhez* után található *Az álomhoz* címmel, majd az 1803-i LD/t_3-n a II. Könyvben a XXVII. vers: így is jelent meg a LD.-ban, a 79. oldalon. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Toldy utalt rá, hogy az ÓD. kötet terve előbb elkészült, mint a LD.-é, s hogy tárgyalt versünk eredetileg az ÓD/t-n szerepelt: „Hogy az Ódák elébb voltak szerkesztve Lillánál (és így csak azért maradtak későbbre, mert Cs. Lillához

jobban bízott), mutatja egy Cs. írásai közt található lajstrom (idegen írással, de Cs. kezétől származó felirattal), melly szerint a II. Könyvbe 3. 4. 5. 6. helyekre ezek voltak téve: Az álomhoz, A szeplő: két anacreontismus, melly innen Lillába vándorolt által." (LIX—LXII. h.) Az ÓD/t azonban nagyjából egyidős a LD/t-gyel; tehát ez nem döntő tényező a vers keletkezésében; fontosabb ennél, hogy az 1799—1800 körül készült „Anákreon Pure" anyagában fordul elő először: vagyis eredetileg az AD. anyagába szánta ezt az anakreontikont a költő, s később sorolta csak az ÓD.-ba, majd a LD.-ba.

Tehát 1799—1800 körül már készen kellett lennie, szemben Vargha Balázs kiadásaival (ld. ÖV.[2] — M.), amelyek 1803-ra tették keletkezését.

Szövegkritika

A vers címében a főnév némely kötettervben kisbetűvel található.

9. LD.: *a' Leányka*
HG., ÖV. — M.: *lyánka*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár a vers a Vajda Juliannával történt megismerkedés után született, tehát nem az anakreóni versek korai — 1793—94-i — vonulatába tartozik: fölösleges élményi hitelt keresnünk benne, mint Ferenczi tette, aki a „már bizalmasabb együttlét"-et tanúsító versek sorában említette (ld. 79. l.). Egy költői ötlet kibontásáról van csupán szó: míg a kedves nem jő, hűvös nyugtató volna az álom a nyugtalan várakozónak, de ha megérkezik, nincs szüksége már az álom nyugtató hatalmára.

Harsányi István így jellemezte az anakreontikont: „Némelyik apró lírai vers olyan egyszerű, mint egy syllogismus. A rokokó kompozíció legfőbb jellemvonása, hogy belső formája az értelem által van megszabva. A biztos arányosság — főleg kisebb lírai alkotásokban — helyreáll. Elég, ha emlékezetünkbe idézzük Csokonai *Az álomhoz* vagy *A szamóca* c. versét. A Himfy-strófa mintha egészen eféle kompozíciók számára volna teremtve." (Rok. 52. l.)

Waldapfel így vélekedett a költeményről: „Milyen bájos »Az álomhoz«, amelyben a kedvesét soká váró költő kér enyhülést az álomtól, de szinte Árgirus-Csongor aggodalmával..." (MFelv. 294. l.)

Julow a kései anakreontikonok hellén ízeit érezte a versben: „Csokonai kései anakreoni dalai azt az érett aszúzamatot ízleltetik, amelyet annyira hellénnek érzünk, s érzett különösen a romantika *(Az álomhoz, A szeplő)*." (MIrT. III, 244. l.)

Verselése

Az anakreóni versek klasszikus, negyedfeles jambusi soraiban íródott, a 9. sorban az első láb anapesztus (v. ö. AD/j. 26. l.).

Idegen nyelvű fordításai

Eszperantó: *Al la sonĝó.* Tradukis de Kálmán Kalocsay. Bp., 1933. Literatura Mondo „Hungara Antologio".

Japán: Imaoka Dsuicsiro: Hungari—Sibungagu Zensi. (Magyar vers- és prózagyűjtemény.) Tokio, 1955. 151. l.

Dallama

Későbbi megzenésítése: Molnár Antal: *Két Csokonai dal.* Bp., 1922. Ld.: Sonkoly 122. l.

352. A' Hévség

Kézirata

Voltaképp az 1793-ban írt *Az emésztő tűz* némileg módosított szövegű későbbi kidolgozása; kézirata csak az első változatnak maradt, az 1793-i kötettervben, a VT.-ben (ld. Cs/ÖM. I, 295. l.).

Az 1797-i „Rózsi versek" közt kezdő sorával szerepel, de ez még alkalmasint az első kidolgozásra vonatkozó adat (KK. IV, 12b), az 1799—1800 körüli KCsj. „N° 4. Anákreon Pure" adata viszont — „3. *A' Hévség*" már erre, a második kidolgozásra utal bizonyosan. Ezt a tisztázatot föltehetően Csokonai maga készítette, de a kézirat nem maradt fenn: alkalmasint ennek alapján rendezte sajtó alá Bécsben 1802-ben Márton József az AD.-t.

Megjelenése

Ez a második kidolgozás az AD.-ban jelent meg, annak III. verseként (9—11. l.); a későbbi kiadások ezen alapulnak. (Az első kidolgozás nem jelent meg a költő életében.)

Keletkezése

Az első változat akkor készült 1792 táján, mikor Ráday Gedeon, Kazinczy s Földi mintájára elkezdett anakreóni verseket — az ő s a kor szavával: „anakreontismusokat" — írni a költő (v. ö. Cs/ÖM. I, 296. l.). Keletkezéséről Ferenczi ezt írta — nem véve tudomást az eltérő című első kidolgozásról: „E korai Lilla-dalokhoz tartoznak az *Anakreoni dalok* közül is *A' hévség* (1797 július 21-ike után) [...] *A fogadástétel,* melyek mind arról tanuskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg." (78. l.) A Kcsj.-ben említett tisztázat tanúsága szerint 1799—1800 táján készülhetett (az 1797—98-i RV. még valószínűleg az ősváltozatra utal kezdősoraival).

Szövegkritika

Eredeti kézirata nem maradt, kiadásunk alapja az AD.-beli szöveg.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az ősszöveg alapötletét (valódi szerelmi élményt hiba volna keresni a mélyén) az olasz pásztorköltészetben gyakran emlegetett kánikulai forróság adta. Erről írta Koltay-Kastner Jenő: „Az »égető kutyácska« néven főleg az olasz pásztorköltők szidalmazták a nyári kánikulát. Csokonainál ez külön dal tárgya is lesz *(A hévség)."* (ItK. 1922: 52. l.) A természeti kép összekapcsolása — párhuzamba vonása — az emberi érzelmekkel a magyar népköltészetben is gyakori: Csokonai ott is találkozhatott vele.

Az 1793-i első, s az 1800 körüli második kidolgozás közt voltaképp csak néhány szónyi eltérés van (a 3., 14., 23—24., 28. sorban), s a cím tér még el. (Toldy ezeket lajstromozta, de a legjelentősebb eltérést — a 23—24. sorban — kifelejtette; ld. 936. l.) Lényegében a két kidolgozás közti nagy időkülönbség s a megváltozott cím, valamint az AD. ciklusába történt beillesztés indokolta, hogy önálló versként tárgyaljuk.

Juhász Géza tévedett, amikor — még az első kidolgozást — összefüggésbe próbálta hozni Csokonainak Földiné Weszprémi Julianna iránt feltételezett szerelmével (ld. *Csokonai Rozáliája.* It. 1953: 450. l.; v. ö. Cs/ÖM. II, 297. l.).

Waldapfel József kiemelte — a különben merőben fiktív — vers részleteinek „életszerű realitás"-át: „Milyen életszerű realitással jelenik meg egy-egy részlet a konvencionális játékban, mint pl. az égető kutyácska (kánikula) és a szerelem tüze, az eső és a könny szembeállításában [idézi e vers 17—24. sorát]." (MFelv. 293—294. l.)

Sinkó bővebben foglalkozott vele, de az tévedés, hogy e versével „az elveszett paradicsomba" lopakodik vissza a költő: az alig eltérő ősszöveget már 1792-ben megírta. Amit azonban a „fikció"-ról ír, az helytálló egészen (302—303. l.).

1. *Az égető Kutyátska:* a 'kánikula' jelentésű kifejezést maga Csokonai magyarázta meg, igen terjedelmesen a jegyzetek sorában.
6. *Zőldség* (poet. lic): nem konyhakerti vetemény, hanem zöld növényzet értelemben.
13. *Elég* (nép.): voltaképp ebben az értelemben: 'elég az hozzá, hogy'
23. *falomb:* az akkori irodalmi nyelvben még ritka *lomb* szóhoz a költő hosszabb jegyzetet csatolt: „Az *ág* lehet leveles is, leveletlen is; száraz is, nyers is; vékony is, gerenda vastagságú is: a' *gajj* szint' illyen közönséges jelentésű. Hogy tesszük ki hát ezt hogy Frons? Kiteszi Molnár Albert ezzel hogy Lomb. Innen ezeket származtatja: frondosus *Lombos.* frondare *lombozni,* frondator *lombozó.* A' Lombot pedig, és a' lombost egészen megkülönbözteti a' lomptól, és a' lompostól. — Hozzuk viszsza, Barátim, ezt a' szép eredeti rövid szót, 's nyerni fog véle az írásunk." (AD/j. 32—35. l.) Csokonai tévedett, mikor Szenci Molnár Albertnak tulajdonította a *lomb* első szótározását: alkalmasint Páriz Pápai szótárával cserélte össze (v. ö. NyÚSz; Techert József: *Csokonai nyelvi forrásai.* MNy. 1936: 246—247. l., továbbá: TESz.).

Verselése

Az anakreóni versek hagyományos formájában, negyedfeles jambusokban íródott; Elek azonban a vers kapcsán érdekes észrevételt tett, megérezvén a szimultán metrumot: „e görög jambusa is — mint rímes megfelelője — gyakran ölti magára a magyaros ütem ritmusképét, annyira, hogy egyes részletek görög, s egyúttal magyar versnek is tökéletesen megfelelnek. Így pl. »A hévség« második versszaka:

⏑ – | ⏑ – | ⏑ – | ⏑
Én bennem is | van egy tűz
Mondják, hogy az | Kupidó,
Én nem tudom | ki légyen,
Nem esmérem | nevéről;
Elég, hogy ég | mellemben,
S emészti nagy | hevével:
Szemlátomást | betegszem,
És már alig | lehellek,

E kétszerű ritmizálhatóságnak magyarázata az, hogy a negyedfeles jambus 7 szótag lévén, a 4 + 3-as osztás lehetősége közel fekszik. A caesura szerencsés helyzete és a kezdő szavak némi hangsúlykészsége már ütemessé avatja a sort." (61—62. l.)

353. A' Leánykákhoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, viszont megvan ősszövegének, az *Édes Rabság*-nak autográf tisztázata: TF 74b (v. ö. Cs/ÖM. II., 286. l.). Az 1799—1800 táján készült Kcsj. „N^{ro} 4. Anákreon Pure" kötegében a 4. helyen így fordul elő: *„A' Leányokhoz"*; ez minden bizonnyal azonos tárgyalt versünkkel, amely az AD. IV. darabjaként jelent meg. A Kcsj. említett kötege különben nem más, mint az AD. — föltehetően autográf — tisztázata: ez kerülhetett föl Bécsbe, ahol kiadását Márton József intézte.

Közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 1137 57a, továbbá a szegedi Benkovics Imre-gyűjteményben (ld. Stoll 642. sz.).

Megjelenése

Az AD. IV. darabja (12—13. l.), a későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Mint említettük, az 1792-ben írt *Édes Rabság* megváltoztatott versformájú, módosított szövegű változata: a Kcsj. adata szerint is 1799—1800 körül készülhetett az átdolgozás (1797/98 körüli SzV/j.-n még az ősváltozat fordul elő kezdősorával), de az is lehet, hogy csak 1802-ben készült el: az 1802-i Mfj.-n az *Ódák* közt az első változat kezdőszavaival kezdte lajstromozni a költő (ld. Cs/ÖM. I, 232. l.).

Az 1792-i első kidolgozás ihletője egy Anakreónnak tulajdonított görög dal lehetett, az „Eros fogsága": idézzük az *Édes Rabság* jegyzeteiben kiadásunk II. kötetében (288. l.). Az átdolgozásra (akárcsak pl. *Az anákreoni versek* esetében) a versforma miatt volt szükség: az első változat uralkodó sorfaja az ötödfeles jambus (bár ez váltakozik negyedfeles jambusokkal); a költő az AD.-ban illőnek érezte a klasszikus negyedfeles ritmusba átírni az egész verset.

A változás — az új szótagszámból következően — lényegében stiláris jellegű.

Szövegkritika

A c í m a Kcsj.-n *A' Leányokhoz;* az 1802-ik ÚK.-n viszont az 55. helyen már *A' Leánykákhoz.*

Az AD.-ban — amely szövegközlésünk alapja — az ÚK. szerint jelent meg a cím.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a vers az 1792-i *Édes Rabság* átdolgozása, az pedig egy Anakreónnak tulajdonított görög versen alapul. Pásztory catullusi reminiszcenciát is keresett e fiktív darabban: „Hogy a szerelmi érzés általános és hogy Amort, Venust, Hyment stb. minden ember uralja és pedig minden hatalmasságnál hatalmasabban, azt mindkét költő hirdeti.

Cat. LXI. 46.

Quis Deus magis, ah magis
Est petendus amantibus?
Quem colent homines magis
Coelitum? — O Hymenaee Hymen!

Te suis tremulus parens
Invocat; tibi virgines
Zonula solvunt sinus,
Te timens cupida novos
Captat aure maritos.

Tu sero iuveni in manus
Floridam ipse puellulam
Matris a gremio suae
Dedis — o Hymenaee Hymen!

[...]

Csok. Anakr. 4.

Ti szent Idaliának
Kaczér szemű leányi!
Ti minket istenítő
Nyilakkal öldököltök.
Mikor levert erőnkön
Feláll királyi széktek;
Reánk bodor kaczajjal
Nehéz bilincset üttök. stb."

(Pásztory 19—20. l.)

1. *Idália:* a nevet maga Csokonai magyarázta az AD.-ban: „Idalia vagy Idalium egy város és erdő Cyprus szigetében, a' hol Vénus különösen tiszteltetett." (AD/j. 36. l.)
11. *nyűg* (rég., nép.): béklyó.
13. *Kellemek:* a Gráciák, a kedvesség, az ajándékozó jókedv, a hála istennői az ókori görög-római hitvilágban.
14. *martalék:* A szót Csokonai magyarázta meg a vers jegyzeteiben. „Martalék a' régi Magyaroknál tett hadban elfogott rabot, mancipium, örökös szolgát, vagy sclávot" (AD/j. 36—37. l.).

Verselése

Mint érintettük: a vers 1792-i ősváltozatát — amely ötödfeles jambusokban íródott —, a klasszikus negyedfeles anakreóni versforma kedvéért írta újra a költő.

Elek ezt írta róla: „Legszebben folyó anakreoni dala az »A leánykákhoz« című, melynek 48 verslábából csupán kettő a spondeus." (62. l.)

354. A' Búkergető

Kézirata

Saját kezű tisztázata vagy fogalmazványa: KK. III, 56b (CQ) (*A' Szeplő*-vel egy lapon). Lehetséges, hogy azonos a Kcsj. „N° 9. Lepurizáltattak" kötegében a 11. sorszámon szereplő kézirattal: *A' Búkergető.* A Kcsj. egy másik tisztázatát is említi a versnek a „N° 4. Anákreon Pure" kötegben; itt a 12. sorszámon található, azonos címmel. Föltehetőleg ez a tisztázat került fel Bécsbe, ahol Márton József az AD. kiadását végezte.

Az ÚK. is említi egy kéziratát: „154. *A' búkergető*"; ez is azonos lehet a Kcsj. N° 9. kötegében említett tisztázattal (mivel utána *A' szeplő* fordul elő, 155. versként a listán, előtte pedig *A' Háfiz' sírhalma).*

Közel egykorú másolata a székelyudvarhelyi Református Kollégium Miksa László-gyűjteményében (ld. Stoll 501. sz.).

Megjelenése

Az AD. XI. verseként jelent meg (23—25. l.); a későbbi kiadások ezen alapulnak, a mi szövegközlésünk is.

Keletkezése

Az 1799—1800 táján készült Kcsj. adatai szerint ez a vers is ebből az időből való: korábbi kéziratát, lajstromozását nem ismerjük.

Az anakreontikon alapja a klasszikus ókorból már ismert bor és víz vetélkedése. Minderről a tárgyi magyarázatokban szólunk bővebben.

Az újabb kiadásokban (ld. ÖV.[2], MM.) az 1803. év első harmadában fordul elő, pedig a Kcsj. szerint 1799—1800 táján már készen kellett lennie.

Szövegkritika

A vers c í m e a K.-ban: *A' búkergető* Kétszer aláhúzva. A K eltérései a kiadásunk alapjául vett AD.-tól:

1. K: <*Midőn iszom*> Az áth. szavak fölé írva: *Ha hörpölök*
3. K: *halandó* Olvashatatlan szóból átjav.
5. K: *magamnál* Olvashatatlan szóból *(? magánál)* jav.
7. K: *Potsolyába* [Jav. e.: ? *Potsolyás*] <*világot [?] éltek [?]*> Az áth. szavak fölé írva: *foly világtok!*
A sor után — nyilván a vsz. végének jelzésére — vízszintes vonal.
13. K: *Hej Vízivok*
14. K: *Világtok!* —
A sor után — a vsz. határának jelzésére — vízszintes vonal.
15. K: <*Mit aggódtok*> Az áth. rész fölé írva: <*? Borban bízzál*> majd ez alá írva: az AD.-beli végleges megoldás.
17. K: *palatzk*
18. K: <*? Míg abba is bort szívunk*> Az áth. rész fölé írva: *Hát kurta napjainkból.*
19. K: <*? A' búk bajok*> Az áth. szavak fölé írva: *Hányat le lopk̄ [= lopnak]*
20. K: *bokrosítsam* Jav. e.: *szaporítsam.*
22. K: *Gohér*
23. K: *Iszom, ha*
24. K: *Iszom, ha bánat éri 's* Több nincsen a különben már a leírás alkalmával is csonka kéziratlapon.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Antik irodalmi közhelyen — a bor és a víz vetélkedésén, szembeállításán — alapul.

Bartal csupán „a bornak és hatásának dicséreté"-t látta benne, Anakreón s Horatius költészetéből idézve példát: „...az anakreoni *mániá*-val és a Horatiusi *insaniá*-val a legszorosabb összeköttetésben áll a bornak és hatásának a dicsérete. A n a k r e o n így énekel:

«Ha Bacchus jöttét érzem
Ha gondom mind alunni mén.
Nótázok egyet s azt hiszem
Hogy Crösus kincse mind enyém.»

(Radó fordítása.)

Horatius meg (Carm. III. 21. Ad Amphoram):

«Tu lene tormentum ingenio admoves
Plerumque duro: tu sapientium
Curas et arcanum iocoso
Consilium retegis Lyaeo!

Tu spem reducis mentibus anxiis
Viresque; et addis cornua pauperi,
Post te nec iratos trementi.
Regum apices neque militum arma.»

És Epist. I, 5., 16.:

«Quid non ebrietas designat? Operta recludit,
Spes iubet esse ratas, ad proelia trudit inertem;
Sollicitis animis onus eximit, addocet artes.
Fecundi calices quem non fecere disertum?
Contracta quem non in paupertate solutum?»"

(Bartal Antal: *Találkozások a classicus és modern költészetben.* EPhK. 1894: 640. l.)

Pásztory Catullusban már olyan mintát is talált, ahol a római költő kikél a vízivók, a víz ellen: 18. l.

Horváth János az AD.-t elemezve így írt a tárgyalt versről: „Némely darab tárgya csupán a borivás magasztalása említett jótékonyságáért, s a vízivók ócsárlása (*A búkergető;* ennek egy szép versszaka — a *»Kancsót fiú«* kezdetű — az életélvezést indokolja a mámor sajátos páthoszával, melyben komorabb valóságtudat s élvezésvágy keveredik)." (Csok. 53. l.)

Görömbei András Csokonai bordalairól értekezve így méltatta ezt az anakreontikont: „Az *Orgiák* »sziveket feloldó« és gondtörő szándéka ihlette a *Szerelemdal* után íródott *A búkergető-t* is. Már a nyitó két sor jelzi, hogy itt az ismert gondolatkör teljesen népies köntösben jelenik meg:

Ha szíhatok borocskát,
A gondjaim csucsulnak.

A népies szavak, kifejezések immár nem az archaizálás igényével, hanem a kitárulkozó népies szemlélet okán olvadnak egybe a rokokó témával. Eleven, önjellemző zsánerkép ez. Benne van a divatos rangsorvitatás ellentétező beállítása. A vízivók megvetése: »Pocsolyába foly világtok!« Az egész vers szemlélete dévaj és rusztikus. A bánattól és a fájdalomtól irtózó ember éppen azt részletezi, amitől menekül. Eleven odafordulásaiban, megszólításaiban (»Héj, vízivók!; Héj, vízisszák!«; »Kancsót fiú!«) azért meggyőző az agitatív szándék, mert a saját példájából indul ki, s oda tér vissza. A példa azonban túlhajtott is:

akár örül, akár bánat éri, mindig iszik." (Alf. 1973/11: 131. l.) Ehhez csak annyit kell megjegyezni, hogy az 1800 körül írt *A' búkergető* korábbi, mint a *Szerelemdal a' csíkóbőrös kulacshoz.*

8. *Filéta* (gör.): fantázianév.
26. *csucsul* (táj.): <kisgyermek> alszik, csicsikál.

A 15—17. sor idézetével Márton 1813-i kiadásának kötetében a címlapon J. Gritnernek a vershez készített illusztrációja látható. (V. ö. Vayerné Zibolen Ágnes: *Gritner J. magyarországi munkásságának körvonalai.* Ars Hungarica. 1981: 225—231. l.)

Verselése

Az anakreóni versek hagyományos formájában: negyedfeles rímtelen jambusokban íródott.

Dallama

Sonkoly a versnek Vaszy Viktor által férfikarra írt feldolgozását lajstromozta, 1939-ből (119. l.).

355. A' Szeplő

Kézirata

Eredeti kézirata — tisztázat vagy fogalmazvány — a költő javításaival: KK. III, 56a. Közel egykorú másolata: DebrK. R 809: 16b.

Két kéziratát lajstromozta az 1799/1800 táján keletkezett Kcsj. is: a „N^{ro} 4. Anákreon Pure" kötegben a 17. *A' Szeplő;* ugyancsak a Kcsj.-ben, a „N° 9. Lepurizáltattak" kötegben, azonos címmel, a 12. darab. Föltehetőleg a ránk maradt kézirat ezek egyikével azonos. Az ÚK. is lajstromozta egy kéziratát: „155. *A' Szeplő*"

Megjelenése

A költő — a Kcsj. tanúsága szerint — először az AD.-ba szánta mint jellegzetes anakreontizmust, majd az ÓD.-ba sorolta, de onnét később törölte: az ÓD/t-n a Második Könyv 4. darabja volt: <4. *A' Szeplő*>. Végül átsorolta a *Lillá*-ba; a LD/t_1-n a 30.; a LD/t_2-n névelőtlen utalással — *Szeplő* — a *Szamótza* és a *Boldogság* között található, majd a LD/t_3-n a II. Könyv XXXIII. da-

rabja, *A' Szeplő* címmel. Ott is jelent meg az LD.-ban: Első Könyv. 97—98. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Kazinczynak Kis Jánoshoz 1803. július 23-án írt leveléből úgy tetszik, hogy a vers a cenzor döntése folytán került ki az AD.-ból: „Láttam a' Csokonai Anacreoni verseit; mellyek közzűl eggy darabot (a' másik kitörlött darab *undok)* — ezen sor miatt törlött-ki Engel Úr: »És csókolódva tréfálsz!« Az illy dolgok irtóztató dolgok. — E[ngel] azt mondja, hogy kéntelen vele. — Nem az! nem *kéntelen* senki, ha nem *akar kéntelen lenni:* s miért nem kéntelen más Censor?" (CsEml. 471. l.) A kihúzott sor végül is belekerült az *Anakreoni dalok* első kiadásába. (A *Boldogság* című, XII. számú dalban: „És tsókolódva tréfál.") A másik vers, amelyet Kazinczy maga is „undok"-nak tartott: *A' Szeplő.* Ez kimaradt az első kiadásból.

Keletkezése

Jellegzetes anakreontikon: azért is sorolta kezdetben az AD.-ba a költő. Az időrendet alkalmazó kiadások 1803-ra teszik keletkezését (ld. ÖV. — MM.), a Kcsj. szerint azonban már 1799—1800 táján el kellett készülnie.

Szövegkritika

A K eltérései a kiadásunk alapjául szolgáló LD. szövegéhez képest:

1. K: *megért* **fenyőmag**
2. K: *húllott;*
4. K: *Rozsába [...] bogárka;*
5. K: *Korinti szőllő*
6. K: *tzúkoros kalátson:*
7. K: *Olly* Más szóból, sötétebb tintával jav.; az első *l* német *ſ* volt.
8. K: *édes egy <parányi> kerekded*
9. K: *Szeplőtske* A *Lilla* név nincs kiemelve, a sor végén gondolatjel; a sor alatt vízszintes vonal jelzi a szakasz végét.
11. K: *A' mellybe<n>*
12. K: *Ha* **mellye**
13. K: ***Hó**-habjain fűrödtet,* Átjav: ***Hó**-habja<n>* Beszúrva: *közt*
15. K: *Hajok'* [...] K: *arannyát.* A sor alatt a szakasz végét jelző vízszintes vonal.
17. K: *tsókjaim [...] méltó* Más szókezdetből jav.
18. K: *Dühödés e' <az ? tőlem>* Az áth. rész fölé írva: *Lilla' mellyén* A *Lilla* név nincs kiemelve.
20. K: A sor végén pont.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár az anakreóni vers már a Vajda Juliannával történt megismerkedés után készült s *Lilla* nevére szól, fölösleges valóságos élményt keresni mögötte; Haraszti már 1880-ban megsejtette mélyén az idegen mintát: „Anakreoni verseinek másik része somogyi tartózkodásának idejéből való; ezekben a költőieskedő képzelődés helyett erős sensualizmus jelentkezik, a mi csak ama sejtésünknek megerősítésére szolgál, hogy Csokonai nem épen platói viszonyok által sietteté kigyógyulását. E résznél se keressünk költői becset, de van köztük egy, *A Szeplő,* mely oly erős érzékiséget lehel, oly kedves kis Amor-szobra az egész gyűjteménynek, hogy eredetiségében kétkednünk kell. Alkalmasint olasz utánzat is lesz." (198. l.)

V. Szőcs Géza meg is találta a vers alapötletét, Tassoni *La secchia rapita* című vígeposzában, amelyet Csokonai le is akart fordítani (ld. Cs/ÖM. I, 207. l.), tehát jól ismerte: „A »*Szeplő*« című kis anakreoni dal ugyanily alakban előfordul az imént említett »Secchia rapita« című eposban, mely Pope »Fürtrablása« mellett mindenesetre nagy befolyással volt rá a Dorottya megírásánál." (V. Szőcs Géza: *Csokonai és az olasz költők.* Szentes, 1893. 6. l.)

Kastner Jenő Tassoni mellett Tassónál is fölfedezte a vers ihlető motívumát: „*A szeplő* cz. anakreontikon nálunk egészen különös dicsérete a kedves szépségének, de megvan Tassoninál épúgy, mint az *Adone*ban (XVII. ének). Tasso egy szonettje (260.) és egy madrigálja (11. sz.) szól a «picciol neo» a «caro, amoroso neo»-ról. Bár Csokonai teljesen eredeti, könnyed, kedves tréfája ép ez utolsó költeményre mutat, csakhogy a kis szeplő a kedves arczáról keblére csúszik:

Caro, amoroso neo
Che si illustri un bel volto
Col negro tuo fra'l suo candore accolto;
Se per te stesso sei
Tu pur macchia e difetto,
Con qual arte perfetto
Poi rendi il colmo delle grazie in lei?
Forse del ciel le stelle
Sono macchie si belle.
Or se tali ha costei
In sua beltà *le emende,*
Quai poi saranno i fregi ond'ella splende?"

(ItK. 1922: 52. l.)

Vargha Balázs a vers genezisét vizsgálva rátalált az 1794-ben papírra vetett *A' Tsókok* egy utóbb törölt ihlető részletére. „*»Láttam, magam láttam, hogy Rozália mellyén sereggel öszvegyűltek: lejtős kerekséggel emelkedett fel annak kies halmocskája és síma tetejéből keményebben nőtt ki egy pirosló csecsszíklácska, mellyben titkos forrása vólt az élet édes tejének... Az apró tün-*

dérek nagy számmal indúltak a sikamló hegynek, némellyek már a bércecskének bimbójára szinte felhágtak... a többiek pedig a két hegyecskének kies völgyén, ah azon a kies völgyön bíztatták a vetélkedőket mennyei énekekkel. Amikor te odajöttél, Rozália szíve megdobbant, a hegyecske megrendűlt s a gyönyörűség fiai róla mind egyig a völgybe lehullottak.« Ő maga is belátta, hogy ez már túlhajszolt látomás: kihúzta *A csókok* kéziratából. De nem tagadta meg végleg, mert ebből alkotta *A szeplő*, a Lilla mellén levő szeplő mikroszkopikus csodavilágát." (ArcV. 201. l.)

Ferenczi bizonyára téved, mikor valós élményt sejtve mögötte, a költő azon versei közt említi: „amelyek már bizalmasabb együttlét tanúi" (79. l.).

Babits Mihály — alighanem erőltetett, túlhajtott képvilága, rokokós csinváltsága miatt — a költő „jelentéktelen darab"-jai közt említette, kifogásolva, hogy belekerült az Anthologia Hungarica anyagába (ld. Nyugat, 1923. I, 395. l.).

Harsányi István az anakreontikon rokokó jellegzetességére mutatott rá: „Érdekes típusa az udvarló célzatú rokokó szerelmi költeményeknek az, amelyben kedvesének apró hibáit is szépség gyanánt tünteti fel a költő s mézes, dícsérő szavakkal veszi körül. Több helyen rátalálunk e motivumra Csokonai költészetében, de van egy verse, amely talán nem túlozunk, szinte páratlanul áll rokokó szempontból egész költészetünkben. *A szeplő*-re gondolok. Hány bájos hasonlatot nem hoz elő, hogy tökéletessé tegye ezt a rokokókompoziciót." (Rok. 36. l.) Ugyanitt rámutat egy motívumrokonságra Horatius egyik szatírájával is, amint erre alább kitérünk.

Horváth János azon Csokonai-versek között említi, amelyeknek „Játéktárgya maga a női szépség..." (Csok. 46. l.), s ezen belül „az anakreoni szabadosabb, az érzékiség határait is érintő nemben különösen mesteri"-nek nevezi (uo.).

Waldapfel József hasonló vonatkozásban ezt írta róla: „A szép testet még szebbé tevő szeplő hagyományos erotikus témája is a dühödés említése ellenére páratlan gyöngédséggel szólal meg [idézi a vers 1—2. sorát]" (MFelv. 294. l.).

Julow nem véletlenül érzett „hellén ízeket" a kis anakreontikonban, hiszen a kép eredete az antikvitásig nyúlik vissza: „Csokonai kései anakreoni dalai azt az érett aszúzamatot ízleltetik, amelyet annyira hellénnek érzünk, s érzett különösen a romantika *(Az álomhoz, A szeplő)*." (MIrT. III, 244. l.)

Rákos Sándor némileg eltúlozva a költemény eredetiségét, jelentőségét, nevezte „renaissance-festményeket idéző, páratlan szépségű remekmű"-nek. „Ez a Vörösmartyt, Aranyt (a szemérmesen eposzaiba, eposzainak ál-objektív leírásaiba rejtőzőt), Vajdát, Babitsot, Szabó Lőrincet, Nadányit (a nagyszerű érmeket metsző kis mestert) és a József Attila Ódáját is megelőző csodálatos asszonytest-leírás; nemcsak időrendben első a felsoroltak közt, de még a legnagyobbak versenyében is alighanem felülmúlhatatlan a maga nemében." (Rákos Sándor: *Csokonaival Umbriában*. Alf. 1973/11: 45. l.)

5. *Korinti-szőlő* (rég.): mazsola.
9. *Szeplőcske:* voltaképp anyajegy.

10—15. A szintén haját szárogató nimfa alakjával Ovidius *Metamorphoses*-ában is találkozhatott Csokonai:

„Doridaque et natas, quarum pars nare videtur,
pars in mole sedens viridis siccare capillos.
pisce vehi quaedam"

(Moriz Haupt: *Die Metamorphosen des P. Ovidius Naso.* Berlin, 1885. 52. l.)

Magyar fordításban:

Doris s lányai is, néhány ahogy úszik a vízben,
néhány meg zöldszálú haját szárítva a szirten,
s van ki halon lovagol;

(Ld. Publius Ovidius Naso: *Átváltozások.* Fordította Devecseri Gábor. Magyar Helikon [Budapest] 1964. 39. l.)

18. *Dühödés* (poet. lic.): indulat, öntudatlan elragadtatás.

19—20. Mint Harsányi István utalt rá: ez a gondolat Horatiusnál is felbukkan:

Illuc praevertamur, amatorem quod amicae
Turpia decipiunt caecum, vitia aut etiam ipsa haec
Delectant...

(*Q. Horatii Flacci opera omnia.* Recognovit... Guil. Dillenburger. Bonn, 1881. 362. l.)

Bede Anna fordításában:

Most szóljunk arról, hogy a vak szerelemben az ember
meg sem látja a hőn szeretett lény csúnya hibáit,
vagy szépnek hiszi...

(*Horatius összes művei,* Bede Anna fordításában, Bp., 1989. 205. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Német nyelvű fordítását Mailáth János készítette el *Das Mahl* címmel (ld. Franz Toldy: *Blumenlese aus ungrischen Dichtern in Übersetzungen.* Pesth und Wien, 1828. 28. l. (V. ö.: Cs/ÖM. I, 291. l., Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp., 1915. 286. l.)

Eszperantó nyelven: *La makulato.* Tradukis de Kálmán Kalocsay, Bp., 1933. Literatura Mondo Hungara Antologio.

Francia: *La tache de rousseaur.* Adaptation de Lucien Feuillade. Paris, 1962. Antologie de la Poésie Hongroise. 115. l.

Japán: Fordította: Imaoka Dsuicsiro: Hungari-Sibunkagu Zensi. (Magyar vers- és prózagyűjtemény.) Tokio, 1955. 151. l. Vö: Demeter: Suppl. 1960.

356. Purgomák I—V.

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 14a.

Ez a kézirat alkalmasint azonos a Kcsj. által a „N° 11° Rongyosok" kötegben regisztrált kézirattal, ahol arab számokkal számozva szerepel az öt epigramma címe (ld. Cs/ÖM. I, 102. l.), s ugyanerre a kéziratra vonatkozhat a Ktl. adata is: „Fasc. N° 7. N° 1. öt elmés Epigrammák." (Uo. 106. l.)

Az ÚK.-n csak két darab szerepel az ötből: „33. Purgoma. — Epigr. 34. Epigramma Kopátsiról. — Epigr." (A műfaji megjelölés Csokonai saját kezével van bejegyezve.) (Ld. i. m. 227. l.) Az Mfj.-n pedig négy szerepel az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetében: az *Árpád* innen hiányzik. (Ld. uo. 235. l.)

Megjelenése

Először Toldy adta ki mind az ötöt, de az egyes címeket elhagyva: 784. h. Hasonlóan adta közre a HG. is (II, 207. l.), s Vargha Balázs (ÖV. — M:). Az egyedi címeket először mi közöltük: MKKt.

Keletkezése

A keletkezés időpontjához a kézirat nem ad eligazítást: az 1794-i *A' szárazság és az el hagyott szerelmes* másolatával fordul elő a fogalmazvány: de az *Árpád*-eposz említése az egyik epigrammában nyilvánvalóan jelzi, hogy ennél jóval későbbi.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" időrendet tartó Harmadik könyvében (1797—1804) közölte, az 1800 májusában született *[Visszajövetel az Alföldről]* után, s az ugyancsak 1800-ra tehető *Óda az árnyékszékhez* előtt; őt követte a HG. és a FK. is Vargha Balázs kiadásai (ÖM. — M.) az 1801 év elejéről keltezték.

Támpontunk lehet az, hogy 1799/1800 körüli Kcsj.-n bukkan föl először, ezért mi is az 1800-i keletkezést fogadjuk el. Megerősítheti ezt az is, hogy a III. epigrammában előforduló *Földi* János 1801 áprilisában már meghalt. Az *Árpád*-eposz terve is 1799/1800 táján öltött határozottabb formát a költő agyában (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 630., 637. l.).

Szövegkritika

A K-ban nincs összefoglaló c í m e az öt epigrammának s hiányoznak az alcímek is; az utóbbiak viszont megvannak az autográf Kcsj.-ben, s a szintén saját kezű Mfj.-n; kettőnek a címét pedig az ÚK. is tartalmazza. Így ezeket az alcímeket ezekből teljesen indokoltan vettük át. Összefoglaló cím nincs a K-ban az epigrammák fölött: idegen kéz írta föléjük irónnal a *Purgomák*-at — s mivel ezt a kiadások is átvették, mi is megtartjuk.

2. K: *bár <már> így*

4. K: *eszedhe'* A kiadásokban Toldytól mindmáig *eszedbe* található, pedig a hiányjel is tanúsítja, hogy az *eszedbe* olvasat a helyes: az *eszedben* értelmileg, ritmikailag sem illik ide.

5. K: *mert ha n̄ [= nem] érted*

6. K: *<Néked>* Az áth. szó fölé írva: *Ugy e' [...] és <rövid>* Az áth. szó fölé írva: *az is [ugy é* Az *e* ékezete utóbb törölve.]

9. K: *Én ugyan <a' kis>*

10. K: *<Földim> <? Heréket* Az áth. szó fölé írva: *Úgy e' méhek mestere, Földi találsz> <Még is ugyan úgy é .....> <Földi> Ugy e' hogy itt, Földim.*
Toldynál, a HG.-ban, s a FK.-ban *földim,* Vargha Balázs kiadásaiban (ÖV. — M.) már *Földim,* s nyilván ez a helyes alak, mivel Csokonai hadházi író, tudós barátjára vonatkozik.

12. K: *nyelvünk <? dísze>* Az áth. szó fölé írva: *már ma*

13. K: ***Oh*** A szó eléje szúrva: *Tőlünk;* ennek megfelelően em. A sort a kiadások félreértették: az *oh* itt szabályos felkiáltó szó, de már Toldy *ó*-nak írta, s a 16. sorban ugyanígy *ó*-t használ: föltehetőleg 'alt' értelemben mindkét helyen, pedig ez csak az utóbbi helyen jogosult. Így járt el a HG. és a FK. is, s ugyanezt tették Vargha Balázs kiadásai, csak kötőjelet tettek a két szó közé: *ó-magyarok.* A 13. sorban azonban az *„oh, Magyarok!"* a helyes olvasat. A folytatás a K-ban: *<minket ..... csak ...? színe külömböz>* Az áth. rész fölé írva: *nemetek t̄s [= tsak] ezekbe külömböz*

14. K: *<Mert... szabadságunk idegen szabadságon [?]>* Az áth. sor fölé írva: *Hogy ti fejérebb színt, mink feketébbet adunk.*

15. K: *járomba <.....va>*

18. K: *<A bora felénnyi vízzel össze>* Alá írva: *<Az asztalára tsak vizes bort>* Utána írva a főszövegbeli: végleges változat. Toldy s a HG. helyesen közölte a sor utolsó szavát: *nélkül,* Vargha Balázs kiadásaiban azonban — teljesen indokolatlanul — *nekűl* van; ez a versformával, a iambicus trimeterrel is ellentétes.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Ktl.-on „elmés"-nek nevezett epigrammák valóban szellemesek, az e műfajban is remeklő Csokonai legkésőbbi, legkiválóbb alkotásai, mégis alig foglalkozott velük a szakirodalom.

Belejátszhatott ebbe, hogy a pontatlan szövegkiadás s a szavak többértelműsége miatt talán nem is fogták föl egészen mindnek az értelmét. A következőkben — jobb áttekinthetőség okából — külön tárgyaljuk az egyes epigrammákat.

I.

A nyelvújító Csokonai áll itt ki a görög *epigrammá*-ból magyarázott *purgoma* szó mellett; a második sorban a *Görög* jelentése '(görög származású) kereskedő'; így érthető az epigramma csattanója (kivált ha pl. a 'csaló' nevet viselő német *Betrieger*-re is gondolunk a *Tempefői*-ből).

II.

Csokonai tervezett XII énekes Árpád-eposzáról van szó.

III.

Az epigramma kulcsa, hogy a mézgyűjtő, mézet adó méhnek szúrós fullánkja is van, mint a jó epigrammának; a méh-társadalom *heré*-je nem gyűjt mézet s nincs is fullánkja.

A 10. sorban — mint volt róla szó — a *Földi* név Csokonai természettudós, író, költő barátjára vonatkozik.

IV.

A vers csak akkor érthető igazán, ha tudjuk, hogy a kor szóhasználatában az „új magyar" — olykor *„új-magyar"* — jelentése: cigány. Az elnevezés összefügg Mária Terézia intézkedésével, aki a cigányság vándorló életmódjának megszüntetésére reformokat foganatosított: igyekezett helyhez kötni, anyakönyveztetni őket; ekkor kezdték használni a megtisztelőbbnek szánt *„új lakos"*, *„új polgár"*, *„új magyar"* kifejezést 'cigány' értelemben (v. ö. NySz. MNy. 1964: 393.; 1970: 103. l.).

Az epigramma mondanivalója — az egészet cigányember szájából halljuk —, hogy az ázsiai eredetű cigányság „új magyar" lett: régi szokásait, ruházatát elhagyván civilizálódott, míg a szintén ázsiai eredetű magyarság az „idegen járomban", a Habsburg-uralom alatt visszafejlődött, tüntetően ősi magyar viseletben járó „ó magyar" lett.

V.

A szellemes epigramma hősének neve létező magyar név, de aligha valóságos személy nyomán használta e nevet a költő.

Verselése

Az I—IV. az epigrammák klasszikus formájában: disztichonokban készült; az V. formája hatos jambus (sánta jambus), latinul: trimeter iambicus acatalectus. (V. ö. Négyesy: MértVers. 195—196. l.

357. [Visszajövetel az Alföldről]

Kézirata

A költő hagyatékának kéziratleltárai közül az 1805 körüli Ktl.-on fordul elő a „Fasc. N° 12." N° 3. darabjaként, így *Visszajövetel az Alföldről és Lótsere* (ld. Cs/ÖM. I., 106. l.). Az utóbbi vers úgy került ide, hogy az itt tárgyalt költeményt tartalmazó két fólióból álló kézirat második és harmadik oldalán a *Lótsere* található, míg az utolsó, egyébként üres oldalon a kéziratleltár jelzete, **12. 3.** olvasható. Ezek szerint ez a kézirat azonos a Ktl. által lajstromozottal.

Ma ez a saját kezű fogalmazvány az MTAK. Kézirattárában található: VJ. 5a. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő meglehetősen kései munkája, de nem annyira, hogy ne kerülhetett volna föl kiadásra szánt művei címjegyzékeire. Ennek a fő oka inkább a vers személyes jellege: eredetileg a karcagi Varró családnak, kedves vendéglátóinak készült köszönetképp, „házi használatra", bár az AV.-be is beleillett volna.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében (782—783. h.), majd a HG. (II., 104—106. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

A Dunántúlról hazafelé, Debrecenbe tartva írta e versét — rögtönzésként — Csokonai, s ezúttal a pontos keletkezést is föltüntette az ív jobb felső mezőjében: *„Kardszag 9: May. 1800"*. Azt, hogy rögtönzés, az utolsó sor alatti megjegyzése is mutatja: *„Raptissima CsM mk."* vagyis: „Igen futtában Csokonai Mihály maga kezével."

Szövegkritika

A versnek az eredetiben nincs c í m e ; a ma ismert címe bizonyára a Ktl. adatának átvétele, bár nem bizonyos, hogy az a költőtől származik; mivel kifejezi a mű tartalmát s átment a köztudatba, megtartjuk. Toldy s a HG. rövid ö-t használ az *Alföld* szóban, akárcsak a Ktl.; Vargha Balázs kiadásai hosszú *ő*-vel írják a név utolsó magánhangzóját; mi a Ktl. szerint.

9. K: *Bár <más földnek vidékéről>* Az áth. sor fölé írva: *Hazánk <édes>* [Az áth. szó fölé írva:] *áldott ölétől*
10. K: *<Semmi jót meg nem tagad:>* Az áth. rész fölé írva: *Az okosság elragad*
11. K: *<A' hazának édes, édes>* Az áth. rész fölé írva: *De annak édes*
13. K: *<Voltak ugyan már>* Az áth. sor alatt következik a végleges megoldás szövege.
14. K: *napjaim 's <társaim> uraim:*
15. K: *fűltek* Más szóból *(? fülledt)* jav.; *Hazának* jav. e.: ***h**azának*
17. K: *A'* Más betűből jav.
23. K: *szívának* Toldy még kipontozta a helyét, azt írván, hogy „olvashatatlan szó" A HG. már megfejtette.
25. K: *Sok <fáradság sok>* Az áth. szavak fölé írva: *volt a' baj 's*
26. K: *rogyott* Talán ebből jav.: *fogyott.*
39. K: *Hogy <kedves>* Az áth. szó fölé írva: *már én <áldott> a' jó*
43. K: *Vígan <borul> símúl*
51. K: *<Hogy egy édes>* Az áth. rész fölé írva: *Vívén egy jó*
55. K: *A'* [A névelő utólag szúrva a sor élére.] *Kit régi <szívességéért> jótéténért*
57. K: *szívességéért* A *v* helyett tévesen *g*-t írt a költő s javította.
59. K: *Ki<k>ben*
61. K: *Mert ma <szok is>* Az áth. szó fölé írva: *sok is*
62. K: *Holmi* A *H A*-ból jav.
66. K: *A' <meg> nyugalmat*
67. K: *Kinek <.....>* Az olvashatatlanul áthúzgált szó fölé írva: *szavain*
70. K: *<? sar...>* Az olvashatatlan szó fölé írva: *bár mi*
74. K: *<Jó szívet> Tiszta szívet*
79. K: *<Mind> Köz*
80. K: *<? Tágas> Termés*
81. K: *Éljenek <.....>* Az olvashatatlanul áth. szó után írva: *Ősök'*
83. K: *Kiknek illy <jó és illy>* Az áth. szavak fölé írva: *híres és*
88. K: A sor alá írva, a lap bal alsó sarkába: *Raptissima CsM mk.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költő 1800 márciusában indult a Somogyságból haza, Debrecenbe, az Alföldön át. Útvonalát Ferenczi így adja elő: „A rendes országúton, hol gyalog, hol alkalmilag szekeren Szigetvár felé került és bejárta a vidéket, a Zrínyiász színhelyének megnézése végett. E miatt két napot töltött ott gr. Festetics Lajosnál. [...] Innen több megállással Pécsnek ment, honnan a Dunán átkelhetés végett »sok baj s törődés« közt Bátának, majd Baján át a legatus korából ismert Halasra és Kecskemétre ért s mindkét helyt hosszasabban pihent. Azután Nagykőrösön, Szolnokon át, átkelt a Tiszán és május 9-én Kardszagon *(Visszajövetel az alföldről, Lócsere)* Varró nevű ismerősénél megpihent s egész lelkét kiönti, hogy hazájában, az alföldön s a kedves Nagykunságban lehet, a nyilt szivek honában. Nádudvaron át május közepére ért haza." (105—106. l.)

A vers keltezéséből tudjuk, hogy május elején érkezhetett a nagykunsági városba, régi kedves vendéglátó barátaihoz, a Varró családhoz. A karcagi nótáriusról, Varró Istvánról, illetőleg annak a debreceni kollégiumban végzett fiáról, Jánosról, részletesen szólunk a *[Varró Jánosnak]* c. vers jegyzetében (ld. Cs/ÖM. III, 623—625. l.). Az alkalmi művet ezúttal pontosan keltezte a költő.

Noha „házi használatra" írta, vannak e versnek valóságos költői erényei, sőt a hazai tájat ábrázoló, közvetlen hangú realizmusával Petőfi előfutárának tekinthető.

Toldy közölte ugyan, de részletesebben először csak Haraszti foglalkozott vele (216—217. l.). Hasonlóan írt róla később is, „a romantikus költészet egyik fő elemét", a „couleur locale"-t emelve ki leírásaiban (In: Beöthy I., 649. l.).

Ugyancsak stílusát értékelte Oláh Gábor (Csok. ItK. 1928: 193. l.) és Máday (48. l.).

Bontakozó tájköltészetünk e szép darabjában Versényi György fedezte föl a lényeges, meghatározó mozzanatokat: „Csokonai költői világában azért érezzük magunkat ma is olyan otthonosan, mert magyar levegő fuvalma érinti lelkünket. Magyar szív szerelmének melege árad ki belőle, magyar észjárás tarka szivárványa gyönyörködtet. Apróra szedték már, hogy mit tanúlt az idegen költőktől. Mi elevenen érezzük: mit tanúltunk mi tőle. S mikor szeretete átöleli az egész hazát, az egész magyar nemzetet, mégis szülötte-földéhez, ennek népéhez tapad egész lelkével." (*Életképi elemek Csokonai költészetében.* ErdMúz. 1905: 467. l.)

Császár Elemér is észrevette, hogy e költeményével Petőfi tájleíró költészetének előfutára a debreceni költő. (*Csokonai.* BpSz. 1909. 137. k. 247. l.)

Alszeghy XIX. századi epigon lírikusainkról szólva sajnálkozását fejezte ki, hogy „a *Visszajövetel*-féle versek csak Hódmezei Berei Farkas András tudták megihletni" (ItK. 1917: 429. l.), pedig megihlettek azok másokat is — igaz, nem epigonokat, hanem eredeti nagy költőket, amilyen Petőfi és Arany volt.

Újabban Vargha Balázs méltatta érdeme szerint a „lírai napló"-t (ArcV. 264—265. l.).

Verselése

A költő kedvelt versformájában, keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült. Elek a „Kéttagú *lejtő* rímek"-re az egyik példát e versből idézi (74. l.).

A boldogság kellet*én is*
Ültem, mint egy Retecen,
Hogy nem szemlélhettem *én is*
Kedves füstöd Debrecen!
(74. l.)

358. Lótsere

Kézirata

A Ktl. utal rá: a Fasc. N° 12. N° 3. kötegben, a *[Visszajövetel az Alföldről]* c. verssel együtt (ld. Cs/ÖM. I., 106. l.). A VJ. 5b—6a oldalán **12. 3.** leltári jegyzettel található kézirat ezzel azonos. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai kiadási terveinek címjegyzékein nem fordul elő: föltehetőleg nem is szánta kiadásra: pillanatnyi bosszúságát öntötte versbe — esetleg némi gyakorlati céllal is — szűkebb baráti köre érdeklődésére számítva.

Toldy fölvette jegyzékére, a 95. helyre, az „Alkalmi darabok" közé, de nem adta ki.

Először a HG. közölte (II., 265—267. l.); a későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Nem véletlenül került rá a K-on a *[Visszajövetel az Alföldről]* papirosára: a megkezdett „lírai napló" közvetlen folytatása, habár ez a vers már nem naplószerű leírás, hanem (ön)ironikus kifakadás a költő nyomorúságos helyzete ellen, amikor még előfogatot sem tudott szerezni útjára hazafelé. Talán volt vele közvetlen gyakorlati célja is: karcagi barátainak is megmutathatta, hogy így nyerjen pártfogást — fogatot — további útjához.

A szakirodalom nem nagyon foglalkozott e művel. Gulyás József a vers hitelességének is egyik bizonyítékát látta abban, hogy „való eseményre céloz" (ld. Cs-tan. 36. l.). Ezt a tárgyi magyarázatokban idézzük.

Minthogy a pontosan datált 1800. május 5-i *[Visszajövetel az Alföldről]* fólióján fordul elő, annak megírása után néhány nappal keletkezhetett.

Szövegkritika

A versnek a K-ban címe is van: *Lótsere,* s ez is arra mutat, hogy talán mégis gondolt kiadására Csokonai.

1. K: *Hol vagy most <szárnyas> Pégaze* — A gondolatjel áth., s fölé beszúrva: *a' melly mint*
3. K: *'s a' <hegyeket> bértzeket*
4. K: *<Fenn hejj> Megtetéző*
6. K: *fennyen <parantsol s...>* Az áth. szavak fölé írva: *kettyeget hozzád*
11. K: *<Sőt most is> Plútóné <be> ágyas házáig <? be>* Az áth. szó fölé írva: *most*
17. K: *Igazán h̄ [= hogy] nints <Pinduss>* Az áth. szó fölé írva: *Helikon'*
21. K: *Es* ['S-ból jav.] *meg látom a' <szárnyatlan> Kún*
24. K: *<Hogy> 'S* A betű *a'*-ból jav.
33. K: *poéta n̄ [= nem]*
35. K: *n̄ [= nem] nekem.* A sorvégi pontot em.
36. K: *már t̄s [= tsak]*
39—40. K: A K-ban e két sor áth.
40. K: *hn [= hanem]*
41. K: *sem* Jav.e.: *se <? most n [= nem]> adom el*
42. K: *<Mindég> Jusson*
44. K: *Ej* [Ez a szó utólag a sor elejére szúrva] *A' szárnyas* em.
46. K: *lovat <kív> szeretne*
48. K: *n̄ [= nem] tesz*
49. K: *N̄. [= Nem]*
52. K: *élvén,<h̄ [= hogy] nints n̄ [= nem]*
53. K: ha *n̄ [= nem]*
54. K: *<Oda ? való>* Az áth. rész fölé írva: *Semmi! t̄s [= tsak] azt [...] a' mi<llyen> Kentek̄k [= Kenteknek]*
55. K: *legyen sánta, <legyen hitvány>, félszemű*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gulyás József szerint a verset kiváltó esemény az volt, hogy a költő „Kecskeméten kapott lova Karcagon döglött meg" (Cs-tan. 36. l.). Egy szájhagyományon alapuló történetben ezt így találjuk: „Csokonai komáromi boldogtalan szerelme és csalódása után az ő Lillájáért (Vajda Júlia) Komáromban egy új ismeretsége sem kárpótolta a költői hírben álló Vályi Klárival, a ki Gvadányival is plátói levelezésben állott. S neki indult vigasztalanul a mai nagy útnak, a melyről 1799 késő őszén érkezett a Dunántúlról a Tiszántúlra és régi jó barátja: Varró István, akkori karcagi főbíró úri-portájára egy elcsigázott kehes csikón állított be, a mit Kecskeméten adtak alája jó barátai, mert odáig per pedes apostolorum vánszorgott és a lélek akkor már a nélkül is csak hálni járt

beléje." (Szendrey Imre: *Krónika a nép ajkán. Csokonai kulacsa.* Budapesti Hírlap. 1899. ápr. 2. [92. sz.] 30. l.

6. *nagy fennyen* (rég.): nagy hangon, hangosan.
kettyeget (táj.): ? kedveskedve hízeleg (v. ö. a *ketyereg* igével: ÚMTsz.)
10. *Passus* (lat., nép.): járlatlevél, marhalevél.
12. *fel mongolfíroztatod* (költ.): fölrepíted (vö.: Szilágyi: CsSzók. 86—87. l.; e költői ötletét v. ö. a Dor. jegyzeteivel: Cs/ÖM. IV. 139. 745. l.).
16. *pallag* (táj.): parlag.
23—24. E néprajzi vonatkozású részt illetően ld. Katona Lajos: *Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban.* Ethn. X. 1899. 163. l. Ott a szerző a Dor. „28. jegyzetét" (voltaképp a 28. old. jegyzetét!) idézi a „*Garabontzás* deák felől", de erre a versre nem hivatkozik, mivel akkor még nem volt kiadva; a Dor. jegyzetében az olvasható a „Garabontzás deák"-ról, hogy „a' forgószelet ő támasztja, kivált ha, ahol rongyos köpenyegjében kéreget, tejet és kását nem adnak néki." (Dor. 110. l.)
26. *Utopia* (gör.): kitalált, nemlétező hely, ország.
27. *Tempe* (gör.): természeti szépségéről híres, költői hangulatú folyóvölgy az Olümposz és az Ossza-hegység között.
29. *Veres torony:* Debrecen régi harangtornya a gótikus Szent András-templom mellett.
37. *remonda* (fr.—ném.): fiatal, még be nem tanított katonaló.
39. *farmatring* (rég.): hurok alakú szíj a lószerszám hátulján.

Verselése

Ún. „tizenöt lábú", tizenöt szótagú (8 + 7-es osztású) sorokban, Csokonai egyik kedvelt elbeszélő formájában íródott.

359. [Az elválás reggelén]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 58a. (K_1) Az irónnal írt eredeti szöveget utóbb tintával írta át a költő. Ez alkalmasint azonos azzal a kézirattal, amelyet a Kcsj. „N° 8 Nagy Octávába lévők" kötegében a 8. helyen így találunk: „Quodlibetekbe valók N° 8" — ugyanis nyolc ilyen rövid epigrammatikus vers következik itt egymás után. (Ld. Cs/ÖM. I, 101., 673. l.) Ugyanerre vonatkozhat a Ktl. adata is: „Fasc. N° 4. N° 5., Távollétembe." (I. h. 105. l.)

Több közel egykorú másolatát ismerjük:

OSzK. Quart. Hung. 2552: 36a, a szerző neve nélkül; utána: *Csokonai Vitéz Mihálynak Levele az ő Lilla név alatt esmeretes Vajda <Rozáliájához> Juliannához* (K_2); Vajda Juliánna emlékkönyve, DériM. X. 75. 87. l. (K_3); Barla Szabó János-gy. DériM. Történelmi Adattár 162/B: 29a (K_4); Perecz Ambrus-gy. 1826. 25. l. (Magántulajdonban) (K_5). Volt egy kézirata Csokonai barátjának, Puky Istvánnak birtokában is: Puky/j. 22. (K_6). Említi egy kéziratos másolatát Illésy János is: *Adalékok Csokonai munkásságához* c. tanulmányában (Figy. XXIII. [1887]. 269. l.) (K_7), továbbá Bíró Ferenc 1-1. l. (K_8). Toldy számára készült másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII. 6. (K_9).

Megjelenése

A költő lajstromozta a Kcsj.-n a nyolc „Quodlibetekbe való" verset s a Ktl. is regisztrálta, így föltehetjük, hogy szándéka volt kiadni. Ezt megerősíti, hogy az 1802-i ÚK.-ra is fölkerült, ezzel az összefoglaló címmel a 90. helyre: *„Edgy Dámának Quodlibetjébe való Inscriptiók.* N° 6. Epigr." A Mfj.-n szintén található hasonló tétel az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetben: „8. 8. Quodlibetekb[e] valók."

A költő saját válogatású köteteiben azonban nem jelent meg, mivel műfajilag nem nagyon illett egyikbe sem.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében: 779. h.; utána a HG. (II, 100. l.). A későbbi kiadások (ÖV. — MKKt.) ezeken alapulnak.

Keletkezése

A verset tartalmazó kéziratlapon — a többi két „Quodlibetekbe való" mellett — előfordul *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* c. Csokonai-mű két szövegtöredéke is, közülük az egyik tisztázat (ld. Cs/ÖM. I. 124. l.). Mivel ennek a műnek az előszava Miskolcon kelt, 1800. július 25-én. Toldy is bizonyára ennek alapján sorolta a Juliánna-napra írt 1798. február 16-i köszöntő s az 1800. május 9-i *Visszajövetel az Alföldről* közé. Vargha Balázs kiadásai is (ÖV. — M.) bizonyára ezért tették az 1800. év derekára, a többi „Quodlibetbe való"-val együtt.

A fent elmondottak alapján mi is ezt a kronologizálást tartjuk a legvalószínűbbnek.

Szövegkritika

A kis versnek — mint volt róla szó — nincs c í m e a K-ban; a ma ismert s használt cím Toldytól származik; ő a Puky/j.-ből emelte ki, ahol így található:

„I g a r o n az el válás reggelén egy billéten, *Távol létembe képedet szívembe* 's a't." A későbbi kiadások ezt a címet vették át s örökítették tovább.

1. Több kéziratban, de a Ktl.-en s az ÖV.-ben is — az első sor tévesen: *Távol létembenn...*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „Quodlibetekbe valók" nyolc verse a KK. III, 58a—59a oldalán kétségkívül összetartozik, hiszen ugyanegy kéziratlapon egymás után fogalmazványban fordulnak elő. Tárgyánál, s műfajánál fogva is, ide tartozik a más kéziratlapon, másolatban fennmaradt *Az én barátném, D. A. quodlibetjére* címmel ismert vers (KK. IV, 128a).

Ez egyébként egyik nyomravezetőnk is, tárgyalt versünk címzettjét illetően; a kéziratban e vers is címtelen, ma használatos címe a HG.-től ered, az pedig minden bizonnyal a Puky/j.-ből vette, ahol a 11. helyen így található: „*Az én Barátomném [!] D. A. Quodlibetjére* (: egy philosophiai gondolat :)" Vagyis a HG. címadása — amit a későbbi kiadások is átvettek — nem egészen pontos, hiszen a „*barátném*"-mal szemben (s ez is mást jelentett az akkori nyelvhasználatban a férfi—nő-kapcsolatban, mint ma): a „barátomném" a barátom feleségét jelentette elsősorban; s ezt Puky István jól tudhatta, hiszen a *D. A.* az ő feleségét, Darvas Annát takarja, ahogy a többi versnek is bizonyára ő lehet a címzettje. Mindezt megerősíti az is, hogy a „Quodlibetbeli" versek megvoltak — föltehetően másolatban — Puky Istvánnál is (ld. CsEml. 219. l., Cs/ÖM. I, 114. l.), sőt éppen tárgyalt versünk „címleírásában" nála az *Igar* — Tiszaigar — helynév fordul elő, ahol Pukynak birtoka volt (ld. CsEml. 137. l.). Az előadottakat igazolja Csokonai debreceni barátja, Nagy Gábor is, aki a „Quodlibetbe valók" egyikéről, *A fiatal Remény*-ről ezt jegyezte föl: „írta [Csokonai] Puky István úrnak egy a Kedvese, s azután felesége által adatott akkor módiba lévő ánglus acél-kereszt eltört darabjára" (CsEml. 387. l.).

Haraszti, aki — több mint egy százada — először írt tárgyalt versünkről, még nem ismerte föl az igazi címzettet: hiszen Toldy sem utalt rá a jegyzetekben; úgy vélte, hogy ez a kis lírai darab is még Vajda Juliannához szól (pedig Toldy kiadásából azt már láthatta volna, hogy később: 1800 körül íródott, nem 1798-ban, a komáromi találkozás idején, mint ő vélte) (ld. Haraszti 106—107. l.).

E verssel — és hét, illetve nyolc társával —, valamint a címzett múzsával aztán jó ideig nem foglalkozott a szakirodalom: csak Bíró Ferenc írt róluk 1980-ban, egy XIX. század eleji kéziratos versgyűjteményt ismertetve, amelyben Csokonai hat „Quodlibetbe való" verse s még tizenkét egyéb, „Quodlibeti bilétekbeli" epigramma fordul elő (amelyek feléről Bíró föltételezte, hogy Csokonai művei, bár nem azok). Ismertetésében a műfajról s a debreceni költő „quodlibet versei"-ről ezt írja: „Általánosan ismert quodlibet vers Csokonai életművében egy van: a Puky Istvánné Darvas Anna tiszteletére írott »Az én barátném D. A. quodlibetjére« című költeménye, ami túl is lépi e műfaj kereteit. Elég idézni ennek bizonyítására az indítását: »Mi a világ?«, amit egy

Rousseau szellemében tett kiábrándult véleménynyilvánítás követ. Azok a quodlibet versek viszont, amelyek — az előbbivel ellentétben — közelebb állnak e műfaj szűk és kevésbé művészi követelményeihez, nem éltek benn úgy az irodalmi köztudatban. A kevesebb figyelmet jeltelenség követi, amiből — paradox módon — éppen az eredeti quodlibet szerep elhomályosulása következik. Maradt belőlük néhány soros — nem tudni miért írt — versike." (Bíró 11. l.) Majd így folytatja a műfajra vonatkozó fejtegetését: „Csokonai költői működésében feltétlenül nagyobb helyet kell adni ennek a kevésbé fontos műfajnak. A költőt életmódja és kiterjedt baráti köre szinte kötelezte ilyen apró kedvességre. A leggyakrabban feltehetőleg sietve rögtönzött, de néha gondosabb formába öntve fejezett ki egy-egy jótanácsot (»Vigyázz, ha a Hizelkedő...«) vagy lelki állapotot (»Távollétemben...«), esetleg igazi Csokonai-verset írt. (»Az én barátném D. A. quodlibetjére«.)" (I. m. 12. l.)

Ami a rögtönzést, ill. a témákat illeti — „egy-egy jótanács", „lélekállapot", s „esetleg igazi Csokonai-vers" (vagyis valódi ihletből fakadó személyes vallomás) —, közel jár a fejtegetés az igazsághoz.

Haraszti és Bíró után Vargha Balázs vette újból vizsgálóra ezeket az epigrammatikus versecskéket, úgy vélvén, hogy valamennyi „Quodlibetbeli vers Darvas Annához íródott, akihez talán több is fűzte a költőt — a komáromi csalódás után —, mint ami egy jó barát feleségéhez emberileg fűzheti a magányos poétát". *A' szépség ereje a bajnoki szívenn* ajánlásával kapcsolatban ezt írja Vargha: „Udvarol, finoman, nyilvánosan, gavallér módra. *Bizarr* elméletet fejteget a hölgyek és a poéták titkos lelki szövetségéről.

Hasonló hangulatú irodalmi bókokat írt Borbély Gáborné barátnőjének, Darvas Annának, Puky István feleségének. De lehetséges, hogy komolyabb játékba mentek bele mindketten." (ArcV. 273. l.) Majd idézve a D. A. quodlibetjére írt verssorokat, így folytatja: „Néhány, hasonlóan pihekönnyű hódoló versen kívül egyetlen írott vallomását ismerjük Darvas Annáról, Borbély Gábornénak szóló leveléből. Az esküvői versre célozva írja: *»A szépség ereje nemcsak a bajnoki sziven nagy, hanem a poétát is tisztelettel ragadja el az emberiség becsének éneklésére: sőt a legbőlcsebb Szókrates áldozatot tett a gráciáknak. Három ilyen gráciákkal van a mi Alföldünknek is szerencséje dicsekedni: első a Tekintetes Asszony, azután Darvas Nanette, a harmadikat szabad legyen ki nem neveznem, hogy ki-ki magára érthesse...«*" (Uo. 274. l.) Azt is föltételezte, hogy a *Dorottya*-beli *Nanét* Darvas Annáról kapta nevét, s így zárja a kilenc verssel dokumentálható barátságot: „Ezek a lenge enyelgések sem perdöntők. De nem is volna helyénvaló azt kutatni, »történt-e köztük valami?«. Későbbi adatok arról szólnak, hogy Puky István házassága nem volt boldog. Erre már Csokonainak írt leveleiben is fölfedezhetünk célzásokat. De a költőnek mindketten hűséges barátai maradtak élete végéig." (I. h. 274—275. l.)

A ma már ismeretlennek számító *quodlibet* szóról Vargha ezt a magyarázatot adja: „Darvas Annához címezte kilenc versből álló szerelmes epigrammasorozatát. Meglehetősen felelőtlen műfaj. Ilyen versikéket írtak akkoriban emlékkönyvekbe, cukorkák csomagolására, tortákra. Csokonai egyik epig-

rammája Darvas Anna *quodlibet*-jére készült. Ez pedig üveg alatt bekeretezett emlékgyűjtemény volt, melybe lepréselt virágtól és pillangótól szerelmes versig és strimflikötőig sokféle tárgyat belefoglaltak, ízléses elrendezésben..." (I. h. 273—274. l.)

Verselése

Az ún. rövidebb Balassi-strófában íródott, amelyet már kisdiák korában is használt a költő, pl. az *Exundatio aquarum*-ban (ld. Cs/ÖM. I, 26—27., 458—459. l.); ezt közvetlenül Szenci Molnár Albert zsoltáraiból ismerhette meg. Rímképlete: 6a 6a 7b 6c 6c 7b.

Dallama

Sonkoly szerint (122. l.) kéziratban található Hajdú Mihály feldolgozása énekhangra, zongorakísérettel, s elhangzott a Magyar Rádióban is.

360. [Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 58a, (K_1); az irónnal írt eredeti szöveget utóbb tintával írta át a költő. Ez azonos lehet azzal a kézirattal, amelyet a Kcsj. „N° 8 Nagy Octávába lévők" kötegében a 8. helyen így találunk: „*Quodlibetekbe valók* N° 8.", ugyanis nyolc ilyen rövid, epigrammatikus vers következik itt egymás után: az első *[Az elválás reggelén],* s utána következik az itt tárgyalt mű, ugyancsak cím nélkül (ld. Cs/ÖM. I, 101., 673. l.). A Kcsl. is föltehetőleg ezt leltározta a *N° 4:5* alatt. Puky Istvánnál is volt egy kézirata; a Puky/j. a 23. helyen így említi: „Impromptu a cseresznye fa levelet rágó Hernyóra — *Tavaszlott éltem bimbója*" (K_2). Toldy számára készített másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII/6. (K_3).

Megjelenése

A Kcsj. szerint a költő számon tartotta, 1802-ben is számolt a „Quodlibetbe valók" kiadásával: az ÚK.-n a 90. tétel, a Mfj.-n az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezet regisztrálta őket: „8. 8. *Quodlibetb[e] valók.*" De köteteiben nem jelent meg, mivel nem illett bele egyikbe sem.

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében: 779. h.; utána a HG. közölte: II, 100. l. A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Toldy a Juliánna-napra 1798. február 16-án írt köszöntő s az 1800. május 9-i *Visszajövetel az Alföldről* között közli a *„Quodlibetekbe valók"*-at, a HG. hozzá hasonlóan. Vargha Balázs kiadásai az 1800. év derekára tették, amit a versek szövegkörnyezete is megerősít (v. ö. az előző — **359.** — költemény jegyzeteivel).

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a versnek nincs c í m e a K-ban; címmel a Puky/j.-n található, s ez aligha magától Puky Istvántól származik: *Impromptu a cseresznye fa levelet rágo [!] Hernyóra.* A határozott névelőt Toldy változtatta *egy*-re; mivel a cím bizonyára nem Csokonaitól ered, meghagyjuk a Toldy-féle, helyesbített szöveget, amely a kiadások révén átment az irodalmi köztudatba.

1. K: *<Díszlett> Tavaszlott.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ha a *quodlibet* az, aminek Vargha Balázs leírta (ld. ArcV. 273—274. l., ill. kiadásunk 374—375. oldalát), ezekben a „Quodlibetbe valók"-ban nem is kell mindig élményi hátteret keresnünk: afféle emlékkönyvi versekhez hasonlók, s ez a rögtönzés — mert a címe is annak mondja — készülhetett Puky István vagy felesége által megadott témára is. Abba, hogy Csokonai elégikus szerelmes tárgyú verset rögtönzött, belejátszhatott nem régi szerelmi csalódása, keserűsége is. A vers kesernyés, elégikus hangját ez magyarázhatja.

Impromptu (fr.): rögtönzés.

Verselése

Versformája hasonló a *„Quodlibetbe valók"* sorát megnyitó *[Az elválás reggelén]*-éhez: csak az 1., 2. és a 4., 5. sor nem 6, hanem nyolc szótagú. Rímképlete: 8a 8a 7b 8c 8c 7b.

361. [Szerettem! Szerettem!...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 58a (K_1); az irónnal írt eredeti szöveget ez esetben is utóbb tintával írta át a költő. Ez azonos lehet azzal a kézirattal, amelyet a Kcsj. a „N° 8 Nagy Octávába lévők" kötegében a 8. helyen így említ: „Quodlibetekbe valók N° 8."; az itt található nyolc epigrammatikus vers közül ez a harmadik. A Kcsl. is ezt leltározta a *N° 4:5* alatt (ld. Cs/ÖM. I, 108. l.). Puky Istvánnál is megvolt egy kézirata; a Puky/j.-ben a [24.] sorszámon a „3 Quodlibeti billeti darabok" közül ez az első. „1. Szerettem szerettem / De ha el vesztettem sat." (K_2); Illésy János is említi egy kéziratát, egy „terjedelmes írott versgyűjtemény"-ből, bizonyára a XIX. század elejéről: „A 127. sz. alatt lévőt »*Egy dámának quodlibetjébe való inscriptiók. Epigramma*« szintén elveszettnek tartja Toldy. Birtokomban van egy terjedelmes írott versgyűjtemény a század elejéről azon korabeli ismertebb versekből összeállítva. E gyűjtemény Csokonai neve alatt »Quodlibeti bilétekbe« c. alatt ugyanazon emlékverseket tartalmazza, a melyeket Toldy különálló négy versre szakítva a 779—781. lapokon közöl a következő címek alatt: »Az elválás reggelén«, »Szerettem«..., »Hymenhez«, »A hízelkedő«. — Bizonyos tehát, hogy az elveszettnek hitt 127. sz. darab voltaképen ez a négy versecske; megerősít e feltevésben az is, hogy az inscriptiókról, tehát több emlékversről s nem egy epigrammáról van szó." (*Adalékok Csokonai munkásságához.* Figy. XXIII. [1887], 269. l.) (K_3). Toldy számára készített másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII/6. (K_4).

Megjelenése

A Kcsj.-n kívül, amely a kéziratot regisztrálta, az 1802-i ÚK. is lajstromozott hat epigrammatikus verset „Edgy Dámának Quodlibetjébe való Inscriptiók N°6" címmel, s a szintén 1802-i Mfj. is számon tartotta e verseket az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetben: „**8.** 8. Quodlibetb[e] valók".

A költő életében azonban nem jelent meg, először Toldy adta ki (780. h.), majd a HG. (II, 100. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Mint a K_1-ben a közvetlenül előtte álló két másik „Quodlibetbe való" (*[Az elválás reggelén], [Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra]*), amelyekkel egy időben rögtönözhette a költő, az 1800. év derekán keletkezhetett. (V. ö. az előző két vers jegyzeteivel.)

Szövegkritika

Az autográf K_1-ben s a többi kéziratban sincs címe a versnek. Toldy, kezdő szavával vette föl: *Szerettem...*, s hasonlóan járt el a HG. (II, 100. l.) és Vargha Balázs (ÖV. — M.). Mi szabatosabban *[Szerettem, szerettem...]* címmel közöltük (MKKt.), ahogy jelen kiadásunkban is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint az előző két „Quodlibetbe való" verssel kapcsolatban már volt róla szó: Bíró Ferenc inkább „egy-egy jótanács", „lélekállapot" kifejezését kereste az epigrammatikus versikékben, föltételezve némi szubjektív indítékot is, s ez utóbbiaknak Vargha Balázs nagyobb szerepet tulajdonított, Pukyné Darvas Annára vonatkoztatva azt.

Ebben az esetben az epigrammatikus ötletbe szintén szubjektív elemek lopakodnak be, de nem Darvas Annával, hanem — szerintünk — Vajda Juliannával kapcsolatosan: a hajdani, a volt szerelem emléke, rezignációja szüremkedik be a sorokba.

Az alapötlet magja az, hogy a kis szerelemistent, Ámort égő fáklyával ábrázolták, a halál jele pedig lefelé fordított füstölgő fáklya volt a rómaiaknál.

Verselése

Felező páros rímű hatosokból és két hét szótagú sorból épül: ez utóbbiak — a harmadik és a hatodik — egymással rímelnek. Rímképlete: 6a 6a 7c 6d 6d 7c.

362. [Szívem titkon...]

Kézirat

A Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében említi: egyike volt a „Quodlibetbe valók N° 8"-nak (v. ö. Cs/ÖM. I, 101. l.). Ez azonos lehet a ránk maradt saját kezű fogalmazvánnyal, KK. III. 58b., ahol a rögtönzött „Quodlibetbe valók" negyedik darabja. A rögtönzést irónnal írta a költő, s utóbb tollal erősítette meg, de az átírás nem követi pontosan az irónos fogalmazványt. Toldy számára készült másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII/6.

Megjelenése

Az, hogy a Kcsj. regisztrálta a „Quodlibetbe valók"-at, azt bizonyítja, hogy a költő számolt kiadásukkal. Ezt megerősíti, hogy az 1802-i ÚK.-ra is fölvette őket (ld. a 90. tételt), valamint a Mfj.-re ugyancsak 1802-ben az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" c. fejezetbe (8. 8). A költő saját kiadású köteteiben azonban nem jelentek meg, mivel műfajilag nem illettek oda. Toldy közölte először a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében: 780. h., az ő nyomán adta ki a HG. (II, 101. l.) s a későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

A „Quodlibetekbe valók" negyedik darabja; nyilvánvalóan egy időben keletkezett az előző hárommal, az 1800. év derekán, Tiszaigaron.

Szövegkritika

A K-ban e kis rögtönzésnek sincs külön c í m e : ma használatos címadása Toldytól ered; ezt mi is megtartjuk, csak a nem Csokonaitól származó címek esetéhez hasonlóan [ ]-be tesszük, mint már a MM- is.

3. A kiadásokban — Toldy óta —: *nem magam nemembéli* —
4. A K-ban az irónos fogalmazvány végén kérdőjel van, csak a tollal történt átírás végére került felkiáltójel.

Tárgyi magyarázatok

Vargha Balázs e verset is a „Pukyné Darvas Annának írt epigrammasorozat" egyik tagjának tekintette (ld. CsEml. 559. l.), pedig ez a legkevésbé személyes, s leginkább „Quodlibetbe való", hiszen nem valaki meghatározott személyhez, hanem — ügyes ötlettel — magához az ismeretlen Olvasóhoz szól (aki persze elsősorban Pukyné Darvas Anna lehetett).

Baróti Lajos fel is tételezte, hogy nem eredeti, hanem fordítás: „...nyilvánvaló dolog, hogy a Tulipánt, Szívem titkon címűek sem eredetiek, de hogy honnan vétettek, annak nem juthattam nyomára." (*Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1886], 232. l.) Rögtönzésről lévén szó, ha föltételezhető is az idegen minta, inkább csak ötletről beszélhetünk, mint közvetlen átvételről.

Verselése

Csokonai kedvelt versformájában: keresztrímes felező 8-as és 7-es sorokból épült. A 7-es sorok 4 + 3 osztásúak. Rímképlete: 8a 7b 8a 7b.

363. [Hímenhez]

Kézirata

A Kcsj.-n a *„N° 8° Nagy Octávába lévők"* kötegben említett „Quodlibetbe valók. N° 8" egyike lehet (v. ö. Cs/ÖM. I, 101. l.); a Kcsj.-beli kézirat pedig azonos lehet a KK. III, 58b. oldalán ránk maradt eredeti fogalmazvánnyal (K_1). Az eredetileg irónnal írt fogalmazványt a költő utóbb ezúttal is tollal átírta.

Megvolt egy kézirata Csokonai barátjának, Puky Istvánnak birtokában is; a Puky/j.-n a 24—26. vers „Quodlibeti billeti darabok" címen szerepel; tárgyalt versünk ezek közül az utolsó: „3. *Gyanus hymen sokan bánnyák / Hogy a' szivet nyügbe hánnyák [!]*" (ld. Cs/ÖM. I, 114. l., CsEml. 219. l.) (K_2).

Valamivel teljesebb szövege található a sárospataki „Felvidító" kötetben: SpK. 131: 39. l. (K_3). Illyés János is említi kéziratát „egy terjedelmes írott versgyűjtemény"-ből (Figy. XXIII [1807], 269. l.) (K_4); Bíró Ferenc szintén ismerteti egy XIX. század eleji másolatát (11. l.) (K_5), s megvan a Toldy számára készített másolata is: MTAK. RUI 4-r. 37 VII/b. (K_6).

Megjelenése

Az, hogy a Kcsj.-n leltározta a költő, azt jelzi, hogy számolt esetleges kiadásával; erre vall, hogy az 1802-i ÚK.-ra is fölvette a „Quodlibetbe valók"-at (90. tétel) s a vele egykorú Mfj. is lajstromozta, az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" sorában (8. 8). De végül is köteteibe nem vette föl e verseket, mivel egyikbe sem illettek igazán.

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében: 780. h., majd a HG.: II, 101. l. A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Valamint a megelőző négy epigrammatikus „Quodlibetbe való", ez is az 1800. év derekán íródhatott.

Szövegkritika

E „Quodlibeti billeti darab"-nak nincs címe az eredeti kéziratban: a kiadásokban máig szereplő cím — *Hymenhez* —, Toldytól ered. Ezt mi is megtartjuk, annyi eltéréssel, hogy Csokonai helyesírása szerint írjuk a mitológiai nevet, s mivel a cím nem tőle származik, [ ]-be tesszük.

A K_3-ban nincs c í m e : a XLI. dal 2. verseként szerepel (a szerző megnevezése nélkül); az 1. vers ugyanitt *[A Hízelkedő],* ugyancsak a szerző neve nélkül található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint az előző is, ez már teljesen a „quodlibeti műfaj"-ba illő szellemes epigramma, bár az általános megfogalmazáson belül szólhat a „megrendelő": Puky István(né) nevében is (v. ö. CsEml. 559. l.) a házasságszerző Hímen ürügyén.

Verselése

8-as és 7-es, illetve egy négyes sorokra bontott 8-asból áll (ez belső rímű 8-asnak is fölfogható). Rímképlete: 8a 8a 7b 4c 4c 7b.

Dallama

A K_3 adata arra vall, hogy egykor énekelték is; dallamát azonban nem ismerjük.

364. [A' Hízelkedő]

Kézirata

A Kcsj.-n a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében a „Quodlibetekbe valók. N° 8" egyike; ez a kézirat feltehetőleg azonos a ránk maradt saját kezű fogalmazvánnyal: KK. II, 58b. (K_2).

Volt egy kézirata Puky István birtokában is; a Puky/j. 24—26. tétele „3 Quodlibeti billeti darabok"; ezek közül a 2.: *„Vigyázz; ha a hizelkedö / Rád mosolyog olly tükör ő 's a' t."* (ld. Cs/ÖM. I, 114. l., CsEml. 219. l.) (K_2). További közel egykorú másolatai: SpK. 131: 38. l. (K_3); MTAK. Irod. 8r. 160/II, 10. l. (K_4); OSzK. Quart. Hung. 4351. I, 190. l. Tóth—Pápay-gy. (K_5): Perecz Ambrus-gy. 25. l. (Magántulajdon.) (K_6). Említi egy kéziratát „egy terjedelmes írott versgyűjtemény"-ből Illésy János (Figy. XXIII. [1887]. 269. l.) (K_7) és Bíró is (11. l.) (K_8), Toldy számára készült másolat: MTAK. RUI 4-r 37 VII/9 (K_9).

Megjelenése

Az, hogy a Kcsj. is leltározta, jelzi, hogy a költő számolt kiadásával. Ezt erősíti meg, hogy az 1802-i ÚK.-on is lajstromozta a „Quodlibetbe való"-kat (ld. a 90. tételt), s a szintén 1802-i Mfj.-re is fölvette az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetébe (**8.** 8). A költő életében azonban nem jelent meg.

Először Domby közölte *A' hízelkedő* címmel (134. l.), forrása megnevezése nélkül, majd Toldy, Csokonai eredeti kéziratára utalva (781. és 956. h.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Ez az epigrammatikus vers is a „Quodlibetbe valók" sorozatában fordul elő, de nincs irónos előfogalmazványa, s mivel ebben a sorozatban az utolsó (a lap alján az *Egy eltörött vasmacskára* már más jellegű írással következik: máskor íródhatott), arra is gondolhatunk, hogy az előzőknél valamivel későbbi, de bizonyára ez is 1800 közepén keletkezett.

Szövegkritika

E versnek sincs c í m e a „Quodlibetbe valók" sorozatában: Domby már a máig használt címmel közölte, s lehetséges, hogy Toldy is tőle vette át, majd nyomán valamennyi későbbi kiadás. Mi is elfogadjuk ezt, s mivel nem Csokonaitól származik, [ ]-ben közöljük. A K_4-ben (amely föltehetően Domby másolata) *A' Hízelkedő* a címe, de a szerzőt nem említi. A K_3-ban (ez a nevezetes „Felvidító" gyűjteménnyel azonos) cím nélkül található, a XLI. dal. 1. verseként (a 2. a *[Hímenhez]*); mindkét vers Csokonai neve nélkül van másolva. A K-ban a hízelkedő rövid *i*-vel található, a c í m e t ehhez igazítottuk.

6. K_1: *De t̄s [= tsak]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kitűnő epigrammatikus ötlet — személyes vonatkozások nélkül. Esetében is föltételezhetjük — mint Baróti Lajos a *[Szívem titkon...]* esetében —, hogy idegen minta, vagy legalábbis ötlet nyomán készült.

Gulyás József közölt is halvány párhuzamot Csokonai Holbach-fordítása *(A természeti morál)* egy részletével, ahol ez olvasható: „Hát azt gondolod? hogy a' Tyranus, mikor néki a' körülte álló hízelkedők Temjén-füsttel áldoznak, azt a' Gyülölséget, mellyet el nyomása támaszt, azt a' meg utáltatást,

mellyet gonoszsága, korhelsége és feslettsége von maga után, nem érzi belülről?" (Ld. Gulyás József: *Csokonai ismeretlen munkája.* Nyugat. 1939/II. 169. l.) Ez a párhuzam azonban nem eléggé meggyőző.

Verselése

8-as és 7-es sorokkal épült, ugyanabban a formában, mint a sorozatnak *[Impromptu...]* című darabja. A 7-es soroknak enyhe trochaikus lejtésük van.

Dallama

A K_3 adata azt jelzi, hogy esetleg énekelték is; dallamát azonban nem ismerjük.

365. [Egy eltörött vasmatskára]

Kézirata

A Kcsj.-n „N° 8° Nagy Octávában lévők" 8. *Quodlibetekbe valók N° 8.* egyike lehet, s föltehetőleg azonos a ránk maradt saját kezű fogalmazvánnyal: KK. III. 58b. (K_1).

Volt egy kézirata Puky István birtokában is; a Puky/j. 20. darabja: „a' Quodlibetbeli eltörött Ankerre. — Fillis *Arany lantzal kötélek* sat." (Cs/ÖM. I, 114. l.) (K_2). További közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 756: 18a (43^{dik} Dall) (K_3); MTAK. Irod. 8r. 160/II, 11. l. (*A' Szerentsétlen* címmel) (K_4), Toldy számára készült másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII/7. (K_5).

Megjelenése

Először Domby adta ki *A' szerentsétlen* címmel (135—136. l.), hasonlóan Kföldy (III, 58. l.), majd Toldy *Egy eltörött vasmacskára* cím alatt (780. h.) s utána a HG. (II, 101. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Bár közvetlenül az előző hat „Quodlibetbe való" vers után fordul elő, mégsem egészen egyidős lehet velük: *A' Hizelkedő* után vízszintes vonal található, s a tárgyalt kis vers — némileg eltérő írásjelleggel és tintaszínnel — ez után következik, két oszlopba írva, aminek a helyszűke is oka lehet.

Az elmondottak alapján valamivel később keletkezhetett, mint az előző hat rögtönzés, de azért ez is 1800 közepére keltezhető.

Szövegkritika

A fogalmazványban a versnek nincs c í m e ; a K_4 *A szerentsétlen* címmel tartalmazza s ezzel adta ki Domby is. Ma ismeretes címe Toldytól származik, aki minden bizonnyal a Puky/j.-beli *„el törött Ankerre"* kifejezésből alkotta meg azt, s ezt a későbbi kiadások átvették. Mi is megtartjuk ezt a címet, de Csokonai helyesírása (az 5. sor) szerint em.; különben kiadásunk alapja a K_1.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „Quodlibetbeli versek" sorában voltaképp ez az egyetlen, amelyben közvetlen, személyes megnyilvánulást érezhetünk — de nem Pukyné Darvas Anna, hanem az elveszített komáromi kedves, Vajda Julianna iránt: az „arany lántz", az „égi lélek" kifejezés, az elszállt *Remény* s a *boldogtalan* állapot fölemlítése mind erre vall: mind Csokonai 1800 körüli érzelmi szótárából való. Ez valóban „igazi Csokonai-vers" a Quodlibet-versek sorában (v. ö. Bíró 12. l.): megrendítően szép, fájdalmas Lilla-dal, Lilla-búcsúztató. Csoda, hogy a szakirodalom nem figyelt föl rá s nem szentelt nagyobb figyelmet neki.

Anker (ném.): hajó horgonya, vasmacska.

Verselése

Páros rímű hetes és nyolcas, jambikus lejtésű sorokból épült. Rímképlete: 7aa 8bb 7aa 8bb.

Dallama

Benkő András azt mondja, hogy „Sonkoly nem említi e dalt Almási gyűjteményéből" (NyIrK. 1963, 95. l.); de nemcsak Almásiéból nem, máshonnét sem, pedig Benkő szerint Almásin kívül (II, 47) 2×4 soros szövege megvan Madassnál is (50), de egyiküknek sem utal a szerzőre, Csokonaira, „Madassnál csak a meghúzott vonalrendszert találjuk a dallam helyén" (Benkő i. h.).

366. A hajókázó Ámor

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa — esetleg tisztázata: KK. II, 59a (K_1). A Kcsj. említ a „N° 8° Nagy Octávába lévők" közt nyolc „Quodlibetekbe való"-t: ezek közül egy lehetett tárgyalt versünk is. Pukynál is megvolt egy másolata: Puky/j. 19. (K_2). Közel egykorú másolata némileg eltérő szöveggel, a Prágai EKvt. „Kovács József versei" gyűjteményében (Kubelik—Széll-gy. XXII. C 49. č 56. 221. l.; mikrofilmmásolata: MTAK. Mf. 161B/VI.) (K_3). Ehhez hasonló szövegváltozat található a Benkovics Imre-gyűjt.-ben (ld. Stoll 642. sz.). A kötetet ismertette és a változatot közreadta Bíró (K_4). További másolatai: Tömöri Pál-gyűjt. Debr. EK. Ms. 109/1: 272. l. (a szerző neve nélkül) (K_5); (OSzK. Quart. Hung. 2352: 7b) (K_6) és az 1826-ban összeírt Perecz Ambrus-gyűjt.-ben: 24. l. (K_7) (Berecz Károly hagyatéka, magántulajdonában, Rákosligeten). Megvolt egy másolata a Kabos Ede által ismertetett XIX. század eleji kéziratgyűjteményben is (K_9) (ld. Koszorú, 1884. 48. sz. 763. l.).

Megjelenése

Először Toldy adta közre, nyilvánvalóan a K_1 alapján azzal a megjegyzéssel, hogy „[Csokonai] saját kéziratából" (956. l.) Nála azonban a 2. sor szöveghibával jelent meg, s *Ámor* nevét — Csokonai magyaros helyesírásával szemben — latinosította. A 2. sor szótaghibáját a HG. (II. 102. l.) javította, de a mitológiai név latinos helyesírását meghagyta, akárcsak a FK.; ezen az utóbbin csak Vargha Balázs kiadásai változtattak (ÖV. — M.), a K_1-nek, ill. Csokonai helyesírási gyakorlatának megfelelően.

Keletkezése

Akárcsak az előtte található „Qudlibetekbe valók", ez az epigrammatikus vers is 1800 közepe táján keletkezhetett.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a K_2 szövegváltozat, de minden bizonnyal szövegromlás eredménye.

1. K_{3-4}: *narants **hajótskán***
2. Toldy: *Fel **és** alá*
   K_{3-4}: ***Mint hajós** kormányozott*
3. K_3: *Egy szívb**en** egy*

K_4: *'S egy szívben* ***egy***
5. K_{3-4}: *De a'* ***vak*** *sors* ***megtámadta***
6. K_{3-4}: ***Forgó széllel felforgatta***
K_5: *Tengert* ***s'*** *mindent*
8. K_3: *Szegény Ámor hajót tört.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Nyilvánvaló párdarabja *A fiatal Remény* és az *Egy eltörött vasmatskára* c. „Quodlibetbeli" versnek, amelyekből az elsőt — Nagy Gábor följegyzése szerint — „Puky István úrnak egy a Kedvese, s azután felesége által adatott akkor módiban lévő. Ánglus aczél kereszt eltört darabjára" írta (ld. OSzK. Fol. Hung. 893: 1b); itt ugyanannak a „Hit—Remény—Szeretet" ábrázolásnak eltört horgonyáról van szó.

A „rokokó miniatürizálás" magából a megverselt tárgyból adódott. Akik foglalkoztak a kis epigrammával, általában efelől közelítették meg.

[Koltay] Kastner Jenő azt írta róla (együtt említve *Az eltévedt lélek*-kel s a *Lillám szácskájá*-val), hogy az „ehhez hasonló barok játékok Guarinit vallják mesterüknek" (ItK. 1922: 53. l.). Harsányi István már nem barokk, hanem rokokó megnyilvánulást keresett benne, a rokokó ízlés „miniatűr vonzalmá"-ról szólva tárgyalta: „*A hajókázó Ámor* pici tableauja érdekesen rávilágít arra, hogy miféle jelenetecskéről ad számot a rokokó költő fantáziája" (Rok. 46. l.).

Horváth János hasonlóan nyilatkozott: „az ő »pici« lantja efféle [ti. „picinykedő", „epigrammai tömörségű"] remekléseit máshonnan is jól ismerjük. A narancshéjacskán hajókázó Ámor hajótörése [...] egyik kedves példája ennek." (Csok. 46. l.)

V. Szendrei ugyancsak rokokó miniatürizálást látott a kis epigrammában: „A narancshéjacskán hajókázó Ámor mulatságos hajótörése is az ő »pici« lantjának remeklése." (61. l.)

Verselése

Majdnem megegyezik a Csokonai által kedvelt, ún. „blumaueri strófá"-val (ld. *Az istenek osztozása, Békaegérharc, Aranysújtásos nadrág*), azzal a különbséggel, hogy egy sorral hosszabb: a 7 szótagú utolsó sorra páros rímmel még egy 7-es felel. Rímképlete: 8a 7b 8a 7b 8c 8c 7d 7d.

367. [Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére]

Kézirata

A Kcsj. „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében a „8 Quodlibetekbe valók" egyike lehet (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.), ez pedig föltehetőleg azonos a saját kezű fogalmazvánnyal: KK. IV, 128a (K_1). Egy kéziratát leltározta a Ktl. is: „Fasc. N° 7, N° 12. Mi a' Világ ha képzelem" (ld. uo. 106. l.) (K_2). Megvolt egy kézirata Puky Istvánnál is; a Puky/j. a 11. helyen így említi: „Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére (: egy filozófiai gondolat :) *Mi a' Világ? ha képzelem égy nagy Quodlibetnek lelem* 'a' t." (ld. Cs/ÖM. I, 114. l.) (K_3). Közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 1115: 226a (K_4); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C9. č 56: 82. l. „Kovács József versei". (K_5).

Megjelenése

A költő foglalkozott a vers kiadásának gondolatával. Az ÚK. így lajstromozta 1802-ben: „⊗79. Edgy Quodlibetre. — Epigr." (A sorszám előtti jel vonatkozhat a vers epigrammatikus voltára s szerelmes tárgyára egyaránt. V. ö. Cs/ÖM. I, 228. l.) Ugyanitt a 90. sorszámon ez az adat található még: „Edgy Dámának Quodlibetjében való Inscriptiók. N° 6. Epigr." A Toldy/j. a Puky/j. alapján regisztrálta a verset, de mind a két esetben „Elv."-nek, azaz elveszettnek nyilvánította (ld. Toldy/j. 116., 127.).

Az 1802-i Mfj.-n az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" címszó alatt így található: „8. 8. Quodlibetekb[e] valók", illetve: „**11.** 18. Egy Quodlibetre." (Ld. Cs/ÖM. I, 235. l.)

De végül is nem illett bele egyik megjelent kötetébe sem a költőnek.

Toldy — mint volt róla szó — elveszettnek vélte s nem adta ki. Először a HG. közölte (II, 262. l.), ezzel a jegyzettel: „Toldy e szép kis verset 116. sz. alatt elveszettnek tartotta. Megvan a Tud. Akad. 39. sz. kézir. csomójának II. b. lapján." (Ez a jelzet azonos a mai K 672/IV, 128a kézirattal.) A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Akárcsak az előtte található epigrammatikus „Quodlibetekbe valók", ez a vers is 1800 közepén keletkezhetett.

Szövegkritika

A versnek a K_1-ben nincs c í m e, a K_2-ben található meg teljes címével, amelyet azonban már Toldy sem pontosan közölt. Pukynál ugyanis *Barátomném* olvasható, míg Toldynál s a későbbi kiadásokban mindmáig *barátném*. A K_4-ben egyszerűen *Quodlibet* a vers címe; szövegközlésünk alapja a K_1.

8. K_1: <*Mintegy*> *A'* [Jav. e.: *a'*] *Sors*<*nak*> Az áth. rész fölé írva: *számára*
9. K_1: *Itt* [A sorkezdő szó más szóból jav.] [Az *a'* névelő a sor fölé beszúrva.] *FÁTUM* <*itt*>
10. K_1: <*Rendbe szedette*> Az áth. rész fölé írva: *És elrakatta.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „Quodlibeti" versek közül ez az egyetlen, amely Pukyné Darvas Annához szól. Amint Puky István a Puky/j.-n maga is megjegyezte, „egy philosophiai gondolat"-ot szellemesen kibontó udvarló vers, de szerelmes versnek aligha nevezhető.

A szakirodalom költői — epigrammatikus — erényei ellenére sem sok figyelemre méltatta: a HG. megjegyzésén túl, hogy ti. „szép kis vers", nem foglalkoztak vele.

2. *Quodlibet* (lat.): üveg alatt bekeretezett emlékgyűjtemény; v. ö. a 359. vers jegyzetével. A *quodlibetum* eredeti jelentése 'egy-más holmi egyveleg' (ld. Bartal: *Glossarium...* Lipsiae—Bp., 1901.).

Verselése

Páros rímű nyolcasokból és két összegző hetes sorból áll, mint a „Quodlibeti darabok" közül több is: az *[Impromptu...]* és *[A hízelkedő].* Rímképlete: 8aa 7b 8cc 7b.

368. A' Szépség' ereje a' bajnoki szíven

Kézirata

Az 1799/1800 körüli Kcsj.-n a „N^{ro} 5° Magam Purizáltjai" elnevezésű kötegben a 13.: *Szépség Ereje a' B[ajnoki szíven].*

A KK. III, 59b oldalán azonban csak néhány vsz.-os részlete található a költő tisztázatában, s ugyanitt *A' SZÉP JEANETTÉHEZ* címmel a vers prózában írt ajánlásának fogalmazata: 60ab.

Közel egykorú másolatai: MTAK. 604/I, 169b—174b (a Kazinczy-hagyatékból származó „Apróságok" című kötetben) (K_2), továbbá a DebrK.-ban: R 877: 83b—85b (Somosi Mihály-gy.; ld. Stoll 599. sz.) (K_3).

Megjelenése

Bár barátságból, közeli jó barátok esküvőjére írt alkalmi vers, éppen az alkalomra való tekintettel a költő kiadásra szánta.

Már az 1801 körüli Vkt.-en előfordul *„2 Zsanet"* utalással, majd az 1802-i ÚK.-ra így kerül fel: „—21. *Szépség Ereje a' Bajnoki Szíven*". A szintén 1802-i Mfj.-n egyszer az *Ódák* közé vette föl a költő (5. 13. <*Szépség' Ereje.*>), de innen törölte, s áttette az *Alkalmatosságra valók* közé is, hasonló címjelzéssel.

Az AV. tervezeteire is fölkerült: az 1802-i AV/t_1-ről ugyan — föltehetőleg csak feledékenységből — kimaradt, de az AV/t_2, s az AV/t_3 már tartalmazza, mindkettő a 12. helyen: „12. *A' Szépség ereje a' Bajnoki szíven.*" Így jelent meg az AV.-ben, de nem a XII., hanem a XIII. helyen: 144—155. l. (Sz_2). Már ezt megelőzőn, 1800 nyarán megjelent azonban kis bibliofil kiadása — föltehetőleg az ünnepeltek támogatásával — Debrecenben Szigeti Mihály nyomdájában Erőss Gábor rézmetsző diák által rajzolt, metszett címlapjával. (A 24 oldalas kis kötet pontos könyvészeti leírását ld.: Cs/ÖM. I, 274. l.) (Sz_1). Ennek miniatürizált hasonmás kiadása Debrecenben látott világot az OSzK. példánya (RE 111.; régi jelzete: 321. 250) nyomán. Az 1800-i első kiadás s az AV. szövege nem egészen azonos. A későbbi kiadások az AV-n alapulnak; Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) az első kiadás olasz és francia jelmondatát s jegyzeteit is közlik.

Keletkezése

Az alkalmi vers Borbély Gábor kapitány, egykori debreceni diák, tiszaroffi földbirtokos és Vay Johanna (Jeanette, Zsanét) esküvőjére készült 1800 nyarán, pontosan július 25-én, amint az első kiadásnak *A Szép Jeanettéhez* címzett ajánlásából kiderül (ld. i. m. 8. l.; v. ö. MM. II, 1056. l.). A kinyomtatott művecske egy példányát 1800. szeptember 18-án küldte el a címzettnek, „A Szép Jeanette"-nek a költő (ld. Ferenczi 109. l.).

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a saját kezű tisztázatnak csak viszonylag kis része maradt ránk: a prózában írt ajánlás, valamint a vers 80—88. és 169—176. sora.

Az 1800-i első kiadás szövege (Sz_1) s az AV. szövege (Sz_2) azonban nem egyezik egészen, amint szintén említettük.

A későbbi kiadások az AV.-t vették alapul, amelyből Csokonainak az Sz_1-ben található jegyzetei hiányoznak. Kföldy s Toldy is az AV.-t követte, bár az utóbbi a jegyzetek közt utalt néhány (pontosan: két) eltérésre az „első dolgozat"-hoz képest (ld. Toldy 924—925. h.), de Csokonainak az Sz_1-ben közölt 13 „Szükséges Jegyzésé"-ről nem tett említést, s azokat nem is közölte; Kföldy ugyan adott jegyzeteket, de nem Csokonai nyomán. A HG. az alkalmi vers lábjegyzetében ezt írta: „(E költemény külön jelent meg először 1800. 24. r. olasz és francia jeligével, 13 »szükséges« jegyzésekkel.)" (I, 272. l.) (Toldy az Sz_1 olasz és francia jelmondataira sem utalt.)

Az AV.-t ugyan Csokonai készíthette sajtó alá (ld. Cs/ÖM. I, 270. l.), de a kötetet halála után barátai, Kiss Imre és Illei Takács Károly gondozták, s az utóbbi még 1805. augusztus 10-i levelében is sürgette az *Amaryllis*-t s „a' Zsóltzai Miskoltzi Janette"-t (ld. CsEml. 217. l.). Az AV. máskor is elhagyta — helyszűke miatt — Csokonai jegyzeteit, eredeti sortördelésein is változtatott, hasonló okokból. Mindezek alapján mégis az látszott célszerűnek, hogy az AV. szövegét vegyük alapul, de kiegészítve s helyesbítve azt az 1800-i első kiadásból úgy, hogy az emendálásra mindenütt utalunk.

A c í m az AV/t_3-n: *A' Szépség ereje a' Bajnoki szíven.* Az Sz_1 metszett címlapján: „A' SZÉPSÉG' EREJE A' BAJNOKI SZIVENN. Írta Csokonai. — Debreczenbenn 1800. Rajzolta és metszette Erőss Gábor a' Ref. Coll." A nyomtatott címlapon *A Szépség' Ereje / A Bajnoki Szívenn.* Ezután következik a Viciniból vett olasz idézet (majd az impresszum: „Debreczenbenn, Szigethy Mihály által. 1800.").

Az AV.-ben a vers c í m e : *A' SZÉPSÉG' EREJE A' BAJNOKI SZÍVEN.*

Az olasz jelmondat Csokonai eredeti lejegyzésében teljesebb:

„— siccome i primi, ognor fiori
Questo fu il premio dal mio lunge amore. VICINI."
(KK. III, 59a.)

Az a j á n l á s az Sz_1-ben: *A Szép Jeanettéhez,* a K_1-ben s az Sz_2-ben: *A' SZÉP JEANETTÉHEZ.* A megszólítás: Sz_1: *KISASZSZONY!*

2. K_1: *ama* <*Pesti*> Az áth. szó fölé írva: *Záporszavú* Kp. n- Toldy is utalt rá: 924—925. h.
Sz_1: *Zápor beszédű*
3. K_1: *a' mélly Lelkek'*
Sz_1: *a mély Lelkek'*
Sz_2: ***Mély lelkeknek*** A K_1 és az Sz_1 figyelembevételével em.
4. K_1: *ezeket [...] amazok* A *meg* a sor fölé beírva.
5. K_1: <*Ollyanok*> *A' Múzsáknak*
Sz_1: *a GRÁTIÁK*
7. K_1: *fel,* Beszúrva: — — *a'*
7—8. K_1: *valódi-nyájasok*
Sz_1: a *valódi* nincs kiemelve, ti. az egész ajánlás dőlt szedésű.

8—12. K_1; Sz_1: *szép lélek* ***tündöklik ki*** A K_1-ben az utolsó szó után # jel utal egy betoldásra, amely a lap bal szélén, merőleges helyzetben található: *Szóval — — a'kik ollyanok, mint a' Kisasszony, — — — hogy az én kedves Wielandom <szavaival> igéivel éljek*

Sz_1: *Szóval: a kik ollyanok, mint a KISASZSZONY [...] hogy az én kedves WIELANDOM* ***igéivel*** *éljek.*

A K_1-ben a Wieland-idézetre a három gondolatjel utal.

19—21. K_1: *<Majd> <A' fiatal Szépeknek tetszését ha megnyerem: tudom hogy poéta vagyok, 's még előre Contot teszek a' halhatatlanságra.>* [Jav. e.: *halhatatlanság*] *<borostyánjára>.* Az áth. rész fölé írva: *Me iuvat etc.*

13. K_1: *A' mi szép, hogy ne tudná, mi a' szép?* A mondat elején [jel utal a bekezdésre.

Sz_2: *mi a'* ***Szép?***

Sz_1: *mi a szép?*

A K_1 s a Sz_1 szerint em.

13—15. K_1: *'s ki ítélhetné* Jav. e.: *ítélhetne [...] a' kik <finom>* Az áth. szó fölé írva: *magok tsupa*

15. K_1: ***Minden*** *Asszonyszeméllyel* [a sor fölé írva: *véle*]

A mondat elejére beszúrva: *Úgy is*

Sz_1: *Úgy is az* ***Asszonyszeméllyel*** *vele születik*

16. K_1: *ingerlőbbé* ***válik***

Sz_1: *ingerlőbbé /reitzend/ válik*

17. K_1: a *Bizarria* ritkított írással kiemelve. A szó után vessző.

Sz_1: *valamely kellemetes BIZARRIA; mely a Poetákat*

18. K_1; Sz_1: ***meg****különömbözteti.*

19—21. K_1: *Igy* ***tehát*** *a'* ***fiatal*** *Szépeknek tetszését [...] a' természet maga <fogja> szól [...] előre* ***Contot merek*** *tenni. <a' halhatatlanságra>* Az áth. rész fölé írva: *Poéták' borostyánjára.*

Sz_1: *Igy tehát az érzékeny szépeknek [...] előre* ***kontót merek tenni a poéták'***

22. K_1: *Me iuvat etc.* — — vagyis a latin idézetet nem írta le a költő.

24. K_1: A mondat elején [jel utal az új bekezdésre. *Ha jelenlétem<ben> nem elég* ***eleven*** *az ő*

25. K_1: *testemk [= testemnek]*

Sz_1: *lelkem, testemnek [...] körűltök.*

26–29. K_1: *füleműle <tavasszal>* [Az áth. szó fölé írva: *látatlan*] *zeng <az> ő <fülökbe> körűltök. És a' Kisasszony,* ***reménylem*** *olly [...] neha <tsak> külföldi Kanárikról nem <átallándja> <fogja> átallja.* [A sor fölé írva: *figyelmét*] *[...] bokrok <közt>* Az áth. szó fölé írva: *madarkái*

26—27. Sz_1: *És a KISASZSZONY tudom oly jó érzésű leszsz [....] madárkái*

31. K_1; Sz_1: *megjutalmaztatni* Valószínű, hogy nem egyszerű íráshibáról van szó: Csokonai alkalmasint műveltető igére gondolt: 'őt, a költőt, (valaki[k] által) meg fogja jutalmazni a címzett'; az

igealak azonban szenvedőnek is fölfogható, s ebben az esetben a jutalmazás tárgya a Kisasszony. Ennek a félreértésnek a kiküszöbölésére változtathatott az eredeti szövegen Csokonai az AV.-ben.

32. K_1: *BORBÉLYja <ezerekért>* Az áth. szó fölé írva: *ezerekért*
33. K_1: *belseje, külseje [...] legyen a' <Szépvilághoz 's annak eleven>*
35. K_1: ***Magamat a' mi illet:*** *... Külsőm*
Sz_2: ***külsőm*** A K_1 szerint em.
37—38. K_1: *Tsókolom* Jav. e.: *Csókolom* NB. A keltezés a K_1-ből hiányzik.
Sz_1: *Miskolcz. d. 25. Jul. 1800.*

A verses rész nemcsak helyesírásában és sortördelésében tér el az Sz_1-ben és az Sz_2-ben, hanem helyenként szavakban is, valamint abban, hogy a jegyzeteket is tartalmazza. Mivel az Sz_1 alkalmasint Csokonai eredeti helyesírását tükrözi, annak eltéréseire is utalunk. A határozott névelőt az Sz_1 hiányjel nélkül közli, erre külön nem térünk ki; a hosszú kettős mássalhangzóknak mindkét elemét kettőzi *(aszszony)*, erre sem utalunk külön.

1. Sz_1: *Megúnta*
2. Sz_1: *Orr-prüszköltető*
3. Sz_1: ***S** elhagyá a **Bajnokoknak***
5. Sz_1: *Ama [...] meljékén,*
7. Sz_2: *Hol a' **Sajó'*** Szerintünk sajtóhiba, vagy a sajtó alá rendezők önkényes változtatása, hiszen a következő sorban is megismétlődik a *Sajó* név, s ez a stílusművész Csokonainál szinte elképzelhetetlen; az Sz_1 szerint em.
8. Sz_1: **tsordogál**
10. Sz_1: ***oly*** A későbbiekben is; külön nem utalunk rá.
12. Sz_1: *keveset.*
13. Sz_2: VAYT Az Sz_1 szerint em.
14. Sz_1: ***E Hazánk***
15. Sz_1: ***érte***
20. Sz_1: ***Ágyúk***
23. Sz_1: ***kezdvénn*** Az *-n* határozóragot az Sz_1 kettőzve közli, a következőkben külön nem utalunk rá.
24. Sz_1: ***feldúlt*** Másutt is hasonlóan; a továbbiakban külön nem térünk ki rá.
30. Sz_1: ***A hold lengő***
32. E sor után az Sz_1-ben elválasztó jelül vízszintes vonalka áll, ez az Sz_2-ből elmaradt. Mivel azonban kitétele indokolt, em.
42. Sz_1: ***szűz***
43. Sz_1: ***kedves-kellő***
48. Sz_1: A sor végén nincs gondolatjel, alatta viszont vízszintes elválasztójel.

57. Sz_2: *„Kelj fel Vitéz!"* Az Sz_1 szerint em.
63. Sz_1: *tzirólgatja* Föltehetőleg ez a hiteles: a változtatás eredhet a sajtó alá rendezőktől is, ezért eszerint em.
Sz_2: **szorítgatja**
74. Sz_1: *hazába*
75. Sz_1: *Atticus* A jegyzetben: *ólvassuk* em.
76. Sz_1: *magába,*
79. Sz_1: *hegyalja'*
80. Sz_1: Gondolatjel helyett a sor alatt elválasztó jel. Innen kezdve a 81—88. sor megvan a K_1-ben is: *„Úgy nézi mint tsillagát 's a'* t.
81. K_1: A nevek verzálissal írva. A jegyzetben: *ólv.* em.
82. K_1: *Reményjét,*
Sz_1: *reményét*
83. K_1: *Nemesszívű Barátjával**
Sz_1: A *Barátjával* dőlt szedéssel
88. Sz_1: *pálmaágait;*
89. Sz_1: *vóltál*
97. Sz_1: *vólét* A szó dőlt szedéssel
105. Sz_1: *szemébe*
107. Sz_1: *boldogság' ölébe*
110. Sz_1: *izzadtságodat*
111. Sz_1: *rózsa-szájával*
112. Sz_1: *Gond-lepte*
117. Sz_1: *hányok tzélodba*
120. Sz_1: *vártt* Ezúttal az Sz_1 eltért gyakorlatától a múlt idejű melléknévi igenév helyesírásában.
124. Sz_1: *Fijam*
125. Sz_1: *füzér-rózsával*
130. Sz_1: *rózsa-nyügbe*
136. Sz_1: *tornátzain* Az *-n* határozóragot ezúttal nem kettőzi az Sz_1.
138. Sz_2: *VAYT* Az Sz_1 szerint em.
141. Sz_1: *szíve felének*
142. Sz_1: *tálentoma-é?*
144. Sz_1: *originálja-é?*
145. Sz_1: *eltikkadt*
152. Sz_1: *Vitézek*
153. Sz_1: *Lám-hogy*
167. Sz_1: *„S hazátok vele kérkedjen*
168. Sz_1: *„Hogy sok hérost* A sor végén nincsenek gondolatjelek.
Az Sz_1-ben itt még egy vsz. következik, amely az Sz_2-ből hiányzik:

* *T. N. N. Pankotai Jósa Gábor Úr, Arany Sarkantyús Vitéz. Több T. N. Vármegyékk [= Vármegyéknek] Tábla Bírája.* A K-ban *1) 2)* szám jelzi, hogy az utóbbi értelmezés az *Úr* után következik.

„Kedves nevetek' ditsérjék
„Annak késő fijai.
„És ebben is megesmerjék
„Hogy köz-jóra élt VAY!"

A két utolsó vsz. szövege megvan a K_1-ben is; a szöveg fölé ez van írva Csokonai kezével: *„Ez a' Munka' vége:*

169. K_1: *JÓZSA* A név kétszer aláhúzva. [...] ***Czélját*** A jobb lapszélen Csokonai helyesíráspróbái:
Czélj
tzélját
170. Sz_1: ***pár***
171. K_1: ***Barátnéját***
172. K_1: ***Csókkal***
174. K_1: ***Boldogság***
Sz_1: *bóldogság, úgy-e*
175. K_1: *Drusza,* A sor fülé beszúrva: *<Pajtás>* A 174—176. sor elején nincs idézőjel.
Sz_1: *úgy-é*
176. Sz_1: *Kapitány-penzió?* — —

Az Sz_1-ben az utolsó vsz. után következik a Berquin-idézet, amely a K_1-ben Csokonai saját kezű lejegyzésében található:

Dieu<x>! de quals doux plaisirs s' e,
nyvrent dent époux,
Done l'Amour a formé le [châie] fortunée!
BERQUIN (KK III, 59a)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonainak többszörös oka is volt rá, hogy lakodalmi verset írjon. Vay Jeanette és Borbély Gábor házasságkötésére: a tiszaroffi, tiszaigari Borbély családdal baráti kapcsolatban volt (v. ö. CsEml. 87., 198., 558. stb. lap), a nagy tekintélyű református Vay családhoz szintén érzelmi szálak fűzték: Vay Miklós báró, dandártábornok (1756—1824) a kuruc Vay Ádám főkapitány dédunokája, a londoni Royal Society tagja, mint a salétromfőzés felügyelője Debrecennel is közvetlen kapcsolatban állt: Csokonai jó barátjának, a salétrominspektor Kiss Imrének ő volt a főnöke (v. ö. Haraszti 229. l.). A költőnek ismerjük Vay Miklóshoz írt névnapi *Tisztelő versezet*-ét 1801 decemberéből (ld. AV. 209—212. l.) s ránk maradt egy Vaynak címzett levele is 1803 májusából (ld. MM. II, 958—959. l.).

1800 nyarán tett borsodi útján Csokonai minden bizonnyal megfordult Zsolcán is, báró Vay Miklós házánál: erre vall az itt tárgyalt vers 2. jegyzete is.

A lakodalmi vers alapötlete abból adódott, hogy a házasodó Borbély Gábor katonatiszt volt — Mars szolgálatában állott; Venusnak s Ámornak Marson aratott győzelme pedig szinte közhelye volt az ókori irodalomnak: maga Csokonai is írt egy epigrammát 1792-ben, *Egy szerelmes vitézhez* címmel Ámornak Marson aratott győzelméről (ld. Cs/ÖM. II, 20. l.) s lefordította J. Secundusnak hasonló tárgyú epigrammáját Ámornak Herkulesen aratott győzelméről (ld. uo. 10. l.).

3. *Stutzer* (ném.): piperkőc.
Coquette (fr.): kacér, könnyűvérű nőszemély.

10—11. A német idézet magyarul: „Ki Vénus' övével ékeskedvén lelkeket bilincsel, szemeket bájol" (ld. Kföldy, II, 165. l.).

12. *Wieland,* Christoph Martin (1733—1813) német író.

22—23. *Me iuvat...* A latin idézet Propertius II. 10. versének 11—12. sora, de ott *castis* helyett *puris* van, amint Gulyás József már rámutatott (ld. Cs-tan. 27. l.). Értelme: „Szeretek felolvasni mívelt leány társaságában, / szeretem, ha írásaimat ő hagyja jóvá" (v. ö. Kföldy II, 166. l.).

6. *nektár* (gör.): a hegyaljai bor értendő rajta.

17—18. *vájja / Debretzennek dombjait* a tüzérség lőszeréhez fontos salétromsó ásására vonatkozik.

41. *tsere* (táj., rég.): cserjés; ligetes kis erdő.

75. *Attikus* (Atticus) T. Pomponius (i. e. 109—32), gazdag, művelt római lovag, aki bölcsességével a politikai életben kiegyenlítő szerepet játszott, a tudományokat, művészeteket pártfogolta.

84. *Mávors* (lat.): Mars.

85. *Jósa* (Gábor): a násznagy lehetett az esküvőn; ld. a 9. jegyzetet.

97. *Valé* (lat.): búcsú, istenhozzád.

117. *Kerengés* (költ.): kanyar(gás).

122. *strapátzia* (ném.): fáradság, vesződség.

127. *pardupé* (fr., rég.): kardkötő.

132. A német vers Emanuel Schikaneder *Die Zauberflöte* c. színpadi művéből való, amelynek Mozart írta a zenéjét s Csokonai *A' boszorkánysíp,* ill. *A' varázssíp* címmel fordította magyarra. Az idézett két sor a 7. ária végéről való; Csokonai fordításában:

Az Asszony és a' férjfi
Eggyütt a' Föld Isteni.

(Cs/Színm. I, 163. l.; v. ö. 311. l.)

133. *Truttzol* (ném., rég.): dacol.

148. *mirtus:* a fehér virág, a szüzesség jelképe, a násznagy hagyományos virága volt az ókori görögöknél.

151. *martalék* (rég.): zsákmány, áldozat.

155. A jegyzetben szereplő Holberg, Ludvig (Hans Mickelsen) (1684—1754), norvég származású, latinul is alkotó dán író, aki elsősorban színműveivel vált ismertté a XVIII. századi Magyarországon.

161—168. E részt Pásztory Catullus következő szavaival vetette egybe:

„Cat. LXI. 211—215.

Ludite, ut lubet, et brevi
Liberos date. Non decet
Tam vetus sine liberis
Nomen esse: sed indidem
Semper ingenerari."
(Pásztory, 16. l.)

168. *Héró* (gör.—fr.): hős.

176. *penzió* (lat.): nyugdíj.

Verselése

Csokonai egyik legkedveltebb versformájában: keresztrímes — trochaikus lejtésű — 8-as és 7-es sorokból álló vsz.-okban íródott.

369. A' Magyarokhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata; a versnek az a — föltehetőleg saját kezű — tisztázata, amelyet az 1799/1800 körüli Kcsj. említ a „N° 4. Anákreon Pure" fejezetben, Márton Józsefhez kerülhetett, aki az anakreóni versek kiadását intézte Bécsben (v. ö. Cs/ÖM. I, 98. l.). Ugyancsak a Kcsj. a „N° 10: Fragmenták" sorozatban kezdősorával, a 10. helyen említi. (Az „Anákreon Pure"-ban az 1. helyen, kötetbeli helyén szerepel.)

Megjelenése

Az AD.-ban jelent meg, 1803-ban, annak első verseként (az *Ajánlás* után). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Programvers: az AD. előhangjául készült, s ebben régi lapját „játssza ki" a költő: a hadi lárma, a „megdühödött Világ... tsatépatája" helyett a szerelem és a bor hatalmáról fog dalolni.

Az igazság az, hogy ezeket az anakreóni tárgyakat Kazinczy ajánlotta figyelmébe, még 1792-ben, első jelentkezésekor: „...dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit..." (ld. CsEml. 467. l.).

1796-ban, a DMM.-ban is a „hadi trombitá"-val állítja szembe a maga „ezüst lantotská"-ja szerelmi énekeit (ott meg *Rózsi*-t említve *Lilla* helyett,

> Te szelídebb Múzsa! fuss el e' stzénáról,
> Ne gondolkodj illyen gyász materiáról.
> Vannak Helikonnak tsendesebb Rózsási,
> Hol zúgnak az édes örömnek forrási;
> Itt pengesd az estvén ezüst lantotskádat,
> El-vetvén borzasztó hadi trombitádat.
> Mert ha eggy Dalomat Rózsi hellybe hagyja,
> Nagyobb vagyok mint eggy Tamerlán' Hadnagyja!
> (A' had. DMM. 114. l.)

Vargha Balázs kiadásaiban 1798 elejére tette a vers keletkezését (ld. ÖV., MM.). A Kcsj. azonban azt tanúsítja, hogy az AD. anyagát 1799/1800 táján állította össze, illetőleg tisztázta le a költő. Mivel a tárgyalt vers utólag, a már kész kötet elé íródott, 1800 közepére tehetjük keletkezését.

Sinkó is utalt rá, hogy ez a vers nem egyidejű az anakreóni dalok korábbi élményvilágát közvetlenül tükröző anakreontikonokkal: „inkább az emlékező, a hajdani Lilla-dalok hangulatát rekonstruáló művész hangja csendül ki" belőle (301. l.).

Szövegkritika

Csak az AD. szövegét ismerjük; a *cs* helyett használt *ts* eredhet Mártontól is; az *értte*, a *megdühödtt* viszont jellemző Csokonai helyesírásának erre az utolsó korszakára (v. ö. Cs/ÖM. I, 197. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezéséről — az eseményekre visszapillantó jellegéről — Sinkó ezeket írja idézett munkájában: „Nem kell különösen éles hallás ahhoz, hogy észrevegyük: ebből a kötet elején álló kis versből — *A magyarokhoz* — a költő akarata ellenére is inkább az emlékező [...] művész hangja csendül ki, semmint a jelenvaló pillanat varázsáé. A jelen idő itt érezhetően fiktív; mint amikor az ember visszaálmodik valamit, ami csak egykor volt valóságos valóság. Ez már nem a »ki boldogabb magamnál?« spontán felkiáltása, nem a pillanat mindent betöltő jelenléte, hanem a pillanatot, mint látványt csak szemlélő, idegen szemekkel is számot vető költő, aki úgy készül »csupán szerelmet és bort danolni«, hogy közben a maga hangjára figyel — és jóelőre a visszhangjára is reagál." (301—302. l.)

2. *kikérem* (rég.): kérem.
6. *Homér* (rég.): Homérosz, a Trója ostromát leíró *Iliász* költője.
7. *butella* (fr.—ném.): palack, butélia.
máslás (rég.): A szót maga Csokonai magyarázta meg az AD/j.-ben: „Sajnálható dolog a' nyelvre nézve is, de kivált a' Poézisra nézve, hogy a' mi Világszerte kedves és betses Tokaji borunknak olly insonorus és nyomorék 's hoszszú neve van. *Asszúszöllöbor!* — — Hogy én a' hazai termést még is Nemzeti szóval ejtsem ki; kéntelen vóltam a' *Máslás* nevet venni fel, noha ez szegényebb neme a' Hegyallyai Nektárnak." (AD/j. 22. l.)
9. *tsatépaté* (rég., táj.): csetepaté.

Verselése

Negyedfeles anakreóni jambusokban íródott.

Dallama

Sonkoly Kardos István debreceni kiadású feldolgozását említi az OSzK. Zeneműtárának Mus. pr. 6220 jelzetű kötete alapján (120. l.).

370. Ámor

Kézirata

Nem maradt ránk eredeti kézirata, bár Csokonai kézirati hagyatékában kétszer is említtetik: az 1799/1800 körüli Kcsj. „N^{ro} 4. Anákreon Pure" kötege a 10. helyen említi tisztázatát *Ámor* címmel; ugyanitt a „N° 10° Fragmenták" kötegben a 8. helyen kezdősorával található (v. ö. Cs/ÖM. I, 101. l.). A tisztázat föltehetőleg Márton Józsefhez került, aki Bécsben az AD. sajtó alá rendezését végezte.

Megjelenése

A Kcsj. említett kötege szerint eredetileg az AD.-ba szánta e versét a költő, s ott is jelent meg először, a IX. versként (19—20. l.); fölvette azonban a LD. mindhárom tervezetébe is: a LD/t_1-n a *b,* 27., cím nélkül, *Guarini utánn* utalással, a LD/t_2-n szintén *Guarini* neve utal rá: sorszám nélkül, a *Pillantó szemek* után található; a LD/t_3-n a II. Könyv XXIX. darabja, *Ámor. Guarini után* címmel. A LD.-ban így is jelent meg, a 82. lapon. A későbbi kiadások

ezeken alapulnak, bár megjegyzendő, hogy az AD. és a LD. szövege némileg eltér egymástól (v. ö. HG. I, 489. l.).

Keletkezése

A kis anakreontikon voltaképp az olasz Guarini versének — amelyet Csokonai már 1793-ban lefordított *A Méh és Ámor* címmel (ld. Cs/ÖM. II, **152.**) — új kidolgozása, anakreóni versformában.

Minthogy az 1799/1800 körül „Anákreon Pure" lajstromozta először 1800 tájára tehetjük keletkezését, szemben Vargha Balázzsal, aki 1797-ből származtatta (ld. ÖV.[2] — M.).

Szövegkritika

Mint utaltunk rá, az AD. s a LD. szövege némileg eltér. A c í m és „alcím" az AD.-ban: *Ámor. (Guarini után.);* a LD.-ban: *Ámor; Guarini után.* Kiadásunk alapja az AD.

1. LD.: Az első szó verzális szedéssel kiemelve.
2. LD.: *Ámor,*
3. LD.: *Megcsípte*
4. AD.: *Mérgébe* A LD. szerint em.
5. LD.: ***E'** mézet **újja'***
8—13. LD.: Minden verssor elején idézőjel.
9. LD.: *maradjon,*
10. LD.: ***csókot***
11. AD.: ***méhnek is*** A LD. szerint em.
12. LD.: *mézzét,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az anakreontikon alapja Guarininak Esch.-ban található olasz verse, amelyet Csokonai kimásolt s 1793-ban le is fordított; ezt *A Méh és Ámor* c. első kidolgozást önálló versként adtuk ki (ld. Cs/ÖM. II, 101., 647—651. l.); az AD. megfelelő jegyzetében Csokonai maga is részletesen foglalkozott Guarinival, s idézte az olasz eredetit is (ld. AD/j. 39—42. l.); minthogy a költő jegyzeteit kiadásunk II. kötetében közöltük, az olasz szöveggel együtt, itt csak utalunk rá.

1. *köpű* (nép., rég.): kaptár.
6. Az első kidolgozásban *Rozim* szerepelt.
13. *ív* (rég.): íj; Ámort íjjal ábrázolták.

Verselése

Az anakreóni versek hagyományos formájában, negyedfeles jambusi sorokban íródott.

Dallama

Sonkoly István két kéziratos megzenésítését említi: Kárpáti Sándornak zongorakísérettel énekhangra írt művét és Farkas Ferenc feldolgozását 1937-ből: Szerelmek madarai, 3 dal Csokonai és Kazinczy verseire (ld. Sonkoly 118. l.).

371. Álomlátás

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, noha Csokonai kéziratleltárain többször is előfordul: a Kcsj. a „4to 4. Anákreon Pure" kötegben a 13. sorszámon *Egy Álom* címmel említi, s ugyanúgy fordul elő a „N° 9° Lepurizáltattak" nyalábjában, szintén a 13. sorszámon.

A Kcsl.-n az „Ad. N° 8." anyagában *A' Szép mellyek* címmel *N. 8: 2,* egykorú kéziratleltári számon. Autográf kézirat mindössze a két utolsó sorról maradt, amelyet a cenzor kifogásolt, s Csokonai leírta — több más verse kifogásolt sorának új szövegváltozatával együtt — az új kidolgozást: K 679/II. 9a. (K_1).

Megjelenése

A költő a vers megszületése óta számolt közreadásával; a Kcsj. szerint is eredetileg az AD.-ba sorolta; az 1802-i ÚK.-n a 95., *A' Szép Csetsek* címmel s a cím előtti jel, az *o* azt jelzi, hogy az AD.-ba vagy az ÓD.-ba szánta.

A cenzor azonban a *Dórishoz* c. verssel innen törölte, s így a szerző áttette mindkettőt később az ÓD.-ba.

Az ÓD/t-n az Első Könyv 23. darabja, itt már végleges címmel; a Kcsj.-n azonban, 1804-ben még *A' Szép mellyek* címmel fordul elő.

Végül valóban az ÓD.-ban látott világot, az Első Könyv XXIII. verseként (53—54. l.), de a cenzor közbeavatkozása folytán két csonka sorral; a 11. és a 37. sor első, ill. második része hiányzik. Az utóbbit a későbbi kiadások részben a K_1 szerint, részben más források alapján pótolták. Minderről a szövegkritikai fejezetben szólunk részletesebben.

Az is ide tartozik még, hogy Márton 1813-i kiadása az ÓD.-ból átsorolta az AD.-ba, annak XVI. verseként, s hasonlóan járt el Kföldy és Toldy is (v. ö. Cs/ÖM. I, 302 kk.).

Keletkezése

A Kcsj. és a Kcsl. szerint is az anakreóni versekkel 1800 körül készülhetett, így kerülhetett rá 1802-ben az ÚK.-ra.

Szövegkritika

A vers — mint láttuk — először *Egy Álom,* majd *A' Szép mellyek,* ill. *A' Szép Csetsek* címet viselte, s végül, az ÓD/t-n kapta meg végleges címét.

11. Az ÓD.-ba, s Mártonnál is — — — — *fejérén*
A K_1-ben Csokonai a kifogásolt sort így változtatta meg:

És lenge kantusodban

Az eredetiben *Szép mellyének fejérén* állhatott.

36—37. AD.: *'S hát — — bús fejem borúlva*
Van a' te — — — — !

A K_1-ben így egészültek ki e sorok

— — bús fejem hasonló
Mellyedre van borúlva.

Ezt a cenzor miatt történt változtatást a kiadások eddig nem vették figyelembe.
A HG. más szövegváltozatot közölt:

S hát — — bús fejem borúlva
Van a te ***köldöködben.***

S ezt a lapalji jegyzetet fűzte az utolsó sorhoz: „E szót a Toldi-féle [így!] 1844-i kiadás sárospataki példányában találtuk tintával beírva." (HG. I, 598. l.)
Ezt a későbbi kiadások (FK.) átvették. Vargha Balázs kiadásai azonban csak feltételesen fogadták el: a *köldöködben* szót, [ ]-ben közölték.
Az óvatosság jogosult, mivel a vers korábbi címe is *mellyek*-et, ill. *csetsek*-et említ. Valószínűbb tehát, hogy a cenzori beavatkozás előtt az utolsó két sor így szólt:

'S hát — — bús fejem borúlva
Van a' te szép csetsedre!

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Erotikus anakreóni vers: a költő is az AD.-ba szánta. Merészsége miatt nem mehetett át az egykori cenzúrán, s teljesen hiteles, eredeti szövege nem maradt ránk, bár kikövetkeztethető.

A verssel viszonylag kevesen foglalkoztak.

Forrásával kapcsolatban Kastner Jenő azt a föltevést kockáztatta meg, hogy „*Az Álomlátás* valószínűleg Metastasio *Il sogno*-jának (XII. cantata) paródiája". (*Csokonai lírája és az olasz költők.* ItK. 1922: 50. l.) Erről azonban — adatunkra hivatkozva — már Debreczeni Attila megállapította, hogy „Ez [...] kevéssé valószínű, hiszen csak az álommotívum kapcsolja össze e műveket" (Cs/Szpróz. 293. l.). Ugyanitt közli Metastasio kantátájának eredeti olasz szövegét is.

Harsányi István a rokokó miniatürizálás példáit ismerte föl a költeményben: „A mikroszkópikus szemléletre, szertelen szépségelemzésre, egészen az irrealitás régióiba való emelkedésre idézhetem az *Álomlátás*-t [Idézi az 1—27. sort]" (Rok. 35. l., v. ö. 47. l.).

Waldapfel József „az erotikus képzelődés rendkívül merész kifejezései"-t emelte ki az anakreóni versből (ld. MFelv. 296. l.).

4. *Citére* (gör.): Venus egyik neve.
5. *Meánderetske* (gör.): kígyószerű díszítmény.
11. *kantus* (szl.—ném., rég.): egybeszabott bő ujjas felsőruha.
18. *kláris* (lat.): korall.
24. *káva* (rég., nép.): keret, foglalat (kúté, forrásé).
27. *Elasticus* (gör., lat.): rugalmas.
29. *Hébe:* az ifjúság istennője a görög hitvilágban.

Verselése

Az anakreóni dalok klasszikus versformájában, negyedfeles jambusokban íródott.

372. Az anákreoni versek [II.]

Kézirata

Nem maradt kézirata: „az Anákreoni Pure" köteg tisztázata, amelyben ez a vers is ott szerepel, föltehetően Bécsbe került az AD. kiadását végző Márton Józsefhez (v. ö. Cs/ÖM. I, 98. l.).

Megjelenése

Az AD.-ban jelent meg először, 1803-ban, annak II. verseként (7—8. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A tárgynak már 1792-ben készült egy azonos terjedelmű kidolgozása: ezt önálló versként közöltük a megfelelő időrendi helyen (ld. Cs/ÖM. II, 24—25. l.). 1797-ben a „Rózsi-versek" jegyzékén még az első kidolgozás kezdősora szerepelt (ld. Cs/ÖM. II, 293. l.); az 1799/1800 táján készült Kcsj. „Anákreon Pure" kötege azonban már valószínűleg ezt a második változatot tartalmazta, az 1802-es ÚK. pedig már bizonyosan: „51. Az Anácreoni Versek. — — O. A." (ld. Cs/ÖM. I, 227. l.).

Az átdolgozásra minden bizonnyal a versforma miatt volt szükség: az első változatban a költő váltakozva használt négyes és negyedfeles jambusi sorokat, az átdolgozáskor azonban csupa negyedfeles sorokban írta újra, amelyeket — az AD. jegyzeteiben is — az anakreóni versek alapformájának nyilvánított. Az átírás természetszerűleg együtt járt a szöveg módosításával is (v. ö. Cs/ÖM. II, 293. l.).

Voltaképp lehetne szövegváltozatnak is tekintenünk a második kidolgozást, s lehetett volna az első változatnál közölni, de az újabb kiadások (az ÖV. óta) — bizonyára a két változat közti nagy időkülönbség (csaknem tíz év) miatt is — külön közlik; kiadásunk követi ezt a hagyományt.

Az átdolgozás azért volt szükséges, mivel ez a vers éppen az anakreóni versforma kialakulásáról szól, s nem volt illendő azt a klasszikus anakreóni versek hagyományos — negyedfeles jambusi — formájától eltérő versnemben megírni. Vargha Balázs kiadásai (ld. ÖV. — MM. stb.) 1802 elejéről keltezik, de a Kcsj. szerint föltehetőleg már 1800-ban elkészült.

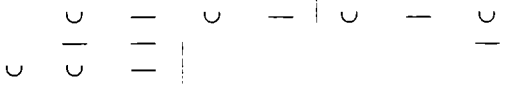
Szövegkritika

Csak az AD. szövegét ismerjük, amely föltehetőleg Csokonai eredeti kéziratán alapul.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers — *A' Magyarokhoz* címzett előhang után — nyilván azért került a voltaképpeni első helyre, mivel a kötetben használt anakreóni versforma születésének mondáját adja elő. Ezt a költő a vers jegyzetében filológiai pontossággal is megírta: „Jámbus vagy *futó* láb (25) [A' Jámbusok régente gúnyolásra, és gyalázásokra vóltak alkalmaztatva]. Így boszszúlta meg *Hipponax*

Poéta az őtet kitsúfoltt Pictorokat, (Plinius *Hist. Nat. Libr. XXXVI. Cap 5.* és Horatius *Epod. VI. v. 14*). Archilochus ezt a' Vers' nemét, a' mint Hephaestio mondja, Jambe nevű Menyetskétől tanúlta, és nevezte; de ezt tagadja Scaliger, és a' Jámbusok eredetét egészszen Apollónak a' Pythonnal való hartzáig viszi fel. Lásd: *Poëtic. L. I. Cap, 23 et 54. pag. 39 et 53.* Az, a' mellynek az első tagja rövid, a' hátulsó pedig hoszszú. Jámbus Vers az, a' melly többnyire illyen Jámbus lábakon jár. Ennek a' Versnek találójának Arkilokust teszi Horatius, Ovidius, Velleius Paterculus, és a' nagy kritikájú Bayle stb. (26) [...]

Igy élt ezzel Anákreon, némelly kifogás mellett: és ez az ő Daljainak könnyeded és kurta foglalatjokhoz legalkalmatosabb is — Tsak ezért az egy mértékes versért is majd meghalnak a' Napnyúgoti Nemzetek, 's ha a' Spanyol a' maga parantsoló hideg *a* betűit, az Olasz az ő egybeolvadó gömbölyeg szavait; a' Német a' sok Diftongust és schevátlan consonánsait erre a Téjoszi taktusra rákénszerítheti, boldognak tartja magát és Anyai nyelvét, 's igazságtalan örömében truttzol a' néhai Jóniának ditsősségén. Hát te Árpád' nemzete! mikor fogod közönségesen érezni, hogy a' te nyelved — és egyedűl a' te nyelved — alkalmatos a' Görög Múzsák hasonlíthatatlan hármóniájára?" (AD/j. 22—28. l.)

373. A' Hafíz' sírhalma

Kézirata

Teljes kézirata nem maradt; saját kezű töredékes tisztázata: KK. III. 55ab.; az 55a. hét olyan sort tartalmaz, amelynek nincs megfelelője az AD. szövegében; megvan viszont Márton József kiadásában: PM. II, 46—47. l., NPM. II, 174. l., valamint Kföldynél: I, 260—261. l. és Toldynál (318. h.), előtte — mindhárom kiadásban — még 17 olyan sorral, ami az AD.-ból hiányzik s nincs ma már meg a kézirata (minderről a szövegkritikai részben szólunk bővebben).

A többletsorokat tartalmazó kézirat Márton József birtokában lehetett, aki az 1803-i AD. kiadását végezte; lehet, hogy onnan helyszűke miatt vagy Márton figyelmetlenségéből maradt csak ki, s ezt az 1813-i PM.-ban pótolta, hogy aztán — Horváth Cyrill Toldyt követő kiadása után — mások figyelmetlenségéből — csaknem egy századra újból kimaradjon e rész a Csokonai-kiadásokból. Az 1799/1800 körüli Kcsj. „N° 4 Anákreon Pure" kötegében is megvolt az utolsó, 22. darabként: *A' Hafiz sírhalma* (ld. Cs/ÖM. I, 99. l.); ez a

kézirat azonban föltehetőleg Bécsbe került, ahol Márton József az AD. kiadását intézte (v. ö. Toldy 935. h.). Ugyancsak a Kcsj. említi a „N° 9. Lepurizáltattak" kötegben, a 10. helyen, *Hafiz' sírhalma* címmel. Kiss Imre is megemlítette egy kéziratát özv. Csokonai Józsefnénak írt keltezetlen (1805-i ?) levelében (ld. CsEml. 236. l.).

Az 1802-i ÚK. így lajstromozta: *„153. A' Hafíz' Sírhalma".*

Megjelenése

Az AD.-ben jelent meg, annak utolsó, XVIII. verseként (44—59. l.). Márton József 1813-i s 1816 bécsi kiadásában, valamint Kföldynél és Toldynál — amint már utaltunk rá — 24 sorral, a refrénnel együtt 28 sorral bővebb változat jelent meg. A későbbi kiadások (HG., ÖV. — M.) az AD.-t követték, figyelmen kívül hagyva a bővebb változatot, s azt, hogy erre a jegyzetekben Toldy utalt is (937. h.). Csak Horváth Cyrill kiadása (*Csokonai Vitéz Mihály összes művei.* I., Bp., é. n. [1901?]) közölte a teljes szöveget (245. l.). Horváth Cyrill után újból e kötet sajtó alá rendezője tette közzé teljes terjedelmében a költeményt (a korábbiakénál hitelesebb szöveggel), 1992-ben az MKKt.-ban.

Keletkezése

Csokonai a keleti költészet, az „ázsiai poézis" iránt különösen honfoglalási eposzának eltervezése óta kezdett behatóbban érdeklődni: elsősorban William Jones s a magyar Reviczky Károly latin nyelvű munkái alapján (minderről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesebben).

A tárgyalt vers nem is tartozik voltaképpen az anakreóni dalok közé — nagyobb terjedelménél, kantátajellegénél fogva sem; az is jellemző, hogy a kis kötet utolsó darabja, s egyáltalán nem tartalmaz jegyzeteket. Eredetére viszont fényt vet, hogy az AD. utolsó jegyzetelt verse, a *Keser'édes,* éppen G. Jones *Poëseos Asiaticae* című, 1777-i kiadású művére utal, amelyből Csokonai mindkét vers (ti. a *Keser'édes* és *A' Hafiz' sírhalma*) anyagát merítette.

Keletkezése időpontjáról a Kcsj. tájékoztat: eszerint 1800 körül már készen kellett lennie.

Toldy s a HG. nem szól időrendi helyéről; Vargha Balázs 1802 decemberére tette keletkezését (ld. MM.); a Kcsj. tanúsága szerint viszont már 1800-ban készen lehetett, ha már akkor „lepurizáltatott".

Szövegkritika

Mint a kéziratról szóló fejezetben közöltük, csak a 73—93., 98—99. s a 100—116., valamint a 122—136. sornak van meg a fogalmazványa; arra is utaltunk, hogy az AD.-hoz képest 7 többletsor van a K-ban: a 62—68. sor, s Toldynál ez megtalálható, előtte 17 olyan sorral, amelynek nincs kézirata a

KK. III.-ban, s a költő egyéb kézirathagyatékában. Toldy a többletről ennyit mond a vers jegyzeteiben: „A 3-dik szak (»Édes dolog szeretni«...) a refrainnel együtt későbbi toldás." (937. h.) Arról, hogy ezt a „későbbi toldás"-t honnan ismeri, nem szól, de minden bizonnyal Márton 1813-i, ill. 1816-i kiadásából.

A vers c í m ében, az AD.-ban — s a későbbi kiadásokban is — váltakozva *Hafíz* s *Hafiz* alak fordul elő; Csokonai helyesírásának az előbbi felel meg: a perzsa költő nevének mai hivatalos átirata: *Háfiz.*

45—62. E részletnek — mint volt róla szó — nincs kézirata: Márton 1813-i kiadása nyomán közöljük.
63—68. E rész közlésében Márton változtatott Csokonai helyesírásán, ezért mi a K szerint közöljük, utalva az eltérésekre.
63. PM.: *Hafíznak* A név verzálissal kiemelve.
64. PM.: Toldy: *Sírjáho' tisztelettel:* Toldy ezt a jegyzetet csatolta a sorhoz: „a kéziratban sírjáh o z áll sírjáho' helyett". (937. h.)
65. K: *Mert* Talán később javításként az *M* átjav. *Ó*-ra.
66. PM.: *reátok,*
67. K: 'S <*hangjai*> Az áth. szó fölé írva: *notáji*
Toldy: *nótái*
68. PM.: *behatnak*
74. K: *'A* <.> *rózsa* A sor végén vessző.
75. K: *trónusábann,*
76. AD.: *nartzisok* A K szerint em.
K: *'S* Más betűből jav.
77. K: *Fenn állva udvarólnak.*
<*Játzintusok borítják terülnek*> *borúlnak*
<*'S Vidám [?]* <.....> <*a' Királyi*>
81. K: *tavasz*
82. K: *lebegtet* Az eltérésre Toldy is utalt: 938. h.
83. K: *betses*
85. K: <*Árnyékosítsd szeliden*> Az áth. rész fölé írva: *Felhőzd bé illatodba*
86. K: *Hafíz* neve nincs kiemelve, a sor végén nincs gondolatjel.
88. K: **szakasztni** *rózsát* Az eltérésre Toldy is utalt.
89. K: *Hafiz* neve nincs kiemelve.
90. K: *lelke <'s híre> nyájas*
91. K: *rozsa 's*
92. K: *Mint <rózsa illat>* [Az áth. rész fölé írva: *? <tiszta> ámbra*] *szag kiterjedt* Az eltérésre Toldy is utalt.
93. K: <*? Elterjed a' vidékre*> Az áth. sor alá írva: *Szívünkre és hazánkra.*
A sor alatt vízszintes vonal jelzi a szakasz végét.
A refrén — a 66—69. sor — a K-ból hiányzik.
98. K: A sor nem be-, hanem kikezdéssel indul.
A' <rózsa közt> zöld bokorba
99. K: <*Filoméla*> *A' Filmilét danolni*
102. K: *Majd* Jav. e.: *Most <? dörgi> felfelé* Kp. n.

106. K: *Be <? édes>*
107. K: Az *Ah* a sor elé beszúrva *Igy <énekelgetett>*
109. K: *nyúgszik*
110. K: *lelke e' <? lobog> dalok*
111. K: *lebádgyadással*
113. K: *<Paradi> Éden'*
114. K: *eme* Jav. e.? *ím e'*
115. K: *húllt le*
A refrén — a 89—92. sor — hiányzik a K-ból.
121. K: *Poéták'*
122. K: *Bőltsek*
124. K: *A' <tengerek>* Az áth. szó fölé írva: *Napkelet'*
126. K: *kőfaladban*
127. K: *észnek,*
130. K: *zengnek* Az utolsó szótag más előzményből jav.
131. K: Kp. n.
133. K: *De mellyk'*
135. K: *Ugy mint* A sor végén kp. n.
136. K: *halomba*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint előbb volt róla szó, Csokonait egyetemes, herderi ihletésű érdeklődésén túl a világköltészet iránt, különösen tervezett honfoglalási eposza fordította a keleti, ázsiai költészet felé, amelyről külön tanulmányt is írt (ld. *Az ázsiai poézisről.* MM. II., 170—184. l.). Képes Géza, aki hosszabb, alapos elemzésben foglalkozott Csokonai perzsa ismereteivel (ld. *Háfiz és Csokonai.* FilKözl. 1964: 397—405. l.), úgy vélekedett, hogy a magyar költő elsősorban az angol orientalista, William Jones (1746—1794) Csokonai által is idézett *Poëseos Asiaticae Commentariorum libri sex* (Lipsiae, 1777) művéből merített, noha elvileg az angol tudóst személyesen is ismerő s vele levelező Reviczky Károly gróf latin nyelvű *Specimen poeseos Persicae...* (Vienna, 1771) című művét is ismerhette, ahol a magyar tudós Hafiz tizenhat gázelját közölte eredeti perzsa nyelven s mellette, párhuzamosan, latin nyelvű fordításukat (ld. Képes i. m. 367—368. l.).

Képes Géza azt is jól látta, hogy Jones művének hatása „kétféle módon jelentkezett Csokonainál: 1. mint filozófiai hatás, Csokonai *Az ázsiai poesisről* írott értekezésében. 2. ... mint költői indítás." (I. h. 400. l.) Mindezt vonatkoztathatjuk Reviczky Károly művére is.

Az *Ázsiai poézisről* szóló tanulmányt illetően Képes párhuzamos helyeket idéz Jones és Csokonai munkájából (uo. 401. l.), Háfiz költészetének hatását illetően pedig ezt írja: „Csokonai, Jones művének példatárában és főleg a Jones idézte Háfiz-ghazalokban és baitokban a tulipán, rózsa, liliom, nárcisz, jácint, kökörcsin és nem utolsósorban a viola olyan ellenállhatatlan játékát

találta, amelyhez foghatót a korszak egy nemzetének költészete sem ismert. Jones könyvének 112. lapján olvasható a példa:

»A gyönyörű nárcisz enged a rózsa hatalmának, aki rajta uralkodik — —
Nem látod-e a rózsát, aki trónol s a nárciszt, aki udvarol neki?!«

Másutt megint az anemonák vagyis kökörcsinek vagy pedig a Csokonainak kiváltképp kedves violák borulnak a rózsakirálynő lába elé, mint pl. ebben a Háfiz-baitban. [...] Magyarul:

»Most hogy a kertben a rózsa a nemlétből a létbe kibukkan:
a viola az ő lábainál [a rózsa lábánál!] imádásra hajtja fejét.

Az idézett Háfiz-bait versmértéke az egyik legdallamosabb arab és perzsa ritmusváltozat a m o d z s t e s z :

∪ — ∪ — | ∪ ∪ — — | ∪ — ∪ — | ∪ ∪ —||

Végül még egy sort említek meg a virágoknak erre a kedves, bájos udvarló játékára. Jones könyvének 51. lapján ezt a sort olvassuk:

»Szép a viola szine, de a rózsa büszkébben tündöklik.«

Nos az itt felsorolt képeket mind viszontláthatjuk Csokonainak már emlegetett Hafiz sírhalma című versében." (402. l.)

A perzsa költő, Háfiz, Samszu'd-Dín Muhammad (1325 k. — 1390), akinek költészete Keleten már életében nagy tekintélyre tett szert, a Kelet iránt érdeklődő Európában a XVII—XVIII. században vált ismertté: Goethe, Puskin is érdeklődött iránta.

Az AD.-ba elsősorban azért kerülhetett, mivel anakreóni tárgyakat: a bort, a szerelmet, a barátságot énekelte 6—12 párversből álló gázeljeiben.

A vers alaphelyzete: a költő sírja körül a leányok egy-egy előénekessel, majd kórusban — kantáta formában — magasztalják Hafiz költői érdemeit.

Staud Géza szerint: „A Kelet felé hajlás nála [Csokonainál] még meglehetősen intellektualisztikus, s nem annyira érzelmi, mint a romantikusoknál, de már nagy megértéssel közeledik a keleti költészet felé. (Hafiz.)" (Orient. 149. l.) Ugyanitt Csokonai „legszebb keleties költeményének" mondja, s ezt írja: „Hafizt Reviczky Specimenjéből és Jones munkájából ismerte. Ezekkel az Ázsiai poézisről írt tanulmányával kapcsolatban is alaposan megismerkedett. Hafizzal foglalkozott a legtöbbet. Kazinczyhoz írt levelében (1803. febr. 2.) írja, hogy gyűjtögeti Hafiz életét. Költeményében Hafiz sírja körül éneklő leányokat szerepeltet és a kórus az egyesekkel felváltva énekel. Anakreoni dalai közt azért közli, mert a sírhalom körül éneklők is a borról és szerelemről dalolnak, mint Hafiz életében, s így a tárgyi rokonság megvan az anakreoni dalokkal. Húsz évvel később Fábián Gábor is anakreoni versformában fordítja le Hafizt, ugyancsak a tárgyi hasonlóság miatt." (I. h. 150. l.)

Harsányi István a rokokó „szekundér természetrajongásá"-nak nyomait vélte fölfedezni a versben (ld. Rok. 40. l.) s „A magyar rokokó Hafiz-irodalmának legértékesebb terméke"-ként méltatta. (Uo. 40—41. l.)

Horváth János — hozzá hasonlóan — az AD. „Legfőbb dísze"-nek ítélte: „Legfőbb dísze [...] az Anakreoni daloknak az utolsó darab: A *Hafiz sírhalma.* Az »ázsiai poézis« gyönyörvilága ez, még dúsabb, még bujább, mint az Anakreoné. Hafiz perzsa költő emlékének, földiei, Sirász leányai hódolnak, rózsabokros sírhalmánál, énekes jelenetekben [...] — Ilyenforma megtiszteltetést kivánt ő is majdani sírjának (»Te hints virágot arra S a leányok«); s Hafiznak, »Kelet édes énekessének« e megtiszteltetésében a maga paphusi lantja ideálját magasztalta fel oly teljességgel, mint tán soha máskor." (Csok. 53—54. l.) Majd a vers kiemelt kötetbeli helyére és szókincsére így mutatott rá: „E szép költemény szerkezetileg is oly jó helyen áll a kötetke végén, mint A Reményhez a Lilla-dalok végén. Az a gazdag couleur locale, mely sajátja (citrom-erdő, stb.) egyúttal stílus-dísz is, ízlelt szó, akárcsak e dalok mindegyikében a válogatott ízes magyar szavak. Mert azok meg valóságos magyar couleur locale-t adnak nyelvének." (Uo.)

Waldapfel József is a személyes vonásokat emelte ki a költeményből: „...a kötetet nem a panasz hangja zárja, utána következik még Csokonai egyik utolsó nagy remeke, a »Hafiz sírhalmára« című kantáté, amely teljes tudatossággal idézi fel itt az Anakreonnal legrokonabbnak felismert keleti költő emlékét. Költészete dicséretét úgy szólaltatja meg »sirászi barna hölgyek« ajkán, mintha magának is emléket akarna állítani vele, mint ahogy az »Újesztendei gondolatok«-ban kívánja, hogy Lilla s a leányok hintsenek virágot sírjára. A bor és a szerelem, a rózsabokor és a fülemile dala, az élet minden szépsége a szerelem édes éneklőjére emlékezteti a boldog fiatalokat." (MFelv. 295. l.)

Sinkó, szintén a kantáta személyességét hangsúlyozva, így méltatta — feltételezve, hogy az 1802-ben keletkezett: „Az *Anakreoni dalok* végső szintézise a füzetke utolsó oldalait ékesítő, *A Hafiz sírhalma.* Ez már nyilván az 1802. év körül keletkezett. Az életöröm és a halálközelség sejtelmének egyidejűségéből, a szelíd ölelés és a megilletődött áldást mondó búcsúzás csodásan gyengéd összhangjából született a summa summarum őszi színpompáját sugárzó nagy költemény, ez a megengesztelődött utolsó üdvözlet." (297. l.) De mindez akkor is érvényes, ha a vers — amint mi véljük — 1799/1800 táján íródott, hiszen a szakítás Lillával már akkor bekövetkezett. Majd hosszú, többoldalas elemzést ad a költeményről Sinkó, azt írván, hogy „A requiemben immár meglelkesülve maga a természet is részt vesz" (307. l.), s végül így összegzi véleményét a versről, amelyet — szerinte — egész szókincse, stílusa is a költészet felsőbb világába emel: „A szavak, akár a platóni ideák világa, önálló, külön univerzum. A szavak a költészetben többet és mást jelentenek, mint a dolgok neveinél [!]. A teremtés titkos hatalmát rejtik magukban; ami nincs és ami sohase volt, általuk, bennük létezővé lesz. A költészet már nem a valóság ábrázolása, kifejezése vagy korrigálása, hanem meghódított új saját birodalom, külön törvényekkel és külön logikával. Ellene szegezni a dolgok szürke

világának a teremtő hatalmú szavak *másik* világát: ez az a szándék, amit Csokonai *A Hafiz sírhalmában* valóra váltott." (309. l.)

Julow Viktor is kiemelte azt, amit többen is előtte, hogy nem véletlenül lett a kantáta az AD. záróverse: „A harmónia és öröm mélységes nosztalgiáját Csokonai már csak a perzsa Anakreont idézve fejezhette ki a maga teljességében. A képzeletbeli Keletre, a romantikus elvágyakozások igazi honába teszi át a helyszínt, ahol még virítóbb a szépség, még időtlenebb a gyönyör. Nosztalgiája tragikus színezetéről vall az, ahogyan a sírjába fekvő költővel azonosítja magát, s a vers bódító rózsaillatát a csöndes halál lehelletével elegyíti. És mégsem dekadens. Szinte meghökkentő, hogy a buja Sirászban ott áll az ész oltára is. A sírhalom fölött éneklő kökényszemű leányok magyar katonadalokban visszatérő motívumot juttatnak eszünkbe (»Rólam szedik a virágot«). Az anakreoni fantázia-világot valóság itatja át." (MIrT. III, 244. l.) (Gondolatait megismételte *Csokonai klasszicizmusa és manierizmusa* c. tanulmányában is: Alf. 1973/11: 79—80. l.)

A vers stílusát méltatva Maday a hangfestést emelte ki (25. l.) s a költő „kicsinyítő, édeskés felé húzó hajlamá"-t (32—33. l.).

Szabó Zoltán Csokonai stílusáról írva azt mondja, hogy e versében a költő „Sikeresen érzékelteti... a fülemile énekét". (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 249. l.), s ugyanitt arra is idézi példának a költemény 181—189. sorát, hogy Csokonainál „A fő szerepet az igei megszemélyesítések és egyáltalán a mozgalmas igék játsszák". (254. l.)

1. *Sirász:* e perzsa városban született Hafiz.
37. *dana* (táj., rég.): dal.
73—80. Képes Géza e részletet a már idézett Háfiz-sorokkal vetette egybe (ld. Fil. Közl. 1964: 402. l.).
78. *kükörcs* (táj.): kökörcsin.
79. *Játzintus* (rég.): jácint.
88. *begyez:* kissé homályos a szó itteni jelentése; a fogalmazványban eredetileg *szakasztani* állt (v. ö. Toldy, 938. h.); a *begyez* igének a MTSz. szerint ez a jelentése: *biggyeszt,* és ezt a példamondatot idézi a szóra: „*Begyezi magát:* oda biggyeszti magát olyan helyre, a mely nem illeti meg." Az ÚMTsz. ezt a jelentését ismeri csak: „<fonalat> ujjbeggyel [...] sodor". A Csokonai-sorba egyik jelentés sem illik bele. Volt olyan vélemény, hogy itt a jelentése: 'keblére tűz, biggyeszt'.
99. *Filmil* (poet. lic.): fülemüle, csalogány. (A *fülmül* alakról ld. Csokonai jegyzetét az AD./j-ben.)
131. *Ispahán,* Iszpahán: szőnyegeiről híres perzsa város.
133. *Mék* (nép.): melyik.
135. *Dalló* (rég., nép.): daloló, énekes.
146. *Ozman:* oszmán (török), vagyis törökországi török.
148. *Georgia* (rég.): Grúzia.
150. *Stambul* (rég.): Isztambul, Konstantinápoly.

151. *Csirkaszszia:* a cserkeszek lakóföldje, országa a Kaukázusban.
153. *Arabné* (rég.): arab nő.
158. *Kásmir:* ország India északi részén.
162. *Fárs:* Perzsia régi *Párs* nevének változata.
193. *nyomás'* (rég.): benyomás.
198. *mirtus* (görög—lat.): Földközi-tenger környéki díszcserje.
200. *kondor* (rég., táj.): göndör.

Verselése

Az anakreóni versek jellegzetes negyedfeles jambusi soraiban íródott, kivéve a refrének utolsó sorát, ahol az első láb anapesztus (v. ö. Négyesy: MértVers. 197. l.).

Idegen nyelvű fordítása

Arab nyelvű fordítását 1941-ből [?] Demeter Tibor jegyezte föl: Suppl. X. 1969.

Illusztrációja

Márton József a bécsi kiadáshoz ki akarta metszeni Háfiz síremlékének képét, de terve nem valósult meg. (V. ö. CsEml. 283. l.)

374. Az Estvéhez

Kézirata

Az utolsó vsz. (49—60. sor) saját kezű fogalmazványa: KK. III, 89a; a kéziratleltárra utaló *„N° 9: 7"* jelzet szerint ez azonos a Kcsj. „N° 9° Lepurizáltattak" 7. versének kéziratával: *Csendes Estve &* (K_1).

Saját kezű tisztázata (szövegváltozat) DebrK. R 556, 2: 3a—4b. (K_2).

Bár a LD.-ban megjelent, mégis tucatnyi, közel egykorú másolatát ismerjük az énekeskönyvekből és melodáriumokból, mivel megzenésítve énekelték.

Másolatai a XIX. sz. első feléből: OSzK. Oct. Hung. 756: 1b—3a, Somogyi Ferenc-ék. (1831); MTAK. RUI. 4-r. 374: 31—34. l. Énekeskönyv (1824); MTAK. RUI. 8-r. 63: 157. l. Tóth István áriái és dalai (1832—43); MTAK. Ms. 10. 002: 161. sz. Almási Sámuel: Magyar dalnok (1834); MTAK. Ms. 578 lsz. n.; SpK. 734: 25. l. (csak két fél vsz.); Szentpéteri Sámuel-ék. (1832); SpK. 1678: 2. l. Muhai Ádám-melodiárium (1823—35); SpK. 1766: 21. l. Pataki dallamtár (1817—48); SpK. 1772: 134. l.

Vajda Julianna verses füzete 63^{dik} Nota. (változat) Magántulajdonban; fénymásolata: MTAK. Mf. A. 6549/IV; Nyáry Bálint-ék. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum Adattára. 3667. sz. 149—151. l. 75. Nota.; Kováts József és mások versei. Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 49. č 56: 358—359. l. 157^{dik} Dall. (1823 k) (MTAK. Mf. 161B. VI., 358—359. l.); Márkos Mózes-ék. 89b—90b. Kolozsvár. Akad. Kvt. (az Unitárius Kollégium anyaga) (1812); Bándi Péter-ék. 48. sz. Csíksomlyó, egykori ferences zárda (1837).

Megjelenése

Minthogy a vers 1800 szeptemberében készült (v. ö. Cs/ÖM. I, 199. l.), így az 1802-i ÚK. már tartalmazhatta volna; először mégis csak a LD. tervezetein bukkan föl: a LD/t_1-n a 48. *Az Estvéhez* címmel; a LD/t_2-n sorszám nélkül fodul elő, hasonló címmel, s végül a LD/t_3-n a III. Könyvben az LVIII. vers: *Az Estvéhez.* Így is jelent meg a LD. LVII. darabjaként (miután a cenzor *A' Feredés*-t törölte), a Harmadik Könyvben (170—173. l.).

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Közel egykorú kiadása a sárospataki *Érzékeny és víg dalok* gyűjteményében, 1834-ben (22. l.), de csak az első vsz., cím és szerző nélkül (v. ö. Cs/ÖM. I, 292. l.).

Keletkezése

A Lillától búcsúzó elégikus vers pontos keletkezési éve a K_2-n található: „*Debrecenb[en].* Szept. 20-dik Napj. 1800."

Szövegkritika

A K_1 fogalmazványa csak az utolsó vsz.-ot tartalmazza; ezt a kéziratot Toldy is ismerte, s egy eltérésre utalt is (ld. 936. h.). A K_2 ugyan tisztázat, de mégsem a végleges szöveg: *ts*-es helyesírásán túl szó nagyságrendű eltéréseket is tartalmaz a LD.-hoz képest; ezt a kéziratot Toldy nem ismerte. A vers 27—28. sorát bizonyosra vehetően a cenzor miatt változtatta meg a költő, ezért visszaállítjuk a K_2 szerinti szöveget.

A versnek sem a K_1-ben, sem a K_2-ben nincs címe, a Kcsj.-n is csak kezdő szavaival szerepel; a LD. tervezetein már *Az Estvéhez* címmel fordul elő (s ez csak annyiban érdekes, hogy magában a szövegben *Estve* helyett végig *Este* található). Kiadásunk alapja a LD., a K_2 szerint em.

1. K_2: ***Tsendes***
4. K_2: *Lilla* A név nincs kiemelve. ***Nevén***
9. K_2: ***tsalárd***

13. K_2: ***Tsendes** [...] tekints le,*
14. K_2: *bánatot,*
15. K_2: *hints le*
21. K_2: *Nin**t**sen*
22. K_2: *engemet;*
23. K_2: ***Igy***
27. LD.: *Vagy **viszonti kedvbe'** úsznak*
K_2: *Vagy szerelmességbe úsznak* Bizonyosra vehető, hogy a változtatás a cenzor — a cenzúra — hatására történt, hiszen a helyesírástól eltekintve másutt csak a kissé homályos fogalmazású 35—36., s statisztikailag a 39. sorban változtatott a tisztázat szövegén a költő; a hiányjelet viszont a *szerelmességbe* végére a K_2 nyomán kitettük.
28. LD.: *Ők szerelmesen.* Összefüggésben az előző sorral, ez a változtatás is a cenzor nyomására történhetett, ezért itt is a K_2 szövegét állítottuk vissza, ahol azonban pontosvessző áll a sor végén: *Tiszta tsendesen:*
29. K_2: *aggódom,*
31—32. K_2: *Nints*
33. K_2: *hagyj el,*
35. K_2: *Vagy lakásodig ragadj el*
36. K_2: *Véled* engemet.
37. K_2: ***T**sendes [...] balzsamozd el*
39. K_2: *Vagy pedig végtére hozd el*
44. K_2: *se*
45. K_2: A név nincs kiemelve.
47. K_2: *sebembe*
49. K_1: *<Tsendes> Édes Este! jaj ne hozd el*
K_2: ***T**sendes [...] hozd el*
51. K_1: *bal**s**amozd el*
K_2: *balzsamozd el*
52. K_1: *Semmi kínomat.* Erre az eltérésre Toldy is utalt: „A fogalmazatban a vég szakban ez állt: S e m m i kínomat." (936. h.)
LD.: *Gyönge kínomat*
K_2: *Édes kínomat:* Szerintünk ez az autográf tisztázatbeli változat a leghitelesebb, leglogikusabb; a LD.-t eszerint em.
53. K_1: *Inkább <? kérlek>* Az áth. szó fölé írva: *áztasd*
54. K_1: *<Légy te is velem> <jelen>* Az áth. rész fölé írva: *Szűz szemed te is*
55. K_1: *És <meg .....>* Az áth. rész fölé írva: *dupláztasd*
56. K_1: *<Sírj te is velem>* Az áth. sor fölé írva: *Kinom' ezzel is.*
57. K_{1-2}: *Lilla' vesztén **s**irdogálni* A név nincs kiemelve.
58. K_1: *<Édes az>* Az áth. rész fölé írva: *Drága sors*
59. K_1: ***'S a' siralmak közt ki ? múlni***
K_2: *Sirdogálva*
60. K_1: *<Tetszik életem>* Az áth. szavak fölé írva: *Szép halál nekem*

A K_2-ben az utolsó vsz. alá írva, szintén a költő kezével: *Debretzenb* [= Debretzenben]. *Szept.* [= szeptember] *20.d.* [= 20. dik] *Napj.* [= Napján] *1800. Csokonay Vitéz Mihály. mk.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Lilla-dalok egyik legőszintébb hangú, formailag is legművészibb darabja: méltatói is elsősorban e vonásait emelték ki.

Haraszti az „affectatio vádjával" sújtott költő védelmére idézi a vers 1—44. sorát, „fájdalmának őszinteségét" hangsúlyozva, s ugyanakkor a szentimentalizmus halálvágyát is fölsejleni véli a költeményben: „Mindenesetre beteges melancholiának hangja ez s a szomorúságnak nem oly kereszténvies alkalmazása, mint azt az egyházi atyák kívánják. Csokonai valóban nem akkorra tartja fenn a bánkódást, mint Szt. Chrysostom kívánja, tudniillik hibás tetteinek kiséretére, ellenkezőleg: fájdalmai alatt belemélyed a búba s ebben gyönyört talál. [...] ez a melancholia szorosan összefügg a kor hangulatával. Minden átalakulóban levő társadalom komor búsongásban szenved, valami bizonytalan után eped, kimenekülni akarva a jelenből egy szebb, akár múltba, akár jövőbe, — s minthogy célját el nem érheti, legalább az utána álmadozáshoz ragaszkodik rajongással, másfelől epedően várva a végső megsemmisülés nagy percét, melyben vágyainkkal s kinjainkkal együtt elenyészünk, talán örökre!" (138. l.)

Székely György is az érzés őszinteségét emelte ki a versben: „ő [Csokonai] elégia költő. Elégiáiban saját mély érzése természetének megfelelő módon nyer kifejezést s ezek között azok a legsikerültebbek, melyekben Bürger hatása alól nem tudott szabadulni. Igy a: *Tihanyi echóhoz, Az estvéhez, Még egyszer Lillához*. Ezek igaz és őszinte érzés szülöttei, melyekhez hasonlót nemcsak korában, de egész Petőfiig nem találunk irodalmunkban." (*Bürger hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV. [1888] 267. l.)

Ferenczi úgy látta, hogy akkoriban, 1798—1800 táján „tulajdonképpen csak *A Bácsmegyei levelére, Az estvéhez,* a végleges alakját ekkor nyert [...] *A reményhez* címűekben fejezte ki keservét" (89. l.).

Harsányi István a rokokó arányosságot és zeneiséget méltatta *Az Estvé*-ről szólva: „A biztos arányosság — főleg kisebb lírai alkotásokban — helyreáll. Elég, ha emlékezetünkbe idézzük Csokonai *Az álomhoz* vagy *A szamóca* c. versét. A Himfy-strófa mintha egészen eféle kompoziciók számára volna teremtve.

Az ilyen racionális szerkezetű apró versfaj már magában hordja a zeneiség csíráját. A rokokó zene fősajátosságai a játszi, fülbemászó, kissé felületes dallamosság. (Haydn—Mozart). Hangulati és ritmikai egység teremtésére igyekeznek a költők is és minden zeneiséget szuggeráló fogást szívesen alkalmaznak. Ilyenek például: a sorfajok megválogatása és ügyes összeszerkesztése, a változatos ritmikai tagoltság, de főleg magában a nyelvben rejlő belső zeneiség: a szavak szinező értékének kidomborítása, a hangok játéka. Itt már

miden szónak megvan a maga egyéni zenei értéke és hangulata. Öncéllá válik a nyelvi szépség. A rímtechnikai fogások egyre mesterkéltebbé válnak." (Rok. 52. l.)

Klenner a már Haraszti által kiemelt szentimentalizmust, sőt „a fájdalmakban való kéjelgés"-t fedezte föl (pedig nem is ismerte az eredeti kéziratot, ahol az 52. sorban „*Édes* kín" szerepel!): „Különösen akkor tör elő művészi formában lelkéből a szentimentalizmus, amikor Lilla iránt érzett szomorú, reménytelen szerelme szólaltatja meg lantját. Milyen meghatóan énekel ilyenkor »Csendes este! ah, tekints le, ...«" (28. l.). Majd ezt írja még: „Annyira kívánja a halált, hogy csak *önsanyargatásul,* a fájdalmakban való minél további kéjelgésért akarja életét megnyújtani. [Idézi az 50—56. sort.]"

Sinkó a vers „páratlan dallamosság"-át, formai erényeit méltatva, mintegy *A Reményhez* előfutamát hallotta ki belőle (ámbár *A Reményhez* — eredeti formájában — korábbi keletű): „Ezek, és mintha valamennyi Lilla-dal, mind a »három könyv« csak megalapozása, előkészítése, gazdag preludiumai volnának annak a minden motívumot egy magasabb szinten variáló és átfogó szimfónikus zárótételnek, mely *A Reményhez* című, minden magyar nyelven írt versek között, mindmáig a legzenélőbb — és benső mozgalmasságától páratlan feszültségű — műremek." (173—174. l.)

Sőtér az egyaránt gondolati és lírai költemények sorában említette a játékos formájú elégiát: „...az éppúgy gondolati, mint lírai költeményeknek körébe tartoznak a már említett *Újesztendei gondolatokon* kívül a Virág Benedekhez szóló vers, *Az Estéhez* című, 1800-ból származó költemény, az 1801-es Földi-töredék." (*Csokonai alkotó módszere.* Lit. 1974/3: 6. l.)

Verselése

A trochaikus lejtésű, alkalmasint „sperontista" — dallamkövető — verset Elek, Csokonai „formaihlete" szülöttének, „páratlan versművészete" egyik bizonyítékának tartotta, s másutt is „lenyűgöző technikájú trochaikus vers"-ként értékelte (ld. 11., 14., 50., 58. l.), többek közt ezt írván: „Dallamos rokokó-versképleteit [...] rendszerint több önálló szerkezetű, de ismétlődő strófarészből állítja össze. Schémaszerű példa erre a *Reményhez,* melynek 16 sora négy megfelelő kisebb szakaszra tagozódik, s egyöntetű folyásukat a 3. szakasz kiugrása teszi változatossá. E szerkezetet variálja több olaszos dallammintájában, így *»Az estvéhez«* című, igen gördülékeny és szép versében is, amelynek létrejöttét, azt hiszem nem tévedünk, ha Csokonai formaihletének javára írjuk." (11. l.) Ugyanitt rámutat a költőnk által emlegetett „esztétikai megegyezés" látszólagos hiányára, vagyis arra, hogy a melankolikus tárgyhoz derűs, játékos trocheusokat használ, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy fájdalma „korántsem lehetett oly mély". Szerintünk itt inkább a kiegyenlítés — kompenzáció — sajátos esetével állunk szemben (mint *A Reményhez* esetében is): fájdalmát játékos formába rejtve, „sírva vigadva" próbálja „levezetni", leplezni a költő. Elek így fejtette ki a maga nézetét: „Erre a

véleményre jogosít bennünket a költemény fájdalmas tartalmának (Lillát siratja benne) és játékos külsejének nagy ellentéte, s az a tény, hogy Csokonai e versét 1800 őszén írta, amikor már Lilla hűtlensége miatt érzett fájdalma korántsem lehetett oly mély, mint e versében festi. De támogatni látszik minket e meggyőződésünkben a költemény utolsó strófájának szinte enyelgőre forduló hangja, meg az a körülmény, hogy rímelése sehol másutt nem ilyen tudatosan jóhangzású és művészi zenéjű, mint épp e versben." (11. l.)

A továbbiakban a „komplikált Amadé-féle rokokó formák" sorában említi a tárgyalt költemény versalakját is (14. l.). Majd részletesen szól a vers „rimustervé"-ről, időmértékes lejtéséről: „»Az estvéhez« című lenyűgöző technikájú trochaikus versében [...] pl. 175 verslábból csupán három ütközik ki a ritmustervből azáltal, hogy trocheus helyett spondeust ad. A költemény strófájának ritmusterve különben igen érdekes: élénk négy-negyedfeles periódussal indul (A), majd a strófa közepén spondeusok lassítják meg és szélesítik ki a menetet (B), hogy a strófa végén a négy-negyedfeles periódus friss trocheusai ismét visszatérjenek (A). A képlet szimmetrikus felépítése a benne rejlő ismétlődés ritmusával rendkívül jólesik a fülnek:

Csendes este! ah, ne hozd el Még halálomat, Kérlek, oh ne balzsamozd el Gyenge kínomat.	A.
Inkább áztasd Szűz szemed te is, És dupláztasd Kínom ezzel is.	B.
Lilla vesztén sirdogálni Drága sors nekem, Sirdogálva haldogálni Szép halál nekem."	A.

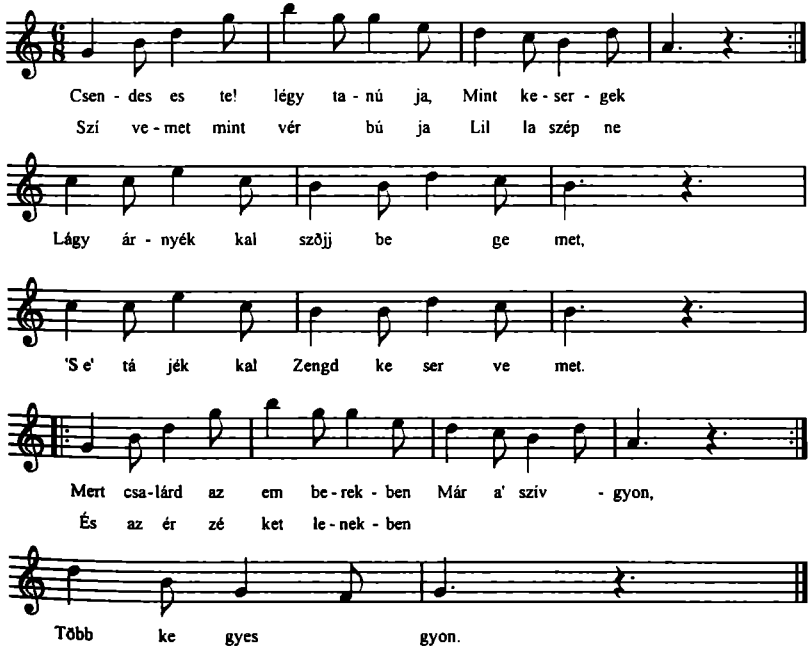
(50. l.) A trocheusi lejtésre visszatérve a következőket állapította még meg Elek: „Trocheusi verseiben a tudatosság látszata épp annyira megvan, mint a jambusiakban: *»Az estvéhez«, »A rózsabimbóhoz«, »Az esküvés«* című*ekben* mind az 50, 24, illetve 18 sornak első és utolsó előtti lába tiszta trocheus." (58. l.)

Dallama

Több dallamát is ismerjük. Tóth Istvánnak a kéziratok között említett melodiáriuma alapján foglalkozott vele Molnár Antal, kottáját is idézve (NyDall. 138. l.).

Benkő András az Almási Sámuel s Arany János által lejegyzett dallamot említi: „Almásinál (l. 151.) szövege 5×12 sor.

Más dallammal találjuk Molnár közlésében vagy Arany népdalgyűjteményében (Molnár i. m. 15c sz. kottapélda. Kodály—Gyulai I. M. I. 83. sz.). Sonkoly nem említi, hogy e dal Almási gyűjteményében is megtalálható [...]." (NyIrK. 1963: 95. l.) Sonkoly nemcsak nem említi, de még az sem derül ki közléséből, hogy Csokonainak melyik *Az estvéhez* c. versét zenésítette meg Dávid Gyula (netán a *Jövel felénk...* kezdetű költeményét), (ld. Sonkoly 123. l.). Későbbi tanulmányában azt írja a szerző, hogy a vers dallamát „egyedül az 1759. számú sárospataki melodiárium őrizte meg" (Tíz CsVers 222. l.). Ez azonban nem fedi a valóságot, mivel egyéb dallamait is lejegyezték más melodiáriumok. Sonkoly különben a pataki dallamtárból a mű kottáját is közölte: „A 9 kottavonal közben tartott dallama többszólamú feldolgozásában ezúttal kerül először kiadásra. Verssorai felváltva 8, 5 szótagúak. Ritmizálásukban a páros sorvégekre került a kitartott hang. A dominánsról leereszkedő melódiáját moll hangnemben értelmeztük, melynek sorvégzői: 2, 1, 1. Első két dallamsora periodizál egymással. Azonosan indulnak, de dallamívük eltérően végződik. Ez a bécsi klasszicizmus mestereinek sablonos témaalakítása." (I. m. 222—223. l.)

375. A' muzsikáló Szépség

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. IV, 129 ab. Egykori leltári száma: N. 8: 4. Megvolt egy tisztázata is: a Kcsj. „N° 9° Lepurizáltattak" kötege a 8. számon lajstromozta: *A' muzsikáló Szépség.* A Kcsl. N^{ro} 8° kötegében említett kézirat leltári száma (N. 8: 4) szerint azonos a KK. IV. kéziratával.

Közel egykorú másolatai DebrK. R 809: 23a; OSzK. Oct. Hung. 756: 52b (116. Dal).

Megjelenése

A költő a vers megírása — 1800 k. — óta gondolt kiadására: az 1802-i ÚK.-on a 158., *A' muzsikáló Szépség* címmel, s rákerült a LD. mindhárom tervezetére: az LD/t_1-n a 28. *Muzsikáló Szépség* címmel, az LD/t_2-n ugyanígy, de sorszám nélkül (későbbi végleges helye szerint), s az LD/t_3-n a II. *Könyv*-ben a XXX. versként szerepel: *A' Muzsikáló Szépség.* (Ott is jelent meg, a *Második Könyv* XXX. verseként: 83—85. l.)

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Nem személyesen Vajda Juliannához szóló vers: költői ötlet kibontása csak; minthogy a hasonló tárgyú Lilla-dalnak, *Az elragadtatott érzékenység*-nek is volt egy korábbi, 1793-i, Laura nevére szóló változata, *Az elragadtatott [érzékenységek]* (ld. Cs/ÖM. I, 79—83. l.), elképzelhető egy ilyen előzménye e versnek is; erre a valószínű föltevésre azonban Csokonai címjegyzékein, kéziratleltárain nincs egyértelmű utalás (hacsak nem más címen szerepelt, ahogy az *Alvó Lilla felett* pl., *Alvó Nimfa,* ill. *Az alvó Nimfa felett* címmel).

A HG. 1797-ből keltezte (ld. HG. III, 495. l.), de erre nincs semmi támpontunk: az 1797—98-i Szv/j-n még nem fordul elő: Vargha Balázs kiadásai (ÖV.^{2} — M.) a LD/t nyomán 1803-ból keltezték; ezzel szemben először az 1799/1800 körüli Kcsj. idézett tisztázata már hírt ad róla: 1800 körül tehát már készen kellett lennie. A fentiek alapján az 1800. év terméséhez soroljuk.

Szövegkritika

A vers fogalmazványa több ponton eltér a LD.-ban megjelent szövegtől: A c í m ben a *Muzsikáló* szó első három betűje más szókezdeményből jav. A cím alá van húzva.

1. K: A *Lillám* név nincs kiemelve.
3. K: *Grátzia*

4. K: *Elmerült képzésemet:*
5. K: *Citére'* A név nincs kiemelve.
virágit:
13. K: *szememmel;*
14. K: *érző-inak*
17. K: *<Minden>* [Az áth. szó fölé írva: *A'*] *<? rozsákká>* [Az áth. szó fölé írva: *virággá*] *<válnak kivirágzanak>* Az áth. rész fölé írva, más színárnyalatú tintával: *virággá válnak*
18. K: *<ortzáidonn,>* Az áth. szó fölé írva: *ajjakidon,*
19. K: *<ÉS>* [Jav. e.: *'S*] *<a' rózsák> <virágok>* Az áth. rész fölé írva: *'S a' virágok* [*<hangicsálnak>* Jav. e.: *? hangoskodnak*] az áth. szó után írva: *hangitsálnak*
20. K: *ujjaidon.*
24. K: *Amor* Nincs kiemelve a név.
25. K: *Lillám* A név nincs kiemelve.
29. K: *Óh Nem* Az *Óh* utóbb szúrva a sor elejére.
30. K: *<rózsa>szál!* Az áth. szó fölé írva: *virág*
31. K. *Zengene* Jav. e.: *da*[lolna]
tseréken
33. K: *Nyíló <virágod>* Az áth. szó fölé írva: *kelyhedet*
35. K: *Nymphák' [...] probálnák*
36. K: *<Ének> Nótáim [?]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Nyilvánvalón egy költői ötlet verses kibontása (ahogy pl. *A versengő érzékenységek* ugyane kötetben); Ferenczi valódi élményt keresett a mélyén: „megénekli az első jegyesi csókot s a kölcsönös fogadalmat". (82. l.)

Harsányi István a vers „sok raffinériáját"-t emelte ki (Rok. 35. l.), másutt pedig a rokokó „komplex, pikáns érzetek iránti vágy"-ainak példáját látta benne (uo. 52. l.).

Horváth János a női szépség dicséretére figyelt föl e vers kapcsán is — párhuzamosan néhány egyéb Lilla-dallal: „Játéktárgya maga a női szépség (tetsziség) is: sok leleményt fordít annak csudáltatására *(A muzsikáló szépség; A versengő érzékenységek; A Duna nymphája)...*" (Csok. 46. l.)

Szauder a 6. versszak Metastasióra visszavezethető remek hasonlatának vándorlását követte nyomon a költő műveiben: „rendkívüli memóriájú, megőrző-receptív s ugyanakkor alakító tehetségű költő volt Csokonai. E különös képessége révén az egyszer megragadott viszonyítás, helyzet vagy képszerűség sokszor a legfejlettebb klasszikus darabok végső változatáig variálódik költői gyakorlatában.

Így emlékezett vissza a virágbokorként képzelt szerelmesnek, s az ágai közt daloló fülemüle-önmagának kacér képére a Lilla-ciklus összeállításakor egyik szép versében, *A muzsikáló szépség*-ben, így az éltető bokor édes árnyé-

kában fészket lelő rideg madár-önmagára *Az eleven rózsához* c. pompás dalában. Visszaemlékezett: mert először Metastasio XIII. kantátájában *(A név)* találkozott ezzel a képpel." (OllR. 401. l.)

Sinkó — mint mások is — az érzékelések egybekavarodását hangsúlyozta ebben „az egyik legszebb Lilla-dalban", párhuzamba vonva *A versengő Érzékenységek*-kel: „Az érzékeknek ez a versengése, ha más szinten is, mint motívum, az érzékeléseknek szédült egybekavarodásában, hangnak, íznek, színnek egymáshoz való áthasonulásában tér vissza az egyik legszebb Lilla-dalban: *A muzsikáló szépség*-ben." (147. l.; v. ö. uo. 163— 164. l.)

V. Szendrei „az érzékek egybekavargásá"-nak említésén túl a 7. vsz. költői képét méltatta, Szauder nyomán (65—66. l.).

Zalabai Zsigmond találóan elemezte „az érzékek határait is összemosó szerelmi érzés mámorá"-nak költői kifejezését: „Íme egy telitalálat, egy merész nyelvi »zavar«, amely adekvát módon tükrözi az érzékek határait is összemosó szerelmi érzés mámorát: »A hangok virággá válnak / Mosolygó ajakidon. / S a virágok hangicsálnak / Teremtő ujjaidon.« (A muzsikáló szépség.) A formát úgy munkálja meg, hogy egyszerivé, sajátossá teszi, s a sokszor megénekelt témákat is újszerűvé varázsolja, az élet tényeit időtállóvá, létérvényűvé nemesíti." (*A vers túloldalán.* Pozsony, 1974. 73. l.)

Verselése

Csokonai egyik legkedveltebb versformájában, keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült.

Dallama

Az 1831-i „Világi Dallok Gyűjteményé"-ben a „116. Dal" (OSzK. Oct. Hung. 756: 52b—53b). Kottáját ugyan nem közli, de úgy látszik, hogy énekelve is terjedt valamely ismertebb dallam nyomán.

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth János 1820-ban Kazinczyhoz intézett levele szerint föl akarta venni *Magyarische Gedichte* címmel tervezett gyűjteményébe (ld. KazLev. XVII, 214—216. l.), de végül is elmaradt onnan.

376. Bácsmegyey' Leveleire

Kézirata

Az első két sor, autográf lejegyzésben: KK. IV, 128b. Egy kéziratát az 1802-i ÚK. lajstromozta: „88. *Bácsmegyei Leveleire.* — Elegia."

Közel egykorú másolata: DériM. X. 75. 118. l. 34b: 7ik dal *Bátsmegyei Leveleire.*

Megjelenése

A költő mindjárt elkészülte után foglalkozott kiadásával: a LD. mindhárom tervezetében előfordul: LD/t_1: 47. *Bátsmegyei Lev[eleire];* LD/t_2: *Bátsmegyei* [hátulról az ötödik]; LD/t_3: „LVII. *Bátsmegyei Leveleire.*"

A LD.-ban jelent meg, a Harmadik Könyv LVI. verseként (miután a cenzor *A' Feredés*-t törölte): 168—169. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.^{2} — M.) 1803-ra teszik keletkezését, noha a HG. 1798-ból keltezte (ld. HG. III, 495. l.), ahogyan már Ferenczi is (89. l.). A tárgyi mozzanatok is az 1803 előtti keletkezés mellett szólnak: akkor kellett megíródnia, amikor még Kazinczy fogságban volt, vagyis 1801. jún. 28. előtt, s az után, hogy Vajda Julianna Lévai István felesége lett, vagyis 1798. márc. 30. után. Mivel azonban az 1799/1800 körül keletkezett Kcsj. nem lajstromozza kéziratát, csak az 1802-i ÚK., valószínűnek látszik, hogy 1800 táján készült (v. ö. Cs/ÖM. I, 199. l.), bár azt sem zárhatjuk ki, hogy valamivel korábban íródott Vajda Julianna házasságának eseményétől is ihletve.

Szövegkritika

Úgy látszik, hogy eredetileg Kazinczy neve is szerepelt a versben — föltehetőleg ajánlásként; 1804. dec. 5-én ezt írta Szentgyörgyi Józsefnek: „Csokonay Úrnak mondjad, hogy Bácsmegyeire írt versecskéje a' Lillában igen édes érzésekre fakasztott, 's szidtam a' Censort, hogy belöle nevemet kitörlötte." (KazLev. III, 234. l.)

1. K: *Ah midőn táromba látom*
2. K: *könyvemet*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Egyike a LD. hiteles élményekből táplálkozó szerelmes verseinek, s egyben a politikai-társadalmi motiváltságú hazai szentimentalizmusnak is jellegzetes darabja (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 318., 328., 564—565. l.).

Kazinczynak 1789-ben megjelent fordítása, a *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei* már fogsága előtt is hatással volt szentimentalizmusával a hazai irodalomra, így Csokonaira és költő barátjára, Horváth Ádámra szintén (v. ö.: Heinrich Gusztáv: *„Bácsmegyei levelei"*. Figy. V. [1878], 69—70. l.). Ezt a hatást bizonyítja a *Bácsmegyey* hősnőjének, Surányi *Manci*-nak keresztneve is Csokonai több versében (ld. pl. *Az Estvéhez [Jövel felém...]* c. költeményét.

1798—1800 táján a Kazinczy által fordított érzelmes Werther-utánzat különösen alkalmasnak kínálkozott arra, hogy általa szerelmi csalódását (a levélregény hősnője is másé lesz) és politikai csalódását együttesen szólaltassa meg Csokonai.

Császár Elemér ezt írta a költeménnyel kapcsolatban: „A magasztalásoknál, melyekkel Kazinczyt regényéért Szabó László és Aranka György elhalmozták, jobban érdekel, hogy Csokonai és Horváth Ádám, ez a két debreczeni nevelésű, egészséges, természetes érzékiségű poéta, egy-egy költeményben adtak hangot annak a megindulásnak, mely őket a *Bácsmegyey* olvasásakor elfogta. Ez a két költemény, *Bácsmegyey, Mantzijának lakodalma után* Horváthtól (*Kassai Magyar Museum* 1788/89) és *Bácsmegyey leveleire* Csokonaitól, mely már korszakunk letűnte után, 1798-ban jelent meg, utolsó hullámgyűrűi az *Adolfs Briefe* keltette mozgalomnak." (NémK. 44—45. l.)

Foglalkozott a verssel Kardos Albert is *Csokonai és Kazinczy* c. értekezésében, többek közt ezt írván: „Kazinczy életének szembetűnő fordulatai költői alkotásokra bírják; versben siratja meg *(Bácsmegyei leveleire)*, mikor börtönben sinlik..." (Debreczeni Képes Kalendárium. 1925. 40. l.)

Újabban Sinkó Ervin tárgyalta a verset: „...a *Bácsmegyei leveleire* című versében az »elrablott« Lillát és a Kufsteinban raboskodó Kazinczyt együtt nevezi »lelkem angyali«-nak, s mint a maga sorsa könyörtelenségének képét egyazon sóhajban idézi fel őket; mikor a *Bácsmegyei leveleire*, Kazinczy könyvére téved a tekintete..." (172. l.)

E kötet sajtó alá rendezője a Kazinczyt és Lillát együtt elsirató vers kapcsán mutatott rá arra, hogy a szentimentális Lilla-ciklusban egyaránt hangot kaphatott — transzponálva — a korán jött tavasz — a magyar jakobinus mozgalom — elbukásán érzett fájdalom a szerelmi veszteség bánatával (v. ö.: CsMűv. 318., 328., 564—565. l.).

Verselése

„Trocheus lábakon" halad a vers — trochaikus lejtésű — 8-as és 7-es keresztrímes sorokban, mint Csokonai első Kazinczyhoz intézett verse, a *Trocheus lábakon* is (ld. Cs/ÖM. II, 109—110. l.), csak az utóbbi nem kereszt-, hanem félrímekkel.

Dallama

A versnek a DériM.-ban található kézirata is azt bizonyítja, hogy énekelték. Dallamát illetően Sonkoly István Almásira utalt (123. l.), s Benkő András ugyane forrásból regisztrálta (ld. NyIrK. 1963: 95. l.).

377. Óda az Árnyékszékhez

Kézirata

A Kcsj. 1800 körül a „N° 10° Fragmenták" c. kötegben említi egy kéziratát: „22. *Blumauer az Árnyékszékhez.*" Ez azonos lehet a költő hagyatékában föllelhető saját kezű fogalmazvánnyal: KK. I, 28ab. Megvan a német eredeti is Csokonai saját kezű másolatában: KK. III, 90b—92ab.

Mivel csak 1845-ben jelent meg Kföldy, ill. Toldy kiadásában, számosan másolták a pajzán hangú, szellemes fordítást: tucatnyi közel egykorú másolatát ismerjük: OSzK. Oct. Hung. 1791: 165a; OSzK. Quart. Hung. 4351: I, 186—187. l. (Tóth—Pápay-gy.); MTAK. K 611/I, 147a—148a. (Kazinczy Ferenc: Apróságok I.); MTAK. Ms. 10.058/i. (Tsokonai Vitéz Mihály' és Fái Fáy András némelly sajtót nem látott Verseik. 1850); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C.49. č. 56: 204—205. l. Kováts József és mások versei. (MTAK 161/B/VI.); DériM. Barla Szabó János-gy. 221b—222b. (v. ö. Otrokócsi Nagy Gábor: *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában.* Debrecen, 1942. 63. l.); DebrEKvt. Ms. 109/1: 270—271. l. (Tömöri Pál-gy.); DebrEKvt. Ms. 92/1: 36b—37b. (Borbély János-gy); Kováts Ferenc-ék. Debrecen, 1828. (Budapesti magántulajdonban); Spk. 1728: 129. l.) (Rátz József-gy.).

Említi egy kéziratát 1799-i keltezéssel Badics Ferenc is, Harsányi Istvánhoz 1922. IX. 14-én írt levelében: „»Óda az Árnyékszékhez. Tsokonai Vitéz Mih. 1799.« Két quart lap, s így kezdődik:

„Kis szék! mellynek nevét nem emlegetjük.
Ha tudjuk a' politziát,
Vagy mellé mindenkor vigyázva vetjük
A' tisztes salva veniát." stb.

Ha nem csalódom, Blumauernek is van egy hasonló verse, ez esetleg annak fordítása lehet." (SpK. 270.)

Megjelenése

A cenzúra miatt ugyan a költő nem nagyon gondolhatott a pajkos — néhol frivol — hangú fordítás kiadására, de azért lajstromozta: az 1802-i ÚK.-n a 9. helyen így fordul elő: „Ode az Árnyék<...>székhez. Németből Blumauer utánn Versekbe." A szintén 1802-i Mfj.-n az „Apró Fordítások" sorában így található: „**10.** 22. *Az Árnyékszékhez.*"

Földi Jánosnak a következőkben idézendő 1800. júl. 8-i keltezésű levele szerint (ld. CsEml. 82—86. l.) akkor már készen volt a fordítás. Badics idézett levele viszont egy 1799-i keltezésű kéziratot említ. Minthogy Csokonai 1800. máj. elején ért a Dunántúlról Karcagra, s alig egy hónapot időzött Debrecenben, júliusban már továbbindult pataki diáktársával, Puky Istvánnal Felső-Magyarországra (ld. MM. II, 1056. l.), valószínű, hogy 1800 júniusában vagy július elején fordította le a német verset, s a frissen készült fordítást mutatta be ekkortájt hadházi barátjának. Mindenesetre a Földi kezén megfordult kézirat még nem a végleges szöveg volt (ld. CsEml. 83 kk.).

Először Kföldy — vagyis Kecskeméthy Csapó Dániel — adta közre, *„A' kloákához Blumauer után"* címmel; Emich Gusztávval 1843 augusztusában kötött szerződésébe is belefoglalta külön, mint addig kiadatlan költeményt (ld. Cs/ÖM. I, 160., 294. l.). Kiadásában *Óda a' kloákához* címmel jelent meg *„(Blumauer után.)"* utalással, több szöveghibával, amelyek egy részét maga a sajtó alá rendező is igyekezett helyesbíteni (ld. Kföldy III, 42—46. l.). Utána — de tőle függetlenül — Toldy adta ki, *Óda az árnyékszékhez (Blumauer után.)* címmel; forrására így utal a jegyzetekben: „A 778—787. szeletig állók mind Cs. saját kéziratairól." (956. h.) A HG. (II, 108—109. l.) alkalmasint Toldy nyomán közölte: forrását nem nevezte meg. A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

A kéziratleltárak s a címjegyzékek tanúsága szerint 1800 körül keletkezhetett. Ezt erősíti meg Földi Jánosnak a fordítást részletesen elemző, a következőkben idézendő levele, 1800. júl. 8-ról (ld. CsEml. 82—86. l.).

Szövegkritika

A K-ban a fordítás c í m e: *Ode az Árnyékszékhez.* Így fordul elő az ÚK.-n is. A németes *Ode* alakot a költő nyelvhasználatának megfelelően *Óda*-ra em. A forrásjelzés a K-ban: *(Blumauer után.)*

1. K: *mellyk̄ [= mellynek]* [A sor fölé beszúrva: *nevét*] *n̄ [= nem]*
2. K: *<Mikor tudunk>* Az áth. rész fölé írva: *Ha tudjuk*
3. K: *Vagy* [A sor fölé beszúrva: *mellé*] *mindenkor <melléje>* Az áth. szó fölé írva: *vígyázva*

5. K: *De a' <mellyet>* [Az áth. szó fölé írva: *kit*] *<napjában> <? megtekinget>* Az áth. rész fölé írva: *még is <? tsak> g̅ [= meg] <tekint>* Az áth. szó fölött: *keres*
<Napjában sőtt továbbra is,>
<A' legfinnyásabb Dáma is>
6. K: *<Megbűzöl> A' legszorosb órába is*
11. K: *<? Földünkk̅> [= Földünknek]* Az áth. rész fölé írva: *E' nagy világk̅ [= világnak]*
13. K: *vagy te <a' kit>* Az áth. rész fölé írva: *mellyk̅ [= mellynek]*
14. K: *<Hajdon farral köszöntenek>*
15. K: *És a' kit* [Jav. e.: *kinek*] Az *ők* a sor fölé beszúrva.
16. K: *<köszöntenek>* Az áth. szó fölé írva: *süveglenek*
23. K: *tekint <már> le*
25. K: *Trónusk̅ [= Trónusnak]*
28. K: *n̄ [= nem]*
31. K: *mellyk̅ [= mellynek]*
37. K: *kebled<et> a' test'* Jav. e.: *testk̅ [= testnek] <terhetől>* Az áth. szó fölé írva: *ösztönétől*
39. K: *emberség'<k̅> <leg>sullyosabb* [Az utolsó betűk más, olvashatatlan betűkből jav.] *terhétől* A *terhétől* 3. és 4. betűje is olvashatatlan betűkből átjav.
41. K: *bútsúdat* Jav. e.: *bútsúdra <mégyen>* Az áth. szó fölé írva: *járja.*
42. K: *lép<fájás> szorúlás*
43. K: *általad le<tisztúl>* Az áth. szó fölé írva: *higgad*
45. K: *tsudádat* Jav. e.: *tsudád <? tasz.. ..is>* Az áth. olvashatatlan szó fölé írva: *szemléljük*
48. K: *<Siet> Tolúl, h̄ [= hogy]*
50. K: *<Nem kérded mi Kór>* <...> Az olvashatatlanul áth. szó fölé írva: *<? hijába> h̄ [= hogy]*
Hijába n̄ [= nem]
51. K: *állapotját* A két utolsó betű más betűből jav.
52. K: *<? Ezer Hálaköny között hozza ki.>*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az osztrák költő, Aloys Blumauer (1755—1798) pajkos szabadszájúságú verseit — kollégiumi diákhallgatósága kedvéért is — szívesen fordította vagy dolgozta át Csokonai (v. ö. Császár Elemér: NémK. 65—66. l.). Hogy miért esett az 1800. év derekán e vers lefordítására a költő választása, nem tudhatjuk. Lehet, hogy valamelyik hajdani diáktársa, barátja biztatta rá, vagy talán még Sárközy István környezetében, annak könyvtárában akadt a versre, ahol szívesen hallgatták az ilyen pajzán témájú verseket (amilyen a Sárközy biztatására írt *Az Aranysújtásos nadrág* is volt).

Földi János levelének — voltaképp elemző bírálatának — ide tartozó részeit — a szövegváltozat miatt is — idézzük. Földi levelét először Juhász Géza közölte *Csokonai Rozáliája* c. fejtegetésében (It. 1953: 442—445. l.), ahol a levél egy sok későbbi vitára alkalmat adó lapszéli jegyzetével igyekezett Csokonai és Földiné Weszprémi Julianna föltételezett szerelmi viszonyát igazolni. A levelet a lelőhely megnevezése nélkül adta közre Juhász. Onnan vette át s adta ki újból — egyéb pontatlanságokkal — Vargha Balázs a CsEml.-ben (82—86. l.). Mi itt az eredeti kéziratból közöljük, amely az MTAK.-ban található, a K 3/44. jelzeten: „A' Blumauer Odáját *an der Leibstuhl,* meg olvastam és némelly mellesleges jegyzéseimet hozzá adva, gyönyörködve küldöm vissza, emlékezvén a régi Rómaiaknak egymás között való *Elolvasásokra.*

(: Si placet :) *Árnyékszék:*

Kis Szék mellynek Nevét nem
emlegetjük
Ha tudjuk a' *Politziát*
Vagy mellé mindenkor vígyázva vetjük
A' tisztes *Salva-veniat.*

A' *két* első Pár Német vers, magyarul *négynek* nagy szószaporítás. Kivált a' *Politziát, Salva veniat,* mint idegen toldalékokat innét mind elobsitolnám! Én próbáltam a' Némethez így szorosabban faragni:

Kis Szék! melynek Nevét ki tenni
szégyen,
*Vagy eggy, vagy más Palást nélkül;**
De mellyet, bár leg finnyásb Dáma
légyen,
Minden palást nélkül meg űl.
(: tsupasz seggel :)

De a' kit még is meg keres napjába
A' leg szorosb órába is
's Ájulás nélkűl bűzölget magába
A' leg finnyásabb Dáma is.

*) NB. 1. *A' nagy szemérmű Abtissa???*
2. *Gatya, szoknya* itt mind elmehet mert mind tsak alsó ruha és az a' notabl, hogy eggyik letolja, másik felfogja sat.

Minden nap a' te Oltárodra tészi
Természet áldozatjait
E' nagy Világnak a' *galántabb részi*
'S Temjénjét fel botsátja *itt.*

galántabb a' mennyiben nints mindenütt *Commod* szék; egyéb aránt más is. *részi,* tűrhetem, de kerűlöm, mert analógia szerént része. *itt* oskolai pedantisch tóldalék.

Olly Bálvány vagy te, mellynek a'
Királyok
Gyakor térdet görbítenek
És a kit ők, tsak áldást nyúlyts reájok
Hajdon farral süveglenek.

Ismét illetlen szószaporítás *két* pár vers *négy* pár magyar versben. és kivált akár *Széknek* azt írni: *Széked előtt,* akár Barátnak: *Széked előtt;* erőltetett, s tévedt gondolat. Nekem így jöve:

Olly Bálvány vagy te, mellynek a' Királyok
Gyakor térdet görbítenek
És a kit ők, csak áldást nyúlyts reájok
Hajdon farral süveglenek.

Olly hív Barát is vagy, hogy a' te széked
Előtt *minden nap**) meg jelen
A' *nagy szemérmű Abtissa,* 's tenéked
Magát mutatja meztelen.

*) *NB. Minden nap:* hic chorda aberrat eadem

Mint Isteneknek Trónusán a' *Mennyen*
Nagy gőggel űl a' Bölts te *rád**
Büszkén tekint le, és durrantja fennyen
A' zúgó mennydörgést alád.

Te vagy példája a' Trónusnak sok*ba,*
Mert lám, sok milliók közűl
Te *rajtad* is, miként a Tronusok*ba*
Egyszerre eggynél több nem űl.

Te vagy, mellynél több Pompa 's Étikette
Mint a' Trónus körül vagyon;
(: homályos syntaxis :)
Mert mellyik Trónus az, mellynek mellette
Udvarlanának olly nagyon?

De abba méltó tégedet betsűlni
Minden *) székek felett,
Hogy a' Tronusba sokszor terhes űlni;
Te még könnyítessz a' helyett.

Ajánlod kebled a' test ösztönétől
Nyomott embernek szívesen,
'S Az emberség leg súllyosabb terhétől
Őtet fel óldod édesen. – –

Ismét illetlen szószaporítás *két* pár vers *négy* pár magyar versben. és kivált akár *Széknek* azt írni: *Széked előtt,* akár Barátnak: *Széked előtt;* erőltetett, s tévedt gondolat. Nekem így jöve:

Olly Bálvány vagy te, kit letolt gatyával
Királyok is süvegelnek, [!]
Olly hiv *Barát,* kit *felfogott szoknyával* (ruhával)
Apáczák látni merjenek.

Inconvenientia Casuum eggyik *quies in loco,* másik *motus ad locum.* Jobb volna már itt: *rajtad,* ha etc.

ba, ba, rajtad; eadem inconven[ientia] Casuum. Már itt mind lehetne -ban.

hát így?
Te vagy, kinél a' Pompa 's Etikette
Mint Trónusnál, jobban pözsög,
Mert mellyik Trónus az, mellynek mellette
A' hízelkedő így nyüzsög?

Akármi *Gondszékek* felett.
a' hol gondolkoznak, *Praesesek,*
Bírák, Számadók, Concipisták, Poéták,
's minden *Tudósok* székei etc.

Fel óldod őtet édesen. (több jambus pes lesz és nints az az Olasz vers, a' melly mollisabb volna.)

Nagy Lélek, kis Lélek bútsúdat járja,
Ha *Lépszorúlás* bántja őt.
Te általad lehiggad *Lelke'*[1] sárja
2.) Melly rá vastag köd burkot szőtt.

*) A levélben a jelző hiányzik.

NB. 1. Legalább: *Elme* sárja
2. Ez ollyan éppen *keménynek,* mint a megelőző versvég *mollisnak* v[agy] *tenerumnak,* de jó.

A' fő 's köz ember, mind bútsúdat járja
Ha *Lépdugulás* bántja őt v[agy]
Ha a' Lépgörts epeszti etc.
Milzsucht igaz, hogy Hypochondria, mely magyarul *Lépdugulás, Lépgörts,* de ennek nints a' sok székkel baja, sőt ritkán bántja. Jobban illenék ide a' *Hasmenés* Diarrhoea, *Vérhas,* Dysentéria. *Ha kínos Vérhas* gyötri őt, v[agy] Ha *hasmenés epeszti őt.* Ebbe járják igazán a' bútsút és melly jól esik!!

Melly sok tsudádat szemléljük napjába!
Te hozzád a' szegény beteg,
Mint a' nyavalygó Moslemin Mekkába,
Tolúl, hogy őtet gyógyítsd meg. – – –

Egésség széke*) vagy te, 's áldozatját
Hijába nem tálalja ki – – –
A' Patiens, mert régi állapotját
Te tőled érte meg nyeri.

Itt nints czélozás; de ő az előbbi versben még nem ment a' *gyógyulásra, melly itt foly; hanem tsak a' folyamodásra.*

Itt nem haszontalan teszi
A' szenvedő, mert újjult állapotját
Ezer háladással veszi

} az áldozatot kitalálni? a' Patiens?

A' többit én önként nem tsinálom ki, ne hogy majd mind új legyen; hanem értelmem szerént megvilágosítom, avagy tsak a' megszámozott helyeket.

Du bist der Chef für den auf seinem Stuhle
So mancher H...*) schwitz, *(Heros)!!!*

Drum, dass du mich &, &.

1. Nem *Hundsfut;* hanem nekem semmi illendőbbnek nem tetszik, mint *Hertzeg, Herzog!!!* (ha hogy nem hátully hinter?)
NB. a *Schef generálságért* sok Hertzeg izzad. *Coburg, York, Karl*
2. Ha valami *Helluo [?]* lehetne: de Hertzegről is igaz ez. vagy
Miért fél kedves Nimfája elnyelésétől,
én sem tudom.

So bring ich dir, du *Erbfeind aller Dichter &.*

Miért a' *Szükségszék* a' Poétáknak *örökös ellensége,* azt sem mondhatom meg, hanem hogy fellyebb a' Sorgestuhléba ők is bejöttek, azt fel jegyzettem. Hogy a' Poéták *Hypochondriára* hajlandók, vagy sokan benne is vagynak, az is igaz. Hogy a' Poéták mélly gondolatuak, tépelődő képzésűk, sokszor igen komorok, másszor igen is vígak, eggy szóval, nem tsak érzékenyek, hanem igen kifeszűlt érzésűk, melly a' *Hypochondriában* mind meg van: az is tagadhatatlan etc. etc.

NB. talám a' gondolkozás és képzelődés nagy ösztönétől vezéreltetve, néha a' *Szükségszékre* is restelnek menni és az is terhekre van; hogy addig némelly jó gondolatjaikat elszalasztják?
NB.
– – genus irritabile vatum.
Hor[atius]

Ha a' többi is ki lessz dolgozva, én igen szeretném meg nézni, és ki kérem. Ez magába is nem utolsó *Lied,* de Blumauer fordításának is jó lessz." (MTAK. K. 3/hh; vö. It. 1953: 442–445. l., CsEml. 83–86. l.)

A következőkben közöljük a német eredeti szövegét:

Ode an den Leibstuhl

Du kleiner Sitz, von dessen eig'nem Namen
Man mit Respect nur spricht,
Den täglich doch die ekelste der Damen
Besieht und fühlt und riecht.

Du bist der grösste aller Opferheerde,
Auf deinem Altar nur
Zollt täglich der galant're Theil der Erde
Sein Opfer der Natur.

Du bist der Götze, der selbst Majestäten
Ihr Hinterhaupt entblöst,
Der Freund, vor dem sogar sich ohn' Erröthen
Die Nonne sehen lässt.

Erhaben setzt, wie auf den Sitz der Götter,
Der Weise sich auf dich,
Sieht stolz herab, und lässt das Donnerwetter
Laut krachen unter sich.

Du bist das wahre Ebenbild der Thronen
Auf diesem Erdrevier;
Denn immer sitzt von vielen Millionen
Ein Einziger auf dir.

Du bist's allein den Prunk und Etikette
Selbst mehr als' Thronen ziert,
Denn sag', bei welchem Thron wird so zur Wette
Als' wie bei dir, hofirt?

Worin jedoch aus allen Sorgestühlen
Kein einziger dir gleicht,
Ist dies: auf Thronen sitzt man oft sich Schwielen,
Auf dir sitzt man sich leicht.

Du beutst als Freund den Menschen hier auf Erden
Gefällig deinen Schoos,
Und machest von den drückendsten Beschwerden
Der Menschlichkeit sie los.

Zu dir wallfahren gross' und kleine Geister,
Wenn sie die Milzsucht quält,
Du nimmst von ihnen weg den Seelenkleister,
Der sie umnebelt hält.

Man sieht dich täglich viele Wunder wirken,
Du bist der Ort, wohin
(So wie nach Mekka die bedrängten Türken)
Die armen Kranken ziehn.

Du bist der Heilthumstuhl, an dem der Kranke
Nie fruchtlos Opfer zollt,
Weil er dafür gewiss mit regem Danke
Sich die Genesung holt.

Du bist der Chef, für den auf seinem Stuhle
So mancher H** schwitzt,
Der Gott, für den so manche Federspule
Des Autors ab sich nützt;

Der Richterstuhl, wo über die Gehirne
Man streng Gerichte hält,
Der Schlund, worein, gebrandmarkt an der Stirne,
So manches Wischchen fällt.

D'rum, dass du mich dereinst nicht auch als Richter
Verschlingst mit Haut und Haar,
So bring' ich dir, du Erbfeind aller Dichter,
Dies Lied zum Opfer dar.

(*Aloys Blumauer's Gesammelte Werke.* III. Stuttgart, 1841. 167—169. l.) V. ö. KK. III, 90b—92ab.

2. *Politzia* (gör.—lat.): illendőség, illem.
4. *salvavenia* (lat.): engedelemmel legyen mondva.
7. *bűzölget* (táj.): szagolgat.
10. *galánt* (fr.—ném.): udvarias.
29. *Étikette* (fr., rég.): finom viselkedés, etikett.
47. *Moslemin* (rég.): muzulmán, mohamedán.

Verselése

A német eredeti jambusi lejtésű, keresztrímes 11 és 6 szótagú sorokból áll; Csokonai megőrizte a jambusi lejtést, s a páratlan sorokban a 11 szótagot, a párosokban azonban az eredeti hatosok helyett 8 szótagú sorokat iktatott.

378. [A Borbély' Granariumára]

Kézirata

Közel egykorú lejegyzése a Spk. 129. jelzetű 1824-ben összeírt „Felvidító" c. kéziratos kötetben: I, 118. l. (v. ö. Stoll 720. sz.). Más kéziratát nem ismerjük.

Hitelessége

A „Felvidító" kötetet összeíró „N. O." névbetűkkel jelzett személy az Erdélyi Jánossal is levelező tiszabüdi Nánási Oláh Károllyal lehet azonos (v. ö. Pogány Péter: *Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidítót?* Ethn. 1958: 96—101. l., Stoll 356—359. l.), aki föltehetőleg pataki diák volt. Gyűjteménye számos hiteles Csokonai-verset őrzött meg, s a szóban forgó vershez csatolt tájékoz-

tatója is megerősíti teljes mértékben a kis rögtönzés hitelességét: a tiszaroffi Borbély családdal Csokonai szoros kapcsolatban (v. ö. CsEml. 558. l., továbbá MM. I, 597. l.); az „extempore" készített alkalmi versek is jellemzők a költőre (v. ö. MM. I, 466. l.). A rögtönzés stílusa, verselése is teljesen Csokonaira vall.

Megjelenése

Mint alkalmi rögtönzést, a költő érthetően nem akarta kiadni, címjegyzékein nem szerepel.

Toldy nem tett róla említést, mivel nem ismerte a SpK. 129. jelzetű kötetet.

Először Harsányi István és Gulyás József, a két sárospataki tanár mutatta be 1916. ápr. 9-én a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében (v. ö. Sárospataki Református Lapok. 1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.; v. ö. Harsányi: CsSpatak. 21. l.); ugyancsak ők adták ki először *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárban* c. tanulmányukban: „Felvidító című, több kötetből álló, negyedrét alakú kéziratos versgyűjteményünk 129. számmal ellátott, 1824-ből való a *N. O. K.* nevű egyéntől összeírt kötetében, a 118. lapon a következő, tájékoztatással is ellátott négy soros verses felirat olvasható..." (ItK. 1917: 61. l.). Későbbi kiadása: HG. II, 174. l., FK., ÖV. — MKKt.

Keletkezése

Nánási Oláh Károly a „Felvidító"-ban így adja elő a vers keletkezését:

„1800-ba December végével Cs:V:M: T. Borbély Úrnál Rofon lévénn, 's meg kérdeződvénn, hogy az újonnan épült Granáriumra emlékezet okáért mit kellene irni; extempore ezt a verset mondotta..."

Az 1800 decemberében való keletkezés a költő életrajzi adataiból igazolható (v. ö. MM. II. 1057. l.).

Szövegkritika

A rögtönzésnek érthetőleg nem volt külön c í m e. Minthogy „Felvidító" tartalommutatójában így fordul elő: *A Borbély Granariumára,* Harsányi és Gulyás is így közölte az ItK.-ban (i. h. 61. l.). Kötetünkben azonban már névelő nélkül hozták, s hasonlóan a FK. is (amely Nánási Oláh Károly följegyzését is közölte a cím alatt a vers keletkezéséről). Vargha Balázs kiadásai [ ]-be tették a címet, s a birtokszó második a-jára ékezetet tettek. A K-ban nincsenek hiányjelek, Csokonai helyesírásának megfelelően em.

Harsányi István és Gulyás József betűhíven adták ki a rögtönzést; ebben az *Őszsze (= Ősze)* helyesírása ellenkezik Csokonai helyesírásával, ezért em., ahogy már a HG. is, valamint a későbbi kiadások.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonainak Borbély Gábor és választottja, Vajai Vay Johanna házasságára szerzett alkalmi költeménye, *A' szépség' ereje a' bajnoki szíven* 1800 végén jelent meg (ld. jelen kiadásunk 25 kk l.), s így föltehető, hogy éppen azzal tette tiszteletét december végén Tiszaroffon.

Granarium (lat.): magtár.
száz (rég.): század.

Verselése

Csokonai kedvelt versformájában, keresztrímes 8-as és 7-es sorokban készült.

379. Lillához

Kézirata

Nem maradt eredeti kézirata; közel egykorú másolata: Oct. Hung. 1115. 33b (1—24. sor, *A' Tavasz* címmel); az Oct. Hung. 756: 55. l. (28a): átritmizált, módosított szövegű változat, nyilván az éneklés hatására, mivel „67^{dik} Dall"-ként szerepel (csak az 1—2. sor).

Megjelenése

A' Tavasz 1802-i komáromi kiadásában jelent meg: 59—66. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A költő címjegyzékein, kéziratlajstromain — amelyek eligazíthatnának keletkezéséről — nem szerepel, bár ez a hiány is azt tanúsítja, hogy közvetlenül *A' Tavasz* komáromi kiadása előtt, 1801-ben készülhetett.

Csokonai még 1792-ben megkapta Kazinczytól Kleist műveinek kötetét, s kötelességének érezte, hogy fordítson is valamit a német költőtől (v. ö. CsEml. 467. l.). Kleist *Tavasz*-a „és egyéb munkái" 1800. dec. 18-án kelt előfizetési felhívásában szerepel először (ld. Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai.* Bp. 1974. 8. l.); majd 1801. szept. 26-án azt írja Pestről több barátjának, hogy okt. 1-re meglesz a nyomtatáshoz az engedély (a Trattner cégnél akarta kinyomtatni) s hogy a Leopold-napi vásárra, azaz dec. 10-re küldhet is példá-

nyokat (ld. uo. 8—9. l.). Végül azonban Komáromban nyomtatta ki özv. Weinmüllerné, s 1802. márc. 12-től küldhetett példányokat az előfizetőknek (ld. uo. 11. l.; v. ö. CsEml. 195—198. l.).

Bár 1800 decemberében már *A' Tavasz*-on kívül Kleist „egyéb munkái"-t is meghirdette a költő, ez nem jelenti azt, hogy a meghirdetett művek akkor már mind készen is voltak.

1801 őszén viszont, a fenti adatok szerint már javarészt készen kellett lennie a kötet anyagának, s benne az itt tárgyalt fordításnak is.

Szövegkritika

Nem maradt kézirata: a nyomtatás Csokonai személyes ellenőrzésével történt, ezért viszonylag kevés sajtóhiba van a kiadásban.

102. Sz: *Örülhet* em.
111. Sz: *esmerkedni.* em.
118. Sz: *ö* em. *meghül* em.
120. Sz: *föld'* em.; *közül* em.
124. Sz: *föld* em.
155. Sz: *szívböl* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A német eredeti Christian Ewald Kleist (1715—1759) műveinek a szerző halála után kiadott kötetében jelent meg *An Doris* címmel, a „Rhapsodien" sorozatban (ld. Des Herrn Christian Ewald von Kleist *Sämtliche Werke* I. Berlin, 1761. 140—144. l.).

Ferenczi Kleistnek azon „néhány kisebb műve" között említi, „mely örök emléke annak a hatásnak, melyet Kazinczy a költőre tett" (119. l.). A továbbiakban azt írja, hogy — több kisebb Kleist-fordítással együtt — „közép helyet foglal el a fordítás és átdolgozás közt" (uo.), s megemlíti, hogy valamivel bővebb, mint a német eredeti: „az eredetinek két 5 és 6-odfeles iambusi sorából alkotott négysoros versszakokat. De ezt nem tekintve, legtöbbször igen szerencsés az eredeti természetfestéseinek visszaadásában, a finom képek színezésében, elevenségének rajzában, s valami kedves üdeség van az egészben; mindezt előmozdítja az új metaforák, szokatlan fordulatok, régibb és népnyelvi ismeretlenebb szavak alkalmazása, melyek mellett a jó analogia szerinti új vagy polgárjogot nyert idegen szókat sem veti meg." (I. m. 120. l.)

Valóban, a 13 hatsoros stanzából álló művet kétszeres sorterjedelemben fordította — meglehetősen szabadon — Csokonai.

A vers kiválasztására s lefordítására különös indokot adhatott, hogy 1801-ben még friss volt a Lilla által ütött seb, s az elutasított szerelmes — a fordító — e szemrehányó, szerelemtől izzó sorokban elmondhatta a maga érzéseit is —

éppen egy Komáromban kiadott kötetben, akkortájban, mikor *A' Szépség' ereje a' bajnoki szívenn* c. kis munkáját e sorokkal ajánlotta mást boldogító kedvesének: „Elfelejthetetlen Angyalom! Vedd ezt a' kis könyvet azzal a' Szívvel, a' milyennel ajánlom, 's emlékezz meg Írójáról, a' ki miattad siet a' halálhoz, a' kit Te hidegebben fogadsz, mintsem érdemlené. Élj vígan. — Csokonay." (OSzK. M 321. 250. v. ö. HG. II., 452. l.) A versbeli *Doris* nevet *Lillá*-ra változtatta.

A' Tavasz kötetéhez Csokonai betűrendes magyarázó szótárt készített *Szükséges jegyzések* címmel, de ez csak az 1806-i második kiadásban jelent meg (ld. HG. I., 689. l.), s nem tartalmaz minden tájszót a fordításból.

7. *tsere* (táj., rég.): erdő, bozótos, cserjés hely.
8. *tsergeteg* (rég.): csermely, patak.
25. *Sijó* (táj.): voltaképp: *sió* 'zúgó', 'malomárok zúgója'. (A dunántúli tájszóról, ld. Szilágyi Ferenc: *Csokonai költői szókincséről.* IrNyDolg. 123—126. l.)
43. *aggság* (rég.): aggódás, bánat.
53. *Fátom* (lat.): fátum, végzet.
57. *hízelkedő hiszemben:* öncsaló hitben.
85. *Módi* (fr.—ném.): divat.
94. *legyeskedik:* könnyelműsködik, kacérkodik.
100. *a' két Világ:* ld. a megfelelő sor lapalji jegyzetét.
104. *szalmás kalyiba:* szalmatetős kunyhó.
106. *duttyán* (táj., rég.): szárnyék, leveles szín, kunyhó. (Ld. Szilágyi i. m. 119—122. l.)
121. *Arany kor:* az ókori klasszikus költészet gondtalan „aurea aetas"-a.
135. *lapta* (rég., táj.): labda.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a német eredeti szövegét az idézett kiadásból:

An Doris

Im May 1744.

Itzt wärmt der Lenz die flockenfreye Luft,
Der Himmel kann im Bach sich wiederspiegeln;
Den Schäfer labt bereits die Blumenduft,
Sein Wollenvich springt auf begrasten Hügeln,
Der Wolken Nass gerann jünesthin zu Schnee,
Itzt stralt es hell auf Büschen und am Klee.

Es drängt der Halm sein Kronenhaupt hervor,
Und Zephyr schwimmt auf Saaten als auf Wellen.
Die Wiese stickt ihr Kleid, das junge Rohr

Verbrämt den Rand der silberfarbnen Quellen.
Die Liebe sucht der Wälder grüne Nacht;
Und Luft und Meer und Erd und Himmel lacht.

Dort liegt der Hirt beym nahen Wasserfall,
Vom sanften Arm der Schäferinn umschlungen,
In süssem Schlaf: die holde Nachtigall
Hat dieses Paar liebreizend eingesungen.
Acht fühlt ich doch, bey allgemeiner Lust,
Der Freude Reiz nur auch in dieser Brust!

Nein, nein, Sie flieht! Sie ist mir längst entflohn!
Kein Lenz vermag mein ewig Lied zu mindern.
Ich bin der Qual, ich bin des Unglücks Sohn.
Der Tod allein kann meinen Kummer lindern:
Weil Doris nun auf immer sich entfernt,
Durch die ich erst den Werth der Welt gelernt.

Als jüngst mein Blut aus tiefen Wunden drang,
Was hemmetest du den Strom der Leben sluten,
Verhangniss? Mich zu martern lebenslang?
Musst ich darum mich nicht zu Tode bluten,
Damit ich mich, von schmeichelhaften Wahn
Und Lieb entfleischt, zu Tode weinen kann?

Untreues Glück, das nur die Thoren schätzt,
Ich suchte dich: du hast dich mir entzogen.
Die Liebe hat mir Flügel angesetzt:
Umsonst, du bist noch weiter mir entflogen;
Ich hol auf deiner Flucht dich nimmer ein,
Und Doris wird die Meine nimmer feyn.

Zwar, Doris, du verdienst ein grösser Glüek.
Ich bin nicht gnug, die Tugend zu belohnen.
Dein holder Reiz, der Schöpfung Meisterstück,
Dein edler beglückte Königskronen;
Und Tausendem geziert mit Stern und Band,
Erwahlten dich, durch deinen Blick entbrannt.

Doch dieses Volk, das Rang u. Purpur schmückt,
Ist neidern Geists, ist leer an wahrer Liebe.
Ich habe nichts, das Aug und Sinn entzückt;
Jedoch ein Herz voll edelmüthger Triebe,
Ein Herz, das nie der Umbestand verletzt,
Ein Herz, das dich mehr als den Erdkreis schätzt.

Verhängniss, sprich, ich foll ein Cäfer seyn,
Ja, ohne sie, auf beiden Welten thronen:
Den niedern Stolz mag diesen Glück erfreun,
Ich will vergnügt mit ihr in Hütten wohnen.
Die Liebe macht der Hütten Armuth reich,
Den Bach zu Wein, und harte Fluren weich.

Wie manche Hof, wie manche Stadt voll Pracht
Hab ich gesehn, seit ich dich, Doris, kenne!
Der Schönen Reiz, der andre untreu macht,
Macht dass ich nur in dich noch mehr entbrenne.
Er weicht, so bald ich dich mir vorgestellt.
Ich wählte dich allein aus einer Welt.

O goldne Zeit, da noch des Goldes Wust
Verachtet ward, was flohst du von der Erden?
Ich ruhete gewiss an Doris Brust,
Könntst du durch Flehn zurückgerufen werden.
Ach komm zurück! Doch gönne mir dabey,
Dass neben mir mein Gleim ein Schäfer sey.

Du hörst mich nicht, Verhängniss! Ja, ich soll,
Ich soll ein Ball des falschen Glückes bleiben,
So höre du, o Tod! nimm deinen Zoll.
Soll nur dein Pfeil die Glücklichen entleiben?
Hier ist die Brust, eröffne mir das Herz,
Ich halte Stand, ich fürchte nicht den Schmerz.

Dort, wo man durch die Luft dich in sich haucht,
Bey Gräbern, und in schreckenvollen Grunden,
Dort, wo der Feind das Schwerdt in Feinde taucht,
Dort, will ich dich, im Fall du säumest, finden.
Dann seufz', o Doris: Ich hab ihn betrübt;
Er lebte noch, hätt er mich nicht geliebt!

Verselése

Már Baróti Lajos utalt rá, hogy „kevéssé alakhű" a fordítás: „Lillához (An Doris) 9 és 8 tagú sorokban, ölelkező rímmel, strófa nélkül" (Figy. XXI. [1886], 232. l.). Ferenczi annyit írt — mint idéztük —, hogy „az eredetinek két 5 és 6-odfeles iambusi sorából alkotott négysoros versszakot" (120. l.). Ehhez még azt kell hozzátennünk, hogy jambusi lejtésű sorokban — tehát az eredeti időmértékéhez alkalmazkodva.

Dallama

Az OSzK. Oct. Hung. 756. jelzetű „Világi Dallok" gyűjtemény (1831) szerint énekelték is — megváltoztatott ritmusú, némileg romlott szövegű változatban. Dallamát nem ismerjük. Az énekszöveget a következőkben idézzük:

67dik Dall

1. Itt a Tavasz enyhébe
   Elolvadt a Hó, jég
   A víz kristálj Tükrébe
   Magát látja az Ég.
2. Lanyha esők hullanak
   Gyöngy gyanánt csillámlanak
   A szelid levegőbenn
   A virágok mezőbenn. (I. m. 55. l.)

380. Déli Aggodalom

Kézirata

A vers 34 soros ősszövege *A Dél [I.]:* KK. I, 72 ab; e kidolgozás végén olvasható Csokonai későbbi kezével: „Lásd a' folytatást pag. 14." Ez az 1794-i „toldalék" a 97b—98a oldalon található. Ezt a 94 sorra megbővített toldalékos változatot a DMM.-ban akarta a költő közreadni, ezért az ősszöveg s a toldalék helyesírását is átjavította a K-ban (v. ö. Cs/ÖM. III, 412. l.). Tárgya miatt azonban a DMM.-ban mégsem jelenhetett meg (kiadásunkban látott világot: III, **196.**); az átdolgozott változatot letisztázta a CQ. másolója (KK. III, 45ab—46a), s e tisztázat kéziratából alakította ki Csokonai saját kezűleg az itt tárgyalt *Déli Aggodalom* szövegét.

Közel egykorú másolata: DériM. V. 604 1308: 284—287. l. („Dávidné Soltári").

Megjelenése

A Dél c. iskolai versgyakorlatból kibővített verset — mint volt róla szó — a DMM.-ban akarta kiadni a költő: a 46 sorpárt feltüntető SzV/j.-n *Dél* címmel még ez a (*Rózsi* nevét említő) változat szerepel. A *Lilla* nevére átírt 92 soros változatot a LD.-ba szánta, ott található már a LD/t_1-n is: „18. <*A' Nyár*>; az LD/t_2-n hasonló a címe (*A' nyár*), s végül a LD/t_3-n jelenik meg, az I. Könyv XVIII. darabjaként ma ismert címével: *Déli Aggodalom;* ott látott világot, az Első Könyv XVIII. verseként (50—54. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Az ősszövegből, az iskolai versgyakorlat napszak-verséből 1794 nyárutóján alakította ki a költő — a többi ún. „toldalékos" vers megalkotásával egy időben — ezt a szerelmes tárgyú verset, *Rózsi* nevére alkalmazva; majd — miután ez nem jelenhetett meg — 1797—98-ban elkészítette a *Lilla* nevére átdolgozott jelenlegi változatot.

Már Nagy Gábor utalt rá, hogy ez a vers is „a' Komáromi esmeretség" előtt készült eredeti formájában (v. ö. Cs/ÖM. I, 219. l.); a HG. így tette *A' Dél [II.]* keletkezését 1794-re, a most tárgyalt átdolgozását pedig 1797-re (v. ö. HG. III, 494—495. l.). Mindennek ellenére Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) 1803-ból keltezik, holott ennél nyilván korábbi, ha nem is annyival, mint azt a HG. vélte, mikor 1797-re keltezte. 1800/1801 tájára tehetjük az átdolgozás keletkezését.

Szövegkritika

A vers címe még a CQ.-ban is: *A' Dél,* majd a LD/t_{1-2}-n *A' Nyár* címmel bukkan fel, s csak a LD/t_3-n kapja meg végleges címét: *Déli Aggodalom.*

A' Dél [II.] szövegét a Cs/ÖM. III.-ban közöljük (51—53. l.); itt elsősorban Csokonai saját kezű változtatásait lajstromozzuk, amelyekkel e szövegből a *Déli Aggodalom* szövegét kialakította, valamint a LD.-hoz képest tapasztalható eltéréseket, kivéve a helyesírásiakat. A változtatások — ha külön nem jelezzük — Csokonai saját kezétől erednek.

3. K: <*Tüzesül*> Az áth. szó fölé írva: *Küszködik*

5—8. A K-ban a 11—12., ill. a 9—10. sorpárnak felel meg, de a sorcsere a K-ban nincs jelölve.

10. K: *Hívesárnyékjokb̄[= árnyékjokban]* A LD.-beli eltérés nincs jelölve a K-ban.

K: <*lihegve*> Az áth. szó fölé írva: *kérődzve*

11. K: *a' **hives*** [A LD.-beli eltérés nincs jelezve.] <*ágakról*> Az áth. szó fölé írva: *lombokról.*

16. K: ***csörgő** prütsök a nap **melegében.*** A LD.-beli eltérés a K-ban nincs jelezve.

20. K: ***füvekk̄** [= füveknek] szárain.* A LD.-beli eltérés a K-ban nincs feltüntetve.

21—22. E két sor a K-ból hullámvonallal törölve.

30. A K-ban itt még két sor következett, amelyet Csokonai a vers átdolgozásakor törölt:

<*Bujjatok ki bársony ágyából bujjatok*
El bádjadt kebelem piheg utánnatok>

31. K: *Szedjetek menyei **illatot*** <*szedjetek*> Az áth. szó fölé írva: *keblekbe* A LD.-beli eltérés a K-ban nincs jelezve.

32. K: *<E vídám gesztenye alá úgy jöjjetek>* Az áth. sor alá írva: *'S úgy **jöjjetek** hozzám a' **sűrű** berekbe*
37. K: ***Rózsi*** A változtatás a K-ban nincs jelezve.
48. K: *Ennyi **kínaimnak*** A LD.-beli eltérés nincs jelezve.
50. K: *El menvén **kegyetlen*** A LD.-beli eltérés nincs feltüntetve a K-ban.
52. K: *szíttam*
54. K: *szívbe* A LD.-beli eltérés a K-ban nincs jelezve.
55. K: *Beléd **szép kegyetlen*** A LD.-beli változtatásnak a K-ban nincs nyoma.
59. K: *vagy **Rózsi*** A K nem jelzi a LD.-beli változtatást.
60. K: *Vagy-vagy* Jav. e.: *Avagy* A LD.-beli változtatásnak a K-ban nincs nyoma.
62. LD.: *Víz-cseppet* sh., em.
69. K: *lehet **Rózsi*** Jav. e.: *bár <szívem>* [Az áth. szó fölé írva: *én*] *égek* Jav. e.: *ég*
70. K: *eszemből <oskolai>* Az áth. szó alá írva: *systemás*
72. K: *velem!*
76. K: *volt*
81. K: *Tám e'* Jav. e.: *a'*
82. K: *'S **Belé*** Olvashatatlan szóból jav.: *Alecto*
86. K: *Amor titkaiḃ [= titkaiba]* — —
87. K: *Itt ülök <már> a nap is el <is> hágy* [a *már* a sor fölé beszúrva]. A sor végén pont.
88. K: Kp. n.
89. K: *szerelem nevembe*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ősváltozatáról szólva közöltük, hogy az eredetibb, 1794-i kidolgozás „fiktív jellegű szerelmes vers" (ld. Cs/ÖM. III, 419. l.), s rámutattunk, hogy Fürst Aladár és Császár Elemér, Gessner *Mycon* c. idilljének melyik részletével érezhette rokonnak Csokonai leírásait (ld. i. h.). S talán e versre vonatkozott Szemere Pál megjegyzése is, hogy „az említett dalt [Csokonai] egészbe Gessnerből vette" (ld. CsEml. 518. l.).

Fest Sándor a kor divatos évszakverseit író Thomson mellett inkább a német Zachariä *Die Tageszeiten* c. lírai művének *Der Mittag* című darabjával érezte rokonnak, kézzelfoghatóbb egyezések kimutatása nélkül (81—82. l.).

Ferenczi tudott jól a vers korábbi kidolgozásáról, s azok közé a művek közé sorolta, amelyek „csak pár sor betoldásával" kerültek a LD.-ba (ld. 78., 131. l.).

Azt, hogy fiktív versről van szó, Pásztorynak Catullus, Kastner Jenőnek Petrarca-reminiszcenciákat kimutató tanulmánya is megerősíthette (mindkettőt a következőkben idézzük részletesen); Horváth János is ezek alapján látta benne a konvencionális pásztorköltészet egyik jellegzetes példáját: „Lilla a pásztorköltészet leánytipusa [...] Szerelmesét bizonytalanságban hagyja

maga felől, legfeljebb nem zárja el tőle a reményt. De az érzéketlen, sőt kegyetlen humanista leánytípussal (a Balassa-, sőt Himfy-félével) már csak elvétve érintkezik (a *Déli aggodalom*-ban, Petrarca és Tasso fonalán)." (Csok. 45. l.)

Mindennek ellenére Juhász Géza, aki pedig tudott a vers korábbi kidolgozásáról, ragaszkodott föltevéséhez, hogy a valójában fiktív 1794-i szerelmes tárgyú vers (maga is egy korábbi, diákkori versgyakorlat — *A Dél* — átdolgozása) „mély pszichológiájú" vallomás Földiné Weszprémi Juliannának: „Haraszti is, Ferenczi is jól látta, hogy olyan vérbő, forró versek, mint *A szépek szépe*, olyan mély pszichológiájú vallomások, mint a *Déli aggodalom* bajosan magyarázhatók ama plátói, sőt testvéri vonzalomból, abból az őrangyali lebegésből, amelyről Haraszti tudósít." (It. 1953: 455. l.). Föltevésének azonban semmi alapja nincs.

Sinkó jól vette észre, hogy itt „két külön vers" kombinációjáról van szó, fölfigyelt a „meglehetősen ügyetlen átmenet"-re is, „mely a déli óra hevét »a forró szerelem« képzettársításával és annak a napnak az emlékével köti össze, melyen Lilla rácsillámló szempillája »tüzétől felgyúlladt az Ámor fáklyája«." (161. l.)

Szegedy-Maszák Mihály a látványtól a reflexió felé haladó szerkesztés jellegzetes példáját ismerte föl a költeményben (ld. IrFelv. 952—953. l.).

1—22. A vers „monumentális első részé"-t Sinkó elemezte részletesebben (161—162. l.).

19 *Szűtske* (táj.): szöcske.

25—28. Oláh Gábor azt írja e részletről, hogy benne a költő „catullusi kedvességgel érzékíti meg a langy szelek játékát. [...] A költői odalehelésnek örök példája ez a pár sor." (CsLat. 17. l.)

35—44. Oláh „catullusi kedvesség"-et említett a szellők játékának leírásában, s Pásztory is Catullust említi párhuzamként, de az emésztő szerelem leírásában; a római költő híres „Odi et amo" kezdetű LXXXV. és CIII. dalát idézi s velük párhuzamosan itt tárgyalt versünk megfelelő részletét, a 35—70. sor közti szakaszból: „...hiába fenyegetőzik, hiába fogadkozik a két szerelmes költő; mert ha még úgy megvetik is, annál inkább szeretik a hűtlent. Gyűlölik és mégis szeretik és nem is tudnak tenni tehetetlenségükről, úgyannyira, hogy Catullus az isteneket kéri, hogy szabaduljon ezen eszeveszett szerelemtől, Csokonai meg csak a halálban remél és óhajt szabadulást; de azzal a különbséggel, hogy míg Catullus végre is megnyugszik, addig Csokonainál megnyugvás nincs, csak keserű lemondás:

Cat. LXXV.

Nulla potest mulier tantum se dicere amatam
Vere, quantum a me, Lesbia, amata mea es.
Nulla fides ullo fuit nuquam [!] foedere tanta,
Quanta in amore tuo ex parte reperta mea est.

Nunc est mens adducta tua, mea Lesbia, culpa,
Atque ita se officio pervidit ipsa pio:
Ut iam nec bene velle queam tibi, si optima fias,
Nec desistere amare, omnia si facias.

Cat. LXXXV.

Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris?
Nescio: sed fieri sentio et excrucior.

Cat. CIII.

Credis me potuisse meae maledicere vitae,
Ambobus mihi quae carior est oculis?
Nec potui; nec, si possem; tam perdite amarem.

Csokonai ezt a paradoxont nem fejezi ki ily határozottan; egyrészt, mivel Csokonai hite s szíve sugallata szerint nem oly csalárd hűtlen Lilla, mint Lesbia. Hiszen maga Csokonai mondja, hogy

A törvény
Lebékózza kincsemet,

ti. azt érzi, hogy Lilla kényszerítve hagyta el őt s e gondolatának többször ad Csokonai kifejezést. Másrészt Catullus a hűtlenség után nagyon bölcselkedővé lett, míg Csokonai megmaradt lírai poétának azután is. Nem is hatnak Catullus szavai oly őszintén, mint Csokonai kesergése. Mindazonáltal ily értelemben is van, habár a többinél gyengébb fokú találkozás. Mint pl. mikor hűtlenség után is érző szerelmét rajzolja Csokonai — s egy hirtelen fordulattal annak lehetetlen viszonozhatását mondja ki." (Pásztory 36—37. l.)

Oláh szólt a költemény természetfestő erényeiről is (*Csokonai és a természet. — Példák a Lilla-dalokból.* Debreczeni Független Újság, 1905. máj. 21. 3. l.), valamint később stiláris értékeiről, költői képeiről (ld. ItK. 1928: 193. l.).

57—70. Kastner Jenő Petrarca, ill. a petrarcisták hatását vélte felismerni e részletben: „...a Lilla egy harmadik dalában, a *Déli Aggodalom*-ban egyszerre csak ilyen okoskodás szökik szemünkbe: [Idézi a vers 53—55. sorát, a továbbiakban pedig ezt írja:] Ez Petrarca; de így folytatja: [Idézi a vers 57—70. sorát.]

Ez már valami kései petrarcista erőlködése, mint Csokonai néhány egyéb költeménye is ily hatásra vall (pl. *A versenygő érzékenységek*). Valóban Tasso pár száz madrigálja közül kell ezt a szisztémás kétséget előkeresnünk.

Come si m'accendete,
Se tutto ghiaccio siete,
E al foco che mi date,
Voi ghiaccio, come voi non dileguate?
Anzi a sue fiamme diventate un duro sasso.
Oh miracol d'amor *fuor di natura*
Ch'un ghiaccio altri arda, ed egli al foco indura."

(ItK. 1922: 50—51. l.)

57—58. Maday írja e részlettel kapcsolatban: „Ép úgy szereti az egyes szavak, mint egész gondolatok szembeállítását. Olykor 6—8 soron keresztül fűzi-bogozza az ellentét fonalát. Így pl. a *Déli aggodalom* egy helyén, hol kérdőre vonja magát az »egyenes természet«-et. [Idézi az 57—58. sort.]" (20—30. l.)

63. Bartal Antal Ovidius és Petronius hatását kereste a sajátságos tűz—jég ellentétben: „Az Ovidius kedvelte schema ἀδυνάτου, csoportos hyperbola s egyéb hasonlatok nagy tetszésben és elterjedésben részesültek; nemcsak mint loci communes, üres frázisok szerepelnek, hanem itt-ott csinos dallá, képekké elevenednek fel. Erre nézve érdekes Ovidius e helye (Trist. I, 8):

[»] In caput alta suum labentur ab aequore retro
Flumina, conversis Solque recurret equis:
Terra feret stellas: coelum findetur aratro;
Unda dabit flammas et dabit ignis aquas«

és (Trist. IV, 1):

»Meque tot adversis cumulat, quot litus arenas
Quotque fretum pisces ovaque piscis habet.
Vere prius flores, aestu numerabis aristas
Poma per autumnum frigoribusque nives«

Ennek hasonmása található Petronius-nál:

[»] Me nive candenti petiit modo Julia, rebar
Igne carere nivem: nix tamen ignis erat.«

»Julia sola potes nostras exstinguere flammas
Non nive, non glacie, sed potes igne pari.«

E schémát találjuk költőinknél is; ilyen a Csokonai-féle »Oly tűz volt ez, melyet gerjeszthet a jég is«." (EPhK. 1894: 753. l.)

65. *Jupiter is mikor esőzik:* Erről írja Oláh, hogy „egészen latinos felfogással *esőző*-nek mondja Jupitert" (CsLat. 17. l.).

79. *Vad Szűz!:* Juhász Géza szerint ez a kifejezés is az asszony Földiné Weszprémi Juliannára vonatkozik, s a költő „ködösítés" céljával írt „Szűz"-et (ld. It. 1953: 457. l.). Ennek azonban nincsen semmi alapja.

80. *Erynnis* (helyesen: *Erinnys*): a bosszúállás megszemélyesített nőalakja az ógörög mitológiában.
fene: 'átok, csapás'; Ámorra vonatkozó szitkozódás.

81. *Styx:* az alvilág folyója.

82. *Alektó:* az egyik Erinnüsz; szerepel a *Szigeti Veszedelem*-ben.

Verselése

A páros rímű tizenkettősökben írt költemény periódusainak tagolásáról írta Elek: „Csokonai négyütemű 12-seiben pontot, vagy más mondatvéget jelző írásjelt (?!) csakis a páros sorok (legtöbbnyire minden második sor) végén találhatunk. E külsőleg jelzett sajátság annyit jelent, hogy a költő periódikusan építi fel gondolatait, olyképen, hogy egy-egy gondolatot két — vagy négy — sorban fejt ki, s a periódus külsőleg és tartalmilag is egy-egy — vagy kétkét — sorra feleződik. Ez az eljárás tehát az előbbi, csupán egy sorra vonatkozó gondolatfelező eljárásnak nagyított megfelelője, amannak ritmikus továbbfejlesztése. Visszafelé haladva tehát felállíthatjuk immár Csokonai tizenkettőseinek szerkezeti schemáját: a vers egyenlő periódusok sorozatából áll; egy-egy periódus terjedelme 2 sor, a sorok pedig — önmagukban is feleződve — két egyenlő, hattagú részből állanak. A periódus végét pont jelzi (vagy esetleg kérdő, illetve felkiáltó jel), felét pedig vessző, (vagy esetleg kettőspont, illetve pontosvessző). E szerkezeti beosztást tüntetik fel különösen a Diétai Magyar Muzsa leíró és festő költeményei (A magyar gavallér, A nyár, A tél, Szeptember stb.). De eszerint tagolódnak későbbi tizenkettesei is (pl. Déli aggodalom)." (29. l.)

„Kéttagú *lejtő* rímei" példájául a 63—64. sor *jég is ~ mégis* rímpárját idézte Elek (74. l.).

381. Fillis Dámonhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata. Közel egykori másolatai: Kontz Benjamin-gy. 79. l. [ld. Stoll 713. sz. (K_1); OSzK. Oct. Hung. 926: 1a. (2. vsz.) K_2]; MTAK. RUI 8r. 127. 91. sz. vers (K_3), helyenként romlott szöveggel.

Megjelenése

A' Tavasz 1802-i komáromi kiadásában jelent meg, az utolsó oldalon: 80. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A többi kisebb Kleist-fordítással együtt 1801-ben keletkezett, lehetséges, hogy az utolsó oldal *Elízához* című epigrammájával ez is „helytöltő"-nek került a kötet záró oldalára; így 1801 őszére vagy 1802 elejére tehetjük elkészültét.

Szövegkritika

A kiadásban az alcímben *Kleist* neve dőlt verzálissal van szedve.

5. K_3: Ro/ *kezedet* ***le vetted***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A nem különösebb eredetiségű pastorale Kleist összes műveinek „Lieder" fejezetében az első helyen található (ld. Kleist i. m. 33—34. l.). A versbeli Dámon és Fillis jellegzetes szereplői a rokokó pásztori verseinek (ld. Berquin *Le sommeil de Phyllis* c. idilljét [Pelle 51. l.], Szentjóbi Szabó László *A' sóhajtás Phillishez* c. versét [EPhK. 1910: 75. l. stb.]); Csokonai maga is élt e nevekkel műveiben; így kötetünk **391.** versének *Fillishez* a címe.

A vers tulajdonképp *Fillis* monológja, vallomása kedveséhez. Az ilyen forró női szerelmi vallomás viszonylag ritka a költészetben: az ókorban csak Szapphó lírájában volt rá példa; nem lehet véletlen, hogy a német költő éppen szapphói strófákba öntötte versét.

Az alábbiakban közöljük a német eredetit:

Phyllis an Damon

Ja, liebster Damon, ich bin überwunden!
Ich fühl, ich fühl, itzt was dein Herz empfunden;
Mich zwingt die Dauer deiner starken Liebe
Zur Gegenliebe.

Als ich die Hand jüngst, die dein Auge deckte,
Vorwitzig fortriss; Himmel! was erweckte
Dein schönes Auge, nass von stillen Schmerzen,
In meinem Herzen!

Ich floh und weinte, warf am Bach mich nieder.
Ein heftig Feuer drang durch meine Glieder.
Ach ewig werden diese Flammen währen,
Die mich verzehren.

Komm, treuster Damon, den ich mit erwähle!
Auf meinen Lippen schwebt mir schon die Seele,
Um durch die deinen, unter tausend Küssen.
In dich zu fliessen.

(Christian Ewald von Kleist: *Sämtliche Werke.* I., Berlin. 1761. 33—34. l.)

7. *vizenyős* (poet. lic.): könnyes.

Verselése

Mint Baróti Lajos rámutatott: ez az egyetlen Kleist-fordítása Csokonainak, amely „alakhű" (ld. *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1886] 232. l.). A német eredeti is szapphói versszakokban íródott.

382. [Gróf Fekete Jánoshoz]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. II, 6ab. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében (1797—1804): (790—791. h.), ezzel a megjegyzéssel: „—E p i s t o l a (790. szel.). Úgy látszik gr. Fekete János generálisnak szól, kinek némelly versei az academia kéziratában találhatók. Ennek megértése végett l. az életrajz XIX. fej." (957. h.)

Toldy után a HG. adta ki, ezzel a lapalji jegyzettel: „Fekete János grófhoz írt e levélben a Magy. Tud. Akad. 16. VII. b/c. sz. kéziratában a vers végén záradékúl e két sor van még:

Hát vakmerőség é reményleni nekem,
Hogy nálad, nagy ember, kedves lesz énekem?"

(HG. II, 117. l.) A FK. e két sort már a versbe építve közölte, egysornyi hézaggal, záradékul. Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) sorköz nélkül illesztették a

vers végére — de szerintünk tévesen, mivel a Toldy által kihagyott sorpárnak nem a vers végén van a helye — amint a szövegkritikai fejezetben részletesen foglalkozunk vele.

Keletkezése

Amit Toldy mint föltevést említ, hogy ti. „Úgy látszik", hogy gróf Fekete János generálisnak szól a költői levél, az bizonyosnak vehető: kétségtelenné teszi „a' Magyar 's a' Frantz Helikon" említése, hiszen a Voltaire-ral levelező Fekete János gróf francia nyelven is írt s adott ki verseket (*Mes Rapsodies.* Génève, 1731.); mindezt megerősíti, hogy Csokonai közeli jó barátja s költőtársa, Mátyási József Fekete János gróf titkára volt, s ő is igyekezhetett ura pártfogását megnyerni barátja számára, amint erre Toldy is utalt. (Minderről a tárgyi magyarázatokban szólunk bővebben.)

A verses levél autográf fogalmazványának szövegkörnyezete (a *Himfyhez* címzett vers s a Festetics Györgyhöz szóló óda, valamint Somssits Lázár latin nyelvű ódájának fordítása után található, a *Lilla előbeszéde* előtt a KK. II.-ben) s a farsangra vonatkozó célzása arra mutat, hogy közelebbről 1801 februárjában keletkezhetett.

Szövegkritika

A verses levélnek nincs c í m e az eredetiben: idegen kéz irónnal írta fölé az *Epistola* címet, amelyet a kiadások Toldy óta használnak (valószínű magától Toldytól ered). Mi e túl általános cím helyett a címzettre pontosabban utaló megoldást választottunk.

1. K: *dárdával* Jav. e.: *? dárdája*
3. K: *<Mennek hozzád Nagy GRÓF!>*
E' három Istenné megy <udvarlásodra> tiszteletedre:
5. K: *Te <a'> kit <Borostyányi>* Az áth. szó fölé írva: *zöld*
6. K: *<A' halandó> Nevestől*
7. K: *kire a* Jav. e.: *kit a <Frantzia>* [a sor fölé szúrva: *a'*] *<'s> Magyar* [utólag a sor fölé beszúrva: *és a' Frantz*] *Helikonnak*
9. *Te kinek* <Jav. e.: *kit*> *<az Örömök és tréfák ? festenek zengenek>* Az áth. rész fölé írva: *a' Tréfák 's az Öröm-istenek*
13. A K itt a *Colbert kedvet talált* kezdetű (kiadásunkban a 25. sor) résszel folytatódott, az *elmés Irójának* kifejezésig (nálunk 28. sor). Ezt a négy sort azonban Csokonai későbbre utalta egy ⊢ jellel, s az eredeti 18. sorával folytatta a költői levelet ⊬ jellel utalva a változtatásra.
<Pedig lám [Boling] Lyttleton 's Bolingrok [T] Colberttel /
[Az én Dorottyám] Az üress agyak>

Az utolsó áthúzott rész fölé írva: *Az Üress agy megvét* Utána az eredeti sormagasságban folytatva: *mindent, ha nevettet.*
A többi a K szerint halad, a *bábozott;* szóig (nálunk a 26. sor végszava): ide utalta át ⊢ jellel a költő a *Colbert kedvet talált*-tal kezdődő négy sort.

15. K: *A' romlott<szív>et [...] bűnét* [Jav. e.: *harácsol*] *palástolja,*
16. K: *<? Majd holmi>* Az áth. szavak fölé írva: *'S apró*
A kifelejtett *az* névelőt már Toldy pótolta zárójelben; e szerint em. A *tréfát* jav. e.: *tréfás*
17. K: *nem <töpreng>* Az áth. szó fölé írva: *tart*
18. K: *<Érzi> Mert a' [...] vagyon:* A kiadásokban — Toldy—M. — a sor végén vessző.
20. K: *<Ollyan dolgok> Egyre*
22. K: *<'S apró>* Az áth. szó fölé írva: *Lenge [...] <? kedvel>* Az áth. szó fölé írva: *mégis*
23. K: *Villars <nem csatán> a'* [← Jav. e.: *? ki*]
24. K: *'s* A sor elejére beszúrva. A sor végén ⊢ jel utal arra, hogy itt az eredeti fogalmazvány *Colbert*-ral kezdődő 13—16. sora következik.
26. K: *szent <Lutri> Pulpitussában;* az *u* beszúrva a sor fölött.
27. K: *Bolingbrok <k> 's Lyttleton* A név helyes alakja: *Lyttelton* em. A *baráti* mintha át volna húzva.
28. K: *Az <el>lopott* A törlés után a névelő *z*-jét a költő elfelejtette törölni: a *lopott* szót is — a könyveim miatt — *L*-lel kellett volna írni; em. Vargha Balázs kiadásaiban (ÖV. — M.) tévesen *Vukli* található. A sor végén [x)] utal a lap aljára írt *Bátran teszem hát le* kezdetű részletre (nálunk: 31—34. sor), s a kiadások korábban (Toldy, HG.) ezzel is zárták, bár a HG. utalt a *Hát vakmerőség* kezdetű „záradékul" szánt sorpárra (amit Toldy elfelejtett).
29—30. K: Szerintünk nem ezt szánta a költő záradékul: logikailag az a két sor illik a végére, ami a K-ban valóban az utolsó helyen állt a betoldás előtt; e sorpárt mi most — ellentétben az FK. — M. eljárásával — 29—30. sorként közöljük.
29. K: *vakmerőség é* (a HG.-ban is így; Vargha Balázs kiadásaiban [ÖV. — M.] tévesen: *vakmerőség-e*)
<nékem is> reményleni Jav. e.: *reméllnem*
32. K: *Egyébre* A szókezdő *E* más betűből jav.
33. K: *a' mit <? Tassonak Ferrara>* Az áth. rész fölé írva: *az udvar*
34. K: *füge <s ...> <elég>* Az áth. szó fölé írva: *is betses*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a verses levél keletkezéséről szólva már utaltunk rá, azt a Voltaire-fordító költőhöz, Fekete János grófhoz, a felvilágosult szellemű főúrhoz intézte Csokonai, pártfogását keresve. A nyugalmazott tábornok — vezérőrnagy

— ekkor már fóti birtokán élt, s titkára a Debrecenben végzett Mátyási József költő, Csokonai jó barátja volt. Az ő közbenjárásában reménykedve szánhatta magát erre a lépésre Csokonai (bár azt sem tudjuk bizonyosan, hogy elküldte-e végül is a költői levelet a címzettnek). Ha terve sikerül is, akkor sem sokáig élvezhette volna a gróf támogatását, mivel az nemsokára — 1803. júl. 21-én — meghalt (ld. Szinnyei: MÍrók).

A költő tervéről — Mátyási egyik leveléből is idézve — Toldy ezeket írta (s mindebből úgy tetszik, hogy a verses levél nem is jutott el Fekete János grófhoz: előbb költőbarátjánál puhatolózott Csokonai az ügyben): „a javalás, mellyet munkái gróf Fekete Jánosnál arattak, egy szempillantásra olly reményt költenék benne, hogy a költő-generális fóti jószágán (Pest mellett) lelhetend egy kis Tusculanumot, hol háborítlan nyugodalomban élhessen nagy feltételének [céljának, szándékának]. Illy szándékkal látszik írva lenni Feketéhez azon szép költői levél, mellynek szerény vége csakugyan teljesedésbe ment..." (LXVII. h.)

Mátyási levele pedig így szól Toldy idézetében: „A mi az Úrnak a generalis úr iránt való gondolatját illeti, annak, fájdalommal kell írnom, semmi módját nem látom; mert maga fóti residentiáján kivül minden földesuri jusok egy talpalatnyiig a helységek által árendáltatnak és biratnak első januariustól kezdvén 32 esztendőkig. De generaliter is az Úr feltételéről az a vélekedésem, hogy egy Sanssoucit vagy nemnagy urnál hazánkban, vagy ha annál, csak Erdélyben lehet reményleni. A tapasztalás bőven megesmertetett engemet a mi nagyaink szalmatüzével; míg csak dícsérni vagy ingerleni kell, magno promissores hiatu; mikor cselekedetre kél a dolog, nem akarásnak nyögés a vége. A még továbbá kevés volna, ha csak a tulajdon természetéből folyólag kellene, de a mi keservesebb iga, erkölcsiképen is taksásokká kényteleníttetik azoknak lenni a szegény legény.

Vsibus edocto si quidquam credis amico,
Vive tibi, et longe nomina magna fuge.

Egyet tudtam eddig a köz nemességből, a ki az én közbenvetésemre minden bizonnyal képzelt boldogságába helyheztette volna az Urat: de a múlt hónapban megholt, s vele együtt az én tudományom is elenyészett, míg más valakiben újra fel nem tetszik; melly ha történne, közleni el nem mulatnám." (Uo. LXVII—LXVIII. h.)

1. *Bellona* (lat.): a hadistennő — Mars felesége vagy testvére — az ókori római regevilágban. *Clio*-val, a történetírás múzsájával együtt itt Fekete János gróf katonai pályájára utal. (V. ö. Oláh: CsLat. 20. l.)
2. *Cytherea* (göt.—lat.): Aphrodité, a szerelem istennője (v. ö. Oláh i. h.); Fekete János erotikus verseit jelképezi az „elbontott hajfürt", s külön is céloz versei szabadszájúságára.
5. *Vitéz érdemed:* mint volt róla szó, a gróf vezérőrnagyi rangban tábornok volt.

7. *a' Magyar 's a' Frantz Helikon:* a vers keletkezéséről szólva említettük, hogy Fekete János magyar és francia nyelvű verseinek bókol e sor.

9. *a' Tréfák 's az Öröm-istenek:* Fekete gróf igen elmés, szellemes ember volt, a verseiben is szívesen tréfálkozott.

21. *Cyrus* (Kürosz): óperzsa uralkodó (i. e. 559—529), nagy hódító, a perzsa birodalom megalapítója.

23. *Villars,* Claude Louis Hector: francia hadvezér (1653—1734).

25. *Colbert,* Jean Baptiste: francia államférfi, XIV. Lajos minisztere (1619—1683).

26. *Boileau*-Despréaux, Nicolas: francia költő és kritikus (1636—1711): *Pulpitus* (eredeti címén: *Le lutrin*) c. vígeposzával Csokonai is foglalkozott az eposzokról írt tanulmányában (ld. MM. II, 145. l.).

27. *Bolingbrok:* Bolingbroke, Henry St. John: angol államférfi és író (1678—1751).
Lyttelton, George, lord: angol államférfi, történetíró és költő (1709—1773).

28. *A' Lopott Bukli:* Alexander Pope angol költő (1688—1744) vígeposza, amellyel Csokonai foglalkozott az eposzokról írt tanulmányában (ld. MM. II, 145—146. l.), sőt le is fordította — franciából — magyarra. Bolingbroke lord és Pope kapcsolatát Csokonai példaként említi Széchényi Ferenchez 1802. szept. 16-án írt levelében: *„Excellenciád ebben a catholicus statusban nékem reformátusnak az légyen, ami a reformata Angliában volt a catholica Popenak Lord Bolingbrocke."* (MM. II, 917. l.) Minderről a mecénási kapcsolatról olvashatott J. Eschenburg *Beispielsammlung*-jában is, az egyes írók életrajzi bevezetésében; így pl. Eschenburg idézi Lytteltonnak Pope-hoz 1730-ban Rómából írt levelét, amelyben a költő tehetségét magasztalja.

31. *nyugvó asztal:* a jelző talán arra utal, hogy Fekete János ekkoriban már fölhagyott az írással.

33. *Tasszóni:* Tassoni, Alessandro, olasz költő és kritikus (1565—1635). *La Secchia rapita — Az el-ragadtatott Veder —* című komikus eposzának fordításába Csokonai maga is belefogott (ld. MM. II, 146—147. l.). Az olasz költő gazdag mecénások kegyeit élvezte: először Ascanio Colonna bíboros titkára volt, majd Carlo Emanuele pártfogolta. Később Rómában Maurizio bíboros, majd Ludovici bíboros udvarához tartozott, s végül a modenai herceg hívta meg palotájába. Hasonló pártfogásról álmodott a magyar költő is.

Verselése

Csokonai verses leveleinek jellegzetes formájában, páros rímű tizenkettősökben íródott.

383. [Midőn iszom borotskát...]

Kézirata

Saját kezű tisztázata: MTAK. K 668: 23b—24a; a kéziratban a vers(fordítás) fölött Anakreón eredeti görög verse, kottával, szintén Csokonai kezevonásával.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékei közül csak az 1802-i ÚK.-n fordul elő kezdősorával: *„Midőn iszom borotskát..."* Külön címet nem adott neki a költő, s ez is jelzi, hogy nem gondolt önálló versként való kiadására. Ez érthető is, hiszen voltaképp annak az Anakreónnak tulajdonított görög versnek a szabatos fordítása, amelyet valamivel korábban *A' búkergető* címmel dolgozott ki s vett föl az AD. anyagába. Bizonyára a szoros rokonság miatt ezt csak változatnak tekintették a sajtó alá rendezők, s nem vették föl Csokonai-kiadásaikba. Emiatt hosszú ideig kiadatlan volt.

Első kiadása 1956-ban, az ÖV.-ben 332—333. l.

Keletkezése

Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) az 1793. év műfordításai közé sorolták, bizonyára abból a meggondolásból, hogy a költő néhány anakreóni dalának (*Az Anákreoni Versek, A' Leánykákhoz, A' Versszépítő* stb.) első kidolgozása Győri József 1793-ban lezárt versjegyzékén már megtalálható (ld. Cs/ÖM. I, 205. l.).

Az írásos adatok azonban ezt nem igazolják: a K maga abban a fogásban maradt ránk, amelynek első darabja az 1796 őszén keletkezett *Serkentés a' nemes magyarokhoz* német szövege, ezt pedig a Vajda Juliannához 1798. márc. 12-én írt levél fogalmazványa követi. Ezután található tárgyalt versünk kottája és szövege: vagyis mindenképp 1798 márciusa után keletkezhetett.

A görög kotta s szöveg arra vall, hogy Csokonai már az AV. sajtó alá készítésekor fordíthatta — 1800/1801 táján —, amikor Gail *Odes d'Anacreon* c. párizsi kiadását is forgatta, amelyről ezt írja az AD. jegyzeteiben: „legszebb, legjobb, legbővebb, és mind külső mind belső érdemére nézve legfejedelmibb a' Parisi, [...] a' mellyben nem tsak a' Görög Textus legcorrigáltabb, a' Deák fordítás mind versben, mind folyóbeszédben legderekabb; hanem a' Daloknak száma is több újonnan feltalált Darabokkal van szaporítva, az Író képzeletei pedig Párisnak mái híres Piktorjai és Metszői által Táblákra vagynak tétetve, 's a' mi több az oda-való legnagyobb Muzsikusok által a' Görög Textus Muzsikai Compositióra van véve." (AD/j. 17—18. l.) (Ez a kötet egyébként G 128. jelzeten megtalálható a DebrK.-ban, s az előzéklap bejegyzése szerint Csokonai

édesanyjától, Diószegi Sárától vásárolta meg a könyvtár 1813. szept. 4-én, 33 Rhf.-ért, amint Karsai Péter könyvtáros és Tóth Mihály szenior aláírása tanúsítja. Erre az adatra Fekete Csaba könyvtáros hívta föl a figyelmemet.) Mindezt támogathatja, hogy az 1802-i ÚK.-n tűnik föl először a vers.

A fentiek szerint 1800/1801 tájára tehetjük a fordítás keletkezését.

Szövegkritika

Csak a K 668 autográf kéziratot ismerjük, ahol nincs c í m e a versnek. Vargha Balázs kiadásaihoz hasonlóan a fordítás első sorát tettük meg címül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az anakreontikon tulajdonképp szó szerinti fordítása az Anakreónnak tulajdonított 43. versnek, amelyet Ponori Thewrewk Emil *Gondtalan élet* címmel fordított magyarra (ld. *Anakreon.* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Bp., 1885. 318—319. l.) A vers jegyzetében megemlíti, hogy szoros rokonságot mutat az AD. „»Ha szíhatok borocskát...« kezdetű XI. versével, s hogy Kazinczy Ferenc »bor mellett« című verse is hasonló gondolatokat fejez ki" (i. m. 398. l.), sőt Kazinczy le is fordította *Poetai berke* 180. odalán.

1—2. E két sor — mint Ponori Thewrewk is rámutatott — megfelel *A' búkergető* 1—2., ill. 25—26. sorának:

Ha szíhatok borotskát,
A' gondjaim tsutsúlnak.

(V. ö. P. Thewrewk i. m. 115. l.)

8. *Liéus,* Lüaiosz (gör.): szó szerinti jelentése 'A megoldó, feloldó', vagyis Dionüszosz, a bor istene.

A fordítás terjedelmileg is pontos megfelelője a tízsoros görög eredetinek, amelyet a következőkben közlünk, Ponori Thewrewk Emil fordításával:

Οταν πιω τον οινον,	Mihelyt iszunk, a gondok
ευδουσιν αι μεριμναι.	Azonnal elnyugosznak.
τι μοι γοων, τι μοι πονων,	Mit bánom én a bút a bajt?
τι μοι μελει μεριμνων;	Mit bánom én a gondot?
5 θανειν με δει, καν μη θελω·	5 Hisz így is úgy is halni kell,
τι τον βιον πλανωμαι;	Mit rontsam én az éltem'?
πιωμεν ουν τον οινον,	Igyunk, hagy' iddogáljunk
τον του καλου Λυαιου·	Víg istenünk borából.
συν τω δε πινειν ημας	Mihelyt iszunk, a gondok
10 ευδουσιν αι μεριμναι.	10 Azonnal elnyugosznak.

(Ponori Thewrewk i. m. 318—319. l.)

Dallama

Dallamát a Gail szerkesztette, korábban már idézett, *Odes d'Anacreon* nyomán Csokonai is lemásolta; ennek nyomán közöljük kottáját:

384. Dórishoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, bár Csokonai kéziratleltárai tudnak róla; az anakreóni dalok — föltehetőleg saját kezű — tisztázatában benne volt; a Kcsj. „N° 4. Anákreon Pure" kötegében az 5. helyen szerepelt címével: *Dórishoz.* (Ez a kézirat valószínűleg az AD.-at kiadó Márton Józsefhez került Bécsbe.) Ugyancsak a Kcsj.-ben a „N° 10° Fragmenták" köteg is lajstromozta egy kéziratát, ott a 14. helyen kezdő sorával található: *Pillants reám Leányka.* A Kcsl. is leltározta valamelyik kéziratát: a N^ro 9 kötegben a második helyen szerepel, kezdősorával; — csupán helyesírási eltérésekkel (ld. Cs/ÖM. I, 112., 246. l.).

Közel egykorú másolata az 1827-ben összeírt Kiss Lajos-gyűjteményben: MTAK. Irod. 8-r. 160/2: 20. l.

Megjelenése

Mint volt róla szó, a költő eredetileg az AD.-ba szánta, annak anyagában tisztázta le, de a cenzúra nem engedélyezte közlését (v. ö. Cs/ÖM. I, 236—237. l.), így került át az ÓD. terveibe (remélve az író, hogy egy másik cenzor ott majd átsiklik fölötte). Az ÓD/t Első Könyvében a 24. vers, s valóban ott is jelent meg, a XXIV. versként (ld. ÓD. 55. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Mint érintettük, eredetileg anakreóni versnek készült, ezt bizonyítja az is, hogy az 1799—1801 táján összeállított Kcsj. szerint az „Anákreon Pure" anyagában volt egy autográf tisztázata. Ilyenformán legkésőbb 1801-ben kellett megíródnia, szemben Vargha Balázs kiadásaival (ÖV. — M.), amelyek 1798-ból származtatják. (A Kcsj.-nél korábbi forrása nem lajstromozta.)

Az anakreóni dalok írásának utolsó korszakában, 1799/1800 körül írhatta Csokonai.

Szövegkritika

Csak a címéről s kezdő soráról van autográf kéziratunk, ezek az ÓD. szövegétől annyiban térnek el, hogy ott a *Leánka,* emitt *Leányka* alak olvasható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vén anya s a fiatal kedves együttes szerepeltetése emlékeztet az ekkoriban, a Dunántúlon írt *Paraszt Dal* mozzanataira: ez megerősítheti a vers 1799/1800-i keletkezését is.

A *Dóris* (Dórisz) ógörög személynév (szó szerinti jelentése: 'dór nő'); a görög mitológiában Okeanosz (Oceanus) és Téthüsz (Tethys) lánya, Néreusz (Nereus) felesége, a Nereidák anyja. Az ógörög irodalomban is gyakori név, onnan került át a XVIII. század bukolikus pásztoridilljeibe *Fillis*-szel, *Daphnis*-szal, *Chloé*-val s a többiekkel. Csokonai a hazai költészetben is találkozhatott vele (ld. pl. KazLev. XVII. 217. l.). Előfordul a név Csokonai *Az elmátrónásodott Dóris* c. versében is, ugyancsak az ÓD.-ban.

Nem lehetetlen, hogy az epigrammatikus tömörségű és csattanójú anakreontikonnak idegen nyelvű mintája volt.

Verselése

Az anakreóni versek hagyományos formájában: ötödfeles jambusokban íródott.

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth Jánosnak 1820-ban Kazinczyhoz írt leveléből tudjuk, hogy ezt az anakreontikont is fel akarta venni a *Magyarische Gedichte* anyagába, s ez is az ötletes kis vers értékei mellett szól (ld. KazLev. XVII, 216. l.; v. ö. CsEml. 531. l.).

385. A' Szerelem' tilalma

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: DebrK. R 1021 ab. (K_1). Az eredeti hat versszakos volt, az ÓD.-ban azonban csak az első három versszak jelent meg. A K_1 végén, fordított helyzetben a kéziratleltár jelzete: „N^{ro} 4: 16". Az 1805 körüli Ktl.-en valóban a Fasc. N° 4. kötegben a 16. mű, s a Kcsl.-n hasonlóan (ld. Cs/ÖM. I, 105., 108. l.).

A kéziratleltárak közül az 1800 körüli Kcsj. is tartalmazza: a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között a 22., *A' Szerelem' tilalma* címen.

A közel egykorú másolatok általában csak az ÓD.-ban megjelent három versszakos változatot másolták: OSzK. Oct. Hung. 1090: 27a (K_2); OSzK. Oct. Hung. 756: 12ab (K_3), MTAK. Irod. 8-r. 160/II. 13—14. l. (K_4); MTAK. Irod. 8-r. 148: 42ab (K_5); DebrK. R 2730: 187—188. l. (K_6); DebrEKvt. Ms. 160: 218—219. l. (K_7).

Megjelenése

Csokonai kéziratleltárai közül először az 1799—1801 körüli Kcsj. lajstromozta, címjegyzékein is 1802-ből szerepel: az ÚK.-n a 84. helyen így: „*A' Szerelem Tilalma.* — Óda" (ld. Cs/ÖM. I, 228. l.). A Műfajjegyzéken csakugyan az „*Ódák*" közé van besorolva, a 22. helyre, s 1802—1803-ban bele is került az ÓD. tervezetébe az Első Könyv 4. darabjaként (ld. Cs/ÖM. I, 237. l.), s ott is jelent meg, de csak az első három vsz.: ÓD. Első Könyv 11—12. l.

A teljes, hat versszakos változatot először Oláh Gábor adta közre *Csokonai reliquiák* c. közleményében: ItK. 1908: 237—238. l., lényegében betűhíven, ezzel a bevezető megjegyzéssel: „egy kis pajkos nóta. Hat versszaka van meg, azonban valószínű, hogy több is következett még utána; de másik levelen. Ez nyolczadrét papírlapnak a két oldalára van írva..." Szerintünk — amint a következőkben bővebben kifejtjük — mindössze hat versszakból állt. Lapalji jegyzetében Oláh még a következőket közölte: „Három első versszakát Csokonai kiadta az Ódák közt. (I. 4.)"

Ezt a teljesebb változatot kötetben először a HG. adta közre, az *Ódák* megfelelő helyén, az ÓD.-beli három versszakhoz ezzel a megjegyzéssel csatolva az Oláh fölfedezte strófákat: „E vershez a debreceni kollégium könyvtárában Oláh Gábor által fölfedezett Csokonai-kéziratban folytatólagosan még a következő 3 versszak járúl..." A FK. ennek ellenére csak a három versszakos változatot vette föl az ÓD. anyagába; Vargha Balázs kiadásai a három elhagyott versszakot [ ]-ben közölték (ÖV. — M.)

Keletkezése

Az 1798-i SzV/j.-ben (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.) tárgyánál fogva esetleg belekerülhetett volna, de nincs ott az *M* betűvel kezdődő versek között, csak az 1802-i ÚK.-n s a szintén 1802-i Mfj.-n bukkan föl, így 1799—1802 közé tehető keletkezése; némi tartalmi és formai rokonságban van a költő az *Izenget már valahára* kezdetű versével, amely szintén 1802-ben, az ÚK.-n tűnik föl. Ezt az utóbbit Juhász Géza időrendje alapján Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) 1801-re tették, tárgyalt versünket viszont 1799-re. Szerintünk azonban ez a vers sem a Dunántúlon készült, hanem a költő hazatérte után, Debrecenben, amikor 1802 körül az *Ódák* tervezetét készítette. Juhász Géza számára készített kéziratos jegyzeteiben, a Juhász-hagyatékban Merényi Oszkár azt írta, hogy „Hangja a Lilla-korszaknál előbbi időre utal [...] Korai versnek látszik." Mivel azonban 1798-ig nem szerepel a címjegyzékekben s a kéziratleltárak közül is csak az 1799—1801 körül készült Kcsj. regisztrálta legkorábban, majd az ÚK.-on bukkan föl 1802-ben, arra kell gondolnunk, hogy a hasonló tárgyú *Izenget már valahára* kezdetű verssel együtt 1801 körül íródott.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÓD., illetőleg az utolsó három versszakot illetően a K_1.

8. K_1: *'S Költsönös*
9. K_1: *E'* Jav. e.: *A'*
12. K_1: *a' <hah ha ha> ha-ha-ha!*
16. ÓD.: *Hátha* sh., a K_1 szerint em.
27. K_1: *Szűntelen <feddőztenek> zsorváltanak*
30. K_1: *<Üldözői>* Az áth. szó fölé írva: *Kantsukái*

A K_1-ben a vsz.-ok — az első vsz. kivételével — arab számokkal meg voltak számozva, de a 2. és a 3. számot a költő utóbb áthúzta, mivel az ÓD.-ban sorszám nélkül jelentek meg; a 4., 5., 6. szám megmaradt, de az 5. és a 6. vsz. a K_1-ben fordított sorrendben szerepel. Az ÓD. sortördelése egyszerűbb: csupán a kezdő sor van beljebb szedve, a többi sor egy vonalban, bekezdések nélkül következik. Mi a sortördelésben is a K_1-et követjük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A játékos, gúnyos verset — amely férfipárjául is tekinthető Csokonai vénasszonycsúfolóinak — írhatta saját ötletből is a költő, a versbeli szereplők neve — *Hókus, Bókus, Pellidókus* — viszont megengedi azt a föltevést, hogy fordítással vagy szabad átdolgozással van dolgunk.

18. *Zsúrolás* (táj.): súrolás, izgatás.
20. *fátom* (lat.): fátum, végzet.
27. *zsorvál* (táj.): dohog, zsörtölődik.

Ami a nevek eredetét illeti: a *Hókus* és *Bókus* nevet már a TESz. is többek között ebből a Csokonai-versből idézi a *hókuszpókusz* „varázsige" szócikkében. Ami pedig a harmadik nevet, a *Pelliókus*-t illeti: bizonyára a 'bőr, rendszerint nyúzott, gyapjas, szőrös bőr' jelentésű latin *pellis* szóból alkotta a költő, tréfás, célzatos kétértelműséggel.

A három utolsó versszak elhagyására bizonyára a cenzúra miatt került sor.

Verselése

Játékos, trochaikus lejtésű sorokból épül; rímképlete: 8a 8a 7b 4c 4c 7b.

Dallama

A kéziratos kötetek „Dall", „Ének", „Nóta" megjelölése is arra utal, hogy énekelték. Dallamát Pfeifer Ferenc 1818-i gyűjteménye őrizte meg: V. 9—10. l.

Sonkoly ezt nem említi, viszont hivatkozik Mácsai Sándor 1905-i feldolgozására a Csokonai-dalokban (ld. 121. l.).

386. Görög Úrhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata, bár Csokonai kéziratjegyzékei s a hagyatékát lajstromozó leltárak két kéziratát is említik: a Kcsj. a „N° 11° Rongyosok" kötegében a 14. helyen *Kerekes' halálára* címmel vette föl, s ugyanitt előfordul az *Alkalmatosságra valók* gyűjteményében is, a **11.** 14. jelzeten *<Kerekes' halálára>:* vagyis ez az előbbi kézirattal azonos. A Ktl. a Fasc. N° 7: N° 8. alatt az előbbivel lényegében azonos címmel *(Kerekes halálára)* lajstromozta, s ugyanezzel a leltári számmal fordul elő a Kcsj.-n is (V. ö. Cs/ÖM. I, 102., 234., 246. l.).

Megjelenése

Megírása óta szerepel a költő műjegyzékein, ill. kiadási terveiben: az ÚK.-n a 156. helyen már *Görög Úrhoz* címmel található, s így kerül föl az ÓD/t-be is, a Második Könyv 5. darabjaként, de végül is nem ott jelent meg: az AV/t_{1-n} *Kerekes* utalással található, s *ott* is látott világot az AV.-ben, *Görög Úrhoz* címmel, a XXIX. versként, a 237—238. oldalon. Toldy erről ezt jegyezte meg: „Hogy az Ódák elébb voltak szerkesztve Lillánál (és így csak azért maradtak későbbre, mert Cs. Lillához jobban bízott), mutatja egy, Cs. irásai közt található lajstrom (idegen írással, de Cs. kezétől származó felirattal), melly szerint a II. könyvbe 3. 4. 5. 6. helyekre ezek voltak téve: Az álomhoz, A szeplő: két anacreontismus, melly innen Lillába vándorolt által; Görög urhoz; melly darab ez évben írva, majdan az alkalmi versek közé tétetett által" (LXI—LXII. h.). Az AV.-ben a 4. sor elírással, szótag-, ill. ritmushibával jelent meg, amelyet a későbbi kiadások részben javítottak (ld. a szövegkritikai fejezetet).

Keletkezése

A Görög Demeterhez címzett vers eredetét jobban kifejezi eredeti címe: *Kerekes' halálára.* Csokonainak gyakorlati célja volt vele, hogy az elhunyt Kerekes Sámuelről írt versét az élő Görög Demeterhez címezze, amint a tárgyi magyarázatokban bővebben megvilágítjuk.

Keletkezése időpontjáról maga Csokonai ezt mondja az AV.-ben, a vers fejszövegében: „(A hírmondó [= Magyar Hírmondó] mellett volt társának Kerekes Úrnak halála felől. Írtam 1802.)" (237. l.) Ezt a későbbi kiadások át is vették. Kerekes Sámuel azonban már 1800. aug. 27-én meghalt Bécsben (ld. Szinnyei: MÍrók VI, 52. h.), s így a költeménynek — amely mint közelmúlt eseményről szól a bécsi lapszerkesztő haláláról — mindenképpen előbb kellett készülnie. Ezt megerősítheti az 1799—1801 táján készült Kcsj. is. Ha nem 1800-ra, legalább 1801-re tehetjük a vers keletkezését, bár a későbbi kiadások elfogadták az AV. adatát (ld. HG. III, 1., MM.).

Szövegkritika

A vers címe a Kcsj.-n *Kerekes' halálára;* ezt a kifejezőbb címet változtatta utóbb a költő — mikor el akart helyezkedni Bécsben Görög Demeter Magyar Hírmondójánál — az AV.-ben megjelent címre. Kföldynél *Görög D. úrhoz* a vers címe (II, 229. l.), Horváth Cyrill pedig — önkényesen — *Görög Demeter úrhoz* címmel közölte (I, 78. l.).

Mint említettük, a versnek nem maradt kézirata; a 4. sorban elírás vagy sajtóhiba folytán szöveghiba került az AV.-be; a szöveg így értelmetlen:

jövel
Gyászos Melpomené! 's éjjeli *sípom'*
Jajdíts bánatos éneket.

Márton a PM.-ben (IV, 256. l.) ugyanígy közölte, Kföldy szintén (II, 220. l.), Toldy így igazított rajta: *sípomon* (135. h.); Horváth Cyrill és a HG. megmaradt az AV. szövegénél; Vargha Balázs kiadásaiban az ÖV.-ben *sípom* található, az ÖV.^{2}-ben már *sípodon*-ra emendálta; ez a helyes, a logikus, hiszen a megszólított, Melpomené sípjáról van szó; e szerint em.

6. AV.: Kp. n. Kföldy már pontot tett a sor végére. E szerint em.
17—18. AV.: — *mert szívbeli bánatod — Megnémít* — A második gondolatjel fölösleges, értelemzavaró: Márton és Kföldy megtartotta. Toldy mind a három gondolatjelet elhagyta, a HG. csak a fölösleges, zavaró másodikat, s hasonlóan az ÖV. — ÖV^2, s MM. (bár ezekben önkényesen így központozva: „Én, — mert szívbeli bánatod / Megnémít, —"). Mi a HG. szerint em. közöljük.
18. AV.: *kifogom.* Kföldy már em., s e szerint mi is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai többször is írt verset — s nem is mindig anyagi céllal — jeles személyiségek halálára, mint pl. id. Péczeli József elhunytakor a *Tunc etiam*

moreris? c. töredéket (ld. Cs/ÖM. II, 61. l.) vagy a *T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál (Budai Ferencre halála után)* c. verset (ld. e kötetünk **442.** művét). Kerekes Sámuelt személyesen aligha ismerte Csokonai, de a bécsi lapszerkesztő tanárt jól ismerték munkásságáról Debrecenben, mivel ő hirdette meg a Magyar Hírmondóban szerkesztőtársával, Görög Demeterrel azt a nyelvtani pályázatot, amelyre többek között Csokonai költőbarátja, Földi János is küldött pályamunkát, s Debrecen vezető értelmiségei is a pályázatra nyújtották be a Kazinczy által súlyosan elmarasztalt ún. „Debreceni Grammatiká"-t (*Magyar Grammatika* mellyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bétsben A Magyar Hírmondó költségével, Alberti betűivel. 1795). Csokonaiban, anyanyelve szerelmesében, rokonszenvet ébreszthetett — túl a pályázaton — az is, amit a Bevezetés végén a pályázat kiírói kinyilvánítottak: „Vajha ösztönzésül szolgálhatna Nyelvünknek közönséges megkedvellésére [ez a munka], és az ebben való erősödéssel egygyütt minden más hazafiúi kötelességeknek is megesmérésére 's tellyésítésére [!]. — Mi, a' míg élünk, Hazánknak élünk GÖRÖG és KEREKES." (XII. 1.)

A költő rokonszenve s megbecsülése azonban nem csupán a nyelvért áldozó hazafinak szólt, hanem — amint már utaltunk rá — az emlékverssel gyakorlati célja is volt.

Az alkalmi vers megírásának életrajzi hátterére már Haraszti rámutatott (236—237. l.).

Részletesen, okiratokkal, levelekkel ismertette a vers hátterét Vargha Balázs „Kerekes Sámuel halála (1800. augusztus 27.) után Görög Demeter és Márton József, a Magyar Hírmondó szerkesztői új munkatársat kerestek. Debrecenbe, Sárospatakra, és nyilván máshová is írtak érdeklődő leveleket, közölve feltételeiket és igényeiket. Fennmaradt az a levél, amelyet Benedek Mihály debreceni lelkésznek írtak ebben az ügyben" (CsEml. 561. l.). Idézi az 1801. jan. 20-i levelet, majd a következőket írja: „Csokonai figyelmét a sárospataki professzorok hívták föl a kínálkozó állásra, de lehet, hogy Benedek is szólt neki. 1801. március 19-én már sürgeti a választ [ti. Csokonai] Márton Józsefnél arra a levélre, amelyet Görögék érdeklődésére írt Bécsbe: »...bátorkodom már az Urat arra is kérni, hogy engemet a felől tudósítani ne sajnáljon, ha vette e a Görög úr az én még a télen küldött levelemet és ha válaszolt-é arra vagy nem? — Ugyan is engemet, mind prof. Rozgonyi Úr, a kire volt a dolog Görög Úrtól bizva, mind prof. Kövy ur és mások is, requiráltak abba, hogy Görög urhoz ajánljam magamat az ujságok írására.« (HG. II. 675.)" (I. m. 561—562. l.)

Csokonainak Görög Demeterhez, a bécsi Magyar Hírmondó magára maradt szerkesztőjéhez szóló levele, amelyben munkatársul ajánlkozik, 1801 februárjában kelt Debrecenben (ld. MM. II, 863. l.), s ebben Kerekes Ferencről is megemlékezik. (Uo. 864. l.)

Vargha Balázs utalt arra is, hogy „Debrecenben (vagy Patakon?) az a hír terjedt el egyébként, hogy Csokonai goromba választ írt Görög Demeternek. Nagy Gábort kérte meg a rosszindulatú hír forrásának kinyomozására" (CsEml. 562. l.). A Nagy Gábornak szóló említett levél (Hajdú)Böszörményben

kelt, 1801. jún. 26-án, s az idevágó részlet így szól: „Ha erre jössz Patakra: járj utána, hogy ki beszéllte azt a bécsi dátumot, — az én Görög úrhoz való goromba válaszom felől való dátumot, — mondd el, mi vólt a válaszom, sőt akár hozd el in copia, amelly nálad van." (MM. II, 874. l.)

Ha valóban volt olyan szóbeszéd, hogy goromba választ adott a Magyar Hírmondó fölkérésére (aminek nincs nyoma), elképzelhető, hogy a *Görög Úrhoz* címzett verset e mendemonda megcáfolására, ill. eloszlatására írta meg s küldte el Bécsbe a költő — ha már nem egy fél évvel korábban.

1801. szept. 26-án Pesten kelt, Puky Istvánhoz intézett levelében Csokonai ezeket írja bécsi tervével kapcsolatban: „A Hírmondók ismét hívnak; vettem leveleket, itt Pesten per Debrecen: azalatt pedig Debrecenben 1-ső július olta ingyen járatják újságjokat és így még Pataki examen előtt elkezdték. Ma írok nekik is." (MM. II, 886. l.)

A tervből — a bécsi újságírásból — azonban nem lett semmi, pedig a gyászversnek szánt alkalmi költemény inkább udvarló vers volt a Magyar Hírmondó szerkesztőjéhez, aki (Hajdú)Dorogon született, s négy évig debreceni diák is volt (ld. Szinnyei: MÍrók. III, 1391. h.; v. ö. Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795).* Bp. 1970. 330 kk.)

1. *haza' embere* (költ., rég.): hazafi.
4. *Melpomené* (gör.): a tragédiaköltés múzsája.
6. *irány* (rég.): cél.
9. *esenkedő* (rég.): esdeklő, könyörgő.
11. *jókori* (táj., rég.): korai, idő előtti (v. ö. MTSz: *jókoroll:* koráll, korainak tart).
14. *Dámon:* Phintias és Dámon legendás barátságát említi Csokonai egy ifjúkori verse, a *Barátságos bútsú vétel* is (ld. Cs/ÖM. I, 545—547. l.)
18. A *Megnémít* alanya Görög Demeter. A *ki fogom zengeni* talán esetleges bécsi újságírói munkájára céloz.

Verselése

Antik versformában íródott: a páratlan, rövidebb sor glükóni, a páros, hosszabb kis aszklepiadészi verssor.

387. A fiatal Remény

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. A Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába" lévők közt 8. szám alatt „Quodlibetekbe valók N° 8" összefoglaló megjelöléssel utal nyolc „Quodlibetbe való" epigrammára. A Ktl. a „Fasc. N° 7." N° 12. tétele a *Mi*

a' Világ ha képzelem kezdetű „Quodlibetbe való" epigramma *(Az én Barátomném, D. A. quodlibetjére),* s ezt követőn <NB.> rövidítés után teljes terjedelmében, idegen kéz másolatában tárgyalt versünk található; ld. MTAK. K 755/II, 46 b. (K_1). V. ö. Cs/ÖM. I, 106. l.; időközben a kötet jelzete megváltozott). Ez némileg eltér Nagy Gábor 1796-i másolatától, amely pedig — a másoló szerint — Csokonai eredeti kéziratáról készült: OSzK. Fol. Hung. 893: 1b (K_2).

Volt egy másolata Puky Istvánnál is, akinek feleségéhez szólt a vers. A Puky/j. 18. tételeként címmel és kezdősorával szerepel az epigramma (ld. CsEml. 219. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.). (K_3).

Megjelenése

Toldy a „Vegyes költemények" utolsó tételeként elveszettnek nyilvánította; Toldy/j. 179. „A fiatal remény. Remélt remélt egy ifjacska... Elv." Toldy figyelmét mind a K_1, mind a K_2 elkerülte.

Először Sebestyén Gyula közölte Nagy Gábor másolatait ismertetve, 1891-ben, ezzel a megjegyzéssel: „A kötet két utólagosan bejegyzett apró versen kezdődik ezen jegyzet kiséretében: »Az elsőt irta Puky István Úrnak egy a' Kedvese, 's azután Felesége által adatott akkor módiban lévő, Ánglus aczélkereszt eltört darabjára. A' másodikat Alexandra Paulovna Herczegasszony halálára 1801.« A keresztre irt következő vers eddig ismeretlen..." (*Csokonai kiadatlan versei a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában.* MKSz. 1891: 15. l.).

Kötetben először a HG. közölte, *A fiatal remény* címmel, utalva a Toldy/j.-re és a MKSz.-re (NG. másolatában nincs címe). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Már itt meg kell azonban jegyeznünk azt, amire a szövegkritikai fejezetben térünk ki részletesebben, hogy a K_1 szövege a hitelesebb, s a kiadások mindeddig a K_2-n alapultak.

Keletkezése

A Kcsj. által említett nyolc „Quodlibetekbe valók" egyike. Nagy Gábor fentebb idézett megjegyzése elmondja, hogy a Darvas Anna által Puky Istvánnak ajándékozott, az akkor divatban levő „Ánglus aczélkereszt eltört darabjára" írta a költő. Ezt megerősíti Puky István jegyzéke is, a nála található Csokonai-versekről, ahol a 18. helyen címével és kezdősorával idézi.

A többi Quodlibet-bilétbe való epigrammával együtt 1800—1801 között készülhetett. A HG. nem keltezte, az ÖV — $ÖV^2$ 1800-ra tette keletkezését.

Szövegkritika

A K_1-en és a K_2-n nincs c í m e a versnek; Puky jegyzékén fordul elő *A Fiatal Remény* címmel; innen vehette át a HG. s a későbbi kiadások is. Pukynál a jelző föltehetőleg csak a névelő miatt kezdődik nagybetűvel (ld. pl. utána *A Hajokázo Amor* címet); mivel ez nem jellemző Csokonai helyesírására, a jelzőt kis kezdőbetűvel közöljük.

A K_1 s a K_2 között — a helyesírási eltérésen túl — lényegében szó nagyságrendű eltérés van, az első sorban; a K_1-ben *az Ifjacska* található, a K_2-ben: *egy Ifjatska*. A Puky/j. is az utóbbit hitelesíti. Mivel a K_1 helyesírásában is hívebb Csokonaihoz, kiadásunkban ezt vesszük alapul.

1. K_2: *Reménylt, reménylt* ***az Ifjacska,***
Puky/j: *Remélt, reméllt, egy Ifjacska*
3. K_1: Az *Eltört* után nincs kp., em.
K_2: *vas macska.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az epigramma keletkezését Nagy Gábor jegyezte föl, megírván, hogy Puky István felesége, Darvas Anna részére készült ez a „Quodlibetekbe való" vers is; témája szerint viszont — mivel egy vasmacskáról (horgonyról) szól — közvetlen rokona *A hajókázó Ámor*-nak s az *Egy eltörött Vasmatskára* írt epigrammának.

A Nagy Gábor által említett „Ánglus aczélkereszt eltört darabja" bizonyára egy keresztet, horgonyt (vasmacskát) és szívet ábrázoló ötvösmunkára vonatkozott, amilyen a hit, a remény s a szeretet jelképeként ma is forgalomban van.

Verselése

Keresztrímes 8-as és 6-os sorokból áll.

388. Sárközy Kisasszon' halálára

Kézirata

Az 1799—1801-i Kcsj. a „N° 1" Versek in 40°" kötegben említi egy kéziratát: „4. Egy nagy Diarium, mellyben vagynak [...] 5. *Sárközy Therésiára.*" (Ld. Cs/ÖM. I, 97. l.) Ezt a kéziratot lajstromozta a Ktl. is: „Fasc. N° 3. N° 3. *Sárközi Teréziára.*" A kézirat — a vers fogalmazványa — ránk maradt a költő hagyatékában: KK. I, 2a. (K_1).

Másik, közel egykorú kézirata másolat: MTAK. Ms. 5079/8: 101. l. („Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és Fodor Gerzson verseiből másolatok.") (K_2). Nem az AV. alapján, a K_1 nyomán készült, bár eltérésekkel.

Megjelenése

A költő számolt az alkalmi vers kiadásával: az 1802-i ÚK.-n a 132. mű, *Sárközy Theresiára* címmel. Ugyanebben az évben a Mfj.-re is fölkerült, az *Ódák* közé: **1.** *5. <Sárközy Theresiára>,* s mivel innen törölte, lentebb is regisztrálta: 8. 11. *Sárközi Trézi.*

Az AV. mindhárom tervezetén szerepel: az AV/t_1-n így található. 3:3 *Sárk. Thrézs[ia];* az AV/t_2-n a 26.: *Sárközy Kisasszon' halálára,* s hasonlóan az AV/t_3-n: *Sárközy Kisasszony halálára.* Végül az AV.-ben a XXVII. versként jelent meg: 234—235. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Az AV.-ben a vers alcímében a költő ennyit közölt: „Írtam 1801-ben, a' midőn ő Hektikában meghólt" (234. l.). Csokonai dunántúli literátor barátja, somogyi vendéglátója, Sárközy István, a költőhöz Nagybajomból, 1801. febr. 24-én írt levele szerint az év elején, febr. 24. előtt történhetett a megverselt haláleset. Sárközy pontosan ezt írta: „Szomorú ujságul írhatom, hogy Sárközj [!] Treszka hugom hecticába meg halt." (CsEml. 92. l.; v. ö. uo. 560. l.) Ebből az 1801. febr. 24-én kelt levélből értesülhetett Csokonai a fiatal Sárközy lány haláláról, s így a vers valamikor 1801 márciusának elején, közepén keletkezhetett.

Szövegkritika

A versnek a K_1-ban nincs c í m e ; a kéziratleltárokon s a címjegyzékeken különféleképpen fordul elő, mi az AV. címadását követjük; a „Mutató Táblában" a név *y* helyett *-i*-vel fordul elő. Kiadásunk alapja a K_1.

1. K_1: *Ő — a'*
2. K_1: *<Gyengén>* [Az áth. szó elé írva: *Kedves*] *<? piroslo>* Az áth. szó fölé írva: *mosolygó*
3. K_1: *<Kit elsütött>* Az áth. rész fölé írva: *Elhervadott <ki> nyíló.* Az utóbbi szó *nyílt*-ra jav., majd visszajavítva.
4. K_1: *<A' Szépeket dúló halál>*
   <Meglátta a' bíbor virágot> <bíbor ortzáját>
   <Meglátta bíborral mosolygó>

<Képét 's irigy neven vevé>
És [← Más betűből, talán *A*-ból jav.]
fája <? puszta gyászra> díszét vesztve áll:

AV.: *fálya* A K szerint em.

6. K_1: *és <tzélúl>* Az áth. szó fölé írva: *tárgyúl vevé <tárgyúl>*

7. K_1: *'S* Jav. e.: *És <a' ? hajadon....pirosló szép> virágot* Az áth. szavak fölé írva: *e bíbor ortzájú*

9. K_1: *Sárgán <is ék>* se *múlt<t> el* <.....> Az olvashatatlanul áth. szó fölött újabb olvashatatlanul törölt szó, majd a sor végén: *tetszisége,* Az AV.-ban a sor végén nincs írásjel; e szerint em.

11. K_1: *<Míg az ? halállal nem ruházta>* Az áth. szavak fölé írva: *De élte lángja* A sor végére írva: *fogytig ége*

12. K_1: *És* Jav. e.: *'S* <.....> <.....> Az olvashatatlanul áth. szavak fölé írva: *<Bár> el nyelé*

13. K_1: *koró* em.

15. K_1: *E' por*

AV.: *düledéknek* A K_1 szerint em.

16. AV.: *fálja* A K_1 szerint em. A sor végén Ψ jel, utal a lap aljára, ahol a következő, 5. vsz. olvasható.

17. K_1: *Mellette <? szárnya> tépett*

18. AV.: A sor végén vessző; a K_1 szerint em.

19. AV.: Az *és* előtt nincs kp., a K_1 szerint em.

AV.: *űlnek* A K_1 s a K_2 szerint em., mint a HG. is, amely először hívta föl a figyelmet e hibára: „A fogalmazatban *hűlnek* van, minden kiadásban: *ülnek.*"

21. K_1: *szemére* Az utolsó szótag más betűből jav.

K_2: *Kik Tekintetére*

22. K_1: *<Hevülve olvadoztatok>* Az áth. rész fölé írva: *'S*
<? Tréfáin.> <'S Tréfáitól ébredtetek>
<? Nevében olvadoztatok újjultatok>
<Tréfáitól> <És bíboran tekintetétől>
Hevülve olvadoztatok

23. K_1: <...> <...> *<nyugvóhelyére>* Az áth. kezdő szavak fölé írva: *<? Könnyes> könnyes szemekkel sír<helyére>* Az áth. szó fölé írva: *kövére*

24. K_1: *<És ..... rósát>* Az olvashatatlan szó fölé írva: *<? még> <Tavalyi>* Alig láthatóan törölve, s alája írva: *<Tegnapi> rózsát szórjatok.*

25. K_1: *<Egy .....> 'S mondjátok ezt:* <.....> Az áth. olvashatatlan szavak fölé írva: *„Ah*

AV.: *ah* em.

26. K_1: *Vigy* <.....> <.....> *Grátzia!* A sorvégi felkiáltójel kérdőjelből jav. Az áth. sor fölé írva: *Illyet..... és a'* A sor alá írva: *Tőlünk <...> a' rózsá' <A' .....>*

27. K_1: *„Illyen* Jav. ebből: *Igyen <múlt ki> <.... ....> valál: így hervadál el*

28. AV.: *„Oh [...] Theresia.*

Az utolsó sor a K_1-ban kétszeres aláhúzással kiemelve.

A K_1-ban minden második sor bekezdéssel indul, ellentétben az AV.-val, ahol csak a vsz.-ok első sora van beljebb kezdve; az AV. szövegét a K_1 szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Csokonai somogyi barátja s vendéglátója, Sárközy István húgának halálára készült, már Debrecenben, mikor a költő a halálhírt vette. A leányt személyesen is ismernie kellett: *[Krisztina napra]* c. névnapi köszöntőjében *„Treszka kisasszony"* neve többször is előfordul (ld. Cs/ÖM. IV, 94. l.; v. ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.).

Az alkalmi költeménnyel viszonylag keveset foglalkozott a szakirodalom, bár szépségét általában elismerték. Haraszti így írt róla: „Költészetét csak itt-ott fakasztotta még ki a fájdalom, mi őt most újból egymásután érte. Már 1801-ben vette Sárközy kedves lányának, Teréziának halálhírét s e szomorú hír hatása alatt gyönyörű elégiában fejezte ki bánatát. E megható költemény melancholiája már élénken érezteti, hogy Csokonai szive hosszú szenvedéseken ment már át, s hogy fájdalma ellen ezután philosophusi emelkedettségben fog vigaszt keresni. Ezt csakhamar bebizonyította a tapasztalat..." (228. l.) Oláh Gábor „szép elégiá"-nak mondta (CsLat. 51. l.) s Elek hasonlóképpen „igen szép költemény"-nek nevezte (53. l.).

6. *tárgy* (rég.): céltábla.

9. *tetsziség* (rég.): szépség, báj. A 9—10. sor „színhatását" illetőn ld. Maday 24. l.

19. *Sír Hímen:* a házasság, a nász görög-római istene azért szomorkodik, mivel Sárközy Terézia hajadonként halt meg.

19—20. *füstölve hűlnek / Leforgatott szövétneki.* Oláh Gábor írja e képről: „A latinoknál mennyegző alkalmával fáklyák égtek: Hymen fáklyái; temetéskor szintén fáklyával gyújtották meg a halotti máglyát. Ovidius a szerelmi gyász és fájdalom nagyságát a *lefordított fáklyával* fejezi ki (Heroid, II. és VI.), Csokonai is két ízben alkalmazza ezt a latin képet. *Sárközy kisasszony halálára* írt szép elégiájában így síratja a hajadon leány halálát [idézi a 19—20. sort]." (CsLat. 51. l.)

Verselése

A jambikus, 9-es és 8-as, keresztrímes verset Elek példaként idézte az „ütemezhető jambikus képletek"-hez; ld. 53. l. Ugyanő az „esztétikai megegyezés" példájaként is idézte a szép költeményt, mivel a jambusi sorok (szemben a könnyed, derűs trocheusokkal) a komor hangulat, a gyász festésére alkalmasak (ld. 105. l.).

389. A' Békételenkedő

Kézirata

Az 1799—1801 táján készült Kcsj.-n a „N° 1° Versek in 40°" anyagában: „3. A' békételenkedő". Leltározta a Ktl. is: Fasc. N° 3. N° 5. Tavasz, Nyár, Tél, vagy a' békételenkedő". Ez a *3: 5* leltári jelzetű kézirat, saját kezű fogalmazvány ma a költő hagyatékában a KK. I, 3a—5a oldalon található (s ez föltehetőleg azonos a Kcsj.-n lajstromozott kézirattal is). Közel egykorú másolatai: OSzK. Quart. Hung. 173/VI, 50a; Quart. Hung. 178: 20a. Valamivel rövidebb változata: OSzK. Oct. Hung. 1158: 34b.

Megjelenése

Csokonai tervezte e verse kiadását: az 1802-i ÚK.-n a 123. helyen *A' békételenkedő* címmel fordul elő, s a Kcsj.-n hasonlóan. Életében mégsem jelent meg: talán élesen kritikus hangja miatt, de talán azért sem, mivel kiadott köteteibe műfajilag, tárgyánál fogva nem nagyon illett bele. Waldapfel József is úgy vélte, hogy tartalmi okokból kellett kimaradnia köteteiből (ld. MFelv. 276. l.).

Domby adta közre először, összefoglaló főcím nélkül, az évszakok nevét tüntetve csak föl az egyes részletek fölött (127—131. l.).

Utána Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek" Első könyvében, *Az esztendő négy szakasza* címmel. 1794-ből keltezve, ezzel a megjegyzéssel a jegyzetek közt: „Egy munkalajstromában Cs.-nak »A békételenkedő« címmel is előfordúl. Megjelent Dombynál is." (953. h.) A HG. hasonló címadással közölte: II, 20—24. l. Hiteles címével először az ÖV. adta ki.

Keletkezése

Az 1799—1801 között írt Kcsj.-en tűnik föl először, s utána az 1802-i ÚK.-n, majd az 1804 körüli Kcsj.-n. Megerősíti az 1801-i keletkezést (ld. Vargha Balázs kiadásait: ÖV. — M.), hogy a K-ban a vers után az *[Orpheus innepet tart...]* kezdetű mű következik, s ez valószínűleg Kazinczy (szabadkőműves nevén Orpheus) 1801-i szabadulása alkalmára íródott.

Toldy tévedése a címadásban onnan ered, hogy mivel e vers alcímeiben is szerepel a négy évszak neve, a verset azonosnak vette az 1795-i EK. LVI. művével: *„Az Esztendő IV szakasza. Szonnét"*, holott a műfaji megjelölés is világosan jelzi, hogy itt a LD.-ba belekerült szonettről van szó. (Toldy még az általa kiadatlannak tartott művek jegyzékére is fölvette, a 133. helyre, *A' békételenkedő* c. verset, a „Vegyes költemények" közé: elfeledkezve arról, hogy ezt már ő maga is azonosította, *Az esztendő négy szakasza* című, s általa kiadott munkával.)

A HG. Toldy nyomán tette a verset 1795-re: ennek a tévedésnek is az az alapja, hogy a költeményt azonosnak vette az 1795-i EK.-n található, némileg hasonló tárgykörű szonettel.

A vers hiteles keletkezését 1801 első felére tehetjük (Kazinczyval a költő 1801 júliusában találkozott [v. ö. MM. II, 884—885. l.]).

Szövegkritika

A K-ban — mint érintettük — nincs főcíme a versnek, csak az egyes évszakok fölött található a megfelelő c í m, alcímként. Mi a kéziratleltárakon, műjegyzékeken található helyesírási változatok közül az az ÚK.-ra saját kezűleg beírt címét tartjuk meg.

Kiadásunk alapja a KK. I. fogalmazványa.

K: A *Tavasz* alcím után pont van, ahogy a többi alcím esetében is.
1. K: *<? Itt van>* Az áth. szavak fölé írva: *Ennye!*
7. K: *szelek <fujdogálnak>* Az áth. szó fölé írva: *süvöltése*
13. K: *unalmas <? min> óráinak*
17. K: *<Mit ér zöldje a' ? buzásnak>*
<Ha rajta> Mit ér
18. K: *n̄ [= nem]*
20. K: *n̄ [= nem]*
24. K: *<Bártsak ho> Ezer* [*az* Jav. e.: *a*]
<napok> Az áth. szó fölé írva: *ember*
27. K: A papiros sarka hiányzik, így az *Óh* nem olvasható, bizonyára utólagosan szúrta be a költő, azért a nagy *B* a *Bártsak*-ban; Domby alapján pótoltuk; *nyár<ra kelne>* Az áth. rész fölé írva: *lenne*
37. K: *a' <z>*
40. K: *A tsapva* olvashatatlan szóból jav.
45. K: *<aratjuk>* Az áth. szó fölé írva: *takarjuk*
47. K: *ḡ [= meg] n̄ [= nem]*
55. K: *Mi <lessz a'> szegény*
63. K: *Érik a' <szőllő>* Az áth. szó fölé írva: *gohér*
68. K: *Eső <...> esik,*
74. K: *<Tsorog tsepeg>* Az áth. szavak fölé írva: *Borong tolong*
75. K: *<? Hideg eső> is*
77. K: *ásítok <!> ázom* Jav. e.: *ázok*
78. K: *didergek <?> fázok* Jav. e.: *fázom*
84. K: *Mert* [Jav. e.: *De*] *most <?> mintegy ez va*] Az áth. rész fölé írva: *setét ködbe*
85. K: *<? Hozzám> Sínlik*
103. K: *<? Minden>* Az áth. szó fölé írva: *<Szép> Gyönyörűségit* A *G g*-ből jav.
108. K: *Érted* Más olvashatatlan szóból jav.

109. K: *m̄t [= mindent]*
111. K: *Tömlöttzé* Más szóból jav.
112. K: *Kertünket* Jav. e.: *Kertem* <? ...*jjókat*> Az áth. rész fölé írva: *gyümölts*
116. K: *Jégfogad* A *fogad* más szóból jav. <..*l*> *vitsorgatod.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „kalendárium vers", ahogy Waldapfel nevezi (MFelv. 278. l.), nagy átéléssel szinte zsánerképszerűen, egyes szám első személyben adja elő a természet viszontagságaitól függő mezei munkás, a parasztember életét, pedig még nincsenek is belefoglalva a társadalmi klíma kellemetlenségei: az adó, a robot, a dézsma. (Lehetséges, hogy valóban felkérésre, valamelyik kalendárium részére készült.)

A rendkívül plasztikus képet festő verssel érdemben kevesen foglalkoztak; csak újabban, a II. világháborút követően, de elsősorban társadalompolitikailag értelmezték, holott nagy stiláris, művészi értékei is vannak, amint már Maday fölfigyelt rá (32. l).

Juhász Géza ezt írta róla: „...egy kései alkotásában keserű humorral végigkiséri minden évszakon a szegény parasztot, aki a maga földecskéjén kilátástalanul vergődik gyatra szerszámaival. [...] Csokonai a szegényparaszt *tehetetlenségét* mutatja be, aki hiába dolgozik, a természet mostohasága s a sok elemi csapás megfosztja munkája eredményétől." (*Csokonai.* Építünk. 1953/4: 11—12. l.)

Hasonló szemlélettel és igénnyel szólt a versről Waldapfel József, fölfigyelve azonban esztétikai értékeire is: „A nép sorsát Csokonai ekkor is gyakran emlegeti, s általában mindent az olyan ember szemével néz, akinek fontosabb a szegény paraszt, mint a nagyurak. Érdekes ebből a szempontból egyik olyan verse, amely épúgy, mint a »Halotti versek«, a hagyományos rigmusgyártók egyik műfaját, a kalendáriumi verset tölti meg új tartalommal: Az évszakok szerint négy részre tagolt ciklusban kedves, játékos formában, szinte a zenei perpetuum mobilékre emlékeztető szerkezetben kettős eszmei tartalom jut kifejezésre. Az egyik az emberi kielégíthetetlenség kifigurázása. Aki a versben megszólal, minden évszakban ezt szidja s a következőtől vár minden jót. [...] Az örökös várakozásban és örökös csalódásban a szegény dolgozó paraszt reménytelensége nyilvánul meg. Nem véletlen, hogy ennek a versnek is ki kellett maradnia Csokonainak életében összeállított gyüjteményeiből." (MFelv. 276—278. l.)

5. *bőjtmás* (rég.): március.
48. *Szipoly* (táj.): gabonaféreg.
63. *gohér* (táj., rég.): piros bogyójú szőlőfajta.
67. *Restellek* (rég., nép.): lusta vagyok rá, nincs kedvem hozzá.
70. *kén* (nép., rég.): kellene, kéne.

90. *vékonyom* (nép.): a törzsem közepének oldalsó, érzékeny tájéka.
113. *Zuz* (rég.): zúzmara.
115—116. A *szélhahota* s a *jégfog* kifejezésről írta Maday: „Az a két összetett szó itt magyar tömörséget, erőt és szemléletességet jelent!" (32. l.)

Verselése

Némileg a Himfy-versszakra emlékeztető strófákban (a vers keletkezésének évében jelent meg a *Himfy szerelmei*), de míg az 12, ez csupán 10 soros, 8-as és 7-es sorokból áll, a végén két páros rímű hetessel; az 1—8. sor, az ún. rövidebb Balassi-strófára emlékeztet, a páros rímű sorok azonban nem 6, hanem 8 szótagúak; rímképlete: 8aa7b8cc7b8dd7ee.

Elek a 47—50. sor „frappáns" rímelését emelte ki: „Rímtechnikai szempontból kiváló »Az esztendő négy szakasza« című ciklus (nem a hasonló című szonett!) II. versének egyik strófája, melyben a kevéssé épületes szavakkal bár, de frappáns módon kárhoztatja a nyári forróságot:

Amit e még meg nem *fojtott,* (t.i. a kánikula)
Szipoly és sáskaraj *tojt ott,*
S amit ez is meg*hagya,*
Elsütötte a *ragya.*

Az első rímpár összetett rím (tartalmi kómikuma majdhogy kínrímmé nem avatja!), míg a második közönséges egyszavas konszonancia, ám mind a kettő a maga nemében tökéletes." (82. l.)

390. A' Nap' Innepe

Kézirata

A költő kéziratleltárai többször is lajstromozták. Az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 11° Rongyosok" kötegében a 16.: *A' Nap' Innepe;* a Kcsl.-n a N° 7: 10. leltári számú mű, s ez azonos a DebrK.-ban ma is meglevő saját kezű fogalmazvánnyal: R. 788. 12. (K_1), amely ugyanezt az egykorú kéziratleltári jelzetet viseli.

Másik saját kezű kézirata az OSzK. Levelestárában, tisztázat, szövegváltozat: a Nagy Gáborhoz írt 16 levél utolsó darabjában. (K_2)

Bár 1801-ben a MHírm.-ban is megjelent, majd az ÓD.-ban is, föltűnően sok kéziratos másolata maradt ránk; ezek azonban az említett két kiadáson alapulnak; másolásuk oka, hogy dallamra véve, énekelve is terjedt: OSzK. Oct. Hung. 703: 13b (Nóta XLIV. a) (csonka) (K_3): Oct. Hung. 769: 69a. (3 vsz.) (K_4); MTAK. Ms. 10.002. 135. sz. (Almási Sámuel: „Magyar Dalnok"; kottával)

(K_5); RUI 8-r. 63: 2. sz. (Tóth I., kottával) (K_6); RUI 8-r. 127: 62. sz. (K_7); RUI 8-r. 129: 44a (Nóta 87) (K_8); SpK. 1667/I, 115. l. (107. Nóta) (K_9); DebrK. R. 668: 56. l. (K_{10}); R 2730: 74. l. (K_{11}); DériM. X. 75. 118. l.: 37ab (10^{ik} dal) (K_{12}); Nyáry Bálint-ék Kiskunhalas. Thorma János Múzeum Adattára. 3667. sz. (K_{13}); Vajda Julianna versesfüzete: 52^{dik} Nota (az 1—2. és az utolsó vsz.) (Magántulajdonban. Mf.: MTAK. (K_{14}).

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt Festetics Györgyhöz szólva udvarló verse kiadására. Az 1802-i ÚK.-n a 134.: *A' Nap innepe.* A szintén 1802-i Mfj.-n az *Ódák* csoportjában így található: „**8.** 16. *<A' Nap' Innepe.>*. Az ÓD/t-n az Első Könyv 12. verse, hasonló címmel: *A Nap Innepe.* Ott is jelent meg, a tervezett helyen (ÓD. 28—30. l.). De már valamivel előbb közreadta a költő a MHírm. 1801. szept. 11-i, 21. számának Toldalékában, négy másik verse társaságában (366—368. l.); a versek itt a szerző neve nélkül jelentek meg, s a lap kiadói a szept. 29-i, 26. szám Jelentésében pótolták a mulasztást: „Azon gyönyörű Versek érdemes Szerzője, mellyek a' Magyar Hírmondónak September 11^{dik} napján kőlt árkusa mellé tartozó Tóldalékban névaláírás nélkűl nyomtatódtak ki ú. m. ezek *Marosvásárhelyi Gondolatok: A' Nap Innepe: Az Ember: Lillához:* (Oda) *A' Palatinusné halálára* /: Epigramma :/ N[emes] Csokonay Vitéz Mihály Úr: Ezen derék Hazánkfiának külömb külömbféle, részszerént eredeti Munkái, részszerént a' legjobb, Olasz, Frantzia, és Német poéták nevezetesebb Munkáiból fordított Versei itt fognak kinyomtattatni, még pedig olly kedveltető formában 's gyönyörű betűkkel, a' mint azt a' Munkának betses volta meg érdemli és kívánja. Az egéssz Munka mintegy 40 árkusra fog menni; mellyről annak idejében ha elkészűl tudósítani fogjuk Érd[emes] Olvasoinkat." (CsEml. 195. l.)

A későbbi kiadások az ÓD. szövegén alapulnak.

Keletkezése

Allegorikus udvarló vers a reménybeli mecénás, Festetics György megnyerésére. A kéziratleltárak s a műjegyzékek, valamint a vers 1801. szept. 11-i megjelenése is arra vallanak — összhangban Csokonai kiadási terveivel —, hogy az óda 1801 első felében keletkezhetett. A Nagy Gábornak szóló rövid, keltezetlen levélben, amelyben a vers frissiben készült tisztázatát, a K_2-t is megküldte a költő, ez olvasható a költemény keletkezéséről: „Közlöm Véled egy, az estve firkantott Odámat, 's itélj és ítéletedet küldd meg, míg a' Virággal bajmolódnak. — Én Hétfőig nem megyek. Adieu!" (OSzK. Levelestár.) Ezt a levelet Vargha Balázs egészen tévesen keltezte 1804-re, hiszen benne Csokonai „az estve firkantott Odá"-járól beszél, márpedig *A' Nap' Innepé*-t Vargha szerint is 1801 első felében írta Csokonai (ld. MM. I.).

Szövegkritika

A cím a K_{1-2}-ben, a MHírm.-ban s az ÓD.-ban azonos.

1. K_1: *„Idvez légy, <élet>* Az áth. szó fölé írva: *áldás'*
   MHírm.: *a légy* után kp. n. Nincs idézőjel.
4. K_1: *Életünk* [Jav. e.: *Életre*]
   K_2: *rugó ere!*
5. K_{1-2}; MHírm.: Kp. n., a sor elején nincs idézőjel, a következőkben sem.
6. K_2: *fejér mi*
   MHírm.: *fekete;*
7. ÖV.: *vídékünk* A K_2 szerint em.
8. K_2: *Öröm-kertté*
9. K_1: *Völgyeinket Halmainkat.* A két szó sorrendje föléjük írt számozással fölcserélve.
   K_2: *Halmainkat, völgyeinket*
   ÓD.: Kp. n. A K_2 szerint em.
10. K_1: *<Új színbe>* Az áth. rész fölé írva: *Örömbe*
    K_2; MHírm.: *Víg színbe*
12. K_{1-2}: *élesztgeted,*
13. K_1: *Süss <? ké> Atyáink'*
    K_2; MHírm.: *Atyáink* Kp. n.
14. K_1: *Süss <? kedvadó fénnyel>* Az áth. rész fölé írva: *szent súgáriddal*
15. K_1: *'S a' <komor> setét telet <? zugába>* Az áth. szó fölé írva: *honyjába*
    K_2; MHírm.: *honnyába*
16. K_2: *más felé*
    MHírm.: *másfelé*
17. K_1: *Im az <? éneklő leányok>* Az áth. rész fölé írva: *innep'<nek> Szűzetskéji*
    K_2: *Ím az **Oltár'** Szűzetskéi*
    ÓD.: Im A K_2 szerint em.
19. K_1: *'S <? Istened>* [Az áth. szó fölé írva: *jótéted*] *<adományi>* Az áth. szó fölé írva: *Zsengéji*
    K_2; MHírm.: ***Zsengéi***
20. K_{1-2}; MHírm.: ***Kaskáikba***
21. K_1: *<Vedd el ...>* [Az áth. rész fölé írva: *Fogadd el*] *ez* Jav. e.: *az*
    K_2: *aprságot*
    MHírm.: *az aprságot*
22. ÓD.: *Hozzánk jöttöd*
    A K_1 s a MHírm. szerint em.
23. K_1: ***Oh** <,> te,*
    K_2: *Óh te ki*

24. K_1: *<földünk>* Az áth. szó fölé írva: *Pérú'*
A sor végén az idézőjel beszúrva, gondolatjel.
K_2; MHírm.: *Péru'*
K_2: A sor végén gondolatjel, idézőjel nélkül.
MHírm.: A sor végén gondolatjel, s utána idézőjel bezárva.
25. K_1: *Az Inkák így <Danolának> éneklének.*
26. K_1: *Igy a' Nap<nak szűzei> Leányai.*
MHírm.: *leányai,*
27. K_1: *Igy* [em.] *a' Kuszkó' <Templomának> sz: [= szent] helyének*
MHírm.: *Cusco'*
K_2; MHírm.: *szenthelyének*
ÓD.: *szent helyének* A fentiek szerint em.
28. K_1: *Minden <Felszenteltjei> Béavattjai,*
K_2; MHírm.: *Béavattjai;*
29. K_1: *<Midőn hozzájok megtére>* Az áth. sor fölé írva: *<Ha a' rokon Nap> Midőn hozzájok megtére*
K_2: *<Hogy a' rokon Nap megtére>* Az áth. sor alá írva az ÓD.-beli megoldás.
MHírm.: *meg-tére*
30. K_1: *<A' rokon Nap fényivel,>* Az áth. rész fölé írva: *<Hozzájok> A' rokon N a p fényivel,* a *Nap* kétszer aláhúzva.
K_2: *Nap <'>*, A sor fölé beszúrva: *s*
MHírm.: *Nap,* **'s** *fényivel*
31. K_2; MHírm.: *Hazájok' zöld Édenjére*
32. K_2; MHírm.: *szóra el.* — —
33. K_2; MHírm.: *Hát mi* ***hogy' és mit szentellyünk***
MHírm.: *hogy és*
34. K_2: *Nap:* Különben Kp. n.
MHírm.: *Nap!*
35. K_1: *Kitől <? termő lesz>* Az áth. rész fölé írva: *Éden lesz*
MHírm.: *lakhelyünk,*
ÓD.: *lessz* A K_{1-2} szerint em.
36. K_1; MHírm.: ***népünk***
37. K_1: ***Oh,***
38. K_2; MHírm.: ***Thétise!***
ÓD.: *Tétise!* A K_2 szerint em.
39. K_2; MHírm.: A sor végén nincs gondolatjel.
40. K_1: *se.*
K_2: *FESTETITS — vagy senki se.*
MHírm.: *FESTETITS vagy — Senki se.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Festetics Györgyhöz 1801 első felében írt allegorikus költemény összefügg Csokonai kiadási terveivel: 1801 márciusában Márton Józsefet kereste föl levelével, hogy szerezzen minden munkái számára egy „jó és csinos bécsi könyvnyomtató"-t (ld. Cs/ÖM. I, 263. l.), 1801. máj. 16-án pedig Festetics Györgyöt kereste meg levélben a Georgicon-fordítás kiadása érdekében (ld. uo.).

Az allegória magját az útleírásokat kedvelő Csokonai földrajzi olvasmányaiban is kereshetnénk, ahogy pl. az 1795-i *Az Otahajta* is ilyen olvasmányélményekből fakadt.

Ez esetben azonban már lehetett egy közvetlenebb ihlető olvasmányélménye is a költőnek: az Orpheus 1790. évi II. félévi kötetében Kazinczy *Skizzek a' Voltaire életéből* című fordításában francia eredetiben is idézi Chevalier de Lescure egy versét, amely az inkák Nap-ünnepének allegóriájával köszöntötte a francia írófejedelmet, Voltaire-t. „[1778. ápr. 27-én, az *Alzír* színházi előadásán] a' nagy zajban [ti. Voltaire ünnepeltetése közben] *Chevalier de Lescure* ezt az akkor írtt Versét nyújtá-fel *Voltairnak:*

Ainsi chez les Incas, dans leur jours fortunés
Les enfans du Soleil, dont nous soivont l'exemple,
Aux transports les plus doux etoient abandonnés
Lorsque de ses rayons il eclairoit leur Temple.

»Igy ragadtattak a' leg-hevesebb örvendezésre az Inkáknál a' Napnak bóldog gyermekei, kiknek példájokat mi most követjük, midőn Templomokat súgárjaival tőltötte-el az Istenek [= Istenük].«" (Orph. 1790. II, 180. l.) Csokonai nagyon jól ismerte az Orpheust, s mint Voltaire és Kazinczy nagy tisztelője is bizonyosan elolvasta Kazinczy fordítását.

Az alapötlethez későbbi olvasmányélményeiből is meríthetett. E kötet sajtó alá rendezője mutatott rá, hogy Herder egyetemes népköltési gyűjteményében is találhatott egy perui dalt Csokonai, amely ugyan „ az esőistennőhöz szól, de hasonlóan az áldás forrását magasztalja, a »Himmelstochter«-ban, mint Csokonai az ég másik jóltevőjében, s ugyancsak trochaikus lejtésű sorokban:

An die Regengöttin

Peruanisch

Schöne Göttin, Himmelstochter,
mit dem vollen Wasserkruge,
den dein Bruder dann zerschmettert,
dass es wettert Ungewitter,
Blitz und Donner — — —

Schöne Göttin! Königstochter!
Und dann gibest du uns Regen,
milden Regen. Doch du streuest
oft auch Flocken, oft auch Schlossen,
denn so hat dir's er der Weltgeist,
er, der Weltgott, Virakocha
anvertauest, anempfohlen.

Lehetséges azonban, hogy volt még közelebbi mintája is Csokonai versének, pontosan az általa idézőjelben közölt résznek; de nem is annyira ezek az esetleges filológiai egyezések a fontosak, sokkal inkább az elviek: Herder gyűjteménye s tanulmányai ablakot nyitottak a debreceni költőnek az egész világ dalköltészetére..." (Ld.: Szilágyi Ferenc: A *„Nationalcharakter" s értelmezése Csokonainál — A költő Herder élményéhez.* — In: *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében* I. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest—Wien. 1989. 251—252. l.) Csokonai barátja, Nagy Sámuel pedig lefordította Marmontel *Les Incas* c. felvilágosult szellemű regényét (v. ö. Szilágyi F.: *Nagy Sámuel ismeretlen fordításai Gessnerből s egy radikális társadalombíráló műből — Csokonai baráti s eszmei kapcsolataihoz.* It. 1986: 519. l.). Mintája lehetett Csokonainak Kotzebue Peruban játszódó „érzékenyjátéka", *A nap szűze* is *(Die Sonnenjungfrau),* amely 1794 óta a magyar színpadi műsoron is szerepelt, amint arra e kötet lektora, Kerényi Ferenc jelentésében rámutatott.

Az udvarló költeménnyel viszonylag kevesen foglalkoztak.

Staud Géza azt írta, hogy e versében „egy napimát találunk a természetimádó vadak mintájára. Hálálkodás és kérés a napistenhez. »Az inkák így énekelnek, Igy a nap leányai...« Itt aztán egyszerre megszakad a gondolat, az egész egy hasonlattá válik: Hát mi miként ünnepeljünk Néked, óh keszthelyi nap?" (Staud: Orient, 151. l.)

Horváth János a felvilágosodás fény- és észkultuszának megnyilatkozását kereste a költeményben: „A felvilágosodás ész-dédelgetése, babona-ellenessége már igen korai verseiben s aztán mindvégig megnyilatkozik. Maga a világosság, a fény, a nap: a felvilágosodás ismert szimbólumaként többször szerepel bennük. Az inkák ajkára költ éneket hozzá, az áldás forrásához *(A nap innepe).*"

19. *Jótéted' első zsengéji:* az új termés elejét, első zsengéit volt szokás az isteneknek áldozni.
27. *Kuszkó* ~ Cusco: város Peruban, az egykori inka birodalom fővárosa.
38. *Thétis:* tengeri istennő az ókori görög regevilágban.

Verselése

Keresztrímes nyolcas és hetes sorokból épül; Elek a 28. sor szinkópáját (*„béavattjai"*) mint „kevésbbé bántó"-t említette (64. l.).

Dallama

Márton József 1813-i bécsi kiadása III. kötetének függelékében jelent meg dallama, több más kottával együtt.

Dallamáról Molnár Antal ezt írta: „Vannak végül nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor), — »Idvez légy áldás forrása« (A nap innepe)." (Molnár A.: CsMűdal. 6—7. l.)

Sonkoly még megemlíti Almási Sámuel „Magyar Dalnok"-ának dallamát, azt írva róla, hogy „majdnem azonos Tóth [István] dallamával, csak cifrázva közli". Említi még Bartalus István 1869-ben, Pesten kiadott *Magyar Orpheus*-ának dallamközlését is (66. l.), s Sztankó Béla 1909-ben kiadott *Énekiskolá*-ját.

Halkan és megindúlva

Benkő András mindehhez még ezt tette hozzá: „*Almásinál* (I, 139.) a szöveg 10×4 sor. *Tóthnál* (5—115) »Halkal megindulva« felírással, kísérettel, egy versszakkal találjuk. Tóth is, Almási is a Márton-féle közlésről másolta, közvetve más-más forrásból, s néhány helyen eltérve az eredetitől..." (NyIrK. 1963: 94. l.)

391. Fillishez

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 122 ab. Kéziratleltári jelzete (N: 4: 15) szerint ez azonos lehet a Kcsl. No 4. 15. számú kéziratával, ahol a vers kezdősorával fordul elő. Egy kéziratát a Kcsj. is lajstromozta: a „N° 8° Nagy Octávába lévők" sorában a 21. sorszámon, *Húgomhoz* címmel található. Ez a címe a Mfj. Ódák fejezetében is: „*8: 2. <Húgomhoz>*" (a *Húgomhoz* c. verset feltételesen már Toldy is e verssel azonosította; ld. Toldy/j. 160.; ill. 937. h.).

Bár az ÓD.-ban megjelent, megzenésítése okán másolata belekerült néhány énekgyűjteménybe: OSzK. Oct. Hung. 756: 16b (42dik Dall); Oct. Hung. 1115: 6a; DebrK. R. 2730: 188. l. és Tóth 157. l. (a 292. vers, kottával).

Megjelenése

A költő a vers megírása óta számolt kiadásával: az 1802-i ÚK.-n a 89. sorszámon „Óda" műfaji megjelöléssel található, s az ugyancsak 1802-i Mfj.-n is az *Ódák* sorában fordul elő: „**8.** 21. *<Húgomhoz>*." Így került az ÓD/t-re is, az Első Könyv 7. verseként immár végleges címével. (Megjegyzendő, hogy — valószínűleg figyelmetlenségből — az ÓD. Második Könyvének 26. verseként is fölvette a költő, de onnan aztán törölte.)

Végül valóban az ÓD.-ban jelent meg, az Első Könyv VII. darabjaként a 16—17. oldalán.

Keletkezése

Címe ellenére voltaképp kései, keserű hangú, szemrehányó Lilla-dal. Keletkezése idejéről a kéziratleltárak, a műfajjegyzékek s maga a K tájékoztat: a *Dr. Földi sírhalma felett* fogalmazványának kéziratlapján, az óda után található, s így 1801. április 9-nél néhány hónappal később keletkezhetett.

A HG. nem nyilatkozott a vers keletkezéséről, Vargha Balázs kiadásai az 1800. év végére keltezték (ld. MM. M). Ennél azonban — a *Dr. Földi sírhalma felett* c. vers kézirata szerint — több mint fél évvel később keletkezhetett

(a Földit gyászoló versben az áprilisban elhunyt orvos-író sírját „betsetlen puszta bogáts fedi"). Így a korábbi keltezésekkel szemben 1801 második felére tehetjük a vers megírását.

Szövegkritika

A cím körül némi határozatlanság tapasztalható a költőnél: a Kcsj.-n s a Mfj.-n *Húgomhoz* címmel található (nyilván a 3. sor *Szép Húgom!* megszólítása miatt), másutt — még az 1802-i ÚK.-n is — csak kezdősorával szerepel; láthatólag a K-ra fölkerült cím is későbbi, nem egyidejű a fogalmazvánnyal. Minderről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesebben.

A cím a K-ban kétszer aláhúzva.

1. K: *A' Semmiség'<nek mélly>* Az áth. rész fölé írva: *örök* A *Semmiség* nincs kiemelve.
2. K: *<Élted tavasszát tsak>* Az áth. rész fölé írva: *Ifjú-korod' javát*
5. K: *Hogy <.> majd*
7. K: *nyajasonn* Kp. n.
12. K: *hidd* Jav. e.: *hidj, <'>*
14. K: *lopva* Jav. e.: *lopja*
17. K: ***u**jabb*
19. K: *Óh <melly nehéz bú szállt eszembe, miatta>* Az áth. rész fölé írva: *mennyi<t> <szenvedett szívem> bút láttam miatta,*
20. K: *<Elbuggyanék a' gyötrelembe>* Az áth. rész fölé írva: *Már lelkem eltsüggedt*
21. K: *A' Szívem öszvetört.*
22. K: *<Kedves híjába>* Az áth. rész fölé írva: *<Más> kedvet haszontalan*
23. K: *<Hogy Az ki?től elestem>* Az áth. rész fölé írva: *Másutt, mihelylyt attól*
27. K: *<Kín volt az életem>.* Az áth. sor fölé írva az ÓD.-beli megoldás.
30. K: *'s egész* Jav. e.: ***Egész***
31. K: *Most is <keserves>* Az áth. rész fölé írva: *ha foly*
33. K: Hogy *<meg t>* Az áth. rész fölé írva: *ő a'*
34. K: *<'S hogy a' kivel most ezt tehettem> A' tiszta szívet meg<szerette>*
35. K: *<'S> Ki [..] olly <igen>* Az áth. szó fölé írva: *forrón*
36. K: *reám <nem>*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A rokokó költészetben oly divatos *Fillis (Phillis)* név (v. ö. MMus. II/2: 142. l.; EPhK. 1910: 75. l.; ItK. 1943: 12. l. stb.) nem téveszthet meg: ha netán idegen mű volt is ihletője (mint pl. a *Lilla bútsúzálogjai*-nak): a Lilla-élményből fakadt, személyes hangú, szemrehányó elégia.

A műjegyzékből látható, hogy a címadással gondban volt a költő: mivel a LD.-ba nem egészen illett bele tárgyánál fogva: külön kötetbe — az ÓD.-ba — szánta mint egyéb hasonlóan besorolhatatlan szerelmes verseit. Egy ideig az első vsz. harmadik sora nyomán *Húgomhoz* címmel, ill. kezdősorával szerepeltette, s csak az ÓD/t-n kapta meg végleges címét. Van némi kapcsolata a versnek (különösen az első vsz.-nak). *Az elmátrónásodott Doris*-szal is (ez a szintén görögös nőnevet használó vers sem egészen független a Lilla-élménytől; ld. a **392.** sz. vers jegyzeteit).

Voltak, akik idegen nyelvű művet kerestek a vers mögött: Pásztory Catullus egyik versének ihletésére gondolt, idézve az első vsz.-ot.

„Erre céloz, de humorosabban Catullus is »Carmen nuptiale«-jában, a hol az ifjak óva figyelmeztetik a lányokat:

Cat. LXII. 56—58.

Sic virgo, dum intacta manet tum cara suis est;
Quum castum amisit polluto corpore florem
Nec pueris iucunda manet, nec cara puellis." (15. l.)

S már 1812-ben fölvetődött egy német vers esetleges ihletése. Szemere Pál jegyezte föl 1812. nov. 12-én: „Tegnap gróf Rádayéknál voltam ebéden, a Contesse a' Stammbuchjával tisztele meg. A' Stammbuchban eggy valamit leltem: *Der Frühling deines Lebens Verfliesze nicht vergebens Ins Meer der Ewigkeit, Benutze so die Stunden, Dasz, whenn sie dir verschwunden, Dich ihr Verlust nicht rent. A' Semmiség örök tavába ifjúságod javát hijába Szép Húgom oh ne hányd, Ugy éld virágit a' tavasznak, Hogy, ha majd mellyeden elasznak, Elveszteket ne bánd. Csokonai Fillishez.* Puky azt hiszi, hogy Cs. még sokáig példány fog maradni a' magyar verselőknek." (KazLev. X. 167. l., v. ö. Dorogi-Ortutay 12. l.)

Horváth János az „elsőrendű" Csokonai-versek sorában említette, s szintén a Lilla-élményhez kapcsolta: „Általában sok szerelmi verse van a Lilla-köteten kívül; vannak az Ódák kötetében is, még pedig oly elsőrendűek, mint *Phyllishez,* meg a *Rózsim sírja felett...*" (Csok. 44. l.) Majd ezt írja még, *Az utolsó szerentsétlenség,* a *Siralom* és *A Tihanyi Ekhóhoz* sorába állítván a költeményt: „A reménységet [...] a lehetőségig fenntartja. Egy hosszú Bürger-átdolgozás, *Az utolsó szerencsétlenség,* nyitja meg a szomorúak sorát; jellemző módon eredeti sajátja ebben Vitéznek az utolsó előtti negyedik versszak, melyben szinte lobogva gyúl ki a reménykedés. A *Siralom*ban legalább még képzelődéssel tartja fent korábbi boldogsága illusióját. *A Tihanyi echó*ban a sírontúli elégtételre apellál. S méltán áll utolsó helyen a reménytől végkép elbúcsúzó verse *(A reményhez),* mert azzal vége az ő szerelmi költészetének. Az Ódák-beli *Phyllishez* c. vers mutatná a legvégső állapotot: a fájdalmán való felülkerekedését a megvetett tiszta szívnek (»reám méltatlan ő«), s a bölcseséget, mely élettapasztalattá s tanáccsá szűri le élményét." (Uo. 48. l.)

Waldapfel József is pontosan megírta, hogy bár a címadó név a „pasztoral korára emlékeztet", de világosan a Lilla-élmény szólal meg benne (ld. MFelv. 296. l.)

Verselése

„Szoros jambusokban" íródott, mint a *Még egyszer Lillához,* azzal teljesen azonos versformában (ld. annak verstani fejezetét), ezzel is jelezve a két költemény tartalmi-hangulati rokonságát.

Dallama

Dallamát Tóth István őrizte meg (157. l.); ennek alapján hivatkozott rá Sonkoly is: „Almási M D. [= Magyar Dalnok]. Ém. [= Énekhangra] II. k. 49. sz. 68. l. T. I. 122. l. 92. sz." Benkő András mindehhez a következő kiegészítéseket fűzte: „Almásinál (II. 49.) szövege 7×4 sor. Hangszeres regiszterben mozgó, valószínűleg utólag, a kész dallamhoz alkalmazott vers." (NyIrK. 1963: 96. l.)

392. Az elmátrónásodott Dóris

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. I. 18ab. Más kéziratát nem ismerjük. A kézirat b oldalán egykorú kéziratleltári jelzet: *N. 1: 4,* s ez azt bizonyítja, hogy azonos lehet az 1800 körüli Kcsj.-n „N^{ro} 1° Versek 4to" megnevezéssel fölvett köteg 6. kéziratával: *Az elmátrónásodott Dóris.*

Megjelenése

A költő a vers megírása óta foglalkozott kiadása gondolatával: az ÚK.-n a 96.: „x *Az Elmatrónásodott Doris.* — Oda." A cím előtti *x* arra utal, hogy a mű óda; a műfaji meghatározás magától Csokonaitól származik (v. ö. Cs/ÖM. I, 226—228. l.). Az ÚK.-n tévedésből még egyszer előfordul a vers a 117. helyen, de onnan töröltetett.

A Mfj.-n az *Ódák* közé soroltatott (1. 6.), s az ÓD/t-re is fölkerült, a Második Könyv 20. verseként: *Az el Mátrónádot [!] Doris.* Végül is az ÓD.-ban a Második Könyv XVI. verseként jelent meg (111—115. l.), de a cenzor törléseivel. (Erről ld. a szövegkritikai részt.)

Keletkezése

A kéziratleltárak s műjegyzékek tanúsága szerint 1802 előtt, 1800—1801 táján keletkezett. A K maga, önálló lapra lévén írva, nem ad támpontot a kronologizáláshoz.

Vargha Balázs kiadásai 1800 elejére tették keletkezését (ld. MM. — M.), vagyis a költő Dunántúlról való hazatérésének idejére.

Azzal, hogy volt-e élményalapja a költeménynek, a tárgyi magyarázatokban foglalkozunk.

Szövegkritika

A **cím** fölött a K-ban: *XVII.* — az ÓD. Második Könyvének sorszáma — ámbár ott, mint volt róla szó, végül a XVI. lett. Kiadásunk alapja az ÓD., pótolva a K-ból.

1. K: A név nincs kiemelve.

5—7. K: Itt található az ÓD.-ből a cenzor által törölt rész. Ezt — a jegyzetek sorában — már Toldy is közölte (ld. 942. h.). A HG. szintén pótolta a hiányt, de nem Toldyra, hanem a K akkori jelzetére hivatkozva: „Ezt a 3 sort az Akadémia 39. II. 10. jelzetű eredeti kéziratából vettük." (HG. I, 429. l.)

7. K: *Árnyékod<ban> <? találó> alatt*
8. K: *<Búldogul kitalál ?>* Az áth. rész fölé írva: *Újtó*
9. K: *virág húllta*
10. K: *gyümöltsöket;*
11. K: *Doris*
12. K: *álom <?űző>* Az áth. szó fölé írva: *talan*
14. K: *virítani;*
15. K: *más'*
17. K: Eredetileg: *Szűz és Mátróna* Utóbb a sor elejére szúrva a névelő, s az *és* átjav.: *'s*
18. K: *<Igen is különböző> <.....> tekíntetet* Az áth. rész fölé írva az ÓD.-beli megoldás.
19. K: *<Most nyáron?>* Az áth. szavak fölé írva: *Tavasz*
21. K: *<? Mélyen> Hajdan*
24. K: *<? Fázással g̅ tsenddel>* [Az áth. rész fölé írva: *Bőlts fázással*] *ügyelünk.*
25. K: *<? H..s a.> és sovány <Lelkem ... al>* Az áth. rész fölé írva: *lelkem-titulussal* A *lelkem* aláhúzással kiemelve.
26. K: *neked*
28. K: *úgy e*
31. K: *Midőn <? forró>* Az áth. szó fölé írva: *<pajzán>* A sor alatt sötétebb árnyalatú tintával: *ledér*
32. K: *<? L...b> Olly*
33. K: *n̄ [= nem]*
34. K: *is,*
37. K: *Már <fel hagy?>* Az áth. rész fölé írva: *<az idők> bút terem* A *barázdá* után a *ján* olvashatatlan, önálló szóból jav.
38. K: *<Ül>* [← A sor elejére szúrva.] *<Grátziád emléke>* Az áth. rész fölé írva: *<? előbbi> Asszonyságod*
39. K: *nyakad'<nak táján>*
41. K: *ahol*
42. K: *vagy, és négyszögű*
44. K: *bőgő-hegedű*
45.K: *<? Öles törsökje>* Az áth. rész fölé írva: *Már tzédrussa szép*
46. K: *súgár,*
47. K: *Egy pár narantsa*
48. K: *Sárgadinnye forma*
52. K: *<? Roz>*
53. K: *Én is* [← Utóbb a sor elejére szúrva] *hanyatlok* Jav. e.: *Hanyatlok <én is>*
55. K: *<? Mintha>*
56. K: *<Tüzem ? Kedvem>* Az áth. rész fölé írva: *Szívem*
57. K: *Régi <? tüzem>* Az áth. szó fölé írva: *lángom'*
59. K: *Virgontz <? szívem>* Az áth. szó fölé írva: *kedvem'*
60. K: A sor végén Ψ jel utal a jobb lapszélre beszúrt következő két vsz.-ra.

62. K: *égk̄ [= égnek]* A rag utóbb beszúrva <? *terme*>
63. K: *Át-lövellt*
65. K: <? *Most k...jú*> *'s h [= hogy] g [= meg] járhassa*
68. K: <...> *Minden <lépéseit>* Az áth. szó alá írva: *tippenéseit*
71. K: Kp. n.
73. K: *Sőt <hogyha párod>* Az áth. rész fölé írva: *Dóriskám! ha*
74. K: *Úgy* A szó fölé beszúrva: *<még> Párod [...] áldjon a'* <? *egyes*> *ég,*
75. K: *hajolna;*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Egyike Csokonai rejtélyes ihletésű „idős asszony-komplexumú" verseinek, amilyen *A Dorottya kínjai* s maga a *Dorottya* is; míg azonban ezek közül az egyik zsánerkép: egyes szám első személyben előadott lírai monológ (amilyen a *Dorottyá*-ban is található), a vígeposz pedig egészében tárgyias műfaj, ennek meglep nagyon is személyes hangja, ami a befejezésben csúcsosodik ki.

A versben többször is utalás történik a „morgó férj"-re, a házasság „szent jármá"-ra, s arra is — finom célzás formájában —, hogy nem ahhoz ment férjhez az illető, akit igazából szeretett.

Így gondolhatunk — 1800—1801 táján — a friss, fájó Lilla-élmény — családás — írói „megbosszulására", túlkompenzálására a karikatúraszerű versben, amelyben a költő mintegy előre látja — láttatja — Vajda Julianna sorsát nála jóval idősebb férje mellett.

Ezt a lehetőséget a kutatás csak később vette számításba, elsősorban Csokonai beleélő, szatirizáló tehetségének remekét méltatták benne (ld. Horváth: Csok. 56. l.); személyes életrajzi vonatkozást Juhász Géza keresett benne — de nem Vajda Juliannára, hanem Földiné Weszprémi Juliannára vonatkoztatva a költeményt (ld. It. 1953: 459., 461. l.).

Minthogy a vers nehezen illeszthető — személyes hangja ellenére is — Csokonai életrajzába, többen fordítást, idegen mintát kerestek benne. (Erre csábított a *Doris* név is, amely a *Fillis, Chloe* mellett jellegzetes neve volt az európai rokokó pastorale-jainak; v. ö. EPhK. 1886: 354. l.).

Voltak, akik az antik költészetig visszanyúltak: Pásztory catullusi nyomokat vélt fölfedezni benne:

„Doris! mig úgy virágoztál,
Mint egy májusi szép fa;
Bokrétákat ajánlottál
Minden ifjú hajára.

De virághullta szépséged
Hozván már gyümölcsöket,
Kerülünk, oh Doris, téged
S álomtalan csőszödet.

Ezen változhatlan állapotnál fogva aztán átcsapnak a moralizálásba s nem minden gúny nélkül a hitvesi hűségre intik a feleséget.

Cat. LXI. 151—153.

Nupta tu quoque, quae tuus
Vir petet, cave, ne neges
Ne petitum aliunde eat.

Csok. L. III. 40.

Teljesítsd kötelességed
Ahhoz, ki fogva tart téged!..." (16. l.)

Csipak Horatius Lydiát gúnyoló hasonló tárgyú versét vélte a szatíra mintájának: „Az elmatrónásodott Dorisban" ép' úgy gúnyolja az elvirágzott Dorist, mint Horatius a C. I. 25-ben Lydiát. Mindkettő felemlegeti, hogy egykor mennyire lángoltak érettük az ifjak, de most már mindennek vége." (Csipak 37. l.)

Voltak, akik német mintát sejtettek a vers hátterében; már Baróti Lajos fölvetette azt az ötletet, hogy Blumauer *Stutzerlied*-je ihlette Csokonai versét: „Aligha csalódom, ha Csokonainak a sikamlós és drastikus kifejezésekhez való hajlamát, mely nehány kisebb költeményén kívül Dorottyájában nyilatkozik, jórészt Blumauer műveivel való megismerkedésének tulajdonítom. De Blumauer közvetlen hatása a Békaegérharcon kívül nem igen látszik meg költeményein, csupán *Az elmatrónásodott Dóris* mutat némi rokonságot Blumauer *Stutzerlied*-jével, melynek egyik versszakát:

Jetzt nur sieht dein Leibchen — Bist du einst ein Weibchen
Zirkelförmig aus; — Wird ein Viereck d'raus,

Csokonai így reprodukálja:

Már a hol domború voltál,
Lapos vagy és négyszegű." (Figy. XXI [1886], 231. l.)

Ez annál is valószínűbbnek tűnhet, mivel a *Stutzerlied* Kazinczy Orpheusában is megjelent (v. ö. Görömbei András: *A bordal Csokonai lírájában.* Alf. 1973/11: 128. l.).

Császár szintén Blumauer szóban forgó versére utalt Csokonai szatírájával kapcsolatban: „[Blumauer] retrospektív előadásban nyújtja azt, a mit Blumauer mint szomorú jövőt rajzol a fiatal leány elé *(Stutzerlied).* Bár a két kép között sok az eltérés, vannak, s egyszer szó szerint is, egyező mozzanatok." (NKölt. 66. l.) Éppen ezért, mivel a *Stutzerlied*-et Kazinczy folyóirata is közölte, furcsállhatjuk, hogy Kazinczy Csokonait gúnyoló versparódiájában, a *Jövendőlés*-ben a költő e versét, „Matrónásult Doris"-át is tollhegyre tűzte (v. ö. KazLev. XV. 283—284. l.).

Binder Jenő az olaszul jól tudó Csokonairól föltételezte, hogy esetleg Croce hasonló tárgyú szatírája ihlette versét: „Találkozunk Croce versei között egy »Barzelletta ridicolosa sopra le bruttezze d'una vecchia grima...« c. költeménnyel, melynek 27 négysoros strófája egy ráncosképű vénasszony rútságát írja le, testrészről-testrészre haladva. Nem hasonlót cselekszik-e Csokonai »Az elmatrónásodott Doris« c. pajkos versében?

— — — — — —

»Már bút terem barázdáján
Asszonyságod homloka,
Már karcsú nyakad símáján
Hasat ereszt a toka.« stb." (EPhK. 1925: 29. l.)

Horváth János a nagy parodista jellegzetes művét látta a versben: „ezen érzik leginkább, amit fentebb az ideálvilág paródiájáról mondtam; bizonyos részvéttel, de mégis kegyetlen részletezéssel festi, mivé lett az, akit hajdan oly sokan szerettek. Magában a címben kitűnően ki van nyilvánítva a paródia szándéka." (Csok. 56. l.)

Juhász Géza volt az, aki ingoványosabb talajra merészkedve, személyes élményre: Földiné Weszprémi Juliannára próbálta vonatkoztatni a szatírát: „*Az elmatrónásodott Doris* szintén burkolt vers, nem fölismerhető portré, de bizonyára Földiné adta hozzá a befejezés váratlan fordulatát, a vallomást arról, milyen tartós a régi varázs." (*Csokonai Rozáliája.* It. 1953: 459. l.) Majd ezt írta még a versről s föltételezett múzsájáról: „Nem tarthatott soká a varázs. A *Végbúcsú* utolsó versszakában ezt olvassuk:

Már kétségem tört hajója
A zöld parton nyugszik már,
s Istenségem Kalipszója
Örök Ifjúságra vár —

Az elmatrónásodott Doris hangja is ott fordul komolyra váratlanul, mikor a megifjodás vágya zendül föl a tréfás vers végén. Itt pedig himnikus elragadtatásában az Örök Ifjúság káprázódik Csokonai elé. Viszont mi a valóság? A harmincéves özvegy, három gyermekével, s a harmincéves garabonciás diák, a maga elpusztíthatatlan fiatalságával nem férhetett tartósan együvé ebben a sóvárgásban. Még mielőtt fölneszelhettek volna a barátok, mindennek újból s örökre vége lett." (Uo. 461. l.) Arról, hogy volt-e, lehetett-e hitele a föltételezett Csokonai—Földiné-viszonynak, e kötet sajtó alá rendezője s mások is kifejtették már véleményüket (ld. Szilágyi: CsMűv. 39 kk.).

Sinkó nem kötötte személyhez a verset, de igen közel jár az igazsághoz, mikor úgy véli, hogy a csalódott költő „kárörvendő bosszú"-ja „cinikus jövőbelátással", lírai elégtétellel festi meg szatíráját a hajdan elbűvölő, immár hervadó kedvesről: „A női test aggkori elváltozásait így látja, festegeti és kommentálja, éspedig nyilván azért, mert az elmatrónásodott Dorist, illetve

Dorottyát a megigéző fiatal lány kecsességével, szépségének csábító és boldogító ígéretével állítja szembe. A vénség rútságainak ebben a kárörvendő kéjjel kiszínezett ábrázolásában érezhető a bosszú élvezete; az önmagával meghasonlott erotikus költő karikaturista módjára, cinikus jövőbe látással viszonylik saját egykori elragadó mámoraihoz." (181. l.)

V. Szendrei elfogadta az „Idegen minták" hatását, bár szerintünk ezeknek csak másodlagos szerepük lehetett a valóságos élményhez, a Sinkó által is érintett elégtételvétel motívumához képest: „a karikaturisztikus hajlam a *Dorottya* előtti verseiben is érlelődik. Idegen minták alapján megénekelte *Az elmatrónásodott Dorist,* Petőfi »Sári néni«-jének ősét." (144. l.)

12. *álomtalan csősz:* a férj.
22. *kótog* (táj.): kopog, dobog.
32. *téget* (táj., rég.): tegez.
58. *Cipris* (gör.): Aphrodité — Venus — egyik neve.
Cipris [...] gyermeke: Amor.
60. *szövétnek* (rég.): világító eszköz; itt a fáklya.
68. *tippenés* (táj.): botorkálás, óvatos lépés.

Verselése

Csokonai kedvelt versformájában: keresztrímes 8-as és 7-es sorokból álló strófákban íródott.

393. A' Palatinusné' halálára [I.]

Kézirata

A Kcsj. a „N^{ro} 1° Versek in 4°" fejezetben két magyar és két latin nyelvű kéziratát említi: „A Palatinusnéről 2 Epigramma Deákúl, 2 Magyarul". Ezek a következőkkel azonosíthatók: KK. 672/I, 15b: *Advecta externis Aloë* (Fogalmazvány); *A neki - - szépültt Budára* (Fogalmazvány v. tisztázat). (K_1)

A K 679/I, 12b a latin és a magyar nyelvű változat 2. vsz.-ait tartalmazza, autográf fogalmazványban (K_2).

A magyar változat 1. vsz.-a Csokonai eredetijéről leírva megmaradt Nagy Gábor másolatában: OSzK. Fol. Hung. 893: 1b. (K_3).

Közel egykorú másolatai: DebrK. R. 783: 206. l. *A Palatinusné halálára* (K_4); OSzK. Oct. Hung. 1915: 51. l. Tóth Mihály-gy. „Pesten, Nádor Ispánné halálára mondotta Csokonai Vitéz Mihály Dugonits András, királyi Oktatónál extempore." (K_5); Oct. Hung. 1282: 35b. Marthon István-ék. A *Palatinusné, Hermine Epitaphiuma* (K_6); Oct. Hung. 395: 32b—33a. Versgyűjtemény. *A' Palatinusné halálára* (K_7); Oct. Hung. 1115: 31a. A cím és összeíró nélküli,

XIX. sz. eleji gyűjteményben két helyen is előfordul a vers: *„Hertzeg Asszony Paulovna vólt Palatinusné halálára 1801 d 16th Martii"*, az utolsó sor után mint szerzőnek Bozóki Istvánnak neve áll (K_8); ugyane kötetben a 96a oldalon is előfordul az alkalmi költemény, más címmel, de — meglepő módon — ugyancsak Bozóki István szerzőségével: *„Egy kosár rózsa,* az Orosz Nagy Hertzeg Asszony Paulowna, Magyar Ország vólt Nádor Ispánné halálára, a' Felséges József Antal Nádor Ispány kertébe szedte Bozóki István Múzsája 1801^d Esztendőben Mártius hólnap 16^ik napján." (K_9); Quart. Hung. 4351. „Miscellanea Curiosa", Tóth—Pápay-gy. I, 190. l. *A' Palatinusné halálára írtt Epigramma.* (K_{10}); MTAK. Analecta, Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és Fodor Gerzson verseiből másolatok. *Paulownának Halálára Cs. V. M. által* (K_{11}); Debrecen: DPD. 101. l. *A Palatinusné halálára* (K_{12}); N. Zs. 108. l. *A' Palatinusné halálára* (K_{13}); DériM. 162: 122a; Barla Szabó János-gy. *A Palatinusné halálára* (K_{14}); DériM. K. 86. l.: 6a, Kármán Pál-gy. „Pestenn Nádor Ispányné halálára mondotta Csokonai V. Mihály, Dugonits András Királyi oktatónak ex tempore. —" (K_{15}); DebrEKvt. Ms. 92/1: 36a. *„Pestenn, a' Nádor - Ispányné halálára, mondotta Csokonai Vitéz Mihály Dugonits András Királyi Oktatónál, ex tempore."* Borbély János-gy. (K_{16}); DebrEKvt. Ms. 109/1: 256. l. *A Palatinusné halálára.* Tömöri Pál-gy. (K_{17}); Győri Lajos-gy. *A Palatinusné halálára* 77. l. Debrecen, magántulajdonban, (K_{18}); SpK. a. 90: 48. l. *Epigramma. A' Palatinusné halálára* (K_{19}); SpK. 129: 36. l. *A' Palatinusné Halálára.* Felvidító, (K_{20}); SpK. 1728: 263. l. *A Palatinusné halálára írt Epigramma.* Rátz József-gy. (K_{21}); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 9. č. 56: 220—221. l., MTAK. Mf. (K_{22}); Uo.: XXII. C 42. č. 31: 376. l. *A' Palatinusné Halálára* (K_{23}); Uo.: XXII. C 12. č. 30. Cím és szerző nélkül. Az előzéklapon: Notás Könyv, Arany Sándor-ék. (K_{24}); Uo.: XXII, C 14. č. 55: 205. l. *Egy sírhalom felett.* „Ex tempora mondta Csokonai Dugonitsnál a' Nádor Ispánnak." (K_{25}); Ágoston János-gy. (Ld. Stoll 687) (K_{26}); Perecz Ambrus-gy. 74. l. *A Palatinusné Halálára.* Bp., magántulajdonban. (K_{27}); Mészöly Gedeon: *Csokonai kiadatlan rögtönzött verse. Nagyapám tékájából.* Mészöly G.: Miscellanea. Szeged, 1959. 21. l. (K_{28}).

Csak a 2. vsz.-ot tartalmazó másolat, *Más* címutalással: OSzK. Oct. Hung. 1669: 26b. Makói-gy. (K_{29})

Megjelenése

A költő — a meglevő adatok szerint — készült az epigramma kiadására. Az 1802-i ÚK.-n a 114. sorszám alatti adat azonban — a *Palatinusnéra Popéból* — nem ezekre az epigrammákra, hanem a *Daphne* c. idillre vonatkozik. Az ugyanebben az évben készült Mfj.-n viszont már az itt tárgyalt versek szerepelnek: egyszer az *Ódák* közt, de onnan töröltettek: **1.** <7. *Palatinusnéra.*>, majd az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" között így találhatók: **1.** 7. Palatinusnéra 4 Darabka." (Azért négy, mivel a két magyar s a két latin nyelvű epigrammára vonatkozik.) A költő köteteiben azonban nem jelent meg

(bár az AV.-ben elvileg megjelenhetett volna: talán a két latin nyelvű epigramma miatt maradt el, mivel latin nyelvű verseket ez a kötet nem tartalmazott.)

Az itt tárgyalt magyar nyelvű epigrammák közül az első látott világot Csokonai életében, több más verse társaságában: MHírm. 1801. II, 371. l.; a szept. 11-i (N^{ro} 21). Toldalékban (v. ö. Cs/ÖM. I, 274. l., CsEml. 195. l.). Mivel a versek névtelenül jelentek meg, a szept. 29-i számban a MHírm. a következőket jelentette: „Azon gyönyörű versek érdemes Szerzője, mellyek a' Magyar Hírmondonak September 11^{dik} napján költ árkusa mellé tartozó Töldalékban névaláírás nélkül nyomtatódtak ki *ú.m.* ezek [...] *A' Palatinusné halálára* (: Epigramma :) N[emes] Csokonay Vitéz Mihály Úr." (Ld. CsEml. 195. l.)

Kötetben először Toldy közölte, *A palatinusné halálára* címmel, I. és II. számozással mind a két vsz.-ot, utalva a jegyzetekben a MHírm. közlésére, ahol „Ez epigrammok elseje először" megjelent (956. h.); ugyanitt a két latin nyelvű verset is közreadta. Utána a HG. adta ki, azzal a MHírm.-beli lapalji jegyzettel (II, 110. l.), amelyet Toldy a jegyzetekben idézett (956. h.). Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) a jegyzetet a latin nyelvű változat alatt közlik.

Keletkezése

József nádor orosz születésű első hitvese, Pál orosz cár leánya, Toldy szerint 1801. márc. 16-án halt meg (956. h.): a valóságban azonban márc. 8-án (ld. MHírm. 1801. N^{ro} 22. márc. 17. 355. l.), s a költő verse — több más költeményével együtt — szept. 11-én jelent meg a MHírm.-ban. Az alkalomra Csokonai egy nagyobb művel is jelentkezett, Pope *Daphnis*-ának fordításával, amelyet kétnyelvű — francia s magyar — szöveggel adott ki — minthogy francia fordításból dolgozott — az AV.-ben (156—173. l.). Ennek előszavában elmondja, hogy a szomorú esemény idején (Alexandra Pavlovna gyermekágyban halt meg) Pesten tartózkodott: „Éppen ide fel valék Pesten azon szomorú alkalmatossággal, midőn Hazánknak ama' ditsekedése, Alexandra Nádorispánynénk meghalálozott." (AV. 156. l.) Elvileg tehát valóban készülhetett Pesten, „ex tempore", „Dugonits András Királyi oktatónál" 1801 márciusában (ld. K_{15}), s több jel ezt az adatot látszik megerősíteni.

Az ugyanis bizonyosnak látszik, hogy az 1. vsz. előbb készült, függetlenül a 2.-tól: NG. másolata is csak az elsőt, tartalmazza, a MHírm.-ban is csak ez jelent meg; a K_1 pedig, amelyen mindkét magyar nyelvű vers s a két latin nyelvű epigramma szerepel *A' Békesség és a' Hadi érdem* fogalmazványán, e hosszabb vers után fordul elő; mivel pedig az említett hosszabb vers 1801. okt. 5-én vagy azután keletkezhetett: a nádor jelenlétében Alvinczy József báró ekkor osztotta ki a pesti piacon az érdemérmeket a katonáknak (ld. Ferenczi 116. l.), ez újabb ösztönzést adhatott a költőnek arra, hogy ha a MHírm.-ban megjelent magyar nyelvű versével nem sikerült fölhívni magára a nádor figyelmét, most latin nyelven is kidolgozza költői ötletét, hátha így nagyobb megértésre — s jutalomra — találna. Ekkor, októberben keletkezhetett — a K_1 tanúsága szerint — a 2. vsz. is.

Szövegkritika

A K_1 valószínűleg tisztázat: ez már tartalmazza a vers 2. részét, a második epigrammát is (valamint a latin nyelvű változat fogalmazványát); a K_2 a magyar s a latin változatnak csupán a 2. versét tartalmazza; Nagy Gábor másolata, a K_3 érdekes eltérésekkel jegyezte le az 1. vsz.-ot, s ezzel kapcsolatban már a NG/j.-t kiadó Vargha Balázs megjegyezte — az első sor eltérésére utalva —: „Nem tudjuk, hogy Nagy Gábor emlékezet után írta-e így, vagy valamilyen nála levő szövegváltozat alapján." (CsEml. 613. l.) A K_3 eltéréseit illő lajstromoznunk; meg kell jegyeznünk azonban, hogy több másolatban — egységesen — előfordul az epigramma néhány szövegváltozata, a Nagy Gábor-féle másolatra emlékeztetve —, s ez is megerősíteni látszik a vers rögtönzés voltát (de az esetleges szövegromlással is számolnunk kell, minthogy — mint lesz róla szó — a verset énekelték is). Ez is indokolja, hogy — bár autográf szövegekkel rendelkezünk — a fontosabb eltéréseket is számba vegyük.

A vers(ek) c í m é t illetően a MHírm. szövege lehet irányadó: „*A' Palatinusné' halálára* E p i g r a m m a". Nagy Gábornál, a K_3-ban nincs címe a versnek, a többi számos címváltozat a másolóktól eredhet (ezeket a kéziratok lajstromozásánál közöltük). Kiadásunk alapja az 1. vsz.-ot illetően a MHírm., a 2. vsz. közlésében a K_2.

1. K_3: *A' **szépen épült** Budára*
   $K_{5,\,15}$: *A' **most ki szépült***
   K_{25}: Ro/ *A szépen **derült** Budára*
   K_{27}: *A szépenn **fel derült***
2. K_2: *Nádorispánunk számára*
   $K_{12,\,19,\,24}$: ***Palatinusunk** számára*
   K_{17}: ***Palatinusnak** számára*
3. K_1: *Aloét* A szó nincs kiemelve; *volt*
   $K_{5,\,27}$: *aloest*
   K_{15}: *Aloëst*
   $K_{17,\,20}$: *aloét **vittek** volt*
4. K_1: A sor végén nincs írásjel, hiányzik a lapalji jegyzet.
   K_3: ***'S Mihelyt leve***
   $K_{5,\,14,\,17,\,20}$: *alig **vólt***
   K_{11}: *De **mihelyt lett***
   $K_{25,\,27}$: Ro/ *De **a' melynek***
5. $K_{5,\,15,\,27}$: *áloes szokása*
6. K_1: *megholt.*
   K_3: ***elholt.***
   $K_{25,\,27}$: Ro/ ***Csak hamar eltűnt 's** megholt*

A K_{15}-ben a vers végén ez a jegyzet található: „Obs. [= Observatio]. Száz esztendőbe virágzik egyszer."

7. K_2: <Hogy> *Szépeink*
2. K_2: <? *Már*> *ítéltenek* Jav. e.: *néztenek*
3. K_2: <? *Újfent*> *Most Angyalok* ***közé***
4. K_2: ***Oh*** [Jav. e.: *Ugyan*] minek
K_{27}: *Óh minek nevezzenek!!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1801. márc. 8-án (több lexikon is márc. 16-át említ, miként Toldy; a különbség az ortodox naptár eltéréséből is adódhat) bekövetkezett haláleset a Pesten tartózkodó költőt — aki nyilván munkái kiadásán fáradozott ekkor is — azért is közelről érinthette, mivel alkalmat kínált arra, hogy az ország legfőbb közjogi méltóságánál vigasztaló — vagy gyászoló — irodalmi művel jelentkezzék. Erre bizonyára barátai is biztatták; ha igaz, hogy az itt tárgyalt vers első részét „ex tempore" alkotta meg Dugonics Andrásnál, akkor úgy képzelhetjük el a dolgot, hogy író barátai ilyen célzatú biztatására rögtönözte a verset, amelyet aztán csiszolt, kibővített, majd a magyarul nem tudó nádor kedvéért latinul is megírt. Erre az alkalomra fordította le — mint már volt róla szó — Pope *Daphnis* c. idilliumát is, amely az AV.-ben kétnyelvű — magyar—francia — szöveggel jelent meg.

Különben az alkalomra számos magyar nyelvű vers született; pl. a Soproni Magyar Társaság munkái közt két időmértékes vers is maradt fenn 1801-ből; az egyik *H. B.* névbetűs vers ezt a címet viseli: *„Paulovna Muszka Tsászári nagy hertzeg és magyar nádor-ispányné aszszony' halálára 1801."* Az öt vsz.-os gyászvers első strófája:

Hát a' szomoru Egek ollyan
Veszedelmes földről, azokból:
Küldék Magyarok' örömének
Kellemetes remekű Alakunkat...

(*A' Soproni Magyar Társaság' próba-munkáinak 'sengéje.* Sopron, 1804. 79—80. l.) A másik szerző, *F. S., Ugyanannak koporsó tzíme 1801.* címmel írta meg disztichonos — leoninus — versét; a hatsoros vers kezdősorai:

Hív szeretet, lélek, nemes ész, bőlts elme kegyesség,
Nyájasság, kegyelem, vagynak ezen helyeken...

A halálesetről a MHírm. így számolt be: „A' Márt. 8dikán reggeli 5 órakor e' világból ki múlt Nádorispányi kisded fő Hertzeg Aszszonyotskát, ezüst matériájú drága ruhákba takargatva, arannyal ki varrott veres bársony Menyezet (Baldachin) alatt lévő hasonló készületű asztalon, egy ezüst párnára ki tették; hogy mindenki láthassa. Szüntelen két gyászba öltözött asszonyság ült a' Halott mellett; a' míg temetni nem vitték. E' pedig Martius 9dikén estve

felé ment véghez, temérdek Méltóságoknak jelen létekben, 's igen nagy pompával." (MHírm. 1801. N^{ro} 22. Márt. 17. 355. l.) A márc. 31-i, 26. számban pedig a temetés „pompás czeremoniájá"-ról is beszámolt a lap (418 kk.). Föltehető, hogy a Pesten tartózkodó költő mindkét eseményen részt vett. Egy év múlva a MHírm. arról számolt be, hogy a nagyhercegnő emlékére rézmetszetet adtak ki: „Mártz. 19-dikén. Ma ültük meg itten Nádorispányunk Ő Királyi Hertzegsége (Jósef) neve napját. — Jókor ebédhez ült ma Királyi Ő Hertzegsége, mivel egy óra után Bétsnek vette útját. — Rézre van imár [!] metzve ama híres Carroussel (vitézi gyakorlásnak) ábrázolása, melly tartódott Pesten 1800-dik esztendőben, Május 3dik napján, a' Boldog emlékezetű Nádorispányné Alexandra Paulowna Nagy Hertzeg Asszony születése napjára. Tizenhat Magyar Vitézek állanak elől lóháton, pompás nemzeti köntösökben, kik között szemléltetik a' jobb szárnyán, Nádorispányunk Ő Királyi Hertzegsége Képe is... Most már pénzen is lehet kapni. Egynek az árra legalább is öt forint." (MHírm. 1802. N^{ro} 24. márc. 23. 420—421. l.)

A vers első része a városszépítő, a kertészetet kedvelő nádorispánra utal (1796-tól az ő tulajdonába került a Margitsziget, amelyet kertészetileg is csinosított).

A *áloe (áloé, aloës)* liliomféle növény, a szavannákon és a sztyeppéken él; a nevéhez fűződő legendát, hogy száz évben egyszer virágzik, s virágzása után elpusztul, a növénytani szakirodalom nem erősítette meg.

Verselése

Az első vsz. 8-as és 7-es sorokból épül; rímképlete: 8aa 7b 8cc 7b. A második strófa ugyancsak 8-as és 7-es sorokból áll, keresztrímekkel: 8a 7b 8a 7b. Mindkét vsz. trochaikus lejtésű.

Dallama

Dallamát a Tóth István-ék. őrizte meg (124. l. N° 101.); annak nyomán közöljük.

394. A' Palatinusné' halálára [II.]

Kézirata

Az 1799—1801 körüli Kcsj.-n a „N^{0} 1° Versek in 4°" megnevezésű kötegben fordul elő: *„A Palatinusnéról 2 Epigramma Deákul, 2 Magyarul."* Ezekből a „Deákúl" írt megegyezik a KK. I. 15b oldalon ránk maradt, két önálló verset tartalmazó kézirattal (K_1).

A 2. vsz. fogalmazványa — szövegváltozat — a K 679/I. 12b oldalán található (K_2). Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő készült az epigramma kiadására — bár latin nyelvű műveit köteteibe általában nem vette föl: az 1801-i Vkt.-n is előfordul már: *„3 <Palatinusné.>"*

Az 1802-i Mfj.-n szintén megtalálható: egyszer az *Ódák* közt („1.<7. *Palatinusnéra.*>") s egyszer az *Epigrammák* sorában: „1. *7. Palatinusnéra. 4 Darabka.*" Csokonai életében végül is nem jelent meg; először Toldy közölte, de nem a főszövegek közt — ott csak magyar nyelvű verseket adott ki —, hanem a magyar változat jegyzetében, ezzel a megjegyzéssel: „Egyuttal deákul is megkészült e két epigramm." (956. h.), majd a HG. adta közre: II, 187. l. A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

A magyar nyelvű kidolgozás 2. része után nem sokkal készülhetett: vagyis az 1801. okt. 5. utáni napokban (ld. az előző, 393. vers jegyzeteit s a *Daphné* Előbeszédét: AV. 156. l.).

Szövegkritika

E latin nyelvű verseknek sem a K_1-ben, sem a K_2-ben nincs címük; Toldy *A Palatinusné halálára* címmel közölte a magyar nyelvű változatot, s a HG. ugyanígy (II, 110. l.); a latin nyelvű kidolgozás címét viszont névelő nélkül (uo. 187. l.). Vargha Balázs is megtartotta kiadásaiban ezt a megkülönböztetést (ld. pl. MM. I, 613., 847. l.). A kéziratleltárakon s a címjegyzékeken utalásszerűen fordul elő a cím *(A Palatinusnéról, Palatinusné, Palatinusnéra),* ezért legcélszerűbbnek az látszott, ha a MHírm. közleményének címét alkalmazzuk a latin nyelvű változatra is.

3. K_1: *novo nova <fr ...it>* Az áth. szó fölé írva: *coepit*
4. K_1: *vitaq [= vitaque]*
5. K_1: *cum tua <Mortales>* Az áth. szó fölé írva: *terrestres*
   K_2: *Cum Tua Mortales*
8. K_1: *coelituum* [olvashatatlan előzményből jav.] *nne [= nomine]*
   K_2: *Quo <nunc>* [Az áth. szó fölé írva: *te*] *<coelicolas>* [Az áth. szó fölé írva: *coelicolum*] A sor alá írva: *nomine <Paula>* Az áth. szó fölé írva: *turba <? suis>* Az áth. szó fölé írva: *vocet*

Tárgyi és nyelvi változatok

A latin nyelvű változat — amint a magyar nyelvű kidolgozásnál utaltunk rá — azért készülhetett, hogy a magyarul nem tudó nádor is olvashassa. Egyébként a latin nyelvű változat meglehetősen pontos utánzata a magyarnak.

A latin szövegeket formahű magyar fordításban — Muraközy Gyula munkájaként — Vargha Balázs kiadásai közölték (ÖV. — M.).

A versek pontos prózafordítása Szepessy Tibor által:

1.

„Az idegen égtájakról érkezett Aloë virágot hozott fejedelmünknek [= nádorunknak] s Budának gyönyörűségére; ám alig kezdett új bimbójával új örömet szerezni, amint az Aloë szokása: élete s virága lehullt."

2.

„Midőn megjelentél a földi nimfák közt, Pest-Buda azt beszélte: angyali lény érkezett; most, hogy óh, jaj, felsőbb [égi] lakóhelyekbe költöztél, milyen névvel nevezhetnek az égilakók?"

Verselése

Klasszikus disztichonokban íródott.

395. Dr. Főldi Sírhalma felett

Kézirata

Csokonai kéziratleltárain kétszer fordul elő: a Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között a 19. helyen említi: *Földy sírhalma felett.* A Kcsl.-n a N° 4 kötegben a 13.: *„Földi Sírhalma felett.* 4: 13." A kéziratleltári jelzet szerint ez azonos lehet a ránk maradt fogalmazvánnyal: KK. III, 120a, 121b. Bár 1802 januárjában a vers megjelent a MHírm.-ban s 1805-ben az ÓD.-ben: viszonylag sokan másolták.

Egyéb, közel egykorú másolatai: NZs. 96—97. k. (*Cs.* névbetűvel): *Földi sírhalma felett* címmel: DériM. X. 75. 118. l. („Csokonai versei" 36 ab); *Földy Sírja felett* címmel: DebrEKvt. Ms. 92/1: 1 ab. (Borbély János-gy.); Perecz Ambrus-gy. 1826: 81. l. (Magántulajdonban, Budapest-Rákosligeten). OSzK.

Quart. Hung. 2352: 105a; OSzK. 105a; OSzK. Oct. Hung. 606: 95a; OSzK. Anal. 964 (korábbi jelzete: Oct. Hung. 343.); közel egykorú sárospataki másolata: SpK. 257/II. 158. l.

Megjelenése

A költőt foglalkoztatta megírásától fogva a vers megjelentetése: már 1801-ben fölvette a Vkt.-re, majd az 1802-i ÚK.-ra, ahol is a 149: *Földy' Sírhalma felett.* Az ugyancsak 1802-i Mfj.-n az *Ódák* sorában található: „8. 19. *Földy sírhalma felett.*" Ugyanitt még az *Alkalmatosságra valók* közé is fölvette sorszám nélkül, *Dr. Földiről* címmel.

Az ÓD/t-re is rákerült, az Első Könyv 2. verseként: *Földi Sírhalma fellett* [!]. Valóban a terv szerint, az ÓD.-ban jelent meg, az Első Könyv II. verseként, a 6—8. lapon, de már előbb a MHírm. 1802. jan. 16-i számának Toldalékában is (81—82. l.). (V. ö. Cs/ÖM. I, 274. l.)

Keletkezése

A K nincs keltezve; mivel azonban tudjuk, hogy Csokonai költő barátja 1801. ápr. 9-én halt meg: nem sokkal ezután keletkezhetett a költemény.

Szövegkritika

A kéziraton kívül a MHírm. szövege is tartalmaz eltéréseket az ÓD.-hoz képest, ezért azt is számba vesszük.

A c í m — mint láthattuk — a kéziratleltárakon s a műjegyzékeken több változatban fordult elő: a MHírm.-ban *Földy' sírja felett* címmel jelent meg.

A MHírm.-beli szöveg voltaképp az eredeti fogalmazványon alapul, egyfajta átmenet az ÓD.-beli végleges változathoz. Kiadásunk az ÓD. szövegközlésén alapul.

1. K:	*Megkönnyezetlen'* [A szó nincs kiemelve] <*fogsz*> Az áth. szó fölé írva: *kell*
MHírm.:	*Megkönyvezetlen*
2. MHírm.:	*Földy,*
3. K:	*kit* E szóból jav.: *bár*
MHírm.:	***bár dűlt***
4. MHírm.:	*egybe.*
6. MHírm.:	*fia!*
7. MHírm.:	*Hát a' **midőn***
8. K:	*Pitvarait* A *P* más betűből (? *p*) jav.
MHírm.:	*pitvarait kinyítod minékünk:*

9. K: *szorít é <mostoha illy>* Az áth. rész fölé írva: *jussa alá*
MHírm.: *szorít e' jussa alá korán?*
10. K: [...] *korán! <.>* —
MHírm.: *— Korán!*
11. K: *irígy<el>* Az áth. szótag fölé írva: *ő* Kp. n.
MHírm.: ***Ah,*** Az *ő* után vessző, a sor végén kp. n.
14. K: *borostyánt <font>* Az áth. szó fölé írva: *vont*
16. K: *Búm <alatt>* Az áth. szó fölé írva: *között*
MHírm.: *danolgat?*
17. K: *danolgat! Lantjai*
18. ÓD.: ***d*isztelen** A K és a MHírm. szerint em.
K: *<Parnasszus allján betstelen>* Az áth. rész fölé írva: *Pindus' vidékén dísztelen*
MHírm.: *Parnaszsz' lapállyán dísztelen állanak,*
19. K: *Nints orvos- és Poeta-Isten.* Az áth. sor fölé írva: *Bús a' Poéta-'s Orvos-isten,*
MHírm.: *Nints orvos- és* ***poéta-isten,***
20. K: *<Igy>* Az áth. szó fölé írva: *Jaj*
MHírm.: *Jaj, [...] Higiéne*
21. MHírm.: *És én?*
22. K: *légyek e<'>*
MHírm.: *Én, a barátod,*
23. K: *meg maradjon*
25. K: *b**o**ldog Ákász*
25. ÓD.: ***A**kász* A K és a MHírm. szerint em.
MHírm.: *mintsem*
26. K: *telébe**n**n én <is>*
MHírm.: *telébe**n**n*
27. K: *Felvészem* Jav. e.: *Felvésze**k** <egy>* Az áth. szó fölé írva: *a' [...] lantot 's <magános> gyepedző*
28. K, MHírm.: *Sírod* ***alatt***
30. K: *valál,*
MHírm.: *tud**ó**mányú,* ***Nyájas***
31. K: ***L**élek*
32. K: *Tested <alatt>* [Az áth. szó fölé írva: *erébe']*
Nemes<eg> barátom.
MHírm.: ***B**arátom,*
33. K: *Még is <magános>* Az áth. szó fölé írva: *betsetlen*
34. K: *<Ák> Hadház' [...] tetemid'* [←Más szóból jav.] *helyét!*
35. K: *a'* [Jav. e.: *az*] *Dunához* Más szókezdeményből jav. Kp. n.
MHírm.: ***l**antján* ***az Hazának***
36. ÓD.: ***Igy*** A MHírm. szerint em.
MHírm.: *Földy!*
37. MHírm.: *Nintsen:* ***de***

38. K: *Nyúgodj, <Bar Nemes> ditső Test; [...] t̄s [= tsak]*
MHírm.: *Test!*
39. MHírm.: *Hazám;*
40. MHírm.: *Érte foly, érte fogy, érte*
41. MHírm.: *Leszsz még az a' Nap,*
42. MHírm.: *Zokogni* sh.
43. K, MHírm.: *Népünk: Óh*
ÓD.: *Oh* A K s a MHírm. szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyik kiemelkedő ódája, amelyben jobb sorsra hivatott atyai jó barátját siratva el, önmaga tragikus írósorsának mérlegét is megvonja. A költemény tartalmilag, formailag is rokona a közel egykorú másik ódának: *Az Ember; a' Poézis' első Tárgya* — de annak kevésbé elvont, földibb léptékű párja.

A költeményt — Kazinczy ma már szinte érthetetlen gáncsoskodásai ellenére — általában mindenki nagyra értékelte. A széphalmi író 1814-ben ezt írta róla Horváth Ádámnak: „Tenéked kedvesebb Csokonay mint Berzsenyi. Én azt hiszem hogy Csokonay maga is Berzsenyinek adná a' koszorút ha fenn szárnyalású ódájit 's felette hév dalait hallhatná. Csokonay omolva foly de zavarosan. Én neki kevés mivét ismerem a' mit kínos érzés nélkül olvashassak-el. De az a' kevés mesteri mív. Szörnyűségek vannak az ő verseiben. Csak vedd a' Földire, Dugonicsra írt darabot." (KazLev. XI. 449. l.) Úgy tetszik, hogy a *sustorogó* jelzőt nem érezte ódába illőnek; 1829-ben a Muzárionban ezt írta: „Ódákat is vára magától, 's írt Ódákat is — *sustorogó tüzűeket* — mint Szonetteket, Anacreontikákat." (Muzárion. IV, 61. l.) Belefoglalta a „Sustorogó *Ódá*"-t *Jövendölés* c. Csokonai-ellenes versparódiájába is (ld. KazLev. XV, 283. l.).

Kazinczy bírálatából kiindulva kérte számon az ódai emelkedettséget a versen Haraszti Gyula, egyszersmind a költő „önös fájdalmát" is fölemlítette, azt ugyanis, hogy barátja sorsával együtt a maga hasonló keserves sorsát is elsiratja:

„Földi halála önös fájdalmat táplált tehát Csokonaiban, Hogy ily erős önérzetet árul el, az természetes, s erre majd minden kortársa mutat példát: az önérzet soha nem fejlődhetik ki annyira, mint mikor a buzgalomnak csak nyomor s föl sem vevés osztályrésze." (229—230. l.) Ugyancsak ő mutatott rá, hogy az óda egyik ihletője Földi János saját „sírverse" volt, amelyet részben idézett is: „A mellbeteg Földi egyre ölte magát a vigasszal: a munkával. Lázas sietséggel iparkodott, hogy fáradozásának eredményeit készen hagyhassa az utókornak, mert már érzé arcán az enyészet fagyos lehelletét. Mint a hattyúról regélik, hogy haldoklása percében nyílik meg hangja, úgy énekelte meg a lassan haldokló Földi közeli elmúlását, legszebb, legbúsabb dalában:

Egy ákászt körtvélyfám tövébe
Ültessen egy jóltevő kéz,
Melyről Zephyr naplementekor
Susogva majd síromra néz.

Mindegyiket tüskék boritják
Mint az én kínos éltemet,
Ők azt védelmökre fordítják,
A mi engem sirba temet.

Ti gyermekek! ha majd látjátok
Hűs balzsamú virágait
Májusban nyílni, ne bántsátok:
Hadd fedjék Földi hamvait!"

(I. m. 228—229. l.)

Mások római költők ihletését is fölfedezni vélték a költeményben. Oláh Gábor ilyen párhuzamokat talált Horatius egyik ódájával: „*Földi sírhalma felett* megállván, siratja a természet templomának beavatott fiát, mint Horatius búsong Vergilius barátjának, Quintilianusnak elmúlásán. (I. 24.)

Megkönyezetlen kell hamuhodni hát
Ákászod alján, Földi! tenéked is?

Horatius pedig:

Ergo Quintilium perpetuus sopor
Urget?

Nem a szavaknak megegyezése, hanem az érzés, a hangúlat egyformasága teszi rokonná a két költeményt. Az emberi múlandóságon kesergő lélek felkiáltásával kezdődik mind a kettő; s a baráti hűség síron túl is tartó emlékköve mind a kettő. — A fájdalom első szava nyomában az elhalt érdemei tűnnek fel mind a két költőnél:

Te tiszta polgár, víg, egyenes barát,
Mély tudományú, tiszta eszű valál.

Horatiusnál:

Cui Pudor et Justitiae soror
Incorrupta fides, nudaque Veritas
Quando ullum invenient parem?

Egyik sem a «de mortuis nil, nisi bene» szokásos szem előtt tartása, hanem az igaz érdem elismerése.

Földi a természet nagy ismerője volt. Most ez a természet is gyászolja halálát: mert Apollo lantja s fűvei dísz nélkül állnak. Erato és Hygiene sorvad. Hát a költő hogyne sírna?

És én, ki hozzád oly lekötött valék,
Én, a barátod légyek-e szótalan?...
Felvészem a lantot, s gyepedző
Sírod előtt keseregve ülök.

Hasonló fordúlattal mondja Horatius:

Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis? Praecipe lugubres
Cantus, Melpomene...

Csokonai egész keserűséggel veti szemére a hazának, hogy puszta bogáncs fedi Földi teteminek helyét, akit jóformán mesterének tart [...] És itt, a végső versszakban, egyszerre kiragadja lelkét a jelenből s röpíti a jövőbe, mely meg tudja majd becsülni nagy fiait. Költői jóslata csendűl föl e sorokban. [...]

Mint Horatius III. 30. ódájában:

Non omnis moriar multaque pars mei
Vitabit Libitinam ... Ego postera
Crescam laude recens."

(CsLat. 25—26. l.)

Csipak ugyanerre az ódára utalt Horatius hatását vizsgáló dolgozatában (37. l.).

Pásztory viszont catullusi ihletést látott a versben:

„Cat. LXVIII. 41—46.

Non possum reticere, Deae, qua Manlius in re
luverit, aut quantis iuverit officiis;
Ne fugiens sedis obliviscentibus aetas
Illius hoc coeca nocte tegat studium.
Sed dicam vobis. Vos porro dicite multis
Millibus et facite haec charta loquatur anus.

Csok. O. I. 2.

És én, ki hozzád oly lekötött valék
Én, a barátod légyek-e szótalan?
Megmeredjen szívem inkább, [!]
És veled egy por alatt fedezzen

E boldog ákász: mintsem egész hazám
Közös telében én se legyek meleg:
Felveszem a lantot s gyepedző
Sirod előtt keseregve űlök.

Hasonló a két költőnek kesergése az emberek, jóbarátok hálátlansága miatt." (26. l.)

Bóka László egész verselemzést szentelt az ódának; ennek verstani megállapításait a megfelelő szakasznál idézzük (ld. *A szép magyar vers.* Bp., 1952. 25—34. l.).

Waldapfel, a mű érdeméhez méltón a költő egyik „ legegyetemesebb érdekű" darabjának nevezte. (MFelv. 300—301. l.)

Sinkó ugyancsak hosszabb méltatást szentelt az ódának, a költő legszemélyesebb számvetését látta benne életével, pályájával: „Aki így sirat, az magát is siratja. Ami az egész lényével megilletődött ember bensőségével fejeződik ki ebben a költeményben, az egy a nagy igazságok közül; az, hogy minden igazi nagy fájdalom, a legönzetlenebb is, önmagunkért, a tulajdon árva életünkért fáj. [Idézi az utolsó előtti vsz.-ot.]

Csokonai látomásos intenzitással »a nyomorult hazában« Földi, de éppúgy a saját jövendőbeli sírhalma felett énekel. S az utolsó strófában, már gyönyörű spontaneitással, gyönyörű önzéssel, a meghalt barátért való fájdalom, maga a halott barát alakja is elmosódik az önző, a vigaszt, Csokonai kedvenc szavával: ámulást kolduló fájdalomban [...]" (Sinkó 251— 252. l.)

Julow Viktor „igazi remekmű"-nek nevezte Csokonai ódáját, „amelyben a klasszikus hangvétel személyesebb líraisággal tudott összeolvadni, lágyabb, melegebb tónust hozva létre" (MIrT. III, 244. l.). Ezt később még azzal egészítette ki, hogy a versben: „horatiusi, ódai hangvétel lehelet-meleg, már-már a profanizálásig merészkedő személyességgel, a lírai realizmus elemét is magába olvasztva és a legnemesebb szentimentalizmus egyetemes emberrészvétével, érzékeny önsiratásával alkot előtte példátlan, utána megismételhetetlen vegyület[et]" (*Csokonai klasszicizmusa és manierizmusa.* Alf. 1973/11: 78. l.).

Vargha Balázs a vers gondolati magját egy közel egykorú Csokonai-levélben találta meg, s azt gyanította, hogy egy későbbi hadházi látogatás, az elhanyagolt sír képe ihlette a költeményt: „Földit sirató, illetőleg az élők hálátlanságán háborgó alkaioszi ódájának csírája ez a mondat volt (Festetics Györgynek szóló levélben, nem sokkal a temetés után): *»...hogy nemzetéhez való szerelme emésztette meg, méltán mondhatni.«* Ebből a mondatból támadt a kezdő strófa [...]

Kazinczy rossz hangzású, ódába nem illőnek tartotta a negyedik sort. Fazekas Mihály viszont ezért a versért nevezte Csokonait »hazánk Homéruszá«-nak.

Az utolsó versszakok azt gyaníttatják, hogy későbbi hajdúhadházi látogatásakor látta a *bogánccsal* benőtt gondozatlan sírt, s ez volt az óda megalkotását elindító élménye..." (ArcV. 287. l.)

Verselése

Alkaioszi strófákban íródott. Bóka László fölvetette a kétféle ütemezhetőség gondolatát is (i. m. 33. l.).

396. Az Ember; a' Poézis első Tárgya

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa *Az Ember: a' Poësis első Tárgya* címmel: KK. II, 32a. Ez a *N° 7: 9* leltári jelzetű kézirat azonos lehet a Kcsj. *„N° 11° Rongyosok"* kötegének 15. kéziratával, ahol e címmel található: *Az ember a' Poézis fő tárgya.*; s ugyanerre vonatkozhat a Ktl. „Fasc. N° 7° N 9." jelzet is (ott kezdőszavaival található: *Oh melly örömben).*

Más kéziratát nem ismerjük; Tóth István későbbi melodiáriuma megzenésítése miatt jegyezte le (130. l., 140. sz. ének).

Megjelenése

A Kcsj. s a Ktl. adatai is azt bizonyítják, hogy Csokonai foglalkozott a vers kiadásával; ezt erősíti meg az 1802-i ÚK. is, ahol a 135. helyen — Csokonai saját kezű lejegyzésében — így található: *Az ember, a' Poézis fő tárgya.* A szintén 1802-i Mfj.-n az *Ódák* között a 8: 15. számon fordul elő: *<Az E[mbe]r a Poézis fő tárgya.* Az ÓD/t-n a Második Könyv 17. darabja: *Az ember.* Végül is a Második Könyv XIII. darabjaként jelent meg (100—101. l.), de már előbb a MHírm.-ban is: az 1801. N^ro 21. (szept. 11.) szám Toldalék-ában (368—369. l.).

A két szöveg között lényegében csak helyesírási eltérések vannak.

A későbbi kiadások az ÓD. szövegén alapulnak.

Keletkezése

A vers a kéziratleltárak s a műjegyzékek tanúsága szerint is 1801 körül készülhetett; ezt megerősíti a MHírm., ahol 1801. szept. 21-én látott világot nyomtatásban.

A fentiek alapján 1801 első felére tehetjük a vers megírását, csak némileg térve el a HG. kronologizálásától, amely 1800-ból származtatta (ld. HG. III, 496. l.); Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) hozzánk hasonlóan sorolták időrendbe.

Szövegkritika

A K-ban a vers c í m e így található: „XIV. *Az Ember; a' Poësis első Tárgya.*" (V. ö. Toldy 942. h.) A XIV. az ÓD.-beli sorszám — de végül a XIII. lett az ÓD.-ban, a K-belitől némileg eltérő címmel: *Az ember; a' Poézsis' első Tárgya.* A MHírm.-ban a cím: *AZ EMBER, — mint a' Poézisnek is legelső Tárgya.* Kiadásunk alapja az ÓD.; a címet Csokonai írásgyakorlata szerint em.

1. K: *Oh*
2. K: *<Éltem> Zsengére*
3. K: *<Érzém az élet' kedves ízét> <h̄ [= hogy] óh tsak káprázás;> <'S melly gyönyörű hogy az Ember ember.>* Az áth. sor alá írva: *Érzém, hogy élni, 's Tháliának*
   MHírm.: Kp. n.
4. K: *<? Szent kebelén> enyelegni, édes!*
   MHírm.: *Rózsa nyakán* Az *enyelegni* után nincs vessző.
5. K: *<... bad feledvén>*
6. MHírm.: Az *és* előtt vessző; *nagy Világ'*
8. K: *<Hantjai közt>* Az áth. rész fölé írva: *Sírja felett*
   MHírm.: *Olasz negédes*
9. K: *<Kertjébe lá> <? Narantsfáb̄> [= Narantsfába]*
   MHírm.: *Kertjébe*
10. MHírm.: ***F**rantz [...] Albion*
11. K: *Német <? sz'> erdők'*
    MHírm.: ***E**rdők'*
12. K: *<? Virágaiban>*
    MHírm.: *Bértzeiben örömet találtam.* Az utolsó szóhoz *1)* szám alatt a MHírm.-ban ez a jegyzet csatlakozik: „Ezekben a' természeti változásokban a' két régi és négy mái Tudós Nemzeteknek Poésisát, 's annak belső characterét akarta az Író leábrázolni." Nem egészen bizonyos, hogy ez a jegyzet Csokonaitól, s nem a MHírm. szerkesztőitől származik. Sinkó mindenesetre téved, mikor ezt írja: „Nem lehet megilletődés nélkül látni, hogy közönsége általános szellemi-esztétikai színvonalának tudatában ez a nagy magányos költő miképp igyekszik minden szakadék ellenére publikumot, illetve az adott publikummal kontaktust találni. Mikor ugyanis a könyvben való megjelenés reményében *Ódák* címen kötetet állít össze s abban helyezi el ezt a versét is, akkor nem átallja e vers idézett második és harmadik strófájának »értelmét« egy jegyzetben szájába rágni olvasójának: [...] Elővigyázatból a magától értetődőt is magyarázni kényszerül, nehogy esetleg hazug dicsekvéssel gyanúsítsák, mintha azt akarta volna elhitetni, hogy csakugyan bejárta Görögországot, Itáliát, Franciaországot, Angliát és Németországot. Ez a szükségesnek érzett magyarázkodása is, függetlenül a költő szándé-

kától, titáni és eleve tragikus pátoszt ad a következő strófában megénekelt vállalkozásának, hogy »a lapályos Dácia térmezején« mégis lantot ragadott, hogy fölemelkedjék a földnek aljáról." (241—242. l.) Ez a jegyzet az ÓD.-ben nem jelent meg, s mivel eredete kétes, nem közöljük a főszövegben.

13. MHírm.: *Ollykor*
14. MHírm.: *vetélkedés;*
15. K: *ragadtam <fel 's az Árpád>* Az áth. rész fölé írva: *'s <fel az Árpád>* Az áth. részek alá írva: *a' lapállyos*
16. K: *Dacia' <pallag> termezején*
MHírm.: *Dácia* Kp. n.
17. K: *<? Lebeg könnyen ? szárnyalással>* Az áth. rész fölé írva: *A' ? por erányából* Az áth. rész alá írva: *A' földnek alljáról*
MHírm.: *A' Földnek [...] fel emelkedém;*
19. K: *az* Jav. e.: *a* Kp. n.
MHírm.: *az habok fogtak,*
20. K: *tsuda <tse> tengerében**n**.*
MHírm.: *Tengerében.* —
21. MHírm.: ***H**alandó!*
22—28. K: A sorok elején nincs idézőjel.
22. MHírm.: A sor zárójelben; kp. n.
23. K: *létedre <kívánsz> n [= nem]*
25. MHírm.: A *lakol* után nincs kp.
26. K: *ki e' negédes lelket adá beléd?*
27. MHírm.: *vizsgálod;*
28. K: *leszel."* A K-ban az idézőjel eredetileg lent, a sor alsó vonalán volt, más színű tintával utóbb javította a költő.
29. MHírm.: *tsillaga.* E szóhoz *2)* jelzéssel ez a lapalji jegyzet csatlakozik: „Itt értődik a' levegőbeli párából támadt futó tsillag (Stella cadens), melly elégvén, gyakran a' földre hamú-salakot ejt."
30. MHírm.: ***mennyezete*** Kp. n.
31. MHírm.: *húllván*
32. MHírm.: *por hamú lett belőllem.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A bölcselő Csokonainak, az ember helyét a Mindenségben kereső lírikus gondolkodónak egyik legnagyobb szabású költeménye, telítve személyes mondanivalóval is; az antik s a modern világ határtalan szépségeit vágyta magába fogadni, az emberi végtelent — de rá kell döbbennie istenülő szelleme véges, por-hamu voltára.

Tartalmi s irodalmi — szerkezeti — értékeit egyaránt kiemelte Csernátoni Gyula több mint száz éve a magyar ódaköltőről írt tanulmányában: „A böl-

cselmiek közt compositio tekintetében első helyen áll »Az ember, a poesis első tárgya« című [...] Ebben — Csokonainál ritka — gond és szabatosság mutatkozik. A kidolgozás valóban meglepő csinos, noha az eszme (mindenek előtt ösmerd meg tenmagad) már a hét bölcsnél megtalálható." (*A magyar ódaköltés története a legrégibb időktől Vörösmartyig.* Figy. XIII. [1882], 17. l.)

Oláh Gábor antik reminiszcenciát is fölfedezni vélt a bölcselő versben: „*Az ember, a poesis első tárgya* c. költeményének végső versszaka Phaeton lebukásához hasonló képpel záródik:

Mint lenge párák éjjeli csillaga,
A tágas aether mennyezetén alól,
Sebes bukással földre húllván
Csak csupa por, hamu lett belőlem.

Így húll le a vakmerő napfia is Ovidiusnál:

At Phaeton
Volvitur in praeceps, longoque per aëra tractu
Fertur: ut interdum de coelo stella sereno.
(Metam. II. 320—22.)"
(CsLat. 48. l.)

Császár Elemér a metafizikai rejtélyek, a lét végső kérdéseinek kutatását emelte ki, melyek ott „mesteri módon vannak pár rövid kérdés alakjába szorítva" (Csokonai. BpSz. 1909. 137. k. 252—253. l.).

Maday Gyula a következő évben ezt írta a költeményről: „Szívesen kalandoznak reflexiói a tudás, az okfürkésző metafizika világában, amint önérzetes sorokban ő maga énekli [idézi a 17—20. sort]." (33. l.)

Fest Sándor az *Essay on Man* költőjének, az angol Alexander Pope-nak ihletését vélte fölfedezni *A lélek halhatatlansága* mellett e költeményben is: „Pope-nak sokat idézett jelszava:

»Know then thyself, presume not God to scan,
The proper study of mankind is man.«

visszhangra talált Csokonai költészetében is. »Az ember, a poesis első tárgya« cz. vers megírásakor e gondolat kétségtelenül élt költőnk lelkében is. Hogy Pope nézetét elfogadja, azt Széchényi Ferenczhez 1802. szept. 16-án irott levele bizonyítja: »Poppal azt tartottam, hogy az embernek legméltóbb tárgya az ember...«" (Fest, 77. l.)

Gulyás József szintén a két bölcselő vers összefüggéseit vizsgálta: „Van [...] egy költeménye Csokonainak, amely még közelebb visz bennünket a dátum kérdéséhez. »Ember, a poësis első tárgya« a címe. Ebben az 1801 szeptemberéből való költeményben így ír:

»Merész halandó, lelkesedett iszap...
Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek
Szavára mozgasz? s végre mivé leszel?
Míg ezt ki nem vizsgálod, addig
Por vagy, az is leszel.«

Én ebben »A lélek halhatatlanságának« csíráját látom (1801). 1802-ben már ezt is hangoztatja: »Embernek legméltóbb tárgya az ember«. [A Fest által is idézett Csokonai-levél lelőhelye: HG. II, 716. l.]" (DebrSz. 1927: 165. l.)

Horváth János arra mutatott rá, hogy Csokonai mintegy „személyes teendőjének" ismerte fel, a »kérdések kérdése« tisztázását (Csok. 32. l.).

Ugyanabban az évben Juhász Pál arra idézte példának a költeményt munkájában, hogy „miképpen tudta költőnk a metafizika legnagyobb problémáit, a létet, az Istent, az ember lényegét és a végtelenséget — az emberiséget ezen örök időktől fogva állandóan foglalkoztató valóságokat — mesteri módon, pár rövid kérdés alakjában felvetni és megoldásukat megkísérelni. [Idézi a 21—24. sort.] Tárgyi érdekessége ennek a költeménynek az a misztikus köd, amely alól egy új gondolat sugárzik elő: mielőtt a költő költővé lesz, meg kell oldania *az ember létének és rendeltetésének* súlyos problémáját is." (*Gondolati költészetünk a felvilágosodástól a realizmusig.* Bp., 1936. 56—57. l.)

Vargha Balázs úgy látta, hogy „Az Ember Tragédiája szédítő vízióját a halott földgolyót, s a repülést az űrben — Csokonai látta először" — többek közt e költeményében is; idézi a négy utolsó vsz.-ot, majd ezt írja: „Az ember a poézis első tárgya; örök tárgya. A virágoknak, dalos madaraknak, de még a halott földgolyónak is csak az emberhez képest van értelme a versekben. Az anyagi világ örökkévaló, de mit ér ez a por és hamu örökkévalóság. A mulandó, elenyésző emberi léleknek, értelemnek kell odáig fejlődni, hogy saját múlandó voltán felülemelkedjék." (*Csokonai istenei.* Új Hang, 1955/2: 89. l.) E gondolatát megismételte később is: „ugyancsak ebben az időszakban [1801 táján] készült ars poeticája: *Az ember, a poézis első tárgya,* döbbenetesen egybevág a *Tragédia* űrjelenetével. Madáchnál *A föld szelleme* és Csokonainál a *levegői hang* annyira egy nyomon beszélnek, hogy nehezen hihetjük, Madách ne gondolt volna erre a versre." (ArcV. 289—290. l.)

Sinkó — nem alaptalanul — „a magyar líra egyik legmagasabb csúcsát jelző költői alkotásá"-nak nevezte, s ehhez a rangjához méltón foglalkozott vele, szinte versszakról versszakra: 240. l.

Szauder *Az én Poézisom természete* ars poeticájával vetette egybe a költőnek ezt az „átfogóbb ars poeticáját". (*Az Estve és Az álom keletkezése.* ItK. 1969: 1. l.) Majd a világirodalmi összefüggésekre térve, ezt írja: „Ez nem a »vidám természetű poéta« hangja. Inkább oly valakié, aki — a vers első felében leírt költői fejlődés után — merész vállalkozással megint a youngi—herveyi filozofikus gondolatkörbe tért vissza, hogy megküzdjön vele, hogy felülmúlja. A Pope-i cím e visszatérést sejteti, Younghoz is, akinek művében (Pope emlegetésén túl, *Péczeli-Joung* I. 34, 277.) gyakori az ilyen elragadtatás, fellengés, bár a versnek felemelkedésről, nagy kérdésekről és vissza-

bukásról szóló része inkább a az *Essay on Man* elejének ilyen megoldásaihoz hasonlít." (Uo. 2. l.)

V. Szendrei Júlia is értékéhez méltón szentelt figyelmet elemzésében a nagy gondolati versnek: „a filozófiai tűnődés a felzaklatott legbensőbb sejtelmek vonzásában kapja meg a hitelét. Személyesség és egyetemesség megbonthatatlan egységét tudja megteremteni." (146—147. l.) Mint majd Szauder is, párhuzamba állítja a lélek halhatatlanságáról bölcselkedő *Halotti versek*-kel (151. l.).

Szauder szintén ebből e versből vezette le a *Halotti versek*-et: „az első rész első szakasza közvetlen előzményének azt a költeményt tartjuk, amelyikben az ember lebukik az égből s önmaga megismerésének kötelességére ébred: *Az ember, a poézis első tárgya* című. »A földnek aljáról felemelkedém; A felleg elnyelt...«, de a »Mérész halandó«-t, a »lelkesedett iszap«-ot felelősségre szólító hang — »ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek / Szavára mozgasz? s végre mivé leszel?« — letaszítja az égből a felemelkedettet [idézi az utolsó vsz.-ot]. A terminológiai egyezések (iszap, ill. sár, pára, por) is figyelmet érdemelnek. A lélek halhatatlansága I. részének első szakaszában a *S mikor a mozgó sárt az égig emelem* kezdetű rész azonban a drámai bukás helyett a kettősségre, a kétféle lét közti vívódásra helyezi át a hangsúlyt. [Hasonló felemelkedés és az alacsonysághoz való visszatérés olvasható Bessenyei Pope után készült *Az embernek próbája* 545—556. sorában (ld. Harsányi István kiad. Bp., 1912. 48.): »Eredj tsudállatos teremtts a'merre / Okosságod ragad.... / Menj-fel istenedhez ditsőült Egébe / ... S ha gondolva tetted illyen makatsságod / Szálj magadba végre, 's lásd alatsonyságod.«]" (*„Rémítő s vidító kétségek"* ItK. 1973: 670. l.)

Hasonlóan vonta párhuzamba a két filozófiai költeményt Zalabai Zsigmond is, egyszersmind Weöres Sándor lírájával is párhuzamba állítva: „mindkét költő az »élet« és a »lét« tényeinek szétválasztására törekszik; ha ez sikerül, a »lét« kategóriában gondolkodva jutnak el bizonyos emelkedettségig, filozofikumig; mítoszivá növesztett igazságig, ha nem, akkor az »élet« — »lét« oppozició megadja költészetük sajátos vonását: a feszültséget, az »élménylíra« és »abszolút líra« formái közötti számtalan átmenetet. Mindketten vertikálisan gondolkodnak. [...] [Idézi az utolsó öt vsz.-ot, majd így folytatja]: „Költészete a »tágas éther«, az »angyali pitvarok« és a »földnek alja« a »por, hamu« között lebegett, megérintvén mind a kettőt, de nem tudván gyökeret verni egyikben sem. Ez tette — korai halála miatt egyébként sem kiteljesedett — költészetét sajátosan torzóvá, s ugyanakkor olyan sokrétűvé, hogy különböző korok különböző költőtípusai egyaránt meríthettek belőle, kapcsolódhattak hozzá." (*A jövendő költészete. Weöres Sándor és Csokonai Vitéz Mihály lírájának párhuzamairól.* In: Uő.: *A vers túloldalán.* Bratislava, 1974. 67—68. l.; v. ö. 71. l.)

Vargha Balázs is hasonló nyomokon haladva szembesítette a költeményt a költő korábbi ars poeticájával: „A befejezés paradox, szinte már szofisztikus, de rejtélyességével misztikus hatású is. A *Hang* filozófiai kérdések megfejtésére szólítja fel: ezzel kap majd jogot, hogy az angyali pitvarokban otthonos

lehessen. Addig csak por és hamu — filozofáló por és hamu. De az utolsó kérdésre: *s végre mivé leszel?* — ugyanez a válasz: *por és hamu.* Hitegeti hát a *hang,* hiszen a feladott kérdések megoldása egyenlő annak belátásával, hogy belőle is por és hamu lesz. Ezt viszont máris kimondja a hang, mégpedig mágusi erővel, mert a költő mint elporló meteor, tüstént lehull az űrből.

Ehhez a feszesen összeszerkesztett öt versszakhoz érdekesen illeszkedik az első három. Megtagadja ezekben korábbi ars poeticáját, *A vidám természetű poétá*-t, amely elutasította *Shakespear akónitos füzérét* (mérges növényekből font koszorúját), a tragédiát, a vadságot, s eljegyezte magát a virágos, szerelmes költészettel. Itt viszont arról vall, hogy mindent befogadott, *zsengére nyíló napjaiban,* az *Álbion barlangjait* és a *német erdők bérceit* is kedvére bejárta. Mit mond ezek után az űrutazással? Azt, hogy fiatalkori mohó költői harácsolása után most vált eredeti költővé, aki *büszkén vetélkedhet* eddigi bálványképeivel. Ez pedig kétségtelenül helyes megállapítás: az irodalomtörténet sem mondhat egyebet." (ArcV. 290—291. l.)

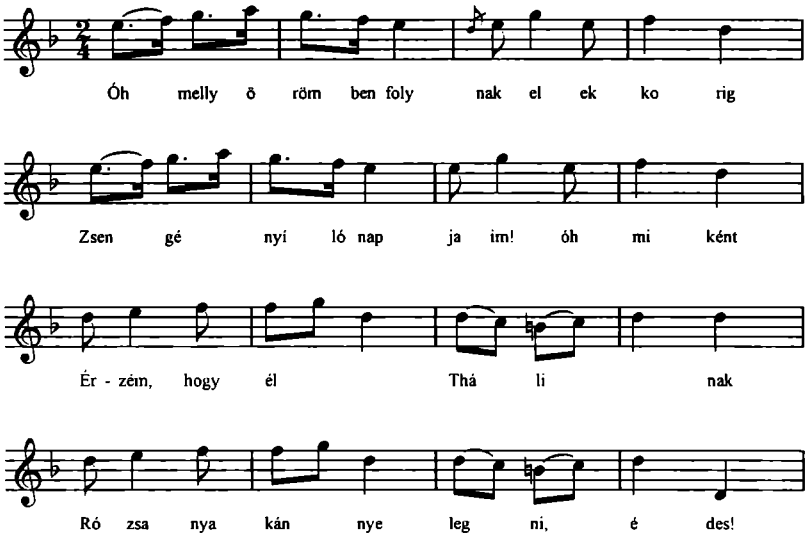
3. *Thália:* a színészet múzsája az ógörög mitológiában; itt általában a költészetet jelenti.
8. *negédes* (rég.): büszke.
10. *frantz* (rég.): francia.
Álbion, Albion: Anglia ősi kelta neve.
16. *Dáczia* (lat.): szűkebb értelemben Kelet-Magyarország, Erdély, de itt egész Magyarország helyett áll.
21. *Mérész* (táj., rég.): merész.
24. *pitvar* (nép.): előtér, előcsarnok.

Verselése

Alkaioszi strófákban íródott.

Dallama

Dallamát Tóth István melodiáriuma őrizte meg: a 140. sz. ének, a 130. l.-on.

Idegen nyelvű fordításai

Lengyelül: *Człowiek, pierwzsy temat poezji.* Fordította: Anna Kamienska. Antologia Poezji Węgierskiej, Warszawa, 1975. 110. l.

Németül: *Der Mensch, der erste Gegenstand der Poesie.* Fordította: Annemarie Bostroem. Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten. Corvina-Verlag. Bp., 1970. 39—40. l.

397. A' Tavasz

Festő versezet Kleist' német munkáiból

Kézirat

Csokonai egyik legnagyobb terjedelmű, csaknem 1200 soros fordításának saját kezű fogalmazványban maradt fenn tartalmi vázlata — *Rajzolatja e' Munkának* —: KK. III, 22 ab (K_1), valamint a verses fordításnak mintegy harmada, az 1—95. vsz.: DebrK. R. 788. 3.: 1a—8b (K_2); megvan még, szintén fogalmazványban, a befejező rész is, az 1145—1188. sor: KK. IV, 105ab (K_3). Közel egykorú másolata: DebrK. R. 809: 1a—14b (K_4); föltehetően a nyomtatványról készült. Megtalálhatók a fordítás jegyzetei is, Csokonai hagyatékában, idegen kéz másolatában: MTAK. K 668: 111a.—113b (K_5) s Kazinczy hagyatékában szintúgy: MTAK. K 604: 140a—143b. (K_6)

Megjelenése

Először az 1801-i Vkt.-n tűnik föl, *Kleist* utalással, majd az 1802-i ÚK.-n, az 5. sorszámon: *„Kleist Tavaszsza, s némelly apró Munkáji. Németből apró Versekbe."* Ez már az 1802-ben Komáromban kiadott kötet megszerkesztett anyagára utal. Így szerepelt azonban a költő 1800 végén készült kiadási tervében is, amely hét kötetben adta volna közre műveit, s ezek sorában a 7. helyen említi a szóban forgó verset: „Kleist Tavaszsza 's egyéb Munkáji". (Ld. Cs/ÖM. I, 261. l.) Csokonai e terve 1800. dec. 15-én kelt Debrecenben, s néhány nap múlva, dec. 19-én már Festetics Györgyhöz fordult segítségért, elgondolása megvalósításához (ld. i. m. 262. l.). Kezdetben a *Dorottyá*-t szánta a gyűjteményes kiadás nyitó kötetéül, de félve, hogy a pajkos tárgyú s szabadabb stílusú vígeposz nem nyeri meg főúri pártfogója tetszését, *Georgicon*-fordítását akarta a Georgicon-alapító Festetics Györgynek dedikálni. Ezzel egy időben föltehetően fölkérte levelében másik dunántúli pártfogóját, a nemzeti múzeumot s könyvtárat alapító Széchényi Ferencet is. A nyomdai költség magas volt, Festetics György kitérő válaszokat adott (a *Georgicon*-t már Rájnis József is lefordította, hexameterekben), s Széchényi Ferenc is szigorú föltételeket szabott a kiadás támogatása fejében. Csokonai, aki már előlegeket vett föl előfizetőitől, s a komáromi özv. Weinmüllernével meg is szerződött a kiadásra, továbbá olvasóinak, előfizetőinek azt ígérte, hogy 1801. szept. 29-re, a Mihály-napi vásárra elkészül a gyűjteményes kiadás első kötete, szorongatott helyzetbe került. Ekkor, nehogy a Weinmüllernével kötött szerződése s lefizetett előlege odavesszen, gyorsan kikereste legártatlanabb munkáját, *A' Tavasz*-t, amely Széchényi kikötéseinek leginkább megfelelt, s szinte cselhez folyamodva, február 16-i, Julianna-napi ajándékul fölajánlotta Széchényi Ferencnének (mivel Széchényi föltételei közt volt az is, hogy az ő neve nem szerepelhet a dedikációban). (V. ö. HG. II, 703. l.) Azt is megírta Széchényinek, hogy az 500 példányban nyomtatandó első kötet ára fog pénzügyi alapot teremteni számára, hogy az országgyűlés végéig a többi kötet előkészítésével foglalkozhassék. Február 16-án aztán el is küldte *A' Tavasz* elé szánt köszöntő versét Széchényiné Festetics Juliannának (ld. HG. II, 707 kk. és kiadásunk **415.** versét).

Ilyen előzmények után adta közre azt a febr. 20-án kelt tudósítását, amely márc. 5-én jelent meg a Magyar Hírmondó 1802. 19. számában. (Újra kiadta Vargha Balázs a CsEml.-ben 587. l.)

A tudósításból kiderül, hogy a Kleist-fordítás a József-napi pesti vásárra elkészül, s az egész gyűjteményes kiadás három kötetből fog állni: a II. a *Lillá*-t, a III. a *Dorottyá*-t fogja tartalmazni. Egy-egy kötet hét ív terjedelmű lesz, 27 krajcárba fog kerülni, s az egész sorozatot 1 Ft 20 krajcárért lehet megvenni. (Ld. Cs/ÖM. I, 265. l.)

Így került rá az 1802-i ÚK.-ra s jelent meg *A' Tavasz*, Kleist néhány kisebb munkájának fordításával, 1802-ben, Komáromban, az eredeti borító szerint ezzel a sorozatcímmel: *„Csokonay Vitéz Mihály munkái.* Első kötet. 1. Csomó. Köz ára 24 kr. Az Előfizetőknek 12 kr. — Komáromban, Özvegy Weinmüllerné betüivel. 1802." Ekkor a sorozat már csak három kötetre volt tervezve, de

mivel a folytatásra már nem volt sok remény, végül is a sorozatra utaló külső borító nélkül látott világot a munka „*A' / Tavasz.* / Írta / Kleist, / Fordította / Csokonay Vitéz Mihály. / Hozzájárulnak Kleistnak némelly apróbb Darabjai. / Komáromban, / Özvegy Weinmüllerné betűivel. 1802." (A külső borítót ld. a Cs/ÖM. I. 8. mellékleteként; a kiadás viszontagságos előzményeiről ld. Cs/ÖM. I, 261—274. l.; továbbá Vargha Balázs: *Csokonai verseinek első kiadásai:* CsPM. 1. Bp., 1974. 8—13. l.)

A tervezett kiadásra irodalomszociológiailag is érdekesen vet fényt az előfizetők névsora, amelyet a gyűjteményes kiadás I. kötetének hátsó borítójára nyomtattak (de a sorozat elmaradván, ez sem került kiadásra). Megtalálható a MTAK.-ban a Csokonai kézirathagyatékát tartalmazó K 679/II. k. 21ab, ill. (duplumban) a 23ab oldalon. Újra kiadta *A' Tavasz* hasonmás kiadásához csatolva Vargha Balázs (ld. CsPM.). Föltűnő, hogy a csaknem félszáz, főként révkomáromi előfizető között mennyi a kereskedő s az iparos polgár.

A névsor az említett, kék színű borító rectóján és versóján található; kiadva CsEml. 198—199. l.

A kötet maga 1802 tavaszán jelent meg, amint erről a MHírm. 1802. márc. 5-i, 19. számában tájékoztatta az olvasókat, a febr. 20-án Komáromban kelt Tudosításban.

A kötetben a *Der Frühling* fordítása az 1—53. oldalt foglalja el.

Nem sokkal Csokonai halála után, 1806-ban, Nagyváradon megjelent a munka második kiadása, a „Szükséges jegyzések"-kel, vagyis szó- és névmagyarázatokkal. Ezekről Vargha Balázs úgy vélekedett, hogy 1804 második felében valók, noha az 1802-i *Előbeszéd* már szól róluk (XV—XVI. l.), Vargha ezzel a magyarázattal próbálkozott: „Arra kell gondolnunk, hogy Komáromban a nyomtatás megkezdésekor még nem volt kész a jegyzetek kézirata. Közben beteg lett, — »önnön elgyengülésem siettetvén hazafelé való szándékomat«, írta szeptemberben Széchényinek — s nem érzett elég erőt az íráshoz vagy el is felejtkezett róla, s a nyolcvanadik lap aljára odanyomatta: »Vége«. A második kiadásra gondolva aztán mégis megírta a szómagyarázatokat. Erre Aranka Györgynek *A tavasz* erdélyi fogadtatásáról írt levele is ösztönözhette: »Az Ur neve köztünk de meliori igen esméretes; szeretik Munkáit. De azt-az egynéhány szot benne nem érti senki, aziránt panaszolnakis, haragusznakis, de csak azokra a' hitván szókra; az Uratszeretik.« (Marosvásárhely, 1803. október 27.)" (I. m. 12—13. l.) Ez a magyarázat azonban téves: a szükséges jegyzések kéziratának végén ott találhatók az 1801-re keltezhető *Előbeszéd* vezérszavai; jeléül annak, hogy a két mű egy időben készülhetett (ld. Cs/ÖM. I, 266. l.).

A fordítást Márton József is kiadta *Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái* II. kötetében (kottával), s 1816-ban, a költő *Nevezetesebb Poétai Munkái* I. kötetében. Kföldy 1843-ban, Csokonai Vitéz Mihály munkáinak I. kötetében, az első műként közölte. A későbbi kiadások (Toldy — M.) ezeken alapulnak.

Keletkezése

Csokonai 1797-i műjegyzékén — „Kézírásban levő munkátskáimnak megnevezése" — még nem szerepel (ld. Cs/ÖM. I, 222. l.); először 1800. dec. 15-én kelt előfizetési felhívásában fordul elő, amint erről már volt szó a fordítás megjelenésével kapcsolatban.

Ferenczi úgy vélte, hogy a költő 1797 végén folytatta *A' Tavasz* fordítását: „a novembert és deczember hava első felét dolgozva, Juliannával levelezve, hol találkozva, költeményeket írva és átdolgozva töltötte, tovább fordította Kleisttól *A tavasz-t* s pár kisebb művet" (81. l.). (Arról, hogy Csokonai mikor kezdhette el a fordítást, nem nyilatkozott.) Ferenczi szerint tehát dunántúli tartózkodása alatt kezdte volna el fordítását a költő.

A saját kezű kéziratok szövegkörnyezete erről némileg eltérően tanúskodik: *A' Tavasz* szerkezeti vázlata a *Krisztina napra* c. vers és Sárközy István 1799. júl. 23-án kelt levele után fordul elő: vagyis 1798/99 mellett szól.

A fordítás záró részének kézirata is olyan kötegben található, amelyben egy *Lilim!* megszólítású levélkezdet: vagyis 1798-ból keltezhető, amikor még eleven volt a kapcsolata Vajda Juliannával. A legterjedelmesebb, a debreceni kézirat sem ad kronológiai eligazítást, viszont az *Előbeszéd* tartalmából következik, hogy az 1801-nél korábban — együtt a *Szükséges jegyzések*-kel — nemigen íródhatott. Ezek szerint a fordítás zöme 1798/99-ben készülhetett a Dunántúlon, Sárközy István házánál, amint erről Csokonai frissen megismert dunántúli tájszavai is tanúskodnak (ld. Szilágyi: CsSzók. 119—127. l.), de végleges formáját 1800—1801-ben kaphatta meg a fordítás, s ezt a kézirat s a kiadás szövegeltérései is bizonyítják.

Szövegkritika

A cím a K_1-ben s a kiadásban megegyezik, illetve a kiadásban a tartalomjegyzéket jelentő *Lajstrom*-ban még a *Festő Versezet* műfaji megjelölés is ott található, a belső címlapon pedig ez olvasható. *Festő Versezet Kleist német munkáiból.*

A tartalmi vázlat — *Rajzolatja e' Munkának* — szövegeltérései a K-ban:

„I. Exordium.	*A. A' tavasz leszáll.*
II. Tractatio.	*B. A' Vidék.*
III. Conclusio.	*C. A' Major.*
	D. Az Erdő.
	E. A' Rét.

Ennek a' Munkának 3 része van.

I. Az elkezdés. II. A' <Termész> Festés maga. III. A' Bérekesztés. I. Az Elkezdésb̄ [= Elkezdésben] megköszönti a' Mezőket, és <? tá> írásāk [= írásának]

<tzélját> tárgyát előadja. II. A' Festésnek <5> öt fő részei vagynak. 1. *<...> A' Kikelet &"*

A K-ban itt Csokonai egyik versének címe, kalligrafikus írással:

ÓDA
Kapitány Bessenyey <Úrhoz> Sandor Úrhoz

Majd utána folytatódik *A' Tavasz „Rajzolatja".* Itt csak az eltéréseket vesszük számba az 1802-i kiadáshoz képest:

A. *A' Kikelet.* [A szó nincs kiemelve *1. A' tavasz leszáll. <Első lehell> 1 lehell [...] elolvad. 2 lehell [...] megszűnik, [...] kiújulnak. II. Hívás a' mezőre [...]*

B. *A' Vidék:* ***I.*** *Fenyves, Faluk. Vetések. Tó. [...]* ***II.*** *A' Hadnak [...] Intés* ***a'*** *Fejedelmekhez* ***a'*** *békességért, [...]*

C. *A' Major.* [NB. A kezdő szó a K-ban nincs kiemelve.] ***I.*** *[...] Gyermeki fördés. Paraszt leány. Tengeri Nyúl. [...] Dio fa Major (?) [...] Rósa [...] Estike. (A magános Bőlts).* ***A'*** *Páva.* ***A*** *kankalinok. A' Lepkék. A' feleség. Gazdasszony II. [...] életre vō [= való] áhitozás. [...] barátjához Gleim Poétához. Felébredés,* ***'s*** *azon való szomorúság.*

D. *Az Erdő.* [← E szó a K-ban nincs kiemelve.] *I. A' természetből vett öröm vō [= való] fvidúlás [= felvidúlás]. Az erdei sétálás gyönyörűsége.* ***A'*** *ketskepásztor.* ***A'*** *Szarvasok.* ***A'*** *szilaj ménes.* ***A'*** *Bikák.* ***Az*** *erdei omlópatak.* ***A'*** *Madarak.* ***A'*** *Fülemüle.* ***A'*** *vadgalamb. A' fészkek. II. Az Istennek Nagyságos dolgai.*

E. ***A'*** *Rét.* [← A szó nincs kiemelve.] ***A'*** *szép illatok. [...] a' mezőre és <bő> vírtusra.* ***A*** *Gólya. [...] (Az utazó bőltsek.) <.> Tó. Tobeli Sziget.*

F. *Bérekesztés.*[← A szó nincs a K-ban kiemelve.] *[...] a' Mezőtől* ***Óhajtás.***

A fordítás szövegét illetően meg kell jegyeznünk, hogy a K_{2-3} szövegváltoztatásai helyett a nyomtatásban gyakran új megoldást alkalmazott Csokonai. A fordítást még alaposan, érdeméhez mérten nem elemezte a Csokonai-filológia, így itt a jegyzetekben számos ismeretlen Csokonai-szöveg található. Kiadásunk alapja *A' Tavasz* 1802-i kiadása.

1. K_1: ***bé, szent Árnyékok!***
3. K_1: ***zőld hajlékok,***
5. K_1: ***'S Kezdjetek belém fúvallni***
6. K_1: ***Versezetemet***
9. K_1: *mosolygó* ***Rét****<ségek> tájok,*
10. K_1: ***Kiben sok***
11. K_1: ***Völgyek***

12. K_1: *Hol **ezernyi***
13. K_1: *Megeléglést* Jav. e.: *Megelégedést <óhajtok szeretnék>* Az áth. szavak fölé írva: *hadd szívhassak*
14. K_1: [Az *A' ti* A sor elejére szúrva.] *Jószagtokkal szívni bé,*
15. K_1: *<Gőzlő>* [Az áth. szó fölé írva: *Párás] <mint szeretnék> hadd <juthassak>* Az áth. szó fölé írva: *mászhassak*
16. K_1: *<Mászni>* Az áth. szó fölé írva: *Kies*
17. K_1: *<? Oh>* [Az áth. szó fölé írva: *El*] *kívánom <ez> **Arany***
18. K_1: *<Az örömöt>* [A sor elejére szúrva: *E' vidúlást*] Az áth. rész fölé írva: *<az ..... t>*
19. K_1: *boldog*
21. K_1: *<Zsi ?>* [Az áth. szó fölé írva: *Hadd*] *Hallja meg <e' dalt> Aurórával*[1] Az index a „Szükséges jegyzések"-re utal, ahogy a következőkben is.
23. K_1: *'S N a n é t*
24. K_1: *lantomat. —*
25. K_1: ***Égből***
26. K_1: *leszállala,*[2]
28. K_1: *'S **Virágból szőtt***
29. K_1: ***Természet***
31. K_1: *A' hó <alá? álló?>*
34. K_1: *szerteszét,*
35. K_1: *A' **Felhők Záporrá***
36. K_1: *Hullámokat*[3] *<hányt>* [Az áth. szó fölé írva: *tolt*] a' **Rét**:
38. K_1: *De ő <még> **egyet lehelt***
40. K_1: *<'S a' föld végére>* [A g más betűből jav.] ? *Érhete kele* Az áth. sor alá írva: *És **le**mosolygott az Ég.*
41. K_1: *Ismét a' **Mezők'***
42. K_1: *a' **Tsatak,***[4]
43. K_1: *<prémzet>* Az áth. szó fölé írva: *tű**d**zött <partjába>* Az áth. szó fölé írva: *árkába.*
46. K_1: *vissza-tért.*
49. K_1: *A' zab<o>látlan szél* <Jav. e.: *szeleknek>veszeknek*
50. K_1: *Felhítta* Más, olvashatatlan szóból jav.
51. K_1: *Kik az Északi <hegyeknek> bértzeknek*
54. K_1: *A'* [Jav. e.: *Az*] *virdító* Jav. e.: *ordító*
57. K_1: *zordon*[5] A szó a K_1-ben aláhúzva.
63. Sz_1: *vad**d*** sh. A K_1 szerint em.
K_1: *szűtt **vad** <mester>séggel* Az áth. rész fölé írva: *merész*
65. K_1: ***Bikk***
67. K_1: ***Dal***
68. K_1: *A' <szürkülő>* Az áth. szó fölé írva: *pitymalló ligetet.*[6]
69. K_1: Az eredeti mondat ez volt: *A' nap a' patakotskákat* Ez így alakult át: *<A'>* [Az áth. betű fölé írva: *Tiszta] napnak* [Jav. e.: *nap.*] *<a' patakotskákat> megtekinté.*

70. K_1: *<M> A' **tösörgó***
73. K_1: *eltölték* Az igekötő talán ebből jav.: ***be***
75. K_1: *A'<z> [...] **Ekhót***
76. K_1: ***Pásztorok***
77. K_1: *Kiknek <tsalárd>* Az áth. szó fölé írva: *megtsaltt*
78. K_1: *Az öröm<nek>*
84. K_1: *mulandó*
85. K_1: *<Ditsőség'>* [Az áth. szó fölé írva: *A' hírnév] rab <szomjúzója>* ***kívánója,***
86. K_1: *A' Fukar 's* [az *'s* utólag beszúrva] *hal<o>vány kaján*[7] A *kaján* a K_1-ben aláhúzva.
87. K_1: *A' **B**osszú <tüzes>* Az áth. szó fölé írva: *hév*
88. K_1: *Hadd* utólag az ***E**pedjen* elé írva.
89. K_1: ***Vígaságnak***
90. K_1: ***Ég,***
91. K_1: ***V**irtusnak* Más szókezdeményből jav. ***Ártatlanságnak***
93. K_1: *<Így> Ússzatok*
94. K_1: *ez!*
95. K_1: *Im <zeng> leng*
96. K_1: *völgyben* [Jav. e.: *völgybe] virit 's <szerez>* Az áth. szó fölé írva: *rügyez.*[8] A sor után írva: *rügyez = gemma arbōr,*
97. K_1: ***T**avasznak*
99. K_1: *<Mo> Virágzó Szépek!*
100. K_1: *el!*
102. K_1: *már!*
103. K_1: ***E**chó*
104. K_1: *Mosolyog és*
105. K_1: *Hölgyek'*[9] Az index a „Szükséges jegyzések"-re utal.
107. K_1: ***V**ölgyek'*
109. K_1: *Vagy <ledűlök tanyázván>*
110. K_1: Kp. n.
114. K_1: ***bé-nőtt***
117. K_1: *űlni. — —*
118. K_1: ***Oh!** a' <Vidék>* Az áth. szó fölé írva: *mező*
120. K_1: *<Mindenütt> E' mosolygó táj* Az áth. rész fölé írva: *<? Minden a' pagony körűl>* A sor alá írva: *E' mosolygó Táj*
121. K_1: *<Szelid fa> Jámbor faluk, óh <mosolygó> enyelgő*
122. K_1: *Nyájak!* [A sor fölé beszúrva: *óh*] *erdők, <és> hegyek!*
123. K_1: *<Meg> Pihenést széllyel őgyelgő*
125. K_1: *E' <zöldellő>* [Az áth. szó fölé írva: *gyenge.zöld*] *Gabonákon*
126. K_1: *K i t v i r á g o k h í m z e n e k*
128. K_1: *Távol m e g s e t e t s z e n e k ?*
129. K_1: ***T**ón?*
131. K_1: Kp. n.
132. K_1: *partjait? — —*

133. K_1: <*De egyszerre erőszakkal*> Az áth. rész fölé írva: *Szemem'*
134. K_1: <*Egyszerre magára von*> *Vonja a' Belt'*[10] [A név a K_1-ben nincs kiemelve] <? .....> Az olvashatatlanul áth. szó fölé írva: *tengere,*
135. K_1: *E' tomboló Hullámokkal*
136. K_1: <*Meg*> <*Háborgó kék Balaton*> *Tántzoló* <? *hullámjai*> Az áth. szó fölé írva: *hab' tengere.*
137. K_1: *Súgára*
138. K_1: <*Örök Tsillagokkal*> [Az áth. rész fölé írva: <*Egy*> *Egy tsillagokkal*] *rakott* <*Egy*> *Apró* ? *tsillánkkal* <*rakott*> *bészórt*
139. K_1: *Eget* <*szór*> [Az áth. szó fölé írva: <? *vét*> [Fölé írva: *szór*] *rá, és*
139. Sz: *terít rá.* sh., em.
140. K_1: *Fényfogta szemmel néz ott.*
141. K_1: *Vizeknek*
142. K_1: <*Már*> *Felotsódván* <*megint*> A *Felotsódván* aláhúzva.
146. K_1: *A* <*Kaszáló téreket*> Az áth. rész fölé írva: *ma szomszéd*
147. K_1: *homályja*
149. K_1: <*Dé Déltzeg nyakkal ágaskodnak*> <*Déltzeg nyakkal*> Az áth. sor fölé írva: *Déltzeg nyakot* <*tekerítnek*> *emelítnek.*
150. K_1: *Serény*
151. K_1: *Dübögnek* <*öröm-szavakkal*> *vígan nyerítnek,*
152. K_1: *Fenyves*
153. K_1: *nyomába*
155. K_1: *bokros* <*tavába*> *lápjába*
156. K_1: *őgyelgenek.*
157. K_1: *Ehez nyárfa' 's*
158. K_1: *róna* A szó aláhúzva.
159. K_1: *Thyrsus botokkal*[11]
160. K_1: *szőlőhegy,*
162. K_1: *bé:*
163. K_1: *felhő;*
164. K_1: A vsz. után vízszintes vonalka.
165. K_1: *Egekre*
167. K_1: *boldog*
169. K_1: <*örvénylő*> Az áth. szó fölé írva: *Kerengő [...] hangjában* Utólag jav. e.: *hangjába*
170. K_1: *Szántó*
171. K_1: *elandalodtában* Jav. e.: *elandalodtába*
173. K_1: *Majd a'* <*hasgató*> Az áth. szó fölé írva: *turkáló,* <...> A sor után még két áth., olvashatatlan szó.
174. K_1: <*Támaszkodván*> [Az áth, szó fölé írva: *Dűlvén] ki* <*veti*> *hempelygeti*
176. K_1: <*Szarka*> [Az áth. szó fölé írva: *Varjú* A sor elejére szúrva: *Csóka]* <*holló*>
177. K_1: *Vető* Jav. e.: *vető*
179. K_1: ? *a' rozsmag'* [Az áth. szó fölé írva: *bizttató*] *barázdá*<já>*ba*

181. K_1: ***Oh!***
182. K_1: *Szorná [...] **Paraszt,***
183. K_1: ***Oh,** ha* Kp. n.
185. K_1: *Ha* Jav. e.: *Han*
187. K_1: *enyhítsék <az a>*
188. K_1: *Jó<nedvű>* Az áth. szó fölé írva: *<ízű> nedvű*
189—190. A K_1-ben e sorpár eredetileg a 191—192. volt, cseréjükre + jel utal a K_1-ben.
189. K_1: *De a' <dühödt Nép>* Az áth. rész fölé írva: *torkos had*
190. K_1: A *fogtsikorgató* aláhúzva.
191. K_1: *<De> A' pajkos had* Az áth. rész fölé írva: *dühödtt Nép* A sor alá írva: *a' vad tábor*
193. K_1: *a' forgószél<ektől>*
194. K_1: ***Jégeső***
197. K_1: *<Tördel>* Az áth. szó fölé írva: *Tipor*
199. K_1: *Felgyűlt*
200. K_1: *Kedvére — — —*
201. K_1: *messzi <hegyekből> dombokból*
203. K_1: *réz <tsövekből> torkokból*
205. K_1: *mennykövekkel* Kp. n.
206. K_1: *Górálnak*[12] A szó aláhúzva.
210. K_1: *Mindent* [Jav. e.: *Minden]* *<meg> látó*
212. K_1: *nemét. — —*
213. K_1: *virágjába* Kp. n.
214. K_1: *Levő*
215. K_1: *kínjába*
216. K_1: *Bajtársára*
218. K_1: *Utjába* Kp. n.
219. K_1: *szűz* Jav. e.: *szép*
220. K_1: *ölelheti:*
224. K_1: *ég.*
225. K_1: *főbe — —*
226. K_1: *Szűz!* Más szókezdeményből jav. *t e m e g h a l s z sírással!*
227. K_1: *jövendőbe,*
228. K_1: *elhal. — —*
229. K_1: *Ti,* [A szó után beszúrva: *a'*] *kik̄ [= kiknek]* Jav. e.: *kikre <Szabadok bízták hajdan népek>* Az áth. sor fölé írva: *hűségére*
230. K_1: *Bízták <földi kintseket>* Kp. n.
231. K_1: *<Ah! tulajdon fegyverekkel> [...] m̄n[= minden] kintsére*
232. K_1: *<Ölitek é ezeket>*
233—236. K_1: Ez a vsz. a K_1 jobb felső sarkába, a vsz.-ok rendjétől külön található.
233. K_1: *'S Korona*
234. K_1: *hatalmatok*
235. K_1: Kp. n.

238. K_1: *Oh Emberek' Atyjai,*
239. K_1: *Gyermek*
242. K_1: *ezeket;*
244. K_1: *elsőszülötteket.* — —
246. K_1: *hallgassatok,*
247. K_1: *Istennek <szerelme> Kegyelme*
248. K_1: *szavatok!*
249. K_1: *Aratónak*
251. K_1: *Szántónak*
253. K_1: *duzzaszszátok*
254. K_1: *<A'> Vitorlák'* <Jav. e.: *Vitorlák*> *<vásznait>*
257. K_1: *Ültessetek b i r t o k t o k b a*
260. K_1: *tsőszeket.* —
264. K_1: *felett.* —
265. K_1: *Kalyibától*
266. K_1: *Nem* [Jav. e.: *Nincs*] *<ncs é val> lappang é* [A sor fölé beszúrva: *Ott*] *[...] Bölts, <ott>*
267. K_1: *Nagyok*
268. K_1: *<Távol> [...] erkölts,*
269. K_1: *rejtekbe* A szókezdő *r* más betűből jav.
270. K_1: *Oh,*
271. K_1: *Hazának*
272. K_1: *neki.*
273. K_1: *Ortzátlannak*
277. K_1: *vőlgy'<nek>*
280. K_1: *Jer* <Más szóból: ? *Hadd* jav.> *[...] azt.* — —
281. K_1: *<Itt>* Az áth. szó fölé írva: *<Semmi>, Itt sem*
283. K_1: *<Itt> Sem <alabástrom sem értz>* Az áth. rész fölé írva: *alabástrom*
285. K_1: *a' messzi <kútfőnek>*
289. K_1: *Nagyatyja*
291. K_1: *Által élte,*
294. K_1: *karjai;*
295. K_1: *Oltalmazzák*
296. K_1: A sor után vízszintes tagoló vonalka.
299. K_1: *Mellyben <egy>*
300. K_1: *engemet.*
303. K_1: *Oh [...] közt*
304. K_1: *mélység!*
305. K_1: *<A'* ? *vajló>* Az áth. rész fölé írva: *Itt sír egy* Az *'s* a sor fölé beszúrva.
306. K_1: *Borzadt*
307. K_1: *költ*
308. K_1: *felé.*
309. K_1: *ügyelvén* Jav. e.: *ügyelve*
311. K_1: *'S A' [...] általkelvén* Jav. e.: *általkelve*

312. K_1: <*Háphápolnak*> Az áth. szó fölé írva újból: *Háphápolnak [...] nád* Az *n* más betűből jav. A sor után — nyilván a *Háphápolnak* szinonimájaként — ez a szó olvasható: *Sipákolnak*
313. K_1: *A' <Gunárak hosszú nyakkal>* Az áth. rész fölé írva: *Ludak*
314. K_1: *<Őrzik az apró libát> <Végig sétálják>* [Az áth. rész fölé írva: *Sétálva járják a'] a' gazt,*
315. K_1: *'S <fenyen villogó>* Az áth. rész fölé írva: *berzenkedő*
316. K_1: *űzik a' <? bolyhos kutyát>.*
317. K_1: *I m a z a p r ó Szöszke*
318. K_1: *J á t é k o k h o z kezdenek* Kp. n.
319. K_1: *Lebukkannak,*
320. K_1: *e g y a r á n y b a függenek* A sor után vízszintes tagoló vonalka.
321. K_1: *ól mentébe<n>*
322. K_1: *Lyán,*
323. K_1: *kezébe :*
324. K_1: *<Fut a' tyúk>* Az áth. rész fölé írva: *A' tyúk fut [...] után.*
325. K_1: *Most <már megállt 's hu?>* Az áth. rész fölé írva: *<őket> megáll 's üres*
326. K_1: *<Tsalja A' kis tsintalan> <? hagyja magtalan>* Az áth. rész fölé írva: *Megts őket a' kis tsintalan*
327. K_1: *<Oda futnak> Megtsalja és*
328. K_1: *<Koppan szemük, és néznek rá>* Az áth. rész fölé írva: *Oda futnak hasztalan.*
329. K_1: *Majd <'s>*
330. K_1: *M a g o t szór le azoknak,*
331. K_1: *Nézi, hogy*
332. K_1: *esznek, 's*
334. K_1: *Kandikál* Az *n h*-ból jav.
336. K_1: *be-be* Jav. e.: *bé-bé*
337. K_1: *<Lyukából szellős duttzának>* Az áth. rész fölé írva: ? *Kassából* Az áth. rész fölé írva: *Hűs <A'> Duttzából*
339. K_1: *Pirosló* [A szó fölé szúrva: *Nyakát] lábával <nyakával>*
340. K_1: *<Tollát>* Az áth. szó fölé írva: *Gyengén*
342. K_1: *babirkál;*
343. K_1: *<És akkor szerele>* Az áth. rész fölé írva: *végre*
344. K_1: *száll,*
346. K_1: *Haragszik <.>*
348. K_1: *begyesen.*
349. K_1: *De <az gyengén ..... leggyenti>* Az áth. rész fölé írva: *hozzá simúl <orrát> <meg>*
350. K_1: *Pár*
351. K_1: *<Közelebb lép és> ő is <nyögve hozzá>* [Az áth. rész fölé írva: *felé] megy<en> brukkolva;*
352. K_1: *Egy mást éri <...> a' Tsók*
353. K_1: *<Megtsapkodják>* [Az áth. szó fölé írva: *Öszvetsapják*] *víg robajjal* Az *r* s a *b* mintha más betűből volna jav.

354. K_1: <? *Utól*> *Mind a'* Kp. n.
355. K_1: *'S <Veszik Ka> folytatják*
356. K_1: A sor végéről hiányzik a pont. A sor után mint tagolójel: x x x.
357—360.: Ez a vsz. két vsz.-kal lejjebb került a K_1-ben, s a költő számozással iktatta helyére.
361. K_1: *Elmegyek — — **óh*** A kiadásban: *Elmegyek óh* A K_1 szerint em.
362. K_1: *E' **k**ertnek*
364. K_1: *A' z ö l d á g '*
365. K_1: <*A'*> [Az áth. névelő fölé leírva újból: *A'*] *Virágok felhőjébe*
366. K_1: *Zefír*
367. K_1: *égre <hordja>* [Az áth. szó fölé írva: *kapja] reptébe,*
368. K_1: *'S* [A sor fölé beszúrva: *vélek] onnan <vélek> <záporoz>*. A sor után írva más árnyalatú tintával: *harmatoz*
369. K_1: *Ide <Mórok' vad>* Az áth. rész fölé írva: *<Indusok'> <Négerek> plántáit.* A sor után írva, más árnyalatú tintával: *Mórok' vad plántájit*
370. K_1: *mérész [...] nem <? rak> gyűjt,*
371. K_1: *Bogátsok' <nak kórok>*
372. K_1: *<Nem Az>* Az áth. rész fölé írva: *Itt*
376. K_1: <? *Nékem mikor*> [Az áth. rész fölé írva: *Ollykor ha jó*] *kedve jő.* A sor után tagoló jelként vízszintes vonalka.
378. K_1: *A' <Diófáknak>* Az áth. szó fölé írva: *<Mogyoróknak> Diófákk̄ [= Diófáknak]*
379. K_1: *<Fellyül az>* [Az áth. rész fölé írva: *A' szép<kék>*] *eget mutogatja* Jav. e.: *mutatja,*
380. K_1: *sok <a'> felhő repül.*

A K_2-nek itt vége szakad; a K_3 az 1145—1188. sort tartalmazza; a következőkben ennek a résznek szövegkritikáját közöljük, de előbb még az 1802-i kiadás sajtóhibáit az 1806-i kiadás szerint em.:

457. *vásznára.* em.
761. *mégy* A szó végéről lemaradt *-en* szótagot az 1806-i kiadás szerint pótoltuk.
894. Sz: *Mellyet* Az 1806-i kiadásban is így, pedig ezáltal a sor egy szótaggal hosszabb; már Kföldy és Toldy is *Melly't*-re javította: ez lehetett a K-ban, mi is eszerint em.
1024. Kp. n.; em.
1133. A Hallerra utaló jegyzet — valamint az összes többi „Szükséges jegyzés" csak az 1806-i, nagyváradi kiadásban jelent meg.
1145. K: *<Mint villog> A' gyémántforma*
1148. K: *<Essőzzés?> <Essőznek>* Az áth. szó fölé írva: *Lanyháznak le szerte szét*
1149. K: *E' tseppek <..>*
1150. K: Kp. n.
1151. K: *viritó* Jav. e.: *virágzó*
1154. K: *Ujonnan fel-éledett,*

1155. K: *<És es> 'S Gőzöl [...] illattal:*
1156. K: *Ég*
1159. K: Kp. n.
1160. K: *Égnek*
1162. K: *<Mez> Termezők és ligetek!*
1163. K: *erdők*
1165. K: *a' nép' <javának> javának*
1166. K: *Vidító* [A szó elé írva: *Meg*] *<hajléki;> tárgyai,*
1167. K: *ártatlanok voltának*
1168. K: *Menedék-kárpitjai,*
1169. K: *Ha <futván>* Az áth. szó fölé írva: *látván* Kp. n. A kiadásbeli *unván* változatnak a K-ban nincs nyoma.
1170. K: *'S <kevélyeknek> Büszkéknek* Kp. n.
1173. K: *Zefír <sz> többször*
1175. K: *Mellyre* Az *M S*-ből jav.
Sz: *megvídúljon,* A K szerint em.
1177. K: *világ'* <.> Kp. n.
1178. K: *(: Ki a' Nap Sugárokon*
1180. K: *<S> 'S az [...] harmatokon:)*
1183. K: *Dítséretét hírdethessem,*
1185. K: *És ha az ő <végzésére ... ...> szent szavára*
1186. K: *Éltemnek <véget>* [Az áth. szó fölé írva: *határt] vetek,*
1187. K: *<? Legfőbb kedvem>* Az áth. rész fölé írva: *Végnyugalmam*
1188. K: *Legyen* [A sor elejére beszúrva: *Hadd*] *<tsak> bennetek!*

Ami a *„Szükséges jegyzések"* szövegkritikáját illeti, amint volt róla szó, e jegyzetek csak az 1806-i, nagyváradi, második kiadásban jelentek meg, ezekről Csokonai a kiadás Előbeszédében ezt írta: „A *Jegyzéseken* töprenkedtem legtöbbet. Ha nem találok tenni, mondok; a' szegény betűtlen Olvasó megneheztel, hogy érthetetlen verseket tukmálok rá, 's még sem magyarázom meg, félre veti majd könyvemet, és talán minden olvasástól is elfanyalodik: Ha pedig jegyzéseket rakok fel; a' tanúltt Olvasó azt fogja mondani, *Minek az a' sok Jegyzés? kivált illyen mindennapi és országúti dolgokról? minek fogja az a' könyvet? minek tsúfítja a' páginákat? 's a' t.?* — Hogy hát ezt is elkerüljem, a' gyengébbekkel is könyvemet meg-megérttessem: közép útat választottam; tsináltam ugyan jegyzéseket, de igen kurtákat, és mégis, a' mint reménylem, elég világosokat: és hogy a' *Szakadatlan Noták* a' lapoknak tekintetét el ne éktelenítsék, a' magyarázni-való deák és egyéb szókat az Ábécébe raktam." (XV—XVI. l.) A költő arról nem szól, hogy a lapalji jegyzetelés elhagyására minden valószínűség szerint a nyomda miatt kényszerült rá, hiszen korábban mindig lapalji jegyzetekben közölte magyarázatait, s kéziratai is arra vallanak, hogy eredetileg lábjegyzeteket akart írni, megszámozva az értelmezendő szavakat, neveket.

Lényegében három kéziratát ismerjük a *„Szükséges jegyzések"*-nek: a K_5 voltaképp *A' Tavasz*[2] kiadásának jegyzeteit tartalmazza, ábécé-rendben, idegen kéz másolatában, egyes szavak, nevek azonban értelmezés nélkül vannak

beírva: pl. *Gleim, Kis nép, Libutz,* s a *Sörje* szónál megszakad, ill. e szó után még *J. J. Spalding* kilétének magyarázata következik, ami az 1806-i nagyváradi kiadásból elmaradt. Van még egy zárójelbe tett, illetve áthúzott többlet is a kiadáshoz képest: „(: *Nótád képe* azaz: az Ekhó által visszaadódott mássa :)." (V. ö. HG. I, 693. l.)

E nem autográf kézirat után találhatók közvetlenül Csokonai saját kezű jegyzetei, amelyek megszámozva, az előfordulás sorrendjében lajstromozták az értelmezett szavakat, neveket, de csak a 31. jegyzettől, *Gleim*-től, az 55.-ig, a *Tzölöp*-ig van meg, s utána Csokonai vezérszavai következnek az *Előbeszéd*-hez (ld. K 668: 114ab); a következő 115ab oldalon, szintén Csokonai saját kezével, névsor fordul elő, föltehetőleg azoké, akiknek *A' Tavasz*-ból tiszteletpéldányt kívánt küldeni. Ezt a saját kezű jegyzetet, mint a leghitelesebbet, itt egészében közöljük:

„31) Gleim

32) *Téji fi* volt Anacreon, <fer. lly ? város vagy> Joniáb [= Jóniából] vagy nemellyek szerént Paflagóniából. Gyönyörű és kellemetes Dalokat írt, a' mint maradványiból is láthatni. Gleimot, <a' ban?> ehez hasonlítja Kleist, és azért tulajdonít néki Téji lantot, mint Horátziusnál — et fide Teia [Jav. e.: Teya] Dices laborantes, in uno Penelopem vitaen que[?] círcem.

33) *Cypris* = Venus, Cypria; Cyprus' szigetéről, hol <templom> különösen tiszteltetett, 's a' Poéták szerint lakni szeretett. — Kellemek = Grátziák, Charites, a' Kellemesség' 3 Istenasszonykáji.

34) *Bajbonts* = tserje, tsalít, dumetusz. *Felföld. Márton* Szókönyv.

35) Hars; innen harsog, harsány, harsánytt adverbium. *Dmelly [Dunamellyék].*

36) *Szirt* = öszverakva, kőszírt, homokszírt, nyakszirt. Ezt a' szót némellyek így hajtogatják: szirtet, szirtek, szirten. De nem jól; mert nem mondjuk hogy nyakszirten ütötték, hanem nyakszirton ütötték — Egyébaránt is, a' kīk [= kiknek] jó fülök van, és anyai nyelvekk [= nyelveknek] több több hármóniát kívánnak szerezni, ne szaporítsák azt a' sok e betűt! mert most is sok nyomorúlt monotóniát tsinál.

37) Szála = Salla, Saal, nagy tágas szoba. — Symphonia, együtt való éneklés öszvezengés.

38) Sörje, esmértetes tsemete, másképpen Fekete gyűrű. *Dunam.*

39) Réja = nóta, dal, dana. *Felföld.* Innen *réjázni.*

40) Kókkadni = elalélni, elhervadni. Jelesb̄ [= Jelesben] a' Plántákról, mikor ujonnan ültetik, vagy a' héség, és féreg bántja. *Tiszam.:* 114a.

41) Két Polus van, vagy is az ég golyóbisának két sarka van, egyik az északi sarok vagy Polus, a' másik a' Déli.

42) *Spalding* és *Hirzel*

43) *Tsermely* = Patakotska; tsergeteg. *Tiszam. [Tiszamellyék]*

44) <Hullám> Villám, villámlik; tsillám, tsillámlik; hullám, per analog hullámlik, hullámot vagyis habot hány.

45) *Eszterág* = Gólya. Régi könyvek.
46) *Libutz* = Bíbitz, Kíbitz.
47) *Nektár,* az Istennek' itala, Homér és a' több poéták szerént.
48) *Boróka* = Gyalogfenyő (: melly rossz és természet ellen való név :) Juniperus communis. Linn. *Felföld Nagyváti.*
49) *Uszkurutz* = vad berkenye. Sorpus aucuparia. Linn. *Felföld.*
50) Elpusztított, elrontott, eldúltt, elgázoltt hely, mező, vetés, rét, kert. *Debretzen. Tiszam.*
51) Az éneklő madarak.
52) Kör = Circulus Innen körül, és mind az a' mit idővel e betűre fordítottak, kerítem, kerűlök, keresek, kergetek, kerék, kerengek 's a' t. Innen mondja a' nép; körbe állani, körbe venni, körbe fogni.
53) Hallert szólítja itt meg a' ki &.
54) Ár, folyóvíz.
55) Tzölöp = ágas, támasz, oszlop, gyám, tzönk, szobor. *Tiszam.*

Régi szók. Provincialismusok. Dialectus. Analogismusok. Grammatica inpopulatio.

A' szók mint az emberek.
(*K 668:* 114a—114b)
[Más színárnyalatú tintával, a u t o g r á f ']

„Secretarius Com.: Széchényi. A_1,
Fiscalis Com. Festetics.
Georgius Sári — $<A_1>$ B_3,
Joannes Barkasy. $<A_1....A_2>$ $A_2 = B$
Bibliopola Institoris. C_1
Franciscus Patay $<A_1>$ $B_4 = C$
Josephus Olvasztó $<A_1>$ C_2
Ladislaus Retsky. $<A_2>$ A
Michael Vitkovits $<A_4>$ B_2
Samuel Konthy $<A_2>$ B_1,

Nomen Secretarii
Titulus Epistolae.
Transmissio Georgicorum.
Praesentia Comit̄ [= Comitis]: ad
S. Joseph̄.
Literae & Res pp̄riae [= propriae]
Requisitio Reliquor̄. [= Reliquorum]
Paratio Litterā. [= Literarum]
post Takács [?]
Forma Ház.
Transmissio Liter̄ [= Literarum]."
(K 668: 114a—115b.)

Ennek a nem betűrendes, töredékes autográf kéziratnak a teljesebb változatáról készülhetett az a másolat, amely Kazinczy hagyatékában maradt ránk, s a szavak, nevek előfordulási sorrendjében jegyzeteli azokat, *Auróra* nevével kezdve s a *Sörjé*-vel végezve, mint a K_5 s itt *J. J. Spalding* kiléténck magyarázata következik a *Sörje* után, és ennél tovább nem folytatódik (K_7).

Csokonai ugyan az Előbeszéd-ben a lapalji jegyzetek ellen nyilatkozik, a K_1-ben fölfedezhetők a lapalji jegyzetre utaló „kipipálás"-ok (ameddig ez a kézirat terjed, a 380. sorig), s a *Szükséges jegyzések* Kazinczy hagyatékában fennmaradt másolata is az előfordulás sorrendjében közli a szó- és névmagyarázatokat. Utóbb szedhette betűrendbe a kijegyzett szavakat és neveket a költő. Különben a K_5, illetve az 1806-i nagyváradi kiadás jegyzetei lényegében megegyeznek. Eltérések csak elvétve akadnak, s ilyen nagyságrendűek: *„Bigets* = Gyümőltsős kert. *Tiszam.* (K_5); *Bigets* = gyümöltsöskert. *Tiszamell,"*; vagy pl. *Cypris* nevének magyarázatánál a K-ban *különössenn* található. Megjegyzendő még, hogy Csokonai *Hirzel* nevét is értelmezni akarta a K_5 szerint: a *Hémus* után ez fordul elő a K_5-ben, ezzel a megjegyzéssel: *„(Lásd Spalding.)"* Ott azonban hiányzik.

A következőkben betűhíven közöljük a nagyváradi kiadásból a *Szükséges jegyzések*-et:

„Ár vagy az *Aar* folyóvize a' Bernai Cantonon foly keresztül, és a' Rajnába ömlik.

Artz = ortza, Innen: artztzal, artzon tsapni, artzúl, artzúlat.

Auróra Hajnal; Hesperus, Esthajnaltsillag: itt jelenti Napkeletet és Napnyúgotot, az az: az egész Világot.

Bált Tengere. Az Iró Pomeráni fi lévénn, örömest zengi a' Bálticum Tengert, melly az ő hazájának partjait mossa.

Bajbonts = tserje, tsalit, bokros, [!] szövevény, dumetum. *Felföld. Márton Szókönyve.*

Bigets = gyümőltsöskert. *Tiszamell.*

Boróka = gyalogfenyő (melly is rossz és természet ellen való név) Juniperus communis Linn. *Felföld. Nagyváti.*

Cypris = Venus, *Cypria;* Cyprus szigetétől, hol különössen tiszteltetett, 's a' Poéták' szerént lakni szeretett.

Kellemek = Gratziák, Charites a' Kellemesség' három Isten aszszonykáji.

Dútz = galambház, kosár, fészek *Tiszam.*

Estike = Hesperis Plinii; Hesperis tristis Linn. egy barátszín, és külső tekintetére nézve szomorú virág, mellynek nappal semmi illatja nints, de estve el kezdvén egész éjjel a' nap felköltéig ollyan kellemetes szagot botsát mint az apró viola, vagy a' Játzint. Van szelíd is, vad is: ezt a' Debretzeni erdőn is leltem.

Eszterág = gólya. *Régi Könyvek.*

Felotsódni, az ájúlásból ijjedésből, vagy aléltságból, magához térni, fel ébredni. *Dunam. Régi könyvek.*

Flóra, a' Virágok Istenasszonya a' Rómaiaknál.

Gleim, egy a' legjobb és legkellemetesebb német Poéták, jelesbenn a' Lyricusok közzűl: Kleistal egy időbeli 's néki barátja.

Górálni. Hajitni, lökni, dobni: ezek mind egyet tesznek. Ezektől frequentativumok: hajigálni, lökdösni, dobálni = górni. A' górásnak ismét frequentat. górálni; és mellyik nyelven lehet ezt a' szót illy sokat jelentő szóval kitenni? *Tiszam[ell.]*

Haller = Itt Hallert szóllítja meg, ama híres Orvost, Bőltset, Hazafit, és Poétát, ki mélly tudományi mellett gyönyörű verseket is írogatott, mellyek között fő az *Alpesek* nevű festő versezetje, mellyben a' Helvetiai nagy Havasokat, 's annak Lakossainak élete módját édesen rajzolja.

Harsányt. Hars: innen harsog, harsány, harsányt. Onomatopepoiemenon *Dunam.*

Hémus. Rátz országba vannak a' Hémus Hegyei, hol Orpheus énekelt.

<Hirzel>

Hőlgyek = leányok, menyetskék. *Régi könyvek;* de már postliminio az *ujj Irók* is béhozták.

Hullám = nagy hab. *Balaton melly. Könyvek.*

Hullámlik. Villám, villámlik; tsillám, tsillámlik; hám, hámlik; *hullám* per analogiam *hullámlik,* az az hullámot v. habot hány: több és nagyobb mint, [!] *habzik.*

Kankalin = fűlvirág, kesztyűvirág, papagáj, mennyország' kúltsa, primula auricula Linn.

Kaján = irígy. *Dunamelly.*

Kajdászni = lármázni, kiabálni. *Dunam.*

Kelyh v. Kehely = pohár, tsésze; calyx.

Kis Nép az az: az éneklő madarak.

Kókkadt. Kókkadni; össze rakva: *meg kókkadni, lekókkadni* = elhervadni, elalélni, meglankadni. Jelesben a' Plántákról, mikor azok vagy az új ültetés, vagy a' héség, vagy a' féreg miatt szenvednek. *Tiszamelly.*

Kör = Circulus. Innen: *körűl;* és mind azok, a' miket idővel e' betűre tekertek, mint: *kerítem, kerűlök, keresek, kergetek, kerengek, kerék* 's a' t. Most is hallani a' Néptől: *körbe állani, körbe venni, körbe fogni.*

Líbutz = Bíbitz, Kébitz.

Lomb. Eddig egy szép ideának híjjával vóltak kivált Poétáink; a' zőld ágat egy szóval ki nem tudván tenni. De Molnár Albertnek, ki a' Magyar nyelvről olly sokat érdemlett, a' XVII d századnak elején ki jött Magyar Dictionariumában a' frons v. zőld ág ezzel tétetik ki hogy *Lomb,* innen lombos frondosus, lombozni frondare. Én tehát bátorkodtam ezzel a' szóval mind itt, mind más munkáimban élni.

Mógol. A' Mógolok (:Tatár nép:) elfoglalván Indiának északsó részét, a' leggazdagabb Birodalmat állították fel. Tsászárjokat az Európai Irók *Nagy Mógolnak* nevezték. De ma mind ezeknek végek lett.

Mórok v. Maurusok, Áfrikának északi, 's Nap nyúgoti részén elterjedett sárfekete, vagy szeksárga népek.

Nektár, az Istenek itala, Homér, és több Poéták szerént.

Nő = aszszony, feleség. Erről többet nem szólok, hanem az Olvasót útasítom az Etelka alatt való Jegyzésekre; és azt adom hozzá, hogy a' Poétának az illyen rövid, jóhangzású, és régi törzsökös szón kapva kell kapni.

Olymp = Olympus. Ég.

Pardits = elpusztíttott, elrontott, eldúltt, elgázoltt hely, mező, vetés, rét, kert. *Debretzen. Tisza melly.*

Párusi Márvány. Görög Országnak Párosz nevű szigetében teremnek ama' márványok, mellyek a' magok fejérségekről, kivált a' régieknél olly híresek.

Pitymallik, teszi a' világosságnak legülső kiütését, vagy a' hajnal előtt való időt. *Tisza melly.*

Pólus. Két polus van; vagy is, az Ég golyóbisának két sarka vagyon: egyik az *északi* pólus, másik a' *déli.*

Réja = nóta, dal, dana. *Felföld.* innen: *réjázni.*

Robaj = zördűlés, zörgés, zörej, zör, nesz, *Dunamelly.*

Rügy = fakadás, levélbimbó[,] gemma. *Erdély Könyvek.*

Skláv = rabszolga, martalék, jobbágy.

Sőrje, esmeretes tsemete, másképpen fekete gyűrű.

Szállalok. Valamint ez Ígének *szóllok,* inchoativuma *szóllalok;* úgy ennek *szállok,* inchoat. per analogiam *szállalok.*

Szála = Salla, Saal, tészen nagy tágas szobát. *Symphonia* pedig együtt való zengést, öszve éneklést.

Szírt: öszve rakva *kőszírt [,] homokszírt, nyakszírt.* Ezt a' szót némellyek így hajtogatják: *szírtet, szírtek* 's a' t. De nem jól: mert nem mondjuk, hogy *nyakszirten ütötték,* hanem, *nyakszírton ütötték.* — Egyéb aránt is, valakiknek jó fülök van, és anyai nyelveknek több több hármoniát kívánnak szerezni, ne szaporítsák azt a' sok *e* betűt! mert most is sok nyomorúlt *monotoniát* tsinál.

Téji. Téji fi vólt *Anacreon* Jóniából, vagy némellyek szerént Paflagóniából. Gyönyörű és kellemetes Dalokat írt, a' mint maradványiból is láthatni. Gleimot ehez hasonlítja Kleist, és azért tulajdonít néki *Téji lantot;* mint Horátziusnál: *et fide Teja dices* 's a' t.

Thyrsusok, azok a' szőlővesszővel körül kerített kopják vóltak, a' mellyeket a' Bacchus' innepén szoktak hordozni a' régiek: itt tészik az igazándi szőlővel befutott karókat.

Tsalogány = erdei fülemüle, Luscinia arborea. *Kazintzy. Földi.*

Tsermely = patakotska, tsergeteg. *Felföld. Könyvek.*

Tzölöp = ágas, támasz, oszlop, gyám, tzönk, szobor. Tiszamelly.

Uszkurutz = vadberkenye. Sorbus aucuparia. Linn. *Felföld.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

E nagyobb terjedelmű rousseauista, fizikoteologikus műre Csokonai már akkor fölfigyelhetett, mikor Kazinczytól megkapta ajándékba 1792-ben a német nyelvű Kleist-kötetet. Rousseauista természetrajongásán kívül a költe-

mény deista fizikoteologizmusa sem volt idegen tőle, hiszen ez a szemlélet a debreceni Kollégiumban is otthonos volt, s maga Csokonai is írt, ill. fordított ilyen szemléletű műveket (ld. pl. *A' mezei gyönyörűségről:* Cs/ÖM. II, 63—65. l.), s H. Sander könyve, amelyet barátja, Nagy Sámuel *Az istennek jósága és bőltsessége a' természetben* címmel fordított magyarra, s amelyhez Csokonai verses előhangot írt, szintén ebben a szellemben íródott).

A debreceni költő e nagy terjedelmű, ihletett fordítása nem részesült kellő figyelemben a kutatás részéről. A maga korában sem figyeltek föl rá kellőképpen, s ennek oka lehet az is, hogy nem sokkal korábban, 1791-ben már megjelent Sz. I. [= Szűts István] fordításában; igaz, ő páros rímű tizenkettősökben fordította le a költeményt (ld. *Erkőltsi és elegyes versek...* Fordítódtak Sz. I. által. Posonban és Komáromban. 1791. 139—171. l.).

Csokonai fordításainak első bírálója, két hónappal halála után éppen Kazinczy volt, akitől 1792-ben a *Der Frühling*-et is tartalmazó német nyelvű Kleist-kötetet megkapta (v. ö. Toldy LI, h.). Kazinczy e fordítást is Csokonai azon művei között említette, amelyekben „darabosságok" és „mázolás"-ok vannak; Cserey Farkasnak ezt írta 1805 márciusában: „Cs[okonai]nak személyes barátja voltam, 's úgy tartom, hogy stúdiumunk megegyezett; azt pedig immodestia nélkül mondhatom, hogy Debreczenben nincs senki, a' ki az ő munkájit úgy tudja ki-adni mint én. Csokonaynak némelly munkáji olly szépek, (illyen a' három ódája a' Lepéhez, Reményhez, és a' Szemrehányás), hogy a' Magyar Litteratura soha sem fog arra a' fő grádicsára fel lépni, a' mellyben azokat csudállás nélkűl olvassák. De Cs[okonai]nak, mint Bürgernek a' Német Poéták között, sok darabjain kitetszett, hogy ő nem mindég forgott szép társaságokban. Az efféle darabosságokon segíteni kell. 'S azok segítsenek-e, a' kik még durvábban szóllanak? Ime ki van adva Diaetai Muzsája, Tavasza, Dorottyája, Anakreoni Versei, Lillája és a' Rhédeiné felett elmondott Versezetje. A' ki igaz ízlettel bír, látni fogja, hogy abban sok *mázolás* van." (CsEml. 480. l.)

Ugyanebben az évben Kazinczy nekrológjának ismeretlen bírálója védelmébe vette a Kleist-fordítást, elsősorban nyelvi erényeit, szókincsbeli, tájszói gazdagságát emelve ki (ld. uo. 282. l.), amelyeket majd nemsokára Erdélyben kifogásolnak (ld. uo. 149. l.).

Horvát István, aki gondosan egybevetette a fordítást az eredetivel, ezt írta róla: „Sok heleken felül múlja az eredetit; sok heleken bővebb képeket fest; néhon fölül haladtatik az eredetitől." (*Mindennapi. Horvát István Pest-budai naplója. 1805—1809.* Bp., 1967. 40. l.)

1810-ben a bécsi irodalmi szemle is foglalkozott a fordítással, Kazinczy ízlése szerint kifogásolva a fordító stílusát (nyilván magyarországi szerző tollából származott a bírálat): „Eine grösstentheils gelungene Uebersetzung des vortrefflichen didactischen Gedichtes »der Frühling« von Kleist und einiger kleinerer Kleistischen Stücke. Schade nur, dass die Sprache des seligen Csókonay nicht genug classisch ist. Csókonay gab nur zu viele Gedichte hinter einander heraus, ohne an das Horazische nonum prematur in annum zu denken, darum vermisst man in seinem ungrischen Styl die nötyige Feile." (Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes. Wien, 1810. II, 429. l.)

Domby Márton 1817-ben így vélekedett a fordításról: „A' két India fűszerei nem izgattyák oly erőbenn az ínyeket 's érző inakat: mint azok a' tavaszi természet-lehellette Versek az érzést, mellyekkel ő a' Kleist tavasszát, 's más Verseit, hol a' természetet festi, meg fűszerszámozta." (29. l.)

Egy évvel később Némethi Nagy János Kölcsey előző évben megjelent Csokonai-bírálatával vitázva írta a Kleist-fordításról, hogy az fölér egy eredeti — „originális" — művel (CsEml. 322. l.).

Radó Antal, a magyar műfordítás történetéről értekezve éppen csak megemlítette Csokonai e munkáját, természetszerűleg fölébe helyezve a jóval korábbi Metastasio-fordításoknak, azt írván, hogy „Csokonai legkiválóbb műfordítása, mely egyúttal egész fordított irodalmunknak egyik díszét teszi, Kleist Ewald »Tavasz«-a" (Radó Antal: *A magyar műfordítás története.* EPhK. 1883: 665—666. l.). Említi, hogy Kleist verseit Kazinczy küldte el számára, s azt írja, hogy Csokonai fordítása „nemcsak ama meglepő tapintat által tűnik ki, melylyel az eredetinek hexametereit 8 és 7 szótagú kereszt rímes sorokkal helyettesíti, hanem egyszersmind ama hűség által is, melylyel a német szöveg minden árnyalatát iparkodott megóvni." (Uo.)

Haraszti, aki 1880-i Csokonai-monográfiájában meglehetősen mostohán bánt a költő Kleist-fordításával, utóbb pótolta ezt, részletesen egybevetve a fordítást az eredetivel, s megállapítva, hogy „e fordításban is a saját egyéniségét iparkodott érvényesíteni" (Haraszti Gyula: *Csokonaimhoz.* Figy. XIX. [1886], 11. l.; a tanulmány megállapítására, egybevetéseire még visszatérünk a továbbiakban).

Baróti Lajos eléggé formálisan — terjedelmi összevetéssel — hasonlította egybe a magyar fordítást a német eredetivel, s a meglehetősen sok eltérést a versformák különbözőségéből magyarázta: a 16 lábú — szótagú — német sorokat Csokonai „15 tagú sorokban fordítja, melyeket kettétör s közepén is rímeltet" (Baróti Lajos: *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI [1886], 232. l.).

Tóth Rezső csak a műfordítás Fazekason érezhető hatásait érintette (ld. Tóth Rezső: *Fazekas Mihály.* EPh. 1897: 30., 35. l.).

Ferenczi szerint — mint volt róla szó — Sárospatakon 1796-ban kezdte el a *Der Frühling* fordítását Csokonai, s úgy vélte, hogy „ennek némi hatása észrevehető pár költeménye realisztikusabb vonásain" (65. l.).

Harsányi István 1930-ban rokokó vonásokat vélt fölfedezni a műfordításban: „A rokokó költő természetábrázolása szertelen, kombináló fantáziájának szülötte. A természet csak diszletűl szolgál. Nem tudja a maga egységében felfogni; összefoglaló, jellemző hangulata iránt is érzéketlen. Inkább egyes részletekre tapad a szeme, ezeket a végtelenségig analizálja s így az egység szétfoszlik. Ezt észlelhetjük a Csokonai (Kleist!) *Tavaszában* is [...] (Rok. 40—41. l.) Ugyanitt még ezeket írta: „A túlságos analizisre való kedvet, más vonatkozásban már említettem. Itt csak hivatkozom *A szeplő*-re vagy az *Álomlátás*-ra. Az apró részletek észrevételének hajlamát mutatja *A tavasz*-ból vett néhány sor:

Lágy dúcából hahotával
A kék galambka kijő,
Nyakát pirosló lábával
Gyengén kapargatja ő."
(I. m. 47. l.)

Klenner Csokonai természetszeretetével hozta összefüggésbe a *Der Frühling* lefordítását (ld. 31. l.). Juhász Géza ezzel szemben a társadalmi mondanivalót, a rousseauista tulajdonszemléletet emelte ki Kleist művéből; idézve két strófáját (ld. Juhász Géza: *Csokonai.* Építünk, 1953/4: 11. l.).

E kötet sajtó alá rendezője 1960-ban foglalkozott a fordítás tájszavaival, munkájának „Tájszavak és műfordítás" c. fejezetében utalva rá, hogy „A műfordítás lélektani velejárója [...] a nagyobbfokú nyelvi tudatosság". (Ld. Szilágyi: CsSzók. 119. l.) Erre különben Csokonai maga is utalt a Kleist-fordítás Előbeszédében: „Kéntelen voltam az útféli szózatokkal meg nem elégedni, és ritkább 's esméretlenebb igékkel élni fordításomban." (X. l.)

Sinkó — nyolc évtizeddel Haraszti után — részletesebb egybevetéseket végzett a német eredetivel, s erre a következtetésre jutott: „ellentétben az *Előbeszéd*-ben tett fogadkozásával, az eredetinek több mint »egy szavát és képecskéjét« bizony »elhagyta«, s ugyancsak ellentétben az *Előbeszéd*beli bejelentésével, hogy »inkább tettem hozzá s a verset pótoltam«, csakhogy a rövidség ne ártson az eredetinek — hosszabbítás helyett a fordítás során valójában kurtított. Szerencsére. Az eredeti mű írójánál hasonlíthatatlanul nagyobb költői ösztöne erősebbnek bizonyult, mint a szándék, hogy hű maradjon az eredetihez. A szónokiasan öblös hangú, fárasztó egyhangúsággal dübörgő, »nemes« nagy szavaival üresen pufogó német hexameterekből Csokonai nemegyszer elragadóan könnyed, zenélő és csodás plaszticitású sorokat teremt." (273. l.) Az újabb szakirodalomban Vörös Imre foglalkozott a „fizikoteológiai ihletésű »festő versezet«-tel" (Term. 168. l.), amelyet „Csokonai egyik legszebb műfordításá"-nak nevezett (i. m. 62. l.).

A következőkben (az egybevetésekre a megfelelő soroknál utalni fogunk) Csokonai fordításának szemléletességét, érzéki gazdagságát hangsúlyozta Sinkó a német költő „elvont"-ságával szemben (ld. 247. l.).

A fordítással kapcsolatos műfordítói elvét Csokonai maga fogalmazta meg Előbeszédében: „A' Fordításban leginkább ez a' tzél állott előttem, hogy ennek a' gyönyörű Poétának egy szavát, vagy annyival inkább egy képetskéjét is el ne hagyjam, vagy gyarlóvá ne tégyem, vagy meg ne homályosítsam: melly miatt sokszor inkább tettem hozzá, 's a' verset pótoltam, mintsem, hogy a' rövidítés és szorítás miatt valamelly szép szavát, vagy gondolatját elmellőzzem, vagy meggyomrozzam; a' mit észre vehetnek azok, a' kik a' német munkát esmérni szerentsések, 's ítéletet is tehetnek róla, ha nem abaposztót eresztettem é a' Berlini bársonyba? Ez a' magamtól előmbe szabott törvény kénszerített arra is, hogy az ő ritka és sokatjelentő 's eleven kinyomási miatt magam is sok ritka és közkézen nem forgó szózatokkal éljek." (I. m. IX—X. l.) Mint már Haraszti és Sinkó is szólt róla: Csokonai egyénien s némi költői sza-

badsággal fordította Kleist műveit, sokszor túlszárnyalva az eredetit is. Mindkettejüket megtévesztette az, hogy nem a Csokonai által alapul vett Kleist-szöveget használták (ld. a továbbiakat).

A következőkben a tárgyi és nyelvi magyarázatokból elhagyjuk a *Szükséges jegyzések*-ben (Sz. J.) megmagyarázott szavakat, neveket.

26. *leszállal:* ld. a Sz. J.-ben a *Szállalok*-at.
27. *zőldség:* zöld növény, hajtás; a német eredetiben nincs megfelelője.
44. *Halkal* (rég.): halkan.
48. *zúz* (poet. lic.): zúzmara.
49—52. A kép értelme abban az antik mitológiai képben gyökerezik, hogy Aeolus a rege szerint egy barlangba bezárva őrzi a szeleket.
54. *virdító* (táj.): üvöltő (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 126—127. l.).
82. *aggság* (rég.): aggódás.
98. *Barátné* (rég.): barátnő.
124. *mék* (nép.): melyik.
126. *hím* (rég.): dísz, hímvarrás.
134. *Bált tengere:* a Balti-tenger; ld. Sz. J.
144. *ellátatlan* (poet. lic.): beláthatatlan.
147. *A' lovak' pompás homálya:* a német eredetiben: *Anger voll finsterer Rosse:* 'a rét teli sötétlő paripákkal'.
158. *róna* (táj.): út, ösvény (ld. a *Paraszt Dal* megfelelő jegyzetét: Cs/ÖM. IV, 810—811. l.).
164. *Gráditsonként* (rég., nép.): fokonként.
168. *jubilál* (lat.): örvend, ujjong.
173. *völgyelő:* A német eredetiben *wühlender Pflug:* tkp. a földet kikotró, mélyítő eke.
178. *Mérsékelve* (rég.): méregetve, méricskélve.
185. *görbítnék fáját:* a gyümölcsök terhe alatt görbedő gyümölcsfákra vonatkozik.
198. *szintén* (rég.): szinte.
283—284. A sorok értelme: a hősöknek nem állítottak szobrokat.
285—288. A folyószabályozásról van szó.
307. *rétze* (táj.): kacsa, ruca.
346. *negédesen* (rég.): gőgösen.
351. *brukkol* (táj.): turbékol, burukkol.
372. *üveg tömlötz* (költ.): melegágy.
kantus (ném.—szl., rég.): női felső ruha.
430. *Tábla:* virágágy(ás).
437. *truttzol* (ném., rég.): dacol.
468. *petyeg* (táj.): gagyog.
516. *Alatsony szorgalmait:* a német eredetiben *Leid und niedrige Sorgen:* 'a fájdalmat s a megalázó, kicsinyes gondokat'.
519. *Lillám:* a német eredetiben: *Doris.*
551. *ambrózia* (gör.): az istenek eledele az ógörög hitvilágban.

582. *Kellemek:* a görög-római regevilág Grácziái.
619. *nyöszörgő* (táj., rég.): zokogó hangot hallató.
639. *Hirintódzik* (táj.): hintázik.
640. *szég* (poet. lic.): szeg.
641. *Lekukuttsál* (táj.): lekukucskál, lenéz.
649. *Barlang:* itt voltaképp kunyhó értelemben áll a szó.
kondor (táj., rég.): göndör, gubancos.
657. *harsántt* (rég.): harsányan. V. ö. Sz. J.
664. *keserű bokrokat:* a német eredetiben is „am bittern Gesträuche" van.
673. *kény* (rég.): kéj, kedv.
723. *piramidál bokrok:* a gúla alakú bokrok; a német eredetiben is így.
740. *zsibaj* (táj.): zsivaj.
747. *Árnyékszála* (költ.): árnyékterem. A német eredetiben is: Schattensaal. A *szála* szóhoz ld. a Sz. J.-t.
750. *pirók* (táj.): vöröses, vörhenyeges.
752. *sörje:* ld. Sz. J.; v. ö. Szilágyi: CsTájsz. 203—204. l.
754. *Tenglitz* (poet. lic.): tengelic.
756. *magakint* (poet. lic.): mint ő maga, magaként.
764. *ally* (rég.): alj.
770. *körülbelől* (rég.): kívül-belül.
781. *tzitzoráz* (táj.): cicázik, játszik.
823. *reves* (ritk., rég.): korhadt, podvás.
842. *zőldági népek* (költ.): a madarak.
848. *Bátorság* (rég.): biztonság.
851. *szíveket* (rég.): szívüket.
864. *Kérubim* (héb.—lat., rég.): kerub, főbb angyal.
930. *Hírzel,* Hans Caspar (1725—1803), svájci német író, orvos. Kleist barátja.
947—948. *bíboros:* bíbor, bársony öltözetű (v. ö. a német eredeti 324. sorával). A német eredetiben: „Und spotten, mit ihnen geschmückt, des trgen Pöbels im Purpur!"
978. *sérikál* (táj.): sétál.
1037. *héség* (rég.): hévség, hőség.
1048. *El ne ölné fűviben* (nép.): el ne pusztítná kifejlődése előtt.
1077. *fetséll* (táj.): fecsérel.
1116. *pallag* (táj.): parlag.
1131. *hím* (rég.): dísz, aranyos minta.

A fordítás szöveghűségével elsőként Haraszti Gyula foglalkozott, említett tanulmányában. Azt írja, hogy Csokonai nem követi egészen az *Előbeszéd*-ben kifejtett fordítói elveit, munkája inkább „szabad utánköltés" jellegű, s ennek bizonyítására mindjárt egybe is veti az eredetivel a fordítást, azt írván, hogy „helykimélés tekintetéből, a versalak mellőzésével" idézi a német szöveget, a következőképpen: „Empfangt mich, heilige Schatten, ihr Wohnungen süsser Entzückung, ihr hohen Gewölbe voll Laub und dunkler, schlafender Lüste,

die ihr oft einsamen Dichtern der Zukunft Vorhang zerrissen, oft ihnen des heitern Olymps azurne Thore geöffnet und Helden und Götter gezeigt! Empfangt mich, füllet die Seele mit holder Wehmuth und Ruh! O dass mein Lebensbach endlich von Klippen, da er entsprang, in euren Gründen verflösse! Führt mich durch Gänge voll Nacht zum glänzenden Throne der Tugend, der um sich die Schatten erhellt! Lehrt mich den Wiederhall reizen zum Ruhm der verjüngten Natur." (Figy. XIX [1885], 9. l.) S ez után idézi a magyar költő fordításának 1—8. sorát, ezzel a kritikai megjegyzéssel: „Ennyi az egész a Csokonai fordításában. De inkább csak a bekezdésben s elején bánik így fordító az eredetivel; a költemény többi részében mind hívebben ragaszkodik az eredetihez, s leszámítva a censura által kitörült vagy a censura miatt enyhített demokratikus, illetve rousseaui antisocialis részeket, még a metaphorákat s egyáltalán az eredeti styljének költői szépségeit is igyekszik lehetőleg visszaadni a bárdolatlan magyar nyelven, melynek fejletlenségeivel rendkívül érdekes küszködése: de a mikor leghívebb is, ott is inkább szabad utánköltés, nachdichtung jellegű a Csokonai műve semmint mai értelemben vett szöveghű fordítás." (I. h.) Csokonai fordítása az idézett részletben valóban jóval rövidebb a német szövegnél; nem tudni azonban, hogy Haraszti milyen forrásból idézi a *Der Frühling*-et: a Csokonai által használt kiadásban ugyanis ez a rész mindössze két és fél „hexameteres" sor, s a magyar költő nyolc sora híven követi az eredetit.

Ezek után újabb hosszabb egybevetést ad Haraszti, párhuzamosan közölve a német és magyar szöveget, nevezetesen „a háború iszonyatosságai"-nak leírásából: „Gleich Hagelgüssen und Sturm, zerbricht er die nährenden Halme, reisst Stab und Rebe zu Boden, entzündet Dörfer und Wälder für sich zum schrecklichen Lustspiel! Dann fliegt ein mördrisch Getöne und Tod und Jammer umher. Die Thäler blitzen von Waffen, es wälzen sich Wolken von Feuer aus tiefen Schlünden der Stücke, und füllen die Gegend mit Donner, mit Glut und Saaten von Leichen! Das Feld *voll blutigen Furchen gleicht einem wogenden Blutmeer; ein Heer der furchbarsten Thiere durch laufende Flammen geangstigt, stürzt sich mit dumpfem Gebrüll' in uferfliehende Ströme. Der Wiederhall selber erschrickt und Klagt; es zittern vor Grauen die wilden Feisen und heulen.* Des Himmels leuchtendes Auge schliesst sich, die Grausamkeit scheuend; *mit blauer Finsterniss füllen sich aufwärts drehende Dämpfe, gleich dickem Nebel, den Luftkreis, der oft vom Wiederschein blitzt! Wie wenn der Rachen des Aetna mit ängstlich wildem Geschrei, dass Meer und Klippen es hören, umlegene Dörfer und Städte, vom untern Donner zerrüttet, mit Schrecken und Tod überspeit und einer flammenden Sündfluth.* Ihr denen zwanglose Völker das Steuer der Herrschaft vertrauen, *führt ihr durch Flammen und Blut sie zur Glückseligkeit Hafen?* Was wünscht ihr Väter der Menschen noch mehrere Kinder! *Ist's wenig viel Millionen beglücken? Erfordert's wenige Sorgen? O mehrt Derjenigen Heil, die eure Fittige suchen, deckt sie gleich brütenden Adlern; verwandelt* die Schwerter in Sicheln; belohnt mit Ehren und Gunst Die, deren nächtlichen Lampe den ganzen Erdball erleuchtet; setzt *Gärtner* zur Baumschul' der *Menschen,* lasst goldne

Wogen im Meer, für's Land, durch Schiffart sich thürmen, *erhebt die Weisheit im Kittel und trocknet die Zähren der Tugend. Wohin verführt' mich der Schmerz! Weicht, all ihr traurigen Bilder!* Komm, Muse." (I. h. 9—10. l.) Megint nem mondja meg Haraszti, honnan idézi az állítólagos Kleist-szöveget, az azonban bizonyos, hogy nem a Csokonai által használt kiadásból: ott ugyanis a 70—95. sorban (ld. kiadásunkat!) mindez másként fordul elő: Haraszti egybevetésül idézi a 193—276. sort, a 200.-nál ezt írván: „H o l v a g y o k é n? (Mily rímpótló toldaléksor ez!!)" (I. m. 10. l.) — holott a Csokonai által használt kiadásban, a 72. sorban pontosan ott a német megfelelő: „Wo bin ich?" E téves forráshasználat alapján jutott aztán a következő téves következtetésre Haraszti (a „megjegyzett szavak" a szerzőnél a ritkítással kiemelt szavakat jelenti; a német szöveg mellett Csokonai fordításában ugyancsak ritkítással közölte a szerinte pontatlan megfeleléseket — a kifogásolt magyar szöveget azonban itt újból nem idézzük): „A megjegyzett szavak összevetéséből látni, miként szokta Csokonai az erőteljesebb helyeket is mellőzni, s mily kevéssé óvakodik attól, hogy az eredeti metaphoráit, »képecskéit« gyengítse, törülje; e helyett azonban mint részletezi a csata leírását egy érzékeny s ma már érzelgősségig elhasznált jelenettel; a hol pedig a kalyibában lappangó bölcsekről szóltában toldozza az eredetit Csokonai, könnyen felismerhető, hogy a maga érdemei méltánylásának mindegyre késésére céloz a fordító, illetve ebbeli kedvenc eszméjének dédelgetésére itt is alkalmat látott magának s felhasználni iparkodott azt, tehát e fordításban is a saját egyéniségét iparkodott érvényesíteni, mint különben a Lilla-név többszörös belevonásával poetai egyéniségét úgyszólva »fölvett szerepét« szintén érvényesíti." (I. m. 11. l.)

Haraszti után kerek nyolc évtizeddel Sinkó foglalkozott Csokonai Kleist-fordításával, megállapítva, hogy bővítés helyett a magyar költő inkább kurtított munkájában s „A szónokiasan öblös hangú, fárasztó egyhangúsággal dübörgő, »nemes« nagy szavaival üresen pufogó német hexameterekből Csokonai nemegyszer elragadóan könnyed, zenélő és csodás plaszticitású sorokat teremt" (Sinkó 273. l.). S példaként idézi a fordítás 113—124. sorát s a német eredetiből a 40. s a következő sorokat: de ő sem a Csokonai használta kiadásból, hanem a Haraszti által is használt bőbeszédűbb változatból. Így aztán következtetései is teljesen tévesek: „Ha az idézett példában elemezzük az eredeti és a fordítás viszonyát, látni való, hogy a fontoskodó, cammogó gravitás:

> Will ich ins' Grüne mich setzen an seinen steinigen Höhen,
> Und Thal und Ebne beschauen. —

Csokonai fordításában scherzoszerűen meggyorsul és az előzetes bejelentés helyett mindjárt itt van maga a látvány és mindjárt emotív szókelléssel:

> Itt fogok zöld gyepre úlni —
> óh! a mező mint örül!
> Mint kezd uj életre derülni
> E mosolygó táj körül."
>
> (Sinkó 274. l.)

A Csokonai által használt német szöveg azonban más, s annak pontosan megfelel az ő fordítása:

Hier will ich ins Grüne mich setzen. —
O welch ein Gelachter der Freude
Belebt rund mich das Land!

Majd Csokonai fordításából a 149—152. sort idézi Sinkó, egybevetve egy olyan részlettel, amelyet Csokonai nem ismert: „Ahol a német fellengős és fölöslegesen magyarázó:

Auf fornen Wiesen am See stehn *majestätische* Rosse,
Sie werfen den Nacken empor und fliehen und wichern aus *Wollust,*
Das Hain und Felsen erschallt —

Csokonai fordításában ezek a lovak a bombasztikus jelző és a pedáns megmagyarázás nélkül közvetlenül megjelenítve állnak előttünk, és a »Hain und Felsen erschallt« banalitását Csokonai negyedik sora vidám, expresszionista merészséggel tolmácsolja:

Délceg nyakot emelítnek,
Melyet lágy sörény kerít,
Dühögnek, fennen nyerítnek;
A fenyves visszanyerít."
(Sinkó 274—275. l.)

Végül a fordítás 289—312. sorát veti egybe egy német szöveggel, amely azonban csak hasonlít ahhoz, amelyet Csokonai használt Kleist-átköltéséhez (a mi kiadásunkban közölt német szöveg 98—105. sora felel meg a költő fordításának): „Hadd álljon itt végül egy utolsó példája annak, hogy a német eredeti miként válik alkalommá, szinte ürüggyé a legtisztább csengésű, összetéveszthetetlenül csokonaias muzsikájú sorok megszületésére; a német eredeti így írja le a falusi paraszthaz és környezete képét:

Ein Baum, worunter sein Ahnherr
Drei Alter durchlebte, beschattet ein Haus, von Reben umkrochen,
Durch Dorn und Hecken beschütz. Ein Teich glänzt mitten im Hofe,
Mit grünem Flosskraut bestreut, wodurch aus scheinbarer Tiefe,
Des Himmels Ebenbild blinkt. Er wimmelt von zahmen Bewohnern;
Die Henne jammert um's Ufer, und ruft die gleitenden Entchen,
Die sie gebrütet; sie fliehn der Stiefmutter Stimme, durchplatschern
Die Flut und nagen am Schilf.

Csokonai fordításában, különösen a tó és a kis récék leírásában, ünnepet ül az ő szabad és teremtő nyelvi zsenialitása..." (Sinkó 275. l.)

Több mint másfél századon át — nem a Csokonai által használt szöveggel vetve egybe a fordítást — téves ítéletek születtek a költő Kleist-fordításáról, s nem csökkenti annak értékét, amit Sinkó „teremtő nyelvi zsenialitásá"-ról megállapított, ha kimondjuk, hogy *Előbeszéd*-ének megfelelően, a költő meglehetősen híven tartotta magát — tartalmilag — az eredetihez, s stilárisan, költőileg túl is szárnyalta német írótársát.

Haraszti és Sinkó tévedésének alapja az az eltérő szöveg lehetett, amely pl. a századvégen is megjelent a *Deutsche National Literatur* sorozatában (Historisch kritische Ausgabe): *Anakreontiker und preussisch patriotische Lyriker* — Hagedorn, Gleim, Uz, Kleist, Ramler, Harschin. Herausgegeben von Franz Muncker. Stuttgart, é. n. [1894]. E kiadásban található a *Der Frühling* is (168—181. l.), ezzel a lapalji jegyzettel: „Dem folgenden Abdruck liegt der letzte von Kleist selbst verbesserte Text in seine »Gedichten« von 1756 zu Grunde." Csokonai azonban nem ezt a „javított" kiadást használta.

A következőkben a Csokonai által használt hiteles német szöveg alapján vesszük számba a jelentékenyebb eltéréseket.

A magyar költő által használt hiteles német szöveg lelőhelye: *Des Herrn Christian Ewald von Kleist sämtliche Werke.* Zweyter Theil. Berlin, 1761. 3—44. l.

Der Frühling,
ein Gedicht.

Empfangt mich, heilige Schatten! Ihr hohen, belaubten Gewölbe
Der ernsten Betrachtung geweiht, empfangt mich, u. haucht mir ein Lied ein
Zum Ruhm der verjüngten Natur! — — Und ihr, o lachende Wiesen,
Voll labyrintscher Bäche: bethaute, blumigte Thäler!
Mit eurem Wohlsgeruch will ich Zufriedenheit athmen. Euch will ich
Besteigen, ihr duftigen Hügel! und will in geldene Saiten
Die Freunde singen, die rund um mich her, aus der glücklichen Flur lacht.
Aurora soll meinen Gesang, es soll ihn Hesperus hören.

Auf rosefarbnem Gewölk, mit jungen Blumen Umgürtet,
Sank jüngst der Frühling vom Himmel. Da ward sein göttlicher Odem
Durch alle Naturen gefühlt. Da rollte der Schnee von den Bergen,
Dem Ufer entschwollen die Ströme, die Wolken zergiengen in Regen,
Die Wiese schlug Welle, der Landmañ erschrak. — — Er hauchte noch einmal:
Da flohn die Nebel und gaben der Erde den lachenden Aether,
Der Boden trank wieder die Flut, die Ströme wälzten sich wieder
In ihren beschilften Gestaden. Zwar streute der Weichende Winter
Bey nächtlicher Wiederkehr oft von kräftig geschüttelten Schwingen
Reif, Schneegestöber und Frost; und rief den unbändigen Stürmen;
Die Stürme kamen mit donnernder Stimm aus den Höhlen des Nordpols,
Verheereten heulende Wälder, durchwühlten die Meere von Grund auf — —
Er aber hauchte noch einmal den allbelebenden Odem:
Die Luft ward sanfter; ein Teppich mit wilder Kühnheit aus Stauden

Und Blumen und Saaten gewebt, bekleidete Thäler und Hügel.
Nun fielen Schatten vom Buchbaum herab; harmonische Lieder
Erfüllten den dämmernden Hain. Die Sonne beschaute die Bäche,
Die Bäche führeten Funken. Gerüche flossen im Luftraum;
Und jeden schlafenden Nachhall erweckte die Flöte der Hirten.

Ihr, deren betrogene Seele, wie wolkichte Nachte das Winters,
Kein Stral Freude besucht, verseufzet in Zweifel und Schwermuth
Die flüchtigen Tage nicht mehr. Es mag die sklavische Ruhmsucht,
Die glühende Rachgier, der Geiz, und die bleiche Missgunst sich härmen:
Ihr seyd zur Freude geschaffen; der Schmerz schimpft Tugend u. Unschhuld.
Trinkt Wollust! Für euch ist die Wollust! Sie wallt und tönet in Lüften,
Und grünt und rieselt im Thal. — — Und ihr, Freundinnen des Lenzen,
Ihr blühenden Schönen! o flieht den athemraubenden Aushauch
Von goldnen Kerkern der Städte! Kommt! Echo lacht euch entgegen,
Und Zephyr erwartet sein Spiel mit euren geringelten Locken,
Indem ihr durch Thäler und Haine tanzt, oder, gelagert am Bache,
Violen pflücker zum Strauss forn an den unsträflichen Busen.

Hier wo der gelehnete Fels mit immergrünenden Tannen
Bewachsen, den bläulichen Strom zur Hälfte mit Schatten bedecket,
Hier will ich ins Grüne mich setzen. — — O welch ein Gelächter der Freude
Belebt rund mich das Land! Friedfertige Dörfer, und Heerden,
Und Hügel, und Wälder! wo soll mein irrendes Auge sich ausruhn?
Hier unter der grünenden Saat, die sich in sehmälernden Beeren,
Mit bunten Blumen durchwirkt, in weiter Ferne verlieret?
Dort unter den Teichen, bekränzt mit Bosenhecke und Schleedorn? — —
Auf einmal reisset mein Auge der allgewaltige Belt fort;
Ein blauer Abgrund voll tanzender Wellen. Die stralende Sonne
Wirft einen Himmel voll Sterne darauf. Die Riesen des Wassers
Durchtaumeln, auss neue belebt, die unabschbare Fläche. — —
Sieh, ländliche Muse, den Anger voll finsterer Rosse. Sie werfen
Den Nacken empor und stampfen mit freudig wiehernder Stimme;
Der Fichtenwald wiehert zurück. Gefleckte Kühe durchwaten,
Geführt von ernsten Stier, des Meyerhofs büschigte Sümpfe.
Ein Gang von Espen und Weiden führt zu ihm, und hinter ihm hebt sich
Ein Rebengebirg empor mit Thyrsustäben bepflanzet;
Ein Theil ist mit Schimmer umwebt, in Flohr der andre gehüllet;
Itzt flieht die Wolke; der Schimmer eilt staffelweis über den andern.
Die Lerche besteiget die Luft, sicht unter sich selige Thäler,
Eleibt schweben und jubiliret. Der Klang des wirbelnden Liedes
Ergezt den ackernden Landmann. Er horcht den Himmel; dann lehnt er
Sich über den wühlenden Pflug, wirft braune Wellen aufs Erdreich,
Verfolgt von Krähen und Elstern. Der Säcmann schreitet gemessen,
Giesst goldenen Regen ihm nach. — — O streute der fleissige Landwirth
Für sich den Samen doch aus! Wenn ihn sein Weinstock doch tränkte!

Zu seinem Munde die Zweige mit saftigen Früchten sich beugten!
Allein, der geftässige Krieg vom zähnebleckenden Hunger
Und resenden Norden begleitet, verheeret oft Arbeit und Hoffnung.
Gleich Hagel vom Sturme geschleudert zertchlägt er die nährenden Halmen,
Reisst Stab und Rebe zu Boden, entzündet Dörfer und Wälder
Zur Lust. — — Wo bin ich? Es blitzen die fernen Gebirge von Waffen,
Es wälzen sich Wolken voll Feuer aus offenen ehernen Rachen,
Und donnern und werfen mit Keilen umher. Zerrissene Menschen
Erfüllen den schrecklichen Sand. Des Himmels allsehendes Auge
Verhüllt sich, die Grausamkeit scheuend, in blaue Finsterniss. — — Siehe
Den blühenden Jüngling! Er lehnt sein Haupt an seinen Gefährten,
Und hält das strömende Blut und seine fliehende Seele
Noch auf, und hoffet die Braut noch wieder zu sehen, und zitternnd
Von ihren Lippen den Lohn der langen Treue zu erndten.
Ein Schwerdt zerspaltet ihn itzt. — — Sie wird in Thränen zerrinnen,
In ihr wird ein Lehrer der Nachwelt, ein heiliger Dichter erblassen.

Ihr, denen unsklavische Völker das Heft, und die Schätze der Erde
Vertrauten, ach! tödtet ihr sie mit ihren eigenen Waffen!
Ihr Väter der Menschen, begehrt ihr noch mehr glückselige Kinder:
So kauft sie doch ohne das Blut der erstgeborenen — — Hört mich,
Ihr Fürsten, dass Gott euch höre! Gebt seine Sichel dem Schmitter,
Dem Pflüger die Rosse zurück. Spannt eure Segel dem Ost auf,
Und erndtet den Reichthum der Inseln im Meer. Pflanzt menschliche Gärten,
Setzt kluge Wächter hinein. Belohnt mit Ansehn und Ehre
Die, deren nächtliche Lampe den ganzen Erdball erleuchtet.
Forscht nach in den Hütten, ob nicht, entfernt von den Schwellen der Grossen,
Ein Weiser sich selber dort lebt, und schenkt ihn dem Volke zum Richter;
Er sehlage das Laster im Pallast und helfe der weinenden Unschuld.

Komm, Muse! lass uns im Thale die Wohnung und häusliche Wirthschaft
Des Landmañs betrachten. — — Hier steigt kein Parischer Marmor in Säulen
Empor, und bückt sich in Kämpfern Hier folgt kein fernes Gewässer
Dem mächtigen Rufe der Kunst. Ein Baum, worunter sein Ahnherr
Drey Alter durchlebte, beschattet ein Haus von Reben umkrochen,
Durch Dornen und Hecken beschützt. Im Hofe dehnt sich ein Teich aus,
Worinn mit Wolken umwältzt ein zweyter Himmel mich aufnimmt,
Wann jener sich über mir ausspannt; ein unermesslicher Abgrund!
Die Henne jammert am Ufer mit strupfigten Federn, und locket
Die jünget gebrüteten Entchen; tie fliehn der Pfelegerinn Stimme,
Durchplätschern die Flut, u. schnattern im Schilf. Langhälsigte Gänse
Verjagen von ihrer Zucht mit hochgeschwungenen Flügeln
Den zottigten Hund; nun beginnen ihr Spiel die gelbhaarigten Kinder,
Verstecken im Wasser den Kopf, und hangen mit rudernden Füssen
Im Gleichgewichte. — — Dort läuft ein kleines geschäftiges Mädchen,
Sein buntes Körbchen am Arm, verfolgt von weitschreitenden Hünern.

Nun steht es, und täuscht sie leichtfertig mit eitelem Wurfe, begiesst sie
Nun plötzlich mit Körnern, u. sieht sie vom Rükken sich essen und zanken.
Dort lauscht in dunkeler Köhle das weisse Kaninchen, und drehet
Die rothen Augen umher. Aus seinem Gezelte geht lachend
Das gelbe Täubchen, und kratzt mit röthlichen Füssen den Nacken,
Und rupft mit dem Schnabel die Brust, und untergräber den Flügel,
Und eilt zum Liebling aufs Dach. Der eifersüchtige zürnet,
Und dreht sich um sich und schilt. Bald rührt ihn die schmeichelnde Schöne,
Dann tritt er näher und girrt. Viel Küsse werden werschwendet!
Itzt schwingen sie lachend die Flügel und säuseln über den Garten.
Ich folge, wohin ihr mich führt, ihr zärtlichen Tauben! ich folge.
Wie schimmert der blühende Garten, wie duften die Lauben! wie gankelt
In Wolken von Blüthen der fröhliche Zephyr! Er führt sie den Himmel.
Und regnet mit ihnen herab. Hier hat der verwegene Schiffer
Die wilden Gewächse der Mohren nicht hingepflanzt; zeltene Disteln,
Durchblicken die Fenster hier nicht. Das nützende Schöne vergnüget
Den Landmann, und etwan ein Kranz. Diess lange Gewölbe von Nusstrauch
Zeigt oben voll laufender Wolken den Himmel, und hinten Gefilde
Voll Seeen, und büschichter Thäler, umringt mit geschwollenen Bergen.
Mein Auge durchirret den Auftritt noch einmal, und muss ihn verlassen;
Der nähere ziehet mich an sich. — — — O Tulipane wer hat dir
Mit allen Farben der Sonne den offenen Busen gefüllet?
Ich grüsste dich Fürstinn der Blumen, wo ern nicht die göttliche Rose
Die tausendblättrige schöne Gestalt, die Farbe der Liebe,
Den hohen bedorneten Thron, und den ewigen Wohlgeruch hätte.
Hier lacht sie bereits durch die Knospe mich an die gepriesene Rose.
Hier drengt die Mayenglume die Silberglöckchen durch Blätter;
Hier reicht mit die blaue Jacinthe den Kelch voll kühler Gerüche;
Hier strömt der hohen Viole balsamischer Ausfluse, hier streut sie
Die goldenen Stralen umher. Die Nachtviole lässt immer
Die stolzeren Blumen den Duft verhauchen; sie schliesset bedächtig
Ihn ein, und hoffet am Abend den ganzen Tag zu beschämen.
Ein Bildniss grosser Gemüther, die nicht, wie die furchtsamen Helden,
Ein Kreis von Bewunderern spornt, die tugendhaft wegen der Tugend,
Im stillen Schatten verborgen, Gerüche der Gütigkeit ausstreun.
Seht hin, wie brüstet der Pfau sich dort am funkelnden Beere!
Die braunen Aurikelgeschlechter bestreut mit glänzendem Staube,
Stehn gleich den dichten Gestirnen; aus Eisersucht geht er darneben,
Und öffnet den grünlichen Kreis voll Regenbogen, und wendet
Den farbewechselnden Hals. Die Schmetterlinge, voll Wollust,
Und unenteschlossen im Wählen, umflattern die Blumen, und eilen
Auf bunten Flügeln zurück, und suchen wieder die Blüthe
Der Kirschenreiser, die jüngst der Herr des Gartnes durchsägten
Schleestämmen eingepfopst hatte, die itzt sich über die Kinder
Von ihnen gesäuget, verwundern. — — Das Bild der Armuth, die Hausfrau,
In jener Laube von Reben, pflanzt Stauden und Blumen auf Leinwald,

Die Freude lächelt aus ihr; ein Kind, der Grazien Liebling,
Verhindert sie schmeichelnd, am Halfe mit zarten Armen ihr hangend,
Ein anderes tändelt im Klee, sinnt nach, und stammelt Gedanken.

O dreymal seliges Volk, das keine Sorge beschweret,
Kein Neid versuchet, kein Stolz. Dein Leben fliesset verborgen,
Wie klare Bäche durch Blumen dahin. Lass andre dem Pöbel,
Der Dächer und Bäume besteigt, in Siegewägen zur Schau seyn,
Gezogen von Elephanten; lass andre sich lebend in Marmor
Bewundern, oder in Erz von knieenden Sklaven umgeben.
Nur der ist ein Liebling des Himmels, der, fern vom Getümel der Thoren,
Am Bache schlummert, erwachet und singt, Ihm malet die Sonne
Den Ost mit Purpur, ihm haucht die Wiese, die Nachtigall singt ihm;
Ihm folget die Reue nicht nach, nicht durch die wallenden Saaten,
Nicht unter die Heerden im Thal, nicht an sein Traubengeländer.
Mit Arbeit würzt er die Kost, sein Blut ist leicht, wie der Aether,
Sein Schlaf verfliegt mit der Dämrung, ein Morgenlüftchen verweht ihn. — — —

Ach wär auch mir es vergönnt, in euch, ihr holden Gefilde,
Gestreckt in wankende Schatten, am Ufer schwarzhafter Bäche
Hinfort mir selber zu leben, und Leid und niedrige Sorgen
Vorüberrauschender Luft einst zuzustreuen! Ach möchte
Doch Doris die Thränen in euch von diesen Wangen verwischen,
Und bald Gespräche mit Freunden in euch mein Leiden versüssen,
Bald rendende Todte mich lehren, bald tiefe Bäche der Weisheit
Das Geistes Wissensdurst stillen! Dann gönnt ich Berge von Demant
Und goldene Klüfte dem Mogul, dann möchten kriegrische Zwerge
Felshohe Bilder sich bauen, die steinerne Ströme vergössen,
Ich würde sie nimmer beneiden. Du Quelle des Glückes, o Himmel,
Du Meer der Liebe! o tränkte mich doch dein Ausfluss! Soll gänzlich,
Wie eine Blume, mein Leben, erstickt von Unkraut, verblühen?
Nein, du beseligst dein Werk. Es lispelt ruhige Hoffnung
Mir Trost und Labsal zum Herzen; die Dämmrung flieht vor Auroren;
Die finstre Decke der Zukunft wird aufgezogen; ich sehe
Ganz andere Scenen der Dinge, und unbekannte Gefilde.
Ich seh sich, himmlische Doris! du kommst aus Rosengebüschen
In meine Schatten, voll Glanz und majestätischem Liebreiz;
So tritt Tugend einher, so ist die Anmuth gestaltet.
Du singst zur Zyther, und Phöbus bricht schnell durch dicke Gewölbe,
Die Stürme schweigen, Olymp merkt auf; das Bildniss der Lieder
Tönt sanft in fernen Gebirgen, und Zephyr weht mirs herüber.
Und du, mein redlicher *Gleim,* du steigst von Gipfel des Hömus,
Und rührst die Tejischen Seiten voll Lust: die Thore des Himmels
Gehn auf, es lassen sich Cypris und Huldgöttinen und Amor
Voll Glanz auf funkelnden Wolken in blauen Lüften hernieder,
Und singen lieblich darein. Der Sternen weites Gewölbe

Erschallt vom frohen Koncert. Komm bald in meine Reviere,
Komm, bring die Freude zu mir, beblüme Triften und Anger,
O Paar! du Trost meines Lebens, du milde Gabe der Gottheit!
Doch wie, erwach ich vom Schlaf? Wo sind die himmlischen Bilder?
Welch ein anmuthiger Traum betrog die wachenden Sinnen?
Er flieht von dannen, ich seufze: Zu viel, zu viel vom Verhängniss
Im Durchgang des Lebens gefodert! Hier ist statt Wirklichkeit Hoffnung!
Des Wirklichen Schatten beglückt; selbst wird michs nimmer erfreuen.

Allein, was quält mich die Zukunft? Weg, ihr vergeblichen Sorgen!
Lasst mich der Wollust geniessen, die itzt der Himmel mir gönnet,
Lasst nich das fröhliche Landvolk in dicke Haine verfolgen,
Und mit der Nachtigall singen, und mich beym seufzenden Giessbach
An Zaphyrs Tönen ergetzen. Ihr dichten Lauben, von Händen
Der Mutter der Dinge geflochten! ihr dunkeln einsamen Gänge,
Die ihr das Denken erhellt, Irrgärten, voller Entzückung
Und Freude, seyd mir gegrüsst! Was für ein angenehm Leiden
Und Ruh und sanftes Gefühl durchdringet in euch die Seele!
Durchs hohe Laubdach der Schätten, das streichende Lüfte bewegen,
Worunter ein sichtbares Kühl in grünen Wogen sich wälzer,
Blickt hin und wieder die Sonne, und übergüldet die Blätter.
Die holde Dämmrung durchgleiten Gerüche von Blüthen der Hecken,
Die Flügel der Westwinde duften. In überirdischer Höhle,
Von krausen Büschen gezeugt, sitzt zwischen Blumen der Geishirt,
Bläst auf der hellen Schallmey, hält ein, und höret die Lieder
Hier laut in Buchen ertönen, dort schwach, und endlich verloren;
Bläst, und hält wiederum ein. Tief unter ihm klettern die Ziegen
An jähen Wänden von Stein, und reissen an bitterm Gesträuche.
Mit leichten Läuften streift itzt ein Heer gefleckter Hindinnen,
Und Hirsche mit Acsten gekrönt, durch grüne, rauschende Stauden.
Setzt über Klüfte, Gewässer und Rohr. Moräste vermissen
Die Spur der fliegenden Last. Gereitzt vom Frühling zur Liebe
Durchstreichen muthige Rosse den Wald mit flatternden Mähnen;
Der Boden zittert und tönt; es strotzen die Zweige der Adern;
Ihr Schweif empört sich verwildert; sie schnauben Wollust und Hitze,
Und brechen, vom Ufer sich stürzend, die Flut der Ströme zur Kühlung.
Dann fliehen sie über das Thal auf hohe Felsen, und schauen
Fern über den niedrigen Hain aufs Feld durch segelnde Dünste,
Und wiehern aus Wolken herab. Itzt eilen Stiere vorüber,
Aus ihren Nasen raucht Brunst, sie spalten mit Hörnern das Erdreich,
Und toben im Nebel von Staub. Verschiedne taumeln in Höhlen,
Und brüllen dumpficht heraus, verschiedne stürzen von Klippen. — —
Aus ausgehöltemn Gebirge fällt dort mit wildem Getümmel
Ein Fluss ins büschigte Thal, reisst mit sich Stücke von Felsen,
Durchrauscht entblössete Wurzeln der untergrabenen Bäume,
Die über fliessende Hügel von Schaum sich bücken und wanken;

Die grünen Grotten des Waldes ertönen und klagen darüber,
Es sturtzt ob solchem Getöse das Wild, und eilet von dannen,
Sich nahende Vögel verlassen, im Singen gehindert, die Gegend,
Und suchen ruhige Stellen, wo sie den Gatten die Fühlung
Verliebter Schmerzen entdecken in pyramidnem Gesträuche,
Und streiten gegen einander mit Liedern, von Zweigen der Buchen.
Dort will ich lauschen und sie sich freun und liebkosen hören.
Fliess sanft, unruhiges Flüsschen! still! ächzende Zephyr' in Laube,
Schwächt nicht ihr buhlrischess Flistern. Schlagt laut, Bewohner der Wipfel,
Schlagt, lehrt mich euren Gesang! Sie schlagen; symphonische Töne
Durchfliehn von Eichen und Dorn des weiten Schattenfaals Kammern;
Die ganze Gegend wird Schall. Der Fink, der röthliche Hänfling
Pfeift hell aus Wipfeln der Erlen. Ein Heer von bunten Stieglitzen
Hüpft hin und wieder auf Strauch, beschaut die blühende Distel,
Ihr Lied hüpft frölich wie sie. Der Zeisig klaget der Schönen
Sein Leiden aus Zellen von Laub. Vom Ulmbaum flötet die Amsel
In hohlen Tönen den Bass. Nur die geflügelte Stimme,
Die kleine Nachtigall, weicht aus Ruhmsucht in einsame Gründe,
Durch dicke Wipfel umwölbt, der Traurigkeit ewige Wohnung,
(Worinn aus Lüften und Feld der Nacht verbreitete Schatten
Sich scheinen verenget zu haben, als sie Auroren entwiehen,)
Und macht die schreckbare Wüste zum Lustgefilde des Waldes.
Dort tränkt ein finsterer Teich rings um sich Weidengebüsche;
Auf Aesten wiegt sie sich da, lockt laut, und schmettert und wirbelt,
Das Grund und Einöde klingt. So rasen Chöre von Saiten.
Itzt girrt sie sanfter, und läuft durch tausend zärtliche Töne,
Itzt schlägt sie wieder mit Macht. Oft wenn die Gattin durch Vorwitz
Sich im belaubten Gebaur des grausamen Voglers gefangen,
Der fern im Lindenbusch laurt, dann ruhn die Lieder voll Freude,
Dann fliegt sie ängstlich umher, ruft ihrer Wonne des Lebens
Durch Klüfte, Felsen und Wald, seufzt unaufhörlich und jammert,
Bis sie vor Wehmuth zuletzt halbtodt zur Hecken herabfällt,
Worauf sie gleitet und wankt mir niedersinkendem Haupte.
Da klaget um sie der Schatten der todten Gattinn, da dünkt ihr
Sie wund und blutig zu sehn. Bald tönt ihr Jammerlied wieder,
Sie setzt es Nächte lang fort, und scheint bey jeglichem Seufzer
Aus sich ihr Leben zu seufzen. Die nahen strauchichten Hügel,
Hiedurch zum Mitleid bewegen, erheben ein zättlich Gewinsel.

Allein, was kollert und girrt mir hier zur Seiten vom Eichstamm,
Der halb vermodert und zweiglos von keinem Geflügel bewohnt wird?
Täuscht mich der Einbildung Spiel? Sieh! plötzlich flattert ein Täubchen
Aus einem Astloch empor, mit wandelbarem Gefieder,
Diess zeugte den dumpsigten Schall im Bauch der Eichen. Es gleitet
Mit ausgespreiteten Flügeln ins Thal, sucht nikkend im Schatten,
Und schaut sich vorsichtig um mit dürren Reisern im Munde.

Wer lehrt die Bürger der Zweige voll Kunst sich Nester zu wölben,
Und sie für Vorwitz und Raub, voll süssen Kummers, zu sichern?
Welch ein verborgener Hauch füllt ihre Herzen mit Liebe?
Durch dich ist alles, was gut ist, unendlich wunderbar Wesen,
Beherrscher und Vater der Welt! Du bist so herrlich im Vogel,
Der hier im Dornstrauch hüpft, als in der Feste des Himmels,
In einer kriechenden Raupe, wie in dem stammenden Cherub.
See sonder Ufer und Grund! Aus dir quillt alles; du selber
Hast keinen Zufluss in dich. Die Feuermeere der Sterne
Sind Wiederscheine von Pünktchen des Lichts, in welchem du leuchtest. — — —
Du drohst den Stürmen, sie schweigen; berührst die Berge, sie rauchen;
Das Heulen aufrührischer Meere, die zwischen wässernen Felsen
Den Sand des Grundes entblössen, ist deiner Herrlichkeit Loblied.
Der Donner, mit Flammen beflügelt, verkündigt mit brüllender Stimme
Die hohen Thaten von dir. Vor Ehrfurcht zittern die Haine,
Und wiederhallen dein Lob. In tausend harmonischen Tönen
Von dem Verstande gehört, verbreiten Heere Gestirne
Die Grösse deiner Gewalt und Huld, von Pole zu Pole.
Doch wer berechnet die Menge von deinen Wundern? Wer schwingt sich
Durch deine Tiefen, o Schöpfer? Vertraut euch den Flügeln der Winde,
Ruht auf den Pfeilen des Blitzes, durchstreicht den glänzenden Abgrund
Der Gottheit, ihr endlichen Geister, durch tausend Alter des Weltbaus,
Ihr werdet dennoch zuletzt kein Pünktchen nähet dem Grunde,
Als bey dem Ausfluge seyn. Verstummt denn, bebende Saiten!
So preist ihr würdger den Herrn. — — — —

Ein Fluss von lieblichem Duft, den Zephyr mit säufelnden Schwingen
Von nahgelegener Wiese herbeyweht, nöthigt mich zu ihr.
Da will ich an schwirrendem Rohr in ihrem Blumenschooss ruhend,
Mit starken Zügen ihn einziehn. Kommt zu mir, Freunde der Weisheit,
Mein *Spalding* und *Hirzel,* durch die jüngsthin der Winter mir grünte,
Von deren Lippen die Freude zu meinem Busen herabströmt,
Kommt, legt euch zu mir, und macht die Gegend zur himlischen Wohnung!
Lasst uns der Kinder der Flora Gestalt und Liebe bewundern,
Und spotten, mit ihnen geschmückt, des trägen Pöbels im Purpur!
Besingt die Schönheit der Tugend; lasst eures Mundes Gespräche
Mir seyn wie Düfte von Rosen. Hier ist der Grazien Lustplatz;
Kunstlose Gärten durchirrt hier die Ruh, hier rieselt Entzückung
Mit hellen Bächen heran. Den grünen Kleeboden schmücken
Zerstreute Wälder von Blumen. Ein Meer von holden Geröchen
Wallt unsichtbar über Flur in grossen taumelnden Wogen,
Von lauen Winden durchwühlt. Es ist durch tausend Bewohner
Die bunte Gegend belebt. Hochbeinigt watet im Wasser
Dort zwischen Kräutern der Storch, und blickt begierig nach Nahrung.
Dort gaukelt der Kibitz und schreyt ums Haupt des müssigen Knaben,
Der seinem Neste sich naht. Itzt trabt er vor ihm zum Ufer,

Als hätt' er das Fliegen vergossen, reizt ihn durch Hinken zur Folge,
Und lockt ihn endlich ins Feld. Zerstreute Heere von Bienen
Durchsäuseln die Lüfte, sie fallen auf Klee und blühende Stauden,
Und hängen glänzend daran wie Thau vom Mondschein vergüldet;
Dann eilen sie wieder zur Stadt, die ihnen im Winkel des Angers
Der Landmann aus Körben erbaut. Ein Bildniss rechtschaffener Weisen,
Die sich der Heimath entziehn, der Menscheit Gefilde durchsuchen,
Und dann heimkehren zur Zelle mit süsser Beute beladen,
Uns Honig der Weisheit zu liefern. Ein See voll fliehender Wellen
Rauscht in der Mitte der Au, draus steigt ein Eiland zur Höhe,
Mit Bäumen und Hecken gekrönt, das, wie vom Boden entrissen,
Scheint gegen die Fluten zu schwimmen. In einer holden Verwirrung
Prangt drauf Hambuttengesträuch voll feuriger Sternchen, der Quitzbaum,
Holunder, raucher Wachholder, und sich umarmende Palmen.
Das Geisblatt schmiegt sich an Zweige der wilden Rosengebüsche:
Aus Wollust küssen einander die jungen Blüthen, und hauchen
Mit süssem Athem sich an. Der blühende Hagdorn am Ufer
Blickt sich hinüber aus Stolz, und sieht verwundernd im Wasser
Den weissen und röthlichen Schmuck. O Schauplatz, der du die Freude
Ins Herzens Innerstes malst, ach! dass die Wärme, die annoch
Seitdem der Winter von uns entflohn, kein Regen gemildert,
Dich samt Gefilden und Gärten, die nach Erfrischung, sich sehnen,
Doch nicht der Zierde beraubte und seiner Hoffnung den Landmann!
Erquick sie, gnädliger Himmel, und überschütte von oben
Mit deiner Güte die Erde. — — — Er kömmt, er kömmt in den Wolken,
Der Segen! Dort taumelt er her, und wird sich in Strömen ergiessen.
Schon streicht der Westwind voran, schwärmt in den Blättern der Bäume
Und wirbelt die Saaten, wie Strudel. Die Sonn eilt hinter den Vorgang
Von baumwollähnlichem Dunst; es stirbt der Schimmer des Himmels
Gemach, und Schatten und Nacht läuft über Thäler und Hügel.
Gekräuselt durch silberne Zirkel, die sich vergrössernd verschwinden,
Verräth die Fläche des Wassers den noch nicht sichtbaren Regen. — — —
Itzt fällt er häufiger nieder, sich wie Gewebe durchkreuzend.
Kaum schützt des Erlenbaums Zelt mich vor den rauschenden Güssen.
Das Volk, das kürzlich aus Wolken die Gegend mit Liedern erfüllte,
Schweigt, und verbirgt sich in Büsche. Im Lindenthal drängt sich in Kreisen,
Vom Dach der Zweige bedeckt, die Wollenheerde um Stämme.
Feld, Luft und Höhen sind öde; nur Schwalben schiessen in Schaaren
Im Regen, die Teiche beschauend. — — — Die Augenlieder, die itzo
Das Auge des Weltkreises decken, die Dünst' erheben sich plötzlich.
Nun funkelt die Bühne des Himmels, nun sieht man hangende Meere
In hellen Tropfen zerrinnen und aus den Lüften verschwinden.
Es lachen die Gründe voll Blumen, und alles freut sich ob flösse
Der Himmel selber zur Erde. Jedoch schon schiffen von neuem
Beladne Wolken vom Abend, und hemmen wieder das Licht;
Sie schütten Seen herab, und säugen die Felder wie Brüste. — — —

Auch die vergiessen sich endlich. Ein güldner Regen von Stralen
Füllt itzo wieder die Luft; der grüne Hauptschmuck der Felsen,
Voll von den Saaten der Wolken, spielt blendend gegen der Sonne.
Ein Regenbogen umgürtet den Himmel, und sieht sich im Meere;
Verjüngt, voll Schimmer und lächelnd, voll lichter Streifen und Kränze
Sehn die Gefilde mich an. Tauch in die Farben Aurorene,
Mal mir die Landschaft, o du! aus dessen ewigen Liedern
Der Aare Ufer mir duften und vor dem Angesicht prangen.
Der sich die Pfeiler des Himmels, die Alpen, die er besungen,
Zu Ehrensäulen gemacht. Wie blitzt die streifichte Wiese
Von demantähnlichen Tropfen! Wie lieblich regnen sie seitwärts
Von farbigten Blumengebüschen und blühenden Kronen der Sträuche!
Die Kräuter sind wieder erfrischt, und hauchen stärkre Gerüche;
Der ganze Himmel ist Duft. Getränkte Halmen erheben
Froh ihre Häupter, und scheinen die Huld des Himmels zu preisen.

Grünt nun ihr holden Gefilde! Ihr Wiesen und schattichte Wälder
Grünt, seyd die Freude des Volks! Dient meiner Unschuld hinführe
Zum Schirm, wenn Bosheit u. Stolz aus Schlössern und Städten mich treiben.
Mir wehe Zephyr aus euch, durch Blumen und Hecken, noch öfter
Ruh und Erquickung ins Herz. Lasst mich den Vater des Weltbaus,
(Der Segen über breitet im Stralenkreise der Sonne,
Im Thau und Regen) noch ferner in eurer Schönheit verehren,
Und melden, voll heiligen Grauens, sein Lob antwortenden Sternen.
Und wenn nach seinem Geheiss mein Ziel des Lebens herannaht,
Dann sey mir endlich in euch die letzte Ruhe verstattet.

A magyar költő általában hű maradt fordítói alapelvéhez, amelyet munkája Előbeszédében így fogalmazott meg: „leginkább ez a tzél állott előttem, hogy ennek a' gyönyörű Poétának egy szavát, vagy annyival inkább egy képetskéjét is el ne hagyjam" (IX. l.) Alig van hely, ahol rövidített volna a német eredetin, annál több, ahol — többnyire ritmuskényszerből — valamit bővített az eredeti tartalmán; ezért először ezeket vesszük számba, majd a rövidített szövegeket s végül azt a néhány helyet, ahol Csokonai eltért Kleisttól, föltehetőleg félreértés folytán. Első helyen mindig Csokonai fordításának sorszámát közöljük, majd Kleist nevével utalunk a német eredeti sorszámaira.

2—3. *Ti elmélkedésemet / Andalító zöld hajlékok.* A ritkítással kiemelt rész voltaképp betoldás; a németben szó szerint a 'komoly elmélkedésnek szentelt magas, lombos boltozatok'-ról van szó (Kleist 1—2.).

6. *édes versezetet* A német eredetiben (Kleist 2.) a *Lied*-nek ('dal', 'költemény') nincs jelzője.

15—16. *Párás hegyek ... / Kies tetőtök* A német eredetiben (5—6. sor) 'párás dombok' van, a *Kies tetőtök* Csokonai betoldása.

23—24. *'S Lilla érdem-pántlikával / Fűzze érte lantomat.* A német eredetiből hiányzik.

27—28. *fiatal zöldségből* Az eredetiben „jungen *Blumen*" van (9. sor), a *zöldség* Csokonai többlete.

32. *A hegyek görbületét.* A kiemelt szó nincs meg a német eredetiben, ott csak *„von den Bergen"* olvasható (ld. Kleist 11.).

34. A *szerteszét* nincs meg az eredetiben.

41. *a' földnek gyomrába* A német eredetiben (15. sor) a föld issza az áradatot, a *gyomor* megfelelője hiányzik.

52. *Kitörvén* Az eredetiből (19. sor) hiányzik.

57. *a' föld zordon színére* betoldás, az eredetiből (21. sor) hiányzik.

65. *a' tserébe* Csokonai betoldása.

69—72. *A' tiszta Nap megtekinté / A' szelíd patakokat, / 'S játszi szikrákkal behinté / Göndörödött hátokat.* A kiemelt szavak betoldások, az eredetiből (25—26. sor) hiányoznak.

81—84. *Oszlassátok el a' kába / Kétséget 's aggságokat, / Ne nyögjétek el hijába / A' múlandó napokat.* Csokonai szövege itt is bővebb az eredetinél. A német vers szó szerinti fordítása: 'Ne nyögjétek el kétség és aggály közepett a múlandó napokat."

90. *a' kegyes ég* Az eredetiből (32. sor) hiányzik.

95. *a' híg égben* A jelző hiányzik a német szövegből (Kleist 33.).

97, 99. *kedves [...] redves* Mindkét jelző betoldás; v. ö. Kleist 34—36.

108—109. *'S ligetek' ösvényein, / Vagy ledűlvén a' kútfőkhöz* Az *ösvényein* Csokonai betoldása (ld. Kleist 38.); a *kútfő*-nek megfelelő *Bach* voltaképp 'patak'-ot jelent.

121—122. *enyelgő / Nyájak* A jelző nincs meg az eredetiben (ld. Kleist 43. sor).

125. *gyenge zöld gabonákon* Az első jelző nincs meg Kleistnál (ld. 45. sor).

129—130. *melynek gődények / Ússzák tsendes habjait* Betoldás, a német eredetiből (47. sor) hiányzik.

139—140. *Eget terít rá, 's magára / Pislogva tekintget ott.* A kiemelt rész Csokonai többlete (v. ö. Kleist 49—50. sor).

146—147. *Ama szomszéd síkokat / A' lovak' pompás homálya* A kiemelt jelzők hiányoznak a német eredetiből (ld. Kleist 52.).

149—150. *Déltzeg nyakot emelítnek, / Mellyet lágy sörény kerít,* A kiemelt részek Csokonai betoldásai; v. ö. Kleist 52—53.

158. *Árnyékozott róna* A jelző Csokonai betoldása; v. ö. Kleist 56.

166. *Fennyen emelkedve* Csokonai bővítése; ld. Kleist 60.

172. *'S édes elandalodtában* Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 65.).

179. *a' bíztató barázdába* A fordító bővítése (v. ö. Kleist 65.).

186—187. *Az esztendő terhei, / Hogy enyhítsék* E részletek hiányoznak az eredetiből (67.), amely lényegesen szűkszavúbb.

211—212. *'s nézni nem akarja / E' kegyetlenség' nemét.* — Az eredetiben (76. sor) csupán ez áll: *die Grausamkeit scheuend* 'irtózva a szörnyűségtől'.

219—220. *szűz Mátkáját / Még egyszer ölelheti.* A jelző Csokonai betoldása, az *ölelheti* helyett az eredetiben *sehen* ('láthatja') áll (79. sor).

241—242. *Ám bízvást vásároljátok / Minden módon ezeket.* A fordító betoldása (v. ö. Kleist 86.).

250. *Mellyért éh könnyeket hint* Csokonai bővítése, az eredetiben (87. sor) nincs meg.

267—268. *Kit a' nagyok' pitvarától / Magához vont az erkőlts?* A kiemelt rész betoldás; a német eredeti (92.) szó szerint: 'Eltávolodva (távol) a nagyok küszöbétől'.

293—296. *zőld venyigéknek / [...] karjai / [...] falai* A kiemelt szók a fordító betoldásai; v. ö. Kleist 99—100.

302. *Alattam áll másik ég* A német eredetiben (102.) nincs meg.

313—314. *Sétálva járják a' gazt* E sor az eredetiből (105.) hiányzik.

319. *mint a' hattyúk* A hasonlat hiányzik a német szövegből (108.).

321. *az ól mentében* Kleistból (109.) hiányzik e részlet.

342. *Szép szárnyain* A jelző az eredetiben (342.) nincs meg.

346. *Haragszik negédesen* A határozó hiányzik a német eredetiből (v. ö. Kleist 117.).

376. *Ollykor, ha jó kedve jő.* — Ez a sor nincs meg Kleistnál (v. ö. 127).

389—390. *Óh Tulipánt! szent kezével / Ki nyitott fel tégedet?* A kiemelt rész hiányzik a német szövegből (v. ö. 131—132.).

411. *Széllyelhintvén ortzájának* A kiemelt szó nincs meg Kleistnál (v. ö. 139—140. sor).

426. *szemfényt nem veszt.* Hiányzik az eredetiből (Kleist 144.).

429—430. *a' szép Flórának* Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 146.).

435. *ékes sorral* A fordító betoldása; v. ö. Kleist 149.

468. *'S magában mélán petyeg* Meglehetősen szabad fordítása a német szövegnek: *„sinnt nach und sammelt Gedanken"*(159.).

471. *kaján veszettség* A német eredetiben (162.) csak irigységről van szó *(„Kein Weid...").*

491. *a' rét' illatja* A kiemelt szó Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 168.).

500. *Maga virgontz, mint az őz.* Az eredetiből hiányzik (v. ö. Kleist 171.).

520. *kit mindennap siratok!* A német eredetiben (176—177.) nincs meg.

539—541. *Én nem vetnék pompájokra / Soha irígy szemeket.* A német eredetiben csak ennyi áll (183. sor): 'sose irigyelném őket'.

557—559. *Már is andalgó szememben / Más scénáji jőnek fel / A dolgoknak...* A kiemelt részletek Csokonai bővítményei (v. ö. Kleist 188—189.).

565. *Rajtad szemérem, ékesség* Csokonai betoldásai (v. ö. Kleist 192.).

571. *A' szélvész egyet se kukkan* A német eredetiben (194.) egyszerűen: *Die Stürme schweigen.*

620. *Melly e' kőrűl omlik le* Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 212.).
649—650. A német eredetiben egyszerűbben: *Von krausen Büschen gezeugt* (223.).
692. *Büszkén lenyerítenek.* A határozó Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 238.).
711—712. E részletnek nincs megfelelője a németben.
779—780. *A' kis dallos ott ringatja / Magát a' zöld ágokon* A kiemelt részletek Csokonai betoldásai (v. ö. Kleist 269.).
781—782. *Ott tsitzoráz víg réjával* A német eredetiben egyszerűen *lockt laut* 'hangosan csalogat' van.
850—851. Az eredetiből hiányzik; ott csak annyi olvasható: 'Mely rejtett lehellet tölti be szíveinket szerelemmel?' (V. ö. Kleist 303.)
861—863. *egy fa' gallyán / Mászkáló hernyótskában; / Mint a trónusodnak allyán.* A kiemelt részek Csokonai betoldásai (v. ö. Kleist 307.).
873—876. Az *Egyet,* az *Azonnal,* a *nagy,* a *tüstént* Csokonai bővítményei (v. ö. Kleist 310.).
881—882. E két sor Csokonai betoldása, s úgyszintén a következőből a *nagyvoltának* (v. ö. Kleist 313.).
894. *az egész:* a Mindenség.
899. *Terjed híre szent nevednek* E sor hiányzik a német eredetiből.
931—932. *nedves / Ködje köztt* Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 330.).
935—936. *sok bús óráról / Oszlatván a' felleget* Csokonai bővítése (v. ö. Kleist 934—935.).
948. *Magunk köztt* Nincs megfelelője a német eredetiben.
958. *Lágy andalgás* Az eredetiben egyszerűen *Entzüchung* 'lelkesedés, hevület' olvasható (ld. Kleist 327.).
998—1000. *Felkeresik gondosan / És annak drága nektárját / Gyűjtvén fáradságosan.* A kiemelt részletek hiányoznak az eredetiből (v. ö. Kleist 352.).
1007. *Mellyen a' szellők' mentében* Csokonai betoldása (v. ö. Kleist 354—355.).
1074. *Öblögeti a' fűzfát* A német eredetiben (377.) nincs megfelelője.
1128. *Jobbra balra nézeget.* A határozók hiányoznak az eredetiből.

Mint látható, Csokonai általában bővít az eredetin, többnyire verselési kényszerből, gyakran költőibbé téve betoldásaival azt.

Jóval ritkább, ahol rövidít a szövegen, elhagy valamit a német eredetiből. A következőkben ezeket az eseteket vesszük számba:

47. *'S megrázott szárnyáról* Az eredetiben *„kräftig geschüttelten Schwingen"* van, de a kiemelt szót Csokonai nem fordította le.
114. *a' bértz' benőtt* A német eredeti (40.) *Fels* 'bérc, kőszál' szavainak jelzőjét *(gelehnete)* a magyar költő lefordítatlanul hagyta.

Végül azokat az eseteket említjük, amelyekben Csokonai eltér némileg az eredeti szövegtől vagy félreértette azt:

120. *E' mosolygó táj körűl!* Az eredetiben (43.) *rund um mich das Land* áll: 'a körülem mosolygó táj'.

273—274. *Zárja bé az ortzátlannak / Palotátok' ajtaját* Föltehetőleg félrefordítás: az eredetiben (94.) ez olvasható: 'üsse (büntesse) a bűnt a palotában'.

561—562. *Sietsz karjaim közé* Az eredetiben (190—191) *Doris* neve található s *karjaim* helyett *In meine Schatten* olvasható.

856. *Természet' Attya 's Ura* A német eredetiben a *Természet* helyett *Welt* 'világ' szerepel (306.).

1137—1140. Kleistnál (399.) *„mir duften"* van: 'nekem illatoznak' s a *„vor dem Angesicht prangen"* is alkalmasint magára a *Der Frühling* szerzőjére vonatkozik, első személyben, Csokonai viszont második személybe teszi.

Verselése

A fordítás verselésével maga Csokonai bővebben foglalkozott a munka Előbeszédében, többek között azt írván, hogy „Az eredeti nyelven Hatmértékűekben vagy Hexameterekben íródott a' Tavasz" (X. 1.), de nem igazi klaszszikus időmértékes hexameterekben. Kifejti azt is, hogy „A' Matéria lágy, szelíd és kedveltető lévén, hasonló *Versnemet* kívánt" (uo.). Így esett választása a Horváth Ádám által is kedvelt „Tizenöttagú vers"-re, vagyis tizenöt tagú sorra, amelyet azonban 8-as és 7-es sorokra tördelt s keresztrímes, négysoros strófákká formált: „Gyönyörűen váltogatódik ebben a' páros 8 tagú sor, a' 7 tagú páratlannal; és az asszonyi ritmusok, vagy cadentiák, a' hímekkel, a' német és más tsínos poéták' példája szerént: a' mire még nálunk alig vígyáznak a' versmívesek: Faludiban lehet leginkább észrevennünk..." (I. m. X. 1.)

Dallama

Érdekes módon ezt a hosszabb fordítást is megzenésítették (ahogy a *Békaegérharc*-nak is fennmaradt dallama). Kottáját először Márton József közölte 1813-i Csokonai-kiadásában (PM. II., a 184. l. után). Tóth István melodiáriuma is megőrizte: „No 6. Mérsékelve" (4. l.).

Azt, hogy valóban énekelték, bizonyítja, hogy a kiskunhalasi Thorma János Múzeum Adattárában őrzött Nyáry Bálint-ék, is lejegyezte 1—2. vsz.-át a „82ik Nota"-ként (69. l.). Egy múlt század eleji énekeskönyv pedig arról tudósít, hogy olyan népszerű volt, hogy dallamát más szövegekre is alkalmazták: „T. Professor Kerekes Ferencz Úrnak Lakadalmi Estvéjére készült, 's ugyan akkor a' Cántor Deákok által el mondott öröm Ének. Sz. S. [= Széel Sámuel] által. *Ad Notam: Fogjatok bé szent*

Mérsékelve

Bóldog Pár! hív szerelmetek
Első arany Estvéjénn,
Öröm Ének zeng értetek
Debreczen víg Tempéjénn."

(Elegyes dolgok. Prága. EKvt. Kubelik—Széll-gy. XXII. C 42. č 31. 49. l.)

Molnár Antal Márton kiadásai, ill. Tóth István dallamtára nyomán foglalkozott vele. Mártonnál a kotta fölött a szerzőről ez áll: „Mu'sikát vette Fúsz János", a bal felső sarokban pedig ez az utasítás olvasható: „Mérsékelve".

Molnár Antal így vélekedett a dallamról: „az egykorúakat egyáltalán nem zavarta az, hogy vers- és zeneritmus széthúzott. Nem zavarta »Stipa úr« dalaiban sem, melyek a Haydn-dal hódító, donjuani kelleméhez képest Leporello-tipust képviselnek a német klasszikus porondon. (Stipa Máté egykorú bécsi egyházi zenész.) És époly kevéssé a derék, lelkileg magyar érzésű Fúsz János (1777—1819) zenéjével összeboronált »Fogjatok bé szent árnyékok« (A tavasz-ból, Kleist-fordítás)-ban sem, mely — mint e zenész sok más műve is — Mozartot utánozza..." (CsMűdal. 12. l.) Később is azt írta róla, hogy „Fusz János dallamára" készült (NyDall. 103. l.), s kottáját is közölte (uo. 140. l.).

Sonkoly az ismertetett forrásokat csak részben vette figyelembe, de új adatokkal is szolgált: utalt Almási Sámuel kéziratos „Magyar Dalnok" c. munkájára s így folytatta: „»Alighanem más alkalmazta [szövegét] az ő [Fusz] dallamára« — írja a »Zenei Szemle« 1927. IX.—X. sz. 52. l., mint a szerkesztő megjegyzését. Ezzel ellentétben Molnár A. szerint a dallam készült a versre utólag. »Ez a bécsi klasszicizmus modorában mozog«. Mozart Don Juan c. dalművének 13. sz. énekével állítja párhuzamba. Ny. M. D. [NyDall.] 117. l. Dallamát közli u.o. a 23. sz. kottapéldában. 140. l. Sajtóhiba a 3. ütemben. Közli

még Sztankó: Énekisk. Tanítóképző sz. Bp. 1909. III. r. 94. l. Egyébként Fusz J. dallama ritmikailag megegyezik a *Zeng a harang* c. katolikus egyházi népénekkel. Szent vagy Uram. Kat. Népénektár. Szerk. Harmat Artur és Sík Sándor, Bp. 232. sz. ének." (121. l.) Utalt még Sonkoly Grabócz Zoltán énekhangra készült zongorakíséretes, kéziratos feldolgozására is (i. h.). Adatait Benkő András a következőkkel helyesbítette, ill. egészítette ki: „*A tavasz* (Fogjatok bé szent árnyékok) Tóthnál (41—152.) e dal felett ezt olvashatjuk: »Csokonai Poetikus munkái II. Dar. 105. lev. Musikára vette Fúsz[!] János«. Tóth forrása ebben az esetben is a Márton-féle volt (CsVMM II. k. Erre utal Tóth jegyzete is. *Anakreoni dalok.* Béts, 1813), Kisérettel s egy versszakkal másolta le.

Almási dallama (I. 182.) azonos Tóthéval, illetőleg a Márton-féle közléssel, Almási azonban a melizmáknál kitette a kötőjeleket, s kiséret nélkül másolta le ezt is. Szövege 6×4 sor. Molnár szerint a dallam a bécsi klasszikus zene modorában készült. Egy változatát ő is közölte (Molnár i. m. 117., illetőleg 23. sz. kottapélda)." (NyIrk. 1963/1: 95. l.)

398. Erdődy Lajoshoz

Kézirata

A költő kézirathagyatékában többször is előfordul a versre vonatkozó utalás: a Kcsj.-n a „N° 8° Nagy Octávába lévők" közt a 16.: *Erdődy Lajoshoz* címmel (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.); ez azonos lehet azzal a kézirattal, amelyet a Mfj. az *Alkalmatosságra valók* közt **8.** 16 jelzettel <*Erdődy Lajosról*> címmel jelölt (uo. 234. l.).

A Ktl.-n így található: „Fasc. N° 4. N° 10. *Erdődy Lajos verse és válasza.*" (Cs/ÖM. I, 105. l.) (Hasonlóképpen fordul elő a Kcsl.-n.) Az egyik kézirat már Csokonai idejében lappangott; az 1802-i ÚK.-n a 28. helyen így található: „*In Promptu. Erdődy Lajoshoz.* <Talán Bárándon lesz.>" (A zárójeles rész Csokonai saját kezű irónos megjegyzése.)

Eredeti kézirata nem maradt; közel egykorú másolata: KK. I, 26ab. A versnek magának itt nincs címe; fölötte Erdődy Lajos tizenkét soros verse található, ezzel a címmel: *Néhai T. N. Jármy Mihály Ur halálára Ts Erdődy Lajos Ur.*

Majd ezután egy közbevetett sor a másolótól: „A' hólt Hérosokat halhatatlanító Erdődyre Csokonay", ezt követi a debreceni költő itt tárgyalt verse.

Megjelenése

Elkészülte óta foglalkoztatta Csokonait e rögtönzés kiadása: az 1801-i Vkt.-n így található az „I. Tómus"-ban <*Erdődy Lajos*>; majd az 1802-i Mfj.-n — mint volt róla szó — az *„Alkalmatosságra valók"*közé sorolta; föl is vette az

AV. tervébe: AV/t_1: „4: 10. *Erdődy Lajos*"; ugyanitt a lista végén is előfordul *Erdődy* rövidítéssel; az AV/t_2-n és az AV/t_3-n a 25.: *Erdődy Lajoshoz.* Végül az AV. 26. darabjaként látott világot, Erdődy Lajos említett versével együtt (232—233. l.). A HG. is így közölte (II, 323—324. l.), a későbbi kiadások (ÖV. — M.) Erdődy versét már elhagyták.

Keletkezése

A vers — mint az ÚK. idézett adata is utal rá — rögtönzés volt; megszületése körülményeit az AV.-ben Csokonai így adja elő: „Midőn 1801-ben Juliusnak 7dik napján egy Úritársaságban előttem olvasnák néhai Tekintetes Erdődi Lajos Úrnak azon verseit, mellyeket itt a' magok valóságokban közlök; alája a' következendő sorokat írtam." (AV. 232. l.)

Szövegkritika

A K-ban nincs c í m e a versnek: a címjegyzékeken a K-hoz hasonló a cím (hol *Erdődi*-nek, hol *Erdődy*-nek írva). Mi Erdődy írásgyakorlatát vesszük alapul. A K-ban ez a „cím" olvasható Erdődy Lajos verse után: *A' hólt Hérosokat halhatatlanító Erdődyre Csokonay.*

1. K: *Nemes Lelkedet*
2. K: **Erdődy** A sor bekezdéssel s a név kettős aláhúzással fordul elő; ezek szerint em. A továbbiakban is — szemben az AV.-kel — minden második sor beljebb kezdődik.
   nagygyá
3. K: *Éggel* Jav. e.: *éggel*
5. K: *Irj [...] ama* Kp. n.
7. K: *mi nál<l>unk*
9. K: *siratván e' hazánk <ket> Fiait*
10. K: *Csak [...]* **Vay***t.* A név kettős aláhúzással kiemelve. Az AV.-ben dőlt szedéssel; a K szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A versről az ÚK. közli, hogy rögtönzés; „In Promptu", s az AV.-ben a fejszöveg ezt megerősíti, amint idéztük.

A címzettről (diószegi) Erdődy Lajosról Szinnyei csak ennyit közölt: „Szabolcsmegye főbírája s földbirtokosa. — Verseket írt a M. Hírmondóba (1781) és M. Musába (1788), egy versét pedig 1785-ből a Gyöngyös cz. lap 19. sz. közli." (MÍr. II, 1409. h.) Ezeken kívül két nagyobb nyomtatott művét említi meg: Sztáray Mihály franciául írt Sans-Souci-jának „egyűgyű magyar versekbe"

foglalását (Lőcse, 1777), valamint németből, L. L. Haschkából fordított *Átok* című versét (Buda, 1793). Még két kéziratos költeményét is lajstromozta Szinnyei a „m. n. múzeum" (= OSzK) kézirattárából. Ezeknél azonban jóval több hosszabb-rövidebb munkáját ismerjük: kéziratos verseit is tucatnyi másolatgyűjtemény őrizte meg (ld. Stoll). Bár nem volt jelentős költő, de bizonyos népszerűségnek is örvendett a Tiszántúlon, sőt Erdélybe is eljutott egy verse (ld. Stoll 800).

Életéről is többet tudunk, mint annak idején Szinnyei: adataink szerint debreceni diák volt: 1756-ban, márc. 15-én öltötte fel a tógát: „Anno MDCCLVI. Post examen publicum ac censuram institutam ex oratoria classe ad publicas lectiones audiendas admisci subscribunt die 15. martii [...] Ludovicus Erdődy, nobilis ex comitatu Szabolcsiensi, Fejértóiensis; die 31. mart. Togam sibi induit." (Ld. Thury II, 455. l., v. ö. 242. l.) Így 1740 körül születhetett, vagyis egy emberöltővel idősebb volt Csokonainál. (Debreceni diákoskodását Kazinczy is érinti egyik róla följegyzett anekdotájában: „Erdődy, ki eleget papolt Debr. [= Debreceni] Togátus korában..." (MTAK. K. 638, I., 6a) Bod Péter *Magyar Athenas*-ának Keresztesi József által (Szerencsi Nagy István fölkérésére), 1786-ban írt toldalékában így találjuk Erdődy adatait (akinek neve az *Átok* címlapján *Diószeghy Erdődy Lajos* alakban áll): „Erdődi Lajos Fő Nemes ember, Szabólts és több Vármegyéknek Hites Tabla Bírája, a' Természettől szép ésszel és Versirásbeli tehettséggel ruháztatott fel, a' mint, mind Nyomtatásban mind Kézírásban lévő Versei bizonyítják. Nevezetes az a' *Hálaadó Öröm, mellyel a' Lelki esméretnek szabadságában élni óhajtó Hívekkel zengedezett. Ujj Fejértón 1783. d. 1ª Januarij.*" (ItK. 1928: 85. l.) Az utóbbi vers — Erdődy több más verses művével együtt — megtalálható az 1794-ben másolt „Kedves illatokkal bővelkedő virágos kert"-ben. (OSzK. Oct. Hung. 517: 278b—283b. V. ö. MKsz. 1891: 103. l., Stoll 230—231. l.)

Erdődyt Kazinczy Ferenc is ismerte, személyesen is (ld. KazLev. I, 94. l.), s nem a legjobb véleménnyel volt a hagyományos „magyar iskolát" folytató költői gyakorlatáról; ld. PályEml. Bp., 1879., 54—55. l.

Kazinczyhoz hasonlóan vélekedett a versíró Erdődyről Földi János is, Gyöngyösi István s Horváth Ádám követőjét látva benne. (Ld. Kazinczyhoz 1791-ben írt levelét: KazLev. II, 212. l.) Kazinczy részben a kor véleményét is megszólaltatja Erdődyről, amikor 1789-ben ezt írja Aranka Györgynek: „Most minden Verseink haszontalan hosszas csevegés és kedvesség nélkül való kötött beszéd. Erdődy Lajos a kit gyakorta burlesque expressióiért betsülnek sokan, gyakorta pajkosságaiért, gyakorta tsak azért, mert foly a' Cadentiája, mindég repetál." (KazLev. I, 397. l.)

Sok átlagos s középszerű verse között egy van, amely valamelyest kiemelkedik (s ez nem az, amelyet Abafy Lajos *Egy érdekes költemény az 1785-ik évből* címmel közölt a Gyöngyös c. hetilapban [1877. 19. sz. máj. 13. 1—2. l.], s amelyet a Kókay György szerkesztette *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772—1849*, Erdődy Lajos egyetlen műveként vett föl; a hosszabb verses mű *A' Szeretet Tüzétől fel gyúlladott Szív Tusakodása* címet viseli, s Kazinczy hagyatékában is ránk maradt (ld. MTAK. Tört. 2r. 20. sz.; v. ö. MKsz.

1891: 99. l.): a „tilalmas szerelem" gyötrelmeiről szól közvetlen átélésből s meglepő merészséggel. Talán ez az egyetlen verse, amelyet a szerelem szabadsága mellett hitet tevő Csokonai is értékelhetett.

Erdődynek Jármy Mihály halálára írt verse (Csokonai rögtönzéséhez is alapul szolgált) ezzel a címmel található a kéziratban: *Néhai T. N. Jármy Mihály Ur halálára Ts Erdődy Lajos Ur* (ld. KK. I, 26a); a K szövege az AV. szövegétől csak annyiban tér el, hogy a páros sorok bekezdéssel vannak írva, s hogy a 3. sorban *Vay Miklós* neve volt eredetileg, a másoló azonban áthúzta, s fölé írta a helyes keresztnevet.

A meggyászolt Jármy Mihály bizonyára a Jármy család szolnoki ágához tartozott, amelynek tagjai Szatmárban, Szabolcsban éltek; Jármy Mihály jogász — ügyész, bíró — lehetett (a „Táblánkon" arra utalhat, hogy ott, ahol Erdődy is főbíró volt) Szabolcsban; így kollégáját is gyászolta az elhunytban.

Rögtönzésében Csokonai (bizonyára az „Uritársaság" kívánságára született meg, amely elől nem tudott kitérni) általánosítja a tárgyat, s a maga régi kedves témáját szövi bele, hogy ti. a költészet halhatatlanítja a megverselt személyiségeket, s ahogy Erdődy Lajos verse Jármy Mihályt, úgy majd az övé — a Csokonaié — is halhatatlanná teszi barátját.

A „fejszöveg" ugyan 1804-ben „néhai"-nak nevezi Erdődy Lajost, de a vers megírásakor, 1801. júl. 7-én még életben kellett lennie; ismerjük egy alkalmi művét 1800-ból is: „*Insurgens dalok.* Irta Várad olasziban 1800. Erdődy Lajos" (ld. Stoll 291. l.); 1800 s 1804 között, hatvanegynehány éves korában hunyhatott el.

3. *Hígabb éggel táplált Múzsád:* talán arra utal, amire Kazinczy is célzott, hogy derűsen s könnyedén verselt, rögtönzött. Ilyen játékos-tréfás verse az Abafy Lajos által közölt *In Causa* is: „Neptuni contra Torrentem Mirhó liberatum est. (Neptun ügyében a Mirhó patak ellen határoztatott.)" (Ld. Gyöngyös [hírlap] 1877. 19. sz.)
4. *Magyar Szíved:* ehhez érdemes idéznünk egyik csípős versét (amely rögtönzésből született), a hozzáfűzött kommentárral: „A nevezetes Bessenyei Mihály Tiszán tuli úr, aki nagy magyarnak tartotta magát, néha Bécsben feljára, és azzal dicsekedett, hogy az ékes világba jár; leberetváltatván a nagy bajuszszát, Generalis Beleznainé le festette, dohány tartót a karjára, pipát a szájába: ennek a képe alá írta ezeket Erdődy Lajos:

Németet Magyartól megkülömböztető
a bajusz. Magyarnak ennél főbb jele nincs:
Bessenyej Mihályra bár akárki tekints
Pipázik zacskót tart, csúf mert bajússza nincs.
Az ékes világnak ez ám a sikere;
Hogy ki abban bé lép felfordúl az ere:
Ez is még a Tisza partjainn hevere,
Vólt bajússza már nincs, bár nézd, nevesd, gyere!

(OSzK. Quart. Hung. 691: 1. l. Erdődy Lajos elmés mondásai.)

6. *Az én én kissebb vagyok* kifejezést Gulyás József a LélH. hasonló részletével vonta párhuzamba (ld. DebrSz. 1927: 164. l.)

10. *két Vay:* az egyik Vay Miklós consiliarius (1756—1824) (ld. PályEml. 226. l.); két gyermeke: Miklós és Lajos is élt még (ld. uo.), de a költő talán Vay Istvánra, a tudományok fődirektorára gondolt, id. Vay Miklós testvérére (v. ö. PályEml. i. h.). V. ö. kötetünk **405.** költeményével.

Verselése

Mint Erdődy versei általában: páros rímű, felező tizenkettősökben íródott.

399. A' Magyar Orpheushoz

Kézirata

Csokonai kéziratleltárai két kéziratát említik: a Kcsj. szerint a „N° 10° Fragmenták" köteg 26. darabja az *Orpheusra* c. vers; a Kcsl. N^{ro} 9: 9 jelzettel hasonló — *Orfeusra* — címmel leltározta (ld. Cs/ÖM. I, 102., 112. l.).

Mégsem ezek maradtak azonban ránk; saját kezű, kalligrafikus tisztázata erősrózsaszín papírlapra írva. amelyet Csokonai személyesen adott át Kazinczynak 1801 júliusában: MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 41. sz. 117a (K_1); a vers másik tisztázata a költőnek anyjához — voltaképp Nagy Gáborhoz — címzett levelébe szőve vált ismertté, a levél eredetije azonban ma már nem található; utoljára Zádor (Stettner) Györgytől van tudomásunk róla, aki annak nagyobbik részét, a *Soha egyszer* kezdetű mondatig lemásolta (sajnos ebben a részletben nincs benne a tárgyalt vers), s elküldte Toldy Ferencnek, e megjegyzéssel: „Az eredetivel összeegyeztette Pápán, Május' 14d. 1844. Stettner György." (MTAK. RUI 4-r 37/II.) Toldy maga azt írja a levél jegyzetében, hogy az „töredékesen és hibásan a Tud. Gyűjt. 1818. évi VI. kötetében jelent meg a 91—95. ll. [= lapokon]" (958. h.). Majd azzal folytatja, hogy ő maga két másolatát használta a levélnek: „egyike, melly teljes, egy ismeretlennek szivességéből jött birtokomba, ennek forrása ismeretlen előttem; de hitelességét megalapítja a Stettner György által velem közlött, bár nem egész, de Cs. [= Csokonai] önkezü leveléről a legnagyobb diplomaticai pontossággal másolt példány által, melly a 869. szelet sora e szavaival: »Soha egyszer« szakad meg." (Toldy i. h.)

A TudGy.-ben „Clementis" közlésében *Baradla Barlangnak bővebb Leírása* címmel jelent meg Csokonai levelének egy részlete, a *Levegő-egét* kezdetű mondattal bezárólag, s így a tárgyalt verset ez a részlet sem tartalmazza. (A *Clementis* álnevet Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikona* [Bp., 1956.] nem ismeri.)

A levél — s benne a vers — későbbi kiadásai Toldyn alapulnak; a HG. ehhez csak ezt tette még hozzá a levélközlés végén: „Összevetettük a sáros-

pataki könyvtár 1772. sz. kéziratos másolati példányával." (HG. II, 494. l.) Az, hogy voltaképp mit vetettek egybe a sárospataki másolattal, nem derül ki a fogalmazásból: alkalmasint a Toldy-féle kiadás szövegét.

Mindenesetre az, amit Toldy a két kéziratos forrásból elmond, feljogosít arra, hogy lényegében hitelesnek tekintsük a versnek általa közreadott szövegét, s hogy azt mint K_2-t vegyük tekintetbe a szövegkritikában. A két változat között lényegében csak helyesírási eltérés van (már amennyire Toldy törekedett a betűhűségre s a hiteles helyesírásra). Puky Istvánnál is megvolt a vers egy másolata: „[7.] *A' Magyar Orfeushoz. Hogy Orfeus — kit a' Halál fiának* stb." (Puky/j.) (K_2) Közel egykorú másolata még — a levéllel együtt — a Borbély János-gy.-ben: Csokonai V. Mihálynak egy Levele a Baradlai Barlangról az Édes Anyához. DebrEKvt. Ms. 92/1: 45b—49a. (K_3) A levél egy másolata megtalálható a SpK. 1772. kötetében is (ld. HG. II, 494. l.) (K_4), s Zsoldos Jenő is említést tesz egy másolatáról az 1807-i Tóth Mihály-gy.-ben (ld. ItK. 1961: 473. l.). (K_5).

Megjelenése

A költő már csak a mestere, Kazinczy iránt érzett tiszteletből is foglalkozott a kiadás gondolatával, bár politikai meggondolások akadályozták: a fogságából éppen szabadult, szabadkőműves író mellett tett hitet az üdvözlő költeményben.

Az 1801-i Vkt.-ben *Kazinczy* utalással már ott található, s rákerült az 1802-i ÚK.-ra is: „131. *Orpheusra.*" Az AV. tervében azonban — nyilván az említett politikai szempontok miatt — bele se vette a költő. Először Domby adta ki, Csokonai-életrajza függelékében, ezzel a címmel: *Kazintzyhez mikor kiszabadúlt* (135. l.).

Toldy is Domby nyomán adta közre, őrá hivatkozva (ld. 786. és 956. h.); érdekes, hogy a „Vegyes költemények" 137. műveként található *Orpheusra* címűt „Elv[eszet]"-nek mondja (ld. Toldy/j.). Még érdekesebb azonban, hogy a költeményt — Domby nyomán — egy sor híjával közölte a „Hátrahagyott elegyes versek" között (786. l.), levélközlésében viszont a teljes, 17 soros szöveget, s nem fedezte föl az eltérést. Ez a hiba — a filológia tehetetlenségi nyomatéka folytán — másfél századon át öröklődött tovább a Csokonai-kiadásokban, a mai napig.

A későbbi kiadások is Domby hiányos közlésén alapulnak, s ez annál feltűnőbb, mivel Váczy János 1892-ben a K_1 autográf szövegét betűhíven közölte (ld. KazLev. II, 634. l.), de a HG. mégis a hibás Domby-féle szöveget ismételte meg, míg a Nagy Gáborhoz szóló levélben a hiteles 17 soros szöveget adta ki (ld. II, 693—694. l.), s hasonlóan ismétlődött ez a hiba Vargha Balázs kiadásaiban is (ld. MM. I, 620—621., II, 885. l.).

Verskötetben — a MKKt. után — itt jelenik meg először hiteles, teljes szövegével a költemény.

Keletkezése

A verset — a K_1-en — Csokonai így keltezte: *14 Jul. 1801.* Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Sárospatakon keletkezett, s Kazinczy szerint egy nappal korábbi: „Regmeczre hozta a' Pataki Examenről Júl. 13d. 1801. visszanyert szabadságomnak 16. napján. Kazinczy Fer[enc]" — amint a K_1 bal alsó mezőjében olvasható a címzett saját keze írásában. Egészen pontosan 1801. július 11-én írta a verset Sárospatakon a költő. „1801. juliusában két ízben is időzött Patakon, 10-én Ongáról Sárospatakra jött s 13-án Regmecre ment Kazinczyhoz, aki azelőtt pár nappal szabadult ki fogságából. Mikor búcsút vett tőle emlékül *A magyar Orpheushoz* c. Sárospatakon, július 11-én írott versét adta át neki." (Ld. Harsányi: CsPatak. 16—17. l.)

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a K_1, ahol *A' Magyar Orpheushoz* a vers c í m e (a végén ponttal), Puky is ezt őrizte meg, s a Kcsl. *Orpheusra* címe is ezt erősíti meg. A kiadásokban máig előforduló cím — *Kazinczyhoz, mikor kiszabadult* — Dombytól ered (nála és Toldynál még *Kazinczyhez*). A K_1-ben a cím alatt a keltezés: *14 Jul. 1801.*

A következőkben tekintetbe vesszük a K_2 (Toldy) eltéréseit is (kivéve a helyesírásiakat, amelyek Toldy átírásából is eredhetnek), valamint Domby szövegközlését (ennek forrását nem ismerjük).

1. Domby, Toldy: az **Orpheus** (Dombynál: *Orfeus*) név nincs kiemelve.
   Domby: ***a'** Halál **fiának***
   Toldy: ***a** halál **fiának*** A *h* előtt *az* névelőt csak a Kazinczy iránti figyelemből használt itt a költő.
3. Domby: *'S **Barlangjaikban***
   Toldy: *Barlangjaikba*
5. Domby: e sor hiányzik a kiadásból.
   Toldy: ***echók***
6. Domby: *Hemus*
   Toldy: ***Haemus***

10—13. K_1: ***Őrűlt*** em.

12. K_1: *mező liget* A hiányzó vesszőt Domby nyomán, értelemszerűen pótoltuk.
13. Domby, Toldy: *vad állatok*
14. Domby, Toldy: A név nincs kiemelve; Toldynál a mitológiai névhez ez a lapalji jegyzet csatlakozik: „Museus fia, Orpheus tanítványa. Ovid. Metam." A Tóth Mihály-gy.-ben — mint Zsoldos Jenő rámutatott — a jegyzet szövege teljesebb: „Muszeus fija, Orpheus tanítványa. Ovidii Metamorph. Lib. XI. fab. 4." (v. ö. ItK. 1961: 473. l.).

Toldy: *tanítvány*
Domby: *Tanítván*
17. Domby: *NEKED én!*
Toldy: *néked Én*

A K_1-n a lap jobb alsó sarkában a költő név-jegye: *Csokonay mk.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers megható jele Csokonai tanítványi ragaszkodásának irodalmi mesteréhez.

A megírás körülményeit, életrajzi hátterét Ferenczi így vázolta: „Majd két havi otthonülés után, július 1-én Pukyval Ongára, 5-én Miskolczon, Kállón s az egész Borsodmegyén át Ragályra mentek Ragályi Gedeon gömöri főjegyzőhöz, ki elvitte őket az aggteleki jégbarlang [!] megtekintésére, melynek lelkes leírását adja július 19-én anyjának írt levelében. Ragályival és Pukyval általában oly víg társaságban volt, minőben soha életében. Ez útjában még több helyt megfordult, melyeket levelében nem említ. Ekkép csak sejtjük, hogy Ragályról Pukyval újra Ongára s onnan már július 10-ikére Sárospatakra, július 13-án Regmeczre ment, hol ebédnél az azelőtt két héttel (junius 28.) kiszabadult Kazinczy Ferenczczel találkozott [...], elbeszélte fogsága történetét s másnap (július 14.) maga is bement Patakra, hol Csokonait kétszer is meglátogatta." (114. l.)

A költő maga így adta elő Kazinczyval történt találkozását anyjának címzett — s voltaképpen Nagy Gábornak szóló — levelében: „Patakról Puky úrral általmentem Regmecre, s ebéden és szembe vóltam _ _ _ kivel? _ _ _ _ Kazinczy Ferenc úrral. Ő azelőtt két héttel szabadúlt ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon fris, azon ép, melly vólt fogsága előtt, — egyedűl azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi olly folytába; de ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendőt tartott magánossága után? Szívesen látott és másnap Patakra bejövén (hol elsőben Vay consiliáriusnak, aztán más uraknak adott visitát, s az examenbe is a publicum előtt megjelent) két ízben engem is meglátogatott, Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és amellyet a museumába való beléptekor az íróasztaláról felvévén, azonnal megcsókolt. Elbeszélte rabságába történt dolgait rövideden; megsiratta Dr. Földit; tudta és magamtól is kérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat; tudta a Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleki urakét, s ezt vetette befejezésül utána: »kár, hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek.« Otthon többet. Én pedig eljöttemkor a következendő verset nyomtam neki kezébe: ..." (MM. II, 884—885. l.)

Horváth János a szellemes, talpraesett „epigrammaszerűség"-et dicsérte ebben a versben is (ld. Csok. 46. l.).

Az életrajzi eseményeken túl némi lélektani többletet is kiolvasott az alkalmi költeményből Sinkó: „A lelkes örömből, mellyel Csokonai Kazinczy feltámadására reagál, kiérződik valami nagy, az ő saját sorsára is kiható, általános fordulat reménye. A remény, hogy az az ígéretesen pezsgő szellemi élet, ami kollégiumbeli korai fiatalságának is oly termékeny és merész alkotói lendületet adott, megint új életre kelhet." (254—255. l.)

1. *Orpheus:* mondabeli görög lantos, Apollón isten fia; az ő nevét vette föl Kazinczy szabadkőművesként, s ezt a nevet választotta 1789-ben indított folyóirata címéül is.
1—2. *a halál' fijának, / Az Őr-ebtől felfalttnak gondolának:* Apolló a rege szerint leszállt az alvilágba, a Hádészba. Kígyómarás következtében meghalt szerelméért, Eurüdikéért; az alvilágot Cerberus, a háromfejű eb őrizte.
4. *Hebrus:* a görög hitrege szerint a Hebrus folyó völgye volt Orpheus tartózkodási helye.
6. *Hémus:* a Balkán hegység ókori neve.
10. *folyamat* (rég.): folyó.
14. *Eumolpus:* mesés dalnok az ókori görög regevilágban, aki Orpheusszal együtt oktatta Midast a lantverésre. A történetet részletesen leírja Ovidius a Csokonai által megadott helyen.

Verselése

Jambikus lejtésű 11-es, 9-es, 8-as és 10-es, páros és keresztrímes sorokból áll.

400. A' Békesség és a' Hadi érdem

Kézirata

Csokonai kéziratleltárain többször is előfordul, bár nem ezzel a végleges címével. Ehhez már itt tisztáznunk kell, hogy a vers eredetileg, 1801. ápr. 21-én, Kondé Miklós nagyváradi róm. kat. püspök beiktatására készült (de befejezetlen maradt), s nem sokkal később a költő átdolgozta arra az alkalomra, mikor okt. 5-én Alvinczy József báró az érdemrendeket osztotta ki a pesti piactéren, a nádor jelenlétében.

A Kcsj. *„N^ro 1° Versek in 4°"* kötegében a 7.: *„Az Érdemkereszt kiosztásakor, mellyb̄ [= mellyben] vagyk̄ [= vagynak]*

= *A' békességről* [a fenti vers első része]

= *A' török Muzsikáról* [a fenti vers második része]"

A Ktl.-n a „Fasc. N° 3." kötegben: „2. *Az Érdemkereszt kiosztásába.*" Alatta a másik kéziratra így utal a leltár: „D° *[= detto]* Kondé egy darabig."

Mind a Kondéra írt változat, mind a későbbi átdolgozás ma az MTAK. Kézirattárának Csokonai-hagyatékában található.

A KK. I, 8b—10a. cím nélkül a Kondé Miklós üdvözlésére írt vers 1—84. sora (fogalmazvány) (K_1); ugyanitt megtalálható az alkalmi versnek hosszabb — bár befejezetlenül ránk maradt — tisztázata: *Fő Tiszteletű és Méltóságú Pókateleki Kondé Miklós' ő Nagyságának tiszteletére* (az 1—141. sor) (K_2). Ugyanitt a későbbi átdolgozáskor írt *Megzendűl egyszerre öröm-lármával az Ekhó...* kezdetű pótlás, az AV.-ban kiadott vers második része is megtalálható, fogalmazványban: 14a, 15b (K_3). Ezt a részt lemásolta 1826-ban a Csokonai-kiadó Kecskeméthy Csapó Dániel (Kelemföldy) is: „Cs. V. M. azon Töredékjéből, mellyet dolgozott Pesten 1801. a' Békességről és a' Hadi Érdemről — mikor az oda vō [= való] nagy Piatzon Nádorispány Ő Hertzegsége a' Terezia Vitézi rendének keresztjeit az érdemes Hadi tiszteknek nagy pompával kiosztotta. [Idézi a 69—86. sort.]" (Holmi vagy külömbb külömbb féle foglalatú és matériájú... Gyűjtemény. I. Darab. öszveszedte és leírta Kecskeméthi Dániel, Cegléden, 1826. OSzK. Oct. Hung. 53.)

Megtalálható némileg rövidebben (a 72—86. sor) az OSzK. Quart. Hung. 3020. kötetében is: 97 ab.

Megjelenése

Bár az alkalmi mű első kidolgozása töredékesen maradt ránk, a K_2 utolsó sora végén az őrszó is azt jelzi, hogy volt folytatása, s néhány kéziratleltár és kiadási terv azt tanúsítja, hogy korábban ezt is közre akarta adni a költő. Az 1800 utáni Vkt.-n a *Kondé* név utal rá, s az 1802-i ÚK.-ra is fölkerült, a 113. helyre, de onnan törölte Csokonai („<113. *Kondéra*> — Oda."), bizonyára azért, mivel ugyanitt később, 148. sorszám alatt fölvette a későbbi kidolgozást: „148. *Az Ordó Kiosztásakor.*"

Mint a tárgyi magyarázatokban szó lesz róla, voltak, akik úgy vélték, hogy Kondé nem fogadta szívesen az udvarlást, a nyomtatás költségeit sem vállalta. De emellett az is közrejátszhatott abban, hogy a későbbi kidolgozást nyomtassa ki a költő, hogy Kondé Miklós neve nemcsak a protestánsok körében csengett igen baljósan, s Csokonai nemigen vállalhatott egy ilyen verset többségében kálvinista olvasói előtt.

Az 1802-i Mfj.-re is már csak a későbbi változat került föl, az *Alkalmatosságra valók* közé: „**1.** 7. *<Az Érdem † [= kereszt] kiosztásakor.*"

Az AV. mindhárom tervezetére fölkerült ez a későbbi kidolgozás: az AV/t_1-re *Érdemkeresztek* címmel, az AV/t_2-re így: *A' békesség és a' hadi érdem,* az AV/t_3-ra pedig *A' békesség és Hadi Érdem.*

Végül az AV. XXV. verseként jelent meg, e címmel: *A' Békesség és a' Hadi érdem* (226—231. l.).

A Kondénak írt alkalmi vers 69—141. sorát először Toldy adta ki *A' Békesség és a' Hadi érdem* jegyzeteiben (925—926. h.). Később a HG. az itt tárgyalt vers lapalji jegyzeteiben közölte (ld. HG. I, 320—323. l.).

A FK. Toldyra hivatkozva ezt írta a jegyzetekben: „Toldy szerint e vers első fele nem Pesten készült, hanem Váradon s Konde Miklós püspökhöz szólt e címmel: »Fő tiszteletű és méltóságos Pókateleki Konde Miklós ő nagyságának tiszteletére, 1801. ápr. 21.« E változat nagyobb eltérését alább adjuk." (365. l.) Az itt tárgyalt vers után aztán közli a Kondéra írt alkalmi mű 69—114. sorát (368—369. h.), azzal a téves meghatározással, hogy „A 367. oldalon lévő daktiluszok korábbi rímes változata." (368. l.)

Vargha Balázs kiadásai a Kondé Miklósra írt változatot önálló versként közölték (ld. MM. I, 615—619. l.).

Mi, minthogy befejezetlenül maradt ránk a K_2, s később Csokonai sem akarta közölni ezt a Kondéra írt változatot, nem adjuk ki önálló versként, csupán az itt tárgyalt mű jegyzeteiben.

Keletkezése

Az előzőekből már tudjuk, hogy az első változat 1801. ápr. 21-re készült, a második pedig 1801. okt. 5-re.

Szövegkritika

A címváltoztatásokról már volt szó; mi az AV.-beli változatot fogadjuk el, ahogy szövegközlésünknek is az AV. az alapja.

2., 4. K_1: Kp. n.
5. K_1: *pompás természet*
K_1: *pompás Természetnek*
6. K_2: *útjain,*
8. K_1: *karjain,*
10. K_1: Kp. n.
14. K_1: *Népéért*
K_2: *Népiért* Jav. e.: *Népéért*
15. K_2: *Nyúgodalmat*
16. K_1: *Hazánkba* Jav. e.: *Házunkba*
18. K_1: *<Szörnyű> Tüzes* Kp. n.
19. K_1: *világ*
K_2: *Világ*
20. K_1: *mennyközvezett,* Az AV. szövegét eszerint em.
21. K_1: *Most feljövő nappá*
K_2: *<Melly> Most [...] Nappá*
23. K_1: *Óh ditső*
24. AV.: *száljon* A K_{1-2} szerint em.
K_1: *rád.*

25. K_1: *Im* Kp. n.
K_2: *Ím egy Korona* Az utóbbi szó nagyobb betűkkel írva.
AV.: *Im* A K_2 szerint em.
26. K_1: ***hív,***
27. K_1: ***b**rilliántok*
28. K_1: *jó* Jav. e.: *jobb [...] szív.*
K_2: *egy-egy*
29. K_1: *Nintsenek **itt***
30. K_2: *Négervesztő*
31. K_{1-2}: ***Anyának***
32. K_{1-2}: *Megvígasztal**tt***
K_1: *könyvei.*
33. K_2: *felvídúl**tt** mezők, kertek,*
<Tzirádázzák> Tzifrázzák kerületét
36. K_2: *szerte-szétt.*
37. K_1: *A' <jobbágy'>* [Az áth. szó fölé írva: *népnek]*
K_{1-2}: *megkímél**tt***
39. K_1: *fén**n**ye*
K_2: ***Ö**nnön*
40. K_{1-2}: *Aranyalmát*
41. AV.: *teddfel* sh. A K_{1-2} szerint em.
K_1: *Haza Attya,* Egyébként kp. n.
K_2: *Atyja!*
42. K_1: *jele,*
44. K_1: *visele,*
45. K_1: *Múzsám* Kp. n.
K_{1-2}: *olajfával*
46. K_1: Kp. n.
47. AV.: *Veddfel* A K_1 szerint em.
K_2: *Vedd-fel*
48. K_{1-2}: **Philantropus** *lantodat.*
K_2: *<Philantropus>* Az áth. szó fölé írva: — talán Csokonai kezével.
Érdemzengő
49. K_{1-2}: ***B**ékességnek*
K_2: *vélem*
50. K_1: ***U**jjúló*
51. K_1: *Mellynek <ezer fáklá>* száz **lámpások**
52. K_1: **Bokros**
K_2: **Mohos** Az áth. szó fölé írva — talán Csokonai kezével —:
Bodzás
53. K_1: *A' népek'<nek örömére> közvígságára*
54. K_1: *velem,*
55. K_1: *utoljára*
56. K_1: *győzödelem!*

57. K_{1-2}: Kp. n.
K_2: *kéljünk*
A K_2-ben a *Hágó* név nagyobb betűkkel kiemelve, s a jobb lapszélen ez a jegyzet csatlakozik hozzá, zárójelben:
„(: Debretzenből az én Hazámból a' Hágó meredek hegyén menni a' N. Váradi Gyülésekre :)".
59. K_1: *Concertet*
K_2: *Kontzertet* Jav. e.: *Concertet*
60. K_1: *Hazám*
61. K_1: *<S> Édes szülötte földemnek*
K_2: *szülötte-földemnek*
62. K_1: *Fő városát* Jav. e.: *városába* Kp. n.
63. K_1: *fejedelemnek*
64. K_1: *<Sírkövén> Hamvain szent éj*
65. K_1: *mint <? tántzol>* Az áth. szó fölé írva: *örvend.* A sor alá írva: *tapsol* Kp. n.
66. K_1: *A' <köznép> paraszt <nép> mint <? tántzol> örvendez.*
67. K_1: ***Mit** nem **tsinál** a' **békesség*** Kp. n.
68. K_1: *De — de <hol van> [...] ez? —*
69. K_3: *öröm-lármával*
70. K_3: *Pest' palotáji között, [...] <habzik> zúgbúg*
71. K_3: *Ujpiatz'*
74. K_3: *Szív-emelő*
75. K_3: *rendbe' <? vonulnak> ragyognak.*
76. K_3: *azoneggy*
77. K_3: *A' puska-promenád: a' <tábori> trombita'* Az utóbbi szó nincs kiemelve.
78. K_3: *<? Tarka ....>* Az áth. rész fölé írva: *Hangra ropog [...] erdei kürtök,* Az utóbbi szókapcsolat nincs kiemelve.
79. K_3, AV.: Kp. n.; a K_3 szerint em. A *rézgombokon* a K_3-ban nincs kiemelve.
80. K_3: *Sír a' <? szép>* Az áth. szó fölé írva: *lágy* A *Klarinét* nincs kiemelve.
AV.: Kp. n.; a K_3 szerint em.
81. K_3: *döngeti <bunkó> tölgy-gomb;*
82. AV.: *A' Kordál* A szó aláhúzással kiemelve; sh., a K_3 szerint em.
K_3: *<Ökli> Akkordál öblös hangonn* A *Fagótnak* nincs kiemelve.
83. K_3: *Most <.....>* Az olvashatatlan törölt szó fölé írva: *egyedűl*
86. K_3: A *tányért* aláhúzva
87. K_3: ***Ujságra bámultt** <Buda> Pest' Buda',*
AV.: Kp. n., a K_3 szerint em.; *Pest* és *Buda* neve után az AV.-ben értelemzavaró a hiányjel, az egyik talán vessző akart lenni; e szerint em.
88. AV.: Kp. n. Bár a K_3-ból is hiányzik a kp., a hiány értelemzavaró; em.
89. K_3: *az* Jav. e.: *a <Gyer ...>* [Az áth. szó fölé írva: *örök*] *fényben* Jav. e.: *fénybe*

90. AV.: *fenfügve* A K_3 szerint em.
91. AV.: *Edgyik* Kp. n. A K_3 szerint em.
93. K_3: *vígan <vészi fel hangjait> duplázza harsait,*
94. K_3: *'S <tanítja>* [Az áth. szó fölé írva: *megtanítja] rájok* [Jav. e.: ? *reájok*] *tomboló <partjait> habjait <.....>*
95. K_3: *<E' ... hogy>* [A sor fölé szúrva: *Le*] *Küldi <harsajit>* Az áth. szó fölé írva: *vivátját*
AV.: *pontus'* A K_3 szerint em.
96. AV.: *Magyar' vitézség* A K_3 szerint em.
97. K_3: *<.....> Vedrének*
98. AV.: *szűk de* A K_3 szerint em.
99. K_3: *<A' lármás> Ama' [...] <.....>*
AV.: *óltára'* A K_3 szerint em.
100. AV.: *kőszálára,* A K_3 szerint em.
102. AV.: A sor végén nincs gondolatjel; a K_3 szerint em. A K_3-ban áthúzva, itt még a következő 11 sor következik, amely eddig nem jelent meg nyomtatásban:
Két felől a' Sátor' bársony [?] *<A' lármás> Ama' [...] <meg> ajtajánál*
Márs 's [Jav. e.: *és*] *a' városokat őrző Minerva áll, Márs* [*A* betűből jav.] *a' bátor szívet <meg ..... pattantja>* Az áth. rész fölé írva: *képén* [?] *lángoltatja,*
Ennek mély nagy elmét mutat ábrázatja,
Mert ma mind a' kettő a' hartzba részt vészen
'S a' [A kötőszó a sor elejére utólag beszúrva, az *a'* más betűből jav.] *penna a' kardnál tán még többet tészen.*
Benn <.....> [Az áth. szó fölött *<fénylik>*, a sor alá szúrva: *ragyog] a' Vitéz Érdemnek oltára,*
<'S> Innepi temjén van hintve parázsára.
A' [←A sor elejére beszúrva] *Mellynek legméltóbb Áldozó Főpapja*
JÓZSEF Nemzetünknek dísze 's fényes Napja.
Ki is & c. a' Rittereket béavatja & c.

A Kondé Miklós beiktatására írt alkalmi vers befejező részét, amely *A' Békesség és a' Hadi érdem* c. változatból elmaradt, itt közöljük.

Fogalmazványa — a 69.-től a 84. sorig — a K_1-ben található, tisztázata a 69. sortól végig, a 141. sorig a K_2-ben.

A K_2 szerinti tisztázat szövege (a szövegkritikai jegyzeteket a vers után közöljük):

Kolonits' Nagy Templomába
Éneklő Leány-Kar zeng
A' lágy Szellőknek fújtába
Róla kedves Ekhó leng.

A' harangok' kondúltára
Öröm-trombita ropog,
Tíz húsz hegedű trillára[1]
Öt hat dob' botja kopog.
A' Muzsikák' szent Királya[2]
Ezer síppal sír, zeng, bong,
És pompás Symphoniája
A' temjén füstbe zsibong.
Múzsám! (:Mert szent borzadástól
Eltelvén, nem nézhetem,
A' sok hangtól és lámpástól
Elalélt fülem, szemem:)
Nézd AZT, Ki bíbor ruhába
Űl a Fő Oltár megett,
Arany páltzát tart jobbjába
Fején Papi süveget.
Óh, mely kellemes méltóság
A' melly tekintetén űl!
Melly mennyei világosság
Súgároz feje körűl!
Nézd jobbról balról mellette
A' Hír's Haza Angyalát:
Óh mi két szent Követ vette
Körűl az Ő oldalát!
Zsámolyának gráditsára
Egy-egy Tudomány le űl:
Óh illy férfit bizonyára
Menny — Haza — Ész — mind betsűl!
Tán KONDE Ő? „Ő!" egy égi
Szózat ekként felele,
Vagy hogy itten a' hegységi
Ekhó szólalt meg vele.
Elég hogy én rendbe szedtem
Azonnal a' húrokat
És Múzsámmal kisérttettem
Élő hangon azokat.
Készültem hogy Szent Péterhez
Hasonlítom Őtet én,
Vagy a' legfőbb Szent Emberhez
A' ki űlt Péter székén;

A jobb lap szélére írva:

1. (:Itt a Musikai Szerszámok' természeti hangját akartam követni 's a' Magyar hármonicusságát megmutatni:)
2. (:az Orgona:)

'S HETEDIK PIUS Nevével
Vetem egybe Nagy Nevét,
Ki Bétölté érdemével
A' Világ ürültt helyét;[1]
Vagy legalább a' Hazának
Első Téritőjéhez,
'S e' Váradi Cathedrának
Mérem főbb Díszeihez: —
De gyarló lantom tsak zörgött
Pengető ujjom alatt,
Húrja alálttam nyöszörgött,
Hol szakadt hol leszaladt.
Illy nemes Tárgy' Nagy voltával
Nem bírván, félrevetem,
'S készülök, hogy tsak prosával
Ejtem meg tiszteletem';
Hogy majd sok jó-kivánással
Idvezlem e' főpapot,
'S kivánok Néki áldással
Rakott sok ezer Napot;
'S hogy miképpen a' hazának
Eddig oszlopa vala,
Úgy most az Ekklésiának
Légyen Őrző Angyala;
És hogy midőn e sárházi
Életből mennybe megyen,
A' Batthyány' 's Eszterházy'
Dicsőűltt társa legyen:
Midőn.....

A Kondé Miklósra írt változat szövegkritikai jegyzetei:

69. K_1: **nagy**
70. K_1: *<Melly> Éneklő* Jav. e.: *éneklő* [A *leány* a sor fölé beszúrva:] *kar zeng<edez>*
71. K_1: *fúttába*
72. K_1: *<Édes>* [Az áth. szó fölé írva: *Róla kedves] ekhó leng<edez>.*
74. K_1: *Öröm trombita*
75. K_2: *hegedű' <hangjára> trillára* A K_1-ből hiányoznak a jegyzetek.
77. K_1: *muzsikák' szent királya*
78. K_1: *síppal <? tárogat>*
79. K_2: *szimfoniája*

1. [= 3] Mint Ez a' Váradit.

80. K_1: *temjén-füstb̄ [temjén-füstbe]* [A *b̄* utólag beszorítva.] *<közt>*
81. K_1: *Múzsám mert*
82. K_1: Kp. n.
84. K_1: *szemem*
85. K_1: *Azt **ki***
86. K_1: [*Ül* A sor elejére beszúrva.] *Az oltár <mellett űl> megett*
87. K_1: *páltzát* Jav. e.: *páltza <a'>* Az áth. névelő fölé írva: *tart*
90. K_1: [*A'* A sor elejére beszúrva.] ***Melly***
94. K_1: ***haza***
95. K_1: *Óh **melly***
96. K_1: ***ő***
100. K_1: ***és** Ész betsűl:*
101. K_1: *Kondé ő! — „Ő!"* A névmás aláhúzva, akárcsak a K_2-ben.
103. K_1: *Vagy **talám** itt*
105. K_1: ***egybe*** szedtem
108. K_1: *hangon**n***
109. K_1: *h̄ [= hogy]*
111. K_1: ***szent** emberhez*
112. K_1: A K_1 szövegének itt vége szakad.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ez az alkalmi vers kétszeresen is jellemző, sajnálatos példája Csokonai mecénáskereső kényszerű, udvarló költészetének, amely — kárpótlásként — a második változatában egy költőileg, stilárisan kiemelkedő remek részlettel lep meg.

Egyrészt szomorú példája annak, hogy anyagi kényszerűségből még ódát is írt a költő Kondé Miklós beiktatására; s ez nem azért sajnálatos, mivel Kondé katolikus főpap volt, hanem mert hírhedt jobbágynyúzó hírében állt, s a Martinovics-perben is szégyenletes szerepet játszott (v. ö. Julow Viktornak alább még idézendő tanulmányával: ItK. 1973: 650. l.).

A másik jellemző mozzanat e verssel kapcsolatban az, hogy amikor a címzett Kondé Miklósnál nem járt eredménnyel, különösebb aggály nélkül írta át a verset Csokonai, egy újabb mecénásjelölthöz intézve azt, — ezzel is kifejezésre juttatva különben, mennyit tulajdonít erkölcsi tekintetben az ilyen kényszerű udvarló költészetnek.

A vers fejszövegében az AV.-ben ez olvasható: „Ezt a' Töredéket dolgoztam Pesten 1801-dik eszt. mikor az oda való nagy Piatzon Nádorispány Ő Hertzegsége a' Terézia Vitézi rendének keresztjeit az érdemes Hadi tiszteknek Nagy-pompával kiosztotta." (226. l.) A valóságban azonban — mint volt róla szó — eredetileg Kondé Miklós nagyváradi püspök beiktatására készült az alkalmi mű. Ezzel kapcsolatban már Toldy megjegyezte: „A darabnak rendes történetkéje van. E költemény első része nem Pesten készült, mint Cs. megjegyzése mondja, hanem Váradon, s Konde Miklóshoz szólt, ki 1801. ápr. 21.

iktattatott Váradon akkor elnyert püspöki székébe (l. a budai német újságot, 1801. I. 36. sz.)." (Toldy 925. h.) Majd a következő figyelemre méltó megjegyzéseket tette még a versnek az AV.-ből kimaradt részlete végén: „Itt megszakad a tisztelgő versezet, melly azon Tedeumra vonatkozik közvetlenül, mit Kolonics kalocsai érsek Váradon, Konde assistentiájával, a lunevillei békekötés (febr. 9. 1801.) megüllésére tartott; de vagy nem volt annak általadva, kihez szólott, vagy siker nélkül. S történt, hogy Pestnek nagyterén, azon évi oct. 5. báró Alvincy József hadvezérünk (nem a nádor; l. a budai német újság II. 81. számát, hanem, igen, a nádor jelenlétében) a hadi érdemrendeket kiosztaná. Cs. meg kívánta ülleni e nap emlékezetét, s a Kondeféle üdvözlő tizenhét első versszakát változatlanul átveszi, s még két szakaszt, hexameterben az egyiket, alexandrinekben a mást, hozzá illeszti: de a mi különös, ben feledvén az első részben olly sorokat is, mik Pesten nem, csak Váradon, irathattak. Illyen a 130. szelet utolsó strophája: »Jer, s keljünk túl a Hágónak...[«] melly sorhoz a kéziratban Csokonai e jegyzése áll: »Debrecenből, az én hazámból, a Hágó meredek hegyén menni a nagyváradi gyülésekre«. Illyen a 131. szeleten a 3. 4. v.: »Hol sok magyar fejdelemnek Hamvain szent éj lebeg,« t.i. I. s. IV. Lászlóé, II. Istváné, II. Andrásé, I. Máriáé és Zsigmondé. Pesten, tudomásunkra, egy király sem temettetett el. — E magyarázat után már most a két homályos hely érthető." (926. h.)

Kondé Miklós (1730—1802), érseki helynök, majd 1800. dec, 22-től nagyváradi püspök volt: beiktatása 1801. ápr. 21-én történt (ld. Szinnyei: MÍrók.). A főpap a Martinovics-mozgalom perében is szerepet játszott: az ő elnöklete alatt mondotta ki az egyházi bíróság Martinovics apát degradálását (ld. Benda I, 478., II. 788 stb.).

A Püspök, aki a *póka-teleki* előnevet viselte, nem örvendett nagy népszerűségnek, különösen a protestánsok körében. Nem egy sokat másolt gúnyvers — előnevét eltorzítva — „pokolteleki"-nek, ill. „Poklos Teleki"-nek nevezte.

Az 1805-i DPD.-ben két gúnyvers is szól róla:

30. *Nagy emlékezetű Nságos Kondé Miklós váradi ppök [= püspök] eml. Oszlopa*

Nézd ama koporsót egy hitván bolondé.
Ott fekszik sok szegény sírján hízott Kondé...

31. *Nagy emlékezetű Poklos Teleki Kondé Miklós ő Nagyságának mostani állapotjáról ugyan csak pokolból.*

Plútó a' pokolnak hatalmas Királya
Meg intvén hajóssát így szóllott hozzája ...

(I. m. 86—89. l.; v. ö. NZs. 211—214. l.)

Kazinczy is lejegyezte az egyik gúnyverset *Néhai Nagyváradi Püspök Pokol-telekÿ Kondé Miklós Emlékezete, és Papi rendének dítsérete.* (Apróságok I, MTAK. K 611: 200 a.) Vargha Balázs ezt írta ezzel kapcsolatban, idézve az egyik korabeli vers részletét is: „Tavasszal Nagyváradra megy, fürdőre, reumáját gyógyítani. S ha már itt van, szerencsét próbál Várad új püspökénél, Kondé Miklósnál. Hátha igazi gazdag és bőkezű pártfogóra lelne benne, akár a *Zrínyiász,* akár a maga művei kiadásához. Verset ír a püspökszentelésről. Amivel 1795-ös védekező iratában fenyegetőzött — *felszűli Eger vagy Kalocsa* —, abból most valamennyit teljesít. A hitehagyást, azt nem, csupán egyházi vers, egyetlen ilyen verse, írását. Hogy ez nehezen megy neki, azt beleírja a versbe:

De gyarló lantom csak zörgött
Pengető újjom alatt,
Húrja aléltan nyöszörgött,
Hol szakadt, hol leszaladt.

Igaz, hogy ez csak az alkalmi poézis szerénykedő formulája, de azért lehet benne valami. Mert nem is az volt a kemény lecke, hogy a pápista terminológiát használja, hanem hogy Kondét dicsérje, a haza oszlopának, az eklézsia őrző angyalának titulálja. Mert ez a Kondé híres népnyúzó volt. Éppen a debreceni diákköltészet örökítette meg a nevét, mégpedig Csokonai-parafrázissal:

Ő volt a kegyetlen Hárpia magzatja,
Ama kígyófejű Medúzának fattya,
Ez a mérges anya, mihelyt őt kitette,
A fösvénység mindjárt ott termett mellette,
Hevenyébe ezt a nevet adta néki: *Kondé,*
Azaz: rejts el, mert ez azt teszi, hogy *conde.*
Bezzeg el is rejté kincsét ládájába,
De tán az áert is kérte árendába.

Nem lehetetlen, hogy Fazekas Mihály szándékos ingerkedésből, a püspökszentelési versre célozva emlegette Csokonaihoz írt névnapi versében, hogy borát, amivel megkínálja, a »föld-benyelte Kondé« dézsmálta.

Az bizonyos, hogy püspöki támogatást nem kapott. De a versnek hasznát vette később; a templomi jelenetet furfangosan átértelmezte egy Pesten látott katonai parádé leírásává." (ArcV. 283—284. l.)

Csokonainak valóságos megkönnyebbülés lehetett, mikor az eredetileg Kondénak írt verset átalakíthatta; erről Haraszti csak ennyit említ: „tavaszkor a váradi püspök installációjára csinált üdvözletét egy, a nádor által eszközölt rendkereszt kiosztás ünnepére alakította át" (247. l.).

Ferenczi azt írta, hogy Kondé Miklós a neki átnyújtott alkalmi verset „hihetően nem fogadta szívesen" (114. l.). Erre talán abból következtetett, hogy a mű — ebben a változatában — nem jelent meg nyomtatásban. Az átdolgozott változatról pedig ezt írta Ferenczi: „megragadta azt az alkalmat, hogy bá-

ró Alvinczy József október 5-én az érdemrendeket osztotta ki a katonáknak a nádor jelenlétében a pesti piaczon s *A békesség és hadi érdem* czím alatt átdolgozta és befejezte az év elején Kondéhoz intézett költeményét és talán épen a nádornak akarta átnyújtani, de siker nélkül." (116. l.)

A költeménnyel azután érdemben csak hexameteres pótlásai miatt foglalkoztak, ahol kitűnő hangutánzó sorokkal akarta „a musikaszerszámnak természeti hangját [...] követni". Ezt méltatta Maday (26. l.), Oláh Gábor (Csok. 12., 14. l.), Molnár A. (CsMűdal. 9. l.); Horváth János (Csok. 23—24. l.), Kiss Tamás (Alf. 1955/1—2: 84. l.), Szabó Zoltán (NyIrK. 1966: 249. l.), V. Szendrei (82. l.), Vargha Balázs (ArcV. 284. l.).

Legrészletesebben Sinkó foglalkozott e bravúros részlettel: „ezen a banális katonai parádé témájára írt versen, azaz egyes részletein nagyszerűen meglátszik, hogy mint tudta volna megfelelő élményanyag a nyomorult sár- és porfészkekben hánykolódó, anakreontikus Csokonaiból az első magyar városi költőt életre hívni. Mert bámulatos, hogy egy ilyen, egészében vidéki tűzoltók nyilvános zenés ünnepélyétől alig különböző parádénak a látványa is elég ahhoz, hogy Csokonai olyan térbeli és főleg olyan zenei motívumokat és hatásokat hozzon ki belőle, amelyek teret és időt egyaránt, [!] megszólaltató nagy romantikus szimfóniákra emlékeztetnek. S még egyszer ő maga szolgáltat bizonyítékot arra, hogy a nagy költők teljes tudatosságával alkot. [A következőkben idézi a méltatott részletet.]" (260. l.)

Julow Viktor az alkalmi vers barokkos zsúfoltságú stílusának ürügyén mondott ítéletet az egész munkáról: „Barokk stíluskomponense nem lebecsülhető súlyát jelzi, hogy még kései versében is (már a jellemző címmel a feudális hierarchiát engedelmesen vállaló *Főtiszteletű és méltóságos pókateleki Kondé Miklós őnagyságának tiszteletére,* 1801) szinte határtalan illuzionizmussal, barokk hazugsággal kozmetikázza a Martinovics-perben gonosz szerepet játszott, hírhedt jobbágynyúzó váradi püspököt éppen az anyák és árvák könnyeit felszárító minta-filantróppá, s zsúfolja tele a verset a katolikus-ellenreformációs barokk megannyi kellékével." (*A barokk Csokonai stílusszintézisében.* ItK. 1973: 650. l.)

1—10. A *„békesség"* emlegetése annak szól, hogy — amint már Toldy is rámutatott — Kolonics kalocsai érsek Kondé Miklós segédletével celebrált misét az 1801. febr. 9-i luneville-i osztrák—francia béke megkötése alkalmával, amelynek folytán Velence és környéke, Isztria és Dalmácia Ausztriához került.

45. *olaj fa:* az olajág mint a béke jelképe szerepel itt.

59—60. *szülötteföldemnek / Fővárosát:* nem Debrecenről, hanem Nagyváradról van szó, de mivel Debrecen akkor Bihar megyébe tartozott, nevezheti Váradot is szülőföldje fővárosának a költő.

63—64. *sok Magyar Fej'delemnek / Hamvain....:* Az egykori váradi katedrálisban volt eltemetve több magyar uralkodó; ld. Toldy idézett jegyzetét.

69 kk. Oláh Gábor e hangutánzó részletben Ennius mintáját gyanította: „Az ilyen hangfestő sorok pedig, mint: »A buta rézdobokon fabotok repedeztetik a bőrt.« talán *Ennius* ismeretes sora után készültek: »At tuba terribili tonitu tarantantara dixit.« (CsLat. 43. l.)

71. *muselin* (rég.): muszlin, lenge fátyolszerű anyag.
új piatz (rég.): a mai Erzsébet tér Pesten.
Gyulay Gróf: alkalmasint Gyulay Sámuel, a 32. sz. magyar gyalogezred tulajdonosa 1773-tól 1802-ig

74. *Spalír* (ném., rég.): sorfal.

75. *statua* (lat.): szobor.

77. *puskapromenád* (ném., rég.): a fegyveresek sétahelye, -tere.

79. *buta* (nép., rég.): tompa (hangú).

82. *Akkordál* (fr.): összhangzásban van valamivel.
Fagót (ol.): kettős nádnyelvű, mély hangú fasíp.

86. *tányér:* cintányér.
Tambur (fr.): dob.

93. *hars* (rég.): harsány hang; Csokonai alkotása (ld. HG. I, 690. l.).

95. *Pontus* (lat.): a Fekete-tenger.

99. *ama kegyes Püspök' meredék oltára'* (költ.): a Gellérthegy.

Verselése

Csokonai kedvelt versformájában: keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült (1—68. sor); a 69—86. sor hexameterekben, a befejező rész pedig páros rímű tizenkettősökben.

Elek a vers néhány szokatlanabb — szerinte „kényszeredett", „erőszakolt" — nyelvtani alakját, ill. szavát kifogásolta: a *szétzúzik* igét s a *hars* melléknevet (ld. Elek 64—65. l.).

401. [Izenget már valahára...]

Kézirata

A Kcsj.-n a „N° 10° Fragmenták" kötegben a 24. helyen *A' feleség* címmel fordul elő. A Kcsl. is lajstromozta egy kéziratát a N° 9. kötegben a 8. szám alatt, kezdősorával: *„Izenget már valahára...* Ez a *N° 9: 8* jelzetű kézirat azonos a költő hagyatékában a KK. III, 130a saját kezű fogalmazványával.

Megjelenése

A vers tulajdonképp nincs befejezve, de a költő azért számon tartotta. Ennek bizonyítéka, hogy nemcsak kéziratleltáraiba vette föl, hanem az ÚK.-n is előfordul a 119. sorszámon, kezdősorával, Csokonai saját kezű regisztrálásában. Életében azonban nem jelent meg. A Toldy/j. — érdekes módon — a „Vegyes költemények" sorában elveszettnek jelezte, „129. Izenget már valahára... Dal. Elv.". Pedig a kézirat Csokonai hagyatékában megtalálható; onnan adta ki a HG. „Csokonai eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versei" között, utalva arra is, „Toldy 129. sz. a. [= szám alatt] elveszettnek mondja" (HG. II, 262—263. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A vers keletkezéséről a kéziratleltárak s a műjegyzékek árulkodnak: az 1799—1801-i termést tartalmazó Kcsj.-n fordul elő kézirata, s az 1802-i ÚK. is lajstromozta. A kézirat szövegkörnyezetében dunántúli keletkezésű versek találhatók (a *Kifakadás, A' Duna nimfája,* a *[Szerelmem pompásabb sírt nem talál...]).* A HG. nem kronologizálta, Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) 1801-ből keltezik; s a Kcsj. szerint ekkor már készen is lehetett.

Szövegkritika

A versnek a K.-on nincs címe. Mint láttuk a Kcsj.-n *A' feleség* címmel fordul elő, egyébként pedig kezdősorával. Mi megtartjuk a kezdősoros címadást, a kialakult gyakorlat szerint [ ]-be téve azt.

1. K.: *<Elhozták már>* Az áth. rész fölé írva: *Izenget már*
2. K.: *<Azt a ? Kart az> Istene<k>* A *k* utóbb törölve.
3. K.: *<Mellyben>* Az áth. szó fölé írva: *Hogy már*
5. K.: *<Éltünk nem soká ta>*
10. K.: *Gyermekkorunkb [= Gyermekkorunkban]*
12. K.: *<Szóllani kén hát>* Az áth. rész fölé írva: *Alkudni kén*
24. K.: *Annak* Jav. e.: *<Am>annak*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A töredéknek tekintett versnek nem sok figyelmet szentelt a szakirodalom, bizonyára kései megjelenése s befejezetlensége miatt is.

Kitűnik az egykorú Lilla-elégiák közül játékos, fölényesen ironikus hangjával; nem lehetetlen, hogy átképzeléses zsánerdalnak készült, de ebben az esetben is sok személyes vonással, indítékkal. Tárgyban, hangvételben is az

1797-i *Az Emberiség 's a' Szeretet (Bolond a'ki nem szeret)* c. verssel tartja a rokonságot, csak míg abban Rózsit siratja el, a Rózsi-korszakot zárja le, itt már a Lilla-élmény korszakát. Eredeti népi hangvételével igen ígéretes költemény, sajnálatos, hogy befejezetlen maradt. Némileg emlékeztet az *El kéne indulni, meg kén házasodni...* kezdetű népdalra, amelynek legénye hasonlóan válogat a leányokban. Nem lehetetlen, hogy Csokonai ismerte is e dalt.

8. *nád:* a Petőfi által is megénekelt nádparipa.
15. *hízak* (táj., rég.): hézag.
20. *bangó* (táj., rég.): ostoba, ügyefogyott, bolond. (V. ö. Szilágyi: CsSzók. 113. l.)

Verselése

Csokonai az általa annyira kedvelt 8-as és 7-es sorokból építette fel a trochaikus lejtésű versszakokat: a keresztrímes első négy sor után két páros rím következik s végül egy visszatérő, ráütő. Képlete: 8a 7b 8a 7b 8c 8c 7b.

402. Az Estikék

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. IV., 28b („N° 4: 18" kéziratleltári jelzettel). Ez azonos a Kcsl.-en lajstromozott kézirattal (ld. Cs/ÖM. I, 109. l.). A Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között a 26. helyen is említi *Az Estikék* címmel (ld. uo. 101. l.), s a Mfj. szintén ugyanezt lajstromozta az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetben, a **8:** 26. helyen: *<Az Estikék>* (uo. 235. l.).

Megjelenése

Csokonai műfajjegyzékein külön nem fordul elő, de az, hogy a vers kéziratait lajstromozta, arra vall, hogy foglalkozott kiadása gondolatával.

Toldy mint töredéket vette föl jegyzékére a „Vegyes költemények" sorába: „141. Az estikék. Töred.". Először a HG. adta közre az „Eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versek" sorában, a „Zsengék és alkalmi darabok" között, ezzel a megjegyzéssel: „M. Tud. Akad. 39. sz. kéziratcsomója II, 8. a. lapján. Toldy 141. sz. alatt említi, mint töredéket." (HG. II, 261. l.) A HG. által említett kézirat megegyezik a KK. IV., 28b lapján található tisztázattal.

A későbbi kiadások a HG. szövegközlésén alapulnak.

Keletkezése

Az 1799—1801 körüli Kcsj.-n s az 1802-i Mfj.-n bukkan föl; a KK. IV.-ben a *Szerelem Dall a' csíkóbőrös Kulatshoz* fogalmazványával s a *Horátz' Éneke [= Nincs elefántcsont s arany...]* javított tisztázatával egy fogásban fordul elő; ezek szerint 1801 körül keletkezhetett. Vargha Balázs kiadásai is erre az időre, az év első felére tették keletkezését (ld. MM.), s ezt erősítheti meg, hogy a vers alapötlete az 1801-ben készült Kleist-fordításban bukkan föl (ld. a Tárgyi és nyelvi magyarázatok fejezetében).

Szövegkritika

A K-ban a vers c í m szava többes számban áll, így lajstromozta Toldy is, s így adta ki a HG. szintén. Vargha Balázs egyes számot használ kiadásaiban (ld. ÖV. — M.): *Az estike* — bizonyára azon az alapon, hogy a vers(töredék) csak egyetlen virágról szól.

Mi megmaradunk a saját kezű tisztázat eredeti többes számánál.

A kiadások lényegében csak helyesírásban és központozásban térnek el a saját kezű tisztázattól, valamint a sortördelésben: a HG. — M. egy vonalba tördelve közli mind a hat sort, a K-ban a 3. s a 6. sor bekezdéssel található.

4. K: *az halálos* A HG. is így közölte, Vargha Balázs kiadásai azonban a névelőt *a*-ra „modernizálták" (ld. ÖV. — M.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A füvészkedő Csokonai kedves virága volt az estike, a LD. nyitó versében, *Az én poézisom természeté*-ben is „kedves" jelzővel használja (32. sor). Fölvette a szót *A' Tavasz* 1806-i, második kiadásába is: „Estike, Hesperis Plinii; Hesperis tristis, Linn. egy barátszín, és külső tekintetére nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illatja nincs, de estve elkezdvén egész éjjel a nap fölkeltéig olyan kellemetes szagot bocsát mint az apró viola, vagy a jácint. Van szelíd is, vad is: ezt a debreceni erdőn is leltem." (Ld. HG. I, 690. l.)

A szó azért került a jegyzetszótárba, mivel a *Der Frühling* fordításában is szerepel e virág neve, sőt négy versszakban voltaképp e vers alapgondolata is megtalálható:

Az Estike tsendességgel
Nézi a' virágokat,
Midőn egész büszkeséggel
Szórják el illatjokat:

Kímélve bézárja száját,
'S reménli, este felé
Az egész napnak pompáját
Szégyennel borítja bé.

Képe ő a' nagy léleknek,
Kinek a' bámúló nép,
Mint sok gyáva Vitézeknek.
Buzdítására nem lép;

Ki a' virtust önmagában
Betsűlvén szemfényt nem veszt,
'S rejtekje' szent árnyékában
Jóság' illatját terjeszt. — (Tav. 21. l.)

(Különben úgy látszik, hogy az *estike* elnevezést Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály, a *Magyar fűvész könyv* (Debrecen, 1807.) szerzőinek nyomán, már a könyv megjelenése előtt Csokonai hozta forgalomba (v. ö. NyÚSz., ld. Diószegi—Fazekas i. m. 381. l.).

A szóval, illetve a rokokó s a barokk virágszimbolikájával Csokonai költészetében Baróti Dezső foglalkozott részletesen *Estike* c. tanulmányában, ahol idézi a tárgyalt verset is, megállapítva, hogy „Az éj sötétjében élő virtus szimbolumaként szerepel az *estike* a barokk virágszimbolikában is" (Szegedi Füzetek. 1—4. sz. 1935. 41. l.). Ugyanitt utal az erdélyi Benkő József *Téli bokréta...* c. halotti prédikációjára, amelyben így szól a nála még *éjjeli violának* nevezett *estikéről:* „Ez az éjszakai ártatlan és tiszta magaviselés, a setétség munkáitól való őrizkedés és a szívnek Istennel való lelki társalkodása ama szerént: Az én szívemben kívánlak éjtszaka." (I. h. 42. l.)

Baróti ehhez még ezt teszi hozzá: „A debreceni fűvészek előtt bizonyára nem volt ismeretlen ez a prédikáció, melynek az az érdekessége, hogy ebben ismertetődik először magyar nyelven Linné sexuális növényrendszere." A továbbiakban idézi még Csokonai 1803-i *Amaryllis*-ének egy részletét, ahol szintén előfordul az *Estike* neve: „A' setétség az én sétáló lugasom, és az én hajnalom az éjfél: még a' Holdat sem tűrhetem, ha nagyon tiszta, inkább alszom addig nagyravágyó világánál. A' sírhalmot tsókolom, és a' Cyprusfákat jól esik nékem ölelnem; jól esik, ha myrtusviselte homlokomon, ligeti Estikék hervadoznak." (CsSzpróz. 174. l.) A szóhoz Csokonai ezt a lapalji jegyzetet csatolta ott: „*Hesperis tristis.* Linnei." Nem említi viszont Baróti a Kleist-fordításban előforduló terjedelmes részletet az estikéről.

A vers — amint a „halálos éjjel" kifejezés kétségtelenné teszi — elhunytról, alkalmasint hölgyről szól, s az 1801-i keletkezés megengedi azt a föltevést is, hogy esetleg a nádor fiatalon elhunyt felesége, Alexandra Pavlovna emlékének szentelte, akiről egy magyar s egy latin nyelvű verset is írt Csokonai, s ott — szintén virágszimbolikával — az aloéhoz hasonlítja az eltávozottat (ld. kötetünk **393.** és **394.** versét).

Verselése

Trochaikus lejtésű 8-as és 7-es sorokból épült; rímképlete: 8a 8a 7b 8c 8c 7b.

403. Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz

Kézirata

Saját kezű tisztázata *Oda* címmel: KK. III, 23a—24b. A vers eredeti címe egy lappal előbb, *A' Tavasz* szerkezeti vázlata és prózában írt tartalmi kivonata közé ékelve, a lap közepe táján: *ODA. Kapitány Bessenyei <Urhoz> Sándor Úrhoz.* (22a) A' hátlapon — szintén *A' Tavasz* említett prózai kivonatába ékelve, ugyancsak az oldal közepe táján Csokonai kalligrafikus írásával Gresset-idézet, amely Kleist ódájában is ott található:

Une eternité de gloire
Vaut-elle un jour de bonheur?
Gresset.

A' Tavasz kivonata más színárnyalatú tintával készült, s későbbi lehet; az *Óda* címe s a mottó viszont ugyanazzal a sötétebb tintával íródott, mint az egész vers. Eredetileg talán ezt a kalligrafikus írással külön címlappal, idézettel készült kéziratot akarta elküldeni a költő a címzettnek. A kezdetben Bessenyei Sándorhoz címzett óda (valójában fordítás) szövegéből később Csokonai (a megjelentetéskor) törölte a címzett nevét s a cenzúra miatt enyhített a szövegen. E változtatásokat a K-ban végezte el.

Más kéziratát nem ismerjük a fordításnak.

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem fordul elő. Ennek oka lehet viszonylag kései megszületése, s az, hogy a kötettervekbe — LD., ÓD., AD. — nem illett bele; az AV.-ben elment volna, de 1802-ben *A' Tavasz*-ban már közreadta mint szintén Kleistből készült fordítást, *A' tsendes élet* címmel (69—72. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Kleist *Der Frühling*-jének fordításakor akadhatott Csokonai a német költő *An Herrn Rittmeister Adler* c. versére, amelyet — aktualizálható tartalma miatt — íróbarátjára, Bessenyei Sándorra alkalmazva, magyarra fordított. Minthogy korábbról nincs nyoma jegyzetei közt fordításának, s mivel a KK. III.-ban közvetlenül *A' Tavasz* vázlata után fordul elő, 1801-re tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

Voltaképp két szövegünk van: *A' Tavasz* függelékében megjelent nyomtatott szöveg (T) s a kézirat (K). A T lényegében megegyezik a K-tal, de már a címet is bizonyára a cenzúrára való tekintettel változtatta meg a költő, ahogy három sort is (31—34) ezért hagyott el a kiadásból, s egyéb kisebb változtatásokat is végzett a cenzúra miatt. Ezekben az esetekben az eredeti szöveget állítjuk helyre. Vannak viszont olyan stiláris jellegű változtatások a T-ban, amelyeknek nincs nyomuk a K-ban; ezekben az esetekben természetesen az „ultima manus"-t, a T-t fogadjuk el; ott a vers címe: *A' Tsendes Élet. A' Kleist' Odáji közül.*

A *Bessenyei Sándor* nevére szóló eredeti cím a német eredetinek is jobban megfelel, ahol szintén katonaként szolgáló művészről szól a vers; később politikai okból, kényszerűleg változtatott a költő a címen; ezért az eredeti címet hagyjuk meg. A cím alatt a K-ban — mint a német eredetiben is — francia nyelvű idézet olvasható Gresset-től: ezt is visszaállítjuk.

20. K: *És <? elfut>*
23. K: *Hagyd el, <Sándor>,* Az áth. szó helyett a sor elejére írva *Pajtás* s ez került a T-ba is.
25. K: *<Most állt bé az öröm' kora!>* Halványabb tintával alá írva: *Itt a' kedvre való idő* S végül ez került a T-ba; mi visszatérünk az eredetihez.
32—34. A T-ból — mint volt róla szó — e három sor hiányzik, a K-ban át van húzva ferde vonással.
34. K: *bakoktól* em.
37. K: *Sirhalmod*
40. K: *Ákhill és*
44. K: *akaratja-ként*
47. K: *velek:*
49. K: *Boldogságba*
55. T: *futottanak,* A sorvégi fölösleges vesszőt a K szerint töröltük.
56. K: *tréfa, gyönyörködés*
57. K: *Cypris <repeső>* Az áth. szó alá írva: *gyönyörű* A T-ba végül harmadik megoldás került.
59. K: ***Tűdzött** rétbe*
60. K: *rám* Jav. e.: *reám*
65. K: *rózsa-levél*
66. K: *daljaidat, <Chloe Lili> Chloe,*
68. K: *A **dalló***
69. K: *figyelmezik*
70. K: *Környül <t> em <az>* Az áth. szó fölé írva: *tsak*
72. K: *ligetekbe*
74. K: *Még is*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Csokonai által kedvelt Kleist verse egy háborúban elesett irodalmárról szól, miközben éles szavakkal ítéli el a véres háborúkat s a „koszorút viselő bakók"-at (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 250. l.)

Annak, hogy e fordítás címzettje miért lett Bessenyei Sándor, a nyugalomba vonult hadfi, Csokonai 1895 körüli levelében leljük magyarázatát; ebben többek között ezt írja Bessenyei Sándornak: „A Te Lelked úgy fellyebb emelte az enyimet, hogy én véled-is meg elégedve laknám a földet, ha szintén ott több lélek nem találkozna-is. De' hát — ha a tulsó Szigetbe B.....lakna és N... S... ugy a' Gessner első hajósának csodáját meg haladnánk, előttünk evezne Amor — de nem rózsa koszorúval, hanem Pálma és Laurus koronával, — 's hát körülöttünk? — az emberiség — az értelem, 's a' magános örök [= öröm] uszkálna! Bóldog ősz Vitéz-Uram! Te a' Vér piatzon a' haldoklók jajgatási között kis Cartussággal nyerted meg azt — a' mit a' te ember szereteted és filozófusságod érdemelt — Az a' B — ur Dragonyos kapitány, nagy prédáló volt, sok özvegyet, árvát, rabot, 's koldust tett, halál barátja volt Ő, 's a' pusztításnak nyele, de áldassék azért az ő emlékezete, mert annak a B... filozófusnak és poétának vénségében nyugodalmat, és csendességet szerzett. Metzenas már Ő és oltalma alatt, a' mi most ritka példa, egy nagy geniet takargat." (ItK. 1936: 468—469. l.) Bessenyei Sándor és Csokonai barátságára, irodalmi „együttműködésére" vonatkozóan ld. Szilágyi: CsMűv. 250 kk. Uő.: *Barátok Jean-Jaques-ban s Apollóban* (Az ismeretlen Bessenyei Sándor). It. 1991/2: 331—361. l.

A jelige magyarul: „A dicsőség örökkévalósága, fölér-e a boldogság egyetlen napjával?" (Gresset, Jean Baptiste Louis [1709—1777] francia költő és vígjátékíró.)

19. *képzet* (rég.): (tükör)kép.
32. *ordó* (lat.): rendjel, érdemérem.
34. *Koszorút viselő bakók:* a német eredeti szerint itt „koronás hóhérok"-ról („gekrönte Henker") van szó.
39. *hadi kép:* szoborról van szó.
40. *Akhill:* Akhilleusz, Homérosz *Iliász*-ának görög hőse.
Hannibál: karthágói hadvezér (i. e. 247—183), a rómaiak ellenfele.
45. *Vak kárpit:* Csokonai *A' Magánossághoz* c. ódájának utolsó előtti vsz.-ában is előfordul ez a jelzős kapcsolat.
52. *Altában* (rég.): álmában.
57. *Cypris* (gör.): Aphrodité, Venus egyik neve.
Cypris fia: Ámor.
77. *Kuttzanás* (táj.): nevetés, kacagás.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a német eredetit:

An Herrn Rittmeister ADLER[+)]
1739

Une eternité de gloire
Vaut-elle un jour de bonheur?
GRESSET

Die Stürme wüten nicht mehr, man sieht die Zacken der Tannen
Nicht mehr durch gläsernen Reif; man sieht im eislosen Bach
Am Grunde Muscheln und Gras und junge wankende Blumen;
Ein dunkles schwebendes Laub erfüllt den Buchwald mit Nacht.
Hier reizt der Nachtigall Lied durch tausend laufende Töne.
Der West im Rosengebüsch bläst süsse Düfte zur Flur.
Dort stralt im glänzenden Strom das Bildniss blühender Hecken,
Und flieht nebst Ufer und Rohr des Fischers gleitenden Kahn.
Freund! flieh der Waffen Geräusch, itzt ist die Zeit des Vergnügens,
Fühl itzt in Wäldern die Lust, die Held und Höftling nicht kennt.
Was hilfts, mit freudigem Blick, vom Dunst der Ehre betrunken,
Mit Ordensketten beschwert, gekrönte Henker zu scheun?
Was hilfts, wenn künftig dein Grab vergüldete Waffen beschützen,
Wenn man aus Marmor dein Bild im schreckenden Panzer erhöht!
Achill und Hannibal muss die Nacht des Todes durchschlafen,
Die, nach der Schickung Gesetz, mich einst in Finsterniss hullt.
Im Tode werd ich ihm gleich, im Leben bin ich beglückter.
Er sah nur Auen und Blut, schlies nur vom Himmel bedeckt,
Und hört ein ewig Geschwirr von Schilden, Spiessen und Pfeilen,
Ihn flohn Vergnügen und Scherz, und Cypris freundlicher Sohn.
Ich seh auf blumigter Flur das Winken schattigter Erlen,
Den Schmuck des lachenden Hains, die weissen Birken voll Laub.
Den thaldurchirrenden Bach, Ich schlaf in Lauben von Rosen,
Und höre Chloens Gesang, ob dem die Nachtigall schweigt,
Und lauscht, und aufmerksam horcht. Rings um mich flattert die Freude.
Die kleine Phyllis im Hain verbirgt sich, wenn sie mich merkt,
Ich such finde sie nicht; bis sie im dicken Gesträuche,
Wo Phöbus selbst sie nicht sieht, ein schalkhaft Lächeln verräth.

(*Des Herrn Christian Ewald Kleist sämtliche Werke.* I. Berlin. 1761. 12—15. l.)

[+)] Dieser vortreffliche Mann, der zur Ehre der preussischen Armee, der Kriegskunst und der schönen Wissenschaften, lange hätte leben sollen, ward 1745 bey Landshut in Schlesien, in einem Scharmützel mit den Oesterreichern und Sachsen, von den Uhlanen erstochen.

Verselése

Mint már Baróti Lajos rámutatott, a német eredeti „hexameterekben" íródott, amelyeket Csokonai „kettétört hexameterhez hasonló sorokkal" helyettesített (*Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI [. 1886]. 233 l.).

Négyesy László utalt a fordítás „Glykoni szerkezeté"-re: „Szakozatlan glykoni, olykor egy-egy pherekratesivel vegyítve, melynek végére az emmetrikus pauza esik; esetleg daktylikus trimeter is vegyül közbe. (Systema Glyconeum.)

⏑ – / ⏑ ∪ ∪ / ⏑ ∪ / ⏑
néha: ⏑ – / ⏑ ∪ ∪ / ⏑ –
esetleg: ⏑ ∪ ∪ / ⏑ ∪ ∪ / ⏑ –

Már a fergetegek dühe
Megszünt és az üveglő
Zúzon nem pirosollanak
Át a fenyvesek ágai.

CSOKONAI-nál fordul elő egyszer. (KLEIST után.)" (MértVers. 206. l.)

404. A szomotori templomra készített felülírások

Kézirata

Nem maradt fenn kézirata. Puky Istvánnál volt egy másolata; kéziratjegyzéke a 17. helyen így említi: „az Szomotori Toronyra 2. inscriptio. *Klobusitzki Pálnak s Pallagi Erzsébetnek* sat." (ld. Cs/ÖM. I, 114. l., CsEml. 219. l.). Abafi Lajos egy „egykorú másolati csekély füzet"-ből adta ki (ld. Figy. X [1881], 307. l.), amely — tartalma szerint — Puky említett másolatgyűjteményéről készülhetett.

Megjelenése

Csokonai az alkalmi verset bizonyára nem szánta kiadásra, ezért nem fordul elő műjegyzékein. Toldy a Puky/j.-ből tudhatott róla, s elveszettnek jelezte; a „Vegyes költemények" sorában a 164. tételként említi: „A szomotori toronyra két inscriptio. Elv." (Toldy/j.)

Abafi Lajos közölte *Csokonai kiadatlan költeményei* c. dolgozatában, a Figy. idézett helyén, nem egészen hiteles szöveggel.

Kötetben először a HG. adta közre, Abafi nyomán, a „Szétszórtan megjelent versek" sorában (II, 149. l.), ezzel a lapalji jegyzettel: „Toldy e feliratokat a költő kiadatlan s elveszett versei közt 164. sorszám alatt a vegyes költe-

mények csoportjában említi »A szomotori toronyra két inscriptio« címmel. Kiadta Abafi a Figyelő X: 307. l.)" A későbbi kiadások ezen a — nem hibátlan — közlésen alapulnak.

Keletkezése

A Zemplén megyei, ma Szlovákiához tartozó Szomotor 1801-ben felépített református templomára készített verses felirat — alkalmi vers. A költő nyilvánvalóan fölkérésre írta, a kiadás szándéka nélkül. Az építés időpontjáról a vers utolsó sora tájékoztat.

Szövegkritika

A vers címe Puky jegyzékén *„az Szomotori Toronyra 2. inscriptio".* Ez bizonyára csak utalásszerű meghatározás, mivel az eredetinek nem lehetett címe. Hasonló eredetű lehet az Abafi forrásában található címadás is; mivel az utóbbi a szabatosabb s ez került a későbbi kiadásokba is, ezt tartjuk meg.

Az 1. és az 5. sorban a feleség neve tévesen került a Figy. forrásába; a sárospataki Nagykönyvtár levéltári anyaga bizonyítja, hogy nem *Parlagi,* hanem *Pallai* Erzsébet volt Klobusiczky Pál hitvese, s ezt már nyomtatott forrásból is ellenőrizhették volna a sajtó alá rendezők (ld. KazLev. III, 519. l.).

6. Figy.: *keresztény* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Zemplén vármegyei Szomotor a Bodrogközben, a Bodrog bal partján terül el. A túlnyomórészt református vallású helység „Ref. templom"-át Fényes Elek is említi (ld. *Magyarország geographiai szótára.* III. Pest, 1851.). Zemplén vármegye monográfiája a századfordulón a helység 532 „ev. ref. vallású lakosá"-ról ír, s templomukat is említi. Újabbkori birtokosairól szólva ezt mondja: „Az itteni régi úrilakot még a Klobusitzkyak építették" (*Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város.* H. n., é. n. 113. l. Borovszky Samu [szerk.]: *Magyarország vármegyéi és városai.)*

A templom szintén a szomotori Klobusiczky család egyik tagjának s feleségének költségével épült. Klobusiczky Pált Kazinczy is említi (nem egészen hízelgőn jellemezve) 1803-ban, anyjához intézett levelében (ld. KazLev. III, 86. l.). Ugyanott a jegyzet arról tájékoztat, hogy az illető „Meghalt 1800. nov. 7-én gyermektelenül; neje: Pallai Erzsi 1751. decz. 28-ka óta" (519.; v. ö. Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon.* Bp., é. n. 386. l.).

Bizonyára azért készült két változat a verses feliratból, hogy a megrendelők kiválaszthassák a nekik tetszőbbet. Arról, hogy felkerült-e a felirat a

templomra, nincs tudomásunk. Puky jegyzékének az a megfogalmazása, hogy a „Szomotori Toronyra", talán arra utal, hogy a torony alatti bejárónál helyezték el a táblát.

Verselése

A páros rímű 1. vers 1—2. sora 13 szótagos (6/7 osztású), a 3—4. pedig 12 szótagos alexandrinus.

A 2. vers „15 lábú", szintén páros rímű sorokból áll.

405. Tisztelő versezet Báró Vay Miklósnak

Kézirata

A költő kéziratleltárai közül az 1799/1800 körüli Kcsj. jegyzékbe foglalta: a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében a 9.: *3. Vay Miklósnak.* Az 1805-i Kcsl. szintén lajstromozta, itt a N° 4° köteg 6. darabja: *Báró Vay Miklóshoz.*

Ennek ellenére nem maradt fenn kézirata; a tisztázat bizonyára magához a címzetthez került.

Megjelenése

A költő készült a vers kiadására: már az 1801-i Vkt.-be fölvette *B. Vay* utalással, majd a következő évben az ÚK.-ra: „111. *B. Vay Miklóshoz*" s a Mfj.-re, az *Alkalmatosságra valók* közé: **8.** 9. <*B. Vay Miklósnak*>. Fölkerült az AV. mindhárom tervezetére is: AV/t_1: *Vayhoz;* AV/t_2: 19. *Tisztelő Versezet;* AV/t_3: „19. *Báró Vay Miklós Eő Ngához [= Nagyságához].*" Ott is jelent meg az AV.-ben, de nem a XIX., hanem a XX. versként, *Tisztelő versezet* címmel (209—212. l.). Utána Kföldy adta ki (II, 204. l.), majd Toldy (132—134. h.) s a HG. (I, 310—311. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Keletkezése körülményeit s pontos dátumát a költő mondja el az AV.-beli közlés fejszövegében: „Cs. K. Ingenieur Kapitány, és Kamerárius Mélt. Vajai Báró Vay Miklós Ő Nagyságához, midőn Neve napján a' Debretzenbe érkezett Szathmári Nemes Sereget 's annak Vezérét Gróf Károly J ó ' s e f Ő Nagyságát elfogadta volna 1801 eszt. December' 10. dik napj." (AV. 209. l.) A címzettről bővebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.

Szövegkritika

Mivel kézirata nem maradt, csak a vers címére tehetünk szövegkritikai jegyzeteket.

Az AV.-ban *Tisztelő Versezet* címmel látott napvilágot, ahogy az AV/t_2-n előfordul (az azonban nem autográf jegyzék). A többi címjegyzéken, az autográf Mfj.-n is a címzett nevével található *B[áró] Vay Miklósnak;* ezért az AV.-beli címet ezzel egészítettük ki (ahogy kiadásaiban — a MM.-től — Vargha Balázs is, aki [ ]-ben alcímként közölte): *[Báró Vay Miklósnak].*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címzett id. Vay Miklós báró (1756—1824) dandártábornok, hadmérnök, a hazai folyószabályozás királyi biztosa, országgyűlési követ. Csokonai 1801-ben, *A' Szépség Ereje a' Bajnoki Szívenn* jegyzetében „császári-királyi ingenieur kapitány"-nak mondja, aki „1797-ben a szabolcsi insurgens nemes seregnek óbestere, most a debreceni és vidékbeli salétromfőző helyeknek birtokossa:" (MM. I, 595. l.). A Zsolcán élő tábornokot Csokonai személyesen is ismerte s szoros érzelmi szálak kötötték a főnemesi családhoz: mint Vay Ádám kuruc szenátor és udvari főkapitány leszármazottai (id. Vay Miklós, Vay Ádám dédunokája volt) a magyar függetlenségi törekvéseket képviselték, s mint reformátusok, erős támaszai voltak felekezetük hazai iskolaügyének is. Csokonai fentebb idézett versében említi „vajai Vay József császári-királyi tanácsos"-t, az előbbi testvérét, a „főtiszteletű Tiszamellyéki Superintendenciának és a nemes sárospataki Református Kollégiumnak fő kurátorá"-t (MM. I, 598. l.): az ő leányának, Vay Jeanette-nak Borbély Gábor császári-királyi kapitánnyal kötött házasságára írta a költő a szóban forgó verset.

Kazinczy is nagyra becsülte a Nyugat-Európát bejárt, széles látókörű ellenzéki politikust, akit egy élesen bíráló felszólalása miatt a császár megfosztott rangjától, de a rendek követelésére visszavonta a követek mentelmi jogát sértő döntését. A *Pályám emlékezeté*-ben az író „minden szépre, minden nagyra kész"-nek nevezi (Bp., 1879. 207. l.), s részletesen méltatja technikai szaktudását, s rövid életrajzát is közli (221—227. l.). Az *Erdélyi levelek*-ben (Bp., 1880. 113—188. l.) ugyancsak több oldalt szentel id. Vay Miklós báró érdemeinek (részben a *PályEml.*-vel azonos adatokkal), valamint a *Magyar Pantheon*-ban (Bp., 1884. 266—278. l.).

Csokonainak 1801 decemberében mint kiadatlan művei reménybeli mecénása is fontos volt a gazdag földbirtokos tábornok barátsága.

Miklós napja december 6-án van, de a névnapi köszöntő mondanivalóját a költő politikai érdekűvé tágította a szatmári fölkelt nemesség Debrecenbe érkezése alkalmával. Erről Ferenczi ezt írta: „deczember elején [Pestről] haza utazott, hol 10-én báró Vay Miklóst üdvözölte neve napján versben, midőn a szatmári nemes sereget, s ennek vezérét, gróf Károlyi Józsefet magánál fogadta." (116—117. l.)

1—2. E két sort Gulyás József az 1804-i *Halotti versek* e soraival állította párhuzamba:

„Más mikor szokásból szólnak a holt felett,
Más pedig a bennem megfundált tisztelet."

(Ld. Gulyás József: *Csokonai a lélek halhatatlanságáról.* DebrSz. 1927: 164. l.)

3. *Dubronovszky:* a XVIII. század híres lengyel naptárkészítőjéről részletesen szól Csokonai a Dor. jegyzeteiben (109. l.).

10. *Ikarus* (gör.): mondai hős a görög-római hitregékben, mesterségesen készített szárnyaival sikerült fölrepülnie, de a Nap közelébe érvén, a viasz megolvadt a szárnyakban, s ő a tengerbe zuhant. A *nap* itt Vay Miklóst jelképezi.

15. Az *Osszián' Lantja* Fest Sándor szerint itt ez a vers merész képeire, stílusára vonatkozik: „Virágot kétségtelenül Baróti költői dictiójának sajátszerű páthosza emlékeztette Ossianra. Más költőktől is tudjuk, hogy mit értenek ossiani stíluson. Csokonai »Tisztelő versezet«-éből (1801) elég a következő sorokat kiragadnunk:

»Hadd zengjem Ossian lantján hérosba szállt lelkedet,
Mely a mulandók sphaeráján már feljül emelkedett.«

A költemény merész képei, dagályos stílusa, a gondolatok rapszódisztikus egymásutánja vallanak itt a kelta bárd tanítványára." (68. l.) Szerintünk azonban tárgyi, tartalmi okai is vannak annak, hogy a költő „Osszián' Lantjá"-ra hivatkozik; talán az is belejátszik, hogy Vay Miklós Angliában is járt, de még inkább, hogy az Osszián-fordító Batsányinál olyat olvashatott, hogy a kelta bárd atyja „oly hatalmas erővel bírt, hogy soha semmiféle ellensége nem állhatott ellent nékie. Még a római seregeken is győzedelmeskedett. Békesség idején ellenben a legszelídebb fejedelem volt." (Batsányi/ÖM. I. Bp., 1953. 189. l.) Vagy: „Hol vagynak azok a kegyetlen uralkodók, kik a vérontásban gyönyörködtek? Valamint *Lánónak* halálos gőzzei, egész országokat emésztettek meg dühösségökben. De feledékenységben vagynak az ő neveik; elmellőzzi azokat a bárdus, énekéből. Magánosan tévelyegnek homályos lelkeik a bozótnak vastag ködeiben. Sohasem emelkednek a fellegek lakásához. De ti vitézek, ti a szenvedőknek baráti, ti, kiknek fegyverök soha gyengéket nem érdeklett, ti örökké éltek az énekben!" (Uo. 182. l.) A címzett Vay is hadvezér, dandártábornok — és tudós hadmérnök volt.

25. *Párodnak:* Báró Vay Miklósné Adelsheim Johanna, akiről Kazinczy mindig a legnagyobb magasztalás hangján szólt (ld. PályEml. 208., 226. l.; továbbá: *Az én életem.* Bp., 1987. 210., 373—374. l.).

30. *truttzára* (ném., rég.): dacára, ellenére.

37. *Károly:* Gróf Károly József, szatmári főispán, akinek beiktatására Csokonai 1794. júl. 5.-re *A' Korán megtisztelt Virtus* címmel alkalmi verset írt (ld. AV. 201—208. l.; továbbá: Cs/ÖM. III. 34—40., 347—354. l.).
39. *Leventa* (rég.): vitéz, levente.
40. *Salétrom:* a lőpor akkori alapanyaga; mint esett róla szó, Vay Miklós volt a Debrecen környéki salétromfőző helyek birtokosa.

Verselése

Ún. „tizenötlábú", 15 szótagú páros rímű sorokban íródott.

406. Léthe

Kézirata

Saját kezű kézirata nincs. A költő hagyatékában fennmaradt közel egykorú másolata: KK. III, 15b. Mellette a — különben üres — 16a oldalon Csokonai (?) irónos helyesbítései. A költő kéziratjegyzékei közül a Kcsj. „N° 11° Rongyosok" 21. tételeként kezdősorával adatolta: *Hol vagytok oh Lethe* & A Ktl.-n a „Fasc N°12. N°13" címével említi egy kéziratát: *Léthe.*

Megjelenése

Hogy a költő kiadásra szánta, az 1802-i Műfajjegyzékéből is látszik, ahol a „Morálok" között **11:** 21 szám alatt kezdősorával található. Életében azonban nem jelent meg, föltehetőleg mivel egyik kötetébe sem tudta besorolni.

Először Domby adta ki 1817-ben Csokonai-életrajza függelékében (123. l.), majd Kföldy (III, 44. l.).

Toldy Csokonai „saját kéziratai"-ra hivatkozva bizonyára az általunk ismertetett másolatból közölte, hivatkozva Dombyra is: 787. h. (v. ö. 957. h.). A későbbi kiadások (HG. — M.) ezeken alapulnak.

Keletkezése

Keletkezését illetően annyi támpontunk van, hogy a költő kéziratleltárain, ill. műjegyzékein meglehetősen későn bukkan föl: az 1800 körüli Kcsj. kezdősorával tartalmazza, akárcsak az 1802-i Mfj.

Kéziratának szövegkörnyezete is erre az időre mutat: az 1803-i *T. Budai Ferentz úr Sírhalmánál* c. alkalmi verssel együtt másolta le valaki.

Toldy az 1802. év termésénél közölte, s a HG. ehhez hasonlóan. Ennek ellenére Vargha Balázs korábban az 1801. évhez sorolta (ld. ÖV. — ÖV.[2]), később azonban — érthetetlen módon — áttette az 1796. év terméséhez.

Mi a Kcsj. alapján is az 1801. évet tartjuk a keletkezés valószínű időpontjának.

Az 1801-i rövid költeményt nem véletlenül tekintette egyik méltatója, Szauder József előmunkálatnak a lélek halhatatlanságáról szóló 1804-i *Halotti versek*-hez. Különben ez a mozzanat is a későbbi 1801-i keletkezésre mutat.

Szövegkritika

A cím-ben a K-ban nincs ékezet az első *e* fölött; Toldy így is közölte. A K nem autográf, de az autográf Kcsj.-n is *Lethe* alakban szerepel a cím az első sorban; bár Domby már magyarosan, ékezettel adta ki, a HG. s a FK. is megmaradt a latinos írásmódnál, csak Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) tértek vissza a Domby-féle helyesíráshoz. Csokonai általános írásgyakorlatának megfelelően mi is így közöljük.

A K-ban alig van központozás, ezért — a megértés megkönnyítésére — központoztuk a verset, s csak arra utalunk, ahol eredetileg is voltak írásjelek.

2. K: *Nem tudás, nem érzés* Toldy kötőjelet használt, ahogy a későbbi kiadások is. A K-ban a sor végén pont van.
3. K: *Melly<n>ek* A másolási hibát Domby *Mely'k*-re em., s a HG. ugyanígy közölte; a hibás alakot a másolatban Csokonai (?) aláhúzta; Toldynál *Melly'k* található; a HG. s az ÖV. — M. megmaradt Domby írásmódjánál; bár Csokonai helyesírásának a *Melly'k* felel meg, s erre a 16a oldal is utal, ahol javításként irónnal ez áll: *melly'k sarokba sat* —
4. K: *fő fájást* em.
5. K: *leg édesb* em.
6. K: A sor végén pont; em.
7. K: *bé boritott* em.
12. K: *előre* A szó alá van húzva, mivel *dőre*-nek is olvasható; Csokonai, ugyancsak a 16a oldalon, javította: *„előre 's a't —"*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Julow Viktor így értékelte a rövid, de mélyenszántó költeményt: „Lírája utolsó korszakát megfáradt életének sötét hangulata árnyékolja be. Csalódásaihoz mind nyomasztóbban társul a halálos betegség. A nemlét egyre kívánatosabbá válik, a *Lethe* partjain »ismét emberré lesznek az emberek«." (MIrT. III, 244. l.)

Szauder is a lélek halhatatlanságát boncoló *Halotti versek*-hez kapcsolta az 1801-i bölcselő költeményt: „a versszak [»Ha nem levék vala, e nagy jót nem tudnám, / S a nem esmért halál karjain aludnám«] két legfontosabb előzménye. Az egyiknek címe is *Léthe* (1801) [mint az élet anagrammája] és nyilván a lélek halhatatlansága előkészületeihez tartozott — szenvedélytelen vallomástétel a megsemmisülés vágyáról [Idézi a vers első két és utolsó négy sorát].

A másik a Kotzebue után fordított *A kétségbeesés* utolsó szakasza s végén »Rémítő s vidító kétségek«." (ItK. 1973: 671—672. l.)

A filozofálást az a nagyon is személyes utolsó két sor avatja igazán líraivá, amelynek előzménye ott cseng *A' Reményhez* soraiban is már:

Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.

8. E sorhoz Gulyás József *A' Marosvásárhelyi Gondolatok-ból* idézett párhuzamot: „A II. k. [ti. a HG. II. kötete] 112. lapján *Lethe* említi, hogy itt »emberré lesznek az emberek«; a 40. lapon [Marosvásárhelyi Gondolatok] pedig ez olvasható: »Látván, hogy az ember emberré kezd lenni.«" (*Csokonai a lélek halhatatlanságáról.* I. DebrSz. 1927: 163. l.)

11—12. E két sort Gulyás a *Konstancinápoly* e részletével vonta párhuzamba:

De jöttödre vígan zengem énekemet:
Vajha te csak egyszer említnél engemet!

(I. h. 164. l.)

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott, mint a *Halotti versek* legtöbb része is.

Dallama

Sonkoly egy XX. századi megzenésítésről tud: Reinitz Béla dolgozta fel énekhangra, zongorakísérettel, s *A halottak énekelnek* c. kötetében adta ki, 1943-ban (126. l.); későbbi kiadása: Reinitz Béla: *Dalok.* Bp., 1956. 43—45. l.

407. Elízához

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, prózai kidolgozása 1794-ből, *A' Csókról* vázlatában: K 675: 10a.

Közel egykorú másolatai: Kontz Benjámin-gy. 79. l. (Stoll 713. sz.); Kovács József poëta versei (a „Csokonai versei" fejezetben): 29b (Déri M. X. 78. 118. l.); Losonci verseskönyv (ld. Kaszab Andor: *Losonci verseskönyv.* Uj Magyar Museum. 1943: 125—126. l.). Az OSzK. Quart. Hung. 2352: 106b oldalon *Lilla* nevére átírt változata.

Megjelenése

A' Tavasz 1802-i kiadásának utolsó verseként (alkalmasint: helytöltőként) jelent meg: 80. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A kis epigrammával még Eschenburg példatárában találkozhatott a költő (II. 57. l.), s le is fordította már 1794-ben prózában:

> „*A' Csókról*
> Egy Leány a' Verset tsókolta, 's a' Poéta azt mondja néki, hogy őtet Tsókolja meg, mert ő benne ezer vers is van. L. Kleist Epigram" (K 675: 10a).

A verses kidolgozásra csak 1801-ben (esetleg 1802-ben) kerülhetett sor, mikor *A' Tavasz*-t sajtó alá rendezte Csokonai, s a kötet végén maradt egy epigrammányi hely.

Szövegkritika

Toldynál s a későbbi kiadásokban (pl. HG. I, 688. l.) az *Eliza* név rövid *i*-vel található, pedig *A' Tavasz*-ban a címben s a szövegben is *Elíza* van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg *Beispiel-Sammlung*-ja II. kötetében, a „Sinngedichte" fejezetben található:

„An Elisen,
als der Verfasser ein Lied auf sie gemacht hatte.
—
Was küssest du diess Lied, Elise? Gieb mirs wieder,
Und küsse mich! — In mir steckt eine Sammlung Lieder."

(II. 57. l.)

A költő magyar fordításban is találkozhatott az epigrammával:

Elisehez
midőn a' szerző ő nékie verseket tsinált.
Miért tsókolgatod, Elis! e' verseket?
Én bennem találhatsz még több ezereket;
Noszsza! tehát inkább tsókoljál engemet!
'S add-vissza te reád tsinált énekemet.

(Erköltsi és elegyes versek; mellyek némelly jelesbb német vers-költőkből ... fordítódtak Sz. I. [= Szűts István] *által.* Pozsonyban és Komáromban 1791. 178—179. l.)

Csokonai — már a prózai kidolgozásban is — szöveghűn fordította a német epigrammát, csupán a versmértéken változtatott.

A *Lilla* nevére átírt változat — a költő névbetűivel — a Debrecenben 1823-ban Jeney László és mások által összeírt Mindenes Gyűjteményben:

„Lillához

Kedves Lilla olly nagyon
Mért csókolod versemet
Bennem tenger vers vagyon
Tsókolj inkább engemet.
Cs. V. M."

(OSzK. Quart. Hung. 2352: 106b)

Purgoma (rég.): az epigramma nyelvújításkori neve (ld. CzF).

3. *tenger* (poet. lic.): tengernyi, sok; egyedül itt tér el a fordítás — némi költői szabadsággal, túlzással — a német eredetitől.

Verselése

Baróti Lajos a német eredetiről azt írta, hogy hexameterben íródott (ld. *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1885], 233. l.). Nem a klasszikus értelemben vett (daktilusokból s spondeusokból) álló hexameterek ezek; abban viszont igaza van Barótinak, hogy a magyar költő „a hexametert [...] 4 kéttagú keresztrímes sorral [...] helyettesíti" (i. h.); enyhén trocheusi lejtéssel — tehetjük hozzá.

408. Epigramma Leonórához

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 74a, az *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke* üresen maradt mezőjében.

Toldy számára készült másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. VII/12. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Először Toldy adta ki: 778. h. A 778—787. szelet verseiről — közelebbi forrásjelölés nélkül — azt mondja, hogy „mind Cs. [= Csokonai] saját kézirataiból" (956. h.). A későbbi kiadások Toldyn alapulnak.

Keletkezése

Alkalmasint fordítás, amit nemcsak az támogat, hogy a költő zömmel idegen nyelvű fordításait tartalmazó kéziratos kötetében található, hanem az is, hogy a K-ban eredetileg *Galatea* állt a címben s a szövegben is, amint az alábbiakban lesz róla szó. Forrását eddig nem kutatták. Föltehetőleg újlatin költő epigrammájának átültetése.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" 1797—1804-i időkörbe sorolt Harmadik könyvének anyagában hozta, két verssel az 1798. febr. 16-i Juliannanapi köszöntő előtt (778. l.). A HG. hasonlóan.

Vargha Balázs az 1800. év második felére tette, az 1800. szept. 20-án írt *Az estvéhez* elé (ld. ÖV. — M.), nem tudni, minek alapján; az *Eggy Magyar Úrhoz...* küldött levél 1795-ben kelt Pesten, s így annál bizonyosan későbbi. Másik támpontunk az lehet a pontosabb kronologizáláshoz, hogy a korábbi címjegyzékeken sem fordul elő, így pl. az 1802-i Műfajjegyzéken sem, az „Epigrammák. Csiribirik..." sorában. A kései — 1804 körüli — Kcsj. vegyesen tartalmaz korai és 1798—1801 táján írt verseket, pl. a szóban forgó epigramma közvetlenül az 1801-i *Orfeusra [= A' Magyar Orpheushoz]* után fordul elő. Tartalmilag sem nyújt sok támpontot az időrendbe soroláshoz az epigramma: legföljebb annyit, hogy a költő vénlánycsúfoló versei (*Dorottya, A Dorottya kínjai, Az elmátrónásodott Dóris* stb.) sorába tartozik. Ilyen ötletes epigramma lefordításához bármikor támadhatott kedve Csokonainak. Egy időrendi támpontunk lehet még az, hogy pl. az *Éva napra* 1802 végén írt versét is ugyanebben a diáriumban fogalmazta a költő, az Eschenburgból kimásolt szövegek margójára.

Az elmondottak szerint is kései keletkezésűnek tűnik a vers. Segíthetne a pontos kronologizálásban, ha kiderülne biztosan: valóban fordítás-e, s kinek a művéből készült.

Szövegkritika

A vers címe — mint utaltunk rá — a K-ban: *<Galatéához> Epigramma. <Galateához>* (Ez lehetett az idegenből fordított vers eredeti címe.) Átjav.: *Leonórához.*

1. K: *Azt mondod, <Galatéa>,* Az áth. szó fölé írva: *Leonora* A ritmus miatt is em.
3. K: Toldy, HG., FK. — ÖV. — M.: ***hogy*** *mondod,* noha a K-ban félreérthetetlenül *miolta mondod* van, s a ritmus is ezt igazolja. A hibás olvasat Toldytól öröklődött mindmáig.

Tárgyi és nyelvi magyarázat

Az asszonycsúfoló epigramma címzettje, *Galatea,* antik forrásra utal. (Csokonai is fordította Metastasio *Galatea* c. játékát.)

Verselése

Időmértékes, ún. phalaikoszi sorokból épült; verselése is fordítás volta mellett tanúskodik.

409. Az elszántt Szerető

Kézirata

KK. III, 63a. Saját kezű fogalmazvány. A cenzor által kifogásolt rész új megoldási kísérlete: K 679/II, 9a.

Megjelenése

Ha a vers azonos a költő műjegyzékein *Penseroso* címmel föltűnő költeménnyel, akkor az 1802-i ÚK. 82. darabja ezzel azonos. Ugyancsak *Penseroso* címmel található a Mfj.-n az *Ódák* rovatában, **8.** *15* jelzeten. Az $ÓD/_t$-n a Második Könyv anyagában a 13.: *Az el szánt Szerető.*

Az ÓD.-ban végül is a Második Könyv IX. darabjaként látott világot, a 89—90. l.-on.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A vers(fordítás ?) keletkezési idejéről csak annyit tudunk, hogy az 1802-i ÚK.-n s Mfj.-n bukkan föl először (ha a *Penseroso* valóban azonosítható vele). Mindenesetre az 1802—1803-i ÓD/$_t$-n már bizonyosan ott szerepel.

Vargha Balázs kiadásai 1801 derekára tették keletkezését (ld. ÖV. — M.). A kéziratköteg, amelyben ez a versfogalmazvány található, csak annyi támpontot nyújt, hogy benne az első vers az 1800. júl. 25-én kelt előszavú *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* kézirata.

A fentiek alapján 1801—1802 tájára tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

A vers c í m e a K-ban: *Penseroso. Az elszánt Szerető.* A verssorok tördelése eltér az ÓD. közlésétől: az utóbbi minden sort — kivéve a bekezdéssel szedett elsőt — egy vonalban kezd, a K-ban minden páros sor bekezdéssel van írva.

Mivel a K-beli terven az ÓD. helyszűke miatt egyszerűsített, szövegközlésünkben visszatérünk a K sortördeléséhez. A K néhány szövegváltozatára Toldy is utalt (ld. 941. h.).

12. K: *Jaj, fuss <?..... tól>,* Az áth. szó fölé írva: *a' Szépektől*
ÓD.: ***szépektől,*** em.
13. K: *<Asszonytól> <.... től> tigristől* Az áth. sor fölé írva: *Mint a' <tigri>*
15. A K-ban itt csavaros vonallal áth. négysoros rész következik.
»<Én is egy szép szemnek>
<Jaj? kintsem vala>
<'s álnok lelke>
<Jaj de szíve annak>
<? Megtsala.>«
15. K: *egyszer <egy szép szemnek>* Az áth. szavak fölé írva: *képzésemk̄ [= képzésemnek]*
16. K: *Meghodoltam*
17. K: *<Részeg képzésemnek.>*
Ezt részben Toldy is regisztrálta; az „első vszak" nála az ÓD.-beli első nagyobb egységet jelenti: „Az első vszak végsorai az első dolgozatban így álltak: Én is egyszer egy s z é p s z e m n e k Meghódoltam, R é s z e g k é p z é s e m n e k Rabja voltam." (941. h.) Az áth. második szó fölé írva: *<Egy varázsló>* Az eredeti sor alá írva: *Két hitető Szemnek*
19. K: *bennem* Más, olvashatatlan szókezdetből jav.
22. K: *<Nyájas> lang.* Az áth. szó fölé írva: *Kedveltt*
24. K: *Bús* A kezdőbetű más betűből jav.
25. K: *eggyütt*

28. K: *reméllni?* a lapszél vágása miatt nem látható, hogy van-e gondolatjel a sor végén.
29. K: A sor végén nincs gondolatjel.
30. K: *<De ha sírba>* Az áth. szavak fölé írva: *Nem! — 'S ha halni*
32. K: *jöjjön*
34. K: *Kitromfoljam* Más szóból — talán ebből jav.: *Kitruttzoljam* — Az áth. szó fölé írva: *Kitruttzoljam*
A K-ban az utolsó sor alá írva: *Volti Allegro*
33—36. Ezt a négy sort a cenzor kifogásolhatta, ezért a költő új megfogalmazással próbált „enyhíteni" a szövegen:

Hogy ott **még egyszer truttzára**
Szembe légyek,
'S *hitszegő szájára*
Cs ... t **tégyek.** (K 679/II, 9a.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A csalódott, kiábrándult szerelmes szinte átkozódásszerű ditirambikus kitörése végül a halálvágyból (a címbeli „elszántt" bizonyára ezt jelenti: halálra szánt) átcsap — s ez *A' Szeretet* filozófiáját megíró (ld. Cs/Szpróz. 72—76. l.) Csokonai mély lélekismeretére vall — a mindig logikátlan szerelem egyetlen logikájába: a minden hitszegést feloldozó, kiengesztelő csókba.

Volt-e valami személyes élmény is — 1801-ben! — a kiábrándultan, átkozódva rajongó vers mögött — túl a komáromi csalódáson. Ilosvay Krisztina alakja csak valamivel később tűnik fel az életrajzi adatok szerint. Gondolhatnánk fordításra is, s talán Toldy sem járt messze az igazságtól, mikor arra gondolt, hogy olaszból fordított dalról van szó: „A kéziratban oldalt e szó áll: Penseroso, mi azt engedi gyaníttatni, hogy ez igen jól gondolt dal olaszból vétetett." (941. h.)

Az bizonyosnak látszik, hogy az ÓD.-ba azért került, mivel tárgyánál fogva nem fért a LD.-ba (v. ö.: Waldapfel: MFelv. 296. l.).

Pásztory a catullusi „Odi et amo" (Cat. LXXXV.) szerelmi közhelyét vélte fölfedezni e költeményben is, összekapcsolva azt *Az utolsó szerentsétlenséggel*: „a hűtlen kedves iránt még folyton égő szerelmet festi egyik legszebb költeményében. [...] Az utolsó szerencsétlenségben is. [...] Ez ellenállhatatlan szeretetnek heves kitörése a költemény [ti. *Az elszántt Szeretőj,* amelyben a tehetetlen szeretetnek gyűlölve-szerető érzését és Csokonai felfogásának hangját adja vissza a költő." (Pásztory 38. l.)

Klenner e vers 1—8. sorát idézte példának arra, hogy: „A halálvágy néha valóságos halálkövetelésséé válik nála..." (29. l.); csakhogy itt ennél sokkal többről van szó: a vers második fele átcsap heves, szenvedélyes életigenlésbe.

Legtöbben a költemény sajátos formájával, versalakjával foglalkoztak.

Horváth János a mű „Rövid, cifrán kombinált sorai"-ról írt (IrNép. 75. l.). Elek „18 soros mammutstrófá"-t említ; a rövid ráütő sorok hangulateremtő hatását pedig Ady verselésével vetette egybe, föltételezve — bizonyára nem alaptalanul —, hogy „dallam után" dolgozott Csokonai: „18 soros mammutstrófája tulajdonképen négy részből álló összetett versszak. Az első rész négysoros, 6, 5, 6, 3 szótagszámú sorokkal, a második rész ennek formai megismétlése, a harmadik rész hat sorból áll, 6, 6, 4, 6, 6, 4 szótagszámmal, míg az utolsó rész ismét négysoros, s 8, 4, 6, 4 szótagot számlál. Ha nem kész dallam után dolgozott itt Csokonai — ami igen valószínű —, akkor egy fölöttébb érdekes és tudatosságánál fogva nagyjelentőségű formai újdonsággal állunk szemben. Az első két rész utolsó 3 szótagos törpesoraival (6, 5, 6, 3) ugyanis már pedzi Ady Endrének sajátos formáját, amelynek különös és frappáns lírai hatása a versszak utolsó s egyben rímelő sorának váratlan és tragikus színezetű rövidségében rejlik. (Pl. A Szajna partján: »A Szajna partján él a Másik, Az is én vagyok, én vagyok. Két életet él két alakban, *Egy halott.*« Vagy: »Én a Halál rokona vagyok, Szeretem a tűnő szerelmet, Szeretem megcsókolni azt, *Aki elmegy*« stb., stb.) Persze Csokonainál ez a forma még kevésbé céltudatos és kiélezett, de ami fontos: szándékosnak tetszik használata és nyilván tudatosan a tragikus lírai hatás fokozását célozza vele. Ez pedig már nagy szó! Mert ahhoz igen fejlett érzékű költőnek és modern ízlésű formaművésznek kellett lennie, hogy felismerje a puszta forma hangulatszuggeráló erejét, s ezt bár még kissé kezdetlegesen, de ki is tudja használni... [...] [Idézi az 1—8. sort.]" (10—11. l.)

Később a vers rövid, három és négy szótagos sorainak „tragikai hatásá"-ról tesz figyelemre méltó megállapításokat (43. l.).

Majd „az ütembeosztás hangulatszuggeráló erejé"-ről ír a tárgyalt verssel kapcsolatban: „Az ütembeosztás hangulatszuggeráló ereje kitűnően érvényesül, ha e sorokat a strófa következő s egyben befejező négy sorával állítjuk szembe, amelyekben a négyszótagos sorok egy ütembe való ritmizálása által a fenti idézet nyomasztó hatásának ellentéteként a költemény tartalmi tendenciájával harmonizáló, vidító hatást ér el a költő:

Hogy ott csalfa / praktikáját
Kitruccoljam,
És hitszegő / száját —
Megcsókoljam.

Ugyanerről a tudatos, kimért, s a tartalommal való tökéletes összhangja folytán csöppet sem a mesterkéltség benyomását keltő, sőt szinte rejtett szépségű — épp ezért páratlan — formaművészetről tanuskodik a költemény másik szakasza is." (44. l.)

Juhász Géza „rokokó unikumstrófa" példáját kereste a versben: „Szabályos versszakai közt, a rokokó unikum-strófa divatának alkonyán, még találunk

18 rövid sorból állót is *(Az elszánt szerető).*" (CsVers. 57. l.; v. ö. uo. 62. l.) Ezt a megállapítást ismétli meg V. Szendrei is (80. l.).

A másik strófát voltaképp pontosan leírta Elek (10. l.), s ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy bizonyosan dallamra készült, s hogy az 1—3. sor üteme a szintén dallamra írt *A' Reményhez* ütemével egyezik meg.

410. [Nints elefánttsont, 's arany...]

Kézirata

A költő kéziratleltárai közül az 1799—1801 körüli Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába lévők" közt a 25. helyen tartalmazza: *„Non ebur, neq[ue] aureum &."* A későbbi kéziratleltárak is — a Ktl., Kcsl. — a latin vers kezdő szavaival utalnak rá; a Kcsl. a „N° 4" kötegen kívül (ahol a 18. sorszám alatt található) a „N° 17." köteg végén sorszám nélkül *„Két Horatius éneke"*-t is említ (Cs/ÖM. I, 109—110. l.): ezek egyike azonos az itt tárgyalt fordítással.

A fennmaradt, itt-ott javított saját kezű tisztázat (de lehet, hogy fogalmazvány): KK. IV, 27b—28ab azonos lehet a Kcsj.-n s a többi kéziratleltáron említett kézirattal; itt *Horátz' Éneke* címmel fordul elő. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai számolt kiadásával: az 1802-i ÚK.-n a 160.: *„Non ebur, neque aureum &."* hasonlóan szerepel az ugyancsak 1802-i Mfj.-n az „Apró fordítások" csoportjában: „8. 25. *Non ebur, neque aur[eum]*". A költő életében nem jelent meg.

Domby Márton említést tett 1817-ben „Horaczius' némelly Ódáinak fordításá"-ról (Domby VII. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 92. l.), de nem adta ki, noha Csokonai-életrajza függelékében több kiadatlan versét közölte a költőnek. Először Toldy jelentette meg, *Horat. Od. II. 18.* címmel, a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvében (770—771. l.), „Cs. [= Csokonai] önkezű írásából" (955. h.). Utána Toldy nyomán a HG., azonos címmel (II, 87—88. l.).

Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) kezdősorát tették címéül, s a cím alatt csupán a római költő nevét közölték.

Keletkezése

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" Második Könyvét 1796-os évszám alá sorolta, s így közölte a HG. is, nyilvánvalóan tévesen, mivel a kéziratleltárak s a költő címjegyzékei ennél későbbre utalnak, Oláh Gábor lélek-

tanilag is érdekesen indokolta a Horatius-fordítások megszületését, helyesen jutva arra a következtetésre, hogy azokat „Debrecenből való elszakadása után, bujdoklása közben fordítja" a költő, de — nyilván Toldytól befolyásolva — 1796-ból keltezte a fordítást ő is: „Igen érdekes lélektani szempontból ennek a három versnek [ti. a három Horatius-fordításnak] kiválasztása magára Csokonaira. — Egyik: *In avaros* (II. 18. óda), melyben Horatius szerény sorsával való megelégedését s a kapzsiság hiú erőlködését énekli, nemes önérzettel mondván magáról: »At fides et ingeni benigna vena est, pauperemque dives me petit.« Csokonai Debrecenből való elszakadása után, bújdoklásai közben fordítja ezeket a verseket [...] Egy évvel előbb, 1795 nyarán még az öngyilkosság is megfordul fejében." (CsLat. 57—58. l.)

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendjére támaszkodva — 1798-ra tette a fordítás keletkezését, s Juhász szerint is csurgói tanárkodása idején fordíthatta Horatiust: „...fokozhatta benne a deákos költészet hatását, hogy csurgói tanárkodása hónapjaiban vissza kellett merülnie a latin klasszikusokba; mindjárt fordított is Horatiust, Vergiliust..." (Juhász Géza: *Csokonai dunántúli klasszicizmusa.* Alf. 1963/11: 69. l.); s Vargha Balázs 1974-ben már az 1801. jan. 1-jén írt *Újesztendei Gondolatok*-ról szólva írta, hogy „Horatiust ekkortájt fordította eredeti formában [idézi az itt tárgyalt vers 15—21. sorát]" (ArcV. 176. l.).

A kéziratjegyzékek szerint 1801/1802 táján keletkezhetett: az 1799—1801 körüli Kcsj.-n a „Nagy Octávába lévők" a 90-es évek végéről, ill. 1800 tájáról valók; a vers tisztázata pedig az 1802-i *Szerelemdal a' Tsikóbőrös kulacshoz* fogalmazványa után található. A költő címjegyzékeire is csak 1802-ben került föl e fordítás. Az 1802. júl. 11-i tűzvész, az újabb anyagi veszteségek is indokolhatták a világi gazdagságot sztoikusan szemlélő horatiusi óda lefordítását.

Szövegkritika

A fordítás c í m e a K-ban: *Horátz' Éneke. Lib. II. Od. XVIII. p. 314.).* Mi a vers kezdősorát tesszük címül, alcímként idézve Csokonai címadását.

9. K: *de <jó>* Az áth. szó fölé írva: *hű*
14. K: *<Boldog> Elég*
17. K: *te <e?>* [Az áth. betű fölé írva: *a'*] *márvány<okat hasogató vagdaló>* Az áth. rész fölé írva; a *márvány* szóhoz ragasztva: *okat*
18. K: *<Halálod felé vágattatod>* Az áth. rész fölé írva: *Holtod felé <? korán> vágattatod:*
20. K: *Baji <zörgő> zajgó*
32. K: *Egyaránt* Az *E A* betűből jav.
34. K: *királyt is <s>* Jav. e.: *királyfit* A kiadásokban mindeddig, tévesen: *királyfit* [A *Lám* a sor fölé beszúrva.] *őrje <pénzért>*
36. K: *vissza: <Fogva tartja>* Az áth. rész fölé írva: *ő a' kényes*

37. K: *<A' negédes>*
38. K: *<Minden fiainak a' sok világi>* [Az áth. rész fölé írva: *Fogságba tartja: ő a' sok*]
40. K: *Vagy <hagyja [?]>* [Az áth. szó fölé írva: *kéri*],
vagy nem <hagyja?>, [Az áth. szó fölé írva: *kéri*] / *megnyugotja.* Az utolsó szó más szóból jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A római klasszikusok fordítása napirenden volt Csokonai idejében: a nyugat-európai újabb költőkkel együtt: Földi János Horatius-fordítása pl. megjelent Kazinczy Orpheusában (1790: 386. l.); Virág Benedek lefordította Horatius összes versét, s Csokonai debreceni pártfogója, Hunyadi (Szabó) Ferenc püspök úgyszintén (ez azonban elveszett vagy lappang).

A kiváló latinista Csokonai olyankor fordított a római ódaköltőből, mikor saját személyes mondanivalóját, hangulatát önthette a fordításba. 1802 táján — újabb csapások súlya alatt, megromló egészségével — szükségét érezhette a horatiusi életbölcsesség vigaszának, amely szellemi gazdagsággal biztatott a földi javakkal szemben.

A kitűnő fordítással Oláh Gábor tanulmányain kívül érdemben alig foglalkoztak; Csipak Lajos is, aki pedig egész kötetben tárgyalta Horatiusnak a magyar költészetre tett hatását, csak a fordítás formahűségére utalt (35. l.), ahogy Juhász Géza (ld. ItK. 1966: 401. l.).

Oláh találóan mutatott rá a lélektani-életrajzi körülményekre, amelyek a fordítást életre hívták: „Igazán érzi a maga nyomorúságát a tehetős latin költőnek inkább csak mondott szegénységében: «arany mennyezetek házamba nem ragyognak, Attalus kastélya nem szállott reám bitangúl». Bizony még fejét is alig van hová lehajtania ez időkben." (CsLat. 58. l.) A vigaszt költői öntudata, önérzete adja, mint a római poétának, az „Exegi monumentum" írójának: „mint Horatius, ő is érzi lelke mélyén költői hivatásának boldogító tudatát: «hű szívem s folyó elmém vagyon: s vágyik reám szegényre sok nagy úr». A nemes magyarság felülésére zengett versezetének a végén is (1797-ben) egészen határozott hangokban szólal meg örök hírnévre vágyása:

Élni fog nevetek a halál völgyén is,
S halhatatlan leszek általatok én is.

Halhatatlanságot igér a győző magyaroknak s győző magyarokat éneklő önmagának. A költemény 9-ik versszaka a halálnak mindenkin, királyon s kolduson betelő hatalmát énekli. Csokonait elborúlt lelke szinte rávezette ezekre a sorokra: «Egyaránt bevészi a kegyes föld a szegényt és a királyfit». (Aequa tellus pauperi recluditur regumque pueris.) Sokat foglalkozik ez időtájt a halál és az elmúlás gondolatával. [...] 1795 nyarán még az öngyilkosság is megfordúl fejében. [...] Ilyen hánykolódó lelkiállapot alig találhatna máshol

vigasztalást, mint Horatius mély meggyőződésében, hogy a szellem örök és halhatatlan. A költő lelke túléli a sírok álmait és a halálnak képét nem ölti magára." (Uo.)

Ami viszont a fordítás stiláris értékelését illeti, Oláh igazságtalan, mikor ezt írja: „A költészet zománca mintha le volna törölve az egész másolatról. Az a csillogás, a gondolatoknak az a természetes ömlése, mely Csokonai eredeti verseit oly fülbemászókká teszi: e fordított sorokból hiányzik. Csokonai itt inkább szavakat fordít, mint gondolatokat; bár gyakorta igyekszik a maga képzelméhez szabni a latin költő kifejezéseit. Hideg másolat az egész." (I. m. 59. l.)

A fordítás nem marad el Csokonai többi fordításától, amellett hogy mint kiváló latinista szabatosan fordít, néhol éppen elszakad a szó szerinti, szolgai átültetéstől, egész modern ízű megoldásokra találva. Az Oláh által kifogásolt néhány részletre az alábbiakban térünk ki; azt ő is elismeri, hogy „Maga a fordítás hű", de hozzáteszi, hogy „sokszor talán a magyarosság rovására" (i. h.). Horatius versét *In avaros,* ill. *Ad avarum — A fösvény(ek)hez* címmel is szokták közölni.

3. *Himetti:* a Hymettus (Hüméttosz) márványáról híres hegy volt Attikában.
4. *vég-Afrika:* a latin eredetiben „ultima...Africa": 'Afrika végvidéke, a legtávolabbi Afrika'.
5. *Attalus:* pergamusi (pergamoni) király, aki birodalmát s kincseit a rómaiaknak hagyta.
7. *Lakóni:* Laconia (Lakónia), Spárta, a bíborszövet (bársony) készítéséről volt híres.
8. *fondogál:* a latin eredetiben nincs szó fonásról: a *Trahunt* jelentése: 'hordják'.

10—11. *vágyik reám szegényre / Sok nagy Úr:* Oláh kifogásolta a fordítást: „a latin költő talán ezt így értené: irigyel sok nagy úr." (59. l.)

14. *lőn* (rég.): lévén.
az egy Szabinnal: a szabin birtokkal.
15. *Tolja a' nap a' napot:* Oláh Gábor helyesebbnek találta volna így: „nap nap után múlik". (I. h.)

20—21. *Báji tengernek ....partja: Bajae* híres tengerparti üdülő Campaniában.

21. *Tsútsosítod partjait:* a gazdagok a partot feltöltve, szinte beleépítették a tengerbe nyaralóikat.
34. *Orkus,* Orcus: az alvilág.
Az Orkus őrje: Charon (Karón), az alvilág révésze.
37. *Tantalus:* frígiai király, Jupiter fia; *Tantalus gyermeke:* Pelops, akit atyja megölt s az istenek ledeléül feltálalt; a gazdag, hatalmas Tantalus ezért szenved örökös, kielégíthetetlen éhségtől és szomjúságtól az alvilágban, míg a szegényeknek a halál megnyugvást hoz.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a latin eredetit; ez Esch.-ban is megjelent (IV. 369—370. l.); valószínű azonban, hogy a fordításhoz Csokonai nem ezt használta.

Lib. II. Carmen XVIII.

Non ebur neque aureum
Mea renidet in domo lacunar,
Non trabes Hymettiae
Premunt columnas ultima recisas
Africa neque Attali
Ignotus heres regiam occupavi,
Nec Laconicas mihi
Trahunt honestae purpuras clientae.
At fides et ingeni
Benigna vena est, pauperemque dives
Me petit: nihil supra
Deos lacesso nec potentem amicum
Largiora flagito
Satis beatus unicis Sabinis.
Truditor dies die
Novaeque pergunt interire lunae.
Tu secanda marmora
Locas sub ipsum funus et sepulcri
Immemor struis domos
Marisque Bais obstrepentis urges
Summovere litora
Parum locuples continente ripa.
Quid, quod usque proximos
Revellis agri terminos et ultra
Limites clientium
Salis avarus? Pellitur paternos
In sinu ferens deos
Et uxor et vir sordidosque natos.
Nulla certior tamen
Rapacis Orci fine destinata
Aula divitem manet
Erum. Quid ultra tendis? Aequa tellus
Pauperi recluditur
Regumque pueris, nec satelles Orci
Callidum Promethea
Revexit auro captus. Hic superbum
Tantalum atque Tantali
Genus coërcet, hic levare functum
Pauperem laboribus
Vocatus atque non vocatus audit.

(*Horatii Flacci Opera omnia.* Recognovit... Guil. Dillenburger. Bonn, 1881. 154—157. l.)

Verselése

Mint Csipak is megállapította, a fordítás „Az eredeti mértékben" készült (35. l.): ezt a bonyolult latin metrumot használta Csokonai az *Újesztendei Gondolatok* c. versében is (v. ö.: Juhász Géza: ItK. 1966: 401. l.); ld. az említett költemény verstani fejezetét (Cs/ÖM. IV, 414—416. l.).

1802

411. Keser'édes

Kézirata

Saját kezű tisztázata *A' keserű Édesség* címmel a LD. cenzori példányában: KK. III, 74b. A cím fölött a LD.-beli sorszám, az eredeti XLVIII. átjav. XLVII.-re. Megvolt valaha az AD.-ba készült tisztázata is: a Kcsj.-n a „N° 4. Anákreon Pure" tétel 19. darabja *Keser édes* címmel, s ugyanott a „N° 10. Fragmenták" kötegben kezdősorával szerepelt. Az előbbi alkalmasint Márton Józsefhez került, aki Bécsben az AD. kiadását intézte. Ezek nem maradtak ránk.

Közel egykorú másolata: DebrK. R. 809: 18a; továbbá a szegedi Benkovics Imre-gy.-ben (ld. Stoll 642. sz.).

Megjelenése

1803-ban az AD.-ban jelent meg *Keser' édes* címmel, annak XV. verseként (37—38. l.), majd *A' keserű Édesség* címváltozattal a LD.-ban (Harmadik Könyv. 134. l.); a két szövegközlés csak címében tér el egymástól. A későbbi kiadások ezeken alapulnak, többnyire az AD.-beli címváltozattal.

Keletkezése

Egy szólásmondásszerű közhely — „Nincsen rózsa tövis nélkül" — megverselésének tetszik. Vargha Balázs 1798 elejére tette keletkezését (az ÖV.-ben az *Új esztendei gondolatok* után áll); ez azonban indokolatlan, mivel az 1798 táján készült SzV/j-n még nincs rajta, s nincs az 1802-i ÚK.-n sem, a LD. első tervezetén bukkan föl először, 1802-ben: *„b 42 Keserédes"*, majd az LD/t_2-n azonos címmel, s az LD/t_3-on *A' Keserű Édesség* címváltozattal. Az elmondottak szerint 1802 elejére tehetjük a fiktív kis lírai darab keletkezését.

Szövegkritika

Az AD. s a LD. szövege csak néhány apró helyesírási mozzanatban tér el egymástól: a LD. pontosan követi az autográf tisztázatot. Kiadásunk alapja a Csokonai által is ellenőrzött LD., kivéve a címet, amelyet az AD. szerint közlünk.

2. AD.: *szúrdal*
5. AD.: *bétőlt* A jambusi lejtés miatt is a LD.-beli *be*-s változat a hitelesebb.
7. LD.: a *LILLA* előtt nincs vessző; az AD. szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers magjában az említett magyar szólásmondást is kereshetnénk, de Csokonai maga hivatkozik a tárgyalt anakreontikon jegyzeteiben egy „Török Poéta" versére, amelyet prózafordításban idéz is: „*Azt mondja Jonesnál egy Török Poéta: Ez életnek Rózsássát körül néztem, 's egy rózsát sem találtam, mellyen tövis ne lett vólna, mellynek sértése szinte a' lélekig hat; hány esztendő ólta forgok e' kortsmákon! 's még sem ittam ollyan bort, a' mi után mámor ne következett vólna.* — Ezt a' mondást felteszi Jónes az *Ali chelebi'* folyóbeszédje szerént is.(58)[58] [Guil. Jones *Poëseos Asiaticae Commentariorum Libri VI. (Ex Editione* Jo. Gottfr. Eichhorn *Lipsiae,* 1777. 8.) pag. 283." (AD/j. 56. l.) (V. ö. Staud: Orient. 150. l.) Megjegyzendő, hogy az AD/j. eredeti fogalmazványában az összöveg ettől némileg eltért: a tinta színéből ítélve a javítás — amivel az AD.-ba került a szöveg — későbbi eredetű; a versidézet mellékmondata eredetileg így szólt: *„mellyen szivet sértő tövis ne lett volna"* (K 755: 23a). Az első sorban a K-ban: *Jonesnál* s nem *Jónesnél* van, mint a kiadásban is; az AD/j.-t a K szerint em.

Ferenczi azon versek sorában említi *(A Bóldogság, A' Szamócza, Az Álomhoz, A' Szeplő),* amelyek „azt mutatják, hogy Lilla megbarátkozott a gondolattal, hogy a költő neje legyen" (79. l.). Fölösleges azonban valóságos lírai, szerelmi élményt keresni a vers mélyén is; Ferenczivel szemben Julownak van igaza, aki így ír az anakreóni dalról: „A valóban Lillához szóló versek között, főleg a szerelem kezdeti, boldog szakaszában, számos olyant találunk, amely Csokonai korábbi, rokokó ötleteken és artisztikum keresésen alapuló szerelmi lírájához képest nem hoz újat *(Az alvó Lilla felett, Keserédes).*" (MIrT. III, 237—238. l.)

Az AD.-beli címet maga Csokonai magyarázta a vers jegyzeteiben: „Keserűédes vagy Keser'édes az, a' mit a' Frantzia az *aigre-doux,* az Olasz pedig a *dolce-picante* által tészen ki, a' miben az édesség keserűvel, savanyúval vagy fójtóssal van megvegyítve, és a' mi az ízérzésben ollyan forma, mint a' muzsikában a szokatlan és discordánt hangokból öszvefogott hármónia; vagy a' festésben a' *clair-obscur, chiaroscuro,* németül Hagedorn és Sulzer után *Helldunkel.*" (AD/j. 55—56. l.) (V. ö. Harsányi: Rok. 53. l.)

Verselése

Az anakreóni versek klasszikus formájában: negyedfeles jambusokban íródott. Négyesy erről a formáról — éppen Csokonai itt tárgyalt verse példájával — ezt írta: „*Anakreoni:* (Tetrapodia iambica acatalecta. Versus Anacreonteus.)

$$\breve{\cup} - / \cup - / \cup - / \breve{\cup}$$

A rózsa szép virágszál,
De tüske szurdal ágán. **Csokonai.**

Költőink u.n. anakreoni dalaikban sűrűn és sok csinnal használták. Az első ütem ANAKREON példájára gyakran anapaestizálódik, kivált CSOKONAInál ki e formának elméletét is adta." (Négyesy: MértVers. 197. l.)

412. Édes Keserűség

Kézirata

Voltaképp az 1793/94-re tehető *Szerelmes Panaszok*-nak a LD. számára némileg átdolgozott, későbbi változata, LD.-beli címével az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" anyagában tűnik föl, a 36. versként: *Édes keserűség.* Ez a kézirat azonban nem maradt ránk, ahogy az átdolgozásnak egyáltalán nem maradt kézirata Csokonai hagyatékában.

A fennmaradt későbbi másolatok a LD. szövegén alapulnak az énekes gyűjteményekben: OSzK. Oct. Hung. 1137: 61a—62a; SpK. 1707: 504. l. (Az utolsó sorban: „Oh Zsúzsikám édes igája..."); DebrK. R 809: 18b—19a; Vári-Szabó Sámuel-ék., Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 41. č 23. 109—111. l. Mf. MTAK. 132/IV.

Megjelenése

A költő az átdolgozás elkészülte óta számolt kiadásával; az 1797/98-i SzV/j.-n kezdő szavaival fordul elő: *Oh Cipria.* Az 1802-i ÚK.-n a 68. mű: „*Édes Keserűség.* — Oda."

A LD. mindhárom tervezetére rákerült: a LD/t_1-n a negyedik mű, bár feltételesen: <4. *Édes keserűség.*>; a sorszámozatlan LD/t_2-n ugyanezzel a címmel, szintén a negyedik helyen található; a LD/t_3-n az I. Könyv IV. verse: *Édes Keserűség.* Így is jelent meg a LD.-ban: 22—24. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. (A *Szerelmes Panaszok* c. első kidolgozás szövegét első ízben Juhász Géza adta közre; ld. Cs/ÖM. III, 283. l.)

Keletkezése

Mint az első kidolgozás jegyzeteiben megállapítottuk: a vers antik reminiszcenciákból, s nem valóságos élményekből táplálkozó versbravúr; újabb kísérlet a rímes anapesztus alkalmazására.

A SzV/j. adata szerint már 1796—1798-ban elkészülhetett egy része az átdolgozásnak. (Nagy Gábor azt írta, hogy ez a vers is „a' Komáromi esmeretség" előtt elkészült [ld. Cs/ÖM. I, 210. l.], de adata az 1793/94-i első kidolgozásra, a *Szerelmes Panaszok*-ra vonatkozik.)

Szövegkritika

Az 1793/94 első kidolgozáshoz képest (Sz_1) a címen s néhány szócserén kívül két többlet vsz. jelenti az eltérést — egy vsz. viszont elmaradt a Sz_1-ből, így lett a 32 soros első változat 36 soros a Sz_2-ben:

1. Sz_1: ***Oh, Vénus'***
2. Sz_1: *alája?*
3. Sz_1: *vas lánca* ***szorítja,***
4. Sz_1: ***meríti,***
6. Sz_1: *Magamat,*
7. Sz_1: *se zárván**n**,*
8. Sz_1: *árván**n**,*
11. Sz_1: ***hunyván Fébus,*** *az* ***Égnek***
12. Sz_1: *Tetején* ***Súgári***
13. Sz_1: *keseregvén**n**,*
14. Sz_1: ***mellyemre*** *peregvén**n**,*
15. Sz_1: ***Gerlice' párja Tavasszal,***
16. Sz_1: *Nyögök* ***itt***
18. Sz_1: *bocsátok.*
19. Sz_1: *Jaj,*
20. Sz_1: *ő!*
21—24. Sz_1: *Sok ezer búk terhelik éltem*
Eggyet másikra tseréltem
Nints vége az aggodalomnak
A' bánatok annyira nyomnak.

A Sz_2 21—24. sorának a Sz_1 25—28. sora felel meg:

21. Sz_1: ***Szánjátok Egek!***
23. Sz_1: *állapotomban**n**;*
24. Sz_1: *temjént gyújtok azon**bann**.*
25—32. A Sz_1-ből ez a két vsz. hiányzik.
33. Sz_1: ***Óh.***
31. Sz_1: ***Oh Vénus' terhes*** *igája!*
32. Sz_1: *alája?*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az első kidolgozás jegyzeteiben a szóba jöhető catullusi és horatiusi ihletések mellett (ld. Cs/ÖM. III, 285. l.) idéztünk egy 1793 körüli, *A' szerelem édes Keserűség* c. magyar verset — föltehetőleg dalszöveget — is; ez az ott idézettel megegyező szöveggel előfordul az 1805-i DPD.-ben is: 215. l. Éppen ezért nem érthetünk egyet Baróti Lajossal, aki Bürger *Schwanenlied*-jével (ez utóbb a *Liebekranke* címet kapta) hozta kapcsolatba a verset, noha csak néhány közös általánosság nevezhető „egyezés"-nek (v. ö. Figy. XXI [1886]: 226. l. és Cs/ÖM. III, 286. l.). Ezt utóbb Székely György is átvette (ld. Figy. XXV [1888]: 268., 273. l.), s Ferenczi már azt írta a versről, hogy „Lillát még nem nyerte meg. Ezt bizonyítják az átdolgozott dalok is, mint *Első szerelemérzés [...] Édes keserűség* (amaz Bürger *Hartes Mädchen,* emez *Liebekranke* művei után)..." (78. l.) S ezt aztán Császár is elfogadta (ld. NémK. 92. l.)

Csokonai lényegében *Venus* nevét változtatta *Cipria*-ra (bár az említett magyar versben is ez fordul már elő: „Cypria rab szíjjadra kötöttél") s beiktatott az „angyali Lélek"-hez szóló két új versszakot.

A költeménynek általában verstani értékeivel foglalkoztak, s ezeket később fogjuk idézni, a mű verseléséről szólva; Csernátoni Gyula a vers nyelve ellen tett némi kifogást, lényegében elismerő értékelésében: „»Édes keserűség« (Oh Cypria terhes igája...) című szintén igen kedvelt szerelmi ódája [...] több szenvedélylyel és melegséggel van írva, de nyelve kissé affectált." (*A magyar óda-költés.* Figy. XII [1882]: 18. l.) Szauder szintén a költemény nyelvi-stiláris sajátosságairól szólt, olasz hatásokra visszavezethető „érzelmi szókincsét" hangsúlyozva: „A *Gróf Erdődynéhez* vagy az *Édes keserűség* jellemzően érzelmi szókincse (az *édes kín* = dolce pena, a siránkoz, könny, pereg, búsul, nyögés, szánakozik, sóhajtás, lélek, szaggattatik, nyájasság, lankad, háborít, siralom stb.) legnagyobbrészt megtalálható az *Angéliká*-ban..." (OlIr. 427. l.)

Sinkó így jellemezte a verset: „Csokonai szerelme nem szenvedély. Édes szerelem. Élvezi, hogy szerelmes, és nem a beteljesülés, a testi egyesülés sóvárgása, hanem a beteljesülés előízének kandi öröme és örömei az ő szerelmi lírájának a számtalan változatban meg-megújuló témája. *Édes keserűség* az egyik Lilla-vers jellegzetes címe: a vers tele van panasszal:

Sírok, zokogok keseregvén,
Könnyem kebelembe peregvén,
Mint gerlice párja tavasszal
Nyögök ah! sok ezernyi panasszal.

Ebben a hangnemben szól strófáról strófára, míg fel nem hangzik a kérés Lillához:

Nézz erre galambi szemekkel:
Jobban gyógyítol ezekkel,
Jobban egy gerlicecsókkal,
Mint minden sebrevalókkal. —

Bájos, de semmiképp se megrázó ennek a szerelemnek a panasza. Aki így panaszkodik, annak gyönyörűsége telik a panaszban is, az is a szerelmi játéknak egy neme. [Idézi az utolsó vsz.-ot]." (142. l.)

Sőtér István megállapításainak helytállóságát némileg tompítja, hogy Csokonai már 1793/94 táján megírta e költeményt — s nem Vajda Juliannához, hanem antik és hazai reminiszcenciákon alapuló fantáziaversként: „Első valóban felszabadult és felszabadító költőnk: Csokonai! Mennyi feszes szabályt tört át, amikor egy új kor érzéseit fesztelenül merte megszólaltatni az *Édes keserűség* máig is modernül hangzó soraiban." (Sőtér: Werth. 192. l.)

1. *Cipria:* Venus egyik neve.
24. *tömjént gyújtok:* régi szokás szerint hálából — hálaáldozatul — jó illatú tömjént gyújtottak az oltáron.
azomban (rég.): azon nyomban, tüstént.

Verselése

A költemény verselésével — viszonylag ritka rímes anapesztusaival — bőven foglalkozott a szakirodalom, s itt azért is szentelünk tágabb teret neki, mivel az első kidolgozás — a *Szerelmes Panaszok* — jegyzeteiből a verstani fejezet — műszaki hiba folytán — kimaradt.

Az irodalomtörténet-írás azt tartotta, hogy Földi János 1781-ben írt rímes anapesztusa — amely *Anapesztus—Mértékekre* címmel jelent meg a Magyar Musa 1787. évfolyamában — volt Csokonai mintája, de mint rámutattunk, a debreceni Kollégium tanára, Varjas János, már Földit megelőzve, 1770-ben írt anapesztusi lejtésű magyar verseket (ld. Szilágyi Ferenc: *Első rímes anapesztusunk 1770-ből. Adalékok a debreceni Kollégium ízlésformáló szerepéhez.* Könyv és Könyvtár. XII [1979], 221—231. l. Klny: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei. 117. sz.). Uő.: „Kőszikla lehetné szívem..." In: Sz. F.: „Az Ész világa mellett..." Bp. 1998. 41—49. l.

Amit ott nem említettünk: Horváth Ádám szerint a rímes anapesztust először latinul írta meg Varjas, s abból később készült a magyar fordítás — Horváth szerint nem is magától Varjastól: „Fordításban nekem ritka vers tettzett még eddig úgy, mint egy, Debreczenben nagyon közönséges halotti ének: mellyet a' mint mondják, ama leányaival 's vejeivel boldog Varjas Patriarcha írt Deákúl anapaestus mértékre, így kezdvén: Eheu viduata Marito Gemebundae Turturis instar. Dum flens queror ecce querentem Miseram nova fulmina tangunt: ezt egy Homerust tsufoló Vak ember (el felejtettem a' nevét) magyarra fordította, úgy pedig, hogy mind a' verseket, mind a' sorokat, mind még a' syllabákat is observálta: az első verse ez: Jaj hogy maradék magam árván, Egyedül bús gerlicze-formán. Melly sok szomorú eseteknek Nyilai sebeim' sokasítják; — ez még nem tette ki egészen az értelmet, a' többi sokkal jobb: de tsak ugyan egyszer szerentsém esett ellent mondani a' boldogult Varjasnak: a' ki nem tudván, hogy a' fordító még a' syllabákra is vigyázott

(de tsak ugyan corrigálta néha a' Synonimákat is) így igazította a második sort: Egyedül nyögő gerlicze formán: — én a' quantitásban is hibát mutattam, 's eszébe juttattam az öregnek az én észre vevésemet is: hogy Gemebundae turturis instar.

9. syllaba, valamint: egyedül bús gerlicze formánn 's akkor osztán az Öreg felesleg is kezdette betsűlni a' fordítást." (Ld. Horváth Ádám levelét Kazinczy Ferenchez, 1789-ből: KazLev. I, 352. l.) Bárki is volt a fordító, ill. a magyar nyelvű változat írója, az bizonyos, hogy a debreceni Kollégiumban 1770 óta nem volt ismeretlen a rímes anapesztus. Ezért írhatta Bartha Dénes, Szabolcsi Bence megállapítására hivatkozva: „Már Szabolcsi rámutatott arra, hogy Csokonai hihetőleg kollégiumi emlékek hatása alatt választotta *»Édes keserűség«* c. verse (»Óh Cypria terhes igája« kezdettel) számára ezt a versformát." (Bartha D.: MDall. 157. l.)

Elek azt írta, hogy „két rímes anapaestust találunk Csokonai zsengéi között is, úgyhogy a nyugateurópai strófák e legnehezebb fajtájával összesen három esetben élt (Édes keserűség, Thisba keservei és egy négysoros töredék cím nélkül)" (20. l.). A szerző annyiban téved, hogy Csokonai két másik iskolai zsengéjében is élt e versformával (ld. Cs/ÖM. I, 444—445. és 479. l.), s az a „négysoros töredék" nem más, mint az első kidolgozás, a *Szerelmes Panaszok* utóbb elhagyott része (ld. Cs/ÖM. III, 283. l.).

Elek mutatott rá arra is, hogy Csokonai olykor már a cím ritmusával utal a költemény ritmusára, mint e versében is: „a költemény címében igyekszik már érzékeltetni a vers ritmusát. Pl... [az] Édes keserűség (mértéke – – / ∪ ∪ – / –, ugyanis a hozzátartozó költemény anapaestusokban van írva) stb." (107. l.) Ő mutatott rá e vers ritmikai homogenitására is: „Különösen időmértékes verseiben ügyel a sorok változó jellegére, annyira, hogy homogén, vagyis egyenlő sorokból álló mértékes strófája csak egy van: az »Édes keserűség« anapaestusi verse." (49. l.) S fölfigyelt a kitűnő verstani tanulmány írója arra is, hogy e költemény (amelyről azt is tudja, hogy 1797 előtt már elkészült) „formaihlet"-ből született, „puszta rím- és formajáték", valóságos élményt nélkülöző „rokokó sablon" (Elek 12. l.).

A 19—20. sor kissé erőltetett *emésztő ~ megemészt ő* toldott ríméről ezt írja: „erőszakoltságai is inkább szeretetreméltóak, semmint megbotránkoztatók. Így pl. az Édes keserűség következő anapaestusaiban:

> Jaj! enyhítsétek *emésztő*
> Tüzemet, mert már me*gemészt ő*." (Elek 84. l.)

A 11—12. sor *égnek ~ égnek* önrímehez ld. Csokonai verstani tanulmányát (HG. II, 529. l.), ahol ugyanez a rím a példa.

Horváth János a 4—5. sor közölését emelte ki, rámutatva, hogy ez a versmondattani sajátosság „jövevény versidomban" is előfordul (ld. MVers 266. l.).

Juhász Géza e nehéz forma mesteri kezeléséről ezt írta: „Zsengéi közt mindjárt akad csaknem hibátlan rímes anapesztus; érett fővel aztán mesterien alkalmazza (*Szerelmes panaszok*, későbbi címén az *Édes keserűség*)." (CsVers. 56. l.)

Julow Viktor is a vers formai bravúrját emelte ki: „1788 előtt már az *Édes keserűség* bonyolult rímes anapesztusait csendíti meg." (MIrT. II, 217. l.), s hasonlóképpen V. Szendrei (77. l.).

Dallama

A vers első kidolgozásának műfaji megjelölése: *Dal* (ld. Cs/ÖM. III, 287. l.), s hogy ez nem csupán irodalmi műfajt jelöl itt, bizonyítják egykori másolatai az énekeskönyvekben.

Dallama a Magyar Rádióban is gyakran fölhangzik; Kobzos Kiss Tamás szíves közlése szerint ismert dallama német eredetre vall.

413. Georgicon

Kézirata

Csokonai állítólag lefordította Vergilius *Georgica*-jának mind a négy könyvét: az 1802-i ÚK. a 6. helyen így lajstromozta: *„A' Vergilius Georgicon-ja négy Könyvben."* (Ld. Cs/ÖM. I, 226. l.) Ránk azonban csupán az I., a II. Könyv maradt, s a III. Könyvnek rövid, 24 soros töredéke.

Kazinczy szerint a többit elégette a költő: „Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak megégetni. Némely munka nem szenved fordítást. Az tudniillik, a hol az érdem nem a dologban, hanem a felette gondosan válogatott szókban csinos beszédben áll. Én Vossnak német Homérját és Virgilját nem olvashatom; pedig hívebb, szerencsésb fordítást nem képzelhetni" — írta Édes Gergelynek, 1803. szept. 1-jén (ld. Figy. VI [1878], 59. l.; v. ö. KazLev. III, 93—94. l.; CsEml. 472. l.). Hogy Kazinczy mire alapítja kijelentését, nem tudjuk, de mivel Csokonai 1803-ban még élt, s az előző évben személyesen is találkozott Kazinczyval (v. ö. MM. II, 1057. l.), föl kell tételeznünk, hogy magától a költőtől hallotta. Tény az, hogy a munka ránk csonkán maradt, mind a két kidolgozása, a páros rímű tizenkettősökben s a „tizenötlábú", tizenöt szótagú sorokban írott egyaránt.

A fordítások közül bizonyosan a páros rímű tizenkettősökben kidolgozott változat készült előbb; ezt a mindössze 70 soros változatot a költő áthúzta s folytatta tizenöt szótagú versekben (ld. KK. I, 33a—56b); e kézirat fölött Csokonai kezével ez olvasható: *A' GEORGICONNAK I. Könyve. Csurgó 1799. November Havában.* Ez a fordítás elkezdésének időpontja. A tizenkét szótagú sorokban fordított rövid változaton kívül (amely egybefüggőn található a fennmaradt tizenöt szótagos kidolgozás kéziratával) több kéziratát ismerjük a fordításnak, de a legteljesebb az előbb említett, amely zömében idegen kéz másolata, de több részlete autográf (K_1).

Csokonai hagyatékának kéziratleltárai is több példányról tudnak; az 1800 körüli Kcsj. a „No 1° Versek in 4°" kötegben a 2. helyen így leltározta: „Magyar Georgikon. 2 Explárb̄ [= Exemplárban]." (Ld. Cs/ÖM. I, 96. l.) Az 1805 körüli Ktl. a Fasc. N° 3. N° 6. alatt *Georgikon* címmel vette számba, a példányszámra nem utalva. Minthogy a K_1-en, a 48b oldal utáni csonka lapon egykori leltári jelzetként *„N. 3: 6"* felirat található, a K_1 azonos a Ktl. „N° 3. N° 6" helyen leltározott kéziratával.

A Georgica-fordítás másik ránk maradt kézirata is részben autográf, részben másolat, s *A' GEORGICONNAK 1. Könyve* címmel *Mi <tsinál> teszi szépé a' vetést* kezdősorral az Első Könyv 1—76. sorát tartalmazza Csokonai saját kezű fogalmazványában, 15 szótagos kidolgozásban: KK. I, 60a—61b (K_2); az egész 1. Könyv 15 szótagos fordításának idegen kéztől eredő — de nem mindenben egyező, nem betűhív — másolata uo.: 62a—73a (K_3). Szintén másolat, de nem az I., hanem a II. Könyvből a KK. I, 57a—59b kézirat, helyenként Csokonai saját kezű javításaival (K_4); ez a cím nélküli kézirat azonban csak mintegy harmadát — az utolsó harmadát — tartalmazza a II. Könyvnek, az *És a' szarván vitt Sz[ent] Bakot oltáránál leüttyük* sortól.

Csokonai kézirati hagyatékán kívül, az Országos Levéltárban is megtalálható, a Festetics-levelezésben Ad A. III. 924. jelzeten a Második Könyv fordítása, ezzel a címmel: *A' GEORGICONNAK 2dik Könyve.* Ez a K_1-gyel azonos szövegű másolat, annyi különbséggel, hogy a páros sorok bekezdéssel vannak írva (K_5).

Szintén Csokonai kézirathagyatékán kívül található a karcagi Varró család tulajdonából az OSzK.-ba került másolat: „Csokonai Vitéz Mihály nem közölt költeményeinek gyűjteménye. Az eredeti kéziratokból másolta Varró Sándor. 1869." A K_1-en alapuló másolat a *Georgicon* I. és II. Könyvét tartalmazza. OSzK.-beli jelzete: Anal. 968. (K_6) (A Kézirattárba vásárlás útján, 1919-ben került).

Megjelenése

Csokonai még életében kiadásra szánta: az 1801-i Vkt.-n már előfordul: *„4 Georgica"* (ld. Cs/ÖM. I., 224. l.), ahol a *4* a várható nyomdai ívek számát jelzi; megvan az 1802-i ÚK.-n is, amint már idéztük, a 6. sorszám alatt.

A kiadási terv egész története — a kezdetektől a meghiúsulásig — föltárul a költő írásaiban. Ehhez tudnunk kell, hogy az egész Vergilius-fordítás 1799—1800-ban szorosan összefügg Csokonainak azzal a tervével, hogy a Festetics György gróf által alapított keszthelyi Georgicon Akadémiában tanári álláshoz jusson; az intézet neve, amely elsőként oktatott felső fokon mezőgazdasági szakismereteket Kelet-Európában, egyaránt összecsengett az alapító hazafias főúr nevével (Georgius) s Vergiliusnak a földművelésről szóló tanköltemény, a *Georgica* címével. A költő szinte biztosra vette, hogy fordításával megnyeri a gróf tetszését; nemcsak e kötete, hanem művei gyűjteményes kiadása számára is, amivel 1800 végén kezdett el komolyabban foglal-

kozni. 1800. dec. 15-én fogalmazott előfizetési felhívásában és kiadási tervében hét kötetet említ, s Vergilius-fordítása mindjárt az első helyen áll: „1. *Virgilii Georgicon* Libri IV. — 15 Syllabájú versekben." (Ld. Cs/ÖM. I, 261. l.) Voltaképp először a *Dorottyá*-t akarta Festetics György pártfogásába ajánlani, de tartván tőle, hogy az nem nyeri meg a főúr tetszését, *Georgica*-fordítását kívánta neki dedikálni (ld. uo. 262. l.). Festetics György azonban 1801. jan. 9-i levelében kitérő, bár nem egészen elhárító választ adott; (ld. CsEml. 93. l.).

Kerek egy év múlva, 1802. jan. 10-én is abban a reményben küldte el fordítása átjavított Második Könyvét Festetics Györgynek, hogy a gróf vállalja a neki dedikált művét (ld. It. 1949: 335—336. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 264. l.). 1802. febr. 17-én Festetics azt kérte, hogy a II. Könyv mellé küldje el a másik három Könyv fordítását is: „magamat meg nem határozhatom, még azon 1^{só} 3^{dik} és 4^{dik} részt el nem küldi az Úr" (CsEml. 101—102. l.).

1802. febr. 20-án Kultsár István Bécsből írt Csokonainak, ahol Festetics György fiától, Lászlótól értesült a *Georgicon* kiadási tervéről; ld. Toldy LIII. h.

Közben Csokonai Széchényi Ferenc grófot is igyekezett megnyerni gyűjteményes művei kiadásának pártfogójául (ld. Cs/ÖM. I, 265—266. l.).

Végül Festetics mégis elállt a kiadás pártfogásától (talán nem érezvén a rímes magyar fordítást eléggé veretesnek, különösen Rájnis hexameteres fordításával egybevetve): tény az, hogy a MHírm. 1802. márc. 5-i számában megjelent tudósításban a hét kötetre tervezett gyűjteményes kiadás három kötetre apadt le, s kimaradt belőle a *„Magyar Georgicon"* (ld. Cs/ÖM. I, 266. l.).

Életében aztán — pártfogó híján — nem is gondolhatott fordítása kiadására a költő; ez magyarázhatja azt az elkeseredését is, hogy — ha igaz Kazinczy értesülése — fordítása egy részét elégette. (V. ö. Gulyás József: *Csokonai Georgicon-fordítása.* ItK. 1925: 253. l.)

A kézirat a költő halála után feledésbe ment; életírója, Domby Márton — aki több kiadatlan versét is közreadta — adott hírt róla 1817-ben: „Az itt kiadott aprós munkáinn kívül vagynak még Csokonaynak némely más még ki nem adott systemás és bővebb Munkái, mellyeknek nagyobb része TT. Gál László Úrnál, némellyek magamnál is meg vannak, némellyik pedig ismeretlen kezek közt hever. Illyen munkák p. o. 1. *A' Virgilius' Georgiconja...* Versbenn." (Domby 142. l.) Ugyanő azt is följegyezte, hogy „T. Gál László Úrnál... tsak tsonkán van" (i. h. VII. l.).

Toldy Ferenc a teljes *Georgicon*-kézirat ügyében Festetics László grófot, Festetics György fiát levélben is megkereste (ld. MTAK. RUI. 4-r. 37/II. 8: 23. l.), de tagadó választ kaphatott: jegyzékén, a „Nagyobb fordítások" c. fejezetben a 68. szám alatt így fordul elő: „A Virgilius Georgiconja 4 könyvben. — Elv [Elveszett.]" (LXXXIX. h.); s ehhez még a következő jegyzetet csatolta: „Hogy Virgíl Georgiconjai valóban elkészültek, bizonyítja egy, Csokonai saját kezével írt lajstroma munkáinak, mellyben a »Magyar Georgiconról« még ez is megjegyeztetik: »2 Exlrban« (egyike hihetőleg a Festeticsnek szánt); hogy pedig halála után is megtaláltattak papirosai közt, viszont egy idegen kezű lajstroma mutatja irásainak, mellyben a Georgicon szinte előfordul. Mi volt sorsa e papirosoknak, elmondatott feljebb a XXI. fejezetben." (I. h.) A XXI.

fejezetben a Csokonai-kéziratok hányódásáról ezt írja Toldy, bizonyára személyes értesülései, ill. az élő szájhagyomány nyomán: „Fel voltak az elhúnytnak barátai is szólítva a nálok levő egyes darabok beküldése végett; ezeket s a Csokonainál lelt papirosokat Szentgyörgyi lajstromozta s ítéletét rólok papirosra téve, azok több barátoknál köröztek átnézés végett, név szerint Obernyik Józsefnél és Fazekasnál is, melly utóbbinál azok, a nélkül hogy a szerkesztéshez látna, sokáig elhevervén, végre az anya kívánságára ehez, de második kéz által, összehányva és sok darabok híával, kerültek vissza, miknek el vesztét méltán fájlalhatjuk. És így rendezetlen és használatlan maradt a chaósznemü halmaz, míg az, Csokonainénak 1810-ben, szinte mint két fiának, aszkórból bekövetkezett halálával, Hatvani Gaal László akkori köz tanítóra szállott, ki collegiumi éveit a tiszteletre méltó asszony házánál töltvén, míg ez élt, fiúi barátja s hű tanácsadója, halálakor pedig vég nyugalomra tételének intézője volt." (Toldy LXXXI. h.)

Ugyanott itt meg ezt mondja a *Georgica*-fordításról: „Állítja ezt Gaal László. Hogy Szentgyörgyi jegyzése, melly több kérdést felvilágosíthatna, péld. egészen elkészültek-e a Georgicák, mennyit hagyott hátra Cs. Árpádból stb., az ide-oda küldözésben veszett el, mutatja Obernyik Józsefnek Csokonainéhoz (kelet nélkül) bocsátott levele, mellyben ezt olvasom: »T. Dr. Szentgyörgyi úrnak valami judiciumáról tett a Nagy Asszony emlékezetet, hogy küldjem be, a mellyet b. e. barátom verseiről tett volna. Én az írások közt illyen judiciumra nem találok.«" Toldy így nem is adhatta közre.

Néhány évtized múlva — Radó Antal az egész fordítást elveszettnek vélte: „Csurgón lakta idejében készültek el »Vergilius Georgikái«. Csokonai maga említi, hogy e fordítást teljesen befejezte, sőt hogy a második könyvet meg is küldte gróf Festetics Györgynek, de fájdalom, az egész nyom nélkül elveszett. Meglehet, hogy a keszthelyi könyvtár valamelyik zugában lappang." (*A magyar műfordítás története.* EPhK. 1883: 665. l.)

A kézirat ránk maradt részét végül is 1922-ben Harsányi István és Gulyás József adta közre (HG. II, 267—300. l.), a következő lapalji jegyzettel: „Csokonai Vergilius Georgiconjának mind a négy könyvét lefordította. A fordítást Toldy Ferenc, ismeretes jegyzékében (a 69. sorszám a.) elveszettnek tartotta. Másolatban (két példányban, egy 8r. és egy 4r. alakúban, melyek közül a 8r. alakú a teljesebb) azonban megvan a Magyar Tud. Akadémia könyvtárának kézirattárában, sajnos, csonkán, mert csak az első két könyv és a harmadik eleje van meg. E másolati példányokból, melyek közül a 8r. alakút itt-ott maga Csokonai javította ki, adjuk ki első ízben. [Kazinczy szerint Cs. a III. és IV. könyvet tűzbe dobta. Lev. X. 93.]" (I. h. 267. l.) A HG. külön közli az „első", „12-es sorokban való fordítás"-t „1799 november"-i keltezéssel (II, 267—269. l.), majd a „második fordítás"-t.

A későbbi kiadások ezen alapulnak; s hasonlóan jártak el.

Keletkezése

Mint volt róla szó, az első kidolgozás, a K_1, a cím alatt ezt az autográf keltezést tartalmazza: „Csurgó, 1799. November Havᾶ. [= Havában]." A HG., noha a szövegkiadásban ezt a keltezést az Első Könyv első fordítása fölött közölte (ld. II, 267. l.), a költő műveinek időrendjében már az egész fordításra vonatkoztatta (ld. HG. III, 496. l.), pedig képtelenség, hogy a több mint ezersoros fordítást akkor, 1799 novemberében elkészítette volna a költő. A FK. — helyesen — a fenti keltezést csak a fordítás elejére, a tizenkét szótagos változatra vonatkoztatta (ld. FK. 765. l.), Vargha Balázs az 1799-i keltezést szintén csak az 1. Könyv első — tizenkét szótagos — kidolgozása alatt közölte (ld. MM. I, 990. l.), a tartalommutatóban viszont az egész 1. és 2. Könyvet az 1799. évhez sorolta.

Az, hogy Csokonai 1800. dec. 15-i előfizetési felhívásában már mind a négy Könyvet meghirdette (ld. HG. II, 607. l.), nem jelenti azt, hogy készen is volt velük; máskor is meghirdette már csupán tervezett munkáit előjegyzésre (v. ö. Cs/ÖM. I, 208. l.).

Ha az első, nyers kidolgozással meg is volt 1800 végén a költő, a végleges szövegen — saját szavai szerint — még 1802 januárjában is dolgozott (ld. It. 1949: 335—336. l.).

Ferenczi is úgy vélte, hogy Debrecenben fejezte be fordítását: „Otthon első sorban kiadandó művei átdolgozásához fogott. Befejezte a *Georgica* mind a négy könyvét..." (108—109. l.)

Csokonai pontosan ezt írta fordításáról Festetics Györgynek 1802. jan. 10-én: „Nagyságodnak kegyes parantsolatjára alázatosan küldöm a' Magyar Georgicont, de nem egészen, hanem tsak a(z) 2dik Könyvet, mivel, most már valahára szerezhettem Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Vergiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált, és abból mind az egész fordítást jobbítgatom, mind ahol szükség a' Jegyzéseket kiszedhetem, egy szóval a' Georgicont arra a lábra állíthatom, a' mellyre T. Kováts József Uram, kivel N. Körösön tanátsot tartottam." (ItK. 1949: 335—336. l.)

Vagyis a *Georgicon*-fordítás keletkezéséről annyit mondhatunk dátumszerűen, hogy Csurgón, 1799-ben kezdte el a költő, s 1802 első hónapjában, Debrecenben még dolgozott rajta. Gulyás József ezt írta róla a fordítást elemző tanulmányában: „Kazinczy [...] 1803. szept. 1-én azt írja Csokonairól, hogy művét tűzbe dobta. Toldy szerint Kultsár is kért tőle a fordításból kóstolót, de neki sem küldött a költő (1844. XLVII.). Toldy szerint e levél után (II. 20. 1802.) nyoma vész a *Georgicon* ügyének. De a műnek nem veszett nyoma, megvan a kézirat az akadémiai kéziratok közt, igaz, hogy töredékesen s csak másolatban, de ezek egyikét maga Csokonai javította. Csokonai (műveinek lajstromában) mint két exemplarban lévőt említi e fordítást." (ItK. 1925: 253. l.)

Mindez átvezet a szövegkritikai kérdésekhez.

Szövegkritika

A fordítás c í m e Csokonai műjegyzékein és a kéziratokban többféleképp szerepel: az autográf Kcsj.-n *Magyar Georgikon* megjelöléssel (ld. Cs/ÖM. I, 96. l.); a Ktl.-en a Fasc. N° 3. N° 6-ban *Georgikon*. A K_1-ben *A GEORGICONNAK / I. KÖNYVE;* alatta a keltezés s egy latin idézet, mely az eddigi kiadásokból elmaradt. Az 1801-i Vkt.-n 4 ív terjedelemmel, latinosan *Georgica* címmel található; az 1802-i ÚK.-n a 6. helyen fordul elő: *„A' Virgilius Georgiconja négy Könyvben."*

A K_1 szerint közöljük a címet. A keltezésben: *November Havb̄ [= Havában].*

1. K_1: *Mecenas.* em.
2., 6. K_1: Kp. n., em.
7. K_1: *világunkk̄ [= világunknak]*
10. K_1: *helyet* em.; kp. n., em.
12. K_1: *felyet* em.
13., 15. K_1: Kp. n., em.
16. K_1: *ontádki* em.
17. K_1: A vesszőt mi pótoltuk.
21. K_1: *Pán* A név után kp. n., em.
örzője <hogy a Menaloddal>
A következő 22. sor tévesen leírt második fele áth., s fölé írva a helyes szöveg.
22. K_1: *Gondolsz <te>* A sor elejére beszúrva utólag a *Ha;* ennek megfelelően a *G*-t *g*-re em.; kp. n., em.
23. K_1: Kp. n., em.
24. K_1: A vesszőt mi pótoltuk a *gyermek* után.
26. K_1: *cuppressus* em.
28. K_1: *Allanak* em.
29. A K_1-ben e sor eredetileg így hangzott, de a másoló áthúzta: *<Kik valamely magból gabonát neveltek> tsiráztáttok* Tollhiba; em.
32. K_1: *Kétséges hogy,* em.
35. K_1: *kin* em.
42. K_1: *Ttéthis:* Tollhiba; em.; *vejék̄. [= vejének]*
45. K_1: *labait* em.
46. K_1: *szamodra* em.
47. K_1: *Akár mi <fogsz> légy* [← Jav. e.: *lenni*]
50. K_1: *Annyát* HG. — M., tévesen: *árnyát [...] kiséri*) em.
51. K_1: *útat <s>*
52. K_1: *kedvel* em. *fogadd <? azt induly meg 's légy> velem* Az áth. rész fölé írva: *el és ḡ [= meg] szánván* Az így kialakított sort — *Jó kedvel fogadd el és meg szánván velem* — a HG. és a későbbi kiadások, értelemszerűen a *légy* állítmány betoldásával s az *és* kötőszó *s*-re változtatásával így emendálták: *Jó kedvvel fogadd el, s megszánván, légy velem.* Mi is ennek megfelelően, értelemszerűen em.

53. K_1: *Az út<at> nem túdó* em. A szó elejére Csokonai kezével beszorítva: *Jöjj* A névelő nagy kezdőbetűjét ennek megfelelően em.
54. K_1: *'S <előre>* [Az áth. szó fölé írva, Csokonai saját kezével: *még most*] *szokjalhozzá* em.
58. K_1: *szelőknek* em.
59. K_1: *Már <akkor>* [Az áth. szó fölé írva: *nyögjön*] *sullyátol* em.
60. K_1: *barazdátol* em. Kp. n., em.
61. K_1: *<Gazdájának az a' vetés tesz eleget>* Az áth. sor alá írva az új, végleges változat.
62. K_1: *altki* em.
64. K_1: *lészen* Az utolsó két betű beszúrva, félig a sor alá.
66. K_1: *<Szükség> Szelek<nek nemét meg>* Az áth. rész fölé írva: *'s időjártát jol meg kell* em. Kp. n., em.
67. K_1: *Megkell* em. *a' Földekk̄ [= Földeknek]*
68. K_1: *mi hol terem 's minem* A HG.-tól a MM.-ig az utolsó szó — tévesen: *minden* Kp. n., em.
69. K_1: *<Itt a' Gabonának>* Az áth. rész fölé írva: *E' vetésnek való, <amott a'>* Az áth. szó fölé írva: *pedig szőllőnek* em.
70. K_1: *<Divatya másutt>* Az áth. félsor fölé írva, vlsz. Csokonai kezével: *Itt gyönyörű a' gyep, ott a' fák <n̄ [= nem]? pazérolva>* Az áth. szó fölé írva — talán Csokonai kezével: *jól*

Második kidolgozás

A' GEORGICONNAK 1. KÖNYVE

Az 1—4. sor s a cím vlsz. Csokonai kezétől.

1. K_2: *Mi<tsinál>*
5., 6. K_2: Kp. n., em.
7. K_2: *Céres <ha ti>* Az áth. rész fölé írva: *hogyha*
8. K_2: *föld ig* Gulyás József fölvetette annak lehetőségét, hogy az *ig* esetleg *is*-nek olvasandó (ld. Gulyás: Cs-tan. 13. l.).
9. K_2: *makjait* em.
11. K_2: *meghalgatjátok* em.
11—14. K_2: A sorvégi vesszőket mi pótoltuk.
13. K_2: A *Neptun* után a vesszőt mi pótoltuk.
15. K_2: *kinek <ama>* Az áth. szó fölé írva: *<számára ? lett>* Az áth. szavak alá, a sor alá írva újból: *ama [...] Ceák̄ [= Ceának]* Kp. n., em.
16. K_2: *tős* A kiadásokban (HG. — M.) tévesen: *tós*, a helyes olvasatról a latin eredeti is meggyőzően tanúskodik.
18. Innen nem autográf; e sor után a K_2-ben még ez a három, utóbb áth., töredékes sor következik:

<Ha Menalod hegyeit Kedvelled, légy jelen velem
Te is Olaj Te is Olajfák' szerzője
Minerva, és te áldott Gyermek az ekék készítője>

16—17. K_2: Kp. n., em.
19. K_2: *olaj<tőkének>fának* A vesszőt mi pótoltuk.
20. K_2: A kettőspont kivételével kp. n., em.
21—26. K_2: Kp. n., em.
22. K_2: *Cziprus<ból> [...] hozó* Az *ó* más betűből jav.
23. K_2: *<a' kik nek> <tsak oltalmába>* Az áth. rész fölé írva: *védelmébe*
24. K_2: A hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
25. K_2: *ujj* Csokonai írásmódjának megfelelően em.
25—26. K_2: A hiányzó vesszőket mi pótoltuk.
27. K_2: *César* Utána a *kiről* a sor fölé beszúrva; kp. n., em.
28. K_2: *közt* [Jav. e.: *közül*] *tanátsk̄ [= tanátsnak]*
30. K_2: *imádjaké* em.
31—34. K_2: Kp. n., em.
37. E sor után a K_1-ben még ez a sor található áth.-va: *<Uralni fogja a' Thule végső földje felséged>*
K_2: *leg vegsőbb* em.
37—38. K_2: Kp. n., em.
39. *honapok* em.
40—43. K_2: Kp. n., em.
41. K_2: *Skorpió <összébb sz>*
42. K_2: *Égk̄ [= Égnek]*
44. K_2: *Tartományk̄ [= Tartománynak]*
45. K_2: *Elizsium* em.
46. K_2: Az *anyját* a sor fölé Csokonai kezével van beírva; kp. n., em.
47—50. E rész ismét vlsz. Csokonai kezével.
48. K_2: *Nyerjen* A *te* a sor fölé beszúrva. Az *és 's*-ból jav.
51. K_2: *midőn <már> az Hegyekről <bomla> ḡ [= meg] eredk̄ [= erednek]* Kp. n., em.
53—55. K_2: Kp. n., em.
55. K_2: *<Oly>* A sor fölé beszúrva: *Az a'*
56. K_2: *állottki* em. A sorvégi pontot mi tettük ki.
57. K_2: *Gazdaglessz* em.
58. K_2: Kp. n., em.
59. K_2: *földk̄ [= földnek]* Kp. n., em.
60. K_2: *Szukség* em.; kp. n., em. *szelek̄ [= szeleknek] időkk [= időknek]* Kp. n., em.
61. K_2: *g [= meg] esmernem* Kp. n., em.
62. K_2: *holterem* em.
A 62. sor után a K_2-ben még ez az áth. félsor áll: *<Ez inkább vetésnek ? ab>*
63. K_2: *szőllők̄ [= szőllőnek]*
63—64. K_2: Kp. n., em.

A 65. sortól a 76. sorig mind a K_2, mind a K_1 tartalmazza a szöveget: az utóbbiban olyan javítások vannak, amelyeket a K_2 már mint végleges változatot elfogadott. A következőkben mindkét kéziratra utalunk, de csak a szó nagyságrendű eltéréseket lajstromozzuk, a pusztán helyesírásiakat csak kivételesen. Főszövegként — e részletben — a K_2-t fogadjuk el. A K_3-at nem vesszük tekintetbe, mivel az a K_2-ről készült másolat. A 77. sortól kiadásunk alapszövege ismét a K_1.

65. K_1: *sáffránt* Kp. n., em.
66—68. K_1: Kp. n., em.
67. K_2: *Chalibsok* A K_1 szerint em.
69. K_1: *<Epirus> Más felől* Kp. n., em.
K_1: *oly' derék Paripákat*
70. K_1: *futjákmeg* em. *Élisi* Kp. n., em.
K_2: *pállyákat* A K_1 szerint em.
72. K_1: *illy' Törvényeket [...] szövettségett* em.
73. K_1: *<? elszóródott>* Az áth. rész fölé írva: *az elszórott*
74. K_2: *Földet* A K_1 szerint em.
K_{1-2}: *ēr̄ekkel [= emberekkel]*
75. K_1: *hát <az előállott>* Az áth. rész fölé írva: *forgassák az újj*
76. K_1: *Tulkaid a' <földet>* Kp. n., em.
78. K_1: *'S a' <porzó>* Az áth. szó fölé írva: *porhanyó nyár <is>* Kp. n., em.
79. K_1: *Föld<ed>* A *ha* a sor fölé beszúrva; *jólesz* em., kp. n., em.
80—84. K_1: Kp. n., em.
81. K_1: *kovér* em. *folytyák* em.
82. K_1: *magának <maga>*
84. K_1: A sorvégi pontot nem mi pótoltuk.
86. K_1: *tsürgó* Jav. talán ebből: *zörgő*
87. K_1: *fige babfejét* em.
88. K_1: *zörgő* Más szóból jav.
90. K_1: *hintett* em., ahogy már a HG. is; kp. n., em.
91—94. K_1: Kp. n., em.
92. K_1: *ēr [= ember]*
95. K_1: *Igy <.> hát*
96. K_1: *Md = Mind az āāl [= azáltal] szantatlan* em.; kp. n., em.
98. K_1: *f. [= fel] falatni*
99. K_1: A *föld* után kp. n.; em.
101. K_1: *földk̄ [= földnek]*
104. K_1: Kp. n., em.
105. K_1: *Nem <engedi> hadja*
106. K_1: *Eszakiszél* em.; kp. n., em.
107. K_1: *ki<t> gerebje* em.
110. K_1: *rézút* em.; kp. n., em.
112. K_1: *Ceres* em.

113. K_1: Az első vesszőt mi pótoltuk.
114. K_1: *Télbe <jó ó>* Kp. n., em.
115. K_1: *Mizia* Jav. e.: *Misia*
119. K_1: ***a**rokba* em. A K-ban a sor végén pont; em.
121. K_1: *nyilásibol* em.
122. K_1: *ütki* em. *Hegyk̄ [= Hegynek] oldalából* em. Kp. n., em.
123. K_1: *morzolja* em. *apprólék* em.
124. K_1: *elsz**a**radt* em. Kp. n., em.
125. K_1: *Meg tölteḵ [= meg töltenek]*
127. K_1: *<Fűventébe> Az* Jav. e.: ***a**z Vetést* A *V* más betűből jav.
ḡ [= meg] gyomlálja Jav. e.: *gyomlálya*
128. K_1: *m̄t [= mint]* A szó előtti vesszőt mi pótoltuk.
130. K_1: *váltózó* em.
131. K_1: *árvíz* Az *ár* a sor fölé beszúrva; *boritt* em.
131—132. K_1: A sorvégi írásjelet mi pótoltuk.
133. K_1: *ḡ [= meg] megmunkálḵ [= megmunkálnak]*
134. K_1: *föl**d**el* em.; *de <noha>* Az áth. szó fölé írva: *még is* Kp. n., em.
136. K_1: ***A**rnyék* em. *[...] kat**t**an kor**ó*** em.
138. K_1: A sor végén kp. n., em.
139. K_1: *Nemhagyta* em.
140. K_1: ***Bu**val, gon**d**al* em. A sor végén kp. n., em.
142. K_1: *Nem* [A *volt* utólag beszúrva.] *szabad* [A sor fölé beszúrva.] *<volt>* Kp. n., em.
144. K_1: *kérték m̄nt [= mindent] ḡ [= meg] adott* Kp. n., em.
145. K_1: *Kígyókḵ [= Kígyóknak]*
146. K_1: *pre**d**áló* em. Kp. n., em.
147—148. K_1: Kp. n., em.
149. K_1: *p**o**tolná* em.
150. K_1: *találnáki* em. Kp. n., em.
152. K_1: Kp. n., em.
153. K_1: *habokḵ [= haboknak]*
154. K_1: *hajos az **E**gnek* em.
158. K_1: *fürkész* Jav. e.: *fürgész* Kp. n., em.
160., 164—165. K_1: Kp. n., em.
167. K_1: *ma**k**ja* em. *vad* Jav. e.: *vagy [...] Sz: [= Szent] Erdőḵḵ [= Erdőknek]*
168. K_1: *éhezőkḵ [= éhezőknek]*
169—171. K_1: Kp. n., em.
172. K_1: *f. [= fel] növik* A sor végén kp. n., em.
173. K_1: *Hanemha* em.; *Gerebjének* em. Kp. n., em.
176. K_1: A vesszőt mi pótoltuk.
178. K_1: *jóltartani* em. Kp. n., em.
181—182.: Ez a rész Csokonai eredeti kézírása, a 187. sorig.
182. K_1: *'S <az>* [Az áth. szó fölé írva: *az*] *Előzi <Sz> A<.>nyá<nak>*

A 182. sor után a lap közepére írva egykorú kézírással:

3 Vers' hijja

185. K_1: A sor végén értelemzavaró fölösleges vessző; em.
186. K_1: *Fiatalját <és tsináld magra'? azokat tsináld>* Az áth. rész fölé írva: *'s ha g̅ [= meg] hódol <.....rá áll.....> <tsináld>* A sor alá írva: *tsináld*
187. K_1: A sor alá írva középen, a különben üres alsó harmadba: *4 vers hijja*
188. K_1: A sor végén *is* kötőszó, de ez — a rímelés miatt sem — tartozhat ide. Kp. n., em.
189. K_1: *g̅ [= meg] tanulni [...] aprolékokat* em. Kp. n., em.
193. K_1: Kp. n., em.
194. K_1: *házakk̅ [= házaknak] es* em. *tsűrokk̅* em. *[= tsűröknek]*
195. K_1: A sor végén kp. n., em.
196. K_1: *lyukakb̅ [= lyukakban] varos* em.
197. K_1: *Es* em.; kp. n., em.
198. K_1: *zsákmany* em.; *búzáb̅ [= búzában]*
199. K_1: *nevallyon* em. Kp. n.
200. K_1: *rá* Jav. e.: *reá <h>* Kp. n., em.
201. K_1: *g̅ [= meg] görbíti* A sorvégi pontot mi pótoltuk.
202—205. K_1: Kp. n., em.
205. K_1: *haszonnal <szárad fel>* Az áth. rész fölé írva: *töreted*
207. K_1: *ásztatván* em.
208. K_1: *<Hogy a' tsalárd buza tokba>* az áth. rész fölött megismételve a törölt szöveg; *buza* A 198. sor szerint em.
209. K_1: *magót* em. Kp. n., em.
210. K_1: *g̅ [= meg] párolják*
211. K_1: *ts̅ [= tsak] [...] esztendőb̅ [= esztendőbe] [...] n̅ [= nem]* Kp. n., em.
212. K_1: *jóbol* em.
213. K_1: *szálni* em.
214. K_1: *tsonakját* em. *a' <víznek>* Az áth. rész fölé írva: *sebes patak* Kp. n., em.
215. K_1: Kp. n., em.
217. K_1: *ragyogo* em. *kigyó* em. Kp. n., em.
219. K_1: *Környéken [...] partokk̅ [= partoknak]* Kp. n., em.
220. K_1: *mérték* em. *[...] ejtszakákat*
221. K_1: *es* em. *felfél* em.
222. K_1: *Bekellfogni* em. *Tinokat* em.
223. K_1: Kp. n., em.
224. K_1: *szantást* em. *es* em.
225. K_1: *es* em., kp. n., em.
226. K_1: *vessel* em.

227. K_1: *es* em.
228. K_1: *szár<ny>vával* em.
229. K_1: *kutya* em.; kp. n., em.
231. K_1: E sor után ez az áth. részlet: ? *<Ha g̅ [= meg] keleti>*
232. A K_1-ben nincs aláhúzva a két kiemelt csillagnév; az előző példák nyomán em.
233. K_1: Kp. n., em.
234. K_1: *barázdáb̅ [= barázdába]*
235. K_1: *Esztendei* Jav. e.: *Esztendeig [...] gyomrá̅b [= gyomrába]* Kp. n., em.
236. K_1: *májának* em.; kp. n., em.
237. K_1: Kp. n., em.
238. K_1: *földedb̅ [= földedbe]*
239. K_1: Kp. n., em.
240. K_1: Kp. n., em.
241. K_2: *Kezd* em.
242—261. Ez a rész ismét Csokonai kezével íródott a K_1-ben.
243. K_1: *<Mindég forr> Szüntelen*
244. K_1: *<? Főnikszsnek>* Az áth. rész fölé írva: *Az Ég'*
247. K_1: *halandoknak* em.
248. K_1: *két* Jav. e.: *kettőn* A jav. szó fölé írva: *övön [...] egy* A sor fölé szúrva: *gy̅ [= nagy]*
249. K_1: *A' Mellyen* A névelő utólag a sor élére szorítva.
252. K_1: *Az* Jav. e.: *Ez de <ezt úgy>* Az áth. rész fölé írva: *<a' mint>*, s a sor alá újból leírva: *ezt ugy*
253. K_1: *<Ez méjen ? ....>* [Az áth. rész fölé írva: *Lábunk alatt*] *a' <fekete>*
254. K_1: *ama' <? egy>*
258. K_1: *<Már>* A sor fölé írva: *Amott [...] vagy <? száz>* Az áth. szókezdemény fölé írva: *mord*
262., 265. K_1: Kp. n., em.
266. K_1: *Csillagok hunytára* Jav. e.: *jártára*
268. K_1: *Paraszt Er̅ [= Ember] othon* em.
269. K_1: Kp. n., em.
270—271. A K_1-ben a két sor lapszéli számozással fölcserélve, s a kiadásokban — HG. — M. — tévesen *csónakot vágnak* A K_3-ban a K_1 lapszéli utasítása szerint megváltoztatott sorrend visszaállítva, de *Kik* helyett *És* A HG. a K_1 sorcseréje szerint, de a K_3 szövegével közölte (II, 277. l.).
270. K_1: *Szánto — Vasat* em.; *hegyezk̅ [= hegyeznek]*
271. K_1: *Csonakot* em. *bogját* em. *béllyegezk̅ [= béllyegeznek]* Kp. n., em.
273., 274., 276—278. K_1: Kp. n., em.
277. K_1: *nints a' <Törvény>* [Az áth. szó fölé írva: *Vallás*] *ellenesz* em.
281. K_1: *városbol* em. A sor végén kp. n., em.
283. K_1: A sorvégen kp. n., em.

284. K_1: *ezen a' napon* Jav. e.: *e' napon <szü>lettek*
285. K_1: Kp. n., em.
286. K_1: ***céus*** em.
288. K_1: *széllyel <a' heg>* Az áth. rész fölé írva: *menykövével* Kp. n., em.
289. K_1: Kp. n., em.
290. K_1: *a'* em. *Hetedik <jobb tizediknél> ujj* Jav. e.: *újj* De a 295. sornak s Csokonai gyakorlatának megfelelően megtartottuk az ékezetet.
291. K_1: Kp. n., em.
293. K_1: *tzenni* em.
294. K_1: *ütnekki* em.
295. Kp. n., em.
297. K_1: ***Ettzákákat*** em.
298. K_1: *<Némellyek>* Az áth. rész fölé írva: *Sok ember [...] **Ettzakákat*** em.
299. K_1: *faragcsájja* Jav. e.: *fafaragcsájják [...] Foklákat* Jav. e.: *Fokfákat* Kp. n., em.
300—301. E két sor ismét Csokonai keze írása.
301. K_1: ***T**sörömpölő* em.
302. K_1: *pár tűz* em.
304. K_1: *De <azt>* [Az áth. szó fölé írva: *ám*] *az <aranyló>* Az áth. rész fölé újra leírva a törölt szó. Kp. n., em.
306. K_1: A sor első szava fölé írva, talán Csokonai kezével: *Egy ingbe;* hasonlóan a K_3-ban.
307. K_1: *És <a' mint a' Gazda>* Az áth. rész fölé írva: *nagy részint amit* Kp. n., em.
308. K_1: Kp. n., em.
310. K_1: *Gállyák <a'> partjokra <? terhekkel>* Az áth. rész fölé írva: *<jutottak>* E fölé írva a végleges változat: *eljutottak*
312. K_1: Kp. n., em.
313. K_1: *bogyokat* em. Kp. n., em.
314. K_1: *Szarvasokk̄ [= Szarvasoknak]*
317. K_1: *tábláttol* em.
319. K_1: *<Midőn>* Az áth. szó fölé írva: *Ha* Így azonban a sor egy szótaggal rövidebb; a HG. ezen a sor elejére egy *És* kötőszó beiktatásával segített; mi visszaállítjuk az áth. szót.
325. K_1: *Aratoit* em. *árpa szalmát* A *szalmát* nincs törölve, de fölé van írva az új változat: *kévét* Kp. n., a HG.-hez hasonlóan em.
326. K_1: *szeleknek <mind> <össze ment>* Az áth. rész fölé írva: *fel riatt.* Majd az áth. részek alá: *fel csődült* Kp. n., em.
327. K_1: Kp. n., em.
329. K_1: *kalaszt* em. *<ma> szerteszétt* Kp. n., em.
332—333. K_1: Kp. n., em.
333. K_1: *habjaitol* em.

334. K_1: *Zúgnak <a' meg telt patakok>* Az áth. rész fölé írva: *a' nyakig telt árkok*
335. K_1: *hullámtol* em. Kp. n., em.
337. K_1: *Vilogtatja* em. *<villámló>* Az áth. szó fölé írva: *lángoló* Kp. n., em.
338—339. K_1: Kp. n., em.
339. K_1: *Es* em.
340. K_1: *pg̃ [= pedig]*
341. K_1: Kp. n., em.
342. K_1: *zudulnak* em. Kp. n., em.
343. K_1: *sikoltnak* Más szóból jav. az első szótag; kp. n., em.
344. K_1: *tsilagokra* em. *vigyáz* em.
345. K_1: *<fázékon>* Az áth. szó fölé írva: *hideg* Kp. n., em.
346. K_1: *az Isteneket <és md̄ [= minden>]* Az áth. rész fölé írva: *s Céresnek*
347. K_1: *<? tavasszal>* Az áth. szó fölé írva: *Tavaszkor* Kp. n., em.
349. K_1: Kp. n., em.
350—365. E rész ismét Csokonai saját kézírása a K_1-ben.
351. K_1: *<Néki mézzel 's mézzel>* Az áth. rész fölé írva: *Mellyk̄ [= Mellynek] téjjel 's finom borral] vegyítts <bort ...>* Az áth. rész fölé írva: *mézet*
352. K_1: *ḡ [= meg] áldozati*
355. K_1: *levágni* Jav. e.: *legágni* Az *az* más szóból jav.
357. K_1: *n̄ [= nem] jár, 's n̄ [= nem]*
360. K_1: *Auszterek* em.
361. K_1: *olba* em.
368. K_1: *partfelé* em.
369. K_1: *fövényb̄ [= fövényben] játszadozt̄ [= játszadoztak]*
370. K_1: *Vagy ha <a' Gém> esméretes*
371. K_1: Kp. n., em.
372. K_1: *lessz* Az *az* a sor fölé beszúrva; *égen* Más szóból jav. *lehullk̄ [= lehullnak]* Kp. n., em.
373. K_1: *árnyekán* em. *nyulk̄ [= nyulnak]*
375. K_1: *játszadozva* A *v* más betűből jav. Kp. n., em.
376. K_1: *Borëás <házanal ?>* Az áth. szó fölé írva (talán Csokonai kezével): *oldalán*
377. K_1: *es* em. A sor után ez a mondattöredék: *<Telve látod>*
378. K_1: *mezőkk̄ [= mezőknek]*
379. K_1: *hajos* em. Kp. n., em.
385. K_1: *bekák* em. *vartyogjak* em. Kp. n., em
388. K_1: *es* em.
389. K_1: *hollok* em. Kp. n., em.
391. K_1: *tói<nak>*
392. K_1: *Versent <hannyak> szorják* em. *[...] a' vizet <és nyakokra>* Az áth. szó fölé írva: *lebukdosk̄ [= lebukdosnak]* E sor után áth. sortöredék: *<Tsak a' ferdésre>*

393. K_1: *vagyk̄* em. *[= vágynak] vizekb̄ [= vizekbe] futkosk̄ [= futkosnak]*
394. K_1: *Devaj* em. *varju* em.
395. K_1: *Es* em.
396. K_1: *<meg érezik>* Az áth. szó fölé írva, talán Csokonai kezével: *észrevészik*
397. K_1: *lyányok is* Az *a'* névelő a sor fölé beszúrva.
399. K_1: *apro* em.; kp. n., em.
400—404. K_1: Kp. n., em.
401. K_1: *tiszta <es> es* em.
402. K_1: *Mert akkor sem a' tsillagok' fénnye tompa n̄ [= nem] lészen> Mert sem a' tsillagok <fénye>* Az áth. szó fölé írva: *tüze [...] homallyb̄ [= homalyba]* em. *n̄ [= nem]*
403. K_1: *bátyára* em. *n̄ [= nem]*
404. K_1: *Sem <a' levegőn>*
405. K_1: *jo* em. *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
407. K_1: *tepászszk̄* em. *[= tépásznak]* Kp. n., em.
408. K_1: *völgyeken* Jav. e.: *völgyekk̄ <allyára>* Az áth. szó fölé írva: *mezőkön* E sor után a K_1-ben még a következő áth. sorváltozat áll: *<Végig terülnek a' mezőn és a' nap lenyugtára>* A *vőlgyeken* után a vesszőt mi pótoltuk.
409. K_1: *száltával* em. *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
410. K_1: *kovályog* em.
411. K_1: *Es* em. *Scillán<n> [...] bosszut* em. Kp. n., em.
412. K_1: *Ima'* em. Kp. n.
413. K_1: *szárnyal* em. Kp. n., em.
414. K_1: *<Azonkívül a' hollók is>* A töredékes sor alatt folytatódik a végleges változat: *[...] berekb̄ [= berekbe]*
415. K_1: *fészkekb̄ [= fészkekbe]* Kp. n., em.
416. K_1: *Nemtudom* em. Kp. n., em.
419. K_1: *apro* em. *feszkeket* em. *ḡ [= meg]*
420. K_1: *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
421. K_1: *fatumoknál* em. Kp. n., em.
425., 427. K_1: Kp. n., em.
426. K_1: *mas* em.
428. K_1: *zengk̄ [= zengenek]*
429. K_1: *örvendk̄ [= örvendenek]* Kp. n., em.
430—436. K_1: E rész a K_1-ben ismét Csokonai kezétől származik.
432. K_1: *<Ha>*
434—435. K_1: *<De ha szűz pirosság önti ortzáját, Szél fog lenni> <Arany Fébét a' Szél mindég pirossá szokta tenni> De ha* A sor fölé beszúrva: *Szél lessz*
437. K_1: *tömpe a'* A sor fölé beszúrva: *szarva*
438., 439. K_1: Kp. n., em.
441. K_1: A sor végén kp. n., em.
442. K_1: *A' <Napból> [...] md̄ [= mind] a' f. [= fel] tettzésēb̄ [= tettzésébe]*

443. K_1: *vizéb̄ [= vizébe]* Kp. n., em.
444. K_1: *leg bizonyosabb* Jav. e.: *leg biztosabb [...] vehetk̄ [= vehetnek] <fel>*
445—447. K_1: Kp. n., em.
447. K_1: *<Félig tá> feltányérját* em.
448. K_1: *közelgett* em.; kp. n., em.
449. K_1: *Marhákat* Kp. n., em.
450. K_1: *verki* em.
451. K_1: *jönki* em. *rozsás Ágyából* em.
452. K_1: *borul a <akkor a'>* Az áth. szó fölé írva: *zöld* A *lágy* a sor fölé utólag beszúrva — talán Csokonai kezével. A sor végén kp. n., em.
453. K_1: Kp. n., em.
454. K_1: *lefog* em. *szálni* em.
456. A K_1-ben csak a *jelent* szó után van vessző; em.
457. K_1: Kp. n., em.
458., 460. K_1: A sorvégeken vessző; em.
459. K_1: *n [= nem]* Kp. n., em.
460. K_1: *megoldom* A szó fölé beszúrva: *n̄ [= nem]*
461. K_1: *világosságat* em.
461—462. K_1: A sor végén kp. n., em.
463. K_1: *Eszaki* em.
464. K_1: Kp. n., em.
465. K_1: A sorvégen kp. n., em.
466. K_1: *md̄ [= mind] ezt ḡ [= meg] tudni*
467. K_1: Kp. n., em.
468. K_1: *Ó gyakran <Nap fényre hozza ? zendü>* Az áth. rész fölé írva, alkalmasint Csokonai kezével: *megint sok <titkon>*
469. K_1: *Fortyélyokrol* em. *alattomos* Jav. e.: *alattomban <készülés ...>* Az áth. szó fölé írva: *hadak'*
469—489. K_1: Ez a rész ismét Csokonai keze írása.
470. K_1: *megszánta* Jav. e.: *megszántták*
471. K_1: *<A'> Midőn <rosd>*
473. K_1: *Bátor <abba>*
475. K_1: *Az <alkalmatlan>* Az áth. szó fölé írva: *nem kedvest*
477. K_1: *Ár* Más szóból — talán *Az* — jav.
478. K_1: *lánggombolyagokat* Jav. e.: ? *lánggombolyakkal*
482. K_1: *Óriás* A szó fölé beszúrva, Csokonai kezével: *Hallott* A *Szó* jav. e.: *Szók [...] berkekb̄ [= berkekben] <berkek között hallottak>* Az áth. rész fölé írva, Csokonai kezével: *széllyel,*
483. K_1: *<? setét>* Az áth. szó fölé írva: *szürkés*
486. K_1: *<szomorú>* Az áth. szó fölé írva: *bús*
487. K_1: *izzadk̄ [= izzadnak]* Kp. n., em.
488. K_1: Kp. n., em. *Pádus:* E szóval végződik Csokonai saját kézírása.
489. K_1: Kp. n., em.

490. K_1: ***a**ldozni valo* em.
491. K_1: Kp. n., em.
492. K_1: ***es*** em.
493. K_1: *ordito farkasoktol [...] **e**jjel* em. Kp. n., em.
494—495. K_1: *n [= nem]*
495—497. K_1: Kp. n., em.
498. K_1: *térjet* em.
499. K_1: ***Es*** em.; *vérünkel* em.
500—501. K_1: Kp. n., em.
502. K_1: *Gerebjével* em.
503—504. K_1: Kp. n., em.
505. K_1: ***R**omát* A szókezdő *R* más betűből jav., em. <*tekints*> Az áth. szó fölé írva ***es*** em. Az utolsó szó a helyszűke miatt függőlegesen, szinte olvashatatlanul írva, ezért a sor fölött megismételve Csokonai kezével; kp. n., em.
506—507. K_1: Kp. n., em.
508. K_1: *hit szegését* em. *Lau**m**edon* em.
509—513. K_1: Kp. n., em.
513. K_1: *had<j> [...] világra,* em.
514. K_1: *szántásvetésk̄ [= szántásvetésnek];* jav. e.: *szántásvetéshez [...] n̄ [= nem]* Kp. n., em.
515. K_1: *föld mívest* em. *sorvadk̄ [= sorvadnak]* A sorvégen kp. n., em.
516. K_1: Kp. n., em.
517. K_1: *bonták̄ [= bontának]* A *Környéke* után fölösleges vessző; em.
518. K_1: Kp. n., em.
519. K_1: ***m**árs* em.
520. K_1: *fut**o*** em. <*Lovak*>
521. K_1: *lántzokt**o**l* em. *pál<l>ára* Kp. n., em.
522. K_1: Kp. n., em.
523. K_1: *n̄ [= nem] hal**g**atá* em.
A sor után, a lap közepére írva — talán Csokonai kezével: *pag. 72.*
A' Georgiconnak
<A> 2^dik Könyve
524. K_1: *földekk̄ [= földeknek]*
525., 527., 531. K_1: ***E**s* em.
527. K_1: Kp. n., em.
528. K_1: *so**j**toló* em.; kp. n., em.
530. K_2: *hánydel, vesdel* em.; kp. n., em.
531. K_2: ***u**jj* em.; kp. n., em.
533—534. K_1: Kp. n., em.
534. K_1: *n̄ [= nem] egy m**o**ddal* em. Kp. n., em.
535. K_1: *nemk̄ [= nemnek]* Kp. n., em.
536. K_1: *dajk**a**lkodás* em.
537. K_1: ***E**s* em. *a' vizek partyán* Jav. e.: *partya mellett* a szó elé beszúrva: *görbe* Kp. n., em.

539. K_1: ***Es*** em. E sor után, a lap közepére beszúrva, talán Csokonai kezével:

2 Vers híjja

540. K_1: *Másokk̄ [= Másoknak]*
541. K_1: Kp. n., em.
542. K_1: *korāb̄ [= korába]*
543. K_1: *anyának* A szó fölé beszúrva még egy *n* Kp. n., em.
544. K_1: *leg első <gondja> modjai* em. Kp. n., em.
547. K_1: *Ez a'* A fölösleges névelőt töröltük, mint már a HG. is. *tsemetét <ked dugja> [...] annyárol* em. *mettzele* em. Kp. n., em.
548. K_1: Kp. n., em.
549. K_1: *Négygyé* Jav. e.: *Négyfelé* Kp. n., em.
550. K_1: *tsemeték <.> <a' földbe szükség>* A sor alá írva: *megkívánják hogy görbén* Kp. n., em.
551. K_1: *földjéb̄ [= földjébe]* Kp. n., em.
552. K_1: *Másokk̄ [= Másoknak]* Kp. n., em.
553. K_1: Kp. n., em.
554. K_1: *<Sőt a' mi még nagyobb csuda az olajfák tövéről>* Ez alá írva a végső változat; kp. n., em.
555. K_1: *Kivirítt* em. *fájabol* em. *jővén* A rím szerint em.
556. K_1: *<láthatni>* Az áth. szó fölé írva: *szemlélni.*
557. K_1: *nélkül <szoktak>* Az áth. szó fölé írva: *lehet [...] ágaira* Jav. e.: *ágaival <... latni?>* Az áth. rész fölé írva: *tserelni* em. Az 556—557. sor javítása talán Csokonaitól. Kp. n., em.
558. K_1: *oltot* em.
560. K_1: *Faly* em.
561. K_1: *Fakk̄* [em. = *Fáknak*] Kp. n., em.
563. K_1: *Bekell* em. Kp. n., em.
564. K_1: A hiányzó két vesszőt mi pótoltuk.
565. K_1: Kp. n., em.
566. K_1: *szályki* em. Kp. n., em.
567. K_1: Kp. n., em.
568. K_1: *Nemkivok̄ [= Nem kívánok] [...] Versembe<nn>*
569. K_1: *hamingyárt [...] szály* em. *<'s>* Az áth. betű fölé írva: *n̄ [= ?] v̄ = vagy szó vā [= van a]* A hiányzó vesszőt s az *a'* hiányjelét mi pótoltuk. *mellyemb̄ [= mellyembe]* em. Kp. n., em.
570. K_1: *<Jere járjunk>* Az áth. rész fölé írva: *Jer hajózzunk ... itt* Jav. e.: *itten költ<eményekkel>* Az áth. rész fölé írva: *ött versekkel*
571. K_1: *nemkésem* em. A sorvégi kp.-t mi pótoltuk.
572. K_1: *<nőnek>* Az áth. szó fölé írva: *nyúlnak*
573. K_1: *<Igaz hogy> Terméketlenek*
574. K_1: *természti <De ha> még is* A Kp.-ban a pontot értelemszerűen em.
575. K_1: Kp. n., em.

577. K_1: *engedk̄ [= engednek] a'kár* em. *[...] mesterségk̄ [= mesterségnek]* Kp. n., em.
578. K_1: *növeki* em. Kp. n., em.
579. K_1: *Így-jár<sz> tsak <tsak> tágas ... ültesseki* em. Kp. n., em.
580. K_1: *Annya* [Jav. e.: *Annyának*] *ágaik̄ [= ágainak]* Jav. e.: *ágai <alatt>*
581. K_1: *Megfolytódk̄ [= Megfolytódnak]* em. Kp. n., em.
582. K_1: Kp. n., em.
583. K_1: *árnyékot* Az *á* más betűből, vlsz. *d*-ből jav. *Unokákk̄ [= Unokáknak]* Kp. n., em.
584. K_1: Kp. n., em.
585. K_1: *rigókk̄ [= rigóknak] [...] fürtel* em. Kp. n., em.
586. K_1: *kel* em. A Kp.-ban a második vesszőt mi pótoltuk.
587. K_1: Kp. n., em.
590. K_1: *Plántá<já>ról ... kemény mogyoró <kemény> fája* A HG.-tól fogva a kiadásokban *mogyoró kemény fája* van, noha a latin eredeti is a K_1-et igazolja. Kp. n., em.
591. K_1: *Kőrösfa* em. Kp. n., em.
593. K_1: *<És> 'S [...] meglátándo* em. Kp. n., em.
594. K_1: *folytos* em.
595. K_1: *Platanusfán* [Jav. e.: *Platanusfába*] *almak* em. Kp. n.
596. K_1: *víritt* em; *köztvéjvirág* em. Kp. n., em.
597. K_1: *Fejérlik, <e> 's [...] disznonyáj* em.
599. K_1: *bőrt: <ottan meg>* Az áth. rész fölé írva, Csokonai kezével: *f. [= fel] mettződik*
600. K_1: *<Megmettződik és ölébe más fának s .....> <Összeforasztják>* A töredékes sor alatt a végleges kidolgozás: *másfának* em.
602. K_1: *Összeforasztatják [...] mézgályát* em.
603. K_1: Kp. n., em.
606. K_1: *n̄ [= nem] egȳ egȳ [= eggy eggy]*
607. K_1: *Lótosk̄* = *Lótosnak* A kp.-ban az első vesszőt mi pótoltuk, úgyszintén a sorvégi pontot.
608. K_1: *is <külömb> n̄ [= nem] egȳ [= eggy]* Kp. n., em.
609. K_1: Kp. n., em.
610. K_1: *egȳ [= eggy] [...] alcinaus* em.
611. K_1: Kp. n., em.
613. K_1: *medimna* em. Kp. n., em.
616—617. K_1: Kp. n., em.
619. K_1: *pintzevel* Kp. n., em.
620. K_1: *Ollyan* Jav. e.: *olly erős<ek>*
621. K_1: *<A> Tmolusonn [...] n [= nem]* A sorvégi pontot mi pótoltuk.
622. K_1: *Egȳ [= Eggy] ereszt<het>*
623. K_1: *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
626—647. Ez a részlet ismét Csokonai kezével írva.
626. K_1: *fel <fajokat és>* Az áth. rész fölé írva: *fajtájokat 's*

628. K_1: *akar; <szí> vesse fel<prob>* A kimaradt *azt* szót a HG. szerint pótoltuk.
632. K_1: *Fűz <terem víz körül>* Az áth. szó fölé írva: *<a' víznek>* Az áth. szó alá írva: *<tsak víz>*
633. K_1: ***E**ger* em. *motsárt* Jav. e.: ? *motsarat*
634. K_1: *<hegyekre>* Az áth. szó fölé írva: *szirtekre* Az áth. szavak alá írva a végleges megoldás.
636. K_1: *szelin* em.
640. K_1: *Mért* Más, olvashatatlan szóból jav.
641. K_1: *<Va> És*
643. K_1: *Hogy* A *H* más betűből jav.
644. K_1: *Vagy <ligetit> [...] vizével* Jav. e. talán: *vízétől* <.....> Az áth. szó fölé írva: *határos*
646. K_1: *Hol a' <magas> fák<k̄> <tete> tsútsát [...] g̅ [= meg] tetézni n̄ [= nem]*
648. K_1: *ama* A szó *a* névelőből tovább írva, a sor fölé. Kp. n., em.
649., 651. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
650. K_1: Kp. n., em.
652—653. Kp. n., em.
654. K_1: *bár mi* em.
655. K_1: *hulnak* em.; kp. n., em.
656. K_1: *szajjok* em.
657. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
659. K_1: Kp. n., em.
660. K_1: *Bactrataja* em. Kp. n., em.
661. K_1: A vesszőt mi pótoltuk.
664. K_1: *mellyből* A szó fölé beszúrva: *ek* Kp. n., em.
667. A Kp.-ban az első vesszőt s a sorvégi pontot mi pótoltuk.
671. K_1: Kp. n., em.
672. K_1: *külömboznek* em. A sor utolsó két szava a K_1-ben fölcserélve; a helyes szórendre 1) 2) szám utal.
673., 677. K_1: *még annyi* Az áth. szó fölé írva: *oly sok*
679. K_1: *munkat* em.
679—681. K_1: Kp. n., em.
681. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
682. K_1: *tavakrol* em.
683. K_1: ***b**enakról* em. Kp. n., em.
685., 687. K_1: Kp. n., em.
689. K_1: *bövölködtek a<z> bertzek* em. A hiányjelet s a pontot mi pótoltuk.
690. K_1: *<Itt nőttek volt a Márusok körmön [...] Férjfiak>* A törölt sor alatt: *Itt nőttek fel a* [A sor fölé írva: *Marsusok 's több*] *körmön font <hadra termett>*
691. K_1: *nyársat* A szó után beszúrva: *vívó* A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.

692. K_1: *sanyarusághoz* em. A vesszőket mi tettük ki: a sor végén a K_1-ben pont volt.
693—694. K_1: A vesszőt mi pótoltuk.
695. K_1: Kp. n., em.
696. K_1: *Idvez légy <Saturnus földe>* [Az áth. rész fölé írva: *gyümöltsök*] *'s Hérok* em. A *nagy* a sor fölé beszúrva. *Annya <szép>* Kp. n., em.
697. K_1: *egȳ [= eggy]* Kp. n., em.
698. K_1: *<Énekli>* Az áth. szó fölé írva: *Kivánja [...] enekelni* em.
699. K_1: Kp. n., em.
700. K_1.: *Sz: [= Szent]*
701. K_1: *Városiban* Jav. e.: *Városában* Kp. n., em.
702. K_1: *Földekk̄ [= Földeknek] tsinnyárol* em.
703. K_1: *voltárol* em. Kp. n., em.
704. K_1: *földet* [Jav. e.: *földön*] és *<? kelletlen>* Az áth. szó fölé írva: *mostoha*
708. K_1: *akörnyék* em.
709. K_1: *bogyotskákkal* Kp. n., em.
710. K_1: *az* [A mutatószó *a* névelőből jav.] *<melly>* Az áth. szó fölé írva: *a' [...] <vidám> kövér*
711. K_1: A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
712. K_1: *látunk a' <görbe>* Az áth. szó fölé írva: *horpadtt*
713. K_1: *szirtokrol* em.
715. K_1: *'S <benne> [...] perje <? szereti>* Az áth. szó fölé írva: *felnőtte* Kp. n., em.
718. K_1: Kp. n., em.
719. K_1: *tsészékből <? tölteni>*
721. K_1: *terlyett* em.
722. K_1: *Hapedig* em. Kp. n., em.
723. K_1: *Juhokk [= Juhoknak]*
724. K_1: *elemésztő* Jav. e.: *elenyésztő* Kp. n., em.
725. K_1: *keres es* em.
726. K_1: *Mantuátol* em.
727. K_1: *<f>* [Föltehetőn a *fehér* melléknév kezdőbetűje] *hó szín hattyuk* em. Kp. n., em.
729. K_1: Kp. n., em.
730. K_1: *hosszu* em.
731. K_1: Kp. n., em.
732. K_1: *legjobb búzák̄ [= búzának]* Jav. e.: *búza <föld> a' barnás* Jav. e.: *barna* Kp. n., em.
734. K_1: *Jó <ha a>* [Az áth. rész fölé írva: *Föld melly a'*] *szántóvask̄ [= szántóvasnak]* [Jav. e.: *szántóvas*] *<alatt>* [Az áth. szó fölé írva: *? me*] *<sikeres>* A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
735. K_1: Kp. n., em.
736. K_1: *a' <sz> vén* Kp. n., em.

737. K_1: *régtől* A sor fölé beszúrva: *<fogva> henyelő* em.
739. K_1: *Feldulta* em. Kp. n., em.
740. K_1: *elhagyvan* em. Kp. n., em.
741. K_1: Kp. n., em.
742. K_1: *görbéjék̄ [= görbéjének]*
743. K_1: *Méhk [= Méhnek]* A sorvégi pontot mi pótoltuk.
744. K_1: *Kréta* em.
746—770. Ez a rész a K_1-ben ismét Csokonai keze írása.
745. K_1: *Kígyókk̄ [= Kígyóknak]*
747. K_1: *<? Ko..... ssza>* Az áth. szó fölé írva: *Bei*
749. K_1: *vassát* A kiadásokban, a HG.-tól fogva: *vasat* Kp. n., em.
751. K_1: Az *az* a sor alá beszúrva; *olajfák <? bőven>*
755. K_1: *'S az <elpusz>*
761. K_1: *szemeddel* [A szó utolsó része más szótagból jav.]
763. K_1: *<És azt tapadó> lábbal* Jav. e.: ? *lábaddal*
764. K_1: *ítélheted* Jav. e.: *ítélhetni* E sorhoz a HG. a következő lapalji jegyzetet fűzte: „Hibás a sor, talán: Ha majd belé megy a föld, úgy ritkának ítélhetni. Csokonai itt a latin szöveget kissé félreértette." (HG. II, 290. l.)
765. K_1: *Jó lesz* [Az *ott* a sor fölé beszúrva: *ott] [...] <hajt sz> tartani.* Az utolsó szótag más betűből jav. *'S* Ez a kötőszó is más betűből jav. *Szőlőt* Jav. e.: *Szőlőkk̄ [= Szőlőknek]* A sor alá beszúrva: *áldott*
769. K_1: *<Botsásd haki a'>* [Az áth. rész fölé írva: *És <Végre> a' földnek a'] szántására* Jav. e.: ? *szántását*
770. K_1: *és* Más szóból jav.; az *a'* a sor fölé beszúrva; *melly<et> [...] <neveznek>* Az áth. szó fölé írva vlsz. Csokonai kezével: *mondatik*
771. K_1: Kp. n., em.
773. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
776. A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
777. K_1: Kp. n., em.
778. K_1: *víz kézfog* em.
779., 789. K_1: Kp. n., em.
783. K_1: *Elnem* em. *sőt rá<ragad s>* A sor végén Kp. n., em.
785. K_1: *buzára netolna* em. Kp. n., em.
786. K_1: *g̅ [= meg] mutatja* A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
787. K_1: *feket* Tollhiba, ehelyett: *feketét*
788. K_1: A fölösleges vesszőt a *jele* mögül töröltük, a sorvégi írásjelet mi pótoltuk.
789. K_1: Kp. n., em.
791. K_1: *földet:* Vlsz. tollhiba: *földed* helyett; em. V. ö. Gulyás: Cs-tan. 13. l. s a latin eredetivel. A hiányzó sorvégi kp.-t mi pótoltuk.
792. K_1: *Eszaki*
793. K_1: Kp. n., em.

795. K_1: A hiányzó sorvégi pontot mi pótoltuk.
796. K_1: *vigyázo* em. Az első vesszőt mi pótoltuk.
797. K_1: Kp. n., em.
799. K_1: Kp. n., em.
800. K_1: A *Sőt* a sor elejére utólag beszúrva; az eredetileg sorkezdő *Sokan* nagy kezdőbetűje viszont megmaradt; em. *az ég<nek> tályékát* em.; *megrojják* em.; Kp. n., em.
801. K_1: *mere* em.; kp. n., em.
802. K_1: *Eszak* em. A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
803. K_1: *kiki* em. *<már>* Kp. n., em.
804—854. Ez a rész újabb kéz írása a K_1-ben; minden páros sor beljebb kezdve.
804. K_1: *Jobb lesz e dombos helyeken* A szórendi cserére a K-ban számozás utal. *v̄ [= vagy]* Kp. n., em. *szőlőt* em.
806. K_1: *vesző* em. Kp. n., em.
807. K_1: *aláb* em. *v̄ [= való] n̄ [= nem]* A sorvégi pontot mi tettük ki.
808. K_1: *<Domb>* Az áth. szó fölé írva: *Ha [...] tályékokat* em. és *a' <lejtős hegyeket>* Az áth. rész fölé írva: *hátas lejtőket*
809. K_1: *Valasztottad* em. *rakasdd* em. A sorvégi pontot mi pótoltuk.
810. K_1: *is <an> azútak* em. Kp. n., em.
811. K_1: *sorb̄ [= sorba]* Kp. n., em.
812. K_1: *hadb̄ [= hadba] ki szállot* em. *taborral* em.
813. K_1: *tsoportb̄ [= tsoportba]* [A sor fölé, az utolsó szótagnál beírva: *ok*] *ált* em.; kp. n., em.
814. K_1: Kp. n., em.
815. K_1: *Melyk̄ [= Melynek]* Kp. n., em.
816. K_1: *Míg* A HG.-től fogva a kiadásokban *Még* van, indokolatlanul. *[...] n̄ [= nem] látszatak* em.; kp. n., em.
817. K_1: *Márs* jav. e.: *márs tébojog* em. *középb̄ [= középben]*
818. K_1: *kimerese*
819. K_1: *Ne* A szókezdő betű más betűből jav. Kp. n., em.
820. K_1: *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
821—822. K_1: Kp. n., em.
823. K_1: *elmerném* em. *barázdáb̄ [= barázdába]*
825. K_1: Kp. n., em.
826. K_1: *Főkképpen* em. *az eskulusk̄ [= eskulusnak] [...] égb̄ [= égbe]* Kp. n., em.
827. K_1: *A' mī [= A'mint] [...] mélységb̄ [= mélységben]* Kp. n., em.
828. K_1: *n̄ [= nem] ronthatja* Jav. e.: *ronthattya*
829. K_1: *tőb̄ [= tőből] ki n̄ [= nem]* Kp. n., em.
830. K_1: *m̄ [= meg] áll* Kp. n., em.
831. K_1: *eṙ [= ember]* Kp. n., em.
832. K_1: *<Akor ? temérdek>* Az áth. rész fölé írva: *És Akor vaska* em. *gajjait* em.
833. K_1: *Középpen* em. *álván* em. *temerdek* em. *arnyekát* Kp. n., em.

834. K_1: *szőllődk̄ [= szőllődnek]*
835. K_1: *abb̄ [= abba]* Kp. n., em.
836—837. K_1: Kp. n., em.
838. K_1: ***közlobár*** em.
839. K_1: *mesd le <sem olaj kerted>* [Az áth. rész fölé írva: *be ne ültesd*] *<ne egyenlítsd> <? fád>* Az áth. rész fölé írva: *hegyed vad olaj* Kp. n., em.
840—841. Kp. n., em.
841. K_1: *előbb <elejti>* Az áth. szó fölé írva: *<**rejti**>*
842. K_1: *tusko**b̄** [= tuskoba]* em.
843. K_1: Kp. n., em.
844. K_1: *ágak<b> b̄ [= ba]* Kp. n., em.
845. K_1: Kp. n., em.
846. K_1: *lán**ga*** em.
847. K_1: *Barna <? Fejér>* Az áth. szó fölé írva: *felhő; gombojagot* em.; kp. n., em.
848. K_1: *Ki vált* em. *<ha tódul>* Az áth. rész fölé írva: *berkedre Északról*
849. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
850. K_1: *ki n̄ [= nem]* Kp. n., em.
851. K_1: *veszők* Kp. n., em.
852. K_1: *Több é* em. *<a' föld>* Az áth. rész fölé írva: *akkor*
853. K_1: *ág**a**val* em.; Kp. n., em.
854. K_1: *hal**g**ass <egy>* Az áth. szó fölé írva: *semmi* Kp. n., em.
855. K_1: ***E**szaki* em. *[...] **f**utakor* em.; Kp. n., em.
856. K_1: *<Akkor a' szél a' mezőket> a' fagyos* Az áth. szó fölé írva: *deres* Kp. n., em.
857—859. K_1: Kp. n., em.
859. K_1: *a' hosszú* Az áth. szó fölé írva: *nyulánk* A kiadásokban — HG. — 11. — *nyalánk,* noha már Gulyás figyelmeztetett a valószínű helyes olvasatra (ld. Cs-tan. 13. l.) *kígyókat* Jav. e.: *kígyókra* A *faldosó* más szókezdetből jav.; em.
860. K_1: *anyár* em. *elhaladtt* em. Kp. n., em.
861. K_1: ***E**s* em. *[...] szaladtt* em. Kp. n., em.
862. K_1: Kp. n., em.
863. K_1: *föld <termő>* Az áth. szó fölé írva, vlsz. Csokonai kezével: *nemző* Kp. n., em.
865. K_1: *ölebe* em.
867. K_1: Kp. n., em.
868. K_1: *szo**k**kal* em. Kp. n., em.
869. K_1: Kp. n., em.
870. K_1: *ne**d**vel* em. Kp. n., em.
871. K_1: *olvaszto* em.
872. K_1: *'S És*-ből jav. *az ifju* em. *[...] a' <hantok> [...] katsingatk̄ [= katsingatnak]* jav. e.: *kandikálk̄ [= kandikálnak]*

873. K_1: *szőlők* em. *nem <bujkálnak>* Az áth. szó alá írva: *tarthatnak* Kp. n., em.
874. K_1: *záportol* em.; kp. n., em.
875. K_1: *bimboznak* em. *[...] keshedk̄ [= keshednek]* Kp. n., em.
876. K_1: *<Én azt tartom>* Az áth. töredékes sor alatt, új sorban folytatódik a sor; kp. n., em.
877. K_1: *folydogaltak* em. *[...] formāb̄ [= formába]* Kp. n., em.
879—883. K_1: Kp. n., em.
880. K_1: *a' <barmok> legelső <világot>* Az áth. rész fölé írva: *napfényt, abarmok* em.
881. K_1: *<Ez a vas<fejű>* [Az áth. rész fölé írva: *ra ütött*] *emberek* Az *emberek* alá írva: *<népek> <a' földet megszállották>* Az áth. sor alá írva a végleges változat.
883. K_1: A sorvégi pontot mi pótoltuk.
884. K_1: *lett vō [= volna] [...] munkāk̄ [= munkának]* Az áth. rész fölé írva: *szakmányk̄ [= szakmánynak]*
885. K_1: *Más ként* em.; *ha a' <hév>* Az áth. szó fölé írva: *<nyár> ragyogványk̄ [= ragadványnak]*
886. K_1: *Es* em. *[...] télnek <sullya> néha*
887. K_1: *földk̄ [= földnek]* Kp. n., em.
888. K_1: *örökségedbe* em.
889. K_1: *jol* em.
891. K_1: Kp. n., em.
892. K_1: *Fákk̄ [= Fáknak]*
893. K_1: *rea* em. *[...] hortanak* em.
894. K_1: Kp. n., em.
895. K_1: *tikkatt* em.
896. K_1: *tsemetékk̄ [= tsemetéknek]*
897. K_1: *ujj* em. *földel* em.
899. K_1: *hajkorászni* Olvashatatlan szóból jav.; kp. n., em.
900. K_1: *<Be>* Az áth. szó fölé írva: *Meg [...] rudból koplyákat* Kp. n., em.
901. K_1: *kőrös* em. A Kp.-ban az első és az utolsó vesszőt mi pótoltuk.
902. K_1: *szelekkel* [Jav. e.: *szelekk̄*] [A sor fölé beszúrva: *még*] *jobban <ellenk>* Az áth. szó fölé írva, Csokonai kezével: *trutzol*
905. K_1: *ujj* em.
906. K_1: *a'* Jav. e.: *az [...] eg felé <siet>* em. Az áth. szó fölé írva: *nyomul [...] erőbe<n>*
907. K_1: *Néki <eresztett>* Az áth. szó fölé írva: *tagitott* em. Kp. n., em.
908. K_1: *sértegetni* Jav. e.: *sérgegetni agat* em. Kp. n., em.
912. K_1: Kp. n., em.
914. K_1: *szükség<es> leszsz;* kp. n., em.
915. K_1: A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
916. K_1: *egyéb<.>* Kp. n., em.
917. K_1: *téve* A *v* más betűből jav. *[...] sanyargato* em. Kp. n., em.

918. K_1: *<Sőt rajta a' vad bivalyok 's a' ketskék nagyon kapnak>* Kp. n., em.
919. K_1: A sorvégi pontot mi tettük ki.
920. K_1: *annyit a' <? télnek>* Az áth. szó fölé írva: *fagyos*
921. K_1: *Sem* Más szóból jav. *[...] nyárk̄ [= nyárnak]*
922. K_1: *nyá**jj*** em. Kp. n., em.
923., 925. K_1: Kp. n., em.
926. K_1: *játtzókk̄ [= játtzóknak]*
927., 928. K_1: Kp. n., em.
930. K_1: *feld**ult*** em.
931. K_1: *Omlásīb̄ [= Omlásiból]* Kp. n., em.
933. K_1: *kéregb̄ [= kéregbe]* Kp. n., em.
934. K_1: Kp. n., em.
935. K_1: *b**a**bot* em. A kiadásokban — a HG.-tól a M.-ig — mindenütt *babot* olvasható, noha erről szó sincs az eredetiben, ott Bacchus apró szobrocskái — vagyis *báb*-jai — említtetnek (v. ö. Lakatos István i. m. 74. l.). Kp. n., em.
936—937. K_1: Kp. n., em.
939. K_1: Kp. n., em.
941. K_1: *néki Sz. [= Szent] [...] f. [= fel]*
942. K_1: *<És a' szarván> [...] Sz. [= Szent]*
943. K_1: *mogyo**r**ofa g [= meg] süttyük* Kp. n., em.
944. K_1: Kp. n., em.
945. K_1: *mīn [= minden]*
946. K_1: Az első vesszőt mi pótoltuk.
947. K_1: A sorvégi pontot mi tettük ki.
949. K_1: Kp. n., em.
954. K_1: *a' <ts> koszlobár*
955. K_1: *<És> 'S a'* Kp. n., em.
956. K_1: *égetésebe* em.
957. K_1: *venyigékk̄ [= venyigéknek]* Kp. n., em.
958. K_1: *Leg utol* em.
959. K_1: *izbenőnek* em. Kp. n., em.
961. K_1: *mível**y**. <Az Iglitze>* em.
963. K_1: *És <s̄zintúgy szükség mívelni>* Az áth. rész fölé írva: *gonddal kell gyarapítni* Kp. n., em.
964. K_1: *megvan* em.
965. K_1: A sorvégén kp. n., em.
967. K_1: Kp. n., em.
969. K_1: *késekk̄ [= késeknek]*
970. K_1: *karmol**o*** em.
971. K_1: Kp. n., em.
972. K_1: *olaj fának* em.
975. K_1: Kp. n., em.
976. K_1: *ha egyszer* em.

977. K_1: ***Es*** em.; kp. n., em.
978. K_1: <*Saját*> *Magoktol* em.
979. K_1: ***Es*** em.; Kp. n., em.
981—982. K_1: Kp. n., em.
983. K_1: ***es*** em.; kp. n., em.
985. K_1: *Mért* Más szóból jav.
985—987. K_1: Kp. n., em.
988. K_1: *habzo* em.
989. K_1: Kp. n., em.
990. K_1: *gerebjének* em.; kp. n., em.
991. K_1: Kp. n., em.
992. K_1: *rengeteg* Jav. e.: *lengeteg*
993. K_1: *Mellyet* <*szüntelen*> A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
994. K_1: *nevel* <*nevel*> Az áth. rész fölé írva: *ád [...] gerendákat* Más szóból átjav. Kp. n., em.
996. K_1: Kp. n., em.
997. K_1: *horpatt* em.; kp. n., em.
998—1011. A K_1-ben ez a rész ismét Csokonai kézírása.
1000. K_1: *A <vas természetű somfa legjobb hadi fegyvernek>* Az áth. rész fölé írva a végleges megoldás.
1001. K_1: *szerszamot* em.
1002. K_1: <*A' simp ? hársfa és a' puszpáng*> Az áth. félsor alá írva: *Az g̅ [= meg] esztergályozható puszpáng<ból>* Az áth. szótag fölé írva: *és*
1006—1007. A K_1-ben e két sor elején ± jel található.
1007. K_1: *Belé <rejtik>* Az áth. szó fölé írva: *rajzanak [...] <is>*
1008. K_1: Kp. n., em.
1009. K_1: *indított* Más szóból, talán ebből: *adott,* jav. *[...] bűnre* Talán ebből jav.: *bűnökre*
1010. K_1: *Centaurusokk̄ [= Centaurusoknak] Rétusk̄ [= Rétusnak]*
1012—1013. K_1: <*Oh világtokat melly édes boldogságba élitek*> <*Szántó vetők*>
1013—1015. K_1: Kp. n., em.
1017. K_1: Kp. n., em.
1018. K_1: *bóltal* em.
1020. K_1: *Siria <festékébe>* Az áth. szó fölé írva: *kenőtsébe* A *Siria* név aláhúzva.
1020—1021. K_1: Kp. n., em.
1021. K_1: *a' <h> jo* em.
1023. K_1: Kp. n., em.
1024. K_1: A második és a harmadik vesszőt mi pótoltuk.
1025., 1027. K_1: Kp. n., em.
1028. K_1: *jára* Jav. e.: *járo*
1029. K_1: ***Világbol*** A szókezdő *V* kis *v*-ből jav.; em. *kiköltöző* Jav. e.: *elköltöző* Kp. n., em.

1030. K_1: *Múzsákhoz* Az utolsó szótag áth. *szitók* em. Kp. n., em.
1031. K_1: Kp. n., em.
1033., 1035. K_1: *es* em. Kp. n., em.
1034—1035. K_1: Kp. n., em.
1036. K_1: *a' téli nap <olly.....>* [Az áth. rész fölé írva: *a' tengerben*] <ó>
1037. K_1: Kp. n., em.
1038. K_1: *ölébe̅ [= ölébe]* Kp. n., em.
1040. K_1: *Am'* em.; Kp. n., em.
1041. K_1: *A' <mezőket>* Az áth. sor fölé írva: *folyókat [...] völgyekbe̅ [= völgyekbe]* Kp. n., em.
1042. K_1: *hól* em.; Kp. n., em.
1043. K_1: *Es* em. Kp. n., em.
1044. K_1: *Ohki* em. Kp. n., em.
1045. K_1: *sátorzbé* em. *[...] árnyékáb̅ [= árnyékába]* Kp. n., em.
1046. K_1: *esmerhette <az>* Az áth. szó fölé írva: *minden*
1047. K_1: *Es* Kp. n., em.
1049. K_1: *a' <zörgő> fösveny [...] g̅ [= meg] sarkantyúzta* Kp. n., em.
1050—1051. K_1: Kp. n., em.
1053—1056. K_1 Kp. n., em.
1057. K_1: *n [= nem] bánja* Kp. n., em.
1058—1059. K_1: Kp. n., em.
1060. K_1: *fogk̅ [= fognak]* Kp. n., em.
1061. K_1: Kp. n., em.
1062. K_1: *porba* A szókezdő *p* más betűből jav. Kp. n., em.
1063—1065. K_1: Kp. n., em.
1067. K_1: Kp. n., em.
1068. K_1: *rokonik̅ [= rokoniknak]* Kp. n., em.
1069. K_1: *ujjabb* em. Kp. n., em.
1070. K_1: *görbe* A szókezdő *g* más betűből jav.
1071. K_1: *munkajja* em.
1073. K_1: Kp. n., em.
1074. K_1: *gyumöltsével* em.
1076. K_1: *megn̅ [= nem]* em. Kp. n., em.
1077. K_1: Kp. n., em.
1078. K_1: *Fa olajat <....>* Az áth. szó fölé írva: *tör* Kp. n., em.
1079. K_1: *<..> Vígan* Kp. n., em.
1080. K_1: Kp. n., em.
1081. K_1: *enyhő 's* em. Kp. n., em.
1082. K_1: Kp. n., em.
1083. K_1: Az *él* a sor fölé beszúrva. *[...] háza <marha>* Kp. n., em.
1084. K_1: *marhai* em. Kp. n., em.
1085. K_1: *Vínak* A szó fölé beszúrva: *Szarvakkal* A nagy *V*-t e szerint em.; *gödöllyék* em. Kp. n., em.
1086. K_1: *feloldalt*
1086—1088. K_1: Kp. n., em.

1089. K_1: ***Es*** em. *[...] <pásztorinak>* Az áth. szó fölé írva: *őrzőinek*
Kp. n., em.
1089. K_1: *Szál <Fű?> Fára*
1090. K_1: *<arányozzanak>* Az áth. szó fölött megismételve az első változat.
1091. K_1: *<? marokkal>* Az áth. szó fölé írva: *izmokkal*
1091—1092. K_1: Kp. n., em.
1093. K_1: *<és> 's* Kp. n., em.
1095. K_1: Kp. n., em.
1099. K_1: Kp. n., em.
1100. K_1: *n̄ [= nem] harsogtak*
1101. K_1: *ülökön* em. *[...] n̄ [= nem]*
1102. K_1: *ḡ [= meg] pájánkat* em. Kp. n., em.
1103. K_1: *zábolázni* em.
A fejezet végén egykorú beírással:

Vége a' Második Könyvnek

1105. K_1: *forrásiis* em.
1106. K_1: ***Ugy*** em. Kp. n., em.
1107. K_1: Kp. n., em.
1108., 1110. K_1: *Ki n̄ [= nem]*
1109—1110. K_1: Kp. n., em.
1111. K_1: *v**alla** rol* em. Kp. n., em.
1112—1115. K_1: Kp. n., em.
1114. K_1: *<leg el> le szálván* em.
1116. K_1: *Mantua* A név a sor fölé utólag beszúrva.
1117. K_1: *<rakok>* Az áth. szó fölé írva: *építek*
1118. K_1: Kp. n., em.
1122. K_1: *mint* em. ***ujj*** em.
1123. K_1: Kp. n., em.
1125. K_1: *pájafutó* em. Kp. n., em.
1126. K_1: *Pája **Futo*** em.
1127. K_1: ***a**ggal* em. *aj**a**ndékomat* em. A vessző mi pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai *Georgicon*-fordításával kapcsolatban két kérdés vetődik fel: miért fordította le ezt a művet, s miért választott a fordításhoz magyaros versformát. S ide tartozik még munkája tárgyi hűsége és stilisztikai értéke: hol foglal helyet Vergilius-fordításaink sorában.

Volt aki úgy vélte, hogy Csokonait Rájnis Vergilius-fordítása indította a *Georgica* lefordítására: „Midőn Rajnis lefordítá a Virgil Bucoliconját, ez indítá Csokonait a Georgicon lefordítására." (Kovács Gyula: *Csokonai kora.* CsAlb.

50. l.) Ez így nem áll helyt: Csokonai nagy tisztelője volt Vergiliusnak (v. ö. MM. II, 146—147. l.), de a *Georgicon*-fordítás aligha született volna meg, ha a költő nem pályázik tanári állásra Festetics György Georgiconjában. Alkalmi mű volt a Vergiliusé is, s annak készült a magyar fordítás is.

Az a magyarázat sem egészen hiteles, hogy a *Dorottya* után azért fogott Vergilius művének fordításába Csokonai, hogy Festetics előtt „nagyobb készületű munkával akart bemutatkozni" (v. ö. Gulyás József: *Csokonai Georgicon-fordítása.* ItK. 1925: 253. l.). Igaz, hogy ő maga is írt hasonlót Festetics Györgynek 1800. dec. 19-én: „Eleven hála repesett bennem, midőn Nagyságodnak azt a nagylelkű ajánlását hallani szerencsém volt, hogy a Farsángról írott heroicocomicumomat kinyomtattatni méltóztatik: de midőn annak belső mivoltát elgondolám, meghúnyászkodtam, és sajnáltam, hogy olly csekély tárgyú és készületű munkámnak lehetett éppen szerencséje a Nagyságod gráciájához. Illy szándékból fordítottam tehát a Vergilius Georgiconját, hogy olvashassa a magyar nép az egész Vergiliust maga nyelvén, mivel már tisztelendő Rájnis úr a Bucolicát, tiszteletes Kovács József úr az Aeneist lefordították; mind azért, hogy Nagyságodnak méltóbb mustrával udvarolhassak, és ezt a Georgicon Institutum felállításának emlékezetére szentelhessem. Melly igen meg is egyez ez a Georgicon könyv a Georgicon iskolával, s mindkettő a Nagyságod élete módjával s hazaszerte tisztelt nevével!" (MM. II, 858. l.) A hangsúly tehát mégis a Georgicon-főiskolán (s Festetics György — Georgius — nevén) volt. Ezért érezzük erősen sarkítottnak Juhász Géza megfogalmazását: „Megalkotja a *Dorottyát,* az elvénhedt feudalizmus szatirikus eposzát, nyomban tovább is lép: belefog a *Georgicon* tolmácsolásába; hadd lássák, több ő, mint bolondos borcimbora." (CsÁrp. 112. l.)

A verselés kérdése külön verstani fejezetünkre tartozik; itt Csokonai fordításának helyéről kell szólnunk Georgicon-átültetéseink történetében.

A kérdés már nem sokkal Csokonai halála után fölvetődött, minthogy Rájnis József mellett Kerekes Ferenc, a *Lúdas Matyi* kiadója (és verses előhangjának írója) is lefordította, sőt maga Kazinczy is megpróbálkozott hexameteres fordításával, akárcsak az előbbiek, bár éppen Csokonai *Georgicon*-fordításával kapcsolatban írta: „Némely munka nem szenved fordítást." (KazLev. III, 93. l.)

Mindezzel először Gulyás József foglalkozott már idézett tanulmányában (ld. ItK. 1925: 254—256. l.), újabban pedig a teljes Vergilius magyarítója, Lakatos István, *A magyar Vergilius-fordításokról* c. tanulmányában (*Vergilius összes művei.* Bp., 1973. 461—463. l.).

Csokonai fordításáról nyilván elsősorban rímes, magyaros — „népies" — verselése miatt volt nem túl jó véleménnyel Kazinczy, s Rájnisnak 1785-ben elkezdett, de csak 1809-ben megjelent hexameteres fordításánál is jobbnak érezte Kerekes Ferenc készülő fordítását, amelyből a Magyar Kurir 1815. dec. 8-i száma közölt mutatványt (de 70 sornál több nem készült el belőle). (Ld. KazLev. XII, 371—372. l., Gulyás: ItK. 1925: 254—255. l.)

Legrészletesebben éppen Gulyás József foglalkozott az átültetéssel: részben 1925-ben, részben 1926-ban megjelent, idézett tanulmányaiban.

A tárgyi hűséget illetően ezt írta Gulyás: „Maga a fordítás arra törekszik, hogy lehetőség szerint híven adja az eredetit, úgy azonban, hogy ez a költőiség rovására ne essék. Ezt néhol úgy éri el a fordító, hogy csaknem szóról-szóra fordít, néhol úgy, hogy a feleslegesnek érzett szókat nem fordítja, hogy így a versforma bilincse valamennyire táguljon. (Többnyire inkább az I. énekben ragaszkodik a szöveghez.) Vannak azonban nagy számmal olyan helyek, ahol a latin szöveg feleslegesnek érzett szavait kihagyja. Viszont vannak elvétve betoldásai is. Rendszerint rövidségre törekszik, de számtalan példát találunk arra, hogy bővebben, több szóval fejezi ki a gondolatát, mint az eredeti szöveg; ilyenkor az is megesik, hogy a sorokat szétbontja s így több sorban fordít, mint ahogy a latin eredetiben van." (I. m. 1925: 255. l.) Fölhívta a figyelmet Gulyás néhány félreértésre, pontatlanságra, „a fordításban időnként fölbukkanó homály"-ra is (ld. uo.), s ezeket másik tanulmányában összegyűjtötte és be is mutatta (ld. Cs-tan. 13—14. l.); foglalkozott a „betoldásokkal" — a többletekkel — éppúgy, mint a kihagyásokkal (ld. ItK. 1925: 255. l., Cs-tan. 14. l.).

A fordítás nyelvéről, stílusáról joggal állapította meg, hogy az „jó magyaros, olykor népies" (Cs-tan. 16. l.), s mindezt példákkal igazolta (ld. uo., ill. ItK. 1925: 255. l.); végül, egybevetve Csokonai munkáját Rájnis már említett fordításával s Bodon Ábrahám 1867-ben megjelent magyar *Georgicon*-jával, méltán állapította meg, hogy „jobban folynak a mi nyelvérzékünk számára a Csokonai versei" (ItK. 1925: 256. l.) s mindezt példákkal is megerősítette.

Csengery János hasonlóképpen fölfigyelt a fordítás különleges értékeire: „A mai követelésnek, amely a szigorú filológiai hűséget épen úgy megvárja, mint a költői congenialitást, Csokonai átültetése sem tesz eleget, annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak irodalomtörténeti becse van, hanem költő szempontból is nagy figyelmet és méltánylást érdemel." (*Vergilius a magyar költészetben.* ItK. 1931: 149. l.)

Legújabban a teljes magyar Vergilius megalkotója, a költő Lakatos István foglalkozott Csokonai fordításával; miként Kazinczy, ő is elsősorban magyaros versformája s ezzel együtt járó magyaros, népies stílusa miatt nem sorolta azt a költő legsikerültebb alkotásai közé: „Csokonai fordításának legnagyobb tehertétele, természetesen, formahűtlensége. Érdekes, Vergiliust őrajta s tanárán Kováts Józsefen kívül (néhány jelentéktelenebb prózai- és részletátültetést nem számítva) senki sem fordította másképp, mint kizárólag hexameterben. Homéroszt úgyszólván napjainkig, lehetségesnek tartották gyönge költők felező tizenkettesekben visszaadni (Mészöly Gedeon, 1959), vagy más formában — teljes vergiliusi művet soha.

Vitéz fordításának másik nem elnézhető hibája az erőltetett tájszavak s néhány, Vergiliustól (de Csokonaitól is) idegen népieskedés szövegbe szövése. Ceresnek *tárituppos táncot járnak;* az Aetna a megolvadt köveket torkán *kikalyimpáztatta;* a szelekkel *truccoló* fákról és a *totyakos* világról már nem is beszélve." (*Vergilius összes művei.* Bibliotheca Classica. Bp., 1973. 463. l.) Csokonai valóban kitűnő „metrista" volt, mesteri kezelője az antik, időmértékes formáknak, a hexameternek is, de ebben az esetben — bár „expressis verbis" erről nem nyilatkozott — azért választhatta a magyaros versformát s

azért él bővebben tájszavakkal, népies kifejezésekkel, mivel azt remélte, hogy a helyes mezőgazdálkodásra oktató mű így eljuthat majd a földművelő néphez is, amelyet éppen dunántúli évei alatt ismert meg közelebbről. (V. ö. Vargha Balázs: ArcV. 278. l.)

Lakatos rámutatott a fordítás néhány félreértésére s a későbbi kiadók téves olvasataira (amelyekkel a soronkénti tárgyi magyarázatokban foglalkozunk), végül elismeri az átültetés értékeit, mentséget találva kisebb hibáira, s kimondva, hogy Csokonai „méltó lett volna Vergiliushoz", hivatott lett volna a hexameteres fordítás megalkotására: „Tolmácsolására, kétségkívül, nem e hibák jellemzők, mégis beárnyékolják művét, hiszen ha valaki a XVIII. sz. végén irodalmunkban, Fazekas mellett, méltó lett volna Vergiliushoz, az Csokonai volt. Tollán még a tizenöt szótagú, vánszorgó sorok is fényleni tudnak; művét olvasva lépten-nyomon a nagy költészet ritka levegőjét lélegzi be az ember:

> Boldog, ki megesmérhette minden dolognak okát
> és pislantás nélkül nézi a félelem homlokát.

Hatalmas mondat, csak igazi költő írhatta le; kár, hogy szebbik felének az eredetiben nyoma sincs. (A II. könyv 490. sora hangzanék így.) Az átültetést ennek ellenére haszonnal forgathatja nemcsak minden irodalomszerető olvasó, de minden fordító is. Azt nem szabad elfeledni csupán: Vitéz nem adta ki magyarítását, sőt meg akarta semmisíteni, mert elégedetlen volt vele. Ha mégis kiadásra szánta volna, bizonyára nem ez lett volna szövegének végső változata." (I. m. 463. l.)

Az újabb Csokonai-monográfiákban nem sok hely jutott a költő Vergilius-átültetésének; Sinkó, aki pedig külön fejezetet írt munkájában „Csokonai, a fordító" címmel, e fordítással ott nem foglalkozik, s másutt is csak annyit említ, hogy „sovány batyujában, mellyel Csurgóról hazaért Debrecenbe, ott volt Vergilius *Georgicon*-jának fordítása mellett a *Parasztdal* is" (229. l.).

Vargha Balázs sem szentelt figyelmet a fordításnak Csokonai-monográfiájában; a Festeticstől remélt kiadással kapcsolatban azt írta, hogy ha a „Minerva költeményjei megvizsgálói" egyáltalán megbírálták volna, „valószínűleg rossz véleményt adtak volna nem hexameteres, hanem hosszú soros, rímes fordításáról. Ebbe a mezőgazdasági oktatókölteménybe sok elevenséget, ízes népi kifejezést csempészett bele. Tudta ő a klasszikusok fordításának »fentebb stíljét« is. De a *Georgicon*-t a földműveseknek szánta, a jobb gazdálkodás vezérkönyvének." (ArcV. 278. l., v. ö.: uő.: *Miért remekmű és miért nem az?* Új Írás, 1980/10: 22. l.) Vargha nem kifogásolta a költő érzékletes, szemléletes — ha tetszik: „népies" — kifejezéseit: „A fiatal szőlőhajtás nála *az ég felé nyomúl virgonc erőbe, S nékitágított gyeplővel vágtat a levegőbe.*" (I. h.)

[Első kidolgozás]

9. *Bache!:* Bachus, a bor istene nevének megszólító esete (vocativusa).
Ceres: a földművelés istennője a rómaiaknál.
16. *Driad* (gör.): driád, erdei istennő.
17. *Cea:* a Cyclasok egyik nagy szigete.
20. *Liceum:* Lycaeus, Jupiternek és Pánnak szentelt hegy Arkádiában.
22. *Menal:* Maenalus, arkádiai hegy, Pán szent ligetével.
23. *Minerva olajfák szerzője:* a monda szerint az Akropoliszon nőtt vén olajfát maga Pallasz Athéné (Minerva) keltette ki, megszerezve ezzel a jogot, hogy Athén fölött uralkodjék. (V. ö. Cs/ÖM. I, 392. l.)
25. *Silváne:* Silvanus, a földművelés és az állattenyésztés ó-itáliai istensége (megszólító esetben).
26. *cupressus* (lat.): ciprus.
38. *Anyai Mirtusból:* voltaképp: anyád mirtuszkoszorújából.
Korona (rég.): koszorú.
41. *Thule,* Thyle: mesés sziget a föld északi határán.
ural (rég.): úrként tisztel.
42. *Thétis:* tengeri istennő.
vejéül vesz (a második kidolgozásban: *vőnek vásárol*): Thetist eredetileg Jupiter akarta feleségül venni.
44. *Szűz:* az Erigone csillagkép.
Ollók: a Skorpió csillagképe.
50. *Persefone:* Proserpina, Jupiter és Ceres leánya, az alvilág királynője.
51. *mérész* (táj., rég.): merész.
feltétel (rég.): cél(kitűzés).

Második kidolgozás

9. *Chaonia:* Északnyugat-Epirus egy része, Dodona környéke, ahol a tölgyek susogásából jósoltak; ezért szerepel a sorban *Chaonia makkja.*
Achelous: Aetoliának, a Szicíliától északnyugatra fekvő Lipari-szigetek egyikének fő folyója.
12. *dallom* (rég.): dalolom.
13—14. *Neptun:* a tenger istene a hitrege szerint. Neptun (Poszeidon) és a Medusa nevű Gorgo egyszerre s együtt adtak életet Pegazusnak, a szárnyas lónak (a fordításban ez a „hortyogó paripa") az Oceanus forrásainál.

16. *tős* (rég., nép.): töves.
csere (rég.): cserjés, bokros hely.
17. *Tegia, Tegea:* arkádiai város.
57. *élet* (nép.): kenyérgabona.
59. *kén* (nép.): kellene.
64. *önként való gyepek:* tkp. maguktól zöldellő gyepek.
65. *Tmorus* (? Tmolus): Lydia borairól híres hegyvidéke és városa.
66. *Elefánt tetem* (rég.): elefántcsont.
67. *Chálibs:* híres vasbányász és vaskovács nép a Fekete-tenger déli partján.
68. *Hódtök:* a latin eredetiben az orvosságul használt *castoreum* 'hódzsír' szerepel.
69. *Epirus:* észak-görögországi tartomány.
70. *Élis:* nyugat-peloponnészoszi tartomány.
73. *Deukálion:* Prometheus férje az antik mitológiában; a Jupiter által támasztott vízözönből feleségével csak ők ketten menekültek meg, s úgy támasztották fel a kipusztult emberiséget, hogy — isteni sugallatra — a Parnassus lejtőin köveket dobáltak hátuk mögé: s Deucalion köveiből férfiak, feleségéiből nők támadtak.
80. *Arcturus:* a hiedelem szerint vihart jelző csillag az északi égbolton.
87. *lednek* (szl., rég.): bükköny, vadbab. Gulyás alaptalanul hibáztatja a Csokonai által használt alakot (ld. Cs-tan. 13. l.), mivel a régi nyelv is a *lednek*-et igazolja, szemben a CzF által címszóul vett *lendek*-kel.
fanyar figebab: az eredeti szövegben előforduló *lupinus* jelentése voltaképp 'farkasbab'.
98. *rohog* (táj.): nagy robajjal ég (ld. MTsz.).
114. *sikeres* (rég.): sikértartalmú.
115. *Mizia,* Mysia: kis-ázsiai tartomány a Helleszpontusz- (Dardanellák) tengerszorosnál.
116. *Gargara:* hegycsoport Itália keleti részén.
121. *szemöldök nyílás:* a *szemöldökfa* mintájára alkotott kifejezés.
127. *fűventen* (táj.): zsenge, friss állapotában.
135. *Strimon,* Strymon: folyó, Trácia és Macedónia között.
157. *Kaszás:* az Orion csillag.
168. *Dodóna:* tölgyekben bővelkedő epirusi híres jóshely; a sor a tápláló tölgy-, ill. csermakkra vonatkozik.
182. *Eleuzi Anya:* Ceres, akit Eleusisban titkos misztériummal tiszteltek.
198. *zsizsik:* apró barna bogár, a pillangósok és gabonafélék szemtermésének kártevője.
203. *nyomtatás* (rég.): búzaszemek kitapostatása a kalászból lábas jószágokkal.
206. *babirkál* (nép.): babrál.

216. *Arktúr:* az Arcturus csillag az északi égbolton.
217. *Gödölye:* a Kecske csillag a Kocsis csillagképben. (A latin *capella,* jelentése kecske [gida], gödölye.)
Kígyó; másképp *Sárkány* csillagkép.
219. *Abid,* Abydus: kikötőváros a Helleszpontusz déli partján.
Pontus: a Fekete-tenger.
220. *Mérték:* a Mérleg csillagkép.
228. *Bika:* a Bika — Taurus — csillagkép.
229. *Kutya:* a *Canis maior et minor:* a Nagy és Kis Eb csillagkép.
232. *Atlás:* a Pleiadok csillagképe.
233. *Crétai korona:* a latin eredetiben *Grosia stella,* 'Grosusi (krétai) csillag', vagyis Ariadne, a krétai Minos Pasiphae leánya, aki a hitrege szerint égi csillagképpé lett.
236. *Maja,* Maia: Atlas és Pleione lánya, a Fiastyúk egyik csillaga.
240. *Bootes:* az Ökörpásztor csillag, az Arctus csillagképben.
250. *Riféus:* voltaképpen *Rhipaeus:* mesés határhegység, valahol a föld északi részén.
253. *Stiksz,* Styx: az alvilág folyója.
254. *Kígyó:* a Sárkány csillagkép.
256. *a' két Medve:* a két *Arctos:* a Nagy és a Kis Medve csillagkép, a Göncölszekér.
257. *nem meri megmotskolni az Otzeán' tengerét:* voltaképp: fél belémerülni, megmártózni az Óceánban.
260. *a' nap' lángoló paripája:* az antik hitrege szerint Phaëton száguld keresztül tüzes szekéren paripáival naponta az égbolton.
271. *csónakot váj:* a kifejezés ezt is jelentheti: teknőt farag.
boglyát béllyegez: a boglyákat, kazlakat táblácskákkal jelölték meg.
273. *tzinábor* (táj.): vékony, sovány.
274. *csipke:* csipkevessző; voltaképp szederinda.
277. *a' vizet le botsátod:* voltaképp a vizesárok, csatorna tisztogatására vonatkozik.
278. *a' vetést beóltatni:* nem lehet tudni, Csokonai miért használja a *beólt* igét; a latin eredetiben a vetés kerítésének — sövényfalának — kijavításáról van szó.
Madarakat fogdosni: tkp. tőrt, csapdát rakni a madaraknak.
282. *a' Hold...:* a Hold-hónap egyes napjai a régi hiedelem szerint szerencsések, mások kedvezőtlenek voltak.
286. *Japéth,* Japetus: Uranusnak és a Földnek titán fia; Jupiter a titánok harcában mennykövével az alvilágba sújtotta.
Tifoeus, Typhoeus: Tartarus és Tellus fia, akit Jupiter legyőzött, mikor a gigászok föllázadtak ellene.
289. *le hempergetvén a' bértzre tolt bértzeket:* Csokonai itt nyilvánvalóan közrendű olvasói kedvéért elhagyta a mitológiai neveket, s egyszerűsített a szövegen; az eredetiben arról van szó, hogy a titá-

nok Pélion ormán fölrakják Orsa hegyét, majd azon az Olympust, de Jupiter mindháromszor meghiúsította munkájukat.

292. *bujdosóba menni:* tkp. megszökni.

299. *fokla* (táj.): világításra szolgáló fahasítvány, fenyőszilánk; fáklya (ld. Szilágyi: CsTájsz. 96—98. l.).

302. *pár-tűz* (táj.): parázs (v. ö. MTsz.).

311. *koronat:* a latin *corona* itt 'koszorú' jelentésben áll.

316. *Baleári parittya:* az ókorban a Baleári-szigetek lakói híres parittyások voltak.

319. *héség* (táj., rég.): hőség.

322. *felborzad:* tkp. meredez.

333. *a' barom bére:* az eredetiben az ökrök munkájának béréről (gyümölcséről) van szó *(buumquei labores).*

341. *Ceraonia:* hegység Epirus illyriai határán.
Athos: macedóniai hegy.
Rodope; Rhodope: hegyvonulat Thráciában.

342. *Auster:* hőséget, vihart hozó déli szél.

357. *Tárituppos* (táj.): cifra, tenyeres-talpas (ld. MTsz., TESz.).

376. *Borëas:* hideg északi szél.

377. *Eurus:* délkeleti szél.

388. *Fel issza a' nagy szivárvány:* a régi hiedelem szerint a szivárvány íve felszívja a vizet a tavakból, tengerekből (innen magyar neve is, a *szívni* igéből).

390. *Kaister:* Caystrus; hattyúiról híres kis-ázsiai folyó.

395. *sérikál* (táj.): sétál.

399. *holmi apró gomba....:* tkp. a mécs bele gombává zsugorodni látszik.

403. *bátyjára a' tiszta hóld:* a Hold bátyja: a Nap.

406. *Haltzion:* a latin eredetiben *alayones* van; Halayoné miután férje hajótörést szenvedett, a tengerbe vetette magát, s Thetis mindkettőjüket sirállyá változtatta.

407. *holmi rongyot órokon:* az eredetiben: 'a sertéseknek nincs kedvük feltúrva zilálni a kévét!'

410—413. *Nisus:* megarai király, akinek leánya Scylla, a várukat ostromló Minosnak elárulta atyja titkát, hogy ti. népének sorsa egy bíbor hajszáltól függ. Minos elutasította a lány szerelmét, mire Scylla kócsaggá, atyja karvallyá változott, s azóta lányát ádázul üldözi.

411. *Scilla,* Scylla, Szküllа: Nisus leánya.
bársony (rég.): bíbor(színű); Nisusnak a mondában említett bíborszínű hajszálára vonatkozik.

429. *kákog* (táj., rég.): rekedt hangot hallat.

435. *Fébe, Phoebe:* Phoebus, a fény istene (neve itt — mint a latin eredetiben — megszólító módban, vocativusban áll).

441. *Glaukus,* Glaucus, mélyvízi démon, eredetileg halász.
Panopea: tengeri istennő; a Nereidák egyike.
Ino: Athamias király második felesége, halála után fiával, Meli-

certes-szel (akit a fordítás név szerint nem említ) tengeri isten, a hajósok segítője.

448. *Notus:* esőt hozó déli szél.

451. *Tithon*(us): Laomedon trójai király fia, Aurora férje.

456. *lang* (táj.): láng.

460. *alattság* (táj., rég.): hajó, ladik vontatókötele, gálya kötélzete.

473. *bátor* (rég.): noha, ámbár.

477. *Ciclopsok:* egyszemű óriások.

486. *elefánt-tetem* (rég.): elefántcsont.

488. *Pádus:* a mai Pó folyó.

496. *Filippi,* Philippi: macedon város; Antonius és Octavianus itt győzte le a Ceasart meggyilkoló Brutus seregét.

498. *Hemus:* a mai Balkán-hegység.

499. *Emathia:* Thessalia, ill. Macedónia.

504. *Romule:* Romulus, Róma mitikus alapítója s első királya (a név itt vocativusban áll).
Vesta Anyánk: a család és az állami élet védő istennője.

508. *Laomedon:* Priamos atyja; városa falait Apollo és Neptunus segítségével építette fel, de mivel megígért hálaáldozatát nem adta meg, városával együtt lakolnia kellett.

520. *verset futó* (rég.): versenyt futó.

528. *sajtoló Atyám* (költ.): Bacchus.

538. *iglitze:* gerlice tövis (omonis spinosa).
rakottya (táj.): rekettye.

550. *lehomlít* (nép.): szőlőt dönt, bujt.

562. *Izmaromat:* ismarusi, Ismarus tráciai városból való.

563. *Taburnus:* campaniai hegy.

588. *homlítás* (nép.): szőlőbujtás.

592. *Cháonis Atyánk:* a chaoni jóshely makktermő tölgyeinek ura, az ott megnyilatkozó Jupiter.

607. *Lótós* (rég.): lótusz.
Ida: phrygiai hegyorom.

610. *Alcinous:* a phaiákok királya, akinek gazdag kertjeit közmondások emlegették.

611. *Crustum,* Crustumium: ősi szabin város.

613. *Lesbus:* Leszbosz, Lészvosz: görög sziget.
Methimna, Méthymna: borairól híres város Leszbosz szigetén.

614. *Tházus,* Thasus: bortermő sziget Thracia partjainál.
Marotides: az egyiptomi Marotis városában termett híres bor.

616. *Psythiai* (lat.): maga a Psythia — származási helyére utalva — azt jelenti: aszú szőlő.
Nyúl szöllő: törpe szőlőfajta.

618. *retzia:* Rhaetia tartományban, Verona vidékén termett bor.

619. *Falerni:* a campaniai híres bortermő Falernusból származó, oda tartozó.

620. *Ammini:* a közép-itáliai bortermő Aminaeából származó.
621. *Tmolus:* Lydia boráról híres hegyvidéke s városa.
fejedelmi Fané: az eredetiben tkp. 'Phanae Fejedelme' van, amely egy kiváló szőlőfajta neve (Phanae Chios déli csúcsa).
622. *Argitis:* Argoszból származó.
625. *Rodia:* a boráról híres Rhodos szigetéről való.
ketske-tsetsű: hosszúkás bogyójú szőlőfajta.
631. *Jonium:* a Jon-tenger.
637. *Gelónok,* gelonok: szkíta néptörzs.
639. *ebénus* (lat.): ébenfa.
641. *Akánt* (gör.): akantusz, medvetalpfű.
643. *szér:* tkp. *sér,* selyemkészítő kelet-ázsiai nép.
648. *Media:* ókori birodalom a mai Irán (Perzsia) északnyugati részén.
658. *Médusok:* médek, Média lakói: perzsák.
659. *Hermus:* lydiai folyó.
660. *Nem vág ki* (táj., rég.): nem tesz túl rajta.
Bactra: kelet-ázsiai város.
661. *Panchája,* Panchaia: tömjénjéről, mirhájáról híres mesés sziget.
664—665. A görög monda szerint az ember sárkányfogak vetéséből kelt ki.
666. *Masszicus;* Massinius: bortermő hegy Campaniában.
669. *oltári:* oltárra, áldozatra szánt.
Clitumnus: umbriai kis folyó.
675. *tsomorka,* csomorika: az ernyősök közé tartozó, fehér virágú mérges növény (Cicuta).
677. *débol* (táj.): lenyom, feltúr.
683. *Lár,* Larius: a mai Comói-tó.
684. *Lukrin,* Lucrinus: campaniai tó Baiae mellett.
686. *Julius:* július, az év hetedik hónapja.
687. *Tirhénum,* Tyrrhénum: a Tirrén-tenger.
Avernus: mérges párájú mocsaras tó Cumae mellett.
690. *Marsusok:* harcias nemzet Latiumban.
körmönn font (rég., nép.): a kifejezés jelentése itt nem mai értelemben véve 'ravasz', hanem 'kiváló', 'derék'.
691. *volskusok,* volse(us)ok: latiumi néptörzs.
Sabinus: szabin; régi itáliai néptörzs.
692. *Ligurok:* felső-itáliai harcias nép.
Détzius; Decius: híres római család.
693. *Camill:* Camillus római hadvezér, aki Rómát i. e. 389-ben a gallusoktól megszabadította.
Scipiók: a két Scipio: Africanus Maior, Hannibál legyőzője s Africanus Minor, Karthágó feldúlója.
Máriusok: híres római család; leghíresebb tagja C. Marius, Jugurtha legyőzője volt.
701. *Ascra versei:* Hésziodosz tanító költeménye (Ascra az ő szülővárosa volt).

705. *sívó* (nép.): merő.
porond (nép.): homok-, kavicszátony, ill. vízmosás.
720. *Tyrhenus,* Tyrrhenus: tirrén, etruszk.
elefánt síp: voltaképp elefántcsont síp.
721. *terjedtt:* tkp. 'öblös'.
füstölgő tagokat: az áldozati állatok égő belső részeiről van szó.
725. *Tarenti:* tarentumi, az alsó-itáliai görög gyarmatvároshoz, Tarentumhoz tartozó, onnan származó.
726. *Mantua:* Pó-völgyi város, a *Georgica* írójának, Vergiliusnak szülőhelye.
728. *tsergeteg* (táj., rég.): kis patak.
743. *kázsia* (rég.): cimetfa, fahéj (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 91—92. l.).
744. *porkó* (rég.): a latin eredetiben szereplő *tofus scaber* jelentése 'morzsolódó tufa', 'darázskő'.
745. *a' kígyóknak [...] ételek:* régi hiedelem szerint a kígyók földet ettek.
746. *vigály* (táj.): ritkás, gyér.
753. *hórihorgas* (poet. lic.): az eredetiben csak 'horgas' van.
754. *Kápua,* Capua: Campania fővárosa.
755. *Acerra:* Nápoly melletti város.
Clanius: folyó Campaniában.
778. *versent* (rég.): versenyt, versengve.
779. *suhantz* (táj.): vessző.
781. *elvásol* (rég., táj.): elvásottá teszi, okozza, hogy elvássék.
789. *Tisza:* tiszafa, piros bogyójú, sötétzöld fenyőféle.
810. *mint a' Milling* (táj., rég.): 'hajszálig, pontosan'; a *milling* maga éles 'vágószerszám' (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 127—129. l.).
819. *ácsorgó elmét* (poet. lic.): a latin eredetiben: *animum inanem,* szó szerint: 'üres, hiábavaló lelket'.
826. *eskulus:* a latin eredetiben *aesculus* 'tölgy'; Csokonai valamilyen okból nem fordította le a latin szót.
831. *trutzol* (rég.): dacol.
832. *vaska* (táj.): vaskos.
838. *kozlobár,* koszlobár (táj.): hitvány.
859. *a' nyulánk kígyókat faldosó fejér madár:* alkalmasint a gólyáról van szó.
861. *paripáin a' gyors Nap:* a lángszekéren futó Phaëtonra utaló kifejezés.
864. *mindenható Atyánk, az Ether:* Jupiter mint a lég istene.
865. *mátkája ölébe:* a hitrege szerint Jupiter (Zeus) eső formájában Danaét ejtette meg, de itt a föld költői megszemélyesítéséről van szó.
874. *tátos* (táj.): táltos.
879. *Eurus:* a megszemélyesített déli szél.
881. *a' vasra ütött legények...:* a latin eredetiben: *virumque terrea progenies duris caput extulit arvis* — szó szerint: 'a föld sarja, az ember, fejét a földről (szántóföldről) felütötte'.

884. *szakmány* (táj.): általjában, egészében elvállalt munka (szemben a napszámmal).
885. *totyakos világ:* a latin eredetiben *res tenerae* 'elpuhult dolgok', helyesebb fordítása: „gyenge dolgok [ti. a palánták]".
892. *tosszan* (táj.): támad, keletkezik.
894. *tartalék* (rég., nép.): akadály, visszatartó dolog.
895. *hév kutyája a' nyárnak:* a Kutya (Canicula) csillagkép, amelynek nevéből *kánikula* szavunk is keletkezett.
910. *jövés* (táj., rég.): hajtás.
913. *pongyola* (táj.): rendetlen(nül nőtt).
916. *egyéb aránt* (rég.): egyébiránt, egyébként.
925. *néző szín* (rég.): színház.
925 kk. A görög *tragédia* a szőlőművelésnek s a szüretnek szentelt dionüszoszi ünnepségekkel volt kapcsolatban, s a *tragédia* maga a *tragosz*-okról, a kecskebőrbe bújt szereplőkről kapta nevét.
926. *mustra* (rég., nép.): szemle.
927. *Athena:* Pallasz Athéné, ill. városa, Athén.
931. *Ausonia:* Itália régi neve.
961. *iglitze* (nép.): liláspiros virágú, tövises törpe cserje; gerlicetövis.
982. *zanót* (táj.): bozót, giz-gazos része a határnak.
988. *puszpáng:* örökzöld cserje, bukszus.
Citor, Cytorus: hegység és város Paphlagoniában.
989. *Naritia:* Naryx görög város környéke Locrisban.
998. *vitla* (táj.): hajlékony, főleg kötni való fűzvessző.
1001. *Ituré:* a híres íjász palesztin ituraeus nép lakhelye.
1005. *Pádus:* a mai Pó folyó.
1010. *Rétus,* Rhoetus: egy kentaur.
Folus, Pholus: mondai kentaur.
1011. *Hylaeus:* Herkules által megölt kentaur.
1014. *küllődik* (nép.): dulakodik, vesződik.
1016. *garád* (táj.): kerítés, ill. eresz, tornác.
1021. *Cásia:* kázsia (ld. előbb, a 743. sornál).
1024. *tempe:* tkp. Tempe — kies völgy Thessaliában.
1042. *Sperkhius,* Sperchius: thessaliai folyó.
1043. *Lakoni:* Peloponnesos Laconia tartományába való.
Táiget, Taygetos: hegység Laconia nyugati részén.
1049. *Acheron:* az alvilágot körülvevő folyó.
1051. *Silvanus:* a földművelés és állattenyésztés egyik ősi istensége.
1054. *bátor* (rég.): noha, ámbátor.
Dákus, Dacus: Dácia — Erdély — az Al-Duna és Moldva vidékén elterülő tartomány lakója; dák.
1060. *lapát:* evezőlapát.
1063. *drága kőből:* tkp. drágakővel kirakott serlegből.
1066. *játék—néző—hely* (rég.): színház.

1090. *versent* (rég.): versengve.
arányoz (rég.): céloz.
1093. *Remus:* Romulus öccse s társa a monda szerint Róma megalapításában.
1097. *arany Szaturnus,* Saturnus a görög Kronosz, aki a rómaiak hite szerint Zeusz elől, minthogy az az alvilágba akarta taszítani, Itáliába menekült, s ott tovább uralkodott, a boldog aranykort teremtve meg.
1098. *Dikte* (Dicte) *királlya:* Jupiter, akit atyja elől a Kréta szigetén levő Dicte hegyének barlangjában rejtegettek.
1104. *Páles,* Pales: itáliai pásztoristen.
Amfrizusi (Amphrysusi) *híres pásztor:* Apolló, aki a thesszáliai Amphrysus folyó partján legeltette Admetus király csordáit.
1105. *Litzéum,* Lycaeus: árkádiai hegy, Pán kedvelt tanyája.
1108. *Euristheus,* Eurystheus: mükénei király, akit Juno arra szemelt ki, hogy Herkulest tizenkét nagy feladat elvégzésére kényszerítse.
1109. *Buzilis,* Busiris: Poszeidon rossz hírű fia.
1110. *Hilás,* Hylas: szép ifjú, Herkules társa.
Latona, Lato: Jupiter első felesége.
Délus; Délosz: az Égei-tenger szigete; Juno idáig üldözte Latót, aki itt szülte meg gyermekeit, Apollót és Dianát.
1111. *Hippodám...lovász Pelops / Elefánttsont válla:* Pelops, Tantalus fia, akit csecsemő korában atyja megölt, s megsütve föltálalt az isteneknek (hogy mindentudásukat próbára tegye); Ceres evett is a vállából, de a többi égilakó felfedezte a szörnytettet, s ekkor Jupiter életre keltette, hiányzó vállát elefántcsonttal pótolva.
1114. *Aon hegye:* a Helikon, a múzsák lakóhelye.
1116. *Edom,* Idume: palesztínai tartomány.
1118. *Mintzius,* Minaius: a Padus mellékfolyója.
1119. *nádperém* (rég.): nádszegély, -prém.
1122. *Tirusi [...] bíbor:* Tyrus, föníciai város, híres volt a bíborcsiga halászatáról.
1124. *Álfeus,* Alphéus: Arkádián keresztülhaladó folyó.
Molorberke: a nemeai erdő (Molorchus), a szegény szőlőműves adott szállást a nemeai oroszlán legyőzésére induló Herkulesnek).

Verselése

Ami a fordítás verselését illeti, bírálói általában azon ütköztek meg, hogy a hexameteres latin eredeti helyett, hangsúlyos páros rímű tizenkettősöket, ill. tizenötösöket használt a költő. E szokatlanul hosszú sorformáról külön is írt a „magyar verscsinálás"-ról szóló tanulmányában Csokonai (ld. HG. II, 517—535. l.), s többen rámutattak, hogy abban, hogy Vergilius hexameteres művét 15 szótagú, magyar sorokba fordította, része volt egykori poëseos prae-

ceptora, Háló Kovács József *Aeneis*-fordításának, ahol ő hasonló hosszúságú páros rímű versekben fordította az antik idők nagy eposzát.

Ferenczi kritikai állásfoglalás nélkül csak megállapította a tényt: „a kesthelyi gazdasági intézet miatt is kedveskedni akarván, novemberben Vergilius *Georgica*-jába kapott s előbb alexandrin, majd 15 szótagú sorokban lefordított két éneket" (104. l.).

Gulyás József idézi Háló Kovács József szavait Vergilius-fordításához választott versformájáról: „Ezelőtt 14 esztendővel, akkori Poësist tanuló Tanítványaimnak kedvekért, nagy részént lefordítottam az Eneist, 12 Syllabáju versekben, de most ezeket megnézegetvén, sokkal erőtlenebbnek találtam ezeket a' 12 lábnyi köveket, mint sem hogy az Éneisnek temérdek terhét megbirhatnák. Azért mind 15 lábnyiakat válogattam, az ugy nevezett 15 lábnyi Heroicus versekben fordítottam, mert ezek olyanok a' Magyar nyelvben, mint a' Deákban a' Hexameterek, vagy a' nagy dolgoknak leirásokra legalkalmatosabb hat lábú versek." (I. m. 1925: 251—252. l.) Majd ehhez ezt teszi még hozzá Gulyás: „Ime van író, aki magyar mértékben fordította a teljes *Aeneist*, mégpedig, egy 12-esekben való próbálkozás után, 15-ösökben. Csokonai is 12-esekben kezdte a Georgicont fordítani, de csakhamar rátért 15-ösökre." (I. h.)

Ehhez kapcsolódnak Juhász Géza megállapításai: „Vergilius *Georgicon*-ját mégsem hexameterekben kezdi, hanem páros tizenkettősökben, majd tizenötösökben dolgozza újra, ez egyszer valóban Háló Kovács József példájára, belátván, hogy így a sorterjedelem inkább megközelíti eredetijét; a rímtelenség hatását ugyan nem keltheti, de hogy a sorvéggel ne törődjön az olvasó, igyekszik mennél igénytelenebb ragrímeket használni: munkára ~ szavára, szilfáknak ~ fűzfáknak stb." (CsVers, 58. l.; v. ö.: uő. CsLat. 90. l., Toldy 823. h.)

414. Bútsúzás egy Lyánkától

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. IV, 135a.

A lap alján — idegen kézzel — *„Irá — 1802. Cs. M."*

A költő kéziratjegyzékein kétszer is előfordul: egyszer a Kcsj.-n a *„N° 8° Nagy Octávába lévők"* között, ahol a 27. *Lidia Napja Komáromb̄ [ban]* címmel, továbbá a Kcsl.-n a N° 4. 18. alatt, így: *A' Patsirta Komáromban.* Föltehetőleg az egyik — vagy talán mindkettő — a KK. IV. kéziratára vonatkozik. Közel egykorú másolata 1817-ből, az ún. Temesvári-énekeskönyvben: OSzK. Oct. Hung. 1090: 27b. (V. ö. Stoll 669. sz.)

Megjelenése

Csokonai számított kiadására: az 1802-i Mfj.-n az *Alkalmatosságra valók* sorában a **6.** 20. számon így fordul elő: *Bucsúzás egy Lyány[kától].* Ugyanitt az *Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék.* sorában a **8.** 27. *<Lidi Napj[ára]>.* Az AV/t_1-re *Patsirta* címmel, az AV/t_2-re már AV.-beli címével, az AV/t_3-ra pedig így: *Bútsúzás Egy Lyánkához.*

Végül valóban az AV.-ben jelent meg, de nem a XXI., hanem a XXII. versként (217—218. l.).

Későbbi kiadásai: Kföldy, Toldy, HG. I, 313. l.; ÖV. — MKKt.

Keletkezése

A K-ban a cím helyén a megírás dátuma: *Komárom d. [= die] 12 Febr. [= Februarii] 1802.* Az AV.-ben pedig zárójelben ezeket közli a cím alatt a költő: *„Tsináltam 1802. eszt. Febriariusnak 12d. Napján Komáromból való haza indúlásomkor."* Február 1. Lidia napja, s minthogy Vajda Julianna húga Lidia volt, a vers föltehetőleg neki — Csokonai egykori reménybeli sógornőjének — szólt.

Költőnk 1802 januárjában érkezett Komáromba *A' Tavasz* kinyomtatása végett: a kötetet febr. 10. körül kezdték nyomtatni. A köszöntő vers azt tanúsítja, hogy a Vajda családdal nem hidegült el végleg Csokonai viszonya; ekkor dedikálta *A' Szépség ereje a' bajnoki szíven* egy példányát az akkor már Lévainévá lett Lillának is (ld. Ferenczi 121. l.; MM. II, 903., 1057. l.).

Szövegkritika

Mint a kéziratjegyzékek és a címjegyzékek mutatják, különféle címmel jelölte meg az eredetileg címtelen verset Csokonai. Természetesen az AV. végleges címét fogadjuk el.

1. K: Kp. n., a *Rózsaszál* aláhúzással kiemelve.
2. K: *kertéb [= kertébe]*
3. K: ***Kikeletkor***
4. K: ***hév Ifju' öléb [= ölébe]***
6. K: A *Tölts* sötétebb árnyalatú tintával más szóból (talán abból: *Érj*) jav.
7. AV.: *Menyországba'* A K szerint em., ahol így található: *Mennyországb'*
8. K: *hervadatlanságb' [= hervadatlanságba']-*
9. K: A *Patsirtának* kiemelésként aláhúzva, s ezt a nyomdában is figyelembe vették: dőlten szedték.
13. K: *szivedből*
16. K: ***hazámig***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai ugyan az AV.-ben azt írja, hogy „Komáromba való haza indulás"-akor írta a verset, az adatok szerint azonban valamivel később indult csak haza: „Komáromban [...] most is Laky vendége volt; itt vette Szokolai Dániel levelét Iharos-Berényből, mely szerint neki 20 forintot küldött, de a pénz elveszett és itt Fazekas üdvözlő versét, mely Debreczenben február 17-én kelt. Tőle ekkor csak egy költeménye keltezését ismerjük, *Bucsuzás egy leánykától* czim alatt február 12-ikéről. Ez időzésében találkozott Lillával is, sőt van oly mende-monda, hogy felkereste Duna-Almáson. E találkozás emlékét őrzi *A szépség ereje a bajnoki szíven* egy példánya, melyet e pár sorral ajándékozott Lillának: »Elfelejthetetlen Angyalom. Vedd ezt a kis könyvet azzal a szívvel, a milyennel ajánlom; s emlékezz meg írójáról, a ki miatta siet a halálhoz, a kit te hidegebben fogadsz, mint sem érdemlené. Élj vigan! — Csokonay m. k.«" (Ferenczi: 121. l.)

A búcsúzó vers elsősorban névnapi köszöntőnek készült, amint a Kcsj. címváltozata — *Lidia Napja Komáromban* — s az Mfj.-n a *Lidi Napjára* is mutatja. A címzett pedig Vajda Julianna húga lehetett, akiről maga Lilla írta sürgetőleg a költőnek, hogy ha nem siet, „a Lidi is férjhez megy" (ld. Szilágyi: CsMűv. 337. l. V. ö.: CsEml. 421. l.).

Talán az őt 1802-ben hidegen fogadó Vajda Julianna iránt táplált érzelmeit vetítette rá a húgára. Az is lehetséges, hogy Bédiné Fábián Juliánna vagy Lidia szülei felkérésére írta meg a művészi kis köszöntőt, amelyet Majláth János tíz másik Csokonai-verssel együtt fel akart venni német nyelvű versantológiájába (ld. KazLev. XVII, 216. l.).

Verselése

Ún. „rövid Himfy-strófában" íródott (ld. Elek 9—10. l., Horváth János: IrNép. 75. l.).

Rímképletek: 4/4 a; 4/3 b; 4/4 a; 4/3 b; 4/4 c; 4/4 c; 4/3 d; 4/3 d. Az AV.-ben — nyilván takarékosságból — minden sor egy vonalba van szedve; mi a K változatosabb sortördelése szerint közöljük.

415. [Dedicatio Gr. Széchényinéhez]

Kézirata

Saját kezű kalligrafikus tisztázata a gróf Széchényi Ferencnéhez küldött 1802. febr. 16-i levél mellékleteként az OSzK. Levelestárában. Más kéziratát nem ismerjük, bár az 1802-i ÚK.-n két kéziratát is lajstromozta a költő: „31. *Gróf Szétsényinéhez*", ill. „162. *Dedicat [= Dedicatio] Gr. Széchényinéhez.*"

Megjelenése

A' Tavasz 1802-i kiadásában jelent meg. Úgy látszik, korábban foglalkozott az *Alkalmatosságra írt versek*-ben való közlésével is Csokonai: az 1800-i Vkt.-n is előfordul, az I. Tomusban <*Széchenyinéhez*> címmel (ld. Cs/ÖM. I, 224. l.).

Keletkezése

Az alkalmi mű keletkezését maga Csokonai mondja el, 1802. február 16-án gróf Széchényi Ferencnéhez intézett levelében, amelynek melléklete volt az itt tárgyalt vers (ld. MM. II, 902. l.). Munkáját Julianna-napra, tehát febr. 16-ra írta a költő, de febr. 13-án kelt levele szerint néhány nappal előbb, febr. 12—13. körül már kész lehetett (ld. MM. II, 900. l.).

Szövegkritika

A' Tavasz-kötetében kinyomtatott szöveg — kiadásunk főszövege — nemcsak helyesírásában tér el az autográf kézirattól; ezért az utóbbit főváltozatként itt a jegyzetben közöljük.

A versnek *A' Tavasz*-ban nincs külön címe; Toldy *Ajánló levél* címmel vette föl a tartalommutatóba; a HG.-ban így került a tartalomjegyzékbe: *Gróf Széchenyi [!] Ferencné ... őexcjának nyújtott ajánlólevél;* Vargha Balázs kiadásaiban *[Gróf Széchenyi Ferencnének]* a vers címe (ld. ÖV. — MM.). Mivel Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — *Széchenyinéhez, Gróf Szétsényinéhez,* ill. *Dedicatio Gr. Széchényinéhez* címmel fordul elő, s az utóbbi autográf lejegyzésben: ezt fogadjuk el. A HG. címadása voltaképp *A' Tavasz* kiadására vezethető vissza, ahol a belső címlap után az első oldalon ez az egész oldalas ajánlás olvasható: „NAGY MÉLTÓSÁGÚ / SÁRVÁRI FELSŐ-VIDÉKI GRÓF / **SZÉCSÉNYI FERENCZNÉ,** / SZÜLETETT TOLNAI GRÓF / **FESTETITS JULIÁNA** / ASSZONYNAK / Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK, / mély tisztelettel nyújtott / AJÁNLÓ-LEVÉL. / Komáromban. Febr. 16d. Napj. / 1802." A vers előtt a K-ban mottóként Horatius-idézet található, s ez *A' Tavasz* kiadásába is belekerült, csak nem a vers első strófája elé, hanem az idézett dedikáció hátoldalára, mintha az egész kötet mottója volna (pedig a kötetnek magának megvan előbb a jeligéje, közvetlenül a címlap hátoldalán: „Dúdolj verset! Kinek? A' Magyar Nemzetnek. *Szilágyi Márton.* 1699.").

Igaz, hogy a Horatius-idézet az egész kötet ajánlásának is tekinthető, de a K-ban közvetlenül tárgyalt versünk előtt olvasható, s ezért mi is ott közöljük, mint Toldy és a HG. (Vargha Balázs a vers jegyzetébe tette: ld. MM. I, 1114—1115. l.) A mottó forrásjelzése némileg eltér a K-ban, ahol a 4. sor utolsó szavához Csokonai saját kezű lapalji jegyzete csatlakozik: ezt a korábbi kiadások elhagyták. Vargha Balázs szögletes zárójelben a lap alján közölte (ld. MM. stb.).

A kézirat eltéréseit a nyomtatványtól kiemelten (ritkább dőlt, ill. félkövér szedéssel) közöljük:

„Méltóságos Sárvári F: Vidéki
GRÓF SZÉCHÉNYI FERENTZNÉ,
szűletett Tólnai
GRÓF FESTETITS JULIÁNA
Asszonyságnak
Ő EXCELLENTIÁJÁNAK.

Sed non haec mihi vis; nec TIBI talium
Res est. aut animus divitiarum egens.
Gaudes carminibus: carmina possumus
Donare, et pretium dicere muneris [!].
Horat. L. IV. Od. VIII. v. 9.

NAGYSÁGODNAK kárpitokkal,
Keresztekkel, tsillagokkal
Ez Napon udvarlanék;
U d v a r l a n é k kösöntyűkkel,*)
És reá smaragd betűkkel
JULIÁNÁT metszenék;

Concertekkel ekhóztatnám,
És ágyúkkal durrogtatnám
A' Dunának partjait;
Pompáznám Örömportákkal,
'S tűndöklő Tűzi-munkákkal
Buda' és Pest' f a l a i t;

Sőt még többet is mivelnék.
De sem tőlem ki nem telnék
Illyen pompa, illyen kints;
Sem NAGYSÁGOD' Grófi telke,
Kintstárja, és Nemes Lelke
Illyeknek hijjával nints.

*) *Kösöntyű* = Monile, Torques, Armband, Halsband, Aranylántz, Karkötő, Nyakbavaló. – Régi Magyar Szó.

Én bővölködöm versekben;
Nagyságod pedig ezekben
Mindég nemes kedvet lél.
Méltán is; mert kit lantjára
Vesz a' Múzsa, Nap' módjára
Fénylik az, 's mindenha él.

A' gyémánt jelek elvesztek,
Léthét úszszák sok keresztek,
Sok oszlop a' porba űl;
Ellobban *Stuver'* remekje,
ÉS *Hayden'* bájos énekje
A' szellőkön elrepűl:

De a' Múzsáknak Szózatja
A' sírt is megrázkódtatja,
'S életet fúvall belé;
A' Virtus' nevét felfogja,
Örök trombitán harsogja
A' földről az ég felé.

Kit a' hartzok' laurusával,
Kit a' polgári tserfával
Jegyez ki a' Tisztelet,
Hogy az Érdem' Templomában
Tűndököljenek sorjában
Feltördeltt sírjok felett.

NAGYSÁGOD' Kegyelmes Férje,
És Méltóságos Testvérje,
Kik Hazánk' Múzsáinak
Oltárokat építtettek,
Polgárivá ekképp lettek
Olympus' tornátzinak. — —

Hogy pedig e' ditső tájon
Az Ó HÚGOK is sort álljon
A' *Héroinák* között:
NAGYSÁGOD' tiszteltt Fejére
A' Clio' egyik testvérje
Egész TAVASZT kötözött,

55 Kinn az ősz a' kikelettel
A' morál a' képzelettel
Atyafias lántzot von;
Mint ágán a' Narantsfának,
És képén a' Grátziának,
Vagy pedig — NAGYSÁGODON.

Írám RKomáromb[an]. Febr: 16d[ik]. Napj[án]. 1802."

A Horatius-idézet utolsó sorában a *muneris* elírás, *muneri* helyett, ahogy *A' Tavasz*-ban is található.

26. *Léthét:* a K-ban aláhúzva, ami a dőlt szedésre vonatkozó utalás, de a kiadásban enélkül jelent meg.
44. E sor a K-ban nincs kiemelve.
50. *Ő Húgok:* a K-ban nem verzálissal, csak ritkítással van kiemelve.
54. A K-ban a sor végén nem pont, hanem vessző van; értelemszerűen ez is illik oda, ezért a Sz-t e szerint em.
55. *Kinn:* a K-ban is így, de *Kin* (= *Akin* 'amelyiken) értelemben: a költő az *-n* határozóragot gyakran kettőzte, ezért meghagyjuk így, bár némileg félrevezető; Vargha Balázs *Kin*-re emendálta a szót (ld. MM.), de az előző versszak végén meghagyta a pontot.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai 1800 decembere óta készült Kleist-fordításai közreadására (ld. Cs/ÖM. I, 262. l.), ekkor nyitott előjegyzési, ill. előfizetési ívet munkái tervezett gyűjteményes kiadására, komáromi, illetve pesti kiadókkal tárgyalva, Festetics, majd Széchényi Ferenc grófot próbálván megnyerni mecénásul (ld. uo. 264—265. l.).

Mikor azonban az első kötetnek szánt *Georgicon*-fordítása nem nyerte meg a keszthelyi Georgicont alapító Festetics gróf tetszését, Széchényi Ferenchez fordult, aki 1801. febr. 15-i levele szerint hajlott a kötetek kiadására, de bizonyos feltételekkel: többek között azt kérve, hogy kerülje a politikailag s erkölcsileg kényes témákat, s az ő nevét ne említse az ajánlásban. A költőt mindez érzékenyen, sőt kínosan érintette, mivel 1801. szept. 29-re, a Mihálynapi vásárra ígérte a gyűjteményes kiadás első kötetét, többektől az előfizetési díjat is fölvette, és a komáromi nyomdatulajdonos Weinmüllernével is megegyezett. Szorongatott helyzetében vette elő legártatlanabb tárgyú művét, *A' Tavasz*-t, s egy merész fordulattal — szinte cselhez folyamodva — fölajánlotta névnapi, Julianna-napi ajándékul Széchényiné Festetics Julianna grófnőnek (mivel Széchényi Ferenc azt is kikötötte, hogy az ő neve nem szerepelhet az ajánlásban) (ld. HG. II, 703. l., v. ö. Cs/ÖM. I, 12. l.). A kísérlet sikerrel járt, de az öt kötetre tervezett sorozatból csak *A' Tavasz* jelent meg, 1802-

ben (Csokonai a József-napi vásárra ígérte megjelenését). (A tervezett gyűjteményes kiadásnak fennmaradt a kinyomtatott borítója: „Csokonay Vitéz Mihály munkái. Első kötet. 1. Csomó. [...] Komáromban. Özvegy Weinmüllerné betűivel. 1802." Ld. Cs/ÖM. I, 266. l.)

Ehhez a vállalkozáshoz készült — „captatio benevolentiae" -ként — az ajánló vers.

A Horatius-verset műfordításban — Muraközy Gyula fordításában — Vargha Balázs a jegyzetekben idézte:

— — Ám nincs nékem ilyen; s íly örömökre sem
Lelked, sem vagyonod rá nem igen szorul.
Szíved versnek örül: verseket adhatok,
És elmondhatom ily szép adomány becsét.

(MM. I, 1115. l.)

Idézzük a vershez csatolt levelet, amelyben a költő kifejti, hogy azért fordul éppen a címzetthez, mivel benne két nagy pártfogója neve — a Széchényi és a Festetics név — egyesült:

„Méltóságos GRÓFNÉ,
Kegyelmes Asszonyom!

Ő Excellenciájának a' Mélt: Grófnak parantsolatjából egy Új Dedicatiót kellett vala készítenem: de míg az elkészülne, és a' hozzá tartozó Munka a' Sajtó alá mehetne; bátorkodom a' Kleist' Tavasszát kiadni, és elejébe ezt az ide zártt Ajánlást függeszteni, még pedig Excellentiádnak Névnapi udvarlására. Mélly főhajtással tehát, és alázatos kéztsokolással könyörgöm Excellentiádnak, méltóztassa ezt a' poétai ajándékot azzal a' Kegyességével elfogadni, a' mellyel az emberek, a' nemzet, és a Szép tudományok eránt szokott viseltetni. SZÉCHÉNYI! FESTETITS! Ez a' két Méltóságos Név, Excellenciád eránt tiszteletet öntött belém, és bizalmat: ezzel az udvarlással pedig tartoztam én Excellentiádnak, a' Méltóságos Grófnak Ő Exc:jának Kegyes Pártfogásáért, és a Mélt: Gróf Festetits György Ő Nagyságának sok rendbéli jótéteményéért. De tartoztam ezzel az Excellentiád' érdemeinek is, mellyek ama' két Tiszteltt Nevet Excellentiádban szerentséssen egyesítették. Tellyes bizodalommal terítem tehát lábaihoz a' *Tavaszt,* és holtig maradok Excellentiádnak

hív tisztelő szolgája
Csokonai Mihály mk."

(OSzK. Levelestár.) Ferenczi azt írja, hogy *A' Tavasz*-szal „gróf Széchényinének kiván névnapjára tisztelegni [...] Horatius IV. 8. ódája nyomán készült ajánló költeménnyel" (118. l.); de a vers csupán egy motívumot vett át Horatiusból; bár 1802. febr. 13-i levelében Csokonai ezt írta Széchényi Ferenc grófnak, Kleist-fordításáról: „Der Frühling von Kleist. — Ezt az utolsót a héten sajtó alá tétettem, reménylem, hogy ennek a hasonlíthatatlan versezetnek

belső érdeme nékem is kegyelmet nyér a Méltóságos Grófné Ő Excellentiája előtt, kinek ezzel névnapi alázatos ajándékúl kivánok udvarolni, ide zárván mély főhajtással és kézcsókolással az ajánló kis versecskét is, amellyet a Horatius Libri IV. Oda 8-vájának követésére készítettem. Méltóztassék Excellentiád és Ő Excellentiája, ezt a kicsiny, de a Kleist és a szép Tavasz nevéért becses ajándékot kegyes szívvel elfogadni s az Excellentiátok eránt való örökös tiszteletemmel és háládatosságommal a magam méltatlan voltomat kipótolni." (MM. II, 900. l.)

Ferenczinél azt olvassuk még, hogy a grófné el akarta hagyatni az ajánlást (118—119 .l.). A Ferenczi által hivatkozott levélben Kultsár István pontosan ezt írta Pestről, febr. 20-án Csokonainak: „Éppen Ő Excellentiájánál voltam, midőn az Ur levele érkezett Juliána napjára. Kegyessen vették ugyan mind Gróf Setsényi [!] Maga Ő Ex[cellentiája], mind a Grófné: De emennek szemérmetes, és fényleni nem akaró szive mégis arra vette a Grófot, hogy az Ajánlást mellékelné el. Azért Ő Excellentiája általam Kívánta az Urnak tudtára adni, hogy mind maga, mind Grófnéja eránt viseltető tiszteletét nagyra betsűli, és a Költségbeli segítséget a *Tavasz* Kiadására sem tagadja meg az Urtól, hanem az ajánlást méltóztassék elhagyni." (CsEml. 102. l.) 1802-i aug. 4-i levelében pedig ezt írta Kultsár a költőnek: „Azon nem szükség sokat törődni, hogy megesett az Ajánlás bényomtattatása. Ez nem fájlalható sérelem, arra nézve, ki megtiszteltetett, az Urra nézve pedig a világ előtt nyereség. Ha mindég így vétünk, bocsánandó lészen. Tessék az igazat megirni azoknak, akiket illet. Béköttetéssel nem kell költségeskedni. A történet mostohasága is eleget mentheti az Urat. Hány példát küldjön az Ur, azt jól végezte; mert illik mind a Két Fő Méltóságot megbecsülni." (Uo. 113. l.)

Az ajánló verset méltatva Sinkó úgy vélekedett, hogy „nem egy strófája a legszebb Csokonai-versek játékos harangzenéjének leleményes üdeségével cseng-bong [idézi az 1—2. vsz.-ot]" (267. l.), majd a 13—15. sorról ezt ugyanott mondja: „úgy hat mintha a képzeletbeli drágakövekben, ünnepi ágyúszókban, tűzijátékokban és díszkapukban duskáló nábob a saját rongyos kolduszsebére mutatva kicsit sunyin, kedvesen fölnevetne, hogy aztán a felsorolt sok képzeletbeli ünnepi ajándék és pompa után, kijózanodva állapítsa meg, hogy de hiszen a grófné — »és nemes lelke« — az, akinek minderre bőven telik, míg ő maga a világon semmi egyébben csak »bővölködik versekben«." S ha ebben van némi túlzás is, abban igaza van, hogy a végén — az utolsó négy versszakban — „az ajánló vers a szokványos alkalmi versezetek szürke »udvarlásával« folytatódik — és laposul el" (263. l.).

4. *kösöntyű:* ld. Csokonai magyarázatát a főváltozatban.
10. *örömporta* (rég.): diadalkapu.
23. *Clio:* a történetírás istennője az ókori görög regevilágban.
28. *Stuver* (Stuwer): a híres bécsi tűzijáték-készítő család valamelyik tagja (v. ö. Wurzbach: *Biographisches Lexikon.* XL. Wien, 1880).
29. *Hajden:* Joseph Haydn (1732—1809), a nagy osztrák zeneszerző.
36. *A' Nap' két háza:* Kelet és Nyugat.

37. *Bellóna* (lat.): a harc, a háború istennője a római mitológiában.
44. *Méltóságos Testvérje:* Festetics György gróf.
55. *Kinn:* amint a szövegkritikai részben utaltunk rá, nem 'odakinn' értelemben, hanem 'akin, amelyen' jelentésben áll itt a szó, s voltaképp *Kin* volna a helyes alakja.

Verselése

8-as és 7-es, kétütemű sorokból — a költő egyik kedvelt strófafajtájában — épült, rímképlete: 8a 8a 7b 8c 8c 7b.

416. A' Szabadságfához
(Schweizer Nóta)

Kézirata

A Kcsj.-n a „N^{ro} 3° Számadó Diárium"-ban így fordul elő az 1. szám alatt: „1. *Schweitzer Nóta a' Szabadságfához. 2. Exemplárb̄ [= Exemplárban]*" Megvan a Kcsl.-en is a N^{ro} 17. kötegben: „5. *Helvétus Nóta Németből.*"

Voltaképp négy kéziratát ismerjük a fordításnak: fogalmazványa is kettő van: egyszer (Toldy szerint „Először" [956. h.]) páros rímű nyolcasokban fordította a költő: KK. III, 5a. (cím nélkül) (K_1), majd páros rímű tizenkettősökben: K 755/II. (korábban: K 679/II). 44b. (K_2). A cím nélküli fogalmazvány tisztázata: *A' Szabadságfához. (Schweizer Nóta.)* címmel: KK. III, 4ab. (K_3). A fordítás egy szövegváltozata — ugyancsak tisztázatban — közvetlenül emellett található *„Pest, Martī. 25 d. Ac. 1802 (Németből)"* címszerű keltezéssel: (KK. III, 3b + 4b) (K_4). (E két utóbbi kéziratra vonatkozhat a Kcsj. „2. Exemplárban" adata.)

Megvan a költő hagyatékában, saját kezű lejegyzésében a német eredeti is: K 755: 12a.

Megjelenése

Csokonai életében nem jelent meg. Mint Toldy is megírta már, a költő eredetileg Görög Demeter fölkérésére, a Kassai Hírm. számára fordította le „hol azonban meg nem jelenhetett" (956. h.). (A cenzori beavatkozás okáról a tárgyi magyarázatokban szólunk.) Először maga Toldy adta ki, a K_3 szövegét: 786—787. h. Utána — szintén ezt a szöveget — a HG. II, 110—111. l. A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

A fordítás keletkezéséről — amelyről a tárgyi magyarázatokban szólunk bővebben — Márton József 1802. márc. 2-i, bécsi keltezésű levele tájékoztat (ld. CsEml. 105., 565., 572. l.; v. ö. Toldy 956. h.). A versfordítás pontos keltezését is ismerjük a K_4-ről: Pesten, 1802. március 24-én készült.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja — mint Toldynak s a későbbi sajtó alá rendezőknek — a K_3. Legcélszerűbbnek látszott a nyolc szótagos K_1 s a K_3 szövegét fő változatként itt a jegyzetekben közölni, míg a K_2 eltéréseit — amely a K_3 fogalmazványa — a főszöveg jegyzetanyagában.

A K_1 szövege:

Dűlj, szegény Fenyőfa, dűlj le <végre>!
Ah! mi is le dűlünk, mint te, <már>!
A' Frantz kézben <jutánk tsendességre> úgy nyugszunk már,
Mint az ölyv' körmén <herge> [az áth. szó fölé írva: *a'*] madár.
Néked <minden> [az áth. szó fölé írva: *lenyúzták*] héjjadat <lehúzzák>
Letépik [a sor fölé beszúrva: *minden*] gallyadat
<A' népűnket is> [Az áth. rész fölé írva:
'S A' mi] [A sor fölé beszúrva: *Ah*] így
<meg> nyúzzák meg népünket,
<Bőrünket> Rég<en> [Jav. e.: *régen*] eladták
<? *vas.*> már bőrünket.
<Rakhatnak ugyan téged> [Az áth. rész fölé
írva: *Tzifrálkodhatsz ugyan*] <pántlikákkal>
<Miként A' tarka> [Az áth. rész fölé írva: *a'*]
Sárpokkal mi:
<De az áldozni való marhákkal>
<Nem így szoktak é ökröt vágni menni?>
[Az *ökröt* fölé írva: *vágni*]
<Te elszámolsz> Téged ugyan szép módjával
<Mert nints rajtad gyökér és levél>
<Ki> <Tzifrázhatnak> [Az áth. szó fölé írva:
Piperézhetnek] pántlikával,
<Törvényünk, hitünk prédára kél.>
Mint mi<nket tarka' sarpokkal>
[Az áth. rész fölé írva: *ránk is a' vének*]
<De az áldozóbarmokat> [Az áth. rész fölé írva:
Tarka Sárpot bígyesztének]
De e' pompa n̄ [= nem] ollyan é,

Mint az áldozóbaromé,
Mellyet nyalkán feltzifrálnak
'S a' vágóra úgy vonkálnak.
Te elszámolsz utóljára
E' hiú pompa' truttzára
Mert dőlt ágad lefosztatik
Gyökered elvagdaltatik.

A K_3 szövege mint második fő változat:

Pest Mart. 24d. Aō 1802
(Németből)

Dűlj le, szegény Fenyőfa, a' földre, tsak dűlj le!
Ah! magunk is le vagyunk dűlve immár, mint Te;
Most mint a hergő Galamb a' karvaly körmében:
[más szóból: jav.]
Úgy találunk nyúgalmat a' Frantzok' kezében.
Tenéked majd [Jav. e.: *mind*] lenyúzzák kérgedet 's héjjadat,
[Hézag a K-ban] letépik minden ágszáladat:
Illyen nyúzást fognak el-követni népünkön,
Régen vásárt ütöttek már a' mi bőrünkön.
Feltsitsázhatnak ugyan téged pántlikákkal:
Mint minket piperéznek övekkel tarkákkal;
De az Áldozóbarom' sorsa nem illyen é,
Mellyet tzifrázva visznek a' Vágószék felé?
E' hiú pompa mellett [a sor fölé írva:
nép' truttzára] elszárad szépséged,
Mert gyökered' 's ágadtól megfosztanak téged,
Mi meg elrongyosodunk, mert prédára menünk.
Elvesztvén alkotmányunk, hitünk és mindenünk,

Még verebeknek lesz ott fészke és tanyája,
Hol most zászló lebeg 's a' Szabadság' sapkája:
Ah! majd a' frantziák is a' magok fészkére
Leányunkkal, nejünkkel [a szavak alá írva:
(Lyányinkkal, Hitvesinkkel)] szállunk el végtére.
Ökrök fognak tégedet a' hellyig vonkálni.
Hol símán és tsupaszon kell majd néked állni.
Hja! eggy *Ochs* vala, a' ki minket viszont
E' szörnyű nyomorúság' gyász küszöbéig vont.
Ha Földre vét téged az Idők' zivatarja,
Vagy öszvedönt a' vitéz Helvétusok' karja;
Akkor magasztaltassál egy Akasztófává,
'S a' *Fő Directorium* annak madarává.
[Az utolsó szó alá írva: *(Zászlajává)*]

Főszövegünk — a K_3 — szövegkritikai jegyzetei a fogalmazvány — a K_2 — figyelembevételével:

1. K_2: *dűlj <sz> le,* A soron belül kp. n.
2. $K_{2,4}$: *levagyunk* em.
   K_2: *mint te.* Egyébként kp. n.
3. K_2: *Most, <mint> miként a' Galamb* Kp. n.
4. K_2: *<Nyúgodalmat lelünk>* Az áth. rész fölé írva: *Úgy kezdünk nyúgodni a' Frantzok kezében.*
5. K_2: *Tenéked le<hú> nyúzzák* Kp. n.
   K_4: *Tenéked majd* Jav. e.: *mind*
6. A sor első szavának helye a K_2-ben s a K_4-ben is kihagyva.
   K_2: *lefosztják [...] ágszáladat.*
7. K_2: *<Igy> <Éppen>*
9. K_2: *<Tzifrázhatnak>* Az áth. szó fölé írva: *Pipezhetnek*
10. K_2: *minket <tzifráznak>* [Az áth. szó fölé írva: *pípeznek*] *Sárpákkal,* A szó nincs aláhúzva.
12. K_2: *<Mellyet> <Kit pompával> [...] vágó-szék felé.*
13. K_2: *<Te> E' [...] <el fogsz száradni>* Az áth. rész fölé írva: *száradni* Kp. n.
14. K_2: *Mert <levél és gyökér>* [Az áth. szavak fölé írva: *<? torsod 's gyökered>*] *<nélkül fogsz maradni>* [A *fogsz* fölé írva: *kell*] *<le fog vagdaltatni>* Az áth. sor alá írva: *levél és gyökér nélkül hagynak téged.*
16. K_2: *<Elveszténk ? tartományunk>* Az áth. rész fölé írva: *Oda alkotmányunk* Az *és* előtt kp. n.
17. K_2: Kp. n.
18. K_2: *Hol <,> Szabadság sapka*
19. K_2: Ahol a' *Frantzia is a' maga*
20. K_2: *Hazánk Hölgyeivel szállong*
21. K_2: Kp. n.
22. K_2: *kell tenéked állni:*
23. K_2: *Hja! <az is> egy Ochs.* Az utóbbi szó nincs aláhúzva.
24. K_2: *E' szörnyű inségk [= inségnek]*
25. K_2: *[...] vét téged* A sor eleje a papiros hiányossága miatt olvashatatlan.
26. K_2: *Vitéz Helvétusok*
27. K_2: A sor első szava [vlsz.: *Akkor*] a papiros szakadása miatt hiányzik. *akasztófává*
28. K_2: A K szakadozottsága folytán a három első szó nehezen olvasható; a *Directórium* nincs aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A verset, mint volt róla szó, a bécsi lapszerkesztő, Görög Demeter fölkérésére fordította le Csokonai a bécsi Magyar Hírmondó számára. A kérést a Bécsben élő Márton József közvetítette, 1802. márc. 2-án kelt levelében: „Görög Ur szívesen tiszteli Barátom Uramat s arra kéri, hogy ha jó kedve lesz egyszer fordítsa le ezt az ide zárt igen excellens Dallot. Ezt a Svajtzerek szokták énekelni [azért kezdődik így: Falle immer arme] mikor szabadság fájának fenyőszálat vágtak ki, 's azután szokták maga a' szabadság fája körül is énekelni. Kotzebu igen felséges Munkat írt illy tzim alatt. Das merkwürdigste Jahr meines Lebens. Ezen munkából mi egy extractust készítettünk 's kiadjuk a' M[agyar] Hírmondó mellett. Ebben fordúl elő ez a' dal is, és nem szeretnénk elhagyni belőlle. Mihelyt lefordítja B[arátom] Uram küldje fel hozzám." (CsEml. 105. l.; v. ö.: Toldy 956. h.)

Vargha Balázs jegyzete szerint is a német verset August Kotzebue közölte *Das merkwürdigste Jahr meines Lebens* c. könyvében: I, 38—39. l. (ld. CsEml. 565. l.). Majd 1803. jún. 4-i levelében már arról írt Márton, hogy a cenzor nem engedte meg a vers kinyomtatását (ld. K 755: 41a).

Ferenczi erről csak ennyit írt: „Márczius 20-ika táján, néhány új előfizetővel visszatért Pestre, hol *A szabadságfához* czimmel lefordított egy svájczi nemzeti dalt Görög számára, de a censura miatt nem jelenhetett meg a *Magyar Hírmondó*-ban." (121. l.)

Horváth János összekapcsolta a Mantua visszavételét ünneplő *Az igazság diadalma* c. franciaellenes verssel; kapcsolatukhoz tartozik az is, hogy mindkét munka külső behatásra, felkérésre, megrendelésre készült: „*Az igazság diadalma* c. versét, melyet 1799 szeptemberében Mantua visszavételének örömére írt, el is mondta a csurgói gimnáziumban; a »szelíd csendesség« nagy felkavarójával, a francia forradalommal szemben — melyben »Ember az embernek emberrel áldozik!« — egész gyűlöletét és megvetését kiönti; s a nép sepreje, a sokfejű és mégis fejetlen monstrum chiméráinak, a veres sapkának, a szabadságfának, a népcsaló »zsiványságnak« bukását, a szentigazságnak, a törvénynek győzelmét üdvözli. Hátrahagyott versei közt is van egy — alighanem németből fordított — erőteljes darab. *A szabadságfához,* melyről előre jósolja, hogy ki is fogja dönteni »az idők zivatarja« (L. e kifejezést Arany Jánosnál is!). Egyébként gúnyosan már a Békaegérharcban a békákkal is állíttat szabadságfát." (Horváth: Csok. 28—29. l.)

A fordítást — egyértelmű francia- és forradalomellenes tartalma ellenére — a cenzor csak azért nem engedélyezte, mivel a campoformiói béke tiltotta a feleknek az egymás ellen folytatott propagandát.

Márton 1803. jan. 7-i levelében utal a cenzúrára, s ugyanott Görög Demeter elismerő — valóban helytálló — véleményét is tolmácsolja a fordításról: „Kérünk [...], hogy az ide zárt szép Deák verseket [Somssich Lázár latin nyelvű ódájáról van szó] fordítsd le Magyarra; hogy mi azokat a' deákkal egygyütt kiadhassuk az Ujság mellett. Már ezt megengedi a M[éltósa]g[o]s Censor Úr, nem úgy mint a' Svajtzeri Szabadságfáról szólló éneket. — (Azza [!]

a' fordítással megelégedett Görög Úr, de meg is lehetett.) Azomban tsak ugyan azt mondta, hogy Originálisnak sokkal jobb a Te eszed Barátom!" (CsEml. 130. l.)

A májusfához hasonló „szabadságfá"-t (arbre de la liberté) 1790 óta kezdték felállítani a francia falvak és városok terein; Csokonai már a *Békaegérharc*-ban is említette „A' szabadság szent fáját" (ld. Cs/ÖM. II, 46. l.; v. ö. uo. 460. l.).

9. *pípez* (táj.): díszít, piperéz.
10. *Sárpa* (fr., rég.): szalag.
23. *Ochs* (ném.): ökör: a név közelebbi politikai vonatkozásáról Toldy ezt írja: „A 6-d. vszak-ban Ochs Péterre van hivatkozás, ki honát a franciáknak elárulta, s mikor 1799. a francia directórium megbukott, ő is, a helvét köztársaság directora, letétetett és Bernből száműzetett. A nevével űzött játék a magyarból is kivehető." (956. h.)
28. *Direktórium* (lat.): a francia forradalom öttagú irányító testülete (1795—1799-ben).

Mint volt róla szó, Csokonai saját kéziratában is ránk maradt a német eredeti, amelyet alkalmasint Kotzebue említett munkájából másolt ki. A következőkben közöljük ezt a szöveget:

„Freiheitsbaumes. Um zu zeigen, in welchem Geiste dieser Rundgesang gedichtet ist, darf ich nur die letzten Zeilen anführen; sie enthielten eine Apostrophe an den Baum:

Möchtest du zur Galgen werden
Für das hohe Directorium*)!

*) Ich theile hier den ganzen Gesang mit, der mir mit meinen übrigen Papieren wieder ausgeliefert worden ist.

Falle immer, arme Tanne, falle!
Ach; gefallen sind auch wir, wie du!
Nur gleich Tauben in des Habichts Kralle
Finden wir im Arm der Franken Ruh.

Abgeschunden werden deine Rinden,
Aest' und Zweige rüstig ausgerauft;
Uns auch wird man gleichermassen schinden,
Ist ja längst schon unsre Haut verkauft!

Zwar man kann dich fein mit Bändern zieren,
Wie man uns mit bunten Scharpen ziert;
Aber gleichen wir nicht Opferthieren,
Die man schückt und dann zur Schlachtbank führt?

Du verdorrst trotz diesem Flitterstaate,
Weil man dich entwurzelt und entlaubt;
Wir verlumpen weil man ohne Gnade
Uns Verfassung, Ruh' und Glauben raubt.

Neunzehntens: Bemerkungen über die Preussischen Extra Posten.
Zwanzigstens: Verzeichniss mehrerer Arzeneimittel von einem Chemiker in Königsberg.
Ein und zwanzigstens: Mehrere inzelne beschriebene Bogen, mit Planen zu Schauspielen, Entwürfen von Gedichten und

Spatzen werden dort sich Nester bauen,
Wo jetzt Freiheitshut und Fahne wehn;
Ach! mit unsern Müttern, Töchtern, Frauen,
Werden Franken auch zu Neste gehn.

Ochsen ziehen dich bis an die Stelle,
Wo du stehn sollst nackt und glatt;
Ha! ein Ochs war's auch, der uns zur Schwelle
Dieses Elends hingezogen hat!

Beugt, o, Baum, der Zeitsturm dich zur Erden,
Oder stürzt der Schweitzer Muth dich um:
Dann — dann müssest du zum Galgen werden
Für das hohe Directorium!"

(Ld. August von Kotzebue: *Das merkwürdigste Jahr meines Lebens.* I, Berlin, 1801. 58—59. l.; v. ö. K 755: 12a.)

Verselése

A német eredeti 10-es és 9-es keresztrímes sorokból épült; Csokonai eredetileg ugyanezzel a keresztrímes formával próbálkozott (ld. a K_1-et), de ezt később átalakította páros rímű nyolcasokká. Toldy tehát nem egészen pontosan írja, hogy „Először nyolcasokban próbálta" (956. h.): a nyolcasokat már az eredetinek megfelelő 10-es és 9-es sorokból alakította ki a költő (ld. a K_1-et).

A K_3-ban 13 szótagos páros rímű sorokkal kísérletezett, s végül a páros rímű, felező tizenkettősöknél kötött ki.

417. Gr. Szétsényi Ferencz Ő Excellentiájához

Kézirata

A Kcsj. a „N^{ro} 3° Számadó Diárium" anyagában leltározta egy kéziratát a 3. helyen: *„Gr. Szécsényi Fer[encz] Ő Exc[ellentiájá]hoz."* (V. ö. Cs/ÖM. I, 98. l.) Ugyanitt a „N° 10° Fragmenták" kötegben is előfordul, az 1. helyen; *Levél Gr. Szécsényihez* címmel (uo. 101. l.); szintén itt a „N^{ro} 13° Holmi" köteg is lajstromozta egy kéziratát a 4. helyen, az előbbivel azonos címmel (ld. uo. 202. l.).

Ezek valamelyike a saját kezű fogalmazványra vonatkozik, amely ma a KK. III, 6ab oldalon található (K_1). Csokonai hagyatékában fennmaradt egy közel egykorú másolata is: KK. IV. 116ab. (K_2).

Megjelenése

Bár a költő több kéziratleltárán s címjegyzékén *Levél Gr. Szécsényihez* címel fordul elő, személyes vonatkozása, levél jellege ellenére is gondolt kiadására: a Vkt.-n az „I. Tómus" anyagában, utóbb áthúzva így szerepel: *<Szécsényihez>;* az 1802-i ÚK.-n a 27.: *Levél Gróf Szétsényihez;* a Mfj.-n az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" sorozatban a **13.** 4. mű, az előbbiekhez hasonló címmel.

Csokonai életében nem jelent meg, bár voltaképpen beleillett volna az AV. anyagába is (ott azonban más, Széchényi Ferencet magasztaló verse látott napvilágot).

Először Domby adta közre (125—126. l.), majd az ő nyomán Kföldy (III, 47. l.) és Toldy, aki már a K_1-et is láthatta, s ennek alapján írta jegyzeteiben: „Dombynál is megjelentek [ti. a *Lethe* s az itt tárgyalt vers], az utóbbi pontatlanúl." (957. h.) A későbbi kiadások ezeken alapulnak.

Keletkezése

Az 1799—1801 között készült Kcsj. leltározta először, a címjegyzékek közül is az 1802-i ÚK. és Mfj. lajstromozta: a MM. az 1802. év végére sorolta (közvetlenül az 1802. dec. 24-i *[Éva napra]* elé).

Maga a vers a Kleistból fordított *A' Tavasz* kiadásával kapcsolatos, amely 1802 márciusában látott világot, s a K_1 szerint is a „Pest. Mart. 24.d[ie]. A[nno] 1802" keltezésű *Lilla búcsúzálogjai* után, *A' Szabadságfához* s *A' Pillangóhoz* kéziratát követőleg, a LD. nyitó versét, a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* c. verset közvetlenül megelőzve található; ez az utóbbi költemény pedig 1802 júniusa után íródott.

Széchényi Ferencnek 1802. jan. 29-én, Pozsonyban kelt leveléből érthetjük meg azt is, hogy miért szól a vers utolsó vsz.-a arról, hogy a költő Múzsája elhallgatja — vagyis nem említi — a Széchényi nevét (v. ö. CsEml. 100. l.); az

itt említett „hozzám [ti. Széchényi Ferenchez] intézett rövid Praefatio"-nak is tekinthetjük ezt az ódát: ugyanis *A' Tavasz* ajánlását Széchényinek szerette volna címezni (ld. uo. 563. l.).

A fentiek szerint 1802. márc. 24. után nem sokkal keletkezhetett.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az autográf K_1. A címet a „Számadó Diárium" adata szerint közöljük.

2. K_1: *homály'<t>* A sor fölé beszúrva: *mélly vak*
3. K_1: [A sor elejére szúrva utólag: *'S*] *<Az> Él<tető>* Az áth. rész fölé írva: *et adó <szemmel>* <? *be>intesz* Az áth. rész fölé írva: *<ujjult> szemekkel*
4. K_1: *A' Nemlétel <gö>* Az áth. szótag fölé írva: *bús*
5. K_1: *<dítsérjük> esmérjük*
7. K_1: *ne esmérjük dítsérjük*
8. K_1: *A' Napot* A *Vagy* utólag a sor elejére szúrva; a főszöveget ennek megfelelően em.
9. K_1: *Én ugyan <parantsolásod:* ? *hites hagyásod>* Az áth. rész fölé írva: *ki parantsolásod'*
10. K_1: *törvényemnek* az *em* szótag utólag beszúrva.
11. K_1: *<'S> [...] a'* A sor fölé beszúrva: *te*
12. K_1: <? *itt*> *<ki Megbeszélni>* [Az áth. rész fölé írva: *Előbeszélni <Ki zengedezni>*] *n̄ [= nem] merem.*
13. K_1: *De <a'* ? *Pirók violát>* Az áth. rész fölé írva: <? *megnézni*> *kilehellik* A sor alá, a *Pirók* alá írva: *violák*
14. K_1: *< (: Ez apró versezetek :) > <Már kilehellik magok,>* Az áth. utóbbi sorváltozat fölé írva: *<E' violátskák 's> Ki e'* [Jav. e.: *ez*] *<apró>* [Az áth. szó fölé írva: *törpe*] *versek magok,*
15. K_1: *Hogy <fényedtől* ? *vesznek már>* Az áth. rész fölé írva: *a' te fényedtől* <? *párodtól*> *díszellik*
16. K_1: *<Színek>* [Az áth. szó fölé írva: *Új <Mind>*] *Életek, színek,* [A sor fölé beszúrva: *s*], *magok <,>*
17. K_1: *<És>* [Az áth. szó fölött: ? *A*] <? *sz...>* [Az áth. szó fölé írva: *Rajtok <a'> <hálakönnyekben>*] *<Képed>* [A sor fölé beszúrva: *így*] *lefestve látszik>* <? *úgy mint sugár ki>* Az áth. rész fölé írva: *<Az így> Hálá könnyem' tseppjeiben*
19. K_1: *Mint <ha a harmat tseppekben>* Az áth. rész fölé írva: *midőn sok apró Nap*
20. K_1: *<A' sok apró Nap játszik>* Az áth. rész első szava fölött: <? *Ezer*> A továbbiakban a sor fölött a végleges szöveg.
21. K_1: *Nézd!* A második *Nézd!* a sor fölé beszúrva.
22. K_1: *kit fel <a' por közűl> <'s>*

23. K_1: <*Eddig Bár*> [Az áth. rész fölé írva: *Eddig szárnyát*] *nyelvét,* <*szárnyát*>
24. K_1: A *De* a sor elejére szúrva; *Most* <*már danol és*>
25. K_1: A *Most* a sor elejére utólag beszúrva: *Már* [a sor fölé szúrva: *most*]
26. K_1: *A' földk [földnek]* Az áth. szó fölé beírva: *pornak*
27. K_1: *Napnak* <*vígan*> Az áth. szó fölé írva: *örömmel*
29. K_1: <*Sugáridnak tengerében*> <? *Fé sugáridnak*> <*fényed tengerében*> Az áth. sor fölé írva: <*Sugárid' árjában*> [Az áth. szó alá írva: <*fényed tengerében*>] Az áth. egész sor elejére, majd folytatólag fölé írva: *Meleg fényed* [Az utóbbi szó fölé írva: <*sugárid*>*közt a' jobbégben* Az áth. sor alá írva: *Az élesztő fényességb̄ [= fényességben] égb̄ [= égben]* Az áth. sor alá írva: *Önnön magával* <? *Vígasz*> <*Hanggá válva*> [A sorba utólag beszúrva: *áldozik*] <*Hanggá válva*> <? *játzik...*> <*felfelé emelkedik fel*> <*Eltűnvén a'* ? *szem tűnik el:*> *És* [Jav. e.: *'S*] <*fentt*> *a*<*z*> *kék messzeségb̄ [= messzeségben] Ég* <*kékjében*> <*ölében*> A sor fölé írva: *'S eltűnvén* <*fenntt*> *a' kék* <*örök Hír felhők'*> *messziségb̄ [= messziségben]* <? *bölts*> *Széchényiről* <*ének.....*> Az áth. rész fölé írva: <.....> <.....> Az eredeti sor folytatásaként: *Érzéssé 's hanggá változik*
33. K_1: <*Menj*> *kis* Az áth. szó fölé írva: <*Repülj*> S e fölé: *Menj* [...] *Madár! hogy* [A két szó közé beszúrva: *menj*] <*szólhassad*> *szíhassad*
34. K_1: *A'* <*mennyei tüzék'* [!]> Az áth. szavak fölé írva: *felsőbb abrontsok'*
35. K_1: <*De kérlek el hallgassad*> Az áth. rész fölé írva: *Tsakhogy vigyázz és*
36. K_1: <*A'*> *Gróf* SZÉCSÉNYI-nek [a sor fölé beszúrva: *a'*] A sor alatt beszúrva: *nagy*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költemény, amely az egyik kéziratleltáron *Levél Gr. Szécsényihez* címmel fordul elő (ld. előbb), talán több, mint egyszerű verses udvarló levél a költő egyik legfőbb mecénásához: mint utaltunk rá a vers keletkezéséről szólva, lehet, hogy *A' Tavasz* rövid verses előhangjának készült eredetileg; erre utal a 3. vsz.-ban ez a részlet: *„parantsolásod' / Szent törvényemnek esmerem / Név szerint a' te pártfogásod' / Előbeszélni nem merem"*, valamint az utolsó vsz. intelme Múzsájához: *„vigyázz és elhallgassad / Gróf SZÉTSÉNYInek nagy Nevét"*. Mindezt megvilágítja Széchényi Ferencnek Csokonaihoz 1802. jan. 29-én intézett levele: „Valamint mindenkor a Magyar Litteraturának szives elö mozdítója voltam, ugy most is azon érdemes Hazafiaktul, kik Annya Nyelvünken készült munkájokkal kiván[n]ak a Hazának használni különös Tisztelője lévén, Fáradozásokat Nagyra becsülvén, részemről elő segíttő készségemet meg nem vonyom. Ugyan azon okra nézvén, esmérvén az Urnak is több rendbéli Jeles Munkáit, uj Poemajat hirlelő Levelét örömmel vettem. De

hogy az Urnak bennem helyheztetett Bizodalmának valóképpen meg felelhessek, három pontot kivántam az Urtul ki kérni.

Előszer. Mind hogy tartanék, hogy ne talán azon szives Indulatom mellyel viseltettem a Magyar Litteratura és az által Hazám Java eránt, sok Hazafiaktul bal néven magyaráztattnék, azt állítván, ha az Ur Munkáját Nevem alatt Ország Gyülésekor nap fényre botsajtya (könyvét), hogy tsak fitogtattásbul, vagy Dicsöség okáért billegeltettném a' könyveket nevemmel, ezen gyanunak el távoztattása kedvéért tehát, meg bocsásson az Ur kérésemnek mellyel arra birni óhajanám, hogy Munkáját tartandó Ország gyülésre ki ne nyomtattná.

Másodszor. Hogy ki adandó Munkáját, mellyet, mivel nékem ajanlani tetzett, és nevem Czimje alat az Országnak bé mutattni kiván, hogy tudhassam mire adom Nevemet, vélem, annak tökélletes meg esmértetése véget, előre közlenni ne terheltessék; ámbár nem kételkedém, hogy az Ur Bölcs által látása szerént annak foglalattyában, és minden Részeiben mindeneket a mostani Haza környülállásaihoz képest, vigyázó szemmel alkalmasztatott légyen.

Harmadszor. Hogy az hozzám íntézett Praefatio gyanánt szolgálando Levelet, mellyet az Ur könyve eliben botsajtani szándékozik, vagy másolna, vagy pedig annak helében, tsak egy rövid Dedicatiot allitana." (CsEml. 99—100. l.)

A levélbeli „3 punctumokra" a költő 1802. febr. 13-i válaszlevelében tért ki (ld. MM. II, 899—900. l.), s mint volt róla szó, lehetséges, hogy az egész vers voltaképp a Széchényi kívánta „rövid Dedicatio"-nak készült.

Verselése

Jambikus lejtésű 9-es és 8-as, ütemezhető keresztrímes sorokból áll.

418. Mélt. Gróf FESTETITS GYÖRGY Ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról

Kézirat

Saját kezű fogalmazványa: KK. II, 2a—4b, *Oda Gróf Festetitsre* címmel. Közel egykorú másolata — tévesen Csokonai saját kezű lejegyzésének feltüntetve: DebrK. R. 788. 14.

A vers saját kezű témaváltozata: KK. IV, 30b.

Megjelenése

Mivel viszonylag kései keletkezésű, csak az 1802-i Mfj.-re került föl, az *Ódák* közé, kezdő szavaival: *„6. Szárnyalj le &."*(Ld. Cs/ÖM. I, 232. l.)

Az ÓD/t-n a Második Könyv 19. műve, *A' Hadi Oskoláról* címmel. Ott is jelent meg, az ÓD.-ban, de a Második Könyv XV. verseként (104—110. l.). Előzőleg azonban már — Toldy szerint — a MHírm.-ban is napvilágot látott: „Megjelent az óda időközben a Rhédei Lajoshoz s A Szélhez címzettekkel egy külön íven, jegyzésekkel, a M. Hírmondó utolsó negyede mellett, martiusban, 1803." (LXVI. h.) Ezt azonban cáfolja Csokonainak 1803. máj. 28-án Debrecenből Vay Miklós báróhoz intézett levele, amelyben az óda egy példányát is elküldte, a következő sorok kíséretében: „hogy erről a jeles dologról eredeti magyar poémánk is legyen; és egyébaránt is kötelezve lévén a méltóságos gróf Festetits György őnagyságának erántam személyesen mutatott sokrendbeli jótéteményihez: ezt az ódát szerzettem, amellyet most ide alázatosan rekesztvén, mint újságot, s innepi ajándékot bátorkodok Nagyságodnak tisztelettel bemutatni. Fel volt ez az újságba küldve az előbbivel együtt; de bizonyos okok miatt a censuráról ki nem kerülhetett, mellyet felette sajnálok." (MM. II, 959. l.) Az óda MHírm.-beli megjelenését Váczy János is kétkedéssel fogadta 1892-ben (ld. KazLev. III, 509. l.). Kételyét megerősíti Vargha Balázs is, hivatkozva Csokonainak Vay Miklóshoz írt levelére (ÚÍ. 1980/10: 33. l.). Vargha Balázs ezzel kapcsolatban azt írta, hogy „Annak semmi jele a nyomtatványon, hogy a hírlap mellékleteként jelent meg [ti. a szóban forgó három Csokonai-óda]. A papirja elég rossz minőségű [ti. a Vargha által ismert példánynak], nem »Basiliai papíros«, mint Márton írja." (CsEml. 573. l.; v. ö. uo. 134. l.)

Az OSzK. Aprónyomtatvány Tárában azonban finom papirosra nyomtatva található egy ívnyi terjedelemben a három Csokonai-óda, s közülük a Festeticshez szóló az 5—10. l.-on, ezzel a címmel: *Csokonay Vitéz Mihály' / ódája / M. [= Méltóságos] G. [= Gróf] FESTETITS GYÖRGY / ő nagyságához / azon tárgy felől.* (Sz_1) (Az utolsó sor arra utal, hogy Somssich Lázár előző ódája — amelyet Csokonai fordított latinból magyarra — szintén a katonai akadémia megalapításáról szól.)

Vargha Balázs erről a példányról nem tudott, ellenben hivatkozott egy szerinte „unikum" értékű saját példányra, amely tíz lapból [= oldalból] áll, s amelyből *A' Szélhez* szóló óda hiányzik (ld. ÚÍ. 1980/10: 33—34. l.). Itt részletesebben foglalkozik a vers kiadástörténeti kérdéseivel, megállapítva, hogy a hivatalos cenzornak „nem voltak súlyosabb ellenvetései. Inkább csak az eljárás nehézkessége okozhatta, hogy a Festetics-óda — bár március első felében elkészült — nem került bele a lap utolsó számába. Márton József keltezetlen levele, amelyet én a Csokonai-emlékekben rosszul datáltam, április elején közölhette a költővel: »Tegnap előtt kaptuk vissza a gyönyörű verseit a méltóságos cenzortól, és így teljes lehetetlenség volt azokat kinyomtattatnunk, amit felette fájdalmas szívvel kell jelentenem.«" (I. m. 33. l.) Ugyanitt utal rá Vargha, hogy a versnek a „hivatalos cenzúra" mellett egy „házi cenzúrán" is át kellett mennie: „Nemcsak a hivatalos cenzúrán kellett átesnie a

versnek. Kultsár István, Festeticsék házi tanára és bízott embere ezt írta 1803. június 9-én Csokonainak: »...az Ódát megmutattam azon bíráknak, kiket az Úr választott. Helyben hagyták: én pedig elküldöttem annak, akinek volt szánva. Jó szívvel fogadta, és az Úrnak ezen 100 forintokat rendelte. — Egyszersmind meghagyta, hogy az Úr dicsőségére benyomattatnám. Ezt előbb még sem akartam tselekedni, mint sem az Úr újan megvizsgálván s leírván ódáját nékem megküldené. Erre tehát most is az Urat megkérem, hogy midőn Gróf Festetics érdemeit énekli, magának is szinte ollyan érdemeket szerezzen a nemzeti poézisnak fölemelésével.« Első nyoma ez annak, hogy a vers tetszett, sikert aratott. Kik voltak a bírák, akiket Csokonai kívánságára kérdezett meg Kultsár? Schedius Lajos és Virág Benedek (Ugyanők olvasták el két hónappal korábban Csokonai gyászidilljét, az *Amaryllis*-t.)" (Uo.) S ezek után teszi fel a kérdést: mi szükség volt ezekre a kritikusokra, s hová akarta „bényomattatni" Kultsár a költeményt, mikor a MHírm. 1803 tavaszán megszűnt. Ma a műveket kinyomtatjuk, nem benyomatjuk. Benyomatás azt jelentheti, hogy újságban vagy antológiában jelentetnek meg egy művet. A Magyar Hírmondó — mint láttuk — megszűnt már. Kultsár saját lapja pedig csak 1806-ban indult meg. De volt egy újság, a Magyar Kurír, ahova benyomathatták Csokonai ódáját. S Kultsárnak — összeköttetései révén — módja is volt erre. Csakugyan van egy adat — Szilágyi Ferenc idézi a kritikai kiadás első kötetében, Ballagi Aladár nyomán —, hogy a Magyar Kurír 1803-as 44. számában megjelent Csokonainak egy verse. Ez azonban Ballagi szerint nem a Festetics-óda volt, hanem a Somssich-fordítás. Példányát ez ideig nem sikerült megtalálni. Hasonlóképpen nem található — Szilágyi Ferenc közlése szerint — annak a füzetnek egyetlen példánya sem, amelyet a Széchényi Könyvtár katalógusának 1807-es pótkötete így ismertet a 467. lapon: (Somssich Lázári de Sárd) Ódája M. Rhédey Lajos Ts. Kir. Kamarás ő Nagyságához. Fordította Csokonyai [!] Vitéz Mihály — Ugyan Csokonyainak Ódája M. G. Festetics György ő nagyságához azon tárgy felől. — Ugyan ennek Ódája a Szélhez s. l. (sine loco — a nyomtatás helye nélkül) in 8. pag. 16. (nyolcadrétben, 16 lapon). Van azonban példány belőle, ha nem is teljes. A szélhez szóló óda hiányzik belőle, így csak 10 lapból áll. Az én Csokonai-gyűjteményemben van. S ezek szerint unikum. A nyomtatott példány alapján következtetni lehet a két vers szövegének történetére. Mindenekelőtt Szerdahelyi György Alajosnak, a könyvtári katalógus összeállítójának felületessége világlik ki, mert a füzeten nem Csokonyai, hanem Csokonay név olvasható. Az is kitűnik, hogy Toldy Ferenc látta ezt a nyomtatványt, mert a címleírást e szerint egészítette ki Szerdahelyiéhez képest. Látta Toldy, de nem használta fel a Festetics-óda közlésekor. A verset magát az *Ódák*-ból, jegyzeteit Csokonai kéziratából vette. Szövegváltozatokat nem említett." (I. h. 33—34. l.)

Mint *A' Szélhez* s a Sommsich Lázár „deák ódájá"-nak fordításához is, ehhez is Csokonai lapalji jegyzetei csatlakoznak, amelyek azonban az ÓD.-ből elmaradtak.

A későbbi kiadások általában az ÓD.-n alapulnak, Toldy kiadása is, ő azonban a kötetvégi jegyzetekben közölte Csokonai lapalji jegyzeteit; a HG.

közvetlenül a lapok alján, de nem utalt rá, honnan erednek (ld. HG. I, 423—427. l.).

Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) hasonlóan jártak el.

Keletkezése

A verset tisztelőjének, Kultsár Istvánnak javaslatára írta Csokonai, akárcsak a Széchényi Ferencnek szóló *A' Szélhez* c. ódáját. Toldy idézte Kultsár Istvánnak 1803. jún. 9-én, Pesten kelt levelét (nem betűhíven, ezért mi Vargha Balázs kiadása nyomán idézzük): „A Tavaszt beköttettem, az Ódát megmutattam azon Biráknak, kiket az Ur választott. Helyben hagyták; én pedig elküldöttem annak, akinek volt szánva. Jó szivvel fogadta, és az Urnak ezen 100 forintokat rendelte. — Egyszersmind meghagyta, hogy az Ur dítsőségére bényomtattatnám. Ezt előbb még sem akartam tselekedni, mint sem az Ur ujjan megvizsgálván 's leirván Ódáját nékem megküldené. Erre tehát most az Urat megkérem, hogy midőn Gróf Festetits érdemeit énekeli, magának is szinte olly érdemeket szerezzen a' nemzeti Poezisnek fölemelésével." (CsEml. 143—144. l.; v. ö. ÚÍ. 1980/10: 33. l., ahol Vargha nem egészen betűhíven idézi Kultsár levelét.) Toldy szerint Festetics Györgytől kapta Csokonai a szóban forgó ódáért a száz aranyat („1803. ápr. 16. ötven Ft-ot gr. Széchényinétől a Tavaszért; jun. 9. százat gr. Festetics Györgytől egy ódáért...)" (LXV. h.).

Szerintünk azonban az említett száz forintot Széchényi Ferenc küldötte, s a Kultsár által említett, a „bírák" által helyben hagyott óda a Széchényihez intézett költemény — a nemzeti könyvtárról —, bár ez nem sokat változtat a dolog lényegén, sem az időrenden. Haraszti is így értelmezte Kultsár levelét: „A mult évi pozsonyi országgyűlésen Festetich György 40,000 frtot ajánlt »egy magyarországi katona-akadémiának«, mint Csokonai lefordítja, hadi iskolának, felállítására. Csokonai természetesen nem mulaszthatta el költői tisztelgését, ódájába emlékeztetőül mind Árpádjabeli reminiscentiákat szőtt bele s bele szőtte, mintegy becsvágy sarkalásul, Széchenyi magasztalását is. A régóta hallgató keszthelyi Indiges aztán 50 frtot is küldött, míg Széchenyinél sem maradt el a hatás, 100 frt képében." (294. l.)

Vargha Balázs csak *„Ódát"* emleget, de nem mondja meg, melyik ódáról lehet szó (CsEml. 576. l.).

A költemény 1802-ben tűnik föl a Mfj. *Ódák* fejezetében, majd az 1803-i ÓD/t-n.

A KK. II.-ben közvetlenül a *Himfyhez* c. vers fogalmazványa után, a *Sommsich Lázár Deák Ódájá*-nak másolata, a Fekete János grófhoz szóló *Epistola*, a LD. *Előbeszéd*-e és az Erdődy Zsigmondnéhez intézett 1803. máj. 19-i levél fogalmazványa előtt található. Mindezek szerint 1802 utolsó negyedére, a Széchényi Ferenchez írt ódák utánra, tehát 1802 szeptembere utánra tehetjük keletkezését, ahogy Vargha Balázs kiadásai is (ld. ÖV. — M.). Mindenesetre 1803. márc. 15-én Csokonai már így számolt be Kazinczynak a „hadi oskolá"-ról írt két ódáról: „A' Pozsonyban tavaly kijött Óda, reménylem,

deák nyelven megfordúlt a' Tekintetes Úr előtt: van az a' 10000 forintos-ajándék felől a' hadi oskola számára. A' másik Ódám Originalis, éppen ezen Tárgyról: de Gróf Festetits Ő Nagyságára. Én a' Grófnak mind a' kettőt megküldöm, mihelyt elébb a Tekintetes Úrral közölhetem. A' Camerarius Úrral pedig nem lévén személyes esmeretségem, kéntelen vagyok a' Tekintetes Úrnak alkalmatlankodni."[11] A levélhez mellékelve van egy óda, czime: »Gr. Széchenyi Exchoz. Midőn a Nemzeti Könyvházzal meg tisztelni méltóztatott.«" (KazLev. III, 42. l.) A verset 1803. ápr. 27-én küldte el a címzettnek (ld. MM. II, 953—954. l.).

Szövegkritika

A cím a K-ban némileg eltér az 1803-i kiadás szövegétől (Sz_1) (amelyet a vers megjelenésének fejezetében idéztünk), s az ÓD. szövegétől is (Sz_2); az 1803-i Sz_1 eltéréseit — kivéve a pusztán helyesírási jelegű eltéréseket — szintén lajstromozzuk az alábbiakban. Ezekre az eltérésekre a szakirodalomban először Vargha Balázs mutatott rá: „az 1803-as és az 1805-ös (*Ódák*-beli) kiadás különbségei mutatják, hogy még egyszer (vagy többször is) átnézte Csokonai az ódát, igazított rajta. Ilyen különbségek vannak:

régi szokás szerént — szittya szokás szerént
földre dúlna — porba dűjtne
Attyaiban magadat találdfel — Grófjaiban magadat találd fel

Látni való, hogy szavakat, kifejezéseket is cserél és a helyesírást is igazítja.

Az apró változtatások közt lényeges, hogy a »vitézek nemzete« és a *»Rettenhetetlen Szív 's Serénység«* csak az 1805-ös változatban került idézőjelbe. Tehát mikor Ady ezt a sort idézi: »Mindig vitézek nemzete volt nevünk« — ez idézet az idézetben. Eddig egyiknek a forrását sem sikerült megtalálnom. A változatok teljes áttekintésére ezúttal nem vállalkozom. Mindenesetre csábító feladat, hiszen a javításoknak négy rétegét tárhatja fel a filológia:

Az eredeti fogalmazvány egyidejű igazításai.

Ugyanannak a későbbi átírásai.

Az óda átnézése Festetics kívánságára.

Az 1803-as szöveg javításai az Ódák számára." (ÚÍ. 1980/10: 34. l.; v. ö. uo. 27. l.) A Sz_1 a hosszú, kettős mássalhangzókban minden betűt megkettőzve használ (pl. *meszsze*), s *c* helyett *tz*-t, *cs* helyett *ts*-et ír. Kiadásunk alapja az ÓD., a jegyzeteket az Sz_1-ből idézzük.

A cím a K-ban:

„Óda. Gróf Festeticsre.
Mélt <Gróf> Tolnai Gróf Festetics György ő Nagyságára
Óda a' Hadi Oskoláról"

A Sz_1-ben:

Csokonai Vitéz Mihály' / ódája /
M. G. FESTETITS GYÖRGY /
Ő Nagyságához / azon tárgy
felől.

1. K, Sz_1: *mennyből, Calliope!*
5. K: *teszem.*
6. K: *A' Fenyveseknek*
8. K: A sor végén nincs gondolatjel.
9. K: A sor végén vessző.
12. K: *<lármáz> hírdet?*
Sz_1: *hirdet?*
13. Sz_1: *Őt*
14. Sz_1: *Ő*
17. K: Itt egy soronként áth. vsz. következik:
E' görbe Szablyát, mellyel az Érdemek'
Tüskés határán útakat írta György
Hérosi <?....ékkel> <? nyomozának> <Ha.....>
Égre kapott fijai nyomozása [?]
17. K: *<Bellóna' markos Báttya tevé [? ezer]>* Az áth. sor fölé írva: *<Gyo> Bellóna' markos Báttya pihenteti,*
18. K: *György'* [olvashatatlan szóból ? *Gyengült> <fogásra;>* [Az áth. rész fölé írva: *görbe kardját*] *'s bé fedi [?] gondosan* Az áth. rész fölé írva: *<húsz>* [Az áth. szó fölé írva: *itt*] *Adamás szegen*
19. K: *<Minden vad fetskendezett vért>* Az áth. sor fölé írva: *Zöld pálmaágakkal* [Jav. e.: *pálmaággal*] *<fedezvén> <takarván> fedezvén*
20. K: *<? Arany Olympusi pálmaággal>* Az áth. sor fölé írva: *A' hüvelyére tapadtt aluttvért*
Sz_1: *tapadt aludt vért.*
22. K: *<Horgadtt türökjét>* [Föléje írva sötétebb tintával: *A' tarka Bőség*] *<jobbja felől tevé> csüngeti jobb felől <Ott jobb felőlről tsüng az Egek tömött>*
22. *<? Jovalta BŐSÉG' SZARVA az: és ihol>* Az áth. sor fölé írva — más árnyalatú tintával: *Horgas türökjét <sok ? szen....> és* [←más szókezdetből jav.] *sok ezer betses*
23. *<? Szűkebb temérdek öble mintsem>* Az áth. sor fölé írva sötétebb tintával az átdolgozáskor: *Áldási <már> nem férvén beléje,*
24. K: *<Megsokasúltt javait kifogná>* Az áth. sor fölé írva sötétebb tintával: *Hervadozó mezeinkre ontja*
25. K: *<Rá> Pomóna <rakott>* [Az áth. szó fölé írva: *rak <kínál> rá*] *ritka gyümöltsöket,* Az utolsó szó második fele olvashatatlan szótagokból jav.; *Pomóna* neve aláhúzva.

26. K: *Czéres* [A név aláhúzva.] *<font koszorút>* [Az áth. szók fölé írva sötétebb tintával: *kötést fon*] [...] ***kalászból,***

27. K: *Mellyet* Jav. e.: *Mellyen*

28. K: *Czianák* A *z* betű utóbb, sötétebb tintával beszúrva. A szóhoz index *(1)* van ragasztva, s a lap alján következik a költő jegyzete, amelyet az ÓD. nem közölt, s a MHírm.-ban is némi eltéréssel jelent meg. A jegyzet eltérései a MHírm.-hoz képest: *Cyana = Buzavirág. [...] ízléssel* Jav. e.: *Izléssel; megtartottam* ***a' Görög Cyanát,*** *ezt a* ***szépen*** *hangzó Szózatot.*

29. K: *<Őnéki sípol>* Az áth. szó fölé írva eredetileg: *Györgynek furuglyál,* majd az utóbbi áth., a *Györgynek Györgyöt*-té alakítva, s a sor elejére szúrva *Idvezli*

Sz_1: ***GYÖRGY****-ről* ***danolgat***

30. K: *<Pán a furuglyás> <Pannon>* [Az áth. sor fölé írva: *<A' furuglyás pán a' furuglyás;] 's <régi Szkyta>* Az áth. rész fölé írva: *Szittya*

Sz_1: *'s* ***régi*** *szokás szerént*

31. K: *Bacchussa* [A név aláhúzva.] *boldog Szigetnek*[2)] Az indexhez lapalji jegyzet csatlakozik, amely némileg eltér a MHírm.-ban megjelent szövegtől: „2) *Muraköz, ahol teremnek...*"

34. K: *látom az <Indigesz> Áoni*

35. K: *<Várakba>* [Az áth. szó fölé írva sötétebb tintával: *Keszthelybe'* —] *boldog halandó* Jav. e. — sötétebb tintával —: *Halandó*

38. K: *Ortzáikon, <most>*

Sz_1: *Ortzikon, mint*

44. K: *A' <viadal tüzelő>* Az áth. rész fölé írva: *tüzes ütközetek*

47. K: *Hajdú*[3)] A 3) jegyzet a jobb lapszélen olvasható, s némileg eltér a MHírm. szövegétől: *„Hajdúknak nevezték a' <régi> Magyarok átaljában..."*

49. K: *Hétmogorok?*[4)] A szó nincs aláhúzva. A 4) jegyzet a jobb lapszélen, némileg eltér a MHírm. szövegétől: „4) ***Kiket*** *Béla király' nevetlen Iródeákja így ír, <HETUM> Septem* [...] *qui Hetumoger vocantur...* [A név egyszer aláhúzva.] [...] *Karpatus bértzein.*"

Sz_1: *erről, Hétmogorok,*

52. Sz_1: *győzni,*

53. K: *Festetitsünk* [Ebből alakítva *Festetits,* utólagos javítással.] *<óh Atyánk hogy az>* Az áth. rész fölé írva: *hogy e'*

54. K: *<Ágyú>* Az áth. szó fölé írva: *Kartáts* [...] *Unokáitok*

55. Sz_1: *érdemetek*

57. K: *Melly <meg .....tett>* Az áth. rész fölé írva: *értte hullott*

58. K: *Zsengés.* A szó után nincs hiányjel.

59. K: *<rendelik>* Az áth. szó fölé írva: *intézik*

61. K: *<Kiknek ti hajdani üstökösök nyeregből szabta ki rendjeket>* Az áth. sor fölé írva: *.....ki az üstökös Hahogy nyeregből szabta ki? Line <án>* A sor alatt az ÓD.-beli végleges megoldás.

62. K: *Kund* [A név nincs aláhúzva.] *a' bajuszos <Lehel? Zobol...> Gyula*
63. K: *lineán*
65. K: *Botond!*[5] A név nincs aláhúzva; az index s a hozzá tartozó jegyzet sötétebb tintával van írva. Maga a jegyzet a jobb lapszélen olvasható s némileg eltér a MHírm. szövegétől (ahol *6.* számú): *„**Lásd** ezt a' Botond' **dolgát** az említett Iródeák' **historiájában.** A' Mándy Ur fordítás**ának** **dik lapján.**"*
66. K: *Menkő-tsapású* A kötőjel sötétebb tintával, későbbi eredetű.
Sz_1: *Menkő tsapású*
67. K: *Byzantzium' <falához>* Az áth. szó fölé írva: *várához <...>*
Sz_1: *falához*
68. K: *<? Megr> Rézbe-borúltt* A kötőjel sötétebb tintájú, későbbi eredetű.
69—70. K: *cső*
ÓD.: ***Cső*** A vlsz. sh.-t a K szerint em.
71. K: *bárdot*
ÓD.: ***Bárdot*** A K szerint em.
72. K: *pertzbe <rakásra>* Az áth. szó fölé írva — sötétebb tintájú, későbbi javításként: *darabra*
Sz_1: ***rakásra** törné.* —
73. K, Sz_1: *‚Vitézek Nemzete'*
74. K: *E'* Más betűből *(? A')* jav.; *<.>hét*
75. Sz_1: *Szív! Serénység!*
76. K: *<? Honor> Nagyra-való* A kötőjel sötétebb tintájú, későbbi eredetű; a *Lehelnek* nincs aláhúzva.
77. K: *bizonyos <halált>* Az áth. szó fölé írva: *veszélyt*
78. K: *előtt;* [A pontosvessző sötétebb tintájú, későbbi eredetű.] *<? szegény> ma már*
Sz_1: Kp. n.
79. K: *<? Scithának a lelkét is kívánó>* [Az áth. rész fölé írva: *Száz <Scytha>*
Sz_1: ***földre dúlna***
80. K: *suhantz <...>* Az olvashatatlan szó(tag) fölé írva: *gyerek*
82. K: *erőtök:* [A kettőspont sötétebb színű tintával utóbb beírva.] *<kemén> meg nemesíti GYÖRGY* A név kétszer aláhúzva.
83. K: *Szittya* Sötétebb tintával talán ebből jav.: *Scytha*
Sz_1: *Scytha*
84. K: *<És> 'S Gyermekeink VAYAK*[6] A kétszer aláhúzott névhez sötétebb tintával írva az index, s a jobb szélen a hozzá tartozó jegyzet, amelynek eltérései a MHírm. szövegéhez képest: *„...értheti az **Olvasó,** hogy itt **Mélt.** [...] **Felséges** Rendelések **szerént** <Ang>..."*
Sz_1: *VAYak*
85. K: *Ő* [Más betűből — talán *A'* — jav.] *Pontusa*[7] Az index sötétebb tintával javítva, a jegyzet maga a lap alján, pontosan megegyezik a MHírm.-beli szöveggel.

87. K: *ő <fog> mér <lehellni>*
89. K: *Zeüsz*[8] Az indexhez tartozó jegyzet a lap alján: *Jupiter* neve nincs kiemelve, mint a MHírm. szövegében s a pont után még gondolatjel is van. A *Medusás paissa* sincs kiemelve a K-ban, amelyben e jegyzet itt meg is szakad, a MHírm. mellékmondata hiányzik.
90. K: *nyujt **D**sidát*
91. K: *Egist* Sötétebb tintával jav. e.: *Aegist*
Sz_1: *Aegist*
92. K: *Rhédey* [A név kétszer aláhúzva.] *<vélle> van*
Sz_1: *RHÉDEY*
93. K: *<Zengj harsogóbban énekem, és amott>* Az első áth. szó fölött: *<Zengj>*
94. K, Sz_1: *Két **N**évre*
95. K: Kp. n.
96. K: *bekerül<i>* Az *az* névelő a sor fölött beszúrva.
Sz_1: *És bekerűli egész Világot. —*
97. K: *<De majd>* [Az áth. rész fölé írva: *Hanem*] [...] *lészen, <Hunnia>* [...] *közül,*[9] Az indexhez a lap alján csatlakozik a jegyzet, amely ezúttal szövegezésében meglehetősen eltér a MHírm. szövegétől: 9) *Bárdusoknak neveztetnek a Celtáknak, Gallusoknak 's a' t. régi Poétáik, kik a vitézeket az ütközetekre elkísérték, Eleiknek tetteit 's egyéb nemzeti dolgokat énekeltek.*
Sz_1: *Hanem;*
98. K: *Ki<vel> majd...>* [Az áth. rész fölé írva: *a' sok*] *elmés <Pannoni Bajnokot>*
99. K: *A' <Nemtudás>* Az áth. szó fölé írva: *Léthe'*
100. K: *Trombitaszón* [Az *asz* szótag sötétebb tintával, nagyobb betűkkel a szóra írva, de alatta is mintha ugyanez állt volna.] *az egekre <rakják> hordja* Jav. e.: *hordják*
101. K: *éjcsend*
103. K: *ím <ragyog keresztül>*
Sz_1: *Fére*
104. K: *CZENKI NAPUNK*[10] Verzálissal átírva az eredeti folyóírás. A lap alján a jegyzet: eltérései a MHírm.-hoz képest: *„Czélozás van e' N. **Mélt:** Gr. Széchényi Ferentz Ő Excja<nak> által* [...] *jön elő **alábban*** [...]*"*
104. K: *homály tsoportján,*
105. K: *<még a'>* [Az áth. rész fölé írva: *A'* [←más betűből jav.] *<.> Múltt' 's] Jövendő<k>'*
Sz_1: ***M**últt*
107. K: ***F**öldünk' **V**itéze*
Sz_1: ***V**itézze*
108. K, Sz_1: *S Lantosa: <.> Calliopém, elég ez.*
111. Sz_1: ***h**irdetésen;*

112. K: *elállt erejim'* A kiemelt betűk sötétebb tintával fölerősítve.
113. K: <*Corvin*> [Föléje írva: *Mátyás'* <.> Majd ez alá ritkítással kiemelve: *M á t y á s '*] *ditsőültt* [Az utolsó két betű sötétebb tintával.] *tekints*
114. K: <*Esmérd az égből*> Az áth. rész fölé írva: *Esmérd*
Sz_1: *Hazád'*
115. K: <*S*> [...] *és* <.>
Sz_1: *'S a' Keszthely'*
116. Sz_1: ***Attyaiban** magadat*
117. ÓD.: *Meny* A K szerint em.
Sz_1: ***egy***

A kézirat javításaival, a végső forma kialakításával Vargha Balázs is foglalkozott idézett tanulmányában (ld. ÚÍ. 1980/10: 26—28. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyik gondolatokban gazdag, nagyszabású költeménye a haladás, a civilizáció, a modernizáció — a „nemzeti csinosodás" — szükségességéről, ezúttal a hadi technika ürügyén. Fő mondandója, hogy a nyers erőt, a hajdani magyar katonai virtust az új korban a szellemi erő váltja fel — annak kell felváltania, ha a nemzet meg akar maradni: „Márs könyvet olvas", s „Ésszel 's okossággal tanúlják" a hadtudományt is, a csatákat „Szobákba' intézik" és „penna után viszik ütközetre". A véres hadaktól iszonyodó költő, a civilizáció és a kultúra énekese így lopta bele a maga eredeti mondanivalóját a kénytelenségből választott katonai tárgyú alkalmi versbe.

A költemény mondandóját rokon lélekkel kihalló Ady Endre több kifejezését, sőt egész sorait beleépítette *Vitéz Mihály ébresztése* c. 1911-i költeményébe. (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 698 kk.)

Az óda vázlata, prózai gondolatmenete megtalálható Csokonai eredeti kézírásával irathagyatékában: KK. IV, 30a. Ezt a vázlatot a HG. *Töredék* címmel, önálló műként külön közölte (II, 396. l.), de néhány évvel később már utalt rá, hogy a vázlat nem más, mint a Festetits Györgyhöz intézett óda gondolatmenete (ld. Cs-tan. 38. l., továbbá: ItK. 1938: 405. l.). Vargha Balázs kiadásai is a *Töredékek* sorában, az ódától függetlenül közölték (ld. ÖV. II, 223. l., $ÖV^2$ II, 179. l., MM. I, 767. l.).

A vers vázlatát itt közöljük a jegyzetekben; betűhíven, hitelesen itt jelenik meg először: *„Hajdan dorongok, vasak &. és Erő. / Most pénz, por, papiros. — Ész. / Botond egy bottal: most nézd. / Egyet kerekít, 's omlanak az 1000 és 1000 napi mívei. / Szép palota ñs [= nemes]. Magyar test, és szív. / Én ugyan békesség barátja: ROUSSEAU. / Hát a' Fortia aget & canet? Azért ditsősége. / Kövessétek Hazafiak! kis ajándék az oltáron."* (KK. IV, 30a.)

Foglalkozott a töredékkel Szauder József is, de — meglepő módon — nem az itt tárgyalt ódával hozta összefüggésbe, hanem a *Vis et nequitia...* c., ma-

gyar nyelvű ál-Csokonai-verssel. „Érdekes egy költői erővel ható prózai töredékének, vers számára készült vázlatának sorsát — részleges megvalósulását — nyomon követni. »Hajdan dorongok, vasak etc. és Erő. Most pénz, por, papiros, — Ész. Botond egy bottal; most nézd, Egyet kerekít s omlanak az ezer és ezer napi mívei« stb. (még négy sor, melyben a maga Rousseau-barátságát vallja meg: ebből a töredék későbbi, nagyobb igényű vers tervezetének tetszik). Az idézett sorok részben — de még moralizálva — a *Vis et nequitia quidquid, oppugnat, ruit* című latin nyelvű zsengében tűnnek fel (magyarul: »Fortélyos szándék társuljon a bátor erőhöz...«), aztán a trójai faló cselét említi, s határozottabban, a vázlat szavait ismételve a *Vis et nequitia* c. 1789—1790 körüli versében: ez is a trójai cselt emlegeti, de az elején, azután ismerősebbé válik: »Néhol hiában hord Hercules dorongot, Hacsak ravasz ember s kettős nyelv nem dong ott. Erősek az ágyúk... De az ágyúk s bombik egy szélnyit se tesznek... S imé, egy penészes invalid mellé áll, Tüzet tesz a porra a gyújtó lyukánál, S azonnal mennydörgő hanggal a bástyának Kemény kőszáláról mindent lerontának.«" (Éj. 52. l.).

Erre Vargha Balázs is utal idézett tanulmányában (ÚÍ. 1980/10: 24. l.), fenntartva azt a korábbi nézetét, hogy a magyar nyelvű *Vis et nequitia* Csokonai alkotása, noha nem bizonyult annak (ld. Cs/ÖM. I, 312. l.).

Talán alkalmi vers volta miatt nem részesült az óda abban a figyelemben, amely megillette volna.

Idéztük, amit Haraszti több mint egy százada írt keletkezése hátteréről (294. l.).

Maday Gyula abból a szempontból foglalkozott a költeménnyel, hogy Csokonai „Realitásának egyik feltűnő és hatalmas forrása a modernség és a positiv tudás bekapcsolása a költészet eszmevilágába" (18. l.). Ebből kiindulva írja a szóban forgó ódáról: „Aki a cím után indul s a költeményben üres nagyúrmagasztalást, udvarló bókpoézist keres, érzékenyen fog csalatkozni. Mint általában Csokonainak a korabeli hatalmasokhoz intézett versei csak látszólag úznek személykultuszt, az udvarias sorok között valójában gyönyörű koreszmék szárnycsattogását hallani. Ez a vers is a modern hadászat hymnusza. Nem avult el egy sora sem. A haladás örömétől lelkesen zengi, hogy Mars isten immár »cirkalommal mérsekéli a tüzes ütközetek piaccát«.

Ott kardra termett ujjait egy huszár
A messzelátó csőhöz egyengeti,
Itt egy erős hajdú az ország
Rajzolatin figyelemmel andalg.
Mit szóltok erről hétmogorok? ti, kik
Tátur havassán tábori abroszok
S nézőcsövek nélkül jövétek
E Kánaán mezejére győzni? (281.)

Korunkban észszel, okossággal kell védeni a hazát, hiszen:

Ma már a táborokat befült
Szobákba intézik csatának;
S penna után viszik ütközetre,
Kiknek nyeregből szabta ki rendejeket
Az üstökös Kund, a bajuszos Gyula. (282.)

Botond »menykőcsapású bárdja« többé be nem vághatja Bizánc rézkapuját, mert játékszer az egy »veszélyt s halált okádó bombi előtt« ma, mikor:

Száz dentmagyart is porba düjtne
Holmi suhancgyerek egy kanóccal.

Úgyszólván szakkifejezéseket, technikus terminusokat sző időmértékes soraiba s ezzel nemhogy ellaposítaná a költeményt, de a legbiztosabban zengő költői erőt löveli strófáiba." (Maday 18—19. l.; v. ö. Szilágyi: CsSzók. 82 kk.)

Németh László is megemlékezett e versről *Csokonai* c. tanulmányában: „Az ember nem tudja, sírjon vagy nevessen rajta, hogyan ír egy-egy jószándékú arisztokratáról, Festeticsről vagy Széchényi atyjáról, de esetleg egész haszontalanokról is, akik vagyonukhoz mérten ezredannyit sem áldoztak Magyarországért, mint ő, a csavargó költő. Még a Festetics katonaiskolájáról is klasszikus ódát ír s elgyönyörködik a messzelátós huszár gondolatán. Pedig a túllojális magyar hajbókolás mögött nagy perspektivájú világpolgár figyeli a történelmi időket..." (*Az én katedrám*. Bp., 1969. 210. l.)

Csetri Lajos „költő-diplomáciai" műként értékelte az ódát (ld. Ttáj. 1973/11: 48. l.).

Részletesen Vargha Balázs foglalkozott a költeménnyel, *Miért remekmű és miért nem az?* c. már idézett fejtegetésében (ÚÍ. 1980/10: 20—35. l.). Ebben a keletkezéstörténettől a szövegváltozatokon át a szerkezetig s kiadástörténetig és a verselésig szinte minden kérdésre kitért, amint többször is hivatkoztunk rá a megfelelő helyeken. A vers gyengéjét elsősorban a szerkezet egyenetlenségében, a „Méltó összetartó erő híján" lévő részletszépségekben látta (i. m. 32. l.).

1. *Calliopé,* Kalliopé: az elbeszélő költészet múzsája.
3. *Thália:* a kilenc múzsa egyike, a színészet pártfogója.
8. *Kalpagos* (rég.): kalapos, sisakos: vagyis férfi.
11. *Triton:* halfarkú, embertörzsű tengeristen az ógörög mitológiában.
11—12. *Tihannak / Rijjadozó hajadonja:* a híres tihanyi visszhang.
13. *Indigesz* (lat.): kisebb istenség; Borzsák István részletesen foglalkozott a szóval s jelentésével, kitérve *A' Szélhez* c. Csokonai-óda azonos kifejezésére is (EPhK. 1948: 79—83. l.).
17. *Bellóna* (lat.): a hadak istennője a római regevilágban.
Bellóna' markos Báttya: Mars, a hadisten.

18. *adamás* (gör.—lat.): kemény acél, gyémánt, az istenek eszközének anyaga a görög-római mitológiában.
22. *Horgas* (nép., rég.): görbe.
türök (nép., rég.): tülök, szarv — itt a bőségszarut jelenti.
25. *Pomóna* (lat.): a fák gyümölcsét óvó istenasszony.
26. *Czéres,* Ceres (lat.): a gabonatermés istennője.
30. *furuglya* (táj.): furulya, síp, itt a pásztoristen sípja: pánsíp.
34. *Áoni* (gör.): a Múzsák által lakott Aonra utaló jelző.
42. *okoskodik* (rég.): gondolkodik, töpreng.
43. *czirkalom* (lat., rég.): körző.
mérsékelli (rég.): méricskéli.
47—48. *Ország' Rajzolati* (rég.): térkép.
50. *Tátur:* a Kárpátok; ld. Csokonai 5) jegyzetét.
tábori abrosz (rég.): térkép.
58. *Zsengés* (táj., rég.): nedves.
62. *üstökös Kund:* hajfonatot — „üstök"-öt — viselő Kund (Anonymusnál: *Cundu*), a hét honfoglaló vezér egyike.
Gyula: magyar törzsfő, a X. sz. derekán.
63. *línea* (lat.): vonal, arcvonal.
65. A 6) jegyzetben említett *Mándi Ur:* Mándy István, Szatmár megyei esküdt, aki *Magyar Sunád* címmel kiadta Debrecenben, 1799-ben Anonymus *Gesta Hungarorum*-át magyar fordításban (ld. Szinnyei: MÍrók).
77. *bizonyos* (rég.): biztos.
78. *bombi* (rég.): bomba.
79. *Dentmagyar:* Anonymusnál *Dentumoger:* 'doni magyar'; ld. Szilágyi: CsSzók. 105—106. l.
81. *leventa* (rég.): levente, vitéz.
89—90. *Minerva:* a hadi iskolára vonatkozik (v. ö. Vargha Balázs: ÚÍ. 1980/10: 29. l.).

A vers utóéletéhez tartozik, hogy a Csokonai-utánzó pátkai Kovács József is írt egy ódát Festetitsről, s ennek címéül, ill. mottójául Csokonai versének sorait használta; a vers — amelybe szinte társszerzőül vonta be Csokonait — voltaképp a debreceni költő ódájának utánköltése:

Él a' Keszthelyi Gróf, és az örök Napok'
Jussán nagy neve tündököl

Cs. Vitéz M.
(Januárius 25 dikén 1805.)

Vitéz! ki el-énekeléd
Az andalodásig ezt
A' Hazában és te beléd
Lelket adó Indigezt:

Jer! most is lantod' zendíttsed,
Pimpla dallos embere!
Énekeljük Festetitsed'
Fényes érdemeit, jere!

Zengjük ezt a' Halhatatlant, —
'S Míg a' Tempe' pataki
Mellett a' Te dallodat lant
Pengés tolmátsolja ki:

Addig én a' kepés telek'
Polyváival be-lepett
Asztagok alatt szentelek
Áhitatos innepet.

A' búza virágot, 's ezt a'
Zöld fűvet köti ének-
Zengésem tsomóba Vesta'
Édes örökösének. —

stb.

(*Kováts József' versei;* mellyeket halála után eredeti kéz írásaiból öszve szedett 's kiadott Ferdős Dávid, Gyönki professor. Pesten, 1817. 94—99 l.; v. ö. OSzK. Oct. Hung. 696: 82a—84a.)

Verselése

Alkaioszi versszakokban íródott; Vargha Balázs foglalkozott vele részletesen idézett tanulmányában, többek között ezt írván: „Csokonai mindössze hat verset írt alkaioszi formában, mégis nevezhetjük az 1799—1803 közötti éveket költészete alkaioszi korszakának. Először azért, mert a hat vers közül négy különlegesen fontos (*Az ember a poézis első tárgya; Dr. Földi sírhalma felett A nagyméltóságú gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája nemzeti könyvtárára* és *A hadi oskoláról* írt óda. A fennmaradó kettő: *A Múzsához* és a *Somssich-óda*). Másodszor ezeket a verseket más antik formákban írt darabjai veszik körül. Ezek együtt még ékesebben mutatják rendkívüli hajlamát az antik ritmusformákhoz." (I. m. 34. l.)

Elek a költő „nyelvi szabadság"-aira példaként idézte a 43. sor *mérsékelli* alakját (63. l.).

419. Ajánlás

Kézirata

Sem eredeti kézirata, sem egykorú másolata nem maradt: az autográf bizonyára Márton Józsefhez került, aki az *Anakreoni dalok*-at Bécsben 1803-ban sajtó alá rendezte és kiadta (v. ö. Cs/ÖM. I, 297. l.).

Az 1799/1800 körüli Kcsj.-n a „N° 4. Anákreon Pure" az anakreóni dalok tisztázatát tartalmazta (ld. Cs/ÖM. I, 98—99. l.); ez a tisztázat nem maradt fenn, de a tárgyalt vers ebben a jegyzékben nem is szerepelt, mivel később, utólag készült, s került a tervezett kötet élére.

Megjelenése

Először az AD.-ban jelent meg, a későbbi kiadások ennek alapján készültek.

Keletkezése

AZ AD. terve 1799/1800 táján bukkan föl Csokonainál, amikor az „Anákreon Pure", az anakreóni dalok 22 versének tisztázata belekerült az „Aranyos Csomó"-ba (ld. Cs/ÖM. I, 98—99. l.); ebből azonban tárgyalt versünk még hiányzik. A kis kötetet Márton József 1802 utóján szerkesztette meg Bécsben, s 1803-ban adta ki ott. 1802. dec. 7-én írta Csokonainak: „Az új betűket várom meg, nem akarom kopottal nyomtattatni az Anakreoni dallokat." (CsEml. 126. l.) Kazinczynak 1803 februárjában jelezte Csokonai, hogy a kötetet neki akarja ajánlani: „Az Anacreoni Daljaim elejébe akarom azt [az Anakreoni dalokról és Persa Poesisről való Értekezést] tenni mind azért, hogy a Könyvecske vastagobbodván, formásabb legyen, mind azért, hogy azon Értekezése által Interesséje nevekedjen; s jobban megérdemelje azt, hogy homlokán a Tekintetes Úr nevét is viselje." (HG. II, 740—741. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 267—268. l.)

Vargha Balázs a vers keletkezéséről így vélekedett: „Az *Anakreoni dalok* datálásában mindenképpen nehézséget okoz a kötet élén olvasható hétsoros verses Ajánlás: [Idézte a verset.] Kazinczy 1794 decemberétől 1801 júniusáig volt fogságban. Földi viszont 1801 április elején meghalt. Ezt az *Ajánlást*, amely két mesterének kezébe szánja a kötetet hálája szerény jeléül, 1794 decembere előtt írhatta. Akkor azonban még legfeljebb hat anakreoni formában írt, s egy Anakreonról szóló, de nem az ő versformáját követő verse volt. Lehetetlen hát, hogy ezekhez írt volna *Ajánlást*. De írhatta más tervezett kötetéhez, gyűjteményéhez. S feltehetjük, hogy ezt a régebbi verset az élő Kazinczy tiszteletére s a halott Földi emlékére helyezte a kötet elé. A »tsekély ajándék« kifejezés jól talál ugyan az *Anakreoni dalok*ra, legkisebb

terjedelmű kötetére, de mint szerénykedő formula bármely más művére is vonatkozhatott. Az *Ajánlás*nak egyébként sem a tartalma, sem a versformája nem utal az *Anakreoni dalok*ra." (*Csokonai verseinek első kiadásai.* Cs/ÖM. 8. Bp., 1974. 40—41. l.)

Korábban e kötet sajtó alá rendezője is úgy vélte, hogy még Földi János életében, tehát 1801. ápr. 9. előtt keletkezett a Kazinczyt s Földit megszólító ajánló vers (ld. Cs/ÖM. I, 267. l.); azóta azonban Kazinczy korábban kiadatlan naplójegyzeteiből kiderítette, hogy a verses ajánlás pontosan 1802. máj. 9-én keletkezett. (Ld. Kazinczy Ferenc: *Az én életem.* Összegyűjtötte, szerkesztette és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 234. l.)

Keletkezése

A „Félix-bányán" — vagyis Félix-fürdői — tartózkodó Kazinczy az idézett helyen ezt írja naplójában: „Egy csoport kálvinista predikátor, kik közt Bod, a létai és a bihari..... Csokonaival a ferdőbe. Ekkor nap és itt írta Csokonai az ő Anacreoni darabjai előtt álló ajánlást: *Kazinczy, Földi, kik belőlem* stb." (Kazinczy i. m., i. h.)

Az *Ajánlás*-hoz maga Csokonai fűzött bővebb magyarázatot az AD.-ban; ezt, valamint mások későbbi vélekedését a versről a tárgyi magyarázatokban idézzük.

Szövegkritika

Minthogy az ajánló versnek kézirata nem maradt, az AD. alapján közöljük; Márton a *cs*-t *ts*-sel írja kiadásában, bár Csokonai ekkor már — Kazinczy hatására — a *cs*-s írásmódot követte (v. ö. Cs/ÖM. I, 197. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint Vargha Balázs is utalt rá idézett tanulmányában: „a verset az élő Kazinczy tiszteletére s a halott Földi emlékére helyezte a kötet elé". (I. m. 40. l.)

Csokonai maga ezt csatolta a verses ajánláshoz az AD. jegyzeteiben: „Valamint gyermeki elmémnek, a' gondolkodásra, képzelődésre és érzésre való első kifejtődzését, különösen pedig a' Poéták' olvasására, és megízlelésére 's magára a' Poézisra való hajlandóságomnak jókori vezérlését Tiszt. T. Kováts Jó'sef Kőrösi Prédikátor Urnak mint közönséges Tanítómnak, és nagy nevezetű Tudós Budai Ésaiás Eloquent. Professor Úrnak, mint magános Oktatómnak, köszönhetem, úgy ifjúi tehetségeimnek 's addig szerzett olvasásomnak az oskolai korlátok közzűl való kivezérléséért, a' régi jó ízlésnek az újjabbakkal való egybekötéséért Tek. Kazincy Ferentz Úrnak 's néhai Tudós Dr. Földi János Úrnak tartozom. Poétai lételem felől úgy játszha-

tom, mint Nagy Sándor, midőn Filepről az Attyáról, és Arisztótelesről a' maga Tanítójáról, azt mondotta, hogy: *ille quidem esse, hic autem bene esse dedit:* amazok nélkül Poéta nem lettem vólna, ezek nélkül pedig tűrhető Poéta; amazok szűltek fel a' Parnasszusra, ezek pedig neveltek rajta 's megmutatták annak tsinos útait, a' szép lelkeket kalaúzul keresték ki mellém, hogy meg ne üssem lábamat a' kőbe. — Melly nagy szerentse, midőn egy nevendék elmét illy *nem-Orbiliusok* bárdolnak, és köz pályájának kezdetekor illyen jó indulatú és egyenes *Aristárkusok* vezetnek! Adnák az Egek, és tennék meg a' kedvező Múzsák, hogy én e' közönségesen tiszteltt négy névre a' Magyar Világnak egén homályt ne borítanék, és midőn az én ő erántok viseltetett magános háládatosságomat most illy *aprólék Munkámnak* a' Sarkán közönségesítem, azt mondanák Polgártársaim, tudós Hazámfiai, 's az utánnunk születendők:

In tenui labor; at non tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo. —"

(AD/j. 20—22. l.)

Mint Toldy megjegyezte: „A jegyzet 3. sorában a fogalmazat így ír: *fejtődését.* A Virgilből kiírt vers a bécsi kiadásban hibásan íratott át." (936. h.) A Vergilius-idézetbe nemcsak a Márton-kiadásban, hanem Csokonai kéziratában is elírás csúszott (ld. K 755: 20a); helyesen:

in tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.

(Ld. Otto Ribbeck: *P. Vergilii Maronis Opera.* I. Lipsiae, 1894. 172. l.)

Az, hogy éppen Kazinczynak s Földinek hálálkodik az ajánlásban a költő, nem pusztán atyai barátja emlékének s első mestere, Kazinczy irodalmi tekintélyének szóló tisztelgés: a széphalmi író ajánlott neki anakreóni tárgyakat, mindjárt 1792-ben, költői jelentkezésekor (ld. Szilágyi: CsMűv. 133. l.), Földi pedig anakreontikonok írásával is példát adott elébe.

Az *Ajánlás* klasszikus vonásaira — catullusi s vergiliusi ihletésére — Bartal Antal már 1894-ben rámutatott: *Találkozások a classicus és modern költészetben* (EPhK. 1894: 637—638. l.); megállapításaira az egyes soroknál utalunk.

Pásztory Endre 1906-ban ugyancsak Catullusnak Cornelius Neposhoz írt ajánló versével vetette egybe Csokonai *Ajánlás*-át (8—9. l.), ahogy — bizonyára Pásztory nyomán — a következő évben Baltaváry Jenő is. (*Catullus a magyar irodalomban.* Léva, 1907. 17. l.)

Sinkó 1965-ben így értelmezve a Kazinczynak s Földinek szóló ajánlást: „Ez a szerény »már-már« nemcsak megható, hanem — épp Csokonainál, aki annyiszor s annyiféleképpen fecsérelte el s dobta magát prédául nagyuraknak és úri cselédek kedvének — tükröződése az igen igényes mértéknek is, mellyel önmagát méri. A hála érzése minden bizonnyal megokolt. Földi a maga kivételes műveltségével és főleg természettudományos érdeklődésével koz-

mikus távlatokat nyitott meg előtte. Ami pedig Kazinczyt illeti, kortársai közül aligha köszönhetett valakinek is többet, mint neki. Nem azért, mintha Csokonainak Kazinczy »bölcs lantja zengzete« — amint Kazinczyhoz írt szép versében Dayka Gábor, a kicsapott papnövendék, nevezi — példaképül szolgálhatott volna; Kazinczy adott neki fokozott bátorságot, s a költőtől, aki a hatalmasokkal nem szembeszállni, hanem hozzájuk alkalmazkodni próbált, szakadatlanul követelte, hogy kizárólagosan a saját költői egyéniségének diktátumára hallgasson; kortársai között Kármán mellett Kazinczy volt az egyetlen, az európai magyar kultúra viziójától hozzá hasonlóan ihletett művészi érzékenységű barát." (300. l.)

Bartal azt írta, hogy „Vergilius szójátékja *tenuis*-szel (Verg. Georg. IV, 5): »in *tenui* labor; at *tenuis* non gloria« visszhangra akadt magyar íróinknál; így Csokonai *»az Anakreoni dalok«* elé mottonak teszi:

»In tenui labor, at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.«

És e gondolatot tovább fejti »Ajánlás«-ában, midőn így ír:

»Kazinczy! Földi! kik belőlem
Már már poetát tettetek,
Kérlek vegyétek el ma tőlem,
Mit rég megérdemeltetek
Csekély ugyan, csekély *ajándék«*..." (I. m. 637. l.)

Az idézett Vergilius-részlet azonban nem mottója az AD.-nak: Csokonai csupán a jegyzetekben, a tárgyalt vershez csatolt jegyzet végén idézi; Lakatos István fordításában:

„Semmi csekélység ez, de megőrzi nevünk e csekélység
hogyha az ég se hagy el s odahallgat imánkra Apolló.

(*Vergilius összes művei.* Fordította: Lakatos István. Bp., 1973. 97. l.)

Az egész AD. mottója Horatiusból való:

— — — — — apis Matinae
More modoque.
Horatius L. IV. Od. II. v. 27—32.

Ezt a mottót maga Csokonai magyarázta meg a jegyzetek élén: „Az egész Verse Horátiusnak így van:

— — — — — ego, apis Matinae
More modoque.
Grata carpentis thyma per laborem
Plurimum circa nemus, uvidique
Tiburis ripas, operosa parvus
Carmina fingo. *L. IV. Od. 2.*" (AD/j. 19—20. l.)

A vers Bede Anna fordításában:

Én magam csak, ládd, a serény Matinus
méhet utánzom:
szorgosan gyűjtöm szedegetve mézem
zöld Tibur partján, vizenyős berekben
csöpp teremtményként, sohasem pihenve
költöm a versem.

(*Horatius összes művei.* Bp., 1989. 134. l.)

Az egész *Ajánlás*-t már Bartal Catullusnak Cornelius Neposhoz írt ajánló versével vetette egybe, de csak a Catullus-vers első sorát idézte (i. h. 638. l.). Csokonai versének különösen 5—7. sora mutat hasonlóságot (a már idézett Vergilius-párhuzam mellett) Catulluséval.

Pásztory a római költő egész versét idézte Csokonaiével együtt, ezt vetve hozzá: „Ebben a két költeményben nyilatkozó eszme még kisfokú humort árul el, de a találkozás szembeötlő, éppen a költő szerénységének érzetét fejezve ki." (I. m. 9. l.)

Catullus ajánló verse:

Cui dono lepidum nouom libellum,
Arida modo pumice expolitum?
Corneli, tibi: namque tu solebas
Meas esse aliquid putare nugas,
Iam tum cum ausus es unus Italorum
Omne aeuom tribus explicare cartis,
Doctis, Iupiter, et laboriosis.
Quare habe tibi quicquid hoc libelli,
Qualecumque: quod, o patrona virgo,
Plus uno maneat perenne saeclo.

(Gustav Friedrich: *Catulli Veronensis liber.* Leipzig und Berlin, 1908. 1. l.)

Az ajánlóvers, Devecseri Gábor fordításában:

Kit lepjek meg e kedves új kötettel,
mit símára imént csiszolt a horzskő?
Csak téged, Neposom, hiszen te szoktad
semmiségeimet becsülni kissé,
már akkor, hogy egész Itáliában
mertél egymagad összefogni minden
kort három — Jupiter! — tudós kötetbe,
nagy munkával. E kis kötet tiéd hát,
bármi s bármit is ér. S te add, kegyes szűz,
hogy több századot is megérjen egynél!

(*Caius Valerius Catullus összes versei.* Bp., 1967. 5. l.)

Verselése

Vargha Balázs idézett tanulmányában azt írta Csokonai verses ajánlásáról, hogy „sem tartalma, sem a versformája nem utal az *Anakreoni dalok*ra" (41. l.). Annyiban azért illeszkedik az anakreóni versekhez, hogy jambusokban íródott, de rímes, s nem negyed-, hanem ötödfeles jambikus sorokból épül (az utolsó sor pedig három jambusi lábból); az 1—4. sor keresztrímes, az 5—6. páros rímű, míg az utolsó „ráütő". Rímképlete: 9a 8b 9a 8b 9c 9c 6b.

420. Himfyhez

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. II, 1a (K_1). Ez azonos az 1800 körüli Kcsj. N^{ro} 1° *Versek in* 4° cím alatt 4. szám alatt említett „Egy nagy Diarium"-anyagából valóval, ahol a költő első helyen említi tárgyalt versünket.

Két közel egykorú másolata: „Himfihez mikor a' háza meg égett Cs. V. M." Prága, EKvt. Kovács József és mások versei. 221. l. (K_2) (Ld. Stoll 714. sz.; Mf.: MTAK. 161/VI.); „Himfihez Csokonai, midőn a' Háza meg-égett, a' Debretzeni Tűz után 1802^{be} Június 14^{k} Napján." OSzK. Tóth—Pápay-gy. I. 121. l. (K_3).

További kiadásai: Kföldy, Toldy, HG. (I, 328. l.), FK., ÖV. — M.

Megjelenése

Csokonai készült a vers kiadására: az 1802-i Mfj.-n az *Alkalmatosságra valók* közt a 10.28. számon *Himfy* címmel szerepel. Így került föl az AV. terveire: az AV/t_1-n „18: 6. *Himfihez*"; az AV/t_2-n a 30., azonos címmel. Végül az AV.-ben a XXXII. vers lett (243—244. l.). s a költő néhány soros magyarázatával jelent meg. További kiadásai: Kföldy, Toldy, HG. (I, 328. l.), FK., ÖV. — M.

Keletkezése

Az AV. említett helyén, a cím alatt Csokonai, zárójelbe téve, pontosan ezeket írja: „Alig égénk meg Debretzenben Juniusnak 14. napján 1802. nem sokára azt írá egy jó Barátom, hogy az Országnak másik óldalán a' Himfy háza is meg égett: ez adott alkalmatosságot a' jelen való szerzeményre." (V. ö. Toldy LVIII. h.)

A *Himfyhez* cím is arra utal, hogy Csokonai jól ismerte Kisfaludy Sándor 1801-ben megjelent versfüzérét, a *Himfy' szerelmei*-t, amelyet a maga „poétai román"-jához valamelyest versenytársnak is tekintett s a *Lilla* előbeszédében dicsérve bírált.

Szövegkritika

A címjegyzékek helyesírási változataival s a másolatok önkényes címadásával szemben a K_1, ill. az AV. c í m e a hiteles.

1. K: <*Édes*> Az áth. szó helyébe nincs más írva.
2. K: *oldalán*
3. K: *most* Az első betű más — talán *M* — betűből jav.
6. K: *Horpadásit* A *H* más betűből, vlsz. *h*-ból jav.
8. K: *Kedvesed* ?
9. K: *biztos*
10. K: *mulatozol*
13. K: *Vidéked'*
14. K: *boldog*
15. K: *Ahol* [...] *néked* A *d* olvashatatlan betűből jav.

A K-ban minden vsz. vízszintes vonallal van elválasztva a következőtől; a magánhangzók hosszúságának (ékezésének) megváltoztatására a vers trochaikus lejtése miatt kerülhetett sor az AV.-ben, amely kiadásunk alapja.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A súlyos személyes élmények hatására keletkezett, bár nem túl jelentős verssel kevesen foglalkoztak. Császár Elemér ezt írta róla: „A debreczeni tűzvész, mely elhamvasztotta házukat és rózsalugasát s a tüdejét sorvasztó kór igen jelentős szerepet játszottak életében, de nem költészetében. Egy-egy versre ihlette őt mind a két csapás. Az 1802. június 11-i tűzvészről a *Himfyhez* című versben van emlékezés..." (*Csokonai.* 1909. 137. k. 249. l.)

Különben *A' Szélhez* c. ódáját is a debreceni tűzvész ihlette a költőnek, s mint ahogy abban, ebben is volt némi segélykérő felhívás, mikor az AV.-ben közreadta: nem magához Kisfaludyhoz, hanem az olvasóközönséghez, a közvéleményhez fordulva.

1. *édes kesergő:* célzás a *Himfy' szerelmei* első részére, *A' kesergő szerelem*-re.
2. *Hazám' végső óldalán:* Kisfaludy Sándor ekkor a Vas megyei Kámban élt feleségével, Szegedy Rozáliával.
3—4. *a' tsergő / Források:* utalás a *Himfy' szerelmei*-re: „Szóljon bár a csörgedezve / Folydogáló csermelye, / Hol, kebelem ömledezve. / Oly sok estvén eltele..." (I. Ének. 4. vsz.)
5. *Vasvári bértzek:* utalás Kisfaludy Vas megyei tartózkodási helyére.
9—16. Az árnyékos almafát Csokonai azért állítja annyira verse középpontjába, mivel az ő udvarukon az 1802-i tűzvészben a bokrok, a fák is a láng martalékává lettek: „az a kertecske is, melly nékem

Tusculanom gyanánt szolgált, azon rémítő csapásnak áldozatjává lett" — írta Debrecenből Pap Szász Józsefnek 1802. jún. 25-én (ld. MM. II, 903. l.); Széchényi Ferencnek pedig ezt írta szept 16-án: „Éppen a rózsák nyíltak; mikor kertecskémen, az én kis Sans-Soucimon a lobogó lángok keresztülrohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, ahol legérzékenyebb gondolataim teremtődtek, a láng között ropogott; mikor ama rózsalugas tövig égett, s az a fülemüle, melly e kis zöld szálának minden éjjel concertet adott, őröngve repült el a bátorságosabb erdei vidékekre." (Uo. 908. l.)

Verselése

Csokonai kedvelt versformájában: 8/7-es, keresztrímes, trochaikus lejtésű sorokban íródott.

Az AV.-ben a vsz.-ok kezdősorai bekezdéssel vannak szedve, a K-ban változatosabb sortördelés található. Mivel az egyszerűsítésre föltehetőleg nyomdatechnikai okokból került sor, a K tördelése szerint közöljük a szöveget.

421. A' Szépek' Szépe [II.]

Kézirata

A vers eredeti, 1793-i változatának szövege a TF.-ben található: 56ab—57ab (ld. Cs/ÖM. II, 513. l.). Ezt a szöveget (*A' Szépek Szépe* [I.]), Nagy Gábor 1796-ban lemásolta, de nála *Rozi*-hoz, illetőleg *Rozáliá*-hoz szól a vers.

A *Lilla* nevére alkalmazott harmadik változatnak, amely a LD.-ban jelent meg, nem maradt kézirata, föltehetően a Magyar Múzsa 1793. IV. évfolyamában, ill. az Urániában megjelent szövegen végezte el a változatatásokat a költő.

Megjelenése

Az 1793-i első kidolgozás a fent említett két irodalmi folyóiratban látott világot (ld. Cs/ÖM. II, 514. l.). Az 1802-i ÚK. már alkalmasint a LD.-ba szánt újabb átdolgozást lajstromozta (ld. Cs/ÖM. I, 229., II, 514. l.). A LD.-nak mindhárom tervezetére rákerült 1802—1803-ban: a LD/t_1-n a 21. vers, *A' Szépek' Szépe* címmel, a LD/t_2-n — sorszámozás nélkül — *Szépek' Szépe* címmel található, míg a LD/t_3-n a II. Könyv XXIV. verse, végleges címével; így is jelent meg a LD.-ban: 70—72. l.

Keletkezése

Az 1793-i ősváltozatot 1802-ben írhatta át a költő Lilla nevére, amikor a LD. terve megszületett.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD. szövege, az 1793-i Magyar Múzsa-beli változatra M-mel, az Uránia-beli szövegre Ur. rövidítéssel utalunk.

A szövegváltozatokkal e kötet sajtó alá rendezője foglalkozott részletesen *A' Szépek' Szépe ismeretlen sorai* c. fejtegetésében (in: CsMűv. 192—197. l.).

A cím megegyezik az 1793-i változatéval. Az eltérések *A' Szépek Szépe* [I.]-hez képest:

1. LD.: *Ti, élet* ***balzsamát*** [...] *Leányok,*
2. LD.: *A'* ***szépség'*** [...] *bálványok,*
4. LD.: ***'S*** *fellobban****tt*** *oltárán* ***a' temjent*** *égetvén, —*
5. LD.: ***gyarló*** *kötésteket!*
6. LD.: ***Nem tudlak imádni*** [...] *benneteket;*
8. LD.: ***az egy*** *LILLÁBAN* ***bésummálva***
9. LD.: *Jer,* ***Szépem*** [...] ***Nemednek***
10. LD.: ***Együtt, a' mivel ők csak külön kérkednek:***
11. LD.: *ízek,*
12. LD.: *„Te vagy a' remekkép,* ***ők pedig*** *a' Skízek."* Az utolsó szó dőlt szedéssel kiemelve.
13. LD.: *Léda'* A név ritkítással szedve *hűljön meg a' vérek.* A sorvégi pont vlsz. sh.
14. LD.: ***magok közt a' Görög vezérek,***
15. LD.: *Helenáért* [...] *Trójánál;* A személy- és a helynév nincs kiemelve.
16. LD.: *'s van* ***is*** *szebb személy* ***nálánál.*** —
17. LD.: *Állj ki,* ***Irigy!*** [...] *mocskot tagjaiba'.*
18. LD.: *Nézd. legkényesbb* ***Ízlés!*** [...] *hiba?*
19. LD.: *valamelly'****k*** [...] ***mondjátok:***
20. LD.: *Hibáztok.* ***A'*** [...] ***gondoljátok.*** — A *szépet rútnak* nincs kiemelve a szedéssel.
21. LD.: *Ha* ***tőlem kérditek;*** sh., em.: „Mi [...] felelem: A *Mi Szép?* ritkítással kiemelve.
22. LD.: ***Szépet 's Rútat***
23. LD.: Csak a *szép* szó van ritkítással kiemelve.
24. LD.: *meg-nincs,* ***az*** Csak a *rút* szó van kiemelve ritkítással.
25. LD.: ***Tökélletes tehát,*** *mind így ítélhetnek,*
26. LD.: *E' pompás munkája a'* ***szép*** *Természetnek:*
27. LD.: *Remekbe****n*** ***egy nagy hibát***
28. LD.: ***Mellyet*** *ti, elfogott Szemek,* ***nem látátok,***

29. LD.: ***Mert** ámbár [...] természet **bő***
30. LD.: *Minden **kellemeket ő reá***
31. LD.: ***Mégis illy főmívben ez egy** nagy csonkúlás,*
32. LD.: *véle [...] **a' vénség** 's elmúlás.* Csak a 7. s az utolsó szó van ritkítással kiemelve.
33. LD.: ***formálsz** illy Remeket,*
34. LD.: *árasztasz [...] **szépségeket,***
35. LD.: *Légyen-szódat* [A *Légyen* ritkítással kiemelve.] ***elrontó** Múljonnal* Az utóbbi szó ritkítással kiemelve.
36. LD.: *Minden **grátziákat eltörülj***
37. LD.: *dicső **Mívedet,***
38. LD.: *A' **millyent** [...] **föld' pora nem fedett?***
39. LD.: *tudjon! **Sírjára rózsákat*** V. ö. K_1, Cs/ÖM. II, 518. l.
40. LD.: *'**S** ezt írom **fel:** Szépek: de **ez** szebb volt nálok.* — A *Szépek*-től e sor végéig ritkítással kiemelve.
41. LD.: *Jer, **LILLÁM!** csak [...] élek;*
42. LD.: ***csak** te rád*
43. LD.: ***Sőt, ha majd a' Halál engem valahára***
44. LD.: ***Kebeledből ragad vak tartományára,***
45. LD.: ***Mikor már lelketlen porrá változtatott;***
46. LD.: ***csak egy** [...] szózatot:*
47. LD.: ***Akkor** is szikráji [...] **Szeretetnek***
48. LD.: ***között***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Voltaképp az 1793-i *A' Szépek Szépe* [I].-nek stilárisan finomított, Lilla nevére alkalmazott 1802 körüli változata. A vers vélt forrására — Catullus, Bürger, Christian Günther — az 1793-i első kidolgozás jegyzeteiben utaltunk (ld. Cs/ÖM. II, 520—522. l.). Az ott előadottak lényegében az 1802-i, Lilla nevére alkalmazott kidolgozására is vonatkoznak.

Az Urániában megjelent változat *asszony* szava nyomán Juhász Géza ezt a verset is Földiné Weszprémi Juliannára próbálta vonatkoztatni (ld. It. 1953: 448. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 197. l.)

Természetesen így is nyitva marad a kérdés: volt-e élményi alapja a költeménynek, s ha igen, ki lehetett az ihletője?

Csokonai e versén jól lemérhető alkotásmódja s korai szerelmi lírájának hitele: az 1793 körüli összövegben csak az elvont, személytelen *Szépem* fordul elő. — 1794—1795 körül — *Rozi*-t, *Rozália*-t helyettesített be a szövegbe. Miért? Talán azért, mert kiadásra készítve elő verseit, olvasmányai, irodalmi mintái alapján ő is állandó lírai hősnőt keresett, akivel — mint Petrarca *Laurá*-jával, Bürger *Molly*-jával — bevonulhat az irodalomba. Ő maga is próbálkozott a *Laura* névvel, de helyette — mint tudatos nemzeti költő — magyarosabb nevet keresett: talán így jutott el a *Rózsi*-hoz, a *Rozália*-hoz, amely

a virágénekek *rózsá*-jával, *rózsaszál*-ával is tartotta a rokonságot. (V. ö. **426.** versünk 29. sorával.) Ez a föltevés a legvalószínűbb.

A másik lehetőség, hogy valóban volt egy *Rozália* nevű (ill. általa *Rozáliá*-nak nevezett) kedvese, s korábbi verseit gyakorlati célból írta át utóbb az ő nevére. (Emellett látszik bizonyítani, hogy a *Tempefői* hősnőjét polgári nevén *Rozáliá*-nak hívják s prózai munkáiban *[A csókok]* szintén *Rozi, Rozália* neve fordul elő.)

A' Szépek' Szépe szövegváltozatai azt mutatják, hogy eredetileg megnevezetlen személyről szóló fiktív fantáziaversnek készült: egy logikai ötletet öltöztetett a költő termékeny képzelettel érzéki képekbe.

Juhász Géza ezt írta e versről: „Ferenczi is jól látta, hogy olyan vérbő, forró versek, mint *A szépek szépe*... bajosan magyarázhatók ama plátói, sőt testvéri vonzalomból, abból az őrangyali lebegésből, amelyről Haraszti tudósít." (It. 1953: 455. l.) A vers — úgy látszik — valóban nem egy tüdőbeteg, sápadt leánykának köszönhette létét, hanem a diák költő vérbő, egészséges fantáziálásának. (Ld. Szilágyi: CsMűv. 197. l.)

A második kidolgozással Baróti Dezső foglalkozott a Lilla-dalokról szóló összefoglaló elemzésében, előrebocsátván, hogy még arra is, aki tudatában van annak, hogy ezek a versek részben már a komáromi ismeretség előtt, s olykor más személyekhez szóltak, egységes benyomást tesznek ezek a költemények: „Az érzelmeknek ez a szemünk láttára összekapcsolódó láncolata még az olyan olvasó számára is hiteles pszichológiai kép, benne a születőben levő szerelem finom lélekrajza bontakozik ki még annak is, aki tudja, hogy ezek a versek eredetileg nem egyetlen személyhez íródtak, és arról is hallott már valamit, hogy egyikük-másikuk idegen forrásra vezethető vissza." (Árny. 236. l.) Így az 1793-i keletkezésű s majd tíz évvel később némileg átdolgozott, Lillához címzett változat is új töltést kapott — Baróti szerint — a „poétai román" versciklusában: „Ez az érzelmi telitettség mindvégig a szerelem egyetlen személyre való koncentráltságával és a sírig, sőt a síron túl tartó hűségnek állandó hangsúlyozásával jár együtt: *A szépek szépe* — hogy csak ezt a példát emeljem ki — már a *Szeptember végén* egyik motívumát előlegezi: [idézi az utolsó versszakot]." (242—243. l.)

Verselése

A páros rímű tizenkettősökben írt költemény verseléséről az 1793-i első változat jegyzeteiben szóltunk részletesen (ld. Cs/ÖM. II, 523. l.).

Dallama

A LD.-beli szöveg a prágai Kubelik—Széll-gy. Nagy Ferenc-féle „Dalfüzér"-ében a 138. dalként fordul elő, így joggal tételezhetjük föl, hogy dalolták is, bár dallamát egyelőre nem ismerjük (v. ö. Cs/ÖM. II, 523. l.).

422. A' távolról kínzó [II.]

Kézirata

A vers első kidolgozásának szövege az 1793-i VT.-ben található, a költő kiadásra szánt első verseskötetének anyagában (ld. Cs/ÖM. II, 548. l.). 1797 körül tervezett szerelmes versciklusa számára ezt a költeményt a költő átritmizálva átdolgozta; így került rá az 1797 körüli SzV/j-re, kezdő sorával: *Rég n̄ [= nem] [valék tevéled szemben]* (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.).

Az átdolgozott változatnak csak végső autográf tisztázatát, a cenzúrai példányt ismerjük, amely szövegileg azonos a LD.-ban megjelent versszöveggel (ld. Cs/ÖM. I, 124. l.; v. ö. Cs/ÖM. II, 548. l.); itt XLII. a költemény sorszáma, mivel *A' Feredés*-t akkor a cenzor még nem törölte.

Megjelenése

Az 1802-i ÚK.-n már bizonyára ez az átdolgozott változat szerepel a 37. helyen: *„A' Távolyról Kínzó — Oda".*

A LD. mindhárom tervezetére rákerült az új kidolgozás: a LD/t_1-n a 38. vers, *Távolról kínzó* címmel, a LD/t_2-n sorszám nélkül a *Megkérlelés* után található a cím, névelő nélkül: *Távolról kínzó*, A LD/t_3-n a III. Könyvben a XLII. vers, itt már névelős címével.

A LD.-ban azonban nem a XLII., hanem a XLI. mű a Harmadik Könyvben *A' Feredés* törlése folytán: LD. 115. l.

Keletkezése

A vers magja Csokonainak olasz költők hatása alatt írt fantáziaverse volt, 1793 tájáról. A logikai ötletekre, ellentétekre épülő kis lírai művel tervbe vett szerelmes versciklusában kezdettől számolt a költő: az ún. Rózsi-versek füzérébe még az első kidolgozást akarta beiktatni (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.), de az 1797/98-i SzV/j-ben már a Lilla nevére átdolgozott változatot (ld. uo. 223. l.). Így került végül a LD. tervezetébe, majd annak Harmadik Könyvébe. Juhász Géza föltételezéseinek, hogy ti. ez a vers is Földiné Weszprémi Juliannához szólt (v. ö. It. 1953: 452. l.), semmi alapja (ld. Cs/ÖM. II, 550. l.).

Szövegkritika

A második, 1802-i kidolgozás szinte minden sorában eltér az I. változattól; így voltaképp csak a valamelyest hasonló sorok kisebb helyesírási különbségeire van értelme utalnunk; az első kidolgozás szövegét ld.: Cs/ÖM. II, 76. l.

7. LD.: *Mégis*
8. LD.: *Mindég perzselte Északot. —*
9. LD.: *vagyok:*
10. LD.: *'S nincs olly szenvedésem;*
11. LD.: *nagyok,*
12. LD.: *meghalt*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Juhász Géza a vers Északra s Délre utaló költői metaforáit igyekezett debreceni helyrajzi utalásokként értelmezni, Weszprémi István főorvos lakására vonatkoztatva (ld. Juhász Géza: *Csokonai Rozáliája.* It. 1953: 452. l.).

A hideg Észak és a forró Dél szembeállítása azonban merő stiláris ötlet, ezen épül a rövid vers epigrammatikus csattanója. (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 39—40. l.)

Az átdolgozásra azért volt szükség, mivel az 1793-i eredeti kidolgozás szövege tartalmilag nem illett a LD. Harmadik Könyvébe: Csokonai akkor már nem először volt szemben kedvesével. Különben, ha az égtájakat konkrét iránymeghatározásnak tekintenénk: Vajda Julianna s Csokonai kapcsolatára vonatkoztatva is sántítanának: Lilla — aki most név szerint is belekerült a második kidolgozásba — lakott északra, Komáromban, míg Csokonai délre, Keszthelyen, illetve a Somogyságban. De ennek nem is volt semmi valós jelentése a tisztán metaforikus értelmű „tájolás"-ban.

Korai fantáziavers csaknem tíz évvel későbbi alkalmazása ez a költemény Lillára.

Verselése

Az első kidolgozás nehezen ütemezhető, minthogy az EK. „Nota" utalása szerint is bizonyára dallamra készült. Verséplétét ld.: Cs/ÖM. II, 550. l.

A második kidolgozásban az eredetileg 7 szótagú első sor 9 szótagúra nőtt, s ennek megfelelően a vele rímelő 3. sor is. Az 5—8. sornál megváltozik a rímelés is: az ölelkező rímeket páros rímek váltják fel, s a szótagszám is így alakul: 9e 9e 8f 8f, szemben az első változat 9e 8f 8f 9e képletével. A befejező négy sor rímelése és szótagszáma megmaradt; az átalakított 1—8. sor trochaikus lejtést kapott: a záró négy sornak eredetileg is volt némi trochaikus ritmusa.

Dallama

Az EK. szerint az eredeti kidolgozás dallamra készült, dallamát azonban nem ismerjük.

423. Habozás

Kézirata

Saját kezű tisztázata, voltaképp, a LD. cenzúrai példánya: KK. III, 73a—74a. Más kéziratát nem ismerjük. Viszont a költemény Rozáliát és Meliteszt beszéltető ősszövege már 1794-ben elkészült (ld. Cs/ÖM. II, 316—317. l.), s erre vonatkozhat Nagy Gábor följegyzése, amely szerint a LD. *Itt hagynám én ezt a' Várost...* kezdetű verse „már a' Komáromi esmeretség" előtt készen volt (uo. 219—220. l.), ez már rajta van az 1795-i EK.-n is, a XLII. mű: *Szerelmes Bútsúvétel. Kettős Dal* (kiadásunk **184.** verse).

Bár a LD.-ban megjelent, mégis maradt fenn néhány közel egykorú másolata; ez azzal magyarázható, hogy dallamra alkalmazva énekelték s a kéziratos énekeskönyvekbe így került bele. Érdekes, hogy Vajda Julianna, a vers címzettje, egy szövegváltozatot másolt le; ld. Vajda Julianna versesfüzete. 33[dik] Nota (magántulajdonban, fénymásolata: MTAK.); erősen folklorizálódott változatát őrizte meg a Pápai-ék. (1800—1806-ból); OSzK. Oct. Hung. 926: 10a. Harmadik közel egykorú másolata: DebrK. R 809: 24a—25a.

Dallamával együtt található az 1. vsz. Tóth István melodiáriumában. N° 93. 52. l.

Megjelenése

Már az 1794-i első kidolgozást is kiadásra szánta a költő; az EK.-n a cím után található *81*-es szám azt mutatja, hogy a nyomtatásra előkészített ED.-ben a 81. oldalra van másolva. Ez a kötet, ill. ez az 1794-i ősváltozat azonban nem jelent meg.

Az új második kidolgozás az 1802-i ÚK.-n tűnik föl először, ekkor még a címe nélkül, kezdősorával: *„0* 32. *Itt hagynám én ezt a' Várost. — Oda"* (A *0* a sor elején az ódák jele.) Mivel a LD.-ba szánta a költő (minderről bővebben a vers eredetéről szólva írunk), a LD. mindhárom tervezetén ott található: LD/t_1: *a'* 42. *Itt hagynám én;* LD/t_2 (a jegyzék utolsó negyedében, a *Köszöntő* után): *Itt hagynám.* Végül a LD/t_3-ra címével került fel, a III. Könyv XLVI<I.> verseként: *Habozás.* Ott is jelent meg, a LD.-ban, de nem a XLVI., hanem a XLV. versként, mivel a cenzor *A' Feredés*-t törölte a kötetből.

A későbbi kiadások a LD-n alapulnak.

Keletkezése

Mint volt róla szó, a vers 1794-i ősszövege, a még Rozi és Melitesz nevét tartalmazó ősváltozat, a *Szerelmes Bútsúvétel* a költő életében nem jelent meg.

A HG. alkalmasint az NG/j. alapján tette 1798-ra keletkezését (ld. HG. III, 495. l.); Vargha Balázs kiadásai 1803-ból keltezték. de bizonyára tévesen, mivel már az 1802-i ÚK.-n ott található. A LD.-beli végső változat kidolgozását 1802-re tehetjük.

Szövegkritika

A cím a K-ban: *XLV <I.>* ***Habozás.*** A sorszám javítására azért került sor, mivel *A' Feredés* cenzori törlése folytán a versek száma eggyel csökkent.

5. K.: *megfosztanom;*
17. K.: A *'s* a sor elé beszúrva.
26. K.: *pár <csó> édes Csokot <valyon>*
Az áth. szó fölé írva: *kitől*
29. K.: *Múzsa!*
47. K.: A VITÉZ név eredetileg e sor elején állt, de a költő áthúzta, s a sor fölé középre írta.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint érintettük, a vers 1794-i ősszövegét, a Rozáliához — Rozihoz — szóló *Szerelmes Bútsúvétel*-t írta át a költő 1802-ben, a LD. céljára, Lilla nevére.

A kutatók azonban nem ismervén az 1794-i, korábban kiadatlan ősszöveget, a *Habozás*-ban valóságos, 1798-i Lilla-dalt láttak, összefüggésbe hozván a vers tárgyát a költő keszthelyi útjával (v. ö. Haraszti 122. l.), s kétségbe vonva Nagy Gábor feljegyzésének hitelességét (ld. uo. 189. l.). Juhász Géza, aki viszont tudott az 1794-i ősszövegről. Rozi alakjában Weszprémi Juliannát vélte felismerni (ld. It. 1953: 452. l.); ennek képtelenségét már az 1794-i első kidolgozás jegyzeteiben cáfoltuk (ld. Cs/ÖM. III, 321 l.).

A tanulmányok, méltatások többnyire mint Vajda Juliannához szóló „Lilla-dal"-lal foglalkoznak a költeménnyel, kiemelve sikerült népies hangvételét.

Haraszti ezt írta, komáromi élményt gondolva a vers mögé: „Hogy milyen jeleneteket, milyen hatást eredményezett Csokonai távozgatása, azt gondolhatjuk. A Lilla-dalokban nyomaikra is akadhatni: a *Habozás* és *Bútsúvétel* költőjének fölösleges lett volna képzelődéséhez fordulnia, mikor egyéni élményei nyújtottak anyagot" (122. l.), s nagyobb nyomaték okából idézte a költőnek Vajda Juliannához 1798. márc. 18-án intézett levelét. (Mellesleg a LD.-beli *Bútcsúvétel* szintén készen volt már 1798-ban; v. ö. Cs/ÖM. I, 223. l.)

Bodnár Zsigmond a vers népies realizmusát méltatta, idézve sorait: „Dalainak kisebb részén azonban megérzik a nemzeti eszme hatása. Nem hiányzik a realizmus népies nyelve, kedves, könnyed, dallamos verse, szó- és gondolatismétlése." (Bodnár III, 171. l.)

Galamb Sándor a LD. másik két „népies hatás"-t mutató versével együtt (*Siralom, Az eleven rózsához [Egy Rózsához]*) dicsérte (ld. Galamb Sándor: *A magyar népdal hatása költészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig.* Bp. 1907. 19—21. l.).

Császár Elemér ugyancsak a vers népiességét emelte ki: „A *Habozás* című Lilla-versnek a szakok élén ismétlődő két sora (Itt hagynám én ezt a várost...) szintén népi eredetű s népies a refrainnek ilyenszerű alkalmazása, a mit később Petőfi honosított meg az irodalomban." (*Csokonai.* BpSz. 1909. 137. k. 248. l.)

Horváth János így írt a költemény népiességéről: „A népdal-intonálás következetesebb, a népdaltéma pedig valósággal vezérmotivummá lép elő a *Habozás* c. dalban (Lilla, II, 45. sz.), melynek három első strófája egyaránt ezzel a két sorral kezdődik:

Itt hagynám én ezt a várost ha lehetne,
Ha engemet az én Lillám nem szeretne.

s mindhárom esetben e feltételes elhatározás új-új kifejlésévé válik a strófa, ekként belső szerkezetében is bizonyos ritmikus párhuzamosságra tévén szert, míg a negyedik már variált intonálással vezet a daltéma megoldásához:

Nem hagyom itt ezt a várost, mert nem lehet,
Mert Lillától szívem búcsút nem is vehet, stb.

Hogy azonban ezúttal sem akart »népdalt« írni, azt »lantjának«, »Múzsájának« emlegetése is eléggé bizonyítja. A tízsoros nagy strófa sem vall közvetlen népi mintára." (IrNép. 78—79. l.)

Kastner Jenő szintén a vers „népies íz"-ét említette, de a befejezés színpadi kettősében Metastasio-hatást érzett: „a népies ízű *Habozás* vége is mintha egy Metastasio-operából volna kimetszve" (ItK. 1922: 53. l.). S maga Csokonai is utalt az ősváltozatban arra, hogy alkalmasint színházi élmény hatása alatt választotta ezt a formát, mikor „Kettős Dal"-nak nevezte versét (ld. Cs/ÖM. III, 322. l.).

Sinkó csak az 1802-i változatról tudva, Komárommal azonosította a versbeli várost (178. l.), holott az eredetileg Debrecenre vonatkozott, s ezért a költő némileg kénytelen is volt általánosítani az összöveg égtáj-meghatározásait: a *Szerelmes Bútsúvétel* 7. sora így hangzott:

Ha északra lakom már én, ő meg délre

S ez alkalmasint Pestre (esetleg Kassára) vonatkozott (v. ö. Juhász Géza: *Csokonai Rozáliája.* It. 1953: 452. l.); a Keszthelyre távozó költő azonban délre került kedvesétől, ezért szól így a LD.-beli változat 7. sora:

Ha Északra lakik már ő, én meg Délre;

Verselése

Háromütemű (harmadoló), páros rímű tizenkettősökben íródott, a vsz.-ok két utolsó sora páros rímű felező nyolcas (v. ö. Elek 39. l., Cs/ÖM. III, 322. l.). Elek még ezt írta a vers jellegzetesen népies formájáról: „A Habozásnak már refrain-jellegű intonációja is egészen népies »Itt hagynám én / ezt a várost, / ha lehetne, / Ha engemet / az én rózsám / nem szeretne« s talán még inkább következő két sora, amelyben a tipikus népdalrím és a második sor népies típusa elősegíti a hatást:

Örömmel megválnék tőled, komor város,
Ha menésem az övével lenne páros."

(Uo.; v. ö. Sőtér István: *Csokonai alkotó módszere.* Lit. 1974/3: 5. l.)

Dallama

Már 1805-ben föltűnik a vers első sora „Ad Notam" jelzésként (DPD. 114. l.; v. ö. Cs/ÖM. III, 322. l.). Dallamával az első kidolgozás jegyzetében foglalkoztunk részletesen, ahol kottáját is közöltük (ld. Cs/ÖM. III, 322—327. l.). Ehhez csak Molnár Antal megjegyzését csatolhatjuk: „Vannak azután az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb középosztálybeli szellemet árasztó hárfás- (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. a régi úri muzsika egyik remeke: »Itt hagynám én ezt a várost« (Habozás)." (CsMűdal 6. l.)

424. Az én Poézisom' természete

Kézirata

Eredeti fogalmazványa cím nélkül: KK. I., 22a.
Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai a vers megszületése óta számolt kiadásával, s meg kell említenünk elöljáróban, hogy voltaképp az 1793-i *A' vidám természetű poéta* (Cs/ÖM. III, 71—73. l.) átdolgozásával van dolgunk: ahogy azt kiemelt első helyre szánta 1793-i tervezett verseskötetében (ld. Cs/ÖM. II, 524. kk.), ez szintén első helyen került a LD.-ba — az Erdődynének címzett ajánló vers után.

A LD/t_1-n tűnik föl először: <2. *Sírhalmok óh*>. A LD/t_2-n is a 2. helyen található kezdő szavaival, a *Gr. Erdődynéhez* c. vers után; a LD/t_3-n már címével fordul elő: az I. Könyv II. költeményeként: *Az én Poézisom' természete.* Ott is jelent meg: LD. 14—17. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Az 1802-i LD/t_1-n már ez a változat szerepel kezdő szavaival; így Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) tévesen keltezik 1803-ra.

Szövegkritika

A K-ban nincs c í m e a versnek.

1. K: *Sírhalmok <óh halálos>* Az áth. szó fölé írva: *kellemetlen.*
2. K: *<Hol Mellyből én,> <Hol egy vak>* [Az áth. rész fölé írva: *Te szívet*] *borzasztó* ***homály***
3. K: *<Nekünk ? setét .....>* [... a K folytonossági hiánya miatt egy szó hiányzik] *vak ablak*
4. K: *<Halottak> 'S ti holtak a'kik*
5. K: *<Ti az>* [Az áth. szavak fölé írva: *Ti az*] ***Halál'*** *<dombjainak>* ***vak*** *birtokának*
7. K: *A' Hol <.....>* Az olvashatatlan szó fölé írva: *petétses*
8. K: *Hervey*
9. K: A sor végén Kp. n.
10. K: ***meg****hal*
11. K: ***tsak tsendességet*** kp. n.
12. K: *A'* ***semmitől szemünk.*** A sor végén pont.
13. K: *Tsak <..>* ***a*** *Kupressz'* ***árnyéka fénylik***
14. K: *A'* ***Hóldnak***
15. K: ***Mellyel lássú-susogva játszik***
16. K: *sír-****mellyéki*** *szél*
18. K: Kp. n.
19. K: *<Irtózva* [Az áth. szó fölé írva: *Rémülve*] jár, ***ájul,***
20. K: *félholtan*
21. K: ***Jungoddal***
22. K: *ragyog,*
23. K: *Isten veled.* A sor végén kp. n.
26. K: ***Húboát***

26—27. K: A sorzáró szavak nincsenek kiemelve.

28. K: *<Jajgassanak>* ***Sikoltsanak*** [...] *versekkel;*
29. K: *<? Kórusban ?> <holmi gőzös főket>*

30. K: *<A' ? szürke .....;>*
<Az én illyen .....>
<Én nem fogom követni őket>
29—32. K: Az áth. sorok alá írva: *Én <? .....> ólly* ***hagymázos***
30. K: *N [= Nem] lészek egyike:*
32. K: *estike* A szó nincs kiemelve.
34. K: ***Kösse felkent***
35. K: *nyér*
36. K: *Nemet.*
37. K: *vidámabb* ***lelkeknek,***
38. K: ***A'*** *mosolygó* ***Kellemeknek***
39. K: ***Fűzögessék*** *rózsaszínű* ***u****jjai,*
40. K: *borbaferdett tsókjai.*
41. K: *N. [= Nem] kell Tziprus, mellyel* ***Rátzint***
42. K: A sor végén vessző.
43. K: *<Gyenge Violátska> Játzint* Az áth. rész fölé írva: *Egy kis* ***Rózsa*** *egy kis*
44. K: *jobb [= jobban]*
45. K: *Lillám'* [A név nincs kiemelve.] *szemével* Jav. e.: *szemének*
46. K: *tekintetével* Jav. e.: *tekintetének*
47. K: *<? Lészen nálam> <'S a' lelkembe száz örömnek>*
Egyezvén mindenkor lészen tüköröm
48. K: *<Mellyet>* [Az áth. szó fölé írva: ***'S tőle***] *mindég <? Dalra kelni>*
Az áth. rész fölé írva: *Dalra kísztet*
49. K: *Így veszem f. [= fel]*
50. K: Kp. n.
51. K: *Lillám*
LD.: *LILLÁM'* A fölösleges hiányjelet a K szerint em.
53. K: *Míg****tsak*** *leng az* ***esti*** *szellő*
54. K: *'S* ***véle*** *egy*
55. K: *Rózsaszálra <a' Szerelmek szállanak>* Az áth. rész fölé írva: *szállnak a' kis Istenek*
56. K: *És Mennybéli Concertetskét <dallanak>.*
Az áth. szó fölé írva: *zengenek*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költeményt — amelynek ősváltozata 1793-ban keletkezett — tekintették költői önjellemzésnek, „ars poeticá"-nak, költői programnak (v. ö. Cs/ÖM. II, 528—530. l.), s mindegyik megállapításban van némi igazság. Mindenesetre Csokonai egyik kulcsverse, s nem véletlen, hogy kiemelt, első helyre szánta tervezett 1793-i kötetébe, s a LD.-ba egyaránt.

Általában a szentimentalizmus sírköltészetének elítélését s az új, derűsebb költészet programját szokták látni e költeményben, de több is van a Youngot

s Hervey-t elutasító versben: az uralkodó egyházias, vallásos költészettel szemben a költő — aki a teológiai leckék hallgatása alól fölmentését kérte — új, világias tárgyú, világi életörömöket megszólaltató költészet megteremtésére törekedett. Több kutató a vers első kidolgozásáról szólva fejtette ki véleményét Csokonai verses „ars poeticá"-járól.

Harasztinak az a megállapítása, hogy „Csokonainál már ifjú korában akadunk youngi komor melankóliára" (314. l.) legföljebb csak orvosi, patológiai értelemben fogadható el; már a diák poéta is „tsak gyönyörködni szeret, nem kíván ő semmi egyebet" (ld. Cs/ÖM. I, 16—18. l.; v. ö. még a *Víg élet a' Parnasszuson* c. versével, uo. 26. l.).

Ferenczi a költeményt *Az Ember a' Poézis' első Tárgya* s *A' Magánossághoz* címűekkel kapcsolva össze, írta azt, hogy e verseiben „Költői vonásait [...] kitűnően jellemzi s még jobban, midőn »a nyájas múzsa« szóval fejezte ki lényegét. A borzalom, a sírok világa, a gyászos thrénodiák nem az ő világa." (134. l.)

Császár Elemér a vers szentimentalizmus-ellenességét emelte ki: „Tréfás jókedve egészen a pajkos gúnyig fokozódik *Az én poézisom természete* című költeményében (1794), a hol a maga természetes vidámságát szembe állítva a szentimentális költők világfájdalmával, kegyetlenül kicsúfolja folytonos siránkozásukat s azt a szörnyűséges, cachirozott milieut, melybe költeményeiket beállítják." (NémetK. 50. l.)

Oláh Gábor „költői programot" érzett a költeménybe, azt írván meg róla, hogy: „Mintha a versailles-i udvar késői visszhangja volna ez a gondoktól menekvést kereső dal. Csokonai háta mögött ott áll az irgalmatlan halál, Versailles mulató népe mögött a frigiai sapkás forradalom; ettől a rémtől akarnak mind a ketten szabadulni. Csokonai öntudatosan, Versailles öntudatlanul." (Oláh: Csok. 15. l.)

Harsányi István a szentimentalizmussal szembeforduló nyájas költő Múzsáját rokokóideálnak tekintette: „Költői ideálja igazi rokokó ideál. Ő a »nyájas« — szerelmi — költő babérja után tör. *Az én poézisom természeté*-ben jellemzi önmagát [idézi az 5. vsz.-ot]." (Rok. 32. l.)

Horváth János „Kitűnő önjellemzésnek" nevezte a verset, amely „voltaképp tudatos szembeállását jelenti a preromantika szentimentalizmusával". (Csok. 39. l.) A második részről azonban — ahol ritmust is vált a költő — úgy vélekedett, hogy művészileg kevésbé sikeres, mint az első: „a tárgy természetéből is következik, hogy a vers második része korszerűbb, könnyebb fajsúlyú, mint a nyelvében is tömörebb, jellegzetesebb első". (Uo.)

A vers ritmusváltására is utalva írta Waldapfel József, hogy: „a szentimentalizmus ellenében, elsősorban a sírköltészet ellenében az életöröm költészetét hirdeti. A kétféle költészet szembeállítását a ritmusnak a költemény közepén bekövetkező megfordulása is aláfesti, mint ahogy Csokonai már elméletben is megkívánja a poéma belső természetének és a versformának »aesthetica megegyezését!« [Idézi a 4. és 5. vsz.-ot.]

Ebben a költeményben is megmutatkozik Csokonai korai költészetének rokonsága a rokokó idillikus világával, de úgy nő túl ezen már itt is, mint

Watteau a rokokó festészetnek a korviszonyok kényszeréből végigjárt iskoláján." (MFelv. 283. l.)

Részletesen versszakról versszakra elemezte a költeményt Sinkó, mint a „végleges rátalálás [= magáratalálás] hitvallás"-át (150. l.). Úgy vélte, hogy a szentimentalizmust elutasító vers voltaképp esztétikai kritika is: „A felsorolás mögött rejtőző iróniából kiérződik a felvilágosult racionalista, de az esztétikai kritika is. Ez az esztétikai kritika egy üres bensőség áradásának, modorrá vált komorságának szól, annak az üres bensőségnek, mely úgy tesz, mintha a kimeríthetetlenül gazdag élet csak kulissza volna, mellyel szemben csak a siralom, az elmúlás, a feloszlás lenne a költészet egyetlen, mindenesetre legméltóbb tárgya." (151. l.) Figyelmet érdemel az is, amit a vers befejező részéről a „civilizált természet" idillikus megjelenítéséről mond: „Ez a poézis nem »a természet vadvirága«. Ennek a poézisnek »természete« civilizált, minden pórusában kulturált. A gyengéd szerelmi játéknak és a benne lelt esztétikai élvezetnek a poézise. Azé a szerelmi játéké, mely oly átszellemülten, suttogón érzéki, oly gyengéd, minden megnyilatkozásában, hogy egy-egy kicsinyítő képző szordinója nélkül túl hangosnak hangzana a szó, hiszen itt még a lantnak is csak »rezegni« és csak »gyengén« szabad rezegnie. [Idézi az utolsó előtti vsz.-ot.]" (153. l.)

Szauder József így jellemezte a költeményt: „A »vidám természetű poéta« 1793-ban ars poeticai szándékossággal fordul el Young és Hervey halálkultuszától, moralizálásától. Az életérzés és stílus változásával hamarosan Young és Hervey ideológiájának megtagadása is bekövetkezik. E hármas változást leméri nem lehet csak *Az én poésisom természete* tükrében." (ItK. 1969: 1. l.) Mindehhez Szauder, ezt a Sinkót — nem egészen igazságosan — elmarasztaló jegyzetet csatolta: „Sinkó Ervin (Csokonai életműve, 1965, 155. l.) téved, mikor e verset Csokonai »legsajátabb« ars poeticájának nevezi, és — a költőbe belemagyarázott forradalmiságot akarván cáfolni — Csokonait mindenekelőtt a szemlélődő hedonizmus költőjének nevezi. Vsz. hogy a jeles szerző maga is csak aszkétának és komornak, ha úgy tetszik, younginak tudta elképzelni a forradalmárt." (I. h.) Ugyancsak Szauder emelte ki a záróstrófa meglepő csattanóját: „Különösen a végső formában *(Az én poézisom természete)* lep meg csattanójával a nótaszó bűvölete s a szerelem testi valósága. [Idézi az utolsó vsz.-ot.]" (Napjaink. 1973. nov. 2.)

Hosszabb elemzést szentelt e költeménynek Wéber Antal, úgy vélvén, hogy „*Az én poézisom természete* [...] nem ars poetica, nem is költői önarckép abban az értelemben, mint Petőfi egyes versei *(A természet vadvirága, Dalaim)*, hanem két jellegzetes, a XVIII. században hatékony költői irány megjelenítése, vagy ha úgy tetszik, két költőtípus megrajzolása." (In: *Miért szép?* Bp., 1975. 26. l.) Szerinte „valószínű, hogy Csokonai elsősorban, mint irodalmi jelenséget utasítja el a XVIII. századi költészetnek ezt a típusát" (uo. 29. l.). Úgy tartotta, hogy a versben — vágyképként — fölvázolt „gondtalan művészkedés" a korabeli Magyarországon „éppoly illékony álomnak tetszett, mint a boldog szerelem. Ennek az álomnak és nosztalgiának adott formát és alakot ilyen tárgyú verseiben" (i. m. 30—31. l.).

Értékéhez méltón, hosszabban foglalkozott a költeménnyel Baróti Dezső; véleményét, amelyet már a költemény első kidolgozásának jegyzeteiben is idéztünk (ld. Cs/ÖM. II, 531. kk.), bővebben fejtette ki a LD.-ról szóló, *Lilla, avagy egy poétai román* c. tanulmányában (in: Árny. 193—264. l.). A *Lilla*-kötetben megjelent átdolgozásról így összegezte véleményét: „A második négy strófa vidám dallamában (s magukban a képekben is) rokokó akkordok feltörését szokták hallani. Pedig valójában a rokokó játékosan komplikált dallamánál egyszerűbb, bensőségesebb muzsikát hallunk, amelynek vidámságába azok az »átszellemülten, suttogón érzéki és gyengéd« akkordok is belejátszanak, amelyekre már Sinkó Ervin jó érzékkel rámutatott. Horváth János szerint viszont épp a vers második része »kisszerűbb, könnyebb fajsúlyú, mint a nyelvében is tömörebb első«. Mi inkább emelkedést érzünk benne: az első négy versszak gúnyolódása után egy bensőségesebb, igazabb, szabadabb érzelmi világ benyomulását. Ez az emelkedő, a halálra életet, az éjszaka felidézésére az öröm fényét rásugárzó kompozíció és mindaz, ami vele jár, a felvilágosodás alkotó módszerére és stílusára jellemző megnyilatkozás. Nem rokokó vers ez, annak a *style des Lumières*-nek fénye ragyog fel benne, amely több más között egy Voltaire, egy Rousseau, egy Chardin vagy egy Mozart legszebb műveiből szól felénk.

Ha pedig ez igaz, akkor *Az én poézisom természete* strófáiból kiolvasható miniatűr költői hitvallás (amely egyébként jóval többet mond Csokonai esztétikai nézeteiről, mint maga a tanulmányszerű *Előbeszéd*) a *Lilla* előző lapjain olvasható előrejelzéseknél is erősebben tudatosítja, hogy az érett felvilágosodás érzelemkultuszából megszületett lírai regények, poétai románok egyikének olvasásához kezdtünk hozzá." (Árny. 235. l.)

4. *Ti holtak...* Gulyás József párhuzamul idézte: az *[Az emberi nemen...]* kezdetű halotti búcsúztató 17. s következő sorait (ld. Cs-tan. 37. l.).
7. *petécses* (táj.): hagymázos (ld. MTsz.: *patëcs*); ezzel kapcsolatban írta Oláh Gábor: „*A petécses phantom* jelzőjét is »kijavította« Bánóczi *pecsétes*-re, holott így semmi értelme sincs. *Az én poézisom természete* c. *petécs:* lázat jelent (Jókai is »mocsárláz« értelmében használja a *Jövő század regényé*-ben); tehát a *petécses phantom* annyit jelent, mint »lázas látomány«." (Csok. 18. l.)
8. *Bóbiskol* (táj., rég.): bólogat, hajlong.
Hervey: ld. az első kidolgozás jegyzeteit: Cs/ÖM. II, 530. l.
12. *kaprodzik* (táj., rég.): káprázik.
21. *Yung:* Young; ld. Cs/ÖM. II, 531. l.
26. *Óboa* ld. uo.
27. *gyász Trenódia:* a kifejezés előfordul az *A' Haza Templomának örömnapja* c. versben is.
Dombot, berket bétölt *gyász-ternódiája* (ld. Cs/ÖM. IV, **306.** 106. sor).
32. *Estike* ld. Baróti Dezső tanulmányát: *Estike.* (Jegyzet Csokonai Vitéz Mihály az Én poézisom természete c. verséhez.) Klny. a Szegedi Füzetek 1935. II. évf. 1—4. kötetéből; v. ö. kiadásunk **402.** versével.

Verselése

Mint már érintettük, a vers derekán, a 4. vsz. után ritmusváltás történik, a témának megfelelően. Erről Horváth János ezt írta: „Érdekes, hogy verse e második felében ritmust is változtat, a Faluditól meghonosított s rokokóének-költészetünkben divatossá vált »nyolcas-hetes« dallamosabb periódusára térve át, s jámbusi lejtésről trocheusira. Záró sorai különösen szép dallamúak." (Csok. 39. l.)

Elek foglalkozott részletesen e verselési bravúrral: „Hogy Csokonai a puszta forma hangulatkifejező erejének mennyire tudatában volt, igen szemléltetően bizonyítja *»Az én poézisom természete«* című költeménye. [...] A vers 8 versszakból áll, melyből 4 a »mord ánglusok« a »gyász threnodiákat ríkatók« költészetét festi, 4 pedig kitűnő jellemzése saját poézisának. A kétféle költészet elütő jellegét már a formával is kitűnően érzékelteti: az előbbinek strófaszerkezete kissé erőltetett és jambusos, az utóbbi világos és pattogó ütemezésű, szinte népiesen magyaros versképlet: 8, 7, 8, 7, 8, 8, 11, 11: ababccdd. (Különösen figyelemreméltó a két 4+4+3 osztású 11-es sor, mely e tipikusan magyar népdal-képletnek első tudatos műköltői alkalmazása a — ha nem is egyenesen népi, de mindenesetre — magyaros jelleg fokozása céljából. Ily szempontból Csokonai gyakorlatában is egyedülállók e sorok.) Felmondásban a két forma különbsége igen szembeszökő: az előbbinek zavaros és nehézkes jambusai után az ember szinte fellélegzik és megkönnyebbül midőn a friss ütemek vidám lendülete ragadja magával." (59—60. l.)

Csokonai maga is leírta ritmusmintául költeménye 5. vsz.-át, verslábakkal, Kazinczynak megküldött 1803-i tanulmányában (ld. HG. II, 755. l.). V. ö. még: Waldapfel i. h.; Vargha Balázs: CsVM. 100. l.; Juhász Géza: Alf. 1963/11: 68—71. l.; V. Szendrei 79. l.; Wéber Antal i. m. 28. l.; Baróti: Árny. 218. l.

Elek tévedett (63. l.), mikor a 7. sor *petécses* szavát — Bánóczi nyomán — hangátvetéses alaknak vélte *pecsétes* helyett.

425. Első szerelemérzés [II.]

Kézirata

A Lilla nevét tartalmazó második kidolgozásnak nem maradt kézirata. A Kcsj. „N^{ro} 2° Aranyos Csomó" 34. darabjaként előforduló *Első szerelemérzés* még bizonyára az első kidolgozás szövegére utal, amely a TF-ban maradt fenn, az 1793-i verstisztázat füzetében: 55 a b, *A' felg...* címtöredékkel, megcsonkult, sérült kéziratban (ld. Cs/ÖV. II, 534. l.). E tisztázatban a néhány egyidejű javításon kívül későbbi javítások is találhatók: pl. *Laura* nevét átváltoztatta *Rózi*-ra a költő.

Az 1795-i EK. is bizonyára ezt az első kidolgozást lajstromozta a XXXVII. helyen. Az ED.-n is a 37. mű, s a 67. oldalon szerepelt, de az ED. nem maradt ránk.

A LD.-ba belekerült második kidolgozás szövegét először az ÚK. leltározta, 1802-ben, s a LD. mindhárom tervezetére is már ez került rá (ld. Cs/ÖM. I, 239—241. l.).

Megjelenése

A második kidolgozás szövege a LD.-ban jelent meg, az Első Könyv III. verseként (18—21. l.). Az 1793-i első kidolgozást Juhász Géza adta ki először, *Első szerelemérzés* címmel (EPM. 62—64. l.), majd az ő nyomán Vargha Balázs (ÖV. — M.), *A felgyúladt szerető* cím alatt, mivel Ferenczi Zoltán így egészítette ki a fennmaradt címtöredéket (ld. FerM. 13. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 536. l.). Helyesebb lett volna az *Első szerelemérzés [I.]* cím használata, amint a következőkben szólunk róla.

Keletkezése

A TF-beli ősszöveg 1793-ban keletkezhetett, s ezt 1797 táján dolgozta át a „Rózsi-versek" tervezett ciklusa számára a költő, majd — föltehetően már 1802 körül — a LD.-ba belekerült végleges szöveget készítette el.

Szövegkritika

A második kidolgozás c í m e a kéziratjegyzékeken egyöntetűn *Első Szerelemérzés* — akárcsak a LD.-ban; egyedül a TF-ben fordul elő az idézett töredékes cím: *A' felg...* Mi elfogadjuk Ferenczi kiegészítését (bár Csokonai kéziratairól ez nem igazolható), de mivel a címjegyzékeken kezdettől a LD.-beli változat szerepel, azt tettük meg a második kidolgozás címéül is, [II.]-vel utalva arra, hogy ez a későbbi változat.

1—4. TF: ***Még tsak...***
Míg...
Vígadtam...
Semm[i]

5—12. A TF-hez képest e versszakban — a szövegmódosításon túl — sorcseréket is végzett Csokonai; a TF megfelelő része:

Ha Nyárba[n] [a' szikrázó Rák]
Lankasz[totta]...
Itt a' hűves E[téziák]
Elóltott[ák]...

Ha eltikkadt [tetemeim]
Szomjúztak [a melegtől]
Elevenedtek erei[m]
E híves tserg[etegtől]

13—16. TE: *De most* ***Laura***...
Nem olly hévség...
Nintsen semmi, ah...
Melly óltsa e' me[le]g[et]

17—28. A TE.-ből hiányzik.

29—32. A TE.-ben e vsz.-ból csak ez a töredék található:

..... *[feksz]em.*
..... *[Havasok]on;*
..... *[me]legszem!*

33. TE: *Másszor* ***tikkadt és el alélt***
35. TE: ***Ha e' híves forrással élt,***
36. TE: *Melly* ***itt*** *zúg* ***ez Hegy előtt:***
37. TE: *tsípésivel*
39. TE: ***híves*** *vizeivel*
41. TE: *Mert* ***minden tseppjét,***
42. TE: *Heve* ***meg emésztette,***
43. TE: *Mihelytt lángaló*
44. TE: ***Le folyt vala mellette.***
45—51. TE: *Mit tsináljak? — e' gyúladás*
Terjed; — a' szél gerjeszti.
Hasztalan minden fáradás!
A' vizet meg emészti

Míg még gyengébb gyermek valék:
Melly könnyű vólt pihennem!
Illy kínt még nem tapasztalék;

52. TE: *Nem rég'ólta* ***van bennem.***
53. TE: *Nem régólta* ***tsatáz velem,***
54. TE: ***Ah, Laura Kedves*** *alak!*
55. TE: ***Ah, tsak*** *azólta* ***viselem.***
56. TE: ***egg****yszer meg láttalak.*
57. TE: *Tudom* ***Laura!***
58. TE: *Került;*
59. TE: *árthatsz é?* ***azt*** *felőled,*
60. TE: ***Laura!***
61. TE: *ketsegtette*

62. TF: *szívemet?*
63. TF: *Úgy van: tsak*
64. TF: *Engemet*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A LD.-ba került változat magja mondvacsinált témáról írt fantáziavers, 1793-ból. Az eltérés voltaképp — *Laura* nevének *Lillá*-ra változtatásán túl — stiláris jellegű. A 45—48. sort — a 12. vsz.-ot — írta újra lényegében a költő.

Az első változat átdolgozásával a szakirodalom külön nem foglalkozott: akik írtak a versről, azok általában a LD.-beli szöveget elemezték, mint pl. Pásztory, aki Catullus néhány dalával hozta összefüggésbe (31—32. l.), vagy Baróti Lajos, aki viszont Bürger *Hartes Mädchen* c. költeményével, de az utóbbi megfelelés nagyon esetleges, amint erre már Székely György rámutatott (ld. Figy. XXV [1888], 273. l.); ennek ellenére Ferenczi (78. l.) és Császár is (NémK. 51. l.) Bürger alapgondolatának szabad átvételéről írtak. (V. ö. Csok/ÖM. II, 539. l.)

A LD. szövegét — a majd tíz évvel korábbi első kidolgozást is említve — Baróti Dezső elemezte: „Az első könyv harmadik darabjának, a mai ízlésünk számára egy kissé hosszadalmas *Első szerelemérzés*nek alapmotívuma (hogy a következőkben csak néhány példát ragadjunk ki), a nagy érzéstől még meg nem gyötört gyermeki ártatlanság idilljének és az ébredő nagy érzést kísérő kínoknak a festése nyilvánvalóan a Petrarca-követők költői világából való. Az ezerszer leírt szituáció azonban bizonyára csak azért válhatott lírai közhellyé, mert valóságos pszichológiai gyökere van: az ébredő szerelem, a másik nem felfedezése valóban megzavarja az ifjak lelkivilágát. Csokonai korának olvasói azonban aligha gondoltak arra, hogy egy többé-kevésbé régimódi vers került a kezükbe, hiszen sorai a XVIII. század végének modernizmusa, a felvilágosult érzelemkultusz számára sem hangzottak idegenül. Az *Első szerelemérzés* hagyományos témája egyébként még egy vonatkozásban is újnak, ha tetszik modernnek tűnhetett fel az érzelmes beállítottságú olvasók számára. Ismeretes, hogy a gyermeki ártatlanság a rousseau-i koncepcióban csaknem a szabad természetes őseredeti állapot szinonimájának számít." (Árny. 237—238. l.)

6. *Rák:* a Rák csillagkép; a Nap a Rák csillagképben áll legmagasabban az égi félgömbön: ekkor ontja legforróbban sugarait.
8. *híves* (táj., rég.): hűvös.
Etézia (gör.): enyhe nyári szél.
10. *tetem* (rég.): tag, testrész.
11. *csergeteg* (táj.): patak.
12. *Felocsódik* (táj., rég.): fölébred, fölélénkül.
19. *bikk* (táj., rég.): bükk.
25. *Bóreás* (gör.): északi szél.

38. *Majd kiszedi fogamat* (nép.): nagyon hideg.
39. *északos* (poet. lic.): hideg.
44. *edzőhelly:* alkalmasint a vas, az acél edzésére utaló szó: forró hely.

Verselése

A költő megtartotta az 1793-i első kidolgozás keresztrímes 8-as és 7-es sorait.

A 13. vsz.-ban a *remén' ~ érzem én* toldott részben a *remény* lágyítását a tiszta rím kedvéért elhagyta a költő, figyelmet érdemel az utolsó vsz. toldott ríme is: *kecsegtette ~ sértett e'*.

426. A' Pillangóhoz

Kézirata

Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj.-n a „N^{ro} 3° Számadó Diárium" anyagában a 2.: *A' Pillangóhoz.* Az eredeti fogalmazvány ma a KK. III, 5b—10b oldalán található, cím nélkül (K_1). Saját kezű tisztázata, csonkán, a 37. sortól a DebrK.-ban található; ez a tisztázat a LD.-hoz készült, a cenzori példányhoz, amint a két levél jobb, ill. bal felső sarkában az eredeti — Csokonaitól származó — lapszámozás is tanúsítja: 141—142. l.; ezt erősítik meg a megelőző két verstisztázat (*A' Tihanyi Ekhóhoz* és a *Még egyszer Lillához*) hasonló eredeti lapszámozása, ill. az utóbbi vers eredeti sorszáma, a *LIV.;* v. ö. Cs/ÖM. I, 173. l.) DebrK. R.788.5: 2ab. (K_2)

Bár nyomtatásban is megjelent 1805-ben, mégis viszonylag sokan másolták, főként énekelt volta miatt. Egyébként általában a LD. szövegét írták le.

Közel egykorú másolatai: DPD. 271—273. l. (A LD. nyomán); OSzK. Oct. Hung. 703. LIV. nóta; MTAK. Ms. 10. 002. Magyar Dalnok. 60. sz. (kottával); MTAK. RUI. 8-r. 63. 49. sz., Tóth István (kottával); DebrK. R. 668: 6. l.; DebrK. R. 809: 14—15. l.; Gózon Imre-ék. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 3660. sz. 7—10. l.; Nyári Bálint-ék. uo. 3667. sz. 100—102. l.

Megjelenése

Az 1802-i ÚK.-n tűnik föl (nagyjából egy időben a Kcsj. adatával): „166. *A' Pillangóhoz.*" 1803-tól a LD. mindhárom tervezetén rajta van az LD/t_1-n a 49., az LD/t_2-n az utolsó előtti vers, az LD/t_3-n a III. Könyv LIX. darabja (az utolsó előtti helyen); végül is a Harmadik Könyv utolsó előtti helyén, LVIII. sorszámmal jelent meg (mivel a cenzor *A' Feredés*-t törölte); de már előbb közölte a MHírm., 1802 szeptemberében, a költő néhány másik versével együtt,

ezzel a bevezetéssel: „A' folyó esztendőben, in 8vo jött ki Komáromban a' következő munka: A' Tavasz. Festő versezet. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály Hozzá járulnak Kleistnak némelly darabjai. — Ennek az Úrnak Lilla, Dorottya, és Anákreoni Dallok nevezetű eredeti munkái most vagynak sajtó alatt. — Irásban került hozzánk, következendő Ódája ezen derék Hazánk fiainak [előtte ugyanis Baróti Szabó Dávid munkájáról van szó], mellyel szerencsénk van kedveskedni.

A' Pillangóhoz
Hamar követje a' Tavasznak
Hímes Pillangó áldott légy!..."

(MHírm. 1802/II, 342—344. l. N^ro 21. szept. 10.) Ez a közlemény szövegváltozat. A későbbi kiadások a LD.-n alapulnak. Meg kell már itt jegyeznünk, hogy egy évvel a MHírm. közlése után megjelent — az első vsz. — kottás kiadása is Bécsben, Márton József támogatásával, Joseph Haydn zenéjére alkalmazva (ld. Cs/ÖM. I, 275. l.).

Keletkezése

Az 1799—1802 között készült Kcsj. tesz említést a vers kéziratáról először, s az 1802-i ÚK. lajstromozta elsőként. Ezért nehezen érthető, hogy Vargha Balázs kiadásai 1803 végére keltezik (ÖV. — M.), hiszen már Toldy megírta, hogy „1802-ben készült" (936. h.), s Ferenczi is ezt írta 1907-ben: „A *Lilladalok* 1793—1799 közt készültek s egyet, *A pillangóhoz* címűt, 1802-ben írt..." (131. l.); Horváth János szintén azt mondja a versről, hogy „1802-ben kelt" (CsoK. 45. l.). A HG. ugyancsak 1802-re tette keletkezését (ld. III, 496. l.). A K_1 szövegkörnyezete nem igazít el, mivel a vers külön, önálló lapon maradt ránk.

Van még egy kérdés a mű keletkezésével kapcsolatban: Nagy Gábor ugyanis ezt is azok között a költemények között említi, amelyek már „a komáromi esmeretség előtt" megvoltak (ld. Cs/ÖM. I, 220. l.). Ez azt jelentené, hogy már 1797 nyara előtt készen volt; s ha Nagy Gábornak igaza volna, a versnek a jakobinus mozgalom elbukása táján, 1795—1796 körül kellett volna keletkeznie. Erre vonatkozóan — Nagy Gábor említett jegyzékén, ill. megjegyzésén kívül — filológiai adatokkal nem rendelkezünk. Mindezzel, a keletkezés kérdésével, részletesebben foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője *Korán jött tavasz politikai allegóriája? A Pillangóhoz 1796 körüli ősszövege.* (Ld. CsMűv. 568—580. l.)

Szövegkritika

A K_1 több helyen eltér a LD. szövegétől, s ezeket már Toldy is lajstromozta (ld. 936. h.); de a MHírm. 1802-i szövegkiadása is tartalmaz eltéréseket, s ezeket Toldy nem vette számba.

A K_1-ben a vsz.-ok az első sorok elején arab számokkal sorszámozva vannak.

1. K_1: *<Ledér Postája>* [Az áth. rész fölé írva: *Hamar követje*] *a'*
   MHírm. ***tavasznak,*** Kp. n.
2. K_1: *pillangó<tska>,*
   MHírm.: Kp. n. ***áldott*** *légy!*
3. K_1: *nints rózsa:*
   MHírm.: *nints Rózsa,*
4. K_1: ***tsókolására***
   MHírm.: *Még is* ***tsókolására***
7. K_1: *<Adott szokott> Adott* [Olvashatatlan szóból jav.] [...]
   K_1 MHírm.: *azokra,*
8. K_1 MHírm.: *Át zöldellik*
9. K_1: *inkább a'<?nnak>*
10. K_1: *selyem madár!*
    MHírm.: *selyem* ***Madár!***
11. K_1: *súgd az* [jav. e.: ? *ezt*]
13. K_1 MHírm.: ***Látd***
14. K_1 MHírm.: A *Flóra* név nincs kiemelve.
    K_1: Kp. n.
    MHírm.: ***Szűzei,***
15. MHírm.: ***napra***
16. MHírm.: ***tsirák'***
17. K_1: *tsak, az* Jav. e.: *a <rózsafák; sza>* [Az áth. rész fölé írva: *orgonák'*] *tövébe*
    MHírm.: *Nézd,* ***nézd!***
18. K_1 MHírm.: ***Mi szép*** *szagok* ***lehellenek.*** A MHírm.-ban a sor végén kettőspont. Erre Toldy is utalt: 936. h.
19. K_1: Kp. n.
    MHírm.: A sor végén pont.
20. K_1: ***violák feslenek!***
    MHírm.: ***violák***
21. K_1: *Eredj* [*'s* Jav. e.: *és*] *<Zefír elől>* [Az áth. rész fölé írva: *egy hosszú tsókkal*]
    MHírm.: ***hoszszú tsókkal*** *szívd*
23. K_1: *szárnyad* [...] *hídd ki*
    hívd ki
24. K_1 MHírm.: *A* ***napra*** *<apro> kisded húgait.*
25. K_1: ***De violákról*** (v. ö. Toldy 936. h.)

26. K_1: *tséltsap tsókodat:* Egyébként kp. n.
MHírm.: *tséltsap! tsókodat;*
27. MHírm.: *Bé*
27. K_1: *vagy!*
28. K_1: *indúlatodat.*
29. K_1: *tsak egy* **rózsát**
MHírm.: *tsak egy Rózsát szerettem,*
30. K_1: *tsak* Kp. n.
MHírm.: *tsak*
31. K_1: *'S* [Jav. e.: *És*] *mi<dőn> ólta* A sor végén pontosvessző. A sor fölé beszúrva: *már* Kp. n.
MHírm.: *miólta* Kp. n.
32. K_1: *tél* ***borít engemet.*** V. ö. Toldy 936. h.
33. K_1: Kp. n.
MHírm.: *Lelkem*
34. K_1: *<Eleven> Könnyű, vidám, 's eleven volt,* V. ö. Toldy 936. h.
MHírm.: *vólt,*
36. K_1: *A' <Lilla> virágzó Lilla bájolt.*
MHírm.: *tavaszszában*
37. K_1: *modjára*
K_2: *hernyó'* A szó aláhúzva.
MHírm.: *hernyó módjára*
38. K_1: *<Rágódik> Mászkál* a' **setét**
(v. ö. Toldy 936. h.)
39. K_1: *És* Az *a'* a sor fölé beszúrva.
40. K_1: *<A' versből> Magának* Jav. e.: *magának <sír> vers koporsót fon.*
MHírm.: A sor végén nincs gondolatjel.
42. K_1: A *Psychét* nincs kiemelve s utána nincs vessző.
K_2: A mitológiai név aláhúzással és ritkítással kiemelve.
43., 45. K_1: A mitológiai név itt sincs kiemelve.
43. MHírm.: *'S a' Psyché* **gyötrelmes**
44. MHírm.: *kínyait*
K_2: *Psyché* A név aláhúzással kiemelve.
45., 47. MHírm.: A mitológiai név nincs kiemelve.
K_2: A nevek egyszeri aláhúzással kiemelve.
46. K_1: Kp. n.
47. K_2: Az *És* a sor elejére beszúrva. *A' Grátziák'* [A szó nincs kiemelve.] *<szolgálatjában>*
48. K_1: *Tavaszt remélt.*
MHírm.: *reméllt.*
49. K_1: *hang neszére*
50. K_1: *<Vígsági min>* [A sor elejére szúrva: *E'*] *scénák* Kp. n.
K_2: *Scénák* A sor aláhúzással kiemelve.
51. K_1: *'S* [A sor alá beszúrva: *az ő*] *<holtig való> halálos*
52. K_1: *<Minden> Ég* A sor végén nincs gondolatjel.

53. K_1: *Óh!*
54. K_1: *Le<foly>* [Az áth. szó fölé írva: *töltöm*] *hernyóéltemet*
K_2: *hernyó-éltemet* Az összetétel első eleme aláhúzva, majd utóbb az aláhúzás törölve.
55. K_1: *szemfedelem*
K_2: A *pupájában* aláhúzva.
MHírm.: *púpájában* Ritkított szedéssel kiemelve.
58. K_1: *gyarló<s>*
59. K_2: *pillangóvá* Aláhúzva.
60. MHírm.: *Olympus'* A név nincs ritkítással kiemelve.
63. K_1: **'S a' tsillagokban** *nőtt* V. ö. Toldy 936. h.
K_2: *<csillagokba>* Az áth. szó fölé írva — későbbi autográf javításként: *a Sphaerákban*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költemény nem véletlenül került a LD. kiemelt helyére: a költő egyik legszemélyesebb vallomása, s bár benne elsősorban szerelmi bánatáról szól, a sorok közt szó van a maga életének egész tragédiájáról, arról, hogy korán jött az elavult, korszerűtlen intézmények szorításában vergődő országba. Ha igaz, hogy már 1797 előtt megírta ezt a témát — ahogy Nagy Gábor állítja —, még mélyebb távlatot kaphat a költemény (v. ö.: Szilágyi: Csműv. 568—580. l.).

A hernyók átváltozása pillangóvá, mint a halhatatlan lélekké válás jelképe, már az ókori íróknál, költőknél föltűnik: az egész képzet végső soron az ókori görög mitológiában gyökerezik. Psyché, aki név szerint is szerepel Csokonai költeményében, a görög regevilágban az élet lehelete, a lélek, aki az alvilágban az ember képmásaként — árnyaként — öntudat nélküli életet folytat; többnyire ifjú lányka alakjában, pillangószárnyakkal ábrázolták.

Történetét részletesen megírta Apuleius római író (i. e. 125—?) *Metamorphoses,* vagy ismertebb címén *Asinus Aureus* c. regényében, amelyben Amor és Psyche története valóságos külön történet, regény a regényben. Ezt Csokonai jól ismerte: Sárospatakon a könyvtárból ki is kölcsönözte (ld. Cs/ÖM. I., 184. l.). (Magyar fordításban ld. Apuleius: *Ámor és Psyche.* Latinból fordította és bevezetéssel ellátta Csengery János. Bp., é. n. [1901.] Olcsó Könyvtár, 2118. sz.; Apuleius: *Ámor és Psyche.* Miletosi mese. Latinból fordította Révay József. Gyoma. 1921. Monumenta Literarum. I/2. sz.)

Ovidiusnál versben is olvashatott erről Csokonai:

quaeque solent canis frondes intexere filis
agrestes tineae, res observata colonis,
ferali mutant cum pupilione figuram.

(*Die Metamorphosen des P. Ovidius Naso.* von Moriz Haupt. Berlin, 1885. 262. l.)
Magyar fordításban:

Fák levelét hószín szállal befonó kicsi hernyók
(látja a földmivelő ezt jól) kicserélik alakjuk
és már nem hernyók, de halottak lelkei, lepkék —

(Ovidius: *Átváltozások.* Fordította: Devecseri Gábor, Bp., 1964. 372—374. l.) Ovidiusra és Dantéra is utal jegyzetében.

Ez a gondolat fölbukkan a német költő, Johann Heinrich Voss (1751—1826) egyik versében is:

Des Blattes schöne Raupe kreucht,
Entschlaft, wird schöner Sylph und steigt.

(Weihe der Schönheit.)

A vers Kis János fordításában jelent meg:

Nézzük a' szép hernyó mit tesz,
Mász, meghal 's szép szárnyas Szilf lesz.

(*A' szépség felszentelése. 'Sebbe való Könyv.* Pozsony, 1798. 2. l.)

Másutt, Kisnek egy önálló versében, mint a halál utáni élet jelképe tűnik föl a hernyóból új életre támadó lepke:

A' lepkék holttak módjára,
Kik álomban hevertek,
Károk' kipotolására
Étheri testet nyertek,

'S most már sorjában kedvekre
Legelnek virágokon,
'S szép örömökről szebbekre
Repdesnek új szárnyakon

(Kis János: *Leányom halálára. 'Sebbe való Könyv,* Pozsony, 1797.)

Egy évvel később — még saját költeménye megírása előtt — egykori debreceni köztanítójának, Háló Kováts Józsefnek fordításában találkozhatott a Psyche-motívummal, a halhatatlanságot jelképező pillangóval Csokonai. Az ifjabb Racine — Louis Racine — *La religion* c. művének fordításában ezt olvashatta:

... az ember mind elmúlik örökre,
Holott feléled a' Hernyó majd bizonyos időkre.
A' Levegő Égnek ama' tzifra szárnyas Lakója,
Melly a' Virágokat sorra tiszteli és tsókolja,
'S a' nem néki gyültt nedvesség' nektárját mind lenyalja;
Hajdan szégyelvén undok formáját, a' föld alja'

Üregibenn csúszó mászó testvéreivel bújkált,
'S egygyütt lakott a' férgekkel, a'kiket most megútált.
De az idők megváltoztak; tsak aludt Halálábann
Már felébredt, 's látjuk ötet egy legditsőbb formábann.
Sírjábann rút öltözetét magáról levetette,
'S egy felvágyó erő a' víg Napfelé repítette.
Óh kis féreg! melly a' legszebb ruháinkat készíted,
Rövid munkád' gyümöltseit melly igen kiszépíted!
Tsak én vagyok Te a' kiért ezt az életet veszed,
Mert lám munkád' elvégezvén élted is elvégezed.

(*A vallás...* Komárom, 1798. 23. l.)

A jegyzetekben pedig Dantéra is hivatkozik a francia szerző nyomán a magyar fordító:

„A' Pillangók ezek, mellyek hernyókból lesznek, és a' Virágok' nedvességeit a' méhek elől ragadozzák. Ovidius még nem eléggé volt erről elhitetődve, és azt mondja:

Agrestes tineae (:res observata colonis:)
Ferali mutant cum papilione figuram.

Ezek a' hernyókból által változott pillangok adták Dantes Olasz Poétának azt a' mondást szájába, hogy az emberek ollyan férgek, kik azért születtek, hogy Angyalokká változanak által:

— — — Noi siam vermi
— — — Nati a formar l'angelica farfalla."

A francia eredetiben a jegyzet: „L'Auteur du Spectacle de la Nature appelle les papillons *les ressuscités du peuple chenille.* Ils ravissene aux fleurs un fuc qui semble destiné aux abeilles. Ovide n'étoit pas bien instruit des merveilles de certe résurrection, lorrsqu'il s'est contenté de dire, livre 15. A következőkben idézi Ovidius és Dante már bemutatott sorait. (*La religion,* Poëma, par Monsieur Racine... Paris. 1785. 14—15. l.)

Baróti Lajos Ludwig Heinrich Christoph Hölty (1748—1776) német költő hatását gyanította a költeményben, ezt írván: „Hogy Csokonai előtt Hölty sem volt egészen ismeretlen, mutatja a következő reminiscentia:

Oh mikor lesz, hogy bús kinjában
Letöltöm hernyó éltemet —
Mikor lesz, hogy lelkem letévén
A testnek gyarló kérgeit,
S angyali pillangóvá lévén,
Lássa Olympus kertjeit. (A pillangóhoz)

Hölty *Der Tod* című költeményét így kezdi:

> Wann Friedensbote, der du das Paradies
> Dem müden Erdenpilger entschiessest, Tod,
> Wann führst du mich mit deinem goldnen
> Stabe gen Himmel, zu meiner Heimat?
> ... Sinke du Staubgebein..."

(Baróti Lajos: *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1886.] 231. l.)

Voltak, akik Matthisson *Der Schmetterling*-jével vetették egybe, de mint Demek Győző megállapította, az említett német verssel „*A pillangóhoz* [...] a hasonló czímen kivül semmi más rokonságot nem tüntet fel." (Demek Győző: *Matthisson hatása irodalmunkra.* EPhK. 1891. 237. l.).

A költeménnyel, annak különleges művészi értékeivel már a kortársak foglalkoztak, így az irodalmi ízlés nagy mestere, Kazinczy is, aki a *pillangó* szót ugyan „nagyon költőietlen"-nek tartotta (ld. KazLev. IV, 280. l., v. ö. Szilágyi: CsSzók. 69. l.), s helyette a *lepé*-t ajánlotta, magáról a költeményről azonban igen elismerőn szólt: „Csokonainak ama gyönyörű két énekeit: a' Pillangóhoz és a' Szemrehányást meg küldé Mihálkőy. Mennyi édességgel bír mind a' kettő!" (KazLev. III, 204. l.). Később ezt írta: „Neki az én ítéletem szerint legfelségesebb munkája a' *Pillangó,* a' *Remény,* a' *Szemrehányás.*" (KazLev. IV, 280. l., v. ö. ItK. 1896: 136. l.)

Domby szintén három versét emelte ki életművéből a költőnek, részben azokat, amelyeket Kazinczy is: „én valósággal kívánnám az ő betsületére, hogy m.u. [mindenekutána] ő a' Reményhez, a' Pillangóhoz, a' Szélhez etc. írt: a' Diaetai Magyar Múzsának, 's az alkalmatosság szülte Verseinek sok részét vagy soha se írta vólna, vagy legalább soha senki se hinné, hogy ő írta." (Domby, 58. l.)

Csernátoni Gyula a magyar ódaköltészetről szólva így vélekedett a költeményről: „A»Pillangóhoz« c. hosszabb sorai szerintünk inkább összehangzanak a tartalommal, csakhogy ennek compositiója nem olyan tiszta. A költemény vége felé nagy kár volt három versszakot mythologiai célzásokkal elfoglalni, mert ez csak nehézkesebbé teszi menetét, a nélkül, hogy más oldalról elősegítené." (Figy. XIII. [1882], 17. l.)

Oláh Gábor Csokonai egész költészetének allegóriáját látta a rokokó bájú, törékeny költeményben: „Csokonai föllebbenti a maga sorsának sötét függönyét *A pillangóhoz* írt dalában, amely lelkének és egész költészetének allegóriája. Ez a bájos, röpke, de bánatos vers, amely Haydn rokokó-zenéjének szárnyán repül, a lélek halhatatlanságának vágyát is visszaremegi [...] az egész rokokó-világ olyan könnyed, olyan színes, olyan törékeny, olyan bájos és olyan hamar elmúló, mint a tavaszi pillangó." (ItK. 1928: 194. l.)

Klenner a költő „éj- és sírköltészetének", „halálvágyának" példáját kereste a versben (30. l.); Sinkó is a közelítő halál előérzetét fedezte föl benne: „A közeli halál sejtelme sürgeti-e a hányattatásoktól megviselt, örökösen betegeskedő poétát vagy a remény, hogy élete egyik szakaszát lezárva, majd valami egészen újba, még nagyobba, a nagy magyar eposz megalkotásába kezdhet?

Feltehető, hogy a végleges rendszerezésben sürgette a félelem is, hogy szűkre van szabva a még hátra levő idő, sürgették egymással küzdve, egymást váltva, kibogozhatatlanul egymásba gubancolódva a balsejtelmek is, a remény is. Hiszen ebben az 1802. esztendőben írja *A pillangóhoz* című versét, ahol immár a maga »lomha« »verskoporsót« szövő lelkét emlegeti, mely »hernyó módjára mászkál a fanyar bánaton.«" (279. l.)

Szauder József részben dantei, részben holbachi nyomokat vélt fölfedezni Csokonai „fiziko-teológiai és d'holbachi pillangó"-jában (mint láttuk, Dantéra már L. Racine is utalt). „...a növényi élet, formák és színek leíró módszereire, de nem utolsósorban olyan képekre is, mint a maga által szőtt koporsójából kikelő, feltámadó hernyó halhatatlanság jelképe, ami Csokonainak A pillangóhoz c. versében válik túlzás nélkül dantei szépségű s az egész verset szervező motívummá [a hernyó-élet letöltése, a szemfedél púpájában kialható szenvedés és az angyali pillangó halhatatlansága a dantei »noi siam vermi nati a formar l'angelica farfalla«-t (Purg. X. 123—124.) idézi fel]. A fiziko-teológiai és a d'holbachi pillangó (ld. A természet rendszere, id.kiad. 8. l.) természetesen csak kiindulópontja a sémát és mintát újjáteremtő nagy költészetnek." (Szauder József: *Az Estve* és *Az Álom keletkezése.* (ItK. 1969: 12. l.)

Holbachnál — a halhatatlanság mozzanata nélkül — az örök körforgás jelképe a hernyóból átváltozó pillangó: „Mindaz, amit létünk megváltoztatására teszünk, nem tekinthető másnak, mint okok és okozatok hosszú sorának, melyek viszont a természet által belénkoltott ősi ösztönök fejleményei. Az élőlény szervezete segélyével halad az egyszerűbb szükségletektől a bonyolultabbak felé, de mindez saját lényegéből következik. A csodálatos szépségű pillangó is mint élettelen pete kezdődik, ebből a meleg hatására hernyó kel ki, ebből báb lesz s ez ismét élénk színekben pompázó lepkévé alakul: e formáját elérve szaporodik, végül megfosztva díszétől elpusztulni tartozik, miután betöltötte a természet által kijelölt célját, vagyis befutotta a változásoknak azt a körét, melyet fajtája számára a természet kijelölt." (Holbach: *A természet rendszere.* Fordították: Bruckner János, Győry János stb. Bp., 1984. 8—9. l. Filozófiai Írók Tára. Új sorozat.)

Másutt Szauder a költő „verdeső halhatatlanság-hité"-nek megnyilvánulását látta a költeményben (ItK. 1969: 31. l.). Később pedig azt írta, hogy a halál sejtelmével diktálta szíve e csodálatosan visszhangzó sorokat... [Idézi a mű *Oh, mikor lesz...* kezdetű vsz.-át.] Az ő képe, szimbóluma lesz a pillangópszüché — a halhatatlan szépségé." (ItK. 1970: 716. l.)

Julow Viktor a halálvágy és gyönyörőhaj tragikus kifejeződését látta a költő e nagy, összegző versében: „Szétbogozhatatlanul egybefonódott élet- és halálvágynak, életfáradtságnak, sötét kiábrándultságnak, szépség- és gyönyörőhajnak nosztalgikusan tragikus kifejezése ez *[A Hafiz sírhalma].* Hasonlóan *A pillangóhoz* — túl az anakreoni dal műfaján —, ahol Csokonai nyelvi alkotó géniusza talán a legmagasabbra szárnyal. A »hamar — követje a tavasznak«, »állhatatlan selyemmadár«, a »fanyar bánat«, a »verskoporsó«, a klasszikus kiegyensúlyozottságot és harmóniát már előre vetülő romantika merész metaforizmusával egyesíti." (Julow Viktor: *Csokonai klasszicizmusa.* Alf. 1973/11: 80. l.)

1. *hamar* (rég.): gyors; Kazinczy Csokonainak tulajdonított: „a' *hamar*ból eggy igen szép ódája' első sorában adjectívumot [tett]: *Hamar követje a' tavasznak,* azaz *hamar megjelent követje,*" (Kazinczy Ferenc: *A' m. nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől.* Kézirat, DériM. 38. l.), de a „jó *hamar* lovak" már Balassinál is előfordul.
5. *puszpáng* (ném., rég.): bukszus.
7. *kantus* (ném., rég.): női felső ruha.
20. *Viola* (rég., nép.): ibolya.
42 kk. *P s y c h é t, 's az ő bánatjait:* Psychére vonatkozóan ld. a tárgyi magyarázatok bevezetőjében mondottakat, különösen Apuleius i. m. IV. könyvét.
50. *Scéna* (lat., ném.): díszlet, jelenet.
60. *Olimpus kertje:* itt nem a Tempevölgy fölötti hegyről, a görög regevilág isteneinek lakóhelyéről van szó; a püthagoreista matematikusok a bolygók körében mozgó szférába helyezték az istenek otthonát, s ennek is Olimpus nevet adtak. (V. ö.: az alábbiakkal.)
63. *Sphaerák* (gör.): Püthagorasz szerint az égitestek a középponti tűz körül forognak, zenei összhangot hallatva; ezt a „szférák zenéjét" emberi fül éppúgy nem hallja, amint a középponti tüzet nem látja. (A *Sphaerákban* helyén az első fogalmazatban *„a' tsillagokban"* állt.)
64. *Örök ifjúságot igyék:* Apuleius idézett művének utolsó oldalán Juppiter Mercuriusszal az égbe ragadtatja Psychét, s ambróziával telt serleggel kínálja: „Igyál, Psyché és légy halhatatlan!" (Ld.: Apuleius: *Ámor és Psyche.* Latinból ford. Csengery János. Bp. [1901], 68. l.)

Dallama

Mint volt róla szó, 1803-ban megjelent Bécsben, kottával, Márton József baráti támogatásával, Haydn muzsikájára alkalmazva a költemény. Ezt a dallamot az 1—2. vsz.-kal „Lassan folyvást", „Heydentől" utalással Márton is kiadta a költő verseinek 1813-i gyűjteményes kiadásában, a III. k. függelékében. Ennek folytán került bele a különféle énekesgyűjteményekbe: Tóth Istvánnál — Csokonai neve nélkül — a 49. sz. dal, kottával, „Lassan s folyvást / Heydentől" megjegyzéssel (28. l.).

Dallamával Molnár Antal foglalkozott (CsMűdal. 25. l.) és később a NyDall.-ban: „A Csokonai-versre utólag ráhúzott énekek közül említhetjük, mint legismertebbet, Haydn »Trauergesang« c. dalát; ennek melódiája a költő versei közül »A pillangóhoz« címűt ékesíti a Márton-féle bécsi kiadás mellékletén (1803, 1813)." (103. l.)

Sonkoly utalt Molnár Antal idézett munkáira, Almási Sámuel kéziratos Magyar Dalnokára (II, 83. sz., 105. l.), s Bartalus Istvánnak ezt másoló Magyar Orpheusára (68. l.), megjegyezve, hogy „Haydn zenéje nyomán feldolgozza Siklós Albert énekszólóra kis zenekar (oboa, fagott, kürt, vonószenekari)

kísérettel". (120. l.) Följegyezte még, hogy a dal néhány ütemét közli Pohl *Joseph Haydn* c. életrajza függelékének tematikus katalógusában, s hogy Orbán József szerint (*A sárospataki énekkar története.* Sárospatak, 1882. 51. l.) a pataki kántus állandó műsordarabja volt (uo.). Később ezt írta még Sonkoly a dallamra alkalmazott Csokonai-versről: „A költő közkedvelt verseire utólag is szívesen applikáltak dallamot. Így pl. *A pillangóhoz* c. bájos versére utólag illesztette *Márton* József, költeményeinek kiadója *Haydn Trauergesang* c. énekét." (Tíz CsVers. 216. l.)

Megállapításaihoz Benkő András ezt tette hozzá: „*Almási*nál (II. 83.) »Csendesen / Heyd[n]« felírást olvashatjuk e dalnál. Tóth a kiséretet is lemásolta, hangszeres utójátékával együtt. Szövegéből egy versszakot írt le. Almási Tóthhoz viszonyítva jelentéktelen különbségekkel, 8×8 soros szöveggel másolta le, de csak a dallamot. Mindkettőjük forrása a Márton-féle közlés." (NyIrK. 1963: 94. l.)

A megzenésítéssel, ill. a dallamra alkalmazással kapcsolatban Horváth János ezt írta: „Zenei hajlama hozta magával, hogy már kész dallamra is szívesen költött verset (Földiekkel játszó; Rózsaim sírja felett; A pillangóhoz: Haydn Trauergesang-ja dallamára)." (Csok. 20. l.)

A vers kottája:

427. A' Reményhez

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a Kcsj. jelzi egy tisztázatát: a „N° 9° Lepurizáltak" kötegben a 4. volt, LD.-beli, ismert címével. Más hiteles, egykori kéziratáról nem tudunk, annál több közel egykorú másolatáról, aminek — noha az 1805-ben a LD.-ban megjelent — az a magyarázata, hogy énekelve is terjedt, s az énekeskönyvek jegyezték le, nem is mindig a teljes szöveget.

OSzK. Oct. Hung. 49: 80a; Oct. Hung. 56: 56b; Oct. Hung. 80: 47b; Oct. Hung. 360/II. 12b („Ad notam"); Oct. Hung. 476: 45b; Oct. Hung. 543: 121a; Oct. Hung. 769 (számozatlan előzéklap, 2 vsz.); Oct. Hung. 832: 1b—2a; Oct. Hung. 1090: 25b; Oct. Hung. 1137: 25a; Oct. Hung. 1282: 53a („Ad notam"); Oct. Hung. 1469: 10ab; Oct. Hung. 1631: 2b; 91a. OSzK. Quart. Hung. 225: 7. sz. dal; OSzK. Ms. Mus. 2300: 21—24. l. MTAK. RUI. 8r 43: 119. l.; MTAK. 8r. 62: 30a; MTAK. RUI. 8r. 63: 1. sz. (kottával); MTAK. RUI. 8r. 123: 77a; MTAK. RUI. 142: 1. l.; MTAK. RUI. 199: 2b—3b; MTAK. Ms. 16: 56b; MTAK. Ms. 205: 20b—21a; MTAK. Ms. 10.002 („Magyar Dalnok"), 116. vers; MTAK. Irod. 8-r. 159: 97. l. („Ad notam"); MTAK. Irod. 206/55a I, 16ab; MTAK. Népkölt. 180: 44b (csonka); MTAK. Népkölt. 190: 3ab; DebrK. R 2729: 16a—17b; DebrK. 2730: 111. l.; DebrK. 2757: 84. l.; DebrK. 2762: 45b; DériM. V. 604/302: 54—55. l. („Dávidné Soltári"); DPD. 121. l.; NZs. 84—85. l.; Kontz Benjámin-gy. 21—23. l. (variáns ?) (Stoll 713. sz.); SpK. 130: 90. l.; SpK. 601: 47. l. („Ad notam"): 6. l., 206. l.; SpK. 734: 22. l.; SpK. 1666: 290. l.; SpK. 1667/I, 23. l.; SpK. 1668: 5. l.; SpK. 1669: 2. l.; SpK. 1707: 167. l.; SpK. 1710: 49. l., 118ab; SpK. 1717/I, 76. l.; SpK. 1761: 4. l.; SpK. 1772: 13. l.

Egyéb helyen található másolatai: Magyar Néprajzi Múzeum: EA. 1091: 21. (Szabó János-ék.; Stoll 824. sz.); Fuchs Mihály-ék, 5. l. (Bp., magántulajdonban; Stoll 710. sz.); Vajda Julianna versesfüzete (Bp., magántulajdonban; fénymásolata: MTAK.).

Hódmezővásárhely, Kiss Pál-ék. 11—12. l. (Stoll 587. sz.).

Kiskunhalas, Thorma János Múzeum; Nyári Bálint-ék. 13—15. l. (Adattár 3667. sz.); Gózon Imre-ék. 3—6. l. (Uo. Adattár. 3660. sz.).

Kolozsvár, Márkos Mózes-ék. 93ab (ld. Stoll 630. sz.).

Csiksomlyó, Bándi Péter-ék. (ld. Stoll 819. sz.).

Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 10. č 24: 228—230. l.

Túrócszentmárton. Matica Slovenska Versgyűjtemény, 394. sz.

Megjelenése

A költőnek műfaji meghatározást is tartalmazó listái közül elsőként az 1802-i ÚK. leltározta: *„118. A' Reményhez. — Oda."*

A LD. mindhárom tervezetére rákerült: a LD/t_1-n az 50., *Reményhez* címmel, a LD/t_2-n ugyanígy, de sorszám nélkül, az utolsó helyen. A kibővített

LD/t_3-n a III. Könyv LX. verse, s ott ez jelentette a záróverset. Végül, mivel a cenzor *A' Feredés*-t törölte, az LIX. versként került a LD. végére: 178—181. l.

Már valamivel korábban is volt kiadása, ha nem is teljes szövegével: az ún. váci *Énekes Gyűjtemény* állítólagos 1799-i első kiadásában is megvolt, Dorogi-Ortutay legalábbis ezt írta: „1799-ben, tehát még Csokonai halála előtt, Vácon *Máramarosi Gottlieb* Antal nyomdász egy énekes gyűjteményt állít össze. A gyűjtemény ponyvaárusításba kerül és olyan sikere van, hogy a nyomda 1803-ban (sőt még 1823-ban is) újra kiadja. Az első kiadásban találhatunk még elég nagy számban Csokonai verseket (így a *Reményhez*, a gyűjtemény 5. sz. darabja)." (42. l.) A jegyzetben Horváth János munkájára (IrNép. 98. l.) utal, noha ő az 1801-i [!] második kiadásról írja, hogy Csokonaitól megtalálható az 5. sz. műként a *Földiekkel játszó* (bizonyára azért így közli, mivel az *Énekes Gyűjtemény*-ben is cím nélkül szeerepelt). Az OSzK. példánya szerint azonban a második kiadás tényleges évszáma: 1803. E gyűjtemény énekelt szövegeket, dalszövegeket őrzött meg, s tudjuk, hogy Csokonainak, Márton József segítségével 1803-ban, Bécsben kiadott „Muzsikális Gyűjtemény"-ében *A' Pillangóhoz* és *A' Szemrehányás* után harmadik darabként, kottával, Kossovits József dallamával *A' Reményhez* is megjelent. (Ld. Cs/ÖM. I, 278. l.) Ez az a kiadvány, amely az említett verseknél a LD. 1803-i kassai — csupán készülő, de el nem készült — kiadására utal (v. ö. Cs/ÖM. I, i. h.). Így elképzelhető volna, hogy *A' Reményhez* szövege, amely — mint a vers keletkezéséről szólva részletezzük — 1803 előtt már elkészült, Kossovits dallamára — Patakon dallamával együtt ismert volt. Mivel mindez a vers keletkezése szempontjából is fontos, szükséges e kiadás kérdéseit tisztáznunk: az *Énekes Gyűjtemény* föltehető első kiadásából (az OSzK. példányából, 815.549 jelzeten, hiányzik a címlap az évszámmal, a katalógus így utal az évre: „179 ?", s azonosnak tekinti a váci kiadású gyűjteménnyel), az „Első Darab"-ból hiányzik a vers, s ez az „Első Darab" megjelölés megtévesztette a kutatókat (ld. Sebestyén Gyula: *A váci Énekes Gyűjtemény.* Ethn. 1913: 104. l.; 1916: 315—316. l.); az „Első Darab"-ot ugyanis első „kiadás"-nak értelmezték, pedig „kötet"-et jelentett. Az OSzK. példányában, az „Első Darab"-hoz kötve meg is található a „Második Darab" (címlap, évszám nélkül), s ebben a lapszámozatlan kötetben Nro 5. szám alatt, *Vigasztalás* címmel megvan Csokonai itt tárgyalt költeménye, a LD.-ból ismert szöveg apró eltérései („*Tsorgó* Patakokkal, *Lila* stb.) szövegromlással, sajtóhibával magyarázhatók. Ennek a kiadásnak szépséghibája, hogy az említett kiadás címlapja hiányzik s a Dorogi-Ortutay említette 1799 is csak kikövetkeztetett évszám.

Az 1803-i „Énekes Gyűjtemény"-nek (Vátzon, Máramarossy Gottlieb Antal' költségével 1803.) csak „Első Darab"-ja van meg az OSzK.-ban, s ebben az *Előszó* „V. Csokonai Mihálynak, és másoknak gyönyörű Versei"-t is említi, annak bizonyításául, hogy „A' vers írására pedig, és főképpen a' Dallokra, úgy látszik, mintha éppen tsak szülte vólna nyelvünket a' szív és ész" — de az *5.* vers — bár a *Vigasztalás* címet viseli, mint az állítólag 1799-i kiadás — nem azonos Csokonai *A' Reményhez* c. költeményével (kezdete: *Hogy alatson, és megvetett A' te sorsod, mért búsúlsz?*); lehetséges, hogy az 1803-i kiadás „Második

Darab"-jában benne volt, ez azonban az OSzK.-ból hiányzik. Az 1823-i kiadásban, Nro. 5. szám alatt, *Vigasztalás* címmel (a szerző említése nélkül) ugyancsak Csokonai *A' Reményhez* c. költeménye olvasható, ugyanazokkal a kis szöveghibákkal, mint az 1799-i (?) első kiadásban: ráadásul innen még az utolsó előtti sor is kimaradt (9—11. l.).

A sárospataki 1826-i s 1834-i nyomtatott énekes gyűjteményben is megtalálható (az előbbiben a 47-es számú ének kezdősorával, az utóbbiban *A Reményhez* címmel van meg, a 76—77. l.-on [ld. Cs/ÖM. I, 291—292. l.]).

1831-ben Trattner—Károlyi *Közhasznú* és *Mulattató Nemzeti v. Hazai Kalendárium*-a közölte a költeményt, cím és szerző nélkül. (V. ö. Cs/ÖM. I, 291. l.)

A későbbi kiadások a LD. szövegén alapulnak.

Keletkezése

A vers ugyan csak az 1802-i ÚK-n fordul elő először, majd a LD. tervezetein, de Nagy Gábor közlése szerint ez a vers is azok közé tartozik, amelyek már 1797, a „Komáromi esmeretség" előtt készen voltak, — s mindezt egyéb források is megerősítik.

Nagy Gábor följegyzésében pontosan ezt mondja: „Meg kell jegyezni, hogy a' Lillában lévő darabok már a' Komáromi esmeretsége előtt sokak megvoltak, 's később alkalmaztattak Lillára." (Ld. Cs/ÖM. I, 219. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 19. l.) Felsorolja e verseket, összesen 13-at, köztük utolsóként a *Földiekkel játszó*-t.

Kazinczy 1808-ban írt *Tübingai pályaműve* jegyzetében ezzel „mentette" Csokonai költeményét: „Ez énekben mentségére lehet a szegény Csokonainak, hogy ő ezt a szörnyű hosszúságú schémát a Kosovich közönséges kedvellést nyert muzsikai compositiója miatt választotta, s meglehet, hogy parancsolatja volt, hogy erre írjon. az ének valóban bájoló, s tanulatlan olvasónak sokkal kedvesebb lesz mint a Dayka két dalai, mert — Non quivis videt immodulata poemata judex! A Csokonai verseit olvasván, azt vélnénk, hogy ő ezeket készen merítette magából, a Daykáén megtetszik [Dayka verse: *A titkos bú. Esdeklés*] a kínlódó körömrágás." (Kazinczy Ferencz *Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről.* 1808. RMKvt. 37. sz. Bp., 1916, 166—167. l.)

Kazinczy, Szulyovszkynak rabtársa, másutt is nyilatkozott Csokonai versének keletkezéséről, ill. kapcsolatáról Kossovits József zenéjével. Korábban kiadatlan 1802-i naplójában május 9-éről, püspökfürdői tartózkodásáról ezt írta: „Egy csoport kálvinista predikátor, kik közt Bod, a létai és a bihari ..... Csokonaival a ferdőbe. Ekkor nap és itt írta Csokonai az ő Anacreoni darabjai előtt álló ajánlást: Kazinczy, Földi, kik belőlem stb. — Kijövének a cigány muzsikusok Váradról. Csokonai ezekkel vonatta el Szulyovszkynak Kossovicsnak azt a muzsikai kompozicióját, melyben az, ki a Szulyovszky elfogattatásakor Szulyovszky házánál, Rákócon, kisasszonyait muzsikára tanította, Szulyovszkynak elfogattatását kesergette. Ezen muzsikális kompozicióra írta Csokonai a *Földiekkel játszó* stb. énekét." (Ld. Kazinczy Ferenc: *Az én életem.*

Szerk.: Szilágyi Ferenc, Bp., 1987. 234. l.) 1810. márc. 28-án pedig ezt közölte Zabolai Kis Sámuellal: „— Kedves dolog lesz talán tudni az Úrnak, hogy a' Földiekkel játszó Musicája Zemplény Vgyében [= Vármegyében] készült. Kosovics József udvari Muzsicusa volt 1794-ben Szulyovszki Menyhértnek 's barátja. Midőn ez Dec. 14-dikén Rákóczon, a' maga házánál elfogattatott, 's velem Budára vitetett, Kosovics a' Szulyovszki szerencsétlenségére készítette azt a' Musicai Compositiót." (KazLev. XXII, 250. l.)

Toldy nem nyilatkozott a vers keletkezéséről jegyzeteiben; Ferenczi — bizonyára Nagy Gábor nyomán — azt írta, hogy „1796-ban már megvolt *A reményhez*" (89. l.). A HG., alkalmasint szintén Nagy Gábor és Kazinczy följegyzései nyomán — úgy tartotta, hogy az első kidolgozás 1797-ben készült, s 1798-ban „Átdolgozta *A reményhez* c. versét" (HG. III, 495. l.).

Az 1797-i — vagy 1796-i — „ősszöveg"-nek azonban nincs nyoma Csokonai hagyatékában, címjegyzékei, kéziratleltárai sem utalnak rá. Mindenesetre Nagy Gábor szavainak hitelt adhatunk, s ha csakugyan 1796 táján készült, az első változat az akkoriban elvesztett Rózsira vonatkozhatott. (Föltűnő azonban, hogy az 1797-i SzV/j.-n, amely kezdősoraival tartalmazza Csokonai szerelmes tárgyú verseit, még nincs rajta; v. ö. Cs/ÖM. I, 223. l.)

1953-ban Juhász Géza is még csak arra utalt (Nagy Gábor nyomán), hogy a szóban forgó vers eredetileg nem Vajda Juliannához szólt: „Ezeknek a verseknek legföllebb a fele szólt Vajda Júliához; [...] Csokonai nem is titkolta ezt. [...] Száz esztendőn át színezgették a Vajda Júlia-féle hófehér szerelmi regényt, túlnyomórészt olyan versek alapján, amelyek nem Vajda Júliáról szóltak, mint pl. *A tihanyi echóhoz* vagy a *Reményhez*." (Juhász G.: *Csokonai.* Építünk, 1953/4: 13. l.)

Később azonban a — hiányzó és igazolhatatlan — 1796-i ősszövegben erősen politikai színezetű verset látott (ld. StudLit. 1963: 60. l.), s így írta meg *Csokonai nemzeti dala* c. eszmefuttatását a költeményről, megpróbálván benne rekonstruálni az elveszett ősszöveget is (ld. Élet és Irodalom, 1965. 2. sz., 6—7. l.). Ugyanebben az évben Sinkó is írt a versről, az első — ismeretlen — kidolgozásban ő is „politikai vers"-et sejtve (ld. Sinkó, 174. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 576. l.). 1966-ban Juhász megismételte ezzel kapcsolatos nézetét (ld. ItK. 1966: 405. l.). Minderről a tárgyi magyarázatokban szólunk, úgyszintén Bürger egyes verseihez fűződő állítólagos rokonságáról.

Az 1796 (? 97)-i ősszöveg híján csupán annyit mondhatunk, hogy a ránk maradt, LD.-beli szövegről 1802 táján esik említés Csokonai kéziratleltárain és címjegyzékein. Vagyis a vers végső változatát mindenképpen korábbra kell tennünk valamivel, mint ahogy Vargha Balázs kiadásaiban szerepel, aki az 1803. évi végére sorolta. Adataink szerint már 1802-ben elkészült ma ismert formájában.

Szövegkritika

Mint volt róla szó: a költemény eredeti kézirata nem maradt ránk, csak közel egykorú másolatai.

Az 1796 körüli föltételezett ősszövegről — szintén említettük már — Juhász Géza úgy vélekedett, hogy azt a SpK. 1707. sz. „Holmi — Minden" (1806—1824) kéziratos kötetben található 121. Dall őrízte meg, a 167. l.-on (ld. Juhász G.: CsVers. 60. l., továbbá uő.: Élet és Irodalom 1966. 2. sz., 6—7. l.). E kéziratos kötet Stollnál 584. sz.-on, Nihelszki Dávid-ék. címmel található. A kéziratbeli vers mindössze 3 vsz.-os, s benne *Lilla szívét* helyén a *Ró'sim szívét* olvasható (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 568—569. l.). Ez a pataki dalszöveg szerintünk Csokonai versének egy későbbi, folklorizálódott változata, s ma sem mondhatunk róla többet, mint korábban: „Abban egyáltalán nem lehetünk bizonyosak, hogy a Juhász Géza által közölt három strófás pataki változat a vers ősszövege, s abban sem, hogy az ősváltozatban még »alig esik szó a szerelemről«." (I. m. 569. l.)

Annál figyelemre méltóbb a Debrecenben összeírt Kontz Benjamin-gy. (Stoll 713. sz.), amely 78 versszöveget tartalmaz Csokonaitól, köztük a 71—73. oldalon *A' Reményhez*-ét igen érdekes ötödik, „pótversszakkal" Ez az 5. vsz. esetleg az ősszövegből származik, s meglepő, hogy Juhász Géza nem figyelt föl rá, pedig a kötetet jól ismerte, hiszen egy ideig az ő tulajdonában volt (v. ö. Stoll 353. l.). A gyűjteménybeli 5. vsz. szövege:

Engem a' hamis vád
Es a' hamis hír
Elnyomván éltemet
Készen vár a' sír.

A szövegbeli „hamis vád", a „hamis hír", a „Készen vár a sír" utalhat az elfogott jakobinus Szulyovszky Menyhért helyzetére is, arra, amit Kazinczy írt, hogy a család vigasztalására szerezte a dallamot Kossovics József — s bizonyára ehhez igazodott az ősszöveg is. Bár azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy a másoló hozzátoldásával van dolgunk, abból az időből, amikor Csokonai már nem élt, s közönségesen ismert volt meghiúsult házassági terve. Mindenesetre a sorok nem folynak oly könnyedén, mint *A' Reményhez* ismert szövegében.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költeménnyel — élén Kazinczyval — már a kortársak élénken foglalkoztak, s már ekkor fölmerült a Bürgerből való fordítás gondolata; mellette Tibullus és Voltaire neve, illetve egy-egy műve is szóba került forrásként, bár a reménység örök emberi téma, s a balsors üldözte Csokonai általában is a Remény költője volt, s mindez összetartozott a felvilágosodás jövőbe vetett hitével, derűlátásával is (v. ö. Baróti: Árny. 260—261 kk.).

Közvetlen irodalmi minták csak mint reminiszcenciák jöhetnek szóba, akár az 1796 körüli ősszövegre, akár az 1802-i kidolgozásra gondolunk.

Tibullus mint ihlető elsősorban Szentjóbi Szabó László *A' Reménységhez* című szabad Tbibullus-átdolgozása folytán kerülhetett szóba, hiszen a népies és egyben Rousseau-fordító, felvilágosult író, az egykor debreceni diák, Csokonai egyik költőeszménye volt, akire a *Tempefői*-ben is többször hivatkozott.

Szentjóbi Szabó szóban forgó versének okán Tibullust Gálos Rezső már 1910-ben „Szabó mesterei" közé sorolta (ld. EPhK. 1910: 75. l.), s a következő évben, Szentjóbi Szabó költeményeinek kiadásában, a jegyzetekben pontosan utalt is a szóba jöhető forrásra (ld. RMKvt. 26. sz., 224. l.). Csokonainál — bár jó latinista volt — elsősorban kedvenc magyar költője versének utolsó két vsz.-a jöhet szóba ihletőként:

Jó reménység! életembe
Már reá hányszor szedtél,
Rózsa hellyett kis kertembe
Mennyi tövist ültettél!

Mégis, ah mert tsak szeretném
Elérni fel-tételem,
Felőled fel-nem-tehetném
Hogy még jól ne tégy velem!

(Szentjóbi Szabó i. m. 102. l.)

Antik reminiszcenciát Bartal is keresett a vers 45—48. sorában (ld. EPhK. 1894: 626. l.), de ez esetben félreértésről van szó, amint majd az egyes sorok jegyzeteiben rámutatunk.

A reménység — gyakran az álommal együtt — többször szerepel már a *Tempefői*-ben is, egy helyen Voltaire-ra hivatkozva: „*Musai.* Édes Álom! édes Reménység! méltán meg érdemlettétek ti a' Nagy Voltér' Elégiumát, a' mellyet a' földnek Kevély Királyi is ásítoztak!" (Cs/Színm. I, 60. l.) Mint Pukánszkyné Kádár Jolán a jegyzetekben rámutatott: Voltaire *Henriade*-jának Péczeli-féle fordítására történik itt utalás, ahol ez olvasható:

Ama jó Teremtő, a Menny' és Föld' Attya
Akarván, hogy fogyjon éltünk' sok bánattya,
Kegyelméből adott két nagy jól-tévőket,
S vigasztalók gyanánt földreküldé őket.

Orvost lát ezekben a' gyász, bú 's szegénység,
E' két nagy gyámolink az Álom s Reménység.

(Cs/Színm. I, 294—295. l.)

(Voltaire-ra Baróti Dezső is utalt: „valószínű, hogy a naiv optimizmussal nem nagyon vádolható Voltaire azon sorait is ismerte [Csokonai], amelyek a

szíveket mozgató, a vágyakat lángra gyújtó kedves személy alakjában jelenítik meg a Reményt" [Árny. 261. l.])

A német August Bürger esetleges ihlető hatását már 1811-ben fölvetette Szemere Pál, ezt írván Kazinczynak: „Felvészi e' Édes Uram Bátyám a' *Reményt*? Úgy tetszik, hogy az a' Bürger hasonlatosságára volt készítve. Holdseligste der Feen, Du mit dem weichen Sinn vom Himmel ausersehen zur Menschentrösterin!" (KazLev. VIII, 390. l.)

A kérdést behatóbban Székely György vizsgálta; több Bürger-vers kétes megfelelését is említi, de elismeri, hogy bár „a gondolat Bürgertől van véve, de az érzés egészen eredeti, egészen Csokonaié" (*Bürger hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV [1888], 267. l.).

A Székely által említett, szóba jöhető Bürger-versek a következők: *An die Hoffnung, Das harte Mädchen,* a *Himmel und Erde* és a *Winterlied.* Az előbbi kettőt illetően Székely úgy tartotta, hogy csak „compositiót" és „gondolatot" kölcsönzött Csokonai (ld. i. m. 268., 271. l.), míg az utóbbi kettőből szövegszerű kétes megfelelést is idéz (271. l.); erre *A' Reményhez* megfelelő sorainál utalunk.

Császár Elemér Székely György megállapításait ismétli meg (NémK. 51. l.).

Ami a vers fogadtatását illeti: Kazinczy már 1804 júniusa előtt említést tehetett róla a Galíciában katonáskodó irodalombarát Csehy Józsefnek, mivel ő 1804. június 23-án arról számolt be, hogy *A' Pillangóhoz* és a *Szemrehányás* szövegét megkapta (bizonyára az 1803-i bécsi, kottás kiadást); az itt tárgyalt versről azonban, ezt írta Kazinczynak: „a' 3-dikat a' Reményhez, mellyet említesz, még nem bírom; ezért nagy örömöt szerzesz, ha megküldöd." (KazLev. III, 204. l.) Mikor megkapta, így válaszolt Kazinczynak (s soraiból kitetszik, hogy a széphalmi író kifogásokat tett a versre): „Csokonainak a' Reményhez való Ódája méz-édességű. Nékem még fürge méhe sem tetszett vissza. Néked és néki számtalanszor köszönöm tehát azt a gyönyörűséget, mellyet érzek." (I. h. 221. l.)

Kazinczy *A' Pillangóhoz*-zal s a *Szemrehányás*-sal együtt Csokonai „legfelségesebb munkájá"-nak nevezte Nagy Gábornak írt levelében, 1805-ben is, de nem hallgatta el ízlésbeli kifogásait: „Neki az én ítéletem szerint legfelségesebb munkája a' *Pillangó,* a' *Remény,* a' *Szemrehányás.* De ebben is van holmi, a' mi változtatást kíván." (KazLev. III, 278. l.; ld. még uo. 280. l.) S hasonlóan írt róla Szentgyörgyi Józsefnek is (i. m. III, 280. l.).

1808-ban, ún. *Tübingiai pályamű*-vében is dicsérettel szólt a költeményről, a *Szemrehányás*-sal együtt: „Melly könyű lepdesésű s édes versek! ha el nem volnának dísztelenítve az elvont szókkal." (RMKvt. 37. sz., 165. l.) Az „elvont" itt Kazinczynál *aláhúzott*-at jelent: gondosan aláhúzogatta ugyanis az ízlésének visszatetsző szavakat:

Bókol (!) untalan.
Sima (!) száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz

Még most is belém?
Csak (!) maradj magadnak:
Bíztatóm valál,
Hittem szép szavadnak —
S íme megcsalál!

Kertem narcissokkal
Végig (!) ültetéd;
Csergő patakokkal
Fáim (!) éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal,
Fűszerezted (!) azt.
Gondolatim minden reggel
Mint a fürge (!) méh,
Repdestek, a friss meleggel (!) [...]

Forrásim, zöld fáim (!)
Kiszáradtanak!
Tavaszom, vigságom
Téli búra vált,
Régi jó világom (!)
Méltatlanra szállt. [...]

A gyöngykoszorúkat (!)
Nem irigyleném.

Bájoló lágy trillák (!)
Tarka (!) képzetek,
Kedv, remények, Lillák —
Isten véletek!

(I. m. 165—166. l.)

Később Kazinczy többször is kifejtette stiláris kifogásait, bizonyára az ő megjegyzéseit visszhangozta Szemere Pál, mikor 1811-ben többek közt ezt írta neki: „Szörnyű a' dal végin az a' B á j o l ó l á g y t r i l l á k , az a' T a r k a k é p z e t e k ! " (KazLev. VIII, 390. l.) Szemere annyiban is érdekelt volt a dologban, hogy ő maga is írt *Remény* címmel egy verset — szonettet —, amelyet a széphalmi író magasan Csokonai költeménye fölé helyezett.

1817-ben még az is ingerelhette Kazinczyt, hogy Csokonai-életrajzában Domby, *A' Pillangóhoz* s *A' Szélhez* címzett ódával egy sorban, a költő kiemelkedő művének tartotta (ld. Domby, 58. l.). Ugyanebben az évben ezt írta Dessewffy Józsefnek a széphalmi mester: „Csokonai minden bizonnyal sok érdemmel bírt; azt senki sem vallja szívesebben mint én; hiszen őtet szerettem

is a' becsülésen felül. De azok az ő versei rettenetes mázolások. Annales Volusi! — Ő és a' Szemere R e m é n y e, a' kettő úgy áll egymás mellett, mint a' réz és a' legtisztább arany, a' legrosszabb agát és a' legtisztább tüzű gyémánt. 'S annak mind Kalvin János az oka, hogy a' Csokonai köve gyémánttá nem válhatott." (KazLev. XV. 400. l.; v. ö. ItK. 1917: 449. l.)

Dessewffyt azonban egyáltalán nem tudta meggyőzni, aki az általános hazai közvéleménynek hangot adva, így válaszolt: „A szót, onkel p. o. sohase fogod bévétetni a' Magyarokkal, azt se fogod soha elhitetni velek, hogy Szemere Pál Szonetje a' legtisztább arany és a' legtisztább tüzű gyémánt, a réz és a' legroszszabb agát mellett, Csokonay Reményét értvén. [...] Nem mondom, hogy Szemere Pál úr *reménye* nem szép, de azt mondom, hogy nem szebb a' Csokonaiénál, és hogy a' Magyar Nemzet érzése és ízlése kiállja e' tárgyban a' legszorossabb Kritikát [...] Mi Magyarok még ép elméjű és szívű emberek vagyunk, még nem szorúltunk az érzeménykedés fűszereire. Mi nem találunk szépséget az efféle kitételekben: *Ah, jőjj, 's ringasd el e' nagy kínokat* [...] a' Magyarok tehát alkalmasint a' réznél fognak megmaradni; a' hamis költsön értelmek még nem ragadják őket, és a' fülek csiklandjai nem tompították-el még elméjeknek egyenes látását." (KazLev. XV. 440—441. l.)

Kazinczy hamarosan el is küldte Szemere szonettjét — a meggyőzés céljával — Dessewffynek:

„*A' Reményhez*
Sonett Szemerétől. Neki tulajdon jobbításával

Szelíden mint a' szép Esttünemény
Kecsekkel lángorczádon, mint Auróra,
Mosolygasz rám sötét sohajtozóra,
'S megenyhűl sorsom, a' vad, a' kemény.

De most nem tűnsz-fel nékem szép Remény,
Fenn révemtől köd, szél, hab messze szóra,
Faggat, gyötör, remegtet minden óra,
'S küzdell keblemben minden érzemény.

Ah jőj, ringasd-el e nagy kínokat,
'S Endymionként a' szent rózsaberken,
Hagyd, éljek boldog istenálmokat!

'S ha lelkem e' varázskarból felserken,
Mint kedvesét Chitóné lángjai
Lepjék orczámat hölgyem' csókjai.

Én ezt csudálom, a' Csokonaiét még csak nem is szerethetem. Quisquis amat ranam — ezt mondja a' gyermekkorunkban szépnek gondolt vers, 's meglehet, hogy az én ízlésem makacssága tartja szépnek a' Szemeréét. [...]

A' Csokonaiét semmi fordítás nem tehetné széppé." (KazLev. XV. 428—429. l.; v. ö. Szilágyi: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége.* Nyr. 1974: 41. l.)

A következő hónapban Dessewffynek újból kifejtette véleményét a két azonos tárgyú költeményről Kazinczy: „meglehet, hogy az én ízlésem makacssága tartja szépnek a' Szemeréét, meglehet, hogy ezt csak azért tartom szépnek, mert hasonlít a' Petrarca Munkáihoz. De a' Petrarca Munkájit, a' hol jók, minden mívelt ízlésű Olvasó szépnek leli. A' Csokonaiét semmi fordítás nem tehetné széppé." (KazLev. XV, 457. l.) — erre Dessewffy — meg nem győzetve — így válaszolt: „U.I. Nints idő most a' paralellára a' két remény köztt, de nem fog elmaradni. Most tsak azt jegyzem-meg, hogy ugyan gondolhatod é igazán, hogy vagy Költseinek, vagy neked vagy nekem jobb ízlésünk legyen az érzéshez szólló dolgokban, mint vagy a' te Grófnédnak vagy az enyimnek? Házadnál a' bíró, és te perlekedel és igazságtalankodol Csokonay reménye ellen!" (Uo. 480. l.)

Később 1829-ben, Kazinczy visszatért újból Csokonai költeményére, elsősorban műfaji tekintetben kifogásolva azt: „Épen az olly tekintetü Iróban kell kimutatni a vétkest, a millyen Csokonay volt. Az illyenek kényszerítnek engem itt még eggyszer elmondani, hogy az a *Földiekkel játszó,* mellyet oly sokan a magyar Költés legelső díszének néznek, igen rendes eggy Óda!" — írta Guzmics Izidornak. (KazLev. XXI. 55. l.) Ugyanebben az évben ezt a véleményét nyilvánosság elé is bocsátotta: „Csokonay valóban Tenniers [a Csikóbőrös kulacsban]. Mint ragyogna ő, ha csak Tenniers akart volna inkább maradni, mint hogy Ódaköltő is leve! Mert, csak valljuk - meg, maga az a' csudálójitól csudált t r i l l á s és L i l l á s *Földiekkel játszó* is rendes egy Óda!" (Muzárion. IV, 73. l) (Guzmics természetszerűleg egyetértően nyilatkozott a széphalmi írófejedelemmel: ld. KazLev. XXI, 112., 115. l.) 1833-ban, a Kazinczy által átírt Csokonai-versekkel kapcsolatosan egy névtelen író ezeket fejtette ki: „Csokonaynak ízlése nekem nem ízlésem; 's Földiekkel játszó Reményét ódának — (Muzárion IV. k. 73. l.) soha nem tartám, 's nem tarthatom, még azt szabad 's kell hinnem, hogy Horátz és Berzsenyi ódákat írtak.

Azt azonban nem javalhatom, hogy valaki költeményeit kijavítgatva adja. Baráti ezt a' merőnek rosz neven fognák venni; a' merőnek baráti pedig azt fognák óhajtani, hogy idegen műv' javítgatása helyett maga adna jobbakat. Maradjon kiki az, a' mi volt; 's maga ép sajátságában állja ki a' minden kornak ítéletét." (Muzárion, 1833. 47. l.)

Csokonai költészete — *A' Reményhez* is — kiállta az idő próbáját. Már a kortársak sem értettek egyet a finomkodó Kazinczy gáncsoskodásaival, s az utókor egyértelműen a magyar költészet remekének ítélte, a közben elfeledett Szemere Pál szonettjét szóra sem méltatva. (Kazinczy véleményéről s a vele kapcsolatos vitákról ld. Váczy János: *Az „Arkadiai pör".* ItK. 1896: 136. l., Dorogi-Ortutay, 9. l.), Szilágyi Ferenc: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége.* Nyr. 1974: 41 kk.)

1864-ben Jámbor Pál irodalomtörténete a legnagyobb elismeréssel tárgyalta Csokonai költeményét: „egy szóban szemeink előtt áll: a nyomor, viszontagság, mind az a küzdelem, mi várja az embert e földön.

Tovább a reményt vak és csalfának nevezi, lehet-e jobban jelemezni e tündért, mely mosolyog, midőn csal?

Csak maradj magadnak!

Itt lemond — mintha a reményről lehetne lemondani! Nincs-é e lemondásban kimondva a legmélyebb legmakacsabb remény, mely nem akar tőle elszakadni? Azt látjuk, hogy le akart mondani, de az egész költemény mélysége, bősége ellenkezőt bizonyit.

Átalán gyengéd e dal, mint a szellő fuvalma; és akár lélektanilag, akár költőileg vesszük: mindenesetre szép, magasztos, élethű. [...] látszik, hogy Csokonai csakugyan ihletett dalnok, míg másrészről a rímek mestere." (*A magyar irodalom története.* Pest, 1864. II, 134—135. l.)

Haraszti Gyula a komáromi élménynél tárgyalta „a boldogtalan szerelem bús románcának végső dallamá"-t (138—139. l.), s kitért Kazinczy alaptalan gáncsaira is, hiszen akkor már a Szemere Pált, Kis Jánost Csokonai fölé helyező Kazinczy ízlésbeli tévedései nyilvánvalóvá lettek (ld. Haraszti 350 kk.).

Csernátoni véleményében még fölsejlenek Kazinczy műfaji kifogásai: „A »Reményhez« címűnek tisztább és egységesebb alkotása van [mint *A Pillangóhoz*-nak], de formája kevésbé felel meg az ódának. A játszi szókellő sorok nem illenek a komoly hangulathoz." (*A magyar ódaköltés.* Figy. XIII. [1882] 17. l.)

Ferenczi — tudván a költemény korábbi eredetéről is — így méltatta 1907-ben: „Van az átdolgozott költemények közt is olyan, mely jelentőségét csak a Lilla iránti szerelem és veszteség által nyerte meg mint *A reményhez* című, a Lilla-dalok e gyöngye s a XVIII. század legtökéletesebb magyar költménye, melynek első fogalmazása korábbi, de egész jelentőségét az által nyerte, hogy a költő Lillát elvesztette." (133. l.)

Maday az ellentétek alkalmazásának példáját idézte a költeményből (29—30. l.).

Harmos Sándor *Csokonay lyrája* c. tanulmányában visszatért a műfaj kérdéseire (ItK. 1913. 10. l.); ugyanitt így értékelte a vers költői erényeit: „*A Reményhez* cz. dal nyelve és metruma összhangban van a képpel és érzelemmel egyaránt. Pompás képsor van előttünk és egyetlen, egyszerű, mély gondolat fűzi együvé." (12. l.)

Waldapfel József bővebben foglalkozott a Lilla-ciklust záró költeménnyel, rámutatva arra a csalódásra is, ami a szerelmi kudarcon túl a versben lappang: „A ciklus záróverse, »A reményhez« Csokonai versművészetének és költői nyelvének egyik legtökéletesebb remeke, olyan vers, amelyben mély érzelem és játékos zene sajátos módon egyesül. Az egész költemény panasz a remény ellen, amely mindenkit hiteget, őt is megcsalta élete minden vágyában s végül szerelmében is." (MFelv. 286. l.)

Kiss Tamás *A' Tihanyi Ekhóhoz* s *A' Magánossághoz* intézett ódákkal vetette egybe a költeményt, kiemelve, hogy a csalódott reménytelenség versében mennyi játékosság ellenpontozza a fájdalmat (ld. *A lírai mű megközelítése.* Bp., 1969. 27—40. l.).

Szintén egész verselemző tanulmányt szánt Makay Gusztáv a „nyolc hónapig tartó szerelmi idill" záróversének (amelyet ő 1798-ból keltezett), „a versszerkesztés remekműve"-ként értékelve (*„Édes hazám, fogadj szívedbe!..." Verselemzések.* Bp., 1959. 51—61. l.)

Még egy verselemzés készült a költeményről, nem sokkal később, Hernádi Sándor tollából (ld. Magyartanítás, 1961/2: 66—70. l.)

Az erdélyi Engel (Köllő) Károly Csokonai verseinek román fordításairól szólva „Csokonai versművészetének és költői nyelvének egyik legtökéletesebb remeke"-ként értékelte a költeményt. (NyIrK. 1963: 272. l.)

Az utolsó versszakot párhuzamos magyar és olasz fordításban közölte olasz nyelvű irodalomtörténetében Ruzicska Pál, különösen formai értékeit méltatva (ld. Paolo Ruzicska: *Storia della letterature ungherese.* Milano, 1963, 541—542. l.).

Mint volt róla szó, Juhász Géza *Csokonai nemzeti dala — Verselemzés — forráskutatáshoz* című esszé- vagy inkább riportszerű írásában számolt be arról 1965 elején, hogy megtalálni vélte Csokonai költeményének 1795—96-i három versszakos összövegét a sárospataki Nagykönyvtár kéziratos anyagában (ld. Élet és Irodalom, 1965/2. jan. 9. 6—7. l.). Különben azt már 1963-ban megírta a versről, hogy „*Hazafias ének* volt hát ez eredetileg, az összeesküvők gyászdala". (StudLit. 1963: 60—61. l.) Mindezt részletesebben, filológiai formában is kifejtette a következő évben, de nem sokkal meggyőzőbben: „Csokonainak talán legnépszerűbb remeke *A Reményhez.* Ennek meg nemrég a sárospataki kollégium kézirattárából, az 1707. sz. *»Holmi« — Minden* c. 1806—1824 közt egybemásolt kötet 167. oldaláról bukkant elő az ősalakja. Már közöltem is az Élet és Irodalom múlt januári számában. (I. 9, 6—7. o.), némileg vitatkozva az egyik Csokonai-szakértővel, aki nem tartotta többnek »kései, torzult, csonkult« változatnál." (*Találnyos Csokonai?* ItK. 1966: 405. l.) Itt alkalmasint a Csokonai-szakértőnek volt igaza.

Julow Viktor — Kiss Tamáshoz hasonlóan — *A' Magánossághoz* c. ódával vetette egybe a költeményt, formai értékeit emelve ki: „*A' reményhez* mondanivalója még borúsabb [mint *A magánossághoz* c. ódáé]. Az előbbi versben alkotásvágy és halálvágy mérkőzik egymással, itt teljesnek látszik a lemondás, az élet tagadása. Az üde, mozgékony, rokokó forma azonban olyasmit sugalmaz, hogy nem kell egészen szó szerint vennünk, amit a szöveg mond." (MIrT. III, 239. l.)

Sinkó elismerte, hogy a költemény „első megfogalmazásában [...] politikai vers", s azt fejtegette, hogy éppen e többszólamúság adott neki „még intimebb és gazdagabb személyes tartalmat" (174. l.). A következőkben kifejti, hogy „*A Reményhez* nyilván első fogalmazásában is az illúzióknak bizonyult reményektől vett búcsú lehetett, de ebben az új formában, a *Lilla-dalok*nak ebben a végső kicsengésében magától a reménytől, minden reménytől és azzal együtt a világot lakályossá, az emberi társaságot vonzóvá tévő Erószról, az ifjúságtól és az örömtől válik meg, aminek szimbólumává a Lilla neve nőtt. S a költemény tündöklő pompája épp innen ered: ugyanonnan, ahonnan jajongó gyásza. A kötő előtt Erósz, az ifjúság, az öröm, az elveszett paradi-

csom még káprázatosabb színpompában bontakoznak ki, mert abból a sötétségből néz vissza rájuk, ami rászakadt." (174. l.) S a költeményt így értékelte összegzőn: „Minden magyar nyelven írt versek között, mindmáig a legzenélőbb — és benső mozgalmasságától páratlan feszültségű — műremek." (Uo.)

Szabó Zoltán is nyelvi, formai értékeit dicsérte: „A gyöngédség, kellem és könnyed játékosság hangulatát kelti a verszene is. Főleg rokokó forrásokból, olasz melódiákból változatos dalformákat alakított ki. A legváltozatosabbak s a magyar szépírói nyelvben akkor egészen újak éppen azok a formák voltak, amelyek könnyed finomságukkal, bájos hajlékonyságukkal, csengő, kacskaringós vagy bravúros játsziságukkal tűntek fel. [...] *A reményhez* lágy dallama aláfesti az elválás melankólikus hangulatát [...], játékos könnyedsége viszont elszakad a hangulattól s szerepjátszó költőmodorra, a derűs felülről nézésre utal." (Szabó Zoltán: *Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 258. l.)

Sőtér István úgy vélte — s nem alaptalanul —, hogy „*A reményhez, A tihanyi ekhóhoz* édességébe, dallamos mélabújába beférkőzik valamiféle megrendültség, talányos sejtelem, mely megtöri az életöröm egyértelműségét, gazdagabbá árnyalja a költészetet, mert egy élet, egy kor tragikumának fölismerésével súlyos." (Werth. 192. l.) Később pedig így írt a költeményről: „Ennek [az] utolsó korszakbeli, formai zártságra, klasszikus tökélyre törő, és ugyanakkor mégis érzékeny líraiságnak két legremekebb példája, *A tihanyi Echóhoz* végső változata, valamint *A reményhez* románcossága." (*Csokonai alkotói módszere.* Lit. 1974/3: 6. l.)

Csetri Lajos a költő születésének 200. évfordulója alkalmával hosszabb tanulmányt szentelt a költeménynek, összegezve mindazt, amit keletkezéséről, formájáról, irodalomtörténeti fogadtatásáról addig írtak (ld. ItK. 1973: 687—697. l.). V. ö. uő.: *Egy Csokonai vers keletkezéstörténetéhez. (A reményhez)* (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Szeged. 1973: 21—32. l.)

Vargha Balázs részletesen foglalkozott a mű megszületésével, az ismeretlen ősszöveggel, amelyre — szerinte — a Kossowits ugyane dallamára írt másik Csokonai-versből, az *[Óh, szegény országunk!]*-ból következtethetünk: „Csokonai tehát duplán oldotta meg a rábízott feladatot. Írt egy nagysikerű dalt, amelyben mélyen elrejtve lappangott a rebellis gondolat. Csak a beavatottak énekelhették a *Földiekkel játszó*-t úgy, hogy közben a hóhérkardra emlékeztek." (ArcV. 93—95. l.)

Baróti Dezső szintén nagyobb elemzést szentelt a költeménynek, utalva a Vargha Balázs által fejtegetett párhuzamra, a vers politikai mondanivalójára is: „nehezen képzelhetjük el, hogy Csokonai ne tudott volna Kossowits kompoziciója és az országos megdöbbenést ébresztett letartóztatások összefüggéséről. *A reményhez* kétségbeeséssel vívódó sorait már csak azért sem választhatjuk el az országra újult erővel ránehezedő elnyomás áldozatai (közöttük a pályáját ekkor még szeretettel egyengető Kazinczy) rabsága felett érzett elkeseredésétől, s általában a szorongásokkal és félelmekkel teli elbúsult közhangulattól." (*A reményhez.* In: *Miért szép?* Bp., 1975: 76. l.) Végső, reménytelen reménykedését a Vörösmartyéval mérte össze: „A vers egésze, különösen pedig a finálé *és mégis*-ben feloldódó muzsikája [...] a felvilá-

gosodásban gyökerezik, s nem a romantikus kétségbeesés, hanem inkább Vörösmarty *Vén cigány*ának befejező akkordjai felé mutat." (I. h. 77. l.) (V. ö. Uő: Árny. 261—262. l.) Vitatta azt is, hogy „rokokó vers" volna, aminek általában tekinteni szokták; játékos formájáról azt írta, hogy az a „rokokó játékosság hagyományának rációval való megfegyelmezésére és meghaladására, s a felvilágosodás örökségének a stílusban is megnyilatkozó továbbélésére vall. De attól is a ráció jelenléte óvja meg, hogy kesergése szentimentalizmussá olvadjon szét." (Uo. 77—78. l.)

Foglalkozott a költemény keletkezésével, az ősszöveg kikövetkeztethető politikai tartalmával — egybevetve *A' Füredi parton* s *A Pillangóhoz* soraival — e kötet sajtó alá rendezője is (ld. CsMűv. 568 kk.).

7. *Védangyal* (rég.): őrangyal.
47. *gyöngy-koszorú* (nép., rég.): menyasszonyi koszorú.
61. *trilla* (ol.): két hang gyors, pergetett váltakozásával létrehozott zenei díszítés.

Verselése

Mint volt róla szó: kész dallamra, Kossowits József dallamára készült a költemény, tehát ún. „dallamkövető" vers.

Formájáról verstani monográfiájában Elek ezt írta: „Dallamos rokokó-versképleteit [...] rendszerint több önálló szerkezetű, de ismétlődő strófarészből állítja össze. Schémaszerű példa erre a Reményhez, melynek 16 sora négy megfelelő kisebb szakaszra tagozódik, s egyöntetű folyásukat a 3. szakasz kiugrása teszi változatossá. E szerkezetet variálja több olaszos dallammintájában, így »Az estvéhez« című, igen gördülékeny és szép versében is." (11. l.) Rímeléséről ugyanitt így vélekedett: „Rímhang-törvénynek nevezhetném e jelenséget, ami azon felismerésen alapul, hogy a szépen és kellemesen hangzó rímben a magánhangzók magassága az időtartammal áll összefüggésben: a hosszabb szótaghoz magasabb hangzó illik, a rövidebbhez mélyebb. (Pl. A reményhez: »Gondolatim minden reggel, Mint a fürge *méh,* Repkedtek a friss meleggel. Rózsáim *felé.* Egy hijját *esmértem* Örömim*nek még:* Lilla szívét *kértem* S megadá az *ég.*«)" (Uo. 89. l.)

Arról a látszólagos ellentmondásról, ami a panaszos tárgy s a játékos forma között fennáll (cáfolva Csokonainak az „esztétikai megegyezés"-ről vallott nézeteit) ezt írta Elek: „Méltán felmerülhet itt az a kifogás, hogy az esztétikai megegyezésre vonatkozó fenti általánosító megállapításom nem állja meg a helyét, hiszen a trochaikus versek közé tartozik — sőt, amint láttuk, épp a technikailag legkiválóbbak közé — »Az estvéhez« és »A reményhez« is, melyeknek alaphangja pedig a csendes bánat, illetve a lemondás. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy mindkét költemény nagyobbrészt a virtuóz verselőkészség elsődleges megnyilatkozása, sőt az első vers [...] egyenesen formaihletnek köszöni létrejöttét, s a Lillára való emlékezésből fakadó

bánattartalom nagy százalékban affektált rokokó-sablon csupán, ugyanaz, mint ami az Édes keserűség virtuóz anapaestusainak tárgyát képezi. Hiszen köztudomású tény, hogy a bánatról verselni mindig könnyebb, mint az örömről. »A reményhez« gyönyörű strófáit már valóbb érzés melege fűti, aminthogy technikája sem oly szemfényvesztően tökéletes, mint az előbbi versé. A forma játékos jellegét nagymértékben csökkenti azáltal, hogy a páratlanszámú sorok végét spondaizálja. Így a trochaikus lüktetés ritmikusan megszakad és nyugvópontra jut: Földiekkel *játszó* Égi tünemény, Istenségnek *látszó* ... stb. (Megkülönböztetendő a 2 móra időtartamú ál-spondeus: ⏑⏑ a 4 mórás valódi spondeustól: ⏑⏑ ⏑⏑.) Az elsődleges formaihleten kívül talán itt is szerepe volt a költemény keletkezésénél valamely hirtelen támadt és szépen hangzó intonációnak, mely a költő fülében jólesően csenghetett és nem hagyta nyugodni, míg a hozzávaló verset meg nem írta. Ha ez okoskodásban van valami igazság, úgy az ihlető intonáció alighanem — a Tihanyi Ekhóval ellentétben — a költemény befejező négy sora (sőt talán csak a »trillák-Lillák« fülbemászó rím) volt: Bájoló lágy trillák... stb." (104—105. l.)

Dsida Jenő is kiemelte a költemény csengő-bongó tiszta rímeit (*Néhány szó a magyar rímelésről.* In: *Összegyűjtött műfordítások.* Bukarest, 1969: 9. l.).

A költemény verselési erényeiről ezt írta Waldapfel, megvédve a már Kazinczyék által kifogásolt utolsó sorokat: „Az aprózás, a ritmus gyorsulása hol fürge mozgást fest, hol izgatott vitatkozást. A költemény zeneisége tetőpontját éri el az utolsó sorokban. A búcsú fájdalmas melankóliáját csak emeli a vers lágy muzsikája:

Bájoló lágy trillák
Tarka képzetek,
Kedv! Remények! Lillák! —
Isten véletek!!!

Nem volt igazuk azoknak, akik kifogásolták e sorok rímjátékát. Az illuziók világához, amelyektől búcsút vesz, a játszi zene jellegzetes trillái hozzátartoznak, éppúgy mint a képzelet tarka képei, a Lillákkal pedig nemcsak Vajda Juliannától akar búcsút venni, hanem minden szerelemtől. A többesszám tehát szintén nemcsak a rím kedvéért van." (MFelv. 286—287. l.)

Kiss Tamás így jellemezte a vers strófáit, szerkezetét: „Minden strófája zárt egység, de összehangolt érzés-gondolat-hangulat-dallam tartja, emeli, egészíti ki. A négy strófa közt a második és harmadik sajátos ellenpontozott egységet alkot, s így adódik szép, hibátlan hármas tagoltsága. Megfigyelhető, hogy a 16 soros strófák mondatszerkezetileg két lélegzetűek, mindig pontosan a derekukon (a 8-ik sornál) váltanak. Jellemző még a kétsoronkénti mondattagokkal egy ritmusban történő képváltás, ami eleven, gyors gondolatritmust eredményez, és segíti az érzés fokozását, a vers fejlesztését. [Idézi a 17—24. sort.] Mégsem hull strófamozaikokká; mondatai úgy folynak, patakzanak, lökik előre a panaszhullámokat, hogy átrezdülnek egyik versszakból a másikba." (*A lírai mű megközelítése.* Bp., 1969. 33—34. l.)

V. Szendrei Júlia így értékelte a versmérték s a stiláris hanghatások összjátékát a költeményben: „A hangok játékának más motiváló nyelvi elemekkel együtt (versmérték, rímek) funkciója van a versben: a reményvesztettség sötét és csüggesztő tónusát bámulatos művészi tudatossággal, a nyelvi elemek eleven csillogásával ellensúlyozza. Átsugárzanak egymásba, s egymásra hatásukban azonos elevenséggel hatnak; erősítik, kiegészítik egymást. Ettől sajátos akusztikát kap a sor, s vibrálóan összetett művészi-lélektani hatás eszközévé válik." (59. l.) A versmértékkel részletesebben is foglalkozik a továbbiakban (i. h. 74—75. l.).

Baróti Dezső ezt így egészítette ki: „Az egész vers muzsikája mégsem annyira csengő-bongó, amennyire ezt a róla írt elemzések hangoztatják. Trocheusai derűjét például a páratlan számú sorok spondaizálásával tompítja, s a többször előkerülő mélyhangú rímek (*boldogtalan-úntalan, — elhervadtanak-száradtanak* stb.) ismét nem vidám csilingelésükkel szólnak bele a remény és a kétség között vergődő lélek drámájának küzdelmet, vívódást, vitatkozást is kifejező zenekíséretében." (*Miért szép?* Bp., 1975. 74. l.)

A trochaikus lejtésű vers 16 soros strófáinak képlete: 6a 5b 6a 5b 6c 5d 6e 5d 8e 5f 8e 5f 6g 5h 6g 5h.

Dallama

Mint Kazinczy följegyzéseiből ismertettük, Csokonai voltaképp az egész költeményt Kossowits (Koschovits) József kassai zeneszerző dallamára írta, aki viszont a fogságba esett Szulyovszky Menyhért családjának vigasztalására komponálta a dallamot: „Szulyovszkyt elfogták (s Kazinczyval együtt Budára vitték), Kossovich a Szulyovszky szerencsétlenségére készítette azt a musicai compositiot, melyre írta aztán később Csokonai 1794-ben *A Reményhez* c. híres versét, melyet 1798-ban átdolgozott." (KazLev. XXII, 481. l.; v. ö. Vargha: ArcV. 89. l.); ez a dallam Káldy Gyula közlései óta (*A régi magyar zene kincsei.* Bp., 1890.) *Lavotta első szerelme* címmel ismeretes (v. ö. Bartha Dénes—Tóth Margit: *Zenei Lexikon.* II, Bp., 1965.). Kazinczy szerint a dallam 1794-ben keletkezett, Szulyovszky elfogatásakor (ld. KazLev. III, 28. l.; v. ö. Harsányi István: *Csokonai „A Reményhez" című versének dallama.* ItK. 1927: 119—120. l.).

A dallam először 1800 körül Bécsben jelent meg, szöveg nélkül, Kossowits *XII Danses Hongroises Pour le Clavecin ou Pianoforte* (v. ö. *Zenei Lexikon;* Sonkoly, 120. l., ahol részletes bibliográfia is található).

Szöveggel először Márton József adta ki, 1803-ban, Bécsben, a költő „Muzsikális-Gyűjtemény"-ében (ld. Cs/ÖM. I, 276. l.; v. ö. CsEml. 122—123. l.). A MHírm. 1803. évi 18. száma erről így adott hírt: „Csokonay Vitéz Mihály Hazánk' derék Poétájának két kis munkája nyomattatik most itt. Az első ezen czím alatt: *Anakreoni Dallok;* a' második két szép Magyar Áriából áll; az első a' *Pillangóhoz,* mellyet a mult esztendőben a M. Hírmondóban kiadtunk, a' másik a' *Reményhez...*" (KazLev. III, 505. l.)

A vers a nyomtatásban megjelent dallammal igen hamar rendkívül népszerű lett országszerte: „hallottam Pesten egy Angyalka leánytól Csokonaynak *Földiekkel játszó*..... énekét. Tsak érezni szeretem én ennek szépségeit, mint sem szárazon írogatni a' benn fellelendő Magyar karaktert. Bár többen is támadnának, kik Nemzeti Muzsikánkat tisztogatnák" — írta Döbrentei Gábor Kazinczynak 1807. szept. 19-én (ld. KazLev. V, 158. l.).

Két év múlva, 1809 szeptemberében Zabolai Kiss Sámuel számolt be Kazinczynak arról, hogy Erdélyben zongorán játsszák s énekelik Csokonai megzenésített verseit: „Itt [= Marosvásárhelyen] létemtől fogva, jó alkalmatosságom lévén, Muzsikát is tanulok a' Klaviron [...] lejövetelem utánn ifiú: Grófné, Teleki Rákhel játszotta a' boldogult Csokonainak Földiekkel játszó-Énekét, 's azt Gróf Teleki Józsefné más Grófnékkal énekelték a Muzsika utánn, a' M. Dámáknak oly érzéssel való Magyar Énekekből származott örömem kevés idő múlva szemrehányást tett, hogy miért nem tanultam én eddig Muzsikát, holott arra mind kedvem, mind alkalmatosságom volt — Miért kell nekem égy oly szép és kedvelt Magyar Éneknek tudása nélkül lennem!" (KazLev. VI, 527—528. l.); a Kossowits József által szerzett dallamról ld.: ItK. 1927: 119. l.

1825 táján Déryné Széppataki Róza is énekelte a közkedvelt dalt: „elénekeltem Csokonaynak azon örökös ifjúságában még most is kedves, remek dalát: Földiekkel játszó égi tünemény... mert úgy nyilatkozott a főispán, hogy a világon az ő legkedvesebb dala". (*Déryné Naplója.* Sajtó alá rend. Bayer József. Bp., 1900. II. k. 337. l.)

A' Reményhez színpadi helyzetdalként folyt utóéletéről ld. Kerényi Ferenc: *A régi magyar színpadon.* Bp., 1981. 344. l., továbbá Székely György (főszerk.): *Magyar színháztörténet 1790—1873.* Bp., 1990. 216. l. 1905-ben Szügyi József adta ki férfikarra feldolgozva, együtt *A' Tihanyi Ekhóhoz* kórusfeldolgozásával: *„Két férfikar, Csokonai Vitéz Mihály költeményeire. 1. A Reményhez, 2. A tihanyi ekhóhoz.* Karra alkalmazta a költő halálának századik évfordulati napjára (1905 január 28.). Ifjúsági énekkarok s dalárdák használatára kiadta Szügyi József (Békés). Szerző tulajdona."

1917-ben zongorára átírva Hetényi Heidelberg Albert adta ki „Lavotta zenéje, Csokonai verse" megjelöléssel, s a kétnyelvű kiadás *„Lavotta szerelme — Lavotta's Liebe"* címmel jelent meg a „Százezrek zenéje — Musik Welt" sorozatban (Bp., 1927.). Kossowits („Lavotta") dallamáról Molnár Antal ezt írta: „Kossovits külön is kiadta e dalát (zongorára): XII. Danses Hongroises Pour le Clavecin du Piano-Forte, Bécs, Artaria, a 19. század elejéről, ebben a 12. sz. (Dr. Molnár Imre közlése.) — Kossovits (kéziratos) magyar táncai igen népszerűek voltak ugyanazon időben; ezeket a kitűnő Druseczky György, József nádor udvari muzsikusa, 1800 és 1810 között földolgozta. Plachy pedig (1816—18 körül) zongoravariációkat írt »A reményhez« c. dalra. (Major Ervin közlése.)" (Molnár A.: CsMűdal. 24. l.)

Magáról a dallamról így vélekedett: „Vannak [...] az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli szellemet árasztó hárfás- (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szin-

tén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. a »Míg elkezdeném énekem« (Felfóhászkodás), — ilyen a legismertebb Csokonai-dal: »Földiekkel játszó« (A reményhez) Kossovitstól." (I. m. 6. l.) A dal egykorú előadásáról még a következőkben tudósított: „Pálóczi Horváth Ádám: Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek 1813 és 1814 (két kézirat, egyik a M.Tud. Akadémia, másik a M.N. Múzeum birtokában). Minthogy a Kossovits-féle »Földiekkel játszó« e régi följegyzésben is *melizmátlanul* szerepel, úgy ahogy a későbbiek is közlik, bizonyos, hogy Csokonai idején is úgy énekelték és nem zongoraletét melizmás, cifrázatos módján." (Uo. 20. l.) (Az ÖÉ. azóta nyomtatásban is megjelent; ott ld. a kottát: 338. l.; v. ö. a jegyzetekkel: 826. l.)

Molnár Antal két modern, e századi feldolgozását is említette a költeménynek: „ahogy Ady-dalok előadása is kabaré-szükségletté vált 1910 körül és után, ugyanúgy Ady legnagyobb ősének, Csokonainak megzenésített dalait is szívesen hallgatta akkortájban a könnyebb szórakozást keresők tömege. Így került előadásra Csiky János (igen gyönge) letétjében és szinpadi jelenet keretében a Modern Szinpadon (1910 körül) néhány régi Csokonai-nóta, melyek közül a »Földiekkel játszó« emlékezetes élmény marad Medgyaszay Vilma megrázó előadásában." (CsMűdal. 17. l.) Az előadásról magáról így tudósított: „E jelenethez [az Apolló-kabaré I. világháború utáni Lilla jelenetéhez] jól sikerült kabarézenét írt Losonczy Dezső, megzenésítvén négy Csokonai-dalt (Megkövetés, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Alku: a végén táncproporcióként menüettel és A reményhez), melyeket spinétkísérettel adtak elő." (Uo. 17—18. l.)

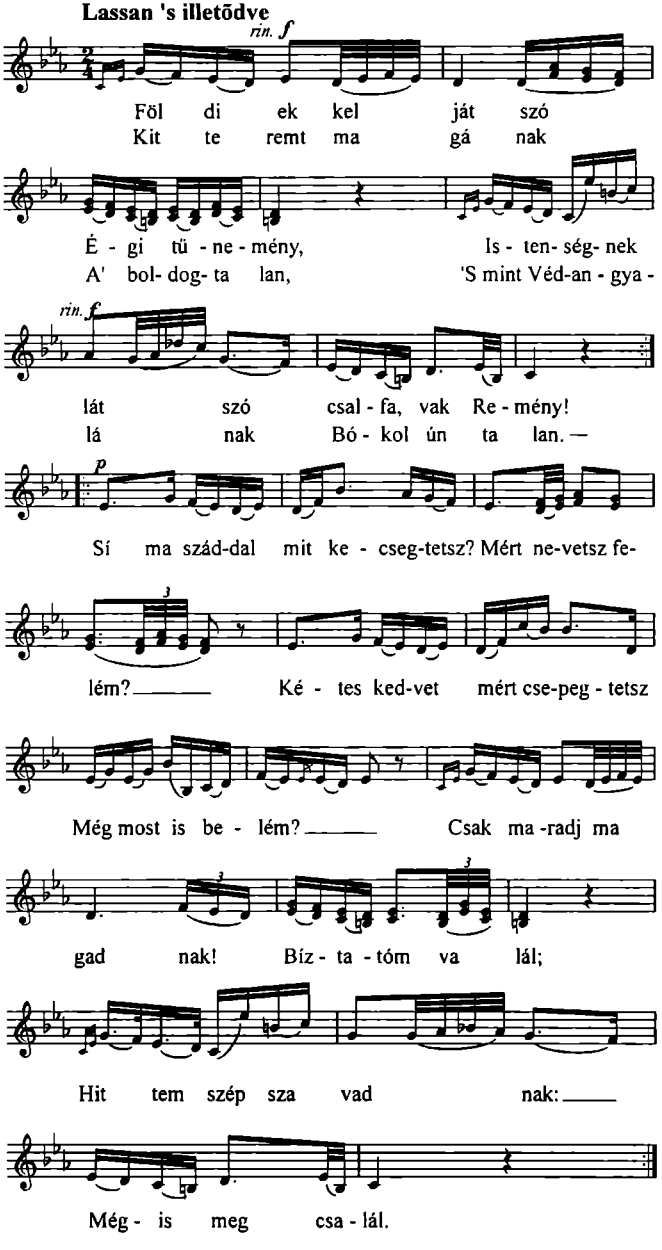
1955-ben megjelent tanulmányában Molnár ezt írta: „Szinte bizonyosnak mondható: »A tihanyi ekhóhoz« és »A reményhez« c. vers kész dallamon épült, amaz németen, ez pedig a Kossovits ismert, verbunkszerű melódiáján." (NyDall. 103. l.) Majd ugyanitt ezzel egészítette még ki megállapítását: „mintha a széphalmi mester kissé gúnyoros mellékízzel hánytorgatná fel tübingai pályamunkájában, hogy Csokonai rendelésre készítette verbunk-dallam nyomán »A reményhez« írt versét. De valószínű, hogy nem az általános eljárás maga, hanem csak a nóta »barbár« mivolta szúrt szemet Kazinczynak." (I. m. 131. l.)

1958-ban Farkas Ferenc átiratában jelent meg; ezt is említi Sonkoly a Csokonai-versek zenei repertoriumában (121. l.). Ebből érdemes megemlítenünk, hogy „Témáját feldolgozta Liszt Ferenc is az *V. rapszódiában*" (i. h.).

Sonkoly adataihoz Benkő András a következő kiegészítéseket fűzte: „Almási (II. 98.) e kötetben megnyilvánuló következetességgel csak a dallamot másolta le, s ez némileg elütő variánsa Tóthénak, mely az általánosan ismertebb. Almásinál a szöveg 4×16 sor. Utána *Panaszok* című költemény 16 sora következik a költő megnevezése nélkül.

Tóth (9—117) utal a zeneszerzőre is (»Kossovich Úrtól Bétsben«). A szöveget nem írja ki, a dal kíséretét pedig rövidített hangjegyírással másolta, a Márton-féle közlés nyomán, a forrástól helyenként apró eltérésekkel [...] Sonkoly nem említi, hogy e dal Almási kétkötetes gyűjteményében is megtalálható." (NyIrK. 1963: 94—95. l.)

Lassan 's illetõdve

Idegen nyelvű fordításai

Csokonai e kiemelkedő művének számos fordítása született: legtöbb a magyar nyelvű külföldi antológiába belekerült, noha bonyolult versformája miatt nem könnyen fordítható.

Angol fordítása: *To Hope.* Translated by Nora de Vally and Dorothy M. Stuart. London, 1911, *Magyar Poems.* 21—24. l. (V. ö. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp., 1917. 201. l.)

To Hope. Translated by Watson Kirkconnell. Winnipeg, 1933. Kanadai Magyar Újság, *The Magyar Muse.* 48—50. l. E fordítást idézi J. [= Joseph] Reményi: *Three Hungarian Poets.* Washington, 1955. 57—59. l. Újra kiadva: *In Quest of the „Miracle Stag";* The Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London) [1996] 149—150. l.

Újabb fordítása: *To Hope. Hungarian Anthology a Collection of Poems.* Translated by Joseph Grosz and W. Arthur Boggs. Griff — Munich 1963. 14—15. l.

Az első vsz.-ot Susan Barany verses fordításában közölte George Barany *Hoping against Hope — The Enlightened Age of Hungary* c. tanulmányában: The American Historical Review, Vol. 76. Nr. 2. apr. 1971. 356—357. l.

Eszperanto: *Al la Espero.* Tradukis de Kálmán Kalocsay. Bp., 1931. Literatura Mondo „Eterna Bukedo". 170. l.

Újabb közlése: Hungara Vivo. Bp., 1974. No. 1. 17. l.

Új fordítása: *A la Espero.* Vilmos Benczik. *Hungara antologio.* Bp., 1983. 52. l.

Finn: *Toivolle.* Fordította: Toivo Lyy. Helsinki. 1970. S. K. S. Unkarin Lyyra. 75. l.

Francia: *A l'Espoir.* Fordította: Eugéne Bencze. Paris, 1936. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* 28—30. l.

További közlése: J. Hankiss: *Anthologie de la Poésie Hongroise.* 1936. 28—30. l.; Revue Hongroise. Bp., 1955. fevrier. No. 2. 19. l.

Újabb fordítása: *A' l'Espoire.* Fordította: Lucien Feuillade. Paris, 1962, *Anthologie de la Poésie Hongroise.* 117. l.

Kazah: *Ym mke (Um tke).* Fordította: Kalizsan Vektozsin. Alma-Ata, 1969. *Vengerszkaja Poezija.* 25. l.

Lengyel: *Do nadziei.* Fordította: Aleksander Rymkiewicz. Warszawa, 1975. *Antologia Poezji Węgierskiej.* 106. l.

Német: *An die Hoffnung.* Kazinczy Ferenc német nyelvű prózafordítása a *Tübingai pályamű* függelékében, 1808-ból. Ld. RMKvt. 37. sz. 114—115. l.

Verses fordítása: *An die Hoffnung.* Fordította: Annamarie Bostroem. Bp., 1970. *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.* 36. l.

Olasz: *Alla Speranza.* Prózafordítás: Oscar Márffy; versbe öntötte: Angelo Cordani. *Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura.* (Antologia in versioni italiane) Torino, Milano stb. 1937. 39—40. l.

Csak az utolsó vsz. F. Témpesti fordításában: In: Paulo Ruzicska: *Storia della letteratura Ungherese.* Milano, 1963. 541. l.

Orosz: *K Nadezsde.* Fordította: Ny. Csukovszkij. *Antologija vengerszkoj poezii.* Moszkva, 1952. 95. l.

Bp., 1955. Vengerszkie Novosztyi, febr. No. 182. 19. l.

Bp., 1971. Arion 4. 90. l.

Nadezsdo. Fordította: Ny. Csukovszkij. Moszkva, 1960. A. [= Antal] Hidas: Izbrannoe. Tom. 1. 390. l.

Román: *Pre pămînt părută. (Gească arătare.)* A múlt századból származó ismeretlen szerzőjű román fordítást egy erdélyi kéziratos kötetből Engel (Kölló) Károly idézte: *Csokonai Vitéz Mihály román visszhangjának a kérdéséhez, a XIX. század első felében.* NyIrK. 1963: 271—272. l. A 274. oldalon közli a fordítást.

Újabb román fordítása: *Către sperantă.* Fordította: Virgil Teodorescu. Bukarest, 1965. *Antologia* I, 438. l.

Svéd: *Till Hoppet.* Fordította: Sigrid Elmblad. *Ungersk Lyrik.* Samlad och försedd med inledning av Béla Zeffler. Stockholm, 1922. 29—31. l. Tryckt hos: Isidor Kner, Gyoma. Ungern.

Szlovák: *Nadeji.* Fordította: Emil Boleslav Lukáč. Slovenský Spisovatel'. Spoved' Dunaja. Bratislava, 1976. 35. l.

428. GRÓF ERDŐDYNÉ Ő Nagyságához

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa KK. III, 7a—9n + 6b. Ez talán azonos azzal a kézirattal, amelyet a Kcsj. így említ a „N^{ro} 3° Számadó Diárium"-ban: „4. *Gr. Erdődynéhez*".

Egy részletének (a 129. sortól) közel egykorú másolata: DériM. X. 75. 118.1: 386—396. „A' Kovács József poéta versei" c. gy. „Csokonai versei" c. fejezetében.

Megjelenése

A költő műjegyzékei közül először az 1802-i ÚK.-n bukkan föl: „164. — *Gr. Erdődynéhez.* " Utána a LD. mindhárom tervezetén:

LD/t_1: <*1. G. Erdődynéhez*> (A tervezet vége felé.)
LD/t_2: *Gr. Erdődynéhez* (Mindjárt az első helyen.)
LD/t_3: I. Könyv: 1. *GRÓF ERDŐDYNÉ Ő N[agysá]gához.*

Így jelent meg a LD. Első Könyvének I. verseként: 3—13. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Csokonai pártfogót keresve a LD. kiadásához írta meg udvarló versét Gróf Erdődy Zsigmondné sz. tolnai Festetics Mária grófnőhöz. A Kcsj. ugyan 1799—1800 körül készülhetett, de az említett „Számadó Diárium" 1802-i verseket tartalmaz (ld. Cs/ÖM. I, 98. l.).

Ferenczi is 1802-ből keltezte a költeményt, s azt írta, hogy „hihetőleg augusztus havában" (123. l.) készült. 1802 júliusában azonban már készen kellett lennie, mivel Erdődy grófnéhoz írt levelében a költő idéz e verses előhangból is (ld. MM. II, 905. l.). Vargha Balázs kiadásai is 1802 júliusánál közlik (ld. ÖV — MM.; v. ö. Cs/Szpróz. 458. l.)

Szövegkritika

A K-ban nincs c í m e a költeménynek, a kéziratleltárokon, ill. a LD. tervezetében rövidítéssel fordul elő a cím; a LD/t_3 adata lényegében megegyezik a LD.-ban található címmel: a „Lajistrom" nevű tartalommutatóban a címzett neve verzálissal van szedve: *GRÓF ERDŐDYNÉ Ő N.gához.*

1. K: Kp. n.
2. K: *Czinderynek,* A név nincs kiemelve.
3. K: *'s **K**önnyek'*
4. K: <? *Jéggé vált*> Az áth. szó fölé írva: *Elhervadtt*
5. K: *mélly* Kp. n.
6. K: *vas eget* Kp. n.
7. K: ***k**astélyodban*
8. K: *tanú falak*
9. K: *A' Sír* A K-ban itt a 49. sorral kezdődő, 13. vsz. következik, s külön jel utal a változásra: ez a 3. vsz. a K-ban eredetileg 6.-ként szerepelt, s a 4. és 5. vsz. fordított sorrendben található ott: a cserére a bal szélen a költő számozása utal.
11. K: *Siralmod*
13. K: <*Kegyetlen*> Az áth. szó fölé írva: *Vakmerő*
14. K: *A' halál.*
15. K: Kp. n.
21. K: *hogy <az árban> súgárral* Kp. n.
22. K: Kp. n.
24. K: <*úszni*> *ázni*
25. K: *A' fülemülék*
26. K: **Néma** <***gyö**[trelmeidet]*> Kp. n.
27. K: *'S a' vadgalambok*
28. K: *nyögésidet,*
29. K: *Ők <tetőled>*
30. K: *És* Jav. e.: *'S*
ő tőlök Kp. n.

31. K: *Atád'* Nincs kiemelve.
32. K: ***t**sak „Óh!*
33. K: *Kertedb̄ [= Kertedben]*
34. K: *rózsák*
35. K: *te rajtad*
36. K: ***k**edveseden.*
37. K: *Hébe égi bal**s**amommal* A mitológiai név nincs kiemelve.
38. K: *<Szárasztá>* **Éleszté** Kp. n.
LD.: ***A**polá* sh., em. Csokonai ugyan olykor használta a régies *apol* alakot is, de a vers ritmusa itt hosszú kezdő magánhangzót kíván; a későbbi kiadások is így közölték, már Toldytól fogva.
39. K: *A' <'s>* A névelő utólag szúratott a sor elejére; a mitológiai név nincs kiemelve.
LD.: *f**a**jdalommal* vlsz. sh., bár a K-ban is így található; em.
40. K: Kp. n.
41. K: *Ámor* neve nincs kiemelve.
42. K: *hajtá 's piszege,*
43. K: *H**i**men* A név nincs kiemelve.
45. K: *<hosszú>* Az áth. szó fölé írva: *tömött*
47. K: *f**á**jdalmak*
48. K: *f**e**léd*
A K-ban itt egy áth. vsz. következik: *<Mind> Tudom:* [M*t* [?] = *Mert*] [Az áth. szó fölé írva: . .] *e' siralomnak* Jav. e.: *siralmaknak*
Én is [← Jav. e.: *Egyik*] *tanúja <valék levék] valék*
'S <Véled> [Az áth. szó fölé írva: *Én is*]
ama' <set[ét> *gyász halomnak*
Véled könnyet hullaték.
49. K: *Etelkád* A név nincs kiemelve.
50. K: *s**o**hajtásidat* Kp. n.
51. K: ***'s F**ejét*
52. K: *<Kettőzvén bánatidat>* Az áth. sor fölé írva újból *Kettőzvén,* a sor folytatásaként pedig: *bánatidat.*
53. K: *Lillát* A név nincs kiemelve.
55. K: *h**a**dtam* Kp. n.
57. K: *Ő tőle* Kp. n.
58. K: *jajgaték,*
59. K: *m**é**lly*
60. K: ***I**zekre*
61. K: *<Távol> A' <vadon erdőnek> barlangok*
64. K: *<A' p..>* ***T**sak*
65. K: *<A'* [... ?] *bikkerdők mélly éjje>*
K: Kp. n.
66. K: *erdők éjjele*
67. K: *mélly* ***V**őlgyek horpadása*
70. K: *Lilla* A név nincs kiemelve.

71. K: *Tsak*
73. K: *Már <az>* **Echo** Jav. e.: *Ekhó; esmére;*
75. K: *<Keser> Keservemnek*
76. K: *tett.*
77. K: ***S**ympathiából*
80. K: *karomat*
81. K: *Lillát* A név nincs kiemelve.
<*A* .....>Az áth. szó fölé írva: *kerestem*
83. K: *Az emberek* Jav. e.: *ember <Vad törsökökké> törzsökökké,*
85. K: ***r**eménységet,*
87. K: ***k**étséget*
89. K: *<frissessége> virgontzsága*
90. K: *<setét> Köd<d>be* [...] *elmúlt,*
91. K: *szivem'*
LD.: *szívem* A hiányjelet a K szerint pótolták.
93. K: *<És> Már <meg>kezdett*
95. K: *Az élet*
96. K: ***m**adár*
97. K: *Könnyembe, sohajtásomba,*
98. K: *Jajszómba*
99. K: *A' Vértesbe és Bakonyba* A nevek nincsenek kiemelve. Erre Toldy is utalt: 931. h.
100. K: ***k**ietlenek.*
101. K: *Vázson<nak szent omladékán> <puszta kőszál>* Az áth. rész fölé írva: *szent omladékában*
102. K: ***n**apra* Kp. n.
103. K: *reményem' dívatjában*
LD.: *reményem divatjában* A K. szerint en.
104. K: Kp. n.
105. K: A *jaj* utólag beszúrva.
106. K: *viola*
LD.: *Viola* A K. szerint en.
107. K: Kp. n.
110. K: *<? parto>zaton* Az áth. rész fölé írva: *bolto.* A sor végén vessző.
111. K: *elválék,*
112. K: A *Balaton* aláhúzással kiemelve.
114., 116. K: Kp. n.
118. K: *<őgyelegni> tolongani* Kp. n.
119. K: *Somogyságba* A név nincs kiemelve.
120. K: *<kesergeni> haldoklani.* E sor után a két következő vsz. fordított sorrendben következik a LD.-hoz képest: a cserére számozás utal a bal lapszélen.
121., 122. K: E sorok eredetileg így szóltak:
Itt semmi sem még az édes
Múzsák sem találtak fel

A költő aztán ezt az átalakítást végezte — a fogalmazással egy időben — a szövegen:

121. K: *Itt* [A szó után, a sor fölé beszúrva: <..... ?> *hozzám*] *nem fére <még az édes> <valál> fére*

122. K: *<Múzsák sem találtak fel>* Az áth. sor fölé írva: *Még az édes Múzsa sem;*

123. K: ***Tsak eltűnt***

125. K: De e' *<tágas* t e m e t ő b e *>*
temérdek rejtekbe

126. K: Kp. n.

129. K: *hol <kerűlni> eldúlni próbáltam*

130. K: *Lillám* a név nincs kiemelve; kp. n.

131. K: *Minden <tölgyfán>* Az áth. szó fölé írva: *zúgban*

132. K: A sor végén pont.

133. K: 'S ***Azt***

134. K: *Azzal* Jav. e.: *Azt <zúgta ki>* Az áth. szó fölé írva: *tsörgött*

135. K: *„**Hogy nints** szebb **állat** Lillánál* Az eltérésre Toldy is utalt: 931. h. A név nincs kiemelve.

136. K: *„'S nálam boldogtalanabb."*

137. K: ***tőlgynek***

138. K: *Időt* Jav. e.: ***időt***

139. K: A sor végén vessző.

140. K: Kp. n.

141. K: *törölje*

142. K: *<A' halálos>* Az áth. rész fölé írva: *Lillát, és a'* [A név nincs kiemelve.] *bánatot,*

143. K: *De ő <el>* Az áth. szó fölé írva: **t̄s** [= *tsak*] **repűlt** Kp. n.

144. K: *Könnyezett és*

145. K: Kp. n.

147. K: *<beteg>* Az áth. szó fölé írva: *hergő* Kp. n.

148. K: *<? szívemet> végemet.*

149. K: *Horváth <szélektől fogva>*
Ország' <széléből> partjától

150. K: *kergete,*

151. K: *benn <maradt> szorúlt*

152. K: *n̄ [= nem]*

153. K: *<esméri> sajnálja*

154. K: Kp. n.

155. K: *'S* Jav. e.: *És*
*az **a**lföld'*

157. K: *'S* e' *<kalászos Tenger ....>* Az áth. rész utolsó szava fölé írva: *kenyér* Majd a sorral egy vonalban: *sík Oczeánja*

158. K: *n̄ [= nem]*

159. K: *szánja,*

160. K: *kinjairól* A sor után a szakaszhatárt jelölő vízszintes vonal.

162. K: *Lillát több izromba is* A név nincs kiemelve.
163. K: *mérget <is>* Az áth. szó fölé írva: *hogyan **k**ostolna*
164. K: *haldokló is.*
166. K: ***O**hajthat e'*
167. K: ***szép**séget*
168. K: *szemléljen vagy mi?*
169. K: ***lélek***
170. K: *élve megholt,*
171. K: *'S ez az, hogy én halva élek*
LD.: *ez az hogy* A K szerint em.
172. K: *n̄ [= nem] zár ... bolt.*
173. K: *Músák!*
174. K: **Gyász Cupressust** *<fonjatok> kössetek* Utal rá Toldy is: 931. h.
175. K: *Ámor és Hímen* Az áth. rész fölé írva: *Hímen és Ámor*
176. K: *Léthét* Jav. e.: *Léthe <vizét> öntsetek.* Jav. e.: *hintsetek*
177. K: Kp. n.
178. K: *testvére jövel!*
180. K: *öldozd fel;*
184. K: *nyughassanak,*
185. K: ***És** érző szive**m*** Toldy is utal rá: 931. h.
187. K: *válván,*
188. K: *Lilla'* A név nincs kiemelve. A sor után vízszintes vonal jelzi a szakaszhatárt.
189. K: *<Lélek> Elme*
191. K: *hív* Jav. e.: *hű ségnek* Az áth. rész fölé írva: *érzés'*
193. K: *<Kegyes Grófné! ki>*
<Szép> [Az áth. szó fölé írva: *Kegyes*] *Grófné!* A megszólítás nincs kiemelve: *<elfogadtad>* Az áth. rész fölé írva: *hallgattad*
195. K: *<Sőt meg>* Az áth. szavak fölé írva: *'S **é**rtek meg aranyoztattad*
196. K: *Ciprus* Jav. e.: **Cupress<zusfám!** *jajjait>* Az áth. rész fölé írva: *fámk̄ [= fámnak] ágait,*
197. K: *már* A sor fölé beszúrva; a név nincs kiemelve.
198. K: Kp. n.
199. K: A név nincs kiemelve.
200. K: *<Fel> Találtad* [Jav. e.: *találtad*] *f. [= fel] karjain,*
200—204. K: Ez a vsz. a lap alján Ψ jellel betoldva.
202. K: *Hérók'* A szó nincs kiemelve.
205. K: *<Megbotsásd>* Az áth. szó fölé írva: *<Engedd ḡ [= meg]>* Végül a sor alá írva a végleges megoldás: *Botsáss meg [...] síralmát*
206. K: *önti le*
207. K: A sor a K-ban eredetileg így hangzott: *'S Örömöd víg nyugodalmát* Az átalakítás során a *tán* utólag beszúrva *Örömid* Jav. e.: *Örömöd <víg>* Az áth. szó fölé írva: *szent,* a *nyugalmát* Jav. e.: *nyugodalmát.*

A K-ban a vsz.-ok — nyilván csak a többszöri csere miatt — meg vannak arab számjegyekkel számozva. A cserékre Toldy is utalt: 931. h.

A költemény 137—144. sorát — 35—36. vsz.-át — Jakab Elek párhuzamosan közölte a prózai kidolgozással, annak bizonyságául, hogy mennyivel művészibb a verses változat: „Carrarai márvány az egyik, mely szép és hat. De tökéletes Venus-szobor a másik, mely lebűvöl és elragad. Érdeklő vázlat amaz, remek művészi alkotás ez." (Jakab Elek: *Csokonai életéből.* Figy. XVI. [1884.] 6. l.) A HG. Jakab közlése nyomán e két vsz.-ot — félreértésből — külön versként is fölvette (ld. II, 170. l.).

A prózai és a verses kidolgozást legújabban Debreczeni Attila vetette egybe (ld. Cs/Szpróz. 459. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gaál László följegyzése szerint a LD. verseinek témáját Csokonai előbb prózában — levél formában — is kidolgozta (már amelyiket nem dolgozta ki korábban versben, Laura vagy Rózsi nevére — tehetjük hozzá); e prózai változatok nagy részét — szintén Gaál szerint — a költő halála után anyja elégette, de az első téma kidolgozása megmaradt, s azt — az eleje híjával — Gaál László le is írta emlékezéseiben (ld. CsEml. 405—406. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 91. l.). Gaál nyomán a prózai kidolgozást — az említett hiánnyal — Toldy is közölte a vers jegyzetében, majd a HG. is kiadta, de már a teljes szöveget, a prózai változat saját kezű kéziratát is figyelembe véve (HG. II, 492—493. l.), azzal a megjegyzéssel, hogy „Az elejéről 4 vsz. hiányzik", vagyis az 1—4. vsz.-nak megfelelő prózai kidolgozás; s ez a rész valóban nincs meg a saját kezű prózai fogalmazványban, amely szövegkritikai jegyzetekkel sorozatunkban jelent meg: Cs/Szpróz. 168—169. l.

A több mint 200 soros alkalmi versnek voltaképp csak a 12 első és 5 utolsó vsz.-a szól a címzett gróf Erdődynéhez — annak férje elvesztén érzett fájdalmát vonva párhuzamba a maga veszteségével a költő —, a többi voltaképp lírai önéletrajz — útirajz — a komáromi idilltől a keserű csalódásig bejárt útról. Magáról a dedikációról — s a maga korábbi, Czindery Pál halálakor írt verséről — megemlékezik Csokonai 1802 júliusában Erdődy Zsigmondnéhoz intézett levelében, ahol többek között ezt írja: „A Nagyságodhoz való dedicatió is, melly az első ódát tészi, készen van, egy darabját mustráúl ide iktatom:

Szép lélek! Gyönyörű elme!
Gyönyörű test lakossa! etc.

Méltóságos Grófné! A dedicatiót tűrhetem, ha a tiszteletet tapasztalom rúgójának, mert ki ne kedvelné a Voltér ajánló leveleit? Hanem mikor a szemtelenségnek eszközévé tétetik, a vásári éneklő koldusokkal egy rubrikába helyheztetem." (MM. II, 905. l.)

Haraszti is elsősorban mint életrajzi vallomást idézte a költemény részleteit (127., 136., 140—141. l.); Klenner a preromantikus halálvágyat emelte ki belőle (idézve a 177—184. sort) (ld. Klenner 29. l.); Vargha Balázs „gyönyörű lírai napló"-nak nevezte a költeményt már korábbi kismonográfiájában is (CsVM. 70. l.), s később szintén (ArcV. 186. l.), bár voltaképp nem napló ez, amennyiben nem egyidejűleg, hanem visszapillantva idézi föl a költő számára végzetes eseményeket.

Boros Dezső is az életrajzi rejtélyek kibogozásához használta a költeményt oknyomozó tanulmányában (ld. *Komáromtól Csurgóig.* Alf. 1965/2: 67. l.).

Sinkó azt írja, hogy „a tervezett kötetei elé főurakhoz vagy feleségükhöz írt verses ajánlások, elcsépelt, dicsőítő szólamok, lélek nélkül kongó halmazában is drágakövekre bukkanunk" (311. l.), s példaként idézi az itt tárgyalt „ijesztően hosszú verses ajánlás" 81—88., valamint a 137—144. sorát.

Csetri Lajos a „költő-diplomáciai" versek között említi (*Csokonai: Szerelemdal a csíkóbőrös kulacshoz.* Ttáj. 1973) (11: 48. l.), Wéber Antal pedig ezt írta róla: „...»jajos versek«-től a »vidámabb Múzsák« felé forduló Csokonainak, akinek az »estve« egyik kedvelt motívuma volt, *Gróf Erdődyné őnagyságához* című versében (amely mintegy előlegezve a történet szomorú végét, a Lilla-ciklus első darabja lett) a magyar poéta sorsának eredményeként a vidám olaszok és franciák helyett a mord ánglusokra kell gondolnia... [Idézi a vers 177—184. sorát]" (In: *Miért szép?* Bp., 1975. 34. l.) Ezzel szemben Szauder mégis az olasz költészet hatását kereste a költemény „jellemzően érzelmi szókincsében" (ld. OlIr. 427—428. l.).

1—4. A címzett, gróf Erdődy Zsigmondné tolnai Festetics Mária grófnő, első házasságát a hazafias nemességhez tartozó Czindery Pállal kötötte, aki 1798. ápr. 11-én halt meg (ld. Szilágyi: CsMűv. 342. l.), s az ő halálára, illetve özvegye vigasztalására írta Csokonai *Czindery sírja felett a' kesergő özvegy* c. versét (ld. uo. 319. l.).

1—12. E részletben Pásztory Catullus-reminiszcenciát keresett: „Vannak találkozások Catullusnál és Csokonainál, melyek humortól menten, valami nemes gondolatot fejeznek ki szellemesen, jóindulattal. Ilyen például a hű feleség siralmának rajza elhunyt férje iránt és viszont.

Cat. XCV.

AD CALVUM DE QUINTILIA

Si quidquam mutis gratum acceptumve sepulcris
Occidere a nostro, Calve, dolore potest,
Quo desiderio veteres renovamus amores.
Atque olim missas flemus amicitias:
Certe non tanto mors immatura dolori est
Quintiliae, quantum gaudet amore tuo.

[Idézi Csokonai versének 1—12. sorát.]

A részvevő őszinte fájdalom eme párhuzamos rajzához hasonló az elfeledett írónak, illetőleg a hű barát érdemei elfeledésének s éppen ezért az önkénytes felújításnak találkozó rajza is a két költőnél. Mintegy hálából újítja meg barátjának emlékét Catullus is, Csokonai is." (Pásztory 25. l.)

7. *Kastélyod:* Nagyatádon volt Czindery Pál kastélya.
37. *Hébe* (gör.): a görög regevilágban az ifjúság istennője, Zeusz és Héra leánya, aki Ganimédesz mellett a nektárt töltögette az istenek poharába az olümposzi lakomában.
balzsamom (rég.): balzsam.
42. *piszeg* (táj.): szipog, halkan sirdogál.
43. *Hímen,* Hymen (gör.): a házasság istene.
43—44. A lefelé fordított fáklya képét mint a halál jelképét Oláh Gábor Ovidius-reminiszcenciaként magyarázta (ld. CsLat. 51. l.).
49. *Etelkád:* gróf Erdődyné leánya.
71. *folyás* (táj.): ér, patak.
79—80. A sorpár értelme: a barlang boltozatáról (Tihanyban) nedvesség csepegett alá az ott járt költőre.
83. *törzsök* (táj.): fatönk, tuskó.
101. *Vázsony:* Nagyvázsony, ahol akkor Csokonai költő barátja, Édes Gergely lelkészkedett.
szent Omladék: a szent jelszó arra utal, hogy nem a nagyvázsonyi Kinizsi-várra, hanem a pálos kolostor romjaira gondol a költő.
103. *reményem dívatjában* (táj.): reményem idejében.
104. *viola* (táj., rég.): ibolya.
119. *rengeteg* (táj., rég.): nagy, sűrű.
137—140. A szókép költői merészségét és gazdagságát — mint majd később számosan — Némethi Nagy János már 1818-ban kiemelte: „...a' Lilla ajánlásában ezt akarván mondani: az idő sem felejtetheti el velem a' bánatot azt mondja: ott egy vén Tölgynek aljában láttam 's a' t. Mitsoda termékenysége, tarkasága, virágossága, elevensége, felsőbb Ideál kiszépítése, megtestesítése, elpoétásítása van az együgyű képzeleteknek ezen sorokban!" (CsEml. 328. l.)
162. *ízromba* (táj., rég.): ízben.
172. *gyász bólt* (költ.): sírbolt.
176. *Léthe* (gör.): a görög regevilág alvilági folyója, amelynek vizétől a holtak lelkei elfeledik életük eseményeit.
177—178. *a' szelíd Álomnak / Áldott testvére:* a halál. Mint Oláh Gábor rámutatott, már Vergilius is testvérnek mondja az álmot a halállal: „Consanguineus Leti Sopor" (ld. CsLat. 38. l.); a szókép Csokonai más verseiben is előfordul (v. ö. Cs/ÖM. I, 405. l.).
193—196. A vsz. arra utal, hogy a költő 1802 júliusában, mikor a debreceni tűzvészben kis házuk megégett, Erdődyné grófhoz fordult segítségért: „...az a rettenetes tűzi veszedelem, melly a múlt jun. 11. nap-

ján városunkban 2000 házakat egy délután elégetett, az én kis Sans-Soucimat is, hol a Múzsák karjai közt nyugodalmas magánosságban éltem, s isoláltatva a világtól érzésbe és gondolkodásba lappangottam, üszöggé és hamuvá tette: úgy, hogy már most nem hogy a nyomtatásra, de jó ha a ház felépítésére elegendő tehetséggel bírhatok. — Nagyságod a Gráciák papnéja, mit mondok? maga az egyik Grácia: én poéta vagyok, ki a Gráciák hant-oltárát virágokkal akarom hinteni. Nagyságodnak szíve az angyalokéig érzékeny: én szerencsétlenségbe estem. Minek kezdjem hát el a könyörgést? minek halmozzam az indító okokat? Néma hallgatással ajánlom bé Nagyságodnak Múzsámmal együtt magamat." (MM. II, 905—906. l.)

196. *Fülemülém' jajjait:* erre vonatkozóan lásd Széchényi Ferenc grófhoz 1802. szept. 16-án írt levele megfelelő részletét: „Éppen a rózsák nyíltak; mikor kertecskémen, az én kis Sans-Soucimon a lobogó lángok keresztűlrohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, ahol legérzékenyebb gondolatim teremtődtek, a láng között ropogott; mikor ama rózsalugas tövig égett, s az a fülemüle, melly e kis zőld szálának minden éjjel concertet adott, őröngve repűlt el a bátorságosabb erdei vidékekre." (MM. II, 908. l.)

195. *megaranyoztattad:* ti. aranyakat küldött az építkezéshez.

202. *Héró* (göt.): hős, hérosz.

Verselése

Ferenczi azt írta, hogy 1802-ben a költő „az előbb prózában készült megható bevezetést ajánlásképen *A tavasz* versalakjába dolgozta át" (123. l.). Valóban Csokonai kedves versformájában: trochaikus lejtésű 8-as és 7-es keresztrímes vsz.-okban íródott.

429. Szegény Zsuzsi, a' táborozáskor

Kézirata

Kézirata — bár nem autográf — a költő hagyatékában csak a hosszabb, kilenc versszakos változatnak maradt; ezt önálló versként tárgyaltuk (ld. Cs/ÖM. II, 30—31. 324. kk.).

Csokonai kéziratleltárain egy adat utal rá: az 1805 körüli Kcsl.-n a N^{ro} 17. kötegben a 20. mű: *„Estve jött a' Parantsolat"*. Ez elvileg utalhat a hosszabb változatra is, de 1805 körül már bizonyára a lerövidített, végső kidolgozásra vonatkozik.

Noha az ÓD.-ben megjelent, igen nagy számú másolatban terjedt Sárospataktól Erdélyig s Dunántúlig az énekgyűjteményekben, mivel dallamra alkalmazva énekelték.

Itt csak jelzésképpen utalunk néhány közel egykorú másolatára: SpK. 130: 29—31. l. („Felvidító" 1824—1830); MTAK. Ms. 923: 2b („Egy Nehány ki válogatott Noták"); OSzK. MsMus. 2300: 190. l. (Márkus István-ék.) (1836); Czupor Andor énekgyűjt. I. 2ab. Kolozsvár (1836—1839) (Stoll 810); Pannonhalma, Főapátsági Kvt. BK. 439/11: 4ab. (Énekeskönyv. XIX. sz. első fele.)

Ezek többnyire folklorizálódott változatok (van, amelyik csupán három versszakot tartalmaz: pl. az MTAK. Ms. 923 másolata). Minderről a vers dallamáról írt fejezetben szólunk bővebben.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein 1802 körül tűnik föl: az Mfj.-en az *Ódák* sorában a 7.: *Szegény Zsuzsi* címmel; az ÓD/t a Második Könyvben a 23. helyen így lajstromozta: *Szegény Susi;* végül azonban az ÓD. Második Könyvének XIX. verseként jelent meg (122—123. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Az ÓD. után Trattner Mátyás adta ki: *Magyar Nemzeti Kalendárium* az 1826dik Esztendőre, Pesten, é. n., lsz. n.; majd az *Érzékeny és víg dalok gyűjteményé*-ben adták ki, a szerző neve nélkül: Sárospatak, 1834. 39. l. Megjelent Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfűzérké*-jében is, a költő nevével: II. k. 62. Dana. (75—76. l.)

Keletkezése

Mint a hosszabb ősváltozat jegyzeteiben elmondtuk, az 1789-i török háború az 1791. aug. 4-i szisztovói békével ért véget; ennek a hadjáratnak emlékéből — amelyben Debrecen is élénken érdekelve volt — született 1792 táján az ősszöveg, majd ebből a „népdalokat", népdalutánzatokat is bőven tartalmazó ÓD. számára egy évtized múlva az itt tárgyalt rövidített változat, ahogy pl. a *Földi Rózsá*-ból alakította ki Csokonai *A' Rózsabimbóhoz* rövidített szövegét.

Szövegkritika

Eltérések az 1792-i ősváltozat szövegéhez (SM.) képest:

4. SM.: **kintsem** *ablakán*
5. SM.: **Akkor vált el éppen**
6. SM.: *Vígan álmodva*
7. SM.: *Kedvére* **nyugodt**
12. SM.: **Oh** *talám*

13. SM.: *Quartélyjáig*
ÓD.: *Kvártéllyáig* sh.; em.
14. SM.: **Hozzá Város kapujáig**
20. SM.: **Meg** *annyi*
21. SM:: ***A* Szívem**

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kazinczy, aki pedig Csokonainak az ÓD.-ban megjelent *Paraszt Dal*-át oly nagyra értékelte, erről külön nem ejtett szót, tanítványa, Kölcsey azonban elismerőleg érintette nevezetes 1817-i bírálatában: „...a' *Csíkóbőrös kulacs, a' szegény Zsuzsi, a' Farsangi búcsú,* és mindenek felett az a' nagy szépségű *parasztdal: Ama sűrű nyárfák alatt* stb. valóban poetai lélekkel írattak, 's ezek legtöbb Originalitást is bizonyítanak, mert ámbár ezek közt is kivált a' *paraszt dal,* mástól vétetett, de még is mindeniket inkább övének lehet tartani, mint azon sok szerelmes dalokat, mellyeknek originálajaikat, Bürgerben, az Eschenburg gyűjteményében, az 1804-diki Bécsi Almanakban stb. minden feltalálhatja." (TudGy. 1817. III, 114. l.)

A népdalszerű vers érdemeire egy évtizeddel később N. Apáthi Kiss Sámuel is rámutatott *A' Népdalokról* c. tanulmányában: „Magyar Iróink látszattak kivánni, hogy mint a' régi Görögöknek, nekünk is minél többféle tárgyú dalaink legyenek. Igy mutata már Auróra, Hébe, Minerva 's a' Szép Literatúrai Ajándék, Csatadalt, Huszárdalt, Kertészdalt, Vadászdalt, Ivódalt és Munkadalt Kézmívesek' számára. Csokonai közel járt a' közcsoport' ideájához ama' dalában: *Estve jött a' parancsolat* 's a' t." (TudGy. 1828/XI. 101. l.; v. ö. Horváth: IrNép. 125. l.). Népszerűségére jellemző, hogy 1830-ból s 1843-ból is vannak adataink, hogy színpadi helyzetdalként énekelték; ld. Székely György (főszerk.) — Kerényi Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet 1790—1873.* Bp. 1990. 216. l.

Jámbor Pál már hosszabban méltatta 1864-i irodalomtörténetében: „Gyönyörű dal az *Estve jött a parancsolat* is, melyet az ország majd minden vidékein énekelnek. Ez a legkönnyebb s egyszersmind a legtermészetesebb fájdalom, mit valaha dalba lehelt a költő. A violaszín elveszi a gyászt a levélről, s felbontja az ember, mintha nem elválásról volna szó. [Idézi a verset.]" Lehet-e több gyöngédséget képzelni, mint azt, melyet [a] költő e pórleány keblében felmutat. Az ember szeretne zokogni, de a pántlika és rózsák mintha föllebbentenék a hadi élet fátyolát és az embernek eszébe nem jut könyezni [...] oly ragyogó dicsőséget lát. (*A magyar irodalom története.* II. Pest, 1864. 135—136. l.)

Haraszti a *Parasztdal* elemzése után, azzal összefüggésben foglalkozott vele, utalva Csokonainak „Herder nyomán írt népköltészeti értekezéséről" (201. l.), (amelyet az ÓD. előszavául szánt); „...mekkora költői tehetség kell arra, hogy valaki kályhafűtő cigányok, iskolamesterek, vén szolgák carricaturája mellett ily psychológiai rajzot adjon, ennek megítélését ép úgy költőnk is-

merőjére bízzuk, mint azért [= azét], minő erőbeli változatosság szükséges arra, hogy valaki a nép gúnydalainak nyers, szennyes vadságából egy *Dorottyát* alkosson s egyúttal versenyezni legyen képes a legmeghatóbb románcok panaszának gyöngédségével, — hogy annyi természetes bájjal fejezze ki a maga rousseaui fájdalmán kívül, egy egyszerű parasztlánynak naiv bánatát, mint az az oda lehelt s a nép ajkán ma is szállinkozó ének a *Szegény Zsuzsiról*." (202—203. l.) (Hasonlóan írt, értékelte később is, ld. Beöthy I. 650—651. l.)

Juhász Gyula a fentebb említett két versről 1904-ben azt írta, hogy „éppen olyan tiszta kifejezői a népléleknek, mint a kuruc és székely balladák" (ÖM. V. Bp. 21. l.).

Nem sokkal később Galamb Sándor szentelt nagyobb figyelmet a kitűnő népies helyzetdalnak, a költő két másik versével együtt tárgyalva: „...térjünk át Csokonai népies szerzeményeire! Három legkiválóbb enemű alkotása: a *Parasztdal,* a *Szerelemdal a Csíkóbőrös kulacshoz* és a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* [...].

Legjobban sikerült a Szegény Zsuzsi, melyet a nép is kitüntetett azzal, hogy széltében énekelte. Az egész dal csupa egyszerűség, csupa közvetlenség. A népdal tanulmányozása és belformájának megértése ezen sem látszik ugyan, de népiessé teszi egyszerűsége. Csak ezen a négy soron érzik a mesterkéltség, a műköltői íz:

Épen akkor vált el tőlem... [stb.]

Kicsit részletezőnek találom, ami az igazi népdalnak épen nem sajátsága. Mennyivel pompásabb ez a másik versszak, mely az egész költeménynek legjobban sikerült négy sora:

Csákóját könyvvel öntöztem...[stb.]"

(*A magyar népdal.* 1907. 19. l.)

1909-ben Császár Elemér is a költő másik két népies versével együtt tárgyalta, azt állapítván meg, hogy „nem igazi dal" ez sem, — noha ez van legközelebb a népdalokhoz a tárgyalt három vers közül: „Van [...] Csokonainak három költeménye, nem igazi dal egyik sem, noha kettő címében is viseli ezt a jelzést, a *Parasztdal, Szegény Zsuzsi a táborozáskor, Szerelemdal a csíkóbőrös kulacshoz,* melyek egészen népi érzésvilágban fogantak. Az alapjukul szolgáló érzelem természetesen általános: szerelmi vágy, az elválás fájdalma, a bor szeretete, de nyilvánulásuk tipikusan népies. Nemcsak a kifejezések kerültek a nép gondolatköréből, hanem maguk a szereplők is." (*Csokonai.* BpSz. 1909. 137. k. 249. l.)

Horváth János a *Parasztdal*-lal együtt mint „Népies genredal"-t méltatta, azt írván, hogy annál „Sokkal jobb [...] Intonációja (»Estve jött a parancsolat Violaszín pecsét alatt«) pompás közvetlenségű s ízes népiségű dalrafakadás, csak az a kár, hogy a dal folyamán sablonos, műköltői elbeszélő modorba megy át s amiatt még legjobb lírai magábaszállásai is (»Indult nyelvem bús nótára Árva gerlice módjára«) majdnem közlésjellegűeknek tetszenek." (IrNép. 82. l.)

Később — a *Parasztdal* mellett a „Csikóbőrös kulacs"-csal is egybevetve — így vélekedett: „A *Szegény Zsuzsi* — a legigazibb népies — kitűnően intonál, de a naiv magyar daltól eltérve elbeszélő modorba megy át. Mindezek népies genre-, vagy helyzetdalok, többnyire komikus mellékízzel, de nem mű népdalok." (Csok. 51. l.)

Waldapfel József úgy látta, hogy „Csokonai legjobb népdalai közül a »Szegény Zsuzsi a táborozáskor« tartalmilag is a néppel érző költő egyik legszebb megnyilatkozása" (MFelv. 292. l.).

Julow Viktor, Horváth János megállapításához kapcsolódva írta — de még az 1792-i első kidolgozásról —, hogy „Magasabb fok [ti. *A' Nyár*-nál] a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* (1791 körül). Mint az első igazi műnépdalt szokták emlegetni, noha Horváth Jánosnak van igaza: népies helyzetdal, s némileg epikus karakterű is. Abban mégis az első, hogy kívül-belül hitelesen népi. Csak az utolsó versszakban, mely a végleges kidolgozásból el is maradt, ütnek ki egy kissé a győzelemre biztató szavak és a »Téged sóhajtó rabodhoz« sor, amely a 17. századi nemesi költészethez húz." (MIrT. III, 226. l.)

Csokonai versére is hivatkozva állapította meg Juhász Géza 1963-ban megjelent tanulmányában: „Már 1798 óta fölragyog költészetében a kifejezésnek az a harmóniája, amely Petőfi és Arany jóvoltából népi klasszicizmussá teljesedik." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa.* Alf. 1963/11: 71. l.)

Szauder az első és a második kidolgozást mérve össze, ezt írta: „A zsánerszerűség az *Estve jött a parancsolat* ekkori első változatában is feltűnik. A népies genre-dalnak remeke lesz belőle. Intonációjában már ekkor megvan a Horváth János dicsérte pompás közvetlenség és ízes dalrafakadás. Ez azonban akkor még elszigetelt jelenség: az uralkodó a rokokó s a klasszicizmus marad." (*Sententia és pictura.* ItK. 1967: 536. l.)

Sőtér a hosszabb első és a rövidebb második változat egybevetéséből ilyen következtetésre jutott: „...az *Estve jött a parancsolat* ... egyik strófája [...] tiszta népdalt formál (»Fekete föld, gyászos pallag, Az én kincsem azon ballag« stb.), de arra is fel kell figyelnünk, hogy a későbbi változatból épp ez a strófa maradt ki (Szegény Zsuzsi a táborozáskor)." (*Csokonai alkotó módszere.* Lit. 1974/3: 5. l.)

Verselése

Népdalaink egyik jellegzetes versformájában, páros rímű, ún „ősi nyolcasokban" íródott.

Idegen nyelvű fordításai

Mint Csokonai egyik legsikerültebb, egész költészetére is jellemző verse, nemcsak a hazai antológiáknak állandó darabja, hanem a külföld számára készült válogatásokba is sűrűn belekerült. Legkorábbi a német nyelvű fordítása

(később több fordítása is készült németül), viszonylag korai a francia, meg a finn, lengyel orosz és a román átültetései a közelmúltban készültek.

Angol fordítása: *Susie's Lament for Johnny.* Ford.: Anthony Edkins. In Quest of the 'Miracle Stag' The Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London) [1996.] 148. l.

Német nyelvű első fordítása Mailáth Jánostól ered: *Die arme Suse* címmel. (Ld.: *Magyarische Gedichte.* Übersetzt von Johann Grafen Mailáth. Stuttgart und Tübingen, 1825. V. ö. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp., 1915. 272. l.) Későbbi kiadásai: *Handbuch der ungarischen Poesie* von Franz Toldy. Pesth und Wien, 1828.; *Album hundert ungarischer Dichter.* In eigenen und fremden Übersetzungen herausgegeben durch C. M. Kertbeny, Dresden, Robert Schaefer. Pesth, Hermann Geibel. 1854. (Ld. Gulyás Pál i. m. 265., 286. l.)

Mailáth fordítását már a múlt század 30-as éveiben másolták: megtalálható Losonczy László gyűjteményében (v. ö. Trencsény Károly: *Egy régi kéziratos antológia.* ItK. 1929: 354. l.)

Abafi Lajos mint népdalt közölte (nyilván énekelt, folklorizálódott változatára gondolva), a szerző nevének említése nélkül; német nyelvű népdalgyűjteményében, sokkal jobb fordításban, mint a Mailáthé: „Mit einen violetten Siegel / Ward Abends der Befehl gebracht..." (*Ungarische Volksdichtungen.* Uebersetzt und eingeleitet von Ludwig Aigner. Pest, 1873. 54. l.; Zweite Auflage. Bp., é. n. 54. l.)

Mailáth fordításával jelent meg még 1889-ben is; ld. Schwicker: *Geschichte der ungarischen Literatur.* Leipzig, 1889.

Újabb német fordítása Annemarie Bostroemtól: *Die arme Zsuzsi beim Aufbruch des Lagers. Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.* Bp., 1970. 38. l.

Francia fordítása: *La pauvre Suzette. Poésies Magyares* choix et traduction par H. Desordes-Valmore et Ch.-E. de Újfalvy de Mező-Kövesd. Paris, 1873. 246—247. l. Újabb francia fordítása: *L'infortunée Suzon au cantonnement.* Adaptation de Lucien Feuillade. Paris, 1962. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* 120 l.

Finn fordítása: *Zsuzsi-rukka sotaleirillä.* Fordította: Toivo Lyy. Helsinki. 1970. S. K. S. — Unkarian Lyyra. 77. l.

Lengyelül: *Biedna Zuzanna w czasie zaciągu.* Fordította: Aleksander Nawrocki. Warszawa, 1975. PIW. *Antologia Poezji Węgierskiej.* 111. l.

Oroszul: *Bednaja Zsuzsi na privale.* Fordította: Nyikolaj Csukovszkij. Moszkva, 1955. *Chrestomatyia po zarubezsnoj lityerature 19 veka.* 746. l.

Románul: *Biata Zsuzsi.* Fordította: Veronica Porumbacu. Bucuresti, 1965. EPLU. Antologia I, 444. l.

Dallama

Bár az énekgyűjtemények is tanúsítják s Haraszti és Aigner (Abafi) is megerősítette, hogy népdalként énekelték; kottáját Tóth István nyomán közöltük a 9 versszakos ősváltozat jegyzetében: Cs/ÖM. II, 335. l.

430. A' bátortalan Szerelmes

Kézirata

A költő kéziratleltárai közül a Kcsj. a „N^{ro} 1° Versek in 4°" kötegben 4. szám alatt „Egy nagy Diarium"-ot említ, benne a *Himfyhez* c. vers után *A' bátortalan Szerelmes*-t s az *Eurydicéhez* c. költeményt (ld. Cs/ÖM. I, 97. l.). Ezek közől az *Eurydicéhez* azonos az itt tárgyalt verssel, mivel utóbb a verscímeket a költő megváltoztatta: a korábbi *A' bátortalan Szerelmes* kapta *Az Éjnek Istenihez* címet.

A Kcsj.-ben leírt versek ma a KK. I.-ben találhatók; tárgyalt versünk *Eurydicéhez* címmel a 15ab oldalon, fogalmazványban.

Bár a LD.-ban a vers megjelent, mégis néhány közel egykorú kéziratát is ismerjük, bizonyára azért, mivel dallamra alkalmazva énekelték is. Közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 49: 44b (Pesti-ék.); SpK. 131: 204. l. (Felvidító); MTAK. RUI 8-r. 124. sz., 64. l., kottával! (Szentgyörgyi István-ék.); DebrK. R 809: 20 ab; Benkovics Imre-gy. Szeged (ld. Stoll 642. sz., Bíró 8. l.)

Megjelenése

Csokonai a vers megszületése óta gondolt kiadására, fölkerült az 1802-i ÚK. végére is: „167. *Eurydicéhez.*" Utána, 168. szám alatt verses párja következik *A' bátortalan Szerelmes* címmel, ez azonban *Az Éjnek Istenihez* c. verset takarja.

Bár nem Vajda Juliannához íródott — amint a vers keletkezését tárgyalva lesz róla szó —, a LD.-ba szánta Csokonai, verses párjával együtt: a LD/t_1-n a 13. (bár utólag törölve) az itt tárgyalt *<Eurydicéhez>*, a 15., a *Bátortalan Szerelmes* (viszont *Az Éjnek Istenihez* c. verssel azonos). Az LD/t_2-n is még *Az Éjnek Istenihez* c. verssel azonos a sorszámozatlan *Bátortalan szerelmes* (a *Tulipánthoz* után), s *A' nyár [= Déli aggodalom]* után következő *Eurydicéhez* itt tárgyalt versünkkel azonos.

Az LD/t_3-n az *I. Könyv* V. versének címét a költő így javította át: *A <bátortalan Szerelmes>z Éj' Istenihez.* A XIII. vers pedig — már végleges címmel — az itt tárgyalt vers lett.

Így jelent meg a LD.-ban, az Első Könyv XIII. verseként: 38—40. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A vers keletkezéséről Csokonai debreceni barátja, Nagy Gábor tájékoztatott följegyzéseiben, amelyeket először Sebestyén Gyula adott közre (MKsz. 1891: 15—15. l.), tévesen; majd Vargha Balázs megismételve Sebestyén tévedéseit (CsEml. 387. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 583 kk., továbbá Cs/ÖM. I, 219—220. l.).

A NG/j. azokat a LD.-beli verseket sorolja fel, amelyek már „a' komáromi esmeretség előtt" készen voltak, s utóbb alkalmaztattak Lilla nevére, s két olyan verset is említ függelékül, amelyek viszont már a komáromi szakítás után, más valakihez íródtak, s mégis belekerültek a LD.-ba: „Ezekhez járúlnak: I. 5. *Te tsendes éjjnek Királynéja,* 13. *Remény 's kétség között epesztem,* melyeket bizonyos alkalmatosságra 1802. egy Septemberi estvén nállam Euridycéhez irt, 's később változtatott Lillára." (Cs/ÖM. I, 220. l.) E két költeménynek még külön is szentel néhány fontos sort: „1801-ben visszajött Debrecenbe s nállam sokat múlatott. Nállam írta ex tempore ezen két Ódáit: Te éjnek csendes királynéja, Euridicem szép barátnéja sat Lilla I. 5. Ismét: Remény s kétség között epesztem sat Lilla I. 13. mellyek [!] előttem tudva lévő okok miatt Euridicere írt de azután Endymionra s Lillára változtatta." (CsEml. 387. l.)

Toldy nem ismerte Nagy Gábor följegyzéseit, ezért írhatta a versről, hogy „1797. előtti" (933. h.), noha eredeti címére helyesen utalt.

Haraszti Gyula ugyan ismerte Nagy Gábor fontos tájékoztatását, de nem tudta elfogadni, hogy a két szép „Lilla-dal"-t 1802 szeptemberében Debrecenben írta a költő: „Említsük meg itt hogy a Nagy Gábor-féle kéziratok közt a *Lilla*-dalok keletkezéséről érdekes kimutatás van, de melyet hitelesnek nem tarthatunk. Igy nemcsak az I. k. 5-ik da[ra]bjáról állítja, hogy azt Cs. »1802. egy szeptemberi estén« nála rögtönözte, holott e rögtönzés bizonyára nem volt egyéb leírásnál, hanem a többi közt a III. k. 37-ik s 48-ik da[ra]bjait a Lillával való ismeretség előtt költöttek közé sorozza, a mi kézzelfogható tévedés." (189. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 586. l.)

Még a HG. is 1797 előttinek tartotta a költeményt (ld. HG. III, 495. l.). A NG/j. ismeretében Vargha Balázs kiadásaiban már 1800 utánra került a vers, de érthetetlen módon 1803-ra (ld. ÖV. — M.), noha Nagy Gábor világosan megírta, hogy „1802. egy septemberi estvén" íródott az ő házánál, Debrecenben.

Szövegkritika

A vers c í m e a K-ban: *Eurydicéhez.* A változatairól ld. az előző fejezeteket. Erre Toldy is utalt, valamint néhány egyéb változtatásra: „*A bátortalan szerelmes* (248. szel.) 1797. előtti. Első címe: *Eurydicéhez.* Ehhez képest 1. vsz. 4. verse így állott: E u r y d i c é t s nyugalmamat. 10. vsz.: »De, kit j e g y z e t t t e k i n t e t e d r e ? M e l l y ' k az a boldog valaki.«" (933. h.)

1. K: *között <hánykódom> epesztem*
2. K: *<Czél nélkül forgó> Édes kínok köztt magamat*
4. K: **Eurydicét** *'s nyúgalmamat*
5. K: *őtet*
7. K: *Ha* Az *el* igekötő a sor fölé beszúrva.
8. K: *<Félig épült> Tornyodzó*
9. K: *<Életadó tekintetének>,* Az áth. rész fölé írva: *Imádandó*
10. K: *temjénezhetek,*
11. K: *egy <szerelmes>* Az áth. szó fölé írva: *nyájas kis*
14. K: *szerelem,*
15. K: *az ész lesijjeszt,*
16. K: *tsiklandozó gyötrelem!*
17. K: *<de haragjától> de negédjétől,*
18. K: *<Mint a' villámtól, dörgéstől, rettegek>* Az áth. sor fölé írva: *Ojjatok <nagy> irgalmas Egek!*
19. K: *Szava* Más szókezdeményből (? *Az*) jav. *de egy Nem-jétől.* A *Nem* egyszer aláhúzva.
20. K: *a' <Vihartól>* Az áth. szó fölé írva: *haláltól.*
22. K: *<új napok> Boldog napra [...] engemet,*
23. K: *Még is* Kp. n.
25. K: *<M> Édes méz harmattal ketsegtet*
26. K: *Rózsá<t> <truttzoló>* A törléssel egy időben a sor elejére szúrva: *A' nyíló* Kp. n.
27. K: *tsepegtet*
28. K: *szán?*
29. K: *szép Lélek,* Jav. e.: *;*
30. K: *szívem*
32. K: *bizva <fo> életem.*
33. K: *Piros<ló> ortzádk [= ortzádnak]*
34. K: *új új*
35. K: *<Kebled> Hószin*
36. K: A sor végszava nincs kiemelve.
37. K: *De, kit jegyzett <ki> tekintetedre?*
38. K: *<Ki>* Az áth. névmás fölé írva: *Mellyk'*
LD.: *Mék* Nem biztos, hogy ez a változtatás Csokonaitól ered.
39. K: *mit <lehelle> fúvallt mellyedre?*
LD.: *melyedre* A K szerint em.
40. K: *Életet ? — mond-ki.*
42. K: *szollj*
43. K: Kp. n.
44. K: *meg öl.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a költemény ugyan a LD.-ba került, de párjával, *Az Éjnek Istenihez* c. verssel együtt másvalakihez íródott, 1802 szeptemberében, s minderről a rejtélyes szerelemről Nagy Gábor csak annyit árult el, hogy „előtte tudva lévő okok" miatt íratott Eurydicére, majd alkalmaztatott Endymionra és Lillára. (V. ö. CsEml. 387. l.)

A címzett kilétét Vargha Balázs próbálta meg földeríteni, és — talán nem minden alap nélkül — Sárosy András, mindössze 35 évesen nyugalomba vonult, hadi rokkant őrnagy (1767—1802), szép fiatal feleségében, az akkor alig húszéves Ilosvay Krisztinában vélte föltalálni (ld. ArcV. 295 kk., továbbá: *Eurydice* — Batsányi, Csokonai és Kazinczy szerelmi viadala: ÚI. 1975/3: 61—72. l.). A házaspár a Várad melletti Félix-fürdőn tartózkodott, az őrnagy betegségét kúrálva, s ugyanide érkezett fogságbeli nyavalyáit gyógyítani Kazinczy Ferenc is, majd Csokonai, 1802 májusában. A fogságból szabadult, több mint negyvenéves író házasodni készült, s míg egykori főnöke, Török Lajos gróf jegyben járó leánya, Sophie iránt is érdeklődött, az irodalomban jártas (korábban Batsányinak is tetszett) szépasszonyt készült elvenni, súlyos beteg férje várható halála után, ami 1802. november 20-án be is következett. Mindezzel: Kazinczy házassági terveivel és Ilosvay Krisztinához fűződő kapcsolatával Váczy János foglalkozott először, elsősorban Kazinczy akkor még kiadatlan naplói nyomán (ld. Váczy János: *Kazinczy Ferencz és kora.* I. Bp., 1915. 566—568. l.). E naplók azóta e kötet sajtó alá rendezőjének szerkesztésében megjelentek (ld. Kazinczy Ferenc: *Az én életem.* Bp., 1987). Csokonai ottlétéről s esetleges szerepéről Váczy annyit ír, hogy Kazinczy s Ilosvay Krisztina kapcsolata, már 1803 végén lazulni kezdett s hogy a megromló viszony idején „Sárosyné [...] mások, a többi közt Csokonai felé fordul kegyeivel" (i. m. 568. l.). Forrását azonban, amire mindezt alapítja, nem nevezi meg, de bizonyosra vehető, hogy Domby Márton megjegyzésére építette megállapítását, aki szerint Ilosvay Krisztina (ő így említi csak röviden, hogy „Sárossyné"): „Az ő barátságának jobban kiszélesített karikájába" tartozott (ld. Domby 39. l.). E kapcsolatra Kultsár István is félreérthetetlenül célzott 1803. ápr. 16-án Csokonaihoz intézett levelében: „Egy barátságos kérésem az, hogy ismertetne meg az Ur azon szép özvegynek nevével 's állapotjával, a melly a nyáron a váradi fördést olly kellemetessé tette. Talán Széphalmi Vinczének ölébe készül az a szép Kegy? Vagy talán más istenasszonya van már, akinek áldozik? Kívánnám, hogy szerencse lenne választása ennek az Apolló fiának." (CsEml. 140. l.)

A két szóba jöhető verset a pszichografológus Rákosné Ács Klára is elemezte, együtt Csokonai egy levéltöredékével, amely föltehetőleg szintén Ilosvay Krisztinának szólt (ld. *Vallanak a betűk.* Bp., 1985. 268—272. l.).

A nemrég kiadott Kazinczy-naplók szerint Csokonai valóban ott tartózkodott Félix-fürdőn 1802 májusában (ld. Kazinczy i. m. 234. l.), s az is tény, hogy férje halála után egy hónappal az özvegy Debrecenbe tette át lakását (ld. Váczy i. m. 567. l.). A két, föltehetőleg Ilosvay Krisztinának szóló vers azonban 1802 szeptemberében — Nagy Gábor szerint — már megszületett, de ez

nem zárja ki, hogy a „bátortalan szerelmes" vallomása az irodalomkedvelő Ilosvay Krisztinához szólt.

Vargha Balázs — Domby és Kultsár István adatát mellőzve — az *Eurydice* nevet tartotta nyomravezetőnek: „Maga ez a név: Eurydice — nyomra vezet. Mert ő a mitológiában Orpheus párja. Márpedig Kazinczynak Orpheus volt az írói (szabadkőműves) neve. Ezt a címet adta 1790-ben kiadott irodalmi folyóiratának is. Ezen a néven üdvözölte őt Csokonai verse 1801 júniusában, mikor nyolc év után újra találkoztak. A két vers tehát olyan hölgyhöz szól, aki Kazinczyhoz tartozik, s ezért kapta Csokonaitól ezt a mitológiai nevet. Ez a hölgy csak Ilosvay Krisztina lehet." (ÚÍ. i. h. 65. l.) A két író kölcsönös féltékenységének bizonyítására pedig a naplók alapján egy epizódot említ: „Az asszony Csokonaival is flörtölt, s természetes, hogy féltékeny vetélkedés kezdődött kettőjük közt. Kazinczy két évig végzetesen szerelmes volt Krisztinába, s szakításuk után, házasember korában még mindig kínosan magyarázkodott, mikor róla szó került: »... sajnálom két esztendőm elvesztét, és hogy míg megnyíltak szemeim, olly gubó rollt (ostoba szerepet) játszódtam... Megszűnni valakit szeretni nem vétek: az sem vétek, hogy a nyújtott jobb el nem fogadtatik: de bosszúra vetemedni, s ollyakat cselekedni, mint a Csokonaival való kocsikázásban cselekedtünk, már az ollyas dolog, hogy aki azt el tudja követni, a Missverständniss-ben (félreértésben) nem kereshet vígasztalást«. Értsd: Csokonaival enyelgett Krisztina a kocsiban, hogy Kazinczyt bosszantsa. Őt választotta »bosszú-hím«-nek." (ArcV. 295. l.)

Mindezek az adatok valószínűsíthetik, hogy *A' bátortalan Szerelmes* (s *Az Éjnek Istenihez*) Nagy Gábor által elhallgatott címzettje Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztina volt.

A szép költeménnyel — többnyire mint Vajda Juliannához szóló 1797-i művel — többen foglalkoztak: Ferenczi a „korai Lilla-dalok" közt, az „átdolgozott", vagyis idegen minták nyomán készült versek közé sorolta (78. l.). Mintát nem említ, de alkalmasint Metastasio *Amor timido*-jára gondolt ő is, amint Kastner Jenő, aki azt írta, hogy „*A bátortalan szerelmes* Metastasio IV. cantatájában, az *Amor timido*-ban gyökerezik." (ItK. 1922: 50. l.)

Szerintünk ez a rokonítás téves: Metastasio említett cantatájának *A' félelmes Szerető* c. Csokonai-vers felel meg; a költő itt tárgyalt verse személyes élményből fakadt, teljesen önálló, nagy költői értékű, teljesen eredeti alkotás.

Sinkó — abban a tudatban, hogy a vers Vajda Juliannához szól, s hogy *Az Éjnek Istenihez* után keletkezett (mivel a LD.-ban valóban ez van előbb), ezt írta róla: „...az előbbi költemény [ti. *Az Éjnek Istenihez*] még csak a szerelemtől meglepett ifjú ember csapongása — de mielőtt még lankadni kezdene érdeklődésünk, Lilla, »a kislány« a kellő pillanatban mintha szimbólummá válna, mert a gáláns szavak ragyogásából kicsap valami vizionárius erő:

Ha látom őtet, felhevülnek
Rabbá esett érzéseim;
Ha eltávozik, hanyatt dűlnek
Tornyodzó reménységeim."

(Sinkó 161. l.)

Szabó Zoltán ugyanezt a versszakot emelte ki mint „az erősen konkretizáló (rendszerint jelzői) és a jelentést feszítő, továbbépítő metaforák" példáját (ld. NyIrK. 1966: 253. l.).

Vargha Balázs — a fogalmazvány alapján — kísérte nyomon a vers megszületését, foglalkozva a rejtélyes *Eurydice* címmel is: „A kéziratból, a leírt, majd áthúzott s a vers más helyére újra beírt szavakból szinte másodpercre rekonstruálni lehetne versalkotásának rohanó tempóját. Más fogalmazványaiban is, akárcsak itt, két okból húz át szavakat: vagy azért, mert a leírt szó nem tetszik, vagy azért, mert jó, de későbbre hagyja, jobb helyre (mint itt a *villám* szót). Ime, *A bátortalan szerelmes* egy részének ősszövege (a kihúzott szavakat zárójelbe téve):

EURYDICÉHEZ

Remény s kétség között (hánykódva) epesztem
(Cél nélkül forgó agyamat) Édes kínok közt magamat,
Most feltalálom, majd elvesztem
Eurydicét s nyugalmamat.

Ha látom őtet, felhevűlnek
Rabbá esett érzéseim;
Ha eltávozik, hanyatt dűlnek
(Félig épűlt) Tornyodzó reménységeim.

(Életadó tekintetének) Imádandó kegyes képének
Mindennap temjénezhetek,
De egy (szerelmes) nyájas kis Istennének
Tekintetére reszketek.

Lelke kegyes: (de haragjától) de negédjétől
(Mint a villámtól, dörgéstől, rettegek) Ójjatok
(nagy) irgalmas Egek!
(Szava) Szája nyájas, de egy Nem*-jétől*
Mint a (villámtól) haláltól, rettegek.

Szeme mint élet csillagzatja
(Új napok) Boldog napra hív engemet,
Mégis mint a villám meghatja
És öszverázza szívemet.

Szokása volt, hogy más nevet adott szerelmeinek. De Krisztinának — ha sejtésünk helyes — miért éppen az Eurydicét választotta? Mert Kazinczy, a szabadkőműves Orpheus versengett vele az asszonyért? Vagy ezúttal magát érezte Orpheusnak, aki énekével kicsalogathatja Eurydicét a méltatlan

házasság alvilágából, poklából?" (ArcV. 296—297. l.) Későbbi — már idézett — tanulmányában némileg bővebben fejtette ki ezt (ld. ÚÍ 1975/3: 65—66 kk.), az átdolgozott 1. vsz.-ról itt ezt mondja: „*A bátortalan szerelmes* (a véglegesen ilyen című vers) első négy sorát így írta le először:

Remény s kétség között epesztem
Cél nélkül forgó agyamat.
Most feltalálom, majd elvesztem
Eurydicét s nyugalmamat.

A Lillához szóló későbbi változat nem sikerült ilyen erőteljesre, sőt a negyedik sor, amely a névcsere miatt alakult át, szószaporításnak hat:

Remény s kétség között epesztem
Édes kínok közt magamat.
Most feltalálom, majd elvesztem
Lillát s belső nyugalmamat.

Nem jó, nem hű a változtatás, hisz nem édes kínok közt született meg ez a vers, hanem vad gyötrelemben. »Cél nélkül forgó agy« hozta létre, de a költői formáló képesség teljes birtokában." (I. h. 65. l.)

Baróti Dezső a két 1802-i „Lilla-dal"-lal együttesen foglalkozott, némi kétellyel tekintve Vargha Balázs föltevésére, hogy e versek címzettje Ilosvay Krisztina volt; Baróti — akárcsak Sinkó — a LD. sorrendjének megfelelően *Az Éjnek Istenihez* c. verset tárgyalta előbb, noha *A' bátortalan Szerelmes* keletkezett korábban: „Nagy Gábor szerint 1802-ben Csokonai két verset rögtönzött, amikor őnála volt látogatóban. Ezek egyike *Az éjnek istenihez* volt. Valószínű tehát, hogy az az újabb szerelme ihlette, amelyről különben semmi közelebbit nem tudunk. Említettük már, hogy Vargha Balázs Ilosvay Krisztinával azonosította az új múzsát, s kegyeiért szerinte Kazinczyval versengett Csokonai. Ha igaz ez a hipotézis, a széphalmi mester lenne az idézett strófában említett »más boldogabb« férfiú... *A bátortalan szerelmes* (eredeti címe *Eurydice* volt) nem csak a vágyakozás, a remény és a kétség lelkiállapotának konstellációjával kapcsolódik *Az éjnek istenihez* strófáihoz. Hangvétele szintén »modern«. Mégis jól megfér mind a kettő az első könyv versei között, hiszen az ébredő szerelem gyötrelmeiről beszélnek, igaz, hogy mélyebb, tisztább lírával, mint a többiek. Beiktatásuk épp ezért finomabbá, árnyaltabbá tette az egész könyvön végigvonuló lélekrajzot, s ezzel esztétikai értékét is növelte, a remény felcsendülő motívuma pedig mintegy előrejelzés gyanánt a kötet híres záróverse felé mutat." (Árny. 239. l.)

10. *temjénez* (táj., rég.): tömjénez, azaz: magasztalva áldoz.
15. *lesijjeszt* (táj., rég.): lesüllyeszt.
17. *negéd* (rég.): büszkeség, gőg. Vargha Balázs — talán félreértve, talán önkényesen értelmezve a szót: 'szeszély' jelentést tulajdonított a *negéd*-nek: „Eurydice *harag*-jából *negéd* lett a fogalmazványban.

Látszólag ugyanolyan gyengítéssel, ahogy az első versszakba *édes kínok* kerültek. Csakhogy itt más a helyzet. A fogalmazványnak mindkét változata Eurydicéhez szól; de az első túlságosan is találóra sikerült, a *harag* szóval. Később beszélünk majd Krisztina dührohamairól. Csokonai is tanúja lehetett egy-egy kitörésnek. Talán éppen ezért rettent vissza a *harag* szótól, változtatta át *negéd*-re, vagyis szeszélyre." (ÚÍ. i. h. 66. l.)

23. *meghat* (rég., költ): átjár, áthat.

38. *Mék* (nép.): Melyik.

Verselése

A vers strófái 9-es és 8-as, keresztrímes, többnyire jambusi sorokból épültek.

Verselésével Juhász Géza foglalkozott: „Debrecenbe visszatérte után a jambuslazítás útjára lép: hogy elkerülje a gépies egyhangúságot. Két verset is ír 1802 őszén, s ezekben úgy vegyíti a trocheust jambussal, hogy majd itt, majd ott — felező tizenkettősei chorijambusa zeng felénk: »Kesergettem Eurydicén« (utóbb: »Lilla nevén« ∪ –|– ⏑|– ∪ ∪ –| vagy: »Pedig tán nemes indúlatja«: ∪ –|– ∪ ∪|– ⏑|– ⏑| (Az éjnek istenihez); sőt »Lelke kegyes, de negédjétől«: – ∪ ∪ –|∪ ∪ –|– – *(A bátortalan szerelmes).* Ez már teljesen Ady jambusi »alaksejtelmeit« előlegezi, egy olyan költőtől, aki eleinte egész verseken át alig vegyített itt-ott spondeust »szoros jambusai« közé; s a sperontizmus legbonyolultabb akadályhálózatán is szemkápráztató könnyűséggel hatol át." (CsVers. 57. l.) Másutt így írt e verstani kérdésről: „A XX. század kezdete óta általánossá vált rímes-időmértékes verselésünkben, hogy csak a végső teljes láb tisztaságára kell ügyelni, attól az egész vers hibátlan hatást kelt. Utolsó debreceni éveiben tulajdon tapasztalatai rábátorították már Csokonait csaknem mindenre, amiért a vaskalapos akadémizmus modernjeinket kárhoztatta el —, mindenek fölött Adyt. A Lilla-dalok közé illesztette azt a két remekét is, amelyet 1802 őszén írt egy Eurydice néven ünnepelt debreceni lányhoz (alighanem Konti Julishoz). Mindkét vers modern líránk leggyakoribb formájában zeng, ötödfeles jambusban (*A bátortalan szerelmes* és *Az éjnek istenihez*). Gondolom, elég egyetlen sor az utóbbiból, a 4. versszak kezdetéről, a formalazítás igazolására: »Eurydicém mennyei szíve«." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa.* Alf. 1963/11: 71. l.)

A költemény verselésével — Juhász Géza nyomán — V. Szendrei is foglalkozott, vázolva két sor ritmusképletét is: „Innen [ti. *Az Éjnek Istenihez* c. verstől] *A bátortalan szerelmes* egészen bonyolult verszenéjéig vezet az út:

Lelke kegyes; de negédjétől
– ∪ ∪ –| ∪ ∪ –| – –
Ójjátok irgalmas egek
– ∪∪|– –| ∪ ∪ –|"

(V. Szendrei, 80. l.)

Dallama

Csokonai itt tárgyalt versét — dallamra alkalmazva — énekelték is; ez magyarázza meg több egykorú másolatát az énekeskönyvekben. A Szentgyörgyi István-ék.-ben kottája is fennmaradt (MTAK. RUI 8-r 126. sz., 64. l.).

431. Az Éjnek Istenihez

Kézirata

Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj. „N^{ro} 1° Versek in 4°" kötegben említ a 4. szám alatt „Egy nagy Diarium"-ot, „mellyben vagynak

— Himfyhez
— A' bátortalan Szerelmes [= Az Éjnek Istenihez]
— *Eurydicéhez* [= A' bátortalan Szerelmes]" (ld. Cs/ÖM. I, 97. l.).

Az itt említett kézirat azonos lehet a KK. II, 16a—17a oldalán található saját kezű fogalmazvánnyal, ahol a vers címe még *A' bátortalan Szerelmes.* (Minderre vonatkozóan ld. az előző vers jegyzeteit.)

Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő a vers megírása óta foglalkozott kiadása gondolatával: az ÚK.-n a 168. helyen még *A' bátortalan Szerelmes* címmel található. Bár nem Vajda Juliannához szól, sőt szakításuk után keletkezett, Csokonai besorolta a LD.-ba, s fölkerült annak mindhárom tervezetére: a LD/t_1-n, a tervezet legvégén, 5. sorszámmal, utóbb áthúzva, így található, a 13. helyre szorult szintén áthúzott *Eurydicéhez* után <5. *Bátortalan Szerelmes*>. Ez azonban — a későbbi címváltozás folytán — azonos itt tárgyalt versünkkel. A LD/t_2-n is ezzel a korábbi címével szerepel még (a *Tulipánthoz* után), majd a LD/t_3-n kapta meg végleges címét, az I. Könyv V. verseként, így: *A <bátortalan Szerelmes> z Éj' Istenihez.* Ennek megfelelően jelent meg a LD.-ban, az Első Könyv V. darabjaként: 25—27. l.

Keletkezése

Mint az előző, *A' bátortalan Szerelmes* jegyzeteiben előadtuk: ez a vers sem Vajda Juliannához íródott eredetileg, hanem nagy valószínűséggel Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztinához. A kutatás azonban minderről csak a legújabb időkben vett tudomást: LD.-beli előfordulása nyomán Vajda Juliannához írt versnek vélték, s 1797-re keltezték (v. ö. pl. Haraszti 108., s még Sinkó is valódi Lilla-dalnak tartotta: 160. l.). Haraszti ismerte Nagy Gábor följegyzéseit, de hitelét kétségbe vonta: „Említsük meg itt, hogy a Nagy Gábor-féle kéziratok közt a *Lilla*-dalok keletkezéséről érdekes kimutatás van, de melyet hitelesnek nem tarthatunk. Igy nemcsak az I. k. 5-ik darabjáról *[= Az Éjnek Istenihez]* állítja, hogy azt Cs. »1802. egy szeptemberi estén« nála rögtönözte, holott e rögtönzés bizonyára nem volt egyéb leírásnál." (189. l.) Ezen Vargha Balázs kiadásai változtattak, de ő 1803-ra keltezte a verset, holott Nagy Gábor, Csokonai debreceni ügyvéd barátja, félreérthetetlenül megírta, hogy mindkét szerelmes vers „1802. egy Septemberi estvén" az ő házánál íródott (ld. Cs/ÖM. I, 220. l.), mégpedig az itt tárgyalt költemény készült másodiknak.

Szövegkritika

A vers c í m e a K-ban: *A' bátortalan Szerelmes;* erre már Toldy is utalt (933. h.).

1. K: *Te **éjnek tsendes** Királynéja*
2. K: *Endimion* A név nincs kiemelve.
3. K: *felhő<k> megett!*
4. K: *<Nézz át pislogó szemeiddel,>* Az áth. sor fölé írva: *Intsél **csendet*** V. ö. Toldy 933. h.
5. K: *'S **Halkan*** [A két utolsó betű más betűkből jav.] *pamut <kereked-del> hintócskáddal*

LD.: *'S halkán* A K_1 szerint em.

6. K: A sor végén *10* szám.
7. K: *<És> Te* [Az *is* a sor fölé beszúrva] *Földünknek* [Jav. e.: *földünk-nek*]
9. K: A név nincs kiemelve.
10. K: *Tekints [...] szemeddel* Jav. e.: *szemekkel*
11. K: *<Egy hű szí mi>* A sor végén *17*-es szám.
13. K: *Ti <tudjátok A> fájdalmim*
14. K: *Ti **álmatlan éjjim*** V. ö. Toldy 933. h.
15. K: *mért* Jav. e.: *min <kesergek>* Az áth. szó fölé írva: *<szenvedek>* [A sor alá írva: *n [= nem] alszom <kesergek>*] *én:*
16. K: *<Tudják a' fák> Ti láttátok* Kp. n.
17. K: *<M> Melly bágyadtann*

18. K: *Kesergettem <Eurydicém>* Későbbi javításként: *Lilla nevén.* V. ö. Toldy 933. h. A sor végén 27 szám.

19. K: *<Ah! Eurydicém nyájas lelkének>* [Az áth. rész fölé írva — későbbi javításként: *Ah! a' Lilla' mennyei*]. V. ö. Toldy 933. h. A sor után írva: *szive,*

20. K: *<E' Nimfa' szép tekintetének> 'S Ortzája* [← más szókezdeményből jav.] *a' <Grátziák>* [Az áth. szó fölé írva *Kellemek*] *míve*

21. K: *<Bájolása rabbá teve.>* [Vlsz. későbbi javításként utána írva:] *Megvarázsolta szívemet:*

22. K: *<.... mindennap kell élni...>* [Az áth. sor fölé írva: *Bár* Ez elé Csokonai későbbi javításaként: *És,* majd az áth. sor fölé írva: *<.. ... Ámor kohába*] *élek* Más szóból jav.

23. K: *De <nem meré> tüzemről* [Későbbi jav. ebből: *tüzem*] *beszéllni* Későbbi jav.-ként utána írva: *félek;*

24. K: *meg ne <öljön>* Vlsz. későbbi jav.-ként az áth. szó fölé írva: *versem.*

25. K: *tán* Jav. e.: *talán*

26. K: *nemes <tüzet>* Az áth. szó fölé írva: *lángot.*

27. K: *óh vagy [...] érez.* Jav. e.: *érzi*

29. K: *jutalma!*

30. K: *Óh félek is, reménylek is.*

31. K: *Ti <éjnek szelíd>* Az áth. szavak fölé írva: *<álom ....>* Az áth. szó alá írva: *álomhintő*

32. K: *Kiknél* [Jav. e. ? *Kiktől*] *az éjji* [Jav. e.: *éjnek*]

33. K: *<Száz>* Az áth. szó fölé írva: *Ezer [...] <udvarlanak> lengenek,*

34. K: *Míg <Eurydice>* [Az áth. szó fölé írva, a költő későbbi jav.-ként: *öszvehajlott*]

35. K: *tulipánt fátyolkáji,*

37. K: *Küldjetek egy <formát>* Az áth. szó fölé írva: *Képet* A szó nincs kiemelve.

38. K: *Ki* [A szóhoz jobbról egy *1* ragasztva indexként.] *mint én, <a' kétség> szíve kétségébe*

39. K: *bágyadt és hű legyen,*

40. K: *És <... ? tört>* Az áth. rész fölé írva: *egybegyűltt* A *gyűlt* fölött áth. olvashatatlan szó.

41. K: *Ködébe <? vonva Angyalomnak> burkolva, kínomnak*
V. ö. Toldy 933. h.

43. K: *könyvező*

44. K: *kezekkel:*

45. K: *Ő* A LD.-ban kiemelt rész itt aláhúzva. A LD.-ban ritkított szavak itt szintén aláhúzva. (V. ö. Toldy 933. h.)

48. K: *<Igy> Ezt **súgja:** én is szeretem!* A LD.-ban ritkított szavak itt aláhúzva.

49. K: *Óh — [...] látok? —*

50. K: *<? Nem!> Óh* [Jav. e.: *oh*] [...] *<hozzátok>*

51. K: *Bálványomat,* Jav. e.: ***bálványomat***

52. K: *Ah* Jav. e.: *Oh <hadd gyógyítson a' ki sértett> mert bár* Kp. n.
53. K: *E' Kép* A szó nincs kiemelve; *Kisértet,*
54. K: *nyúgtomat.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Nagy Gábor följegyzésének hitelt kell adnunk; ezek szerint a költeménynek is — párjával, *A' bátortalan Szerelmes*-sel együtt — az *Eurydicé*-nek nevezett Sárosyné Ilosvay Krisztina volt a címzettje.

A LD. egyik legőszintébb, legszemélyesebb szerelmes verse — ha nem Vajda Julianna volt is az ihletője. A szóban forgó két vers közül kétségkívül ez a költői szépségekben gazdagabb.

Első méltatója egy névtelen cikkíró volt 1835-ben: „...ha lángeszével fölemelkednék is gyakran a költői bájoló világba, csak hamar visszaesik onnan inséggel küzdő körébe, s' ki ma az *Éj' Istenéhöz* elragadó föstéssel ezt írja [idézi az 1—3., s a 7. vsz.-ot] [...] ki ma mint Csokonai, ezt 's számtalan illy szépet, bájlót, föllengzőt ír, vétke e annak, ha holnap ínségétől környezve, egy aljasabb világba ereszkedik, hová bal sorsa 's szerelme, hová a' gondtalan haza száműzé." (Rajzolatok. 1935. I., 6. sz., 35—36. l.)

Fél évszázad múlva Csernátoni Gyula méltatta, a magyar ódaköltészetről szólva: „Az »Éjnek istenihez« című̈ben már majdnem eltalálja a valódi hangot, s a hetedik versszakon kezdve igazi ódai lendületet vesz." (Figy. XIII. [1882], 18. l.)

A későbbi kutatók német mintákat kerestek a költeményben; Haraszti Gyula még kézzelfoghatóbb bizonyíték nélkül tesz célzásokat a föltételezett német költői hatásra, Gessner, Matthisson és Salis nevét hozva szóba: „Ugyancsak a német költészetbe való teljes beleélésnek tulajdonítom az ily sorokat:

Te csendes éjnek királynéja,
Endymion szép barátnéja,
Te ott, a fél felhő meget,
Ints hallgatást *nárciszpálcáddal,*
S halkan nyomd pamut hintócskáddal
A harmattól nyirkos eget.

E rococo költészet a Gessner modorára utal; a classikai világ e német újjáteremtőjére, édeskés és érzelgős újjáteremtőjére, valamint ennek a lyrának követőire, Matthissonra, Salisra vall." (*Csokonaimhoz.* Figy. XIX. [1885], 19. l.)

Ezen a nyomon elindulva Székely György Bürger-hatást vélt felfedezni a versben, sőt párhuzamba is állította a német költő *An den Traumgott* c. költeményével: „*Az éjnek istenihez* első versszaka nem Bürgerből van véve, hanem »rococo jelleme a Gessner modorára utal, a classikai világ e német, édeskés és érzelgős újjáteremtőjére, valamint ennek a lyrának követőire, Matthisonra, Salisra«. A többi versszak tartalma azonban egészen a Bürgeré. A költőnek

álmában megjelenik kedvese, anélkül, hogy bírhatására neki reményt nyújtana. Azért kéri az álom istenét, tegyen vele jót, varázsolja halvány, bánatos képét kedvese elé, számlálja neki el a sóhajokat és könyeket, ébressze fel lelkiismeretét, hogy őt megszánván, irgalmasabb, kegyesebb legyen iránta.

Csokonai nem tud aludni, elvesztette nyugalmát s a holdnál kesereg. Ő megfordítva előbb a saját képét idézteti az álommal kedvese elé s azután kéri azt kedvese képének szemei elé varázslásra, hogy e kép által visszanyerje nyugalmát, miután már kedvese az igen szót kirebegte. (Csok. szerint = kinyögte.) E változtatást szerencsésnek tarthatnók, ha a 8-ik versszak együgyüsége az egész hatást le nem rontaná. Az egésznek, erőtlen, terjengős kidolgozása pedig messze elmarad a Bürgerétől.

Az éjnek Istenihez.

Ti álomhintő Istenségek!	O Traumgott – – – –
– – – – – – – – – – – – –	– – – – – – – – – – –
Küldjetek egy képet elébe,	Kleide nun
Ki, mint én, szíve kétségébe	Dich in ein Wesen, wie das meine
Halvány, bágyadt és hű legyen.	Von Gram verzehrt
És egybegyűlt sóhajtásomnak	Mit hagrer Wang, und eine Miene
Ködjébe burkolva kínomnak	Die Gnade fleht, – – – – –
Mélységéről vallást tegyen.	Zahl ihr die Seufzer und die Thränen
	Der Liebe vor. stb.

A 4 utolsó sora B.[ürgernek] Csokonainál így módosul:

8. Vallja meg könnyező szemekkel	
Rebegő nyelvvel, nyílt kezekkel	Und bring in Aufruhr ihr Gewissen
Hogy ő szép és én szeretem.	Ihr Schlaf entflieh!
Akkor tán édes nyugalmában	Und schluchzend unter Zährengüssen
Részt vevén a más fájdalmában	Erwache sie."
Ezt nyögi: Én is szeretem.	

(Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV. [1888], 270. l.)

Annak cáfolatául, hogy „Az egésznek, erőtlen, terjengős kidolgozása [...] messze elmarad a Bürgerétől", s annak bizonyításául, hogy itt csak igen távoli megfelelések — reminiszcenciák — jöhetnek szóba, idézzük Bürger költeményét teljes terjedelmében:

An die Hoffnung

Wohlthätigste der Feen!
Du, mit dem meichen Sinn,
Bom Himmel ausersehen,
Zur Menschentrösterin!

Schön, wie die Morgenstunde,
Mit rosichtem Gesicht,
Und mit dem Purpurmunde,
Der Honigrede spricht!

Du, die mich oft erheitert,
Bernimm, o Hoffnung, mich!
Mein freies Herz erweitert
Zu Lobgesängen sich.
Sie lodern mit dem Feuer
Des srommen Dants empor.
O neig' aus meine Leier
Dein allgesällig Ohr!

Als, mit dem goldnen Alter,
Der Unschuld Glück entwich,
Da sandten die Erhalter
Gequälter Menschen dich?
Dass du das Unglöck schwächtest,
Des Lasters Riesensohn,
Und Freuden wiederbrächtest,
Die mit der Unschuld flohn.

(*Bürgers Gedichte.* I, Herausgegeben von Ernst Consentius, Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart. é. n. [1909] 34—35. l.

Demek tagadta a Haraszti föltevését Matthissont és Salist illetően (ld. EPhK. 1891: 236—237. l.), de Bürgerről nem ejtett szót.

Császár Elemér már elfogadta, hogy a német költő *An den Traumgott* c. verse ihlette Csokonai költeményét, azt írván, hogy az a német mű „terjengősebb" átdolgozása (ld. NKölt. 52., 92. l.).

Maday a költemény jelzőhasználatát emelte ki (31. l.), Klenner a preromantikus éjköltészet nyomait kereste e szerelmi ódában (28. l.).

Sinkó még mint valóságos Lilla-dalt méltatta a költeményt: „...egy lappal odébb *Az éjnek istenihez* c. vers egyszerre fohászként hangzik, mintha magányos cselló mély hangja búgna fel s halkulna el aztán pianisszimóban [idézi az 1. vsz.-ot]." (160—161. l.)

Szabó Zoltán a vers stiláris erényeivel, „gyöngéd hangulatú" miniatürizálásaival foglalkozott (NyIrK. 1966: 258. l.).

Vargha Balázs bőven tárgyalta a költemény föltehető címzettjét s a vers költői erényeit: „Annyi bizonyos, hogy Ilosvay Kriska csalfa kegyének köszönhetjük Csokonai leglágyabb muzsikájú, éjszakai virágmitológiában tobzódó szerelmes versének megszületését..." (ArcV. 298. l.) Későbbi tanulmányában — figyelmen kívül hagyva Bürger *An den Traumgott*-ját —, azt írja, hogy a versben „a Shakespeare-i tündérmitológiára érzett rá Csokonai, anélkül, hogy tudott volna róla" (ÚÍ. 1975/3. 66. l.), bár azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy

a *Hamlet*-et s a *Macbeth*-et ismerő Csokonai nem tudott a „Shakespeare-i tündérmitológiá"-ról. Fölveti azt a kérdést is Vargha, hogy miért kezdődik *Endymion*-nal s miért nem *Eurydicé*-vel a költemény: „De miért Endymionnal, miért nem Eurydicével kezdi ez az ős-változat? Nagy Gábor emlékezett rosszul? Vagy ez már későbbi fogalmazás? Úgy látszik Nagy Gábor tévedett, de csak picit. Mert a kézirat folytatásában már Eurydicét nevezi meg háromszor is. Az egyik versszakban olyan dúsan áradnak a változatok, hogy szinte belepillanthatunk a költő elméjébe, az egymásra torlódó ötletek műhelyébe [idézi a 3. vsz. ősfogalmazványát]." (I. h.) A föltett kérdésre csak annyi lehet válaszunk, hogy egyszerűen azért került ide *Endymion* neve, mivel a vers a „csendes éjnek királynéjá"-t, a Holdat szólítja meg, akinek örökös álomba merült kedvese Endymion volt.

A költeménnyel — némi óvatossággal kezelve Vargha Balázsnak Ilosvay Krisztinát illető föltevését — Baróti Dezső foglalkozott még, együtt *A' bátortalan Szerelmes*-sel: „Hangvétele szintén »modern«. Mégis jól megfér mind a kettő az első könyv versei között, hiszen az ébredő szerelem gyötrelmeiről beszélnek, igaz, hogy mélyebb, tisztább lírával, mint a többiek. Beiktatásuk épp ezért finomabbá, árnyaltabbá tette az egész könyvön végigvonuló lélekrajzot, s ezzel esztétikai értékét is növelte, a remény felcsendülő motívuma pedig mintegy előrejelzés gyanánt a kötet híres záróverse felé mutat." (Árny. 239. l.)

Verselése

A jambikus lejtésű költemény két-két páros rímű 9-es és két összecsengő 8-as sorból áll; rímképlete: 9a 9a 8b 9c 9c 8b.

Jambusairól ezt írta Elek, némileg elmarasztalva, amiért a „jambusi terve" ellenére ütemes vers benyomását kelti: „Külön ki kell emelnünk »Az éjnek istenihez« című fentemlített költeményét, mely, bár kétségtelenül jambusi tervvel íratott, legnagyobbrészt mégis ütemes vers benyomását kelti. A negyedik versszak pedig éppenséggel jambus-ellenes, s 99 szótagos sorai, hibátlan 4+5-ös osztásokkal mintha az ötös ütem következetes használatának tudatos voltát támasztanák meg:

Ah! Lilla / mennyei szíve,
Orcája a / kellemek míve,
  Megvarázsolta szívemet.
És bár Ámor / kohában élek;
De tüzemről / beszélni félek,
  Hogy meg ne vessen engemet.

Az utolsó sor már tiszta jambusban zárja le a versszakot, ellenben az előbbiek legfeljebb csak egy-egy ütemen belül valósítják meg a jambusi ideált. (»Kohában élek«, »beszélni félek«, »Orcája a ...« A többi ütem trochaikus jelleg-

gel — daktilus, trocheus, spondeus — bír.) E jelenség végighúzódik az egész költeményen, azzal a különbséggel, hogy legtöbb helyütt a 4+5-ös osztás helyett a természetesebb 5+4-es szerepel.

E költemény megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon körülményt, hogy ez sem eredeti leleménye a költőnek, hanem Bürger: »An dem Traumgott«-ja nyomán készült, s így erre is vonatkozik Csokonai dalfordításainak gyenge technikáját célzó fenti megjegyzésünk. E költeménnyel kapcsolatban tehát még fennállhat a gyenge verselés »mentsége«, mely esetben döcögő ritmusú soroknak tekinthetnők az ötös kombinációjú ütemképleteket." (32—33. l.; v. ö. 98. l.)

Később Juhász Géza foglalkozott *A' bátortalan Szerelmes* és — ritmikailag is párja — *Az Éjnek Istenihez* trocheust vegyítő jambusaival. (Ld. CsVers. 57. l., ill. **430.** versünk megfelelő jegyzetét. Juhász e megállapításait ismétli meg V. Szendrei, ritmusképletet is közölve: 79—80. l.)

Juhász Géza másik tanulmányában is hasonlóan ír a költemény formájáról (ld. Alf. 1963/11: 71. l., ill. az előző, 430. vers jegyzeteit.)

432. A' Szélhez

Kézirata

A Kcsl. a N° 2 kötegben a 10. sorszám alatt *A' Szélhez* címmel lajstromozta egy kéziratát, de ez nem maradt ránk. A DebrK. R. 788. 14. jelzetű kéziratos kötete, amelyben három Csokonai-óda között ez is előfordul, ezt a címet viseli a bőrkötésen: „Csokonai V. Mihály eredeti verses kézirata", de nem Csokonai-autográf: csupán közel egykorú másolat: nem az ÓD. nyomán, hanem a MHírm. 1803-i Toldaléka, ill. annak különlenyomata alapján: a másolat végén ugyanis a jegyzeteket is közli, s ezek az ÓD.-ból hiányoznak.

Másik közel egykorú másolata: a Nagykaposi melodiáriumban (SpK. 1316: 470. l.), s ez arra enged következtetni, hogy énekelték is

Megjelenése

Megírása óta számolt a költő a vers kiadásával: az 1802-i Mfj.-re az *Ódák* sorában mindjárt a 3. helyre került, *Szélhez* címmel; az ÓD/t-n a Második Könyv 2. verse, végleges címével. Az ÓD.-ban a tervezett helyen jelent meg, a Második Könyv II. verseként: 58—62. l. De már előbb 1803-ban világot látott Csokonai két másik ódájával együtt a MHírm. egyik Toldalékában. Ezt az adatot Toldy a Festetics Györgyhöz *A' Hadi Oskoláról* címmel írt ódával kapcsolatban közölte: „Megjelent az óda időközben, a Rhédei Lajoshoz s *A Szélhez* címzettekkel egy külön íven, jegyzésekkel, a MHírmondó utolsó negyede mellett, martiusban, 1803". (LXVI. és LXXXVI. h.; v. ö. Cs/ÖM. I, 275. l.) Ezt a

kiadást Vargha Balázs kétségbe is vonta: „Somssich Lázár magyarra fordított ódája, Csokonainak Festetics Györgyhöz írt ódája (»a hadi oskoláról« és Csokonainak *A szélhez* című verse Toldy szerint (Csokonai élete LXXXVI. szelet) a *Magyar Hírmondó* mellékleteként jelent meg 1803-ban, 16 lapon. Az első kettőnek 10 lap terjedelmű nyomtatott példányát ismerem, kiadási hely és év feltüntetése nélkül. Annak sincs semmi jele a nyomtatványon, hogy a hírlap mellékleteként jelent meg. A papírja elég rossz minőségű, nem »Basiliai papiros«, mint Márton írja." (CsEml. 573. l.)

E kötet sajtó alá rendezője viszont ismer olyan kiadást, amelyben a másik két ódával ez is megtalálható: Somssich Lázár „deák ódája" Rhédey Lajoshoz az 1—4., a Festetics Györgyhöz írt óda az 5—10., s végül *A Szélhez* c. a 11—16. oldalon olvasható. A különnyomatok az OSzK. Aprónyomtatvány Tárában találhatók, de ott nincs feltüntetve, hogy a MHírm.-ból valók; viszont finomabb papírra van nyomtatva, mint a szóban forgó bécsi hírlap, igazolva Márton Józsefet, aki ezt írta Csokonainak 1803. febr. 18. előtt: „A Mélt[óságos] Rhédey-Úrét tsak ugyan, nóha tulajdon költségen kinyomtattatám. Illyen betűkkel leszsz az Anakreon, így az Áriák is. Ez a Basiliai papiros felséges! Soha ne nyomtattassa, gyönyörű Munkáit Édes Lelkem másutt, itt mind Felségesen kinyomtattatom én." (CsEml. 134. l.) Különben Ferenczi is azt írja, hogy „külön mellékleten" adta ki a Magyar Hírmondó a három szóban forgó ódát (ld. 128. l.).

A Márton-féle kiadás jelentős többlete az ÓD.-hoz képest, hogy a költő jegyzeteit is tartalmazza. E jegyzeteket Kföldy nem közölte, Toldy hátul, a magyarázatok közt (939—940. h.), a HG. a lap alján (I, 399—404. l.), bár nem utal rá, hogy az ÓD.-ból (amelyen különben a kiadás alapul) hiányoznak.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) hasonlóan közölték a jegyzeteket; mi is a főszövegben közöljük, minthogy az ÓD.-ból bizonyára csak helyszűke miatt maradtak el.

Keletkezése

A vers kiváltó legfőbb oka, ihletője az 1802. jún. 11-i nagy debreceni tűzvész volt, amelynek Csokonai édesanyjának háza is áldozatul esett, s így még jobban rászorult pártfogói, jóakarói anyagi segítségére a költő (ld. jún. 15-i levelét Pap Szász Józsefhez [HG. II, 710. l.], Erdődy Zsigmondnéhoz [HG. II, 712—714. l.] és szept. 16-ról Széchenyi Ferenchez [714—726. l.]).

A tűzvész okozta kár mellett a másik alkalmat az kínálta a költemény megírására, hogy 1802. aug. 17-én ünnepelte Széchenyi Ferenc házasságkötése 25. évfordulóját feleségével, Festetics Juliannával (v. ö. Fraknói Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferencz.* Bp., 1902. 89—90. l., ld. Ferenczi 124. l.).

Vargha Balázs kiadásai az 1802. év utolsó negyedére tették a vers keletkezését, s ismerve Csokonainak Széchényi grófhoz írt levelét, amelyben az óda néhány motívuma is föltűnik, egyetérthetünk ezzel a kronologizálással, annál is inkább, mivel Csokonai maga megírta a 9. jegyzetben: hogy „Sz. Mihály nyarán", vagyis szeptemberben készült ódája.

Szövegkritika

A DebrK. másolatát, mivel nem autográf s a MHírm. nyomán készült, nem vesszük tekintetbe, csupán az ÓD. s a MHírm. eltéréseit. Kiadásunk alapja az ÓD., a jegyzeteket az említett korábbi kiadásból vettük át.

A vers c í m e a MHírm.-ban: *A' Szélhez. Oda Csokonay Vitéz Mihály által.*

2. MHírm.: *Elmék [...] Esti szél* ?
8. MHírm.: *boldogtalanok*
9. A MHírm.-ban a *partja* szóhoz kapcsolódik az [1] jegyzet, amelyet a főszövegbe átvettünk.
10. MHírm.: *Szűze,*
13. ÓD.: *szárnyal* A MHírm. szerint em.
14. MHírm.: *engem*
16. MHírm.: *nádlepte*
17. A MHírm.-ban az *elején* szóhoz csatlakozik a [2] jegyzet, amelyet a főszövegben közlünk.
21. MHírm.: *lakosok*
24. MHírm.: *a' Kinek*
25. A MHírm.-ban a *talán* szóhoz csatlakozik a [3] jegyzet.
28. MHírm.: *Tsendesség*
29. MHírm.: *eloltá*
30. MHírm.: *A' Zsoltárok*
ÓD.: *Séráfi'* A hiányjel fölösleges; a MHírm. szerint közöltük, ahol e szóhoz a [4] jegyzet csatlakozik. A jegyzet végén a kiadásban vessző; em.
31. MHírm.: *Megnémúlt: Igaz írjét*
33. MHírm.: *Most a' megnyomorúltt: Tsak zokog és*
34. MHírm.: *már.* —
35. MHírm.: *Oh,*
36. MHírm.: *Ingerelsz te katzérozó.*
37. MHírm.: *Hogy? hogy*
38. MHírm.: *nekem,*
39. MHírm.: *Vulcán,* A *Helikonnak* szóhoz csatlakozik a MHírm.-ban az [5] jegyzet.
41. MHírm.: *lát'd hogy*
45. MHírm.: *a' ki, [...] Capitólium* [6]
48. MHírm.: *bizodalmamat,* —
50. MHírm.: *repültenek;*
51. MHírm.: *Rózsalugasnak,* [7]
54. MHírm.: *szél!*
56. MHírm.: *De mit?*
58. MHírm.: *Nevet*
59. MHírm.: *mellől:*
60. MHírm.: *Haj! [...] kell.*

61. MHírm.: *örömet*
62. MHírm.: *erőss duzzadozásinak.*
63. MHírm.: *Pieri!* [8]
65. MHírm.: *innepi*
ÓD.: *lárma e'* A MHírm. szerint em.
67. MHírm.: *szellők,* [9]
70. MHírm.: *Szárnyakkal vigyetek*
71. MHírm.: *fellegeken, túl, —*
72. MHírm.: *emelkedem.*
74. MHírm.: *Korvin* A név dőlt szedéssel.
Nemzetem,
76. MHírm.: *Tsendes [...] képemet,*
78. MHírm.: *Thétis;*
79. MHírm.: *behajtja;*
80. MHírm.: *Czéres [...] tölti*
81. MHírm.: *A' Bőség szarját:*
82. *Tonbul Liber Atyánk").*
83. MHírm.: *Ikvát:*
84. ÓD.: *ragyog* A mondat végéről hiányzó pontot a MHírm. nyomán pótoltuk.
85. MHírm.: *Pásztorok* [11]
86. MHírm.: *ligetek*
89. MHírm.: *Oziris, életadó*
ÓD.: *Osziris* A MHírm. szerint em.
90. ÓD.: *Izis* A hiányzó vesszőt a MHírm. szerint pótoltuk.
92. MHírm.: *„Oh*
93. MHírm.: *Vénus Uránia* [12] A jegyzetben a *Szerelemnek* végén vessző; em.
94. MHírm.: *aszszonya,*
97. MHírm.: *földmívelő*
98. MHírm.: *kegyes* [13]
100. MHírm.: *érdemek!*
101. MHírm.: *hüszonöt* sh.
102. MHírm.: *Tűz —*
103. MHírm.: *hibátlan —*
106. MHírm.: *„Hívelkek!* sh. *Nemesek!*
109. MHírm.: *Egek'*
110. MHírm.: *Testvéri* sh.
113. ÓD.: *Igy* A MHírm. szerint em.
MHírm.: *LAJOStokon,* [14] A jegyzetben: *menyegzöit* em.
114. MHírm.: *Amatunt rózsa kötése majd:*
118. MHírm.: *viszszonozák Istenek*
119. MHírm.: *én, pallagi dallos,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezéséről szólva elmondtuk, hogy azt megrendítő személyes élmény, az 1802. jún. 11-i nagy debreceni tűzvész, amelynek a költő lakóháza is áldozatul esett, pattantotta ki; a segélykérő alkalmi költeményből Csokonai nagy bölcselő ódát formált.

Keletkezésének körülményeit jól festi Csokonainak Pap Szász Józsefhez írt levele 1802. jún. 15-ről: „...az a hajlékocska is, hová a világ lármája elől vonni szoktam magamat, s az a kertecske is, mely nékem Tusculanum gyanánt szolgált, azon rémítő csapásnak áldozatjává lett. Üszög és hamu közt írom ezen soraimat; s az ég között, melly meg nem szánt és közöttem, kit a kevéstől is megfosztott, csak egy vékony deszkázat vagyon, melly az esső ellen sem védelmezhet. Kiégett ablakaimon szórja most is a sovány szél magam és szomszédim pernyéjét e szomorú levelemre." (MM. II, 903. l.) Széchenyi Ferencnek, az óda címzettjének pedig ezt írta szept. 16-án Csokonai: „Éppen a rózsák nyíltak; mikor kertecskémen, az én kis Sans-Soucimon a lobogó lángok keresztülrohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumon, ahol legérzékenyebb gondolataim teremtődtek, a láng között ropogott; mikor ama rózsalugas tövig égett, s az a fülemüle, melly e kis zőld szálának minden éjjel concertet adott, őröngve repült el a bátorságosabb erdei vidékekre." (Uo. 908. l.)

Már Csokonai első életírója, Domby Márton nagyra becsülte a verset, ezt írván Debrecennel kapcsolatosan: „Ez az Efratának fő városa nem mutatván magát gondolkodása szerént hozzá Betlehemnek, ő sem mutatta magát Prófétájának, ámbár utoljára buzgó Jérémiássá változott, síratván ennek düledékein tűz által való romlását, a' Szélhez írtt halhatatlan Odájában." (40. l.)

Ferenczi mutatott rá arra — amiről Toldy nem tett említést —, hogy a költemény megírásának fő alkalma Széchényi Ferenc és Festetics Julianna házassági évfordulója volt: „Csokonai [...] deczember 19-én a pénzért köszönőlevelet s a katalógusért egy alkalmi ódát *(Gr. Széchenyi F. könyvtárjára)* küldött a grófnak s közben házaséletök 25 éves jubileumára szintén egy alkalmi ódát írt a *M. Hírmondó*-ba *A szélhez* cz. a. [= alatt], melynek első felében meghatva rajzolja a tűzvész miatti veszteségét." (124. l.)

Oláh Gábor az óda antik mintáit kereste s Horatius- és Ovidius-nyomokat vélt fölismerni benne (ld. CsLat. 26—28., 45—46. l. Ezekre alább utalunk még).

Staud Géza *Isis* és *Osiris* nevével kapcsolatban a költemény keleti vonatkozásait említette (ld. *Az orientalizmus a magyar romantikában.* Bp., 1931. 151. l.).

Borzsák István szintén foglalkozott a két egyiptomi istenség alakjával az antik költői hagyomány nyomán (ld. *Vergilianum.* EPhK. 1948: 81. l.).

Az alkalmi óda költői értékeit Waldapfel József méltatta hosszabban: „A klasszikus formákat Csokonai elég későn tudta művészi fokon megszólaltatni, de az ódák könyveiben néhány kivételes szépségű alkotása van. Ilyen még *A szélhez* c. alkalmi vers is némi terjengőssége és mecénást kereső célza-

ta ellenére. Azzá teszi személyes mondanivalója, a Csokonai menedékhelyét feldúló és őt ismét pártfogó keresésére kényszerítő tűzvész megrendítő festése. Az egész költemény kerete vád a lengeteg, víg hangot hazudó esti szél ellen, mely a nyár elején oly szörnyű pusztítást vitt véghez. [Idézi a 10. vsz.-ot.]" (MFelv. 300. l.)

A költeménnyel utána Sinkó foglalkozott, kevesebb mentséget találva az óda alkalmiságából fakadó kitérőkre, a kényszerű művészi megalkuvásokra.

„Az »óda«, mely terjedelmében ötször hosszabb az idézett első strófáknál, ettől fogva mind vértelenebbé válik, majd egészen kimerül a kicifrált, nagyhangú, retorikus sallangok pufogtatásában — [...] Csokonai nem először s nem is utóljára alacsonyítja le magát és költői szavának méltóságát." (280—281. l.)

Hasonlóan szigorún vélekedett a költeményről, hasonló kifogásokkal Vargha Balázs, idézve Bessenyei György képzeletből írt versét, a *Debrecennek síralmá*-t az 1802-i tűzvészről: „Csokonai, a szenvedő szemtanú vádoló ódát intézett *A szélhez,* városa tűzbe borítójához, klasszikus strófákban. [Idézi a 6—9. vsz.-ot.] De elrontja, megint elrontja az ódát. Átfordítja Széchényi Ferenc és felesége barokkos apoteózisává, ezüstlakodalmi köszöntővé." (ArcV. 320—321. l.)

Szerintünk azonban az óda egészét illetően a költő első életrajzírójának, Domby Mártonnak van igaza: a magyar gondolati líra nagy alkotásai közé tartozik a „halhatatlan" költemény (v. ö. Domby 40. l., Sőtér István i. m. Lit. 1974/3: 6. l.).

1 kk. A lengeteg szél állhatatlanságával kapcsolatban írta Oláh: „Horatiusra vall *A szélhez* című ódájának nem egy szaka; de találunk benne ovidiusi és vergiliusi vonatkozásokat is. — 1802. júniusában leégett a reformátusok nagy temploma Debrecenben, le a kollégium nagy része, le a költő háza is. A feltámadt szél kavarta, vitte a lángot, az üszköt tetőről-tetőre; pusztává lett az a kis ország, melynek ő volt a királya. — Ezért fordul keserű szemrehányással a körülte suttogó szélhez:

Mit hizelkedel, oh lengeteg, oh csalárd
Elmék ingadozó bélyege, esti szél?

A szél lengeteg voltát viszi át Horatius a hűtlen Pyrrha szerelmére, mikor azt mondja:

Qui nunc te fruitur credulus aurea;
Qui semper vacuam, semper amabilem
Sperat, nescius aurae
Fallacis. (I. 5.)

Csokonai tovább folytatja a vádat:

Hát a nyár elején nem te valál, ki a
Szikrából eredett lángokat egy szegény
Özvegynek fedeléről
Szórád vad hahoták között?

Ez a maga életére vonatkozó őszinte visszaemlékezés eszünkbe juttatja Horatius II. 17. ódáját: úgy szövi be Csokonai Tusculanuma leégését egy versébe, mint a római költő a maga veszedelmes helyzetét, mikor egy lezuhanó fatörzs majd agyonütötte:

Me truncus illapsus cerebro
Sustulerat, nisi Faunus ictum
Dextra levasset.

(Lásd: II. 13. ódáját: »in arborem, cuius casu repentino peane oppressus fuerat«.)" (CsLat. 26—27. l.)

5. *Pósta* (rég.): küldönc, követ.
11. *Mesterség* (rég.): művészet, kultúra.
14. *Dácia:* Csokonai nemcsak Erdélyt érti rajta — mint a római írók —, hanem Kelet-Magyarországot, szülőföldjét is.
pallag (táj., nép.): parlag, puszta.
25. *Kor-kímélte falán:* a mai Nagytemplom helyén állt gótikus Szent András-templomra vonatkozik, amely szintén a tűzvész áldozata lett; ld. Csokonai jegyzetét.
30. *Sérafi* (héb.—lat.): angyali, mennyei.
31. *ír* (rég.): gyógyír, balzsam.
34. *hamuját hinti fejére:* bibliai kép: a vétkesek, a gyászolók bűnbánatuk jeleként hintették meg hamuval fejüket.
36. *katzéros* (rég.): kacérkodó.
38. *Calliopé:* az elbeszélő költészet múzsája az ókori görög-római mitológiában.
47—48. *a' Mennyeieknek / Környékén* Csokonaiék megégett Darabos utcai háza a Kollégium, ill. a templom közelében volt.
49. *Tíbur:* Róma melletti üdülőhely, Horatius kedvelt tartózkodási helye (ma: Tivoli).
51—52. V. ö. a Széchényi Ferenchez 1802. szept. 16-án írt levél megfelelő részletével (MM. II, 908. l).
53. *Pindus:* a Helikonnak, a költészet szent hegyének másik neve a klasszikus irodalomban.
58—59. *Heszperusz' / Bíbor pitvara:* a *Heszperosz,* az esthajnalcsillag — Venus — görög neve: a nászéj hírnöke, akit lakodalmuk alkalmával a nászmenetben magasztaltak; Széchényi Ferenc és felesége ezüstlakodalmára vonatkozik (v. ö. Oláh: CsLat. 45—46. l.).

63. *Píeri:* Pieria, macedóniai és tráciai vidék, a klasszikus hagyományban Orpheus szülőhelye, a múzsák kedvenc tartózkodási helye (v. ö. Oláh: CsLat. 27. l.).
A jegyzet Horatius-idézetét illetően ld. Gulyás: Cs-tan. 27. l.

71. Oláh Gábor ilyen Horatius-párhuzamokra hívta föl a figyelmet: „A Széchenyi név hallatára kiröpíti lelkét a magasba, túl a föld határain: «Már-már szárnyra emelkedem.» Horatius is, halhatatlansága érzetében, így énekel:

Non usitata nec tenui ferar
Penna biformis per liquidum aethera
Vates. (II. 20.)

A szokatlan szárnyakon égbe emelkedő Horatius aztán leírja, mely népeket s tartományokat lát, amerre hirnevét széthordja az idő. Csokonai is, lenézvén a magasból, látja Cenket, látja Buda szent hegyét, látja a Duna csendes tükriben képét; látja, hogy a folyamban Thetis minden halát Cenkre sietteti, az öreg Pán kövér túlkait a kastélyba tereli; Ceres maga tölti meg a bőség szaruját; Sopron halmain pedig tombol Liber apánk...
Horatius:

Visam gementis litora Bospori
Syrtesque Gaetulas canorus
Ales Hyperboreasque campos etc.

Csokonai «Kalliopéja kegyes díszének s gyámolának» mondja a keszthelyi grófot; és megjegyzi, hogy ezt a nevezetet olyan joggal adhatja Széchenyinek, mint Horatius Maecenasnak ezt:

O et praesidium et dulce decus meum! (I. 1.)

Vagy ezt:

Maecenas, mearum
Grande decus columenque rerum. (II. 17.)"

(CsLat. 27—28. l.)

75. *Nizider:* ld. Csokonai 1. jegyzetét.

83. *Ikva:* Sopron kis folyóvize.

89—90. *Oziris és Izis:* E címmel a két istenségről allegorikus verset írt Csokonai már 1798-ban Széchényi Ferencről és hitveséről (ld. kiadásunk **307.** versét); előfordul a két istenség a költő *Zauberflöte*-fordításában is: Cs/Színm. I, 122. l. A két egyiptomi istennek a római költészetben való előfordulásairól a költemény alapján Borzsák István értekezett: EPhK. 1948: 81. l.

97. *Indigesz* (lat.): a szót maga Csokonai *A hadi oskoláról* írt ódájában így magyarázza a lapalji jegyzetben: „Akik valamely tartománynyal jól tettek, annak indigesz, (vagyis honi) istenévé lettek, mint Osiris, Fannus, Aeneas, sat. Virg. Aen. L. XII. V. 794, 795." (HG. I, 423. l.); a szóval részletesen foglalkozik Borzsák (i. h. 79—81. l.).

111. *Amatus,* Amathus: Aphrodité-templomáról híres ókori város, Cyprus déli partján.

Verselése

Aszklépiadészi versformában (asclepiadum quartum) íródott, mégpedig ennek ama típusában, amely két kis aszklépiadészi, egy pherekratészi s egy glükóni sorból áll. (A pherekratészi sor képlete: – –|– ∪ ∪|– ⏑| (Ld. Elek 17. l.)

433. Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz

Kézirata

Csokonai kéziratleltárai közül a Kcsj. a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében, a 24. szám alatt említi: *A' Cs[ikó] b[őrös] Kulatshoz.* A Kcsl. a N° 4 kötegben a 18. helyen így leltározta: *A' Tsikóbőrös kulatshoz.* Ezek azonosak lehetnek — a rajtuk található jelzet szerint — a KK. IV. alábbi kéziratával: eredeti fogalmazványa: KK. IV. 29ab + 27ab. (K_1) Ugyanitt a 26b oldalon, idegen kéztől eredő hat, hibás sorrendű vsz.-a is megtalálható *Szerelem Dall a' Csikóbőrös Kulatshoz* címmel. (K_2) A cenzor által kifogásolt részek új megoldásai: K 679/II. 9a. (K_3)

Bár az ÓD.-ban megjelent, minthogy dallamra alkalmazva énekelték is, számos dal(szöveg)gyűjteménybe belekerült: OSzK. Quart. Hung. 225: 4. dal (csak 2 vsz., folkl.); OSzK. Oct. Hung. 1469: 14b—15b (*A' Kulacs* címmel); OSzK. Ms. Mus. 2300: 35. dal (Márkus István-ék.); Ms. Mus. 1097: 194. sz. (Kiss Dienes-ék.); Ms. Mus. 483. I, 48. sz. (Kiss Lajos-gy.), MTAK. RUI. 4-r: 406: 2a (kottával); RUI 8-r. 62: 12b—14a (*A' Csíkó bőrös Tsutorához* címmel; Kovács Ferenc-ék.); RUI 8-r. 141: 160—162. l. (Szeél Imre-ék.); Ir. 8-r. 206/55 B: 4b—6a (Versezetek és Danák, Összeszedte K. Cs. D. [= Kecskeméthy Csapó Dániel); MTAK. Ms. 578b (lpsz. n.); MTAK. Népkölt. 8-r. II, 56. sz. 69. dal. (Mindszenty); PIM. V. 425/3.

DebrK. R 668: 50—52 (Váczy József-gy.); DebrK. 809: 32ab; DPD. 141. sz. 281—283. l. (Magántulajdonban); Koncz Benjamin-gy. 57. dal (Magántulajdonban); SpK. 166a: 10. dal (Bartha Bálint kótatára).

Egyéb helyeken található énekeskönyvekben: Kiss Pál-ék., 140—141. l. (Hódmezővásárhely, ld. Stoll, 587. sz.); Gózon Imre-ék. 26—31. l. (Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 3660. sz.); Nyáry Bálint-ék. 206—208. l. (Uo. 3667. sz.); Vajda Julianna versesfüzete. (1—8. vsz.) (Bp., magántulajdonban;

fénymásolata MTAK.); Dálnoki-ék. 136. l. (Kolozsvár, EKvt. 1363; ld. Stoll 831. sz.); Vári Szabó Sámuel-ék. 121—124. (Prága, EKvt., ld. Stoll 803. sz.; Mf.: MTAK.).

Megjelenése

Nem sokkal elkészülte után már fölkerült a költő címjegyzékeire. Az 1802-i ÚK.-n a 159.: *„# Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz."* (A # a szerelmes verseket jelölte.)

A szintén 1802-i Mfj.-n az *Ódák* között a 24.: *<A Cs[ikó] bőrös kulacshoz.>* Az ÓD/t-re is rákerült, az Első Könyv 16. műveként; ott is jelent meg: 36—40. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak, ámbár a K_1 szerint a cenzor nyomására kénytelen volt változtatni eredeti szövegén a költő.

Népszerűsége folytán több közel egykorú nyomtatott daloskönyvben, ponyvakiadásba és kalendáriumba is belekerült.

1808 körüli szegedi ponyvakiadása: *„A' / Tsikó bőrös / kulatskának / dítsérete.* / Tekintetes Nemes Tsongrádi Vár- / megyében, különössen pedig / a' Szegedi érdemes Bort / természtő Gazdáknak / ajánlja / **Egy szegedi magyar.** / *A' Nótája így megy:*

'S haj da da da da da drudum,
'S hej da di di dra dra drudum,
Da da da da dru da di di;
Dej de du du dra da di di!!!
Szegeden.
Drága kintsem, galambotskám,
Tsikó bőrös Kulatsotskám... [stb.]"

A füzetke harmadik verse elején ezt mondja a szerző: „Ezer nyoltz Száz, és 8dik esztendőben, Szent Mihály Havának harmadik hetében, írám e Verseket nőtelenségemben." A ponyvafüzet az OSzK.-ban, a 803.097—803.125 jelzetű kolligátumban található; ugyanitt egy másik ponyvakiadása is megvan a versnek: ebben a „Harmadik" ének, s utána a „Negyedik", az utolsó ének következik. (Az „Elsô" ének s a címlap hiányzik talán „Négy világi új Énekek" lehetett a címe; a XIX. sz. elején adták ki.) 1826-ban megjelent Trattner Mátyás *Közhasznú és Mulattató Hazai Magyar Nemzeti Kalendárium*-ában, Pesten, lpsz., n. s a szerző említése nélkül (v. ö. Cs/ÖM. I, 291. l.).

1826-ban s 1834-ben — szintén a szerző neve nélkül — közreadták a két sárospataki dalgyűjteményben is (ld. Cs/ÖM. I, 291—292. l.).

1844—46-ban Kecskeméthy Csapó Dániel is közölte a szerző nevével: *Dalfüzérke* II. k. 1. Dana. (Ld. Cs/ÖM. I, 252. l.).

Keletkezése

A kéziratleltárak és a címjegyzékek egybehangzó tanúságaként 1802-nél korábban nem keletkezhetett az E. Ch. Kleistnál talált ötletből írt költemény.

Regényes, anekdotikus történetek szólnak arról is, hogy Gesztelyben, Puky István házánál keletkezett a vers (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 264—265. l.); egy másik regényes történet szerint Somogyban, a Dunántúlon íródott (ld. uo. 266. l.).

A rendelkezésünkre álló hiteles adatok szerint azonban a költő dunántúli útja után készült, miután közvetlenül is találkozott a népköltészettel, a „népbéli dalok"-kal: 1802-ben, Debrecenben (v. ö. Csetri Lajos: *Csokonai: Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.* Ttáj. 1973/11: 48. l.).

Szövegkritika

Már Toldy utalt a K_1-ben található eltérésekre — összesen négyre — s egyszersmind arra is, hogy „az 5., 13., 16. vszkokban". Márton is változtatott s annak nyomán a „lipcsei kiadás", vagyis Földy, úgyszintén (939. h.). E változtatások — amint a K_3 is tanúsítja — a cenzúra nyomására történtek, ezért indokoltnak látszik, hogy a kritikus pontokon helyreállítsuk az eredeti szöveget.

Harsányi és Gulyás már 1917-ben megjelent közleményükben utaltak a 13. vsz. két „elsô" sorának (49—50. sor) szövegváltozatára az 1667. jelzetű sárospataki kéziratban (ld. ItK. 1917: 75. l.). Ugyanott hivatkoztak az OSzK. Quart. Hung. 225. jelzetű kéziratos kötet folklorizálódott szövegére is.

A HG. lapalji jegyzetében egy másik pataki kézirat variánsát is közölte: „Csikó helyett *fakó* van az 1666. sz. kézír. kötetünkben. (Sárospataki főisk. könyvtár.)" (HG. I, 391. l.)

A K_1 eltérései az ÓD.-hoz képest:

A c í m : *Szerelemdal, a' tsikóbőrös Kulatshoz.* A cím — mint volt róla szó — előfordul más változatban is (Kulacs, *A' Csikó bőrös Tsutoráról, Csikó bőrös Kulats nótája, A Szőrös Kúlats* stb.), de ezek nem Csokonaitól származnak.

2. K: *<Kotyogó kis>* Az áth. rész fölé írva: *Tsikóbőrös*
3. K: *Értted [...] értted* Utóbb sötétebb tintával jav. e.: *Érted.* ill. *érted*
4. K: ***leányért sem*** (v. ö. Toldy 939. h.)
5. ÓD.: Kp. n., a K szerint em.
6. K: Kp. n.
7. K: Az *a'* utóbb beszúrva.
8. K: *<nyalo>gatom* Az áth. rész fölé írva: *tsókol* (V. ö. Szilágyi: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége.* Nyr, 1974: 35. l.)
9. K: *Óh hogy' <? harso>* Az áth. szó fölé írva: *kótog*
10. K: *Mellyben [...] víseled!*
ÓD.: *Melyben* A K_1 szerint em.

11. K: *millyen <kartsú>* [Az áth. szó fölé írva: *szép az*] *<a'> ajakad* Jav. e.: *nyakad,*

15. Juhász Géza állítása szerint „olyan változat is akad a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* sajátkezű kéziratai közt, amelyikben a 4. versszak így hangzik: [...] Nem úgy ám, mint a *Rózsié."* (*Csokonai Rozáliát.* It. 1953: 463. l.) Ilyen kéziratot azonban nem ismerünk.

17. K: *Szép<en> a' hajad' <.> <szép szála is>,*

18. K: *Ha <tsikóm>* Az áth. szó fölé írva: *kis.*

19. K: *<De> Nem*

20. K: *a' Trézi<é>* A sor fölé beszúrva: *rőt*

Erre az 5. vsz.-ra is ezt a megjegyzést tette Toldy: „E dalban is változtatott Márton (s ezt követi a lipcsei [vagyis Földy]" Náluk — nyilván Márton önkényes változtatásaként — ez így található:

Nem frizér felrakta haj a',
Mint sok vén fraj rőt Vuklija.

21. K: ***Danolásod***

22. K: *Jértze-forma*

23. K: *Kitykottyod*

24. K: *szivemnek*

25. K: *<Ha>* Majd újból leírva a sor elejére: *Ha*

27. K: *<És mikor>* Az áth. rész fölé írva: *Ha*

28. K: *<Te véled>* Az áth. rész fölé írva: *Általad*

32. K: *Nékem* Az *N* más betűből jav.

33. K: *nem* Más szóból jav.

35. K: *'S* Más betűből (? *0*) jav.

36. ÓD.: *örömkö**n**y* A K szerint em.

37. K: *<Tevéled járok> Téged hordozlak utamban*

38. K.: *<Véled be> Téged ölellek*

40. K: *<Neked egyre>* Az áth. rész fölé írva: *Szerelmedről*

41. K: *<Véled már [?] hány>szor* Az áth. rész fölé írva: *Együtt be sok*

42. ÓD.: *Bár soha*

K: *<V> Bár Papnak* Mivel a szövegváltoztatásban nyilvánvalóan az (ön)cenzúra játszott közre, visszaállítottuk a K szerinti eredeti szöveget.

Toldy azt írta, hogy: „A 11. vsz. így állt az első dolgozatban: »Ha távol vagy emlegetlek. / S ha jelen vagy megölellek, / Az éjjel is...« Ennek jött helyére a mostani, s pedig a második sor így: »Bár papnak meg nem esküdtünk.«" (939. h.)

Ennek azonban a K_1-ben nincs nyoma; alkalmasint a K_3-ra gondolt Toldy, ahol Csokonai a cenzor által kifogásolt részletek helyett írt új változatokat.

43. K: Az *is,* a sor fölé beszúrva.
44. K: *hálunk* Jav. e.: *háltunk*
46. K: *<Tőled> Kis*
47. K: *<Hogy Min* [← más szóból jav.] *mitsem> 'S <ugy>* [Az áth. szó fölé írva: *ott*] *űlnének* A *hosszú* a sor fölé beszúrva.
50—51. Toldy utal rá, hogy Mártonnál e vsz.-ban is eltérő szöveg található. A változtatás ennyi:

***Addig** tserélhetnélek fel.*
***Míg** fiakat, leányokat,*

Harsányi és Gulyás 1917-i közleményükben egy pataki kéziratból más szövegváltozatot idéztek: „A 13. versszakának két első sora az 1667. szám kéziratunkban így van:

Bár tsak egyszer Octóberbe
Esnél tőllem olly teherbe
(Hogy fiakat, Leányokat
Szülnél apró kulatsokat.)" (ItK. 1917: 75. l.)

Ez aligha vezethető vissza Csokonaira. A jelzett helyen — pontosan: 1667. sz. I. k. 83—84. l. —

77. Nóta

címmel a szerző neve nélkül 7 számozott versszakból áll mindössze a vers; a betűrendes *Mutató Tábla* a kezdő sorral *(Drága kintsem galamb.)* nevezi meg. Az ItK. által idézett versszak e másolatban az 5. vsz.! (Előtte a szokásos négy vsz.)
51. K: *Hogy <te szűlnél kulatsokat>* Az áth. rész fölé írva: *fiakat, Leányokat,*
53. K: *<Az én> Zsanám <pedig kit már>* [Az áth. rész fölé írva: *meg'*] *kulattsá válna,*
54. K: *<El vihetett voln' a' tatár>*
<Tsikóbőr kulattsá válna>
'S [jav. e.: *'s*] *<mindég> borral mindég <tele>*
[Az áth. szó fölé írva: *színig] állna:* (V. ö. Toldy: 939. h.)
55. K: *Az* [Jav. e.: *A'*] *<lenne a' kulatsnak jó>* Az áth. rész fölé írva: *ő bőre ugyis tsikó*
56. K: *Belé <is> férne négy* A sor fölé beszúrva: *öt*
57. K: *<Úgy is>* Az áth. rész fölé írva: *De jaj [...] idetova*
59. K: *<Én meghalok> Szerelmed*
63. K: *A' mi<t költenénk>* Az áth. rész fölé írva: *menne*
E sor Mártonnál s Kföldynél: *A' mi menne más **gyomrába***
64. K: *Jobb <költsük>* Az áth. rész fölé írva: *megy a'*

65. K: ***bankóra,***
66. K: *<Ezt>* Az áth. szó fölé írva: *Kit*
67. K: *De <Ki már> vakságtól.* A *ki már* a sor fölé beszúrva.
70. ÓD.: *utóltó* sh. em.
69—70. A K-ban e két sor eredetileg fordított sorrendben íródott, azután cserélte meg a költő, a bal oldalra írt *2) 1)* sorszámmal.
73. K.: *Óh <ölellek> tsókollak.*
74. K.: *Még <szólok> mottzanok*
75. K.: *Tegyék tested'* A szócserét a költő a szavak fölé írt *1) 2)* számmal jelezte.
76. K.: *holttestemhez,*
77. K.: *<Kiürült Itt fekszik egy hordó féle>*
Az áth. sor fölé írva a LD.-beli megoldás.
78. K.: *<Felfordított fenekére> „Itt látsz nyugodni egy **jámbort.***
80. Ez a sor a K-ban kétszer aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezéséről szólva már érintettük, hogy egy anekdotikus elbeszélés szerint dunántúli útján, Somogyban írta Csokonai, helyi élmény hatása alatt. A történetet a Fejér megyei születésű teológiai s jogászi végzettségű költő és novellista, Fekete János (1817—1877) (ld. Szinnyei: MÍr.) írta meg 1857-ben a Kalauz c. lapban. Ezek szerint Csokonai a Nikla melletti Kovácsiban összeakadt egy verselgető falusi legénnyel, afféle igazi népköltővel; összebarátkoztak, s a legény meghívta magukhoz: „A házi gazda kissé kifordult, s kevés vártatra egy teli s a találkozás emlékére ajándékozott csikóbőrös kulacsot tett az asztalra, tehát épen azt, melynek jérceforma kotyogását a nagy költő később megénekelte, s mely — ha a hír nem hazug — nem sokára Somogyból a magyar nemzeti múzeumba vándorol." (Kalauz, 1857. 17. sz.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 265. l.)

Hasonlóképpen helyi anekdotából származtatta a vers megszületését Harsányi István, amint *Csokonai kulacsa* című tárcájában megírta, 1924-ben: „A zemplénmegyei hernádparti Gesztelyben, a szerencs—miskolci országút mentén áll az ősrégi, gyönyörű parkkal övezett Kóczán-kúria, melynek tulajdonosai kegyeletes tisztelettel őrizték azt a Csokonai nevéhez fűződő hatalmas kulacsot, a melyet a kúria jelenlegi tulajdonosa, özv. Kóczán Miklósné úrnő, a sárospataki főiskolának ajándékozott.

A régiségénél s ügyes kidolgozásánál fogva is figyelemreméltó kulacs vaslemezből készült, tíz centiméter széles babérkoszorú veszi körül, melynek alsó részén vasból kovácsolt szőlőfürt látható. Az ovális alakú koszoruba a vaslemez-szíjjal is ellátott kulacs négy helyen van beerősítve. A koszorut fent és lent egy-egy vaslemezből készült mondatszalag övezte, melyeken egykor, a hagyomány szerint, Csokonai-idézetek ékeskedtek. Ezeknek azonban ma már nyomai sem láthatók. Az eredeti alakjukban tíz cm. széles és 106—106 cm

hosszú mondatszalagoknak ma már csak a felerésze van meg, a másik fele le van törve.

A babérkoszoruval övezett kulacs (magassága 132, szélessége 67 cm.) egykor a XVIII. század végén s a XIX. sz. elején, mikor még bizáki Puky István volt a gesztelyi kúria birtokosa, a hagyomány szerint, kocsmacégérül szolgált. Hogy valóban az volt, azt a koszorú felső részéhez erősített vashorog-akasztó is igazolja.

Kérdés már most, hogy mi módon, s miért fűződik ez öblös babérkoszorus kulacs Csokonai nevéhez?

A gesztelyi kúria úrnője s a régi udvarház legöregebb alkalmazottai, köztük a 76 éves öreg Szolnoki István is, egybehangzóan úgy nyilatkoztak előttem, hogy ezt a kulacsot, az ő emlékezetük szerint, mindig *Csokonai-kulacsnak* nevezték.

Az 1919-ben elhunyt Kóczán Miklós, Puky István unokája (nagyanyja Puky Franciska, Puky István leánya), mikor ezt a kulacsot vendégei megbámulták, s a Borsod-Miskolci Muzeum számára ajándékul kérték tőle (mások is kérték), rendszerint e szavakkal tagadta meg a kérés teljesítését: *»Nem adhatom, mert ez Csokonai kulacsa.«* A nemesi kúria újabb tulajdonosai is *Csokonai-kulacsnak* hívták az egykori kocsmacégért, mert így nevezték elődeik is. Ez a kulacs az utóbbi időkben a kúria padlásán volt elhelyezve egyéb régi tárgyakkal együtt." (Budapesti Hírlap, 1924. dec. 31. 3. l.)

Majd arra a kérdésre keresve a választ, hogyan kapcsolódott a gesztelyi vaskulacs Csokonai nevéhez, a kiváló Csokonai-kutató a következőkben próbált választ találni: „Az egyik hagyomány az, hogy ezt a kulacsot énekelte volna meg a jeles költő »Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz« című költeményében, mely az Ódák című kötetében jelent meg. Azonban e hagyomány ellen szól az a körülmény, hogy Csokonai e versében *csíkóbőrös* kulacsról beszél, a mely az *ő saját tulajdona* volt. Igy e hagyomány szerintünk, aligha tekinthető megbízhatónak. Az lehetséges (de nem valószínű), hogy a kulacs egykor, mint némelyek magyarázták, csíkóbőrrel volt bevonva, de a bőrnek a vaslemezen, vagy annak szélein, ma már semmi nyoma sincs." (I. h.) Harsányi István kételyeivel teljesen egyetérthetünk. A másik magyarázatot a gesztelyi „Csokonai-kulacs"-ról (amely ma a sárospataki Református Kollégium múzeumában látható; ld. Szilágyi: i. m. 7. sz. melléklet), így adta elő Harsányi István: „A másik, sokkal valószínűbb nézet és magyarázat a következő: Csokonai gyakori, szívesen látott vendége volt Gesztelyben Puky Istvánnak, a ki Ongán is birtokos volt s a kivel a költő, a debreceni kollégiumból történt, keserű emlékű kitiltása után, együtt hallgatta Sárospatakon az 1795/96. iskolai évben a jogot a nagyhirü Kövy professzortól, a kinek később Kossuth Lajos és Szemere Bertalan is tanitványai voltak. Ennek a Puky Istvánnak mint kúriatulajdonosnak, Gesztelyben regále jogon korcsmája volt, közvetlenül a kúria szomszédságában, az országút mellett. (Ez a régi korcsma azután rendőrkaszárnya volt, most pedig református iskola.) E korcsma bejárata felett hosszú, göndör gyaluforgács-csomó himbálódzott.

Csokonai valahányszor ezt meglátta, mindannyiszor csipős gúnnyal viccelte barátját s házigazdáját: Pukyt, hogy olyan haszontalan jelvény van korcsmáján, a melyet sem megenni, sem meginni nem lehet. Váltig serkentgette, hogy tépje le azt a csúnya meg nem felelő cégért s csináltasson helyébe egy igazi, kifejező korcsmajelvényt, például egy *babérkoszorúba foglalt kulacsot,* amelyen valami jellegzetes jelszó vagy jelmondat is legyen. [...]

A kacskaringós gyaluforgács helyett aztán ettől fogva *Csokonai kulacsa* tájékoztatta a szerencs—miskolci országút utasait arról, hogy hol van a gesztelyi csárda.

E csárdáról azt is beszélte Kun Zoltán gesztelyi ref. lelkész, hogy abban Petőfi is időzött. Erre kétizben is volt alkalma. Először 1844-ben, mikor Debrecenből Tokajon s Miskolcon át Pestre ment s másodszor, mikor 1847-ben a menyasszonyához utazott Szatmárba." (I. h.)

Bizonyára Harsányi István 1924-ben közreadott írásának is része volt abban, hogy Gesztelyben máig tartja magát az a hagyomány, hogy Csokonai ott írta meg a szóban forgó verset, hasonló magyarázatokkal, mint ahogy azt a pataki Csokonai-kutató előadta (ld. Szilágyi: CsMűv. 261—265. l.). E hagyománynak — már ti. *A Szerelemdal* gesztelyi keletkezésének — nincs hitelt érdemlő alapja: mint Csokonai címjegyzékei s kéziratleltárai alapján igazoltuk, a vers nem lehet korábbi 1802-nél, s így Debrecenben íródhatott. A Dunántúlhoz, Somogyhoz annyi köze lehet, hogy ott került a költő bensőbb kapcsolatba a népköltészettel, ott ismerhette meg jobban annak hangvételét, stílusát. S az sem lehetetlen, hogy az ötletet adó német eredetivel, E. Chr. Kleist munkájával is ott találkozott közelebbről, Sárközy István könyvtárában. Azt a szakirodalom már a múlt század óta számon tartja, hogy a vers E. Chr. Kleist *Liebeslied an die Weinflasche* c. költeményének szabad átköltése, illetve a Kleistban talált ötlet önálló kidolgozása.

Már a német s a magyar vers első egybevetője, Baróti Lajos elismerte, hogy voltaképp csak a cím tekinthető szó szerinti fordításnak, Csokonai költeménye messze felülmúlja Kleist „igénytelen bordalát", s hogy a magyar költő versén végighúzódó pajkos allegorizálásnak nyoma sincs a német versben; idéz néhány valamelyest hasonló részletet is Kleist művéből. „Már a címe is fordítása Kleist *Liebeslied an die Weinflasche* című bordalának, mely így kezdődik:

O Flasche, voll vom Saft der Rheinischen Traube,
Du Schmuck der Welt!
Beglückt ist der, der in der Rosenlaube
Im Arm dich hält!

Azonban tagadhatatlan, hogy messze felülmúlja Kleistnak már terjedelménél fogva is igénytelen bordalát. Mert ha az eszmét Kleist bordala adta is, a kidolgozás egészen a Csokonaié. A költeményen végighúzódó sikamlós hasonlatnak Kleist költeményében nyoma sincsen. E hasonlat kedvéért kénytelen volt Csokonai az eredetiből eltérő irányba terelni a költemény menetét, mely csak itt-ott tér ismét vissza a régi mederbe, mint a következő versszakban:

Du stärkst den Muth, und führest Himmmelsfreuden
In meine Brust;
Des Wassers Freund muss Pein und Schwermuth leiden,
Und missen Lust.

De a befejezésben már egészen Kleistot követi:

Und sterb ich einst, so wein auf meine Asche,
Und sag' betrübt:
Hier ruhet der, der mich gebeugte Flasche
Getreu geliebt.

E versszakból a bőbeszédű Csokonai természetesen két versszakot csinál." (Figy. XXI [1886], 230—231. l.)

Baróti nyomán írta Császár Elemér, hogy Csokonai: „*Szerelemdala* [...] valószínűleg korábbi versei közé tartozik, címét és alapgondolatát Kleistnak *Liebeslied an die Weinflasche* című költeményéből vette." (NémK. 63. l.; v. ö. 106. l.)

Sinkó állapította meg — a magyar s a német költemény részletes egybevetésével —, hogy a téma adta ötleten kívül jóformán semmi köze Csokonai versének Kleist *Liebeslied*-jéhez. Többek között ezt írja:

„Ami ott szavalat, az Csokonainál, oly szellemes, játékosan enyelgő, dévaj humortól át- meg átszőtt ének, hogy a téma adta motívumon kívül az égvilágon semmi köze Kleist *Liebeslied*-jéhez. Ami Kleistnél kijelentés és reflexió, Csokonainál megjelenített, cselekvő, személyes viszony. [...]" (276—277. l.) Fejtegetéseit így zárja: „E futólagos és csak részleges összehasonlítási kísérlet eredménye is eléggé bizonyítja, mennyire érdemes volna rendszeresen egybevetni a többi eredeti szöveget is Csokonai megtéveszthetetlen nyelvérzékű és friss, nyelvi leleményekben kifogyhatatlan költői fordításaival, illetve átültetéseivel, »a nyelvbővítés« és sok más szempontból is egyszer külön alapos tanulmány tárgyává tenni." (278. l.) (Ennek elősegítésére közöljük a következőkben a német eredetit.)

Csetri ezt írta a magyar és a német költemény viszonyáról: „*Kazinczy* és köre (már *Kölcsey* is, recenziójában) a *Parasztdal*-t érzi német minta után készültnek, pedig ezt a mintát a legszorgalmasabb pozitivista hatáskutatásnak sem sikerült megtalálnia. A garabonciás és boros Csokonai viszont, akit már első hívei és életírói is kénytelenek mentegetni a részegesség vádja alól, aki a népiesség divatjának évtizedeiben a bordal-költő *Petőfi* előfutárának számít, még az első tudományos igényű és nagyobb méretű monográfia szerzője, *Haraszti Gyula* szerint is (1880-ban) eredeti művet alkotott e dalában. Az első, aki ezt kétségbe vonta, Baróti Lajos volt, aki 1886-ban az *Abafi Figyelő*-jében (XXI) közölt tanulmányában bebizonyította a párhuzamosságokat Csokonai verse és *Ewald von Kleist Liebeslied an die Weinflasche*je között." (Ttáj. 1973/11: 47. l.) (Láttuk, Baróti Lajos úgy tartotta, hogy csak az „eszmét", az alapötletet adta Kleist bordala Csokonainak.) Csetri maga úgy vélekedett,

hogy a német eredetit a költő „gyökeresen átalakította" s ugyanakkor „az eredeti gondolati felépítéséből oly sokat megőrzött" (IrFelv. 248. l.).

Görömbei András is csak távoli egyezéseket talált a német és a magyar költeményben, s az utóbbit idegen ötlet eredeti feldolgozásának tartotta: *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.* In: *Miért szép?* Bp., 1975: 51. l.)

E. Ch. Kleist német eredetije:

Liebeslied an die Weinflasche

O Flasche, voll vom Saft der rheinschen Traube,
Du Schmuck der Welt!
Beglückt ist der, der in der Rosenlaube
Im Arm dich hält!

Nun du mich liebst, ist gut und schlimm Geschicke
Mir gänzlich gleich;
Du bist mein Trost, mein Leben, Ruh und Glücke,
Und Himmelreich.

Wenn andre sich in Grausame vergassen,
O wie lach ich
Der Thoren! Du bist für mein Herz erschaffen,
Und ich für dich.

Du stärkst den Muth, u. [= und] führest Himmelsfreuden
In meine Brust.
Des Wassers Freund must Pein und Schwermuth leiden,
Und missen Lust.

Fiel Adam wohl, der Traubegnug verschlucket,
Dadurch in Noth?
Der Biss in Frucht, aus der man Cider*) drucket,
Verdiente Tod.

---

*) So viel als Aepfelmost.

Bleib mir forthin, was du mir stets gewesen,
Mein Ruhm und Heil!
Dich hab ich mir aus einer Welt erlesen
Zum besten Theil.

Und sterb ich einst, so wein auf meine Asche,
Und schluchz betrübt;
Hier ruhet der, der mich gekränkte Flasche
Getreu geliebt.

(Christian Ewald von Kleist: *Sämtliche Werke.* I. Berlin, 1761, 44—45. l.)

Csokonai versével kapcsolatban fölmerült még, hogy első ötletét — Kleist előtt — Molière-ből vette, akinek *Le médecin malgré lui* c. vígjátékában *Sganarelle* butéliával a kezében, énekelve jön be; a színmű 1792-i első magyar fordításában ez a vers így hangzik:

Jösszte kedves butéliám
Te táplálgatsz éngemet,
Érted vevék-el a gatyám,
S lehúzák az ingemet,
Ha tellyebb vólnál se bánnám
Szeretőm butéliám.

(ld. Vita Zsigmond: *Az enyedi kohó.* Bp., 1986: 254. l.)

A verset idéző Vita Zsigmond ehhez ezt a megjegyzést fűzte: „Talán a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című jól ismert Csokonai-vers első ötletét találjuk meg itten. A fordító ezúttal elég szabadon, könnyed hangon adta vissza a Molière-nél olvasott dalt. Korabeli, ismert diáknótából is meríthetett, és így könnyen feltételezhető, hogy ez a dal népszerű lett, és Csokonaihoz is eljutott. A magyaros ritmusú, népies hangú dallal a fordító példát adott a későbbi fordítóknak, hogy magyar dalokat szőjenek színdarabfordításaikba." (Uo. 254—255. l.)

Az igaz, hogy a debreceni s az enyedi református kollégium szoros kapcsolatban volt egymással, s az is, hogy Csokonai érdeklődött a színpad iránt, tehát az 1792-ben Enyeden kiadott *Próba* c. zsebkönyvet ismerhette.

A vers francia eredetije:

Qu'ils sont doux,
Bouteille jolie,
Qu'ils sont doux
Vos petits glou-gloux!
Mais mon sort feroit bien des jaloux,
Si vous étiez toujours remplie.
Ah! bouteille, ma mie,
Pourquoi vous vuidez-vous?

(*Théâtre complet de Molière.* II. Par Robert Jouanny. Paris [é. n.], 14—15. l. Classique Garnier.)

Molière művét Kazinczy is lefordította: már 1797-ben dolgozott rajta, de munkája csak 1834-ben jelent meg. Kazinczy fordítása — Illyés Gyula átigazításában — így hangzik:

Óh csak az
A vigasz nekem,
Ha te adsz
Csókot, kis kulacs!
Volna a létem örök tavasz
Hogyha volnál mindig telve szépen.
Óh édes egy reményem,
Mért fogysz ki, kis kulacs?

(*A botcsinálta doktor.* In: *Molière válogatott vígjátékai.* II. Bp., 1954. 16. l.; v. ö. 545. l.)

Mindenesetre az 1792-ben megjelent magyar Molière-átültetés s annak francia eredetije vagy német fordítása adhat magyarázatot a Csokonai verse előtt megjelent hasonló tárgyú feldolgozásokra, amelyeket régebben általában Csokonai-utánzatoknak tartottak. Közülük első helyen kell említenünk Sz. I. [= Szűts István] *Dall a' Bor-korsóhoz* című, 1791-ben már nyomtatásban világot látott versét, amelyet bizonyára Csokonai is ismert:

Oh, Bor-korsó! te Világ ékessége:
Annak ez életbenn
Nints nagyobb öröme 's gyönyörűsége,
Ki téged' tart kezébenn.

Ha te el nem hagysz, nékem mind eggy lészen
Jó 's bal állapotom.
Te vagy reményem, 's nyugalmam egészen,
És paraditsomom.

Ha Másoknak epekedésik nagyok
Őket beh nevetem,
A' Bolondokat! Én te értted vagyok
Te pedig én érttem!

Te adsz szívet, 's mennyei vígságokat
Nékünk bőségesenn.
Víz-ivóknak szenvedni bút 's kínokat
Kell vagy [? nagy] keservesenn.

Az Ádámnak, ki szőlőt nyelt eleget,
Lett-é nyavalyája?
Mihelyt le-nyelt fanyar alma-levet,
Halál jött reája.

Ezutánn is, a'minek tartottalak,
Maradj idvességem!
Magamnak téged' ki-választottalak,
Hogy légy kedvességem!

Ha meg-halok áztassad a' Koporsót,
'S zokogd keservessen:
Itt nyúgszik az, ki engemet bor-korsót
Kedveltt hűségesen.

(*Erkőltsi és elegyes versek;* mellyek némelly jelesbb német vers-kőltőkből [...] fordítódtak Sz. I. által. Pozsonban és Komáromban, 1791. 177—178. l.)

A többi — az üres átalaghoz, a kávés findzsához, a bográcshoz, a boros korsóhoz szóló — hasonló tárgyú s hangvételű vers — a másolás időpontja alapján — Csokonai *Szerelemdal*-a után keletkezhetett. Ezekkel — mint a Csokonai-verssel szorosan összefüggő művekkel, a tárgyi magyarázatok után foglalkozunk.

A költeménnyel, amely igazi „sikermű" volt (még Kazinczy tetszését is megnyerte, aki ugyan ebből is „átirat"-ot készített) már a kortársak is foglalkoztak.

Horvát István 1806-ban, egy évvel az ÓD. megjelenése után, ezt jegyezte föl naplójába: „...olvasgattam Csokonay Ódáit. Ezek között néhány jó munkák találtatnak, mellyekhöz tartozik bizonyára az én saját vélekedésem, és Vitkovitsom ítélete szerint: *A' Tsikó bőrös Kulats; A' vén fának árnyékában...; A' tüdőgyulladás; A' Magánosság,* 's. át." (*Mindennapi.* Szerkesztette: Temesvári Alfréd és Szauder Józsefné, Bp., 1967. 241. l.)

1816-ban Szemere Pál írt elismerőn Kazinczynak a költeményről: „Csokonairа talán a' non omnis fert omnia tellus ideáját lehetne használni. Nem minden lehet Virág 's Berzsenyi az ódákban, Kazinczy az epigrammokban, Dayka a' dalokban, de a' Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a' Vityilló szép Katója, 's a' farsangi dal, méltók, hogy megkoszorúztassanak, osztán a' Csokonai imádóji is tudnák végtére mit kell Cs.-ban becsülni." (KazLev. XIII. 503. l.; CsEml. 524. l.)

A következő évben P. Thewrewk József nem egészen dicséröleg írta Erdélyből: „a nem költő Vitézt olvassák Csikóbőrösiért s nem tisztelik a meghaltat a *Reményhez* írott szép daláért" (ld.: ItK. 1917: 449. l.).

1817-ben Kölcsey Kazinczy véleményét visszhangozta, mikor nevezetes Csokonai-bírálatában ezt írta: „...a' *Csikóbőrös kulacs,* a' *szegény Zsuzsi,* a' *Farsangi búcsú,* és mindenek felett az a' nagy szépségű *parasztdal: Ama sűrű nyárfák alatt* stb. valóan poetai lélekkel írattak, 's ezek legtöbb Originalitást is bizonyitanak, mert ámbár ezek közt is kivált a' *parasztdal,* mástól vétetett, de még is mindeniket inkább övének lehet tartani, mint azon sok szerelmes dalokat, mellyeknek originálajaikat, Bürgerben, az Eschenburg gyűjteményében, az 1804-diki Bécsi Almanakban stb. minden feltalálhatja." (TudGy. 1817. III, 114. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 611. l.)

Ugyanebben az évben Domby Márton így írt a költeményről: „...mitsoda tréfásabb mint a' Csikóbőrös Kulatshoz írt Ének; nevetségesebb mint az egész

Dorottya, vagy a' Béka Egér hartz?" (53. l.); ugyanő jegyezte fel, hogy „a' Magyar Dallba szeretett Francziák" Párizsban énekelték „Csokonaynak a' Csikó bőrös Kulatshoz írtt Énekét" (59. l.).

1818-ban Némethi Nagy János Kazinczyval és Kölcseyvel szemben vitairatában védte Csokonai szabadabb hangvételű verseit, köztük az itt tárgyaltat is: „Vesse öszve ezzel [ti. a *Felelet a Mondolatra* című röpirattal] a' Cs. [Csokonai] Tsikóbőrös kulatsját, Dorottya kínjait, vagy a' legtsekélyebb Darabját, 's ítélje meg, mellyik a' kettő közzül [...] a Publicum előtt, 's ítélje meg, mellyik a' kettő közzül [...] a Publicum előtt, a' Theátrum szélén nevetésért térdepelve esdeklő Hanswurst." (Némethi Nagy János: Értekezése Csokonai V. Mihály életéről. CsEml. 327. l.)

A következő évben Csokonai költő barátja, Mátyási József versben állított emléket a debreceni költő sikeres költeményének:

Lám még honyi kézben fog *Kulats* forogni,
Nem szűn ditséretet *Vitéz*ről kotyogni...

(*A' Barátság és annak mestersége.* Pest, 1821. 219. l. V. ö. ItK. 1915: 112. l.

1827-ben Szentmiklóssy Alajos — Kazinczy ítéletével szemben — a *Szerelemdal*-t fölébe helyezte a *Parasztdal*-nak: „...abban mindazáltal nem egyezhetem Uram Bátyámmal, hogy a' Parasztdal szebb a' kulacshoz írottnál. Melly eredetiség, melly nemzeti character vagyon ez utóbbiban, az a vidám kedv, szeszély, buzogás szinte a' szilajkodásig csapongó dévajsággal, kellemes természeti egybeolvadásban; 's az az utolérhetetlen könnyű, nem keresett populáris hang egyenesen a' magyar ajakról lekapva, melly Csokonainak annyira sajátja, milly kifejezhetetlen kedvességet, s' interesszét adnak ezen a' maga nemében egyetlen darabnak; azonban a' *zsena* 's *kutya* kedvetlen szavakat kihagyandóknak vélném. Kölcsey Csokonait Bürgerhez hasonlította, de nem hasonlíthatjuk e őt mint Recensenst Schillerhez 's nem lehet e mondanunk, hogy szintolly igazságtalan vala eránta, mint Schiller Bürger iránt? Ezen kérdést egy új Schlegel fogja eldönthetni." (KazLev. XX., 243—244. l.)

1829-ben Kazinczy Guzmics Izidorhoz intézett levelében megismételte véleményét Szentmiklóssy ellenében (ld. KazLev. XXI., 55. l.), s ugyanebben az évben a Muzárion hasábjain is kifejtette álláspontját: „E' nagyszépségű, mások után dolgozott dalok közzt a' koronát a' *Paraszt-dal* érdemli, még inkább mint a' Csokonay által önmagából merített *Csikóbőrös Kulacs,* hol az ő dévaj ere kifogyhatatlanságát nem csudálni nem lehet." (Muzárion. IV., 73. l.)

A Muzárion 1833-i évfolyamában Szentmiklóssy Alajos névtelenül védte —megismételve korábbi érveit — Csokonai *Szerelemdal*-át Kazinczy rangsorolásával szemben: „Nem egyezhetem Kazinczyval, hogy a' p ó r - d a l Ama sűrű nyárfák alatt szebb a' k u l a c s hoz írottnál.

Melly eredetiség, melly nemzeti character van az utóbbikban!" (Muzárion. 1833. 45. l.)

A maga nemében valóban páratlan népies remeklés a következő évtizedekben mind a nagyközönség, mind az irodalomértők körében osztatlan elismerést váltott ki.

Csokonai monográfusa, Haraszti Gyula is külön kiemelte, hangsúlyozva eredetiségét, visszautalva a Kazinczy—Szentmiklóssy-vitára is: „Kazinczy erőltetettnek s hideg tréfának" találta, de „sokkal helyesebben ítélt tanítványa, Szentmiklóssy A. [idéz Szentmiklóssy leveléből]." (199—200. l.)

Bodnár Zsigmond is idézte Szentmiklóssyt, hozzátéve, hogy „Bár e költeményben is vannak hideg sorok" (III, 172. l.).

Galamb Sándor Csokonai három legkiválóbb népies dala közt említette, a *Parasztdal* után s a *Szegény Zsuzsi* előtt, azt írván róla, hogy „Ez már már sokkal jobban sikerült az előzőnél [ti. a *Parasztdal*-nál]" (*A magyar népdal.* Bp., 1907. 18—19. l.)

Maday a költemény hangfestő erényeit emelte ki (25. l.).

Horváth János — kerek száz esztendővel Szentmiklóssy elismerő sorai után — így méltatta a népies költeményt, kitekintve a műfaji kérdésekre is: „Népies genre-dalai nagyobb számmal vannak. Köztük mai napig legismertebb a Csikóbőrös kulacs, mely különben egy német daltémának magyaros variánsa. Helyzetdal, melyet azonban, mint később Petőfinek is hasonló természetű bordalait, az átlagos közvélemény a költő személyére ért, holott nyilvánvaló benne az alakító, szerepjátszó szándék humora." (IrNép. 81. l.) Később azt írta róla, hogy „A Csikóbőrös kulacs paródiája a »szerelemdalnak«, német daltéma után." (Csok. 51. l.; v. ö. Csetri Lajos: Ttáj. 1973/11: 52. l.)

Juhász Géza még ezt a népies helyzetdalt is igyekezett bevonni fikciójába Csokonai és Földiné Weszprémi Julianna állítólagos szerelmi kapcsolatáról: „Ha nem a mi feltevésünk helyes, milyen meghökkentő volna, hogy olyan változat is akad a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* sajátkezű kéziratai közt, amelyikben a 4. versszak így hangzik:

Karcsú derekadon a váll
Halhéj nélkül is szépen áll;
Nem úgy ám, mint a Rózsié,
Vagy a majd megmondom kié.

Képzelhető ez, ha egy halott lány emlékét jelenti Csokonainak a Rózsi név? De nagyon is jól elképzelhető, ha az elsíratott kedves voltakép *él tovább,* s olyan hírek jutnak róla Csokonai füléhez, amilyenek a végső dunántúli korszakban Földinéről [,] már könnyen feltételezhetők!" (It. 1953: 463. l.) Még ha valóban *Rózsi* neve szerepelne is a versben, annak sem lehetne — egy helyzetdalban! — különösebb jelentőséget tulajdonítani, de ilyen kézirat nincs is: a K_1-ben *Trézi* neve áll s nem *Rózsi,* s az is csupán az 5. vsz.-ban!

Waldapfel József így méltatta a vers „magyar népi jellegét", hangsúlyozva, hogy csak az alapötletet és a címet vette Kleisttól a költő: MFelv. 292. l.

Julow Viktor így értékelte a költeményt: „A *szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* [...] a legtökéletesebb megvalósulása annak a mű-népdal eszménynek, amelyet Kölcsey kitűz majd..." (MIrT. III., 241. l.) Később, a manierizmusról szólva e népies költeményben is manierista elemeket vélt fölfedezni: *Csokonai klasszicizmusa és manierizmusa.* Alf. 1973/11: 84. l.

Szabó Zoltán azt emelte ki, amire már Maday is utalt, hogy a vers „Sikeresen érzékelteti a kulacsból iváskor hallható kortyogást" (NyIrK. 1966: 249. l.); ugyanerre utalt V. Szendrei is (82. l.) a költemény „népdalszerű intonációi" mellett (145. l.).

Két nagyobb önálló tanulmány foglalkozott a *Szerelemdal*-lal az utóbbi időben: Csetri Lajosé és Görömbei Andrásé.

Csetri a vers forrásai mellett műfaji kérdéseket is érintett, kiemelve a Csokonaitól egyáltalán nem idegen asszony-csúfolókkal való rokonságát (aminek nyoma sincs Kleist *Liebeslied*-jében): I. h. 50—51. l.

S fölveti azt a kérdést is Csetri: „Vajon műfajilag minek tekintette költeményét Csokonai?" A következőkben azt fejtegeti, hogy a „dal" hogyan került mégis az „Ódák" kötetébe. (Uo. 52. l.) Erre elméleti meggondolásoknál egyszerűbb a magyarázat: a LD.-ba s AD.-ba nem sorolhatta, külön „dalok könyvé"-t pedig nem készített sajtó alá a költő. De különben is az *ódá*-t Csokonai klasszikus értelemben vette (gyakran görögösen *odé*-nek is írta) s a görög *odé* (a rómaiaknál: *carmen*) átmeneti műfaj a himnusz és a tulajdonképpeni dal közt, s ez a vers voltaképp himnusz — óda — a boroskulacshoz.

Nagyobb tanulmányt szentelt a költeménynek Görömbei András is, versszakonként végigelemezve, s véleményét így összegezve: „Esztétikai vonatkozásban a rokokó és népiesség összeszövődése a *Szerelemdal* legszembetűnőbb jellegzetessége és értéke. Így válik lehetővé, hogy Csokonai korábban Bacchust éneklő anakreoni ihletése a *Szerelemdal*-ban színmagyar bordalként szólaljon meg." (*Miért szép?* Bp., 1975: 51. l.)

Majd ezt ezzel egészíti még ki: „Hosszú fejlődésvonal tökéletes betetőzése, összefoglalója a *Szerelemdal*. Csokonai élete utolsó szakaszának hibátlan alkotása. Művészetének legtöbb törekvését együtt láthatjuk ebben a szintézisben: a rokokó és népiesség összefonódását, a versforma és az elmélet magyarrá válását, a zsánerképek humorát, a bordalok dévaj jókedvét, a tökéletes játékot, friss elevenséget, könnyedséget, felszabadultságot. Mindezt kiérlelten, letisztultan, a halál és erotika éteri finomságú összeszövöttségében." (Uo. 58. l.) Fölfigyelt a versben bujkáló személyes motívumokra is: „A szerepbe beleérzünk egy árnyalatnyi öngúnyt is, hiszen a szerelmeknek a csikóbőrös kulaccsal való játékos helyettesítése mögött akaratlanul is ott láthatjuk az elnem-ért szerelmek költőjének kényszerű feloldódás-keresését is." (59. l.)

3. E sorhoz Gálos Rezső Szentjóbi Szabónál keresett párhuzamot:

„Phillis! Phillis! kedves lélek
Érted halok, érted élek!
(A' sóhajtás Phillishez)

Jól ismerjük ez utóbbi sort: Csokonai is ezt énekli a csikóbőrös kulacshoz. Tiszta népies reminiscentia." (Gálos Rezső: *Szentjóbi Szabó László és a népiesség*. EPhK. 1910: 75. l.)

14. *Halhéj* (rég.): fűző.

20. *Vukli,* bukli (ném.): hajtekercs, hajfürt.
27. *tsutsorodik* (táj.): kerekedik, keletkezik.
45—48. Bartal szerint az itt említett óhaj a kulacs megszaporodásáról „Anakreon erosaira emlékeztet" (EPhK. 1894: 645. l.), s Oláh Gábor hasonlóan vélekedett (ld. CsLat. 22. l.).
53. *Zsana* (szl.): feleség.
58. *Szent Mihály lova:* halottvivő gyászpad, amire temetés előtt a koporsót helyezik. (V. ö. Prohászka János: *Szent Mihály meg a ló:* Nyr. 1966: 306—310. l. és Horpácsi Illés: *Milyen ló a Szent Mihályé?* (MNy. 1972: 289—294. l.)
71. *tubám* (táj., rég): galambom, tubicám.
73. E sorban Oláh Gábor catullusi reminiszcenciákat keresett (ld. CsLat. 57. l.).

Mint volt róla szó, az igen népszerű költeménynek számos utánzata keletkezett, s az is a vers életéhez —utóéletéhez — tartozik, hogy Kazinczy némileg átírta — saját ízlése szerint — s kiadta a Muzárion IV. kötetében, *Kulacsomhoz* címmel (66—69. l.). Az átdolgozással részletesen foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége* (Kazinczy és Kölcsey Csokonai-átdolgozásai). (Nyr. 1974: 35—36. l.)

Az utánzatokat illetően Csetri is utalt rá, hogy „utánzása is megindul" (Ttáj. 1973/11: 46. l.). Csokonai barátja, a költő Kovács Sámuel írta a *Kávés Findzsához* szóló változatot; 1828-ban, be is küldte Horvát Istvánnak a Hasznos Mulatságok szerkesztőségébe, levelében említve néhány más témavariánst is: „Ezt a' Kávé' Dícséretét, a' Csikó bőrös Kulacs, Bográcz, és Szalmás Üveg után, még Mártzius' közepe táján egy alkalmatosság által bé küldöttem idvezűltt Kulcsárunknak — de vagy nem adták kezébe, vagy már akkor, betegsége miatt a' Világi dolgokra keveset úgyelvén, valahová el vetődött — Nyúgodjanak a' derék Férfiúnak, el felejthetetlen Barátunknak csontjai csendességben!!! — Most azért, látván, hogy Tekéntetes Uraságod viszi az Újságok' ki adását, szívesen és barátságosan kérem, méltóztassa valamellyik Hasznos Múlattságban ki bocsátani!!" (Kovács Sámuel — Horvát Istvánnak, Csákvár, 1828. ápr. 28. OSzK. Levelestár.)

Kováts Sámuel verse „Drága kintsem Galambotskám! Piros virágú Findzsátskám" kezdettel, *A' Kávés Findsához* címmel megvan K. Cs. D. [= Kecskeméthy Csapó Dániel] „Versezetek és Danák" c. kéziratos kötetében, de K. J. [= Kovács József] névbetűivel (MTAK. Irod. 8-r. 206/55/II, 8a—11a).

Ugyanitt megtalálható a szalmás üveghez szóló vers is, amely egyéb másolatokban *Reggeli Könyörgés* címmel fordul elő; a 21 vsz.-os költemény első vsz.-a K. Cs. D.-nál:

Nota 8.

Galambom, Szalmás üvegem!
Leveszem néked süvegem,
Megölelem szép derekad
Környül nyalom kis ajakad... (I. h. 6a—8a.)

Megtalálható D. P. D.-nél, már 1805-ben *Reggeli Könyörgés* címmel s ugyancsak szerző nélkül; ugyanezzel a címmel olvasható a Tömöri Pál-gy.-ben is (Debr.EKvt. Ms. 109/1: 64. l.) s itt található szintén a *Panasz az üres Hordóhoz (Édes Galambom tsillagom...)* (Uo. 251—253. l.). Perecz Ambrus 1826-i kéziratos gyűjteményében (magántulajdonban, Bp.-en) a fenti verset *Egy Magyar az Üres Átalag felett* címmel másolták (89. l.), s ugyanitt van *A' Szalmás Üvegcséhez* című vers (90. l.), valamint *A Gulyáshúsos Bográtshoz* címzett óda (151. l.)

A sorozat első verse némely kéziratban ezzel a címmel olvasható: *Ennius panasza az üres átalag felett* (Édes galambom tsillagom / Árván maradt átalagom...) (ld. OSzK. Oct. Hung. 1115: 30a; továbbá két kéziratos kötetben, a Prágai EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjteményében: *Üres Átalagja felett egy Magyar Enniusnál* címmel *K. J.* névbetűkkel (Kováts József versei és egyebek. XXII. C 14. č 55: 150—153. l.); *Ennius panasza az üres átalag felett* címmel (Kovács József és mások versei. XXII. C 49 č 56: 201—203. l.).

Két gyűjteményben Kis Áron nevével található a vers: *Üres Átalagja felett egy Magyar,* OSzK. Oct. Hung. 50. II, 24b—25b (Kenyeres József-gy.); *A' Szalmás üveg* címmel, ugyancsak Kis Áron nevével van meg a Prágai EKvt.-ban, a Kubelik (Széll)-gy.-ben: XXII. C 77/4 č 125/4: 87a—86b (Széll Sámuel-gy.) (A szerzőként említett Kis Áron alkalmasint azonos Kiss Áron hegymegi ref. lelkésszel [1788—1834], aki verseket írt s Kölcseyvel és Kazinczyval is kapcsolatba került; ld. Szinnyei MÍr.)

Szintén *Üres Átalagja felett egy magyar* címmel tartalmazza az 1830—1840-ben összeírt Losonczy László-ék., de más szöveggel: „Édes Galambom tsillagom! / Árvánn maradt általagom!" (Ld. ItK. 1929: 354. l.)

A' gúlyás húsos Bográtshoz címzett vers („Édes kintsem galambotskám, / gulyás husos Bográtsotskám...") az OSzK. Anal. 6619: 4b—5a oldalán olvasható; ugyanez *Szabad Bigamia* címmel a „Dávidné Soltári"-ban: Déri M. 604: 126. l. A Prágai EKvt. fent említett Széll Sámuel-gy.-ben *A' Bográts* címmel fordul elő (84b—86b), Halász István nevével.

Ismerünk még egy *A' Boros Korsóhoz* c. verset is, ez azonban, láthatólag csak távolabbi rokonságban van Csokonai versével:

A' Boros Korsohoz

Ah! hadd fogjam meg füled én
Szerelmesen Boros Edény
Bár benned a' Csendes álom'
Szunnyasztó mákját találom
Bár tréfa lakjon benned, és
Szerelem vagy Veszekedés.
(Kóczán Lajos-gy. MTAK. Ms. 630: 70b.)

Gálos Rezső közölte Lukáts Istvánnak a múlt század 20-as, 30-as éveiből származó, *A' Kantsóhoz* c. versét, s ez azért érdekes, mivel szerzője erdélyi,

háromszéki volt, bodosi lelkész — bár tudjuk, hogy Csokonai, a marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tagja, Erdélyben is népszerűségnek örvendett. Gálos nyomán idézzük Lukáts versének egy részletét:

Édes kedves szép edényem
Tíz garasos szerzeményem!
Bár nálad aranyt nem lelek,
Mégis rollad énekelek.

Kerek orczád fejérsége
A szemnek gyönyörűsége,
Előttem a liliomnak
Kecsei kevesbet nyomnak.

Sugár nyakad gyöngyszemei
A mesterkéz remekjei; —
- - - - - - - - - - - - - - - -
Kebeled kotyogására
... futok ajkad csókjára.
(EPhK. 1907: 971. l.)

Gálostól tudjuk azt is, hogy Kultsár István 1826-ban a Hazai és Külföldi Tudósításokban közölte a Csokonai versének hatására keletkezett témaváltozatokat: „A »tsikóbőrös kulatsotska« dícsérete költője halála után sokáig élt a református kollégiumok diákjai között, a húszas években pedig újraéled nem egy költeményben, más-más alakban, más-más dolgok dícséretét zengve, de mindig élénk emlékeként Csokonai lelkes költeményének. Kultsár István a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ban, az 1826-dik Eszt. 7-dik Újság Tóldalékjá-ban erről is ad »hazai tudósítást«: a csikóbőrös kulacs mellé *A' Bográtsról* vagy *Gulyásos húsról* közöl egy költeményt. Ugyanebben az évben a 26-dik Újság Tóldalékja már a bográcsdicsőségét is megirigyelte és *A' Szalmás Üveg* dícséretében a pálinkáról mond ízléstelen éneket, már magával prózai tárgyától [= tárgyával] is elég messze esve attól, a mit költészetnek nevezünk." (*A csikóbőrös kulacshoz.* I. h. 970. l.; v. ö. Kovács Sámuelnek Horvát Istvánhoz szóló, idézett levelével.)

Verselése

Az ún. páros rímű ősi nyolcasban íródott, amint Elek is említi (7. l.); ugyanő mutatott rá azonban arra is, hogy ez az annyira népiesnek írott forma milyen későn vonult be műköltészetünkbe (v. ö. Csetri: Ttáj. 1973/11: 51. l.). Ugyancsak Csetri foglalkozott részletesebben Csokonai költeményének versformájával is: „Kleist versével szemben Csokonai művét a ma ún. ősi nyolcas formájában írta meg, négysoros páros rímű strófákban, többnyire 4/4-es üte-

mezéssel. [...] uralkodóan 4/4-es osztása még feszesebb ritmust ad, különösen ott, ahol az ütemek és szavak egybeesnek, a 4 szótagú szavaknál, ahol a szóhangsúly egybeesik a zenei ütemkezdő hangsúllyal (...galambocskám, / Csikóbőrös kulacsocskám... / Megvidító orcácskádat... / Jérceforma kotyogásod stb.). De, különösen a 9. és 10. strófában gyakori az 5/3-as osztás, arról nem is beszélve, hogy van több olyan sor is, mely az általa elfogadott sémától eltérően 3/5-ös, sőt a »Kitykottyod ünnepi ének« sor inkább háromütemű, 3/3/2 osztású sornak tűnik." (I. h. 51. l.)

A német eredeti keresztrímes 11-es és 4-es sorokból épül, s Csokonai ösztönösen fordult ahhoz a versformához, amelyet már a *Szegény Zsuzsi*-ban is sikeresen alkalmazott a népies tárgyhoz.

Elek az ütemképző hangsúly minél erőteljesebb nyomatékosítására Csokonai itt tárgyalt verséből is több példát idézett; érdemes nekünk is idéznünk: „Mivel éri el a költő nyolcasainak pattogó ritmusát? Az ütemképző hangsúly minél erőteljesebb nyomatékosításával. Hogy Csokonai ennyiféle módon tudja fokozni az ütemezés erejét, annak egyedüli magyarázata lüktető ritmusérzékében, s Arany Jánosig páratlanul álló vers-invenciójában rejlik. A felsorolt hangsúlyhatásokról tudatos ismeretei nem voltak, de nem is lehettek, hiszen a vers-esztétikának majd egy évszázados fejlődésen kellett még keresztül mennie, míg felismerhette az ütem, s a ritmus lényegének és hatásának titkait." (38—39. l.)

Dallama

Népszerűsége folytán hamar terjedni kezdett a dal szárnyán is e vers.

Szirmay Antal 1812-ben összeírt „Quodlibet"-je már tartalmazta a *Szerelemdal*-t, méghozzá folklorizálódott változatát, tehát már előbb is énekelhették (ld. ItK. 1902: 72—73. l.; v. ö. Horváth, IrNép. 95. l.).

Sebestyén Gábor 1810—13 közt összeírt énekeskönyvének N° 44. dala „Ad not[am]" jelzése erre a Csokonai-versre utalt »Drága kintsem«. (OSzK. Oct. Hung. 543.)

Horváth Ádám közel egykorú dalgyűjteményében, az ÖÉ-ben a 139/b sz. ének így fordul elő: *Csikóbőrös kulacs. Nota.* a *Gerliceként sat.* (V. ö. Sonkoly 129. l.) A jegyzetekben Bartha Dénes közli a *Gerliceként nyögdécselek (= Siralom)* két dallamát, majd harmadik kottaként a *Szerelemdal*-ét is: „Még ugyanabból az 1832. évből önálló változat (a kezdet eltér, de a dallam fővonala azonos...)" (ÖÉ. 583. l.) Utal Mindszenty Dániel gyűjteményének 88. dalára, megjegyezve, hogy „A későbbi változatok lényeg szerint e három feljegyzés [...] valamelyikével egyeznek."

Még öt kéziratos forrást említ az ÖÉ. Csokonai *Szerelemdal*-ának dallamát illetően, s több népi változatot, egy horvát nyelvűt is.

Ezeken kívül még két dallamát idézi Csokonai versének: „Ugyanerre a szövegre (Drága kincsem...) m á s dallam: *Bartay: Eredeti Nép Dalok (1834).* II. füz. 4. sz. [...] Ugyanerre a szövegre más dallam: *Bartalus* MNEGy. [= Magyar

Népdalok Egyetemes Gyűjtemény.] I—VII. Bp., 1873—1896. *VII. 168. sz.* »Drága kincsem...« (forrása: Kolozsvár, Bothos után): Dúrdallam..." (I. h. 583. l.)

Doppler Károlynak Szigligeti Ede szövegére írt *Csokonai szerelme* c. népszínművében is a *Siralom (Gerliceként nyögdécselek)* dallamára énekelték, 1855-ben. Ez azonos lehet az ÖÉ.-ben említett „Csokonai népszínmű 1855. Nemz. Szinh. kézir. part. 2. sz." művel (ld. ÖÉ. 583. l.).

Sonkoly utalt még Tóth István melodiáriumára (az 56. és a 65. lapra), s úgyszintén Mindszenty Dániel gyűjteményére: „Sorvégeken ellassuló mozgással frig zárlattal. Mindszenty Dániel 88. dal. 13."

Erre a „frig hangnemben mozgó" melódiára vonatkozhat Molnár Antal megállapítása a Csokonai-vers dallamáról: „Régi egyházi dallam hatása alatt keletkezhetett a frig hangnemben mozgó, bizonyára legelső melódiája, mely P. Nagy Zoltánnál, Mácsainál és Csikynél is megvan. Arra nézve, hogy *Lavotta* darabja-e, l. Káldy: A régi magyar zene kincseiből 1. III. l. A híres dallamot Szini: A magyar nép dalai 1865, 67. o. is közli." (CsMűdal. 22—23. l.) Ugyanő beszél a vers „két dallam"-áról, s ezen bizonyára az előbb említetten kívül a *Gerliceként nyögdécselek* dallamát érti: „Vannak köztük [a Cs. dalok közt] először is népies hatásokban fogant, egyszólamúan lejegyzett dallamok, ezeknek van a legjobb, legmagyarabb ritmikus lejtésük; ilyen pl. a »Megyek már, Engedd meg« (Búcsúvétel) egyik dallama (Tóthnál), vagy a »Drága kincsem, galambocskám« (Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz) két dallama." (I. m. 6. l.)

(Sonkoly is utal Molnár Antal megállapításaira, de nem a mi forrásunk, hanem *A Zene* c. folyóirat XIII. kötetében megjelent *Csokonai és a zene* c. közlemény alapján.)

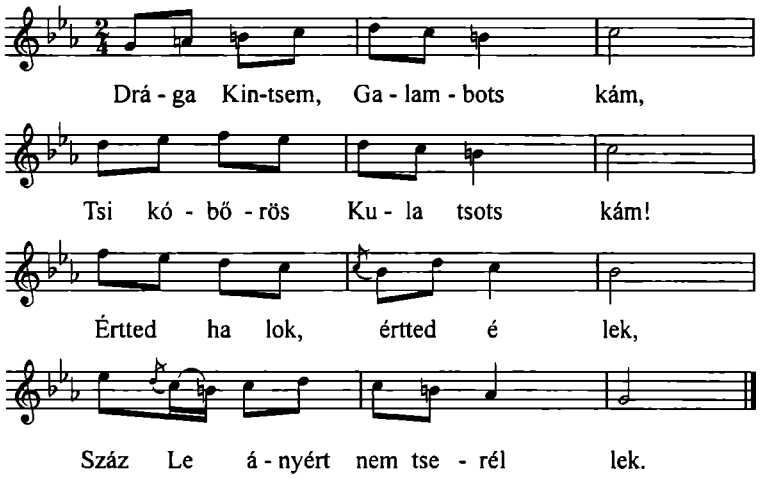
Sonkoly adatait Benkő András így helyesbítette, ill. egészítette ki: „Almási (I. 77.) a dal húsz szakaszát másolta le. Ennek közeli változatát megtaláljuk Bartalus gyűjteményében, Bothos István, kolozsvári zenetanár nyomán közölve (Bartalus i. m. VII. k. 168. sz.). Almási ötkötetes gyűjteményének V. kötetében ugyanez a költemény más, közismert dallamával fordul elő 145. szám alatt. Itt azonban csak az első szakaszt írja le, s utal az ötkötetes gyűjtemény ma lappangó I. kötetének 174. számú dalára. A közismert dallam változatát megtaláljuk P. Horváth gyűjteményében, valamint Halavány hold kezdettel a Harsányi—Gulyás összkiadásban. Sonkoly e dalnál sem említi, hogy megtalálható Almási kétkötetes gyűjteményében is." (NyIrK. 1963: 97. l.)

Mint kortörténeti érdekességet említjük meg azt, amire Haraszti is utalt (339—340. l.), Domby nyomán, hogy: „a magyar dalba szeretett franciák" együtt gyújtanak rá a Csikóbőrös kulacs énekére »a Szajnának szittya hangra elbámuló partjain:«" — már 1807-ben! (Ld. Domby, 59. l.)

A későbbi feldolgozások közül Molnár említi Losonczy Dezső „kabarézené"-jét: „E jelenethez [az Apolló-kabaré I. világháború utáni Lilla-jelenetéhez] jól sikerült kabarézenét írt Losonczy Dezső, megzenésítvén négy Csokonai-dalt (Megkövetés, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Alku: a végén táncproporcióként menüettel és A reményhez), melyeket spinétkísérettel adtak elő." (I. m. 17—18. l.); Sonkoly szerint ez *Az Új Idők nótáskönyvé*-ben meg is jelent 1933-ban, a 118. sz. dalként.

Sonkoly fölsorolja a kottás kiadványokat: Bartalus István 1869-i *Magyar Orpheus*-ától Harmat Artur háromszólamú férfikarának 1954-i kiadásáig. Ez az utóbbi 1968-ban is megjelent: Harmat Artúr: *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.* Férfikarra zongorakísérettel. Csokonai Vitéz Mihály versére. Bp., 1968.

Sonkoly nem említi, hogy a MTAK. XIX. sz. első feléből való „Kottás énekeskönyv"-ében is megvan a vers és dallama, a 2a oldalon (ld. Stoll, 862. sz.). Dallamát az ÖÉ. alapján közöljük.

Idegen nyelvű fordításai

Mint Csokonai egyik legjellegzetesebben magyar hangvételű, zamatú, humoros népies versét, gyakran és szívesen vették fel az idegen nyelvű magyar antológiákba.

Angol: *Love Song to the Foal-Hide Flask.* Fordította: Thomas Kabdebo & Valerie Becker Makkai. In: Quest of the 'Miracle Stag': The Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London) [1996], 151—152. l.

Finn fordításai: *Lemmenlaulu varsannan-kaleitilleni.* Fordította: Toivo Lyy. Helsinki. 1970. Unkarin Lyyra. 78. l.

Japán. Ford.: Imaoka Dsuicsiro: Hungari — Sibunkagu Zensi. (Magyar vers- és prózagyűjtemény.) Tokio, 1955. 153—156. l.

Német fordítását — Kazinczyhoz 1820-ban intézett levele szerint — Mailáth János elkészítette (ld. KazLev. XVII., 226. l.), de a későbbi antológiákban nem ez, hanem Gustav Steinacker fordítása került bele. Ez *Liebeslied an meine Feldflasche* címmel jelent meg a *Pannonia — Blumenlese aus dem Felde der*

neueren Magyarischen Lyrik c. antológiában: Leipzig, 1840. (V. ö. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* Bp., 1915. 279. l.)

Újabb kiadása: *Ungarische Lyriker* (Metrisch Übertragen von Gustav Steinacker. Leipzig—Pest, 1875. 8—10. l.)

Johann Heinrich Schwicker: *Geschichte der ungarischen Literatur.* Gera, 1896. 293—294. l.

Orosz fordítása: Lubonaja pecny k flazske zserebjacsij skure. Ford.: Nyikolaj Csukovszkij. Antologija Vengerszkoj Poezii. Moszkva, 1952. 95—96. l.

Román fordítását már a múlt század elejéről ismerte s ismertette Engel Károly: „A kézirat [RNK Akadémiája, Bukarest, Ms. 5546] a Békaegérharcon kívül még két románnyelvű verset tartalmaz: *Ploscuţa cu piele de mînz — Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* román fordítását és egy sapphoi versmértékben írott kétversszakos költeményt." (*Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának fordítása.* (NyIrK. 1959. 43. l.) A fordításról magáról ezt írja: „A Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz román változata minden szempontból felette áll a Békaegérharcénak. Noha a fordítás nincs keltezve, a címből: *Máj tzére gye Glume Ploszká ku tyéle gye Munz gyin Vérsurilye Domnulaj Tsokonai intoarsze in versurj Rumunyésty,* arra következtethetünk, hogy a Békaegérharc sikerén felbuzdulva ültette át ezt is. Miként az eredetije, húsz négysoros, a, a, b, b, rímképletű versszakból áll. A szövegben alig akad egy-két — román népnyelven elő nem forduló — magyaros szóalak, például Sz. Mihály, cop—kupa stb., s így a mai olvasó számára is szinte töretlenül tolmácsolja a népies versformával szerencsésen párosuló társadalombírálatot.

Mindennek ellenére úgy látszik, hogy a *Ploszká ku tyéle gye Munz* nem tudta felvenni a versenyt népszerűség dolgában a Békaegérharccal, hiszen csak egyetlenegy általunk ismert kéziratban fordul elő." (I. h. 48—49. l.) Az 52—53. oldalon pedig közli az egész román fordítást.

Újabb román fordítása: *Cîntec de dragoste la plosca din piele de mînz.* Fordította: Virgil Teodorescu. In: *Antologia literaturii maghiare* I., Bucuresti, 1965. 444. l.

Szlovák nyelvű fordításairól Sziklay László és Vargha Balázs számolt be, közölve a fordításokat is: *A szerelemdal a Csikóbőrös kulacshoz két szlovák fordítása.* (A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Szeged, 1963. II. rész. 135—150. l.)"

434. Megkövetés

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a Kcsj, a „N° 9° Lepurizáltattak" kötegben feltüntette egy kéziratát: „2. *Megkövetés*". Ez azonban nem maradt ránk.

Viszont számos közel egykorú másolatát ismerjük, noha a LD.-ban megjelent; ennek az lehet a magyarázata, hogy dallamra alkalmazva énekelték, s

az énekgyűjtemények összeállítói ezért írták le a szöveget is, de rendszerint nem a teljes verset.

Közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 476: 76—80 (Sebestyén Gyula-ék.); Oct. Hung. 1282: 26a (Marton István-ék.); OSzK. Ms. Mus. 2300: 44—45. l. (Márkus István-ék.); MTAK. Népk. 171: 2b (H. A.-ék.); DPD. 138. sz. 276—277. l.; DebrK. R 2729: 18b—19b (Técsői Szabó István-ék. 172—173. l.); DériM. V. 604. 308: 282—283. l. (Dávidné Soltári); Csabrik Soma emlékkönyve, Debrecen, magántulajdon (Folklorizálódott szöveg: „Mond vissza *Jultsám* te is"); SpK. 131: 23—24. l. (Felvidító); SpK. 1707: 203—204. l., 145. Dall. (Nihelszki Dávid-ék.) („Mond vissza *Rózsám* Te is"); Nyári Bálint-ék., Told. 155. l. (Kiskunhalas, Thorma János Múzeum Adattára. 3667. sz.); Kolozsvár, EKvt. 3109: 1ab (Mf: MTAK. A. 151 III); Kolozsvár, EKvt. Ms. 5. — 1933; Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 10. č. 24: 138—140. l. (Nagy Ferenc-ék); XXII. C 41. č. 23: 53—54. l. (Vári Szabó Sámuel-ék.); XXII. C 49. č. 56/VI, 325. l. (Kováts József és mások versei).

Megjelenése

Viszonylag kései keletkezése miatt csak az 1799—1802 körüli Kcsj.-re került föl, a „Lepurizáltattak" közé, bizonyára azért, mert Csokonai kiadásra szánta; föl is került a LD. mindhárom tervezetére: a LD/t_1-n: *„19. <Ha haragszol:>"*; a LD/t_2-n is kezdő szavaival található, de áthúzás nélkül, az *Esküvés* után. Végül a LD/t_3-n az I. Könyv XIX. verseként található, s úgy is jelent meg a LD.-ban: 55—56. l., az Első Könyv záróverseként.

A folklorizálódott versnek három közel egykorú kiadását ismerjük; szerző nélküli szövegváltozata az 1826-i és 1834-i sárospataki dalkiadványban (ld. Cs/ÖM. I, 291—292. l.). Fölvette a Csokonai-kiadó Kecskeméthy Csapó Dániel is daloskönyveibe, a szerző neve nélkül, a 4. vsz. híjával: *Dalfűzérke* I. Pest, 1844. 23—24. l.

A későbbi kiadások az ÓD.-n alapulnak.

Keletkezése

Az 1802 körül írt vers — voltaképp Metastasio-parafrázis — nem valóságos élményből született, nem Vajda Juliannához szóló vers, hiszen akkor már régen elszakadtak egymástól. A LD. Első könyvéhez volt szükség egy csattanós záróversre, ezért költötte át Metastasio V. cantátáját a költő (amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla). Nincs okunk tehát, hogy föltételezzük, hogy esetleg 1802-ben Sárosyné Ilosvay Krisztina volt e szabad fordítás, átköltés ihletője, bár ez sem elképzelhetetlen egészen.

Vargha Balázs kiadásai az 1803. év terméséhez sorolták, de szerintünk — a Kcsj. adata is bizonyíthatja — már 1802-ben elkészülhetett.

Szövegkritika

Kézirata nem maradt ránk, a folklorizálódott változatok szövegváltozataira utaltunk. A cím viszonylag kései: még a LD/t_{1-2}-n is csak kezdő szavaival szerepelt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint keletkezéséről szólva érintettük: nem Vajda Juliannához írt vers, sőt idegen ötlet nyomán született a Lilla-élmény utáni években.

A kutatás korábban német mintát keresett a költeményben: Baróti Lajos az utolsó vsz.-ban Bürger hatását vélte fölismerni: „A *Megkövetés* című dal két utolsó versszaka is nagyon emlékeztet Bürger eme soraira

Und sollte dich der Raub verdriessen,
So geb' ich gern den Augenblick,
Die Schuld des Frevels abzubüssen,
Ihn hundertfältig dir zurück."

(Baróti L.: *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI [1886], 226—227. l.; v. ö. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre.* Uo. XXV [1888], 268. l.

Kastner Jenő azonban ennél sokkal közvetlenebb forrását találta meg Metastasio *V. Cantátájában*, amelyet különben Csokonai korábban le is fordított prózában: „...a bájos könnyedségű *Megkövetés* [...] részleteiben is teljesen azonos a *Scusa* cz. pásztorkölteménnyel (V. cantata), csakhogy a téma mellől — »Azért haragszol, hogy azt mondtam szeretlek? Hiszen akkor mindenkire haragudnod kellene! Bosszuld meg inkább azzal magad, hogy visszamondod, én nem haragszom meg érte« — elhagyja a melléktémát — »lássa a forrás vizében, mily csúnya haragosan s mily szép mosolygón.« — Metastasio cantatáját tiszta, egyfogású dallá alakítja." (ItK. 1922: 50. l. A kantáta teljes szövegét ld. Cs/Szpróz. 36—37., 277—278. l.)

Juhász Géza ehhez ennyit tett hozzá, hogy „Még az idegen ötletet kiaknázó *Megkövetés* is, sőt a bevallott fordítás is vérbeli Csokonai-mű." (ItK. 1953: 462. l.)

E felfogását osztva írta Szauder József a Metastasio-átköltésről: „némelyik cantata a költő alkotásának válik a részévé — velük hasonítja át és teremti újjá Csokonai a tökéletesen birtokába vett metastasiói mintát (erre figyelmeztet [...] az V. cantátának tökéletes újjáteremtése a Lilla-dalok közt, a *Megkövetés* c. dalban)." (OlIr. 422. l.) majd ugyanott még ezt írta a költeményről: „...az *V. cantátá*-nak *(A mentség)* újjáteremtése a *Megkövetés*-ben a metastasiói érzelmes stílusnak ugyanazt a funkcióját igazolja, melyről előbb szóltunk: Csokonainak a líraiság oldott nyelvére való nevelését s önerejének kibontakoztatását." (428. l.) Mindezt elfogadva V. Szendrei Júlia így méltatta a verset: „A

Megkövetés-ben az alaphelyzet metastasiói csíráját (V. kantáta: *A mentség*) újjáteremti és játékosan évődő, oldott líraiságú nyelven, gazdag, telt versmuzsikával, a hangsúlyos vers nyolcas-hetes kombinációiban érett költői alkotásának részévé formálja..." (66. l.)

Az olasz minta ellenére Csokonai tehetsége ízig-vérig magyar — népies — dallá avatta a verset; egyetérthetünk Móricz Zsigmonddal: „Olyan szokatlan édes, új hang, amelyen csak Petőfi tudott még beszélni, a *Megkövetés* [Idézi a verset]. Ez talán a legelső igaz, magyar és pedig végtelenül kedves férfi szívből fakadt szava." (*Csokonai Vitéz Mihály.* 1905. In: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok.* Bp., 1952. 73. l.)

Horváth János a LD.-at elemezve ezt a megjegyzést tette a költeményre: „Apró fortéllyal jelenetet rendez egy csókért *(Megkövetés)*" (46. l.).

Verselése

Kétütemű, keresztrímes, többnyire trochaikus lejtésű 8-as és 7-es sorokban íródott, amint erre már Elek is utalt (7. l.); Horváth János is a vers „Faludiféle nyolcas-hetes" formáját emelte ki (IrNép. 75. l.). Ennek alapján írhatta Sőtér István: „A *Megkövetés* népdali üteme oly tökéletes, mintha már Petőfi és Vajda János éveit élnők" (Werth. 192. l.), illetve valamivel később: „...néha [...] a Faludi-sorok alkalmazásában olyan népdali könnyedséggel jár el, hogy az hangzásilag már Petőfire emlékeztet *(Megkövetés)*." (Lit. 1974/3: 5. l.)

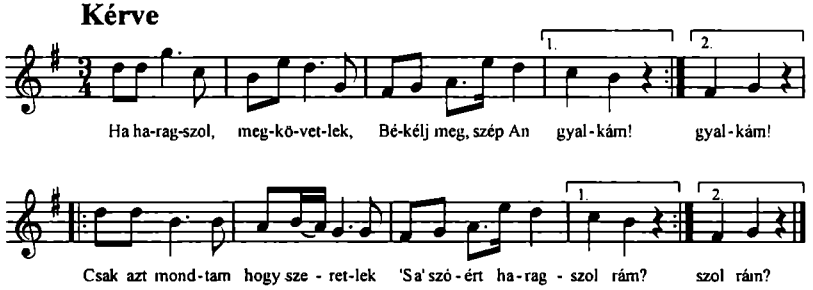
Dallama, megzenésítése

Egykorú dallamát Tóth István őrizte meg (34. l.).

Molnár Antal ezt írta róla: „Vannak végül nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus-utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor), — »Idvez légy áldás forrása« (A nap innepe), — »Zokoghat még egy betűcskét« (Az utolsó szerencsétlenség), — a gáláns stílű »Életem mái komor órái« (A bukkal küszködő; *dúrban*!!), — a kellemes menüettlejtésű »Édes álom fogta« (Fannihoz), — a bájos németes diákdal »énekeljünk Cypriának« (Két szerető dalja), — »Áldott magánosság jövel« (A magánossághoz), — »Ha haragszol, megkövetlek« (Megkövetés) és mások." (CsMűdal. 6—7. l.) Később meg ezt írta róla, kottáját is közölve: „Tóth I. I. r. *56. sz.* Csokonai-vers, »Megkövetés«, mazurka-dallamra. Romlott lejegyzés. Közöljük 30. sz. alatt a kótapéldák közt." (NyDall. 117. l.; a 142. l.-on közölte a kottát is.)

Sonkoly azt írta a Tóth István lejegyezte dallamról, hogy „Kéttagú rokokódal" (126. l.), s ugyanitt utalt Molnár Antal NyDall. c. munkájának megállapításaira, említve még — Molnár nyomán — Losonczy Dezső kabarédal-feldolgozását is; erről Molnár pontosan ezt írja: „E jelenethez [az Apolló-kabaré I. világháború utáni Lilla jelenetéhez] jól sikerült kabarézenét írt Losonczy Dezső, megzenésítvén négy Csokonai-dalt (Megkövetés, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Alku: a végén táncproporcióként menüettel és A reményhez), melyeket spinétkísérettel adtak elő." (CsMűdal. 17—18. l.)

Sonkoly megemlíti még Csokonainak Polgár Tibor által feldolgozott színművét, a *Culturá*-t is, amelynek ez a vers dalbetétje lett. (Ld. Csokonai Vitéz Mihály: *Kultura.* Dalos játék 1 felvonásban. Mai színpadra alkalmazta: Thurzó Gábor. Zenéjét írta: Polgár Tibor. Kézirat gyanánt kiadja a Népművészeti Intézet. Bp., [1955.] 6—8. l.) Sonkoly adatait Benkő András így egészítette ki: „Almásinál (I. 14.) a szöveg 6×4 sor. Az eredeti szöveget az utolsó négy ütemben megtoldja »La-la-la«-val, s ez arra enged következtetni, hogy utólag alkalmazták a költeményt e dallamhoz. Teljes ütemmel kezdődő mazurka-szerű változatát közli Molnár (Molnár i. m. 30. sz. kottapélda). Sonkoly nem említi, hogy Almásinál is megtalálható ez a dal (Sonkoly i. m. 126)." (NyIrK. 1963: 96. l.) Kottáját Tóth István nyomán közöljük.

Idegen nyelvű fordításai

Japán, orosz és román fordításait ismerjük; talán azért fordították viszonylag kevesen, mivel az alapötlet nem egészen eredeti, s mivel nyelvi zamata, népdalszerűsége idegenek számára kevésbé érzékelhető.

Japán fordítása: Imaoka Dsuisiro által. In: Hungari—Sibunkagu Zensu. (Magyar vers- és prózagyűjtemény.) Tokio, 1955. 152. l.

Oroszul: Nyikolaj Csukovszkij: Proscsenie. In: Antologia Vengerszkoj Poezii. 93. l.

Román fordításával Engel (Köllő) Károly foglalkozott, anélkül azonban, hogy a fordítást közölte volna: „Bota Mózes gyoroki román köztanító 1829-ben

az ifjúság használatára kiadott versgyűjteményében többek között 3 Csokonai verset közölt románul: *Az esküvés, Megkövetés, Búcsúvétel.* Ugyancsak ő Csokonai Békaegérharcát utánzó kis elbeszélő költeményt is írt s művét Rétháti Kövér Jánosnak, a román iskolák nagylelkű pártfogójának ajánlotta. (Bota Mojsi, *Versuri indemnátóre ca'tre deprinderè tenerimeĭ romá'neschi intru invá'tzeturi'* Buda, 1829)." (Engel Károly: *Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának román fordítása.* NyIrK. 1959: 51. l.

435. A' Tihanyi Ekhóhoz

Kézirata

A költeménynek *A' Füredi parton* című ősfogalmazványa: KK. V, 2ab, 4ab, 6a (K_1); ennek vázlata: 10 versszakkezdő sora — változatok is —: DebrK. R. 788.6: 1a.

Mai címével a Kcsj. kéziratleltárán tűnik föl a „N° 11° Rongyosok" kötegben, ahol a 20., *A' Tihanyi Ekhóhoz* címmel.

Saját kezű tisztázata, a cenzori példány része: KK. III, 79b.: LIII. *A' Tihanyi Ekhóhoz* (K_2). Ennek folytatása, a befejező rész: a 9. vsz. 3 sora és az utolsó, 10. vsz.: DebrK. R. 788.5: 1b—2b. (K_3).

Közel egykorú másolatai: DPD.: 273—275. l. (A LD. nyomán, *Cs.V.M.* névbetűkkel.) A számos egykorú másolat is a LD. nyomán, vagy emlékezetből készült, mivel dallamra alkalmazva énekelték; ez az oka annak is, hogy kinyomtatott volta ellenére sokan másolták. Ld. pl. OSzK. Ms. Mus. 230.: 41—44. l. (Márkus István-ék.); DebrK. R. 3760/1: 8. Dall. 6b—7a (Komáromi János-ék.); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gy.: XXII. C 10. č. 24: 86. Dal. 99—100. l. Az 1., 3. és 5. vsz. (Nagy Ferenc-ék.); ugyanitt a „126. Dal", a költemény befejező része, a 6., 7., 9., 10. vsz. (143—145. l.); uo. XXII. C 41. č. 23. „Nota CCXXVIII.", 177—178. l. (Vári Szabó-ék.) stb.

Megjelenése

A költő csak a *Lilla* nevére 1802 körül átírt változat kiadásának gondolatával foglalkozott: az 1802-i ÚK.-n még kezdősorával található a 18. helyen: „+ *Óh Tihannak rijjadó Leánya.* — *Oda.* (A sor elején a + jel a szerelmes tárgyú verseket jelölte.) „Óda" volta ellenére (a műfaji bejegyzés magától Csokonaitól származik) nem az ÓD.-ba, hanem — tárgyánál fogva — a LD.-ba sorolta a költő. Így került rá a LD/t_1-re, a 45. helyre, két kezdő sorával, majd a LD/t_2-re, sorszám nélkül, a jegyzék végétől számított 7. helyre, szintén kezdő szavaival; végül a LD/t_3-n a III. Könyv LV. darabja lett, most már címével: *A' Tihani Echóhoz.* Így jelent meg a LD.-ban, de nem a LV., hanem az LIV. helyen (mivel a cenzor *A' Feredés*-t törölte): 161—164. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Az eredetileg Rózsi halálát elsiratő, 1798 táján írt verset (ennek eredetét ld. kiadásunk IV. kötetében, a **304.** vers jegyzetében: 484—486. l.) a LD. előkészítésekor, 1802 táján vehette elő s dolgozhatta át a költő úgy, hogy Rózsi nevét átírta Lillára, s a vers címzettje már nem *„meghólt"*, hanem *„a' tiran törvénynek / 'S a' szokásnak meghódolt"*; az átdolgozást *A' Füredi parton* eredeti szövegének módosításával 1802 körül végezhette. (V. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 320—325. l.)

Szövegkritika

A K_2-ben a c í m fölött a sorszám *LIII.;* ez utóbb átjav. irónnal *LIV.*-re.

A két szövegváltozatra — s a címváltozatra — Toldy utalt először, közölve a főbb eltéréseket is (XXXV., 936. h.).

A K_2 szövegeltérései a LD.-hoz képest:

8. K_2: *bajt* A *nem* utóbb beszúrva a sor fölé.
10. K_2: *Fürednek* A helynév aláhúzva.
55. LD.: *Mint egy* A K_1 szerint em.
65. K_3: *Pór* A K-ban aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A LD.-nak — s Csokonai egész költészetének — egyik kiemelkedő remeke, s éppen azért válhatott azzá, mivel mély személyes élményből született; ha eredetileg nem is Lilla-élményből, de Vajda Julianna elvesztésének fájdalma harmonizált a Rozália elvesztésén érzett még friss fájdalommal, amiben a költő egész hazai írói-emberi elmagánosodásának fájdalma is ott visszhangzik.

A vers keretét és hangulatát megadó természeti jelenség, a híres tihanyi visszhang közvetlen élménye lehetett Csokonainak 1798-ban, de az irodalomban, a költészetben is akadtak már megörökítői. Fehér Antalnak két évtizeddel korábban jelent meg önálló füzetben *A Balatoni tihanyi echonak eleven zengése* c. munkája (Buda, 1779), s Csokonai füredi költő barátja, Horváth Ádám valóságos „echós" verset írt *Tihan siralma* címmel:

Tihan-síralma

Nóta: Magas hegyek, szelid erdők! — Faludiban.

Élsz-é még szép Tihan' Vára? — Óh jaj! tsak addig élek,
Míg itt nem hágy nem sokára, ez útnak indúlt *Lélek* —
Jer velem Somogy! Könyvezni; és ekhózzad jaj-szómat,
Hadd tudja jól meg-érezni hiv Atyám, síralmomat.

Mond könyvezve velem edgyütt; Somogy-is sírhat — *sírhat.*
Somogy 's Tihan gyászos verset edgymásnak írhat — *írhat.*
El-mégy Atyám; mégy Fő Papom: mégy Angyalom — *Angyalom;*
Mégy, és az én bútsúzásom tsak síralom — *síralom.*
Tettzett Istennek — hát Isten' hírével mennyen — *mennyen;*
Légy áldott kegyes Fő Papom Földön és mennyen — *mennyen.*

Irta Füreden [a tihanyi apátság haldokló főpapjáról] 1. *Junii, a'* Decretorius Terminus *előtt tizenedgy nappal* Horváth Ádám." (MMusa. LII. 1787 II. jún. 30. 416—417. l.)

Csokonai dunántúli barátja, a természettudós lelkész, Fábián József is megemlékezett a jelenségről tudománynépszerűsítő munkájában: „Tihanynál a' Balaton mellett igen derék Ekhó vagyon, melly egy tizenkét szilabából álló verset egészszen viszsza mond." (Fábián József: *Természeti tudomány a köznépnek.* Veszprém. 1803. 91. l.)

Maga Csokonai is alkalmazta ez idő tájt a *„Tihannak / Rijjadozó hajadonja"* képet Festetics Györgyhöz írt ódájában (ld. ÓD. 104. l.).

Haraszti úgy vélte, hogy 1798 tavaszán Festetics Györgynél Keszthelyen tett látogatása után járt Tihanyban a költő s akkor írta meg költeményét, de hogy melyik változatot, arról nem nyilatkozik: tárgyalt versünket ugyanis úgy idézi (az 1. és a négy utolsó vsz.-ot), hogy elhagyja a *Rózsi*-ra, ill. *Lillá*-ra vonakozó kritikus részeket: „Mikor Festeticsnél Csokonai megjelent, készpénz helyett csak igéret-váltót kapott [...] Ujabb kínokkal, felszaggatott sebekkel távozott Tihany felé, ide szakadt barátainak felkeresésére; ez utjában felébredt fájdalma, mely a puszta szerelmi búbánatból kibontakozni kezdett s egyre általánosabb jellemet öltött: a világfájdalom felé közeledett. Nem ahhoz, mely a lét megoldhatatlan problémáinak vaskalickájában verdesi agyon magát: nincs benne sem Cain, sem Manfred lelke, Hamlettől is véghetetlen távol áll; az ő fájdalma olyan mint századjáé, mint a lelki rokonául ismert Rousseaué. Mindketten a társadalommal szegezik szembe mereven saját egyéniségüket, s az így nyert sebek felett jajonganak, lelkük összes kínjait a társadalomnak szórva vádkép fejére. [...] Ilyenkor, mint most is, midőn az emberektől kigúnyolt, barátaitól meg nem értett fájdalmára a magányban keres enyhűlést, mindig az ermenonvillei remetének alakja, eszményképe ötlik elméjébe s az ő emléke felett mereng..." (141—142. l.).

Ferenczi, Harasztihoz hasonlóan, úgy látja, hogy 1798 áprilisa táján keletkezett a költemény (az ősszöveg rejtélyeiről azonban ő is hallgat): „április 24-én kapott három császári aranynyal hagyta el Keszthelyt s a Balaton vidékén, a Bakony és Vértes hegyben fekvő falvakban egy-egy ev. ref. papnál, olykor egykori tanulótársánál időzvén, Balaton-Füredre ment. Itt *A tihanyi echohoz* cz. hires költeményét irta, melyben elpanaszolja csalódását barátaiban s az emberekben; Rousseau módjára szeretne magányban élni, hol «ember és polgár» lesz, hol bölcsesé teszi őt a természet s az értelem; majd egy boldogabb kor áldani fogja porait. Úgy látszik azonban, hogy ő Lilla férjhezmeneteléről csak később értersült. Épen Nagy-Vázsonyban, Édes Gergely ref. papnál

volt akkor, midőn megtudta Lilla férjhezmenetelét s fájdalmai megujultak..." (87. l.).

(A kérdés újabb felülvizsgálatára vállalkozó Vargha Balázs az ősszöveg — *A' Füredi parton* — megírását „1796 kora őszére" tette [ld. ArcV. 140. l.] — tévesen, amint a korábbi kidolgozás jegyzeteiben részletesen rámutattunk.)

Csernátoni Gyula, a magyar ódaköltésről értekezve hiányolta a vers „ódai szárnyalásá"-t; „elnyújtott, s inkább nevezhető valami romantikus színezetű andalgásnak" — írta róla (ld. Figy. XIII. [1882], 17. l.); s nyilvánvalón Haraszti járt közelebb az igazsághoz, aki nem ódának tekintette, hanem „a világirodalmunk legigazibb érzéssel s legszebben írt elégiái közé" sorolta (in: Beöthy 647—648. l.).

Műfaji tekintetben szólt a kérdéshez Harmos Sándor, s vitatva az elégiának önálló műfaj voltát: dalt és ódát látott a tárgyalt versben és rokonaiban *(A' Reményhez, A' Magánossághoz)* (ld. *Csokonai lyrája.* ItK. 1913: 10. l.). Babits úgy vélekedett, hogy: „A magánossághoz írt óda tökéletes remek, a Tihanyi Ekhó már sokkal kevésbé" — véleményét azonban nem indokolta részletesebben. (Nyugat, 1923. I, 395. l.)

Haraszti vetette föl — bizonyító példa említése nélkül — a Matthissonnal megvonható esetleges párhuzamot: „Matthisson megénekli a genfi tavat, Csokonainál pedig már a Balaton képe merült fel a »Tihany riadó leányához« intézett költeményben." (Figy. XIX. [1885], 19. l.)

Ezt a halvány utalást Demek Győző már úgy értelmezte, hogy „Haraszti [Gyula] is párhuzamot von a Genfersee és A tihanyi echóhoz közt, mert szerinte hasonló tárgyakat dolgoznak fel. De ez sem talál;" (EPhK. 1891: 236. l.).

Alszeghy Zsolt szintén „Matthisson *Genfer See*-jének... méltó párja"-ként említette (ItK. 1917: 429. l.).

Baróti Lajos meglehetősen távoli és sovány — de már pontosan meghatározott — reminiszcenciákat idézett Matthisson költeményéből: „Legszembeszökőbb reminiscentiák Matthisson *Genfersee*-jéből *A tihanyi echo* következő sorai:

> Itt.... a természet majd.... bölcsebbé tesz engemet
> Hier würde mir die Weisheit Rosen streuen.
> Távol itt... könnyezem le napjaim.
> Die Freundschaft mir die Augen weinend schliessen.

és alább:

> S a mely fának sátorában
> Áll együgyű sírhalmom magában.
> Erhübe sich mein Grab in Eichenschatten."

(*Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXV. [1886], 229—230. l.)

Székely György oly „igaz és őszinte érzés szülötté"-nek tartotta ezt a költeményt is, amelyben „Bürger hatása alól meg tudott szabadulni" Csokonai (ld. Figy. XXV. [1888]: 267. l.).

A német költők után Oláh Gábor klasszikus-reminiszcenciákat keresett a költeményben, de csak annyi kapcsolatot talált, hogy a magyar költő is megszemélyesíti a visszhangot, mint az antik mitológia: CsLat. 47. l.

Staud Géza már a romantika megjelenését látta e költeményében is Csokonainak (ld. Orient. 149. l.), míg Szerb Antal és Klenner Ferenc — finomítva a kérdést — a preromantika megjelenését üdvözölte a versben: Szerb Antal: MIr. I, 282. l.; Klenner 30. l.

Juhász Géza volt az, aki a Toldy által már fölvetett (de végig nem elemzett) kérdést, hogy az ősváltozatban *Rózsi* neve fordult elő, tovább boncolta; 1953-ban ezt írta: „Száz esztendőn át színezgették a Vajda Júlia-féle hófehér szerelmi regényt, túlnyomórészt olyan versek alapján, amelyek nem Vajda Júliáról szóltak, mint pl. *A tihanyi echóhoz* vagy a *Reményhez.*" (Építünk, 1953/4: 13. l.) Majd később — idézve a Rózsi haláláról szóló sorokat az ősszövegből — „pusztán pszichológiai" ténynek fogta fel a versbeli halált, hogy Rózsit az élő Földiné Weszprémi Juliannával azonosíthassa (ld. It. 1953: 462. l.).

Részletesen foglalkozott a költeménnyel, a Juhász által fölvetett kérdéssel is Makay Gusztáv: „Izgalmas kérdés, hogy ki volt a szövegben emlegetett Rózsi? (Másutt Rozália néven idézi Csokonai.) Úgyszólván semmit sem tudunk róla. Csokonai egyik kutatója (Juhász Géza) úgy véli, hogy azonos Földi doktor feleségével, akibe a költő állítólag szerelmes volt, s azért nevezi »megholtnak«, mert az ő számára csakugyan elveszett. (A Lillához írt búcsúlevélben is azt írja, hogy Lilla meghalt az ő számára.) Akárhogy van is: tény, hogy Csokonai végül Lilla nevéhez fűzte a verset (több más régebbi versével együtt), és eszmei-érzelmi tartalma pontosan fedi a csalódott költő 1798-as érzéseit és gondolatait." (*„Édes hazám, fogadj szívedbe!..."* — Verselemzések. Bp. 1959. 65—66. l.

Makay foglalkozott a 8. vsz. „Ember és polgár" kifejezésének mélyebb politikai értelmével is (67. l.), s Julow is úgy vélte, hogy ez a költemény: „(amelynek első változata még a Rozália-korszakhoz tartozik, s mintegy átmenetet alkot a nagy radikális versektől) még nyíltan beszél nemesi vigalmak, a földesúri juss, a zsarnok törvény ellen, szembeszögezve mindezzel a maga rousseau-i »ember és polgár« eszményét, s a nagy lélek dermesztő magáramaradását, akinek elhivatottsága az évszázadoknak szól." (MIrT. III, 239. l.) Későbbi tanulmányában barokk és szentimentális elemeket fedett föl a költeményben: ItK. 1973: 651. l.

Sinkó úgy látta, hogy a versben Lilla (Rózsi) elvesztése, „részévé vált egy egész nagy romba dőlt világképnek", s ebbe tartozik az utolsó sorokban említett költői elhivatottság tudata is (ld. 171. l.).

Sőtér István is észrevette, hogy a vers mélyén valamilyen nagyobb megrendültség is meghúzódik: Werth. 192. l. Később meg ezt írta a költeményről: „Ennek [az] utolsó korszakbeli, formai zártságra, klasszikus tökélyre törő, és ugyanakkor mégis érzékeny líraiságnak két legremekebb példája *A tihanyi*

Ekhóhoz végső változata, valamint *A reményhez* románcossága." (Lit. 1974/3: 6. l.)

Pándi Pál is fölfigyelt erre, aki hosszabb elemzést szentelt a költeménynek: „Az önvallomás az emberi megbántottság mélypontjáról indul, és az emberi költői öntudat, méltóságérzés magasáig emelkedik. Ennek az egész költeményen átívelő emelkedésnek szerves tényezője az érzékeny költői öntudat, a poétai kiválasztottság érdemének fegyelmezetten fölényes önérzete. Ennek az öntudatnak a kisugárzója — az elvont tükrözés, s nem a logikailag közvetlenül kifejező megnyilatkozás jegyében — a formai választékosság, a formateremtő hatalom hangsúlyos volta." (*„A tihanyi ekhóhoz" — Jegyzetek Csokonai Vitéz Mihály költeményeiről.* Kortárs, 1973/9: 1465—1475. l.)

Pándi megállapításaihoz kapcsolódva írta Baróti Dezső: „Pándi Pál [...] hangsúlyozta, hogy ebben a versben »az elveszett remények, csalódások sorozatáról van szó, amelyet betetőz s nem kiküszöböl Lilla elvesztése«. Mindezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy azok a nagyszerű vitális energiák, amelyeket szerelme ébresztett, a sok nehézség közepette is ébren tartották még benne a közhasznú, felvilágosult tevékenység társadalmi lehetőségeinek reménységét. De amikor Lilla végül is meghódolt a feudális társadalom »tyrann törvényének és a szokásának«, különben is nehezen ébren tartott reménye teljesen szertefoszlott, s nem maradt számára más, csak a magány. Igaz, nem akármilyen magány, hanem Ermenonville remetéjének, Rousseau-nak a jövőtől igazolást váró filozófusmagánya...

A tihanyi ekhóhoz egyszerre ódai és elégiai hangú meditációi visszatekintve is újabb oldalról világítják meg e lázadó szerelem természetét, s néhány hasonló korábbi utalás után immár végleg a társadalomban és történelemben jelölik ki a helyét." (Árny. 253—254. l.)

A „természet magányá"-ba menekülő, megnyugvást ott kereső s találó rousseauista költő hitvallását emelte ki a költeményből Vörös Imre is: *„A tihanyi Ekhóhoz* írt versében Csokonai [...] már nemcsak az igaz ember, hanem az igaz polgár eszményének megvalósítását is a természet magányában tartja lehetségesnek." (Vörös Imre: *Felvilágosodás kori tájleíró költészetünk eszmei forrásai.* It. 1984. 19. l.)

1. *rívjadó* (rég.): kiáltó, jajongó (ld. NySz.). A jelzőről írta Haraszti: „Csokonai a jelzőkben mindig rendkívül szerencsés, új s merész tud lenni. »Oh Tihanynak *riadó* leánya!« így aposztrofálja a visszhangot." (In: Beöthy 650. l.).
2. *szent hegyed közül:* a görög hitrege szerint az erdei nimfa, Echo, csontjai sziklákká változtak.

10—11. *Kútfő:* forrás; utalás a (balaton)füredi szénsavas gyógyforrásokra; Füred — a mai Balatonfüred — savanyúvíz-forrásai révén már a múlt században látogatott fördőhellyé vált; Horváth Ádám, Széchényi Ferenc udvarháza írók, tudósok gyakori találkozóhelye volt.

13. *Nimfa:* az antik hitrege szerint Echo erdei nimfa volt, aki Héra (mások szerint: Aphrodité) büntetéséből sem megszólalni nem tudott, sem más szavait válasz nélkül nem hagyhatta.

15. *szirtok* (rég.): szirtek. A szó mélyhangú ragozásáról ld. Csokonai jegyzetét: HG. I, 692. l.

38—39. E sorokkal kapcsolatban ezt írta Pándi Pál, utalva az első kidolgozás szövegére: „»A tiran törvény« nem ugyanazon a helyen és jelentéssel mutatkozik meg a második változatban, mint az első szövegezésben a »földesúri juss«. »A tiran törvény« itt arra vonatkozik, hogy az anyagi érdekekre ügyelő szülői önkény határozza meg a lányok sorsát, s nem az önakarat. A »szokás« említése pedig alighanem célzás arra, hogy a lányoknak »illik« elfogadni a szülői akaratot. Ilyen a társadalom... A »tiran törvény« és a »földesúri juss« tehát nem ugyanarra a rosszra utalnak, de mindkét kifejezés a feudalizmus megnyilatkozásaival állít szembe." (Kortárs, 1973/9: 1470. l.)

43. *erémi* (gör.—lat.): remetei, magányos; talán utalás a kőbe vájt tihanyi barátlakásokra, a bazilita szerzetesek állítólagos celláira.

E strófa megszületésébe belejátszhatott Kármán József írása is az Urániában, amelyről Kastner Jenő ezt írta: „Kármán József, a szerkesztő, lelkes cikket ír Petrarca remetelakáról s a Vaucluse-forrásról, hol a vadony bérc hangoztatta az olasz lírikus jajgatásait." (EPhK. 1923: 147. l.

55. *Russzó Ermenonvillében:* Jean-Jacques Rousseau-t Ermenonvilleben temették el. Sírfeliratát Csokonai följegyezte (ld. Cs/ÖM. I, 110. l.).

Mint Gulyás József is rámutatott, Csokonai Festetics Györgynek írt levelében is utalt „az ermenonvillei sírnak hideg nyárfái"-ra (ld. DebrSz. 1927: 164. l.; v. ö. HG. II, 666., MM. II, 859—860. l.). Ugyancsak Gulyás mutatott rá, hogy ez a motívum előfordul a *Halotti versek*-ben is (ld. i. h. 163—164. l.).

56. *Ember és polgár:* a kifejezésre Gulyás József a Holbachból fordított *Természeti morál*-ból idézett párhuzamot (ld. Nyugat, 1939/II, 166. l.; v. ö. uő. DebrSz. 1927: 164. l.)

Ezzel kapcsolatban írta Waldapfel, hogy „a francia forradalom első deklarációjában is szereplő »ember és polgár« egysége marad az ő ideálja mindvégig." [Idézi a szóban forgó sorokat.]" (MFelv. 275. l.) Arra, hogy a sor Martinovics kátéjára is vonatkozhat, Makay Gusztáv mutatott rá (ld. i. m. 67. l.).

65 kk. Oláh Gábor Horatius III. 30. ódájában kereste e sorok ősmintáját, rámutatva rokonságára a *Dr. Földi sírhalma felett* c. óda zárósoraival: „Mint Horatius III. 30. ódájában:

Non omnis moriar multaque pars mei
Vitabit Libitinam... Ego postera
Crescam laude recens.

Csokonai még egyszer szól a »boldogabb időkről«, mikor föllelik behorpadt sírhelyét..." (CsLat. 26. l.)

Verselése

A trochaikus lejtésű, 7 (az ismétlődő végsorokkal 8) soros versszakok keresztrímes 10-es és 7-es sorokkal indulnak, itt közbevág egy nyolcas, a rárímelő 10-es sorral, majd ismét egy 7-es sor, echósan megismétlődve. A ma 10 szótagos 6. sor azonban eredetileg 8 szótagos volt, éppúgy, mint az 5. sor, amellyel összerímelt:

Itt a' halvány Holdnak fényjén
Jajgat elpusztult reményjén

(Ld. CsMűv. 324. l.)

Csokonai verstani méltatója, Elek István vetette föl a kérdést, hogy az elégikus hangulatú költemény — ellentétben Csokonainak az „esztétikai megegyezés"-re vonatkozó elméletével — trochaikus sorokban íródott: „Annál feltűnőbb »A tihanyi echóhoz« trochaikus strófaképlete, mely pedig hangulatával, sőt mondanivalójával is annyira emlékeztet a magánossághoz írt gyönyörű ódára, hogy a kettő szorosan együvé tartozik. Hogy miért használt itt Csokonai trocheust, nem tudjuk [...] S mivel a felkiáltás ritmusa trochaikus jelleggel bírt, az egész vers a lassított (spondaizált) trocheus dúsan omló köntösét vette magára. Mindamellett láthatóan küzdött itt Csokonai a formával, mely gyakran a megfelelőbb jambusba akart átcsapni, ám végül mégis csak hű maradt az ihlet teremtő pillanatának trochaikus intonációjához." (59. l.; v. ö. 94., 105. l.) Horváth János azt írta, hogy „A Tihanyi echó szép strófaképletét talán a Szigvárt egyik énekéből vette." (Csok. 60. l.)

Vajthó László a költemény egyes rímeit (a „mesterségesen koccanó" *szirtok ~ birtok* rímpárt) kifogásolta (ld. ItK. 1942: 114. l.).

Kiss Tamás szerint (ellentétben Elek megállapításával) a költeményben: „Teljes a tartalmi és formai egyensúly. A költő belső világát itt már nem a kétség, hanem a határozottság, tudatos, elszánt magatartás, a visszanyert emberi méltóság jellemzi. Komoly, helyenként komor mondanivalóit lassú, lejtő trocheusok, mélyhangzós szavak festik alá hangulatilag. Már így is indul a vers: »Oh Tihanynak rijjadó leánya... Zordon erdők, durva bércek, szirtok, Harsogjátok jajjaim.« Licenciáit is jellemzi, hogy a trocheust helyenként spondeussá lassítja: »Itt a halvány holdnak fényén, Jajjgat és sír elpusztult reményén...« Rímei mélyebb kongásúak s a strófák hetedik záró sora rímtelen." (*Csokonai Vitéz Mihály.* Alf. 1955/1—2: 83. l.)

Pándi Pál így összegezte véleményét a vers formáját illetően: „Csokonai trochaikus lejtésű strófáinak szerkezete formailag viszonylag bonyolult. A 10—7—10—7—8—10—7—7 szótagszámú sorokból szervezett szakaszt *ababccdd* képletű rímelés abroncsolja, ami nemcsak erős formai megkötöttséget jelent, hanem jelzi azt is, hogy a rendkívül széles formaskálán mozgó költő itt eltérő szótagszámú sorok párrímmel történő összekapcsolásával is bonyolultabbá tette, meghullámoztatta a strófa szerkezetét. A tíz szakaszon keresztül változatlanul érvényesülő — viszonylag — »nehéz« formaszerkezet kétségtelenül nyomatékossá teszi a versben a formai mívességet, a költészet formai — mondhatnánk: technikai — oldalát. Ez magában rejti a forma és tartalom valamelyes szétválásának, illetve a forma primátusának, uralmának a veszélyét-lehetőségét." (Kortárs. 1973/9: 1467. l.)

Dallama

A vers énekelve terjedt, sőt Molnár Antal szerint szinte biztosra vehető, hogy dallamra készült (ld. NyDall. 103. l.), s ez megmagyarázhatná kissé szokatlan ritmusát is.

Tóth István melodáriumában a 120. old.-on a 47. sz. dal.

Megtalálható — Csokonai nevével — az 1836-i Márkus István-ék.-ben is. OSzK. Ms. Mus. 2300: 41—44. l.

Harsányi István szerint: „Orbán József A sárospataki énekkar története c. művében 8 olyan éneket, illetve dalt említ, amelyek Csokonaiéi." (CsSpatak 23. l.) Ezek közé sorolja itt tárgyalt versünket is. Gulyás József azt írta, hogy: „Molnár Imre Daloskertjében a Tihanyi echo egy pataki melodiáriumból van közölve." (*Üvegcserepek.* Sárospatak, 1927. 20. l.)

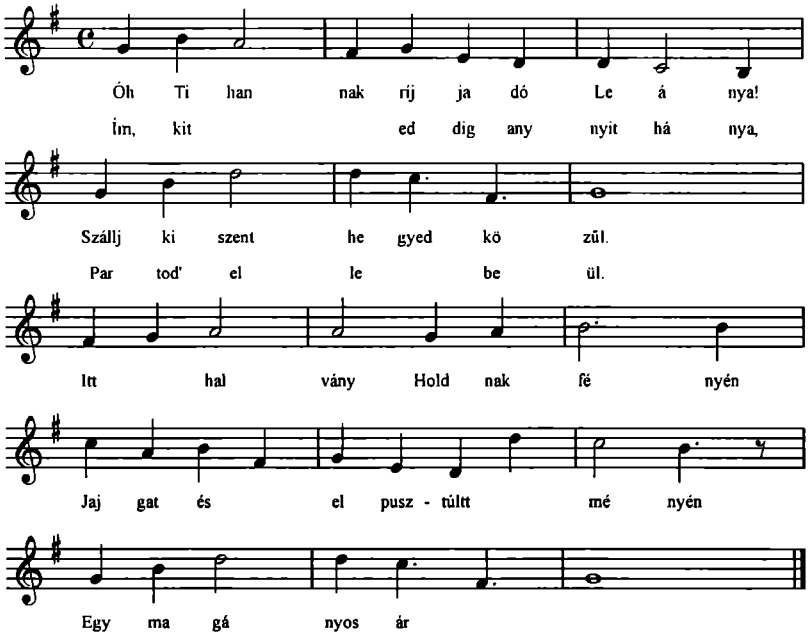
Mielőtt Molnár Antalt idéznénk, meg kell említenünk Szabolcsi Bence tanulmányát, amelyben Bartha Dénes 1935-i forráskiadványára hivatkozva ezt írta: „Bartha Dénes nagyértékű forráskiadványában, *A XVIII. század magyar dallamai*-ban (1935), 153. sz. alatt egy feltűnően gazdag s nyilván igen népszerű, németes vagy lengyeles hangú, XVIII. századvégi diákdallamot közöl 1791—1830 közötti kéziratos forrásokból. A legrégibb hozzátartozó szöveg szerzője Édes Gergely *(Hogy elhagytam a Muzsákat),* de a típus későbbi képviselői között Csokonai-versek is szerepelnek: *Az utolsó szerencsétlenség* stb., és amely bizonyosan erre a dallamra ment, bár a strófát egy sorral megkurtította s a vers 8-as sorai közül hármat 10-essé bővített: *A tihanyi echóhoz.* Az alapképlet a következő: 8—7—8—7—8—8—8—7, tehát egyszerű változata a már Szabó Mihálynál kimutatott proto-Himfy-versnek (8—7—8—7—8—8—7—7. Kónyinál, Gyöngyösi Jánosnál és másoknál)." (*Néhány zenei adat a Balassi- és Himfy-vers történetéhez.* ItK. 1938: 232. l.)

Molnár Antal a következőket állapította meg itt tárgyalt versünk dallamáról: „Szinte bizonyosnak mondható: »A tihanyi ekhóhoz« és »A reményhez« c. vers kész dallamon épült, amaz németen, ez pedig a Kossovits ismert, verbunkszerű melódiáján." (NyDall. 103. l.) Majd közelebbről is meghatározta

dallamát, megállapítva, hogy „vulgáris osztrák dalra" énekelték (uo. 106. l.). Molnár közölte az énekelt Csokonai-vers dallamát is: „72. kótapéldánk: az osztrák származású »Tihanyi echó«-dallamnak érdekes ritmusjegyzésű változata. (Az eredeti lejegyzés alt-kulccsal, *c*-dúrban.) Csokonai »Partod« szava helyett itt hibásan »Hangod« olvasható." (NyDall. 122. l., ld. még 156. l.)

Sonkoly azt írta Molnár nyomán, hogy „vulgáris osztrák dalra" készült; idézi még a kotta lelőhelyeként Pfeifer Ferenc 1818-i *Hat magyar énekeit* (s ezzel kapcsolatban hivatkozik Szathmáry Zoltánnak *Csokonai megzenésített dalai* c. közleményre: Pesti Hírlap, 1905. 133. sz.); utal Tóth István melodiáriumára, Almási Sámuel „Magyar Dalnok"-ára, Szabolcsi Bencének *A magyar zenetörténet kézikönyve* c. kiadványára s a Kodály—Gyulai-féle Arany-kiadásra. (122. l.)

Benkő András ehhez ezeket fűzte kiegészítésül: „*Almásinál* (I. 80.) a dal szövege 10×7 sor, dallama nem a közismert. Feltűnő 3/4-es ütemneme. Közismert dallamának több változatát lásd többek között Arany János népdalgyűjteményében (Kodály—Gyulai i. m. II. 24. sz. dal, illetőleg 84., 85., 159. l.)." (NyIrK. 1963: 95. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Angol: *To the Echo of Tihany.* Fordította: Makkai Ádám. In: Quest of the 'Miracle Stag': the Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London). [1996]. 163—164. l.

Japán. Fordította: Imaoka Dsuicsiro. In: Hungari-cinzoku-shi. *Magyar Antológia.* Tokio, 1941. 98—100. l.

Lengyel: *Do echa z Tihania.* Fordította: Aleksander Rynkiewicz. In: *Antologia Poezji Węgierskiej.* Warszawa, 1975. 103. l.

Német: *Elegie über das Echo bei Tihany.* Claude d'Acy [= Kerpel Jenő]. *Strahl im. Sturm.* Wien, 1961. 33—35. l.

Orosz: *Tihanszkomu Echo.* Fordította: Ny. Csukovszkij. In: *Antologia Vengerszkoj Poezii.* Moszkva, 1952. 94. l.

Román: *Către eche de la Tihany.* În româneşte de Emil Giurgiuca. *Antologia.* I. Bucuresti, 1965. 440. l.

Szlovák: *K tichansky ozvenc.* Fordította: A. Sv. Osvald. *Vybor Mad'arskej literatúry.* Sostavili: Adolf Sv. Osvald a Jozef Škultety [Budapest, 1875]. (Matica Slovenska, Literarny Archiv. Martin. A munka sajtó alá volt készítve, de nem jelent meg.)

Franciául csak az utolsó vsz. jelent meg, illusztrációul az életrajzi részhez; ld.: *Anthologie de la Poésie Hongroise.* Par Jean Hankiss et L. Molnos-Muller. Éditions du Sagittaire, 1936. 27. l.

436. Lilla' búcsúzálogjai

Kézirat

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 3a—2b (K_1); saját kezű tisztázata: OSzK. Oct. Hung. 336: 7ab. (*Rózsi' Bútsúzálogjai* címmel). (K_2) Közel egykorú másolatai: MTAK. Irod. 8-r. 161: 9b—10a (cím és szerző nélkül, a 6. és 7. vsz. fölcserélve) (K_3); OSzK. 756: 3b—4a (*A Leány Butsu Zálogi* címmel, szerző nélkül, az „5 dik Dall") (K_4); DebrEKvt. Ms. 160: 384—385. l. *„per M. Cs."* szerzőutalással, „191^k Nóta", „ad notam" jelzéssel (K_5); Déri M. X. 75. 118. l.: 39ab (Lilla *bútsúzálogjai* címmel) („A' Kovács József poéta versei" (a „Csokonai versei" c. részben). (K_6).

Megjelenése

Még az 1802-i ÚK.-ról is hiányzik: a LD. tervezetei közül is csak az utolsóra, a LD/t_3-ra került föl, utólag beszámozva a III. Könyv XLIX. verseként; így jelent meg a LD. Harmadik Könyvében, de XLVIII. versként (miután a cenzor *A' Feredés*-t törölte), a 138—139. oldalon.

Keletkezése

Az a tény, hogy a költő korábbi kiadási terveiben s címjegyzékeiben nem fordul elő, csak az 1803-i LD/t_3-n, arra vall, hogy csak ebben az évben készült el a fordítás Bürgerből (a német eredetire a LD. is utal). Ezt megerősíti a K_2-n Nagy Gábor évszáma a kézirat bal felső sarkában, s a helyesírási sajátságok is erre az időpontra mutatnak, szemben a Vargha Balázs által föltételezett 1797. évvel (v. ö. Cs/ÖM. I, 201. l. ÖV.^{2}, MM.).

Bár kéziratos hagyatékában Juhász Géza 1794 körüli helyzet megverselését látta a műfordításban: „Mikor keletkezett? A helyzet visszamutat 1794-re; hasonlóképp Bürger is, mint Kalauz az érzelmek útvesztőjében. De a végső megformálás hibátlan érettsége 1803-ra vall. Nem tekinthetjük kizártnak, hogy Cs. mikor megírta ezt a két verset, átadta Rozáliájának, aki talán a szülői háznál rejtette el őket. Most özvegységre jutván, újra előkerültek, s Cs.-hoz is visszajutottak, hogy a múlt varázsával hódítsák vissza a szívét. A költő aztán végső alakba öntötte mind a kettőt. A *Búcsúzálogok*-ban valószínűleg hangot kaptak az asszony 1803-as nyilatkozatai is, amelyek akkor már sokkal nyíltabbak lehettek, mint amikor 1794-ben szétváltak." (JGk. 211. sz.) (A Juhász által emlegetett másik vers a *Végbúcsú Rózsitól = Az utolsó szerencsétlenség.)*

A kronológiai bizonytalanság, ill. tévedés alapja a két névhasználat: a K_1-ben a 12. sorban eredetileg *Rózsi* neve állt, ámbár a címben (s ez lehet esetleg valamivel később is) *Lilla búcsúzálogjai* szerepel; a K_2-ben a címben is *Rózsi* neve fordul elő, amint erre már Haraszti is utalt, azt írván a *Rózsi* név okán, hogy „Tehát nem 1802-ből, mint Toldy vélte". (189. l.) Pedig Toldynak Nagy Gábor — és a K_1 szövegkörnyezete — által is megerősített kronologizálása jár közelebb a valósághoz (Toldy nyomán Császár is az 1802-i keletkezést fogadta el; ld. NémK. 52. l.).

Vargha a Földiné („Rozália") és Csokonai közt feltételezett szerelmi viszony okán — tette 1797-re a verset, minden alap nélkül.

Arra, hogy miért került *Rózsi* neve a K_2-be, a vers tisztázatába, a tárgyi magyarázatokban térünk ki.

Szövegkritika

A c í m a LD/t_3-n: *Lilla bútsúzálogjai;* a K_1-n, mint a LD.-ban; a K_2-n: *RÓZSI bútsúzálogjai.*

A cím alatt Bürger nevére a K-ok nem utalnak.

2. K_1: *Embere,*
   K_2: *ember!*
3. K_2: *Istenhozzád!* —
4. K_{1_2}: *Sullya engem* A sor után vízszintes vonal jelzi a vsz. végét, ahogy a továbbiakban is.

5. K_1: *Zengjen <végső> bútsúvételem,*
   K_2: ***B**útsúvételem*
6. K_1: **hév** *öledben*
   K_2: *Akkoris, ha hév*

A K_1-ben nem egészen világos az *é* olvasata, de a német eredeti s a K_1 egyértelműn a *hév* mellett szól; a LD.-beli *hív* téves olvasat vagy sh.; em. Erre az eltérésre már Toldy is utalt: 935. h.

9. K_1: *<Légyen ? kints>* [Az áth. szavak fölé írva: *Arany*] *helyett* A *légyen* a sor fölé beszúrva.
12. K_1: K_1: *Lillában* Jav. e.: *Rózsiban* Erre már Toldy is utalt, de ő tévesen *Rózá*-nak olvasta az utóbb átjavított nevet.
   K_2: *Rózsiban*
13. K_1: A sor eredetileg így hangzott: *Végy egyet hajfodoromból* Ezt alakította át így a költő: *Vedd* [Jav. e.: *Végy*] *e'* Jav. e.: *egyet* [A sor fölé beszúrva: *fürtöt] hajfodromból* Jav. e.: *hajfodoromból,*
14. K_1: *nem <babirkálsz>* Az áth. szó fölé írva? *czirólgat*
   K_2: *czirolgatsz*
   LD: ***t**zirólgatsz* A K_2 szerint em.
15. K_1: *Mellyet <aranyból, bíborból>* [Az áth. szavak fölé írva: *selyemből,] bárson<y>ból*
17. K_1: *Vedd* a *V E*-ből jav. *<e' képnek,>* Az áth. szó fölé írva: *Ortzámnak, melly Ágyául* Jav. e.: *tárgyául*
   K_2: *Orczámnak, melly* **tárgyául**
19. K_1: *<Vedd ... látszó ? jele...>* Az áth. rész fölé írva: *Képzeltető <? képzelő> zálogául*
   K_2: ***Z**álogául*
20. LD: *Az*
   K_1: ***Ez** Árnyékrajzolatot.*
   Jav. e.: ***á**rnyékrajzolatot.*
   K_2: A sor utolsó szava után írva, Csokonai kezével: *(Schatten-portrait.)*
21. K_1: *Hogy szemem' el ne felejtsed*
   Melly szívedtől lobogott
   Vedd e' <tsom> kötés ne felejtset
   Légyen <Mustrája> Szemem'<nek> példázatja
   Ez a' kötés Nefelets [!]
   Jav. e.: ***n**efelets*
23. K_1: *Mellyen* Jav. e.: *Melly <harmatjától szememnek>* [Az áth. rész fölé írva: *könnyem gyöngy*] *harmatja*
   K_2: *könyvem' gyöngyharmatja*
   LD: *gyöngy harmatja* A K_2 szerint em.
24. K_1: *<Azért vesz ... ?>* Az áth. rész fölé írva: *<? Gyöngy> kérlel, h [= hogy] el* [← Más kezdeményből jav.]
   K_2: *Kérlel hogy*

25. K_1: *fátyolt* Jav. e.: ***Fátyolt***
27. K_1: *'S Csókodra olvadtt* Jav. e.: *Csókodtól* **éledtt** Erre Toldy is utalt (ld. 935. l.).
28. K_1: *<Szí> Itta*
29. K_1: *<És ha>* Az áth. rész fölé írva: *'S ha még*
K_2: *Hit — jegyemből*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai címjegyzékeiből s Nagy Gábor megjegyzéséből egyértelműen kitűnik, hogy e fordítás 1803-ban keletkezett, tehát a LD. összeállításakor. A versben — Bürger magyarra fordított versében — a nő búcsúzik el, vesz búcsút kedvesétől, szerelmi zálogokat hagyva nála. Ez a jelenet, ez a helyzet nem nagyon illeszkedett a „poétai román"-ba, ezért meglehet, hogy Csokonai az ÓD. közt akarta közölni, *Rózsi* nevével, ahogy megtette ezt pl. a *Rózsim' sírja felett* esetében is, amelyet tárgyánál fogva nem illeszthetett be a Lilla-ciklusba. Végül a párbeszédes *Búcsúvétel* után be lehetett iktatni ezt a női monológot, s ekkor átírta a K_1-ben is *Rózsi* nevét *Lillá*-ra a költő. Nem fogadhatjuk el Ferenczi érvelését sem, akit szintén megzavart a Csokonai által sokszor csak teljesen ötletszerűen használt *Rózsi* név: „...az sem áll, hogy Csokonai a *Himfy szerelmei* hatása alatt gyűjtötte össze e költeményeit; mert akarta már előbb is, még pedig Lilla hűtlenségén elkeseredve Róza neve alatt, kinek neve még *Az utolsó szerencsétlenség, Lilla búcsúzálogai,* e Bürger *(Molly's Abschied)* utáni átdolgozás és fordítás némely szövegébe is belekerült; de a szegény kis Róza termetére ezek sehogysem voltak szabhatók s a költő visszatért Lillához." (132. l.) Ennek az 1803-i fordításnak már semmi köze nem volt a korábbi Rózsi-élményhez.

Arra, hogy a Csokonai által kedvelt német költő, August Bürger *Molly's Abschied* c. versének fordításáról van szó (a LD. csak annyit jelez a cím alatt: *Bürgerből*), már Haraszti rámutatott, közölve a német eredetit is — (amint majd mi is a következőkben): „A 39-ik Lilla-dal, melynek címe »Lilla búcsúzálogjai Bürgerből«, a »Molly's Abschied« című vers fordítása, de miként Kleistnál, a külalak itt szintén mással cserélve fel s a Bürger hét versszaka helyett nyolc lett." (*Csokonaimhoz.* Figy. XIX. [1885] 15—16. l.)

A német eredeti:

MOLLYS ABSCHIED

Lebe wohl, du Mann der Lust und Schmerzen!
Mann der Liebe, meines Lebens Stab!
Gott mit dir, Geliebter! Tief zu Herzen
Halle dir mein Segensruf hinab!

Zum Gedächtniss biet' ich dir, statt Goldes —
Was ist Gold und goldeswerther Tand? —
Biet' ich lieber, was dein Auge Holdes,
Was dein Herz an Molly's Liebes fand.

Nimm, du süsser Schmeichler, von den Locken,
Die du oft zerwühltest und verschobst,
Wann du über Flachs an Pallas Rocken,
Ueber Gold und Seide sie erhobst!

Vom Gesicht, der Mahlstatt deiner Küsse,
Nimm, so lang' ich ferne von dir bin,
Halb zum mindesten im Schattenriffe
Für die Phantasie die Abschrift hin!

Meiner Augen Denkmahl sey diess blaue
Kränzchen flehender Vergissmeinnicht,
Oft beträufelt von der Wehmuth Thaue,
Der hervor durch sie vom Herzen bricht!

Diese Schleife, welche deinem Triebe
Oft des Busens Heiligthum verschloss,
Hegt die Kraft des Hauches meiner Liebe,
Der hinein mit tausend Küssen floss.

Mann der Liebe! Mann der Lust und Schmerzen!
Du, für den ich Alles that und litt,
Nimm von Allem! Nimm von meinem Herzen —
Doch — du nimmst ja selbst das Ganze mit!

(*Gottfried August Bürger's Sämmtliche Schriften.* Herausgegeben von Karl Reinhard. II. Theil, Wien. 1799. 46—47. l.)

A fordításról Haraszti még ezt jegyezte meg: „Bürger a befejező versszakot az elsőnek ismétlésével kezdvén, bizonyos symmetriát ad versének, mit Csokonai egészen elhanyagol; de sokkal fontosabb ennél az, hogy míg Bürgernél e különben kétségkívül mesterkélt s elmejátékszerű költeményben is kitör erős érzékisége, Csokonainál e helyett csak érzelgős olvadozást lelni." (I. h. 16—17. l.)

Székely György a költő viszonylag szabad fordítói eljárására mutatott rá e költemény kapcsán is: „...fordítani sem szolgailag fordít Csokonai. A mythologiai hasonlításokat, melyekért Schiller oly keményen s oly jogosan megrótta Bürgert, kihagyja. Így a Lilla búcsúzálogjaiban a kedves hajának, Pallas guzsalyán lévő szöszhöz való hasonlítását nem találjuk nála." (*Bürger és hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV. [1888], 269. l.)

Juhász Géza — Földiné és Csokonai föltételezett viszonyára s 1795-i elválásukra vonatkoztatva a költeményt — ezt írta: „A *Végbúcsú* a férfi éneke volt, ez a nő válasza. Kölcsönösen szeretik egymást, mégis válniuk kell: a »vas törvény« »a törvény bujnyik vára« erősebb náluk. Társadalmi vádirat is lappang ebben a kettős vallomásban." (JGk. i. h.) A „kettős vallomás" arra akar utalni, hogy mind Földiné Weszprémi Julianna, mind Vajda Julianna elvesztése ott van a Juhász szerint 1794—1803-ban keletkezett fordításban. Később még visszatért a föltevéséhez, Rózsi „kökényszín" és „nefelejcsszín" szemével is érvelve amellett, hogy ez a vers eredetileg Földinéhez íródott: „...élete végén [...] egy 1803-as keltezésű autográf kéziratában *Rózsi búcsúzálogjai* közt egy kötés nefelejcset is fölsoroltat, ezt fűzetve hozzá kedvesével: *»Légyen szemem példázatja«* — az ismét csak *kékszemű* virág." (*Az első magyar műnépdal.* Alf. 1967/2: 69. l.) Pedig már a német eredetiben ott van a *nefelejcs,* a *Vergissmeinnicht!*

Csokonai, bár megváltoztatott formában, de meglehetős szöveghűséggel fordította a német eredetit.

20. *Árnyékrajzolat:* a német eredetiben *Schattenrisse,* a K_2 jegyzete szerint *Schattenportrait:* a kor kedvelt sziluettrajza.
29. *hitjegy* (poet. lic.): zálog.

Verselése

Már Haraszti utalt rá, hogy a német eredeti versformáját a magyar költő megváltoztatta, s hogy éppen emiatt az eredeti hét versszakából a fordításban nyolc lett (ld. Figy. XIX. [1885] 15. l.). A német eredeti keresztrímes 10-es és 9-es trochaikus lejtésű sorokból áll; Csokonai a keresztrímet megtartotta, s az általa kedvelt 8-as és 7-es sorokban fordította a költeményt, szintén könnyed trocheusi lejtéssel.

Dallama

A közel egykorú másolatok is azt bizonyítják, hogy a verset énekelték.

Benkő András azt jelzi, hogy Almásinál is előfordul (I, 15), s hibáztatja Sonkolyt, amiért Almásira nem utal; Sonkoly azonban a megjelölt helyen (126. l.) egyáltalán nem említi ezt a Csokonai-dalt (NyIrK. 1963: 96. l.), aminthogy tanulmánya végén Benkő is megállapítja, hogy Sonkolyból hiányzik ez a mű (i. h. 97. l.).

437. A' versszépítő [II.]

Kézirata

Saját kezű, cím nélküli fogalmazványa: KK. I, 1b. (K_1) Közel egykorú, az ÓD.-n alapuló másolatai: OSzK. Oct. Hung 1137: 57b—58a (K_2); MTAK. Irod. 8-r. 160/II. 16. l. (K_3).

Megjelenése

A vers eredeti, 1792-i változatát már kiadtuk sorozatunkban (ld. Cs/ÖM. II. **103.** sz.). Ezt dolgozta át a költő jó néhány évvel később.

Mivel az 1799—1800 körüli Kcsj. „N^{ro} 4. Anákreon Pure" kötegében még nem fordul elő, arra kell gondolnunk, hogy ekkor még nem volt készen. Az 1802-i ÚK.-n a 43. helyen „Mi tesz Poétát? — Epigr." címmel fordul elő (ld. Cs/ÖM. I, 227. l.); az ugyancsak 1802-i Mfj.-en az *Ódák* sorában (**2:** 15.) már végleges címével található: *A Versszépítő;* ugyanitt kezdősorával is megvan: **6:** 33. (v. ö. Cs/ÖM. I. 232—233. l.). Végül az *Ódák* tervezetébe is belekerült, az Első Könyv 15. verseként *A' Versszépítő* (ld. uo. 237. l.). Meg is jelent az ÓD.-ben, a XV. versként (35. l.).

A későbbi kiadások ezen a szövegen alapulnak.

Keletkezése

Ősfogalmazványa 1792-ben keletkezett, a költő első anakreóni kísérleteivel együtt (v. ö. Cs/ÖM. I. 283. l.); Csokonai 1793-i első tervezett verskötetébe is belekerült (TF. 79b), de az 1797/98 körüli „Rózsi versek"-ben is még ez az első kidolgozás található (ld. KK. IV. 9b).

Az 1802-i ÚK. s az 1802—1803 tájt összeállított ÓD/t szerint is 1802-ben keletkezhetett az itt tárgyalt második változat. A fentiek alapján 1802 végére tesszük keletkezését. Vargha Balázs kiadásai (ÖV.^{2} — MM. stb.) 1803 elejéről keltezték; az 1802-i ÚK. adatai, valamint a költő többi 1792-i anakreontikájának átdolgozásai inkább 1802 mellett szólnak. Az I. és a II. kidolgozás közt nincs lényeges eltérés; önálló versekként való tárgyalásukat csupán a két változat közti viszonylag nagy időkülönbség — több mint tíz év — indokolja.

Toldy, aki a II. változatot adta ki, a vers jegyzeteiben utalt az I. kidolgozás szövegeltéréseire (ld. Toldy 938. h.).

Szövegkritika

A sokkal kifejezőbb c í m — *Mi tesz Poétát?* — csak az ÚK.-en fordul elő, ezért megmaradunk az ÓD. címadásánál; a K-ban nincs címe a versnek.

1. K: A *Ha* nincs kiemelve.
3. K: *bántsd! Legyen* Kp. n.
4. K: **Szívem — szerette**
5. K: *<Le> Gyúl [...] tüzem 's*
6. K: *lész ... Nevem;*
7. K: *myrtust*
8. K: *Anacreonnak.*

A 2., 4. és az 5—6. sor bekezdéssel; az ÓD. szövegét, amely nem alkalmaz bekezdéseket, eszerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Epigrammatikus anakreóni ötletre épülő vers (az ÚK. műfaji megjelölésként használja is az „Epigr."-át); a kissé homályos címmel a költő sem lehetett egészen megelégedve, ezért vehette föl az ÚK.-ra a kifejezőbb címváltozatot. Tartalmát (ti. az ősváltozatét) Juhász Géza is még „szerelemelőtti"-nek nevezte (ld. It. 1953: 450. l.): fiktív költemény ez is, epigrammatikus ötlet kibontása, nem is szabad mögötte valóságos szerelmi élményt keresnünk.

3. *Ne bántsd!:* a felkiáltás tárgya bizonyára az „énekem", amelyet meg kellett borral, szerelemmel „szépíteni".
7. *mirtus:* a délszaki növényből font koszorúval az ókorban a versenyek győzteseit jutalmazták, illetőleg a menyasszonyt ékesítették a lakodalomban. (Az I. kidolgozásban *babér* szerepel helyette.)

Verselése

Voltaképp nem klasszikus anakreóni formában íródott: négyes és negyedfeles jambusi sorokat váltogat, kereszt-, illetve páros rímekkel. (V. ö. Juhász Géza i. h.)

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth János *Magyarische Gedichte* címen tervezett német nyelvű antológiájába ezt a verset is fel akarta venni (ld. KazLev. XVII, 216. l.).

438. [Éva napra]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, cím nélkül a TF. 101 ab, a lapok jobb lapszélén; Esch.-ból kimásolt olasz versek szabadon maradt jobb oldali mezőjében. Az olasz versmásolatoknál csaknem tíz évvel későbbi, s azért kerülhetett ide az olasz másolatok mellé, mivel a rögtönzéshez a költő nem talált hirtelenjében más tiszta papirost.

Hitelessége

Hitelességének kérdése voltaképp csak azért merülhet föl, mivel nem szerepel Csokonai címjegyzékein. Gulyás József egy földrajzi-személyi vonatkozású adattal igyekezett megtámogatni a vers hitelességét: „A bagaméri vinkót emlegető *Éva napra* c. verse is hiteles: József nevű testvére Bagamérban volt ispán, a druszája pedig Fazekas Mihály volt. (Sajtóhiba: tegyek; helyette „tegyen" kell.)" (Cs-tan. 36. l.)

De maga az autográf fogalmazvány az olasz másolatok közvetlen közelében éppúgy megfellebbezhetetlen bizonyíték, mint az, hogy a „Russzándai húrok" említése szerint a vers Csokonai jó barátjának, költőtársának, „druszájának", Fazekas Mihálynak unokahúgát ünnepli neve napján; amint erről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesebben. (V. ö. Görömbei: 131. l.)

Megjelenése

Mint alkalmi rögtönzést a költő nem készült kiadni: nem vette föl az „Alkalmatosságra valók" sorába, sem kiadási terveibe.

Először a HG. közölte, az „Eddig ismeretlen költemények, töredékek" fejezetben (II, 380—381. l.), ezzel a tájékoztató lapalji jegyzettel: „Magy. Tud. Akad. 102/II. sz. eredeti kézir. 50—51. l. »24. Xber 1802« dátummal." (I. h. 381. l.)

Az itt említett kézirat azonos az MTAK. TF. 101 ab. fogalmazvánnyal. A későbbi kiadások — FK. — M. —, ezen alapulnak, bár Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) — szögletes zárójelbe téve — négy sorral megtoldották a verset. Ezekről lásd a szövegkritikai fejezetet.

A NKl. visszatért a HG.-ban közölt eredeti szöveghez.

Keletkezése

Névnapi rögtönzés, amelyre ezúttal a pontos dátumot is felírta a költő: *„24. X̄b [= Decembris] 1802."*

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a K-ban nincs c í m e a versnek; a cím a HG.-ból származik, ezért ezt megtartjuk, ahogy a későbbi kiadások is, de [ ]-be téve, mint a címtelen, utóbb „megcímzett" verseket.

2. K: *ha <a' tiszt> gántsot*
8. K: *Debretzenb̄ [= Debretzenbe] Bagamért* A kezdőbetű más betűből (talán *b* ?) jav.
9. K: *Már* utólag a sor elejére szúrva.
13. K: *hogy <? nyújjon> lantjára* Jav. e.: *lantjához*
14. K: *<? Kellemetes>* Az áth. szó fölé írva: *Ruszándai*
17. K: *<És ha én ... nem ...>*. Az áth. sor fölé írva az új változat; *'S ha én n̄ [= nem] tisztelkedhetném.*
18. K: *A' ... kedves kedvedért> <Ő md̄ [= mind] a kettőnkre ért>* Az áth. sor alá írva: *Óhajtott ünnepedért* A sor végén nincs írásjel; em.
22. K: *<Korsót>* Az áth. szó fölé írva: *Vinkót*
23. K: *<É>S* em.
25. K: A sor elejére szúrva: *'S* A ***Mondom*** jav. ebből: *mondom,* az ***Éljen*** ebből: *éljen* Az utolsó három szó aláhúzva.
26—28. K: Az utolsó három szó aláhúzva.
36. K: *ül<t>*
37. K: *bort <hozzunk>* Az áth. szó fölé írva: *vennél* Az egész sor aláhúzva.
38. K: *hányszor <mondják ezt!>* Az áth. rész fölé írva: *tserfelik?* A sor első szava aláhúzva.
39. K: *<? ...>* Az áth., olvashatatlan szó fölé írva: *Éva*
40. K: Az egész sor aláhúzva.
43. K: *ÉS* Jav. e.: *S [...] <a' Debr>* Az áth. szó fölé írva: *Bagamérba*
45. K: *Mondván;* em.: *<S nak ?>* Az áth. szó fölé írva: *Ádámné;* a két utolsó szó aláhúzva.
46. K: A sor aláhúzva.
48. K: *Élj <Druszával>* Az áth. szó fölé írva: *Bátyával*
50. K: *<? Míglen>* Az áth. szó fölé írva: *A' még*
52. K: *<'S> Érted* [A szó után beszúrva: *még*] *egy <két> sort <? Még a kádat fel n̄ [= nem] bontom>* Három vagy négy utólag törölt olvashatatlan szó. *<'S azt n̄ [= nem] mondom Éljen Éva>*
53. K: *Mert a' <kádat>* Az áth. szó fölé írva: *tanyát*
54. K: Az áth. kötőszó elé utóbb beszúrva: *'S <'S> Mondom* Jav. e.: *mondom* Talán ebből jav.: *mondjuk* Az *Éljen Éva* kétszer aláhúzva.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) [ ]-be téve megtoldották a verset négy sorral:

Már én megyek
trink! trink! trink!
Ugyé, bácsi?
ez nem fing.

E sorok nem találhatók meg forrásunkban, a HG. sem utal rájuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A névnapi rögtönzés Csokonai egyik legbensőbb barátja, Fazekas Mihály házánál, az ő húgának neve napjára készült. Mint általában a költő alkalmi verseiről, erről is szánakozva írt Kosztolányi Dezső: „Szívszaggató olvasni Antal-, Krisztina-, Éva- és mindenféle névnapra írt köszöntőit, melyekből kikicsillan egy gyémánt sor." (Csokonai. Nyugat, 1922: 1410. l.) A vers ünnepeltje Fazekas Mihály költő húga (ld. Julow Viktor: *Fazekas Mihály.* Bp., 1982. 255. l.).

Görömbei András Csokonai bordalai közé sorolta, s háttérrajzában Dombyra is utalt, akinél pontosan ez olvasható a hiteles első kiadásban: „Ezen kis zártt társaságbann lehetett még egyedül feltalálni a' régi Csokonayt, kit a' nagy társaságokban hijjába kerestünk. Itt ő vidám, eleven, kiereszkedő, gyermekeskedő vólt; itt ő jádzott, mulattatott, anecdotizált, enyelgett, másokat követett, historizáltt, ujjított, gúnyoltt, rostált, okoskodott, politizált, 's a' maga egész lelkét megmezítelenítette, kiöntötte, itt szüntelen a' tréfa, az elmésség, a' bonmot, a' szurás, nevetség, a' szó válogatás repkedett szájról szájra, és az egymás környülállásibann való szives részvétel uralkodott." (39. l.) A Domby-idézeten túl Görömbei még ezeket írta a rögtönzésről: „Csokonai élete utolsó éveiben elvonuló, magányos volt, csak nagyon szűk baráti körhöz ragaszkodott, Fazekashoz, Kiss Imréhez, Nagy Gáborhoz. [Idézi Domby fentebb bemutatott részletét.] ... Ilyen alkalom teremtette Fazekas húgához írott *Éva napra* című költeményét, melynek játékosságát a lány selypítésének utánzása is fokozza." (Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alf. 1973/11: 131. l.)

Később sem szentelt a kutatás nagyobb figyelmet a különben nem nagy igényű, alkalmi rögtönzésnek

12. *Bagamér:* Debrecenhez közeli helység a Hajdúságban; itt élt Csokonai öccse, József mint káptalani jószágigazgató (ispán) (v. ö. CsEml. 401. l.).
11. *Druszám:* Fazekas Mihály, a költő.
14. *Ruszándai húrok:* Fazekas moldvai katonáskodása alatt írt néhány verset egy moldvai leányhoz; az egyiknek ez a címe: *Ruszánda, moldvai szép* (ld. Julow i. m. 109. l.). Feltűnő módon éppen 1802 táján Fazekas *A Gratiákhoz* c. versében — egy évtized múltán — újra megjelenik Ruszánda neve, s ezzel kapcsolatban utal is Julow tárgyalt versünk e részletére (i. m. 255. l.). A *Ruszándai* szó alatt áthúzva, mintha *Kellemetes* volna olvasható; úgy látszik, Csokonainak megmutatta ekkoriban írt, moldvai emlékeket idéző versét druszája.
22. *Vinkó* (nép., rég.): silányabb savanyú bor.
23. *Ötsém:* Csokonai József, a bagaméri intéző.
34. *Bentzi nektár:* talán egy határrész — ? *Benc* — borára (vinkójára) vonatkozik ironikusan.

35. *regnál* (lat., rég.): parancsolgat.
36. *pintes* (nép., rég.): egy pint űrtartalmú cserépkorsó.
37 kk. A társaság *Sári* nevű tagjának selypes beszédét utánozza tréfásan a vers.
46. *Első Anyánknak Druszája:* Éva.
48. *Bátya:* Fazekas Mihály, a költő.
54. *ponktom* (lat., rég.): vége; ezzel vége, be van fejezve, punktum.

Verselése

Keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült, csak a 45. sortól változik meg a verselés: innen kezdve lényegében páros rímű 8-asokból áll, de a 47—50. sorban a két nyolcast megfelezte a költő, s az így nyert 4-es sorokat párosan rímelteti.

439. A N. Mélt. Gróf *Szécsényi Ferentz* Ő Exc.ja' Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám *Kúltsár* Úr által érkezett

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 123b—124b, a vers hat pontból álló vázlatával. (K_1). (Ez a kézirat azonos a Kcsl. N° 2. kötegében a 11. sorszámon leltározott vers kéziratával: *A' Gróf Szécsényi Bibliothecájáról* (v. ö. Cs/ÖM. I, 108. l.). Saját kezű kalligrafikus tisztázata, amelyet a költő a címzetthez elküldött: OSzK. Fol. Hung. 333. (K_2) Van még egy, valószínűleg szintén saját kezű tisztázata Kazinczy Ferenc hagyatékában, amelyről a szakirodalom korábban nem vett tudomást, pedig egy hosszabb, eddig ismeretlen jegyzetet is tartalmaz Csokonaitól: MTAK. Lev. 4r. 41: 120a—121b (K_3). Közel egykorú másolata a Papszász-hagyatékban: DériM. X. 75. 1181: 37b—38b (K_4). Mivel az ÓD.-ben megjelent, nem készült több kéziratos másolata.

Megjelenése

Azt gondolhatnánk, hogy az alkalmi ódát a költő igyekezett mielőbb hírlapban is megjelentetni; ez lehetséges, de nincs nyoma, hogy a MHírm.-ban vagy a MKur.-ban 1803-ban megjelent volna. A címzetthez azért így is eljutott, mivel Csokonai elküldte a művészi gonddal letisztázott verset Széchényi Ferencnek.

Arról, hogy kötetben meg akarta jelentetni, már van tudomásunk: az 1802-i Mfj.-n az *Ódák* között található, az 5. helyen *B[iblio]theca* utalással, majd az ÓD/t-re is rákerült, ott a Második Könyv 12. darabja: *Gróf Szétsényi Bibliotekájáról.* Végül azonban a Második Könyv VIII. verseként látott világot: ÓD. 84—88. l.

A későbbi kiadások — a mienk is — ezen alapulnak.

Keletkezése

A költő ezzel az ódájával a Széchényi Ferenc által alapított Nemzeti Könyvtár kinyomtatott katalógusát nyugtázta, amelynek első kötete — *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchenyi* Tomus I. — 1799-ben, Sopronban. II.-kötete 1800-ban, Pesten jelent meg, *Supplementum*-a pedig 1802-ben, Pozsonyban (v. ö. Szinnyei: MÍrók XIII, 497. h.).

Mikor a verset megírta, még nem kapta meg Kultsár által a példányokat Csokonai, csak hírét vette az ajándéknak, amelyről a gróf őt Sopronban 1802. nov. 19-én kelt levelében értesítette, s ugyanott száz forint adományozásáról is tudósította a tűzvész okozta kár helyrehozására (ld. CsEml. 124. l.; v. ö. Ferenczi: 124. l.). Kultsár maga 1802. dec. 8-án Pesten írt levelében értesítette a költőt a részére juttatott három kötetről, s egyszersmind figyelmeztette, hogy versben vagy prózában „meg kell köszönni" (ld. CsEml. 126. l.).

Ennek hatása alatt született a költemény 1802. decemberében, ahogy Toldy is jelezte (941. h.).

A költő a maga köszönő levelét 1802. dec. 19-én írta meg, jelezve benne, hogy háláját mellékelt „csekély lyrica compositio"-ja által is kifejezésre kívánta juttatni (ld. HG. II, 732. l.; v. ö. Ferenczi: 124. l.); a vers azonban a dátumnál bizonyára korábban: dec. 10—19. között keletkezhetett.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a Csokonai életében megjelent ÓD., de a jegyzetekben figyelembe vesszük a K_1, a K_2 és a K_3 szövegeltéréseit, lapalji jegyzeteiket pedig mi is közöljük a főszövegben.

A c í m a Mfj.-n s az ÓD/t-ben csak utalásszerű.

K_1: *Széchényi [...] Ő Exc:ja [...] melly hozzám Kultsár [...]* **küldődött**
K_2: *HÁLÁ-ÉNEK, / NagyMélt. Gróf SZÉCHÉNY FERENCZ ∿∿ Ő Exchoz, /∿ a' Nemzeti* **Könyvház Lajistromának küldetéséér.**
K_3: *Gr. SZÉCHÉNY Exc̄ához midőn a' Nemzeti Könyvházzal megtisztelni méltóztatott.*

1. K_1: *Hol* E szó nincs kiemelve [...] *Félistenek* Az első 5—6 betű más szóból jav.
K_2: *„ Hol jártok,* E két szó nagyobb betűkkel kiemelve *Fél-Istenek,*
K_3: *Fél-Istenek!*

2. K_1: **Árnyékok** [← Aláhúzással kiemelve.] A szó után nincs vessző. <? *hej*> Az áth. szó fölé írva: *ki s [...] <ide>*
   K_2: ***Megholtak**, itten?*
   K_3: *Árnyékok itten?*
3. K_1: *E'* [Jav. *A'*-ból.] *Hortobágy <...> <zöld vidékre> pusztái mellé*
   K_{2-3}: *pusztáji mellé*
4. $K_{1,3}$: *Arcadiába*
   K_2: *Arcádiába*
5. K_1: *<Ahol magányomat Ti elfelejtett>*
   K_{2-3}: *világot* ***hoztok***
6. K_1: *<Házamba>* Az áth. szó fölé írva: *Honnyomba,*
   K_3: *fényt. Érezem*
8. K_{1-3}: *elleneállhatatlan*
9. K_{1-3}: *Világ*
10. K_1: *<Mellyben Hogy az halandók>* Az áth. rész fölé írva: *<Mellyben> Mellybenn*
11. K_1: *beszálltak.* A pont vesszőből jav., a gondolatjel olvashatatlan betűből. *Igy* Jav. e.: *így*
    K_2: *beszálltak, így*
    K_3: *beszálltak; 's*
12. K_1: *Templom*(*)
    K_2: A *Filemon* név aláhúzva, a sor végére írva a K_1-ből elmaradt jegyzet: *Ovidii Metam.* LVIII. v. 628—702.
    K_3: A *Filemon* név kiemelve, a sor végén gondolatjel.
13. K_1: A felkiáltójel vesszőből jav., *érdemet* Jav. e.; *Érdemet*
    K_2: *Érdemet*
    K_{2-3}: A *Ti* után kp. n.
15. K_1: *Buzogányra* Talán ebből jav. e.: *Bot; Buzogányra-termett markotokban<n>* Az utolsó betű vízszintes vonalkával lehúzva, amit gondolatjelnek véltek, s az ÓD. azt is szedett — tévesen — a sor végére: em.
    K_{2-3}: *Buzgányra termett*
16. K_3: *egyengetétek;*
17. K_1: *<És> Most* [a sor fölé szúrva: *már*] *az <Égnek> azúr*
    K_2: *Menny palotájiban*
    K_3: *Menny' palotájiban*
18. K_{2-3}: ***menköveknek***
20. K_{2-3}: ***nektárt.***
21. K_1: *nyúgodalom-helyén* [A szó előtt a sor fölött kihúzatlan *ny* betű.] *<nyugta között>* Az áth. rész fölé írva: *nyugta helyén*
    K_{2-3}: ***nyugtai között***
22. K_1: *Magyart* Jav. e.: *magyart*
    K_2: *Danolót. Magyart,*
    K_3: ***d**anolót, **m**agyart,*

23. K_1: <*hogy*> Az áth. szó fölé írva: *mint*
K_2: *Meglátogattok! — Mint*
K_3: *Meglátogattak. Mint*
24. K_1: <*Égi kegyelmeteket*>
K_{2-3}: *malasztját? ..*
25. K_1: *Kultsárom!* A név a K-ban aláhúzva.
K_{2-3}: *Kulcsárom* ritkított betűkkel írva *vagy? — Tán [...] dicső*
K_3: ***Te***
26. K_2: ***K**alaúzza? — Szólj!*
K_3: ***K**alaúzza ? Szólj,*
27. K_1: <*Szólj*> *Hogy [...] fogadjam:*
K_{2-3}: *fogadjam;*
28. K_1: ***I**steneinkre [...] bocsássak. —*
K_{2-3}: ***bocsássak.*** A vsz. után vízszintes vonal.
K_2: A sor végén idézőjel.
29. K_1: <? *illesd*> Az áth. szó fölé írva: *intézd*
30. K_1: *intézz* Olvashatatlan szóból jav.
K_2: A sor elején, s végig, a 49. sorig, minden sor elején megismételve az idézőjel.
31. K_3: *Czenki* Ritkított betűkkel kiemelve.
33. K_{1-3}: ***t**emploma*
34. K_2: ***P**itvaro**k***
K_3: *pitvaro**k***
36. K_1: *Calliopédnak* Jav. e.: *Calliopénak [...] Nagyember* Jav., talán ebből: *nagy Ember*
K_2: *Nagyember* Kétszeres aláhúzással kiemelve.
K_3: *Nagyember,*
37. K_1: *„Ki <az Hazánknak> Nemzetünknek Lantosit* Jav. e.: *lantosit*
38. K_1: *köz fényre*
K_2: *köz-fényre*
39. K_1: *Gőzburkok* Jav. e.: ***g**őzburkok*
K_{2-3}: *C s i l l a g i t a' b u t a*
41. K_1: *SZÉCHÉNŸ'* Jav. e.: *Széchény*
K_{2-3}: *SZÉCHÉNŸ'*
K_{2-3}: ***c**sendes [...] Virtusa*
42. K_1: *Ajtaját* Jav. e.: *ajtaját*
43. K_1: <*És a' Hazánk*> *És Nemzetünk'*
K_{2-3}: *kertébe g y ű j t é*
44. K_1: ***E**lizium'*
45. K_1: ***T**udósaink* Jav. e.: ***t**udósaink*
46. K_1: *unokájikat.*
K_2: *unokájikat:*
K_3: ***U**nokáikat:*
47. K_1: *is el* <.....> [Az olvashatatlanul áth. szó fölé írva: *kísértem*]*őket:*
K_2: *őket,*
K_3: *őket —*

48. K_1: *<Életadó>* Az áth. szó fölé írva: *A' kegyes [...] szavára.* —
K_2: *szavára."*
K_3: *szavára.*
K_{1-3}: A vsz. végén hosszabb vízszintes vonal.
49. K_1: *<Ti halhatatlan> <Óh hogy ...? gyáva lantom>*
K_2: ***Lantom' húrja, rebegsz?*** *rebegsz?*
50. K_1: *Oh* ***hogy*** *nem <? uth> onthatsz*
51. K_1: *<Mint a' minőt> [...] Sférák*(*)
A (*) talán lábjegyzetre utalt, de az nem található.
K_2: ***égi Sphaerák***
K_3: ***égi***
52. K_1: *<Forganak> [...] Isten-áldó*
K_2: *Isten-áldó*
K_3: ***isten-áldó***
53. K_1: *öblén.*
K_2: *Mindennek öblén!* Az első szó aláhúzással kiemelve.
K_3: Az első szó ritkított betűkkel kiemelve.
54. K_1: *<Alkaji>* Az áth. szó fölé írva: *Lezbószi* [***Lantok dörgik*** A *d* más betűből jav.]
K_{2-3}: *emberek'*
55. K_1: *<és neveknek>* Az áth. rész fölé írva: *'s homlokoknak*
56. K_{2-3}: *V é r p i a t z á r a babért*
57. K_1: *<Élőket öl meg sok dühös> Egy tartományok' <? istene>* Az áth. szó fölé írva: *Pestise,*
K_{2-3}: *tartományok' o s t o r a ,*
58. K_1: *Élőket öl meg; <... dühös ...>* Az áth. rész fölé írva: *'S imhol az*
58. K_3: *ímhol*
59. K_1: *Hérós. <Te nagy lelkű>*
K_2: *Hérós:* [A szó aláhúzással kiemelve] A sor végén kp. n.
K_3: *Hérós* A szó ritkított betűkkel kiemelve.
60. K_1: ***TE, Ki*** *halottat* Jav. e.: *halottunk*
K_{2-3}: *TE, Ki ...* ***Halottat***
61. K_1: ***Ki***
K_3: ***Óh***
62. K_1: *<S> Élőknek* [A szó eredetileg aláhúzva, majd az aláhúzás törölve.] *<illy>*
K_2: *vagy?*
K_3: ***Gyámola, Dísze*** *vagy? —*
63. K_2: *Nagy Gróf!* Verzálissal kiemelve.
K_{2-3}: ***Élők 's Holttak***
K_3: ***Élők, Holttak,***
64. K_1: *csudájit.*
65. K_1: *<Már látom>* [Az áth. rész fölé írva: *Nt*] *jövendők <már>* [Az áth. szó fölé írva: *nt*] *Utóvilág'* [Más, olvashatatlan szóból jav.]
K_2: *Ni, Jövendők'*
K_3: *Ni!* ***a' Jövendők',***

66. K_1: <*Galériáját*> Az áth. szó fölé írva: *Képes piatzát <látom ? cin lenge por ? teljes bább>* Az áth. rész fölé írva: *látom az éj<j>alól*
K_2: *Képes-piattzát* Aláhúzással kiemelve.
K_3: *Képespiattzát*
67. K_1: *Felnyúlni* [A szó aláhúzva] <*látom*> *[...] Névvel*
K_{2-3}: *SZÉCHÉNY Névvel*
68. K_2: *Aenokat* A szó aláhúzással kiemelve
69. K_1: <*Ki látja gyémánt késeivel*> Az áth. rész fölé írva: *Gyémánt kopáttsal*(*) <*lásd ahol*> A sor alá írva: *nézd, Uram,*
K_2: ***láť d, ahol***
K_3: *Kopáttsal*(*) ***láť d, ahol*** [Jav. e.: *látd*]

A K_3-ban a Kopáttsal(*) szóhoz lapalji jegyzet csatlakozik, amelyet átvettünk főszövegünkbe, s amely más kéziratban nem található; a kéziratot néhol em.

K_3: *verem-vágot* em.
70. K_1: *Történeteknek <Geniusát a' hogy a'> termetes Angyalát:*
K_2: *Történeteknek [...] Angyalát:* A két szó aláhúzással kiemelve.
K_3: *Angyalát;*
71. K_1: <*Már már ? vési név*> Az áth. rész fölé írva: *Nézd, nézd, Neved*
K_2: *I m — í m Neved'* [← ritkítással kiemelve] *roppantt*
K_3: *Im, ím*
72. K_1: <*Vési*> [Az áth. szó alá írva: *Vágja] be* A sor fölé beszúrva: *a' Krapak*(*) *taraján oldalába.*
K_2: *oldalába."*
K_3: *Krapak'* A név aláhúzással kiemelve.

A K_1-ben az utolsó vsz. újból le van írva — tisztázatban — némi szövegeltéréssel, közvetlenül a fogalmazvány után; csak az eltéréseket közöljük:

69. *kopáttsal, látd* Jav. e.: *ládd ahol a' komoly*
70. *Angyalát*
71. *M á r ő neved ... betükkel*
72. *Vágja* Átjav. e szóból: *Vési*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezéséről szólva vázoltuk megszületésének hátterét. Széchényi Ferenc ezt írta többek között 1802. nov. 19-én kelt levelében: „Bizodalmas Jó Ura[m]! [...] fogadja barátságossan azon Tsekélységet, mellyet most Pestre menetelem[m]el Kultsár Urnak Kezében azon szomoru kárainak némű nemű ki-pótolására adni fogok, mellyeknek el szenvedésével az Ur terheltetett — Nem több ugyan ezen adomány Száz forénthál, hane[m] az ország (!) Musaeu-

mára fordéttandó Költség, és a Catalogusoknak ki nyomtatása tartoztat Nagyobbaknak szolgáltatásától még egy üdeig, miglen Hazám musaeumát Rendben szedhetem. — Fogadom, hogy an[n]ak szerentsés el-intézese után Nagy Uramnak magam nyujtok Szolgálatjára alkalmatosságot, sőtt ha az emlitett Hazá[m] Bibliothecája mellett modom lehetett volna az Ur kivánságának bé-tellyesitésére, abban is készségemet tapasztalta volna hane[m] mivel azon Hivatalok csak addég adatatnak Idegeneknek, míglen Gyermekeimnek Nevelői a Nevelést végzik, megbocsájt az Ur, hogy ily rövid üdeig tartó Készségemnek jelével ne[m] szolgálhattam." (CsEml. 124. l.) Kultsár, amikor levelét Csokonaihoz megírta, nevelő volt Széchenyi Ferenc sógora, Festetics György László fia mellett (ld. Szinnyei: MÍrók.), 1802. dec. 8-i levelének ide tartozó része: „Még vagyon nálom az Ur számára: *Bibliotheca Hungarica Com[itis] Fr[ancisci] Szétsenyi* melly mivel 3 Tomusból áll, valamelly más alkalmatosság által fogom elküldeni. Addig is jelentem hogy azt meg kell köszönni egy egész árkus formájára (folio) készült papiroson. Ha tetszik versben, vagy folyó beszédben." (CsEml. 126. l.)

A költő köszönő levelének idevágó részlete: „A könyvtárháznak catalogusát még ugyan Kultsár úr le nem küldhette, reménylem vízkereszti debreceni vásárra lejövő pestiek által vehetem: addig is örülök, hogy e csekély lyrica compositiom által kijelenthetem e rám nézve legnagyobb kincsért viseltető háládatosságomat." (HG. II. 732. l.)

Csokonai költeményével kapcsolatban írta Julow Viktor: „Gyulai Pál hívta fel a figyelmet egyetemi előadásaiban arra, hogy Csokonai egyike volt azoknak, akik az antikvitás szellemét a legtökéletesebben mentették át magyarrá. Különösen lírája utolsó korszakára érvényes ez. A szárnyaló, férfias ódai hang, a görög lírai versmértékek nagy szerephez jutnak. A mitológiai elemek, célzások ismét tömegestől hatolnak be a költészetébe, olykor stílusának páratlanul áttetsző világosságát is veszélyeztetve. A hang néha megtévesztően rokon a Berzsenyiével *(Széchényi Ferenc Nemzeti Könyvtárjára),* bár annál hűvösebb. Ez a közeg nem igazán a Csokonaié." (MIrT. III, 243—244. l.) Hasonlóan írt erről később, *Csokonai klasszicizmusa és manierizmusa* c. tanulmányában is: „A Virág—Csokonai-vetélkedés kimenetele azonban nem lehetett kétséges. Az érdemes papköltő a minden modorban azonnal otthon levő lángelmével szemben nem volt képes olyan, Berzsenyivel már-már egyenlő erejű és az övével könnyen összetéveszthető stílusú lírát írni, mint a *Széchényi Ferenc nemzeti könyvtárjára,* bár ennek hangja egy árnyalattal azért hűvösebb a pannón költő-oroszlán perzselő basszusánál. Ez a stílusközeg mégsem igazán Vitézé." (Alf. 1973/11: 78. l.)

Részletesen szólt a költeményről Sinkó, többek közt ezt írván: „Valóban paradicsomi víziótól ihletett, ámuló és rajongó örvendezéssel teli boldogságot sugároz ... [Idézi az 1—12. sort.]" (295—29 l.) Az 53—61. sorral kapcsolatban pedig úgy látja ugyanott, hogy „az ódában megszólal *A békekötésre* költője, a humánumnak a »nagy történeleml« írtózó anakreontikus énekese is" (Uo.). Végül így összegzi az ódáról mondanivalóját: „A könyvtáralapító gróf a költő előtt — ezúttal nem az alkalmi versgyártó hízelgésével, hanem berzsenyies

mítoszteremtő elragadtatással — fényhozó titánná magasztosul. Dávid zsoltárainak az Urat dicsőítő ujjongásával ünnepli..." (I. h.)

Csetri Lajos „költő-diplomáciai vers"-et látott ebben az alkalmi költeményben is (ld. Ttáj. 1973/11: 48. l.).

1—2. *nemes / Árnyékok:* a kifejezés a Nemzeti Könyvtár katalógusában szereplő művek elhunyt szerzőire vonatkozik.

4. *Arkadia* (gör.): az antik idillköltészetben a gondtalan pásztorok földje. (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 31. l.)

9. *arany világ:* az antik „aurea aetas", a harcok és anyagi gondok nélküli aranykor.

11—12. *Filemon kalyibája Templom* A történetet — amint Csokonai is utal rá a K_1 jegyzetében — Ovidius írta meg a *Metamorphoses*-ben, ahol a kegyes idős házaspárt, Philemont és Baucist vándor alakjában meglátogatják az istenek: Zeüsz és Hermész, s jutalmul, amiért szívesen megvendégelték őket, megengedik, hogy egyszerre haljanak meg, s fákká változva még sokáig együtt maradjanak. Ovidius megfelelő helyére Csokonai is utalt a K_2-ben. Oláh Gábor szintén: „Összevethető *Metam.* I. 89. és VIII. 98—100. soraival." (CsLat. 47. l.)

15. *Buzgány* (poet., lic.): buzogány.

24. *malaszt* (rég.): kegyelem.

25. *Kultsárom:* Mint volt róla szó, a későbbi jeles lapszerkesztő és író ekkoriban Festetics gróf házánál volt nevelő.

29—32. Ezek Kultsár István szavai a versben.

30. *tömén* (nép., rég.): tömjén.

31. *Czenki oltár:* (Nagy)Cenken volt Széchényi Ferenc birtoka és kastélya, s eredetileg ott volt hajléka a Nemzeti Könyvtárnak is.

36. *Calliope,* Kalliopé (gör.): az elbeszélő költészet múzsája.

40. *Léthe* (gör.): a feledés vizét hömpölyögtető folyó a görög hitregék alvilágában.

44. *Élízium* (gör.): az üdvözült lelkek tartózkodási helye az ókori görög hitvilágban.

53. *Méoni* (gör., lat.): lídiai; a hőskölteményt író Homéroszt is ezzel a jelzővel emlegették, ezért a *maeonius*-nak van homéroszi 'hősi' jelentése is. A *„Méoni trombiták"* kifejezés a hősi énekekre, a hadakozást dicsőítő hőseposzokra céloz.

54. *Lezbószi lant:* Leszbosz szigetét nemcsak az ógörög költőnő, Szapphó lantja tette híressé szerelmes verseivel, hanem e szigeten született Arión is (i. e. a VII. sz.-ban), a vándorköltő és Alkaiosz (Alcaeus) (i. e. III—II. sz.), aki szenvedélyes politikai dalokat is írt: Csokonai elsősorban őrá gondolhatott itt.

57. *pestise:* átvitt értelemben áll itt 'csapás' jelentésben s a világpusztító hadvezérekre, hódítókra vonatkozik.

59. *Hérós* (gör.): hős.

68. *Aeon* (gör.): örökkévalóság.

69. *kopáts* (táj.): a költő a szót — a K_2 jegyzetében — tiszántúli tájszóként, csákány 'jégvágó' értelemben magyarázza.

72. *Krapak:* ? A K_1 szerint a nevet a költő jegyzetben akarta megmagyarázni, de ez elmaradt.

Verselés

Antik időmértékes: alkaioszi strófákban íródott. Elek a versbeli *Buzgány* és *tömény* alakot Csokonai „nyelvi szabadsága" jeleként tekintette (63—64. l.).

Dallama

Különös, de — adataink szerint — az antik metrumú verset megzenésítették, mégpedig Sztáray Mihály gróf; a dallamot Tóth István melodiáruma őrizte meg: MTA RUI 8-r. 63: 100., 131. l. Dallamáról Molnár Antal ezt írta: „Sztáray Mihály gróf dala: »Hol jártok oh félistenek« (Nagyméltóságú gróf Széchenyi Ferenc őex. nemzeti könyvtárára), 1. Tóth: Áriák 100. l. (nyomtatott kiadása elkallódott?). — A valószínűleg kassai származású Sztáray 1798 körül polonézeket írt. Kazinczy szerint (Tud. Gyűjt. 1828, 55. o. Pályám emlékezete) »Sztáray az elhíresedett mester a Violinen, váradi kanonok volt. ["] (CsMűdal. 21. l.)

440. A' Múzsához

Kézirata

Nem maradt kézirata, a költő kéziratleltáraiban sincs nyoma.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein egyetlen adat utal a versre: az $ÓD/_t$-ben a Második Köny[v] 1. verse: *A' Musához;* ott is jelent meg: ÓD. 57. l.

Keletkezése

Minthogy az ÓD.-ben található, a kiadások az újabb időkig külön nem kronologizálták. Vargha Balázs az 1799. év utolsó szakaszára tette keletkezését (v. ö. MM.).

Mivel az 1802-i ÚK.-n sem fordul elő, s csak az 1802—1803-i ÓD/$_t$-n, alapos a gyanú, hogy 1802 végén keletkezett. Vargha Balázs — a továbbiakban idézendő fejtegetésében — a *Kifakadás* és a *Nemes bátorítás* c. versekkel állítva párhuzamba, 1799-re tette keletkezését, közös csurgói sérelmekre vezetve vissza e költemények indulati töltését (ld. ArcV. 233. l.). A sérelem azonban érhette Debrecenben is a költőt — ahogy érte is: a város, a kollégiumvezetés és a reménybeli mecénások részéről egyaránt. Vagyis nincs ok arra, hogy a Csokonai címjegyzékeinek „argumentum ex silentio"-ja alapján ne 1802-re tegyük a vers keletkezését.

Szövegkritika

A cím az ÓD/$_t$-n *A' Musához.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár az antik ritmusú költemény a címében is a Múzsához fellebez, nem csupán a művészi halhatatlanságnak ad hangot (mint korábban is Csokonai számos verse, a *Musa vetat mori* zsengéjétől a *Serkentés a' Múzsához* önbiztatásáig): mély személyes sérelem, megbántottság, mellőzöttség keres elégtételt az önérzetes ódai kifakadásban.

Waldapfel József — nem ismervén az ÓD.-ba sorolt költemény keletkezési évét — a költő kollégiumi összeütközésére vezette vissza megszületését: „...még az antik ódaforma legkezdetlegesebb, bár nyelvileg igen merész kísérletei közül való, valószínűleg a kollégiumi vezetéssel való első összeütközése idejéből származik." (MFelv. 299. l.)

Vargha Balázs — már a dunántúli keletkezés tudatában — a költő másik két, hasonlóan sértődött hangú, önérzetes költeményével, a *Kifakadás*-sal és a *Nemes bátorítás*-sal kapcsolta össze. (ArcV. 233. l.). A következőkben aztán idézi Csokonainak azokat a csurgói sérelmeit, amelyekről Boros Dezső is írt (ld. *Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtelmei.* Somogy [folyóirat], 1980/4. 3—11. l.)

Ruzicska Pál is foglalkozott az ódával, de csak a költői halhatatlanság szempontjából (ld. Paolo Ruzicska: *Storia della letteratura ungherese.* Milano, 1963. 544. l.)

5—8. A mai olvasó számára kissé homályos versszak nyitja az a régi hiedelem, hogy a babérba nem csap a villám, sőt a csapások csak javá-

ra szolgálnak. A babér e legendás tulajdonságáról Zrínyiben is olvashatott a költő, *A török áfium ellen való orvosság* c. munkájában: „Az borostyánfának is írják a naturalisták menykő ellen való bizodalmát; azért is adtuk magunkat ennek a laurusnak árnyéka alá, hogy megmaradhassunk." (*Zrínyi Miklós prózai művei.* Zrínyi-könyvtár. I. Főszerkesztő: Klaniczay Tibor, szerkesztő: Kovács Sándor Iván. Bp., 1985. 210. l.)

A Plinius által is rögzített hiedelemről a római természetbúvárnál ez található, amint Ferenczi Zoltán földerítette: „L. Plinius Nat. Hist. XV. 40. a laurusról: »idque non quia perpetuo virat, nec quia pacifera est, ... sed quia spectatissima in monte Parnaso ... adsuetis eo dona mittere ... et regibus Romanis teste L. Bruto, ... quoniam ibi libertatem publicam is meruisset lauriferam tellurem illam osculatus ex responso, et *quia manu satarum receptarumque in domos fulmine sola non icitur.*« Uo. II. 55. »ex iis, quae terra gignuntur, lauri fruticem non icit« (t. i. fulmen). Ugyancsak Alciatus id. műve 882—883. l. kétszer is ezt olvassuk: »Laurum salutis symbolum esse sit (t.i. Alciatus), quoniam domum á fulmine securam praestare creditur. Unde legimus Tiberium caesarem lauream coronam solitum gestare, praecipuè cum tonabat, ut refert Svetonius in eius vita.« És: »Deinde laurus est symbolum salutis & incolumitatis, id quod ex Proclo discimus, qui ait, veteres laurum tutelae consecrasse, & in sacrificiis, & in locis ubicumque vel sata, vel affixa fuerit, incolumitatem praebere: nam haec una arborum fulmine non icitur.« stb. (Ld. *Zrínyi „A török áfium ellen való orvosság" című művének forrásai:* EPhK. 1917. 331. l. V. ö. *Zrínyi Miklós prózai művei.* Bp., 1985. 410. l. Ott az EPhK. lapszáma téves.) Mint a kiadás jegyzete rámutat, „költők is éltek e közhellyel, pl. Petrarca, többször is" (és — tehetjük hozzá — a debreceni költő Petrarcát jól ismerte).

Csokonai maga már 1795-ben részletesen írt a babérfának tulajdonított sajátságról, éppen akkori, debreceni üldöztetéseire alkalmazva, akárcsak később az itt tárgyalt versben: „A setétség szőnyege alól kipattan a hatalmaskodó mennykő, megréműlve, ájúltan várja leromlását a tenger és a tenger melléke, egyedül a lauruson zöldellik a bizalom, szent élőfa ő, szeretik őtet a Mennyeiek, és az örök Állandóság." (HG. II, 626. l.) Csokonai életrajzírója, Domby magától a költőtől idézi — egész pályájára vonatkoztatva — e sorokat: „A' lévénn a' végzés felőlle, hogy őtet a' mint maga szólt, *a' szélvészek mérgei,* és a *menykövek durrogási rázzák magasabbra* mint a' *hegy-tetején álló fákat...*" (17—18. l.)

A sokatmondó hasonlatra Németh László is kitért Csokonai-tanulmányában, ezzel a megjegyzéssel idézve a versszakot: „Már-már a képzavar határán s mégis milyen gyönyörű, ha sikerül végiggondolnod." (*Csokonai és a botanika. Készülődés.* II, Bp., é. n. [1941] 48. l.)

8. *gyanta:* (rég.): borostyánkő. A mondat megértését némileg zavarja, hogy — babérfáról lévén szó — a *gyantá*-nak hajlandók vagyunk 'mézga' jelentést tulajdonítani, pedig a szó eredeti jelentése nyelvünkben 'borostyánkő' volt, s ezért itt — költői szabadsággal — 'elektromosság, villám' értelemben használja a költő; a borostyánkő — görögül *élektrosz* — dörzsölésével nyerték ugyanis az elektromosságot. (V. ö. TESZ.)

10. *tövesbedik* (rég., nép.): vastagodik, erősbödik.

12. A sort Oláh Gábor „Horatius nyugodt önuralmával és »Odi profanum vulgus«-ával rokon nyilatkozat"-ként említette (CsLat. 31. l.).

Verselése

Alkaioszi strófákban íródott.

Elek a nehezebb szerkezetű antik strófával próbálta magyarázni a második versszak kissé homályos voltát: „A nehezebb formáknál láthatóan küzd a metrummal is és talán ennek tulajdonítható, hogy a modern versfajokban annyira természetes és világos költő az antik modorban elvétve homályos, sőt érthetetlen. Pl. »A múzsához« című vers második strófájában..." (18. l.) Megismétli a tévedését később is: „Klasszikus formában írja legtöbb hódoló ódáját: alkaiosi és asklepiádesi versekben. E strófa-nemekben már láthatólag nem oly otthonos és a kifejezés gondot okoz neki. Ezért van az, hogy Csokonai, az annyira értelmes és világos költő, ott, ahol nehezebb klasszikus formában írt, gyakran nehézkes, sőt elvétve homályos lesz. (»A muzsához« című óda második versszaka pl. teljesen érthetetlen.)" (I. m. 62—63. l.)

441. A' feléledt Pásztor [II.]

Kézirata

Az 1794-i első kidolgozáshoz hasonlóan (ld. Cs/ÖM. III, 272. l.), a későbbi második változatnak sem maradt kézirata.

Megjelenése

Az 1802-i ÚK. adata már bizonyára a második kidolgozásra utal: „61. *A' fel éledt pásztor.* — Pastor." Az 1802-i Mfj.-n az *Ódák* sorában kétszer is előfordul: **6.** 23. és **7.** 28. Így került föl az ÓD/t-re is, az Első Könyv 3. darabjaként: *A' fel éledt Pásztor.* S valóban az ÓD.-ban jelent meg, az Első Könyvben, a 9—10. oldalon.

A későbbi kiadások általában az ÓD.-nek ezt a két vsz.-os változatát közölték (a három vsz.-os ősváltozatot az ÖV. vette föl először önálló versként, de csak két vsz.-kal, s hasonlóan az ÖV.[2] — M.).

Keletkezése

Az 1794-i első kidolgozás szövegét a címjegyzékek s kötettervek szerint 1802 körül vehette elő a költő, akkor, amikor a Lilla-dalok kötetét összeállította. Talán abba szánta ezt a pasztorált is, de mivel tárgyánál fogva nem illett egészen oda, meghagyta benne *Laura* nevét s az ÓD.-ban közölte.

Szövegkritika

Az 1802-i átdolgozásban — bár tartalmilag hű maradt az 1794-i első kidolgozáshoz — lényegében minden sort átalakított a költő az átritmizáláshoz, s így a 8 soros (bár a hosszú 1. és 2. s a 8. sor felbontásával 12 soros) strófák 14 sorosokká váltak.

Minthogy lényegében nem is egyszerű átstilizálásról van szó, hanem a sorok újraírásáról, fölöslegesnek látszik a soronkénti egybevetés: helyette az első változat szövegére utasítjuk az olvasót: Cs/ÖM. III, 11. l.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai maga „Pastor" utalással „pasztorál"-nak minősítette versét az ÚK.-n (ha az *Ódák* közé sorolta is végül).

Ötletadó forrása — amint az 1794-i kidolgozás jegyzetében utaltunk rá — részben G. H. A. Kochnak *An die Westwinde* c. verse, ill. Tassónak *Tirsi morir volea* kezdetű madrigálja volt, de Metastasio is hatással lehetett a pásztori idill megszületésére (ld. Cs/ÖM. III, 279—280. l.).

Szőcs Géza éppen az itt tárgyalt második kidolgozásról állapította meg — bár meglepő módon eredeti művet látott benne: „Tagadhatatlan [...] hogy Csokonainak főleg ifjúkori költészetére káros befolyással volt a Metastasio hatása. A sok sóhajtozás, epedés és czikornyás szerelmi zöngemény közt elvész a kifejezés ereje és biztonsága, s az erőltetettség megfosztja az érzelmeket igaz, benső voltuktól.

Ez a pongyolaság, túlságos czikornya meglátszik a Csokonai fordításán is, ki nem tudta magát e tekintetben az eredetinek befolyása alól emanczipálni. De meglátszik egy némely eredeti költeményén is, mint például [...] »feléledt pásztor« czímű idyllikus versén, a mely merőben idegenszerű, s tökéletesen elüt attól a népies, magyaros zamatu stilustól, a mely Csokonait — Csokonaivá teszi irodalomtörténetünkben." (CsokOl. 23—24. l.) Azt, hogy a költő az újraírt változatot a LD.-ba szánta, az is megerősítheti, hogy ebben a hazai tájra jellemző *fűzfák*-at említi.

Verselése

Az 1794-i kidolgozás rímképlete ez volt:
7a 8b 7c 8b 7d 7e 5e 5e 5e 6f 6f 6g 6f

A második vsz.-ban ez némileg módosul:
7a 8b 7c 8b 7d 8e 5e 5e 6f 6f 6g 6f

Az 1802-i változatban a rímképlet így alakult át:
8a 6b 8a 6b 8c 6d 8c 6d 6e 6e 7f 7f 8g 5f

A második vsz. rímképlete ettől valamelyest eltér:
8a 6b 8c 6b 8d 6e 8d 6e 5f 5f 6g 8h 5g

Az első kidolgozás szövege nehezen ritmizálható, minthogy Nagy Gábor másolatának „Nota" utalása szerint is dallamra készült (ld. Cs/ÖM. III, 280. l.), a második kidolgozás viszont mintha tisztább, világosabb — magyaros, de jambizáló — ütemezésű volna. Bár föltehető, hogy ez is dallamra készült.

Dallama

Az 1826-i sárospataki dalgyűjtemény szerint a második kidolgozást is énekelték (ld. Cs/ÖM. I, 291. l.); ennek dallamát nem ismerjük.

442. T. Budai Ferentz úr Sírhalmánál

Kézirata

Három kézirata maradt ránk: az összöveg saját kezű fogalmazványa: KK. II, 35a (K_1); a későbbi változat, szintén saját kezű fogalmazványban: KK. III, 17a (K_2); ennek idegen kéztől eredő másolata: KK. IV, 15ab. (K_3).

Közel egykorú másolata a Kármán Pál-gy.-ben: DériM. K. 75., 86. l.: 13b—14a. (K_4). Toldy Ferenctől eredő másolata: MTAK. RUI 4-r. 37. III. sz.

A kéziratokban a költőnek a MKur.-ban közzétett jegyzetei nem szerepelnek.

Megjelenése

Először a MKur.ban jelent meg: 1803. II, 670—671. l. (Nro. 42. Május 27.); innen adta ki Toldy, önkényesen megváltoztatott címmel (788—789. l.) s ez került — az új címmel együtt — a későbbi kiadásokba (HG. — M.).

Toldy a jegyzetek közt sem említi kéziratait; ezekre a HG. sem utal.

Keletkezése

Budai Ferenc, a tudós lelkész, Csokonai egykori „publicus praeceptor"-a — köztanítója — volt a szintakszista (IV.) gimnáziumi osztályban (v. ö. Ferenczi: 9. l.), 1802. okt. 28-án halt meg. (ld. Szinnyei: MÍrók).

A MKur.-ban — ahol csak hét hónappal a haláleset után: 1803. május 27-én jelent meg (v. ö. Cs/ÖM. I, 275. l.) — ez a vers címe: *T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál,* a Kármán Pál-féle másolat pedig pontosan ezt mondja címében: *„Tiszteletes Budai Ferentz szovati Prédikátor sírhalmánál mondatott versek".*

Toldy, akitől a versnek mindmáig továbbhagyományozódott, bár önkényes alkotású — címe ered — *Budai Ferencre, halála után* — alkalmasint a föltételezett, temetés utáni, későbbi keletkezést kívánta hangsúlyozni az új címmel.

A kéziratok közül a K_1 közvetlenül *Az utolsó szerencsétlenség* 1803. jan. 19-i keletű fogalmazványa után található; a K_2 korábbi — 1799—1801-i kéziratok tisztán maradt helyére íródott, a K_3 másolata pedig az 1801 körüli *Lethe*-vel együtt található. A K_1 is megerősíti, hogy valóban későbbi keletkezésű versről van szó, s ha nem is mindjárt 1803 januárjában, de az év első harmadában íródhatott.

Szövegkritika

A K_{1-2}-ben nincs c í m e a versnek, a K_3 a MKur. szövegét másolta, ahol a *T. Budai Ferentz úr' Sírhalmánál* címmel látott világot. Toldy ezt — az előzőkben már említett okból — önkényesen megváltoztatta s az általa adományozott cím él mindmáig a kiadásokban.

Mi visszatérünk a MKur. eredeti címéhez, ahogy kiadásunknak is a MKur. szövege az alapja.

1. K_1: *Köszönjük **Nagy Lélek!*** Kp. n.
2. K_1: ***díszesbíteni** akarád*
5. K_1: *'S Melly midőn **Hérosi Árp[ád]***
   K_2: *'S Melly* A *Melly* olvashatatlan kezdeményből jav.
6. K_2: *<Hérosi> Sírba dült Naggyai*
   MKur.: *dült* A K_{1-2} szerint em.
7. K_2: *'S midőn <nékik> elméd nékik,*
   A sor végén nincs gondolatjel.
9. K_2: *De* Más, olvashatatlan kezdeményből jav.
   MKur.: *türd* A K_{1-2} szerint em.
11. K_2: *Római*
12. K_2: *<példánkká>* Az áth. szó fölé írva: *mustránkká*
13. K_2: *<Fel> <Tudós pennájával>* Az áth. rész fölé írva: *Szentebb tűztől égvén*
    MKur.: *tüztől* A K_{1-2} szerint em.

17. K_2: *<Debretzen hantja>* [e szó fölé írva: *homokja*] *most is ditsekedik* Az áth. sor fölé írva: *Már* [Jav. e.: *Most*] *ditsekednek* [Jav. e.: *homokja*] *Debretzen' hantjai*

18. K_2: *Hogy <hantjai [....?] maradványid fedőik* Az áth. rész fölé írva: *itt nyugszik a' mást éltető BUDAI,*

19. K_2: *<Én>* [Az áth. szó elé újból leírva: *Én*] *is <? fájdalmas>* Az áth. szó fölé írva: *megnyugtató*

20. K_2: *<Hogy <lantom...>* [Az áth. szavak fölé írva:] *<Midőn> Hogy lantom*] *illy<en> <? nevekről>* Az áth. rész fölé írva: *betses nevekről*

21. K_2: *'S midőn <méltán zengem>* Az áth. rész fölé írva: *<laurust füzők> hív Tanítóimra* Jav. e.: *Tanítóimat*

MKur.: *füzök* A K_{1-2} szerint em.

22.. K_2: *<képzelem>* Az áth. szó fölé írva: *eszmélek [...] napjaimra* Jav. e.: *napjaimat.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers valóban később, a temetés után készülhetett, s mivel Budai Ferencnek még akkor kiadatlan nagy életrajzi lexikonát emeli ki (*Magyar ország polgári históriájára való lexicon.* I—III. ... Nagyvárad, 1804—1805) s a munkát kiadó Budai Ézsaiást, az elköltözött öccsét is hangsúlyozottan említi, arra is gondolhatunk, hogy az életben maradt Budai Ézsaiást akarta megnyerni vele (talán azért, hogy a lexikon szerkesztésébe maga is bekapcsolódhassék), túl azon, hogy Budai Ferenchez az őszinte hála érzése kapcsolhatta, amint a vers jegyzeteiből is kitetszik.

4. *Pályádnak legdivatján* (rég.): pályád delén, legalkotóbb idődben, Budai Ferenc életének 42. évében halt meg (ld. Szinnyei i. m.).
6. *Sírba dűlt Nagygyai...*: célzás az életrajzi lexikonra.
10. *egy tudós Atyafi:* Budai Ézsaiás az elhunyt öccse.
11. *Görög 's Római Nagyokat:* utalás Budai Ézsaiás, *Régi tudós világ históriája* (Debrecen, 1802.) c. munkájára.
12. *mustra* (rég.): minta, példa.

Budai Ferenc és Ézsaiás lexikonával több helyen is foglalkozik Borzsák István *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei* c. munkájában (Bp., 1955.).

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott.

443. Az utolsó Szerentsétlenség

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. II, 33a, 34a—35a. (K_1)

Az OSzK. Kézirattárában az Oct. Hung. 336. jelzeten *Végbútsú Rózsitól,* ill. (a külső borító felirata szerint): *„Végbucsú Rózsitól* és *Rózsi búcsúzálogai"* címmel Nagy Gábor hagyatékából származó, közel egykorú másolata található. (K_2) Ezt a Cs/ÖM. I. „Autográf"-nak jelzi, de nem az; a K_2-ben a cím alatt ez olvasható: *„Irta Csokonay"* s másik kézzel mellé írva ez áll: *Másolat.* Ugyane kézirathoz hozzákötve (7ab) található a *RÓZSI Bútsúzálogjai,* amely valóban autográf; ezt a cím alatti bejegyzés (valószínűleg Nagy Gáboré) állítja: *„Irta Csokonaÿ. Saját keze."* Mivel dallamra alkalmazva énekelték, számos énekeskönyvbe belekerült, jóllehet a LD.-ban közkinccsé vált: MTAK. RUI 8-r 127. sz. 87. vers (Énekeskönyv); MTAK. Irod. 8-r. 161: 9b, 10a (Énekeskönyv); MTAK. Ms. 578b (lpsz. n., a kötet vége felé); MTAK. Ms. 923: 2a, 6. Nota („Egy Nehány ki válogatott Noták").

DebrK. R. 809: 25a—27b; DebrK. R 2730: 28—29. l. (Kardos Antal-ék.); DebrK. R 2757: 189—190. l. (Csatáry József-ék.); DPD. 369—370. l.; Koncz Benjámin-gy. 65—70. l. (Debrecen, magántulajdonban); Csabrik Soma Emlékkönyv. 207. l. (Debrecen, magántulajdonban).

Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjt. XXII. C 10. č 24: 25—26. l. (Nagy Ferenc-ék.); Uo. XXII. C 9. č 56: 230—231. l. (Kováts József és mások versei.)

Balla Pál-ék. 27b—29a Győr, Állami Zeneiskola (Stoll 741. sz.).

Vajda Julianna versesfüzete. (26. sz.) (Magántulajdonban, Másolata: MTAK.) Hét vsz.-os szövege „45. Nota'-ként: Nyáry Bálint-ék. 124—125. l. (Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, Adattára)

Megjelenése

A LD. tervezett „poétai román"-jába szánva fordította le Csokonai: csak 1803-ban készült el, így csupán a LD/t_3-ba került bele, beszúrva a III. Könyvbe, az LI. *Az el<válás> távozás* után: LII. *Az utolsó szerentsétlenség.* Ott is jelent meg, de *A' Feredés* cenzori törlése folytán nem az LII., hanem az LI. versként: 144—156. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Folklorizálódott változata belekerült az 1826-i és 1834-i nyomtatott sárospataki dalgyűjteménybe is (ld. Cs/ÖM. I, 291—292. l.).

Keletkezése

Az, hogy csak az 1803-i LD/t_3-n fordul elő először, s hogy a K_2-n is ez az évszám szerepel, jelzi keletkezése valószínű időpontját; annak, hogy a K_2-ben *Rózsi* neve fordul elő — mint a tárgyi magyarázatokban bővebben kifejtjük — nincs időmeghatározó jelentősége.

Az 1802—1803-i keletkezést megerősítheti a vers fogalmazványa is, amely után a Kultsár Istvánnak 1803. jan. 19-én írt Csokonai-levél fogalmazványa következik, majd a Budai Ferenc halálára írt vers fogalmazványa (ő 1802. okt. 28-án halt meg). A fordításnak tehát nem sokkal 1803. január 19. előtt, 1802 végén kellett készülnie, szemben Harasztival, aki (189. l.) s a HG.-val, amely 1798-ból származtatta (ld. III, 495. l.). Vargha Balázs kiadásai 1803 végére keltezik (ld. MM. I., 711. l.); valószínű azonban, hogy valamivel korábban: 1802 végén, vagy 1803 legelején keletkezett.

Szövegkritika

A c í m — mint volt róla szó —, a K_2-ben *Végbútsú Rózsitól,* a K_1-ben *Az utolsó Szerencsétlenség.*

A K_2 ugyan nem autográf, de Nagy Gábor általában Csokonai eredeti kéziratairól készítette másolatait, így annak helyesírási eltéréseit is ajánlatos figyelembe vennünk, a kisebb számú, szó nagyságrendű különbségek mellett.

A K_1-től való eltérésekre Toldy is utalt, ezeket jegyezve meg: „A kézirattól csak egy pár betűben tér el; t. i. a 7. vszakban olvastatik: langját, melly alakja a szónak Csokonainál gyakran fordúl elő; a 10. vsz.: hagyjatok, s ennek így is kell állnia." (935. h.) Kiadásunk alapja a L. szövege.

2. K_2: *Fájdalom?*
3. K_2: *Könnyűtskét*
6. K_{1-2}: *sohajt*
7. K_2: *Képzetek!*
9. K_1: *A' természet* [Jav. e.: *törvény*] *a' <természettel>* Az áth. szó fölé írva: *törvénnyel.*
   K_2: *Természet a' Törvényel*
14. K_2: *hijjába*
16. K_1: *<Ha amaz>* Az áth. rész fölé írva: *Mi helyt az*
18. K_1: *<? Borzalmam tsi...>* Az áth. rész fölé írva: *Küszködésim melly*
18. K_2: *mely nagyok:*
19. K_2: *magammal!*
24. K_1: *<Mellyet megbüntet>* [Az áth. rész fölé írva: *Hogy meg <bünteti>*] A sor alá írva: *megverné*
25. K_1: *<A'> Velőt / szívó* A szókezdő *V* kis *v*-ből jav.
26. K_2: *szorúl,*

27. K_1: *<A'> Benn* Jav. e.: *benn*
K_2: *indulatimtól*
30. K_1: ***C**sak*
31. K_1: *h**o**ltbeteg*
K_2: *hóltbeteg:*
32. K_2: *Meny, **F**öld. **K**intsem*
33. K_1: *Kínálkoztak <ajjakáról> ortzájáról*
34. K_1: *fejlő* A második betű más betűből jav.
35. K_1: *Czukorral <tseppent szájáról>* Az áth. rész fölé írva: *folyt ajjakáról*
K_2: *ajjakáról*
36. K_2: ***S**zó és*
37. K_2: *Annak* Jav. e.: *Ama* [Az *a'* névelő utólag beszúrva.] *földi <Grátziának> Kellemnek,*
38. K_1: *Ki <.>*
K_2: ***A**sszonya*
39. K_{1-2}: *b**o**ldog*
41. K_1: *öldöklött;*
42. K_1: *Ólt* [Az *'s* a sor fölé beszúrva.] *felől.* <.>
K_2: *felől;*
43. K_2: ***H**ószinnel*
43. K_1: *tündöklött* A *t* hosszabb alsó szára — vagy előtte egy másik betű? — áth.
44. K_1: *k**i**vül*
K_2: *kívűl belől;*
45. K_1: *Lelke <nyájas>* Az áth. szó fölé írva: *vídám, [...] **H**ajnal*
K_2: *Hajnal,*
46. K_1: *volt*
46. K_{1-2}: *Angyal.*
48. K_1: ***S**írba*
49. K_1: *Boldog **Órák!***
K_2: *Boldog*
<Lágy szerelmét> [Az áth. rész fölé írva: *Szíve Kúltsát*]
52. K_1: *l**a**ngját*
K_2: *szívhatnám*
54. K_1: *csókkal <.>*
K_2: ***C**sókkal*
56. K_1: *<Még is> 'S gyanúnk* A *mégis* a sor fölé beszúrva: *volt.*
K_2: *mégis* Utólag egyberántva.
57. K_1: *Gondolván* [A *ván* szótag más betűkből jav.]
K_{1-2}: *boldogságunk*
58. K_1: *<Még> Még* [Jav. e.: ***még***] *tsak kezdő félbe ment.* Az utolsó szó más betűből jav.
K_2: *kezdő félbe mentt;*
59. K_1: Eredetileg: *'S már nyitva állt* Az *is* és a *ki* utólag beszúrva, az *állt* törölve s a *nyitva nyílt*-ra alakítva.

60. K_1: *Egymás* Nincs hiányjel.
61. K_2: ***Szőllő** támaszással* [!]
62. K_1: *repkény a' <nyár>* Az áth. szó fölé írva: ***bikk***
63. K_1: *tsimpa**j**kozánk;*
K_2: *csimpa**j**kozánk;*
64. K_1: *mosolyga* Jav. e.: *mosolygott*
65. K_1: *Már azt hittem, <s melly merészen>* Az áth. rész fölé írva: *hogy, ha készen*
K_2: *hittem hogy*
66. K_1: *<? Állnak a' halandó ész>*Az áth. sor fölé írva: *<Óh ti n̄ [= nem] próbált? Szél veszek>* Az áth. sor alá írva a LD.-beli megoldás.
67. K_1: *<Hogy> Az én **Lillám*** Jav. e.: *Rózsim*
K_2: *Az én **Rózsim***
68. K_1: *'S <az> a' **Lilláé*** Jav. e.: *a' Rózsimé*
K_2: ***Rózsié*** [Jav. e.: ? *Rózsimé*] *leszek* Jav. e.: *lészek*
70. K_1: *kormányán*
K_2: ***ű**lve*
72. K_1: *'S a' <parton>* Az áth. szó fölé írva: *révnél*
73. K_1: *Hah! <ezt>*
K_2: *Ha! e' Szépség*
75. K_1: *És* [Jav. e.: *A*?]
K_2: ***Szívemhez*** [...] ***Szívét***
76. K_1: *<Meg kell ...>* Az áth. rész fölé írva: *Vérrel ki.*
K_2: *kiszakasztanom* Eredetileg külön írva.
77. K_1: *Óh <segítsetek>* Az áth. szó fölé írva: *ne hagyjatok **Szerelmek!***
K_2: *Óh ne hagyjatok Szerelmek!*
LD.: *hagyj**átok*** sh. A K_{1-2} szerint em.
78. K_1: *öljetek* [Az *öl* más betűkből jav.] ***Gyötrelmek!***
K_2: ***öll**jetek*
80. K_1: A sor közepén kp. n.
K_2: ***Csak** szeretni 's halni* Az utóbbi három szó aláhúzva.
85. K_1: ***Oh**ajtalak*
K_2: *me**szszi***
86. K_1: *mégis*
K_2: *tőlletek mégis* [utólag egyberántva.]
89. K_1: *<De> Hah! mint <döngnek>* [Az áth. szó fölé írva: *dördűlnek,*] *ro-pognak* Más szókezdetből jav.
90. K_1: ***Világ'***
K_2: *két <Falai> sarkai,*
91. K_1: *lobbannak* Jav. e.: *lobognak*
92. K_1: *men**d**örgés'*
K_2: ***Men**dörgés*
93. K_2: ***Fény! látom,***
94. K_1: ***köztt szép***
K_{1-2}: *Sajátom':*

95. K_1: *<Hervad s ... jajgat ...>*Az áth. sor fölé írva az LD.-beli megoldás.
K_2: *elhervadt* Utólag egyberántva.
97. K_1: *Látom <unszoló>* Az áth. szó fölé írva: *unszoló*
99. K_1: *sikoltását:*
101. K_2: ***Álly** meg! **álly***
102. K_1: *állj <meg>* Az áth. szó fölé írva: *te*
K_2: ***Rabra***
102. K_1: *<A' te ón szived>* Az áth. rész fölé írva: *Illy nemes rabra.*
103. K_1: *<Illy nemes rabra; megállj!>* Az áth. sor fölé írva: *A' te ólom kebeled:*
105. K_2: *Hasztalan!*
106. K_2: ***Szívemet,***
107. K_1: *'S a' szokás* [Az áth. szó fölé írva: *törvény*] *bújnyik-várában*
K_2: *bújnyik-várában*
108. K_1: *Le* Más szókezdeményből jav.
K_2: *Lebékozza* Utóbb egyberántva.
109. K_{1-2}: *ah!*
110. K_1: *Bétsap* [A szó elé szúrva: *A' zaj*] *<a' zaj>* az áth. szó fölé írva: *hab*
K_2: *Bétsap a' zaj*
111. K_1: *nekem* Jav. e.: ***Nékem*** [A szó elé szúrva: *Jaj*] *víz <.> néki*
K_2: *Jaj!*
112. K_1: *Ifjú* Jav. e.: *ifjú*
113. K_1: *<**O**h ha véremmel lehetne>* Az áth. sor fölé írva: *Óh mért* [← más szóból jav.] *nem <? lehet véremmel>* Az áth. rész fölé írva: *hagyod véremmel*
114. K_1: *felolvasztani?* Jav. e.: *? feloldani*
K_2: *felolvasztani?* Utóbb egyberántva.
115. K_1: *<egy>* Az áth. szó fölé írva: *száz*
117. K_1: *Mért<áll>a sz [...] ama'* Jav. e.: *a'*
K_2: *Mért [...] Sárkán* Jav. e.: *Sárkány*
118. K_1: *A'* [A sor elejére beszúrva.] *szép **A**rany*
K_2: ***A**lmák'*
120. K_{1-2}: *Mért*
K_{1-2}: *mért*
122. K_1: ***kínjait,***
123. K_1: *ki <lassú>* Az áth. szó fölé írva: *örök*
124. K_1: *<Gyujtja>* Az áth. szó fölé írva: *Tartja*
K_2: ***Szívem***
125. LD.: *Úgyis* A K_1 szerint em.
127. K_1: *Bírd* [A *d* más betűből jav.] *meghalunk:*
K_2: Kp. csak a sor végén: *meghalunk;*
129. K: *Óh túl <túl fog más világban>* Az áth. rész fölé írva a LD.-beli megoldás.
K_2: *Sírhalmunkon*

130. K_1: *Túl* [Utólag beszúrva: *is*] *fog <gerjedezni>* Az áth. szó fölé írva: *lángolni>*
134. K_{1-2}: *boltozatja.*
135. K_1: *Ámor* neve nincs kiemelve; *Istenség:*
K_2: *Amor* neve nincs kiemelve.
136. K_1: *föld*
K_2: *Föld vagy Ég*
138. K_1: *<Nem ismer ez gátakat>* Az áth. sor fölé írva a LD.-beli megoldás.
140. K_1: *magvait* Jav. e.: *magvakat*
141. K_1: *<És miként>* Az áth. rész fölé írva: *<Illyen>* *<Mint>* A sor alá írva: *Illyen a' Gyöngy,*
141. K_2: *a' Gyöngy* A *Gy* jav. e.: *gy* A sor fölé beszúrva: *melly*
142. *Fába*
143. *hal,*
144. K_1: *sarjaival* Jav. e.: ? *ágaival*
K_2: *Sarjaival*
A K_1 itt megszakad, s az utolsó vsz.-kal folytatódik csak.
145. K_2: *Vas Törvénynek*
146. K_2: *meghódolni* Utóbb egyberántva.
149. K_2: *ha<nem>* [Az áth. rész fölé írva: *nem*] *az én mívem,*
150. K: *Hogy Rózsiért [...] Szívem*
154. K_2: *Húllnak*
157. K_2: *képzéseim.* A pont vesszőből jav.
158. K_2: *tűrje, 's mentse* A vessző utóbb behúzva, a *'s* a sor fölé beszúrva.
159. K_2: *Boldogtalan*
160. K_2: *Földön megvetve* Utóbb egyberántva.
161. K_2: *Sohajtásom,*
164. K_2: *oltár*
165. K_2: *érzéketlen* <,>
LD.: *érzéketlen,* A K_2 szerint em.
168. K_2: *megoszt?*
169. K_2: *Halál, ki*
170. K_2: *Színnel*
171. K_2: *Szívéről*
172. K_2: *leűlteted,*
173. K_2: *élünk;*
174. K_2: *egyet* <? *...val>* Az áth. szó fölé írva: *tégy jól*
175. K_2: *léssz;*
180. K_2: *ujjodtól*
184. K_2: *Aluva <nem> meghalhatok.* Utóbb egyberántva.
186. K_2: *Szememet,*
188. K_2: *Sírba Szívemet. —*
189. K_2: *Majd ha [...] megtekinti,*
191. K_2: *sohajtó Szerető;*
192. K_2: *Itt fekszik Ő!* Aláhúzva.

193. K_2: *te **Szívemnek***
196. K_2: *Isten **h**ozzád!*
197. K_2: *Teljesíttsd*
198. K_2: *téged.*
201. K_2: *Isten **h**ozzád! Áldlak,*
LD.: Az *Áldlak* után nincs írásjel; em.
202. K_2: ***Szí**vedet,*
204. K_2: ***Sz**emedet.*
206. K_2: *Mégis* [← Utólag egyberántva], *ah! boldognak*
207. K_2: ***Á**rnyék életet —*
208. K_2: *Oh **Rózsi!***
210. K_2: *Jobb mint az én **É**letem.*
211. K_2: *boldogságod'*
214. K_2: *Sírba'*
215. K_2: A *Léthe* nincs kiemelve.
216. K_2: ***Rózsin***
217. K_2: *De <,> mit [...] a' **J**övendő'*
219. K_2: *felrózsázott* Utóbb egyberántva.
220. K_2: *menyből*
221. K_2: ***Szí**vet [...] **h**angok*
222. K_2: ***o**ltári*
223. K_2: ***Ó**h Szerelem*
225. K_2: *Óczeánja* Jav. e.: *Óczeánya*
227. K_2: *elhullott* Utóbb egyberántva, a *LILIMNAK* helyén: ***Rózsimnak***
229. K_2: ***k**ővár [...] szét<t> **d**üllyed,*
230. K_2: *hörög* [Jav. e.: *hereg*] ***sűlyed:***
231. K_2: ***É**g*
232. K_2: ***Rózsi**, int,*
235. K_2: ***b**oltozatján*
236. K_2: *rózs**ás** liget.*
238. K_2: *Grátziák*
239. K_2: ***Rózsit** gyújtja fel;*
240. K_2: *A' **D**al engem*
242. K_1: *parton* jav. e.: ? *partban* <? *úszik*> Az áth. szó fölé írva: *nyugszik.*
K_2: *zöld*
243. K_1: *Kalipszója.* A név nincs kiemelve.
K_2: A *Kalipszója* név aláhúzva.
244. K_1: *Ifjúságra* Jav. e.: *ifjúságra*
246. K_2: *mennyek <,>*
247. K_2: *Óh remény' — **ó**h*
248. K_2: *én velem.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az, hogy a költemény voltaképpen fordítás Bürgerből, már 1817 óta ismeretes; Kölcsey nevezetes Csokonai-bírálatában megírta, hogy „az U t o l s ó s z e r e n c s é t l e n s é g b e n nincs annyi energia, mint a' Bürger originálják-ban." (TudGy. 1817/III, 115. l.), s már Toldy is ismerte a K_1-et, ahol eredetileg *Rózsi* neve állt *Lilla* helyén, de magyarázatot rá nem adott (ld. Toldy, 935. h.).

Haraszti is tudott arról, hogy a költemény Bürger-fordítás, sőt ismerte a Nagy Gábor hagyatékában fennmaradt K_2-t is, de annak évszámát — mint másolatét — nem tartotta kormeghatározónak, s a *Rózsi* név alapján az 1790-es évek derekára keltezte a fordítást: „Bürgerben Csokonai, nagy örömére, a hazai költészet affectált idealizmusával teljesen ellenkezőt, duzzadó életerőt talált. Csakhamar utánozni kezdte: az *Utolsó szerencsétlenség,* s a *Lilla búcsúzálogjai* ez időtájból valók, s mind *Rózsihoz* intézvék.

Tehát nem 1802-ből, mint Toldy vélte. Amannak címe: *Végbúcsú Rózsitól* [= *Lilla búcsúzálog*jai], emezé *Rózsi bucsuzálogjai,* l. M. N. Múz. Kéziratt. oct. hung. 336. Az első, másolat, a második (1803. évszámmal) eredeti." (Haraszti, 189. l.) (NB. Az OSzK. Oct. Hung. 336. szerint, *Az utolsó szerencsétlenség* kézirata is 1803-i.)

Az „ez időtájból" Harasztinál meglehetősen homályos meghatározás: az előzményben Kazinczy Kis Jánoshoz szóló 1792-i leveléről s Csokonainak küldött Bürger-kötetéről szól, azt írván, hogy őt a debreceni költő „Csakhamar utánozni kezdte". Ez a csakhamar lehet 1794 is már, mikor Rózsi — Rozália — neve először feltűnik; most viszont Csokonai 1798. márc, 12-i levelének egyik sorához kapcsolva idézi — párhuzamul — a Bürger-fordítás 209—213. sorát (ld. Haraszti, 130. l.), talán ennek alapján tette a HG. 1798-ra versünket.

Föltehetően Harasztira vezethető vissza, hogy Ferenczi is elfogadta, hogy 1798-ban, a komáromi idill lezárásaként született meg a fordítás: „Ez volt a majd kilencz hóig tartott idyll vége, mely miatti keserű csalódását a költő *Az utolsó szerencsétlenség* czimű költeményében siratta el, melynek 31 nyolczsoros versszaka (248 sor) lényegileg Bürger *Elegie* (Als Molly sich losreissen wollte) költeményének átdolgozása (35 versszak, 280 sor); de önálló vonásokkal a saját helyzetéről." (86—87. l.) Azt, hogy a fordítás fogalmazványában eredetileg *Rózsi* neve szerepelt, Ferenczi úgy magyarázta, hogy „Lilla hűtlenségén elkeseredve" használta a „*Róza* nevet" a költeményeiben (ld. 132. l.).

Horváth János is a „szakítás" utáni közeli időre tette a fordítás keletkezését: „...mikor a szakítás megtörtént, miben ő csak passzíve vett részt, verseiben is úgy viselkedik, mint Lillához írt búcsúlevelében; nem hibáztat, nem vádol; szereti Lillát ezután is, néha remélni is mer; boldogságot kíván neki, olyat, hogy ő ne is jusson eszébe; [...] A reménységet, mint mondtam, a lehetőségig fenntartja. Egy hosszú Bürger-átdolgozás, *Az utolsó szerencsétlenség,* nyitja meg a szomorúak sorsát; jellemző módon eredeti sajátja ebben Vitéznek az utolsó előtti negyedik versszak, melyben szinte lobogva gyúl ki a reménykedés." (48. l.)

Ferenczi megállapításával szemben, aki szerint Lilla hűtlenségén elkeseredve — lélektani indokból? — használta fordításában a költő a *Rózsi* nevet — Juhász Géza direkt névhasználatra gondolt, az 1803-ban is még élő Földiné Weszprémi Juliannát azonosítván *Rózsi*-val (v. ö.: *Csokonai Rozáliája.* It. 1953: 455., 457., 459. l.). Bürgernek sógornőjéhez, Mollyhoz fűződő „bűnös" szerelmét vonatkoztatta Juhász Csokonai s Földiné állítólagos „bűnös" viszonyára, ezt írván: „Nyíltan még *a legbizalmasabb barátainak sem tehet említést valódi érzéseiről,* tragikus vergődéséről. A *Végbúcsú* vallomása pontosan tükrözi a valóságos helyzetét [idézi a 145—160. sort].

Ezek a strófák egyáltalán nem illenek 1798-ra: Vajda Juliáról mindent elpanaszolt ő szabadon. De Földinéről valóban nem beszélhetett. Fiatalon mind Csokonai, mind Földiné meg tudta őrizni a titkot. Ha pedig az asszony esetleg, jóval később, célzott is arra, hogy Csokonai szerelmes volt bele, már akkor senki nem hitte el. Egyelőre ép neki volt legfőbb érdeke, hogy ne keltsen gyanút. Csokonait meg kellett engesztelnie valahogy, s megértetnie vele, hogyha össze nem lehet házasodniuk, legföllebb barátok maradhatnak.

Úgy látszik, a költő végül bele is nyugodott. Mire visszajutott Patakról, 1796 rózsanyílása idején, már megtisztult érzéssel örvendezett »két valódi híve« boldogságán." (I. h. 459. l.)

Csakhogy a valóságos Rozália — Csokonai írásai szerint — 1796 táján meghalt; a Rózsivá kinevezett Földinével pedig — Juhász szerint — „A szakítás [...] 1794 őszére tehető." (I. h. 458. l.)

Regényes magyarázattal próbálta aztán összeegyeztetni a vers — valójában: fordítás! (bár ezt Juhász sajnálatosan figyelmen kívül hagyja) — összövegének föltételezett 1794-i keletkezését a kézirat 1803-as évszámával (eszmefuttatásában a *Végbúcsú* azonos az itt tárgyalt költeménnyel, az *Edgy szerencsétlennek siralma* pedig Csokonainak *Az én Életem* c. önéletrajzi elégiájával [ld. Cs/ÖM. II, 110. l.]; ám ennek semmi köze Földinéhez s Csokonai szerelmi lírájához): „A *Végbúcsú* 1803-as fölbukkanása — mint már jeleztem — alighanem azzal magyarázható, hogy Földiné szedte elő hajdani emlékei közül. Csokonai saját példánya akkorra rég elkallódhatott. Először egy 1802-es versjegyzetén találkozunk az *Egy szerencsétlennek siralma* címmel, amelyhez még ez a tájékoztatás járul idegen kézzel kezdett második nagy lajstromán: »24. *Edgy szerencsétlennek síralma.* 15 syllabájú versekbe«. Ez a cím 1794 tájinak rémlik, de az *Utolsó szerencsétlenségre* is utal, s jelzi a *Végbúcsú* új fölbukkanásának időpontját. Kezébe kapván két kitűnő fiatalkori alkotását, végső formába öntötte. Volt mit változtatnia. Tulajdonkép a *Rózsi búcsúzálogjai* olyan vallomás a nő szájából, amilyenre az 1794-es Földiné nem is könnyen szánhatta magát, de az 1803-as már habozás nélkül. Főleg azonban a *Végbúcsú* záróstrófái talányosak. Idáig úgy magyaráztuk ezeket, hogy a költő azt a boldogságot színezi ki, amely *majd a halál után várja őket.* Meglehet, noha 1794-ben ép a legtudatosabb materializmus, az *Álom* irányában fejlődött Csokonai. Figyeljük csak ezeket a sorokat:

De mit láttatsz a Jövendő
Tükörében, kék Remény?
Oh felrózsázott Esztendő —
Oh mennyből szállt Tünemény —
Oh szivet olvasztó hangok —
Oh oltári fáklyalangok —
Oh élet — Oh szerelem —
Oh ne játszatok velem

Oceánja bánatimnak
Többé nem duzzadozik,
S elhullott könnye Rózsimnak
Mind gyöngyökké változik.
A kővár gyomra szétdüllyed,
A rabló zúg, hereg, süllyed:
Én úszok, az Ég segéll:
Rózsi int és nékem él.

A »felrózsázott esztendő« semmi esetre sem érthető 1794-re; a másvilágot viszont aligha képzelte úgy Csokonai, hogy ott esztendőkben számítanak. A gyászév letelte után — 1803 azonban hozhatott számára valami futó reményt; nincs kizárva, hogy ismét megperzselődött a régi lángnál." (I. h. 460—461. l.)

Mindennek semmi alapja sincs: a két Bürger-fordításban, az 1802-i keletkezésű *Lilla' Búcsúzálogjai*-ban s *Az utolsó szerencsétlenség*-ben — Ferenczi megsejtése szerint, bár némileg másképp, mint ahogy ő gondolta — lélektani alapon kerülhetett *Rózsi* neve, a két veszteség fájdalma úgy egybejátszott, mosódhatott most is, mint *A' Tihanyi Ekhóhoz* első és második kidolgozásában.

Juhász Gézának arra a kérdésére pedig, hogy „képzelhető-e, hogy a *Végbúcsú Rózsitól* megszületik 1803-ban, ha ez a név egy rég porladó ártatlan lánykát jelöl?" — azt felelhetjük, hogy a költemény fordítás, s elsősorban azért született meg, mert az eltervezett „poétai román"-hoz szükséges volt még egy nagy búcsúvers — amibe egyaránt belejátszott aztán Rózsi és Lilla elvesztésének fájdalma. S a *Rózsi* név használatánál azt sem hagyhatjuk egészen figyelmen kívül, hogy a német eredeti *Molly*-ja *Rózsi*-val rímelt hangalakjában, s az irodalmi névadásból jól ismert ez a lélektani mozzanat: az eredetihez hasonló hangzású név választása (legalábbis ideiglenesen, a fordítás elkészültéig).

Sinkó — figyelmen kívül hagyva, hogy végeredményben fordítással van dolgunk — ezt írta a költeményről: „...a Lilla-dalok legkevésbé összefogott, túlságosan hosszúra nyúlt, lázas képzavarban vergődő darabjában — *Az utolsó szerencsétlenség* című-ben is — akadnak strófák és sorok, melyek egész nagyságában éreztetik a világot és önmagát elvesztett hajótöröttet:

A mit bús lelkem talál,
Zaj, homály, kétség, halál." (170. l.)

Julow Viktor is eltekintett a költemény fordítás voltától, s így értékelte azt: „Áradó szenvedélyességgel és mégis a végsőkig tisztultan, bensőségesen — emelkedetten és mégis minden póztól és exaltációtól mentesen, megrendítő emberi egyszerűséggel beszél szerelméről és fájdalmáról *(Az utolsó szerencsétlenség,* s különösen *Még egyszer Lillához).* A lélek mélyebb rezdüléseire, az érzelmek belső dinamikájára figyelő modern vallomáslíra kezdődik ezzel irodalmunkban." (MIrT. III, 238. l.)

Vargha Balázs újabb megoldással próbálkozott az 1803-ban újból fölbukkanó *Rózsi* név magyarázatára: föltételezte, hogy a címzett az a Sárosyné Ilosvay Krisztina volt, akihez a LD. két szép eredeti költeménye, *Az Éjnek Istenihez* s *A' bátortalan Szerelmes* íródott. Nem árt azonban újból figyelmeztetnünk rá, hogy minden személyessége ellenére Csokonai itt tárgyalt verse fordítás: a 35 vsz.-os német eredetit 31 hasonló magyar versszakban fordította a költő. Vargha ezt írta: „Lehet, hogy a *Végbúcsú Rózsitól* című versnek is Krisztina — Eurydice a címzettje. 1803 előtt semmi nyoma a versnek, mégis belekerült a *Lilla* kötet kompozíciójába, *Az utolsó szerencsétlenség* címmel. Olyan vad gyötrelmeket, amilyenekről a vers tanúskodik, sem Lilla emléke, sem az akkor már özvegy Földiné nem okozhatott neki:

Velőt szívó lángjaimtól
Fejem nehéz, zúg, szorúl;
Bennrekedt indúlataimtól
Szívem dobog, mellyem fúl...

Még meggondolkoztatóbb az alku a halállal:

Ládd, mindhárman búval élünk;
Végy el egyet, tégy jól vélünk.
Akár én, akár más lész;
Jobb, hogy egy, mint három vész.

Jobb, hogy engemet választol,
Ki legroncsoltabb vagyok...

Nem lesz könnyű feladat felmérni ennek a szerelemnek személyes mélységét és irodalmi következményeit." (ArcV. 297—298. l.)

Később részletesen is foglalkozott a költemény keletkezésével, rejtélyes „névhasználatával": föltételezte — s ennek lehet is némi alapja —, hogy „a Rózsi név afféle gyűjtőnév volt" (*Eurydice.* ÚÍ. 1975/3: 68. l.), s ezúttal Sárosyné Ilosvay Krisztinát takarja, akit 1802-ben ismert meg a költő.

Az 1803-i keletkezést némi fenntartással kezelve írta Vargha: „Kézírásos szövege is csak 1803-ból maradt a versnek, korábban semmi nyoma. Idegen kézzel van írva a fennmaradt szöveg, de Csokonai javításaival. Itt azonban még nem Lilláról szól a vers. Ilyen fogással már találkoztunk. Ezúttal azonban bonyolultabb a dolog. A vers címe ugyanis ebben a kézírásban *Végbúcsú*

Rózsitól." (I. h. 68. l.) Az eredeti fogalmazványról (K_1) nem vesz tudomást, amely szintén 1802—1803-ra tehető, s eredetileg ugyancsak *Rózsi* nevét tartalmazta; a továbbiakban elfogadja ugyan Juhász Géza 1953-i tanulmányának megállapítását, hogy Rózsi-Rozália Földi Jánosné fedőneve Csokonai lírájában, de jogos a kételye, hogy a szóban forgó vers 1803-ban a halott Földire vonatkozhatott; a vers átkozza a férjet (vagy férjjelöltet), aki »a törvény bújnyikvárában Lebékózza Kincsemet« — márpedig Földi János 1803-ban két év óta halott.

A *Lilla*-kötetben — a vers ottani változatában — persze Lévai Istvánnal azonosul ez a rabló. Ám arra semmi magyarázat nincs, hogy ha eredetileg Lillára értette ezt, akkor miért Rózsi nevére írta." (I. h. 68. l.)

Mint láttuk, volt lélektani magyarázat is: a Ferenczi Zoltáné. S ez még inkább elfogadható, ha a *Rózsi*-t — Varghával — mi is „gyűjtő név"-nek tekintjük, s úgy véljük, hogy a fordításra a tervezett „poétai román"-hoz azért került sor szinte „lapzárta után", a kötet lezárása előtt, mivel hiányzott egy nagy búcsúvers a lírai regényből. Vagyis szerintünk nem hozható kapcsolatba a fordítás Ilosvay Krisztinával, illetve Kazinczy személyével, akivel kapcsolatban Vargha ezt írta: „A »törvény bújnyikvára« a szentimentális költészet fogalomtárában a boldogtalan törvényes házasságot jelenti, amivel azonban a szerelmes szembeszállhat a szív jogán. A vers világosan beszél: ez a rabló nem ízleli az aranyalmát, nem tudja partnerét szerelmi boldogságban részesíteni.

Hogy ez is Kazinczyról szól, azt teljesen nem tudom bizonyítani. De néhány mérlegelhető adalékom van hozzá." (69. l.)

Baróti Dezső — utalva Vargha föltételezésére is s megengedve, hogy a fordítás esetleg jóval korábbi eredetű —, így értékelte a Bürger-átdolgozást: „A Bürger egyik versét *(Elegie, als Molly sich losreissen wollte)* szabadon átdolgozó *Az utolsó szerencsétlenség* néhány szép sora, illetve strófája ellenére sem tartozik az érett Csokonai teljes értékű versei közé. Főképp a már Bürgernél is fárasztó hosszadalmassága miatt. Föltehetőleg csak akkor illesztette be a *Lilla-dalok* közé, amikor a kötet egész kompozíciója már összeállt. Vargha Balázs legutóbb az Eurydice-élménnyel hozta kapcsolatba, nem lehetetlen azonban, hogy jóval korábbi ennél. Bárhogy legyen, beiktatásával Csokonai gazdagította a szerelmi tragédia elbeszélését, sőt a filozofikus elmélkedések sorozatát is. A plebejusi Bürger és a plebejusi Csokonai találkozott össze például azokban a sorokban, amelyek már-már a lázadás hangján emlegetik a társadalom hagyományos kötöttségeit, a »törvény bújnyik várát«, s a szerelem természet adta jogait helyezik szembe velük." (Árny. 252—253. l.)

Ami a fordítás forrását, ill. a fordításnak az eredetihez való viszonyát illeti, August Bürger költeményének címe: *Elegie, Als Molly sich losreissen wollte.* A német s a magyar költeményt részletesen Baróti Lajos vetette egybe, megállapítva, hogy: „Nem is fordítás az, hanem szabad átdolgozása Bürger *Elegie*-jének." (Baróti Lajos: *Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1886], 227. l.)

A német költőnek — saját lelkiismeretén kívül — nincs vetélytársa: ő ugyanis sógornőjével van titkos szerelemben; Baróti Lajos szerint a magyar költő „költeménye" nélkülözi az eredetinek lángoló szenvedélyét, melyet si-

ránkozó érzelgőséggel pótol". (I. h. 227—228. l.) A következőkben egybe is vetette a német és a magyar verset: „csupán egyes, egymástól távolabb eső sorokat idézek, melyek a két költemény közt lévő hasonlatosság vörös fonalát képezik.

Darf eine Thräne mir entfallen?	Ejthetek még egy könyűcskét?
Wie kann ich's zahmen dieses... Herz?	Jaj, nem bírok magammal.
Herr, mein Gott, du wirst es mir,	Meny, föld, kincsem, bocsáss meg!
Du auch, Molly, wirst verzeihen!	
Wort und Kuss auf ihrem Munde, —	Cukorral folyt ajakáról
O kein Nektar ist so süss!	Minden szó és minden csók.
wie den Stab	Mint a szöllő támaszával,
Rundherum des Weinstocks Ranke,	Mint a repkény a bikfával,
.....nur mich umgab.	Egymásba csimpalykozánk.
Den Samen solcher Triebe	A természet szokta vetni
Streut Natur ins Herzensfeld.	Szívünkbe szent magvait.
Trotz Verblutung oder Schmerz	És szívemhez forradt szívét
Von dem meinigen zu reissen!	Vérrel kiszakítanom.
Ihr ihm einverwach'snes Herz.	
War denn diese Flammenliebe	De oh, ha nem az én mívem,
Freier Willkür heimgestellt?	Hogy Lilláért ver a szívem.
Und auch wünschen oder hoffen	Sőt hogy még a jobb reménynek
Scheint Verbrechen gar zu sein.	Szikrája is bűnnel jár.
Ist ja kein Altar vorhanden,	Ha kebledben nyugovásom
Welche unsre Liebe weiht.	Az oltár is tiltja még.
Auf des Stromes Höhe pranget	A haboknak ormózatján
Ein Insel, anmuthsvoll.	Látszik egy dombos sziget.
Hanget gleich sein Schiff an Banden.	....hajója a zöld parton nyugszik már.

Tulajdonképen csak a befejezésben tér el Csokonai az eredetitől az által, hogy míg Bürger lemond Mollyról s beéri az eszményi szerelemmel, Csokonai újra remél." (Uo. 228—229. l.)

Mindehhez ezt tehetjük még hozzá: a német költő a folyam hajósaként küzd a hullámokkal, s végül eljut a boldogság szigetére, míg Csokonai a tengeren hánykódik, bár végül ő is kiköt a zöld partokon.

Hiányzik teljesen Bürger költeményéből a sír széléhez közel járó Csokonai őszinte halálvágya a 22—24. vsz.-ban, s úgyszintén hiányzik a 25—27. vsz. fájdalmas-áldó végbúcsúja: hiszen a német költő meg akarja szerezni törvénytelen szerelme tárgyát, Mollyt.

Székely György is azt álapította meg, hogy „nem szolgailag fordít" a magyar költő: „Már fordítani sem szolgailag fordít Csokonai.A mythologiai hasonlításokat, melyekért Schiller oly keményen s oly jogosan megrótta Bürgert, kihagyja [...] az Utolsó szerencsétlenségben az efféle helyeket. »Schön und werth Alcibiaden zur Umarmung einzuladen« nem utánozza." (*Bürger és hatása.* Figy. XXV. [1888], 268—269. l.)

Hasonló megállapításra jutott Császár Elemér is: „Néha megtartja a gondolatmeneten kívül az eredeti egy pár gondolatát is, a mikor p. o. Bürger *Elegie*-je alapján megalkotja *Az utolsó szerencsétlenség*-et". (NémK. 52. l.)

Pásztory catullusi nyomokat vélt felismerni a versben: ezeket a megfelelő részleteknél idézzük.

1. Ezt a vsz.-ot Csokonai még hozzávetőleges pontossággal fordította.

13. *Lámpási a' Bőltsességnek:* Oláh szerint „mintha Diogenesre gondolna, aki lámpással keresi az igaz embert" (CsLat. 18. l.); véleményünk szerint azonban erre a föltételezésre nincs szükség: a vak szerelemmel szemben a józan ész, a bölcsesség az eligazító lámpás.

25—32. E részletben Pásztory Catullus-reminiszcenciákat keresett: „Cat. LI. 6—12.

. . . . . .simul te
Lesbia aspexi nihil est super mi
. . . . . .
Lingua sed torpet: tenuis sub artus
Flamma dimanat, sonitu suopte
Tintinant aures: gemina teguntur
Lumina nocte.

Cat. LXVIII. 51—56.

Nam mihi quam dederit duplex Amathusia curam,
Scitis et in quo me corruerit genere;
Quum tantum arderem, quantum Trinacria rupes
Lymphaeque in Oetaeis Malia Thermopylis;
Moesta neque assiduo tabescere lumina fletu
Cessarent, tristique imbre madere genae.

Cat. LXXVI. 27.

O Dii, si vostrum est misereri — — —
. . . . . .
Eripite hanc pestem perniciempe mihi.
Quae mini subrepens imos ut torpor in artus
Expulit ex omni pectore laetitias.

És így tovább, a kínos érzés nagyságát a képzelet segítségével rajzolja, variálja." (31. l.)

39. *martalék* (rég.) áldozat, rab; v. ö. AD/j. 36. l.

60—64. Pásztory e részletre is catullusi párhuzamot idézett:

„Cat. LXI. 106—110 v. In nuptias Juliae et Manlii.

Lenta qui velut assitas
Vitis implicat arbores,
Implicabitur in tuum
Complexum." (10. l.)

Ez a részlet megtalálható Csokonai *[Mint a' szőllő kebeléhez...]* kezdetű Bürger-átdolgozásának 1. vsz.-ában is (ld. Cs/ÖM. IV, **297.** sz. vers).

74. *Prédára kell tartanom* (rég.): másnak kell átengednem.

107. *bújnyik* (szl.): rabló; v. ö. a **334.** sz. vers **16.** sorának magyarázatával.

111—112. E sorpárt Maday az ellentétek, hatásos szembeállítások példájaként idézte (30. l.).

129—140. Ezt a részt Pásztory a következő Catullus-részlettel vonta párhuzamba: „Hogy a szerelmi érzés általános és hogy Amort, Venust, Hyment stb. minden ember uralja és pedig minden hatalmasságnál hatalmasabban, azt mindkét költő hirdeti.

Cat. LXI. 46.

Quis Deus magis, ah magis
Est petendus amantibus?
Quem colent homines magis
Coelitum? — O Hymenaee Hymen!

Te suis tremulus parens
Invocat; tibi virgines
Zonula solovunt sinus,
Te timens cupida novos
Captat aure maritos.

Tu sero iuveni in manus
Floridam ipse puellulam
Matris a gremio suae
Dedis — o Hymenaee Hymen!" (19—20. l.)

145—152. E részletet is hasonló catullusi megnyilatkozásokkal próbálta Pásztory összevetni, de határozottabb azonosítások nélkül (ld. 36—38. l.).

197—198. E sorokhoz szintén Catullusból idézett megfelelő részleteket Pásztory, azt írván, hogy „nem minden gúny nélkül a hitvesi hűségre intik a feleséget".

Cat. LXI. 151—153.

Nupta tu quoque, quae tuus
Vir petet, cave, ne neges
Ne petitum aliunde eat." (16. l.)

205—207. Gulyás József e részletet a *Halotti versek* következő soraival állította párhuzamba:

Ez elválás partján érzem,
Mely keserves kínnal vérzem,
Elhagyván az életet.

(Csokonai a lélek halhatatlanságáról. DebrSz. 1927: 164. l.)

243. *„Istenségem' Kalipszója":* Toldy értelmezése szerint: „»S istenségem Calypsója Örök ifjuságra vár« csak úgy látszik helyes értelemmel bírni, ha »istenségem« alatt »istenlétet v. isteni boldogságot« értünk. S akkor e négy sor képe igen szép. Hogy Calypso, Atlas leánya, ki Ogygia szigetében a hajótörött Ulyssest szerelemmel fogadta, tudva van." (935—936. h.; v. ö. Oláh: CsLat. 18 l.)

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a német eredeti szövegét.

ELEGIE
Als Molly sich losreissen
wollte.

Darf ich noch ein Wörtchen lallen? —
Darf vor deinem Angesicht
Eine Thräne mir entfallen?
Ach, sie dürfte freilich nicht!

Ihren Ausbruch abzuwehren,
Brächte mehr für dich Gewinst,
Um den Kampf nicht zu erschweren,
Den du gegen mich beginnst.

Und, o Gott! darf ich ihn tadeln?
Sollte nicht mein schönstes Lied
Mehr den endeln Kampf noch adeln,
Ob er gleich ins Grab mich zieht? —
Ja, das find' ich recht und billig!
Noch ist mein Gewissen wach,
Und mein bessres Selbst ist willig;
Aber seine Kraft ist schwach.

Denn wie soll, wie kann ichs zähmen,
Dieses hochempörte Herz?
Wie dem letzten Trost ihm nehmen,
Auszuschreien seinen Schmerz?
Schreien, aus muss ich ihn schreien!
Herr, mein Gott, du wirst es mir,
Du auch, Molly, wirst verzeihen!
Denn zu schrecklich tobt er hier.

Ha, er tobet mit der Hölle,
Mit der ganzen Hölle Wuth!
Höchste Gluth ist seine Quelle,
Und sein Ausstrom höchste Gluth!
Gott und Gottes Kreaturen
Ruf' ich laut zu Zeugen an:
Obs von irdischen Naturen
Eine slumm verschmerzen kann! —

Rosicht, wie die Morgenstunde,
Freundlich, wie ein Paradies,
Wort und Kuss auf ihrem Munde —
O kein Nektar ist so süss! —
War ein Mädchen mir gewogen...
Wie? Gewogen nur? — Fürwahr,
Ihre tausend Schwüre logen,
Wenn ich nicht ihr Abgott war.

Und sie sollte lügen können?
Lügen nur ein einzig Wort?
Nein! In Flammen will ich brennen,
Zeitlich hier und ewig dort:

Der Verdammniss ganz zum Raube
Will ich seyn, wofern ich nicht
An das kleinste Wörtchen glaube,
Welches dieser Engel spricht.

Und ein Engel sonder gleichen,
Wenn die Erde Engel hat,
Ist sie! Weichen muss ihr, weichen,
Was hier Gott erschaffen hat! —
O ich weiss wohl, was ich sage!
Deutlich, wie mir See und Land
Hoch um Mittag liegt zu Tage,
So wird das von mir erkannt.

Rümpsten Tausend auch die Nasen!
'Deine Sinne täuschen dich!
Grosse Liebe macht dich rasen! —'
O ihr Tausend seyd nicht ich!
Ich, ich weiss es, was ich sage!
Denn ich weiss es, was sie ist,
Was sie wiegt auf rechter Wage,
Was nach rechtem Mass sie misst.

Andre mögen Andre loben,
Und zu Engeln sie erhöhn!
Mir, von unten auf bis oben,
Dünkt, wie Sie, nicht Eine schön.
Wie von aussen, so von innen,
Dünkt auch nüchtern meinem Sinn
Sie der höchsten Königinnen
Aller Anmuth Königinn.

Bettelarm ist, sie zu schildern,
Aller Sprachen Überfluss.
Zwischen tausend schönen Bildern
Wühlt umsonst mein Genius.
Spräch' ich auch mit Engelzungen
Und in Himmelsmelodie,
Dennoch, dennoch unbesungen
Wie sie werth ist, bliebe sie. —

Eine solche ist es! Eine,
Die kein Nahme nennen kann!
Die zu vollem Herzvereine
Mich so innig liebgewann,

Dass ihr seligster Gedanke,
Den sie dachte, wie den Stab
Rund herum des Weinstocks Ranke,
Tag und Nacht nur mich umgab.

Welch ein Sehnen, welch ein Schmachten,
Wann sie mich nicht sah und fand!
Welch ein wonniges Betrachten,
Wo ich gieng und sass und stand!
Welch ein Säufeln, welch ein Wehen.
Wann sie kosend mich umsing,
Und mit süssem Liebesleben
Brünstig mir am Halse hing! —

Alles, Alles das, wie selig,
O wie selig fühlt' ich das!
Fühlt' es so, dass ich allmählich
Alles ausser ihr vergals;
Und nun ward, in ihr zu leben,
Mir so innig zur Natur,
Wie, in Licht und Luft zu wehen,
Jeder Erden — Kreatur.

Stolz konnt' ich vor Zeiten wähnen,
Hoch sey ich mit Kraft erfüllt,
Auch das Geistigste mit Tönen
Zu verwandeln in ein Bild.
Doch lebendig darzustellen
Das, was sie und ich gefühlt,
Fühl' ich jezt mich, wie zum schnellen
Reigen sich der Lahme fühlt.

Es ist Geist, so rasch beflügelt,
Wie der Spezereien Geist,
Der, hermetisch auch versiegelt,
Sich aus seinem Kerker reisst.
Welche Macht kann ihn bezähmen?
Welche Macht durch Ton und Wort
Fesseln und gesangen nehmen? —
Leicht, wie Aether, schlüpft er fort. —

Nun — o wärich nie geboren,
Oder schwand' in Nichts dahin! —
Was sie war, ist mir verloren,
Da, was ich ihr war, noch bin.

Sie wähnt sichs von Gott geheissen,
Trotz Verblutung oder Schmerz,
Von dem meinigen zu reissen
Ihr ihm einverwachsnes Herz.

Rasch, mit Ernst und Kraft zu ringen,
Hat sie nun sich aufgerafft,
Und den Heldenkampf vollbringen
Will ihr Ernst und ihre Kraft.
Wird sie in dem Kampf erliegen?
Wird sie, oder wird sie nicht?
'Sterben, rief sie, oder siegen
Heissen Tugend mich und Pflicht.

Ach, ich weiss Dem keinen Tadel,
Ob es gleich das Herz mit bricht,
Was so rühmlich für den Adel
Ihrer schönen Seele spricht:
Denn, o Gott, in Christenlanden,
Auf der Erde weit und breit,
Ist ja kein Altar vorhanden,
Welcher unsre Liebe weiht.

Wie in Kerkernacht, belastet,
Wie von Ketten, zentnerschwer,
Stöhnet nun mein Geist und tastet
Ohne Rath und That umher.
Nirgends ist ein Spalt nur offen
Für der Hoffnung Labeschein;
Und auch Wünschen oder Hoffen
Scheint Verbrechen gar zu seyn.

Ich erstarre, ich verstumme,
In Verzweiflung tief versenkt,
Wann mein Herz die Leidensumme
Dieser Liebe überdenkt.
Nichts, ach nichts weiss ich zu sagen,
Im Bewusstseyn dieser Schuld,
Nichts zu murren, nichts zu klagen:
Dennoch mangelt mir Geduld!

Wie wird mir so herzlich bange,
Wie so heiss und wieder kalt,
Wahn in deisem Sturm und Drange
Keuchend meine Seele wallt!

Ach! das Ende macht mich zittern,
Wie den Schiffer in der Nacht
Der Tumult von Ungewittern
Vor dem Abgrund zittern macht.

Herr, mein Gott, wie soll es werden?
Herr, mein Gott, erleuchte mich?
Ist wo irgend wohl auf Erden
Rettung noch und Heil für mich?
Heil auch dann, wann ich erfahre,
Dass sie ganz von mir befreit,
Einem Andern am Altare
Sich mit Leib und Seele weiht?

Werd' ich, o mein Gott und Rächer,
Ohn' in diesen Höllenwehn
Der Verzweiflung zum Verbrecher
Mich zu wüthen, werd' ichs sehn:
Wie der Mann bei Kerzenscheine
Sie zum Brautgemache winkt,
Und in meinem Freudenweine
Sich zum hohsten Gotte trinkt? —

Freilich, freilich fühlt, was billig
Und gerecht ist, noch mein Sinn,
Und das bessre Selbst ist willig:
Doch des Herzens Kraft ist hin!
Weh mir! Alle Eingeweide
Presst der bängsten Ahndung Krampf!
Oh ich armer Mann, wie meide
Ich den fürchterlichsten Kampf? —

Bist du nun verloren? Rettet
Keine Macht dich mehr für mich?
Molly, meine Molly, kettet
Mich kein Segensspruch an dich?
O so sprich, zu welchem Ziele
Schleundert mich ein solcher Sturm?
Dient denn Gott ein Mensch zum Spiele,
Wie des Buben Hand der Wurm? —

Nimmermehr! Diess nur zu wähnen
Wäre Hochverrath an ihm.
Rühre denn dich meiner Thränen,
Meines Jammers Ungestüm!

O es keimt, wie lang es währe,
Doch vielleicht uns noch Gewinst,
Wenn ich dir den Kampf erschwere,
Den du gegen mich beginnst.

War denn diese Flammenliebe
Freier Willkür heimgestellt?
Nein! Den Samen solcher Triebe
Streut Natur ins Herzensfeld.
Unaustilgbar keimen diese,
Sprossen dicht von selbst empor,
Wie im Thal und auf der Wiese
Kraut und Blume, Gras und Rohr.

Sinnig' sitz' ich oft und frage
Und erwäg es herzlich treu
Auf des besten Wissens Wage:
Ob' Uns lieben' Sünde sey?
Dann erkenn' ich zwar und sinde
Krankheit, schwer und unheilbar,
Aber Sünde, Liebchen, Sünde,
Fand ich nie, dass Krankheit war.

O ich möchte selbst genesen!
Doch durch welche Arzenei?
Oft gedacht und oft gelesen
Hab' ich viel und mancherlei:
Aerzte, Priester, Weis' und Thoren
Hab' ich oft um Rath gefragt:
Doch mein Forschen war verloren;
Keiner hats mir angesagt.

O so lass es denn gewähren,
Da Genesung nicht gelingt!
Lass uns lieber Krankheit nähren,
Eh' uns gar das Grab verschlingt! —
Suche nicht den Strom zu hemmen,
Der so lang' sein Bett nur füllt,
Bis er zornig vor den Dämmen
Zum Vertilgungsmeer entschwillt.

Freier Strom sey meine Liebe,
Wo ich freier Schiffer bin!
Harmlos wallen seine Triebe
Wog' an Woge dann dahin.

Lass in feiner Kraft ihn brausen!
Wenn kein Damm ihn unterbricht,
Müsse dir davor nicht grausen!
Denn verheeren wird er nicht.

Auf des Stromes Höhe pranget
Eine insel, anmuthsvoll,
Wo der Schiffer hin verlanget,
Aber ach! nicht landen soll.
Auf der schönen Insel thronet
Seines Herzens Königinn.
Bei der süssen Holdinn wohnet
Dennoch immerdar sein Sinn.

Hänget gleich sein Schiff an Baden
Strenger Pflichte, die er ehrt;
Wird ihm gleich dort anzulanden,
Molly, selbst von dir verwehrt;
O so lass ihn nur umfahren
Seines Paradieses Rand,
Und es seine Obhut wahren
Gegen fremde Räuberhand.

Selbst, o Holdinn, — kannst es glauben,
Was dir Mund und Herz verspricht! —
Selbst das Paradies berauben
Und verheeren wird er nicht.
Keine Beere will er pflücken,
Wie so lockend sie auch glüht,
Nicht ein Blümchen nur zerknicken,
Das in diesem Eden blüht.

Hinschaun soll ihn nur ergetzen,
Wann sein Schiff herum sich dreht,
Nur der süsse Duft ihn letzen,
Den der West vom Ufer weht.
Aber ganz von hinnen scheiden,
Fern von deinem Angesicht
Und der Heimath seiner Freuden,
Heiss, o Königinn, ihn nicht."

(*Bürgers Sämtliche werke. I.,* Mit einer Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von Dr. Wolfgang von Wurzbach. Leipzig, é. n. [1902.] 61—68. l.)

Verselése

Haraszti úgy vélte, hogy e népköltészet hatása alatt született meg e vers (fordítás) formája is, amelyet Amadéval igyekezett rokonítani (ld. 274. l.).

Elek (bár téves évszámmal) helyesen állapítja meg, hogy „Már jóval Kisfaludy Sándor fellépése előtt írja [Csokonai] rövid Himfy-strófáinak zömét: »Az utolsó szerencsétlenség« (31 versszak) 1798-ból való." (10. l.) Voltaképp 1802—1803-ban keletkezett a vers, s így gondolhatnánk arra is, hogy az 1801-ben megjelent *Himfy szerelmei* hatása alatt, ha a német eredeti is nem hasonló keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült volna.

Horváth János szintén a Himfy-strófa tárgyalásánál utalt e versre (ld. MVer. 226. l.)

Bürger *Elegie*-jének versszakjai szintén nyolcsorosak, de végig keresztrímes 8-as és 7-es sorokból állnak; rímképlete: 8a 7b 8a 7b 8c 7d 8c 7d.

Csokonai ezen a kissé egyhangú formán — valóban a Himfy-strófa felé közelítve — úgy változtatott, hogy a négy keresztrímes 8-as és 7-es sor után páros rímű 8-as, majd páros rímű 7-es sorpárokat alkotott. Rímképlete így: 8a 7b 8a 7b 8c 8c 7d 7d.

Dallama

Harsányi István írta 1922-ben, hogy „Orbán József A sárospataki énekkar története c. művében 8 olyan éneket, illetve dalt említ, amelyek Csokonaiéi" (CsSpatak, 23. l.), s ezek között található Csokonai itt tárgyalt verse is.

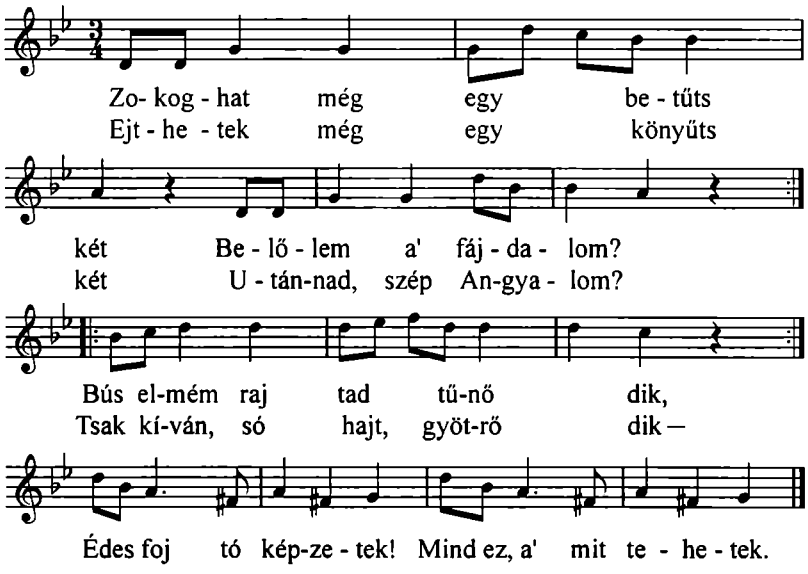
Dallamát Tóth István jegyezte le (4. l.) Ennek alapján írta Molnár Antal 1929-ben: „Vannak [...] nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus-utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk: Ilyen pl. »Szép Hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor) —, »Idvez légy áldás forrása« (A nap ünnepe), — »Zokoghat még egy betűcskét« (Az utolsó szerencsétlenség)". (CsMűdal. 6—7. l.)

Szabolcsi Bence, Bartha Dénes 1935-i forráskiadványára utalva írta: „Bartha Dénes nagyértékű forráskiadványában. A *XVIII. század magyar dallamai*-ban (1935), 153. sz. alatt egy feltűnően gazdag s nyilván igen népszerű, németes vagy lengyeles hangú, XVIII. századvégi diákdallamot közöl 1791—1830 közötti kéziratos forrásokból. A legrégibb hozzátartozó szöveg szerzője Édes Gergely *(Hogy elhagytam a Muzsákat),* de a típus későbbi képviselői között Csokonai-versek is szerepelnek: *Az utolsó szerencsétlenség* stb., és amely bizonyosan erre a dallamra ment, bár a strófát egy sorral megkurtította s a vers 8-as sorai közül hármat 10-essé bővített: *A tihanyi echóhoz.* Az alapképlet a következő: 8—7—8—7—8—8—8—7, tehát egyszerű változata a már Szabó Mihálynál kimutatott proto-Himfy-versnek (8—7—8—7—8—8—7—7,

Kónyinál, Gyöngyösi Jánosnál és másoknál). Ezt a dallamformát a muzikális Kisfaludy könnyen felhasználhatta, alig is kellett rajta változtatnia; csak az első fél-strófát kellett megkettőznie, esetleg (ha az Édes-féle változatot nézzük) az utolsóelőtti sort egy szótaggal megrövidítenie —, s készen állott a Himfy-vers. (Ez tudvalevőleg a *Kesergő* és *Boldog szerelem dalainak* formája; az *énekek* túlnyomórészt egyszerűbbek, a képlet első felén alapulnak, 7 esetben pedig — *Kesergő szerelem* IX., XII., XVII., XVIII., *Boldog szerelem* III., V., VI. — visszatérnek a Kónyi-féle típushoz. Ez is, az is a rokokó zenés formakészletéből merít." (ItK. 1938: 232. l.).

Molnár Antal később is foglalkozott a vers dallamával, közölte is Tóth István nyomán kottáját, megállapítva, hogy „valószínűleg utólagos a dallam": „Csokonai-vers, »Az utolsó szerencsétlenség« nyugati dallamkaptára, de átmagyarítani igyekvő ritmikus eltolással (a negyed-értékű ütemelőző odább kerül a taktus elejére). [Közli 22. sz. kottapéldánk.] Itt is valószínűleg utólagos a dallam." (NyDall. 116. l.)

Sonkoly ezt írta a vers dallamáról: „...a Tóth-féle dallamot Almási közli a-mollban I. k. 19. sz. 20. l. [...] Míg Tóth 3/4-es, addig Almási 4/4-es ütembeosztásban írja le a dallamot. Férfikar átiratban rendszeresen énekelte a sárospataki énekkar. Közli Orbán József: A sárospataki énekkar tört. c. munkájában, Sárospatak, 1882. 51. l." (123. l.)

Benkő András ezt jegyezte meg róla:„*Almásinál* (I. 19.) szövege 30×8 sor. Változatát közli Molnár, a szövegsorok más elhelyezkedésével. (Molnár i. m. 22. sz. kottapélda)." (NyIrK. 1963: 95. l.)

Sonkoly később még ezt írta a vers dallamáról, kottáját is közölve: „A három dallamtagból álló kis melódiácskája első soráról: *Zokoghat még egy betűcskét* néven ismeretes. Egyik sorának ismétlése a szövegnél kívánatos. A második dallamfrázisa párhuzamos dúrban, a végső pedig tonikai hangnemben rekonstruálható. A kézirat egyébként az első sort, illetve dallamfrázist a végén még kétszer ismétli némileg megváltozott harmonizálásban. Megleljük ezt egyébként *Tóth* István kéziratos, már említett gyűjteményében is (4. l.), ám sárospataki 1759. sz. kéziratunk nem tartalmazza azt a skálaszerűen felfutó dallamot, melyet *Tóth* Istvánnál a nóta 11. ütemében találunk. *Tóth* István verzióját ütembeosztásban sem követtük: nem 3/4-ben, hanem 4/4-ben értelmeztük énekünk." (TízCsVers, 223. l.)

Kottáját Molnár Antal, ill. Sonkoly nyomán közöljük.

444. Tartózkodó Kérelem

Kézirata

A vers voltaképp az *Egy Tulipánthoz* c. vers későbbi szövegváltozata. Önálló versként való közlését elsősorban az indokolja, hogy az 1797-re tehető első kidolgozást új címmel vette fel a költő, fél évtizeddel később, a LD.-ba, s ekkor több, kisebb-nagyobb szövegmódosítást is végzett rajta.

Az átdolgozásnak nem maradt kézirata. Az első kidolgozás kéziratait vonatkozóan ld. sorozatunk **265.** versének jegyzeteit: Cs/ÖM. IV, 267. l.

Megjelenése

A vers *Egy Tulipánthoz* címmel az 1802-i ÚK.-n bukkan föl, a 72. helyen, „Oda" műfaji megjelöléssel, s ugyanebben az évben a Mfj.-n is, az *Ódák* sorában, az 1. helyen (ld. Cs/ÖM. IV, 267. l.). Ezek az adatok már az itt tárgyalt második kidolgozásra is vonatkozhatnak. Új címmel ez a kidolgozás a LD/t_3-n tűnik föl először, 1803-ban, az I. Könyv XV. verseként: *Tartózkodó kérelem.* Így is jelent meg a LD.-ban, a 44. oldalon.

Keletkezése

Az első kidolgozás ősszövege az ún. Rózsi-versek 8. darabjaként található a KK. IV.-ben (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.), vagyis 1797-re tehető (szemben Juhász Géza és Vargha Balázs kronologizálásával, akik Földiné Weszprémi Julianná-

ra vonatkoztatva, 1793-ból keltezték) (ld. It. 1953: 450—451. l.), bár később Juhász is 1797-et említette a keltezés évéül (ld. Alf. 1963/11: 69—70. l.). Az ÚK., a Mfj., ill. a LD/t_3 adatai szerint a végleges kidolgozás 1802/1803-ra tehető.

Szövegkritika

A cím — a második kidolgozásé — a LD/t_3-n jelenik meg először, s így került a LD.-ba is.

Az *Egy Tulipánthoz* szövegeltéréseit részletesen lajstromoztuk IV. kötetünkben (270. l.), itt csak az ÓD. s a LD. szöveg eltéréseit vesszük számba.

2. ÓD.: *bánt:*
3. ÓD.: ***vagy orvossa** sebemnek*
4. ÓD.: *Tulipánt!*
6. ÓD.: ***Lobogó** hajnali tűz,*
7. ÓD.: *Ajakid*
12. ÓD.: *Fizetek **csókjaidért.***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az átdolgozásnak részben tárgyi, részben stiláris okai voltak. A személytelen eredeti cím sem illett a LD.-ba, ahol meghatározott személy a „poétai román" hősnője.

A 3. sorban is a költői regény logikája kívánta a változtatást: a jelentő módú jelen idő — *„Te vagy orvossa"* — nem illett a még bizonytalan kimenetelű mesébe, a három szótagú *lehetsz* igei állítmánya mellé viszont csak rövidebb névszói kiegészítés fért a sorba: így lett az *orvossá*-ból az átdolgozásban: *írja.*

A 6. sorban a *Lobogó* jelzőt talán csak stiláris okokból tompította a költő, s a befejezésben, feltehetően a szóismétlés elkerülésére — ismét stiláris megfontolásból — cserélte ki a *csókjaidért*-ot *válaszodért*-ra.

A vers *Ódák*-beli, korábbi kidolgozását méltató tanulmányok erre a változatra is érvényesek (ld. Cs/ÖM. IV, 270. kk.).

Verselése

A vers különleges verstechnikájáról, szokatlan „ionicus a minore" verslábairól és kettős ritmizálhatóságáról, szimultán verseléséről mondottak a második kidolgozásra is természetesen érvényesek.

Kiss Tamás cím szerint is a LD.-beli második változatról írta: „Amily tiszta és andalító a *Tartózkodó kérelem* minét-muzsikája, éppoly tudatos remek-

lés is; nem tudni, mi több benne, a megformálás öröme-e vagy a tartalom, az emésztő szerelmi tűz. Az ő mesterien formáló keze a magyar ütem és a nyugati mérték között természetes összjátékot képes teremteni. Belejátssza a népköltészet motívumait, fordulatait, egyszerűségét is." (Kiss Tamás: *Csokonai két évszázada.* It. 1973/4: 804. l.) Szuromi Lajos a „ionicus a minore" verslábról azt írja, hogy „gyakorlati érdekű, noha mind részleges mind versre jellemző szerepe kivételes, ritka. — A két szótagú verslábaknak mind a négy lehetséges prozódiai változata gyakorlati. A négy szótagúak között már a vállalás-tagadás révén is nevezetes a choriambus, alkalmi a ionicus a minore. (Szuromi L.: *A szimultán verselés.* Bp., 1990. 41. l.)

Dallama

Pfeifer Ferenc a második kidolgozás szövegét zenésítette meg 1818-ban. Sonkoly Pfeifer feldolgozása mellett még tíz későbbi — XIX—XX. századi — megzenésítését említi a költeménynek; Simonffy Kálmán: *Dalbokréta.* a) I. füzet. Énekhangra, zongorakísérettel. Eger, 1899. b) II. füzet. Férfikarra. Mácsai Sándor: *Csokonai dalok.* Férfikar. Debrecen, 1905. A Csokonai-Kör kiadása. OSzK. Mus. pr. 6494. P. Nagy Zoltán: *Csokonai dalok.* Énekhangra, zongorakísérettel. Debrecen, 1905. A Csokonai-Kör kiadása. OSzK. Mus. pr. 8466. Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve.* Énekhangra, zongorakísérettel. I. kiadás. A Magyar Kórus kiadása. Bp., 1947. Példatár, 93. l. Dallamát Pfeifer nyomán közöljük.

Idegen nyelvű fordítása

Angol: Shy Request. Fordította: Erna Roberts [& A. M.]. In Quest of the 'Miracle Stag': The Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London) [1996] 165. l.

445. Méltóságos királyi tanátsos Somssich Lázár Úr' ódája méltóságos Rhédey Lajos ts. kir. kamarás ő nagyságához

Kézirata

Eredeti kéziratát nem ismerjük (az alkalmasint ott maradt a nyomdában a kiadáskor); közel egykori másolata: KK. II, 5a—6a. (K_1) A kézirat címe — *„Somssits Lázár Deák Ódája Rhédey Lajoshoz"* — Csokonai saját kezétől.

Másik közel egykorú másolata Kazinczy hagyatékában található: MTAK. 604: 207b—208b: *Mtsgos [= Méltóságos] Királyi Tanátsos Somssich Lázár Úr Ódája; Méltóságos Rhédey Lajoshoz Cs. K. Kamarás ő Nagyságához. Fordította Cs. V. M.* (K_2); a DebrK.-ban föllelhető másolata: R. 788. 14: *Méltóságos Királyi Tanátsos Sommsich Lázár Úr Ódája.* (K_3) Valamivel későbbi másolata a sárospataki „Felvidító" IV. kötetében: SpK. 136: 85. l. (K_4).

Megjelenése

Somssich Lázárnak Rhédey Lajoshoz szóló latin nyelvű ódája 1801-ben jelent meg, Pozsonyban, s Csokonai a Bécsben élő Márton József lapszerkesztő ösztönzésére fordította le azt magyarra, miután bécsi barátja azzal biztatta, hogy fordítását ki fogja admi. Toldy szerint „1803.[ban] kijött egy, M. Hírmondó melletti Toldalékban" (957. h.). Ezt az adatot átvéve közöltük a Cs/ÖM. I.-ben (275. l.) a „Csokonai életében megjelent művei bibliográfiájá"-ban, minthogy „a M. Hírmondó melletti" Toldalékokban ezt nem sikerült eddig megtalálnunk; különnyomatként azonban megvan az OSzK. Aprónyomtatványtárában, s valóban a MHírm. egyik, egyívnyi Toldalékának látszik; az itt tárgyalt vers (1—4. l.) után következik a különnyomatban Csokonai másik két ódája: *M. [= Méltóságos] G. [= Gróf] Festetits György ő nagyságához azon tárgy felől* [vagyis ugyanarról a tárgyról: a hadi iskoláról] (5—10. l.); végül a költő *A' Szélhez* című ódája zárja a nyomtatványt (11—16. l.).

De megjelent a fordítás önállóan is, együtt Somssich latin nyelvű ódájával; ez ugyancsak az OSzK. Aprónyomtatványtárában található. *„Lazari* Somssich de Sárd / Carmen / ad / Ludovicum Rhédei / de / Kiss Rhéde / Nuncium Comitatus Szattmár ad Comitia Re/gni Hungariae Anno Ae. Vulg. MDCCCII.

Pisonii / celebrata Legatum pro Militaris Academiae in / Hungaria Fundatione decem millia Flore/norum donantem." (1—4. l.), s ezt követően a magyar fordítás következik, ezzel a címmel: *Méltóságos Rhédey Lajos ő nagyságához. Fordította Csokonay Vitéz Mihály* (5—8. l.) (Sz_2). A két szöveg — ti. a Toldalék-beli s a kétnyelvű kiadásé — lényegében megegyezik, de az utóbbi helyenként *cs*-vel írja azt a hangot, amelyet az előbbi következetesen *ts*-sel; a K hasonlóan, hol *cs*-s, hol *ts*-s helyesírású, de nem tartalmazza azokat a lapalji jegyzeteket, amelyeket a két nyomtatvány. Toldy alkalmasint a K-ból dolgozott: a lapalji jegyzeteket ő sem közli, s nem is utal rájuk; a HG. már fölvette a jegyzeteket is, ahogy a későbbi kiadások szintén (ÖV. — M.).

Keletkezése

A versfordítás keletkezéséről pontos adataink vannak: ez is fölkérésre — a bécsi lapszerkesztő, Márton József biztatására, ill. indítványára — készült, mint pl. *A' Szabadságfához.* 1803. jan. 7-én Márton ezt írta a költőnek Bécsből: „Barátom! Mélt[ó]s[á]gos Rhedey Lajos Úr az a' nemes lelkű Hazafi a' ki a' most kiadandó Lexiconra egynehány száz forintot ajánlott. — Kérünk tehát, hogy az ide zárt szép Deák verseket fordítsd le Magyarra; hogy mi azokat a' deákkal egygyütt kiadhassuk az Ujság mellett." (CsEml. 130. l.) 1803. jún. 9-én már Rhédey Lajos köszönte meg levélben a latin nyelvű óda fordítását (ld. uo. 144. l.), de Csokonainak Kazinczyhoz intézett márc. 15-i keltezésű levele szerint az már majd három hónappal korábban készen volt (ld. KazLev. II, 49. l. és HG. II, 764. l.). A versfordítás megszületését tehát 1803. jan. 7. és márc. 15. közé kell tennünk.

Szövegkritika

A címet illetően jeleztük, hogy a közel egykorú tisztázat — másolat — címe a K_1-n, a költő saját kezű lejegyzésében: *Somssits Lázár Deák Ódája Rhédey Lajoshoz.* Mi a nyomtatott változatok közül a helyesírásilag hitelesebb Sz_2-t fogadjuk el, s helyenként utalunk a K-ra is. A Sz_2 a *cs* ~ *ts* írásában nem következetes; mi a *cs*-s helyesírást alkalmaztuk.

2. Sz_1: *tserfamakkal*
4. K: Ro/ *való zöld*
6. K: *fijábann*
11. K: *öszve dúlta*
12. K: *magas*
15. K: *Királlyink*
18. K: *meg veti*
20. K: *izzadsz.*
21. Sz_{1-2}, K: *ditső* em.

22. K: *vissza szóllít*
23. K: *le tészed,*
24. K: *béke ruhába [...] meg térsz.*
26. K: *Cserfát*
28. K: *erőss*
Sz_{1-2}: *tsudálnak* A K szerint em.
30. K: *mezők,*
31. K: *fojókkal*
32. K, Sz_{1-2}: *tsata* em.
33. K: *Királlyunk*
Sz_{1-2}: *tsend-szerető* A K szerint em.
K: *hazánk*
35. K: *Fel kél*
37. K: *ki nyílt*
39. K: *Meg tessz [...] Vezérnek*
42. K: *Népség [...] vissza tér*
43. K: *Királlyunk*
44. K: *Égi Béke...*
45. K: *fel gyúlt*
46. K: *Meg állhatóvá [...] Fejünk;*
49. K: *Meg bízza esmért*
51. K: *ki formált*
53. K: *Te benned*
54. K: *hazádnak*
55. K: *jó tételeddel*
58. K: *eránt*
62. K: *Királlyi* Kp. n.
K: *úllyabb*
63. Sz_{1-2}, K: *ditsőséggel* em.
65. K, Sz_{1-2}: *betsűlnek*
66. K, Sz_{1-2}: *vitsorogj* em.
K: *Irígy*
67. K: *Király'*
68. K: *bóldogítják!*
70. K: *hellyre*
K, Sz_{1-2}: *tsapjanak* em.
72. Sz_1: *térj ki*

Mint volt róla szó: a K-ból a lapalji jegyzetek hiányoznak; az Sz_1 s az Sz_2 jegyzetei csak néhány apró helyesírási eltérést mutatnak, ezeket nem vesszük számba.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sommsich Lázár latin nyelvű versét — mint érintettük — Csokonai Márton József fölkérésére fordította magyarra. A szerző (? 1740—1807) helytartósági titkár, több tudós társaság tagja volt (ld. KazLev. III, 509. l.); Szinnyei (MÍrók, XII, 1287—1288. h.) azt írja, hogy „A bécsi Allg. Literatur Zeitung jeles költőnek mondja és Janus Pannoniushoz hasonlítja latin költeményeit, amelyek részben tréfás, erotikus tartalmúak" Ez az értékelés nyilvánvalón túlzó: ügyes latin verseket írt, főként alkalmi ódákat közéleti személyekhez; a Szinnyei említette „erotikus tartalmú" versekről nincs tudomásunk: Szinnyei ugyan említi az OSzK. tulajdonában levő kéziratos költeményeit, de ezek ma ott nem találhatók. Kazinczy személyesen is ismerte s „el felejthetetlen Kedves Atyámfiá"-nak nevezte Somssich Lázárt (ld. KazLev. VIII, 315. l.), verseit is ismerte és becsülte, kiadásuk is foglalkoztatta (ld. uo. 408. l.). Csokonait mégsem költői erényei késztették a fordításra, hanem Márton idézett fölkérése, s abban az a remény is benne volt, hogy a Rhédey Lajoshoz szóló óda lefordításával megnyerheti az aranysarkantyús vitézt mecénásául.

Kazinczy érdemesnek ítélte ódáját arra, hogy „által öntettessék", vagyis, hogy magyar fordítás is készüljön belőle.

Somssich latin nyelvű ódája Pozsonyban Belnay György könyvnyomtató kiadásában jelent meg. „*Carmen / ad / Ludovicum Rhédei / de / Kiss Rhéde / Nvncivm Comitatvs Szatthmár ad Comitia / Regni Hungariae* / Anno Ae. Vvlg. CICICcccII. Pisonii Celebrata / Legatum / pro / Militaris Academiae / in / Hvngaria Fvndatione decem millia florenorvm / Donantem. /"

Csokonai Kazinczyt akarta megnyerni az óda magyar nyelvű fordításának eljuttatására — „bészinelésé"-re a címzetthez: „Tekintetes Úr! Sajnálom, hogy nem tudtam előre a' Tekintetes Úrnak Váradra való menetelét. Két Ódámnak bészinelését kértem volna ki a' Tekintetes Úrtól Rhédey Lajos Úr Ő Nagyságához. Az egyik a' Somssich Lázár Úr Deák Ódája, hasonló Alcaicusokban általam fordítva; melly fordítást a' maholnap megszünendő Hírmondónak az Írói bízták rám olly czéllal, hogy mivel Rhédey Úr Ő Nagysága Márton Társoknak a' Lexiconára egynehány száz forintot adott, ezzel az Ódával Ujságleveleik mellett kedveskedjenek. A' Pozsonyban tavaly kijött Óda, reménylem, deák nyelven megfordúlt a' Tekintetes Úr előtt: van az a' 10 000 forintos ajándék felől a' hadi oskola számára. A' másik Ódám Originalis, éppen ezen Tárgyról; de Gróf Festetits Ő Nagyságára. Én a' Grófnak mind a kettőt megküldöm, mihelyt előbb a Tekintetes Úrral közölhetem. A' Camerarius Úrral pedig nem lévén személyes esmeretségem, kéntelen vagyok a' Tekintetes Úrnak alkalmatlankodni." (KazLev. III, 42. l.)

Nem tudjuk, mikor, s hogyan jutott el a latin óda művészi fordítása Rhédey Lajoshoz; ő mindenesetre jún. 9-én írt — iratott — rá egy nyugtázó levelet (ld. CsEml. 144. l.). Közben Csokonai — mivel jobban szeretett volna nyomtatott művel kedveskedni Rhédeynek — a hadi iskolához szintén jelentős összeggel hozzájáruló Festetics Györgyöt is fölkereste fordításával, ápr. 27-én: „Tudom el nem kerülhette a' Nagyságod' széles esmeretségét ama deák Óda, mellyet

Camerarius Rédey Lajos ő Nagyságára Somsich Lázár Úr, Hazánknak ama' szerentsés Deák Poétája, szerzett, és Pozsonyban a' Diéta' alkalmatosságával ki is adott. A' titulált Camerarius Úr, ama' sajnállásunkra érdemes Hírmondónak edgyik tagját Márton József Urat a' tőle készített Lexicon' kiadására egynéhány száz forinttal megajándékozván, Hírmondó mellett lévő Barátaim a' nevezett ódából egy exemplárt hozzám leküldöttek, mellé' tévén azt a' kéréseket, hogy azt magyarra fordítsam le, mert nékik szándékjok mind deákúl, mind magyarúl az Újságlevelekben kiadni. Én azt a fáradságot szerentsémnek tartottam; hanem ugyanakkor meghatároztam magamat, hogy a' Rédey Úr' hazafiúságának Origináljáról Anyai nyelvünkön egy originális Ódát készítek. És íme' ez az a' versezet, mellyel Nagyságodnak van szerentsém tisztelkedni.

Én ugyan, ezt is régen felküldöttem a Hírmondóba; de ott' ki nem jöhetett a' Cenzúrán való késedelmezés miatt. Minthogy tehát publicitásra nem kerülhetett: megelégedettnek tartom magamat, ha Nagyságod szokott kegyességével méltóztatik fogadni; Debretzen. Aprilis' 27d 1803." (It. 1949: 337. l.)

Lehetséges, hogy a kétnyelvű kiadás, az Sz_2 Festetics költségén jelent meg Bécsben.

Mindenesetre közvetlen anyagi eredménye nem lett Csokonai bemutatkozásának Rhédeynél, aki azért csak fölfigyelt rá, s „személyes esmeretségébe jutni" is szerencséjének nevezte: „Az Urnak hozzám botsátott betses levelét igen kedvesen vettem, és mind a' Consiliarus Somsits Ur Magyar formába öltöztetett, mind a' Gróf Festetits meg tiszteltetésére eredeti nyelvünkön szerzett, 's velem közlött két rendbeli ódákért tészem háládatos köszönetemet; meljeknek olvasása nagy gyönyörüségére szólgál minden jó izlésű Hazafinak, 's halhatatlan betsülletet szerzett azoknak érdemes Szerzőinek. —

Hogy a' Köz-jónak elö mozditására, és Hazánk diszének nevelésére ajánlást tehettem, édes meg elégedéssel tölti el érzékeny szivemet; de hogy engem Hazafijúi kötelességem teljesítésénél fogva a' Parnassus Hegye Lakosainak baráttya sőt Pajtássa önnön figyelmetességére méltónak itélt, el nem titkolhatom az abból reám háromlott méltó örömöt.

Egyéb eránt óhajtnám hogy az Urnak személjes esmerettségébe jutni szerentsém lehessen, a' ki szivesen indulatában ajánlott állandóúl vagyok Az Urnak el kötelezett kész szólgája Rhédey Lajos m. k." (CsEml. 144. l.) Voltaképp ezzel a fordításával készítette elő — öntudatlanul — az utat a költő ahhoz, hogy majd Rhédey Lajos feleségének halálára nevezetes halotti verseit megírja a lélek halhatatlanságáról.

Haraszti ezt mondja a fordításról: „A Dorottya kiadásával Festetich elhallgatott volt, Csokonai tehát most más pártfogó után nézett. És ezt Rhédei Lajos kamarásban vélte feltalálni, kinek nevét e tájban épen együtt emlegették Festetichével, minthogy ő is szintén a pozsonyi országgyűlésen, ugyan csak a »hadi oskolára« 10.000 frt-tal járult. Sőt Mártonnak készülő szótárjára is pár száz forintot adott, a mit aztán Görögék az által akartak meghálálni, hogy Csokonaival lefordíttatták lapjukba Somsich Lázárnak Rhédeit dicsőítő deák ódáját. Csokonai ez óda közvetítésére, mint ismeretlen, Kazinczyt kérte föl, de

nem sokára maga is írt egy pártfogáskérő levelet, szokott önérzetes bókolásával." (297. l.)

A költemény — amint a 7. számú lapalji jegyzet is elmondja — Rhédey Lajost azért ünnepli, mivel 1802. máj. 2-án a pozsonyi országgyűlésen a bécsi katonai nevelőintézet céljára 10 000 forintot adományozott (s a magyar nemzeti múzeum céljaira ugyanakkor 6000 forintot). (V. ö. Szinnyei: MÍrók. XI, 937. h.)

Rhédey Lajos különben nemcsak a hadi iskolát s a Magyar Nemzeti Múzeumot támogatta jelentős összeggel, hanem gróf Károlyi József 1794-i nevezetes szatmári beiktatásán a magyar nemzeti színjátszás állandósítására is 1000 forintos megajánlást tett. (V. ö. *Magyar színházművészeti lexikon.* Főszerk.: Székely György. Bp., 1994.)

1. *Jupiternek Chaoni törzsöke:* Jupiternek Chaoniában levő dodonai jósszavú tölgyére vonatkozik.
2. *tengeté* (rég., költ.): táplálta.
7. *egerfa* (táj., rég.): égerfa.
46. *Kegyes Fejünk:* az uralkodó, I. Ferenc.
71. *Szírenek* (rég.): szirének, a görög regevilág bűvszavú nőalakjai.
72. *Acroceraunia* (gör.—lat.): az epiruszi partnál elnyúló magas bérc, melynek partvidékén veszedelmes viharok dúltak.

A fordítás pontosabb megértéséhez közöljük a latin eredetit:

Dilecta magno quercus uti Jovi
Mortalium altrix pristina agrestium
Annos trecentos fabulosis
Chaoniae dominata silvis

Arescit; omnis non moritur tamen,
Tarda sed olim prole renascitur;
Mollem sacro nec semine alnum
Nec steriles generat myricas:

Heroum avito sanguine sic satis,
Fortuna quamquam saevior exuit
Splendore prisco, alta indoles, et
Mens manet, ac genuina virtus.

Amice RHÉDÊI! Tu mihi testis es.
Mentis vigor T e formaque prodidit,
Primâ tueris quum juventâ
Limina sacra latusque regum.[a)]

Majora spirans molle palatii
Maturior mox deseris otium
  Milesque saevi castra Martis[β)]
    Fervidus, et sequeris labores,

Morique in armis unica gloria!
Gravis senectâ sed revocat pater.
  Ergo sagum ponis, quietos
    Cumque toga repetis Penates.

Castae receptus conjugis in sinum
Dum pacis almae deditus artibus
  Civis domi fortis laboras
    Atque bonus patriae probari:

Uterque mundi personat horrido
Polus tumultu, sanguine caedibus
  Fumant patentes campi, et urbes,
    Flumina, et aequora, fana, et arae:

Non rex benignus, natio nec bona, et
Amans quietis Marte caret truci.
  Furore surgit nobili ardens
    Justaque corripit arma Pannon.

Delapsa credas nubibus agmina
Aut fusa terrâ, sic cita convolant.
  Tu laude notus martiâ, dux
    Nobilium legeris BihorI.[γ)]

Jam jam, parantur proelia, anhelat et
Pugnare miles patrius; at ferox
  Recedit hostis, pax piique
    Caesaris auspiciis revertit.

Hanc bella rursum post nova reddere
Firmam studens rex optimus, Hungarae
  Gentis fideles mox Status in
    Concilium vocat atque Patres.

Virtute fidens nobilitas Tuâ
Mittit suum te Szatmara nuncium.[δ)]
  Quid rite mens formata rectis
    Cultibus atque animus valeret

Videre cives. Publica sit salus
Quantumque cordi? providus et sagax
Et liberalis sempiterni
Splendida das documenta honoris.

Illustre amoris quippe Georgii
Tolnensis[ε] exemplum in patriam sequens
Doctam Gradivi largus auges
Munere magnifico palaestram,[η]

Oblivioni tradita lividae
Nunc rursus in Te clara repullulat
Digno vetustorum nepote
Regia stirps rediviva ABARUM.[ζ]

Te jure cuncti suspiciunt boni
Amantque. Frustra ringeris invide! hunc
Reddit favor Regis Patrumque
Et Statuum merito beatum!

Felix at alto dum veheris, cave
Ne perfido sis ludibrium Noto:
Cautusque Sirenum canorem, et
Acroceraunia nauta vites.

Notulae

[α] Ex Academia Militari Architectonica Anno MDCCLXXX. ad nobilem Turmam Praetorianam Hungaricam Anno aetatis suae decimo septimo deligitur.

[β] Anno MDCCLXXXIII. ad Legionem Equestrem Vurmserianam promovetur.

[γ] Anno MDCCXCVII. Insurgentis Nobilis militiae Comitatus Bihariensis Tribunus, seu Colonellus creatur.

[δ] Ad Comitia Regni Hungariae Anno DCCCII. in urbem Pisoniensem, diemque 2. Maji indicta, a Comitatu Szatthmariensi nuncius legatur.

[ε] Comes Georgius Festetich de Tolna in sessione dictorum Comitiorum sexta decima, mensis Junii die XXV. celebrata, pro fundatione Academiae militaris in Hungaria constituendae quadraginta florenorum millia donat.

[η] Ludovicus Rhédei eadem die parem in finem decem florenorum millia largitur.

[ζ] Familia Rhédei de genere Regis Hungariae A B A, qui anno AE. V. MXXXXI. regnavit, originem ducit, teste hanc in rem edito benigno immortalis MARIAE THERESIAE diplomate.

Verselése

A latin eredeti versmértékében készült, vagyis ahogy Csokonai is maga megírta: „Sommssich Úr Deák Ódájához hasonló Alcaicusokban" (KazLev. III, 42. l.)

446. A' tanúnak hívott liget [II.]

Kézirata

Az 1793-ban készült eredeti, 8 vsz.-os változat tisztázata (a kézirat sérülése folytán töredékesen): TF. 54a.; a teljes szöveg megvan a Zilahi János-gy.-ben (ld. Cs/ÖM. I, 176., továbbá: Cs/ÖM. II, 540. l.).

Ebből a 8 vsz.-os összövegből alakította ki a költő később a *Lilla* nevére átdolgozott változatát, amelynek fogalmazványa: KK. IV, 132ab.

Közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 756: 38b; Debr.K. R. 1173: 12b.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt e verse kiadására: az EK. XL. helyén még az első kidolgozás szerepel, de az 1802 körüli ÚK. 36. helyén már minden bizonnyal az itt tárgyalt vers található: „36. *A' Tanúnak hívott Liget.* — Pastor." Így került föl a LD. terveibe, mind a háromba: az LD/t_1-n a 17. vers volt, az LD/t_2-n sorszám nélkül található, az LD/t_3-n a XVII. Ez lett a helye az LD.-ban is: Első Könyv, 48—49. l.

Az összöveg — a TF. kéziratától eltérő szöveggel — 7 vsz.-kal, de nem Lilla nevével — az Uránia III. kötetében jelent meg, 1795 márciusában (ld. Ur. III, 209—211. l.).

Keletkezése

Mint az 1793-i első kidolgozásról megállapítottuk: Csokonainak német költők nyomán kialakított, szinte „művi" jellegű szerelmes versei közé tartozik ez is. Az ÚK.-n saját kezű műfaji megjelöléssel „Pastor"-nak, azaz pásztorkölteménynek jelezte maga Csokonai is, s ez jól mutatja eredetét. A változtatás a stiláris jellegű átdolgozáson túl annyi, hogy az első kidolgozásban *Laura,* a másodikban *Lilla* neve szerepel. Az átdolgozásra a LD. előkészítésekor, 1803-ban kerülhetett sor. Vargha Balázs kiadásai is (ld. ÖV.^{2}, MM.) az 1803. év termésébe sorolták.

Szövegkritika

Kiadásunk II. kötetében (75., 540. l.) a cím után elmaradt az első kidolgozásra utaló [I.]; ez pótlandó. A K-ban nincs címe a költeménynek; a verset a LD. alapján közöljük.

1. K: *Liget! Zöld hívesébe rejtekébe* Az *Itt* nincs kiemelve.
2. K: Kp. n. A név nincs kiemelve.
3. K: *tserfák' setét* [— más szóból — talán *enyh* — jav.] *enyhébe*
4. K: *szem közt*
5. K: *Ezek tanúk!*
6. K: *<Siralmomat> <keservemet>. Szerelmem* ***gyász keserveit***
8. K: *Nevit* A *Lilla* név nincs kiemelve.
9. K: *Halld* Jav. e.: *Hallgasd*
   tſ̄ [= tsak] **Lillim,** *mi bágyadt*
11. K: *zöldellő* Kp. n.
12. K: A sor végén pont.
13. K: *Az én <Lelkem>* A sor fölé írva, az első két szó fölött: *Mind,* ***ah*** *az*
14. K: *lengenek:*
16. K: ***Belőlem*** *fel* ***leheltenek.***
17. K: *Nézd, nézd a' <fűvek>* ***gyepnek*** <? az> Az áth. szó fölé írva: *bő* A sor végén vessző.
18. K: ***száradt*** *fel,*
19. K: *<'Az Bár a' forró Nap a' nyári hev>* A két utolsó szó fölé írva: *forró <Nap szárogatja>*
22. K: *Mindennapos* Jav. e.: *Mindennap <hullt> harmatjai* <,>
23. K: *kiszáradt<t>* A szó után beszúrva: *két*
24. K: *Könyhullatásai,*
25. K: *Ezekkel* Jav. e.: *Ezekből e' virág<ts>*
26. K: *<Sokat felszívnak>* Az áth. rész alá írva: *Megtelve vannak*
27. K: *Virágok* Kp. n.
28. K: *Ah nékem ez be'*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers 1793-i összövegével kapcsolatban is kifejtettük: írói ötlet köré kerekített fiktív szerelmes tárgyú vers — s ezen a körülményen az sem sokat változtatott, hogy a Vajda Júliannával történt megismerkedése „poétai román"-jába illesztve újra írta a költő — de már a bekövetkezett szakítás után: 1803-ban. Ferenczi megjegyzését éppen ezért kétkedéssel kell fogadnunk: „Lillát még nem nyerte meg. Ezt bizonyítják az átdolgozott dalok is, mint [...] *A tanúnak hivott liget...*" (78. l.) Az átdolgozás 1803-ban, a szakítás után készült, s ha megtelítődött némi személyességgel, az csak a veszteségen érzett szentimentális fájdalom lehetett.

Verselése

A LD.-beli változatról Elek — hivatkozva a kötet előszavára, ahol ezt írja a költő, hogy „még 1793-ban csinálta" (ld. MM. II, 231. l.), azt mondja, hogy „bár az valóban jambusos, ám 1797-i átdolgozásban látott napvilágot, s így nem tudhatjuk, hogy az eredetinek formája milyen volt." (102. l.). Elek nem vizsgálta az Ur.-ban közzétett első kidolgozást, amely éppúgy keresztrímes 9/8/9/8 szótagú versszakokból épült, mint a *Lilla*-beli változat, csak jambusai nem olyan tiszták még, s ez érthető is, ha figyelembe vesszük azt, amit az EK. határozottan jelez, hogy ti. dallamra készült. (V. ö. Cs/ÖM. II, 547—548. l.)

Dallama

Az EK.-n így fordul elő a vers „XL. A' tanúnak hívott Liget. Dal. *Nota.*" (Cs/ÖM. I., 211. l.) Ez is bizonyítja, hogy a költő dallamra írta, s megerősíthetik közel egykorú másolatai: a LD. megjelenése után elsősorban énekelt volta miatt kerülhetett a Somogyi Ferenc-énekeskönyvbe (ld. Stoll 778. sz.); kotta, ill. „Ad notam" jelzés híján azonban nem tudjuk ez idáig, hogy milyen dallamra énekelték.

447. A' versengő Érzékenységek

Kézirata

A vers voltaképp az 1793-i *Az elragadtatott Érzések* (vagy: *Érzékenységek*) későbbi, 1802/1803 körüli kidolgozása.

Az első változat *Laura,* majd *Rózi* nevére átírt kézirata Csokonai első tervezett verseskötetének anyagában, a lapok eltépése folytán csonkán maradt ránk (ld. TF. 61a—64b; v. ö. Cs/ÖM. II, 563. l.) Volt ugyan egy másik tisztázata is, az 1795-i ED.-ban, de ez sem maradt fenn.

A Lilla nevére átdolgozott, mintegy tíz évvel későbbi változatnak nem maradt kézirata, csak egy vázlata, föltehetően 1802-ből: KK. IV, 110b.

Megjelenése

Csokonai már az első kidolgozás közreadására is gondolt: fölvette — végleges címével — az 1795-i EK.-ra: *„XXV. A' versengő Érzékenységek".*

Az 1802-i ÚK.-n kezdősorával, még *Laura* nevével fordul elő: „109. *Laura Kellemességednek.* — Oda."

A LD. mindhárom tervezetére rákerült: a LD/t_1-re s a LD/t_2-re *Laura* nevével, kezdősorával, a LD/t_3-ra a II. Könyv anyagába, címével: „XXXII. *A'<z ve-*

télkedő> versengő Érzékenységek. Végül valóban ott jelent meg, a 88—96. oldalon.

A későbbi kiadások ezen alapulnak (az 1793-i első kidolgozást az EPM. közölte először, 1955-ben).

Keletkezése

A *Laura,* ill. *Rózi* nevére szóló első kidolgozás 1793-ban keletkezhetett, a *Lilla* nevére átírt változat pedig — a címjegyzékek, ill. kötettervek tanúsága szerint — 1803-ban.

Szövegkritika

Az első kidolgozás c í m e — mint volt róla szó — a VT.-ban: *Az elragadtatott* [*Érzések* vagy: *Érzékenységek*], de már 1795-ben, az EK.-n fölbukkan a LD.-beli végleges cím.

Az 1803-i változat (LD.) nemcsak a címzett nevében tér el a korábbi változat (VT.) szövegétől.

1. VT.: ***Laura!*** *kellemességidne[k]*
2. VT.: *Szépségidne[**k**]*
3. VT.: ***Fűszerszámos***
4. VT.: *meg szédíté,*
5. VT.: *Meg bájolá, részegíté;*
6. VT.: *'s **Egy** perre **borzol[ta ma.]***
7. VT.: *nagy **perlés***
9. VT.: ***D**itsőség*
10. VT.: ***t**égedet*
11. VT.: *Meg érezvén fel ébredett*
12. VT.: *'**s** Nékik*
17. VT.: ***t**zívódásnak*
24. VT.: ***Laura***
25. VT.: *[zőld **mir]tus** mellett*
28. VT.: *[mihelyt] **meg érzettem***
29. VT.: *[.....] **lettem.***
30. VT.: ***t**siklándozattal*
31. VT.: ***á**lomból*
36. VT.: ***E' kis berek' vidéki.***
38. VT.: ***Laurára***
40. VT.: ***'S F**él oldaltt reá **t**sapott.*
41. VT.: *öszve ütközött,*
42. VT.: *'**s Egg**ymástól [...] kapott!*
43. VT.: ***új** pillantása,*

44. VT.: *'s Elevenebb katsintsása*
45. VT.: *lőtt!*
46. VT.: ***Bezzeg, el oszlott álmatok;***
47. VT.: ***Bezzeg, mind fel pattantatok***
48. VT.: ***Nem túnyán, mint*** *az előtt.*
49. VT.: ***Zefír játszván szép***
50. VT.: *Elefánttetem vállain*
51. VT.: *színe**ket adtak?***
52. VT.: *mellye* kp. n.
53. VT.: *el ragadtak!*
55. VT.: *sóhajtása,*
56. VT.: *'s Bádgy**adt***
57. VT.: *Ébred**t***
58. VT.: *lepett el,*
59. VT.: ***eggy***
60. VT.: *Ketsegtetett, biztatott.*
62. VT.: *'s Végre — hogy sok kérést tettünk, —*
63. VT.: *Szeretek:*
66. VT.: *Tiis le vetkeztetek.*
67. VT.: *beszédére*
69. VT.: *'s Illy biztató*
70. VT.: *Szeretek! téged'*
71. VT.: *Tsak [...] élek, lehellek:*
72. VT.: *Míg be nem fed a' sírbólt!*
73. VT.: *Akkor, — óh*
75. VT.: *belénk! —*
76. VT.: ***Eggy***
78. VT.: ***Repestek vígan felénk.***
80. VT.: *mondott;*
81. VT.: *El vett*
82. VT.: *Nevezet,*
83. VT.: ***'s Hízelkedő beszédének***
84. VT.: *le tsorgó*
85. VT.: *Közte*
86. VT.: ***'s E'***
87. VT.: *fel emelém*
88. VT.: *imádni **méltó bálván'***
90. VT.: *meg ölelém. —*
91. VT.: ***Óh,***
92. VT.: *— ah,*
93. VT.: ***tagjai!***
94. VT.: *Mellyek **hogy reám***
96. VT.: ***A' Rózsa'***
97. VT.: ***Érosznak***
99. VT.: ***Bíbor fátyolja alatt.***

101. VT.: *vert, és*
103. VT.: ***tüzétől:***
104. VT.: ***hév** szerelmétől*
105. VT.: *el olvadva valánk;*
107. VT.: *'s **Ölelő***
108. VT.: ***Világnak***
109. VT.: ***gyümölts***
110. VT.: *Bár sima, **'s jó***
111. VT.: *Ha nints **íze, melly tessen?***
112. VT.: ***Laura'***
113. VT.: *Bámúltatok, méz ízére*
114. VT.: ***Nem ügyelvén szemessen.***
115. VT.: *Nin**ts***
116. VT.: ***Mellyet** ki tőlt*
117. VT.: ***tsészéjébe';***
119. VT.: ***eggy** [...] **ts**ókkal*
120. VT.: ***Nem egyvelíti***
121. VT.: ***Illyen ízzel***
122. VT.: *Pan**k**hája*
123. VT.: ***'s Más termékeny** Tartomány:*
124. VT.: ***Még illy étele 's***
125. VT.: ***Eggy nagy***
127. VT.: ***Oh,** [...] **a**jakok!*
128. VT.: ***Melly ambróziát folytatok***
130. VT.: *Melly **mézes** ts**ó**kok*
131. VT.: *k**öltsön***
132. VT.: ***a**jakim*

NB. A VT.-ben itt még egy vsz. következett, amelyet föltehetőleg kevésbé sikerült volta miatt, esztétikai okokból hagyhatott el a költő; ld. Cs/ÖM. II, 82. l.

133. VT.: ***tzivódtak? óh***
134. VT.: *Híveim! mit versengetek?*
135. VT.: ***Tsak Laurát***
136. VT.: *Gyönyörűség'*
137. VT.: ***Örök Hűség***

Az utolsó két vsz., 139—150. sor, a költő későbbi toldása: az 1793-i VT.-ből hiányzik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az érzékszervek vetélkedése a kedves bájairól alkalmasint nem egészen eredeti ötlete volt Csokonainak 1793-ban, mikor Laura nevére fantáziaversét

megírta. (Fazekas Mihálynak is van egy hasonló tárgyú költeménye, valamivel későbbről; ld. Cs/ÖM. II, 564. l.)

Tíz évvel korábban megírt fantáziaversét csiszolta át stilárisan, két vsz.-kal megbővítve, Lilla nevére alkalmazva a költő, a LD. Második Könyve számára.

Verselése

A költemény az ún. kisebb Balassi-strófákban íródott (v. ö. Cs/ÖM. II, 566. l.).

448. A' Rózsabimbóhoz

Kézirata

A LD.-ban 6 versszakkal található verset a 21 versszakos összövegből alakította ki a költő; ennek saját kezű kézirata: KK. I, 21. l. Ezt az ősváltozatot eredeti, *Földi Rózsa* címével önálló versként tárgyaltuk (ld. Cs/ÖM. III, **249.** vers; ugyanott 4. sz. mellékletként közöltük a kézirat hasonmását is: e kéziraton végezte el a költő a rövidebb változat kialakítását, az eredetileg címtelen szöveg ekkor kaphatta *A' Rbimbóhoz [A' Rózsabimbóhoz]* címet. A Kcsj. szerint megvolt egy tisztázata is „N° 9° Lepurizáltattak. l. Földi Rózsa", s a Kcsl. is lajstromozta egy tisztázatát, de ez a fogalmazvánnyal (KK. I, 21a) volt azonos (ld. Cs/ÖM. I, 112. l.) A LD-ba került rövidített változatnak négy közel egykori másolatát ismerjük; mivel a vers 1805-ben nyomtatásban megjelent, ezek a másolatok az énekelt formában is terjesztett vers zenei történetéhez tartoznak elsősorban: Dávidné Soltári. Déri M. V. 604: 275. l.; „A' Kovács József poëta versei" gy. „Csokonai versei" c. fejezetében (Déri M. X. 75. 118. l.: 29b—30a); Kardos Antal-ék. DebrK. R. 2730: 51—52. l.; DebrK. R. 809: 19b—20a.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt az 1796-ban megírt vers — kezdetben a 21 vsz.-os összöveg — kiadására: az 1795/1796-i Szv_1-en *Földi Rózsa* címmel már előfordul, úgyszintén az EK. legvége felé, a CLVII. helyen, szintén *Földi Róz(s)a* címmel. Végül a LD.-ba sorolta: az LD/t_1-n 7. helyen *<Földi Rózsa>* címmel fordul elő, s hasonlóan az LD/t_2-n (de ott a 10. a sorban); az LD/t_3-n ismét a VII. vers (az I. Könyvben); ott is jelent meg: 29—30. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A költemény eredeti, 21 vsz.-os változatáról szólva kifejtettük, hogy 1796 tavaszán vagy nyarán keletkezhetett, s voltaképp a gyermekét váró Földi Jánosné Weszprémi Julianna számára készült „udvarló vers" (ld. Cs/ÖM. III, 785—787. l.). Ez a vers azonban így semmiképp nem illett bele a LD.-ba, ezért a „poétai román" megkomponálásakor, 1803-ban, a költő kialakította a 6 vsz.-os változatot, voltaképp úgy, hogy a többi 15-öt elhagyta. Igaz így sem járt teljes sikerrel az átalakítás: az 5. vsz. *Julissa* szavát nem tudta — a rím miatt — *Lilla* nevére átírni, így jött létre a felemás megoldás: *X...issa.*

Szövegkritika

Az új c í m -et a *Földi Rózsa* helyett az eredeti fogalmazványba később alakította ki a költő: *A' Rbimbóhoz* (KK. I, 21 h.).

1. K: *nyájassonn* Kp. n., a sorkezdet nincs kiemelve.
2. K: *Róza bimbó nyilj-ki már*
3. K: *Nyílj ki a' <Hajnalba>* Az áth. szó fölé, vlsz. Csokonai későbbi kezével, más színárnyalatú tintával beírva: *berekbe.*
5. K: *Zsenge* Kp. n.
6. K: *Hébe Nektárt* A név nincs kiemelve. Kp. n.
7. K: E sor után ez a két áth. sor következik a K-ban:
   <Már is újra kezdik szedni
   Rólad ezt a' drága Szert>
9. K: *[Óh m]iként fog diszesedni* Az utóbbi szó jav. e.: *színesedni* A K a 15. sorig hiányos, csonka.
10. K: *[....] e' parányi Kert,*
11. K: *[...] ogy ohajtják leszedni*
12. K: *[.]olad ezt a' drága szert.*
13. K: *[....] szakasszalak* Kp. n.
14. K: *Róza szál* Kp. n.
15. K: *[...] ha* [← A szó a sor fölé beszúrva] *meg lát, hány negédes*
16. K: **mosolygó Lyányka** vár.
17. K: *Leány* Kp. n.
18. K: *Büszke <mellyeit>* Vlsz. későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *fűzőjét*
19. K: *<Földi Doktor szép>* Az áth. rész fölé írva: föltehetőleg későbbi javításként: *Ültetőd kedves* A sor utolsó szava: *Julissa.*
21. K: Kp. n.
22. K: *bíborja* Olvashatatlan (? *bingója* ? *bimbója*) jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az ősváltozat tárgyi magyarázatában utaltunk rá, hogy Matthisson s H. Ch. Boie egy-egy versével próbálták eredetét magyarázni, de nem nagyon meggyőzően. (V. ö. Cs/ÖM. III, 789—791. l.) Az egész alapötlet, ahogy ezt az ősszövegben a babát váró Földinére alkalmazta, Csokonai egyéni leleménye.

A verset illető vélemények legtöbbje a LD.-beli, itt tárgyalt változatra vonatkozik; Demek Győző Matthison *Rosenknospe* c. versével próbálta kapcsolatba hozni (EPhK. 1891: 237. l.), de egy-két szót kivéve nincs igazi megfelelés a költeményekben (v. ö. ItK. 1891: 124. l.). Trostler József Heinrich Christian Boienak a Göttinger Musenalmanach 1772-i évfolyamában megjelent 9 vsz.-os *An die Rose* c. versével vetette egybe (ld. Cs/ÖM. III, 789—790. l.); lehetséges, hogy Csokonai ismerte ezt a megzenésített német verset, bár meglehetősen lazák a megfelelések. Trostler föltevését újabb német forrással egészítette ki Gálos Rezső: „Ennek forrását Trostler Boienak *An die Rose* c. versében jelöli meg; hadd mutassak rá Chr. F. Weisse *An ein Veilchen* c. költeményére, amelyben még több a hasonlóság:

Mein Veilchen, lass *die Schmeicheleyen*
Des jungen Zephyrs dich nicht reunen,
Du unser *Gärten erste Zier!*
Dich soll ein schöner Loos beglücken;
Den schönsten Busen sollst du schmücken
Und alle Grazien mit dir.

Ja *an dem Busen von Selinden*
Sollst du *den stolzen Wohnplatz* finden!
Vor Freuden, seh ich, zitterst du?
Hier lass dich *stolzre* Blumen neiden
Und duft' ihr dankbar alle Freuden
Der *süssesten Gerüche* zu!

Nyílj ki nyájasan mosolygó
Rózsabimbó! nyilj ki már,
Nyilj ki; a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.
Nyilj ki *gyenge kerti zsenge... stb.*

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét te rád.
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet ád.
Ott *kevélykedj* biboroddal
Ékesebb bíborja közt!
Ott kevélykedj *illatoddal*
Kedvesebb illatja közt.

A német költészetben a rokokó vidám pajzánságait — elsősorban Jacobi óta, akit R. M. Meyer a rokokó »Carlo Dolce«-jának nevez — egy édeskésebb hang, nagyobb érzelmesség váltja föl. Csokonai után ez a szentimentális irány kezd nálunk is uralkodni." (*A magyar műdal kezdete a XVIII. században.* ItK. 1932: 374—375. l.; v. ö. Uő.: *Német hatás XVIII. századi költészetünkben.* ItK. 1943: 22. l.)

Harsányi István is a vers rokokó jellegzetességeit dicsérte: „A *virág* igen nagy szerepet játszik a rokokó dekorációban. Valódi virágkultuszt teremt ez az ízlés [...] A költészetben is legnagyobb előszeretettel fordulnak a virágok felé. (Rokokóköltőink közül többen szívesen foglalkoztak botanikával!) [...] gondoljunk csak *A rózsabimbóhoz* írt versére [Csokonainak]. Mennyi kecses bájjal beszélget a rózsához, milyen édesen kérleli, hogy kinyílásra bírja." (Rok. 44—45. l.); ugyanitt a rokokó miniatürizáló hajlamát véli fölfedezni a jelzőkben is: „parányi kert" (s „parányi Rózika" — az első kidolgozásban) (ld. i. m. 46. l.).

Juhász Géza e versben a költőnek Földiné Weszprémi Julianna iránt fellobbant szerelme egyik legszebb megnyilvánulását látta (ld. Építünk, 1953/4: 12. l.) — de csak annyit mondhatunk, hogy ez a vers valóban Földinéhez, Földinéről szól, de a gyermekét váró asszonynak kedvesen udvarló mű, s nem szenvedélyes szerelmes költemény, habár kétségkívül vannak benne erotikus kicsengések, „rokokó pajzánságok".

Sinkó méltatását — a Lilla-dalok erotikájával kapcsolatban — az első változat jegyzeteiben idéztük (ld. Cs/ÖM. III, 790—791. l.)

Kiss Tamás szintén rokokó vonásokat fedezett föl a költeményben, de jól látta, hogy ez igazi természetességgel, realizmussal társul: „A rokokó olykor mesterkélt idillisége nála valódi természetességgel telik meg, a két ízlés spontán módon egyesül dalaiban *(Egy rózsához, A rózsabimbóhoz).*" (*Csokonai két évszázada.* It. 1973/4: 804. l.)

Sőtér István arra mutatott rá, hogy a művészi tömörítés érdekében ezúttal feláldozta „az első változat játékosabb, enyelgőbb motívumai"-t (*Csokonai alkotó módszere.* Lit. 1974/3: 6. l.).

6. *Hébe:* a görög mitológia istennője, aki az istenek lakomáján nektárral kínálgatta a halhatatlanokat.
7. *Flóra:* A virágzás és megtermékenyülés istennője a római hitvilágban.
8. *bársonyos:* A szó jelentése nemcsak 'puha tapintású', hanem 'bíborszínű'.
15. *negédes* (rég.): büszke, rátarti.
19. *X...issa:* Az eredeti kidolgozásban: *Julissa*

A vers történetéhez és hatásához szorosan hozzátartozik, hogy Kölcsey Ferenc, mesterének, Kazinczynak példájára átdolgozta, 1833-ban, a Múzárion IV. kötetében (244—245. l.). A Kölcsey-féle átdolgozást már Dóczi Lajos találóan jellemezte-elemezte 1871-ben írt tanulmányában: „Versszakonkint mu-

tatható ki, hogy nemcsak költőileg, érzelmileg gyengébb az, a mit Csokonaié helyébe tesz Kölcsey, hanem tisztán nyelvi szempontból mai nap halványabb, fonnyadtabb, szóval avultabb. A »bokor« nem tetszik Kölcseynek: mert nincs helye az új, mindenekfölött gyengéd terminológia lakomáján, hol a Báj udvarol s a Kellem csinálja a honeurőket. A »berek« már gyengédebb, lengébb, általánosabb; s így, bár Csokonai épen a rózsa bokrát képzeli, melyben azt a szellők keresik, Kölcsey a »berek«-nek ád előnyt, melynek semmi köze a rózsához, s melyet a »zöld« jelző bizonyára nem természetessé, hanem csak — zölddé teszi. De legtöbbet mond Csokonai nyelvérzéke mellett a másik változtatás. »Szellők« csókját említi Csokonai, »szellem« csókja tetszik Kölcseynek. Természetesen nem azt akarja vele mondani, a mit mi értünk szellem alatt... A »szellem« szóval ő ugyanazt akarta mondani, a mit Csokonai a szellővel. A szellő neki parasztos, durva volt, mert csak a nép használta; azon szók egyikét látta benne, a hol — bírálata szerint — a »populárt (köznyelvit) és pöbelhaftot (községit)« tévesztette össze Csokonai..." (*Csokonai.* Bp., é. n. Magyar Könyvtár, 300. sz. 14. l.)

A Kölcsey-féle átdolgozást V. Szőcs Géza is érintette 1893-ban, megállapítva: „Az első költeményben *[A rózsabimbóhoz]:* s z e r sokkal magyarosabb K. [= Kölcsey] javításánál. Légy büszke — kevélykedj helyett épen nem szerencsés, és merőben szükségtelen javítás." (CsokOl. 32. l.)

Szabó Zoltán a finomkodó Kölcsey-féle átdolgozással kapcsolatban ezt írta: „Hogy a költői értékű köznapiság stílustörténetileg mennyire új és feltűnő szín volt akkor, úgy is megvilágíthatjuk, ha megvizsgáljuk Kölcsey átírásait. A tőle átdolgozott Csokonai-versekben rendszerint éppen a vaskosabb, ízesebb, konkrétabb, hétköznapibb szavakat cserélte fel elvontabb, választékosabb vagy szentimentális lágyságú szavakra (Szauder József: *Kölcsey Ferenc* 22—4; Dóczi 11—14), például a *bokort berek*re, a *szellők*et *szellem*re, »*Bársonyos palástot* ád« helyett »Fénylő bársonyleplet ád«, »...*egy leány* se nyissa Büszke *fűzőjét terád*« helyett »Égi kellemednek Más nem nyúl szentségihez« áll." (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 251. l.)

Részletesen egybevetette stilárisan Csokonai versét Kölcsey átdolgozásával e kötet sajtó alá rendezője, megállapítva, hogy „Legfeltűnőbben [...] A rózsabimbóhoz címzett versben fordult szembe a két ízlésirány, illetőleg stíluseszmény [ti. a népies, a »köznépi« és a »fentebb«, a finomkodó, klasszicizáló]" (Szilágyi Ferenc: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége [Kazinczy és Kölcsey Csokonai-átdolgozásai].* Nyr. 1974: 43. l.)

A következőkben közöljük a stílustörténeti jelentőségű Kölcsey-átdolgozást, dőlt szedéssel emelve ki a megváltoztatott, ill. eltérő részleteket:

Nyílj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó, nyílj ki már,
Im a zöld berekben bolygó
Gyönge *szellem* csókja vár.

Nyílj ki *bájjal, mint Auróra,*
Hébe nectárt hint *reád*
'S *istenítő kézzel* Flóra
Fénylő bársony leplet ád.

Kertem mint fog díszesedni,
Szép virág, majdan veled,
Oh *mint óhajtnak* leszedni,
Látván égi kellemed.

Nem nem. *Égi kellemednek*
Más nem nyúl szentségihez;
Újaim ha majd leszednek
Lillám ültet mellyihez.

Ott *légy büszke* bíboroddal
Ékesebb bíborja közt,
Ott *légy büszke* illatoddal
Kedvesebb illatja közt.

(Ld. Muzárion, IV. 1829: 242., 243. l.; v. ö. Szilágyi Ferenc i. m. Nyr. 1974: 43—44. l. A Muzárionban a versnek nincs külön címe, *Dalok* cím alatt közli Csokonai két versét: az itt tárgyaltat s a *Szemrehányás*-t.)

Egy „gyermekesen kezdetleges" parafrázisát („Nyílj ki kövekkel mosolygó Bányai bérc, nyílj ki már...") Engel (Köllő) Károly idézi a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1829—1831-ben összeírt Gáspár György-ék. (Stoll 761. sz.) nyomán (ld. Engel Károly: *Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának román fordítása.* NyIrK. 1959: 49. l.).

Verselése

Csokonai 1793 óta kedvelt, trochaikus lejtésű, keresztrímes 8-as, 7-es strófáiban íródott.

Zenei feldolgozás

Kéziratos másolatai azért készülhettek a versnek a LD. megjelenése, 1805 után is, mivel énekelték: mint dalszöveg került a gyűjteményekbe.

Korabeli dallamáról Molnár Antal ezt írta: 1929-ben: „A XIX. század második felében olyan Csokonai-dalokat írnak, mint Langer János (1819—1889) »Estve jött a parancsolat«-a (Szegény Zsuzsi a táborozáskor), mely az 1845 körül meggyökeresedett koriambusi lüktetést kényszeríti mereven a versszövegre és úgy kezeli a költő sorait, mint bármely más magyar hallgatónótaszövegchablont... De még hagyján a tetszetős kis Langer-dal; amit azonban ugyane stílusban, a későbbi Serly Lajos nyújt a »Nyilj ki, nyájasan mosolygó«-ban (A rózsabimbóhoz), attól aztán eltemetkezhet Csokonai. Az olyan szalontermékhez pedig, mint Fellner Ferenc ugyane szövegre készült keringőszerű nótája, egyáltalán nincsen szavunk." (Molnár A.: CsMűdal. 15—16. l.) XX. századi feldolgozását ugyanitt így méltatta: „Lányi Viktor »Nyílj ki, nyájasan mosolygó«-ja (A rózsabimbóhoz; 1913.) kiváló munka s a romantikus irányú Csokonai-zenésítések között ezt a dalt illeti eddig a pálma." (17. l.)

Sonkoly hivatkozik Molnár Antal *Két Csokonai dal* c. kottakiadására (Bp., 1922.), s kívülük még Serly Lajos—Tarnai Alajos (Bp., 1903.). Sztankó Béla (Bp., 1904. „Utólag applikált dallammal."), továbbá Dávid Gyula, Farkas Ferenc, Fellner Ferenc, Hollósi Kornél, Járdányi Pál, Kadosa Pál, Kárpáti Sándor és Lányi Viktor későbbi feldolgozásaira. (121. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Eszperantó: Kalocsay Kálmán, Hungaro Vivo. Bp., 1974. N° 1. 17. l. *A rozburĝono.* Benczik Vilmos *Hungaro Antologio.* Bp., 1983. 51. l.

Kínai: *Cse mej-kuj-hua suj.* Fordította: Szun Jung. — Csö-csiang Zsi-pao (Csöcsiangi Újság) 1943. (Ld. Galla Endre: *A világjáró magyar irodalom. A magyar irodalom Kínában.* Bp., 1968. 134. l. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 5. sz.)

Lengyel: *Do róży.* Fordította: Aleksander Nawrocki. Warsawa, 1975. Antologia Poezjé Węgierskiej. 102 l.

449. Szemrehányás

Kézirata

A néhány évvel korábbi, *Laura,* ill. *Lyán(y)ka* kezdőszavú változatnak nem maradt kézirata a költő hagyatékában, bár a vers több kéziratára ő maga utalt; így az 1799—1802-i Kcsj. *„N° 7° Csurgói Purizáltatás"* anyagában a 33.: *Laura míg ingó kegy[elmed];* ugyanitt a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között az 5.: *Laura míg ingó kegyelmed&.* Az 1805-i Kcsl. a N° 4. alatt a Kcsl. N° 8. kötegét, a „Nagy Octávába lévő" verseket lajstromozta (ld. Cs/ÖM. I, 108. l.).

A *Laura* nevére szóló, „Nagy Octávába lévő" anyag került a KK III. kötegébe, ebben *Más* címutalással található a vers korábbi kidolgozásának tisztázata. (K_1) Ezt a változatot Gentsi István, Csokonai egykori csurgói tanítványa is lemásolta, 1800. márc. 22-én keltezett „Két Víg Játékok" c. másolatgyűjteményébe némi szövegeltéréssel K 671: 63b. (K_2) Az 1805-ben másolt DPD. is tartalmazza, helyenként a K_1-gyel egyezően.

Nagy Gábor szerint ez a vers is a „komáromi esmeretség" előtt készült; *ő Lyánka! — míg ingó kegyelmed* kezdősorral utalt rá (ld. Cs/ÖM. I, 219. l.), s hasonlóan található az 1802-i ÚK.-on is, ahol a vers műfaja — Csokonai saját kezű bejegyzése szerint — *Oda: Jányka, míg ingó Szerelmed* — A LD. első és második tervezetén is még hasonlóan fordul elő; LD/t_1: 36. *Lyányka míg:* LD/t_2: *Lyánka míg ingó &.* Csak az 1803-i LD/t_3-n található végleges címével, a LD. III. Könyvében, annak XL. darabjaként: *Szemrehányás.* Ennek a végleges változatnak saját kezű tisztázata, a cenzori példány része: *XL. Szemrehányás.* KK. III, 64b—65a. (K_3)

Megjelenése

A *Lyánka!* kezdetű változat még Csokonai életében, 1803-ban megjelent, Bécsben kiadott „Muzsikális Gyűjtemény"-ében kottával, *A' Pillangóhoz* és *A' Reményhez* társaságában, de már *A' Szemrehányás* címmel, noha éppen e kottás kiadvány a *Lilla*-kötet 1803-i kassai kiadására is utalt (bár az nem készült el). (V. ö. Cs/ÖM. I, 275. l.)

A Lilla nevére átdolgozott változat a LD/t_3-nak megfelelően a Harmadik Könyvben látott világot, de nem a XL., hanem *A' Feredés* cenzori törlése folytán a XXXIX. versként: 111—112. l.

A későbbi kiadások a LD. szövegét adták közre, csak amikor Vargha Balázs a LD. felbontva, időrendbe próbálta sorolni a verseket, jelent meg *[Laura, míg ingó kegyelmed]* címmel az első kidolgozás (ÖV. I, 193. l.), s a *Szemrehányás* c. második változatot Vargha nem is közölte, későbbi kiadásaiban sem (ld. ÖV.^{2} — NKl.).

Keletkezése

Nagy Gábor — mint volt róla szó — 1797 előttinek mondotta ezt a verset is. Az elgondolkodtató az, hogy nem fordul elő Csokonai korai címjegyzékein, így az 1795-i EK.-n (nincs meg JGy. 1794 körül záruló lajstromán s nincs benne az 1793-i VT. anyagában sem). Juhász Géza ezt a nehézséget így igyekezett áthidalni kéziratos jegyzeteiben: „Az EK.-on nem szerepel ugyan, de a *Szerelmes panaszok* sorozatába könnyen belefért. Okvetlenül a Laura-korszakban keletkezett ez is, különben megfejthetetlen volna, miért közli így a címét Cs. [= Csokonai] a csurgói tisztázatok közt, a Lillától való elszakadás után is:

»33. Laura míg ingó kegy(elmed)«. Végleges alakját a Lilla-élményből kapta; közzététele azután történt." (JGk. 222. sz.) Majd ehhez még ezt tette hozzá: „Kétségtelen, hogy van ennek a változatnak egy-két kezdetlegesebb kifejezése, mint amivé a *Lilla*-sorozatban fejlődött. De legvalószínűbb, hogy 1794-ben keletkezett: akkor tért vissza Cs. rövid időre a Laura-névhez." Egyébként Juhász Géza ezt a verset is igyekezett beleépíteni a föltételezett Csokonai — Rozália [= szerinte Földiné] viszonyba, s így az 1794-i Laura-név már feszélyezte ezt a teóriát; ezért fűzte e kiegészítő magyarázatot jegyzeteihez: „A névcsere valamint a 9. sorban a »leányi elme« minden nehézség nélkül megmagyarázható a gyanú-elterelés szándékával. Földi talán maga is megsejtett ekkor valamit, annál szükségesebb volt megosztani a figyelmet, annak a látszatnak a keltésével, hogy többfelé érdeklődik a fiatal költő." Mindennek ellenére a Juhász Géza—Vargha Balázs-féle kiadások nem az 1794., hanem az 1793. év termésénél közölték: úgy látszik, a *Laura* használatát 1794-ben már anakronisztikusnak érezték a sajtó alá készítők, s zavarta volna ez a név a föltételezett Csokonai—Földiné-viszonyt is.)

Toldy — forrására való hivatkozás nélkül — a vers jegyzeteiben „1794-ből való"-nak mondja; arra kell gondolnunk, hogy Nagy Gábor megjegyzése s a Laura név alapján tette erre az évre keletkezését.

Nagy Gábor évet nem mond, csupán „a komáromi esmeretség" előtti időre utal. De ha 1793-ban vagy 1794-ben készen volt, hogy' nem került rá ez a kivételesen művészi vers az 1795-i EK.-ra?

Juhász Géza ezt — mint láttuk — úgy próbálta magyarázni, hogy „a *Szerelmes panaszok* sorozatába könnyen beleférť" Csakhogy a *Szerelmes panaszok* nem sorozatcím, hanem egyedi címe az *Óh, Vénus terhes igája...* kezdetű versnek. S még nagyobb nehézséget jelent, hogy az 1797/98-i „Szerelmes versciklus" kezdőszavas mutatóján sincs rajta; igaz, hogy ez csak az *E* betűtől van meg, de akár *Laura,* akár *Lyánka* kezdőszóval rákerülhetett volna.

Legkorábbi ismert kézirata a *Laura* nevét tartalmazó Gentsi István-féle 1800-i másolat; mivel Gentsi Csokonai csurgói tanítványa volt (ld. Cs/Színm. II, 311. l.), talán nem alaptalanul gondolunk arra, hogy a Csokonai kéziratleltárában szereplő „Csurgói Purizáltatás" szintén valamelyik csurgói tanítványától származott. A *Laura* név valóban 1793/94-ben fordul elő a költő szerelmes tárgyú verseiben, de ennek nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanunk, ha tudjuk pl., hogy: a *Lilla' Búcsúzálogjai*-nak mindkét autográf kéziratában — noha 1797 utániak! — *Rózsi* neve fordul elő, sőt még az eredeti címe is ez: *Rózsi' Bútsúzálogjai.* (Ld. Cs/ÖM I, 121., 165. l.)

A vers 1797 előtti keletkezése mellett a legfontosabb érv Nagy Gábor megjegyzése, valamint versformája: az 1793—94. évre jellemző trochaikus lejtésű 8-as, 7-es sorok. Így sem tudjuk azonban megnyugtatóan megmagyarázni, hogy miért nincs rajta a költő 1795-i jegyzékén, miért hiányzik 1793-i verstisztázatából s az 1798-i „Szerelmes versciklus"-ból.

Az előadottak alapján arra is gondolnunk kell, hogy később íródott, s Nagy Gábor esetleg tévedett, mikor megjegyzéseit 1805 után papírra vetette, sőt talán az automatikusan használt *Laura (~ Lyánka)* név tévesztette meg.

Ferenczi mindenesetre a *Megkérlelés*-sel együtt Vajda Juliannához szóló komáromi keletkezésű versnek tartotta (ld. 84. l.), s valóban személyes lírai hevület érezhető ki a sorokból. A *Lilla* nevét tartalmazó változat 1803-i lehet.

Szövegkritika

Juhász Géza s az őt követő Vargha Balázs alapszövegül a LD. kinyomtatott szövegét vette (amelynek autográf tisztázata is fennmaradt (ld. KK. III, 64b—65a), de — filológiailag aligha menthető módon — *Laura* nevére alkalmazta.

Van pedig a versnek egy korábbi, szintén Csokonaitól eredő hiteles szövege, amely a már említett 1803-i bécsi Muzsikális Gyűjteményben (a továbbiakban: MGy.) maradt fenn; ennek szövege több ponton eltér a *Lilla* nevére alkalmazott LD.-beli későbbi szövegtől, amint utalunk rá a szövegkritikai fejezetben.

A Gentsi-féle másolat néhány szavában különbözik a MGy. s a LD. ismert szövegétől, úgyszintén Debreczeni P. Dániel 1805-i másolata is.

Kiadásunk alapja a LD. A kritikai kiadás szabályzata értelmében a vers föltételezett keletkezési időpontjánál kellene közölnünk a *Lilla* nevére szóló végleges, 1803-i változatot; ez azonban 1793/94-ben képtelenség volna, s 1797/98-ban is félrevezető lett volna. Ezért a végleges változat *Lillá*-ra alkalmazott szövegét az 1803. évnél közöljük, LD.-beli címével, s a jegyzetekben utalunk a korábbi — *Laura, Lyánka* kezdetű — változatokra.

Mint főváltozatot a következőkben közöljük az 1803-i MGy. szövegét:

1.

Lyánka! míg ingó kegyelmed
Tiszta szívemhez hajolt,
'S alva tartott szép szerelmed:
Boldogabb nálam ki volt?
Jaj de bezzeg el futának
Régi kedves napjaim;
Búra, *bajra* változának
Biztató szép álmaim.

2.

Érzem: a' leányi elme
Nyári árnyékként kereng,
Hogyha más Nyalánk' szerelme,
Mint Zefir körűlte leng.
Néked is, szép Rózsaszálam,
Szád 's szemed tagadja bár,
Kedvesebb kezd lenni nálam
Eggy enyelgő Lepke már.

3.

Karja könnyű, csókja édes
Ah, ne hi*dgy*, bizony megejt,
Máshoz áll el a' negédes
Öszvecsúfol, 's elfelejt.
Én pedig mintsem szavamban
Tégedet csúfoljalak;
Szánlak inkább és magamba
Megbocsátok, *Gyöngya*lak!

1. K_1: ***Lyányka!***
Gentsi: ***Laura!***
5. Gentsi: *Jaj de* ***most már***
12. K_1, DPD.: *Mint* ***a' szél***
14. MGy., K_1: *Szád 's szemed*
LD.: *(Szád 's szemed [...])*
Gentsi: *(: Szád* ***szavad*** *[...] :)*
22. Gentsi: *Tégedet* ***meg tsaljalak***

A későbbi kiadások nem vették figyelembe a 11. sor *Nyalánk* szavának nagy kezdőbetűjét s hiányjelét, pedig a költő ezzel akarta jelezni, hogy itt a szó főnév, s nem melléknévi jelzője a *szerelem*-nek. (Erről bővebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár a vers keletkezési idejét teljes határozottsággal nem tudjuk megjelölni, az bizonyosnak látszik, hogy nem Földinéhez szólt, mint Juhász Géza vélte. Vargha Balázs — Juhász nyomán — már ezt írta: „Az érzelmi ütközés elkerülhetetlen. Földi a mestere, Földiné a szerelmese. A szerelem erősebb volt, de a barátság tartósabb. Földinét nem kötötte, hanem minden hűségtől feloldotta ez a viszony. A »Szemrehányás« — amelyet eddig is nehéz volt a Lilla-ciklusban helyén látni — már a hűtlen Rozáliához [értsd: Földinéhez] szól..." (CsVM. 53. l.)

Pásztory Catullus ihletését látta a versben, s a római költő VIII. és LXXI. énekével vonta párhuzamba (21., 34. l.), nem is minden alap nélkül.

Csipak Horatius hatását kereste a versben: a *Donec gratus eram* kezdetű híres „carmen amoebum"-mal (Od. III. 9.) hozta összefüggésbe: „A Szemrehányásban épen azt a kesergést találjuk meg, amivel Horatius dala kezdődik. Még a kifejezések is olyanok." (37. l.) Különben Horatius szóban forgó versét Csokonai le is fordította (ld. Cs/ÖM. I, 102., 355. l.).

Csehy József is bizonyára Horatiusnak e versére gondolt, mikor 1804-ben ezt írta Kazinczynak: „Nem tudom Horatzius ejtette é ki szebben ezt:

„Lyánka míg ingó kegyelmed tiszta szivemhez hajólt" (KazLev. III, 204. l.)

Érdekes, hogy Szemere Pál viszont németből készült fordításnak vélte. Legalábbis Kazinczy ezt írta neki 1809-ben: „Uram Öcsém mondá tavaly, hogy a' *szemre-hányás* németből van fordítva. Kérem járjon végére ennek 's írja meg." (KazLev. VII, 105. l.)

Kazinczy különben Csokonai e versét a költő „legfelségesebb" munkái közt emlegette (ld. KazLev. III, 277—278. l.), hozzátéve azonban, hogy „ebben is van holmi, a' mi változtatást kíván".

Hogy mi volt az, amin Kazinczy változtatni kívánt, az kitűnik Kölcseyhez 1808 augusztusában írt leveléből: „Kedves Öcsém Uram is Csokonait csudálja, a' mint látom. Igazságtalan a' ki a' Csokonai érdemeit meg nem vallja, 's tompa a' ki nem érzi. De ne quid nimis! — Engem sokan nem értenek, hogy én Csokonait nem imádom vakon és mindenben. Ollyan vagyok én, azzal hizelkedem magamnak, mint az a' religiozus, a' ki keveset hiszen, de tisztán és tökélletes meggyőződésből, a' helyett, hogy mások sokat hisznek, Isten tudja *hogy* és *miért*. Példákból tudom, hogy Csokonainak sok forró tisztelője nem is tudja, mit kell benne tisztelni ' csak a' könnyű verselést tiszteli. Pályaírásom végében a' Magyar Prozaistáknak és Poetáknak némelly szebb darabjait hordván fel német nyelven, Csokonait Daykával hasonlítottam öszve. 'S ezt mondám: dem liebenswürdigen Dayka gliech Cs. *in seinen besten Arbeiten* unter allen unseren Dichtern am meisten nur seine Sprache nicht so edel, oft wohl uncorrect u. sogar niedrig. [...] aber was würde der mit der Zeit geliefert haben, der in seinen jüngeren Jahren schon so viel leistete! — A *szemre hányást* előhoztam magyarúl és németül, 's kijegyzettem ezeket a' hibás mondásokat: *nálam* (apud me), mellyet ő Debreczeni példák szerént e' helyett említ: *nálam**nál*** (prae me), *rózsa**szálam!*** öszvecsúfol! Én pedig mintsem *szavam**ban*** Téged csúfoljalak, szánlak inkább és ***magam**ban*** megbocsátok, ***gyöngyalak.*** — Kérem kedves Öcsém Uramat, elmélkedjék ezen elvont [= aláhúzott] sorokon, ha azt kényes ízlésű Poéta megszenvedné é versében. —" (KazLev. VI, 64—65. l.; v. ö. uo. 49. l.)

Hasonlóan vélekedett a versről *Tübingai pályaművé*-ben is, ezt írván: „Melly könnyű lepdesésű s édes versek! ha el nem volnának dísztelenítve az elvont szókkal." (RMKvt. 37. sz. 164—165. l.)

Kölcsey aztán végre is hajtotta a vers átdolgozását, Kazinczy ízlése szerint (ld. a Muzárion 1829. évi IV. kötetét: 242—246. l.), Cselkövi álnéven (v. ö. Szilágyi Ferenc: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége.* Nyr. 1974: 41—45. l.; ld. még: Dorogi-Ortutay 33. l.).

Legjobban a 4. versszakot alakította át:

Néked is, hajdan szinetlen,
Szád szemed tagadja bár,
Kedvesb nálamnál, hitetlen,
Egy enyelgő lepke már.

Ezzel kapcsolatban írta Szőcs: „negyedik strófája az átdolgozás által majdnem elveszitette eredeti értelmét, anélkül, hogy a javítást valami megokolná. Az ötödik strófában: *szük álom* erőtlen homályos kifejezés az *öszve csúfol* helyett." (32—33. l.)

Szerb Antal éppen a Kazinczy által kifogásolt *gyöngyalak*-ot is dicsérte a vers üde, népies hangjával együtt: „A népitől nemcsak tárgyat merített, hanem néha paraszti kifejezésekkel is tarkázta költeményeit — néha sikerült, mint ez a gyönyörű befejezés:

...Megbocsátok, gyöngyalak!

De nem mindig talált ilyen csodálatos szavakra, mint a gyöngyalak." (MIr. 284. l.)

Kölcsey az utolsó versszakot úgy átalakította, hogy a *gyöngyalak* teljesen el is tűnt belőle:

És én, bátor keménységed
Mély kínt áraszt keblemen,
Megbocsátok, Lilla, néked,
S némán sírok estemen.

Julow így írt a versről, éppen az utolsó versszakot idézve: „Csokonai tiszta szerelmi vox humánája már 1793-ban, jóval a Lilla-versek előtt felzendül." (MIrT. III, 228. l.)

1. *ingó:* ingadozó, ingatag.
3. *alva tartott:* meghipnotizált, ébren álomba ringatott.
11. *Nyalánk:* a szó itt főnév, s kikent, kifent, „nyalka" lovagot, udvarlót, nem pedig „torkos" személyt jelent. (A főnévi jelentésre utal a nagy kezdőbetű is.)
12. *Zefir,* Zephyros (gör.): enyhe (tavaszi) szél.
18. *megejt:* rászed, bajba juttat.
19. *Máshoz áll el:* máshoz szegődik, pártol.
negédes (rég.): gőgös, büszke, felvágós.
20. *Öszvecsúfol:* (nép.) szégyenbe hagy.
24. *Gyöngyalak* (nép.): kedves, szép alak. Szerb Antal — mint láttuk — Csokonai alkotásának vélte, de népnyelvi szó.
DPD. gyűjteményében található egy dal, amelyik így kezdődik:

Gyöngy alak drága Lélek
Áldalak a' mig élek
(DPD. 113. l.)

Berzsenyi Dániel népdalgyűjteményében is fölbukkan a kifejezés egy dalban:

Szürke csikóm, nyereg rajta,
Galambomhoz megyek rajta.
Megnyomintom az oldalát,
Megeresztem zaboláját.

Úgyis tudja már az utat,
Hogy szeretőm felé mutat.
Ott talál szénát, abrakot,
Magam pedig *gyöngy alakot.*

(*Berzsenyi Dániel összes művei.* Bp., 1968. 160. l.)

Kazinczy talán ismerte a szó népnyelvi eredetét, s azért kifogásolta.

Frissecskén

Verselése

Trochaikus lejtésű, keresztrímes 8-as és 7-es sorokban íródott, amely Csokonai kedvenc versformája volt 1793 táján, de később is szívesen élt vele.

Dallama

Mint volt róla szó, 1803-ban Bécsben a MGy.-ben Márton dallammal adta ki Csokonai versét; a cím alatt ott olvasható: „A' Muzsikáját készítette STÍPA Úr", azaz Mathiás Stipa bécsi zeneszerző. Erről írta Molnár Antal: „Bécsi klasszikus motivikával, de képtelenül elrontva." (NyDall. 117. l.)

Stipa dallamával másolta le Tóth István, s ugyanazzal közölte Bartalus István is 1869-ben, s ezt adta ki zongorakísérettel Farkas Ferenc 1953-ban *Énekeljünk Cypriának* c. művében. (V. ö. Sonkoly.) A SpK. 601. (171. l.) és a SpK. 1316. („Nagykaposi Melodiarium") szintén az 1803-i bécsi kiadás dallamát vette át. Dallamát Stipa nyomán közöljük.

Idegen nyelvű fordítása

Kazinczy — bár kifogásokkal is élt a verssel szemben — Csokonai egyik legsikerültebb alkotásának tartotta, s *Tübingiai pályamű*-vében — mint érintettük — *Vorwurf* címmel német prózafordítását is közölte (ld. RMKvt. 37. sz. 114. l.)

450. Árpád

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Két közel egykorú másolatát ismerjük: SpK. 257/II, 181—191. l. (K_1); ez a kötet T. Szeőts István Sárospatakon 1798-ban elkezdett „Mindenes gyűjtemény"-e (ld. Cs/ÖM. I, 643. l.; v. ö.: Stoll 584. sz.).

Másik kézirata Kazinczy hagyatékában maradt fenn, s alkalmasint erre az előbbire vezethető vissza: MTAK. K 604. I., 167b—169a. Kazinczy Ferenc: Apróságok I. (K_2). A HG. utalt egy akadémiai könyvtári kéziratára: „Megvan az Akadémia 37. sz. kéziratos kötetében is." (HG. II, 175. l.): ez Toldy Ferenc másolatával azonos, aki a K_2-t lemásolta 1861-i előadásához.

A K_2-t magát Harsányi és Gulyás nem ismerte, nem használta föl kiadásához, a HG.-hoz. Erről a kéziratról Haraszti ezt írta: „Toldy [...] ezt a Kazinczy Gábor Dessewffy-iratai közt fedezte fel. Dulházy Mihálytól, D. [= Dessewffy] titkárjától s a Felső-Magyarorsz. Minerva. szerkesztőjétől másolva." (262. l.)

Más kéziratát nem ismerjük.

Harsányi István és Gulyás József 1917-ben arról tájékoztatott, hogy „Csokonainak *Árpádiász* cz. félbemaradt hőskölteményét Toldy 1846-ban, a költő műveinek *Nemzeti Könyvtár*-beli kiadása elé írt életrajzában, a kiadatlan munkák sorozatában 181. szám alatt még elveszettnek tartotta" (ItK. 1917: 65. l.). Toldy valóban ezt közli a kiadatlan művek utolsó 191. helyén, a „Hőskölteмény" rovatában: „Árpád. Töredék. Elveszett." S hozzá, 17)-es számon ezt a lapalji jegyzetet fűzi: „Ez is előfordul Csokonainak fent említett saját kéziratlajstromában, a 11. csomóban, mellynek felírása: »Rongyosok«" (XCII. h.). A Kcsj. „N° 11° Rongyosok" csomójában a 2. helyen valóban ott van egy *Árpád* c. mű, de ez a *Purgomák* azonos című, II. darabjával azonos. Toldy idézi még másutt a költőnek Széchenyi Ferenc grófhoz intézett levelét: „Már hozzá fogtam Árpád megtelepedése felől való heroicum poemámhoz [...] mellyen holtig dolgozok." (LXVII. h.) S ehhez ezt a megjegyzést fűzi: „Hogy e sorok szó szerint veendők, bizonyítja Cs. kéziratainak egy ön-készítette összeírása, melly szerint a »N° 11.«-gyel jelelt csomóban, egyebek mellett, Árpád is előfordul. Hogy ennek is el kellett veszni!" (Uo.) De mint láttuk a „N° 11° Rongyosok" kötegében az *Árpád* a költő azonos című epigrammáját takarja.

Nem valószínű, hogy a ránk maradt töredéknél bővebb kidolgozása is készült volna az eposznak; Tábori Kornél odavetett megjegyzésének nem tulajdoníthatunk jelentőséget: „belefogott a magyarok bejöveteléről szóló nagy époszba (Árpád), amelynek szintén nyomaveszett, — állítólag Bécsbe került". (*Régi dámák és gavallérok. — Csokonai elveszett művei* — Tolnai Világlapja 1923. 12. sz. 14. l.) Annak a föltételezésének, hogy a kézirat Bécsbe került volna, talán az lehet az alapja, hogy a K_1-et tartalmazó sárospataki kötetet Harsányi István 1909-ben vásárolta Bécsben, egy Malot Ferenc nevű antikváriustól (ld. Harsányi: CsSpatak. 21. l.), s Márton József is Bécsből érdeklődött az *Árpád* elkészülte felől (ld. CsEml. 126., 140. l.).

Megjelenése

Mivel befejezetlen műről van szó, nem került rá még 1802 táján sem a költő kéziratleltáraira s műjegyzékeire sem. Arról baráti körét, közelebbi ismerőseit tájékoztatta, hogy szándékában van kiadni egy értekezést tervezett eposzáról (Csokonai maga nem lajstromozta hőskölteménye kéziratát, s ez a „dissertatio" talán az elkészült hexametereket is tartalmazta volna, mutatványul), 1804. jún. 14-én, alig fél évvel halála előtt írta Kazinczynak: „Most extrahálom közelébb ezt a kis Dissertatiómat, melynek címje: Rövid Kritikai Rajzolatja egy nagy Magyar Epopoeiának, melynek neve Árpád, vagy a Magyarok megtelepedése. Ezt még a jövő Hónapban in extractu 2 árkusban ki szeretném adni, hogy addigis, míg egész erővel belé foghatok, a hazabéli Tudósok javának ingyen megküldözhetném, s felőle való Opiniójokat, Tanácsadásokat, tudósításokat és segedelmeket megnyerhetném." (HG. II, 788. l.; v. ö.: Szilágyi: CsMűv. 622. l.)

Toldy — elveszettnek vélvén — természetesen nem adhatta ki 1844—46-i kötetében, Kföldy sem ismerte — úgy látszik — a kéziratot, bár a műről már 1817 óta tudhatott a közvélemény: Kölcsey is említést tett róla 1817-ben, nevezetes Csokonai-bírálatában, a TudGy.-ben, s ugyanebben az évben Domby is foglalkozott vele Csokonai-életrajzában, majd 1829-ben Kazinczy a Muzárionban (bár ő is már 1817 elején elküldte munkáját a szerkesztőségnek). (Minderre vonatkozóan ld. Szilágyi i. m. 623—624. l.)

Toldy azonban másfél évtized múltán megtalálta a MTAK. Kézirattárában a Kazinczy-hagyatékkal odakerült másolatot, a K_2-t, s ismertette 1861 novemberében a Kisfaludy Társaságban, az eposz tervezete mellett az elkészült 51 sort is bemutatva (ld. Szilágyi i. m. 625. l.). Toldy ugyan *Összegyűjtött munkái* 1868-i kiadású II. kötetében azt írta, hogy az „*Árpád* töredékét" közölhette a Kisfaludy-Társaság Évlapjai IX. kötetében, de ez — amint Haraszti is rámutatott már (262. l.) — tévedés: a KisfÉvl. említett kötete nem jelent meg (v. ö. Szilágyi i. m. 663. l.).

A szakirodalom ugyan Toldy előadása és Salamon Ferencnek a *Dorottyá*-ról írt, szintén 1861-i tanulmánya óta, ahol szó esik Csokonai *Árpád*-járól is (s erre mintegy válaszul készült s hangzott el Toldy előadása), a költő *Árpád*-eposza benne élt az irodalomtörténeti köztudatban (Haraszti, Dóczi Lajos is foglalkozott vele, majd Badics, és Ferenczi Zoltán; ld. Szilágyi i. m. 648. kk:).

A szöveg azonban először — tudomásunk szerint — csak 1917-ben jelent meg, Harsányi István és Gulyás József kiadásában, mikor a sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának ismeretlen Csokonai-kéziratait mutatták be, utalva Toldy előadására, ill. az ő kiadási tervére is: „[Toldy] 191. szám alatt még elveszettnek tartotta. Később a Kazinczy Gábor Dessewffy-iratai között fölfedezte másolatban s a Kisfaludy Társaság 1861. nov. 28.-iki gyűlésében igen alaposan ismertette. (Haraszti, *Csokonai*, 262. lap.) Majd azt írta (*Magyar államférfiak és írók*. II, k. 415. l.), hogy a töredéket és tervezetet közölte a *Kisfaludy-Társaság Évlapjai*-nak IX. kötetében. Ez a IX. kötet azonban nem jelent meg nyomtatásban; nem jelent meg az előző VIII. kötet sem. E két kötet kiadása csak terv maradt, s 1868-ban új folyam indult meg. Haraszti Gyula a hősköltemény tervezetét (az I—XII. ének tartalmát) közölte *Csokonai*jában (262—265. l.), de a kidolgozott töredék, az 51 hexameter, tudtunkkal, még nem jelent meg nyomtatásban. Dr. Sebestyén Gyula, Haraszti kiadása nyomán szintén csak a tervezetet közölte (*A magyar honfoglalás mondái*, II. k. 316—320. l.)." (ItK. 1917: 65—66. l.).

A következőkben a K_1 nyomán közölték az 51 hexameteres sort, ezzel a megjegyzéssel: „Könyvtárunk kézirattárának említett Mindenes Gyűjteményében a 181—191 lapokon megvan az *Árpádiász* tervezete az 51 hexameterrel együtt. Címe: *Árpádiásznak / Schematismusa, 's Formája.* [Az 51 hexameter az *Első Ének* kezdete.] Utána a következő ismeretes distichon olvasható Szeőts dátumával:

Cedite Romani Scriptores, cedite Graji
Nescio quid majus nascitur AEneide!
S. Patak 1803. 18 Majus.

Szeőts följegyzéséből bizonyos, hogy a tervezet, az 51 sorral együtt, már 1803. május 18. előtt készen volt. A distichon odajegyzése pedig annak a nagy reménységnek kifejezése, a melylyel kortársai az *Árpádiász* megjelenése elé néztek, mint régen a Vergilius *Aeneis*ének megjelenése elé a rómaiak." (I. h. 66—67. l.) Az *Árpádiásznak Schematismusá*-ból azonban csak azokat a sorokat adták közre, amelyek Harasztiból, ill. Sebestyén Gyula kiadásából hiányoztak (ld. i. h. 67. l.).

Az I—XII. könyv tervezetét a K_2 alapján tehát Haraszti közölte először, 1880-ban (ld. 262—266. l.).

Kötetben a költemény töredékét első ízben a HG. adta közre, *Az Árpádiász, (Töredék.)* címmel, a „Szétszórtan megjelent versek" csoportjában (ld. HG. II, 174—175. l.); uána pedig közölték az eposz tervezetét, a K_2 nyomán, kiegészítve lapalji jegyzetekkel a K_1-ből (uo. 176—179. l.).

A HG. nyomán adta közre a FK., együtt a tervezettel (884—888. l.). Vargha Balázs kiadásai ettől annyiban tértek el, hogy *Árpád vagy a magyarok megtelepedése* címmel adta ki az elkészült 51 sort és a tervezetet (ld. ÖV. — M.).

Keletkezése

Az elkészült részletnek s a tervezetnek a keletkezéséről maga Csokonai nem nyilatkozott, Toldy pedig 1861-i, kéziratban maradt előadásában csak annyit mondott, hogy Csokonai 1798 óta foglalkozott e tárggyal, illetve, hogy 1803-ban fogott hozzá a munkához (*Csokonai Árpádja.* MTAK. RUI. 4-r. 37/IX, 1—2. l.).

Harsányi István és Gulyás József 1917-i közleményükben azt fejtegették a töredék, ill. a tervezet keletkezését illetően, hogy „ha tekintetbe vesszük azt, hogy e kéziratos kötet összeírója, Szeőts István, 1797-ben subscribált, Csokonai pedig 1795/6 isk. évben volt Patakon, feltehetjük, hogy személyes érintkezés utján jutott forrásához, melyből az *Árpádiász* tervezetét és 51 sorát lemásolta. Így jelezheti »1803. 18. Majus«-ában már azt, hogy nagy jelentőségű eposz készül, melynek tervrajzát s 51 sorát ép a előbbi lapokon adta. Ezáltal az *Árpádiász* keletkezésére az eddiginél (1804) korábbi dátumot állapíthatunk meg" (ItK. 1917: 67. l.). Ennek megfelelően a FK. már *1803*-as évszámot közölt a tervezet végén, Vargha Balázs kiadásai viszont jóval korábbra: 1795 végére, 1796 elejére tették az elkészült rész s a tervezet elkészültét (ld. $ÖV^2$., MM.).

Ennek a kronologizálásnak az alapja Juhász Gézának az az elgondolása volt, hogy az elkészült versrészlet 1796-ban Sárospatakon keletkezett, de volt — szerinte — egy későbbi, hosszabb változata is: „Végső éveiben vetette rá magát a teljes kidolgozásra, de az az 51 sornyi töredék és az a vázlat, amely költőnk hagyatékában található, nem 1803-ból való, mint ahogy a Harsányi—Gulyás-kronológia feltünteti, hanem Sárospatakon készült, mindjárt 1795—96 jogászesztendejében." (CsÁrp. 104. l., ld. még: 106. l.) (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 629—630. l.)

Ez a föltevés azonban — mint 1981-i tanulmányunkban részletesen kifejtettük — nem tekinthető megalapozottnak: bár Görömbei András is átveszi (ld. StudLit. XI. 1973 73. l.). 1797 óta foglalkoztatta a költőt a honfoglalási eposz gondolata, hajdúhadházi költőtársa s barátja, Földi János már 1790-ben sürgette verstanában az „Árpádról iratandó Vitézi vers"-et (ld. Szilágyi: i. m. 632. l.), de — a leveleiben található adatok szerint sem — vethette papírra korábban vázlatát s az 51 soros töredéket Csokonai, mint 1803. (V. ö.: Szilágyi i. m. 648. l.) Ennek az évszámnak a megváltoztatását ma sem tartjuk indokoltnak.

Szövegkritika

Saját kezű kézirata sem a versnek, sem a tervezetnek nem maradt. A K_1 Sárospatakon készült, a K_2 Kazinczy hagyatékában maradt ránk, s a kettő nem pontosan egyezik, bár Harsányi István és Gulyás József 1917-i s 1922-i közlése (utóbbi a HG.-ban) némileg megtévesztő: ők ugyanis a K_1 alapján adják szövegeiket, de 1917-ben Haraszti kiadásához képest közölték az eltéréseket, pontosabban azt a néhány sort, amelyek Harasztiból hiányoznak (ld. ItK. 1917: 67. l.). Haraszti pedig, saját jegyzetei szerint is (ld. 262. l.), a K_2-ből dolgozott, csakhogy ő maga önkényesen rövidített kiadásában a szövegeken; így a HG.-nak ez a lapalji jegyzete: „A 257. sz. kéziratos kötetünk még ezeket mondja itt..." (II, 177, l.) megtévesztő: az itt pótlásként közölt részletek ugyanis megvannak a K_2-ben is, csak Haraszti hagyta el őket, pontozással utalva kihagyásaira.

A K_1 és a K_2 különben (Toldy a K_2-t másolta le: MTAK. RUI. 4-r. 37) azonos forrásból készült; a K_2 értékes többlete az a záradék, amelyet *Pali* keresztnevű közeli barátjához, ismerőséhez intézett Csokonai (ld. Haraszti 265—266. l., HG. II, 179. l.), s ez a kézirat különben is hitelesebb szövegű.

A cím a K_1-ben s a K_2-ben egyaránt: *Árpádiásznak Schematismusa 's formája.*

A HG. — mint volt róla szó — *Az Árpádiász* címmel adta közre, bár a töredéknek a kéziratokban nincs külön címe. Vargha Balázs Csokonai egyik leveléből emelte ki a címet: *Árpád, vagy a magyarok megtelepedése* (ld. Szilágyi: CsMűv. 622. l.), de van, ahol a költő így nevezi meg eposzát: *Árpád, vagy a magyarok kijövetele* (ld. uo. 647. l.). Ezért célszerűbbnek látszott egyszerűen a főcímet, az *Árpád*-ot elfogadnunk.

A K_2 helyesírása következetesebb, s ez áll közelebb Csokonaiéhoz is; ezen fölül a K_1 több szöveg(ritmus)hibája is (amit a HG.-tól fogva a későbbi kiadások is átvettek) hiányzik ebből: ezért lett kiadásunk alapja a K_2. Nem érthetünk hát egyet Juhász Gézával, aki a kéziratok hitelességéről ezt írta: „leggondosabb a pataki másolat; csak ritmushibákat ejt. Harsányiék kiadása két helyre is pontot rak tévedésből, de leghibásabb a pesti kézirat, *amelynek alapján Toldy szigorú véleménye kialakult.*" (CsÁrp. 105—106. l.) (Toldy szigorú véleménye természetesen nem a K_2 apró szöveghibái miatt alakult ki,

hanem sokkal inkább Kazinczy és Kölcsey csaknem fél évszázaddal korábbi lesújtó s igazságtalan véleménye miatt.) A K_1 helyesírási eltéréseire azért sem utalunk külön, mivel szövegét betűhíven kiadta Harsányi István és Gulyás József (ld. ItK. 1917: 66—67. l.).

1. K_{1-2}: *edj* A K_2 4. sora szerint em.
3. K_2: *fő* A K_1 szerint em.
11. K_{1-2}: *Árpád* em.
16. K_2: ***busúlt*** A K_1 szerint em.
21. K_1: Ro/ *Szinjei* Ezt már a HG. javította Az *is* kötőszó a K_1-ből hiányzik, s a HG.-ból és a későbbi kiadásokból szintén.
28. K_2: A sor végén kp. n.; a K_1 szerint em.
30. K_2: *öszsze!* A K_1 szerint em.
36. K_2: Nincs tagolás és bekezdés; a K_1 szerint em.
40. K_{1-2}: *edj* A K_2 4. sora szerint em. A *bús* szó a K_1-ből hiányzik.
42. K_2: *edj* em. Ld. az előbbi jegyzetet!
43. K_2: *Gályja* A K_1 szerint em.
45. K_2: ***szerelem*** A K_1 szerint em.
47. K_2: *Ortzÿt* A K_1 szerint em.
48. K_2: *edj* em. Ld. a 42. sort. *vitézét* A K_1 szerint em.
K_1: *egy* Az ItK.-ban 1917-ben azonban — tévesen — *egy egy.*
51. K_2: *nékem* Az időmérték miatt és a K_1 szeint em. ***igér*** A K_1 szerint em.

Míg a verset magát a K_1 szerint közölte a HG. (egy helyen javította annak nyilvánvaló szövegromlását), a tervezet esetében nem jelölte meg határozottan forrását: úgy vélhetnénk, hogy ezt is a K_1 alapján, kiderül azonban a szöveg egybevetéséből, hogy Haraszti nyomán, aki ugyan a K_2-t ismerte s követte, de — mint volt róla szó — kihagyásokkal s egyébként sem szöveghűen.

A K_2 hitelesebb, mint a K_1: több helyen is van benne olyan szó, ami a K_1-ből elmaradt, s amit a kiadások — amelyek a K_2-t mellőzvén, mindmáig a HG.-t követik — nem pótoltak.

Nagy eltérés különben nincs a két másolat között, inkább csak helyesírási jellegű. A tervezet címét a K_1 és a K_2 szerint adjuk meg, mivel az, amit a HG. címként, Csokonai egy levele alapján közölt, s a kiadások (ÖV. — M.) átvették: *Rövid kritikai rajzolatja egy nagy magyar epopeianak...*, nem erre a témavázlatra vonatkozik, hiszen az e címmel jelölt tanulmányt két ív terjedelemben készült kiadni a költő (ld. Szilágyi: CsMűv. 622. l.).

A tervezet címe mindkét másolatban:

Árpádiásznak
Schematismusa 's formája

A K_1 ettől annyiban tér el, hogy az *'s* előtt vessző van.

A következőkben — a K_2 szerint — itt a jegyzetekben közöljük a tervezetet, mivel az csak közvetve tartozik magához a verses töredékhez. A K_2 helyes-

írási sajátságait: az *egy* szó — nem következetesen — *edj* írását s a kettős mássalhangzók nyújtásának régies jelölését (*aszszony, viszsza* stb.) külön utalás nélkül emendáltuk, a többi javításra a szövegközlés végén utalunk:

Első Könyv

„Árpád Lebedin mellett megverettetvén a Patzinatzitáktól, Szabólts és Bors vezér Hadnagy barátival, szaladásnak indúl — egy tsillagba öltözött Istenasszony Hálitz felé igazitá őket — oda mentek — először esmeretlen útazó idegeneknek adták ki magokat, de midőn a fejedelemnétől megtudták, hogy a fejedelem az Áttilá Országát vissza-szerezni jövő Magyarok eleibe ment ajándékokkal, akkor ki-jelentették magokat, hogy ők-is azok közzül valók, de ők Lebedinnél az Előd vezérsége alatt, kevés számmal lévén, a Patzinatzitáktól meg-verettek &c. A fejedelemné igen szivesen fogadja. &c.

Ezt majd holmi álomlátásokkal s egyebekkel ékesítem.

Második Könyv

A fejedelemné kivánságára Árpád Nemzete történeteit beszélli a' Lebedinnél való tsatáig. Nevezetesen: hogy ők legrégibb Nemzete a' Világnak, — hogy Attilla az ő nagyattyok — hogy neveztettek ők Magyaroknak és Császáriaknak, — hogy tsalogatta őket egy esmeretlen Isten az ő nagy atyjok Földének visszavételére, — hogy vette rá az útra, — hogy indúltak ki — mitsoda czeremóniákkal éltek, — hogy jöttek az Etel vizén keresztűl — hogy tanyáztak a' Tanaisnál — mint telepedtek meg a' Boristenesnél, és mint áldoztak ott — mint vóltak ott három esztendeig a' Császáriak szomszédságában — 's hogy indultak Kiov felé, és mint vették meg Kióvot.

Itt a Scytha Antiquitasok fognak illettetni, a' menynyire tsak lehet.

Harmadik Könyv

A' Fejedelemné nagyon betsűli Árpádot. — Árpád az Atyján, Barátin, — Szeretőjén, a maga gyalázatján, — Népe kárán, — a Népnek Napkelet felé való visszaűzettetésén kesereg éjjel magában. Bors egy szeretőjét síratja, aki a Patzinatziták által elkergettetett a' többivel Napkelet felé. A magyarok Kiov felől megérkeznek Hálitzba, az elejekbe ment fejedelemmel, nagy pompával — örűlnek, hogy Árpádot, Sza-

boltsot és Borsot ott kapták — áldoznak — ünnepelnek — az egész Tábor és a Hálitziak mint vigadnak. — Kérik Árpádot, hogy a Lebedini megverettetést beszélje elő. &c.

Negyedik Könyv

Árpád beszélli, hogy, amint Kiovtól a' többi Magyaroktól, az Előd' tábora a' Boristenes mellyékének megvételére elküldetett, ott mint vendégeskedtek — mint lepték meg a' Patzinatziták, hogy azok egy Nemzetből valók lévén velek, miért támadták mégis meg — mint vágták két felé az ő táborukat — mint nyomták vissza Napkelet felé az ő táborok' nagy részét, 's mint verték meg a' kisebb részét, úgy hogy kevés maradt belőlle — a' megmaradtak mint vonták magukat az Etelközre — mint szaladtak ők el, és egy Istenasszony mint vezette őket Hálitzba. Álmos megköszöni a Fejedelemnének Fijához és Hadnagyihoz való jóságát — barátsága a' Halitziakhoz — bánatjok az elmeneteleken — Kádár vigasztalja, hogy a vezető Isten őket el ne hagyja. &c.

Ötödik Könyv

Egy hónapig Hálitzban való múlatások — Játékjaik — Árpádnak maga viselete — Szerelme — onnan való elindulások — útjok Munkátsig — ott egy hónapig való múlatások — Árpádnak Házassága &c.

Itt a' Magyarok' Antiquitási a' házasságban bejönnek.

Hatodik Könyv

Ungvárnak meg-vétele — Labortz' esete — a' Chazárok vagy Császáriak követsége a' Magyarokhoz — Álmosnak látása — Kádárnak látása — Árpádnak Fejedelemmé való tétele. — az esküvésnek újra való meg-erősítése.

Hetedik Könyv

Árpádnak esztendeig a' Bodrog-közön való múlatása — a Rétel és Tarczol kémlelése — a' Bodrog-parton egy patak (S.Patak) mellett a' Múzsáknak eleikbe való menetele, és az iránt való kérelme, hogy engedjék-meg őket ezután is ott lak-

ni — azoknak tett felelete Rételnek — Tuhutumnak és Szaboltsnak Mén Marót ellen való küldése — Szaboltsnak szerelme — szeretőjének Lyánváron való megölettetése a tótok által — azon való bánatja — bosszúállása — egy isteni jövendőlés afelől, hogy az a rész az ő nevéről neveztetik — hogy maradéki igaz Magyarok lesznek örökké — 's az ő fogadása. — Hadadon a' Hadak Istenének való óltár építése — Gád és Gélus megverettetése 's azon földnek el-foglalása &c. Ez igen szép darab lesz.

Nyoltzadik Könyv

Árpádnak Zalánhoz való Ajándéka — annak minden birtokának elfoglalása — Borsnak vitéz tettei — Borsod és Bars várának építése — néki tett jövendőlések — Zoltánnak Zsolton való születése — a' Magyarok' öröme.

Kilentzedik Könyv

Árpádnak a' Tsepel szigetébe való menetele — a' Pusztaszeri első Diéta. — a' Törvények — és a' Nemzeti Alkotmány, &c. Itt a' Magyar fundamentális Törvények bejönnek.

Tizedik Könyv

Árpádnak az Attila' várába való menetele — ott és a' Nyúlak szigetében való múlatása — Isteni látás a' Végzés tűkör-szobájában maradékiról egész a mostani időig &c. Itt valami tsak méltóságos a' Magyar Nemzetben, mind fogja látni Árpád.

Tizenegyedik Könyv

Pannoniának el-foglalása — Mén-Marótnak Lyánya iránt Árpádhoz való követsége — az Etelközieknek kiverettetése &c.

Tizenkettődik Rész v [= vagy] Könyv

Az Országnak nagy Innepe. — A' Világosi szentegyház fel-szentelése — a Törvények ki-hirdettetése — az Isteneknek áldása c. Itt a' Magyarok Istene az ő vitézségekért, megmutatja, hogy a' magyarok első betűjét éjszakon tsillagból

tsinálta-ki. A' Múzsák kérni fogják a' Magyarok Istenét, hogy engedje-meg nékik Magyar Nyelven énekelni — de az Isten a Végzésre haragosan tekintvén kilentzszáz esztendőn szomorúan nézett keresztül, a' tizediknek pedig elejére el-mosolyodott — a' Múzsák is szomorúan és némán néztek azokon keresztül, a' tizedig elejére pedig ők is mosolyogtak s akkorra előre énekeltek a' Magyarok' Istene dítsősségére, 's e' lessz vége. —

NB „El-hidd Pali, ez a plánum annyira tettzik, hogy ki nem mondhatom, és nagy kedvem van hozzá — én arra kérlek, hogy ha valamit tudsz a' Magyarok' ditsősségére, vagy gondolsz, azt add tudtomra. — Ezzel sietni kellene, hogy belé ne halnék, mert más nem continuálhatná az én plánumomat, ha tsak újra nem kezdené — Ennyi van készen [ti. az 51 sor] még belőle."

(Az utóirat a K_2-ben végig aláhúzva.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Minthogy Csokonai eposztervének kialakulásáról, forrásairól az elkészült töredék és a terv közel egykorú s későbbi értékeléséről részletesen szóltunk *Az Árpád-eposz keletkezéséről és forrásairól* c. tanulmányunkban (ld. CsMűv. 621—667. l.), oda utasítjuk az olvasót, s itt csak az ott nem érintett mozzanatokra térünk ki.

Már 1787-ben megjelent a bécsi Magyar Músa. XXVII. számában egy mutatvány (40 sor) *Árpádról írandó bajnoki Éneknek kezdete* címmel, *N. Y.* [= id. Ráday Gedeon] tollából, amely ugyan átvált utóbb az „Austriai Ház"-ból származó II. József magasztalására, de voltaképp eposzi invokációval kezdődik, némileg Zrínyi eposzát követve, s ihletőn hathatott Csokonaira is:

Árpádról írandó bajnoki Éneknek kezdete, melly még Fel. Jósef Tsászár gyermekségében iratott és a' Német s Frantzia szorossabb Vers-mérték szerént szabatatott.

1/ Músám! kinél tört út már, régen Pindus' uttya,
S tudod jól hol fakad a' szűzek' rúgott kuttya,
Sőt jádzodtális Te nád-sipon verseket,
Végy már most trombitát kezdj hangosb éneket.
Írj *Árpádról,* írd meg hol volt első hazája;
S mi Honra vágyó nép' vezérévé mint lett?
Beszéld-el uttyait, számláld elő mit tett
S hogy hódolt végre meg a' négy folyóvíz tája.
2/ Edgy ország foglalás nem lágy elméknek mive,
Árpádnakis bizony mejjében bátor szive,
Hellyén volt, noha sok veszélly 's halál közt járt,
De mint a' roppant tölgy mellyben nem tehet kárt

A' leg pusztitóbb szél, akármint ostromollya:
Mert hordgya Levelét tsupán a' fergeteg,
Ő fenn-áll; ő kevélly fejét nem hajtya meg;
'S nints olly kegyetlen szél, a' melly tövét ki-tollya.
3/ Szint illyen volt Árpád. Hijában gyüjtött népet
Mind számost, mind erőst, mind fegyverére szépet
Amaz Bolgár *Salán;* hijában állott még
Népéhez a' Görög és a' Tót Nemzettség:
Mert valahányszor ők meg állni hartzban mertek:
Mindannyiszor a' hartz gyalázattyokra lett,
'S az ott reménylt ditsö diadalom hellyett,
Tsak otsmány szaladást 's rút mészárszéket nyertek." stb.
(Magyar Músa. 1787. XXVII. sz. 215—216. l.)

E verset Toldy is ismerte; őt helyesbítve írta Földi János életírója, Mixich János: „Toldy [...] később, a Magyar Költészet Történetében már Rádayt tekinti a rímes-mértékes formák meghonosítójának, mert *Árpádjával* megelőzte Földit.[3] Tehát méltán nevezzük e versformát Ráday tiszteletére Rádaynemnek." (Mixich János: *Földi János költeményei.* Bp., 1910. 41—42. l.)

[3] Megjelent Magyar Musa 1787. 216—6. l. Toldy azonban tévedett, mert nem ez Rádaynak első nyilvánosan megjelent rímes-mértékes verse, hanem Mapes korcsmadala, mely ugyanazon évi Musa 183—4. lapján jelent meg; négy rímes, trochaikus lejtésű."

Mint a CsMűv.-ben is utaltunk rá, Csokonai költő barátja, Földi János már 1790-ben sürgette verstanában az „Árpádról íratandó Vitézi vers"-et (ld. Szilágyi i. m. 632. l.), s Vergilius „honfoglalási eposzá"-nak, az *Aeneis*-nek számos egykorú hazai fordítási kísérlete mellett kétségkívül hatással lehetett Csokonai eposzi tervének megszületésére. (Részletesen foglalkozott a honfoglalási eposz előzményeivel Görömbei András *Csokonai és a honfoglalási eposz* c. tanulmányában. Stud. Lit. XI [1973], 63—75. l.) Ráday Gedeon, Batsányi és Virág Benedek hőseposzi tervei mellett ide vonható még Répszeli László *Hunnias* c. latin nyelvű honfoglalási eposza is, valamint Horváth Ádám azonos című, de Hunyadi Jánosról szóló verse és Bessenyei György *Hunyadi* [Mátyás]-a. (V. ö. Szörényi László: *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata.* In.: IrFelv. 567—645. l.; Szilágyi i. m. 631. l.).

De már 1790-ben, Kazinczy Orpheus-ában is olvashatta Csokonai Révai Miklós verses biztatását Rájnis Józsefhez:

Sőt Te [Múzsa] jó kedvvel mosolyogj reá is.
Kérd, hogy Aeneást, ugyan olly szerentsés
Éneket, mennél hamarább, fejezze
'S fényre botsássa.

Azt tsodáltában azután tanúlhat
Irni Árpádot diadalmi fényben...

(*Virgilius ecclogáinak kőszegi Rajnis József úr által tett fordítására.* Orph. I./IV, 26. l.)

Voltaire *Henriade*-jának két közel egykorú magyar fordítása is, az id. Szilágyi Sámuelé s az id. Péczeli Józsefé, hatással lehetett Csokonai eposztervére, ezeket annyira jól ismerte, hogy intarziaként beleszőtte soraikat diákkori iskolai versgyakorlataiba (ld. Cs/ÖM. I, 389—390. l., stb.). De hatással volt bizonyára eposztervére Péczelinek a *Henriás* második kiadásának végén megjelent terjedelmes Voltaire-fordítása is az eposzokról: *Rövid le írások azoknak a' nevezetesebb történeteknek, mellyeken építtetett a'* Henriás *nevet viselő* Beszélő-Versezet. (*Henriás* [...] Pétzeli József által. Győr, 1792. 186—309. l.) Ezért írja Sebestyén Gyula e tanulmányról: „Mikor nálunk magyarul 1792-ben megjelent, szerzője felől mindenki tisztában volt. *Csokonai* például *Voltaire*t nevezi szerzőjének, midőn az eposzról irt tanulmányában hivatkozik reá. De tisztában voltak a fordítás czéljával is. Benne *Homer, Vergilius, Lucanus, Le Trissin, Camoens, Tasso, Don Alonzo D' Ercilla* és *Milton* vannak ismertetve, a kikhez ha hozzáveszszük még a *Henriade* szerzőjét, elsősorban az derül ki, hogy minden valamire való nyugoti nemzetnek van már epikusa, csak a magyarnak nincs." (I. m. II, 309. l.)

Péczeli József tollából szintén megjelent egy tanulmány a fent említett tárgyról, *A' vitézi költeményről, vagy epicum-poémáról* címmel (ld. MindGy. VI. k. 378—394. l.). S arra, hogy Csokonait *Árpádja* írása közben a *Henriade* is foglalkoztatta, Ferenczi László mutatott rá: „Az *Henriade* számos követőre talált, és az *Árpádiász* tervezgetése közepette Csokonai is ügyelt rá." (*Voltaire a XVIII. századi Magyarországon.* In: *„Sorsotok előre nézzétek". A francia felvilágosodás és a magyar kultúra.* Tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla és Szíklay László: Bp., 1975. 197. l.)

Csokonai maga azt nyilatkozta, hogy Homérosz és Tasso nyomdokán készül megírni művét (ld. HG. II, 684. l.); Ferenczi szerint azonban elsősorban Vergilius *Aeneis*-e volt a mintája s Dugonics *Etelká*-ja, inkább, mint Voltaire *Henriade*-ja (ld. 148. l.). Pelle hasonlóan vélekedett (53—54. l.), míg Horváth János Sebestyén Gyulára utalva ismétli meg, hogy „Mintája nem is Homér, hanem Voltaire és Dugonics" (Csok. 66. l.)

Juhász Géza úgy vélte a ránk maradt töredékről s a tervezetről, hogy „még nem is annyira Vergilius és Voltaire mindez, mint inkább Dugonics!..." (Cs-tan. 285. l.)

Görömbei András viszont arra mutatott rá, hogy a költő elsőrendű forrása nem is Dugonics, hanem Voltaire és Anonymus volt: „A *Rövid kritikai rajzolat* szerint Csokonai eposza tizenkét könyvből állna. A honfoglalást Anonymus nyomán beszélte volna el némi regényesítéssel." (Ld. i. m. 71—72. l; v. ö. Szilágyi: CsMű. 39. l.). S a továbbiakban is Anonymus és Voltaire ösztönző hatását mutatja ki; abban téved, hogy a „fundamentális törvények"-et —

Juhász Géza nyomán — azonosítja Werbőczi törvényevel, abban viszont igaza van, hogy a „végzés tükörszobája"-nak ötletéhez Voltaire-ből merített ösztönzést költőnk, s kívüle Dugonics *Etelká*-jának közvetlen élménye is érezhető a tervezeten: „A Henriade-ban Szent Lajos Henriket a titkok házába viszi, ahol a jövendő épp úgy látható, mint Csokonainál a végzés tükörszobájában. Hogy mennyiben különböztek volna, vagy lettek volna hasonlók, az a szűkszavú rajzolatból nem állapítható meg. Az eposz az ország nagy ünnepével, a világosi szentegyház felszentelésével, a törvények kihirdetésével végződnék: az *Etelka* közvetlen hatása nyilvánvaló." (I. h. 72. l.)

A költőnek az Árpád-eposzhoz végzett előtanulmányai írásos nyomaira már a HG. is utalt (II, 179. l.), s részletesen foglalkoztunk velük említett tanulmányunkban (CsMűv. 635—637. l.).

A kortársak közül — Kölcsey Csokonai-bírálatával egy időben — Domby Márton szólt a nyilvánosság előtt Csokonai eposztervéről, sajnálkozván meghiúsulásán, s szinte fölmagasztalva nagyszabású írói szándékát: „De nem annyira az, a' mit Csokonay írt: mint az a' mit nem írt: de írni akart, és a' hogy írni akart: ez az a' mi őtet a' Vásári Poëtáknak sergétől megkülömböztette, 's neki tiszteletet szerzett vólna. Ő tudni illik értebb ésszel már többnyire minden eddig való munkáit haszontalanságoknak állítvánn: ollyan munkára törekedett, és szentelte életét, mely mind néki, mind nemzetének ditsőségére vált vólna. Az Árpád tudni illik, a' siralmas emlékezetű Árpád, ez a' még születése előtt, a' maga burokjába belé fúlt szerentsétlen gyermek: Árpád vólt az, melybe ő a' maga egész lelkének minden erejét bele akarta lehelleni, 's mellyben ő a' Magyarokat Árpád alatt Scythiának pusztáinn keresztül vezérelvén, Virgilt, AEneist, Látiumot törekedett a' Magyar földön fundálni. Méltó gondolat a' Magyar Nemzethez és annak Fátumihoz! Méltó Csokonayhoz! és azokhoz az előre való készületekhez, mellyeket ő e' végre tett." (53—54. l.)

Domby magasztalása is hozzájárulhatott Kazinczy heves elutasításához: a Muzárionban, 1829-ben ezt írta: „Most Árpádiászt akara adni, de szerencséjére egy neki magánál inkább kedvező halál kikapá gyalázatja elől." (IV. k. 61. l.) (Mint utaltunk rá, ezt már fél évtizeddel korábban megírta Kazinczy.) Nem sokkal később — visszautalva Muzárion-beli nyilatkozatára — ezt írta Toldy Ferencnek: „Újra fogok szóllani Cs. [= Csokonai] felől, 's megmutatom, hogy ő úgy nem született Árpádiászt adni mint harangot önteni, és hogy ő olly firkálású ember volt mint a' németek közt az Istenben boldogult Koltzebüe. De mind ezt nyugalomban teszem." (KazLev. XXII, 186—187. l.) Kazinczy kemény és igazságtalan ítélete ellen már Dessewffy József is tiltakozott 1829-ben: „azt nyomtattatni felőle, hogy a halál elkapta gyalázatja elől az Arpadiásszal, még több mint kegyetlenség... hol veszi Asszonyom: a' te Sógorod [ti. Kazinczy] azt a' kevély bátorságot, hogy eggy Poemát condemnáljon, mellyet a' Publicum nem látott?" (KazLev. XXI. 166. l.; v. ö. CsEml. 535—536. l.)

Toldy 1845—46-ban megjelent Csokonai-kiadásában — nem ismervén még a költemény kéziratát — Kazinczy véleményével szemben védte a költőt: „Nem merném csak gyanítólag is jósolni, mi leendett az epos, mert töredékei

elvesztek, és Csokonai a komoly elbeszélő nemben nem hagyott semmit, mire egy illy találgató itéletet alapítani lehet: de Csokonai sokkal húzamosb és komolyabb művészeti és történeti studiumokat tett e munkához, sokkal mélyebben volt tárgya méltóságától áthatva, a fenségesnek sokkal gazdagabb ere lakott lelkében, a nyelvet és formát sokkal inkább tartotta hatalmában, mint hogy a kisérlet »gyalázatára« (!) üthessen ki." (Toldy XCV—XCVI. h.)

1861-ben tartott előadásában is a tervezetet marasztalta el inkább (azt írván, hogy „bámulat és elszomorodás fog el a terv felett"), magáról a verses előhangról jobb véleménnyel volt: „a költői előadást hatalmában tartó költőt ismerjük fel, bár helyenként lankadás és numerushiány itt is érezhető." (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 625. l.)

Toldy itt voltaképp Salamon Ferenc néhány hónappal korábbi előadásával vitázik, aki a kézirat ismerete nélkül bocsátkozott oly jóslásba, hogy ha elkészült volna „a világ legnagyobb műveinek sorában nem, legalább hazánk első rendű eposzai közt nyer vala helyet" (uo. 625—626. l.).

Későbbi bírálói is, a kézirat ismeretében, elismerőbben szóltak róla, mint Toldy: „Némelyek szeretik e töredékből kiolvasni, hogy az a *Henriade* nyomán a divatos Hunniás és Rudolfiásnál nem lett volna különb. De hinnünk kell, hogy Csokonai költői érzéke s tanulmánya megmenti a nagyobb tévedésektől, önérzete pedig, mellyel művén dolgozott, erős önbírálatra sarkalja. Azért csak sajnálnunk lehet, hogy korai halála ebben is megakadályozta" — írta Badics Ferenc. (*Csokonai Vitéz Mihály életrajza.* Pozsony, 1883, 25. l.)

Ferenczi is szép jövőt jósolt a töredékben maradt eposznak: „nála a kedves, folyékony előadás egyszersmind alakító művészetté, az anekdotamondás magasabb rendű tulajdonná lett, melylyel épen úgy meg bírta alkotni a *Dorottya* játszi, humoros-satyrikus alakját, mint megalkothatta volna az *Árpádiás* honszerző hőseit." (7. l.; v. ö. 100—101., 104., 129. l.)

Legtöbbet s legtalálóbban talán Horváth János írt a tervezett nemzeti eposzról; amint megállapította: a vérontó háborúkat elítélő költőnek valóságos „önmegtagadás"-t jelentett volna a fegyverzajos hősi eposz megírása, s ugyanakkor ő villantott rá arra is, hogy a hősköltemény Csokonainál sajátos értelmet kapott volna: a felvilágosodott költő kultúra-álmai, sajátos „rokokó-vonzalma" szólalt volna meg benne: „csaknem önmegtagadásnak látszik az ő új nagy elhatározása, mely szerint most már (legalább is 1800-tól fogva! [1798-tól! — Sz. F]) holtáig Árpád költője akar lenni. Eddig a hősi »trombita« tökéletes ellentétének fogta fel költészete mindenik ágát; mint »bölcs« kárhoztatta mind a vérontó háborúkat, mind éneklőiket, az emberiség ez ellenségeit: mint szerelmi költő s mint anakreontikus a piciny lant mellett tett vallomást, tudatosan távol tartva magától: az epikus »trombita« kísértéseit; Dorottyában pedig egyenesen kiparódiázta a hősi műfajt." (Csok. 65—66. l.) S ugyanitt állapítja meg, hogy: „Az Árpádiászban Csokonainak és korának felvilágosodott cultura-vágya és rokokó-vonzalmai lettek volna visszavetítve a honfoglalás időpontjába; amint a későbbi eposzokban a romantika vetítette vissza ugyanoda a maga nemzet- és hősideálját, valamint a saját hősköltészeti gyakorlatát." (Uo. 67. l.)

Féja Géza szintén kiemelkedő szerepűnek érezte a tervezett eposzt Csokonai életművében, s a fennmaradt töredék alapján igen ígéretes kísérletnek vélte: „Eposzt akart írni Árpádról, de csak töredékig jutott, hiszen »szüntelen közel volt hozzá a halál«. »Árpádiászának« elindulása Vörösmarty »Zalán futásának« kezdetére emlékeztet, rögtön az eposz elején belebeg a líra, akár Vörösmartynál. Vörösmarty azonban Csokonai lírával színezett epikai hangját »fenségesebben«, patetikusabban folytatta. Csokonai eposzának fennmaradt vázlata minden »nemzeti eposzunknál« tökéletesebb művészi szándékra vall. Az eposz elején, a terv szerint, »egy csillagba öltözött« istenasszony vezeti a magyarokat —, Csokonai ösztönösen közelebb jutott az igazi magyar mitológiához, mint utána Vörösmarty." (*A felvilágosodástól a sötétedésig.* Bp., 1942. 66. l.)

Waldapfel József is kellő teret s figyelmet szentelt az eposznak Csokonai életművében, elismerően szólva mind az elkészült részletről, mind a tervezetről: „A nyilvánosság igénye költészetében a nyíltan forradalmi hangokat szükségképpen háttérbe szorította. A nemzeti ellenállás, a függetlenségi vágy kifejezésének új formája ismét a történelmi hagyományokhoz való visszanyúlás lett. Így jutott Csokonai arra a gondolatra, hogy Árpádról ír eposzt és benne alkotja meg élete főművét, egyszersmind nemzete reprezentáns hősköltemányét. Az elkészült 51 soros töredék csak az eposzok hagyományos bevezető részeit foglalja magába sajátos magyar vonatkozásokkal —, az invokációban még Dugonics Etelkája is szóbakerül — itt-ott még döcögő, a végső csiszolást nélkülöző hexameterekben, de ilyen gyöngéd és zengő sorokig emelkedik [Idézi az 1—14. sort.] E sorokat csak akkor írhatta, mikor legerősebb volt benne a vágy, hogy Pestre költözhessen; a bevezetés ízelítőül készült csupán, hogy ezzel is inkább rávegye Széchényit vagy Orczy Lászlót, hogy oda segítse, ahol nyugodtan dolgozhatik a nagy feladaton." (MFelv. 288—289. l.) A tervezetről magáról ezt írta — Horváth Jánoshoz hasonlóan utalva a költő látomására is a kiművelt, kicsinosodott országról —: „A kritikai rajzolat szerint szerkezetileg a honfoglalási eposzok ősét, az Aeneist követte volna: a halicsi fejedelemnének mondja el Árpád a maga és népe addigi történetét. Anonymus krónikájának anyaga alkalmat ad arra, hogy a pataki kollégium iránt is lerója háláját. Látomásokban mindaz megjelenik, »valami csak méltóságos a magyar nemzetben«. Az Árpád-kor ábrázolásában Dugonics a krónikással egyenrangú forrásként szerepel. Az eposz végén a világosi szentegyház felavatásakor »a Múzsák kérni fogják a magyarok istenét [etc.] ...« Így köti össze az eposz terve a honfoglalást a maga idejével, amelyben az ő eposza is a tizedik század elejére jövendölés megvalósítása, a magyar nyelv kimüvelésének, az új magyar nyelvű költészet felvirágzásának fontos mozzanata. Hogy a hősi eposzhoz lett volna-e elég erő Csokonaiban, azt nem tudjuk, de hogy sok érdekes, színes és hangulatos részlete lett volna egyetlen komoly eposzának is, az bizonyos." (Uo. 289. l.)

Kiss Tamás — nem alaptalanul — úgy vélte, hogy az eposz „új utat nyitott volna költészetünkben": „Az 1803-ból keltezett 51 soros töredék és halvány prózai vázlata sejteti, hogy új utat nyitott volna költészetünkben ez a hősköl-

temény a nacionalizmus, a nemzeti érzés tudatosítása felé." (Alf. 1955/1—2: 85. l.)

Sinkó — Horváth Jánost is idézve — a kultúra énekesét fedezte föl az eltervezett eposzban; a befejező látomásról ezt írta: „Ebben jut kifejezésre a felvilágosodás önmagától megmámorosodott történelmietlen öntudata. Az a honfoglalást követő kilencszáz esztendő, melyen a múzsák szomorúan és némán néztek keresztül, az addig volt magyar történelem, a barbárság ideje, a tizedik század pedig, melynek elején elmosolyodtak, az a világosodás, az Csokonai kora. Mert Csokonai is, akárcsak a francia enciklopédisták, azok közül való, akik számára a maguk kora a felvilágosodás kora az igazi történelem, minden idők beteljesedésének, az emberi értelem feltartoztathatatlan uralomra jutásának boldog kezdetét jelenti." (115. l.)

Görömbei András, az eposznak szentelt külön tanulmányában így összegezte véleményét: „Ha a töredéket és a kritikai rajzolatot áttekintjük, láthatjuk, hogy Csokonai egyáltalán nem vonzódik a honfoglalás kori történelem hadászati eseményeihez, ez a szándék éppúgy természete ellen való volna, mint az ősi dicsőség nagyhangú trombitálása. Csokonai számára sokkal fontosabb volt a minél nagyobb kultúranyag beolvasztása." (I. m. 73. l.)

3. *Hét Fő Hadnagy:* a honfoglalás hét vezére, törzsfője.
26—27. Dugonics is említi, hogy az égbolton a Magyar nép kezdőbetűje látható csillagokból.
31. A *„Magyarok Istene"* kifejezést Dugonics valóban az *Etelká*-ban említi (v. ö. Techert [Tompa] József: *Csokonai nyelvi forrásai.* MNy. 1936: 315. l.).
41. *Íz* (rég.): ízlés.
47. *Mesterség* (rég.): művészet.
Orczy: Orczy László báró, az író Orczy Lőrinc fia (1750—1807), Abaúj főispánja, a pesti Orczy-kert megalapítója.

Verselése

Hexameterekben íródott; választásáról maga írt erről a *Dorottya* előbeszédében: „A' mi utóljára a' Versemet illeti: ha Vitézi Epopeát írtam volna, a' Hexameterre esett volna választásom; egy ilyen populáris és csupán múlattató Eposzhoz jobbnak tartottam a' szokott kettős Strófákat." (Dor. XXIV. l.)

Ferenczi utalt rá, hogy 1796 óta már a klasszikus hexameterek írásában is nagy gyakorlatra tett szert a költő: „művét hexameterekben tervezte, mely formában 1796 óta feltűnő gyakorlatokat tett." (146. l., v. ö. 150. l.)

Elek tett ugyan kifogást Csokonai hexametereire, de végül is reményteljesnek tartotta az *Árpád*-eposzt verstani tekintetben is: „Dikciója sem alkalmazkodik mindig az időmérték komolyságához, s egy-egy parlagi kitétele gyakran elrontja az egész költemény hatását. Igen jó példa erre »A békekötésre« című ódája, melyben miután a háború borzalmait, a »dögöktől büzletes

eget s földet« leírta, így kiált fel: »Ah, ti borzasztó *fene* látomások!...«. Majd ugyan e versében fejezi ki később kívánságát ekkép: »Csak piciny lantom *cicorázzon: adieu* trombita-dobszó!« E kifejezések valóban kevéssé egyeztethetők össze az ódai fenség és a nemes pátosz követelményeivel. Hexameterei mindamellett igen jól folynak, s a legszebb reményekre jogosíthattak volna az Árpádiást illetően." (18. l.)

451. Serkentés a' Múzsához

Kézirata

Nem maradt kézirata; mivel *Serkentés a' Múzsának* címmel első kidolgozása már a DMM.-ban megjelent (29—31. l.), föltehetően az átalakítást — ami lényegében az idegen szavak magyarral való helyettesítése volt — a DMM. egyik példányában végezte el a költő.

Megjelenése

A DMM.-ban kiadott vers jól illeszkedett az ÓD. élére: ezért tervezte azt, ill. annak némileg módosított változatát Csokonai a kötet elejére. Az ÓD/t.-n az Első Könyv I. verseként így található: *Serkentés a' Múzsához.*

Mivel — mint volt róla szó — a vers csak kevéssé tér el az 1796-i *Serkentése a' Múzsának* szövegétől, a kiadások egy része beérte csak az egyik változat közlésével: így Márton a PM.-ben, s Toldy is csak az ÓD.-beli változatot közölte. A HG. fölvette mindkettőt, ezzel a lapalji jegyzettel az ÓD.-ban: „E költemény már a Diétai M. Múzsában is megjelent (lásd e kötet 56. lapját), de itt is közöljük, eltérései miatt." (HG. I, 373. l.) Voltaképp ez az indoka annak, amiért mi is mind a két változatot önálló versként közöljük, beleszámítva még a mintegy hétévnyi időeltérést is.

A FK. csak a későbbi, az ÓD.-beli változatot közölte, Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) mindkét kidolgozást önálló versként vették föl.

Keletkezése

Voltaképp már az 1796-i DMM.-beli kidolgozásnak is volt egy előzménye, de csak tárgyában hasonló, versformájában eltér a későbbiektől: a *Musa vetat mori* (ld. Cs/ÖM. I, 37. l.).

Mivel az 1803-i ÓD/t-n tűnik fel először új, a DMM.-beli változatától eltérő címmel, arra kell gondolnunk, hogy ekkortájt készült el az átdolgozással.

Szövegkritika

A cím et illetően az ÓD/$_t$-n *Muzsához* olvasható. Mivel kézirata nem maradt e kidolgozásnak, csak a DMM.-beli változathoz képest végrehajtott változtatásokat lajstromozhatjuk (csupán a szó nagyságrendű eltérésekre utalva).

4. DMM.: **Hónornak**
ÓD.: *Izlésnek*
5. DMM.: *a' Múzsák* ***eggy nagy*** tábornak
ÓD.: *a' sok elmésnek*
14. DMM.: **Nevét harsogva prédikálja**
ÓD.: *Érdemét harsogva fúkálja*
18. DMM.: **Hogy által adja ezeknek**
ÓD.: *'S fülébe zengi ezeknek.*
19. DMM.: ***Székulumi***
ÓD.: *Századjai*
20. DMM.: *Által adták*
ÓD.: *Általadják*
30. DMM.: A sor végén nincs gondolatjel.
31—36. Ez a vsz. szinte pontosan így megvolt már a diákkori — 1785/86 kívüli — *Musa vetat mori*-ban is (v. ö. Cs/ÖM. III, 811. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költői halhatatlanságvágy — az ókori klasszikus költészet nyomán — már az iskolai versgyakorlatok tárgya közt megjelenik; a már említett *Musa vetat mori* is horatiusi szentencián alapuló iskolai propositiónak készülhetett, habár kézirata ezt nem jelezte. (V. ö. Cs/ÖM. I, 507—509. l.)

Annak, hogy a témát később is elővette Csokonai s megbővítve kidolgozta, nemcsak költői becsvágya lehetett az oka, hanem az utolsó versszak Maecenas után sóhajtó reménykedése is („Vajha én reám tekintene / Nyájas szemekkel Melpómene, / És éneklője lehetnék!"). Ez magyarázza azt is, hogy meghiúsult kötettervei után miért adta ki éppen a DMM.-ban.

Itt, az ÓD. élén már a maga írói önérzetének kifejezése — költői halhatatlanságának, földi elmúlása évében.

A DMM.-beli kidolgozástól lényegében stiláris finomítások különböztetik meg (elsősorban az idegen szavak: *Hónor, laurus, prédikál, székulum* leváltása).

A versről — a DMM.-beli változattal párhuzamosan — Horváth János ezt írta: „Tulajdon költői halhatatlanság vágyának már a Diétai Magyar Múzsa egyik darabjában *(Serkentés a Múzsának)* hangot ad, s jellemző módon ugyane szép versét tette némi átalakítással az Ódák élére." (Csok. 38. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 811—812. l.)

3. *Megtetéz* (rég., költ.): feljut a tetejére.
9. *meghólt a' halál:* Kazinczy a „megholt halál" képét (amely különben egy református templomi énekben, Lengyel Józsefnek, Csokonai iskolatársának szerzeményében is előfordul: „Jézus, ki a sírban valál / Általad *megholt a halál*...") gúnyosan bírálta (ld. KazLev. XXI, 185. l.; v. ö. Cs/ÖM. II, 812. l.).
11—12. Ez a kép előfordul a költőnél *A' Haza' Templomának örömnapja* c. versében is (ld. AV. 68. l.).
30. *Ibérus:* az Ibériai-félsziget.
32. *Melpómene* (gör.): a tragédiaírás, általában a költészet múzsája.

Verselése

Mint volt már róla szó, ugyanez a versforma fordul elő a tárgy első kidolgozásában, a *Musa vetat mori*-ban is. Horváth János az ún. „licentiás ritmusú" versek közé sorolta: „a sok licentia (hosszúnak vett rövid szótag) miatt trocheusi lejtésűnek tetszik, holott a költemény ritmusterve, mint aztán világosan kiderül, jámbusi lejtés volt: »Jer *ma*gunknak fűzzünk szár*nya*kat, Hogy ama bérces kő*szál*akat Meg*te*tézhessük *a*zokkal...« Két első sorában még a rím is visszás méretű, mit pedig még a »liberrimus« »Kazinczyánus jámbus« sem szenved meg." (RVers. 147. l.)

Juhász Géza azon tűnődött el, hogy vajon miért ír Csokonai a költészetről szólva „többször is abban a szótagszámoló szenczis ritmusban [mint e versében is], amelyet végül az *Ódák* élére helyez." (CsVers, 60. l.) Szerintünk ennek az lehet a magyarázata, hogy a vers dallamra készülhetett, föltehetőleg éppen valamelyik Szenczi-zsoltár dallamára.

Versképlete azonos a ősváltozat, a *Musa vetat mori* képletével: 9aa 8b 9cc 8b. (V. ö. Cs/ÖM. I, 510., III, 812—813. l.)

452. Rhédey Lajos úrhoz

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 95a—96b., egykorú kéziratleltári jelzettel: **12: 6.** Ezzel a jelzettel valóban lajstromozta a Ktl., 1805-ben: „Fasc. N° 12. N° 6. *Mélt. Rhédey Lajos úrhoz*". (Cs/ÖM. I, 106. l.) Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Először Toldy adta ki az említett kéziratból a „Hátrahagyott elegyes versek" „Harmadik könyve"-nek utolsó verseként (791—792. h.). Utána a HG. közölte (II, 118—120. l.), majd Vargha Balázs kiadásai: ÖV. — M.

Keletkezése

A vers keletkezési idejéről ezúttal pontos dátum szól a cím alatt: *24. Jan. 1804.* Az episztola keletkezési körülményeiről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesen.

Szövegkritika

A c í m ben a címzett neve csupa nagy betűvel s az *Y* után fölösleges hányjel.

3. K: *<t.. ?> tudomány'*
7. K: A *Kinek* a sor elejére utólag beszúrva.
9. K: *Ma <fontos M>* Az áth. rész fölé írva: *munkás [...] <tágasodott;>* Az áth. szó fölé írva: *kinyúgodott;*
16. K: A sorban eredetileg többes számú alany volt:
Mellyek nappal szoktak reánk
A sor elejére egy *A'* névelőt szúrt a költő, de ezt utóbb törölte:
<A'> Melly<ek> [a sor fölé beszúrva: *a' feljött*] *nappal szokott* [← Jav. e.: *szoktak*] *r<e>ánk*
20. K: *<A'> Magánosságnak* E szó utolsó szótagja fölé beszúrva: *om*
21. K: *<Ropogó tüzénél holmi száraz gajjnak>*
23. K: *Egyszer* Az *E* más betűből jav.
27. K: *És,* em.
31. K: *„'S <akkor>* Az áth. szó fölé írva: *hogy majd*
33. K: *elhullatni <elmédnek>* [Az áth. szó fölé írva: *már a'*] *virágodat* Jav. e.: *virágit*
34. K: *<Fut> Szárnyan*
41. K: *<Igy szólt E'<szembe> jut>* A két uolsó szó fölé írva: *<szavára>*
A hiányjeles *E'* az *Eszembe* szóból leválasztva.
56. K: *honnan* Jav. e.: *hol*
58. K: *<súgár>* Más árnyalatú tintával fölé írva: *kartsú*
60. K: *<E' már virgontz egy ló> ló* Az áth. szavak fölé írva: *Két szárnya van, gyors*
66. K: *alá <a' baj'>* [Az áth. rész fölé írva: *nyűgnek.*] *<s>*
67. K: *ezt <...>*

71. A K-ban még ezek az áth. sorok következtek:

Éjjnek ál-Tündéri! így kezdék szóllani
'S azt hallom: Bé fognak álmaid mind telni,
Ez egyet kivévén (hidj a' Géniusnak
Hogy - - - - - -)

72. Az utolsó sor a K-ban kétszer aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Voltaképp a költő mecénáskereső verse, kétségbeesett helyzetében, halála előtti utolsó évében, amikor három műve is volt sajtó alatt, de anyagiak hiányában akadozott kiadásuk.

Rhédey Lajos felé, akinek feleségét néhány hónap múlva búcsúztatja el Nagyváradon, már az előző évben is tett egy udvarló lépést, amikor Somssich Lázár Rhédeyt ünneplő latin nyelvű ódáját magyarra fordította (v. ö. Cs/ÖM. I, 275. l. s ld. kiadásunk **445.** művét). Az udvarló vers hátterét Haraszti vázolta: „[Széchényi és Festetics után] harmadik nevet fűz maecenás koszorujába, de mintha csak ez új név egyenjoguságával mentegetőznék, úgy feldicséri a »tekintetes ur« ősi familiáját. Sőt hogy még érthetőbben beszéljen... verses epistolát küld. Ebben aztán elmondja, hogy »művei tőle messze és sok felé vagynak, bajos útja van most mind sárnak, mind fagynak, szekerest nem kapni vagy pedig drága.« E költőiség visióba ejti s így kiált fel: »Rhédei, ki szárnyat fűz a jó szándéknak s paripát ad alá nyügnek haladéknak, Rhédei küldi ezt a (szárnyas lovat)«." (297. l.)

Azt, hogy mily megalázkodást jelentett Csokonai számára Rhédeyhez fordulni pártfogásért, jobban megérthetjük, ha tudjuk, hogy az aranykulcsos királyi kamarás műkedvelő költő is volt egyben — bár kapcsolatuk igazából csak Rhédeyné temetése után éleződött ki (v. ö. Sinkó, 321. l.). Csokonait azért is bánthatta Rhédey Lajos közönye, mivel tudhatott különben nem egyszer megnyilvánult irodalom- és színjátszáspártolásáról; így Károlyi József 1794-i főispáni beiktatásán 1000 forintos megajánlást tett a nemzeti színjátszás állandósítására (v. ö. *Magyar színházművészeti lexikon.* Bp., 1994. 650. l.)

1. *Magyar Fejedelmink Nagyságos Gyermeke:* Rhédey Lajos az erdélyi fejedelem, Rhédey Ferenc leszármazottja volt, de a család, Aba Sámueltől vezette le eredetét: „Az első sorban vonatkozás van a Rhédeiek Aba királytól s az erdélyi fejedelem Rhédei Ferenctől származásokra." (Toldy 957. h.)
8. *azon* (rég.): ugyanazon, ugyanaz.
11. A sorban a költőnek a „színhatások iránti fogékonyságát" emelte ki Maday (23. l.).
18. *Tempe:* szépségéről híres völgy Thesszáliában, az ókori Görögországban.

38. *Hétmagyarok:* „Hetumogorok": a hét vezér neve Anonymusnál; a sor a költőnek Árpádról s a honfoglalásról tervezett hősköltemé-nyére vonatkozik.
42. *Kassa' fogházában rég' senyvedő Lillám: Lilla* c. kötetét a kassai Landerer vállalta föl eredetileg, de csak félig szedte ki, s végül az el-készült íveket Kazinczy váltotta ki 1805 januárjában (v. ö. KazLev. III, 257. l., Cs/ÖM. I, 278—279. l.).
43. *Víg Anákreonom:* Csokonai *Anakreoni dalok* című kötetének kiadá-sát 1803 óta intézte Márton József Bécsben, de az csak 1806-ban jelent meg.
46. *Váradi böltsőben:* Nagyváradon volt nyomdában az *Ódák* s az *Alkal-matosságra írt versek* kötete.
53. *lektika* (lat.): gyaloghintó.
54. *Hágó:* a Királyhágó az Alföld és Erdély határán.
55. *Proconsul* (lat.): római tartomány helytartója.
71. *érdekel* (rég.): érint, illet.

Verselése

Csokonai verses leveleinek jellegzetes formájában: páros rímű tizenket-tősökben íródott.

453. A' Kéttségbe esés

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; Csokonai címjegyzékein sem fordul elő. A ma már nem található autográf kézirat a költő hagyatékából — több más kéziratával együtt — íróbarátjához, Fazekas Mihályhoz került, aki azt Karap Sándornak ajándékozta, s ő — az egykorú följegyzés szerint — „szóról szóra" lemásolta. Ez a másolat máig is megvan a korábban a debreceni Déri Múzeumban — ma a debreceni Irodalmi Múzeumban — őrzött Karap Sándor-gyűjteményben (régi jelzete: DériM. 162a, új jelzete: K. X. 75. 88. 1.), a 48a—63a (eredetileg: 94—120.) oldalon (K_1). A gyűjtemény címe: „Külömb-külömb féle magyar versek. Leírta <Karap Sándor> Debrecenbenn, 1812." (V. ö. Stoll 629. sz.)

A kötet előzéklapján Somosi Mihály följegyzése olvasható a kézirat törté-netéről, amelyet a Debreceni Független Ujság 1905. ápr. 26-i száma ismer-tetett *Csokonai kiállítási tárgyak* című közleményében; a másoló Karap Sándor atyja ugyanis átadta a kötetet a jubileumi Csokonai-kiállítás számára. Innen idézzük a kötetre, illetőleg a tárgyalt kézirat történetére vonatkozó részletet (a sajtóhibákat javítva): „*Karap* Móricz néhai édesatyja Karap Sándornak *»külömb-külömbféle Magyar Versek«* czimü sajátkezűleg irott almanachját

1812-ből, melyben öreg Somossy Mihály érdekes visszaemlékezései olvashatók és Csokonainak a Fatum ellen irott verse (252 sor.) van az eredetiről leírva. Somossy Mihály 1871-ben 85 éves korában a következő érdekes feljegyzéseket írta a Verses könyv első lapjára:

Jure postliminii
Illetékes helyre
Tekintetes *Karap* Móricz urnak 1871.
November végén Böszörménybenn.
Öreg *Somossy Mihály* 85 éves.
Weszprémy Zoltán vm. főjegyző — nagyatyja.)

Alólirott itt helyben Böszörményben született 1787-ben s a helybeli oskolában tanultam 1803-ig; jó tanitóink, s különösen dicsérendő akkori Pap Diószegi Sámuel nemcsak felügyelő, de fojtonos mellék tanitói segéd közreműködése alatt. Diószegi ur sógorával Fazekas Mihály hadnagygyal mai akkora füvész könyvön dolgozván, vele jött Debreczenből Csokonai is a Rectorian barátja és szintén füvészeti gyakornok. Diószegi ur 1803. Debreczenbe ment papnak, én mint tanuló szinte 1803. subscribáltam deáknak, a cántusba felvettek procensornak, s ott voltam mint ilyen 1804-ben a Rédeyné temetésén (Nagy-Váradon) midőn Csokonai elszavalta a Lélek halhatatlanságáról készített munkáját. Diószegi ur barátságban lévén Karap Péter H. [= Hajdú] kerületi főügyészszel Sándor nevű fiát annak idejében tanuló képpen kosztra Debreczenbe vitte, s az ifju Sándor azon idők alatt gyüjtögette össze ezen kötetkében levő külömbféle verseket, melyeket osztán 1812-ben szedve össze itt lehet látni. 1821 T. Karap Sándor ur kerületi Jegyzővé, én pedig 1822-ben kerületi Levéltárnokká, s tiszt aljegyzővé tétetvén, együtt hivataloskodtunk, mig innen Debreczenbe nem ment, kinek barátságával is dicsekedhettem mind haláláig. Ily hosszú idő alatt gyakran előhozódván Fazekas Hadnagy urnak Csokonaival történt szeszélyei, tréfái, s azok közt Sériőz munkái, a többek közt egyszer Csokonainak a Lélek halhatatlanságáról irott versezete jött szóba, mondta Karap ur: »*mikor tanuló koromban Diószegi urnál laktam, egykor Fazekas bácsi szobánkba meglátogatván, apróság versezeteim gyűjtését észrevette*«, mondta: »jöjj el hozzám, majd én is adok valamit, mikor elmentem hozzá, elővett egy kis irást, s mondta, itt van egy kis versezet, ez a megholt Csokonai irása, akkor hozta hozzám, mikor a Rédeyné halotti verseit közlötte vélem, itt van azóta nálam, megfér ez gyüjteményeid közt.« »Leirtam aztán szóról szóra, s meg is mutathatom, ha kivántatik.« Eddig Karap ur szavai. Én Csokonai munkáinak kedvellője lévén, idővel 1838 táján b. e. Karap Sándor tett igéreténél fogva megkértem a mondott munka közlésére, akkor adta ide e kis csinos gyüjteményt, s a közelebbi lapon látható titulusból a maga nevét olvashatatlanná tevén [,] által adta, mely itt van."

A közlemény névtelen írója a lap alján ezt jegyzi még meg: „E költemény megvan *Bessenyei Széll Farkas* gyűjteményében is." (I. h. 6. l.) A közleményt — a lapalji jegyzet nélkül — átvette a Pesti Napló: „*Édekes feljegyzés Csoko-*

nairól A debreceni Csokonai-ünnep alkalmával rendezendő kiállítás tárgyai között lesz néhai Karap Sándor »Külömb külömbféle Magyar Versek« című sajátkezűleg írott almanachja is 1812-ből, melyben Somossy Mihály érdekes visszaemlékezései olvashatók. Meg van benne Csokonainak a »Fatum ellen« írott 252 soros ismeretlen verse is, az eredetiről leírva. Somossy Mihály 1871-ben 85 éves korában a következő érdekes feljegyzéseket írta a »Verseskönyv[«] első lapjára: [Idézi a teljes szöveget.]" (Pesti Napló, 1905, 116. sz. ápr. 27. 19. l. az Innen-Onnan című tallózó rovatban.)

Ezen a 252 soros — s Karap Sándor szerint az eredetiről készült — másolaton kívül megvan egy 30 sorral bővebb változata is a versnek az OSzK. Oct. Hung. 508. jelzetű, XIX. sz. eleji kéziratos „Analecta Poetica" kötetében: 121—127. l. (K_2). Juhász Géza, aki a fordítást újból kiadta (*Csokonai ismeretlen fordításai.* ItK. 1953: 251—268. l.), csak ezt a két kéziratot ismerte, a Debreczeni Független Újság lábjegyzetében említett, Bessenyei Széll Farkas birtokában levő kézirattal nem foglalkozott.

Pedig ez a kézirat ma is megvan; bizonyosra vehető, hogy azonos a prágai EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjteményének „Elegyes dolgok" c. kötetében levő másolattal (e kötet — annyi más kéziratos és nyomtatott művel, Széll Farkas nevelt leányának Jan Kubelik hegedűművésszel kötött házassága révén került Prágába); az „Elegyes dolgok"-at 1825-ben írta össze Győri Mihály; jelzete: XXII. C. 42. č. 31. (V. ö.: Cs/ÖM. I, 642. l.) A fordítás a 94—106. oldalon található (K_3). (Mikrofilmmásolata az MTAK.-ban: 162 B/I.) A 30 sorral bővebb változatot feltehetően a K_2-vel közös forrásból másolta Győri, több helyen szövegromlással, korszerűbb helyesírással.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő; bár korábban úgy véltük, hogy esetleg ez szerepelt az 1795-i EK. utóbb olvashatatlanul közölt CX. tételeként (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.), de ez — mint a következőkben bővebben kitérünk rá — nem valószínű. Kényes eszmei mondanivalója, kiadhatatlansága, s viszonylag kései keletkezése miatt (ld. a keletkezéséről szóló fejezetet) nem kerülhetett rá a kiadásra szánt művek jegyzékeire.

Ennek ellenére hitelessége nem vonható kétségbe: a K_1 előkerülésének körülményei, ahogy azt Karap Sándor előadja, az a tény, hogy Csokonai egyik legközelebbi barátja — kéziratai őrzője —, Fazekas Mihály adta át a közlőnek, éppúgy hitelessége mellett szól, mint a K_2, amely megnevezi nevével is — *Csokonai V. Mihály* — a fordítót, valamint a K_3, amely ezzel a címmel tartalmazza: *Cs. V. M. fordítása Németből.*

A hitelességet illetően már korábban fölmerült ellenérvként, hogy Toldy 1844-i kiadásának az elveszett vagy kiadhatatlan műveket tartalmazó jegyzékéből is hiányzik. Ennek azonban nincs jelentősége: Toldy a mindössze három másolatban fennmaradt versről nem szerzett tudomást. Ezzel kapcsolatban Somosi Mihály a következőket írta: „Csokonai élete és munkái leirója

1844 Schedel által kiadattván, kerestem a *fatum ellen való kifakadást,* s nem találtam benne, tudakozásomra azt mondták: Ugy nem Csokonai. Én ennek ellent mondok: mert igaz Schedel szerint, hogy 1804 Rédeiné felett beszélt, igaz, hogy Cs. 1805 megholt, igaz, hogy Cs. minden iratait H. Gál László negyven évig megőrzötte, s azok közt a fatum elleni kikelés nincs, de az előbbiekből az is igaz, hogy az amaz nagyobb munkával egy időben a Fazekas Mihály kezébe került, onnan pedig idővel e vers kis gyüjtemény készitőjéhez a ki az e kis könyv 91-ik lapján kezdve a 120 lapig szórol-szóra a Csokonai irásából ide leirta 1812-ben." (I. h.)

A hitelesség voltaképp nem is a fordító kilétét illetően merülhet föl, hanem a két — a rövidebb s a hosszabb — szövegváltozattal kapcsolatban. Igazat adhatunk Juhász Gézának: „Vita arról, hogy valóban Csokonai-művel állunk-e szemben, itt még kevésbé képzelhető, mint az előző esetben [ti. a *Piramus és Thisbé Hisóriájának lefordítása* esetében]. A kérdés inkább az: mikor keletkezhetett s mi magyarázza két kézirata eltéréseit, amelyek jóval túlmennek a terjedelem különbségén." (ItK. 1953: 252. l.)

Ez azonban már a keletkezéstörténeti és a szövegkritikai fejezetre tartozik.

Megjelenése

A verset a Debreczeni Független Ujság 1905. jún. 11-i számában *Csokonai Vitéz Mihály ösmeretlen versezete* címmel id. Komlóssy Arthur abban a tudatban adta közre, hogy elsőként közli. Juhász Géza is így tudta ezt idézett tanulmányában. A költemény azonban már három évtizeddel korábban is megjelent, Debrecenben: „Csokonai ösmeretlen költeménye,

Versezet,

melyben egy tudvalevő és sokak elhervasztására még most is életben levő féreg által felbosszantatván, a fátum
ellen, elragadtatva, kikelni látszik
Cs. V. M. 1804.

Hogy ki és mi vagyok? mit kell itten tennem?
E tigrisek s majmok közt miért kell lennem?..."

(*Csokonai Naptár.* 1875-dik közönséges esztendőre. Második évfolyam. Mulattató és érdekes olvasmányokkal. Debreczen, 65—70. l.)

A következőkben — mint a fejszövegből is sejthető — a Karap Sándor-féle rövidebb változat szövegét közli, némileg korszerűsített helyesírással. Ez a kiadás elkerülte a későbbi kutatók figyelmét is.

Utána 1905-ben a Debreczeni Független Ujság idézett számában jelent meg a fordítás id. Komlóssy Arthur következő bevezető soraival: „*Csokonai Vitéz Mihálynak* állítólagos és ösmeretlen verse, melyet a *Lélek halhatat-*

lansága czimü munkájával összefüggésben irottnak állitanak kortársai s mely a *Fatum ellen való kifakadás* czimet viselhetné. Lemásolta a Fazekas Mihály főhadnagytól kapott Csokonai féle eredeti kézirat után néh. *Karap Sándor* — kerületi törvényszéki elnök — 1812-ben, egy verses könyvébe, melyet öreg Somossy Mihály őrzött évtizedeken át s a Csokonai körnek ajándékozta *Karap Móricz* 1905-ben. A költői művet ösmertettük öreg Somossy Mihály 1871-ben irott soraival e lapok 1905. április 26-iki számában, most pedig, ugy a hogy az almanach 91—120. lapjain olvasható, egész terjedelmében közöljük."

Némi mutatványt közölt a műfordításból a Pesti Napló már idézett *Érdekes feljegyzés Csokonairól* című közleménye is (1905. ápr. 27. 116. sz. 19. l.).

A 30 sorral bővebb, teljesebb változatot az OSzK. Oct. Hung. 508. számú kéziratos kötete alapján Juhász Géza adta közre idézett tanulmányában (ItK. 1953. 260—265. l.). A későbbi kiadások — korszerűsített helyesírással — ezt a szöveget közölték.

Keletkezése

A fordítás keletkezéséről Somosi Mihály följegyzéseit már idéztük Karap Sándor versgyűjteményéből; az idézett helyen még ezeket írta a másoló: „Ezeknek [ti. az adatoknak] egybevetéséből: bátran kitelhetne egy avatott tollnak terjedelmesen világ elébe adni, hogy az ahoz értők, s mások láthatnák benne Csokonai hathatós kifejezéseit, — költői képzelődéseit és azon összve függést, mely ama nagyobb és eme kisebb munka, de mindkettő *lélek halhatatlanságról* beszél, és meggyőződhetnének felőle, hogy ezeknek egyidőben kellett készülni. — A musa 1804-iki fakadása megigéré, s mint egy kényszerité a fatumot a jutalom adásra, mikor e versezet hat végső sorában e következő szavakat mondja: *»De hát kegyelemért kell e ott koldulnom a hol [a] tartozott jusshoz szabad nyulnom óh, nem! — Megszenvedek, panaszom elzárom Én Tőled tartozott Jutalmamat várom Adós vagy Te nekem Halhatatlansággal. Nézd, kivánom Tőled nyugodt bátorsággal«* (67 esztendő múlva) Ott áll Debreczenben a Csokonai szobor a Halhatatlanság oszlopa. H. Böszörmény Nov. 25. 1891 Öreg Somossy Mihály mk."

Juhász Géza ezzel szemben úgy vélte — elsősorban a vers(fordítás) lázadó, a kijelentett vallások Istenével vitázó hangja s a költőt sújtó iskolai események — kollégiumi pöre, kicsapatása — miatt, hogy 1795 derekán keletkezhetett, amikor Kotzebue hatása kimutatható Csokonai 1795-i színjátékában, a *Gerson du Malheureux*-ben is. Többek között ezt írta: „Haraszti a Gerson du Malheureux némely egyező helyein mutatja ki Kotzebue ösztönző hatását; de azóta újabb parodisztikus bizonyíték is került: a Magyar Psyche vígjáték-töredékének egyik szereplőjét *Esméretlennek* nevezi Csokonai, Kotzebue idézett színművének főhőse szintén Unbekannter. Milyen Literaturzeitungon át jutott a *Verzweiflunghoz,* nem sikerült megállapítanom. A Kétségbeesés keletkezését tartalma miatt szintén 1795-re tehetjük legtöbb joggal. Csokonai

1794. óta élt leginkább meghasonlásban a világgal. Minden oka meg is volt erre. Legmélyebben a Martinovicsék letartóztatása rendíthette meg; akkori lírája a bizonyság, hogy radikalizmusban hozzájuk állt legközelebb. De úgy látszik, az a debreceni asszony is szakított vele átmenetileg, aki a Rozáliadalok fő ihletője volt (Földiné Veszprémi Juliska), mert az Urániának 1794. végén küldött verseiben újból a Laura-névhez tért vissza. Közéleti szorongásához és szerelmi boldogtalanságához járultak december óta ismételt kollégiumi pörei s lemondása a préceptorságról. Amit ekkor átélt, bőven elegendő volt a Gerson du Malheureux pesszimizmusának táplálására. A Kétségbeesés keletkezését azonban későbbre kell tennünk, 1795. nyarára, a végső katasztrófák idejére, amikor már minden összeomlott: Martinovicsékat kivégezték, őt magát kicsapták, művei közeli kiadásának reménye meghiúsult. (Ennek a hangulatnak már múlását jelzi az a sötét humor, amellyel búcsút mondott a múzsáknak, hogy jogásznak álljon!) A Kétségbeesés lefordítása június végére, esetleg júliusra tehető, amikor fölgyülemlett benne minden keserűség, s mármár megfojtással fenyegette." (ItK. 1953: 252. l.) Majd ugyanitt újból rátér a keletkezés kérdésére: „Somosi olyasmit is állít, hogy a Kétségbeesés meg a Halotti Versek (a Lélek halhatatlansága) egy időben keletkeztek volna. Ezt legjobban épp az a cím cáfolja meg, amelyet a Karap másolata hagyott ránk: »*Versezet* melybenn (egy tudva levő és sokak elhervasztására még most is életben lévő féreg által fel bosszantván) a *Fatum* ellen elragadtatva kikelni látszatik Cs. V. M.« Ez a cím magyaráz is, menteget is: minden fordulata a 19. század kezdetének elreakciósodott közszellemére utal. A költemény — Csokonai fogalmazásában — hatalmas vádirat a teremtés ellen, a *teremtő ellen.* A cím viszont arról tájékoztat, hogy egy féreg kihozta a költőt sodrából, s magából kikelve fakadt itt bosszús kijelentésekre, de egyáltalán nem isten, hanem csupán a Fatum ellen (aki nem szerepelvén a keresztyén dogmatikában, nyugodtan ócsárolható).

Van azonban ennek a szépítő címnek egy adata amelyet vegyünk komolyan: A »sokak elhervasztására *még most is* életben lévő« kitétel arra vall, hogy a költemény keletkezése óta a másolat létrejöttéig eltelt egy darab idő. Sokakat ki hervaszthatott el azok közül, akikkel a költőnek összeütközése támadt? Valamelyik professzor (Szilágyi Gábor?) vagy kollégiumi tisztviselő (Lengyel József, aki 1804-ben már maga is évek óta professzor volt?) Csokonai végzetes oratoriumi búcsúbeszéde egy »orángutáng forma emberecské«-t említ, a »féreg« nagyon ebbe az eszmekörbe vág, s szintén 1795-re utal." (Uo. 252—253. l.)

A későbbiekben „Az 1804-es átírás"-ról szól, amin ő a 252 soros, rövidebb változatot érti.

Karap—Somosi szavainak hitelét — vagyis a fordítás 1804-i keletkezését — megerősítheti az a tény, hogy a vers nem szerepel Csokonai 1804 előtti címjegyzékein (s az utolsó 1804-iekben sem).

Ezzel kapcsolatban Juhász ezt írta: „Korábban 1795 tavaszánál nem írhatta ezt a művét, különben bizonyára fölvette volna akkor készített nagy lajstromára. Ez a lajstrom legradikálisabb munkái címét tartalmazta, szabad ország fiainak készült. Mitől fogva azonban megismerkedett a cenzorral, ért-

hető, hogy hovatovább lemondott a Kétségbeesés megjelentetéséről s ezért nem vette föl 1800 utáni lajstromaira sem." (I. m. 252. l.)

Korábban magam arra is gondoltam, hogy az 1795-i EK. olvashatatlanul törölt CX. tétele esetleg ezt a műfordítást fedi: a kihúzott cím azonban ennél hosszabb, s minthogy előtte és utána is szépprózai művek szerepelnek, hihetőbb, hogy itt *A Természeti morál* címen kiadott Holbach-fordítást lajstromozta a költő.

Az is elgondolkoztató, hogy míg Csokonai kiadhatatlan verseiből számtalan közel egykorú másolat készült (ld. pl. a *Béka-egérharc* negyedszáz, *Az istenek osztozása,* több mint félszáz másolatát — Cs/ÖM. II.), ebből jóformán egy sem: a rövidebb változatból az 1812-i egyetlen másolat, s a bővebb változatnak is csak két másolata maradt 1825 tájáról. Az is figyelembe veendő, hogy mind a K_2-t, mind a K_3-at tartalmazó gyűjtemények zömmel XIX. század eleji műveket tartalmaznak: a K_2 Kazinczy 1804 áprilisában keltezett Marmontel-fordításával, az *Annette és Leibin*-nel indul, utána *A Bonaparte' Proclamatiója* következik magyarul (1809-ből), majd a latin nyelvű *Epitaphium Napoleontis* (1821-ből vagy későbbről); tehát ez a másolat nem lehet 1821-nél korábbi. A kötet többi része nem más. mint Bessenyei György *„Ősholmi"*-jának (1773—1775) másolata (v. ö.: Bessenyei György: *A Holmi.* Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Bp., 1983. 78 kk.; továbbá Szilágyi Ferenc: *Bessenyei megtalált „Ősholmi"-ja.* ItK. 1990: 256 kk.; Uő: „Filosofia vagy természet" — Bessenyei megtalált „Ősholmi"-ja (Ész? 50—80. l.). Mindenesetre a másolat a Tiszántúlon Debrecen körzetében keletkezett — amint a Kazinczy-, Bessenyei-, Csokonai-másolatok többnyire felvilágosult szellemű, politikailag is ellenzéki tartalmú — írásai bizonyítják.

A K_3-at tartalmazó „Elegyes Dolgok"-at közeli időpontban, 1825-ben írta össze Győri Mihály, aki föltehetően a debreceni Kollégium diákja volt (ld. Thury II, 332 kk.).

Az is erősen megfontolandó a keletkezés időpontját illetően, hogy a Puky István által készített másolatgyűjtemény, az ún. Gesztelyi-kódex, amely a költő legradikálisabb műveit is megőrizte, 1794—1796 tájáról — ezt nem tartalmazza (v. ö. Cs/ÖM. I, 113—114. l.), márpedig ha 1795-ben elkészült volna, akkor bizonyára eljut jakobinus érzelmű, egyik legközelebbi barátjához is.

Ami a K_1 helyesírását illeti, a másoló Karap Sándor — Somosi Mihály szerint — „szóról szóra" írta le —, de nem „betűről betűre", viszont bizonyára átvette az eredeti Csokonai-kézirat helyesírási sajátságait; ilyennek látszik a jottista helyesírás (bár ez a másolótól is eredhet; ypszilonista alak csak igen ritka, pl. *Attya* a 215. sorban); ilyen *c* és *cs* használata *tz, ts* helyett, továbbá a kettős — hosszú — *-nn* a határozóagokban (*életében, erében* stb.), a *-tt* a múlt idejű melléknévi igenevekben (pl. *képzeltt,* a 6., *voltt sorsa* a 152. sorban stb.), az igekötők különírása az igétől, a főnevek nagy kezdőbetűs írása.

Mindezek legtöbbje a költő II. helyesírási korszakára (1793—1801) is jellemző, de a *c, cs* használata — Kazinczy hatására — csak III. korszakában (1801—1805) válik jellemzővé, s ekkor tér vissza következetesen a *-tt* használatához is a múlt idejű melléknévi igenevekben, ámbár az *-n* határozóragot

ekkor már általában röviden írja (v. ö. Cs/ÖM. I, 194—197. l.). Vagyis a K_1 helyesírása is inkább az 1804-i keltezés mellett szól — ha a másoló betűhíven másolt.

Ami a K_2 helyesírását illeti, ez is másolat ugyan, de föltehetően szintén Csokonai eredetijéről készült, s így bizonyára őrzi az autográf helyesírási sajátosságait. A szembetűnő az, hogy igen közel áll a K_1 helyesírásához: az *-n* határozórag itt is hosszú, akárcsak a múlt idejű melléknévi igenevek *-t*-je *(búsultt, képzeltt)* s a *tz ~ c*, a *ts ~ cs* használata is hasonlóan ingadozik; a főnevek nagy kezdőbetűs írása is gyakori, s szintén jottista, csak néha fordul elő itt is ypszilonista helyesírás (pl. *Annya*). Egy föltűnő eltérés a K_1-hez képest a németes *ſ*-ek használata (váltakozva a hagyományos magyar *s*-sel). Vagyis a bővebb változatot másoló K_2 helyesírása (a K_3 jóval korszerűbb, kevésbé régies ortográfiájú) lényegében szintén Csokonai II. és III. helyesírási korszaka felé mutat, vagyis inkább 1801—1804 felé, mint korábbra.

Az is kérdés, hogy a Juhász Géza szerint 1792-ben keletkezett német költemény hogyan jutott el oly hamar Magyarországra — ha ugyanis feltételezzük az 1795-i fordítást.

Ami a két változat egymáshoz való viszonyát illeti, Juhász Géza — mint volt róla szó — úgy vélte, hogy a rövidebb szövegű K_1 a későbbi, s a 30 sorral bővebb (szerinte 1795-i) K_2-ből alakította ezt ki a költő 1804-ben. „Kotzebue-fordítását, úgy, amint 1795-ben elkészítette, nem bírja fölhasználni. Valószínű, hogy először ezt is megkísérli, s ennek köszönhető az az átdolgozás, amelyet Karap, illetve Komlóssy debreceni kézirata örökített ránk. Igyekezett a kifejezéseket konkrétebbé tenni: »S az ember azt nyerte öltözet helyébe« így vált egyénibbé: »S tőle mind azt nyertük...« Másfelől elhagyta azt a részt, ahol az 1795-ös személyi sérelmek leginkább túllendítették Kotzebue szövegének keretein.

Shwärmer, Sonderling, Fantast
Heisst der Mann, den sie beneiden:
Grübeln ohne Ruh und Rast,
Bis sie irgend einen Flecken
An der guten Tat entdecken!
O dann ist die Freude gross!
Zupfen hämisch sich und sprechen:
„Eines armen Bruders Schwächen"
„Sind nur wieder nackt und bloss."
Statt den Irrenden zu bessern.
Rücken sie ihm stets die Schwachheit vor.
Tragen sie von Ohr zu Ohr,
Und verschönern und vergrössern;
Suchen schalen Witz und Spott
An dem Strauchelnden zu schärfen.
Greifen hastig in den Kot,
Den Gefallnen zu bewerfen.

(Rajongó, különc, bolond A szemükben — bár irigylik! — Fejük fő, mert szörnyű gond Hibát lelni mindenképpen A jó ember jó tettében. Bezzeg, akkor ám szüret! Kézdörzsölve bőg a gége: »Szegény társunk gyöngesége Újra csupasz, pőre lett.« A megtévedt jobbitása Helyett a hibáin nyargalásznak, Súgnak-búgnak és gyaláznak, Hogy a lat hibácska-mázsa; Tyúkeszük zápgúnyait A botlóra záporítják, Szennybe gázolnak nyakig S a bukót sárral borítják.)

Mire végzett az átdolgozással rájött, hogy egészben véve használhatatlan a Kétségbeesés: ő a teremtés elleni vádakat mennél szűkebbre kénytelen szorítani, a halhatatlanság vigaszát pedig mennél részletesebben kifejteni. Így is tett: a fordítás lényegét belezsúfolta a tanköltemény II. részébe. (Okoskodások, érzések.) Még akkor sem felelt meg Rhédei ízlésének: mikor 1804 nyarán kalózkiadásban megjelentette, ezt a részt szinte az utolsó sorig törölte." (ItK. 1953: 254. l.) Vagyis Juhász föltevése az, hogy a Fazekas Mihálynak Rhédey Lajosné temetése idején, 1804-ben átadott szöveg — tehát a rövidebb, 252 soros változat (K_1) — a későbbi: a költő az első, 1795-i hosszabb 282 soros változatból (K_2) alakította ki, rövidítette ezt le, mégpedig oly céllal, hogy ha lehet — mint más korábbi bölcselő, gondolati versét — beleépítse a *Halotti versek*-be. Elgondolását részben tartalmi, részben stiláris érvekkel igyekezett alátámasztani: a 30 sor hiányát úgy magyarázta, hogy Csokonai azokat a lázadó hangú, személyesebb hangvételű részeket hagyta el 1804-ben, amelyek nem illettek a Rhédeyné temetésére írt bölcselő költeménybe; stiláris érvei szerint pedig a K_1 „érettebb" szövegezésű, mint a K_2. A stiláris érveket illetően ezt írja, noha egy „minthá"-val kifejezi aggályait is: „— a pesti és debreceni kéziratot úgy tekinthetjük, mintha az előbbi volna az ősfogalmazvány [...] Az 1804-es átírás érettebbé tette a szövegezést, de tompított is rajta: »Kik gyalázatjára egy fő istenségnek Majd az örök kínok lángjai közt égnek« helyett a debreceni kéziratban például ez áll: »Vagy tetszéstekre, ó legfőbb istenségek Majd az örök kínok lángjai közt égek." (Uo.)

Ebben az időrendbe sorolásban maga Juhász sem volt egészen biztos, s érvei nem is meggyőzők. Az általa idézett (a K_1-ből hiányzó) részlet (a K_2-ben a 169—184. sor felel meg neki) valóban személyes indulatoktól fölerősített, s egyszersmind tompítottabb, kevésbé éles fogalmazású, de ilyenek a következő részek is, amelyeket viszont nem hagyott el Csokonai, s vannak olyan elhagyott sorok is, amelyek az indulati töltést illetően semlegesek, s legföljebb a tömörítés céljával maradhattak el (pl. a 253—254. sor). Igaz, hogy ez beleférhet abba az elképzelésbe, hogy a K_1 tömörített „érettebb" — s stilárisan — eszmeileg némileg tompított változat. A Juhász által idézett sorpárt (75—76.) lehet, hogy enyhítő céllal változtatta meg a fordító (a német eredeti nem igazít el), viszont pl. a 64. sor „koporsón túl *képzelt* Létel"-e a K_1-ben élesebb eszmeileg — bár stilárisan gyengébb —, mint a K_2-beli „koporsón túl *lévő* létel": s a legtöbb eltérés csakugyan pusztán stiláris jellegűnek fogható fel, s ha pl. a 100—104. sorokat tekintjük, ahol Juhász a K_1-et találta „érettebb"-nek, s a K_2 *kevély ember*-e helyére önkényesen átvette a K_1-ből a *remete állat*-ot, egy sorral előbb viszont a K_1 *Sőt ez, és az örök Létel határába* fogalmazásánál jobb a K_2-beli: *Az idő 's az örök létel határába;* ahogy a 104. sorban is kifejezőbb a

K_2-beli *Ezer vad indulat,* mint a K_1-ben *A' Vad indúlatok;* s a példákat megszorozhatnánk: miért „érettebb" pl. az *alatsony huntzfúlság* (K_1, 181. sor), mint az ennek megfelelő *mászkáló hamisság* (K_2, 205. sor), s éppígy a *Sovány jegyzések* s a *bal magyarázat* nem jobb-e, nem kifejezőbb-e (K_2 201—202. sor), mint a *Hitvány jegyzések* s a *Rosz magyarázat* (K_1, 179—180. l.) vagy a 245—246. sor a K_2-ben: „A kegyesség színét *fel tudod rád venni / Így az emberek között emberré tudsz lenni*" nem érettebb-e, nem igényesebb-e, mint a K_1 megfelelő sorai: „A' kegyesség színét ha *rád túdod venni* / Ezek mellett így te *jó ember fogsz lenni*". S mi indokolta pl. a K_2-beli 203—204., vagy 234—235, a 239—242. sor elhagyását? Miért ne illettek volna ezek bele a *Halotti versek* bölcselő fejtegetéseibe?

S van ahol — a német eredeti szerint — határozottan a K_{2-3} a pontosabb: a 20. sor a K_1-ben: *annak folyása,* a K_{2-3}-ban: *első folyása* — s a német szöveg ezt igazolja (bár Juhász Géza a K_1 szerint „javította" a K_2 szövegét: ld. ItK. 1953: 260., 266. l.).

Vagyis egyáltalában nem bizonyos, hogy a K_1 volna a későbbi, 1804-i, a K_{2-3} pedig a korábbi (1795-i?) változat. S mi indokolja, hogy a két kidolgozás között ily hosszú — csaknem tízéves — időközt tételezzünk fel?

Juhász elfogadja, hogy az egyik kidolgozás (szerinte a K_1) 1804-ben, a *Halotti versek*-kel összefüggésben keletkezett, az „ősszöveg" (szerinte a K_2) 1795-i keletkezését viszont a költő 1795-i lelkiállapotával s egy nagyjából azonos keltezésű Kotzebue ihletésű színműve, a *Gerson* párhuzamával magyarázza; mindehhez járult, hogy a Karap-féle másolat „fejszövegében" előforduló utalást is komolyan tekintetbe vette, s ezt is érvként használta részben az ősszöveg 1795-i keletkezésének, részben a második kidolgozás 1804-re helyezésének indokául; ez azonban lehet mende-mondán, szóbeszéden alapuló megjegyzése is Karapnak, hiszen pl. az 1795-i *A' tolvaj Isten* fordítása is hozzákapcsolható a Csokonaival szembeforduló Szilágyi Gábornak a „sacra Theologia" professzorának személyéhez (ld. Cs/ÖM. II, 635. l.). *A' Kétségbe esés* nem egyetlen személy ellen irányul: eszmeileg, általában lázad az emberiség nevében az egész teremtés ellen. Nem kell tehát feltétlenül személyes, egyéni indulatot keresni a fordítás létrejöttében: keletkezhetett a végső kérdések nyitját kereső bölcselő Csokonai filozófiai érdeklődéséből is, 1804 táján; az ugyanis nehezen képzelhető el — amint a *Halotti versek* megfelelő helyén is szólunk róla —, hogy néhány nap alatt írta volna meg egész bölcselő költeményét, még ha tekintetbe vesszük is néhány korábban írt verse beleiktatását.

Arra, hogy ez a filozófiai kérdéskör 1794—95 után is foglalkoztatta a költőt — függetlenül a Rhédeyné halálára írt *Halotti versek*-től —, bizonyíték lehet *Az ember, a' Poézis első tárgya* című nagy bölcselő költeménye is, 1801-ből. (V. ö. Szauder: ItK. 1969: 2. l.) Ugyancsak Szauder az általa 1801-re keltezett *Léthe* című vers gondolatait is párhuzamba állította a Kotzebue-fordítás soraival, azt írván róla, hogy „a lélek halhatatlansága előkészületeihez tartozott", s gondolati párhuzamként idézi *A' Kéttségbe esés* utolsó szakaszát s végét is („*Rémítő s vidító kétségek*". ItK. 1973: 671—672. l.)

Juhász Géza felfogásával szemben tehát — tekintetbe véve Somosi Mihály feljegyzését a vers 1804-i átadásáról — arra is gondolhatunk, hogy a fordítás 1804-ben keletkezett, mégpedig előbb —némi öncenzúrával tompítva — a rövidebb, némileg nyersebb kidolgozás, a K_1, a *Halotti versek*-hez, majd valamivel később ennek csiszoltabb, teljesebb változata. De ha úgy volna is, hogy a K_1 a teljesebb K_2-nek tömörített kivonata — a K_2-t akkor is 1804-i keletkezésűnek tartjuk, a két változat között nem kilenc évet, csak legfeljebb néhány hónapnyi különbséget tételezve föl.

Szövegkritika

A két változat egymáshoz való viszonyáról idéztük Juhász Géza föltevését (ld. i. m. 254. l.); hogy ez nem lehet egészen helyes, arra a fordítás keletkezéséről szólva már rámutattunk. Az a gondolat is fölmerülhet, hogy 1804 tavaszán a K_1 rövidített szövegét azért adta át Fazekas Mihálynak Csokonai, mivel a teljesebb változat akkor még nem volt meg. Ha meglett volna már akkor, miért nem azt ajándékozta oda?

Juhász végeredményben a K_1-ből s a K_2-ből kevert szöveget adott közre, s ez szerepel a kiadásokban mindmáig.

Annyiban egyetérthetünk Juhász Gézával, hogy a K_1 szövege voltaképp külön, önálló műként fogható fel, hiszen terjedelme sem egyezik a teljesebb változatéval. Főszövegül mindenképp a teljesebb — 282 soros — változatot kell vennünk, a K_1 szövegét pedig itt a szövegkritikai részben főváltozatként adjuk közre, de nem a Debreczeni Független Ujság — különben betűhűségre törekvő — közléséből, hanem az eredeti, Karap Sándor-féle másolat nyomán.

Mivel pedig a K_3 szövege is eltér a K_2-jétől — bár az utóbbi a hívebb, a hitelesebb —, annak eltéréseire is utalunk, leszámítva a helyesírás és a központozás különbségeit.

A következőkben a K_1 szövegét a debreceni Karap Sándor-féle másolatból közöljük; a szó nagyságrendű eltéréseket a K_2-höz (s a K_3-hoz) képest dőlt szedéssel emeljük ki; a Debreczeni Független Újság a magánhangzók ékezésében, a K-tal ellentétben, számos esetben hosszú ékezetet használ rövid helyett; ezeket a K szerint em.

Versezet

Melyben (egy tudva levő és sokak elhervasztására még most is életben lévő féreg által felbosszantatván) a *Fatum* ellen elragadtatva kikelni látszatik *Cs. V. M.*

Hogy ki? és Mi vagyok? Mit kell itten tennem?
E' Tigrisek s Majmok köztt miért kell lennem?
Mi fő célja lehet bennem az Istennek?
Hogy engem teremtett, mi az oka ennek?
Hát a szív nyögése tetszik é fülének,
Ez é az ő nevét magasztaló ének?

Hát örül ő rajta, hogy nyomorúlt lettem?
Hogy nyögök, *hogy* sírok? — Ó miért születtem!!!
Dühösködj vad szélvész, dühösködj mejjembenn
Lobbanj fel emésztő Láng búsúlt szívembenn.
Mit? — hát a' Féregnek a' tapodó Lába
Alatt nem szabad é reszketni kinjába?...
Hogy az embert vagy az Angyalok nevessék
Vagy a' Vad állatok prédájául essék
Egy *búsos* Istenség *bosszúlt* haragjába
Mezítelen veté bé e' nagy pusztába.
Itt fetreng azok közzt, kiket a' Sors véle
Az élet Kínjára méltóknak ítéle.
Jajgatás éltének első jelensége
Jaj annak folyása, Jaj közt jő el vége.
Óh Te *KÖZÉP ÁLLAT* kevély halandóság!
Óh Te tökéletlen nyomorult Valóság
Hallgass a' Teremtő Menydörgő szavára
Hald mit bízott az *ÉG* leg főbb Angyalára.*
„Nézz úgy mond *e'* Földnek *széles* Térségére,
„Nyüsgő Teremtésim *messze* seregére
„Menj el, és lebegj le nyájasonn hozzájok
„Terjeszd ki oltalmad szárnyait reájok
„*Adj jó* öltözetet minden nemű vadnak
„*A' minek* csak ég Föld, 's Tenger helyet adna
„Adj serényt az erős Oroszlány nyakára
„Fűzz kérget a Fának izmos derekára.
„*Tűzz* púha toll ágyat a' hattyú hátára
„Adj pitykét és Pánczélt a' hal derekára
„Öltöztesd a' Békát kerek paizsába
„*A hernyót is sződdd be* csendes púpájába
„Csak az én Képemre teremtetett állat
„Légyen mezítelen, 's nyomorúlt útálat
A' végre hajtásnak Angyala e' szókat
Hallvánn meg gyűlöle minden Halandókat.
S tőle mind azt nyertük öltözet helyébe,
Hogy éljünk a *szégyen kínos* érzésébe.
De bár tovább nézd meg minden jelességét
Nézd meg gondos szemmel az ő elsőségét
Mely által magát a' *TEREMTÉS' KIRÁLYA*
Hiú okossággal leg főbbnek csudálja,
Az észt — *ÓH E' KOLDÚS KEVÉLYSÉG' SZÓZATJA!*
Ditsekedő hangal miképp harsogtatja.

* ti. mikor a Világ teremtetett.

Jaj néktek Bolondok! a' kik e' bálványtok'
Csalárd óltárára égő Tömjént hánytok.
Holott ez Titeket éltetek folytába
Húrczol a Tévelygés vak Labyrinthjába
Még a' halál álma köztt is tanít élni
S a' nem lételbe sem hágy nyúgtot remélni.

* * *

Az Állatok halált 's jövendőt nem várnak
Gond 's reménység nélkűl kedvek telve járnak
Édesdedenn esznek *G*yilkosok' kezéből
Nem gyanítnak veszélyt társaik véréből
Tsak Ti Óh boldogság! Ti néztek előre
A' lassú halállal terhes jövendőre
Csak Ti óh nyomorúlt emberek tudjátok,
HOGY és gyakran *MIKOR* jő el vég órátok
'S hogy míg még az élet Napjai el telnek
A' gyászos koporsónn túl *képzelt* Lételnek
Rettentő jajait *jókor* esmernétek
A' pokol kínjait még itt rettegnétek
A *REVELATIÓ* borzasztó Világa
Szivetekenn egy újj mérges sebet vága.
Ez az örök Létel képzeltt országába
Mikor vezetgeti Lelkedet; útjába
Oly *rémítő* titkot ád tudtára annak,
Melyből rá milliom kéttségek rohannak
„Közztők vagyok é én? a' Választottaknak
„Kik a menybenn az Úr Tornácziba Laknak
„Vagy tettszéstekre óh Leg főbb Istenségek
„Majd az örök kínok Lángjai közt *égek*
Igy játékja vgyok a Fő Valóságnak
'S örökké nyomorúltt Tagja e' Világnak.

* * *

Nézd az ősz hagyomány által fel fedezett
Túdomány mely kinos kétségekre vezet
Ember! Te e' Világ okoskodó bőltse
Itt van bőltseséged gyönyörű gyümőltse
Kőltött Dolog, 's álom kis győnyörüséged
Gyáva az értelmed, csalárd bölcsességed
Egy *MÁS VILÁG,* melyet még nem esmer senki
Egy *GYÁSZOS SÍR* melybe vitetik *minden ki*
Ez tehát az a' nagy külömbség határa,
Mely az állatoktól téged külön zára.

Még alig született a' Bárány már örűl
'S ugrándozva jádszik édes Annya körűl
Alig lép a' csirke ki a' Nap fényére
Rá talál egyszerre kis eledelére
Csak a' Teremtésnek Dísze! nem tud menni
Ennek kell tanúlni mind járni mind enni.
De ha ma a' szükség arra inditotta
Hogy egyék, 's a' példa járni tanította
Már hólnap az Égnek csillagait méri
'S kerengő útjába a Napot kíséri
Egy *ÖRÖK LÉTELRőL* ébrenn *is álmodik*
Okoskodik, Lármáz, nyög, és imádkozik
Sőt ez, és az örök létel határába
Vont *ércz* falakonn túl lép vakmerő Lába
Csak e' *remek állatt'* dűhösködő mejje
A' Vad indúlatok Langoló műhelye
Itt készűl a' halvány Irigység kék mérge
Itt nő az álnokság boszúálló férge.
A fösvénység és a' kevélység hagymázza
A' nyomorúltt *Lelket kémélletlen rázza*
Hát a' bújálkodás, 's dühősség dagájja
'S a' halál félelme, *hány ízbe* zilálja?

* * *

Csak fogok, és körmök van az állatoknak
Ezzel álnak ellent meg bántatásoknak
Szók, nézés, kard Puska, méreg a' fegyverek
Melyekkel gyilkolják egymást az emberek
A' barmokat csak a' víg tavasz súgára
Ébreszti fel Nemek szaporítására
Az erőtlen ember telyes életébenn
Egy oly fúllánkot hord Langoló erébenn
Mely magát Létele gyökerénn hízlalja
'S az élet leg betsesb' *nedvét így* fel falja
A' mely neki gyakrann már gyermek korába
Lassan ölő mérget ád be méz formába
Csalárd virágot hint a' sír ösvénnyére
'S ezen csalja őtet a' halál révére
Ha egy ősz az örök gyilkolást meg úszta
'S nyomorúlt életét nyóltzvanig el húzta
Ettől kérdjétek meg, valyon valójábann
Élt é e' huzamos idő le fojtábann
Számláljátok ugyan mi marad belőle
Ha *arról szorosan* számot vesztek tőle
Meg fogjátok látni, hogy az is mit ére,
A' mi kevés maradt valódi éltére.

A' Gyermekség első Tíz esztendejébe
Meg csalta élete egy nyólczadrészébe
Hosszas életének útólsó nyóltzadja
Az elsőt semmibenn felyűl nem haladja
Már ekkor kín éltünk, komor tehetetlen
A' Test, elme, Lélek haszonvehetetlen
Ekkor el jő osztán az óhajtott halál,
'S már rajta csak hatvan esztendőket talál
Mit? Óh felényit se, mert fele éltének
Dézmáúl ment a' lágy álom Istenének
Felénn a' fájdalmak, és sok nyavajáknak
Magzati egyforma jussal osztozának
Úgy van, ha éltednek reggelét át' sírtad
Ha a' dél szikrádzó hevét alig bírtad
Óh ekkor rád lankadt élted újjítása
Helytt' gondot hoz élted' bealkonyodása
Mikor az életnek, e' sors játékának
Elsőbb Felvonási már mind le fojának
Lelj *egy olyan embert,* ki panaszt ne szóllna
A' ki vóltt sorsával megelégedt vólna
A' vóltt kívánságot ujjabbak váltják fel
Ezeket meg ujjabb fájdalmak bontják el.
Csak azt *kérlek* mennyi nyomorúság nyomja
Mely kegyetlen *azon* a' kínok ostromja
A' kit a gyűlölség 's üldöztetés jajja
Köztt csak egy Baráti szív sem vígasztalja
Mikor kenyerét csak könnyekkel ásztatja
'S mikor komor éjjét csak villám hasgatja
Mikor az írinység és a balítélet
Miatt pokollá lett rá nézve az élet.
'S még is a' halálnak önként kívánása
Az ember szívének titkos hazugsága.
Különöző Bolond Fantasta a' neve
A' vad gyűlölségnek ki tárgyává leve
Ha *kétségbe esés* a' Lágy szívet vérzi
'S egy szegény fájdalmit, élesebben érzi
Mikor a Szegénység csendes kúnyhójába
El fogódik *szívem szánakozásába*
Mikor egy *valamely* ember társam jajja
Szememből a Könnyek özönét ki csalja
Mikor a' mim vagyon fel derült Lélekkel
Osztanám meg az *OK NÉLKÜL* szegényekkel
Istenem te tudod, érzem *azt* szívembe

Valamit a' kőnnyek jelentnek szemembe
De a' Szívek, melyek értz Testbenn hevernek
Látják; de nem hisznek *még is az* embernek.
Hitván jegyzéseket tesznek jó Szívemre
Rossz magyarázatot cselekedetemre
Mikor az *alatsony huntzfutság* a' Pólgárt
Nyomja, s' a' Szegénynek ez igazság is árt
Mikor a gazdagnak a' Plútó zászlója
Minden dolgaiban hív Boldogítója,
Mikor a' születés s' a' rang méltósága
'S az alatsony arany mindenhatósága
A' Vakmerő vétket meg menti magától,
A' bosszúlló Villám' méltó haragjától
Mikor a meg gyilkolt virtus vég nyögése
Az imádott arany bájoló pengése
Együtt hangzanak fel a' Virtus *szájából*
'S könyeket csafarnak a' nem érző fából
Mikor egy dobzódó Vendégség pompája
Által *ketté törik* a' Bíró Páltzája,
A' fontot Lenyomja az *igazság* czélja,
Viasszá válik az Astrea aczélja,
Mikor egy királynak híú kegyelméért,
Egy bájos Szerető meg ejthetéséért
El adják, óh Szegény! a Szűz igazságot
Vétekkel fedik bé a rút hamisságot
Óh hát ti nagy Lelkek, *kérlek* próbáljátok
A' Vírtus veszéjét *Szívből* sírassátok
„A világ (: ezt fogják nevetve felelni:)
„Nem ideál, nem kell ellene ki kelni
Óh; *csak égj hát Szívem* szótalan fájdalma
Ez után se legyen Lelkemnek nyúgalma
Átkozott légyen a' Világ, 's ennek jaja
Átkozott az ember; a' viperák faja.
A' kik között ha tudsz hazudni, gyalázni
Tettetni, *'s főképpenn* a' Vírtust alázni
Ha tudsz hízelkedni, 's a rágalmazásnak
Szavát által tudod szépen adni másnak
Ha kit ma öleltél Testvéri karokkal
Hólnap azt meg ölhedd a Több gyílkosokkal
Ha a' fiút Attya vérébenn fereszthedd
Testvérjével a' jó Testvért öszve veszthedd
A' Kegyesség Színét *ha rád túdod* venni
Ezek mellett így te, jó ember fogsz lenni.

Óh mert ki adhatja vissza lételemnek
Leg első óráját Teremtetésemnek
Mikor még emberi éltem' csirájábann
Nem tudva lappangék é valamely plántábann
Mikor öröm 's kínok nélküli minden reggel
Ki nyíltam, mint virág a' nyájas meleggel
Míg nem egy kérődző állat útóljára
Plánta életemnek végére nem jára
Igy mint *tápláló* nedv, *Téjjé, s vérré* váltam
Az engemet *evő férget* így tápláltam
Elsőbb állapotom el vétetvén Tőlem
Embert nemző erő származott belőlem
Mely a' gyönyörűség dühös hagymázzába
Nemze, 's bé vetett e' nyomorúlt hazába.

Végzés!!! mért nem lehet Teveled perelnem
Óh miért nem lehet ellened ki kelnem
Meg egyeztem é én planumod titkába
Teremtetésembe, 's az élet kínjába
Mikor a *LÉGYEN* szót ki mondtad felőlem
Teremtőm! óh kérlek meg kérdted é tőlem,
Hogy én e' maroknyi gyönyörűség mellett
Melyet mindenható Lelked rám lehellett
Akarok é élni e' jaj világábann
Szünetlenül égni, e' kínok kohábann
Jobb lesz é kijönnöm a' semmi méhéből
A' magam nem túdás *csendes* éjjeléből
Hogy itt lassann lassann gyötrődjem 's egészen
Az újjabb újjabb kín végre megemésszen
De hát kegyelemért kell é ótt koldúlnom
A' hol a' tartozott Jushoz szabad nyúlnom
Óh nem — még szenvedek, panaszim el zárom
És Tőled tartozott Jútalmamat várom
Adós vagy Te nekem halhatatlansággal
Nézd kívánom Tőled nyúgott bátorsággal."

A K_1 szövegkritikai jegyzetei; a Debreczeni Független Ujságra névbetűivel utalunk.

5. K_1, DFU: *tetszik ő Fülének* Téves olvasat; em.
6. DFU: *Ez az* Az é kérdőszócska kimaradt; em.
11. DFU: A *tapodó* elől a névelő elmaradt, em.
15. DFU: *bőszült* em. V. ö.: a K_2 jegyzetével

59. K_1: *Tsak Ti**) A jobb lapszélre írva „(* Ironia)" a DFU-ban a *Ti* után olvasható ugyanez.
86. K_1: *melybe<n>* A fölösleges *n*-t utóbb törölték.
93. K_1, DFU: *Teremtések* sh. Értelemszerűen em.
107. K_1: Ro/ *hagy mássza*
DFU: Ro/ *hogy mássza* A K_2 szerint em.
160. K_1: Ro/ *hasítja* A rím s a K_{2-3} szerint em.
196. DFU: *Atrea* sh.
216. K_1: *ösze;*
DFU: *össze* em.
219. K_1: *visza* em.
222. K_1, DFU: Ro/ *lappang ég* A K_{2-3} szerint em.
226. K_1: *életemk [= életemnek]*

A K_1-ben a következő szövegrészek aláhúzással vannak kiemelve; ugyanezt a DFU. dőlt, nagyobb betűs szedéssel közölte:

21. *közép állat*
24. *Ég*
45. *Térmtés' Királya*
47. *Óh e' koldús Kevélység' szózatja*
62. *Hogy [...] mikor*
67. *Revelatió*
85. *más világ*
86. *gyászos sír*
99. *örök lételről*
174. *ok nélkül*
188. *Villám,* Az értelemzavaró vessző vlsz. hiányjel helyett került a másolatba; em.
237. *Légyen*

A főszöveg szövegkritikai jegyzetei:

15. K_2: *bosszús Istenség, búsult haragjába* A két jelző olvashatatlan szavakból jav., talán a K_1 s a K_3 szavaiból, ahol a sor így fordul elő.
K_1, K_3: Ro/ *búsos Istenség bosszúlt* Az utóbbi téves olvasat lehet a *bőszült* helyett, az előbbi pedig a K_2-beli *bosszús* helyett.
18. K_2: ***kinnjára*** A K_1 s a K_3 szerint em.
20. K_{2-3}: *első folyása*
K_1: ***annak*** *folyása* A német eredeti („Weinen ist sein erstes Lebenszeichen, / Klageton sein erstes Gruss") a K_{2-3}-at igazolja, noha szövegkiadásában Juhász Géza (a következőkben J. G.) a K_1 szerint „javította"; em.
25. K_{2-3}: *messze térségére*
K_1: ***széles*** *Térségére.* Itt a *messze* a *seregére* jelzője, a következő sor-

ban. Mivel a német eredeti ezúttal nem igazít el, természetesen meghagyjuk a K_{2-3} szövegét.

32. K_2: *izmos fának derekára*
K_1, K_3: *fának izmos derekára* A német eredeti („Eine Rinde jeden Baum") nem igazít el; mivel a K_1 és a K_3 logikusabb, aszerint em.

33. K_2: *Fűzz*
K_1: ***Tüzz*** Az utóbbi a logikusabb; a K_2-t eszerint em.
K_2: *tol ágyat* A K_1 s a K_3 szerint em. J. G. a K_1 szerint módosította a jelzőt szövegkiadásában.
Hattyu A K_1 szerint em.

46. K_2: *l. főbbnek [= leg főbbnek]* A sor végén értelemzavaró gondolatjel; em.

86. K_2: *mindenki*

86. K_1, K_3: *minden ki* Az utóbbi a hiteles; a *minden* egykori jelentése 'mindenki' s a *ki* itt helyhatározószó. J. G.-nál — s nyomán a kiadásokban — a K_2 téves szövege található.

96. K_2: A sor végén pont; értelemszerűen em.

95—97. K_3: Ro/ *De ha ma a' szükség járni tanította*
'S a' példa hogy egyék arra indította
Már hólnap a' Napnak tsillagait nézi.

103. K_{2-3}: *Csak a' kevély ember*
K_1: *Csak e' r e m e k á l l a t*
J. G. a K_1 szerint közölte a szövegrészt, s nyomán a kiadások is.

108. K_{2-3}: *A' nyomorult ember lelkét hányszor rázza*
K_1: *A' nyomorúltt* ***Lelket kéméletlen*** *rázza*
J. G. — s a nyomán a kiadások — a K_1 szerint közölte e sort is.

120. K_2: Ro/ ***nemeit*** *fel falja*
K_3: Ro/ *nedveit fagylalja*
K_1: *nedvét* ***így*** *fel falja*
A K_3 nyomán értelemszerűen em.

126. K_3: *'S* ***fanyar*** *éltét* Lehetséges, hogy ez a hiteles.

149. K_2: Kp. n.; a K_1 szerint em.

159., 160. K_2: A sor végén az áthajlásra utaló, de értelemzavaró gondolatjel; em.

169. K_{2-3}: *külömböző* Szerintünk a másolók szövegrontása: a K_1 *különöző*-je ('különc') a helyes, a német eredeti szerint is; e szerint em.

176. K_2: ***Eljenek*** A K_3 szerint em.

185. K_3: Ro/ *kéttségbenn esés*

192. K_2: *fogodik [...] busultába* A K_3 szerint em.

211. K_2: A sor végén az átívelésre utaló, értelemzavaró gondolatjel; em.

215. K_2: *hangzanak el*
K_3: *hangzanak fel* Az utóbbi a logikusabb; e szerint em.

216. K_2: *csavarhatnak*
K_3: *tsafarhatnak*
K_1: *csafarnak* A két utóbbi szerint em.

218. K_2: Az *Által* után értelemzavaró gondolatjel; em.
220. K_2: *Ástrea* em.
K_1, K_3: ***Astrea,*** ill. Ro/ *Atrea*
228. K_2: Kp. n., em.
229. K_{2-3}: Ro/ *Oh!* ***egy*** *szívemnek*
K_1: *Óh;* ***csak égj*** *hát szívem szótalan fájdalma*
J. G. az utóbbi szerint módosította a szöveget, s nyomán a kiadások is így közölték, pedig a K_{2-3} szövegében csak az *egy* emendálandó.
230. K_2: *Lelkem nyugalma*
K_3: ***szívem nyugodalma*** A szóismétlés miatt az előbbi lehet a hiteles.
231. K_2: *ennek jajja*
K_3: Ro/ *tagja*
260. K_{2-3}: ***Arra*** *nemző erő* Vlsz. romlott szöveg; értelem szerint *Ama,* volna a helyes; eszerint em.
(A K_1-ben: *Embert nemző erő*)
262. K_3: Ro/ *Nemzett* ***bé, 's***
270. K_3: Ro/ *nem lehellett*
K_2: *mejjet* — A K_3 szerint em.
272. K_{2-3}: *'S tsüggedetlen élni*
K_1: ***Szüntelenül*** *égni* J. G. a K_2-t itt is a K_1 szerint közölte.
275. K_2: *egeszen* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonainak számos műfordítása valamilyen személyes, lírai indítóokból született meg; így pl. a *A' Tolvaj Isten* című Bürger-fordítása is az ellene fodult Szilágyi Gábor professzor ballépésének kigúnyolása (v. ö.: Cs/ÖM. III, 635. l.); hasonlóan személyes élmények hatása alatt készült másik Bürger-fordítása, *Az utolsó szerencsétlenség* is, bár az is figyelembe veendő, hogy más esetekben viszont nem volt mindig ennyire személyes élményű háttere egy-egy fordításának: E. Chr. Kleist *Der Frühling*-jét bizonyára azért kezdte el fordítani, mivel a német költő verseskötetét 1792-ben mesterétől, Kazinczytól kapta ajándékba, s hozzájárult választásába a költemény rousseauista szemlélete is; a *Georgicon* esetében viszont (a természethez, a vidékhez, a füvészethez való vonzalmán túl) gyakorlati cél is vezette: hogy bejuthasson tanárnak Festetics György gróf keszthelyi szakiskolájába.

Juhász Géza bizonyára tévedett, mikor *A' Kéttségbe esés* lefordításának hátterében is olyan nyomós, személyes, életrajzi mozzanatot keresett, mint amilyet a költő néhány említett fordításában találhatunk. Kotzebue verse ugyanis nem egyéni lázadás a „Fatum ellen" (ahogy a Karap-másolat fejszövege mondja): benne az egész emberi nem lázad, elvi, bölcseleti síkon a teremtés, a Teremtő ellen; részben az emberi lét vigasztalansága miatt lázadozik, mivel az öntudatlan állatok boldogabbak, mint „a' Teremtés királya", a gondolko-

dással megvert ember, aki kénytelen tudomást venni az elmúlásról is, s szenved az elviselhetetlen társadalmi igazságtalanságok miatt. Éppen ezért indokolatlan olyan friss személyes indulatot keresni a fordítás tárgyának kiválasztásában, mint azt Juhász Géza tette, akit ez a föltevése is nagyban befolyásolt abban, hogy a műfordítást 1795 derekára keltezze.

Belejátszott a kronologizálásba a K_1 „fejszövegében" olvasható megjegyzés is, mely szerint a „versezet"-ben „(: egy tudva lévő, és sokak elhervasztására még most is életbenn lévő féreg által felboszszantván:) a' *Fatum* ellen el ragadtatva ki kelni látszik Cs. V. M.".

Ez azonban — mint utaltunk rá — lehet szóbeszéden alapuló későbbi találgatás — kitalálás — is; az érdekes az, hogy Somosi Mihály nem tesz említést — a fordítás keletkezéséről szólva — erről a mozzanatról.

Szerintünk Csokonai ezúttal személyes, egyéni életrajzi mozzanatoktól függetlenül dönthetett a Kotzebue *Der Verzweiflung*-jának lefordítása mellett; annyiban természetesen személyesen, hogy az „új filozófia", a teológiától elszakadó természettudományos gondolkodás mindig is érdekelte (v. ö.: MM. II, 83. l.), s különösen élete utolsó szakaszában, amikor ő maga is érezte — függetlenül nagyváradi meghűlésétől s tüdőgyulladásától is — a fenyegető véget, amint erre többször is utalt, pl. az *Árpád* megírásával kapcsolatosan (ld. pl. Festetics Györgyhöz 1803. júl. 17-én írt levelét: MM. II, 960. l.) Az nehezen képzelhető el, hogy a lélek halhatatlanságáról elmélkedő nagy bölcselő versét néhány nap alatt írja meg; az viszont logikusnak látszik, hogy az alkalmi költeményhez olyan művet vett elő, amelyet korábban már bizonyára ismert, s amelynek fő kérdése az ember halhatatlansága (hiszen a vers utolsó mondata is: „Bist Unsterblichkeit mir schuldig! / Sieh', ich fordert sie von dir!"). Csokonainak a teológiai értelemben vett halhatatlanság nem volt annyira személyes kérdése, hogy ezért lefordítsa Kotzebue nem rövid gondolati versét (a költői, írói halhatatlanság reneszánsz értelmű felfogása foglalkoztatta kisdiák korától); most a *Halotti versek*-hez gyorsan lefordította a német költeményt (szerintünk előbb a K_1 változatát), de látván, hogy nemigen illeszthető be lázadó hangjával a halotti versekbe, félretette. Az egyik változat 1804-i keltezését s kapcsolódását a *Halotti versek*-hez, Juhász Géza is elfogadta: „Azt a föltevését Somosinak, hogy egyszerre keletkezett volna a Kétségbeesés meg a Rhédeiné Halotti Versei, semmi nem támogatja. Összefüggés azonban van a két mű közt, nyilvánvaló. Köztudomású, hogy a nagyterjedelmű tankölteményt csak úgy tudta megalkotni néhány napon belül Csokonai, hogy fölhasználta »félgyártmány«-ként előző verseit is, pl. egy Pope-fordítását. Az *Álom* csaknem változatlanul beilleszthetőnek bizonyult. A Kétségbeesés semmiképpen nem! Arra azonban mérget vehetünk, hogy Rhédei megbízása után ezt is a kezébe vette a költő, mit tudna vele kezdeni.

Talán eközben fogamzott meg benne a »Lélek Halhatatlansága« alapeszméje. Kotzebue, logikai bukfenccel, úgy fejezi be versét, hogy rossz a teremtés, hitványak az emberek: de annyi baj legyen, jön a halhatatlanság, az majd kárpótol mindenért.

O dass ich nicht rechten darf! —
Hab ich deinen Plan gebilliget?
Und zu leben eingewilliget?
Hast du, Schöpfer, mich befragt,
Ob ich um die Hand voll Freuden
Dulden wolle unverzagt
Eine ganze Welt voll Leiden?
Ob es auch der Mühe wert,
Mich aus Nichts hervorzurufen,
Dass auf immer neuen Stufen
Neues Elend mich verzehrt?
Wo die Menschen fühllos spötteln
Bei dem nagendsten Verdruss —
Soll ich nun noch G n a d e betteln
Wo das R e c h t mit werden muss?
Nein! ich harre ungeduldig!
Denn vergelten musst du mir!
Bist Unsterblichkeit mir schuldig!
Sieh, ich f o r d r e sie von dir!

(Magyarul még hevenyészve sem lehet Kotzebue lapos simaságát visszaadni: „Óh hogy nem pörölhetek! — Helyeseltem én a terved? Kívántam, hogy létre keljek? Azt, Teremtő, kérdted-e: Ha az öröm csak maréknyi, Vállalom-e érte e Világ ürmét kiürítni? Fáradságra érdemes Volt-e semmiből kihívnod, Új meg új fokig szorítnod, Hol csak új nyomor sebez? Hol kigúnyol tompa csorda, Mert düh mardos, mind nagyobb, — Görnyedjek *kegyért* a porba, Holott megillet a *jog*? Nem! türelmem vesztve várok, Jóvátétel jár nekem, Add a halhatatlanságot, Adós vagy, *követelem.*" (ItK. 1953: 253. l.)

Voltaképp az utóbbi gondolat az — természetesen az „istentelen" — igazságtalan — emberi társadalom éppen nem hízelgő rajza mellett (amelyet *Az Estvé*-ben, a *Konstancinápoly*-ban s más gondolati versében is megírt), ami a Kotzebue-vers 1804-i lefordítását indokolttá tehette, a *Halotti Versek*-kel párhuzamosan (vagy azok előzményeként).

Különben — mint Juhász Géza is rámutatott — Csokonai meglehetősen nagy szabadsággal fordította a német költő versét (ezúttal formailag is). Juhász annyira szabad fordításnak tekintette Csokonai művét, hogy azt is megkérdőjelezte, hogy a versfordítások közt van-e a helye a kiadásokban: „Legdivatosabb darabgyártó kortársa Kotzebue *Die Verzweiflung* című verséből formálta, de annyira szabadon, hogy egyedül a címe volt pontos benne: *A kétségbeesés.* Ma már ott áll ugyan Összes Versei második kötetében, de még mindig — a fordítások közt.

A németek nem tálentumtalan íróját Csokonai a végzetes 1795. évben aknázgatta ki; akkor tiltották ki őt magát is a kollégiumból, s aki tudja, mit élt át közben... Szenvedélyes szavaitól önálló értékűvé nemesedtek a vers keservei." (*Csokonai a kerti dűlőn.* Hajdú-Bihari Napló, 1964. nov. 22. [XXI. évf. 274. sz. 7. l.)

Ez azonban túlzás: ha volt is személyes eszmei ráhangolódása a tárgyra Csokonainak, hiszen a téma — a lélek halhatatlansága — foglalkoztatta, azért mégiscsak Kotzebue versét követte, amint erre a K_2 és a K_3 világosan utal a címében, s amint az eredetivel való egybevetés is meggyőzhet erről.

A költeményt Juhász Géza idézett tanulmányán kívül (ugyanabban az évben érintette az Építünkben megjelent Csokonai-tanulmányában is: 4. sz. 13., 15. l.) a többi elemzés elsősorban Csokonai, illetőleg a kortársak hasonló tárgyú bölcselő verseivel vetették egybe.

Julow Viktor a költő rousseauista, voltaireianus érdeklődéséről szólva csak annyit írt róla — Juhász Géza hatása alatt —, hogy „lefordította a német Kotzebue-nak a kereszténységet támadó költeményét *(A kétségbeesés)*" (MIrT. III, 216. l.). Ez azonban szintén túlzás: Kotzebue éppen a keresztény hittételek által ígért halhatatlanságot követeli, kéri számon a Teremtőtől, jutalmul azokért a méltatlanságokért, szenvedésekért, amelyek az embert „a Teremtés Király"-át az élővilág többi tagjával szemben sújtják

Szauder József *Az Álom* s *Az ember, a' Poezis első Tárgya* párhuzamos részeivel vetette egybe, kitekintve Bessenyei György s Voltaire műveinek esetleges ihletésére is: „Így [ti. ahogy *Az ember a' Poezis első Tárgya* c. költeményben] ui. csak Az Álomban találjuk a költő kérdezkedését:

> Mi voltam magam is, míg meg nem születtem,
> Míg fűből s állatból e testet nem vettem?

amire a test »porfal«-ának visszabomlása, az élőnek minerálévá alakulása válaszol. De teljesebb változata is megvan a Kotzebue után készült *A kétségbeesés*-ben:

> Hogy ki és mi vagyok? mit kell itten tennem?
> E tigrisek s majmok közt kiért kell lennem?
> Micsoda célja van bennem az Istennek,
> Hogy engem teremtett, mi az oka ennek?

S ezek a kérdések már csaknem szórul szóra megegyeznek *Az ember, a poézis első tárgya* című*ben* foglaltakkal.

Bessenyei kiáltása — vagy az őt is ilyenre bíró élményé — visszhangoznék Csokonai ajkán? Ezé a Bessenyeié:

> Ki vagyok? mi vagyok? merrül s' mibül jöttem?
> Hol vóltam? s' hogy esett, hogy világra lettem?

Állítsuk Bessenyeinek és Csokonainak (tőle négyszer is, utoljára *A lélek halhatatlanságá*-ban elhangzó) kérdéseit Voltaire e híres sorai mellé:

> Que suis-je, où suis-je, ou vais-je et d'où suis-je tiré?
> Atomes tourmentés sur cet amas de boue,
> Que la mort engloutit, et dont le sort se joue...

Voltaire maga (akit a vallás problémája mélyebben szorongatott, mint tudni vélik) sem csak egyszer írta le e sorokat (Poème sur le désastre de Lisbonne 1756) s nyilvánvaló, hogy (azon túl, hogy Csokonai ismerte is ezt a szöveget) Csokonai szorongása, nyugtalan kérdésfelvetései szó és forma, tendencia, kontextus szerint ezzel a voltairei »convulsion de l'inquiétude«-del rokonok, vele azonos körben mozognak." (*Az estve és Az Álom keletkezése.* ItK. 1969: 2—3. l.) Ugyanő később a *Halotti versek* megfelelő részleteivel vetette egybe a fordítás utolsó szakaszát („*Rémítő s vidító kétségek*", ItK.: 1973: 672—673. l.), amint erre utaltunk már a jegyzetek sorában (s fogunk a *Halotti versek* tárgyalásában is).

Némedi Lajos a fordításnak Bessenyei György eszmevilágával, Szauder által is idézett voltaire-i verssoraival való összefüggésére utalt (IrFelv. 760. l.)

Vargha Balázs valósággal Kotzebue-verséből vezette le az 1804-i *Halotti versek* megszületését: „volt neki [...] egy *indulatos monológja:* Kotzebue-tól a századforduló szinpadának enfant terrible-jéből fordította *A kétségbeesés*-t. Ennek tónusa annyira *egy* a *Halotti versek*-évl, hogy akár *centót* csinálhatnék a kettőből, felismerhetetenül összekeverve a sorokat [idézi a fordítás 213—216. sorát]." (ArcV. 336—337. l.) Majd ezt a kérdést veti még föl: „Ha Csokonai Kotzebue-tól tanulta ezt a műfajt, Kotzebue kitől tanulta?" S válasza: „elődjei, a Sturm und Drang költői mind tudták ezt a hangnemet. De az ősforrás bizonyosan a monológok monológja volt: Hamleté. (A XVIII. század végén Shakespeare kultusza jobban virágzott Németországban, mint Angliában.)" (I. m. 337. l.)

1—8. A költői — bölcseleti — kérdés irodalmi párhuzamaira Voltaire, Bessenyei s Csokonai műveiben ld. Szauder idézett tanulmányát: ItK. 1969. 2—3. l.

11. *tapodó:* nem melléknév, hanem főnév e mondatban.

21. *közép állat:* A német eredetiben: *Mittelding.*

24. *leg főbb Angyalára:* A K_1 jegyzete szerint: „t.i. mikor a Világ teremtetett".

31. *serény* (táj.): sörény.

33. *toll ágyat:* A német eredeti szó szerinti fordítása; ott *Federbett,* s ez voltaképp azt jelenti, dunyha, tollas ágy.

35. *pais:* a teknősbékák teknőjére utal.

36. *puppa* (ném.): báb.

67. *Revelatio* (lat.): A Biblia szerinti kinyilatkoztatás; a *Halotti versek*nek is egyik kulcsszava (v. ö. AV. 282., 292., 302. l.).

85. *minden* (rég.): mindenki

103. *kevély ember:* A K_1 *remete állat*-ával szemben a német eredetinek — „Nur am stolzen Menschen" — a K_2 felel meg.

105—110. E résznek nincs pontos megfelelője a német eredetiben.

142. *Dézmául ment a' lágy álom Istenének:* vagyis az élete felét alvással töltötte.

147—148. *élted ujjitása / Helyt* (rég.): életed megújítása helyett.

180. *ki raffiniroz* (fr.—ném.): kifinomít, ravaszul kidolgoz.
207. *Pluto* (lat.): az alvilág urának, az arany, a pénz istenének neve.
216. *csafar* (rég.): csavar, facsar.
220. *Astrea* (gör.—lat.): az igazság és igazságszolgáltatás istenasszonya, Zeusz és Themisz leánya.
Astrea atzélja: igazságosztó kardja.

Az egybevetés megkönnyítésére a következőkben közöljük a német eredeti szövegét, megjegyezve, hogy a valamikor oly népszerű, rendkívüli termékenységű német színműíró, August Friedrich Kotzebue (1761—1819) ma már szinte teljesen feledésbe ment, műveinek nincs új, kritikai igényű kiadása, költeményeit nem tartják számon.

Szóban forgó verse mégis megért Magyarországon a múlt században egy német s két magyar nyelvű kiadást is. Mivel az eredeti német kiadás hazánkban hozzáférhetetlen, a pesti kiadást idézzük: *Die Verzweiflung.* Von August von Kotzebue. Pest, 1866. Durch von Gebrüder Pollack.

Die Verzweiflung

Ha! wer bin ich! und was soll ich hier
Unter Tigern oder Affen!
Welchen Plan hat Gott mit mir?
Und warum ward ich geschaffen?
Ist das Stöhnen bieser Brust
Lobgesang in seinen Ohren?
Ist mein Elend seine Lust? —
O warum ward ich geboren!

Tobe, rase milder Sturm!
Lodre, Flamme, die mich brennet!
Wie! ist dem zertretenen Wurm
Auch das Krümmen nicht vergönnet? —

Dass der Mensch Raub oder Spott
Thieren oder Engeln werde
Warf ihn ein erzürnter Gott
Nackend auf die nackte Erde.
Und so tritt er, weil er muss,
Wimmnernd unter seines Gleichen,
Weinen ist sein erstes Lebenszeichen,
Klageton sein erster Gruss.

O du Wesen aller Mängel!
Armess stolzes Mittelding!
Zu den ersten seiner Engel
Sprach des Schöpfers ernster Wink:

„Sieh herab auf deine jüngern Brüder,
„Das Gewimmel hier und hier;
„Schwebe sanft und hilfreich nieder,
„Kleide jedes wilde Thier;
„Gieb dein Löwen seine Mähnen,
„Jedem Vogel weichen Flaum;
„Gieb ein Federbett den Schwänen,
„Eine Rinde jedem Baum;
„Gieb den Fischen ihre Schuppen,
„Und der Kröte gieb ein Schild;
„Gieb sogar den Raupen ihre Puppen —
„Nur vorüber geh' an meinem Ebenbild!"
Und der Engel der Vollstreckung
Ward dem jüngern Bruder gram,
Nur der Mensch erhielt statt der Bedeckung
Marterndes Gefühl der Scham! —

O so stauet doch ein wenig
Jeden Verzug näher an,
Die der Mensch, der Schöpfung König,
Eitel flügelnd sich ersann!
Die Vernunft, — ei wie in meinen Ohren,
Bettelstolz, dies Wörtchen tönt!
Wehe euch, ihr eitlen Thoren!
Die ihr einem Götzen fröhnt.
Wenn sie euch im ganzen Leben
Irre führte hin und her,
Lehrt sie noch im Tode beben!
Macht sie euch das Ende schwer.

Ohne Grübeln, ohne Sorgen,
Unbekannt mit Qual und Tod,
Frisst am Abend wie am Morgen
Jeder Hund sein Stückchen Brot;
Nur ihr Menschen — ei wie selig,
Leidet euren Tod allmälig,
Nur ihr armen Menschen wisst,
Dass und wann ihr sterben müsst!
Und der Hölle Zweifel füllen,
Was auch Offenbarung spricht,

Euren Busen wider Willen;
„Werd' ich leben oder nicht?
„Lieb dem Geiste nur die Hülle
„Dieser seelenlose Staub?
„Oder bin ich Gottes Grille?
„Bin ich der Verwesung Raub?"

Sehet da die schönen Früchte
Eurer Weisheit, sie ist blind!
Eure Freunden sind Gedichte,
Die Vernunft ein schwaches Kind.
Eine Welt, die Niemand kennet,
Und Gewissheit einer Grust, —
Ei dass ist die grosse Kluft,
Die uns von den Thieren trennt.

Kaum geboren hüpfet schon
Jedes Lamm um seine Mutter,
Kaum geboren findet schon
Jedes Huhn sein Bisschen Futter.

Nur der Mensch, das Gabelthier,
Kann sich keinen Schritt entfernen,
Und der Schöpfung stolze zier.
Muss erst gehn und essen lernen.
Aber heute lehrten ihn,
Noth und Beispiel gehn und essen;
Morgen will er Sterne messen,
Und den Mond herunter ziehn;
Träumt von einer ew'gen Dauer,
Grübelt, betet, winselt, schreit,
Uebersprungt die hohe Maner
Zwischen Zeit und Ewigkeit.
Nur am stolzen Menschen haften
Und gedeihen überall
Herrschgemöhnte Leidenschaften,
Ohne Mass und ohne Zahl:
Ueppigkeit und Geiz und Tücke,
Und der Rachsucht Giftgeschwür,
Ruhmsucht, Uebermuth im Glücke,
Todesfurcht und Lebensgier.
Klauen, Zähne sind die Waffen,
Die man unter Thieren trifft:
Worte, Schwerter, Blicke, Gift,
Sind für Menschen nur geschaffen.

Wenn die Thiere jeder Art
Nur der holde Frühling paart,
Ist der Mensch im ganzen Leben
Einem Stachel preis gegeben,
Dessen Name Wollust ist,
Der an seinem Dasein frisst,
Der ihm öfter schon als Knabe
Gift in süssem Honig beut,
Und den Gang zu seinem Grabe
Trügerisch mit Blumen streut.

Wenn ein Greis dem ew'gen Morden
Achtzig Jahre lang entrann,
Fragt einmal den alten Mann:
Oh er wirklich alt geworden?
Zählt nur, was im übrig bleibt,
Wenn ihr seine Rechnung schreibt,
Und diess Wen'ge wohlerwogen,
Ist um eine Nabel feil!
Um des Lebens achten Theil
Hat die Kindheit ihn betrogen,
Und dass letzte Achte! ist
Wie das erste ihm verflossen,
Ungeniessbar, ungenossen,
Ungefühlet, ungeküsst.
Seines Lebens übersatt,
Kommt der Tod, ihn abzuholen;
Eine ganze Hälfte hat
Schon der Schlaf vorher gestohlen;
In die andere theilen sich
Schmerz und Krankheit brüderlich.
War verweint des Lebens Morgen.
War der Mittag dir zu heiss,
O der Abend, armer Greis,
Brachte statt der Kühlung — Sorgen!

Ist die Farbe endlich aus,
Fragt einmal von Haus zu Haus:
War auch einer nur zufrieden
Mit dem Loos, das ihm beschieden?
Wünsche lösen Wünsche ab
Neue Wünsche, neue Schmerzen:
Und der letzte Wunsch, das Grab,
Gebt dem Menschen nicht vom Herzen.
Nicht vom Herzen? trotz der Last,

Die ihn hier zu Boden drücket?
Wenn, verfolget und gehasst,
Ihn kein Freundes Trost erquicket?
Wenn, verlästert und verkannt,
Thränen nur sein Bred befeuchten?
Blitze seine Nackt erleuchten?
Menschenhass ihn aus der Welt verbannt?

Gehet, wie sie sich beeifern
Alles Gute, das geschah,
Zu verkleinern, zu begeifern
Einem Dritten hie und da
Von der Ehre abzuschneiden,
Schwärmer, Sonderling, Fantast.
Heisst der Mann, den sie beneiden;
Grübeln ohne Ruh' und Rast,
Bis sie irgend einen Flecken
An der guten That entdenken:
O dann ist die Freude gross!
Zupfen hämisch sich und sprechen:
„Eines armen Bruders Schwächen
„Sind nur wieder nackt und bloss."
Statt den Irrenden zu bessern,
Rücken sie ihm stets die Schwachheit vor,
Tragen sie von Ohr zu Ohr,
Und verschönern und vergrössern;
Suchen schalen Witz und Spott
An dem Straucheluden zu schärfen
Greifen hastig in den Koth,
Den Gefall'nen zu bewerfen.

Wenn in einem weichen Herzen
Die Verzweiflung grösslich wühlt,
Wenn ein armer seine Schmerzen
Inniger und stärker fühlt,
Sprechen sie: „Es ist erlogen!
„Dieser Schmerz ist Poesie;
„Sind wir doch wie Jener gross gezogen,
„Und empfanden so was nie."

Wenn in stiller Armuth Hütten
Mir das Blut am Herzen stockt;
Wenn die Thräne eines Dritten
Auch die meinige ins Ange lockt;
Mein ich meine kleine Gabe

Reich an Mitleid dargebracht;
Wenn ich alles, was ich habe,
Theilen möchte unbedacht;
Gott! du weisst, ob ich empfinde,
Was mein nosses Auge spricht!
Aber Herzen in der Rinde
Sehen es und glauben's nicht;
Machen ihre weisen Glossen,
Schelten es Empfindelei,
Genial'sche Knaben-Possen
Und Romanen-Tändelei.

Wenn die kriechende Ehikane
Einen armen Bürger drückt,
Aber unter Pluto's Fahne.
Einem Reichen Alles glückt,
Wenn von rächerischen Blitzen
Schnödes Gold, Geburt und Rang
Oft das kühne Laster schützen,
Und der Tugend Grabgesang
Mit des Goldes Zauberklang
Ohrzerschneidend sich vermischet;
Wenn ein schwelgerisches Mahl,
Einem Richter aufgetischet,
Einer Göttin harten Stahl
In ein weiches Wachs verwandelt;
Wenn um eines Grossen Gruss,
Einer Buhlerin Genuss,
Man Gerechtigkeit' verhandelt —
O versucht es nur einmal,
Knirschet nur, ihr bessern Seelen!
Lachend wird man euch erzählen:
„Ist die Welt ein Ideal?"

Fort! in meine stille Kammer!
Mich verzehret diese Gluth!
Fluch der Welt und ihrem Jammer!
Fluch der ganzen Menschen-Brut!
Heute mordet dich, der gestern
Noch dich brüderlich umfasst
Kannst du lügen kannst du lästern
Bist du ein willkommner Gast.
Heucheln, Schmeicheln, Zungendreschen,
Oel in's Feuer statt zu löschen,
Dolche in den Rücken bohren,

Für Verleumdung offne Ohren,
Neideszahn am Tugend wetzen,
Brüder gegen Brüder hetzen,
Und dabei den Heil'genschein
Sich erbetet und ersungen —
Kannst du das, so ist es dir gelungen,
Unter Menschen Mensch zu sein. —

O wer kann mir wiedergeben
Meines Daseins ersten Tag!
Als der Reim von meinem Menschenleben
Noch in einer Pflanze lag;
Als ich noch im Gras verbogen,
Ohne Freude, ohne Qual,
Mich bewusstlos jeden Morgen
Oeffnete der Sonne Strahl;
Als dem jungen Frühlings Rasen
Ich gelichen eine Zier,
Bis ein wiederkäuend Thier
Endlich kam, mich abzugrasen.
So ging ich als Nahrungssaft
Einst in Milch und Blut hinüber;
So entstand die Zeugungskraft,
Die in einem Wollustfieber
Mich aus diese Erde warf —

O, dass ich nicht rechten darf! —
Hab' ich deinen Plan gebilliget?
Und zu leben eingewilliget?
Hast du, Schöpfer mich befragt,
Ob ich um die Hand voll Freuden
Dulden wolle unverzagt
Eine ganze Welt voll Leiden?
Ob es auch der Mühe werth,
Mich aus Nichts hervorzurufen,
Dass auf immer neuen Stufen,
Neues Elend mich verzehrt?
Wo die Menschen fühllos spötteln
Bei dem nagendsten Verdruss —
Soll ich nun noch Gnade betteln,
Wo das Recht mir werden muss?
Nein! ich harre ungeduldig!
Denn vergelten musst du mir!
Bist Unsterblichkeit mir schuldig!
Sich', ich fordre sie von dir!

– – * – –

Magyarul — Herrmann Samu átköltésében, bizonyára nem tudván Csokonai korábbi fordításáról — 1849-ben jelent meg: „*A kétségbeesésnek egy kifakadása.* / Irta / Koczebue Ágoston. / Fordította / Herrmann Samu. / Pesten, 1849. Nyomtatott Lukács és Társánál".

A fordítás formailag követi a német eredetit:

Ah ki vagyok! s mit tegyek itten
Tigrisek vagy majmok között.
Mit tervez velem az isten
A ki lakik fejem fölött?
E kebelnek nyögése
Dicsének-e füleiben?
Nyomrom [!] az ő kedve-e?
Óh én, mi okért születtem! stb.

A kötet lelőhelye: Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjtemény. 66 H 385.

S ismerjük egy későbbi — évszám nélküli (az OSzK. katalógusa szerint az 1880-as évekre tett) — magyar nyelvű fordítását is, ezzel a címmel: „*Az ember kétségbeesése.* Kotzebue után magyarra fordítva." (Közvetlenül az első sor — „Hah! ki vagyok? és mit tegyek itt") fölött ez a cím olvasható, amely jobban megfelel a német eredetinek: *A kétségbeesés kitörése* A fordítás nem azonos a korábbi, 1849-i magyarítás szövegével; formailag ez is a német eredetit követi:

Hah! ki vagyok? és mit tegyek itt,
E tigrisek, majmok között.
Mért teremtett Isten engem is,
S embernek mért öltözött?
Vagy szivemnek bus sóhaja talán
Fülében csak dicsőitő dalok?
S örvend e talán létem nyomorán??
Óh mért születtem, ember mért vagyok?

Verselése

A német eredeti változó szótagszámú (zömmel 8-as és 7-es) keresztrímes sorokból épül; Csokonai megmaradt bölcselő verseinek hagyományos versformájánál: páros rímű tizenkettősökben fordította, a német eredetivel nagyjából megegyező sorszámban.

454. Halotti versek a' Lélek' halhatatlanságáról

Kézirata

Csokonai e jelentős nagy művének nem maradt kézirata, s ez annál is sajnálatosabb, mivel az eredeti fogalmazvány fényt vethetne a vers rejtélyes keletkezésére: arra, hogy néhány nap alatt készült-e el a nagy bölcselő mű, vagy korábbi előmunkálatokból szerkesztette egybe az 1804-i alkalomra a szerző. Egykori másolatát sem ismerjük. Csokonai szerint az eredeti kéziratot, az „impurumot" Sándorffy József szerezte meg tőle, 1804. ápr. 18-án: „Ez a nap vala az az alávaló nyomorék nap, a melyen poémámnak impurumát kezem közül szép színnel kicsalni, orvos charakterrel az életre csak most neki-biztatott patienst, baráti szín alatt a még tanáccsal érdekelni való barátot reá szedni, egy ember ellen, a kit maga mindentől elzárt, plágiumot, a legképzelhetetlenebb rútságú plágiumot elkövetni.... D. Sándorfi úr nem átallotta." (HG. II, 794. l.) Ezt az eredeti fogalmazványt Csokonai bizonyára visszaszerezte Sándorffytól, s ez lehetett az, amelyet aztán nem sokkal később, 1804 májusában, Hajdúbagoson átdolgozott (ld. CsEml. 475. l.)

Toldy említi a vers egy kéziratát, de jegyzetéből az sem derül ki, hogy autográf volt-e vagy másolat: „A kézirat, mellyet láttam, töredék, s az itt adott szövegtől [ti. az AV. szövegétől] nem különbözik." (928. h.) Az valószínű, hogy nem eredeti fogalmazvány volt, inkább tisztázat vagy egykorú másolat lehetett. Az 1802-i Mfj. az *Apró fordítások* sorában **11.** 9. számon *A' haldokló Kere]sztyény* c. Pope-fordítást lajstromozta, amely a HV. V. részében kapott helyet. A szintén 1802-i ÚK.-n a 112. helyen szerepel ugyanez a mű: *A' haldokló Keresztyény*. Kocsi Sebestyén István 1804. aug. 6-án Csokonaihoz intézett levelében, amelyet a következőkben idézünk, a vers egy nála megfordult kéziratát említi (ld. CsEml. 157. l.).

Megjelenése

Két közel egykorú kiadása ismeretes a bölcselő költeménynek: egyik az 1804-i nagyváradi kalózkiadás, s az 1805-i AV.-ban megjelent, helyesbített, néhol módosított és *Előljáró beszéd*-del ellátott szöveg (AV. 261—318. l.).

Az 1804-i kiadásról, amely hibáival oly sok keserűséget okozott a szerzőnek, már 1804. jún. 14-én panaszkodott Kazinczynak: „Azt az egyet említem Dorottya felől csak, hogy az a Censura miatt, vagyis inkább a Correctura által, nagyon meg roncsoltatott, s még sokkal jobban disjecti membra poëtae, mint a Rhédeyném..." (HG. II, 785. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 270., 276. l.)

Méltó indulattal szól a kalózkiadásról Rhédey Lajoshoz intézett, 1804 júliusa után kelt levelében is: „Látám a tőle ellopatott, értetlenül lehányt vetett, Absyrtus módjára medeai kezekkel tagokra darabolt, széjjelszilált poémámat — nevem alatt — hírem nélkül — világ elébe bocsátva! [...] Méltóságos Úr!

már abból, hogy az én munkámat a papokéval Sándorfi úr el nem vitte, magamat megútáltnak ítéltem: de az hagyján, — azt a többi után írtam volna —; de mikor az első nyomtatott exemplárt megláttam, már akkor mélyen és a legbelsejéig érzettem a méltatlanságot, a megsértetést, és azt a kitörülhetetlen nemes bosszúságot, melyet a teremtő önmagunk féltésére mellünk körül mozgásba hozott." (HG. II, 800—801. l.)

1804. aug. 6-án Kocsi Sebestyén István hajdúböszörményi prédikátor a halotti búcsúztató egy kéziratos példányát visszaküldte a költőnek, s ebben említést tett a váradi „megheréltetett" kiadásról, s új, jegyzetes szöveg kibocsátását javasolta: „Én tellyességekben való kinyomtattatásokat ezen verseknek javallanám az Úrnak; még pedig némelly világosító Jegyzésekkel, mint Gyöngyösi' s más Poéták is adták ki igy Carmenjeiket." (CsEml. 157. l.)

Az első, 1804-i kiadás — Csokonai feljegyzése szerint — már 1804 májusában elkészült (v. ö. HG. II, 800. l.; Gulyás József: *Csokonai a lélek halhatatlanságáról,* DebrSz. 1927: 161. l.); a második váradi kiadás az AV.-ban, 1805 őszén, Szent Mihály napja után kerülhetett ki a nyomdából; v. ö. Illei Takács Károlynak Kiss Imréhez szóló 1805. aug. 10-i levelével (CsEml. 217. l.). Itt szó esik a bölcselő költemény töredékben maradt előszaváról is: „A' Verses predikatzió utóljára jöhet, úgy tartom, mint szomorú darab. Az előtte való rövid p[rae]fátió n[em] egész ugyan, de; sovány ítéletem szerint, kinyomtatódhatik, a' meddig tart, 's utánna lehetne tenni p. o.: mérész szószóllóját *a' többi nints meg,* valamint a' Deák classicusokb[an]; *desiderant.*" (Uo.; v. ö. 589. l.)

A későbbi kiadások az 1805-i Csokonai által ellenőrzött szövegen alapulnak. Márton az 1813-i PM. IV. kötetében az *Alkalmatosságra írt versek* fejezetében közölte, az utolsó helyen, de nála a XXIX. darab (míg az AV.-ban a XXXIV.), mivel több verset elhagyott. Az 1816-i NPM., „Alkalmatosságra írt nevezetesebb versek" sorozatában az utolsó, a III. darab. Toldy, aki az AV. anyagát nagyjából az „Elegyes költemények" Harmadik könyvébe sorolta, ott közölte tárgyalt versünket is, az utolsó előtti helyen: *A lélek halhatatlansága. Halotti versek Rhédei Lajosné eltemettetésekor* címmel (ld. VIII. h., ill. 142—164. h.). Kföldy a II. kötetben az Alkalmi vagy elegyes versek sorában az utolsó, XXIX. helyen adta ki, mint Márton a PM.-ben.

A debreceni Csokonai Naptár 1877/78. évi kötetében közölte újból a verset (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 385. l.). A HG. az AV. anyagában adta ki.

A bölcselő vers későbbi önálló kiadásai közül nevezetes a Karácsony Sándor bevezető tanulmányával megjelent kötet, amely függelékben a *Konstanzinápoly,* a *Marosvásárhelyi gondolatok* c. verseket, valamint a költő 1795. jún. 15-i debreceni búcsúbeszédét is tartalmazza; címe: Csokonai Vitéz Mihály: *A lélek halhatatlansága.* Debrecen, 1940. Exodus, Szoboszlai Mata János címlapjával. Az Exodus-füzetekben Karácsony Sándor előszava nélkül is megjelent: Csokonai Vitéz Mihály: *A lélek halhatatlansága,* Debrecen, 1940.; ennek második kiadása Kolozsvárott, 1944-ben látott világot.

A későbbi gyűjteményes kiadások — FK. — M. — az AV. szövegét adták közre.

Keletkezése

A nagy bölcselő költemény keletkezésével kapcsolatban voltaképp az a kérdés vetődik föl: megírhatta-e a mintegy ezersoros művet az alatt a rövid egy hét alatt, míg 1804. ápr. 8-tól 15-ig, a temetés napjáig, Váradon tartózkodott a költő.

Az, hogy néhány korábbi bölcselő költeményét is beleépítette halotti búcsúztatójába, régóta ismert: ezek azonban együttesen is csak jelentéktelen részét teszik a lélek halhatatlanságát fejtegető terjedelmes munkának.

Két nézet áll szemben egymással: az egyik szerint lényegében Nagyváradon, a temetést megelőző napokban írta meg versét a költő, a másik vélemény szerint korábban megírt költeményét használta föl a temetési szertartásra.

A keletkezés — a genezis — kérdésével behatóan Teveli Mihály, Gulyás József, Horváth János és Karácsony Sándor foglalkozott, a következőkben idézendő tanulmányaikban.

Teveli 1900-ban megjelent értekezésében utalt Toldyra, aki azt írta kiadása életrajzi részében, hogy: „Április 10. indult ő meg Nagyváradra, hová huszonnégy órai folytonos utazás, álmatlanság, rendetlen élelem, hideg nedves levegő által elgyengítve érkezett meg más nap a különben is félbeteg Csokonai. Csak itt készült el végképen, nappali s éjjeli munkával, nagy lelki megfeszítéssel, s mint hiteles forrásból állítható a bor mértéktelen használata mellett, mellyel talán az úti fáradalom és gyengélkedés által ellankadt idegeit akará költőnk éleszteni, a nem kevesebb mint hét énekből és kereken ezer versből álló költemény, melly mind e mellett s alkalmi részei dacára, tartalmasságával, poetai erejével és fenséges érzületével díszes helyet foglal tanköltészetünk osztályában." (LXIX. h.) A „csak itt készült el végképen" mondatot Teveli úgy értelmezte, hogy „Toldy szerint már Debreczenben is dolgozott rajta"(*Csokonainak „A lélek halhatatlanságáról" írt tanítóköltemény.* A körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola harminczadik évi értesítője. 1899—1900. Körmöczbánya, [a továbbiakban: Ért.] 1900. 12. l.), s ehhez még ezt a megjegyzést fűzte: „ott csak egy napi érkezése lett volna rá, mely idő alatt a nagyszabású és rendszeres műnek tervével és vázlatával is alig készülhetett el." (I. h.) Ugyanitt „romantikusnak" nevezi némely életrajzírója idevonatkozó megállapítását, mely szerint borozással élesztgetve erejét s ihletét, s szinte egy éjszaka készült volna el a több mint ezersoros költemény. Nem nevezi meg a szerzőt, de Haraszti is éppen elég regényesen adja elő a nagy bölcselő költemény megszületését: „már 12-ike volt, s a temetésnek már három nap alatt kellett megtörténnie: a Csokonai búcsúztatójából pedig még a terv is alig készülhetett el. Ugyan mikor is gondolhatott volna erre, tán otthon, ama lázas, utolsó éjjelen?

Elzárkózik tehát s dologhoz lát, úgy mint ő szokott: rohamosan, fejszédülésig. Hogy lankadt izmait felfrissítse, bort hozat. Már régóta, ritkán ivott, hisz egészségére már most — mily jókor! — erősebben vigyázott. Az ital meleggel árasztja el, lassúdt vérét sebesebb forgásba hozza s a munka könyebben megy. A bor fogy, a papir jobban-jobban telik, — már az ezredik

verset írja: az idő virradóra áll, de az ő elméje most borúl homályba... Kimerülten ejti le tollát..." (304. l.)

A következőkben Teveli elsőként veti föl azt a gondolatot, hogy a költemény töredékes *Előljáró beszéd*-ében említett „egyéb okok" között, amelyek miatt arra határozta magát, hogy „a' Lélek halhatatlanságáról" beszéljen, ott lehetett az is, hogy „már előbb is foglalkozott vele" (i. m. 13. l.). Majd Csokonainak Rhédey Lajoshoz intézett keltezetlen levele alapján, amelyben krónikaszerűen idézi az eseményeket ápr. 8-tól ápr. 14-ig, azt fogalmazza meg, hogy a vers I—III. részének már előbb el kellett készülnie: „E szerint a költő legfölebb április 12-én délután és az esti órákban foghatott volna hozzá nagyszabású művéhez; de az meg teljes lehetetlenség, hogy már következő napra kész lett volna az egész tulajdonképeni tanítóköltménynyel (846 vers). Pedig úgy kellett volna lennie, mert 13-án már az atyafiaktól való búcsúztatást, a VII. éneket írta. Valószínű tehát, sőt biztosra vehetjük, hogy Csokonai már előbb is dolgozott ezen a művén és rendszeres, önálló költeménynyé dolgozta volna föl tárgyát, ha nem jön közbe ez a váratlan meghívás. *Minden jel arra mutat, hogy csak az I—III. ének volt készen, mikor Nagyáradra kérették.*" (I. m. 13—14. l.)

A következőkben azt igyekszik bizonyítani, hogy az I—III. rész már korábban elkészülhetett; ezt részben tartalmi s szerkezeti, szerkesztési adatokkal próbálja alátámasztani: a IV. részbe belefoglalta *Az Álom* című korábbi (1794-i) versét, az V. rész pedig nem más, mint a Pope-ból fordított *A' haldokló Keresztyény*. Erről ezt írja Teveli: „A milyen részletező, mondhatni bőbeszédű a költő a három első énekben, olyan szűkszavú, s csak a leglényegesebbre szorítkozó a továbbiakban. Atheusnak, Sokratesnek s a megboldogúltnak utolsó érzéseit, gondolatait szinte csak vázlatszerűen tárja elénk

Egyedüli kivétel Confucius utolsó vallomása, búcsúja az élettől, mely 105 verssorra terjed. Azonban hiába keressük itt kelet Sokratesének mélyebb értelmű jellemzését. Túlságosan terjengős körűlírása annak a gondolatnak, hogy a haldokló Confucius nyugodtan adja át testét a természet nagy műhelyének. Szinte csodálkozva kérdezi az olvasó, mit keres ezen a helyen az álom testvéreként feltűntetett halál romboló hatásának ilyen részletes leírása? Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Csokonai már előbb elkészített tervének megfelelően, úgy a hogy, be akarta fejezni idáig, a IV. énekig, gondosan kidolgozott művét. S hogy ez lehetővé váljék, fölhasználta egy régebben írt költeményét." (I. m. 14. l.) Az V. részről ezt mondja: „Itt sem volt már érkezése a költőnek, hogy a 18 sornyi bevezetés után — mely a rögtönzés bélyegét hordja magán, — új, eredeti vallomást mondasson a haldoklóval, hanem felhasználta [...] a Pope-ból fordított költeményt." (15. l.)

Majd arról ír, hogy Csokonait utolsó éveiben különösen foglalkoztatták a lét-nemlét kérdései, s ezzel magyarázható, hogy — szerinte — fele részben már kész költeményt vitt magával: „az eddig mondottakból is világos lehet előttünk, hogy nem pusztán szoros értelemben vett alkalmi költeménnyel, megrendelt búcsúztatóval van dolgunk. A költő életének utolsó éveiben philosophiai tanúlmányokban keresett vígasztalást; testi szenvedései sokszor a

múlandóság, a halál képét rajzolták lelke elé és szinte kényszerítő erővel hatottak rá, hogy a lét és nemlét kérdésével foglalkozzék. Pope, Rousseau, Tiedge elmélkedései ezekről a már csak titokzatos voltuk miatt is vonzó kérdésekről lekötötték figyelmét. Hogy olvasta műveiket és hogy nyomot hagytak lelkében, azt egy kis összehasonlításra, azonnal észreveszszük." (Uo. 15—16. l.) S a névsort még megbővíthetjük külföldi és hazai szerzőkkel, hiszen a halál, a halálon túli élet egyik fő kérdése volt a szigorú valláskritikával föllépő racionalista „philosophusi század"-nak. A fejtegetés végén a szerző így összegzi végkövetkeztetését: a „költemény egy része — véleményünk szerint I—III. éneke — már jóval a nagyváradi temetés előtt készen volt" (i. m. 26. l.).

A nagy gondolati vers keletkezését illetően a későbbi tanulmányírók Teveli nyomán haladtak.

Jó negyedszázaddal később foglalkozott a keletkezés kérdésével újból Csokonai összes műveinek, az 1922-i HG.-nak egyik sajtó alá rendezője, Gulyás József. Tevelire is hivatkozva emlékeztetett *Az Álom* s *A' haldokló Keresztyény* beiktatására: „E részek beiktatása azt bizonyítja, hogy költőnk *régebben meglévő* darabjait is felhasználta 1006 sorból álló nagy költeménye megírásában. Nem is igen lehetett volna ideje teljesen újat írni április 8-a óta. Április 10-én reggel indult el s másnap reggelre ért Váradra szekéren. Ha Rousseau az »Efraimi levitát« 1762-ben postakocsiban meg is tudta írni, Csokonai legfeljebb gondolkodhatott a parasztszekéren." (*Csokonai a lélek halhatatlanságáról.* DebrSz. 1927: 162. l.)

A következőkben újabb érvekkel egészíti ki Teveliével rokon következtetését: „Halotti versekkel Csokonai már 1795 előtt is foglalkozott (pl. Fényes István, Mihályfalvi István halálára). Az »Álom« c. verséhez is régebbi dolgait használta fel. Pl. »A szeretet« e sorai: »Majd mikor én porrá leszek és a temetőnek fűvei felszívják az én nedveimet..., mikor még porom is visszatérvén az ő elementumába, csak egy név válik belőlem« (II, 568. l.) hasonló gondolatot tartalmaznak az alább fölszámlált sorokkal.

A példasorozat is bizonyítja, hogy költőnk a gyorsan szükséges búcsuztatóhoz felhasználta régebbi verseit s dolgozatait." (I. m. 162—163. l.) Majd Csokonai Pope- és Rousseau-ismerete nyomán igyekszik évszámszerűen is meghatározni Gulyás az első kidolgozások keletkezését, megállapítva, hogy a költő „Rousseauval 1794—95-ben kezdett foglalkozni" (i. m. 164. l.), viszont *Az Ember; a' Poézis első Tárgya* c., 1801-i költeményében vélte fölismerni a nagy bölcselő költemény csíráit, s a „Potosi"-t említő 1802-i levél (ld. HG. II, 725. l.) által is megerősítve, úgy látta, hogy „az első felvillanás 1801 végéről való" (i. m. 165. l.). Mindezt igazolva érezte Tiedgének Teveli által forrásként említett 1801-i *Urániá*-jával is: „Erre az évszámra mutat a Teveli által a források közt említett *Tiedge* »Urániája« is. Tiedge nevét Csokonai sehol sem említi. Elfogadható azonban Tevelinek az az állítása, hogy az I—III. rész már 1804 előtt készen volt, a IV. részbe beillesztette az »Álom« c. költemény megfelelő helyét, az V. részbe (mint az I. kiadás benthagyott sorai bizonyítják) Pope »Haldokló keresztyénét«. A VI. részben régebbi búcsuztatói nyomát látjuk; a VII. részt április 13-án írta." (Uo.)

Csaknem negyedszázaddal később Horváth János foglalkozott — a korábbi kutatások nyomán — a bölcselő vers keletkezésével, Tevelihez hasonlóan az előszó „egyéb okai"-t úgy értelmezve, hogy „e tárgyról voltak már dolgozásai" (Csok. 33. l.), mégpedig „jóval a Rhédey-féle megbízatás előtt" fogott hozzá „egy nagyobb bölcselmi költemény megírásához" (32. l.), s „ezt a félig kész dolgozatát szemelte ki", hogy a temetésen elmondja (uo.): „mintha eddigi költészetével szemben egy új feladat kitűzése lenne; mintha ugyancsak ekkortájt emlegetett epikus circulusa mellett egy filozófiainak a kezdetét is tudatosan jelezné. Filozófiai tanulmányokkal különben ekkor-tájt is foglalkozott, úgy látszik, egyre több érdeklődéssel. Nagyon valószínű tehát, hogy jóval a Rhédey-féle megbízatás előtt hozzáfogott egy nagyobb bölcselmi költemény megírásához a már említett hatások alatt is, és hogy a megbízást megnyervén, a búcsúztató elmélkedő részéül ezt a félig kész dolgozatát szemelte ki, sebtében hozzáfűzve a még beleilleszthetőt (az *Álom* című, a *Haldokló keresztyén*-t), s a Váradon kapott adatok alapján a tulajdonképeni búcsúztatót." (I. m. 32. l.) Gulyás Józseffel összhangban Horváth is úgy vélte, hogy tervszerű filozófiai érdeklődés, valóságos „filozófiai circulus" termékei lehettek az 1804 előtt kidolgozott részek, együtt néhány rokon tárgyú bölcselő költeménnyel.

Másutt is e felfogás szellemében írja, hogy: „A négy első rész talán nagyrészt kidolgozva már készen lehetett, ezt az ötödiket már a megrendelés után vehette hozzá." (34. l.) A III. részről is úgy vélekedett, hogy „ennek adatait nem lehet sebtében összekapkodni" (35. l.). A költemény helyenként tapasztalható stiláris egyenetlenségét is a különböző időpontokban kiérlelten, ill. sebtében elvégzett munkával magyarázta: „Ez alkalomszerűtlen, vagy kirívó részletek nagyrészt annak tulajdoníthatók, hogy már készen vitte megával, mint korábbi másnemű inspiratio termékeit s hevenyészve egészítette ki." (35. l.)

Új adatokkal mutatott rá arra is, hogy már 1795 előttől foglalkoztatta a költőt verseiben a halál gondolata (30—31. l.): ezekre a tárgyi magyarázatokban térünk ki.

A bölcselő költemény itt vázolt keletkezésének Karácsony Sándor mondott ellent 1940-ben megjelent, előbb már idézett tanulmányában. Kétségbe vonta, hogy a költő „kész anyag"-ot vitt volna magával Váradra: „Minek is volna kész anyag: egy hosszú életen keresztül készült ő már erre a témára s készül egy idő óta különösen is, hiszen kezdiformán legeslegjobban az isteni filozófia érdekelni. A theológia meg éppen tanult mestersége, Rousseau mostanában divatos író. De hiszen összevissza olvas ő tücsköt-bogarat amúgy is. Van anyag bőven. Most az imént említett körülmények, ha netán szüksége volna rá, még a tetejébe el is kámpicsorítják: a helyzete itt Váradon, a betegsége, meg hogy készen kell a versekkel lenni ilyen rövid idő alatt, törik-szakad. A bor fűti. A helyzet tüzeli. A mondanivaló majd szétrepeszti. Az idő szorítja. A becsvágy sarkalja. Őbelőle meg elég könnyen árad a poézis. Hát egyszercsak elkezd áradni." (I. m. 18. l.) A továbbiakban némi kétellyel szólt mind a két nézetről, mint autopsziával voltaképp bizonyíthatatlanról: „Lehet, hogy én tévedek, mikor azt állítom, hogy a Lélek Halhatatlansága Váradon készült, lehet, az

téved, aki az ellenkezőjét állítja, hogy t. i. nagyrészt már készen volt és csak maga a búcsúztató íródott hozzá. Mindkét vélekedés csupán egyféleképen bizonyíthat, szívére tett kézzel, áhítatosan rebegve: Isten bizony! Kiki azt higgye el, amelyiket akarja. Én nem is nagyon erőltetem a magamét senkire, mindössze megismétlem, hogy nincs szükségünk egy Váraddá vitt kész fogalmazvány feltevésére." (18—19. l.) De végül mégis a háromnapos váradi születést találta hitelesnek — lélektani megfontolásból is: „Végképpen nincs szükségünk rég elkészített impurumokra. A Lélek Halhatatlansága megszülethetett három nap alatt. És három nap alatt is született. Azért olyan egyöntetű. Azért olyan kerek egész. Azért olyan eredeti. Azért olyan szép. Azért süt belőle annyi lélek." (20. l.)

Újabban Szauder József szólt a keletkezés kérdéséhez: ő az 1801-re keltezhető *Léthe* című verset előgyakorlatnak tekintette a halotti búcsúztatóhoz: a „*Léthe* [mint az *élet* anagrammája] ... nyilván a lélek halhatatlansága előkészületeihez tartozott — szenvedélytelen vallomástétel a megsemmisülés vágyáról" (ItK. 1973: 671. l.).

Ugyanitt a Kotzebue-ból fordított *A' Kétségbeesés* utolsó részéből is idézett párhuzamos sorokat — ezt a fordítást pedig mi — ellentétben a korábbi kiadásokkal — 1804-ből származtatjuk (ld. Szauder i. m. 672. l. s kötetünk 920 kk. oldalát).

Csokonai legújabb monográfusai is úgy látták, hogy a bölcselő költemény Váradon született meg: „A verse [...] még nem lehetett készen, mikor elindult Váradra, de a *hangot már elkapta*" — írta Vargha Balázs (ArcV. 336. l.). Julow Viktor is úgy vélekedett, hogy „Csokonai óriási munkabírása utolsó fellobbanásával, s régebbi költeményeit is beleépítve a kompozícióba, néhány nap alatt befejezte hatalmas filozófiai poémáját." (Csok. 212. l.)

A mi véleményünk Karácsony Sándoréval egyezik meg: a bölcselő költeményt — halotti búcsúztatót — a két említett betoldást leszámítva, Nagyváradon fogalmazta a költő, az 1804. ápr. 15-ét megelőző napokban. Műfajilag ugyanis mindvégig halotti búcsúztatóval állunk szemben: a föltételezett hallgatóságra utaló kiszólások, megszólítások, a versek egész menete, stílusa erre vall, vagyis ki kell zárnunk, hogy kész elmélkedő verset vitt volna magával Váradra: az I—III. rész éppúgy a búcsúztató műfajába tartozik, mint a befejező VI—VII. rész. Írt Csokonai néhány nap (vagy néhány óra?) leforgása alatt korábban is már terjedelmes, 120—150 sornyi halotti búcsúztatókat, s nem sokkal rövidebb idő alatt írt meg olyan több száz soros alkalmi verseket is, mint *Az 1741-ki Diéta* (673 sor), *Az Igazság' Diadalma* (400 sor) stb. (ld. Cs/ÖM. III, 186—207. Cs/ÖM. IV, 214—226. l.). Igaz, hogy ezúttal nagy bölcselkedő, gondolati verset alkotott; de az is igaz, amire a korábbi méltatók is rámutattak, hogy ez a kérdéskör — a halál, a halálon túli élet — szinte kezdettől foglalkoztatta, s nemcsak őt egyénileg, hanem korát, a „philosophusi század"-ot is. Csokonai már 1794-ben ezt írta Nagy Gábornak: „Nékem ugyan nem volna egyéb vágyásom, hanem hogy németül megtanulhassak, és egy kevés új filozófiát s mathezist érthessek." (MM. II, 813. l.) Az „új filozófia"-ba, a racionalizmusba pedig beletartozott ez a fontos lételméleti kérdés is; éppen

Az Álom c. 1794-i verse (amelyet itt tárgyalt nagy gondolati költeményébe is beleépített) tanúsítja, hogy ez a kérdéskör költészetében is helyet kapott, s ugyanezt bizonyítja két 1801 körüli gondolati verse is, a már említett: *Az Ember; a' Poézis első Tárgya* s a *Léthe.* Legfontosabb érvünk azonban az általunk 1804-re keltezett Kotzebue-ból fordított *A' Kéttségbeesés,* amely Csokonai valamennyi filozofikus verse, illetve fordítása közül legközelebb áll *A' Lélek' halhatatlansága* gondolatmenetéhez (különösen a 135—265. sorban foglaltakhoz). Erre a szoros kapcsolatra korábban nem utaltak, mivel a fordítás — noha már a múlt században is megjelent — nem élt az irodalmi köztudatban. A Kotzebue-fordítás s tárgyalt versünk szoros kapcsolatára szinte egy időben mutatott rá Szauder József (v. ö. ItK. 1973: 672. l.) s különösen Vargha Balázs, aki így írt a két bölcselő vers szoros rokonságáról: „volt neki magának is egy indulatos monológja: Kotzebue-tól a századforduló színpadának enfant terrible-jétől fordította *A kétségbeesés*-t. Ennek tónusa annyira egy a *Halotti versek*-évl, hogy akár centót csinálhatnék a kettőből felismerhetetlenül összekeverve a sorokat:

S kivált mikor látom, hogy a gonoszoknak
Tűndöklő napjai kényekre forognak,
Szabadon ferednek az ártatlan vérbe
S a szűzek erkölcsét nyerik érte bérbe, (Ez Csokonai)

Mikor a meggyilkolt virtus végnyögése
S az imádó arany bájoló pengése
Együtt hangzanak el a virtus sírjából
S könnyet facsarhatnak a nem érző fából. (Ez Kotzebue)"
(ArcV. 336—337. l.)

(A további párhuzamokra a tárgyi magyarázatokban térünk ki.) Az *Előljáró beszéd*-ben említett „egyéb okok" egyike lehetett a nem sokkal korábban fordított Kotzebue-vers friss élménye is.

Mindezek alapján az látszik legvalószínűbbnek, hogy a nagy gondolati költeményt — amelynek tárgya 1793 óta foglalkoztatta a költőt mint a kor egyik legélőbb filozófiai kérdése — saját korábbi gondolati élményei, olvasmányemlékei alapján 1804. ápr. 11—14. között írta meg Nagyváradon.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a versnek eredeti kézirata nem maradt, bár Toldy említ egy általa látott kéziratot, amely az AV.-beli szövegtől nem különbözött (928. h.), Kazinczy pedig szól az 1804 májusában „Bagoson újra dolgozott" változatról (ld. CsEml. 484. l.); ezek azonban nem maradtak ránk. Így a szövegkritikai fejezetben csak két változatról szólhatunk: az 1804-i kalózkiadás (Sz_1) s az AV.-beli közlés szövegéről (Sz_2).

A cím az Sz_1-ben s az Sz_2-ben nem azonos. Az Sz_1 szövege: „*Halotti Versek.* / amellyeket / néhai méltóságos / Kohányi / Kátsándy Therezia / asszony / császári és királyi arany-kútsos / kis rhédei / Rhédei Lajos / úr / házas-társának / Eltemetésekor tartott / Tisztesség tételre / készített és el is mondott / Csokonai Vitéz Mihály / Április 15-ik Napjánn. 1804. / Nagy-Váradonn, / Máramarossi Gottlíb Antal' betűivel. / 8-r 39. l." (V. ö. Cs/ÖM. I, 276. l.) Az Sz_2-beli cím, némi eltéréssel: „Halotti Versek, / Néhai Méltóságos Kohányi / Kátsándi Therezia / Aszszony, / Cs. és Kir. Arany-Kultsis Kis-Rhédei / Rhédei Lajos / házastársának eltemettetésekor. / Nagy-Várad, 13. Apr. 1804."

A költeménynek új címet először Toldy adott, mikor az „Elegyes költemények" Harmadik könyvében *A lélek halhatatlansága* címmel közölte, alcímként pedig az AV.-beli címet adta (némi eltéréssel). A címadásról ennyit írt a jegyzetekben: „E címet a kiadó találta jónak a költemény elébe függeszteni" (927. h.). A címadás az AV.-beli *Előljáró beszéd* e két mondatán alapul: „a' Lélek' halhatatlanságát választottam matériául" (AV. 263. l.), illetve: „meghatároztam magamat, hogy a' Lélek' halhatatlanságáról peroráljak" (uo.). Kföldy — aki már bizonyára ismerte Toldy kiadását — némileg óvatosabban így közölte a címet: **Halotti versek,** *a' lélek halhatatlanságáról.* (II, 225. l.)

A későbbi kiadások címei Toldy hatása alatt kerültek a vers fölé; a HG. Toldyt követte, az alcímben azonban némileg jobban igazodott az AV. szövegéhez. De a HG.-nak *A lélek halhatatlansága* címhez fűzött jegyzete (I, 339. l.) félreértésen alapul: „Az 1804-ben megjelent külön kiadása Csokonai tudta nélkül, sok hibával jelent meg. A címet a kiadó adta neki." (I. h.) Toldy megjegyzése, hogy „E címet a kiadó találta jónak a költemény elébe függeszteni" — nem a váradi Máramarosi Gottlieb Antalra, hanem magára Toldy Ferencre vonatkozik. A FK. Toldy, ill. a HG. szerint közölte a verscímet, Vargha Balázs kiadásai (ÖV. — M.) visszatértek az 1804-i, ill. 1805-i váradi kötetek címadásához: *Halotti versek* főcímmel közlik a verset, alcímként pedig az AV.-beli alcímet idézik.

Mivel *A lélek halhatatlansága* Toldynak Csokonai előbeszédén alapuló, de lényegében önkényes címadása, s mivel a *Halotti versek* cím önmagában túl tág, s több Csokonai-versre is vonatkoztatható, leghelyesebbnek az látszott, ha Kföldy eljárását követjük, s — Csokonai helyesírásával — a következő címmel idézzük a költeményt: *Halotti versek, a' lélek halhatatlanságáról.* Toldynak az 1804-i első kiadásra vonatkozó megjegyzése nem meggyőző: „A jelen költemény az Alk. írt Versek első (váradi) kiadása szerint adatik. Eltéréseit a váradi 1804-ik külön kiadástól nem tartottam szükségesnek kijelelni, miután azt, mint az életrajzban elmondatott, hitelesnek nem tekinthetni." (928. h.) Bizonyosra vehető, hogy a szövegeltérések egy része — mint első kidolgozás — Csokonaitól erednek, ha netán Sándorffi József, a működvelő költő esetleg helyenként bele is dolgozott (vö. HG. II, 794. l.).

Az Sz_1-ben a költemény — a „társ"-szerző megnevezése nélkül — Rhédey Lajos verseivel kezdődik, amelyekben egyes szám első személyben elbúcsúzik elhunyt feleségétől (3—7. l.); ezeket függelékként közöljük. Előtte az 1—2. oldalon egy-egy Horatius-idézet olvasható: „- - - Non ego te meis / Chartis

inornatan S i l e b o , / - - nec patiar - - / - - - Carpere lividas / Obliviones, Horat." (1. l.); „Ah! Te meae si partem animae rapit / Maturior vis, quid moror altera? / Nec carus aeque, nec superstes / Integer, Horat" (2. l.).

Az Sz_1-ből hiányzik az *Előljáró beszéd* s a fejezetek címei. Az Sz_2-ben a címlap hátoldalán Rousseau *Émile*-jéből származó idézet olvasható (AV. 261. l.), s ezt mi is közöljük.

1. Sz_1: A kezdő szavak nincsenek kiemelve, a mondat végén vessző.
2. Sz_1: ***A'melynek Sekszpirral nehéz meg fejtése,***
3. Sz_1: *a' mellyet ha mélyenn vizgál**unk.***
4. Sz_1: *mélységeknek mélyére talál**unk.***
6. Sz_1: *kérdésben**n** [...] sóhajt;*
7. Sz_1: *voltóm, érzem gyengeségem,*
8. Sz_1: *bé borúl, és [...] kétsségem.*
9. Sz_1: ***M**ikor [...] **É**gig* Kp. n.
10. Sz_1: ***I**steni **L**ángot egy **P**orba**n*** A sor végén vessző.
11. Sz_1: ***lebegő** szárnyaim,*
12. Sz_1: *sír pa**r**tyára [...] lábaim.*
13. Sz_1: *Az **É**g, és **F**öld*
14. Sz_1: *Angyal meg **Á**llat [...] por meg pára.*
    Sz_2: A sor végén nincs kp.; az Sz_1 szerint em.
15. Sz_1: *látom mindég is kell lennem,*
16. Sz_1: ***H**a nem [...] bennem.*
17. Sz_2: *elkell* A Sz_1 szerint em.
    Sz_1: *múlnom, **mi szükség most** élni?*
18. Sz_1: *reménylni?*
19. Sz_1: *eggy számkivetett, és mint eggy* A sor végén kp. n.
21. Sz_1: ***R**endelésem*
22. Sz_1: *me**nn**yek*
24. Sz_1: *Reménylyek*
25. Sz_1: ***S**emmiség! óhatjlak* sh.
26. Sz_1: *viszsza [...] **rontsolt** gyermekedet.*
27. Sz_1: *Bóldog [...] bóldog*
28. Sz_1: *izlelte*
29. Sz_1: *van, és*
30. Sz_1: *menni:*
32. Sz_1: *esmért halál karjain aludnám.*
35. Sz_1: ***Lételt!*** A szó nagyobb betűtípussal szedve.
    ***M**ennyország ezer ínségbe*
36. Sz_1: ***Nem-Lételt!*** Nagyobb betűtípussal szedve. ***P**okol* A sor végén pont.
37. Sz_1: *éltem szigettyében,*
38. Sz_1: *kőszikla tornyán a' hab **szigetében,***
39. Sz_1: *partotok kétes meszsziségét,*
40. Sz_1: *folyását, vagy*

41. Sz_1: *Cháosz bőgő torkolattya*
42. Sz_1: *Az Elementumok fogát tsattogtattya,*
43. Sz_1: *'S varásló bal kezét* A sor végén kp. n.
44. Sz_1: *Elveszek;* A szó nincs kiemelve.
45. Sz_1: *Kárpittya [...] Reménységnek*
47. Sz_1: *Mennyből szált* Kp. n.
48. Sz_1: *'S ha*
49. Sz_1: *Lételnek,*
50. Sz_1: *Mellyek vígasztalnak 's erőmben*
51. Sz_1: *Halhatatlanság kezdeti* Kp. n.
52. Sz_1: *gondolok, érezek.*
53. Sz_1: *Te ki*
54. Sz_1: *képzeled,*
55. Sz_1: *Te ki* A Sz_1 szerint em.
    Sz_1: *dólgokat*
56. Sz_1: *nagyságokat,*
57. Sz_1: *TE*
58. Sz_1: *meg teremtett Levegő, Víz, Föld, Ég;*
59. Sz_1: *újj Világot,*
61. Sz_1: *nővök*
64. Sz_1: *Valóság, [...] Lélek,*
65. Sz_1: *Igazgatója e' Por-machinának,*
66. Sz_1: *Plánétának;*
67. Sz_1: *Szály ... önn' természetedet*
68. Sz_1: *ételedet.*

A II. rész címe az Sz_1-ből hiányzik, úgyszintén a 69—70. sor is.

71. Sz_1: *vitattya [...] oly* Kp. n.
73. Sz_1: *le rontó*
74. Sz_1: *meg osztható [...] talál;*

Az Sz_1-ben itt még ez a két sor következik:

Mert a' ki e' mindent semmiből alkotta,
A' meg semmisítést magának tartotta

75. Sz_1: *A' mellyeket* Kp. n.
76. Sz_1: *Elementumával;*
77. Sz_1: *ily [...] Machinákat*
78. Sz_1: *ujj,* 's *ujj [...] el.*
79—84. Az Sz_1-ből ez a rész hiányzik.
85. Sz_1: *Te meg óh Nemes Valóság!*
87. Sz_1: A sor végén kp. n.
89. Sz_1: A bekezdés hiányzik, a *Bölts* szó nincs kiemelve. *Vétek*
90. Sz_1: *tám'*
91. Sz_1: *Ő, eggy*
92. Sz_1: *Valóságot*

94. Sz_1: *minteggy*
95. Sz_1: *Emberek* A *jó* nincs kiemelve. *valójában*
96. Sz_1: *mivóltunk [...] magában.*
97. Sz_1: *is, azt sem érdemellyük,*
98. Sz_1: *tisztellyük.*
99. Sz_1: *Te óh [...] Kútfeje, Tengere,*
100. Sz_1: *sár,*
101. Sz_1: *eggykor, örvendhetsz é annak?*
102. Sz_1: *eggy Halhatatlannak?*
103—104. Az Sz_1-ből ez a sorpár hiányzik.
105. Sz_1: *Hogy, a' ki*
106. Sz_1: *közt*
107. Sz_1: *meg hóltak [...] említtsen* Kp. n.
109. Sz_1: A sor végén kp. n.
110. Sz_1: *Te oly*
111. Sz_1: *legfőbb [...] meg fosztanál*
112. Sz_1: *meg tsalnád*
113. Sz_1: Az Sz_1-ből hiányzik a bekezdés s a kiemelés.
Istene! [...] roszszak Bírája,
114. Sz_1: *bé vall [...] esztendők*
115. Sz_1: *részrehajlástól*
116. Sz_1: *Kezekkel ingatod*
117. Sz_1: *határt?*
118. Sz_2: *oly* em. *fizetel* Az Sz_1 szerint em.
Sz_1: *árt,*
119. Sz_1: *sujtó*
120. Sz_1: *Veretlen [...] élnek,*
121. Sz_1: *vírtus [...] bujdoklik,*
122. Sz_1: *szenyved, [...] közt fuldoklik.*
123. Sz_1: *Te,*
125. Sz_1: *Erkölts Világába mégyek,*
126. Sz_1: *tudom mit [...] tégyek;*
127—134. Az Sz_1-ből ez a rész hiányzik.
135. Sz_1: *Most látom az áldott Virtust tsúffá teszik*
136. Sz_1: *háborgattyák, űldözőbe*
137. Sz_1: *halálra kontzolják,*
138. Sz_1: *martzongolyák,*
139. Sz_1: *Kivált* Kp. n.
142. Sz_1: *Szüzek erköltsét [...] érte*
143. Sz_1: *Törvény úttyán meg késelik,*
144. Sz_1: *A' rongyos Árváknak [...] bé nyelik,*
145. Sz_1: *álnokság hálóját hintik el,*
146. *A' Törvény kötelét [...] el;*
147. Sz_1: *bóldogság* kp. n.
148. Sz_1: *Szívek nyugott és víg, [...] ortzájok.*

149—164. Az Sz_1-ből ez a részlet hiányzik.
165. Sz_1: ***Mi** hát a' szenyvedő [...] jutalma?*
166. Sz_1: ***Vírtus***
167—345. Az Sz_1-ből ez a rész hiányzik, s helyette az Sz_2 277—278., 311—320. sorai következnek. A 310. sor után az Sz_1-ben ez a sorpár található:

Ha Lelkünk Testünkel eggyütt meg szűn lenni
Nem lehet éltünkből vígasztalást venni.

311. Sz_1: ***De** érzem hogy lelkem tehe**t**tségi*
312. Sz_1: ***Érzem** a' Fő Lélek **H**elytartója*
313. Sz_1: ***Talán reménységem** több*
315. Sz_1: *bé tőltöm he**ll**yemet,*
Sz_2: *hogy, ha* em. Az Sz_1-ben itt kp. n.
316. Sz_1: *rá eszmélés* A sor végén pont.
317. Sz_1: ***És** [...] **az** Uram **Th**ronusáig*
318. Sz_1: *Ki látok [...] létel közpon**t**yáig,*
319. Sz_1: *fel lelem,*
320. Sz_1: *képzelem.* —
Az Sz_1-ben itt a 345—352. sor megfelelője következik.
345. Sz_1: *London u**tt**zája [...] posvá**n**nya*
346. Sz_1: *bóldog **É**letet kívá**n**nya,*
347. Sz_1: ***K**hinai*
348. Sz_1: *leg végsőbb*
349. Sz_1: *dühö**tt** **b**elébe*
350. Sz_1: *ember társát*
351. Sz_1: ***D**éli nép*
352. Sz_1: *lép.* —
353—366. Az Sz_1-ből ez a rész hiányzik.
367. Sz_1: ***V**ilág **P**olgára,*
368. Sz_1: *tudására,*
369. Sz_1: *Barátom hányd*
370. Sz_1: *Meg látod hogy **e**ggy*
371. Sz_1: ***E**ggy ember, **e**ggy Nem,* köz [! sk.] ***L**élek,*
372. Sz_1: *fel ruházott*
373. Sz_1: *Látta a' mit*
374. Sz_1: *elő adta [...] szabadon,*
375. Sz_1: Kp. n.
376. Sz_1: *javát,*
378. Sz_1: ***H**ogy [...] **N**emes [...] illene,*
379. Sz_1: *a' me**l**y [...] természete,*
380. Sz_1: *bé burko**l**t*
381. Sz_1: *e**gg**y bóldog fény 's [...] ki fejtette,*
382. Sz_1: *vallotta, 's szerette;*

383. Sz_1: *mérészelem*
384. Sz_1: ***Hit**, mintsem az **Értelem**,*
385. Sz_1: ***Nép*** Kp. n.
386. Sz_1: *kételkedővé, vagy **Filosofussá;***
387—432. Az Sz_1-ből ez a rész hiányzik.
433. Sz_1: *mely bóldogító a' Vallás érzése,*
434. ***Bár ily eggyűgyű is Lelket ád ízlése,***
435. Sz_1: *vígasztalya a' **Négernek***
437. Sz_1: *a' **Pérui** bányák*
438. Sz_1: *Az **Élet** és **Pokol***
439. Sz_1: *jaj szók, bilints-tsörgések* Kp. n.
440. Sz_1: *A' rabság, a' kínok már **Lelkéig***
441. Sz_1: *A' **Pogány***
442. Sz_1: *értzek*
443. Sz_1: *viszsza hátrál letörli*
444. Sz_1: ***Tengerre** fordíttya szemeit.*
445. Sz_1: ***Mely***
446. Sz_1: ***És e'** nyomorgatás [...] közt hánykódik,*
447. Sz_1: *Gondolja majd*
448. Sz_1: *Melyben [...] kínok*
449. Sz_1: *szellők lágy meleg szárnyain,*
450. Sz_1: ***Lelke** [...] tenger partyain.*
451—452. Sz_1: E sorok hiányoznak.
453. Sz_1: ***ujj** [...] elmúlt kinnyait,*
454. Sz_1: *Átkozza [...] **Urait***
455. Sz_1: A bekezdés hiányzik. *Neme,*
456. Sz_1: ***Északi 's Déli Hitnek** egy lántz szeme;*
457. Sz_1: *tisztelt **Elefántok***
458. Sz_1: *enni való*
460. Sz_1: ***Tenger***
461. Sz_1: *Földünk leg szelídebb 's leg régibb **Nemzeti,***
462. Sz_1: ***Khina** és India, a' Jőszeg'* [sh. = *Jószag*] ***szigeti***
464. Sz_1: *tsak hogy [...] száll. —*
527. Sz_1: ***Szentté** [...] **Hagyományok***
528. Sz_1: *Partya [...] **Kórmányok***
529. Sz_1: ***Olyan***
530. Sz_1: ***Okosságnak úttyán***
531. Sz_1: ***Országot***
532. Sz_1: *apró, [...] **közt*** Kp. n.
533. Sz_1: *És hogy **minnyájáról** ítéletet*
Sz_2: *mindnyájától* sh., az Sz_1 szerint em. *ítéletet* Az Sz_1 szerint em.
535. Sz_1: Nincs bekezdés, a név nincs kiemelve.
536. Sz_1: A szavak nincsenek kiemelve; *Az Istent, a' **Lelket** vakmerőn tagadta,*
537. Sz_1: ***Jó** 's roszsz közt, különbséget nem tett,*

538. Sz_1: *teremtett,*
540. Sz_1: ***Állati-ösztön ingerlette,***
541. Sz_1: ***Tsak** [...] véttségtől,*
542. Sz_1: *A' hol [...] fenyítéktől;*
543. Sz_1: *belé lépvén*
544. Sz_1: *szívébe*
545. Sz_1: Hiányzik az idézőjel; *Meg van, vártam [...] azt*
547. Sz_1: *ki fogy.*
548. Sz_1: *formába [...] **mach**ina testemet*
549. Sz_1: ***E**lementumok,*
550. Sz_1: *És **É**n [...] **É**n. — Érzem ez a' halál*
551. Sz_1: ***Mel**yen*
553. Sz_1: *fel gyúla 's el álva* [!]
554. Sz_1: ***M**ost is [...] gyertya, de mely nem ég,*
555. Sz_2: *kívánjam e'* Az Sz_2 szerint em.
Sz_1: *kívá**nny**am é*
556. Sz_1: *Kívánom; de tudom hogy*
Sz_2: *tudom, hogy, lehetetlen* em.
557. Sz_1: *erő**s** **V**ad **É**sz*
558. Sz_1: *Meg tsalhatna nemes**bb***
560. Sz_1: *Fel nyitná [...] életem*
561. Sz_1: Kp. n.
562. Sz_1: ***T**sendes [...] véreteket; Miért?*
563. Sz_1: ***M**iért [...] **É**n? 's **m**iért*
565. Sz_2: ***O**h a' mellyet*
566. Sz_1: *nem létel örök **T**engere mint ijjeszt,*
568. Sz_1: *bóldogodás, [...] édesít!*
569. Sz_1: *létele 's kútfeje!*
570. Sz_1: *Isten! hogy ha **T**e*
571. Sz_1: ***o**h vagy **o**h!*
572. Sz_1: *Szá**nn**y [...] nevetem **Mennyei** létedet.* Hiányzik az idézőjel, az Sz_2-ből a mondatvégi pont; em.
573. Sz_1: *men**n**yünk ébrett**e**bbhez,*
574. Sz_1: A sor végén vessző.
575. Sz_1: *Hajnal szárnyai [...] fel vesznek,* sh.
576. Sz_1: ***K**hina [...] par**ty**ain* A sor végén vessző.
577—581. Az Sz_1-ből ez a részlet hiányzik.
581. Sz_1: ***Ott a' hol egy** nagy **b**őlts és az **É**g* Kp. n.
582. Sz_1: *Nap nyugo**tt** **Ruszszoja,***) [*)Rousseau], Kelet **S**ocratesse*
583. Sz_1: *Confucius;* A név nincs kiemelve; *munkáib**a***
584. Sz_1: *hiba,*
585—586. Sz_1: Ez a rész hiányzik.
587. Sz_1: *e**gg**y leg nagyobb, leg régibb*
588. Sz_1: *erköltsre, jó rendre* A sor végén vessző.
589. Sz_1: *lá**tt**yuk itt;* Az *Istent* nincs kiemelve.

590. Sz_1: ***L**elket*
591. Sz_1: *vólt* A sor végén vessző.
592. Sz_1: *Hall**y**unk hát **egy** szót a' **haldokló*** A sor végén pont.
593. Sz_1: Hiányzik a zárójel. *Oh! halál te* A sor végén kp. n.
594. Sz_1: ***Z**árt szemem*
595. Sz_1: *vég nyugalom?*
596. Sz_1: ***b**iztat a' sír-halom?*
597. Sz_1: *visz**sz**a száljon,*
598. Sz_1: ***B**előllem*
603. Sz_1: *álmodási,*
604. Sz_1: *halottak alvási.*
605. Sz_1: *óh, 's mi a' kik*
606. Sz_1: *Ő **r**óllok [...] beszé**l**ük;*
607. Sz_1: ***d**e*
608. Sz_1: *találom;*
609. Sz_1: *lész **a' mi por, füst vala,***
610. Sz_1: *válik a' mi [...] vala,*
611. Sz_1: ***büdös rodhadt testté** [...] lészen,*
612. Sz_1: *egészen,*
613. Sz_1: *von**n**ya*
614. Sz_1: ***A'** göröngy köz**t** [...] **S**keleton**n**ya,*
615. Sz_1: *sokára bár értz kő vólna*
616. Sz_1: *is,*
617. Sz_1: *aërbe*
618. Sz_1: ***A' S**ír [...] **l**idértz* A sor végén vessző.
619. Sz_1: *meg gyűlvén*
620. Sz_1: *Föld színén maradnak, 's öszve egyesűlvén*
621. Sz_1: *pl**á**nta gyökerek*
622. Sz_1: ***B**előlök a' **f**üvek*
623. Sz_1: *lész az **É**lőből Minera,*
624. Sz_1: *plánta, és*
625. Sz_1: *meg esznek*
626. Sz_1: *Belő**l**e [...] vesznek:*
627. Sz_1: *mi! Hanem vígyáz* A sor végén kp. n.
628. Sz_1: ***N**intsen **munkáiban** hézak és enyészet,*
630. Sz_1: *elmú**l**tával másik**a**t* sh. *táplálja:*
631. Sz_1: *vóltam [...] is míg*
633. Sz_1: ***S**emmiség ölébe,*
634. Sz_1: *nemtudás tsendes éjjelébe,*
635. Sz_1: *a' természet**nek**, mintegy [...] meg hólt*
636. Sz_1: *Részetskéje akkor ki nem **fejtődtem** vólt;*
637. Sz_1: ***u**jjonan*
638. Sz_1: *egy **kitsiny** meg hólt részetskéje;*
639. Sz_1: ***N**emes **Á**llatnak*
640. Sz_1: ***N**em bánom [...] Miner**ává** lettem:*

641. Sz_1: *De Te Mennynek Ura!*
642. Sz_1: *okosbá*
643. Sz_1: *tehettséget?*
644. Sz_1: ***érjem el a' véget?***
A Sz_1 szövege logikusabb.
645. Sz_1: *meg szűrjem,*
646. Sz_1: *Szabad lévén a' sok bú bajt*
647. Sz_1: *eggy romló [...] neveljek hízlaljak,*
648. Sz_1: ***Egy***
649. Sz_1: *Nem! Te [...] alkottál,*
650. Sz_1: *egy vagy és minden, a' Te*
651. Sz_1: *karikánk forgása*
652. Sz_1: *kezdődől* Kp. n. *végződik,*
653. Sz_1: *Szent ujjaid helyét* sh.
654. Sz_1: *rendnek*
655. Sz_1: *rendet,*
656. Sz_1: *Egy részért az Egész uttyából*
657. Sz_1: *Meg van a' föld, 's a' kő hogy*
658. Sz_1: *Meg van [...] éljen, tápláljon,*
659. Sz_1: *Állatot [...] önként*
Sz_2: *önként* Az Sz_1 szerint em.
660. Sz_1: *haló,*
661. Sz_1: *légyen,*
663. Sz_1: *magában,*
664. Sz_1: *Ez okos és bolond, jó 's rosz*
Sz_2: *jó* A hiányjelet értelemszerűen pótoltuk.
665. Sz_1: *Tőlled [...] tzélja 's*
666. Sz_1: *Az a' bóldog [...] meg felelhet ennek,*
667. Sz_1: *meg van*
668. Sz_1: *A' ki [...] hijjába élt,*
669. Sz_1: *tudom és*
671. Sz_1: *rendelt hellyemet bé tőlteni*
672. Sz_1: *Ha olykor hézakot [...] is, bántam*
673. Sz_1: *És most, hogy [...] megszűnöm,*
674. Sz_1: *szomorít, [...] bűnöm;*
675. Sz_1: *viszsza adom lételem az Égnek,*
676. Sz_1: *hellyemet [...] Teremtésnek szánnya*
677. Sz_1: *bánnya. —*
679. Sz_1: A bekezdés hiányzik. *A' harmadik halott, [...] vitte,*
681. Sz_1: *az Isten létével*
682. Sz_1: *elmével;*
683. Sz_1: *Socrates ez,* A név nincs kiemelve.
685. Sz_1: *leg tisztábban*
686. Sz_1: *eggy Természetnek Fia*
687. Sz_1: *leg böltsebbnek*

689. Sz_1: ***De hírtelenkedvén hamis gyanúival,***
690. Sz_1: *őtet gyilkosi**val**.*
691. Sz_1: *Mennyünk [...] **B**őltsekkel*
692. Sz_1: *meg nyugott Lélekkel,*
adgya
694. Sz_1: *Tömlötz Hadnadgya,*
695. Sz_1: *kezébe*
696. Sz_1: *szól barátih**oz***
697. Sz_1: Az idézőjel hiányzik.
*Lelkek Lelke, **T**e [...] igaz, és*
699. Sz_1: *figyelmezz,*
701. Sz_1: *E' Földön [...] napjaim*
702. Sz_1: *Bóldog [...] felé. Lelkem* Kp. n.
703. Sz_1: ***bóldog** kebeledbe*
704. Sz_1: *szállani **J**ó Atyám!*
705. Sz_1: *meg iván **K**elyhedet **o**h* Kp. n.
706. Sz_1: *után**n** [...] hagyom.*
707. Sz_1: *Hogy hogy drága*
708. Sz_1: *leve**r**t*
710. Sz_1: *Meg nyugvás*
711. Sz_1: *Még is szántok:*
712. Sz_1: *Meg bánt **F**érjfiak!*
713. Sz_1: ***B**alzsamo**m**úl az **É**szt*
714. Sz_1: ***V**irtust. De **T**e [...] **T**e is* Kp. n.
715. Sz_2: *Plátom* Az Sz_1 szerint em.
Sz_1: *Plátóm [...] **É**g!*
716. Sz_1: ***O**h **J**ó*
717. Sz_1: *ama*
719. Sz_1: *Bátran drága **B**arátim!*
720. Sz_1: *eggykor **T**i*
721. Sz_1: *Meg láttok; mit is ér,*
722. Sz_1: *kesere**g**ni,* sh.
723. Sz_1: *eg**g**y*
724. Sz_1: *Rettegtethet **e*** Az Sz_1 szerint em.
Sz_2: *Rettegtethet é az halál?*
725. Sz_1: Hiányzik a cím és a bekezdés.
*Ily [...] **ű**ldözött*
726. Sz_1: ***Soc**rates [...] **T**anítványi*
727. Sz_1: *Lelke vólt*
728. Sz_1: ***R**égi Világ fe**d**hetetlen Böltse:*
729. Sz_1: *setétnek 's*
730. Sz_1: *eg**g**y [...] **K**eresztyént vi**z**sgálunk,*
731. Sz_1: *ki tisztázott*
732. Sz_1: ***M**aga az Igazság*
733. Sz_1: *ha a' kik*

734. Sz_1: *szemlélünk.*
736. Sz_1: *vehetni,*
738. Sz_1: ***Hal**juk vég óráján [...] **H**alottunkat,*
739. Sz_1: ***J**ó Lélek*
740. Sz_1: ***P**éldára:*
Az Sz_1-ben sor után még a következő sorpár áll:

De minthogy elmémet 's tollamat gyengéllem
Érzés[e]im a' Pópe szent Lantyán beszéllem:

741. Sz_1: ***ez** a' gyenge por testbe **ő**ltözött*
742. Sz_1: *magához, vég **h**őrgési*
743. Sz_1: Hiányzik az idézőjel. ***I**steni*
744. Sz_1: *hagyd el hagyd*
745. Sz_1: ***T**estet; [...] játszó*
749. Sz_1: *b**ó**ldog*
750. Sz_1: ***P**alotái*
751. Sz_1: *Ha**l**d azt kiáltyák fen**t*** Kp. n.
752. Sz_1: ***É**gi rokon jövel!*
753. Sz_1: Kp. n.
754. Sz_1: *Meg zavarodtanak*
755. Sz_1: *Bé **hunyt***
756. Sz_1: *szé**jj**el oszoltanak,*
757. Sz_1: *Léle**k**zetem [...] szűnni. **O**h* Kp. n.
758. Sz_1: *ki m**u**lni?* A szó nincs kiemelve.
759. Sz_1: *föld elő**ll**em*
760. Sz_1: *látt**y**a [...] **É**g ki nyílt,*
761. Sz_1: ***k**ar Serafimnak*
762. Sz_1: *tsendűl;*
763. Sz_1: *által adván*
764. Sz_1: ***M**ennybe emelkedem.*
765. Sz_1: ***F**ulánkod **o**h **h**alál!* Kp. n.
766. Sz_1: *diadalmadat óh **k**oporsó!*
Az Sz_1-ből a fejezetcím hiányzik.
767. Sz_2: ***I**gy* Az Sz_2 serint em.
Sz_1: ***É**g [...] **V**árára*
768. Sz_1: ***N**emes Lélek,*
769. Sz_1: *vőlgyében**n***
770. Sz_1: ***A**ngyali képben**n**,*
771. Sz_1: *v**ó**lnának,*
772. Sz_1: *T**á**m [...] le szálnának;*
773. Sz_1: *világban**n**,*
774. Sz_1: *v**é**gyen [...] b**ó**ldogságbann.*
775. Sz_1: *v**ó**lna*
776. Sz_1: *Ki sugárzott v**ó**lna [...] **L**elke*

777. Sz_1: *eggy ily Fényes Sereg,*
778. Sz_1: *Mely [...] bánkódik*
780. Sz_1: *ki multakor [...] irígy*
781. Sz_1: *Erkölts*
782. Sz_1: *érzik,*
783. Sz_1: *Tör'sök Ház [...] sarjazattya,*
785. Sz_1: *Mátka, eggy [...] Feleség,*
786. Sz_1: *Mely a' Nemes*
787. Sz_1: *Aszszonyság kinek*
788. Sz_1: *Eszét, Lelkét*
789. Sz_1: *Párisba*
790. Sz_1: *rólla sok Könyv-Iró szólna:*
792. Sz_1: *mulatozó*
794. Sz_1: *betegségit,*
795. Sz_1: *vóltak [...] Vére;*
796. Sz_1: *szált kevélység 's vad gög a' Lelkére;*
797. Sz_1: *vólt, nem [...] hatalmas, nem kemény*
Sz_2: *hatalmas nem* Az Sz_1 szerint em.
798. Sz_1: *vólt [...] tünemény,*
799. Sz_1: *kémélt Ő.*
800. Sz_1: *tanult mert*
801. Sz_1: *önn'*
802. Sz_1: *dítsérte,*
804. Sz_1: *Teste gyenge vólta,*
805. Sz_1: *világ rabjává*
807. Sz_1: *Még is [...] élet javával,*
808. Sz_1: *izleltette azt ember-társával.*
809. Sz_1: *Oh Felséges Virtus ott tetzesz Te*
810. Sz_1: *vagynak,*
811. Sz_1: *eggy jót illik*
812. Sz_1: *fel áldozni,*
813. Sz_1: *mások ítélete,*
814. Sz_1: *emberek élete,*
815. Sz_1: *Midőn — ezek* A fölösleges gondolatjelet a Sz_1 szerint em.
Sz_2: *Midőn ezek jőnek a' Virtussal perbe,*
816. Sz_1: *emberbe.*
817. Sz_1: *boldogúlt Lelket ily Pontból tisztelem,*
818. Sz_1: *Tsuda eggy*
819. Sz_1: *a' hólt felett,*
820. Sz_1: *meg fundált*
821. Sz_1: *ily hoszszan ki tettem,*
823. Sz_1: *Engedj meg Szent Árnyék ha ez köz-siralom*
824. Sz_1: *Neved magasztalom;*
825. Sz_1: *Virtusidról*
826. Sz_1: *meg szűntél már lenni,*

828. Sz_1: *haloványodása,*
830. Sz_1: *dítséretidre [...] lenni:*
831. Sz_1: ***K**oporsó és*
832. Sz_1: *Meg győznek [...] tsak ugyan*
834. Sz_1: *vólt*
835. Sz_1: *Vedd jó néven tőllem [...] meg tisztellek*
836. Sz_1: *meszsze magasra, — **M**agadig*
Az Sz_1-ben e sor után nincs elválasztójel.
837. Sz_1: *Karok tőllem tám* Kp. n.
838. Sz_1: *bóldogúltnak [...] hallyátok*
839. Sz_1: *azt a' mit*
840. Sz_1: *írjam, a' mi tiszteletbe vagyon?*
841. Sz_1: *ti néktek [...] le rajzoltak*
842. Sz_1: *Ama két **T**udósok kik [...] szóltak.*
843. Sz_1: ***L**antommal [...] szózattyát*
844. Sz_1: *ki rebegjem [...] indúlattyát:* E sor után hiányzik a fejezetcím, ellenben ez a szöveg olvasható: „Bútsúzik elsőben is Méltóságos Császári és Királyi Arany Kúltsos Kis Rhédei *Rhédei Lajos* Úrtól, mint szomorúan el hagyott Szerelmes Férjétől."
845. Sz_1: *Zárt*
846. Sz_1: ***S**zeretett **N**evedre,*
847. Sz_1: ***S**etéttségnek [...] éjjelében*
848. Sz_1: *Rhédey látlak.*
849. Sz_1: *Látlak, **esmérlek,***
850. Sz_1: ***S**zerelemnek deli **T**árgya, **L**elkem,*
851. Sz_1: ***H**ív, 's **N**emes [...] **B**arátom*
852. Sz_1: *Látlak, ölellek.*
853. Sz_1: ***O**h! [...] **ó**ltják*
854. Sz_1: ***E' setét, sűrű** ködök, az*
857. Sz_1: *Jöszte, hív*
858. Sz_1: ***S**zomorú **V**ilágát,*
859. Sz_1: *erőss [...] le hatolhat **é** sír*
861. Sz_1: *álltatások* Az Sz_1 szerint em.
864. Sz_1: *Thrézia szívét.*
865. Sz_1: ***N**emes **L**elkek remeke, **K**irályok*
866. Sz_1: ***M**agyar **H**érók **F**ejedelmi **V**ére,*
867. Sz_1: ***L**aurussal*
868. Sz_1: *közt.*
869. Sz_1: ***V**irtussal*
870. Sz_1: *Nyert ditsősséged;*
871. Sz_1: *bútsúm.*
873. Sz_1: *Jer, de mely [...] meg hűlt*
874. Sz_1: *közzé, **k**öszönöm;*
875. Sz_1: ***T**ornátz,*

876. Sz_1: *Érdem.*
Az Sz_1-ben e sor után még a következő részlet olvasható: „Bútsúzik Méltóságos Kohányi *Kátsándy Susánna* Aszszonytól; Méltóságos Maros-Németi Gróff *Gyulay Ferentz* Cs. K. Arany Kúltsos Úr Kedves Élete Párjától, mint élő és igen Kedves Testvérétől."
877. Sz_1: *Testvérem SUSÁNNÁM*
878. Sz_1: *vég szózatom,*
879. Sz_1: *Elválásom* Kp. n.
880. Sz_1: *le köt indúlatom,*
881. Sz_1: *Mennyei*
882. Sz_1: *Törvényi fel hivatnak,*
883. Sz_1: *eggykor*
885. Sz_1: *Gróff GYULAIDDAL*
886. Sz_1: *hűség karjainn,*
887. Sz_1: *Nagyra [...] Magzatiddal*
888. Sz_1: *öröm szárnyainn,*
890. Sz_1: *sohajtok*
891. Sz_1: *Isten hozzád ah! eggy oh!*
892. Sz_1: *bútsú szó!*
Az Sz_1-ben e sor után még a következő szöveg olvasható: „Bútsúzik Tekintetes *Radvánszky Therezia* Aszszonytól, Néhai Tekintetes *Szerentsi Jósef* Úr elmaradott Özvegyétől, mint igen kedves Jó Baráttyától."
893. Sz_1: *jaj! szót* Kp. n. A Sz_1-ben a versszakok nincsenek térközzel elválasztva, míg az AV.-ben háromsoros strófák találhatók.
894. Sz_1: Kp. n.
895. Sz_1: *Oh*
896. Sz_1: *SZERENTSY* Kp. n.
897. Sz_1: *Sírom szélétől* Kp. n.
899. Sz_1: *Rokonságnak,*
900. Sz_1: *Baráttságnak*
901. Sz_1: *Kéttzeres [...] kötele,*
902. Sz_1: *Én velem* Kp. n.
903. Sz_1: *köz-érzés*
904. Sz_1: *THRÉZIÁM! Szívem*
905. Sz_1: *elválás pontyán*
906. Sz_1: *Mely* Kp. n.
907. Sz_1: *ez életet,*
908. Sz_1: *Most mikor*
909. Sz_1: *Ott a' hol eggybe forradtunk*
910. Sz_1: *tétetett,*
911. Sz_1: *A' Baráttság*
912. Sz_1: *Ró'sákból font*
914. Sz_1: *minket,*
915. Sz_1: *Oh úgy* Kp. n.

916. Sz_1: *teli,*
917. Sz_1: *De **oh** bár mely **meszsz**iségre,*
918. Sz_1: *földre, földre **égre***
919. Sz_1: ***Eggy**eránt*
921. Sz_1: ***A'** tömlötznek*
922. Sz_1: *ból**ty**ain,*
924. Sz_1: ***A'** kék **É**gen ki könyöklök*
925. Sz_1: *Hallom tő**ll**ed **N**evemet,*
926. Sz_1: ***'S** valamel**y** tsillag sugára*
927. Sz_1: *szemed héjjára*
928. Sz_1: *emlékezésemet,*
929. Sz_1: *ditsőű**l**tek **O**rszága*
930. Sz_1: *leg főbb **b**óldogsága.*
932. Sz_1: ***B**arátainkról eszmélünk,*
933. Sz_1: ***H**ogy majd **v**elek **eggy**ütt* Kp. n.
934. Sz_1: *Leg vígasztalóbb*
935. Sz_1: ***Oh!*** Kp. n.
936. Sz_1: ***eggy**kor*
937. Sz_1: ***E**z élet tornátzibann,*
938. Sz_1: *kívánnya* Kp. n.
939. Sz_1: *köz**t** járjál **h**ívem*
940. Sz_1: *világ pusztáiba**nn**.*
E sor után az Sz_1-ben még ez a részlet következik: „Bútsúzik Tekintetes *Uray Juliánna* Aszszonytól Tekintetes *Domokos Jakab* Úr Élete Párjától, mint Kedves Baráttyától, a' ki terhes betegségében szüntelen mellette vólt."
Az Sz_1-ben a 8-as és 7-es sorok egymás után, egy hosszú sorba vannak írva, míg az AV.-ben két sorba vannak tördelve.
941. Sz_1: *Hát Te DOMOKOS JAKABnak* A *nak* rag dőlt szedéssel.
942. Sz_1: ***t**iszta [...] Hitvese,*
943. Sz_1: *b**ó**ldogtalanabbnak*
944. Sz_1: ***Frí**gyese*
946. Sz_1: ***k**itől a' vég pertzen**n***
948. Sz_1: ***még***
949. Sz_1: ***B**aráti*
950. Sz_1: ***p**éldája, és bélyege,*
951. Sz_1: ***I**nségnek*
952. Sz_1: ***szélvesze, és***
954. Sz_1: ***v**ígasztaltál*
955. Sz_1: ***Te** kísérted*
956. Sz_1: ***öszve rontsolt** testemet,*
957. Sz_1: ***k**öszön**nyemm** meg hűséged,*
958. Sz_1: ***'s** arany barátságodat,*
959. Sz_1: *Oh! **m**ár az **É**g [...] **T**éged*
960. Sz_1: ***'s** letette jutalmadat,*

961. Sz_1: *Meg őríz **K**edves*
962. Sz_1: ***É**s meg áld benneteket,*
963. Sz_1: ***V**égre velem, Kedveseddel*
964. Sz_1: *meg látod a' **S**zenteket.*
965. Sz_1: *GYULAI, BÁRTZAY **'s** RHÉDEI*
966. Sz_1: *Familiák, minden **V**érségei,*
967. Sz_1: ***N**emes*
968. Sz_1: ***I**thon*
969. Sz_1: *Vég bútsúmat*
970. Sz_1: *reátok,*
971—974. Ezek a sorok a Sz_1-ből hiányoznak.
975. Sz_1: *felsőbb **'s** [...] **R**endű **M**éltóságok,*
976. Sz_1: ***M**agyar **U**rak, **Ú**ri **A**szszonyságok!*
977. Sz_1: ***H**adi **T**isztek, [...] **T**satának*
978. Sz_1: *éltek, haltok, [...] Hazának,*
979. Sz_1: *tsínos Polgárjai!*
980. Sz_1: ***E'** tisztes **K**özönség **érdemes T**agjai!*
981. Sz_1: *váltatok*
982. Sz_1: *emlékezet **K**önyvébe*
983. Sz_1: *irántam tettetek;*
984. Sz_1: *áldottak, **már** [...] veletek.*
A Sz_1-ben e sor után hiányzik a választójel.
985. Sz_1: *pedig, [...] gyűltünk,*
987—988. A Sz_1-ből ez a sorpár hiányzik.
989. Sz_1: *Lélek sóhajtunk és*
990. Sz_1: ***H**áládó*
991. Sz_1: *a' vígasztal [...] fel találunk*
992. Sz_1: ***T**ársak lészünk 's*
A *többször* nincs kiemelve.
993. Sz_1: ***én*** A névmás nincs kiemelve. Kp. n.
994. Sz_1: *ily **n**agy **L**elkek közt **V**irtusid*
995. Sz_1: *Botsánatot **k**érek*
996. Sz_1: *szűk-váltáról, kis tehettségemről,*
997. Sz_1: *A' **m**ely*
998. Sz_1: *vólna a' **s**zelek* A sor végén vessző, gondolatjel nincs.
999. Sz_1: ***T**álentomim nem tüzessek* Kp. n.
1000. Sz_1: ***H**azám **L**antosi közt **K**özépszerű vagyok,*
1002. Sz_1: *lantomat;*
1003. Sz_1: ***H**ogy [...] **e**gy*
1004. Sz_1: ***E**nnyi **N**agy **B**ölts, **'s** **ts**inos **Ha**lgatóm vólt*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „hatalmas koncepciójú" bölcselő költeménnyel — (v. ö. Haraszti Gyula: *Csokonai Vitéz Mihály.* In: Beöthy I, 721. l., Németh László: *Csokonai.* In: *Az én katedrám.* Bp., 1959. 211—212. l.), amelynek „irodalomtörténetírásunk atyja", Toldy Ferenc is „díszes helyet" jelölt ki „tanköltészetünk osztályában" (Toldy LXIX. h.), s amelyet később „irodalmunk legjobb tanítóköltemé-nye"-ként is emlegettek (ld. Teveli Mihály: *Csokonai és Tiedge.* EPhK. 1900: 305. l.) — hosszú ideig nem foglalkoztak érdeme szerint, bár értékeit senki nem vitatta.

Voltaképp a maga korában sem volt egészen egyértelmű a fogadtatása: Kazinczy, aki már a vers előadásáról, Csokonai váradi szerepléséről ellenszenvvel nyilatkozott (ld. Muzárion. IV [1829], 60. l.; Kazinczy: *Az én életem.* Bp., 1987. 335—336. l.), később is gúnnyal írt róla Csokonai-paródiájában (ld. *Jövendölés* c. versének „Kérdéseknek kérdésára" c. sorát: CsEml. 526. l., továbbá: Szilágyi Ferenc: Nyr. 1974: 441. l.), s másutt is fenntartásokkal szólt róla: „Végye az Úr [...] a *Diaetai Muzsát* a' *Rhédeiné verseit* etc., mellyekben igen sok szép van, de csupa rendetlenség, zavar etc." (KazLev. III, 278. l.) Csokonai debreceni barátai, költőtársai viszont sokkal elismerőbben szóltak róla: Obernyik József, Fazekas Mihály (ld. CsEml. 154., 241—245. l.), Domby Márton (33—34. l.). Érdemben azonban — költői értékeivel, eszmevilágával — kevesen foglalkoztak, még a legtöbbet vélt vagy valóságos gondolati, irodalmi forrásaival: így Pope, Rousseau, Voltaire, Tiedge s az *Edda* jött számításba forrásaként (amelyekkel a következőkben részletesebben foglalkozunk). Lényeges azonban a vers forrásait s keletkezését, szerkezetét tekintve is a műfaja. A költemény — mint Karácsony Sándorral egyetértve már megállapítottuk — lényegében rögtönzés, filozófiailag tagolt fejezetekből álló halotti búcsúztató. S e tekintetben nem lényegtelen az sem, mit szerkesztett bele a versbe a költő 1804 áprilisában, ill. később, májusban, a bagosi átdolgozáskor.

A mű keletkezéséről maga Csokonai mondta el, hogy „az okoskodások láncszeméből vagy ő [= Sándorffi], vagy a purizálója most egy, majd húsz [...] verset kihagyott". (Ld. Gulyás József: *Csokonai a lélek halhatatlanságáról*: DebrSz. 1927: 161. l.). De hosszabb részek is hiányoznak az Sz_1-ből, s kérdéses, hogy ezeket is már Sándorffi hagyta-e ki, vagy Rhédei Lajos hagyatta el. Már Toldy is Rhédeit tette felelőssé, s Gulyás szintén: „Szerintem is *Rhédei a hibás.* Ő csonkította meg a Csokonai szövegét, vagy azért, mert a kéziratot olvasni nem tudta, vagy mert *a kihagyott részeket nem tartotta fontosaknak.* (Kárpótlásul a maga verseit csatolta.) Ha megnézzük a kihagyásokat, látjuk, hogy az elmélkedő részekből maradt el sok. Csokonai búcsuztatóiban elmélkedő rész vezeti be a búcsuztatót. Ezt Rhédei kevésbbé fontos résznek tekintette. Ellenben a búcsuztatót magát meghagyta, sőt a rokonsági viszonyt feltüntető magyarázattal látta el. Igaz ugyan, hogy innen is kihagyott négy sornyi szöveget, mely a máshitű papokhoz szólt, s a halotthoz intézett két sornyi szöveget, de lehet, hogy e részeket Csokonai később toldotta be, mikor Bagoson átdolgozta művét. Teveli Mihály a körmöcbányai értesítőben azt kívánja, hogy a búcsuztatót, mint a mű leggyöngébb részét a későbbi kiadások hagyják

el. De egy nagy költő értékes művének minden porszeme fontos; kétszeresen fontos itt, mert kulcsot ad a költemény létrejöttének megfejtéséhez." (DebrSz. 1927. 161—162. l.) Szerintünk azonban nem lehetetlen, hogy egyes részleteket — például a földrajzi példákat, az útleírásokból vett részleteket — utóbb írta bele, Debrecenben a költő, mikor már a források keze ügyében voltak.

Magáról az előadásról Kazinczy tájékoztatott, több ízben is: „Rhédeyné koporsóba tétetik, s 15-ben hercegi pompával temettetik. Tudta férje, mit csinál; gyermektelen feleségének erszényéből ment ki a pénz, nem az övéből. Debreceni predikátor Földvári predikációt, Budai Ézsaiás orációt monda, Csokonai pedig a katedrából a templomban olvasá fel verseit. Elragadtatva e megtiszteltetés szerencséjén, hisztrióhoz illett akciója. Rendes bosszút álla Budain, ki a Csokonai társaságától eltiltotta a deákokat; mert midőn verseiben az a sor fordult elő, amelyben ez álla:

»ezt előttetek már elmondá a két orátor.«

akkor Csokonai Földvári és Budai felé fordult, kezével oda mutatva, s sokáig megállott, úgyhogy Földvári és Budai szégyenszékben látszának ülni." (*Az én életem.* Bp., 1987. 335—336. l.) A Muzárionban pedig így írt róla: „A' kik jelen valánk a' Váradi temetésen, emlékezünk, melly rettegések közt hánykolódott, ha meg fog e neki engedtetni, hogy a' Predikáló és Parentátor után cathedrába léphessen-fel, elmondani előre-csudált versét; melly gravitással lépegete-fel a' grádicson, akarva csörtetvén oldaláról függő kardját; melly - arcczal 's hanggal mondá el az első sort *(Lenni? vagy Nem lenni? kérdések' kérdése);* — és midőn ott a' legjobbak' társaságában tölthette volna az egész estvét, neki mint volt elég, azok közt lenni, kik gégéjiket csudáltaták. Mind ezeket a' Kölcsey' szavának igazolására, 's azoknak, a' kik érteni akarják 's tudják." (Muz. IV, 1829)

Domby Márton, pedig így örökítette meg, s Kazinczyt talán — mint egyebekben is — ingerelte az első Csokonai-életrajz írójának tisztelő rajongása: „Mindenkor elevenen lessz előttem az a' szívható megjelenés, midőn ő a' palástos Minervától vég bútsút akarván venni, a' Debreczeni Kollegyiombann, egy a' maga nagyságát, 's megsértettetését mélyen érző Lélekkel, egy az elválás miatt vérhedző szívvel állott fel több mint ötödfél száz tanuló Társai között, hogy tőllök örökre bútsút vegyen. A' legfelsőbb potenciára emeltetett az ő meggyúlt Lelke, és valahány szikrát bocsátott ki magából, mind az az ő szájának, szemének, tagjainak mozdulatai által sokszorozódván, electromi batteriás villám gyanánt lövődött keresztül az ötöd fél száz Ifjún, és az egész Auditorium egy néma rángatódzásba jött. Én még igazánn tüzes és rettenetes actiót a' Theatrumon kívül csak ezt az eggyet láttam. Szemével, szájával, haja szálaival, karjainak 's tagjainak minden mozdulatival beszélt, indított, 's ontotta ki a' meggyúltt érzést. Hasonlót lehet mondani a' Gróf Rhédey Lajosné felett véghez vitt Actiójáról is. Véghez vitte ugyan az irígység itt is, a' mit véghez vihetett ennek gyalázattyára, nevetségessé való tevésére, és az ő érzékeny megkeserítésére: de a' Közönség szava decidált, és ezen Actio legjob-

ban megditsőíteni gondoltatott, mind ezen szomorú pompát, mind a' Gróf ízlését, és választását. Ez a' Csokonay utolsó Hattyúi szava ugyan nem egy könnyen fog kiesni a' jelen vólt Gyülekezet emlékezetéből. Illa fuit Divini Hominis tanquam Cygnea vox. Cic. de Orat. Ha ő Athaené Porticusában vagy Roma Rostrumában álhatott vólna, talán egy Filep és Clodius sem lett vólna, vagy ha az ő szava az Anglus Parlamentben hallattatott vólna: talán Napoleon sokkal régebbenn Sz. Helenában űlne." (33—34. l.)

Egy félreértés is ide tartozik, amelyet még Szerb Antal jeles magyar irodalomtörténete is tovább örökített: „Egy temetésen zuhogó esőben felolvassa nagy filozófiai költeményét a Lélek halhatatlanságáról; meghűl, tüdőbaja kiújul, és nemsokára elemészti a 32 éves költőt." (Szerb: MIr. 286. l.)

Csokonai a váradi református templomban, a szószékből adta elő megrendítő hattyúdalát, nem a sírnál, s már Nagyváradra is betegen, legyengülve érkezett meg (ld. HG. II, 792. l.). Tévesen gondolta el a szavalatot a sírnál, az áprilisi esőben Mocsár Gábor is, aki különben jó írói szemmel s érzékkel figyelt föl a költő Váradon lezajlott drámájára: „Másnap, április 15-én a nagy nap, a temetés. »Dél előtt az udvarban megjelentem; de a fekete ruhának alkalmatlan volta miatt t. Domokos Lőrinc ebédjére el nem mehettem.« Kopott volt a poéta fekete ruhája, könyökén foltozott is, nem mehetett a díszes társaságba. Sebaj: ha ebédhez a ruházat nem alkalmas, a sírnál megteszi, majd eltakarja a malaclopó köpönyeg. Délután a temetésen viharos szél fújt, szúrós eső csapkodott — igazi bolondos áprilisi idő —, s mire rá került a sor, költőnk már didergett. A tűz azonban, a belső, annál inkább hevítette. [...] A végére belerekedt. Arra számított, azt remélte-várta, hogy a nagytekintetű gyülekezet lenyűgözve hallgatja majd nemcsak a fennkölt gondolatokat, hanem magát az előadási akciót is — a dolog pont fordítva sikerült. A gyászoló nép a szöveget hosszallotta, oly csúf időben rövidebb is megtette volna, az előadás túlgesztikulált, harsány deklamációja pedig alkalomhoz nem illendő teátrumnak minősíttetett." (*A váradi temetés. Közelítés egy soha meg nem íródó Csokonai-drámához.* Ttáj. 1973/11: 58—59. l.)

A mű szerkezete, felépítése szorosan összefügg műfajával és keletkezése körülményeivel, amint már rámutattunk; szerintünk — Teveli Mihály, Gulyás József és Horváth János véleményével ellentétben — a témáról nem volt Csokonainak korábban kidolgozott munkája (nem számítva néhány hasonló tárgykörben mozgó bölcselő költeményét, fordítását, amelyekből egy-két részletet föl is használt): a halotti búcsúztatóba burkolt bölcselő értekezés ott született Nagyváradon, néhány nappal a temetés előtt. Ezért beszélhetett Horváth János a bölcselő költemény „felemás műfaji mivoltá"-ról (Csok. 36. l.); ezért írhatta róla Karácsony Sándor: „Bizony halotti búcsúztató a Lélek Halhatatlansága, csak hát olyan búcsúztató, amilyet egy vérbeli poéta tud készíteni." (I. m. 17. l.)

S mindehhez hozzátartozik még, hogy a halálra készülő — s az úton külön is súlyos tüdőgyulladást szerzett — költőt személyesen is nagyon közelről érintette a versében tárgyalt filozófiai kérdés, amint erre Horváth János is rámutatott: „Élet és halál nagy kérdése azonban nemcsak mint az emberiség

szószólóját, mint bölcset foglalkoztatta őt; hanem úgyis mint már-már a halállal vívódó embert, kivált most, élete vége felé; meg — egész életén át — úgyis mint költőt, ki a halhatatlanságon hírnevének, dicsőségének az emberek közt fennmaradását érti." (I. m. 37. l.)

A mű gondolati-szerkezeti vázát már Teveli elemezte: „Az 1006 verssorból álló költemény [...] 7 részre oszlik [...].

Maga a felosztás igen jellemző az egész mű gondolatmenetére. A skepticismus, a kételkedés hallatja először panaszát, ennek agyrémeit azonban eloszlatja a hívő lélek biztató szava, hogy kell lennie másvilági életnek. Az ész és a szív is e mellett szól; a népekben megszakítás nélkül élt a halhatatlanságban való hit; támogatták a népek vallásos meggyőződését az egyes philosophusok és általánossá tette a kereszténység. [...] A hamleti kérdéssel kezdi a lét nagy titkainak fejtegetését. [...] Miért vágyakozzék egy szebb, dicsőbb rendelés felé, egy méltóbb országba, ha nem juthat oda. Ha ilyen lesz a vég, akkor inkább boruljon rá mennél előbb a megsemmisülés." (Ért. 6. l.) De a pislákoló remény fényénél mégis nekivág, hogy »megfejtse létét«:

> Szállj magadba, nézd meg ön természetedet:
> Meríts erőt abból s fejtsd meg lételdet."

(Ld. uo. 7. l.)

Így veszi sorra, így tekinti át a többi hat részt is Teveli (7—11. l.).

Horváth János szerint a bölcselő költemény „Elrendezése igen világos" (i. m. 34. l.), s az egyes részletek gondolati anyagát elemezve, kiemel néhány merészebb, halotti búcsúztatóba nem illő részletet: „ama részeket sem szabad lezárt művek módjára megítélnünk, melyeket félig-meddig készen már magával vihetett Váradra. Temetési beszédhez túlságosan, szinte színésziesen személyes az első rész; a másodikban merész, az Istent csak feltételesen is vádoló, igen hosszú szakasz, mely az emberi méltóságnak szinte önfeledt, egyre indulatosabb profanizálásáig szilajodik el, Voltaire elméncségével »tollatlan két lábú állatnak« minősíti az embert, s ekként élezi ki végsőkig alkalmi, s utóbb visszavonandó felháborodását: »És ím egy ily fényes gyűlés hallatára, Az emberi hitvány kevélység truccára, Letészem az eddig viselt méltóságot S az állatok között kérek boldogságot.« Még ennél is tovább megy; Rousseau társaság-kerülését is keveselve, megveti a természet egyszerű fiait, jobbnak látná egy odvas makkfába költözni, csak enni, aludni egyéb állatok módjára: »Az égre nem nézek, földön jót nem teszek, Itt élek, itt halok, itt rothadok, veszek.« Igen erős, szinte megrendítő hatású hely — olvasva. De temetésen? Színészies és mesterkélt az átmenet is ez istentagadó látszatból a hithez. (Villámcsapás; a tűz; csak az ember tud tüzet csinálni; érzi, hogy mégis különb az állatnál: visszakéri a lehányt istenképet.) Szintén nem illő az alkalomhoz a III. rész záradéka, mely miután a műveletlen népek vallásáról szólt, az útazók írásait ajánlja a tündér románok helyébe." (I. m. 35. l.)

Véleményünk szerint azonban e részek „félig-meddig" sem igen lehettek készen a váradi temetés előtt, sőt egyikét-másikát inkább utólag (az ún.

„bagosi átdolgozáskor") iktathatta be a költő, mikor a források már jobban keze ügyében voltak, amint már érintettük.

A bölcselő vers szerkezetével — de csak az I. részre kiterjedően, ezzel azonban teljes részletességgel — Szauder József foglalkozott: „Az I. rész kulcsszava, a lét és nemlét ellentmondásának kifejezése minden szakasz élén, újból tehát és hangsúlyos helyen, megismétlődik. Az első szakasz *Lenni? vagy nem lenni?*-je a második versszak *vagyok — kell lennem — ha nem lészek* fordulataiban tér vissza, a harmadik szakasz elején a *Létel! Nem-létel!* felkiáltás ismétli meg s a negyedik szakasz élére az *örök létel* előérzetének jelzése kerül. A költemény gondolati-érzelmi árama erősen mederbe szorított s lassú mozgású, diszkurzív menetű, az első helyzet intenzívebbé variálásával, értelmének kibontásával, más oldalról való megvilágításával halad előre s az új fejlemény az előzmények jelentés- és kép-rétegeit reprodukálja magasabb fokon. Így térnek vissza az I. rész végén, a 4. szakaszban, más jelentésösszefüggésben, az 1. szakasz második felének alapelemei, az itteni ellentétező struktúrának azonban retorikus — érezhetően batsányias: »Te« — »Te« — »Szállj magadba« — felszólító alakzattá szerkesztésével. Az 1. szakasz közepén a kedélymozgás néhány fajtája szerepelt (érzem, érzem, reményem, kétségem), ez áll a 4. szakasz végén is (örvendek, búsulok, reménylek és félek), az 1. szakasz végén a *por* romlandó test jelentésben kétszer is előfordul, a 4. szakasz végén *pormachina* formában tér vissza, a *csillagok, az ég s a föld* 1. szakasz végi képe a *planétá*-éban ismétlődik meg a 4. szakasz végén, az *Én angyal meg állat* 1. szakasz végi kategorikus önjellemzése pedig a 4. szakasz végére az öntermészet önmagából való megfejtésének parancsává lesz: *Szállj magadba, nézd meg ön természetedet.*" („*Rémítő és vidító kétségek. A lélek halhatatlansága I. részéről.* Műhelytanulmány. ItK. 1973: 665. l.) A következőkben fölveti a shakespeare-i „Lenni? vagy nem lenni?" — kérdés versbeli eredetét is (azt, hogy honnan ismerhette meg Csokonai), valamint a költeménynek a Kotzebue-ból fordított „*A' Kéttségbeesés*"-sel és Pétzeli József Young-fordításával való összefüggését.

Szauder úttörő tanulmánya után Bíró Ferenc elemezte a bölcselő költemény gondolati szerkezetét, néhány lényeges mozzanatra mutatva rá: „Csokonai költeményének gondolatmenete a »lények láncolata« antik eredetű, de még a XVIII. században is eleven és nagy hatású teoriájának kereteiből indul. Az ember helyzetének leírása (ón lábai a sír szélére húzzák, de éteri szárnyai megnyitják számára a csillagok közötti teret; az »ég s a föld« között függ, nemes és gyenge »angyal meg állat«) a teremtés lépcsőzetes, az egyszerűtől az összetettig, az alantas anyagitól a magasrendű szellemiig húzódó elrendezettségének szkémájára vet éles fényt azáltal, hogy az embert e láncolat középső tartományába helyezi.

*A lélek halhatatlanságá*nak első soraiban olvasható interpetáció azonban rögtön azt is megmutatja, hogy itt a fokozatosság harmóniája megbomlott és éppen ott történt a zavar, ahonnan a lépcsőzetesség roppant rendje származott: ha a Teremtő változatlan hatalomként ülne helyén a költő világképében, akkor aligha merülnének fel ama »kétségek« a Mindenható hagyományos

hatalma alá rekesztve aligha vetélkedhetne az emberért az egymással szembeforduló anyagi és szellemi világ. [...] A két birodalomnak a versindítás pillanatában teljesen egyenlő esélye van: vagy a halál, vagy az élet vár bennünket a földi életen túl, s ez a vagy-vagy helyzet az ember számára azért merül fel különösen drámai módon, mert az élet után következő, az életre rácsapódó nemlét szörnyű, szörnyűbb mintha mindig a semmi lett volna. Csokonai nagy költői erővel ábrázolja ezt a feszültséget s ha mellékesnek tűnne is, mégis, fontos megjegyeznünk, hogy olyan feszültségről van szó, amely nyilvánvalóan az egész költeményre érvényes, mivel a mű tulajdonképpeni tárgya hordozza, a kérdések kérdése, amelyre a vers folyamán ki kell dolgozni a megnyugtató választ. E válasznak — a költemény indításának szellemében — azt kell tehát tartalmaznia, hogy az ember az anyagi világhoz tartozik-e vagy a szellemihez, ami magától értetődően válasz a lélek halhatatlanságának kérdésére is."(*A lélek halhatatlansága istenfogalmáról.* ItK. 1983: 259—260. l.)

Rámutatott Bíró arra is, hogy a korszak deista felfogása szerint az Isten léte nem lehetett kétséges, „Az Isten léte vagy nem léte a XIX. század legelső éveinek Magyarországán aligha lehetett egy bölcseleti költemény alternatív kérdésfeltevése, az lehetett viszont az isteni gondviselés léte vagy nem léte, különösen a feltételes mód lebegésében és különösen, ha hiánya a lélek halhatatlanságát valószínűsíti!" (I. m. 263. l.) S itt találkozik Csokonai költeménye szorosan Kotzebue idézett szkeptikus versével, *A' Kétségbe esés*-sel —, noha erre Bíró nem mutatott rá.

A bölcselő vers egyik gondolati mozzanatát azonban, hogy ti. a halhatatlanságot, a halhatatlan lelket (amit a költő egyáltalán nem keresztyéni — bibliai — alapon tárgyal) egyedül az az Isten veheti el, ill. vissza — az embertől, aki azt belélehellte, Bíró filozófiai princípiummá próbálja mélyíteni, pedig ez — szerintünk — lényegében csak költői kép, költői gondolat a versben:

> Mert a' ki e' Mindent semmiből alkotta
> A' megsemmisítést magának tartotta. —
> Nem halhatsz hát te meg, óh Nemes valóság,
> Ha tsak maga egykor a' Mindenhatóság,
> Ki akart, és véled közlötte lételét,
> Lángodra nem fújja a' semmiség' szelét.
>
> (AV. 270. l.)

E „baljós lehetőség"-et azonban Csokonai mindjárt el is utasítja, tagadja, tehát nem olyan fő kérdése ez a bölcselő versnek, mint amilyennek Bíró fejtegetése látja-láttatja: „a magyar költőt [...] láthatóan mély nyugtalansággal tölti el a lehetőség, hogy halálunk után lelkünk a semmiségbe oszolhat." (ItK. 1983: 262. l.).

Bíró szerint ehhez a gondolathoz Ch. A. Tiedge német költő már említett *Uránia* c. költeménye adta a mintát: „Tiedge-nek a kanti filozófia által befolyásolt, de a kanti logikától elég távol eső, meglehetősen rapszódikus gondolatfutamokból álló munkájában a hit viszaszerzése a tét s a kétség a lélek

halhatatlanságát illetően újjászületik az Isten létezésének elfogadása után is. Az esély, az Isten létezésének és így a lélek elveszésének az esélye azonban epizodikus marad s elég egyértelmű: ahhoz, hogy a Tiedge költeményében inkább csak retorikai lehetőségeket kínáló ötlet *A lélek halhatatlansága* gondolatmenetének átfogó mozzanatává súlyosodjék, Csokonainak az ötletben benne rejlő problematika iránti felfokozott fogékonyságára volt szükség." I. m. 260—261. l.) Tiedget azonban — mint a mű forrásairól szólva utalunk rá — nem is biztos, hogy ismerte Csokonai, s nála egyáltalán nem „súlyosodik" központi filozófiai kérdéssé a Bíró Ferenc által annak vélt gondolat; Tiedge helyett sokkal inkább Kotzebue-nak *A' Kéttségbe esés* c. nagy bölcselő verse volt az ihletője, hiszen a költemény következő, II., s legterjedelmesebb részében is az „Igazság Istené"-hez fellebbez a magyar költő: a földi igazságtalanságok végtelen sorát látva, tapasztalva.

S éppen az erkölcsi világ igazságtalanságai támasztanak kételyt benne az isteni igazságosság iránt, hiszen a különféle népeknél is az igazságtétel vágya támasztja fel a túlvilág igényét, a másvilági jóvátételt. A földi életben tapasztalható igazságtalanságok megkérdőjelezik az igazságos isteni világrendet is — s távolabbi vonatkozásban a keresztyén teológia igazságosztó Istenét — sőt annak létét; s ezzel együtt a lélek halál utáni létét, vagyis halhatatlanságát is.

Erre a kétellyel záródó hosszú fejezetre következik a III. rész, a „Népek — Revelatio, philosophia nélkül", amely a költő földrajzi olvasmányaiból s a Broughton religiói lexikonából megismert, nem keresztyén népek túlvilághitével igazolja — illetve igyekszik igazolni — a másvilág létezését s vele a lélek halhatatlanságát (amiről a példaként idézett hindu lélekvándorlás is szól).

A nem keresztyén népek hiedelemvilága után tér a IV. részben a költemény három olyan személyre, akik a „tsupa okosság" útján lépegettek; az első az Isten létét tagadó mondai Atheus, a második „Kelet Szokratesz"-e, Confucius, aki hitt ugyan az istenségben, „De a' halhatatlan *lelket* nem esmérte", s végül a sztoikus bölcset, az athéni Szókratészt szólaltatja meg a költő (aki talán legközelebb állt hozzá eszmeileg): ő az erény útján járt, amit az istenség megkövetelt, s ezért rettegés nélkül várja a halált. E fejezetben „Philosophia" szól „Revelatio nélkül"; a következő V. fejezetben pedig — egy Pope-fordítás formájában — a „Keresztyénség" — amely „philosophia is, Revelatio is" — szólal meg, igen röviden, s anélkül, hogy a keresztyén — különösen a protestáns — teológia halhatatlanság-tanításából valamit is megtudnánk — hiszen a racionalista század racionalista költője annak idején fölmentését is kérte a teológiai előadások hallgatása alól. (V. ö. Domby 9 kk. l.)

Németh László véleményével érthetünk egyet, aki „nagy koncepciójú, de inkább művészien bölcselkedő, mint meggyőzötten vallásos költemény"-nek nevezte a végső kérdéseket feszegető verset. (*Az én katedrám.* Bp., 1959. 211—212. l.)

A mű gondolati vázával kapcsolatban s korábban is szó esett már a szóba jöhető forrásokról. E kérdéssel először Haraszti Gyula foglalkozott, pontosabb egybevetések nélkül Voltaire, Pope, Rousseau és Bessenyei György nevét, ill. deizmusát említve (ld. Haraszti 315—316. l.). Ugyanő vetette föl először

Tiedge *Urániá*-jának esetleges hatását is: „nem csodálkoznám [...], ha egy szép napon valaki azzal a felfedezéssel lepné meg a Figyelő olvasóit, hogy a »Lélek halhatatlansága« is többé-kevésbbé idegen utánzat. Van is egy kíváló német tanköltemény, mely három évvel jelent meg a »Lélek halhatatlanságának« iratása előtt s hasonló tárgyú, a Tiedge Uraniája, mely kínálkozva kínálkozik az összehasonlításra, de melynek utánzásaként, bár a deismus elvei mindkét műben egyaránt jelentkeznek, még sem tekinthető a Csokonai költeménye, mely egyébiránt abban is érdekes hasonlóságot mutat a Tiedgeével, hogy az elmélkedéseket más versméretű ódákkal szakítja meg." (Figy. XIX [1885], 13. l.)

Teveli (Maurer) Mihály volt az, aki — anélkül, hogy Haraszti idézett megjegyzésére utalt volna — elsőként vetette egybe Csokonai és a német író filozófiai költeményét (*Csokonai és Tiedge.* EPhK. 1900: 303—308. l.), majd részletesebben, ugyanebben az évben, a Körmöcbányai Állami Főreáliskola értesítőjének idézett tanulmányában. Az utóbbiban Teveli érintette, hogy „Platon Phaidonja óta sok philosophus és költő szól erről a kérdésről" (5. l.). Platón idézett művére Karácsony Sándor is hivatkozott, s kívüle még a klasszikus római íróra, Ciceróra is: „Platon mondja, hogy minden görög és minden barbár egyek abban, hogy vannak istenek és éppen Cicero a de deorum natura-ban, hogy amiben minden természet megegyez, nem lehet az tévedés." (I. m. 21. l.)

Az ókori klasszikusoknak az istenek létével s a lélek halhatatlanságával foglalkozó művei — ezekre bölcselő költeményében nem tér ki külön Csokonai — mint iskolai emlék bujkálhatott fejtegetései mélyén, de igen erősen, hiszen a *Phaidon*-ban Szókratész és Kebész párbeszédében éppen a lélek halálon túli létéről, illetőleg „felébredéséről" — újraéledéséről, feltámadásáról — van szó, s Csokonai nemcsak Confuciust, „Kelet Szokratesz"-ét szólaltatja meg búcsúztatójában, hanem magát a görög bölcset is mint az erény mintaképét.

S Cicero és Platón két munkája mellett — hasonlóan lappangó formában — más művek is ott vannak virtuálisan a nagy bölcselő vers hátterében.

Moses Mendelssohn *Phaedon oder Über die Unsterblichkeit der Seele* c. munkája már 1767-ben megjelent, s 1793-ban magyarul is olvasható volt, éppen az Uránia folyóirat egyik munkatársának, Pajor Gáspárnak fordításában, bár a kötetben nem nevezte meg magát, *Fédon vagy a lélek halhatatlanságáról.* Három beszélgetésekben írta német nyelven Mendelson Mózes. Magyarra fordíttatott egy magyar hazafi által. Pest, 1793. (V. ö. Szinnyei: MÍrók. X, 101. l.).

Az *Elő-járó Beszéd*-ben maga Mendelssohn írta meg: „A' Plátó pédája szerint, úgy adom elő Szokratest ezen Munkámba, mint a' ki utolsó óráiba, a' Lélek' halhatatlansága mellett volt erősségeket számlálja-elő Tanitványainak. Azon Görög Írónak munkája, aki *Fédonnak* neveztetik, igen sok különös szépségeket foglal magába, a' mellyek meg-érdemlették, hogy a' Lélek' halhatatlansága-felől-való Tudományba helyt végyenek. Én az ő rendét, és ékesenszóllását hasznomra fordítottam, és csak a' metafizikai próbákat igyekeztem a' mi időnk izléséhez alkalmaztatni."

S a következőkben — Descartes-ot s a Csokonai által is jól ismert és becsült Christian Wolffot is említve forrásai közt — még ezeket írja: „Ha én az Írókat elő-akartam vólna hordani, ugy a' *Plotinus, Cartez, Leibnitz, Volf, Baumgarten, Reimár* 's a' t. nevei gyakran elő-fordúltak vólna. Akkor talán jobban szeme-eleibe tűnt-vólna az olvasónak az, a' mit én, a' magaméból tettem hozzá: Azomban a' Tudományba-Gyönyörködőnek mindeggy, akár ennek, akár amannak köszönjön, valamelly próbát; a' Túdós pedig az *Enyimet* és *Tiédet* igen jól meg-tudja külömböztetni az illy fontos matériákba."

A kérdés ott volt a század levegőjében, s Mendelssohn nagy hatású műve — Platón nyomán — a terjedő materialista szemlélettel szemben foglalt állást: „Melly szűkölködő, melly gyenge volna a' természet, ha az ő hatalma meszszebb nem terjedne ki, mint a' mi tapasztalásunk. [...] Tehát helyes okon meg-vethetjük ezt a' tapasztalást, midőn már tsalhatatlanúl meg-mutattuk, hogy a' mi Lelkünknek lehetetlen elmúlni." (I. m. 142. l.)

A „német Sokrates"-nek (ld. Reichmann Győző: *Mendelssohn Phaedonjának viszonya Platon Phaedonjához.* Bp., 1940.) a lélek halhatatlanságáról írt, s 1793-ban magyarul is megjelent művét a kérdés iránt érdeklődő Csokonainak föltétlenül ismernie kellett, s azért is hatással lehetett rá, mivel benne nem keresztyén, hanem ortodox zsidó szerző fejtette ki gondolatait a halál utáni életről.

De Mendelssohnnak 1767-ben németül s 1793-ban magyarul megjelent munkája előtt olvashatott a kérdésről önálló magyar fejtegetést is Csokonai: B. H. P. — vagyis Betleni Hari Péter — erdélyi refomátus iskolaigazgató munkáját, amelynek hosszú címében a „Józan Okosság" mellett „az embernek halhatatlanságáról" is szó esik: *„Edgy, a' Teremtőhez / fel-emelkedett elménck / szabad / GONDOLKODÁSAI* / Az Az: ollyan egynehány / levelek és elmélkedések / Mellyekben / a' Teremtőnek nagysága, és a' józan / okosságnak némelly fontos igazságai; nevezetesen *az embernek halhatatanságáról és Bóldogságának fundamentomairól;* természeti erőss okokból, sok szívre ható, Erkőltsőket formáló 's hasznosan gyönyörködtető gondolatokkal elé-adatnak. / *B. H. P. által.* Bétsben 1789."

A szerző természetesen Platónra is hivatkozik munkájában (ld. 207 kk.), s a francia Fontenelle-re szintén (175—176. l.), bizonyítván, hogy a francia bölcseleti irodalmat is ismerte; erre vallanak a mozgásról szóló fejtegetései is („Nintsen semmi test, a' mi tsak test a' Világon a' melly alkalmatos légyen a' mozgásra önön magától' [68. l.] stb.) vagy az anyag megmaradásáról, amely könyvében érv a „lélekmegmaradás" mellett is: „Ha semmivé való lételt jelent a' halál; nints ugy halál a' Világon. A' legkisebb porotska-is soha el nem enyészhet. Tsak a' tehet semmivé valamit, a' ki a' semmiből teremthetett: de e' meg bizonyosan nem azért teremtett, hogy ismét el rontsa a' mit teremtett. Meg-nem álhatna ez az ő váltózhatatlan Böltsességével." (73. l.) (V. ö. a HV. 83—94. sorával s Bíró Ferenc idevágó tanulmányával: ItK. 1983: 262. l.)

A deista szemléletű műben a fiziko-teológiai gondolatok mellett panteista — spinozista — eszmék is vegyülnek: „a' Teremtő él a' plánétákban; ő buzog-fel a' forrásokban: ő fut-le a follyó vizekbenn: ő zöldűl-meg a' levelekbenn.

's a' t. [...] Talán még ezt-is lehet: hogy ő tsinál olly tsudára-való mesterséges munkákat a' serény méheknek, és más illy állatoknak formájokban?" (205. l.)

A halhatatlanság — az emberi halhatatlanság — elválaszthatatlan Hari Péter felfogásában is a virtustól, az erkölcstől, az pedig Istennek — a deizmus által is elfogadott — feltétlen létezésétől: „Vagyon egy mindenütt jelen-való Bölts és véghetetlenül jó Igazgatója e' Világnak, a' kinek meg-ismerése a' legnagyobb indító okokat adja a' Virtusra." (203—204. l.)

Az általános bölcselmi — ismeretelméleti, lételméleti — kérdéseket feszegető műveken túl szépirodalmi forrásként elsősorban Tiedge már említett filozófiai költeménye jött szóba, először Harasztinál, már 1885-ben, aki azért némi fenntartással mutatott rá az esetleges párhuzamokra. (Figy. XIX [1885], 13. l.) Haraszti tagadta, hogy a mindössze három évvel korábban megjelent német művet utánozta volna a magyar költő, Teveli Mihály viszont másfél évtizeddel később már párhuzamba állította Csokonai és Tiedge munkájának I. és II. részét:

Csokonai:

„A *lét és nem-lét kérdése* szorítva hat a szívre. Remény és kétség közt lebeg. Mi szükség volt élnie, ha úgyis el kell vesznie. Jobb annak, a ki nem született. A pusztulás sárgán nyújtja felé kezét és azt kiáltja neki: elveszel! másrészt a reménység int felé, biztatva őt, hogy mennyből szállt belé a lélek.

Kéri lelkét, szálljon magába, vizsgálja meg saját természetét s fejtse meg saját lételét. (I.)

A halál csak azt semmisítheti meg, a mi részekből áll. A lelket legfölebb az isten tehetné semmivé, de ezt az igazság istenétől föltételezni vétek.

Ha így állna a dolog, akkor a barmoknál is szerencsétlenebbek volnánk; mert akkor az ész megcsalta volna az embert, az erkölcs »ösztövér reménynyel kecsegtette volna«.

Lehetetlen, hogy a gonoszok veretlenek maradjanak, hogy »a virtus pusztáján bujdokló« ne kapja meg jutalmát a másvilágon. Érzi a

Tiedge:

„Átkozza felvilágosodottságát, mely megfosztotta a boldogító hittől. Erőt vett rajta a kételkedés. A *»Sein und Werden«* sötét éjszakából feléje intő ködképek. A természet nagyszerűsége láttára fölemelkedik lelke az istenség eszméjéhez, de ha az emberi életre veti tekintetét, újra erőt vesz rajta a kételkedés: Van-e Isten? Ne kérdezd! remélj ember! A remény segítségül hivása. És a lélek? Mi az, mi lesz belőle? Nincs rá felelete.

Ha nincs folytatása a létnek, akkor az állat egy fokkal magasabban áll, mint az ember, mert az nem érzi az örök halált. De mintha mégis volna bennünk utalás a másvilágra: az erény. Van-e erkölcsi szabadságunk? Kétség és remény közt lebeg. (I.)

Az ember érzi saját tudásának véges voltát; az igazság birodalma pedig végtelen lévén, végtelen szellemet tételez föl. Létezik a szeretetnek és igazságnak istene. Az emberiség már ősidők óta hitt istenben;

költő, hogy ha itt betölté helyét, az úr trónusa elé jut. Érezték ezt az emberek minden időben; a chinai, a tatár, sőt a kannibál is, hogy a halál nem a legvégsőbb határ.

...Egy nem közlélek, és isteni
Szokatlan erővel felruházott zseni
Látta, a mit mások nem láttak, s a vadon
Népnek előadta, szeliden, szabadon.
(II.)

már az ó-világban, a Nilus partján zengtek az *Isten választott jósai hymnusokat.* De a földi igazságszolgáltatás hiányos volta is föltételez másvilágot. Az erényt a földi életben sokszor lábbal tapossák, a gonoszság diadalt arat. A józan ész követeli, hogy az erény a másvilágon elnyerje jutalmát. (II.)"

(Teveli [Maurer] Mihály: Csokonai és Tiedge. EPhK. 1900: 306—307. l.) A következőkhöz pedig meg ezt fűzte hozzá: „Ezenkívül még csak Tiedge III. énekének velejét találjuk meg Csokonai II. énekének 24 versében (Istenem! ha szét kell csakugyan oszolnom — — vágyjon ő.) Mindketten ugyanis az élethez való szívós ragaszkodásunkkal és a boldogság után való, velünk született vágyunkkal bizonyítják, hogy a létnek van folytatása.

Egyebekben pedig eltérnek útjaik. Míg ugyanis Tiedge a IV. énekben a halhatatlanságról, az V.-ben az erényről, a VI.-ban az emberi szabadságról és a boldog viszontlátásról énekel szép, költői nyelven, de sok fölösleges és tartalmatlan ismétléssel, addig Csokonai a III. énekben a különböző népeknek a másvilági életről való felfogásait ismerteti; a IV.-ben három haldoklónak — egy atheistának, Confuciusnak és Sokratesnek — végső sóhajtását mutatja be; az V. ének pedig haldokló keresztényt rajzol. (A VI. ének a megboldogult asszonyság dícsérete, a VII. maga a búcsúztató.)" (I. h. 307. l.)

Azt is hozzáfűzi párhuzamaihoz, hogy „Szóról szóra való fordításról itt nem beszélhetünk, csak hatásról, mely részint az alapeszme azonosságában, részint az I. és II. ének gondolatmenetének átvételében nyilvánul" (uo.). Ugyanitt hivatkozik még arra is, hogy a „Lenni vagy nem lenni" hamleti kérdése Tiedgénél három helyen is előfordul. Mindennek még ugyanabban az évben hosszabb tanulmányt szentelt a szerző *Csokonainak „A lélek halhatatlanságáról" írt tanítóköltemény*e címmel a körmöcbányai főreáliskola idézett, 1900/1901. évi értesítőjében.

Ettől fogva Tiedge műve ott szerepelt a nagy bölcselő vers forrásainak sorában, bár az említett „párhuzamok" természetszerűleg következhettek a rokon témából s abból, hogy a két mű nagyjából egy időben jelent meg (Tiedge *Urania*-ja először 1801-ben látott világot). Csokonai sehol sem utal írásaiban Tiedgére s művére, Tevelinek a *Halotti versek* félben maradt előszavára tett megjegyzése aligha több, mint merő képzelődés: „Nagy kár, hogy nincs meg egészen ez az előszó: Bizonyára megemlékezett benne az író az ő philosophiai olvasmányairól, vagy épen Tiedgéről is. Mert hogy az Uraniát olvasta, azt nemcsak a költeménybe itt-ott beleszőtt, rövidebb versekben írt ódák sejtetik, a mint ezt Haraszti is megemlíti. (Figyelő XIX). Mert ez végre is csak külsőség. A tartalmi összehasonlításnak kell a kérdést eldöntenie." (EPhK. 1900:

305—306. l.) Sem a Tiedge költeményébe beleszőtt rövidebb „ódák", sem az említett párhuzamok nem bizonyítják, hogy Csokonai ismerte e német költő bölcselő munkáját, kivált azt, hogy „jóval az ő búcsúztatójának elkészítése előtt olvasta Tiedgét" (EPhK. 1900: 308. l.). Sokkal előbb nem is olvashatta, hiszen a német nyelvű *Urania* 1801-ben jelent meg, s arra is csak kellett idő, hogy Magyarországra eljusson. (Az általam ismert második kiadás adatai: *Urania* über Gott, Unsterblichkeit und Freiheit, ein lyrisch-didactisches Gedicht in sechs Gesängen, von C. A. Tiedge. Neu wohlfeile Ausgabe. Reutlingen, 1802.)

Tiedge műve tárgyánál fogva Kotzebue Csokonai által is lefordított *A' Kétségbe esés*-ével mutat rokonságot — az isteni igazságszolgáltatásnak, az isteni Gondviselésnek, az igazságos Isten létének megkérdőjelezésével —, s természetes, hogy a rokon tárgyú s közel egykorú költeményekben hasonló gondolatok fogalmazódnak meg. Különben már Haraszti megírta, hogy Csokonai műve nem tekinthető a német mű utánzásaként: „Van [...] egy kíváló német tanköltemény, mely három évvel jelent meg a »Lélek halhatatlanságának« iratása előtt s hasonló tárgyú, a Tiedge Uraniája, mely kínálkozva kínálkozik az összehasonlításra, de melynek utánzásaként, bár a deismus elvei mindkét műben egyaránt jelentkeznek, még sem tekinthető a Csokonai költeménye, mely egyébiránt abban is érdekes hasonlóságot mutat a Tiedgeével, hogy az elmélkedéseket más versméretű ódákkal szakítja meg." (Figy. XIX. 1885. 13. l.)

Karácsony Sándor járhatott legközelebb az igazsághoz, mikor azt írta a német költő verséről, hogy Csokonai „esetleg talán nem is ismerte". (I. m. 9. l.) Másutt pedig így bírálta fölül Teveli megállapításait: „Azt még csak bizonyítgatták kéthasábos szedéssel: hogy egyezik a Lélek halhatatlanságának és Tiedge Urániájának a gondolatmenete, de arra már nem vetemedtek, legalábbis olyan ad oculos demonstrandum módra és mértékben nem, hogy megmutassák, menynyire Csokonai a Lélek halhatatlansága, meg a Dorottya s mennyire semmi köze egyiknek sem Tiedgéhez sem Urániájához, a másiknak Popehoz és Fürtrablásához." (Uo. 11. l.) Idéz egy német irodalomtörténetet is, amely szerint Tiedge közhelyei a kanti filozófiával vannak fölékesítve. (14. l.)

Bíró Ferenc föltételesen fogalmazva írta, hogy „Az ötletadó olvasmány alighanem" Tiedge műve volt, de azt is hozzátette, hogy Christian August Tiedge tanköltemények „gondolatmenete — bár szintén a lélek halhatatlanságáról szól — alapjaiban tér el Csokonai alkotásától, az azonosságok is többnyire azért érdekesek, mert fényüknél még élesebben tünhetnek elő a két költemény különbségei." (ItK. 1983: 261. l.)

Annyit bizonyosan megállapíthatunk, hogy a két német költő — Tiedge és Kotzebue — műveiből mindenképp az utóbbi hatott ihletőleg Csokonainak a lélek halhatatlanságáról írt költeményére, márcsak azért is, mivel azt bizonyíthatóan ismerte: le is fordította magyarra, nem sokkal a filozofikus halotti búcsúztató megírása előtt.

Mint ismeretes, Csokonai bölcselő költeményének mottója Rousseau-tól való, közelebbről — bár ezt nem tünteti föl — az *Émile*-ből, *A savoyai vicarius hitvallásá*-ból. Haraszti Gyula szerint azonban a nevezetes részlet, az *Émile*

negyedik fejezete, nem sok hasonlóságot mutat Csokonai költeményével: „Átolvastam újra a Emileben a Profession de soi du Vicaire savoyard című ép oly híres mint hosszadalmas unalmas fejezetet, melyből vette Csokonai a műve homlokára tűzött jeligét; ez átolvasás után azt találom, hogy Csokonai nemcsak »legtöbbször szóról szóra« épen nem vette át Rousseau eszméit, hanem sokkal eredetibb mintsem mult századbeli, sőt a jelen elején élt költőinktől várni lehetne." (Figy. XIX [1885], 13. l.) Részletesebben Teveli elemezte a kérdést, erre a következtetésre jutva: „Hosszú, fárasztó az okoskodása, melynek rövid foglalatja körülbelől ez: Descartes kételkedő álláspontjára helyezkedett eleinte. Észrevevén, hogy nemcsak ő, hanem rajta kívül anyag, test, világegyetem is létezik, melyek mozgásban vannak, kérdezi, honnét e mozgás? Egy magasabb akarat, magasabb lény kölcsönöz mozgást az anyagnak. Ez a lény az Isten. Hosszabb fejtegetések után továbbá arra az eredményre jut, hogy az ember szabad az ő cselekvésében és mint ilyen, anyagtalan állagú lélekkel bir. *Ha a lélek nem anyagi, akkor túléli a testet; ha túléli, akkor a gondviselés igazolva van. És hogy ennek így kell lennie, hogy van a létnek folytatása, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy itt a földön a gonosz sokszor diadalmaskodik, az erény pedig nyomorog. Bízik Isten jóságos és igazságos voltában és imádva borúl le előtte.*

Íme, mindössze ezek, az utóbbi 5 sorban foglalt eszmék találhatók Csokonaiban, pedig ezek a philosophia közhelyei. Hogy egy-egy odavetett gondolat a népek vallásáról, Sokratesről, vagy az állatokra vonatkozó egy-egy megjegyzése szintén meg van a mi költőnknél, mit sem bizonyít. Sőt magát a lélek halhatatlanságát nem is teszi a vicarius vizsgálódásainak tárgyává. Hogy túléli a testet, azt bebizonyítja: hogy azonban halhatatlan-e természeténél fogva, arra nem felel, mert »korlátolt esze nem foghat fel semmi határtalant.« Pedig Csokonai épen a lélek halhatatlanságának ihletett hirdetője." (Teveli: Ért. 20—21. l.)

Újabban Debreczeni Attila foglalkozott Rousseau eszmei hatásával a *Halotti versek* keletkezésében: „a világkép egészét, összefüggéseit tekintve nem valószínűsíthető a Rousseau-hatás, ill. az rendszerében más hatást mutat: a Pope-ét. ...Csokonainak az isten—ember—világegyetem összefüggéseiről alkotott képzete lényegileg egyezik az *Essai* rendszerével, s a rendelkezésünkre álló adatok alapján azt is állíthatjuk, hogy minden bizonnyal onnan vette át e rendszert." (Debreczeni Attila: „Sem több, sem kevesebb csak ember lehetek" — Pope *Essay on Man*-je Csokonai világkép-szintézisében. It. 1990/2—4: 301. l.)

Pope nevét először Haraszti hozta szóba a *Halotti versek* forrásaként (ld. 316. l.). Az angol költő neve nem véletlenül került szóba, hiszen a halotti búcsúztató V. fejezete nem más, mint Alexandre Pope *The Dying Christian To His Soul* c. munkájának fordítása. Pope e művére már Haraszti így utalt, megállapítva, hogy a tárgyalt vers V. része „Pope [...] ódájának fordítása s toldozása", Toldyra hivatkozva pedig azt írta, hogy „alkalmasint még Rhédeyné halála előtt készült" (i. h.). Toldy jegyzékén Csokonai szóban forgó Pope-fordítása mint elveszett mű szerepel, az „Apróbb fordítások, szinte az első

időszakból" c. fejezetben: „72. A haldokló keresztyén. Popeból. — Elv." (Toldy LXXXIX. h.; v. ö. Teveli: Ért. 15. l.) A vers azonban aligha származik az „első időszak"-ból, vagyis Csokonai „iskolai korából", mivel csak az 1802-i ÚK.-n bukkan föl először, a 112. helyen, *A' haldokló Keresztyény* címmel, s az ugyancsak 1802-i Mfj.-en, az Apró Fordítások" sorában, hasonló címmel szerepel. Teveli — Toldyra és Harasztira hivatkozva — Csokonai korai időszakára tette a fordítást (ld. Ért. 15. l.), s közölte párhuzamosan az eredetit s a fordítást (ezt majd a továbbiakban, a megfelelő résznél idézzük), ezzel a megjegyzéssel: „Mint látjuk, meglehetősen ragaszkodik Csokonai az eredetihez, a mellett azonban igazán költői fordítást nyújtott, a milyen semmiesetre sem lehet hevenyészett munka eredménye." (Ért. 15. l.) Anyit azonban már itt meg kell jegyezni, hogy a rímes, ütemes angol költeményt, Pope három versszakát — 18 sorát — a magyar költő hat négysoros, alkaioszi strófában fordította.

Természetesen Pope föltételezett hatása nem korlátozódott erre az egyetlen műre, amelynek közvetlen ismeretét Csokonai fordítása igazolja; az angol költő nevezetes bölcselő költeménye, az irodalmunkra is nagy hatást tett *Essay on Man*-je szintén szóba jött Csokonai forrásaként. A magyar költő bölcselő versét Pope-éval először Teveli vetette egybe, Héczei Pál 1829-i fordításából véve az idézeteket, ezzel a megjegyzéssel: „Ez a — hogy úgy mondjuk — versbe szedett és tegyük hozzá, mesteri versekbe szedett értekezés, melyre Csokonai leveleiben is céloz, tartalmi párhuzamba nem vonható »A lélek halhatatlanságá«-val, de hogy egyes helyei megragadták költőnk figyelmét, s hogy ennélfogva költeményének megírása előtt is foglalkozott vele, mutatják a következők..." (I. m. 17. l.) S a továbbiakban olyan helyeket idéz Pope-ból s Csokonaiból, amelyekre a megfelelő soroknál utalunk majd a későbbi magyarázó jegyzetekben; itt csak Teveli összegező megállapítását idézzük: „Említhetném még a Popéban előfordúló bátran sírba szálló Sokratest (IV. 82.); az indus módjára feleségével, kutyájával és puskájával együtt temetkező embert (IV. 78.), egy-egy hasonlatot vagy képet, mint teszem azt, az erényes férfiúról, ki, mint magas kőszál, úgy áll a habok közt, s a megpróbáltatás nehéz óráiban is reménykedik (IV. 90.; v. ö. Cs. I. 37. skv.); de nem folytatom az aprólékos összehasonlítást. Végre is csak azt akartam kimutatni, hogy Csokonai behatóan tanúlmányozta ezt a munkát, hogy nem egy helyen értékesítette költeményében Popenak egy-egy gondolatát, képét vagy példáját, a nélkül azonban, hogy csak egy versét is lefordította volna szóról-szóra." (Teveli: Ért. 19. l.)

Debreczeni Attila elsősorban azt vizsgálta, hogy az angol költő világképének milyen befolyása lehetett Csokonai bölcselő versének világképére, s arra a következtetésre jutott, hogy a Konfucius monológjából kiolvasható „felvilágosult sztoicizmus"-t szűrte ki magának az *Essay on Man*-ből a magyar költő, s az említett monológ is (benne a maga korábbi versével *Az Álom*-ról) központi jelentőségű része a HV.-nek; a „maga-szeretet" hatalma alá vetett Ateus s a „józan okosság"-ot megtesesítő Szókratész bemutatása után következik a monológ: „E két princípium szintézise, az erény mozzanatának bevitele az önelvű természet részeként létező, a magaszeretet mozgatta testi ember valóságába a Konfucius-monológban valósul meg. Nyilván nem véletlen, hogy

szerkezetileg is középpontban helyezkedik el mind a IV. részt, mind a III—V. részeket illetően, hangsúlyozva a köztességet, a különböző elemek egyesítését mindkét vonatkozásban (maga-szeretet — józan okosság; philosophia is — revelatio is). Nemcsak terjedelmében, kifejtésének részletességében és összefüggő voltában válik tehát ki környezetéből e monológ, hanem világképi szintézisével is. Erről, a műben szerkezetileg és gondolatilag egyaránt centrális helyet elfoglaló monológról mondjuk tehát, hogy az egyetlen összefüggően kifejtett világképet tartalmazza a *Halotti versek*-ben. S az eddigiekből nyilván az is kitetszik, hogy teljes mértékben elfogadjuk Szauder József megjegyzését, amely szerint a Konfucius-monológ tekinthető Csokonai legsajátabb vallomásának." (It. 1990/2—4. sz. 289—290. l.)

A következőkben párhuzamokat idéz Debreczeni Pope tanköltéményéből s Csokonai halotti búcsúztatójából világnézeti rokonságukra (amelyre a jegyzetek megfelelő sorainál hivatkozunk). (I. m. 290. l.)

Tiedge, Rousseau és Pope neve mellett a kritikus szellemű Voltaire is szóba került a *Halotti versek* eszmei ihletői között (ld. Haraszti 314. l.; Horváth: Csok. 35. l.), de konkrét adatra csak Horváth János hivatkozott: „Voltaire elméncségével »tollatlan két lábú állatnak« minősíti az embert. (Csok. 35. l.)

Balogh Elemér közelebbről is megjelölte egy — szerinte — Voltaire-átvétel forrását: „A »Huron posványa« *Voltaire*-nek »A vad ember« című kisregényéből származik." (Csokonai *»A lélek halhatatlanságáról«.* Természet és Társadalom, 1955. jan. 25. 552. l.) Utána, igaz, csak föltevésként, Szauder József említette, Csokonai egy könyvkölcsönzése nyomán, hogy szerinte a lisszaboni földrengésről szóló Voltaire-vers, a *Poéme sur Le Désastre de Lisbonne* is hatással lehetett a *Halotti Versek*-be is beleépített *Az Álom* gondolati szövetére (ld. Szauder: Éj. 28. l.; v. ö.: Szilágyi Ferenc: *Egy nevezetes Voltaire-költemény ismeretlen fordítása a 18. századból.* StudNov. 1994/2: 155—171. l.; ld. még: In: Debreczeni Attila (szerk.) *Folytonosság vagy fordulat?* (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései.) Tanulmányok. Debrecen, 1996. Csokonai Könyvtár. 8.

Különben Voltaire magáról a lélek halhatatlanságáról is írt egy verset (s ezt föltehetően Csokonai is ismerte), amely Baranyi Ferenc fordításában a *Voltaire, a költő* c. összeállításban nemrégiben megjelent:

Platón, igazat írsz: a lélek halhatatlan,
Isten szól ahhoz és Isten lakozik abban,
hol volna nélküle a nagy sejtés, meg a
hamis javak s a rút hitványság undora?
A századvég közel. Te bújtogatsz serényen,
hogy eszméim s a föld rabláncait letépjem
és a sárba-rekedt testből szökvén tovább
kitárjam a remélt öröklét kapuját.
Öröklét! Vigasz és rettenet ez a szó ma!
Ó fény! Ó fellegek! S mélységes poklok odva!
Mit mondok? Hol vagyok? Ki hív? Hová megyek?

Mily tájék vár, milyen távoli égövek?
Ki az, ki elmerít percében a halálnak,
a szellem-lény, akit halandó egy se láthat?
Sötét örvények, ó, mire szántok vajon?
Ha mindez Isten — úgy igazad van, Platon.
Ez Isten, biztosan. Arcom is ő formálta
saját képére és hasonlatosságára,
ha kell, megbünteti az elfajultakat,
de hogyan? És mikor? Mily csillagok alatt?
Az önkény mostohán bánik itt az erénnyel,
a bűn elé a szent ártatlanság letérdel,
Fortuna szekere saját útján robog,
a föld Cézár pogány kedve szerint forog.
A gyász celláiból törjünk ki hát merészen,
lássalak, árnytalan igazság, égi fényben!
Te akkor rejtezel, ha tűz a napsugár —
álom az élet és ébredés a halál.

(Délsziget. Kulturális Folyóirat. 30/1994. 39. l.)

Szintén Szauder József volt az, aki tárgyalt versünk egy másik betétjének, „a lappon éneké"-nek eredetével is foglalkozott, megállapítva, hogy az említett költői betét forrása az *Edda* lehetett. (Ld. *„Rémítő és vidító kétségek" — A lélek halhatatlansága I. részéről.* Műhelytanulmány. ItK. 1973: 665—679. l., majd: Éj. 293—338. l.) Odin s Wotan (Vodan) nevével azonban Broughtonnak Mindszenti Sámuel által fordított vallástörténeti lexikonában is találkozhatott Csokonai, amelyet annak idején verssel is köszöntött (ld. Cs/ÖM. II, 68—69. l.)

Balogh Elemér, már említett tanulmányában, a bölcselő vers egy szóképénél Diderot-t jelöli meg forrásul (i. h.), de a kép (amelyre a jegyzetekben a megfelelő helyen még hivatkozunk) annyira általános, hogy nehezen köthető egyetlen szerzőhöz s műhöz.

A hazai írók közül a voltaire-iánus, szkepticista Bessenyei György nevét említi még a szakirodalom, aki többek között Pope-fordítása — *Az embernek próbája* — révén is hatással lehetett Csokonai bölcselő költeményének megszületésére.

Kívüle elsősorban a debreceni költő jó barátja, Horváth Ádám jöhet még szóba, aki *A lélek halhatatlansága felől való gondolatok...* költeményében gyászolta meg atyja halálát (Pápa. 1788.), majd ugyanabban az évben, a *Hol-Mi*-ban erről a kérdésről úgy bölcselkedett, mint később költőtársa, Csokonai, a *Halotti versek*-ben, sorba véve a lélek halál utáni létezéséről vallott különféle felfogásokat:

De, hogy ez [ti. a lélek a halál után], valamelly helyhez
köttettetne,
'S az ég, mint egy fényes bólt, ollyan lehetne
Nem hiszi, 's bóldoggá alig-is tétetne
A' Lélek, ha oda tsak azért síjetne —

Hogy a' más világnak minden ditsőssége,
'S a' testtűl szabadult Lélek' könnyebbsége
Abban áll azt mondják, 's az a' nyeresége
Ha nintsen magára semmi nehezsége.
Ha meg-nyúgszik 's tsendes. Lelke' esmérete
Hogy úgy folyt 's úgy tölt-el a' testben élete,
Hogy vádot magától nem érdemelhete,
Azt mondják, a' Lélek úgy idvezúlhete.
A' hellyét pediglen ezen ditsősségnek
A' Szent Irás után tartyák ugyan égnek,
Égnek, de nem holmi tzifra fényességnek,
Mellyre nints szüksége Lelketlen vendégnek.
Mások meg a' Leibnitz' bőlts találmányával
Nem hihetnek Lelket lenni test híjjával,
Hanem láthatatlan kis test Házatskával,
Mellyet mikor meg-hal, el-viszen magával.
Mások a' Lelkeket nem tartják Lelkeknek,
Hanem agy-velőnek, inaknak ereknek,
És így tsupa testbül lett Lelkek ezeknek,
Meg-halnak a' testtel, és el-temettetnek,
Sokan ismét vagynak ollyan értelmekben,
Hogy semmi gondolat nintsen a' Lelkekben,
Hanem ha az elébb az érző testekben
Kezdődik, 's a' testi érzékenségekben;
Ezek, hiszik ugyan létét a' Lelkeknek,
De úgy hogy halála után a' testeknek,
Mind addig alunni kellyen szegényeknek.
Mig a' testtel újra nem egyesitetnek.
Sokann sem a' Lélek' halhatatlanságát
Nem hiszik, sem a test' ditső bóldogságát,
'S úgy tartják, mint Papok' költött hazugságát,
A' fel-támadandók' Poklát, 's Menny-országát.
De mi, kik imádjuk Jésus Kristusunkat,
És Keresztyéneknek nevezzük 'magunkat,
Azt hiszszük, 's úgy tartjuk a' mi halálunkat,
Mint-egy keveskori el-változásunkat.
Él 's a' halál utánn sem hal-meg a' Lélek
Kit én oszthatatlan valóságnak vélek,
Testem fel-támadván mind örökké élek
Minden boldogokkal, 's örvendezek vélek.
De azt az életet nem magyarázhatja
Szám, mert élö-ember azt ki-nem mondhatja [...]
A' mint a' Szent Irás-is bizonyítgatja,
Hogy azt emberi Szív meg-sem gondolhatja.

(Hol-Mi I. Pest, 1788. 26—27. l.)

Véleményünk szerint is egyetlen mű nem jelölhető meg Csokonai halotti búcsúztatójának forrásaként, legkevésbé Tiedge *Urania*-ja, amelyet föltehetőleg nem is ismert. Viszont számos filozófiai élményt szerezhetett, az ókoriaktól — Platón, Cicero — a felvilágosodás korának íróiig: Pope, Rousseau, Voltaire, Mendelssohn munkái, s különösen Kotzebue *Verzweiflung*-ja játszott közre gondolataival a néhány nap alatt megírt — de évekig melengetett — költői mű megszületésében; sokrétűen érényesültek Csokonai kedvenc olvasmányai is a földrajzi utazásokról, távoli népek kultúrájáról, vallásáról a költeményben. E tekintetben kiemelkedő helyet foglal el Broughton már említett *Religiói lexicona* Mindszenti Sámuel fordításában.

1. *Lenni? vagy nem lenni?* Hogy a híres szállóige valóban Shakespeare *Hamlet*-jéből került a költeménybe, az Sz_1 tanúsítja, ahol az angol drámaíró név szerint szerepel. A szállóigét Kazinczy fordításában így találhatta a költő: „*Lenni? nem lenni?* ez tehát a' kérdés." (*Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játszó-színje.* Első kötet, Kassán, 1790. 56. l.; v. ö. Szauder ItK. 1973: 668—669. l.)
10. *egy porba':* utalás a bibliai teremtéstörténetre, amely szerint az ember porból vétetett.
26. *vexáltt* (lat.): zaklatott, kínzott.
42. *elementum* (lat.): elem, a világ alkotóeleme.
65. *pormakhina* (költ.): az ember.
66. *kis Planéta:* a Föld.
77. *makhina* (lat., rég.): gép.
100. *Lelkes sár* (költ.): az ember.
116. *mérséklő font* (rég.): mérleg.
121. *Virtus* (lat., rég.): erény, erkölcs.
131—144. Teveli ezt a részt Pope *Essay on Man*-jével vonta párhuzamba: „A természettől elszakadt emberek társadalmában már hiában keressük a régi erkölcsöket — mondja Pope — s aztán részletesen megfesti az új idők képét.

> Hajdan
> Nem undokította kezét egy ártatlannak vére,
> Vágyván annak köntösére, barmára vagy pénzére.
>
> Már ma a' setét tömlötzök esdeklő kiáltását,
> Nem halják a' megijesztett özvegyek jajgatását.
> Már készek leg jobb baráttyok vére kiontására,
> Sőt törekednek a' magok tulajdon halálára.
>
> P. III. 52.

Vagy egy másik helyen:

> De lám! sokszor látom én, a' virtust heverni porban,
> Szomorún sóvárogni az éhezőkkel egy sorban;
> A' gonoszságot pedig a' boldogság kebelében
> Úszkálni, a' minden földi jóknak bőv özönében.
> P. IV. 76."

(Teveli: Ért. 18. l.)

148. *Szívek* (rég.): szívük.

149. *Paktólus,* Pactolus: Kis-Ázsia arany fövenyéről híres folyója. (V. ö. Cs/ÖM. I, 535. l.)

150 *vésődnek Quitó' havassai:* Ecuador fővárosa; a hegyekben aranybányászat folyt.

180. *„tollatlan két lábú állatok":* emberek. A kifejezést Horváth János Voltaire-nek tulajdonította (ld. Csok. 35. l.).

198. *képzeltteket:* ti. másvilági boldogságot.

203—208. Teveli e részben is Pope említett költeményében keresett párhuzamot. „Az angol költő ugyanabban az összefüggésben és értelemben szól az állat szerencsés helyzetéről, melyet a nagy természetben elfoglal:

> De az erőtlen ember sorsa óh mely szomorú,
> Ki az állatok rendében vólna mintegy koszorú.
> Magával jóltehetetlen gyenge gyermekségében,
> Egész hasznavehetetlen meg aggott vénségében.
> Ő több gondot, fáradtságot kíván és több nevelést,
> Több reá való figyelmet és gondosabb ügyelést.
> Szükségei, kívánsági, nőttön nővén minden nap,
> Nem boldogúl, ha másoktól felsegíttetést nem kap.
> P. III. 50."
> (Teveli: Ért. 18. l.)

205. *itunk* (rég., táj.): italunk.

209. *érzés* (rég.): érzék(szerv).

213. *hagymáz* (rég., vál.): lázálom.

214. *tofánáz* (ritk., rég., irod.): mérgez.

232. *tsóva* (rég.): tilalomjelül használt szalmaköteg.

239. *felmarad* (rég.): fennmarad.

280. *truttzára* (ném., rég.): dacára, ellenére.

283. *Ermenonville:* helység Párizs közelében, ahol Rousseau-t az ún. Nyárfa-szigeten eltemették.

295. *makkfa* (nép., rég.): tölgyfa.

304. *sustorékoló gyantaláng* (rég., irod.): villám.

310. *Pongó* (rég.): egyfajta majom.

323. *lehánytt* (nép., rég.): ledobott.

336. *Négy milliárd ember:* a Föld akkori lakossága.
340. *kitsinnyég* (rég.): kissé, egy kicsit.
342. *rideg* (nép., rég.): magános.
345. *Húron:* az észak-amerikai Nagy-tavak egyike, lakói az irokézek. (Mint korábban utaltunk rá, ezt az adatot — kellő meggyőzés nélkül — Balogh Elemér Voltaire-től származtatta.)
386. *Revelatio* (lat.): (isteni) kinyilatkoztatás.
393. *Scythák:* szkíták, az eurázsiai sztyeppevidék iráni nyelvű népeinek gyűjtőneve.
410. *Lappon* (rég.): lapp.
410—432. Szauder József szerint e részlet forrását az *Edda*-dalokban találhatta meg Csokonai (ld. Szauder: Éj. 331—333. l.) De *Odin*-ról s *Vodan*-ról „A' régi Pogány Danusoknak Istenek"-ről olvashatott a költő Broughton religiói lexikonának Mindszenti Sámuel által készített fordításában is (III. darab. Komárom, 1793. 38. l.), ahol a *Vallholt,* a „pogány Elyseum" is említtetik.
419. *Valkirák:* a Walkürök, a háború istenének és a mindenség atyjánk, Odinnak amazongárdája a skandináv mitológiában.
421. *sódor* (táj.): sódar, sonka.
428. *'S ha esső és, a' nyíl húrját meg nem pötyögösíti:* Vargha Balázs szíves közlése szerint Zolnay László *Az elátkozott Buda — Buda aranykora* c. könyvében (Bp., 1982. 72. l.) ír arról — Heltai Gáspár *Chronica*-jára is hivatkozva —, hogy az ősmagyarok esőben mindjárt visszavonulót fújtak, mert a nedves húr megereszkedik rögtön.
430. *taránd* (lat.): rénszarvas, iramszarvas.
436. *mív* (táj, rég): mű, szerkezet, gép.
437. *Potos:* nemesfémben gazdag tartomány, Észak-Amerikában, a Mexikói-öböl partján, ahol a bányákban néger rabszolgák dolgoztak.
451. *publikán* (rég.): színes tollazatú délszaki madárfajta.
458. *ennivaló fészket:* az ehető fecskefészket, a *„Tonkin Fészket"* Csokonai *Az Estve* II. kidolgozásában is említi már (ld. Cs/ÖM. III, 62., 462. l.).
458. *Imaus:* a Himalája ókori neve.
462. *a' jó szag' Szigeti* (rég.): a Fűszer-szigetek, a Kis Szunda- és a Molukki-szigetek Indonéziában.
464 kk. Itt a lélekvándorlás tanáról ír a költő.
493. *Bangó* (táj.): balga.
503. *fűszerszám* (rég.): fűszer.
504. *Schönbrun:* a híres, szép parkú kastély Bécs közelében.
508. *London tesz Gánges' mellyékével:* leigázza, gyarmatosítja az indiaiakat.
509. *Román* (fr., rég.): regény.
513. *scéna* (gör.-lat.): jelenet.
519. *Toalett* (fr., rég): öltözőasztal.

535. *Atheus* (gör.-lat.): a név jelentése: istentagadó, istentelen.

583. *Confucius,* Konfuciusz, Kung-fu-ce (i. e. 551—479), kiváló ókori kínai filozófus.

593—638. Ez a rész — némi eltéréssel — megegyezik Csokonai 1794-ben írt *Az Álom* [II] c. versének 33—86 sorával; Cs/ÖM. III, 63—64. l. (Ld. annak jegyzeteit: 471—491. l.).

615. *értzkő* (rég., irod.): valamely fém ásványa; az 1794-i kidolgozásban: *atzél* áll helyette.

621—630. Ezt a részt Teveli Pope *Essay on Man*-jével állította párhuzamba. „Csokonaiban az, a mit a IV. énekben a 85. verstől kezdve, Confucius ajakára adva, a természet örök körforgásáról, az anyagok cseréjéről mond, körűlírása Pope ezen helyének:

A' plánták, mint táplálói az élő állatoknak,
Midőn újj életet adnak halálokkal azoknak;
Nem halnak meg, sőt őket egy más újabb forma várja,
Ámbár a' test koporsója a' szem elől el zárja.
Minden formáknak, mellyeket a' közönséges halál
El ront, a' Természet ismét más újabbakat talál,
Úgy, hogy a' halál nem egyéb, tsak léptső az életre,
A' kezdet a' végzetre, a' végzet a' kezdetre.

P. III. 43."
(Teveli i. m. 17. l.)

640. *minerál* (lat.): ásvány.

649—654. Debreczeni Attila erről ezt írta, Pope idézett művével vonva párhuzamba (Bessenyei György fordítása nyomán):
„Az igazi összegző rész a monológ közepén kezdődik:

»Nem! te bőlcs Teremtő, mindent jól alkottál:
Te egy vagy és minden; s a te véged ott áll,
Hol a mi karikánk forgása kezdődik,
S ahol te kezdődöl, létünk ott végződik.
Ahol szent újjaid hegyét végigvonod,
A jó rendnek láncát ott akarod s fonod«
(57—62. sorok).

A *Halotti versek*-ben ez az egyetlen hely, ahol Csokonai néven nevezi a műben mindvégig munkáló kozmológiai gondolatot: a lények láncolatának elméletét. Ez az évszázadok során nagy alkalmazkodó képességről tanúságot tett elképzelés itt egy *deista* istenképzettel társul, amely hangsúlyozottan megközelíthetetlen az emberi értelem számára, s mint ilyen, fogalmilag üres, absztraktum. Pope művében lényegileg azonos elképzeléssel találkozunk:

»De egy setétségben fetrengő halandó,
Ki, mint gyertya lángja és füst olly mulandó:
Által nézheti-é e' kék térségeket?
Mellyek tiltják tőle a' magas Egeket:
Ki lát a' természet belső részeibe?
Ki ád a'nak erőt forgó kerekibe?
Hogy van így? és másként mért nem teremtetett?
Mikor egy Istennél minden meg-lehetett.
Hol mozog az a' lántz e' nagy természetbe?
Melly mindent igazgat, 's tart az örök rendbe.
A' melly olly sok dolgot meg-külömböztethet;
Még is Eget földet egybe férkeztethet?
Hol álnak végei? mibe nyugszik feje?
Min dolgozik benne a' Világ' ereje?«

(49—62. sorok)
(Debreczeni Attila: It. 1990: 290—291. l.)

672. *hízak* (nép., rég.): hézag.
683. *Szokrates,* Szókratész: ókori görög filozófus (i. e. 469—399).
688. *Athénás* (rég.): Athén.
705. *megiván kelyhedet:* Szókratészt ateizmusnak s az ifjúság megrontásának vádjával halálra ítélték Athénban, s ő a börtönben kiitta a méregpoharat.
713. *balzsamom* (rég.): balzsam.
714. *Chrémes,* Krémesz: Szókratész halálát tanítványa, Platón írta meg *Phaidón* c. művében; ott is szerepel Krémesz, a halálra készülő bölcs másik tanítványa.
743—766. Ez a rész nem más, mint Alexander Pope *The Dying Christian To His Soul* c. versének fordítása.
Teveli nem egészen pontosan idézi az angol szöveget (Ért. 15. l.), ezért a kritikai kiadásból közöljük:

ODE

I.

Vital spark of heav'nly flame!
Quit, oh quit this mortal frame:
Trembling, hoping, ling'ring, flying,
Oh the pain, the bliss of dying!
Cease, fond Nature, cease thy strife,
And let me languish into life.

II.

Hark! they whisper; Angels say,
„Sister Spirit, come away."
What is this absorbs me quite?
Steals my senses, shuts my sight,
Drowns my spirits, draws my breath?
Tell me, my Soul, can this be Death?

III.

The world recedes; it disappears!
heav'n opens on my eyes! my ears
With sounds seraphic ring:
Lend, lend your wings! I mount! I fly!
O Grave! where is thy Victory?
O Death! where is thy Sting?

(The Works of Alexander Pope. Collected by John Wilson Croker. Poetical Works IV. London. 1882. 409. l.)

761. *Sérafim* (héb., rég.): szeráf, hatszárnyú tüzes angyal a Bibliában.
781. *Társaság* (rég.): társadalom.
790. *Memoires* (fr.): emlékirat.
823. *Árnyék* (irod.): lélek, az elhunyt szelleme.
850. *deli* (rég.): délceg, daliás, remek.
864. *Trézia:* maga az elhunyt: Kátsándi Therezia.
896. ***Szerencsy:*** itt bizonyára a Máramaros megyéből számazó Szerencsy családról van szó, amelynek egyik férfi tagja, Ferenc, a versünkben is előforduló Bárczay család tagját, az özvegységre jutott Borát vette feleségül (ld. Nagy Iván: X, 692. l.).
922. *Truttzol* (ném., rég.): dacol.
941—942. *Domokos Jakab:* Domokos Lajos debreceni főbíró fia, Bihar megye főadószedője, később alispánja.
971. *praelátus* (lat.): magasabb főpapi méltóság a katolikus egyházban.
998. *Verset fut* (rég.): versenyt fut.
1001. *önnön érzés* (rég., irod.): önérzet.

Függelék

Mint volt róla szó, az 1804-i, első kalózkiadás élén Rhédey Lajos saját verse olvasható feleségéről. Ezt itt a függelékben közöljük.

A' sikamló szerentsének
Tsalogató kotzkája
Vakot vetett, mely Esetnek
Lettem gyászos Példája,
Mert eltűnt, jaj! többé nintsen
Az az Angyali Lélek!
A' kit akármely nagy kintsen
Meg váltanék míg élek:
Vagy ha vele nem élhetek
A' Styx tulsó partyára
Cháronnal eleveztetek
Fel ülvén hajójára,
Mivel a' kit mondva formált
Az Ég remeklő keze
Házas Társam lévén, meg vált
Tőllem, és elrejteze.
Mérges sebem kínos vólta
Még méllyebb búba merít
Látván hogy Kedvesem hólta
Ezereket keserít:
Búsúl a' kinek van szíve,
Ki bír érzékenységgel,
Nyög ki a' Vírtusnak híve,
Tellyes keserűséggel.
Sok szűkölködő sirattya
Könyörűletességét,
Sok szegény' árva magzattya
Álgya jóltevőségét
Ritka Kelemetességgel
Egyesúlt Nyájassága,
Kedveltető Szelídséggel
Párosúlt Bátorsága,
Bút elvesztő, fel élesztő
Módos Elevensége,
Élelmességre ébresztő
Sikeres Serénysége,
Szembe tűnő Vídámsága,
Vígyázó Gondossága,
Rendtartó Takarossága,
Tsínos Gazdaszszonysága,
Tiszta, Nemes, Nagy Lelkének
Érzése, Elméssége,
Igaz, Jó és Hív Szívének
Példás Egyenessége,
Szólgálni való készsége,

Ékes előadása,
Jó ízlése, Kegyessége,
Ki nyílt Gondolkodása,
Meg igéző beszédének
Tetszetős Édessége,
Szép magaviselésének
Hódító Kedvessége,
Magához vont minden embert,
Bírt Mágnesi erővel,
Kinek érte szíve nem vert,
Vetekedett a' kővel:
Egy szóval ily nagy érdemű
Személyt alig láthatni,
Légyen bár akármely Nemű
Remek Mívnek tarthatni;
És bár élte el enyészett,
'S halál prédája leve
Setét koporsója felett
Világit Híre, Neve,
'S Mint az áldott Istenségnek
Különös ajándéka
Komor feledékenységnek
Nem lészen martaléka.

Midőn mérges nyilat rá lőtt
Az őldöklő mord halál,
A' meg ditsőűltek előtt
Helybe hagyásra talál;
Mert a' Mennyei Seregnek
Dísze nevelésére,
Szüksége vólt az Egeknek
Szívem hív Jegyésére[!]:
De én epesztő bánatok
Közt aggódom, fetrengek,
Enyhűlést nem találhatok
Tsak alig tengek, lengek;
Éltem Párja eltűnt képi,
'S Borzasztó képzelésem
Szívem szerteszéjjel tépi
'S nintsen könnyebbűlésem.
Az időnek se segíthet
Seb enyhítő flastroma,
Oly méllyen meg sebessített
A' bal Sors gyász ostroma.
Özöne bús könny tseppeknek

Rohan szemem árkára,
'S foly martzongló gyötrelmeknek,
Jeléül Szent Porára;
És annyira el lankasztya
Ez a' tsapás erőmet,
Hogy végtére ki apasztya
Csontaimból velőmet.
Nints is egyéb reménységem,
Mellyet bús Lelkem talál,
Hogy kínos keserűségem
Meg emészti a' halál.
És ha rám jön a' vég álom
Majd jobb életre jutok,
Mert ez Angyalt ott találom
'S Karjai közzé futok.
Az alatt vérző szívembe
Élvén e' Lelkem mássa,
Érdemeimet temetem be,
'S ott lész neve lakása.
Míg a' Körös apad 's árad
Nem tsökkön tisztelete,
Meg marad míg fenn áll Várad
Betses emlékezete.

Így érez, ekként kesereg,
Fájdalmit alig bírja
Ortzáján Könny zápor pereg,
Ezt is zokogva írja;
Így áldozik Hív TÁRSÁNAK
— Ki nélkül élte bajos, —
KÁTSÁNDY THEREZIÁNAK
Férje RHÉDEI LAJOS.

Verselése

A bölcselő költemény alapszövete — Csokonai korábbi halotti búcsúztatóihoz hasonlón — páros rímű tizenkettősökbe íródott, de az egyhangúság megtörésére a költő egyes betétekben más formát is használt, többször rímtelen időmértékes versformákat.

455. Tüdőgyúladásomról

Kézirata

Saját kezű tisztázata a költő néhány, sötétebb tintájú, valószínűleg későbbi javításával: KK. I, 16ab—17a. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai egyik legkésőbbi költeménye: bár az ÓD. utolsó verseként jelent meg, a Második Könyv végén (a XXIII. műként), az 1803-i ÓD/t-n még nem szerepelt, mivel nem is volt még akkor készen. Az ÓD. eredetileg 25-25 költeményt tartalmazott volna, de a Második Könyvből négyet — elsősorban a cenzúra miatt — elhagyni kényszerült Csokonai (ld. Cs/ÖM. I, 236. l.). Az ÓD 1805-i kiadásában a Második Könyvben mégsem huszonegy, hanem huszonhárom mű szerepelt, mivel 1804-ben még a kötethez csatolta a költő a *Főhadnagy Fazekas Úrhoz,* s a *Tüdőgyúladásomról* írt remekét.

A későbbi kiadások az ÓD.-n alapulnak.

Keletkezése

1804 áprilisában készülhetett Nagyváradon. Mindezzel részletesen foglalkozik e kötet sajtó alá rendezője a CsMűv.-ben (668—682. l.); erről részletesebben a tárgyi magyarázatokban lesz szó.

A K-ban a cím alatt olvashatatlanul áthúzgált rövidebb szöveg — talán a keletkezés évszáma.

Szövegkritika

A vers c í m e a K-ban csupa verzálissal írva: *TÜDŐGYÚLADÁSOMRÓL.* Alatta, középen, olvashatatlanul áth. szó. (A szövegjavításokra vonatkozóan ld. Szilágyi: CsMűv. 677—678. l.) Kiadásunk alapja az ÓD.

1. K: *<Ködfogta>* Az áth. szó fölé írva sötétebb árnyalatú tintával, vlsz. későbbi javításként: *Fenn lengő*
2. K: *Mondd meg <,>*
5. K: *melly<ben>* Az áth. szótag fölé írva: *<most>*, s a sor alatt — szintén sötétebb tintával beszúrva: *jaj*
7. K: *<Az>* Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *'S az*
21. K: *part' <oldalába> lejtőjébe* NB. Egyidejű jav.
23. K: *Hallok a' <zőld Thuyák>* Az áth. rész fölé írva sötétebb árnyalatú tintával: *Platanok*

24. K: *'S örömszerszámok*
38. K: a *Gyógyúlás* aláhúzva.
41. K: *rózsás*
42. K: *rokkantt*
45. K: *Féniksz'*
ÓD: *Feniksz* A K szerint em.
46. K: *éledez*
ÓD: *élledez;* A K szerint em.
47. K: *'S gyengűltt* A szókezdő *g* más betűből, talán *d*-ből.
51. K: *Sándorffym* A név kiemelten, nagyobb betűkkel.
53. K: *csendesség!*
56. K: A sor 3. és 4. szava a lap csonkasága folytán némileg megsérült.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az *Ódák* kötetének utolsó verse; az élet-halál közt hányódó költő szinte orvosi, természettudományos hitelű leírását adja benne betegségének: amellett, hogy csupa líra, tiszta költészet, nincs benne semmi keresett „irodalmiság": még a szentimentális lírikusok kedvence, a megszólított hold sem az érzelgősség költői kelléke: tényszerű valóság; Kazinczy jegyezte föl Diáriumába arról az időről, amikor a költemény megszületett: „14 d. [április 14.] Rhédeyné koporsóba tétetik, 's 15 d. herczegi pompával eltemettetik [...]. Én Nagy Gábor Úrral mentem-bé Váradra 's Dienesnek ebédlőjében háltunk meg ketten. *Olly világos volt a' szoba, hogy a' hold fénye mellett a' nagy betűvel tett nyomtatást el lehetett olvasni.*" (ItK. 1905: 197. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 681. l.)

Csokonai még Váradon írhatta meg ezt a lírai remekét, néhány nappal azután, hogy Rhédey Lajos gróf feleségének temetésén a hűvös áprilisi időben a templomban (s nem a sírnál, mint gyakran tudni vélik) „tüzes és rettenetes actiójával" elszavalta halotti búcsúztatóját a lélek halhatatlanságáról. (V. ö. Szilágyi: Cs/Műv. 668. l.) A tárgyalt költeményről, keletkezéséről részletes verselemzés található ugyanitt *Csokonai hattyúdala* címmel (668—682. l.).

A „lírai realizmus" úttörő nagy versére sokan fölfigyeltek; az ÓD.-t olvasó Horvát István már 1805-ben: „olvasgattam Csokonay Ódáit. Ezek között néhány jó munkák találtatnak, mellyekhöz tartozik bizonnyára az én saját vélekedésem, és Vitkovitsom [...] itélete szerent: *A' Tsikó börös Kulats; A' vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa; A' tüdő gyulladás; A' Magánosság,* 's.a't. — (*Mindennapi.* Horvát István pest-budai naplója. 1805—1809., Bp., 1967. 241. l.)

Két évtizeddel később Deák Ferenc is igen elismerőn írt róla Stettner (Zádor) Györgynek: „A Handbuch [Toldy és Stettner Handbuch-ja] nékem igen tetszik; óhajtva várom második részét [...]. Csokonai darabjai között kerestem azt, mellyet Tüdő gyulladásakor írt, »Fenn lengő hold nézd mint kinlódom«, ezen darab, különösen pedig első sorai igen hatottak reám mindenkor,

s költői lelket is lelnek azokban gyakorlatlan szemeim, de tudom okotok lehetett el hagyására." (ItK. 1936: 309. l.)

Az irodalomtörténet — talán éppen az előbb említett okból — későn fedezte fel: Haraszti nem tesz róla említést (sem Csokonai-monográfiájában, sem Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvében), s még Ferenczi sem 1907-i kismonográfiájában.

A költő Juhász Gyula méltatta először rangjához méltón, a „szinte filozófiai alapon" álló, „művészi naturalizmus" példájaként: „...mennyire rokon Csokonai és Arany realizmusa! [...] mind a kettő egyazon forrásból fakad: a művészi látásból és egyben jelentkezik: a művész visszaadásban. Csokonai ebben is új, ebben is merész és korában egyedülálló. A művészi naturalizmus páratlan példája *Tüdőgyúladásomról* írt költeménye, amelyben szinte filozófiai alapon, de a kifejezés költőiségével írja [idézi a 9—16. sort]." (*Örökség.* I. Bp., 1958. 25. l.)

Császár Elemér is fölismerte a költemény kiemelkedő helyét Csokonai életművében s egész líránk történetében: „A tüdejében pusztító betegséget [...] egyik legmegkapóbb versében örökítette meg, *Tüdőgyulladásomkor* [!] czím alatt. A lét és nem lét között hánykolódva, a halálra vált ember tiszta pillantásával festi a két világot, az »innen«-t és »amonnan-t." (BpSzl. 1909. 137. k. 249—250. l.)

Babits Mihály a magyar nyelvű versválogatás, az *Anthologia Hungarica* anyagát bírálva írta: „Csokonainál fölmerülhet az a gondolat is: az anthologia a tökéletes siker könyve s nem a nagyszerű szándéké és villanásoké. A Tüdőgyuladásomról c. vers pl. minden nagyszerűségei mellett sem gáncstalan." (Nyugat 1923/I. 395. l.) (Sajnos, az író nem fejtette ki kifogásait.)

Oláh Gábor a vers nyelvének realizmusát, tudományos pontosságát emelte ki: „Nyelvének ereje látásának reális jelleméből következik [...]. A megfigyelésnek oly pontosságát, a nyelvbeli tolmácsolásnak oly erejét és hűségét mutatja, hogy a maga nemében szinte páratlan a magyar versek között. Ha a Csokonai modernségéről beszélünk: ezt a verset ne feledjük el a bizonyító példák sorából." (Csok. 22. l.)

Irodalomtörténészek részéről Horváth János értékelte először, összekapcsolva az időben is mellé társuló *Halotti versek*-kel: Ez a Lélek Halhatatlansága tőszomszédságában született, a Rhédeyné temetése után Váradon lázas betegen fekvő költő testi-lelki vergődéseinek páratlanul igaz, realisztikus megörökítőjeként. Ugyanaz a lelki vergődés ez, mely a nagy költeményben filozofice jutott volt kifejezésre. Mintha lázképek formájában s testi szenvedésektől kísérve ugyanazon kétségek közt hánykolódnék [...]. Nyilvánvaló, hogy a nagy filozófiai költemény erőfeszítéseinek lázas visszahatását éli, szenvedi át biológiailag, valóságosan. A két költemény a mi emlékezetünkben is örökké összetartozik egymással, egymás páratlan élményi őszinteségét kölcsönösen igazolgatván." (Csok. 37. l.)

Klenner Ferenc a versből a megszólított hold motívumát emelte ki, mint a preromantika jellemző jegyét (28. l.).

Waldapfel József is úgy látta, hogy a betegség „naturalisztikus elemzése" ellenére tiszta, magasrendű költészet szól a költeményből: „Az Ódák gyűjte-

ményének befejező verse a »Tüdőgyulladásomról« című költemény, a betegség krízisének minden szinte naturalisztikus elemzés ellenére mélyen költői megjelenítése." (MFelv. 299. l.)

Julow Viktor is méltatta a vers kivételes helyét Csokonai s líránk történetében: „A *Tüdőgyulladásomról* (1804) már »költőietlen« tárgyával is meglep: a betegség fizikai tüneteinek igen pontos, a kétségbeesés és a remény közötti vergődés tökéletes hitelességű, árnyalatos ábrázolása. A vers tetőfokán mutatja Csokonai nyelvzsenijét. Sehol sem érezni ennyire, micsoda véghetetlen gazdagságú szókincsből válogatja ki mindig a legerőteljesebbet, a legjellemzőbbet. (S mellem csontboltján irgalmatlan / Sarkával rugdos két halál, / — Innen savanyu ázótjokkal / Pusztás barlangok fojtanak...), és milyen fölényes tudással alakítja őket a legkifejezőbbé, a legsugallatosabbá, olykor már a nagy romantikusok módján (Most a cupressusos partokba, / Hol rémlet ül s jéghallgatás...)." (MIrT III, 245. l.)

Sinkó Ervin találóan írta, hogy „Csokonai költészete szinte halála napjáig egyben a napló egy fajtája is, a prózai beszámolót, mellyel az eseményeket a maga igazolására a gróf előtt rekapitulálja, verssel folytathatjuk [idézi a 2. vsz.-ot]." (318. l.)

Vargha Balázs is ezt a vsz.-ot idézi kiegészítve „Tüdőgyulladásának szabatos prózai leírásá"-val, egy Sándorffi Józsefhez írott levélből (Arc.V. 332. l.). Másutt Sándorffi doktor 1804. máj. 20-i levelét idézi, amely a költő „gyönyörű" versének elküldését nyugtázza. (CsEml. 154. l.)

9. *Szirokkó,* sirokkó (ar.-ol.): a Földközi-tengerről kiinduló meleg, páratelt déli szél.
tüdőhólyag: az új orvostudományi műszót Csokonai kollégiumi barátjának, Nagy Sámuelnak 1794-i Sander-fordításából ismerhette meg (ld. Szilágyi Ferenc: *Csokonai költői szókincséről.* PaisEml. 545—546. l.).

19. *Kupresszus* (gör.-lat., rég.): ciprus; a fenyőféle, sötét lombú fa, már az ókorban a gyász jelképe volt.

23. A *Plátánok* helyén — mint rámutattunk — eredetileg *zöld Thuják* állt, s a *thujá*-t „arbor vitae"-nek, 'életfá'-nak nevezték; a botanikus Csokonai növénytani tudása kamatozik itt, e versében is.

25. *Ázót* (gör.-fr.): nitrogén; a szó történetére s magyarországi használatára vonatkozik (ld. Szilágyi: CsSzók. 83. l.).

38. *Arany gyógyulás:* vele rokon *„arany egészség"* kifejezés előfordul a költő 1803-i *Amaryllis*-ában is (MM. II, 494. l.).

51. *Sándorffy:* Sándorfi József (1767—1824) orvos, megyei főorvos is, műkedvelő költő (ld. Szinnyei: MÍrók): Csokonait mint dilettáns költő is tisztelhette. Míg a debreceni lángész a lélek halhatatlanságáról írt remekművéért jóformán nem kapott tiszteletdíjat, Sándorffi *A bakter* c. verséért 10 000 forintot kapott Rhédey Lajostól; erről a műről írta Szinnyei, hogy „mindazon versek között; melyeket valaha poéták írtak, ez volt a legfényesebben [...] jutalmazva" (I. h.).

A költemény nyelvi erényeit Maday méltatta (22. l.), majd Szabó Zoltán, azt írván, hogy „ebben a betegségnek és a kínzó, hevítő fájdalomnak aprólékos leírása annyira hűséges, hogy az olvasó végig tudja szenvedni a beteggel a fájdalmakat" (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 252. l.).

Idegen nyelvű fordításai

Angolul: *On My Preumonia.* Fordította: Joseph Leftwick. In: *Quest of the 'Miracle Stag':* The Poetry of Hungary. Edited by Adam Makkai. University of Illinois Press (Urbana, Chicago & London) [1996.] 267—268. l.

Franciául: először csak az 1—2. vsz. jelent meg a költő egészen újszerű realizmusának bemutatására, az életrajzi rész végén: *Anthologie de la Poésie Hongroise,* par J. Hankiss... (Debrecen, 1936. 28. l.)

Teljes szövegű francia fordítása: *Ma pneumonie.* Fordította: Lucien Feuillade. Éditions du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hungroise.* Paris, 1962. 120. l.

Svédül: *Min lunginflammation.* Fordította: Pándy Kálmán és Hans Eric Stenborg. *Ungersk Dikt.* Stockholm [1944.] 44—46. l.

Lengyelül: *O moim zapaleniu płuc.* Fordította: Aleksander Rymkiewicz. Warszawa, 1975. PIW. *Antologia Poezji Węgierskiej,* 112. l.

456. Főhadnagy Fazekas Úr

Kézirata

Csokonai egyik legkésőbbi verse — „hattyúdala" —, érthető, hogy sem egykorú kéziratleltáraiban, sem műjegyzékein nem fordul elő.

Az 1805 körüli Ktl.-n a „Fasc. N° 12. N° <10. F. 11.>" talán a *„Fő Hadnagy"* rövidítéssel e versre utal.

Eredeti fogalmazványa nem maradt ránk: viszont megvan az a tisztázata, amelyet feltehetőleg Fazekas Mihálynak adott át Csokonai. E kéziraton a vers címében is eltér az ÓD.-ban megjelent szövegtől, pontos keltezése van, s egy német nyelvű Kleist-idézet a mottója. A kézirat a DebrK.-ban található, a barna bőrkötésen aranyozott betűkkel ez olvasható: „Csokonai V. Mihály — Fazekas druszának Debr. 1804. Eredeti kézirat. A kollégiumi Nagykönyvtár tulajdona." Varga Zsigmond jegyezte föl, hogy „az R 926, 22. könyvtári hiv. irat szerint még 1850-ben *Révész Imre* könyvtáros" szerezte meg a könyvtárnak (ld. Varga Zsigmond: *A kollégiumi nagykönyvtár...* Debrecen, 1945. 106. l.).

Belül a címoldal közepén Csokonai kezétől származó *3.* szám, majd alatta — szintén Csokonai kezével — csupa verzálissal írva: *FAZEKAS DRUSZÁNAK.* Alatta pedig a költő névaláírása: *Csokonai Mihály m. k. [= maga kezével].* Ezután vízszintes vonalka alatt a pontos keltezés: *Máj. 15dik 1804."* (V. ö. Toldy LXII. h., Szilágyi: CsMűv. 21—22., 275. l.)

A kézirat sortördelésében s helyesírásában is hitelesebb az ÓD. szövegénél.

Megjelenése

Az ÓD.-ban jelent meg 1805-ben, bár az ÓD/t-ből még hiányzik; az ÓD. Második könyve a költő eredeti terve szerint, 25 verset tartalmazott volna, akárcsak az első könyv; utóbb azonban a Második Könyv anyagából négy verset törölt Csokonai, s egyszersmind fölvette az itt tárgyalt verset és a *Tüdőgyúladásomról* c. költeményét; ilyenformán 23 verset tartalmaz az ÓD. második része: az utolsó előtti, XXII., a *Főhadnagy Fazekas Úrhoz,* a 129—132. l.-on.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Főhadnagy Fazekas úrhoz címmel jelent meg a költőnek ezt a versét is tartalmazó emlékkötet: *Csokonai-versek.* Emlékkiadvány Csokonai Vitéz Mihály születése 200. évfordulója alkalmából. Debrecen, 1973. 42—45. l. [Bevezette: Barta János.]

Keletkezése

A vers egy májusi reggel hangulatát rögzíti, ezúttal a pontos dátumot is ismerjük: 1804. máj. 15.

Szövegkritika

A c í m a K-ban — mint volt róla szó — *FAZEKAS DRUSZÁNAK.*

A K-ban 8 soros versszakokra tagozódik a költemény, minden páros sor beljebb kezdve. Mivel az ÓD.-ben helyszűke miatt változott meg az eredeti strófaterv, visszatérünk Csokonai K-beli elgondolásához.

Saját kezű tisztázatról lévén szó, a helyesírási eltéréseket is lajstromozzuk.

Az ÓD.-ból elhagyott Kleist-idézetet is közöljük a főszövegben, s az ÓD. szövegével szemben a K-t tekintjük főszövegnek.

1. ÓD.: ***hajnal!***
10. ÓD.: *Zefíreket*
19. ÓD.: ***Mond***
20. ÓD.: *kerekedett.*
24. ÓD.: *vidám;*
25. ÓD.: *néki,*
26. ÓD.: *Régólta*
27. ÓD.: ***természet' ölébe***
K: *Természet* Nincs hiányjel; em.
29. ÓD.: *néki hogy*
30. ÓD.: ***Húromat***
33. ÓD.: *de már — már jól látom*
34. ÓD.: *látom őt, —*

35. ÓD.: *nemes barátom*
38. ÓD.: **Magasztalva van**
40. ÓD.: *Irtozván kertész*
44—45. Az ÓD.-ban szaggatott vonalkákkal jelzett kihagyott rész helye a K-ban is üres: Csokonai — föltehetőleg a cenzúrára való tekintettel, öncenzúrából — ide sem írta le a politikailag kényes szöveget.
49. ÓD.: **fösvények' sorában**
52. ÓD.: *Gyöngyvirág gyöngyökre*
57. ÓD.: ***bőltseknek'***
58. ÓD.: *Hol ébred hol*
59. ÓD.: *'S majd [...] Heloára*
60. ÓD.: *bágyadoz*
61. ÓD.: ***Méheknél*** Az *M m*-ből jav.
64. ÓD.: ***Ország***
67. K.: *Linné* neve kissé nagyobb betűkkel kiemelve.
74. ÓD.: *ég*
76. ÓD.: A sor végén nincs gondolatjel.
78. ÓD.: *katsint*
79. ÓD.: *Tóknél süvegeljünk; —*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költő egyik hattyúdala: nemcsak igen személyes vallomás egyik legközelebbi debreceni jó barátjához s költőtársához, hanem azon túl vallomás egész életfilozófiájáról is, csak néhány hónappal halála előtt. Nemcsak a természet rousseaista szeretete szólal meg benne, hanem azzal együtt — párhuzamosan — a Kleist-idézettel aláfestve — a véres háborúk elítélése is a csöndes, bölcs, teremtő szemlélődéssel, alkotással, munkával szemben. Ugyanez a gondolat szólal meg másik, katonaságtól visszavonult debreceni barátjához szóló versében, amely *A' csendes élet,* ill. *Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz* címen ismeretes, s voltaképp fordítás Kleistnak abból a költeményéből, amelyben a *Főhadnagy Fazekas Úrnak* Kleist-mottója is megtalálható (v. ö. kiadásunk **403.** versének jegyzetével).

A növényi létet s a mézgyűjtő méhek társadalmát állítja szembe s helyezi egyszersmind — mély rousseauizmussal — a világ, „Mások" bolondságai fölé. Benne van — szintén igen személyesen — a kevéssel megelégedő szegény, de szellemiekben s erkölcsiekben gazdag és független lelkek sztoikus megnyugvása s önérzetes fölénye és a tülekedő, másokat tapodó s eltaposó társadalommal szemben. Nyilván benne sajog még — 1804 májusában — a Rhédeyné temetésén elszenvedett méltatlan mellőztetés is, s arra is szükséges itt figyelmeztetnünk, hogy megrokkant élete egyik fő célja Linné *„Systema Vegetabilium"*-ának — növényrendszertanának — lefordítása volt Csokonainak (ld. levelét Festetics György grófhoz, 1803. júl. 17-ről: MM. II, 960—961. l.).

Toldy — bizonyára a kertben játszódó téma miatt is — Fazekas botanikai munkásságát emelte ki: „*Főhadnagy Fazekas Úrhoz* (416-dik szel.). F. keresztneve Mihály volt. Mint fűvész szerzett magának, Diószegi társaságában kiadott két füvészkönyvével felejthetetlen érdemet." (944. h.)

Az igen gazdag költőiségű vers hosszú ideig nem részesült kellő figyelemben.

Maday Gyula a költemény stiláris értékeit — elevenségét, drámaiságát — emelte ki (27. l.). Beke Ödön *A botanikus Csokonai* c. tanulmányában érintette ezt a költeményt is: „Fazekashoz való barátságának szép bizonysága *Főhadnagy Fazekas úrhoz* című költeménye, melyben egyik látogatását adja elő. E versnek a végét már azért is érdemes közölni, mert az első költemény a magyar irodalomban, amelyben Linné neve szerepel. [...] [Idézi a 64—79. sort]. Fazekas is írt verset Csokonaihoz, az egyiket Csokonai neve napjára, a másikat már Csokonai V. Mihály halálára." (ItK. 1959: 479. l.)

A Fazekas-kutató Julow Viktor így jellemezte a költeményt: „Csokonai finoman megfigyelt valóságelemekből építkező lírájának legtisztább darabjai most, a halál árnyékában keletkeznek. A *Főhadnagy Fazekas urhoz* egy élő ember karakterének bámulatosan szuggesztív rajza, az őt körüllengő atmoszféra teljesen egyéni varázsával. A telitalálatot Fazekas egész életműve igazolja. A jellemzés eszközei olyan konkrétumok, amelyekről az elmélyült megfigyelés lerántott minden általánosságot, nem az egyedi esetre tartozót.

Már meglátott; gereblyéjét
És kapáját elteszi
S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé veszi.

Mégsem hiányzik az általánosítás; a vers egy bölcs, humánus magatartást állít például. Mindez a poétai hevület magas fokán, a meghatott gyöngéd szeretet hangján s roppant bensőséggel és közvetlenséggel." (MIrT. III, 244—245. l.) Ugyanő Fazekas-monográfiájában is részletesen foglalkozott a költeménnyel, annak rousseauizmusával s a benne említett *Nouvelle Heloïse*-zal is; ld. (*Fazekas Mihály*. Bp., 1982. 156—157. l.)

Sinkó Ervin fölfedezte a nagy vers mögött a Debrecenben egyre jobban elmagányosodó „csupa seb" költő menekülését az igazságtalan társadalomtól az igazságosabb rendű természetbe: „A természet kezd az ő számára olyan szférává válni, melyben a magány egyet jelent az emberektől való biztonsággal. A Fazekas Mihályhoz intézett elragadóan üde versében az utolsó négy sor, mellyel befejezi a kertben tett sétát, csak vidám és csak bájos lenne, ha nem volna ott a negyedik sorban épp a csupa seb ember rezignált hálája:

Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e tulipánt,
Jer, e töknél süvegeljünk:
Mind használ ez, s egy se bánt."
(246—247. l.)

Szabó Zoltán Csokonai stílusáról szóló tanulmányában a vers szóképeit, képi gazdagságát emelte ki (ld. NyIrK. 1966: 257. l.).

Vargha Balázs így jellemezte a költő „majdnem legutolsó" versét: „Debreceni színhelyet ritkán rajzol Csokonai [...]. A gyengéd, mitologikus természetleírás ott a legszemléletesebb, ahol a különleges szóhasználat szinte hermetikus hatást tesz: a *mulólagszin sáfrány* ugyanis a gyorsan változó hajnali színtüneményt jelenti, a kék felhők sárga szegélyét. [...] Az élethűen lefestett kis kert, amelyben elbotanizálnak, a korlátozott boldogság jelképe a versben s egész életfilozófiájukban." (ArcV. 329—331. l.)

2. *Küllőzd meg* (költ.): a felhők mögül feljövő Napnak a kerék küllőire emlékeztető fénynyalábjaira utaló ige. Ady is átvette *Vitéz Mihály ébresztése* c. költeményébe: „Ő volt honjában legbujdosóbb magyar, / De fényküllőzött fél magyar eget..."
3. *mulólagszín* (költ.): változó színerősségű.
sáfrány: élénk sárga színéről ismert fűszernövény.
9. *szürke paripa:* a görög hitrege szerint Phaëton tüzes szekerén robog végig naponta az égbolton.
11. *kakast is:* talán azért került ide a házi szárnyas, mivel harsány hangjával köszönti a hajnalt.
21. *tartatlan* (rég.): tartózkodás, visszafogás nélküli.
37. *Bellóna* (lat.): a hadistennő a római hitvilágban; célzás Fazekas Mihály katonai múltjára.
50. *dög-kints:* a *dög* talán csak rosszalló, pejoratív jelzője a kincsnek.
59. *Heloára:* Rousseau *Julie ou la Nunvelle Heloïse*-ának téves kiejtésű alakja.
67. Linné, Karl (1707—1778), a nagy svéd természettudós növényrendszertani munkája, amelynek nyomán Fazekas és Diószegi Sámuel a *Magyar Fűvészkönyv*-et megalkotta.

Verselése

A sortördelés az ÓD.-ban nem jelzi, hogy itt voltaképp nyolcsoros vsz.-okról van szó, s ezek keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épülnek.

457. Salétrom Inspector Kiss Imre úrhoz

Kézirata

Kiss Imre által készült — két verspárt elhagyott — másolata: KK. I, 27ab. Az eredeti Kiss Imre birtokában volt (ld. megjegyzését a vers kéziratán). A másolat 1844 táján jutott el Toldyhoz s ezt a megjegyzést tette rá (egybevetve

azt az AV. szövegével): „Ezen epistola eredetie, fájdalom! Kiss Imrénél veszett el. A kézirat, mellyet csak azon ív kinyomulta után kaptam kezemhez, hol a vers áll, Kiss kezének másolata és csak a 10-dik versben mutat eltérést, hol *lennének* helyett *levének* olvastatik, kétség kívül helyesben." (928. h.) Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Bár alkalmi, névnapi köszöntő, általános mondanivalója okán a költő készült kiadására: az AV. első és második tervezetén — 1802-ben — csak azért nem szerepel, mert akkor még nem volt készen. Az 1804-i AV/t_3-ra került föl először, a 15. helyre *Kiss I.* rövidítéssel (ld. Cs/ÖM. I, 245. l.); ott is jelent meg az AV.-ben, de nem a XV., hanem a XVI. versként (177—178. l.). A későbbi kiadások — PM., NPM., Kföldy, Toldy stb. — ezen alapulnak.

Keletkezése

A cím alatt az AV.-ben még a következő utalás olvasható: „Debreczenben, (Nov. 5d. n. [= napján] 1804.)" A K-on ugyanez a dátum olvasható: „Salétrom Inspector Kiss Imre Úrhoz / Debretzen. November 5^{dik} 1804."

Kiss Imre, „a Debreczeni Salétromos Ház Inspectora", Csokonai legszűkebb baráti köréhez tartozott, műkedvelő író is volt, s részt vett az AV. kiadásában (ld. CsEml. 217. l., v. ö. Szilágyi: CsMűv. 274. l.), érthető hát, hogy a költő verssel tisztelte meg névnapján, akárcsak íróbarátait, pl. Horváth Ádámot, Fazekas Mihályt.

Szövegkritika

Az AV. szövege s a saját kezű eredeti alapján készült másolat között csak kevés, többnyire helyesírási eltérés van. Az elveszett eredeti kézirat s a másolat között azonban az a lényeges — bár sajnos, jóvátehetetlen — különbség, hogy Kiss Imre a másoláskor elhagyott két sorpárt, vagyis négy lényeges sort. Erről másolata bevezetőjében ezeket írta: „Minthogy a' maga Kéz Irását [ti. a Csokonaiét] megakarom magamnál tartani. Ide le írtam rólla. Két Strófát ki hagyok belőlle, mert úgy is bizonyossan tudom hogy a' Censor ki húzná, jobb hát hogy szeme elébe se menjen." (KK. I, 27a) Eljárása nehezen menthető, hiszen voltaképp Csokonai halála után került sor a törlésre, vagyis nem a költő, hanem sokkal inkább a címzett, Kiss Imre érdekében, amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla.

Toldy keményen meg is rótta eljárását: „A négy sornyi hézagot Kiss Imre túlbölcs gondoskodásának köszönhetjük e sajátkezű jegyzése szerint [idézi a K-ról Kiss megjegyzését]... Köszönjük Cs. [= Csokonai] nevében!" (928. h.) Bár

Toldy maga is követett el hasonlókat, pl. Csokonai „dévaj verseivel", vagy pl. *A' Párt ütő* címének önkényes megváltoztatásával (v. ö. Cs/ÖM. I., 598. l.).

A következőkben jelezzük a kiadásunk alapjául szolgáló AV. és a K eltéréseit.

A cím a K-ban, a keltezéssel: *Salétrom Inspector Kiss Imre Urhoz / Debretzen. November 5^{dik}, 1804."*

Az ö s ü hangok hosszúságát Kiss Imre másolata általában nem hosszú ékezettel (vonással), hanem ponttal jelöli (pl. *Mühelyében*): erre az eltérésre a következőkben külön nem utalunk.

1. K: ***B**arátja*
2. K: *'s gyilkoló **B**ombáit **L**angzárnyra*
3. K: ***H**alál **M**ühelyébe*
4. K: *Barátom ölébe*
6. K: *itt [...] a **H**alálok,*
7. K: *a Czúkort [...] **K**ristályba*
8. K: *Mely [...] Népbe, s Királyba*
9. K: ***L**énck*
10. K: *Tseppjei [...] könnyekké [= könnyekké]* **levének:**
Mint Toldy is utalt rá, az AV.-beli *lennének* a helyesebb logikailag (v. ö. Toldy 928. h.); elképzelhető azonban, hogy Csokonai eredeti fogalmazatában is *levének* volt (ez ad tisztább rímet), vagyis az eltérés nem a másoló Kiss Imre terhére írandó. A múlt idő használata viszont itt nem egészen logikus, s ezt vagy a költő fölfedezte már, vagy az AV. kiadását intéző barátai javították.
11. K: *Még is e gyász **K**ohát*
13. K: *a' midőnn*
14. K: *Int hogy [...] légyen, a komoly **O**kosság;*
15. K: ***N**apja*
16. K: ***C**sapja*
17. K: *leszsz hát,*
18. K: *és [...] válik, a számba, s a' szádba*
19. K: *ekképp* Kp. n.
20. K: *Imrének* A név a K-ban nincs aláhúzva, de mintha eltérő típusú betűkkel kiemelték volna.
21—24: A K-ban itt szaggatott vízszintes vonalkák utalnak a törlésre.
A HG. ezt a lapalji jegyzetet csatolta az elhagyott részhez: „Kiss Imre e 4 sort Csokonai iránti figyelemből hagyta ki." (HG. I, 286. l.) Minthogy a Kiss Imre által birtokolt eredeti kézirat hollétéről máig sem tudunk, az eszmetörténetileg is fontos sorokat nem pótolhattuk. (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 22. l.)
25. K: *vigann* Az *Imre* eltérő betűtípussal kiemelve.
22. K: ***s***

A K-ban — az AV.-val szemben — minden második sor bekezdéssel szerepel; mivel ez tükrözheti Csokonai eredeti elgondolását, eszerint tördeljük a szöveget.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kiss Imrét Nagy Gábor, debreceni ügyvéd is a költő benső barátjai között említi (ld. Domby 39. l., CsEml. 388. l.); ő maga azt írta Kazinczynak: „Csokonainak gyermekségemtől fogva való barátja [voltam]." (Uo. 289. l.) Kiss Imre a debreceni Kollégiumba járt, s alkalmi versei is jelentek meg (ld. Szinnyei: MÍrók. VI, 299. h.). Anyagilag is támogatta Csokonai műveinek, nevezetesen *Lillá*-jának kiadását (v. ö. CsEml. 243., 474. l. stb.), s a költő síremlékének felállításában is fáradozott.

A salétromfőzés a lőporgyártás fontos iparága volt az Alföld szikesein: Kiss Imre báró Vay Miklós tábornok mellett (akihez Csokonai *Tisztelő versezet*-ét írta) a salétromfőzés felügyelőjeként működött Debrecenben. Voltaképp e hivatására épül Csokonai költeményének alapgondolata, ami — rá oly jellemzően — a véres háborúk elítélése; ez kap hangot valamivel korábban már Kleist-fordításában is *(Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz),* valamint a tárgyalt versünkkel nagyjából egyidős *Főhadnagy Fazekas Úrhoz* című költeményében, amelynek mottója az eredeti kéziratban éppen Kleist említett verséből való (v. ö. Szilágyi: Cs/Műv. 275. l.), s amelyből négy sort ugyanígy el kellett hagyni (ld. uo. 274. l.).

Az alkalmi költemény beletartozik a költő nagy háborúellenes, felvilágosult szellemű versei sorába, amelyek *A' had*-dal kezdődnek s hattyúdalaival (a Kiss Imrének és Fazekas Mihálynak írt névnapi versekkel) zárulnak. A Kiss Imre által törölt sorok is föltehetőleg a zsarnokokat, a véres háborúkat elítélő kemény kifakadásokat tartalmaztak.

A lélek halhatatlanságáról bölcselő nagy költemény árnyékában homályban maradt ez a fontos gondolatokat felvillantó, kitűnő költői ötleten alapuló alkalmi vers: nemigen figyelt föl rá a szakirodalom (v. ö. Szilágyi: i. m. 22. l.).

1. *Múzsáknak barátja:* egyaránt vonatkozhat Kiss Imre alkalmi verseire (ld. Szinnyei: i. m.), s arra, hogy Csokonai műveinek kiadására „300 Rf-ot offerált" (ld. CsEml. 243. l.).
2. *lang* (táj., rég.): láng.
11. *koh* (rég.): főzőhely, „kohó"
16. *Máslás:* gyengébb borfajta; ld. a szóról Csokonai jegyzetét; (AD/j. 22. l.)

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben — Csokonai alkalmi verseinek uralkodó versformájában — íródott.

458. Lilla

Érzékeny dalok III Könyvben

A hatvan versre tervezett — s végül, a cenzor miatt ötvenkilenc verssel megjelent — szerelmes versciklus összefonódott Vajda Julianna nevével. Csokonai már előbb is tervezett egy „érzékeny", szentimentális versciklust, amelynek középpontjában Rózsi néven emlegetett kedvese korai halála állt volna; ezeket az ún. Rózsi-verseket külön kis kötet őrizte meg (ld. KK. IV. 8a 12b); majd ezt — már Vajda Juliannával történt megismerkedése után — nagyobb versciklussá igyekezett bővíteni, amint erről az 1798-i SzV/j., a kezdőszavas szerelmes versciklus jegyzéke tanúskodik. (Ld. Cs/ÖM. I, 223. l.; az egész ciklustervvel részletesen foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője *Egy ismeretlen Lilla-vers töredéke s a Lilla-ciklus filológiai és érzelmi hitele* c. tanulmányában: CsMűv. 286—343. l.)

Maga a Lilla-ciklus végleges terve 1802—1803-ban született meg, nem utolsósorban Kisfaludy Sándor 1801-ben megjelent nagy sikerű *Himfy*-jének hatása alatt; a költő három tervezetet is készített „Poétai Román"-jához (ld. Cs/ÖM. I, 238—242. l.).

Mivel Csokonai maga alakította „Poétai Román"-ná, „költői regény"-nyé korábbi s újabb szerelmes verseit, még a kritikai kiadás első sorozatszerkesztője, Julow Viktor tervezte úgy, hogy a ciklust, mint Csokonai szellemi alkotását, közöljük egészében is kiadásunk utolsó költeményes kötetében. Ezt a tervet jogosnak tartjuk ma is, de helyszűke miatt csak a *Lilla* Előbeszédét közölhetjük kötetünkben (az 1808-i második kiadás szerint, ahol első ízben megjelent), s a három „Könyv"-nek csak a tartalomjegyékét, a verscímek után lapszámokkal utalva arra, hogy a kérdéses versek kiadásunkban hol, melyik kötet, melyik oldalán találhatók.

Maga Csokonai is elmondja az Előbeszédben, hogy a versek egy része korábban készült, s később alkalmazta Lilla nevére; a költő debreceni barátja, Nagy Gábor ügyvéd pedig azt is följegyezte, hogy szerinte mely darabok keletkeztek „a komáromi esmeretség" előtt; tizenhárom verset sorol fel (ld. Cs/ÖM. I, 219—220. l.), s ugyanott még kettőt említ, amelyek már a szakítás után, 1802 szeptemberében készültek (ez a két vers *A' bátortalan Szerelmes* s *Az Éjnek Istenihez* — amelyek alkalmasint Sárosyné Ilosvay Krisztinához íródtak).

Voltaképp a Lilla-kötet verseinek alig egyharmadát ihlette maga Vajda Julianna, kívüle számos vers szólt a rejtélyes kilétű, korán elhunyt Rózsihoz, a már említett Sárosyné Ilosvay Krisztinához, s egyetlen vers, *A' Rózsabimbóhoz* Földiné Weszprémi Juliannához, afféle kismama-köszöntőként — bár

Juhász Géza az egész Rozália-komplexumot — alaptalanul — Földinére próbálta vonatkoztatni (ld. *Csokonai Rozáliája*. It. 1953.).

A versciklusnak több rétege van: legkorábbi az 1793 körüli fantáziaversek csoportja, amelyeket utóbb alkalmazott a költő Lilla nevére. Számos anakreóni vers is előfordul a „Poétai Román"-ban a valóságos Lilla-dalok — a Vajda Juliannához szóló versek — mellett. (Több szerelmes tárgyú vers kiszorult a kötetből, mivel tartalmánál fogva nem lehetett beleilleszteni a ciklusba, pl. a *Rózsim' Sírja felett;* másrészt igen szép valódi, hiteles Lilla-dalok kimaradtak a LD.-ból, mint pl. a *[Már se hintó...]* vagy a Julianna-napra írt *Köszöntő.*)

A „költői regény" végleges megformálásához kétségkívül Kisfaludy Sándor 1801-ben megjelent *Himfy*-je adta a döntő indítékot, amint az a LD. Előbeszédéből is kitetszik. „Úgy látszik, csak Himfy megjelenése után gondolt reá, hogy afféle kis »poétai romántt« kerekít ki belőlük, szereztetésük időrendjéhez sem alkalmazkodva" — mint Horváth János írja (Csok. 45. l.). A kisebb tehetségű Kisfaludy Sándor rendkívül népszerű lírai verses regényének kétségkívül előnye, hogy egyetlen ihletben, egyetlen szerelmi ihletésben fogant, míg Csokonainál érezhető — a korábbi fantáziaversek felhasználása folytán — az ihlet ingadozása: az igazi mértéket a valóságos ihletből fakadt, közvetlenül Vajda Juliannához szóló versek jelentik (mint pl. *A' fekete Pecsét,* a *Még egyszer Lillához* stb.). Ezért hat sokkal megrendítőbben a friss fájdalom élménye alatt írt, *Gróf Erdődynéhez* szóló előhang lírai, önéletrajzi betétje, mint a „felújított", s utóbb a ciklusba illesztett fantáziaversek. El lehetett volna képzelni egy ilyen hangnemű, hangvételű, egy-ihletű lírai regényt is Csokonaitól, közvetlen szerelmi csalódása után.

A ciklus szerkezetével Sinkó Ervin és Baróti Dezső foglalkozott részletesebben, utóbbi külön tanulmányban.

Sinkó ezt írja a „poétai román" sajátos szerkezetéről: „Kompozició: ez a fogalom a *Lilla-dalok* esetében is azt jelenti, hogy a külön, önmagukban is önálló darabok funkcionális részei egyetlen egésznek.

De nemcsak ezt.

Rómeó és Júlia szerelmi történetének idillikus kezdete a tragikus utolsó felvonás világításában félelmetes aláfestéssel újabb jelentést kap; a boldogság csak lépre csalta a sorsszerű pusztulás jövendő áldozatait. A gyanútlan bizalom és az önfeledt mámor mögött — épp a gyanútlan bizalmat és önfeledt mámort használva fel a maga eszközéül —, első pillanattól fogva nemcsak jelen volt, hanem kérlelhetetlen logikával működött is a megsemmisítő végzet. Azok ketten, a szerelmesek, vitatják és találgatják, hogy a fülemüle vagy pedig a pacsirta hangja-e az, amit hallanak, a tragikus utolsó felvonás azonban — visszahatóan — az édes szerelem bűbájos jelenetének hátborzongató mellékzöngét ad; ők ketten üdvözítő nászra készülnek, s mennél boldogabb az együttlétük, annál menthetetlenebbek. Boldogságuk világot felejtő önkénytelensége bűnként hívja ki és hozza hozzájuk egyre közelebb a halált. S mi, beavatott nézők, olvasók, immár tudva azt, amit ők maguk nem sejtenek, idilli suttogásukat egy az egészből kihangzó, csak a mi számunkra hallható kísérő

zenével hallgatjuk. Másrészt a tragikus vég is annál megrendítőbben hat, mert épp az édes szerelem volt a hozzá vezető út.

Ebben rejlik a *Lilla-dalok* lírizmusának is fojtottan lüktető drámaisága: az olyannyira derűs láthatárnak a befejező harmadik ciklusban bekövetkező végleges elsötétülése nehéz árnyékba vonja a gyanútlanul induló idillt. A szereplők nem tudják, de mi tudjuk, hogy nevetésük az eleve halálra ítéltek nevetése. A hajótörés távlatából a tragikumnak épp az válik külön elemévé, hogy az utasok könnyed vidámsággal keltek útra. A gondtalan szerelmi kötődések, enyelgések, a sok gáláns, dévaj dúdolgatás, mint a klimaxot jelentő felkiáltás is: Ki boldogabb magamnál? — elégikusan, fájdalmas telítettségű akcentussal hangzik a fülünkben.

A befejező, a harmadik ciklus nem minden átmenet nélkül kezdődik a hajótörött szerelem jajkiáltásával." (164—165. l.)

Baróti Dezső is úgy vélte, hogy a különböző időpontokban — gyakran más személyekhez szóló — versek mégis művészi egyégbe, valóságos szerelmi lírai regénnyé álltak össze: „A régi szövegek újraolvasása, átdolgozása, egyengetése Csokonaiban is egykori gazdagabb énjét idézte fel. És egyben az alkotó személyiség sajátos megkettőzését is magával hozta; hiszen nemcsak átdolgozta egyik-másik versét. A visszanézés jegyében új kompozícióba foglalta őket, s az új kompozíció kontextusában még azoknak a szövegeknek egy része is új kicsengést kaphatott, amelyeken szinte semmit sem változtatott. Joggal mondhatjuk, hogy új művet alkotott belőlük: lírai életrajzát írta meg." (Árny. 198. l.)

Majd ugyanitt ezt írta még: „Belső és külső tényezők, epikus hajlam, elevenen élő emlékek és irodalmi divat elrendelésének megfelelően az 1793 és 1802 között írt versei egy jó részéből azonban mégis »poétai román«, egy kis lírai regény állt össze. Ez a regény virtuálisan mindenesetre rég készen volt már, amikor *A kesergő szerelem* megjelent, készen volt a valóban megélt szerelmi boldogság és csalódás emlékeiben, s mindabban, amit fantáziája és az irodalom hozzáadott — s nem utolsósorban az elrendezésre és kompozicióra váró versek kéziratainak gyűjteményében. És a »román« elnevezést is joggal adhatta volna neki, hiszen a XVIII. század második fele épp a lírával telített regényszerű kompoziciók divatját hozta meg..." (I. h. 200. l.)

Mindenesetre a *Julie ou la nouvelle Heloïse,* a *Werther,* a *Fanni hagyományai* s a *Himfy szerelmei* korában, az „Ich-roman"-ok idején, Csokonai a hazai szentimentalizmus jellegzetes művét alkotta meg, szuverénul használva föl korábbi verseit, mint tette ezt 1794-ben írt nagy politikai-bölcselő versei esetében is.

S az is ide tartozik még, hogy tervezte a „Poétai Román" egy bővített változatát is, amelyben a kimaradt versek — föltehetően a Vajda Juliannához szóló személyesebb hangú költemények — is belekerültek volna, így nagyobb lírai, érzelmi hitelt adva az egész ciklusnak; ő maga írta a Lilla-dalok Előbeszédében: „talám reá-vészem magamat, hogy még nálam írásban lévő, és ezen gyűjteményemben helyet található Daljaimat is, a' most kiadattak közé annak idejében béiktatom." Ez azonban már, sajnos, nem valósult meg.

459. [Ropog az a' bús Ég!...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: MTAK. K 676: 109b, közvetlenül a *Zauberflöte* fordításának Csokonai által javított fordítása után. Nem ok nélkül kerülhetett a Gaál László színműmásolataiból összeállított „Színművek" kéziratos kötetébe: nyilvánvaló, hogy drámai műből készült fordítás.

Megjelenése

A HG. adta közre, először külön cím nélkül, közvetlenül az *Endimion* prózafordítása után, lapalji jegyzetként, ezzel a megjegyzéssel: „[Valószínűleg e darabhoz tartozik a Magy. Tud. Akadémia 36. sz. kéziratos kötetének VIII. jelzetű füzete utolsó lapján olvasható, Csokonaitól sajátkezűleg írott következő párbeszédes szöveg:]." (III, 490. l.)

A FK. nem vette föl anyagába, Vargha Balázs, külön magyarázat nélkül, *Töredék* címmel a színművek sorában hozta, a Metastasióból fordított *A ciklops* után, s a *Zauberflöte* fordítása, *A boszorkánysíp* előtt (ld. MM. II, 692. l.).

Voltaképp sorozatunk *Színművek* kötetében lett volna a helye, az *Endimione*-ból fordított dalokkal együtt, amint már utaltunk rá; a színművek sajtó alá rendezője, Pukánszkyné Kádár Jolán ezt írta a szóban forgó szövegről: „A HG.-nál (III. 490. l.) az *Endimion*-hoz tartozó töredékként közölt szöveget, mely nem tartozik az *Endimion*-hoz, még kevésbé a *Varázsfuvolá*-hoz, mint ez kiadásunk, *Költemények* 1. 158. lapján olvasható (ld. jegyzeteink Bevezetését), kiadásunkban a *Költemények* megfelelő kötetében hozzuk, ugyanígy az *Endimion* énekeiből készült dalciklust is." (Cs/Színm. II, 281. l.). Pedig e nyilvánvaló színműrészleteknek ott lett volna a természetes helyük; átutalásuk a *Költemények* közé a versek sajtó alá rendezőjének tudta nélkül történt.

Keletkezése

A színműtöredék keletkezéséről egyedül az árulkodhat, hogy közvetlenül a *Zauberflöte* saját kezű fogalmazványa, illetve befejező részének a költő által javított másolata után található, az említett kéziratos kötetben. Ez tévesztette meg e kötet sajtó alá rendezőjét, mikor e töredéket is a fenti fordítás részének vélte. A K 676 azonban mesterségesen, utólag összeállított kötet, amelyben a lapok nem mindenütt tartoznak szervesen össze; a szövegünket tartalmazó 109ab önálló, külön lap (a 109a oldal üres), így bizonyára nincs összefüggésben a *Zauberflöte*-vel. A szereplők névbetűi *(Ch. = ? Chloe, Chloris; N. = Nice?)* inkább olasz művet, Metastasio-színművet sejtetnek. A lefordítatlanul hagyott *Trodedom* szó is erre látszik mutatni. Ilyenformán 1793—96 tájára tehető e fordítás keletkezése.

Szövegkritika

A HG. korszerűsített helyesírással közölte, s ezen Vargha Balázs még tovább korszerűsített kiadásaiban.

Mi a K szerint, eredeti helyesírással közöljük. A szövegből kitetszik, hogy rímes, verses műből készülhetett a fordítás, s ez is olasz eredetire utal.

4—5. A második *Hova* nagy kezdőbetűs a K-ban, de a *Deliának* kezdetű rész nincs külön sorba írva.
7. K: *<Jaj! jaj! jaj! jaj!> Jaj! beh nagy zaj!*
10. K: *<Jer ah szép szűz>* Az áth. sor fölé írva: *Lobog a' gyász tűz!*
12. K: *szép* Az *s (ſ)* talán más betűből jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A töredék — mint volt róla szó — talán olaszból készült fordítás, esetleg Metastasio valamelyik verses művéből.

Verselése

Úgy tetszik, hogy keresztrímes verses munka volt a fordítás alapja; a rímek elhelyezkedése *(Ég ~ jég, zaj ~ jaj, tűz ~ szűz)* legalábbis erre mutat.

460. Dalok az Endímionból

Kézirata

Magából Metastasio *Endímione* című „szerenátá"-jának fordításából a saját kezű kézirat — Pukánszkyné Kádár Jolán szerint „Autográf szerzői másolat" (ld. Cs/Színm. II, 280. l.) — csak töredékében maradt ránk, föltehetőleg nem is készült el belőle több (ld. Cs/Színm. i. h.). Ebben a töredékes prózafordításban — tisztázatban — három verses arietta szerepel: K 674: 49a—54a (K_2); ezeket a Cs/Színm. közli is (II, 76—78. l.). E három ariettát, valamint még 15 dalbetétet Csokonai külön fordított le; ezek saját kezű fogalmazványa: K 674: 57ab (K_1).

A mű egy kiemelt részletének közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 395: 32b (*Hasonlítás* címmel a III. dal 2. és 1. vsz.-a); ugyanez még megtalálható: SpK. 135: 66. l. (N^{ro} 119.). Minderről lásd az alábbi fejezetet.

Megjelenése

Csokonai készült az egész „szerenáta" lefordítására; az EK.-on (a XCII. sorszámon) így fordul elő: *„Endímion. Szerenáta. Metasztázióból. Leírni."* (Ld. Cs/ÖM. I, 212. l.), ugyane listán a CXXXI. mű: *Endímion és Diána.* Kettős Dal." Ebbe több dal is beletartozhatott.

A költő életében e fordítások nem jelentek meg, elsősorban azért, mivel az egész színpadi jelenet fordítását sem fejezte be. A versbetéteket — anélkül, hgy forrására hivatkoznék — Toldy adta ki először, *Dalok Metastasio Endymionából* címmel, a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvében (752—755. h.). A HG. ennek nyomán hasonlóan közölte: II, 60—67. l. A FK. ettől csak annyiban tér el, hogy a Kisebb műfordítások közé sorolta (733—739. l.).

Vargha Balázs kiadásaiban a Fordítások és átdolgozások közé osztotta be (ld. ÖV. — ÖV.[2]), a MM.-ból azonban hiányoznak. Lehet, hogy a színműfordításoknál akarta közölni, a MM. II.-ben: s ott is lett volna a helyük. A Cs/Színm. I. sajtó alá rendezője teljesen indokolatlanul utalta közlésüket a Cs/ÖM. Költemények sorozatába (v. ö. Cs/Színm. I, 281. l.). A Vargha Balázs szerkesztésében a NKl.-sorozatban megjelent Csokonai-összkiadásban a Műfordítások kötetében az *Endimion* függelékében található a IV—XVIII. dal (az I—III. benne van a közölt színmű szövegében), így: *[Dalok Metastasio Endímionjához 4—18]* (407—413. l.).

A III. dalnak már említett — szerintünk Csokonaitól függetlenül készült — változata, az 1. és a 2. vsz. fölcserélése némi szövegmódosítással, *Hasonlítás* címmel, *Csokonai* nevével, Igaz Sámuel Zsebkönyvében jelent meg (Bécs, 1821. 61. l.; v. ö. OSzK. Oct. Hung. 395: 32b; SpK. 135: 66. l.).

Keletkezése

Toldy — s nyomán a későbbi kiadások — az 1796. év terméséhez sorolták. Koltay-Kastner Jenő Csokonai kollégiumi éveire tette a fordítás keletkezését: „Ebbe a korba tartoznak még *Galatea,* valamint az *Angelica* — ez azonos azzal az *Orlando* czimen 1794-ben a Magyar Hirmondóban egyéb művei közt hirdetett fordítással, melyet Ferenczi Zoltán külön munkául sorol föl. Ide számítanak még az *Endymion* című játékból fordított dalok is, melyek — bármily kezdetlegesek és ritmustalanok — arra vallanak, hogy Csokonait Metastasio drámáiban, főleg azok a kuplészerű kis dalok kezdik érdekelni, melyekkel az olasz költő jeleneteit kezdi vagy lezárja." (Kastner Jenő: *Csokonai lírája és az olasz költők.* ItK. 1922: 40. l.)

Szauder József szerint Csokonai „elunta prózában fordítani a Metastasio-darabokat" s ezért fordult figyelme az arietták felé: „Az 1795-i lajstromban így szerepel: *XCII. Endimion. Szerenáta. Metasztázióból. Lefordítni.* Ez annyit jelent, hogy szándékában volt lefordítani a teljes *Endimion*-t, mely ekkor — 1795-ben — vagy egyáltalán nem volt meg, vagy csak részben készült el.

Nos, csak egy töredéke maradt fenn, az *Első szakasz*-nak közel a feléig. Ezzel szemben az *Endimion*-nak minden ariettáját versbe fordította le, mintegy kiszakítva őket a serenata cselekményének összefüggései közül. Azt lehetne gondolni, hogy elkészült az egész magyar *Endimion* is csak éppen az a töredéknyi első fordításrészlet maradt fenn belőle, a többi elveszett. Az 1795-i lajstromból másféle s érdekes magyarázatot kapunk az *Endimion* egészének s arietta-részleteinek viszonyáról. Míg a XCII. szám alatt a mű címe s mellette a *Lefordítni* figyelmeztetés olvasható, a CXXXI. szám alatt ez a cím olvasható: *Endimion és Diána. Kettős dal,* minden megjegyzés nélkül. Vagyis: míg egyfelől nem volt meg az *Endimion* teljes fordítása, másfelől megvolt a *Diana Endymionhoz* s az *Endymion Dianához* című két ária, mely már a 2. részből való, tehát jóval túl azon a szövegrészen is, ameddig a fennmaradt töredék terjedt. Így kétségtelen, hogy Csokonai végül is elunta prózában fordítani a Metastasio-darabokat, s önálló költészetének fejlett fokán már csak az arietták felé fordult figyelme, kiszemelgetve s elkülönítve őket a színpadi cselekménytől." (OllR. 406—407. l.)

Ugyane tanulmányában — elsősorban stiláris megfontolásokból — 1793—94 tájára tette az *Endímion*-fordítások keletkezését: „az *Endimion* ariettái [...] az *Angelica* fordításánál is fejlettebb költőiségről, stílusról és főleg műfaji választani tudásról tanúskodnak, s ők zárnák is be a fejlődéssort, feltehetőleg 1793—1794 tájt." (I. m. 421—422. l.) Pukánszkyné Kádár Jolán prózaibb, de valószínűbb magyarázatot adott arra, miért maradt félbe az *Endimione* fordítása: „a kollégiumból való kizárása után a könyvtár használatától is eltiltották egy vissza nem szolgáltatott olasz szótár ürügyén. Az 1795 novembere előtt történt. (Ld. levelét Lengyel Józsefhez MM. II. 803—804. l.) Szöveg híján abba kellett hagynia a prózai rész fordítását. Az ariettákat nyilván már előbb a dráma szövegétől függetlenül lefordította." (Cs/Színm. I, 280. l.) Vagyis 1795 novembere előtt már el kellett készülniük az *Endímion* dalbetétjei fordításának; Pukánszkyné érvelését elfogadva az 1795. év második felére tesszük e versbetétek fordításának keletkezését.

Szövegkritika

A versfordításokról Pukánszkyné Kádár Jolán azt írta, hogy a költő „Az ariettákat nyilván már előbb [1795 novembere előtt], a drámaszövegtől függetlenül lefordította" (Cs/Színm. I, 280. l.), s „Az ariettákból utóbb a még hiányzókat is lefordította és külön 18 dalból álló lírai dalciklust alkotott" (Uo. 281. l.). Minthogy az *Endímion* töredékes prózafordításában megtalálható 1—3. dal szövege (K_2), s ez eltér a fogalmazványbeli (K_1) szövegétől: bizonyos, hogy a fogalmazvány (mind az 1—18. dalbetét fordítása) a korábbi, s utóbb, az „Autográf szerzői másolat"-ban módosított a költő az 1—3. dal szövegén.

Így az 1—3. dalnak két szövegét ismerjük: véglegesnek a másolat (tisztázat), vagyis a K_2 szövegét kell tekintenünk: főszövegként ezeket közöljük.

A K_1-ben csak az I—XI. dal szövege található, s mivel Toldy nem adja meg forrását, nem tudjuk, honnan közölte a többit. Mindenesetre a hiányzó kéziratú XII—XVIII. dal esetében Toldy szövegeire támaszkodunk, a megszólaló szereplők címként használt neveit azonban [ ]-be tesszük, mivel ezek alkalmasint Toldytól erednek. Szerintünk Pukánszkynének az a megállapítása is kétes, hogy Csokonai „külön 18 dalból álló lírai dalciklust alkotott". Igaz, hogy az EK.-n *„Endímion és Diána. Kettős Dal"* címen található egy mű (CXXXI), de ez nem vonatkozhat mind a 18 dalra. A „dalciklus"-t föltehetőleg Toldy alkotta meg, s a későbbi kiadások őt követték. (Kérdés: volt-e a ránk maradt 18 dal fogalmazványának egy későbbi tisztázata, amelyet esetleg Toldy ismert és használt. Nem tartjuk valószínűnek.)

A K_1-ben az 1—3. és az 5. dal függőleges vonallal át van húzva.

A K_1-ben nincs címe a ciklusnak, az Toldytól származik, s ezt a későbbi kiadások (HG. — M.) is átvették; az ÖV. — ÖV.^{2}-ben a cím így módosult: *Dalok az Endymion*-ból; minthogy Csokonai a mitológiai nevet *i*-vel írta, így módosítottuk a címet, amelyet hagyományból megtartunk, s a többi nevet is (Ámor, Diána, Níce) a K_2 helyesírása szerint közöljük. Az olasz eredetiben nincsenek a dalok megszámozva, mivel beleépülnek a különben is verses szövegbe; Csokonai kéziratában sem sorszámozás, sem címek nem találhatók: ezek Toldytól származnak, s a későbbi kiadások (HG. — ÖV.^{2}) átvették. Az azonosítás megkönnyítésére [ ]-be téve mi is megtartjuk e címeket.

1. K_1: *semmitis*
2. K_1: *<Mer> Eggy [...] mostis*
3. K_1: ***Pirulásodbann***
4. K_1: E sor után egy sornyi köz.
5. K_1: A *ha* kötőszó hiányzik; a sor kijjebb kezdve.
6. K_1: *De **rejtegetvén** tüzedet*
7. K_1: *hasonlo*
8. K_1: ***vétekkel** [...] szívedet*
9. K_1: *béfogjais*
10. K_1: Kp. n.
11. K_1: *<Mégis>* [Az áth. szó fölé írva: *<V>*] *A' Nap* [a *fény* a sor fölé beszúrva.] E sor után a K_1-ben sorköz.
12. K_1: [A sor elé szúrva: *Így*] *Te* is *<így>* Kp. n.
13. K_1: ***'s Kárhoztatod*** Kp. n.
15. K_1: ***el***
17. K_1: ***Habjait***
18. K_1: ***Tenger***
20. K_1: *Zúgó* A *Z* más betűből jav.
    morgásival Jav. e.: ***morgásiban***
21. K_1: *<Az én> Saját **Partjaival***
22. K_1: ***tüzem***
23. K_1: E sor után sorköz.
24. K_1: ***Mádár***

25. K_1: *<Melly>* Az áth. szó fölé írva: *Kit éget Szerelem<ben van>*
27. K_1: *Szíve <kötve> nem.*
31. K_1: *<Melly édes fészkébenn>* Az áth. sor fölé írva: *<A Szerelmes>* ***Mért*** Jav. e.: *Még [...] meg!*
32. K_1: *Mondhadd* Jav. e.: *Mondjad* Toldy-NKl.: *Mondhatd,* ill.: *Mondhat'd* [A sor fölé beszúrva: *<bár>*] *hogy <ékes>* Az áth. szó fölé írva: *kellemes*
33. K_1: *Mondhadd* Jav. e.: *Mondjad*
35. K_1: *$\bar{n}$ [= nem]*
36. K_1: *$\bar{h}$ [= hogy]*
41. K_1: *Szerelmes* Az *s* más betűből jav.
44. K_1: *<? Most> Mikor <minden>*
48. K_1: *Azt* Jav. e.: *Az [...] Lelket* Jav. e.: *Lélek*
51. K_1: *Nem* Az *m* utólag beszúrva. *<? vagy>* Az áth. szó fölé írva: *éri öröm<ét>*
53. K_1: *Minden<nél>* Az áth. szótag fölé írva: *jónál*
54. K_1: *<'S ez öröm édesebb>*
<És a kínok között> 's A' Kínok köztt édesebb
55. K_1: *Léssz <? en>* Az áth. szótag fölé írva: *$\overline{mn}$ [= minden]*
56. K_1: *tudom, <hogy>*
61. K_1: *sóhajtás$\bar{b}$ [= sóhajtásba]*
62. K_1: *azonnal <szívembe>* Az áth. szó fölé írva: *Kebelembe*
65. K_1: *a' <gyenge>* Az áth. szó fölé írva: *kis*
69. K_1: *Te vagy* Más szavakból jav.
75. K_1: *Kedvemet* Más szóból jav.
76. K_1: *<És 's valódibb jómat>* Az áth. sor fölé írva: *És jómat Szívem*
77. K_1: *<Nem keres már>* Az áth. sor fölé írva: *Soha sem vár*
81. K_1: *<'S valódibb>* Az áth. rész fölé írva: *És*
82. K_1: *<Nem kíván már> Soha sem vár.*
83. K_1: *E'* Más szóból jav.
88. K_1: *<Ámornak> Nyilad*
91. K_1: *<Akár a'> [...] <megyek>* Az áth. szó fölé írva: *légyek*
92. K_1: *<Fényt>* [Az áth. szó fölé írva: *Hóld'*] *vagy vadász<atot* ?>
93. K_1: *még* Más szóból jav.
94. K_1: *<Semmi kedve>* Az áth. rész fölé írva: *Másbann elég*
95. K_1: *szemedbenn* A *b* más betűből jav. *<van>* Az áth. szó fölé írva: *áll*
100. K_1: *<Lelkem ah szép>* Az áth. rész fölé írva: *Ah kedvesem*
101. K_1: *De <Lelkem ám>* Az áth. rész fölé írva: *Szívem$\bar{b}$ [= Szívembenn]*
103. K_1: *A' te szép <két>* [Az áth. szó fölött megismételve: *két*] *Szemeidnek* A szótagpótló *i* utólag beszúrva, idegen kéz — esetleg Toldy — által.
104. K_1: *<Édes>* Az áth. szó fölé írva: *<Kellemetes> Édes*
105. K_1: *<Hogy> Gyönyörködni*
106. K_1: Az *ő* más betűből jav.

A 107. sortól hiányzik a K.

115. Toldy: *melyedben*

HG. *mellemben* Értelemszerűen a HG. emendálása helyes; eszerint jav., a Toldy-kiadás helyesírásához igazodva.
129. HG.: *Megbosszúlni* Toldy szerint közöljük, mivel az közelebb áll Csokonai helyesírásához.
135. HG.: *ily*
141. Toldy: *teerántad.* Csokonai helyesírása szerint em.
143. HG.: *Mellemben*
151. HG.: *Igy*
152. HG.: *eszembe.*
164. HG.: *mit ér?*
167. HG.: *ilyen*
175. HG.: *Uszkálni*
180. HG.: *mely*
188. Toldy: *Veszszen innen, veszszen* A HG. szerint em., Csokonai helyesírásának megfelelően.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Tulajdonképpen műhelymunka: az *Endímion* c. verses szerenáta, különben prózában fordított szövegéhez a költő lefordította külön a kisebb lírai dalokat; mivel azonban a színpadi jelenet fordítását nem fejezte be, a dalok külön lapokon maradtak fenn.

A sorozatból egy (vagy több) „Kettős Dal"-t Csokonai külön közölni akart (ld. EK. CXXXI.), s mint volt róla szó: *Hasonlítás* címmel önálló verssé formálták később a 3. dalt; ennek ellenére fenntartással kell kezelnünk Pukánszkynénak azt a megállapítását, hogy Csokonai maga szerkesztette volna dalciklussá a dalbetéteket. Ha így volna, akkor 1795 utáni műjegyzékein is találkozhatnánk a ciklussal, vagy egyes darabjaival.

A fordításról Koltay-Kastner Jenő ugyan nem volt nagy véleménnyel — „kezdetlegesek"-nek s „ritmustalanok"-nak nevezte őket (ld. ItK. 1922: 40. l.), Szauder József azonban már „fejlett költőiség"-et látott bennük: „az *Endímion* prózai fordítása töredékben maradt, míg a benne levő arietták kivétel nélkül versben készültek. Ezeknek fejlett költőisége egymagában is bizonyítja, hogy a költő túljutott a primitív prózai fordítások fokán. Az *Az a tiszta patak* kezdetű arietta helyenként már az eredeti mértékén, tömörségével s kecses fordulataival készült el. [Idézi a III. dalt]." (OIlr. 414. l.) Hasonlóan írt később róluk (uo. 421—422. l.).

A következőkben közöljük az *Endimione* szövegéből a Csokonai által lefordított lírai dalok eredeti szövegét:

[I.]

Non ti celar con me;
Un certo non so che
Nel tuo rossor mi dice,
Che Nice arde d' amor.
Sei rea se amante sei;
Ma nel celar lo strale
Fai con delitto eguale
Oltraggio al tuo candor.

[II.]

Benchè copra al Sole il volto
Basso umore in aria accolto,
Men lucente il Sol non è.
Tale ancor ne' detti tuoi
Mi condanni, e rea mi vuoi;
Ma non perde il suo candore
Il mio core e la mia fè.

[III.]

Va pure; ovunque vai,
Da me non fuggirai.
No, non fia ver che sola
Far i Numi, e fra i mortali
Tu non senta i miei strali, e vada illesa
Dalle soavi mie fiamme feconde,
Da cui non son sicuri i sassi e l' onde.
Quel ruscelletto,
Che l' onde chiare
Or or col mare
Confonderà;
Nel mormorio
Del foco mio
Con le sue sponde
parlando va.
Quell' augelletto,
Ch' arde d' amore,
E serba al piede,
Ma non al core
La libertà,
In sua favella
Per la sua bella,
Che ancor non riede,
Piangendo sta.

[IV.]

Dimmi che vaga sei,
Dimmi che hai fido il core;
Ma non parlar d'amore,
Ch'io non l' ascolterò.
Sol cacciator son io,
Le fere attendo al varco;
Fuorchè gli strali e l' arco,
Altro piacer non ho.

[V.]

Nell' amorosa face
Del ciglio lusinghier
Tu porti il Nume arcier,
Ma non nel core:
Allor che sul tuo volto
Tutto il piacer volò,
Nell'alma ti restò
Tutto l' orrore.

[VI.]

Quell'alma severa,
Che amor non intende,
Se pria non s' accende
Non speri goder.
Per me son gradite
Ancor le catene,
E in mezzo alle pene
Più bello è il piacer.

[VII.]

Non so dir se sono amante;
Ma so ben che al tuo sembiante
Tutto ardore pena il core,
E gli è caro il suo penar.
Sul tuo volto, s' io ti miro,
Fugge l' alma in un sospiro,
E poi riede nel mio petto,
Per tornare a sospirar.

[VIII.]

Semplice fanciulletto,
Se al tenero augelletto,
Rallenta il laccio un poco,
Il fa volar per gioco
Ma non gli scioglie il piè:
Quel fanciullin tu sei,
Quell' augellin son io;
Il laccio è l' amor mio,
Che mi congiunge a te.

[IX.]

End. Se non m'inganna
L'idolo mio,
Più non desio;
Più bel contento
Bramar non so.
Am. Già preda siete
Del cieco Dio
Son lieto anch' io;
Più bel contento
Bramar non so.
End. Rendo alle selve
Gli strali e l' arco,
E più le belve
Seguir non vò.
Am. Lascia ad Amore
L' arco e gli strali,
Ch' egli in quel core
Per te pugnò.

[X.]

Fra le stello, o fra le piante,
Cacciatrice, o Nume errante,
Senza te non so goder.
Nel tuo ciglio ho la mia sorte,
Nel tuo crin le mie ritorte,
Nel tuo labbro il mio piacer.

[XI.]

Vado per un momento
Lunge da te, mio ben;
Ma l' alma nel mio sen
Meco non viene.
Di quelle luci belle
Nel dolce balenar
Rimane a vagheggiar
Le sue catene.

[XII.]

Se s' accende in fiamme ardenti
Selva annosa esposta ai venti,
Arde, stride, e fin le stelle
Va col fumo ad oscurar.
Tale ancor d' amore il foco
Poco splende ed arde poco
Se non vien geloso sdegno
Le faville a palesar.

[XIII.]

Oh qual contrasto fanno
Nell' agitato petto
Amore, gelosia, rabbia e dispetto!
Si, si, di quell' ingrato
Io di mia man vo' lacerare il seno.
Ah che parlo, infelice,
Se a me fuor ch' adorarlo altro non lice!
Amor, tiranno Amore,
Tu mi nieghi quel core,
E nemmen vuoi lasciarmi
Il misero piacer di vendicarmi.
O fa che m'ami
L' idolo amato,
O i miei legami
Disciogli, Amor.
Vano è l' affetto,
Se quell' ingrato
Solo ha diletto
Del mio dolor.

[XIV.]

Ti lagni a torto, e mi lusinghi invano.
Dall' alma mia costante
Non aspettar mercè;
Sento pieta per te,
Ma non amore:
M'accenderebbe il seno
La vaga tua beltà
S' io fossi in libertà
Di darti il core.

[XV.]

Io ti stringo, io ti miro, e 'l credo appena.
Chi provato ha la procella,
Benchè fugga il vento infido,
Teme ancora, e, giunto al lido,
Gira i lumi, e guarda il mar:
Tal, se a te rivolgo il ciglio,
Nel pensier del tuo periglio,
Il mio core per timore
Ricomincia a sospirar.

[XVI.]

Amore! Adesso intendo
I tuoi scherzi, i tuoi detti.
Io son vinta, io son cieca: ognor ti vidi
Al mio sguardo palese,
Nè mai che fosti Amor l' alma comprese.
Amor che nasce
Con la speranza,
Dolce s' avanza;
Nè se n' avvede
L' amante cor:

[XVII.]

Piango la mia sventura,
Che la mercè del mio penar mi fura
Cosi talor rimira
Fra le procelle e i lampi
Notar sull' onda i campi
L' afflitto agricoltor;

Ne geme, e si lamenta,
E nel suo cor rammenta
Quanto vi sparse invano
D' affanno e di sudor.

[XVIII.]

Fuggan da noi gli affanni
Di torbido pensier;
Il riso ed il piacer
Ci resti in seno;
Ne venga a disturbar
Chi bene amar desia
La fredda gelosia
Col suo veleno.

(Metastasio: *Opere.* Napoli, 1855. 550—557. l.)

Verselése

A költő — mint közel egykorú egyéb olasz fordításaiban is — a sorok számában s szótagszámában is igyekezett követni az eredeti verseket, sőt több helyen az időmértékes lejtést is iparkodott visszaadni (pl. a VIII. dalban a trochaizálást).

461. [Probatio calami]

Kézirata

A kis szösszenet saját kezű lejegyzésben maradt ránk a K 677. jelzetű tisztázati füzetben, a 114a oldalon (v. ö. Cs/ÖM. I, 142. l.), ahol a költő Eschenburgból kimásolt versszövegei, életrajzi, irodalomtörténeti kivonatai találhatók (ld. Szilágyi: CsMűv. 201. l.).

Megjelenése

Csokonai nyilván nem szánta kiadásra a tollpróbául készült felszisszenést, alkalmi rögtönzést: nem szerepel kiadási terveiben, címjegyzékein. A későbbi kiadások sem vették föl anyagukba. Először e kötet sajtó alá rendezője adta közre *Ismeretlen és elfelejtett Csokonai-szövegek s életrajzi vonatkozásaik* c. közleményében (ItK. 1973: 721. l.), majd tanulmánykötetében (CsMűv. 201—202. l.).

Keletkezése

A kétsoros rögtönzés első, latin nyelvű sora szerint is voltaképp „tollpróba"-ként készült alkalmi szösszenet. A szövegkörnyezet tanúsága szerint 1793-ban keletkezhetett.

Szövegkritika

A rögtönzésnek nincs címe a K-ban, mivel voltaképp nem is kiadásra szánt műként keletkezett, s a két összerímelő sor sem két sorba van írva, hanem folytatólagosan, egy sorba. Mi a páros rímű versnek megfelelően két sorba tördelve közöljük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az egyszerű tollpróbának indult sor mélyebb pszichológiájú szösszenetté kerekedett, amilyen pl. Arany későbbi kis lírai „sóhaj"-a, a *Mi vagyok én?:*

Mi vagyok én? Senki Pál
Egy fájó gép, mely pipál.

(v. ö. Scheiber Sándor: It. 1952: 99—101. l. és Arany János összes művei VI. Bp., 1952. 255. l., továbbá: Szilágyi: CsMűv. 201—202. l.).

Míg azonban Arany szösszenetéből az utolsó év fájó rezignációja szól, Csokonai 1793 körüli tollpróbájából a szárnyát bontogató húszéves költő hetyke írói öntudata.

Hogy Csokonai eredeti alkotásával állunk szemben, azt bizonyítja *A' semminél több valami* c. 1794-ből származó versének első versszaka:

A' mint mondják, kijött Patzkó'
Préssén eggy Istória,
Nem jó benne úgy mond Latzkó,
A' sok teketória,
Ha semminél több Valami,
Tsak probatio Calami,
Mind az, a' mi.
(Ld. Cs/ÖM. III, 138., 685—686. l.)

A kötetben meg nem jelent kis műhelyforgács is érdekes bepillantást nyújt a húsz év körüli költő műhelyébe.

1. *Probatio calami* (lat.): tollpróba.

Verselése

A szösszenet páros rímű, kétütemű hét szótagos sorokból épült.

462. [Ha életem gond bú borítja...]

Kézirata

A saját kezű kézirat *A' Muzsikáló Szépség* fogalmazványára, annak hátlapjára írva maradt fenn: KK. IV, 129b.

Megjelenése

A költő nem számolt a töredék kiadásával, ill. folytatásával; a HG. s Vargha Balázs kiadásai nem közölték.

Először e kötet sajtó alá rendezője adta közre: ItK. 1973: 722. l., majd: CsMűv. 203. l. Kötetben eddig nem jelent meg.

Keletkezése

Igaz ugyan, hogy *A' Muzsikáló Szépség,* amelynek hátlapján e töredék fennmaradt, 1803-nál korábbra nemigen keltezhető a rendelkezésünkre álló adatok alapján (v. ö. Cs/ÖM. V, **375.** l.), de ez még nem jelenti azt, hogy a töredék egyidős vele, vagy azt, hogy későbbi nála: a „hátlap" ugyanis eredetileg első oldal, „recto" volt: a töredék a lap felső szélén indult, egy itt elkezdett vers első szakaszaként. Itt is az lehet a helyzet, mint annyi más esetben: a költő egy korábbi verse (töredéke) tisztán maradt oldalait használta fel *később* egy újabb verséhez: ez esetben *A' Muzsikáló Szépség*-hez. A töredék hangulata inkább az 1795 körüli időknek felel meg.

Szövegkritika

A töredéknek nincs c í m e : kezdősorát tettük meg címéül.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A feltételes módú verskezdésnek elképzelhető derűs folytatása is a Csokonai verseire jellemző ellentétesség jegyében: a poézis vagy a szerelem vigasztalásával is folytatódhatnék a sorpár — de a hangütés mindenképpen nyomott, borús kedélyállapotra vall. Nem köthető azonban szorosabban életrajzi eseményekhez, mint *[Az ártatlan látod hogy elnyomattatik...]* c. másik töredék (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 203. l.). A pontos időrendbe nem sorolható versek közé tartozik.

Verselése

Föltehetően keresztrímes versnek indult a három, ill. kétütemű 9-es és 8-as sorból álló töredék.

463. [Gyöngyöm, gyöngy violám...]

Kézirata

Nem ismerjük kéziratát.

Megjelenése

Mint afféle pajkos, pajzán rögtönzést, nem szánta kötetbe a költő. Závory Sándor adott hírt keletkezéséről, idézve első sorát, 1912-ben, a Komáromi Újságban, később pedig *Emlékeim* c. kötetében. (V. ö. CsEml. 456—458. l., Szilágyi: CsMűv. 211—212. l.)

Keletkezése

A vers keletkezéséről Závory Sándor ezeket jegyezte föl *Csokonai Martoson* c. tárcájában: „Hejh te kis falu ott a Nyitra partján! Nem tudod, nem emlékezel már, mily szerencse ért, minő üstökös csillag látogatott el hozzád ezelőtt vagy 110 évvel. Vajjon áll-e még a ház, a rektori lak, amelyben vendégül fogadta öregapám a halhatatlan poétát, Csokonai Vitéz Mihályt? Nincs már élő ember kivülem, az egykori szives vendéglátó rektor 70 éves unokáján kivül, aki erről tudna. Az irodalom történet se tud. Ne vesszen el emléke...

Én még láttam az öreg házat 1853-ban s találtam élő embert — az öreg Jóba Józsefet, aki öregapámat Oroszi Nagy Mihályt jól ismerte. Ennek a jó öregnek az apja hozta ki Komáromból a nagy költőt Martosra, kinek megjelenése határtalan örömmel töltötte be a szegény, alacsony, mestergerendás tanítói lakot.

Öregapám pataki diák korában ismerkedett meg és kötött sírig tartó barátságot Csokonaival, minek folyománya volt a martosi látogatás. E baráti viszony megvilágítására némely dolgokat el kell mondanom öregapámról, amiket a szóhagyományból róla tudok.

Az ő neve tulajdonképp Oroszi Mihály volt. Apjáé és öregapjáé: Nagy Mihály, amit egy drámai eset miatt vett fel." (Komáromi Ujság, 1912. 38. sz. szept. 19. 1—2. l.; v. ö. Szilágyi: i. m. 212. l.)

A tárca további része, a költő martosi látogatása, megtalálható a *Csokonai emlékek*-ben. A bennünket érdeklő részlet így hangzik: „Az Olympus hajdani lakói nem mulathattak jobban, mint Csokonai és öregapám társaságában a

gyallai és bagotai urak. A sok kínálás-koccintás következtében Csokonainak néha nagyon is megoldódott a nyelve s kezdett trágár lenni. Ilyenkor improvizálta azt a verset is, mely így kezdődik:

»Gyöngyöm, gyöngy, violám.«

amelynek folytatását nem tűri meg a papiros. Ezt ma már csak pajkos diákok mutogatják egymásnak kéziratban s vihognak rajta." (CsEml. 457. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sajnos, a kezdő sornál többet nem ismerünk Csokonai pajkos rögtönzéséből: mindenesetre hasonló rögtönzések jellemzők a költőre, s a följegyző szavai hitelt érdemelnek.

Vargha Balázs ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Azok a pajkos versek, amelyeket a szerző tapintatból csak hiányosan közöl, sajnos, nem rekonstruálhatók. Ezekhez hasonlók ma is élnek a diák-szájhagyományban." (CsEml. 624. l.)

E verskezdettel, sajnos, még egyetlen kéziratos kötetben sem sikerült találkoznunk.

Verselés

A ránk maradt kezdő sor szerint kétütemű hatosokban készülhetett a rögtönzés.

464. [Mogyoró-mars]

Kézirata

Kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Szájhagyomány nyomán közölte Csire István, Somogy megyei lelkész a század elején: *Vázlatok Csurgó múltjából,* Csurgó. 1907. 135. l. (V. ö. CsEml. 621. l., Szilágyi: CsMŰV. 211. l.)

Keletkezése

A vers keletkezéséről Csire ezt jegyezte föl idézett munkájában: „Tanítványai számára egy indulót (Marsch) írt s tanított be, melynek ma, csak az utol-

só verssorát (refraine) ismerjük: »dió, dió, mogyoró, recsegő ropogtató, rop, rop, rop!« s ezen induló harsány danája mellett vonult ifjú seregével a szomszédos erdőkre, ligetekre."

Csokonai csurgói helyettes tanári működését ismerve, a mogyorószüret — s így a vers keletkezése is — 1799 őszére tehető.

Szövegkritika

A címet — Csire nyomán — mi adtuk a töredéknek.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A rousseauista Csokonai néhány soros verstöredéke, alkalmasint első „műköltői" játékos gyermekversünk. Rousseau-i ihletésű kitűnő pedagógiai módszereiről sokan írtak debreceni s csurgói tanárkodását illetően, ez a kis vers is kiváló pedagógiai ösztönéről tanúskodik. Gaál László jegyezte föl csurgói működéséről a következő kis epizódot: „1799. September közepe táján Cs.-val Csurgón egy reggel ki mentünk az erdőre — mogyorót szedni; szedtünk sokat, adtunk Csokonainak és tetszés szerinti számban, magunknak is — a Professoré mentegy 2—3 vékányi lehetett — fesztelen, ártatlan kedvünk volt — Az oskolában egy szobábba teríttette el Cs. a magáét, — én és Sárközy Lajos többször vele együtt ott törögettük s ettük esténként a jó piros mogyorót, s erre illett volna Schillernek ezen sohajtása — o dass sie ewig grünend bliebe die schöne Zeit etc." (CsEml. 436. l.)

Nagy veszteségünk, hogy nem maradt fönn az egész vers, de e játékos kis töredék is a magyar gyermekköltészet Szabó Lőrinchez, Weöres Sándorhoz méltó előfutárának mutatja az oly sokoldalú, pedagógusnak is kiváló Csokonait.

Verselés

A „harsány danája" kifejezés is azt tanúsítja Csire följegyzésében, hogy a verset énekelték a tanulók.

A ránk maradt rész páros rímű hetesekből épül, a refrén három szótagos. Az uralkodó szerepű *r*-ek, kivált alliteráló helyzetben, nyilván a mogyorótörés ropogós zaját voltak hivatottak nyelvileg kifejezni.

465. [Tervezet]

(Orpheus innepet tart...)

Kézirat

KK. I, 6b. A HG. szerint korábbi jelzete a MTAK. Kézirattárában: 38. IV. aa. l. (Ld. HG. II, 398. l.)

Megjelenése

Először a HG. közölte az „Eddig ismeretlen költemények, Töredékek" c. fejezet utolsó, 32. darabjaként: II, 398. l. A későbbi kiadások — ÖV. — M. — ennek alapján közölték.

Keletkezése

A HG. s Vargha Balázs kiadásai sem kronologizálták; minthogy *A' Békétlenkedő*-vel egy fogásban szerepel, sőt a tervezet alján e vers korábbi címe fordul elő, fordított helyzetben, bár idegen kézzel írva: „Tavasz, Nyár, ősz, Tél. Szép Kis Munka" — föl kell tételeznünk, hogy nagyjából azzal egy időben, vagy valamivel később keletkezett, vagyis 1801 táján.

Szövegkritika

A tervezetnek nincs külön c í m e ; mivel nem kész mű (s azt sem lehet bizonyosan tudni, hogy versnek vagy színpadi, prózai műnek szánta-e a költő), megtartjuk a HG. által használt *Tervezet* címet, az első sorral utalva zárójelben tartalmára.

2. HG.: *Aristeus*
10. HG.: *Pyren*
K: *emẽkkel [= emberekkel]*
19. HG.: *Pyrén*
K: *g̃kötözi. [= megkötözi]*
28. HG.: *produkál*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az ókori regevilágból jól ismert Orpheus és Eurydice történetet kívánta megírni a költő, legvalószínűbben költeményben. Más adatunk nincs a vázlattal — tervezettel — kapcsolatban.

2. *Aristaeus,* Arisztaiosz: Apollón és Küréné fia, a földművelés istene, a méhészkedés és az olajütés föltalálója a görög regevilágban.
13. *reducál* (lat.): visszavezeti.
20. *megenged* (rég.): megbocsát.
22. *secedal* (lat.): eltávozik.
Strymon, Sztrümon: határfolyó Macedonia és Thracis között.
24. *unter Ruhm und Ruh* (ném.): 'dicsőség és nyugalom közepette, hatása alatt'. A magyar szövegben fölbukkanó latin szavak *(reducál, secedal, producal)* arra mutatnak, hogy latin forrás lehetett a költő előtt.

MUTATÓK

NÉVMUTATÓ

Aba Sámuel, magyar király 915
Abafi Lajos 551, 552, 578, 579, 751, 752, 783
Acy, Claude d' 812
Adelsheim Johanna *ld.* Vay Miklósné
Ady Endre 335, 592, 670, 675, 734, 759
Aigner *ld.* Abafi
Alciatus 833
Alexandra Pavlovna 462, 488, 573
Alkaiosz 830
Almási Sámuel 384, 411, 416, 423, 470, 476, 477, 480, 548, 549, 715, 716, 734, 795, 801, 811, 817
Alszeghy Zsolt 368, 805
Alvinczy József 488, 557, 566, 568
Anakreón 348, 353, 354, 356, 404, 409, 410, 521, 680
András, II., magyar király 566
Anonymus 678, 906
Antonius, Marcus 642
Apuleius, Lucius 710, 715
Aranka György 422 510, 551
Arany János 361, 368, 416, 417, 660, 794, 811, 1000, 1026
Arión 830
Arisztotelész 682
Arkhilokhosz (Archilochus) 404
Attalosz (Attalus) pergamoni király 596
Atticus, Titus Pomponius 395

Ádámné Révész Gabriella 343

Babits Mihály 361, 805, 1000
Badics Ferenc 423, 424, 897, 908
Ballagi Aladár 668
Balogh Elemér 986, 987, 991
Baltaváry Jenő 682
Bánóczi József 702
Barany, George 736
Barany, Susan 736
Baranyi Ferenc 986
Baróti Dezső 379, 382, 446, 573, 690, 701, 702, 721, 722, 729, 732, 758, 766, 806, 850
Baróti Lajos 437, 484, 527, 578, 587, 603, 705, 712, 713, 782, 783, 799, 805, 850
Baróti Szabó Dávid 582, 707
Barta János 1003
Bartal Antal 388, 356, 357, 443, 682—684
Bartalus István 476, 715, 794, 795, 722, 791
Bartay Endre 794
Bartha Dénes 605, 732, 794, 810, 862
Batsányi János 582, 905
Baumgarten, Alexander Gottlieb 980
Bayer József 733
Bayle, Pierre 404
Bede Anna 362, 684
Beke Ödön 1005
Beleznai Miklósné 552
Belnay György 870
Bencze, Eugéne 736
Benczik Vilmos 736, 887
Benda Kálmán 566
Benedek Mihály 460
Benkő András 384, 416, 423, 477, 480, 549, 716, 734, 795, 801, 811, 817, 864
Benkő József 573
Beöthy Zsolt 368, 749, 805, 807

Berecz Károly 385
Berquin, Arnaud 394, 445
Berzsenyi Dániel 497, 726, 787, 829, 893, 894
Bessenyei György 506, 772, 905, 922, 938, 939, 978, 987
Bessenyei Mihály 552
Bessenyei Sándor 574, 576
Bessenyei Széll Farkas 918
Betleni Hari Péter 980, 981
Bédiné Fábián Juliánna 649
Binder Jenő 485
Bíró Ferenc 343, 372, 373, 374, 378, 380, 381, 384, 385, 752, 922, 976—980, 983
Blumauer, Alois 423—426, 429, 431, 484
Bod Péter 551
Bodnár Zsigmond 694, 789
Bodon Ábrahám 636
Boggs, W. Arthur 736
Boie, Heinrich Christian 883
Boileau-Despréaux, Nicolas 450
Bóka László 500, 501
Bolingbroke, Henry St. John 450
Borbély Gábor 389, 394, 395, 433, 581
Borbély Gáborné 374
Boros Dezső 744, 832
Borovszky Samu 579
Borzsák István 677, 771, 774, 775, 838
Bostroem, Annemarie 508, 751
Bota Mózes 801
Bozoki István 487
Broughton, Thomas 978, 987, 989, 991
Bruckner János 714
Brutus, Marcus Iunius 642
Budai Ézsaiás 681, 973
Budai Ferenc 837, 838, 840
Bürger, Gottfried, August 414, 479, 526, 603, 689, 705, 720, 721, 723, 748, 763, 764, 767, 783—785, 787, 788, 790, 799, 806, 813, 815, 816, 765, 846, 850—853, 861, 862, 935
Caesar, Caius Iulius 642
Camoens, Luíz de 906
Catullus Caius Valerius 357, 396, 440—442, 479, 682, 684, 689, 705, 744, 745, 852, 891
Chardin 701
Cicero, Marcus Tullius 979, 989
Colbert, Jean Baptiste 450
Colonna, Ascanio 450
Confucius *ld.* Konfuciusz
Consentius, Ernst 765
Cordani, Angelo 736
Croce, Giulio Cesare 485
Croker, John Wilson 994
Czindery Pál 743—745

Császár Elemér 368, 422, 425, 440, 484, 504, 603, 686, 695, 699, 705, 723, 749, 765, 783, 852, 1000
Csehy József 723, 891
Csengery János 636, 710, 715
Csernátoni Gyula 503, 603, 713, 727, 763, 805
Csetri Lajos 677, 729, 744, 777, 783, 789—791, 793, 830
Csiky János 734, 795
Csipak Lajos 484, 499, 595, 598, 891
Csire István 1029, 1030
Csokonai József 822
Csokonai Józsefné 405
Csukovszkij, Nyikolaj 737, 751, 797, 801, 812

Dante, Alighieri 711, 712, 714
Darvas Anna *ld.* Puky Istvánné
Dayka Gábor 683, 719, 787, 892
Dávid Gyula 887
Deák Ferenc 999
Debreczeni Attila 402, 743, 984—986, 992, 993
Debreczeni P. Dániel 890
Demek Győző 713, 805, 883
Demeter Tibor 363, 411
Descartes, René 980, 984
Desordes-Valmore, H. 751

Dessewffy József 724—726, 907
Devecseri Gábor 362, 684, 711
Dillenburger, Guil. 597
Diószegi Sámuel 573, 917, 1005, 1006
Diószegi Sára 452
Dóczi Lajos 884, 897
Domby Márton 382—384, 467, 527, 554, 555, 583, 584, 593, 608, 713, 724, 755, 756, 771, 772, 787, 795, 822, 833, 907, 972, 973, 978
Domokos Jakab 994
Domokos Jakabné Uray Juliánna 970
Domokos Lőrinc 974
Doppler Károly 795
Dorogi-Ortutay Gyula 718, 726, 892
Döbrentey Gábor 733
Druseczky György 733
Dsida Jenő 731
Dubronovszky, Stanislaus 582
Dugonics András 488, 490, 497, 906, 907, 909, 910
Dulházy Mihály 895

Edkins, Anthony 751
Eichhorn, Johann. Gottfried 600
Elek István 347, 348, 369, 415, 416, 444, 466, 569, 592, 593, 605, 649, 679, 696, 702, 730, 766, 793, 794, 800, 809, 831, 834, 862, 877, 910
Elmblad, Sigrid 737
Emanuele, Carlo 450
Emich Gusztáv 424
Engel (Köllő) Károly 728, 737, 797, 802, 886
Erdélyi János 431
Erdődy Lajos 549—553
Erdődy Zsigmondné Festetics Mária 669, 738, 743—745, 768
Erőss Gábor 389, 390
Eschenburg, Johann Joachim 348, 450, 586, 588, 748, 787

Édes Gergely 606, 745, 804, 810, 862
Faludi Ferenc 547
Farkas Ferenc 400, 734, 887, 895
Fazekas Mihály 500, 527, 567, 573, 609, 637, 820, 822, 823, 881, 916—920, 924, 926, 972, 1002, 1005—1007, 1009
Fábián Gábor 408
Fábián József 804
Fehér Antal 803
Fekete Csaba 452
Fekete János 446, 448—450, 669, 780
Fellner Ferenc 887
Fényes István 952
Ferdős Dávid 679
Ferenc, I., osztrák császár, magyar király 872
Ferenczi László 906
Ferenczi Zoltán 337, 338, 351, 361, 368, 389, 414, 421, 434, 437, 441, 419, 437, 511, 527, 556, 567, 581, 600, 603, 610, 647—649, 654, 655, 660, 690, 699, 703, 705, 707, 720, 738, 746, 756, 771, 804, 815, 824, 833, 837, 846—848, 850, 876, 890, 897, 908, 910, 1000, 1015
Fest Sándor 440, 504, 505, 582
Festetich Lajos 368
Festetics György 447, 471, 474, 500, 509, 607—610, 635, 637, 653, 654, 656, 667—670, 675, 677, 678, 767, 768, 804, 808, 830, 874, 935, 936, 1004
Festetics Júlia 768, 771
Festetics Julianna *ld.* Széchényi Ferencné
Festetics László 608
Festetics Mária *ld.* Erdődy Zsigmondné
Feuillade, Lucien de 363, 736, 751, 1002
Féja Géza 909
Fodor Gerzson 464, 487
Földi János 340, 342, 343, 363, 365, 424, 426, 460, 478, 497, 499, 500, 595, 680—682, 806, 850, 889, 899, 905

Földi Jánosné Weszprémi Julianna 351, 426, 441, 444, 483, 485, 689, 691, 694, 789, 806, 813, 817, 847, 849, 850, 864, 882—884, 889, 891, 921, 1010, 1011
Földvári József 973
Fraknói Vilmos 768
Friedrich, Gustav 684
Fúsz János 548, 549
Fülöp, macedón király 682
Fürst Aladár 440

Gaál László 344, 743, 1013, 1030
Gail 451, 453
Galamb Sándor 695, 749, 789
Galla Endre 887
Gál László (Hatvani Gaal) 608, 609, 919
Gálos Rezső 722, 790, 792, 793
Geibel, Hermann 751
Gentsi István 888, 889
Gessner, Solomon 440, 763
Giurgiuca, Emil 812
Gleim, Johann Wilhelm 524, 525, 534
Goethe, Johann Wolfgang 408
Görög Demeter 458—461, 656, 660, 661
Görömbei András 357, 484, 784, 790, 820, 822, 899, 905, 906, 910
Gritner, J. 358
Grosz, Joseph 736
Guarini,Giambattista 338, 386, 399
Gulyás József 362, 369, 370 382, 383 395, 432, 466, 504, 582, 585, 608—610, 612, 627, 629, 635, 636, 639, 647, 701, 777, 779, 795, 797, 808, 810, 820, 830, 854, 895—900, 949, 950, 952, 953, 972, 974
Gulyás Pál 553, 736, 751
Guzmics Izidor 726, 788
Günther, Christian 689

Gyöngyösi István 551
Gyöngyösi János 810, 863
Győri János 714
Győri József 451
Győri Mihály 918, 922
Gyulai Ágost 417, 811
Gyulai Pál 829
Gyulai Sámuel 569
Gyulay Ferenc 969

Hagedorn, Friedrich 534
Hajdú Mihály 375
Halász István 792
Haller László 519, 522, 524
Hankiss, János 736, 812, 1002
Hannibál 643
Haraszti Gyula 332, 361, 362, 373, 374, 394, 414, 415, 441, 460, 497, 466, 527, 528, 530—532, 534, 567, 669, 676, 694, 699, 727, 744, 748, 752, 753, 761, 763, 765, 783, 804, 805, 807, 813, 815—817, 840, 846, 862, 871, 897—900, 915, 920, 950, 972, 978, 979, 981, 983—986, 1000
Harmat Artur 549, 796
Harmos Sándor 727
Harsányi István 349, 386, 402, 409, 414, 419, 423, 432, 527, 555, 600, 609, 611, 732, 777, 779—782, 795, 810, 862, 884, 895—900
Haschka, L. L. 551
Haupt, Moriz 362, 710
Haydn, Joseph 414, 548, 655, 707, 713, 715, 716
Háfiz, Samszaddin Mohammed 406—409, 411
Háló Kovács (Kováts) József 610, 635, 636, 647, 711
Heinrich Gusztáv 422
Heltai Gáspár 991
Herder, Johann Gottfried 474, 475, 748
Herrmann Samu 947
Hervey, John 699—701
Heténi Heidelberg Albert 733
Heyne 610
Héczei Pál 985

Héphaisztión 404
Hésziodosz 643
Hidas Antal 737
Hirzel, Hans Caspar 510
Hódmezei Berei Farkas András 368
Holbach, Paul-Henry 382, 714, 808, 922
Holberg, Ludvig 396,
Hollósi Kornél 339, 887
Homérosz 398, 524, 576, 604, 606, 636, 830, 906
Horatius 404, 429, 484, 498, 499, 334, 356, 357, 361, 521, 593, 594—597, 650, 653—655, 683, 684, 726, 772, 774, 808, 834, 891, 957
Horpácsi Illés 791
Horvát István 526, 787, 793, 791, 999
Horváth Ádám *ld.* Pálóczi
Horváth Cyrill 404, 405, 459
Horváth János 338, 357, 361, 362, 386, 409, 419, 440, 475, 479, 485, 505, 556, 568, 592, 605, 649, 660, 695, 699, 701, 702, 707, 716, 718, 749, 750, 789, 794, 800, 809, 846, 862, 908—910, 912, 913, 950, 953, 974, 975, 986, 990, 1000, 1011
Hölty, Ludwig Heinrich Christopf 712, 713
Hunyadi János 905
Hunyadi (Szabó) Ferenc 595

Igaz Sámuel 1015
Illei Takács Károly 390, 949
Illéssy János 377, 381
Illyés Gyula 785
Illyés János 380
Ilosvay Krisztina *ld.* Sárosy Andrásné
Imaoka Dsuicsiro 350, 363, 796, 801, 812
István, II., magyar király 566

Jacobi, Georg 884
Jakab Elek 743
Jámbor Pál 726, 748
Janus Pannonius 870
Járdányi Pál 887
Jármy Mihály 552
Jeney László 587
Jones, Guil 405, 600
Jones, William 405, 407, 408
Jouanny, Robert 785
Jóba József 1028
Jósa Gábor 395
József Attila 343, 361
József nádor 488, 733
József, II., császár 904
Jugurtha, Numidia királya 643
Juhász Géza 332, 334, 351, 426, 441, 444, 456, 469, 483, 485, 528, 592, 594, 595, 598, 601, 605, 635, 647, 689—692, 694, 695, 702, 703, 720, 721, 728, 750, 759, 767, 778, 789, 799, 813, 817, 819, 847, 848, 850, 864, 865, 884, 888—891, 898, 899, 906, 907, 913, 918—921, 923—926, 933, 936—938, 1011
Juhász Gyula 749, 1000
Juhász Pál 505
Julow Viktor 331, 343, 349, 361, 410, 500, 565—568, 584, 600, 606, 714, 728, 750, 789, 806, 822, 829, 849, 893, 1001, 1005, 1010
Jung, Szun 887

Kabdebo, Tamás 796
Kabos Ede 385
Kadosa Pál 887
Kalocsay Kálmán 350, 362, 736, 887
Kamienska, Anna 508
Karácsony Sándor 949, 950, 953, 972, 974, 979, 983
Karap Móric 916, 917, 920
Karap Sándor 916—918, 920—923, 925, 926
Kardos Albert 422
Kardos István 398
Karsai Péter 452
Kastner Jenő *ld.* Koltay-Kastner Jenő
Kaszab Andor 586

Katona Lajos 371
Kazinczy Ferenc 330, 351, 358, 397, 400, 408, 421—423, 433, 434, 452, 454, 460, 467, 468, 474, 484, 497, 500, 508, 523, 525—527, 551—556, 558, 567, 578, 581, 582, 595, 605, 606, 608—610, 635, 669, 680—683, 702, 713, 715, 719—721, 723, 724, 726, 727, 729, 732—734, 736, 748, 755—758, 785, 787—789, 791, 792, 796, 823, 831, 846, 850, 867, 870, 871, 884, 891—897, 899, 905, 907, 913, 916, 922, 948, 955, 972, 973, 989, 999, 1009
Kazinczy Gábor 895, 897
Kálvin János 725
Káldy Gyula 732, 795
Kármán József 683, 808
Károly József 580, 581, 583, 872, 915
Kárpáti Sándor 400, 887
Kátsándi Terézia *ld.* Rhédey Lajosné
Kecskeméthy Csapó Dániel 424, 558, 747, 776, 791, 798
Kerekes Ferenc 547, 635
Kerekes Sámuel 458—460
Kerényi Ferenc 335, 475, 733, 748
Keresztesi József 551
Kertbeny Károly 751
Képes Géza 407, 410
Kirkconnel, Watson 736
Kis János 359, 711, 846
Kis(s) Áron 792
Kisfaludy Sándor 685, 686, 1010, 1011
Kiss Imre 390, 394, 405, 822, 949, 1006—1009
Kiss Sámuel (N. Apáthi) 748
Kiss Tamás 568, 727, 728, 731, 809, 865, 866, 884, 909
Klaniczay Tibor 833
Kleist, Ewald Christian 433, 434, 445, 446, 331, 332, 508—511, 521, 524—530, 533, 534, 543—548, 572, 574, 576, 586, 573, 653—655, 663, 707, 777, 782, 789, 793, 815, 935, 1002—1004, 1009
Klenner Ferenc 415, 591, 713, 744, 765, 806, 1000
Klobusiczky Pál 579
Kner Izidor 737
Kobzos Kiss Tamás 606
Koch, G. H. A. 835
Kocsi Sebestyén István 948, 949
Kodály Zoltán 417, 811
Kohányi Kátsándi Terézia 956, 969, 994
Kókay György 461, 551
Kölcsey Ferenc 527, 748, 787—789, 791, 792, 846, 884, 885, 892, 893, 900, 907
Kolonics László 568
Koltay-Kastner Jenő 351, 338, 360, 386, 402, 440, 442, 695, 756, 799, 808, 1015, 1019
Komlóssy Arthur, id. 919, 923
Kondé Miklós 557—559, 562, 564—568
Konfuciusz, Kung-Fu-Ce (Confucius) 979, 992
Konti Julis 759
Kónyi János 810, 863
Köpeczi Béla 906
Kósa György 348
Kossovits Márton 718—721, 729, 730, 732—734, 810
Kossuth Lajos 781
Kotzebue, August Friedrich 331, 332, 335, 475, 585, 660—662, 907, 920, 923, 925, 935—940, 947, 955, 976, 978, 983, 989
Kovács Gyula 634
Kovács József, pátkai 464, 487, 586, 681, 678, 798, 839
Kovács Sámuel 791, 793
Kovács Sándor Iván 833
Kóczán Miklós 781
Kóczán Miklósné 780
Kövy Sándor 460
Kubelik, Jan 918
Kultsár István 608, 610, 655, 668, 669, 755, 756, 793, 824, 828—830, 840

Kun Zoltán 782
Kürosz, perzsa király 450

Lajos, XIV., Francia király 450
Lakatos István 631, 635—637, 683
Laky Bálint 649
Langer János 887
Lavotta János 733, 795
Lányi Viktor 887
László, I., magyar király 566
László, IV., magyar király 566
Le Trissin 906
Leftwick, Joseph 1002
Leibnitz 980
Lengyel József 913, 921, 1016
Lescure, Chevalier de 474
Lévai István 421, 850
Lévai Istvánné Vajda Julianna 330, 346, 347, 349, 360, 370, 372, 373, 384, 412, 418, 421, 451, 483, 511, 604, 648, 692, 693, 717, 720, 731, 752, 756, 760, 761, 763, 775, 798, 799, 803, 806, 817, 839, 847, 876, 890, 1010—1012
Linné, Carl von 330, 340, 342, 343, 573, 1004—1006
Liszt Ferenc 734
Losonczy Dezső 734, 751, 795, 801
Lucanus 906
Lukač, Boleslav 737
Lukáts István 792
Lyttelton, George 450
Lyy, Toivo 736, 751, 796

Madách Imre 505
Madass György 384
Maday Gyula 343, 368, 410, 443, 466, 469, 470, 504, 568, 676, 765, 789, 790, 853, 915, 1002, 1005
Maecenas, Caius Cilnius 774, 912
Mailáth János 362, 420, 454, 751, 796, 819
Major Ervin 733
Makay Gusztáv 728, 806, 808
Makkai Ádám 736, 751, 796, 812, 1002
Makkai, Valerie 796
Malot Ferenc 896
Marius, Caius 643
Marmontel, Jean-François 922
Martinovics Ignác 566, 808
Matai János (Szoboszlai) 949
Matthisson, Friedrich 713, 763, 765, 805, 883
Maurizio bíboros 450
Mácsai Sándor 458, 795, 866
Mándy István 678
Máramarossy Gottlieb Antal 718, 956
Márffy Oszkár 736
Mária Terézia osztrák császárnő, magyar királynő 365, 874
Mária, magyar királynő 566
Márton József 335, 339, 350, 353, 355, 358, 396, 398, 400, 401, 402, 404—406, 411, 453, 459, 460, 474, 476, 547, 548, 599, 657, 660, 667, 680, 681, 707, 715, 716, 718, 732, 768, 777—779, 867, 868, 870, 871, 896, 949, 916
Mátyási József 447, 449, 788
Medgyaszay Vilma 732
Mendelssohn, Moses 979, 980, 989
Merényi Oszkár 456
Metastasio, Pietro 347, 402, 419, 420, 527, 589, 695, 756, 798, 799, 1013—1016, 1025
Meyer, R. M. 884
Mészöly Gedeon 487, 683
Mihályfalvi István 952
Milton, John 906
Mindszenti Sámuel 987, 989, 991
Mindszenty Dániel 794, 795
Mixich János 905
Mocsár Gábor 974
Molière 785, 786
Molnár Antal 350, 416, 417, 476, 548, 549, 568, 696, 715, 733, 734, 795, 800, 810, 821, 801, 862—864, 887, 895
Molnár Imre 733, 810
Molnos-Muller, L. 812

Mozart, Wolfgang Amadeus 414, 548, 701
Móricz Zsigmond 800
Mózsa Ernő 345
Muraközy Gyula 494, 654

Nadányi Zoltán 361
Nagy Gábor 373, 386, 439, 460—463, 471, 486, 489, 553, 554, 556, 602, 687, 693, 694, 707, 710, 719, 720, 723, 753, 755, 756, 758, 761, 763, 766, 813, 815, 822, 836, 839, 840, 846, 888, 889, 999, 1009, 1010
Nagy Iván 994
Nagy Mihály 1028, 1029
Nagy Sámuel 475, 526, 556, 1001
Nawrocki, Aleksander 751, 887
Nánási Oláh Károly 431, 432
Nepos, Cornelius 682, 684
Newton, Isaac, 344
Négyesy László 366, 411, 578, 601
Némedi Lajos 939
Németh László 677, 833, 972, 978
Némethi Nagy János 527, 745, 788

Obernyik József 609, 972
Ochs Péter 661
Octavianus 642
Oláh Gábor 343, 368, 441, 443, 449, 455, 466, 498, 504, 568, 569, 593, 595, 596, 699, 701, 713, 745, 771—774, 791, 806, 808, 834, 852, 854, 862, 863, 1000
Orbán József 716, 810
Orczy László 909, 910
Orczy Lőrinc 910
Oroszi Mihály 1028, 1029
Osszián 582
Osvald, Adolf Sv. 813
Ovidius 344, 362, 404, 443, 466, 504, 555, 557, 710—712, 830

P. Nagy Zoltán 795, 866
Pajor Gáspár 979
Pallay Erzsébet 579
Pap Szász József 687, 768, 771
Pál, orosz cár 488
Pálóczi Horváth Ádám 344, 422, 497, 547, 551, 604, 605, 734, 794, 795, 803, 804, 807, 987, 905, 1007
Pándi Pál 807, 808, 810
Pándy Kálmán 1002
Pásztory Endre 354, 357, 396, 440—442, 479, 483, 499, 591, 682, 705, 744, 852—854, 891
Perecz Ambrus 792
Petőfi Sándor 331, 368, 414, 440, 441, 486, 571, 695, 700, 782, 783, 800
Petrarca, Francesco 689, 705, 808, 726, 833
Petronius Arbiter Caius 443
Péczeli József 976
Péczeli József, id. 459, 906
Pfeifer Ferenc 458, 811, 866
Platón 979, 980, 989, 993
Plinius Secundus Maior, Caius 404, 833
Plótinosz 980
Pogány Péter 431
Pohl 716
Polgár Tibor 801
Pollack testvérek 940
Ponori Thewrewk József 452, 787
Pope, Alexander 360, 450, 488, 490, 504—506, 936, 948, 951, 952, 978, 983—986, 989, 990, 992—994, 972
Porumbacu, Veronica 751
Prohászka János 791
Propertius, Sextus 395
Pukánszkyné Kádár Jolán 722, 1013, 1014, 1016, 1017
Puky Franciska 781
Puky István 372—377, 380, 381, 383,385, 386, 388, 424, 461—463, 479, 554—556, , 578—580, 777, 781, 922
Puky Istvánné Darvas Anna: 373, 374, 375, 378, 379, 381, 384, 388, 462, 463

Puskin, Alekszandr Szergejevics 408
Püthagorasz 715

Quintilianus, Marcus Fabius 498

Racine, Louis 711, 712, 714
Radó Antal 356, 527
Radvánszky Terézia *ld.* Szerencsy Józsefné
Ragályi Gedeon 556
Ramler, Karl Wilhelm 534
Ráday Gedeon, id. 351, 904, 905
Rájnis József 509, 634—636, 905
Rákos Sándor 361
Rákosné Ács Klára 755
Reichmann Győző 980
Reinhard, Karl 816
Reinitz Béla 585
Reményi József 736
Reviczky Károly 405, 407, 408
Répszeli László 905
Rétháti Kövér János 802
Révai Miklós 905
Révay József 710
Rhédey Ferenc 915
Rhédey Lajos 667, 668, 767, 768, 867, 868, 870—72, 874, 915, 948, 951, 956, 968, 972, 973, 994, 999, 1001
Rhédey Lajosné Kátsándi Terézia 915, 917, 919, 924, 925, 936, 973, 1000, 1004
Ribbeck, Ottó 682
Rousseau, Jean-Jacques 342, 374, 701, 804, 807, 808, 953, 957, 959, 972, 975, 978, 983, 984, 986, 989, 990, 1006
Rozgonyi József 460
Ruzicska Pál 736, 832, 728
Rymkiewicz, Aleksander 736, 812, 1002

Salamon Ferenc 897, 908
Salis-Seevis, Johann Gaudenz 763, 765
Samszu'd-Dín Muhammad 408
Sander, Heinrich 526
Sándor, Nagy, macedón király 682
Sándorffi (Sándorffy) József 948, 949, 956, 972, 1001
Sárközy István 345, 425, 464, 466, 511
Sárközy Lajos 1030
Sárosy András 755
Sárosy Andrásné Ilosvay Krisztina 330, 591, 755, 756, 758, 761, 763, 765, 766, 798, 849, 850, 1010
Scaliger, Giuliu Cesare 404
Schaefer, Robert 751
Schedel Ferenc *ld.* Toldy Ferenc
Schedius Lajos 668
Scheiber Sándor 1026
Schikaneder, Emanuel 395
Schiller, Friedrich 788, 816, 852, 1030
Schlegel, August Wilhelm 788
Schwicker, Johann Heinrich 751, 797
Scipio Africanus Maior 643
Sebestyén Gábor 794, 462, 718, 753, 897, 898
Sebestyén Gyula 906
Secundus, Janus 395
Serly Lajos 887
Shakespeare 939
Sík Sándor 549
Siklós Albert 715
Simonffy Kálmán 866
Sinkó Ervin 331, 342, 343, 351, 397, 409, 415, 420, 422, 441, 486, 500, 502, 505, 528, 532—534, 603, 637, 655, 695, 700, 701, 720, 728, 756, 758, 765, 772, 783, 806, 829, 848, 884, 910, 1001, 1005, 1011
Somossy Mihály 916—918, 920, 922, 926, 936
Somssich Lázár 447, 660, 667, 867, 870, 871, 875, 768
Sonkoly István 339, 348, 358, 375, 384, 398, 400, 417, 423, 458, 473, 548, 549, 585, 715, 716, 734, 794—796, 801, 811, 817, 863, 864, 866, 887, 895

Sőtér István 415, 604, 696, 729, 750, 772, 800, 806, 884
Staud Géza 408, 475, 600, 771, 806
Steinacker, Gustav 796, 797
Stenborg, Hans Eric 1002
Stettner György *ld.* Zádor György
Stipa Máté 548, 895
Stoll Béla 389, 431, 444, 552, 586, 647, 717, 721, 877, 895, 916
Stuart, Dorothy M. 736
Stuwer család 655
Sulyok Imre 348
Sulzer, Johann Georg 343

Szabó Lőrinc 361, 1030
Szabó Mihály 862
Szabó Zoltán 410, 568, 729, 757, 765, 790, 810, 885, 1002, 1006
Szabolcsi Bence 605, 862, 866
Szapphó 445
Szauder József 419, 420, 505, 506, 584, 585, 603, 675, 700, 714, 744, 750, 799, 885, 925, 938, 939, 955, 976, 986, 987, 989, 991, 1015, 1019
Szauder Józsefné 787
Széel Sámuel 547
Szegedi Rozália 686
Szegedy-Maszák Mihály 441
Székely György 414, 603, 723, 733, 763, 764, 799, 806, 816, 852, 872
Szemere Bertalan 781
Szemere Pál 440, 479, 723—727, 892
Szenci Molnár Albert 352, 375, 524
Szendrey Imre 371
Szentgyörgyi József 421, 609, 723
Szentjóbi Szabó László 422, 445, 790
Szentmiklóssy Alajos 788, 789
Szeőts István 895, 897, 898
Szepessy Tibor 335, 494
Szerb Antal 806, 893, 974
Szerdahelyi György Alajos 668
Szerencsi Nagy István 551
Szerencsy Ferenc 994
Szerencsy Józsefné Radvánszky Terézia 969
Széchényi Ferenc 450, 504, 509, 510, 608, 653, 654, 663—665, 669, 670, 687, 746, 768, 771—774, 807, 823, 824, 828, 829, 831, 830, 896, 909
Széchényi Ferencné Festetics Julianna 509, 649—651, 653, 654
Szigeti (Szigethy) Mihály 389, 390
Szigligeti Ede 795
Sziklay László 797, 906
Szilágyi Ferenc 332, 343, 363, 435, 475, 485, 511, 529, 530, 571, 576, 528, 604, 644, 649, 668, 675, 677, 681, 682, 689, 690, 692, 710, 719—721, 726, 744, 753, 777, 780—782, 787, 803, 885, 886, 892, 896—900, 906, 908, 922, 949, 972, 986, 999, 1001, 1002, 1007—1009, 1025, 1028, 1029
Szilágyi Gábor 556, 921, 935
Szilágyi Márton 650
Szilágyi Sámuel, id. 906
Szinnyei József 459, 461, 550, 551, 566, 678, 780, 792, 824, 829, 837, 870, 872, 979, 1001, 1009
Szirmay Antal 794
Szokolai Dániel 649
Szókratész 979, 984, 993
Szőcs Géza 347,360, 835, 885, 893
Szörényi László 905
Sztankó Béla 476, 549, 887
Sztáray Mihály 550, 831
Szulyovszky Menyhért 719, 721, 732
Szuromi Lajos 335, 866
Szügyi József 733
Szűts István 526, 587, 786

Tarnai Alajos 887
Tasso, Torquato 441, 442, 835, 906
Tassoni, Alessandro 360, 450
Tábori Kornél 896
Techert József *ld.* Tompa József 352
Teleki Józsefné 733
Teleki Rákhel 733
Temesvári Alfréd 787
Teodorescu, Virgil 737, 797

Teveli (Maurer) Mihály 950—952, 972, 974, 975, 979, 981, 982, 985, 989, 990, 992
Témpesti, F. 736
Thomson, James 440
Thury Etele 551
Thurzó Gábor 801
Tibullus, Albius 721, 722
Tiedge, Christian August 952, 972, 977—979, 981—983, 986, 989
Toldy Ferenc 335, 339—342, 344, 348, 351, 362—364, 366—369, 372, 373, 376—385, 387, 390, 388, 400, 404—406, 410, 412, 413, 423, 424, 432, 446—449, 458, 459, 462, 467, 468, 477, 481, 483, 488, 490, 493, 502, 510, 519, 526, 553—555, 559, 565, 566, 568, 571, 572, 578, 583, 584, 586, 588—591, 593, 594, 608—610, 648, 650, 656, 657, 660—662, 667, 668, 669, 682, 708—710, 720, 739, 742, 743, 751, 753, 761, 762, 767, 768, 778, 803, 806, 813—815, 818, 836, 837, 840, 846, 854, 867, 868, 889, 895—898, 905, 907, 908, 914, 915, 918, 919, 948, 949, 955, 956, 972, 984, 985, 999, 1002, 1005—1008, 1015, 1017
Tompa (Techert) József 352, 910
Tóth István 416, 452, 476, 477, 480, 501, 507, 547—549, 693, 706, 715, 716, 734, 752, 795, 800, 801, 810, 811, 831, 862—864
Tóth Mihály 452
Török Lajos 755
Török Sophie 755
Trattner Mátyás 747
Trencsény Károly 751
Trostler József *ld.* Turóczi-Trostler
Turóczi-Trostler József 883

Újfalvy de Mező-kövesd, Ch.-E. 751

V. Szendrei Júlia 386, 420, 486, 506, 568, 593, 606, 702, 732, 759, 767, 790, 799,
Vajda János 361, 800
Vajda Julianna *ld.* Lévai Istvánné
Vajthó László 809
Varga Zsigmond 1002
Vargha Balázs 332, 333, 337, 340, 343—345, 349, 360, 363, 364, 367, 368, 372, 374, 376, 378, 379, 385, 389, 397, 399, 401, 403, 405, 418, 421, 426, 432, 433, 439, 446, 448, 451, 452, 454—456, 459, 460, 467, 471, 477, 481, 488, 489, 493, 494, 500, 501, 505, 506, 509, 554, 559, 567, 568, 570, 572, 581, 584, 588, 590, 593, 594, 599, 610, 637, 650, 660, 667, 669, 670, 675—681, 685, 694, 697, 702, 653, 654, 669, 703, 707, 720, 729, 732, 738, 744, 753, 755—758, 761, 765, 766, 768, 772, 797, 798, 805, 813, 818, 820, 821, 832, 840, 849, 850, 864, 875, 888—891, 898, 899, 911, 914, 939, 955, 991, 1001, 1006, 1013—1015, 1027, 1029, 1031
Varjas János 604
Varró István 368, 370
Varró János 368
Varró Sándor 607
Vaszy Viktor 358
Vay Ádám 394, 581
Vay István 553
Vay Johanna (Jeanette) 389, 394, 433, 581
Vay József 581
Vay Lajos 553
Vay Miklós 394, 553, 580—583, 667, 1009
Vay Miklós, id. 552, 553, 556
Vay Miklósné Adelsheim Johanna 582
Vayerné Zibolen Ágnes 358,
Váczy János 554, 667, 726, 755
Vály, Nora de 736
Vályi Klára 370

Vektozsin, Kalizsan 736
Velleius Paterculus 404
Vergilius 498, 331, 332, 594, 606—610, 634—637, 644, 646, 647, 682, 683, 745, 898, 905—907
Versényi György 368
Villars, Claude Louis Hector 450
Virág Benedek 415, 582, 595, 668, 787, 829, 905
Vita Zsigmond 785
Vitkovits Mihály 999
Voltaire 448, 474, 701, 721, 722, 906, 907, 938, 939, 972, 975, 978, 986, 989, 991
Voss, Johann Heinrich 606, 711
Vörös Imre 344, 528, 807
Vörösmarty Mihály 361, 729, 730, 909

Waldapfel József 347, 349, 351, 361, 402, 409, 467, 469, 479, 500, 591, 699, 702, 727, 731, 750, 771, 789, 808, 832, 909, 1000
Watteau, Jean Antoine 700
Weinmüllerné (Weinmüller Klára) 434, 509, 510, 653, 654
Weisse, Chr. F. 883
Weöres Sándor 506, 1030
Werbőczi István 907
Weszprémi István 692
Weszprémi Julianna *ld.* Földi Jánosné
Weszprémi Zoltán 917
Wéber Antal 700, 702
Wieland, Christoph Martin 395
Wolff, Christian 980
Wurzbach, Wolfgang 655, 861

Young, Edward 505, 700, 701

Zabolai Kis Sámuel 720, 733
Zahariä, Justus W. Friedrich 440
Zalabai Zsigmond 420, 506
Zádor (Stettner) György 553, 999
Závory Sándor 1028
Zeffler Béla 737
Zolnay László 991
Zrínyi Miklós (a költő) 833, 904

Zsigmond, német-római császár, magyar király 566
Zsoldos Jenő 554, 555

AZ V. KÖTET VERSEINEK BETŰRENDES MUTATÓJA

A' bátortalan szerelmes.	199	752
A' békesség és a' Hadi érdem	120	557
A' Békételenkedő.	62	467
A' Borbély granariumára	47	431
A' Búkergető	13	355
A' feléledt Pásztor [II.]	220	834
A' fiatal Remény	60	461
A' Hafiz' Sírhalma . .	34	404
A' hajókázó Ámor.	22	385
A' Hévség . .	11	350
[A' Hízelkedő].	22	381
Ajánlás.	177	680
A' Kéttségbe esés.	247	916
A' Leánykákhoz.	12	353
A' Magyarokhoz. .	31	396
A' Magyar Orpheushoz	119	553
A' Múzsához.	219	831
A' muzsikáló Szépség	43	418
A' Nap Innepe	66	470
A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Ex-ja Nemzeti Könyvtárjára melly hozzám *Kúltsár* Úr által érkezett	216	823
A' Palatinusné halálára *(Advecta externis)*	72	486
A' Palatinusné halálára *(A néki-szépült Budára...)* . .	72	492
A' Pillangóhoz	186	706
A' Reményhez	188	717
A' Rózsabimbóhoz	239	881
A' Szabadságfához.	170	656
A' Szélhez. .	202	767
A' Szeplő.	14	358
A' Szerelem' tilalma.	58	455
A' Szépek' szépe [II.]	178	687
A' Szépség ereje a' bajnoki szíven.	23	388
A szomotori templomra készített felülírások	126	578
A' tanúnak hívott liget [II.].	233	875
A' Tavasz *(Az egész világ feléledt...)*	10	346
A' Tavasz *(Fogjatok bé szent árnyékok!...)*	75	508
A' távolról kínzó [II.]	179	691

A' Tihanyi Ekhóhoz..... 211 802
A' versengő Érzékenységek..... 234 877
A' versszépítő (II.)..... 214 818
Az anákreoni versek [II.] 33 402
Az Álomhoz..... 11 348
Az elmátrónásodott Dóris..... 69 481
Az elszánt Szerető..... 129 589
Az eltévedt Lélek 7 337
[Az elválás reggelén]... 20 371
Az Ember: a' Poézis' első Tárgya 74 501
Az Estikék. 124 571
Az Estvéhez..... 41 411
Az Éjnek Istenihez 200 760
[Az én Barátomném D. A. quodlibetjére]. 23 387
Az én Poézisom' természete 182 696
Az utolsó Szerentsétlenség... 222 839
Álomlátás 32 400
Ámor 32 398
Árpád. .. . 241 895
Bácsmegyey' Leveleire . 44 421
Bútsúzás egy Lyánkától . . 167 647
Dalok az Endimionból (I—XVIII.) 304 1014
[Dedicatio Gr. Széchényinéhez] . 168 649
Déli Aggodalom.. 53 438
Dórishoz..... 58 453
Dr. Földi Sírhalma felett 73 494
Dr. Földiről egy Töredék..... 8 339
[Egy eltörött vasmacskára] 22 383
Elizához..... 129 586
Első Szerelemérzés [II.] 184 702
Epigramma Leonórához.... 129 588
Erdődy Lajoshoz .. 118 549
Édes Keserűség.... 132 601
Éva napra ... 215 820
Fillis Dámonhoz 56 444
Fillishez..... 68 477
Főhadnagy Fazekas Úrhoz..... 290 1002
Georgicon..... 133 606
Görög Úrhoz 60 458
Gróf Erdődyné Ő Nagyságához 190 737
[Gróf Fekete Jánoshoz].... ..... 57 446
Gróf Szétsényi Ferencz Ő Excellentiájához..... 171 663
[Gyöngyöm, gyöngy violám]..... 313 1029
Habozás..... 180 693
[Ha életem gond bú borítja]..... 312 1028

Halotti versek a' Lélek' halhatatlanságáról 256 948
[Hímenhez] 21 380
Himfyhez 177 685
[Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra]. 21 375
[Izenget már valahára...] 123 569
Keser' édes. . . 132 599
Léthe 128 583
Lilla' búcsúzálogjai 213 812
Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben 294 1010
Lillához 48 453
Lótsere. . 19 369
Megkövetés 210 797
Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról 172 666
Méltóságos királyi tanátsos Sommsich Lázár Úr' ódája méltóságos Rhédey Lajos ts. kir. kamarás ő nagyságához. 230 867
[Midőn iszom borotskát...] 58 451
[Mogyoró-mars] 313 1030
[Nints elefánttsont, 's arany...]. . . 130 593
Óda az Árnyékszékhez 45 423
Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz 124 574
[Probatio calami]. 312 1025
Purgomák I—V. 14 363
Rhédey Lajos úrhoz. 245 913
[Ropog az a' bús Ég...]. 304 1013
Salétrom Inspector Kiss Imre úrhoz 292 1006
Sárközy Kisasszon' halálára 60 463
Serkentés a' Múzsához 243 911
Szegény Zsuzsi a' táborozáskor 198 746
Szemrehányás 240 887
Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz 207 775
[Szerelmem pompásabb sírt nem talál]. . 9 344
[Szerettem! Szerettem!] 21 377
[Szívem titkon...]. 21 378
Tartózkodó Kérelem 230 864
T. Budai Ferentz úr Sírhalmánál. 221 836
[Tervezet] (Orpheus Innepet tart...). . . 313 1032
Tisztelő versezet Báró Vay Miklóshoz. 127 580
Tüdőgyúladásomról 288 998
[Visszajövetel az Alföldről]. . . . 16 366

CSOKONAI ÖSSZES VERSÉNEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a kötetszámot, a második a versszövegeket, a harmadik a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl.)

A' Babérvessző	II.	102	651
A' bátortalan szerelmes	V.	199	52
A' Betsület 's a' Szerelem	IV.	21	301
A' Békekötésre	IV.	44	389
A Békesség [I.] *(Olaj fa ágakkal)*	I.	12	390
A' Békesség [II.] *(El multak a' hadak...)*	I.	37	510
A' békesség és a' Hadi érdem	V.	120	557
A Békételenkedő	V.	62	467
A' Boldogság	IV.	235	883
A Bor Ital mellett	III.	163	777
A' Borbély granariumára	V.	47	431
A' Búkergető	V.	13	355
A' búkkal küszködő	II.	22	275
A Dél [I.] *(Fel állott már a' nap...)*	I.	68	620
A' Dél [II.]	III.	51	412
A' Ditsőség' Triumfusa	III.	7	250
A' Dorottya' Kínjai	IV.	90	543
A' Dugonits' Oszlopa	III.	140	687
A' Duna' Nimfája	IV.	55	430
A' Fársáng' Bútsúzó Szavai	II	77	553
A' fekete Pecsét	IV.	40	371
A' feléledt Pásztor [I.]	III.	11	272
A feléledt Pásztor [II.]	V.	220	834
A' Feredés	II.	86	584
A' félelmes Szerető	II.	106	665
A' fiatal Remény	V.	60	461
A' fogadástétel	IV.	235	881
A' Fő tiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa	III.	168	795
A' Fösvény	I.	8	374
A Föld Indúlás [I.]	I.	42	527
A' Földindúlás [II.]	III.	49	408
A' Füredi parton	IV.	69	483
A Gazdag	I.	43	530
A' Had [I.]	III.	45	390
A' Had [II.]	III.	207	864

A Hafiz' Sírhalma ... V. 34 404
A hajókázó Ámor ... V. 22 385
A' Haza' Templomának örömnapja ... IV. 74 509
A' háborús Zivatar ... II. 91 606
A' Heszperi Méhes' története ... IV. 231 869
A Hévség ... V. 11 350
A' Hír ... III. 47 399
A' híves Estve ... II. 8 164
[A' Hízelkedő] ... V. 22 381
A' Jázminok ... II. 99 639
A Kalmár ... I. 30 475
A Kevélly [I.] ... I. 42 524
A' kevély [II.] ... III. 48 403
A' Kéttségbe esés ... V. 247 916
A' Kovátsi út ... II. 62 480
A' Leánykákhoz ... V. 12 353
A' Legatus ... II. 62 486
A' madár a' szabadságban ... II. 90 602
A' Magánossághoz ... IV. 71 493
A' Magyar Gavallér ... III. 173 813
A' Magyar Orpheushoz ... V. 119 553
A' Magyarokhoz ... V. 31 396
A' matska és a' sajt ... II. 90 598
A' megivott Ámor ... II. 26 297
[A mezei gyönyörűségről] ... II. 63 491
A' Mező ... I. 52 566
A Méh és Ámor II. 101 647
A' Méhekhez ... IV. 33 275
A' Méz' méze ... II. 83 567
A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról ... III. 99 557
A' muzsikáló Szépség ... V. 43 418
A' Múzsához ... V. 219 831
A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Ex-ja Nemzeti Könyvtárjára melly hozzám *Kúltsár* Úr által érkezett ... V. 216 823
A Nap Innepe ... V. 66 470
A' Nemes Magyarságnak felűlésére ... IV. 11 284
A Nyár [I.] ... I. 70 628
A' Nyár [II.] ... III. 56 429
A' Palatinusné halálára *(A néki-szépült Budára...)* ... V. 72 492
A' Palatinusné halálára *(Advecta externis)* ... V. 72 486
A' patyolat ... II. 86 575
A' Párt Ütő I. ... 64 598
A' Pendelbergai Vár formájának és megvételének leírása ... III. 147 722
A' Pillangóhoz ... V. 186 706

A' pillantó Szemek ... IV. 123 627
A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet ... I. 16 409
A' Poétákba lakó Istenség [I.] ... II. 76 551
A' Poétákban lakó Istenség [II.] ... IV. 128 645
A Poëta leg kissebért is meg haragszik ... I. 28 459
A' Poëtai fel vidulás ... I. 9 379
A' Reggel ... I. 67 614
A' Reggelről ... II. 7 159
A' Reményhez ... V. 239 881
A Reménység ... III. 15 294
A' Rósa *(Gyakran a setétes...)* ... I. 47 547
A' rózsa ... II. 96 628
A' Rózsabimbóhoz ... V. 239 881
A' rövid nap 's hosszú éj ... I. 31 483
A semminél több valami ... III. 138 682
A' Sütés ... II. 118 731
A' Szabadság ... I. 26 453
A' Szabadságfához ... V. 170 656
A' Szamócza ... IV. 32 325
A' Szarándok ... II. 19 252
A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes ... III. 27 336
A' Szeplő ... V. 14 358
A' Szerelem' tilalma ... V. 58 455
A' szerelmes szemek ... II. 84 572
A szerentse változó ... I. 39 513
A' Szélhez ... V. 202 767
A' Szélvész ... II. 108 675
A' Szépek Szépe [I.] ... II. 70 513
A' Szépek' szépe [II.] ... V. 178 687
A' Szépség ereje a' bajnoki szíven ... V. 23 388
A' szépség ... II. 95 624
A' színesség ... I. 24 445
A szomotori templomra készített felülírások ... V. 126 578
A' tanúnak hívott Liget [I.] ... II. 75 540
A tanúnak hívott liget [II.] ... V. 233 875
A' Tavasz *(Az egész világ feléledt...)* ... V. 10 346
A' Tavasz *(Fogjatok bé szent árnyékok!...)* ... V. 75 508
A' Tavaszhoz ... II. 115 704
A' Távollétel ... II. 93 617
A' távolról kínzó [I.] ... II. 76 548
A' távolról kínzó [II.] ... V. 179 691
A Tengeri Zivatarról ... I. 40 517
A' tengeriháború ... III. 65 492
A' Tél [I.] *(El érkeztél hát ó!...)* ... I. 48 553

A Tél [II.] *(Mormolnak szelei...)* ... I. 69 623
A' Tél [III.] ... III. 53 420
A' Tihanyi Ekhóhoz ... V. 211 802
A' Tolvaj Isten ... III. 123 631
A' Vatsora. Fabullhoz ... II. 89 595
A' versengő Érzékenységek ... V. 234 877
A' Versszépítő [I.] ... II. 23 283
[A' versszépítő [II.] ... V. 214 818
A' Viola ... II. 94 620
A virtus leg bátorságosabb kő fal ... I. 32 488
A' vitézkedő Magyarokhoz ... III. 169 799
A' vídám természetű poéta ... II. 71 523
A' Víg Poëta ... II. 7 156
A' Vízital ... III. 106 673
Ad Serenissimvm Archidvcem ... III. 154 739
Ajánlás ... V. 177 680
Ajánló Tsók ... III. 17 302
Alku ... IV. 34 340
Amint és Laura a' Fák között ... II. 93 612
Anakreon 's Ovíd ... IV. 42 378
[Antal napjára] ... IV. 212 823
Apum pugnae descriptio ... I. 33 497
[Aranka Györgyhöz] ... II. 118 728
A' Szabadúlás ... III. 74 625
A' szerentse ... III. 44 386
A' szökevény Ámor ... III. 22 328
Asztali dal ... II. 102 654
Az 1741-diki Diéta ... III. 186 841
Az alvó LILLA felett ... IV. 7 261
Az alvó Lillára ... IV. 8 266
Az Anákreoni Versek [I.] ... II. 24 292
Az anákreoni versek [II.] ... V. 33 402
[Az arany idő] ... III. 162 772
[Az Aranysujtásos nadrág] ... IV. 106 609
Az Aratás ... I. 50 559
Az Álom [I.] ... I. 14 401
Az Álom [II.] ... III. 63 466
Az Álomhoz ... V. 11 348
Az Álom le írása ... I. 10 381
[Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik...] ... III. 122 627
Az Árvíz ... I. 36 506
Az Ekhóhoz [I.] ... II. 23 279
Az Ekhóhoz [II.] ... III. 208 867
Az eleven Rózsához ... IV. 124 631
Az elmátrónásodott Dóris ... V. 69 481

Az Elmenetel ... II. 106 671
Az elragadt Szív ... II. 98 636
Az elragadtatott [érzékenységek] ... II. 79 563
Az elszánt Szerető ... V. 129 589
Az Eltávozás ... IV. 58 436
Az eltévedt Lélek ... V. 7 337
[Az elválás reggelén] ... V. 20 371
Az Ember gyűlölő ... I. 45 541
Az Ember: a' Poézis első Tárgya ... V. 74 501
[Az emberi nemen...] ... III. 80 635
Az Emberiség 's a' Szeretet ... IV. 126 638
Az emésztő tűz ... II. 25 295
Az Esküvés ... IV. 33 337
Az Estikék ... V. 124 571
Az Estve [I.] ... I. 7 363
Az Estve [II.] ... III. 60 450
Az Estvéhez ... V. 41 411
Az estvéhez *(Jövel felénk hűs szárnyadonn...)* ... III. 122 628
Az Estvének le írása ... I. 6 361
Az esztendő négy szakasza ... III. 19 308
Az Éj és a' Tsillagok [I.] ... II. 86 579
Az Éj és a' Csillagok [II.] ... IV. 44 385
Az Éjnek Istenihez ... V. 200 760
[Az én Barátomném D. A. quodlibetjére] ... V. 23 387
Az én Életem ... II. 110 689
Az én Poézisom' természete ... V. 182 696
Az Igazság' Diadalma ... IV. 214 829
Az istenek osztozása ... II. 9 171
Az Otahajta III. 157 755
Az Öreg ember ... I. 50 557
Az ősz [I.] *(Ősszel minden plánták...)* I. 47 550
Az ősz [II.] *(Már a' víg szüretnek...)* ... I. 71 631
Az ősz [III.] ... III. 57 438
Az ősz Laudonra ... I. 63 591
Az utolsó Szerentsétlenség ... V. 222 839

Álomlátás ... V. 32 400
Ámor ... V. 32 398
Árpád ... V. 241 895

Bacchus-Phoebus ... IV. 29 313
Bakhushoz ... IV. 117 617
Bakkhushoz. Inscriptio ... III. 135 663
Barátomhoz ... IV. 234 879
Barátomnak ... IV. 30 315

Barátságos bútsúvétel	I.	46	543
Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerént	II.	33	340
Bácsmegyey' Leveleire	V.	44	421
Bálint napja	IV.	9	278
[Bár az Ég búsulva néz is...]	II.	20	256
Belgrádra	I.	64	595
Bene qui latuit, bene vixit	I.	29	472
Broughton Religiói Lexiconára	II.	68	506
Búcsúvétel	IV.	56	432
Bútsú a' Magyar Múzsáktól	III.	158	761
Bútsúzás egy Lyánkától	V.	167	647
Bútsúzik az Attya a' Leányitól	I.	53	567
[Camillo Molza grófnak]	III.	9	256
Carmen inavgvrale	III.	29	339
Chloé Dafnishoz	III.	10	268
Constantzinápolly [I.]	I.	20	430
Czigány	I.	22	436
Czindery' sírja felett	IV.	62	453
[Csendesítsed szíved háborúját...]	IV.	30	321
Dafnis hajnalkor	III.	9	258
Dalok az Endimionból (I—XVIII.)	V.	304	1014
[Dedicatio Gr. Széchényinéhez]	V.	168	649
Degeneres animos timor arguit	I.	34	499
Déli Aggodalom	V.	53	438
Dido Aeneastól való bútsázása	I.	41	522
Dórishoz	V.	58	453
Dorottya, vagyis a' dámák' Diadalma a' Fársángon	IV.	136	676
Dr. Földi Sírhalma felett	V.	73	494
Dr. Földiről egy Töredék	V.	8	339
Dugonitsra	IV.	212	821
Dum in dubio est animus, paulo momento huc et illuc impellitur	I.	20	426
Eggy kétségbeesett Magagyilkosa	III.	113	591
Eggy Magyar Gavallér	I.	66	609
Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke	II.	67	502
Egy Angyalhoz	IV.	28	309
Egy Bétsi Magyar Gavallér	III.	73	515
Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis	I.	13	397
[Egy eltörött vasmacskára]	V.	22	383

Egy fiatal házosúlandónak habozása ... IV. 229 861
Egy Fösvénynek le írása ... I. 7 370
Egy háládatlanhoz ... IV. 128 645
Egy kesergő magyar ... II. 22 270
Egy kies kert le írása ... I. 5 353
Egy orvosnak sírverse ... III. 169 798
Egy szerelmes vitézhez ... II. 20 263
Egy Tulipánthoz ... IV. 9 267
Egy Város le írása ... I. 10 383
Egy vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa ... IV. 61 449
Egy Violához ... II. 26 300
Elizához ... V. 129 586
Első Szerelemérzés [I.] ... II. 73 534
Első Szerelemérzés [II.] ... V. 184 702
Epigramma Leonórához ... V. 129 588
Epitaphium Marci ... II. 62 478
Erdődy Lajoshoz ... V. 118 549
Esdeklő bíztatás ... II. 24 289
[Estve jött a parantsolat...] ... II. 30 324
Exundatio aquarum ... I. 26 456

Édes Keserűség ... V. 132 601
Édes Rabság ... II. 23 286
[Élj vígan érdemeddel...] ... III. 17 300
Éva napra ... V. 215 820

[Falataimat elegyes bor hajtással...] ... III. 114 597
Felvídúlás ... II. 21 266
Ferentz' neve napjára hamarjába készíttetett versek ... I. 49 555
Fillis Dámonhoz ... V. 56 444
Fillishez ... V. 68 477
Forma venusta perit ... I. 29 469
Főhadnagy Fazekas Úrhoz ... V. 290 1002
Földi Rózsa ... III. 165 784
Fulmen describitur ... I. 28 462

Generál Hoche halálára ... IV. 40 366
Georgicon ... V. 133 606
Gloria calcar habet [I.] *(Nézd sarkantyú által...)* ... I. 25 449
Gloria calcar habet [II.] *(Hogy ha kihez...)* ... I. 28 463
Görög Úrhoz ... V. 60 458
Gróf Erdődyné Ő Nagyságához ... V. 190 737
[Gróf Fekete Jánoshoz] ... V. 57 446
Gróf Károly Jó'sef Úrnak ... III. 34 347
Gróf Szétsényi Ferencz Ő Excellentiájához ... V. 171 663

[Gyöngyöm, gyöngy violám] ... V. 313 1029
[Győzödelmi pompát...] ... III. 77 530

[Ha életem gond bú borítja] ... V. 312 1027
Habozás ... V. 180 693
[Halál! ez az a' szó...] ... III. 89 544
Halotti versek a' Lélek' halhatatlanságáról ... V. 256 948
Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat res angusta domi ... I. 20 428
Hálaénekek a' Vénus' oltáránál ... IV. 35 345
Hány a' grátzia? ... III. 74 522
[Hencre, Hencre, mely szerentse...] ... IV. 97 560
Herkules és Ámor ... II. 19 245
[Hímenhez] ... V. 21 380
Himfyhez ... V. 177 685
[Hogy elmentem Gigébe...] ... IV. 207 799
Horváth Ádám neve napjára ... IV. 232 872
Horváth Ádámhoz ... II. 27 311
Hunyadi Ferentzhez ... III. 114 599
Hyemis, descriptio ... I. 33 495

Ifjúság s Szerelem ... II. 103 659
Igyunk ... II. 105 663
Impedit ira animum ... I. 29 465
[Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra] ... V. 21 375
In Com[item] Pálffy ... II. 61 470
Invidus ... I. 29 467
[Izenget már valahára...] ... V. 123 569

Ízis és Oziris ... IV. 83 527

[Jaj hogy szenvedek...] ... II. 109 678
[Jer, óh asszonyi rend...] ... III. 85 540
Jósepha Kisasszonhoz ... IV. 206 796
Jöszte Poétának ... II. 19 241
Jövendölés az első Oskoláról, *A' Somogyban* ... IV. 210 814
[Juliánna Napra Köszöntő] ... IV. 52 420

[Kata napra] ... IV. 229 866
Keser'édes ... V. 132 599
Két Szerető' dalja ... IV. 42 381
Kifakadás ... IV. 105 601
Konstántzinápoly [II.] ... III. 41 364
Köszöntő ... IV. 51 416
[Krisztina napra] ... IV. 94 556

Lantomtól bútsúvétel ... III. 156 748
Látás ... III. 183 834
[Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára] ... III. 135 665
Léthe ... V. 128 583
Libertas optima rerum ... I. 25 451
Lilla' búcsúzálogjai ... V. 213 812
[LILLA. Érzékeny dalok III. könyvben] ... V. 294 1010
Lillához ... V. 48 453
LILLÁHOZ *(Lillám! elég csak egy szó...)* ... IV. 54 424
LILLÁHOZ, távollétemben ... IV. 37 348
LILLÁM' Szácskája ... IV. 54 426
Lótsere ... V. 19 369
Lurida sub dulci melle venena latent ... I. 24 441

Magna servitus est magna fortuna ... I. 19 420
Magyar Hajnal hasad [I.] ... I. 65 602
Magyar! Hajnal hasad! [II.] ... III. 69 499
[Makó Mihály neve napjára] ... III. 106 570
Marosvásárhelyi Gondolatok ... IV. 98 525
Már se hintó már se szánka...] ... IV. 66 467
[Második emberkort...] ... IV.. 133 662
Mátyási József Úrnak ... III. 137 680
Megkérlelés ... IV.. 53 422
Megkövetés ... V. 210 797
Melitesz Rozáliához ... III. 18 304
[Melly emberre születtekor...] ... IV. 135 669
Még egyszer LILLÁHOZ ... IV. 67 471
Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagyságára.
A' Hadi Oskoláról ... V. 172 666
Méltóságos királyi tanátsos Sommsich Lázár Úr' ódája
méltóságos Rhédey Lajos ts. kir. kamarás ő nagyságához V. 230 867
[Midőn iszom borotskát...] ... V. 58 451
Miért ne innánk? II. 116 711
Mihály-napi Álom ... IV. 103 591
Mindég közel van a' Halál [I.] ... I. 15 407
[Mindég közel van a' Halál] [II.] ... III. 70 508
Minden szerelmes katona ... III. 143 704
[Mint a' meg vénhedt fa...] ... III. 92 549
[Mint a Szöllő kebeléhez...] ... IV. 59 440
Mit nem tsinál a' Szeretet? I. 55 572
[Míg nálatok itt múlatok] ... II. 9 169
[Mogyoró-mars] ... V. 313 1030
Musa vetat mori ... I. 37 507

[Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere] ... IV. 66 463
Nagy Sámuel Sanderjére ... II. 113 697
Ne quid nimis ... I. 19 418
Nemes bátorítás ... IV. 104 594
Nescio qua natalis Patria cuique est cara ... I. 19 422
Név napra íratott Versek [I.] *(E tisztán tündöklő...)* ... I. 54 569
Név napra íratott Versek [II.] *(Míg a' nap egünkön...)* ... I. 54 571
[Nézd el...] ... II. 61 474
Nil feret ad Manes divitis umbra suas ... I. 18 417
[Nints elefánttsont, 's arany...] ... V. 130 593

[Oh szegény Országunk!] ... III. 160 767
[Oh únalom! vad únalom...] ... II. 116 708
Orpheus Tartara penetrat pro Uxore Euridice ... I. 34 501
Oskolai Vacatio ... I. 51 561

Óda az Árnyékszékhez ... V. 45 423
Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz ... V. 124 574

Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz ... III. 109 579
[Öt ezer és mint eggy...] ... III. 95 551

Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen de igaz lelkű ember ... I. 30 477
Paraszt Dal ... IV. 208 802
[Pata község lakosainak írott vers] ... IV. 135 674
[Pál napjára] ... IV. 130 651
Pásztor szeretők ... II. 101 645
[Pestíni. d. 9as Maii. a. 1795.] ... III. 137 677
Pictoribus atque Poetis Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas ... I. 35 503
Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása Ovidius Metamorphosessából ... I. 55 575
[Probatio calami] ... V. 312 1025
Prudens futuri Temporis exitum caliginosa nocte premit Deus ... I. 18 414
Purgomák I—V. ... V. 14 363

Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt ... I. 12 393

Rátz Sámuelhez ... II. 66 495
Reggeli Ének a' Rózsához ... III. 167 792
Rhédey Lajos úrhoz ... V. 245 913
[Ropog az a' bús Ég...] ... V. 304 1013

Rózsim' Sírja felett ... IV. 69 474
Rút ábrázat 's szép ész [II.] ... III. 171 806
Rút ábrázat szép ész [I.] ... I. 44 536

Salétrom Inspector Kiss Imre úrhoz ... V. 292 1006
Sárközy Kisasszony halálára ... V. 60 463
Serkentés a' Múzsához ... V. 243 911
Serkentés a' Nemes Magyarokhoz ... III. 175 815
Serkentése a' Múzsának ... III. 172 810
Seu: Laurus ágі ... II. 63 482
Sint Maecenates feret Hungara Terra Marones.
Vergiliumque tibi vel tua rura dabunt ... I. 31 480
Siralom ... IV. 97 563
Sol cum Parhelio ... III. 156 746
[Somogyi kázus] ... IV. 130 655

Szegény Zsuzsi a' táborozáskor ... V. 198 746
Szemrehányás ... V. 240 887
Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz ... V. 207 775
[Szerelmem pompásabb sírt nem talál] ... V. 3 344
Szerelmes Bútsúvétel ... III. 20 316
Szerelmes fogadás ... III. 19 314
Szerelmes Panaszok ... III. 12 282
[Szerettem! Szerettem!] ... V. 21 377
[Szívem titkon...] ... V. 21 378
Szomorú versek Fényes István Úr halálának
alkalmatosságával ... III. 111 588
Szűntelen közel van a' halál ... I. 5 358

T. Budai Ferentz úr Sírhalmánál ... V. 221 836
T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére ... III. 102 567
T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné, született Chernelházi
CHERNEL ESZTER Asszonynak tiszteletére ... IV. 87 535
T. T. Professor Budai É'saiás Úrhoz ... III. 110 585
T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz ... III. 17 298
[Tanítványaitól búcsúzik] ... III. 155 742
Tartózkodó Kérelem ... V. 230 864
Taurorum lucta ... I. 33 493
[Tervezet] Orpheus Innepet tart ... V. 313 1032
Thais ... II. 19 248
Thales ... IV. 236 888
Thisbe keservei ... I. 32 490
Tisztelő versezet Báró Vay Miklóshoz ... V. 127 580
Trocheus lábakon ... II. 109 680

Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról ... II. 32 336
Tüdőgyúladásomról ... V. 288 998
Tunc etiam moreris? ... II. 61 472

Utolsó Panasz ... III. 13 287
Újesztendei Gondolatok ... IV. 47 399
Útravaló a' Múzsához ... III. 209 869

[Vagyon egy olly tenger...] ... III. 83 538
Valedictoria cum bene precatione ... II. 62 487
[Varró Jánosnak] ... III. 120 620
[Válasz Vályi Klárának] ... IV. 38 353
Vályi Klárára ... IV. 39 359
Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia ... II. 117 724
Ventus describitur I. 11 387
Venusi Hartz ... I. 52 563
Versus Onomastici ... III. 119 610
VIRÁG BENEDEK Úrhoz ... IV.. 227 853
Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit ... I. 20 424
[Visszajövetel az Alföldről] ... V. 16 366
Víg élet a' Parnasszuson ... II. 26 304

[Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...] ... III. 120 613

Zsugori uram ... III. 40 358

TARTALOM

(Az első számoszlop a versszövegek,
a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl.)

KÖLTEMÉNYEK (1800—1805)

347.	Az eltévedt Lélek	7	337
348.	Dr. Földiről egy Töredék	8	339
349.	[Szerelmem pompásabb sírt nem talál]	9	344
350.	A' Tavasz (Az egész világ feléledt...)	10	346
351.	Az Álomhoz..	11	348
352.	A' Hévség...	11	350
353.	A' Leánykákhoz..	12	353
354.	A' Búkergető	13	355
355.	A' Szeplő	14	358
356.	Purgomák I—V.	14	363
357.	[Visszajövetel az Alföldről]	16	366
358.	Lótsere	19	369
359.	[Az elválás reggelén]	20	371
360.	[Impromptu egy cseresznyefa levelet rágó hernyóra]	21	375
361.	[Szerettem! Szerettem!].	21	377
362.	[Szívem titkon...]	21	378
363.	[Hímenhez]..	21	380
364.	[A' Hízelkedő]	22	381
365.	[Egy eltörött vasmacskára]	22	383
366.	A' hajókázó Ámor	22	385
367.	[Az én Barátomném D. A. Quodlibetjére].	23	387
368.	A' Szépség' ereje a' bajnoki szíven ..	23	388
369.	A' Magyarokhoz.....	31	396
370.	Ámor	32	398
371.	Álomlátás	32	400
372.	Az anákreoni versek [II.].....	33	402
373.	A' Hafiz' sírhalma...	34	404
374.	Az Estvéhez	41	411
375.	A' muzsikáló Szépség	43	418
376.	Bácsmegyey' Leveleire..	44	421
377.	Óda az Árnyékszékhez..	45	423
378.	A' Borbély granariumára	47	431
379.	Lillához....	48	433
380.	Déli Aggodalom.....	53	438
381.	Fillis Dámonhoz	56	444

382. [Gróf Fekete Jánoshoz] 57 446
383. [Midőn iszom borotskát...]. 58 451
384. Dórishoz 58 453
385. A' Szerelem' tilalma ... 58 455
386. Görög Úrhoz.. 60 458
387. A' fiatal Remény..... 60 461
388. Sárközy Kisasszon' halálára . 60 463
389. A' Békételenkedő 62 467
390. A' Nap' Innepe 66 470
391. Fillishez 68 477
392. Az elmátrónásodott Dóris 69 481
393. A' Palatinusné halálára (A' néki-szépült Budára...) . 72 486
394. A' Palatinusné halálára (Advecta externis...) . 72 492
395. Dr. Földi sírhalma felett 73 494
396. Az Ember: a' Poézis első Tárgya 74 501
397. A' Tavasz (Fogjatok bé szent árnyékok!...) 75 508
398. Erdődy Lajoshoz... 118 549
399. A' Magyar Orpheushoz... 119 553
400. A' békesség és a' Hadi érdem.. 120 557
401. [Izenget már valahára...]..... 123 569
402. Az Estikék .. 124 571
403. Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz. 124 574
404. A szomotori templomra készített felülírások. 126 578
405. Tisztelő versezet Báró Vay Miklóshoz 127 580
406. Léthe.. 128 583
407. Elizához 129 586
408. Epigramma Leonórához 129 588
409. Az elszánt Szerető .. 129 589
410. [Nints elefánttsont, 's arany...] 130 593
411. Keser' édes 132 599
412. Édes Keserűség 132 601
413. Georgicon 133 606
414. Bútsúzás egy Lyánkától.. ... 167 647
415. [Dedicatio Gr. Széchényinéhez].. 168 649
416. A' Szabadságfához 170 656
417. Gróf Szétsényi Ferencz Ő Excellentiájához 171 663
418. Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról 172 666
419. Ajánlás 177 680
420. Himfyhez 177 685
421. A' Szépek' Szépe [II.] 178 687
422. A' távolról kínzó [II.]..... 179 691
423. Habozás 180 693
424. Az én Poézisom' természete... 182 696

425. Első szerelemérzés [II.] 184 702
426. A' Pillangóhoz 186 706
427. A' Reményhez 188 717
428. Gróf Erdődyné Ő Nagyságához. 190 737
429. Szegény Zsuzsi, a' táborozáskor 198 746
430. A' bátortalan Szerelmes 199 752
431. Az Éjnek Istenihez. 200 760
432. A' Szélhez 202 767
433. Szerelemdal a' tsikóbőrös Kulatshoz 207 775
434. Megkövetés. 210 797
435. A' Tihanyi Ekhóhoz 211 802
436. Lilla' búcsúzálogjai 213 812
437. A' versszépítő [II.]. 214 818
438. Éva napra. 215 820
439. A' N. Mélt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Exc.ja' Nemzeti Könyvtárjára melly hozzám *Kúltsár* Úr által érkezett .. 216 823
440. A' Múzsához .. 219 831
441. A' feléledt Pásztor [II.] 220 834
442. T. Budai Ferentz úr Sírhalmánál 221 836
443. Az utolsó Szerentsétlenség 222 839
444. Tartózkodó Kérelem 230 864
445. Méltóságos királyi tanátsos Somssich Lázár Úr' ódája méltóságos Rhédey Lajos ts. kir. kamarás ő nagyságához . 230 867
446. A' tanúnak hívott liget [II.] 233 875
447. A' versengő Érzékenységek 234 877
448. A' Rózsabimbóhoz. 239 881
449. Szemrehányás 240 887
450. Árpád 241 895
451. Serkentés a' Múzsához 243 911
452. Rhédey Lajos úrhoz 245 913
453. A' Kéttségbe esés 247 916
454. Halotti versek a' Lélek' halhatatlanságáról .. 256 948
455. Tüdőgyúladásomról 288 998
456. Főhadnagy Fazekas Úrhoz 290 1002
457. Salétrom Inspector Kiss Imre úrhoz. 292 1006

FÜGGELÉK

458. Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben 294 1010
459. [Ropog az a' bús Ég...] 304 1013
460. Dalok az Endimionból [I—XVIII.] 304 1014
461. [Probatio calami] 312 1025
462. [Ha életem gond bú borítja] 312 1027
463. [Gyöngyöm, gyöngy violám] 313 1028

464. [Mogyoró-mars] 313 1029
465. [Tervezet] (Orpheus Innepet tart)..... 313 1031

JEGYZETEK

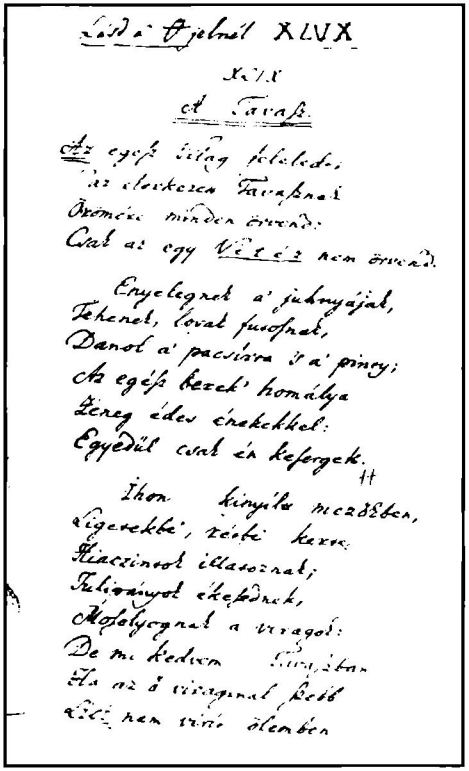
Rövidítésjegyzék 313
A csúcson (Bevezetés a kötethez)..... 330
Jegyzetek a versekhez 337

MELLÉKLETEK (Az 1032. és az 1033. oldal között)

MUTATÓK

Névmutató..... 1033
Az V. kötet verseinek betűrendes mutatója..... 1045
Csokonai összes versének betűrendes mutatója 1048
Tartalom 1060

MISKOLCI EGYETEM
Könyvtár

Leid'a Tájelnél XLVX

XCIX

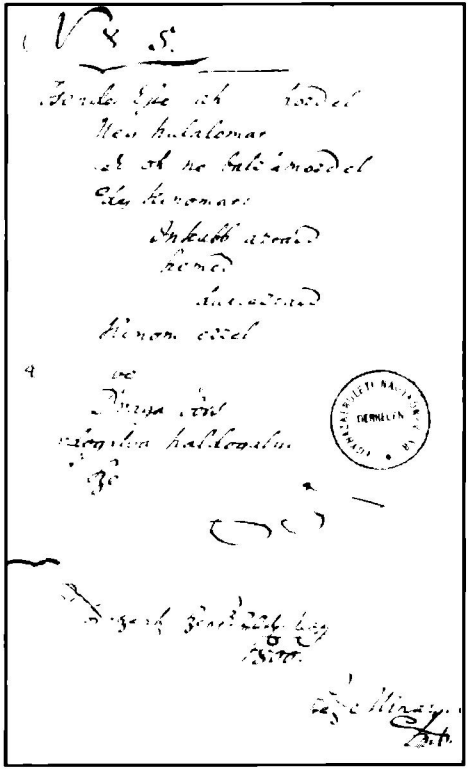
A Tavasz.

Az egész Világ feléledez,
Az elevenszen Tavaszra
Örömére minden örvend:
Csak az egy Vén Tél nem örvend.

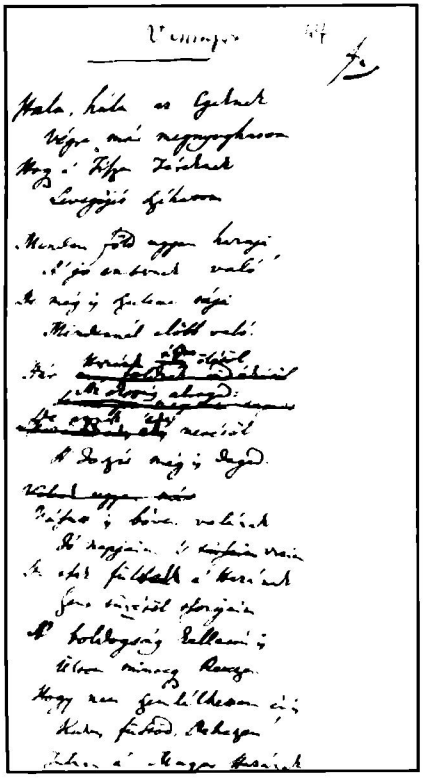
Angyalegnek a' juknyájjal,
Tehenek, lóval fusnak,
Danol a' pacsirta s a' pinty;
Az egész berek' hangya
Zeng édes énekekkel:
Egyedül csak én kesergek.

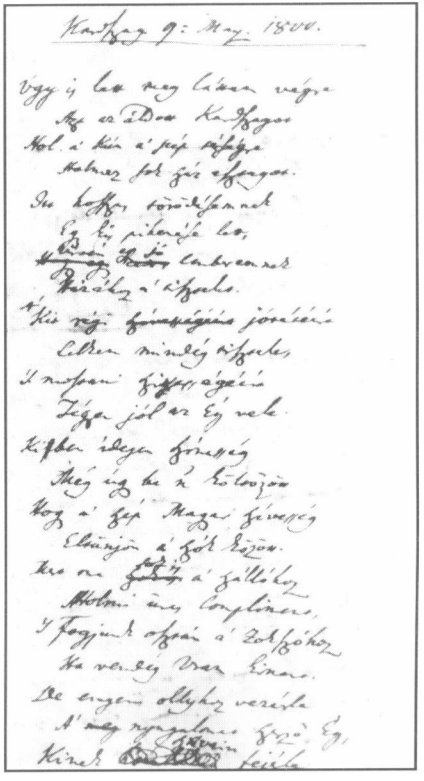
Ihon kinyílt mezőben,
Vígyerekek, réteki kert,
Hiacintok illatoznak;
Tulipányok ékeskednek,
Mályvegnak a virágok:
De mi kedvem Tavaszkor
Ha az ő virágnál jobb
Téli nem tűri ölemben

1/a. *A Tavasz* tisztázata.
KK. III. 76b.

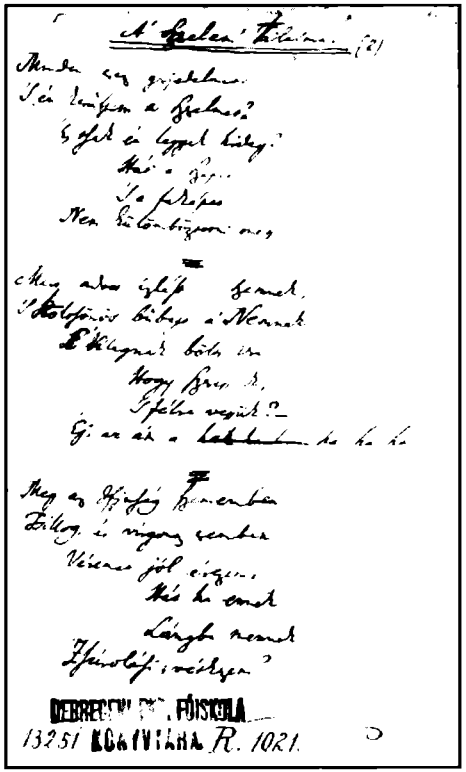

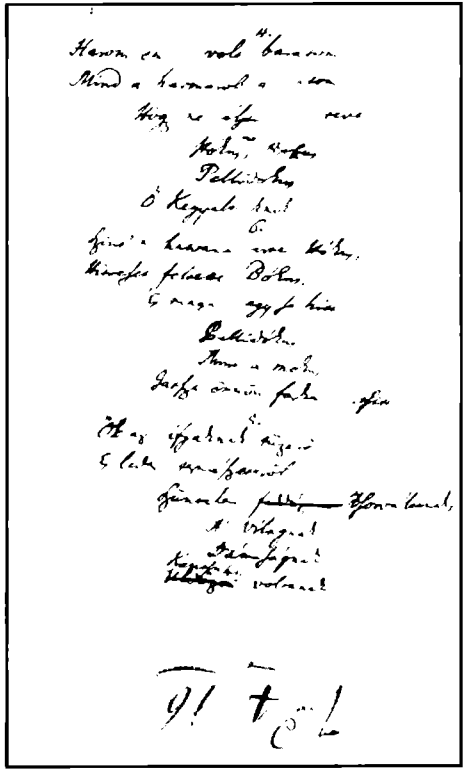
1/b. *Az Estvéhez*-nek a LD szövegétől eltérő tisztázata: DebrK. R 556.2: 3a 4b.

2. A *[Visszajövetel az Alföldről]* fogalmazványának két oldala: VJ. 5a.

3. *A' Szerelem' tilalma* eredeti, 6 vsz-os változata (amelyből az ÓD.-ban csak 3 vsz. jelent meg). DebrK. R 1021ab

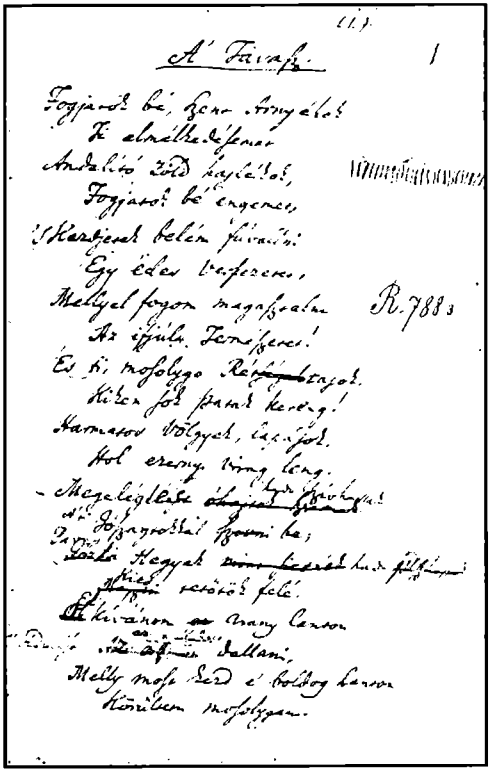
TOLDALÉK

A' Magyar Hírmondónak, Januáriusnak 16-dik napján 1802-dik Eztendóben kólt árkusához.

FÖLDY' SÍRJA FELETT.

Megkönyvezetlen kell hamuhodni hát
Akáfzod' allyán, Földy, tenéked is?
Òh néked is, bár dúlt Hazádért
Sustorogó tüzed onta egybe.
Tetmélzet édes gyermeke! 's a' Világ'
Tág templomának béavatott fia!
Hát a' midön törvényit írod,
'S pitvarait kinyítod minékünk:
Akkor fzorít e' jussa alá korán?
— Korán! az élet' leggyönyörübb korán! —
Ah, tán irígy ö, 's azt akarja
Hogy bekötött fzem alatt imádjuk?
Hát már Apolló, a' ki fejed körül
Kettös borostyánt vont vala, Kedvesem,
Hát már Apolló a' Halálnak
Bûne között hidegen danolgat?
Nem is danolgat! lantjai, fûvei
Parnaffzus' lapallyán dúztelen' állanak,
Nints orvos-és poéta Isten,
Jaj, Eratò 's Higiéne sorvad.
Ès én? ki hozzád olly lekötött valék,
Én, a' barátod, légyek e zótalan?
Ah, megmeredjen lzívem inkább,

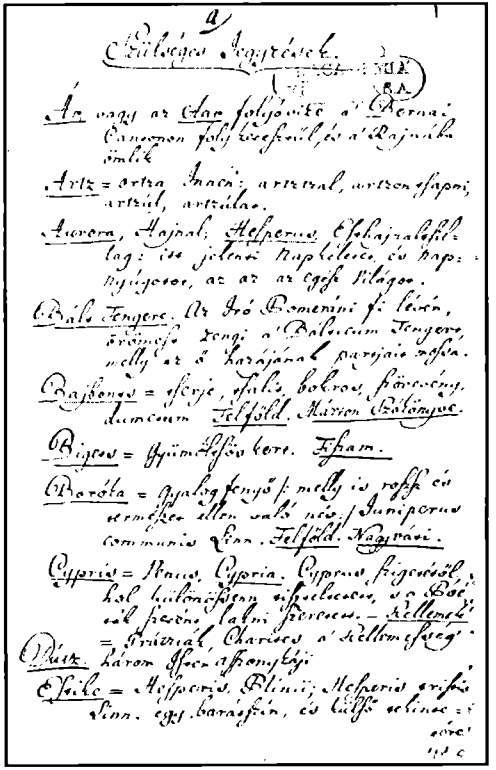
4. A *Dr Földi' Sírhalma felett* c. versnek a *Magyar Hírmondó*ban megjelent szövegváltozata

A' Tavasz.

Fogjatok be, Szem könyek
Te elmélkedésnek
Andalító Zöld hajlékjok,
Fogjatok be engemet,
Kikerjek belém sírnom:
Egy édes keserves,
Mellyel fogon magasabra R. 788 3
Az égnek Teremtőmet!
És ki mosolygo Réten tanyok
Kikre fel pirand kedvem!
Harmatos völgyek, Lejtenjek,
Hol ereny vizre lenyek,
Megelégülése [illegible]
Az Ősz agroblai szomi be,
Szálló Hegyek [illegible]
[illegible] retenek felé.
Kikivánon az Arany Lanczon
[illegible] Dallani,
Melly mosolygó Kedv e' boldog Lanczon
Körülem mosolyogna.

5a. E.Chr. Kleist *Der Frühling*-jének fordítása, saját kezű fogalmazványban: DebrK. R 788,3 1a

a

Szükséges Jegyzések.

Ár vagy az Ekre folyjonak a' Kerna, Csengen folyó közepétől, és a' Rajnába ömlik

Artz = ortra Anaci; a' retzval, mellyen ásnak, artzúl, artzúlas.

Auora, Hajnal, Hesperus, Esthajnalcsillag: ész jelent Napkeletet, és hajnalcsillagot, az az az egész világot.

Bálo Tengere, Az Itó Pomerániai fő tóról, Stettinnél vagy a' Balticum Tengerébe folyó vagy a' Balticum Tengere, melly az ó Karajának partjait mossa.

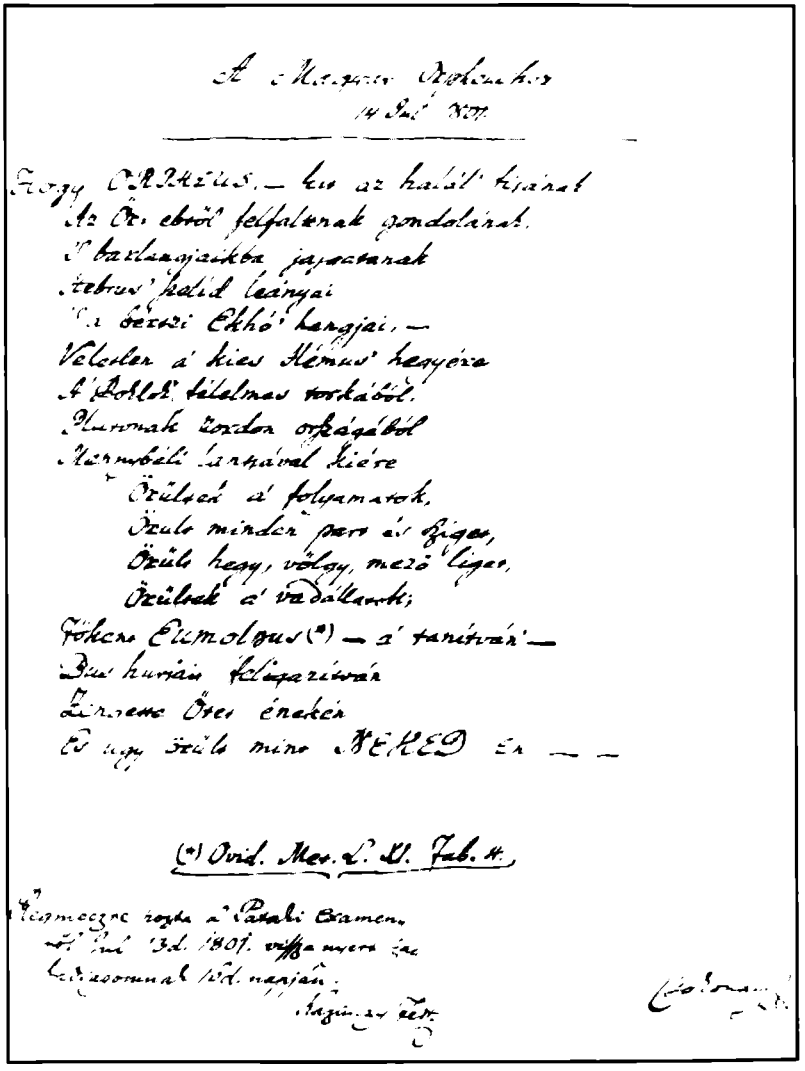
Bajszongos = sörje, szakálos, bolyhos, pörcsény, dumcsum Felföld. Mária Valánynál.

Bigecs = Gyümölcsös kert. Ikram.

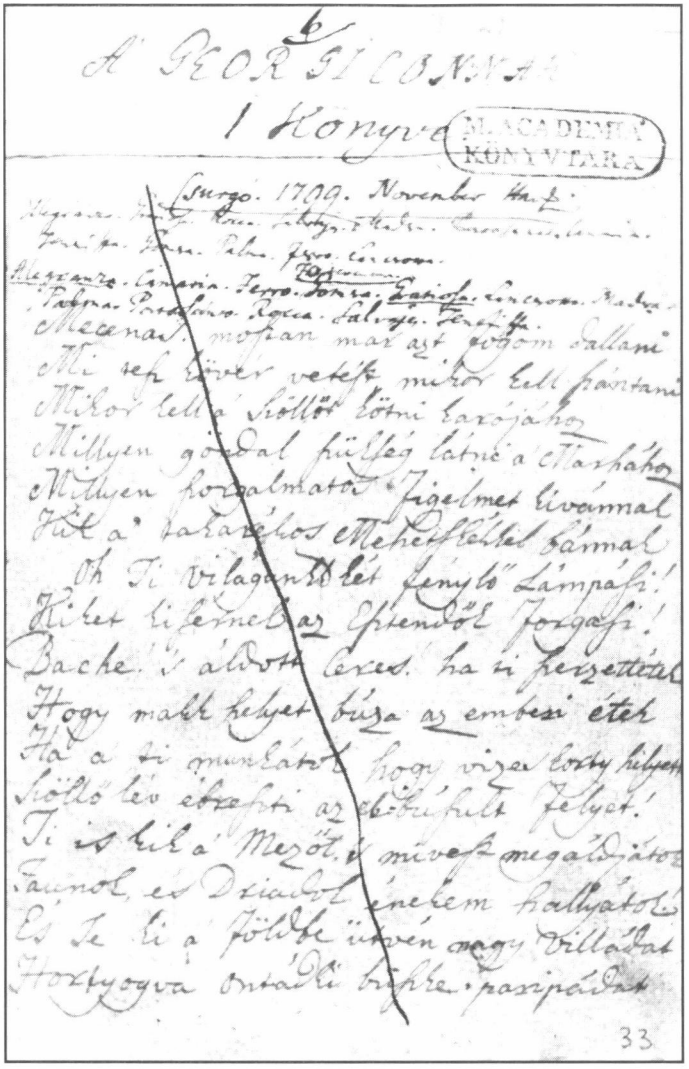
Boróka = Agyalog fenyő f. melly is rossz és ormókos ellen való nőtt. Juniperus communis Linn. Felföld. Nagyvári.

Cypria = Venus Cyprica. Cyprus, szigetről, hol különösképpen tisztelecsen, és Cső sok szentek [illegible] szerecsen. – Kellemes = Grátiáról, Charites a' kellemes szeg. Párt. három Istennő a' fonyáji.

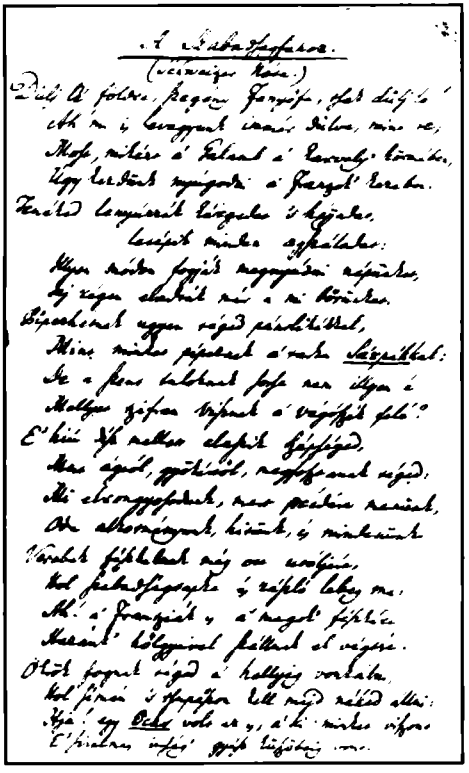
Ekhe = Hesperus, Plinii; Hesperis görög Linn. egy barázdán, és külső oldalon = sörc!

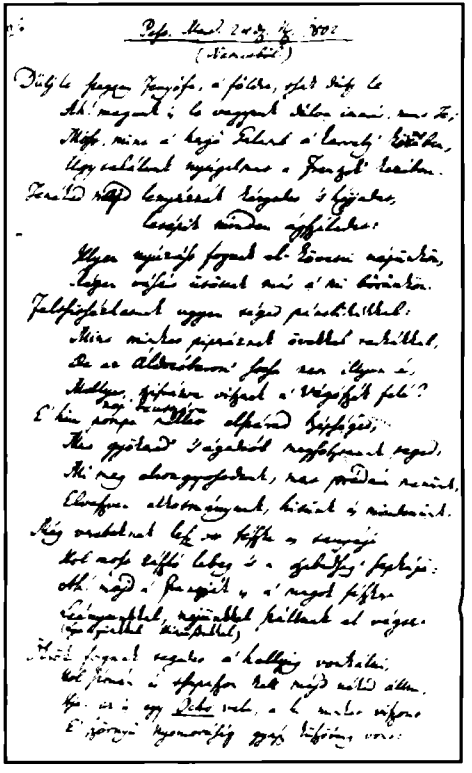

6. *A Magyar Orpheushoz* saját kezű, kalligrafikus tisztázata Kazinczy hagyatékából: MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 41.sz. 117a.

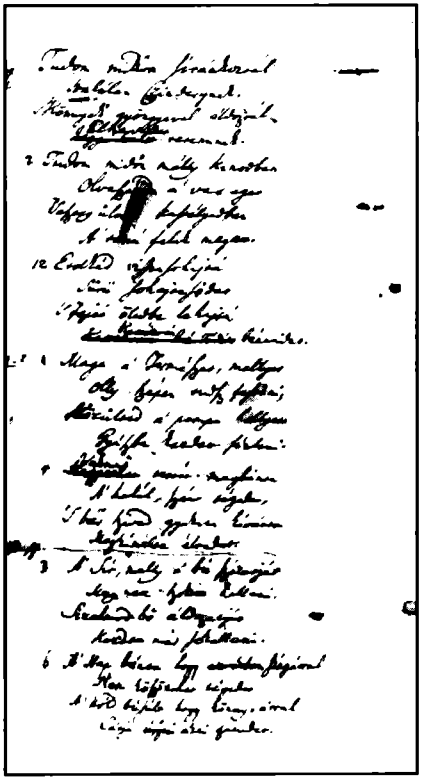

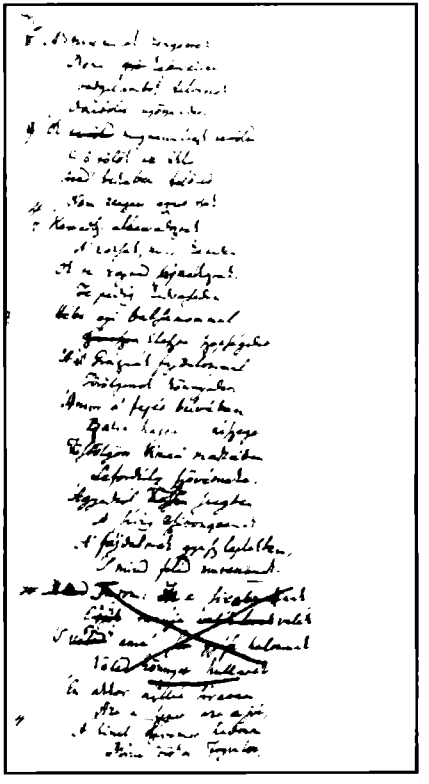
7. A *Georgicon* 12 szótagos első kidolgozásának eleje: KK. I, 33a.

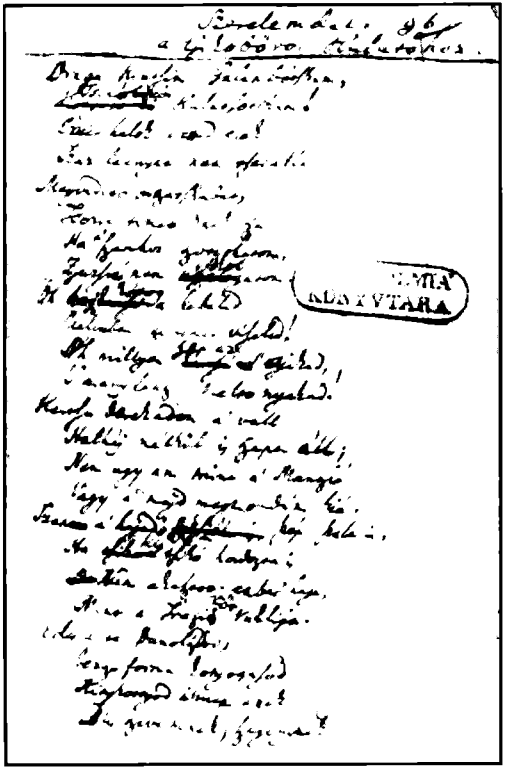

8. *A' Szabadságfához* két szövegváltozata: KK. III, 4a és 3b.

9. A *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* fogalmazványa: KK. III. 7a b.

A'
TSIKÓ BÖRÖS
KULATSKÁNAK
DÍTSÉRETE.

Tekintetes Nemes Tsongrád Vármegyében, különöſſen pedig a' Szegedi érdemes Bort termeſztö Gazdáknak

ajánlja

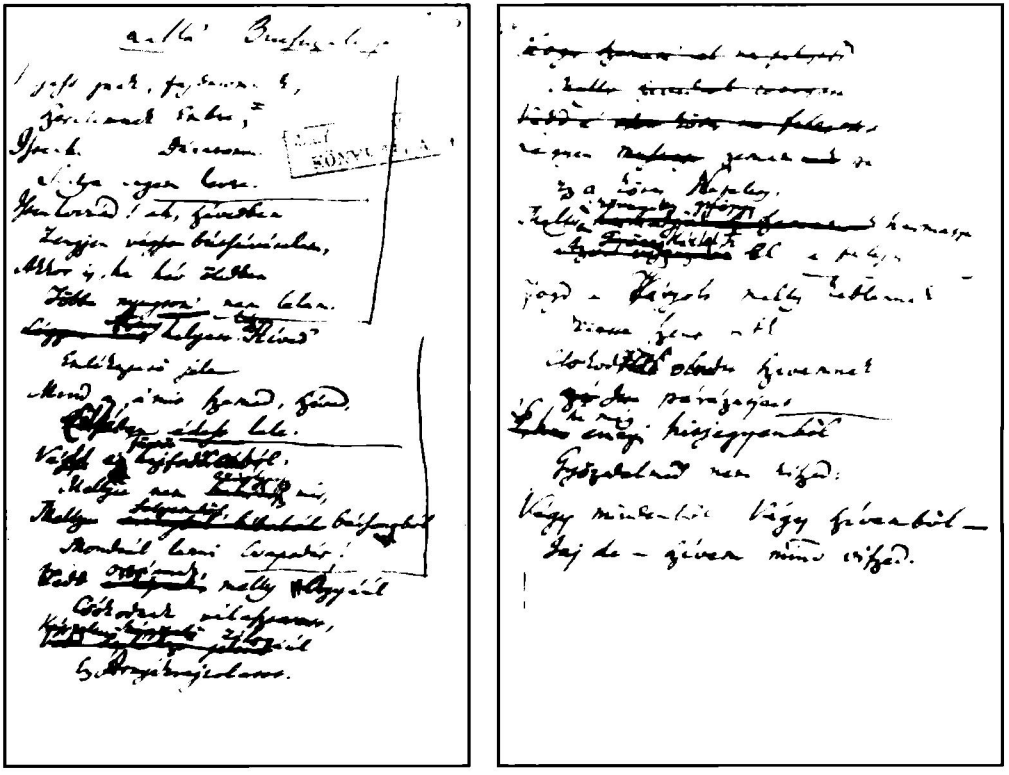
EGY SZEGEDI MAGYAR.

A' Nótaja így megy:

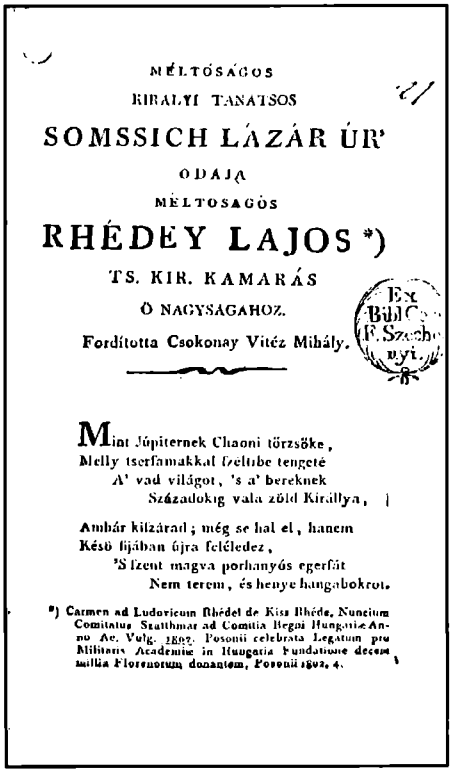
'S haj da da da da da drudum,
'S hej da di di dra da drudum,
Da da da da dru da di di;
Dej de du du dra da di di!!!

SZEGEDEN.

10. A *Szerelemdal a' tsikóbörös Kulatshoz* fogalmazványa (KK. IV, 27a-b) és múlt századi, névtelen ponyvakiadása (OSzK.)

11 A *Lilla búcsúzálogjai* fogalmazványa: KK. III. 3a és 2b.

MÉLTÓSÁGOS
KIRÁLYI TANÁTSOS
SOMSSICH LÁZÁR ÚR'
ODAJA
MÉLTÓSÁGOS
RHÉDEY LAJOS *)
TS. KIR. KAMARÁS
Ő NAGYSÁGÁHOZ.
Fordította Csokonay Vitéz Mihály.

Mint Júpiternek Chaoni törzsöke,
Melly tserfamakkal ſöldbe tengeté
A' vad világot, 's a' bereknek
Századokig vala zöld Királlya,

Ámbár kilzáradt; még se hal el, hanem
Késö ſijában újra feléledez,
'S fzent magva porhanyós egerfát
Nem terem, és henye hangabokrot.

*) Carmen ad Ludovicum Rhédei de Kiss Rhéde, Nuncium Comitatus Szatthmar ad Comitia Regni Hungariæ Anno Ac. Vulg. 1802. Posonii celebrata Legatum pro Militaris Academiæ in Hungaria Fundatione decem millia Florenorum donantem, Posonii 1802. 4.

DILECTA magno quercus uti Jovi
Mortalium altrix pristina
Annos trecentos fabulosis
Chaoniae dominata silvis

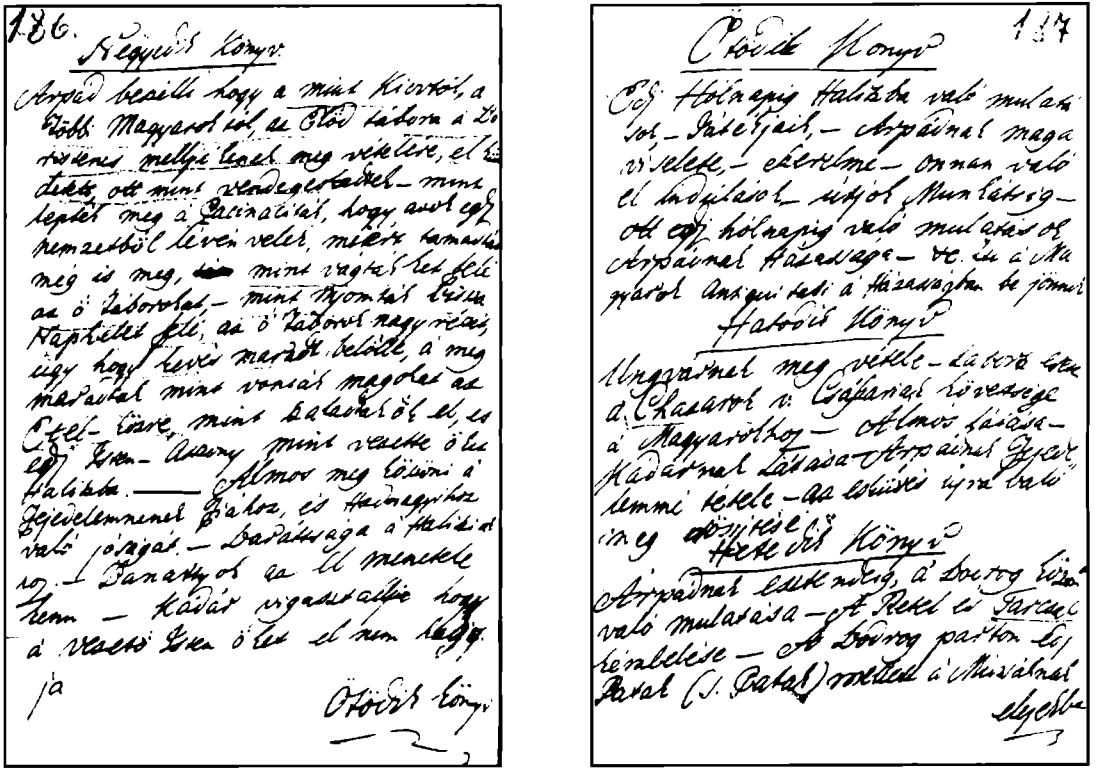
Arescit; omnis non moritur tamen,
Tarda sed olim prole
Mollem sacro nec semine alnum
Nec sterilis

Heroum avito sanguine sic satis,
Fortuna quamquam saev exuit
Splendore prisco, alta indoles, et
Mens manet, ac genuina

Amice RHÉDÉI! Tu mihi testis es.
Mentis vigor Te formaque prodidit,
Primâ tueris quum juventâ
Limina sacra latusque regum.

Majora spirans molle palatii
Maturior mox deseris otium
Milesque saevi castra Martis *)
Fervidus, et sequeris labores,

12. Somssich Lázár latin ódájának fordítása és a latin eredeti – egykori kiadásban (OSzK.)

13. Az *Árpád* tervezetének részlete idegen kéz másolatában: SpK. 257: 186–187. l.

HALOTTI VERSEK.

MELLYEKET

NÉHAI MÉLTÓSÁGOS

KOHÁNYI

KÁTSÁNDY THEREZIA

ASZSZONY

CSÁSZÁRI és KIRÁLYI

ARANY-KÚLTSOS

KIS RHÉDEI

Ex Bibl. Com. F. Szécheny.

RHÉDEI LAJOS

ÚR

HÁZAS-TÁRSÁNAK

Eltemetések-or tartatott Tisztesség tételre

kéfzített és el is mondott

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

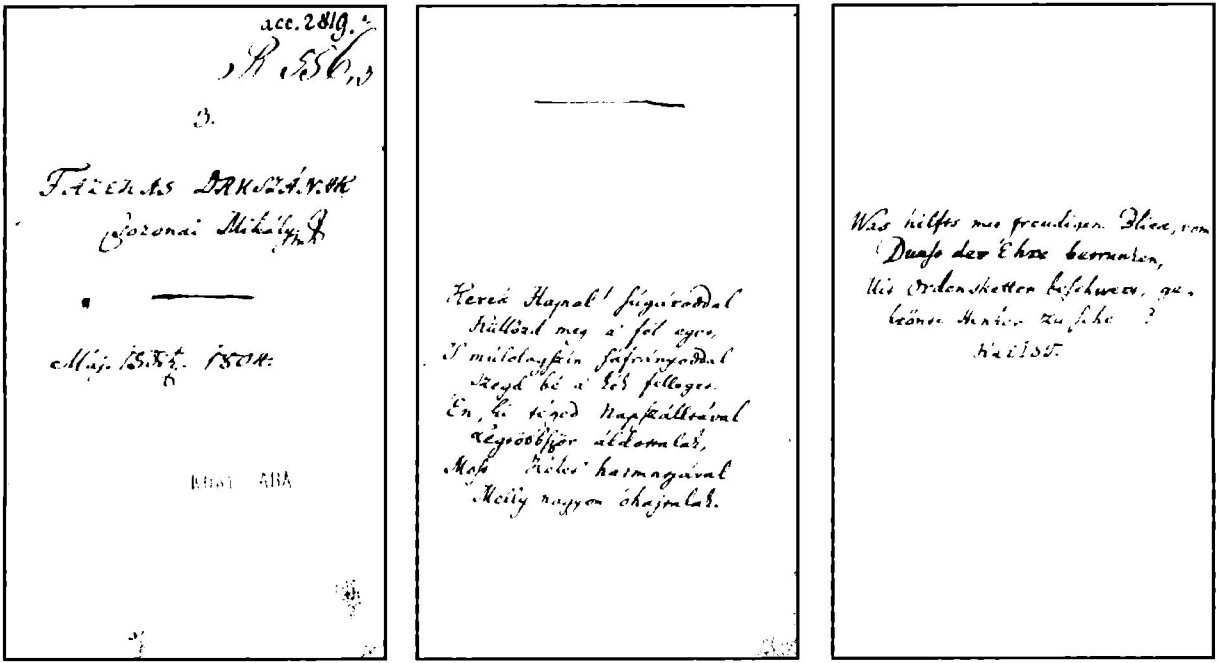
Április 15-dik Napjánn. 1804.

NAGY-VÁRADONN,

Máramarossi Gottlíb Antal' betüivel.

Lenni vagy nem lenni? Kérdések kérdése,
A' melynek Sekszpirral nehéz meg fejtése.
Nagy kérdés, a' mellyet ha mélyenn visgálunk,
Még több mélységeknek mélyére találunk.
Lát és habzik az ész, a' szív fel és óhajt,
Bennem a' kérdésbenn forgó Lélek sóhajt;
Érzem Nemes vóltom, érzem gyengeségem,
Reményem hé borúl, és derúl kettségem.
Mikor a' mozgó sárt az Égig emelem
Az Isteni Lángot egy Porban nem lelem,
Tsillagok közt hordnak lebegő szárnyaim,
De a' sír partyára húznak ón lábaim,
Az Ég, és Föld között függök utóljára,
Én Angyal meg Állat, vagy tsak por meg pára.
Ha most vagyok, látom mindég is kell lennem,
Ha nem lészek, tsapás vólt az élet bennem.
És ha el kell múlnom, miért kell most élni?
Egy elvoszendőnek miért kell reménylni?
Azért? hogy ezer baj, bú, betegség között,

14. A *Halotti versek* első, kalózkiadásának címlapja és első oldala. OSzK.

15. Csokonai egyik hattyúdala, a *Főhadnagy Fazekas Úrhoz*, a kiadásokból elmaradt Kleist-idézettel: DebrK. R 556, 3.

Ez a kötet három olyan nagy verset is tartalmaz, mint *A' Tihanyi Ekhóhoz*, *A' Reményhez* és *A' Pillangóhoz,* fontos szövegkritikai és keletkeztörténeti jegyzetekkel. A költő egyik hattyúdalának tekinthető *Tüdőgyúladásomról* eredeti fogalmazatban maradt ránk, figyelemre méltó törlésekkel, szócserékkel, javításokkal; az ugyancsak az utolsó költemények közé tartozó *Főhadnagy Fazekas Úrhoz* autográf tisztázatban maradt fenn; ennek van egy Kleisttől származó, fontos politikai célzatú mottója, de a későbbi kiadásokból, sajnos, kimaradt.

E kötetben kapott helyet Csokonai legterjedelmesebb s legjelentősebb fordítása, Vergilius *Georgicon*-jának I–III. éneke. A sajtó alá rendező filológiai aprómunkával – a latin erdetit is figyelembe véve – hámozta ki a félreértések, félreolvasások folytán eltorzítva kiadott szövegekhez képest a leghitelesebbet.

A' szabadságfához c., németből fordított vers kézirata is két szövegváltozatban maradt ránk: a hitelesebb mellett – a német eredetivel együtt – a jegyzetekben olvashatja a másik változatot is az olvasó.

Akárcsak az előzőkben, e kötetben is megtalálhatók a megzenésített versek kottái s egy ívnyi képmelléklet is a legérdekesebb kéziratokról.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
www.akkrt.hu

